

ΚΑΡΑ ΜΑΡΞ
ΘΕΩΡΙΕΣ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΥΠΕΡΑΞΙΑ
(ΤΕΤΑΡΤΟΣ ΤΟΜΟΣ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»)
ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

ΚΑΡΑ ΜΑΡΞ
ΘΕΩΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΥΠΕΡΑΞΙΑ
(ΤΕΤΑΡΤΟΣ ΤΟΜΟΣ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»)

ΠΡΟΛΕΤΑΡΙΟΙ ΟΛΩΝ ΤΩΝ ΧΩΡΩΝ ΕΝΩΘΕΙΤΕ!

ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ

ΘΕΩΡΙΕΣ

ΓΙΑ ΤΗΝ ΥΠΕΡΑΞΙΑ

(ΤΕΤΑΡΤΟΣ ΤΟΜΟΣ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»)

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Μετάφραση

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗ

ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ

ΑΘΗΝΑ 2008

ISBN 978-960-224-012-0 (set)

ISBN 978-960-224-018-2 (μέρος τρίτο)

© Σύγχρονη Εποχή Εκδοτική ΑΕΒΕ

Σόλωνος 130, 106 81 Αθήνα, Τηλ.: 2103320800, Fax: 2103813354

<http://www.sep.gr>, e-mail: info@sep.gr

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Ἡ ἑλληνική μετάφραση τοῦ τρίτου καί τελευταίου αὐτοῦ μέρους ἔγινε, ὅπως καί τῶν προηγούμενων δύο μερῶν, ἀπό τό πρωτότυπο γερμανικό κείμενο, ὅπως ἐκδόθηκε σάν τρίτο μέρος τοῦ 2βου τόμου τῶν ἔργων Μάρξ - Ἐνγκελς ἀπό τό Ἰνστιτούτο Μαρξισμού - Λενινισμού τοῦ ΕΣΚΓ σέ συνεργασία μέ τό Ἰνστιτούτο Μαρξισμού - Λενινισμού τοῦ ΚΚΣΕ.

Τό κείμενο ἔχει παρθεῖ ἀπό τίς φωτοτυπίες τῶν χειρογράφων τοῦ Κ. Μάρξ.

Τό γερμανικό κείμενο τυπώθηκε ἀπό τόν ἐκδοτικό οἶκο «Dietz» τοῦ Βερολίνου τό 1968.

Σάν βοηθητικές τῆς μετάφρασης χρησίμευσαν ἡ ἀντίστοιχη ρωσική ἔκδοση τοῦ Ἰνστιτούτου Μαρξισμού - Λενινισμού τοῦ ΚΚΣΕ καί ἡ γαλλική μετάφραση τῶν Editions Sociales τοῦ 1975.

Ἡ μετάφραση καί αὐτοῦ τοῦ μέρους ὁλοκληρώθηκε ἀπό τόν Παναγιώτη Μαυρομάτη.

Ἐκδόσεις «ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ»

ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ
Θεωρίες
γιά τήν Ὑπεραξία

(Τέταρτος τόμος τοῦ «Κεφαλαίου»)

Μέρος Τρίτο

Δέκατο ἕνατο ὡς εἰκοστό τέταρτο κεφάλαιο

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΕΝΑΤΟ

Τ.Ρ. Μάλθους^[1]

[XIII-753] Τά συγγράμματα του Μάλθους, πού παίρνονται ἐδῶ ὑπόψη, εἶναι:

1. «The Measure of Value Stated and Illustrated», London, 1823.
2. «Definitions in Political Economy etc.», London, 1827. (Νά κοιταχτεῖ τό ἴδιο σύγγραμμα, πού τό ἔχει ἐκδόσει ὁ John Cazenove τό 1853 στό Λονδίνο, μέ «σημειώσεις καί συμπληρωματικές παρατηρήσεις» τοῦ Cazenove).
3. «Principles of Political Economy etc.», 2η ἔκδοση, Λονδίνο, 1836 (ἡ πρώτη ἔκδοση ἔγινε τό 1820 ἢ τότε περίπου - νά ἐλεγχθεῖ).
4. Πρέπει νά παρθεῖ ἀκόμα ὑπόψη τό παρακάτω σύγγραμμα ἑνός μαλθουσιανοῦ^[2]: «Outlines of Political Economy etc.», Λονδίνο, 1832 (δηλαδή μέ τίς ἀπόψεις τῶν μαλθουσιανῶν, πού στρέφονται ἐναντία στίς ἀπόψεις τῶν ρικαρτιανῶν).

[1. Ὁ Μάλθους συγχέει τίς κατηγορίες
ἐμπόρευμα καί κεφάλαιο]

Στό σύγγραμμά του «Observations on the Effects of the Corn Laws...», πού ἐκδόθηκε τό 1814, ὁ Μάλθους ἔλεγε ἀκόμα σχετικά μέ τόν Α. Σμίθ:

«Εἶναι φανερό ὅτι ὁ Α. Σμίθ σ' αὐτόν τό δρόμο τῆς τεκμηρίωσης παρασύρθηκε ἀπό τή συνήθειά του νά θεωρεῖ τήν ἐργασία (δηλαδή τήν ἀξία τῆς ἐργασίας) «σάν τό μέτρο τῆς ἀξίας, καί τό σιτάρι σάν τό μέτρο τῆς ἐργασίας... Τό ὅτι οὔτε ἡ ἐργασία οὔτε ὁποιοδήποτε ἄλλο ἐμπόρευμα μπορεῖ ν' ἀποτελέσει ἕνα μέτρο ἀκριβείας τῆς πραγματικῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας, θεωρεῖται σήμερα σάν μιά ἀπό τίς ἀκλόνητες θέσεις τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, κάτι πού προκύπτει πράγματι ἀπό τόν ὀρισμό τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας» (σελ. 12).

Στό σύγγραμμά του όμως τοῦ 1820 — «Principles of Political Economy» — χρησιμοποίησε αὐτό τό «μέτρο τῆς ἀξίας» τοῦ Σμίθ ἐνάντια στόν Ρικάρντο, τό ὁποῖο ὅμως μέτρο δέν τό χρησιμοποιεῖ ποτέ, ὅταν ἀναπτύσσει πραγματικά τή σκέψη του^[3]. Ὁ ἴδιος ὁ Μάλθους, στό σύγγραμμά του γιά τούς «Νόμους τῶν σιτηρῶν» πού ἀναφέραμε, πιάνεται ἀπό τόν ἄλλο ὀρισμό τοῦ Σμίθ, ὅτι ἡ ἀξία καθορίζεται ἀπό τήν ποσότητα τοῦ κεφαλαίου (συσσωρευμένη ἐργασία) καί ἀπό τήν (ἄμεση) ἐργασία πού εἶναι ἀναγκαία γιά τήν παραγωγή ἑνός εἴδους.

Δέν πρέπει γενικά νά παραγνωριστεῖ ὅτι καί τό σύγγραμμα τοῦ Μάλθους «Principles» καί τά δύο ἄλλα συγγράμματά του, πού ἀναφέρθηκαν καί πού ἐπρόκειτο νά ἐξηγήσουν διεξοδικότερα διάφορα σημεῖα αὐτῶν τῶν «Principles», ὀφείλουν κατά τό μεγαλύτερο μέρος τή γέννησή τους στόν φθόνο, λόγω τῆς ἐπιτυχίας πού σημείωσε τό σύγγραμμα τοῦ Ρικάρντο^[4], καί στήν προσπάθεια τοῦ Μάλθους νά προωθηθεῖ πάλι στήν κορυφή, στήν ὁποία εἶχε βρεθεῖ σάν ἐπιτήδειος ἀντιγραφέας, προτοῦ ἐκδοθεῖ τό βιβλίο τοῦ Ρικάρντο. Σ' αὐτό προστέθηκε καί τό γεγονός ὅτι στό σύγγραμμα τοῦ Ρικάρντο ἡ ἀνάπτυξη, ἂν καί ἀφηρημένα ἀκόμα, τοῦ καθορισμοῦ τῆς ἀξίας στρεφόταν ἐνάντια στά συμφέροντα τῶν λόρδων γαιοκτημόνων καί τῶν λακέδων τους, τά ὁποῖα ὁ Μάλθους τά υπεράσπιζε ἀκόμα πιό ἄμεσα ἀπό τά συμφέροντα τῆς βιομηχανικῆς ἀστικῆς τάξης. Δέν πρέπει πάντως νά ἀρνηθεῖ κανείς ὅτι ὁ Μάλθους διέθετε κάποιο ἐνδιαφέρον γιά θεωρητική σκέψη. Ὡστόσο ἡ ἀντίθεσή του πρὸς τόν Ρικάρντο — καί τό εἶδος τῆς ἀντίθεσης αὐτῆς — ἔγινε δεκτὴ μόνο, γιατί ὁ Ρικάρντο εἶχε μπλεχτεῖ σέ λογιῆς-λογιῆς ἀσυνέπειες.

Τήν ἀντίθεσή του πρὸς τόν Ρικάρντο ὁ Μάλθους τή συνδέει, ἀπό τή μιὰ μεριά, μέ τή γένεση τῆς υπεραξίας^[5] καί, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, μέ τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ὁ Ρικάρντο ἀντιλαμβάνεται τήν ἐξίσωση τῶν τιμῶν κόστους^[6]* στίς διάφορες σφαῖρες τῆς χρησιμοποίησης τοῦ κεφαλαίου σάν παραλλαγή τοῦ ἴδιου τοῦ νόμου τῆς ἀξίας, καθὼς καί μέ τή συνεχή σύγχυση τοῦ κέρδους καί τῆς υπεραξίας ἀπό τόν Ρικάρντο (ἄμεση ταύτισή τους). Ὁ Μάλθους δέν ξεδιαλύνει αὐτές τίς ἀντιφάσεις καί τά quidproquos**, ἀλλά τίς παίρνει ἀπό τόν Ρικάρντο γιά νά μπορέσει, στηριζόμενος σ' αὐτή τή σύγχυση, ν' ἀνατρέψει τόν βασικό

* τιμὴ κόστους: ἐδῶ μέ τήν ἔννοια τῆς τιμῆς παραγωγῆς, πού εἶναι ἴση μέ τό $c + m +$ μέσο ποσοστό τοῦ κέρδους. Βλ. τή σημείωση β στό τέλος τοῦ βιβλίου. Σημ. μετ.

** σύγχυση ἐννοιῶν, ἄλλα ἀντ' ἄλλων.

νόμο του Ρικάρντο για τήν αξία κλπ. και για να βγάλει ευχάριστα για τους προστάτες του συμπεράσματα.

Ἡ καθεαυτοῦ αξία τῶν τριῶν συγγραμμάτων τοῦ Μάλθους συνίσταται στό ὅτι, ἐνῶ ὁ Ρικάρντο δέν ἐξηγεῖ πράγματι πῶς ἀπό τήν ἀνταλλαγή τῶν ἐμπορευμάτων, σύμφωνα μέ τόν νόμο τῆς ἀξίας (σύμφωνα μέ τόν περιεχόμενο σ' αὐτά χρόνο ἐργασίας), προκύπτει ἡ ἀνιση ἀνταλλαγῆ ἀνάμεσα στό κεφάλαιο καί στή ζωντανή ἐργασία, ἀνάμεσα σέ μιά καθορισμένη ποσότητα συσσωρευμένης ἐργασίας καί σέ μιά καθορισμένη ποσότητα ἄμεσης ἐργασίας, ἀφήνει δηλαδή στήν πράξη ἀσαφή τήν καταγωγή τῆς ὑπεραξίας (ἐπειδὴ ἀνταλλάσσει τό κεφάλαιο ἄμεσα μέ τήν ἐργασία καί ὄχι μέ τήν ἐργατική δύναμη) — [754] — ὁ Μάλθους βάζει τόν κύριο τόνο στήν ἀνιση ἀνταλλαγή ἀνάμεσα στό κεφάλαιο καί στή μισθωτή ἐργασία. Ἐνας ἀπό τούς λίγους κατοπινούς ὀπαδούς τοῦ Μάλθους, ὁ Cazeponne, διαισθάνεται τό γεγονός καί γι' αὐτό στόν πρόλογο τοῦ συγγράμματος τοῦ Μάλθους «Definitions etc.», πού ἀναφέρθηκε πῶς πάνω, λέει:

«Ἡ ἀνταλλαγή ἐμπορευμάτων καί ἡ διανομή τους (μισθός, πρόσοδος, κέρδος) πρέπει νά ἐξετάζονται χωριστά ἢ μιά ἀπό τήν ἄλλη... Οἱ νόμοι τῆς διανομῆς δέν ἐξαρτῶνται καθόλου ἀπό νόμους πού ἀφοροῦν τήν ἀνταλλαγή» (Πρόλογος, σελ. VI, VII).

Πράγμα πού ἐδῶ σημαίνει μόνο ὅτι ἡ σχέση μισθοῦ ἐργασίας καί κέρδους, ἡ ἀνταλλαγή κεφαλαίου καί μισθωτῆς ἐργασίας, συσσωρευμένης ἐργασίας καί ἄμεσης ἐργασίας, δέν συμπίπτει ἄμεσα μέ τό νόμο τῆς ἀνταλλαγῆς ἐμπορευμάτων.

Ἄν ἐξετάσει κανεῖς τήν ἀξιοποίηση τοῦ χρήματος ἢ τοῦ ἐμπορεύματος σάν κεφαλαίου — δηλαδή, ἂν ἐξετάσει ὄχι τήν αξία τους, ἀλλά τήν καπιταλιστική ἀξιοποίησή τους — τότε εἶναι φανερό ὅτι ἡ ὑπεραξία δέν εἶναι παρά τό περίσσευμα τῆς ἐργασίας (ἢ ἀπλήρωτη δουλιὰ) πού ἐξουσιάζεται* ἀπό τό κεφάλαιο — μέ τή μορφή τοῦ ἐμπορεύματος ἢ τοῦ χρήματος — πού ἐξουσιάζεται ἀπ' αὐτό πέρα ἀπό τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας, ἡ ὁποία περιέχεται σ' αὐτό τό ἴδιο τό ἐμπόρευμα**. Ἄγοράζει, ἐκτός ἀπό τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού περιέχεται σ'

* Μέ τό ρῆμα ἐξουσιάζω ἀποδίδουμε τό ρῆμα kommandieren πού χρησιμοποιεῖ ὁ Μάρξ καί πού σημαίνει: διατάσσω, προστάζω, ἐξουσιάζω, διοικῶ, ὀρίζω. Ἡ ρωσική μετάφραση τό ἀποδίδει μέ ρῆμα распоряжаться, που σημαίνει ὀρίζω, διατάσσω, διαθέτω. Ἡ γαλλική καί ἡ ἀγγλική μετάφραση χρησιμοποιεῖ τό ἴδιο ρῆμα μέ τό γερμανικό. Σημ. μετ.

** ὑπονοεῖται τό ἐμπόρευμα: ἐργατική δύναμη, τό μόνο πού διαθέτει ὁ ἐργάτης.

αυτό τό ίδιο τό εμπόρευμα (πού είναι ίση μέ τό σύνολο τής έργασίας πού περιλαμβάνεται στά περιεχόμενα σ' αυτό στοιχεία παραγωγής + τήν άμεση έργασία πού προστέθηκε σ' αυτά τά στοιχεία), ένα περίσσευμα έργασίας, τό όποιο δέν υπήρχε σ' αυτό. Τό περίσσευμα αυτό συγκροτεί τήν υπεραξία. Από τό μέγεθος του εξαρτιέται ό βαθμός τής αξιοποίησης. Καί αυτή ή παραπανίσια ποσότητα ζωντανής έργασίας, μέ τήν όποία ανταλλάσσεται τό εμπόρευμα, αποτελεί τήν πηγή του κέρδους. Τό κέρδος (πιό σωστά, ή υπεραξία) δέν πηγάζει από τό ισοδύναμο αντικειμενοποιημένης έργασίας, πού ανταλλάσσεται έναντι μιās ίσης ποσότητας ζωντανής έργασίας, αλλά από τή μερίδα ζωντανής έργασίας πού τήν ιδιοποιείται τό κεφάλαιο στήν ανταλλαγή αυτή, χωρίς νά πληρώνει γι' αυτήν ένα ισοδύναμο, πηγάζει από τήν άπλήρωτη δουλιά, τήν όποία ιδιοποιείται τό κεφάλαιο σ' αυτή τήν ψευδοανταλλαγή (Schein-exchange*). "Αν παραβλέψουμε λοιπόν τή μεσολάβηση αυτού του προτσές — καί ό Μάλθους έχει ακόμα περισσότερο δικαίωμα νά τήν παραβλέψει, γιατί στον Ρικάρντο λείπει αυτή ή μεσολάβηση — αν δοῦμε μονάχα τό πραγματικό περιεχόμενο καί τό αποτέλεσμα του προτσές, τότε ή αξιοποίηση, τό κέρδος, ή μετατροπή χρήματος ή εμπορεύματος σε κεφάλαιο δέν πηγάζει από τό γεγονός ότι εμπορεύματα ανταλλάσσονται σύμφωνα μέ τό νόμο τής αξίας, δηλαδή ανάλογα μέ τόν χρόνο έργασίας πού κοστίζουν, αλλά μάλλον αντίστροφα, από τό ότι τά εμπορεύματα ή τό χρήμα (αντικειμενοποιημένη έργασία) ανταλλάσσονται μέ περισσότερη ζωντανή έργασία από εκείνη πού περιέχεται σ' αυτά, από εκείνη πού προστέθηκε σ' αυτά κατά τήν παραγωγή τους.

Ό τονισμός αυτού του σημείου, πού προβάλλει τόσο λιγότερο στον Ρικάρντο, όσο αυτός προϋποθέτει πάντα τό έτοιμο προϊόν, πού μοιράζεται ανάμεσα στον κεφαλαιοκράτη καί στον εργάτη, χωρίς νά εξετάζει τήν ανταλλαγή, τό προτσές πού μεσολαβεί καί πού οδηγεί σ' αυτό τό μοίρασμα, ό τονισμός αυτός είναι ή μοναδική υπηρεσία πού προσφέρει ό Μάλθους μέ τά πιό πάνω συγγράμματά του. Η υπηρεσία αυτή αναιρείται πάλι από τό γεγονός ότι τήν αξιοποίηση του χρήματος ή του εμπορεύματος σαν κεφαλαίου, έπομένως τήν αξία τους στήν ειδική λειτουργία τους σαν κεφαλαίου, τή συγχέει μέ τήν αξία του εμπορεύματος σαν τέτια. Γι' αυτό, όπως θά δοῦμε, ξαναγυρίζει στις αστόχαστες

* Ο Μάρξ σχημάτισε μία λέξη, πού ή μισή αποτελείται από τή γερμανική λέξη Schein καί ή άλλη μισή από τήν άγγλική λέξη exchange. Σημ. στή γαλλική μετάφραση.

ἀντιλήψεις τοῦ νομισματικοῦ συστήματος — κέρδος ἀπό ἀπαλλοτριώ-
ση (profit upon expropriation)^[7] — καί γενικά περιπλέκεται στήν πιά δυ-
σάρεστη σύγχυση. Ἐντί λοιπόν νά προχωρήσει πέρα ἀπό τόν Ρι-
κάρντο, ὁ Μάλθους προσπαθεῖ στήν ἐκθεσή του νά ρίξει τήν πολιτική
οἰκονομία πάλι πίσω ἀπό τόν Ρικάρντο, ἀκόμα καί πίσω ἀπό τόν Σμίθ
καί ἀπό τούς φυσιοκράτες.

«Στήν ἴδια χώρα, στό ἴδιο χρονικό διάστημα, ἡ ἀνταλλακτική ἀξία τῶν
ἐμπορευμάτων, πού ἀνάγονται μόνο σέ ἐργασία καί κέρδος, μετρίεται μέ ἀκρί-
βεια μέ τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας, ἡ ὁποία προκύπτει ἀπό τή συσσωρευμένη
καί τήν ἄμεση ἐργασία πού ἔχει πραγματικά ξοδευτεῖ κατά τήν παραγωγή
τους, σὺν τό μεταβαλλόμενο ποσό τοῦ κέρδους γιά ὅλες τίς προκαταβολές πού
μετριοῦνται μέ ἐργασία. Ἡ ἐργασία αὐτή ὅμως πρέπει κατ' ἀνάγκη νά εἶναι ἡ
ἴδια ποσότητα ἐργασίας πού θά ἐξουσιάζουν τά ἐμπορεύματα αὐτά» («The
Measure of Value Stated and Illustrated», London, 1823, σελ. 15, 16).

«Ἡ ἐργασία πού μπορεῖ νά ἐξουσιάζει ἕνα ἐμπόρευμα, εἶναι ἕνα μέτρο τῆς
ἀξίας» (στό ἴδιο, σελ. 61).

«Δέν εἶχα πουθενά (πρὶν ἀπό τό σύγγραμμά του: «The Measure of Value etc.»)
βρεῖ τή διαπίστωση ὅτι ἡ συνηθισμένη ποσότητα ἐργασίας, πού ἐξουσιάζεται ἀπό
ἕνα ἐμπόρευμα, πρέπει νά ἀντιπροσωπεύει καί νά μετράει τήν ποσότητα τῆς
ἐργασίας πού ξοδεύτηκε κατά τήν παραγωγή του ἡ ἴση μέ τό κέρδος» («Definitions in
Political Economy», London, 1827, σελ. 196).

Ὁ κ. Μάλθους θέλει νά συμπεριλάβει τό «κέρδος» ἄμεσα στόν ὀρι-
σμό τῆς ἀξίας, γιά νά προκύπτει ἄμεσα ἀπ' αὐτόν τόν ὀρισμό, πράγμα
πού δέν συμβαίνει στόν Ρικάρντο. Ἀπ' αὐτό βλέπει κανεῖς ὅτι ὁ Μάλ-
θους διαισθάνεται πού βρισκόταν ἡ δυσκολία.

Ἐξάλλου στόν ἀνώτατο βαθμό ἀνούσιο εἶναι σ' αὐτόν τό ὅτι ταυτί-
ζει τήν ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος καί τήν ἀξιοποίησή του σάν κεφαλαίου.
Ὅταν ἕνα ἐμπόρευμα ἢ χρῆμα (μέ δύο λόγια ἀντικειμενοποιημένη ἐρ-
γασία) ἀνταλλάσσονται σάν κεφάλαιο μέ ζωντανή ἐργασία, τότε ἀν-
ταλλάσσονται πάντα μέ μιά [755] μεγαλύτερη ποσότητα ἐργασίας
ἀπό τήν ἐργασία πού περιέχεται σ' αὐτά τά ἴδια. Καί ἂν συγκρίνει
κανεῖς, ἀπό τή μιά μεριά, τό ἐμπόρευμα πρὶν ἀπ' αὐτή τήν ἀνταλλαγή
καί, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, τό προϊόν πού προέκυψε ἀπό τήν ἀνταλλαγή
του μέ τή ζωντανή ἐργασία, τότε βρίσκει ὅτι τό ἐμπόρευμα ἔχει ἀν-
ταλλαχθεῖ μέ τή δική του ἀξία (ισοδύναμο) + ἕνα περίσσευμα πάνω
ἀπό τή δική του ἀξία, τήν ὑπεραξία. Γι' αὐτό ὅμως εἶναι ἀνούσιο νά
λέγεται ὅτι ἡ ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος εἶναι ἴση μέ τήν ἀξία του + ἕνα
περίσσευμα πάνω ἀπό τήν ἀξία αὐτή. Γι' αὐτό, ὅταν ἀνταλλάσσεται
τό ἐμπόρευμα σάν ἐμπόρευμα μέ ἄλλα ἐμπορεύματα καί ὄχι σάν κεφά-
λαιο μέ ζωντανή ἐργασία, τότε ἀνταλλάσσεται — ἐφόσον ἀνταλλάσσε-

ται μέ ένα ισοδύναμο — μέ τήν ἴδια ποσότητα ἀντικειμενοποιημένης ἐργασίας πού περιέχεται σ' αὐτό.

Ἄξισημείωτο εἶναι λοιπόν μόνο τό γεγονός ὅτι κατά τόν Μάλθους τό κέρδος ὑπάρχει ἤδη ἄμεσα ἔτοιμο στήν ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος, καί ὅτι ἕνα πράγμα τοῦ εἶναι σαφές, ὅτι τό ἐμπόρευμα ἐξουσιάζει πάντα περισσότερη ἐργασία ἀπό τήν ἐργασία πού περιέχεται σ' αὐτό.

« Ἀκριβῶς, ἐπειδή ἡ ἐργασία, πού ἐξουσιάζεται συνήθως ἀπό ἕνα ἐμπόρευμα, μετράει τήν πραγματικά ξοδεμένη σ' αὐτό ἐργασία μαζί καί τό κέρδος, δικαιολογημένα (τήν ἐργασία) αὐτή τήν βλέπουμε σάν ἕνα μέτρο τῆς ἀξίας. Ἄν λοιπόν ἡ συνηθισμένη ἀξία ἑνός ἐμπορεύματος θεωρεῖται ὅτι καθορίζεται ἀπό τοὺς φυσικούς καί ἀναγκαίους ὄρους τῆς προσφορᾶς του, τότε εἶναι βέβαιο ὅτι ἡ ἐργασία πού μπορεῖ συνήθως νά ἐξουσιάζει εἶναι τό μόνο μέτρο αὐτῶν τῶν ὄρων». («Definitions in Political Economy», London, 1827, σελ. 214).

«Στοιχειώδη ἐξοδα παραγωγῆς: μιά ἔκφραση πού εἶναι ἀκριβῶς ἰσάξια μέ τοὺς ὄρους τῆς προσφορᾶς» («Definitions in Political Economy», ἔκδοση Cazenove, London, 1853, σελ. 14).

«Μέτρο τῶν ὄρων τῆς προσφορᾶς: εἶναι ἡ ποσότητα ἐργασίας ἔναντι τῆς ὁποίας ἀνταλλάσσεται τό ἐμπόρευμα, ὅταν βρίσκεται στή φυσική καί συνηθισμένη κατάστασή του» (στό ἴδιο, σελ. 14).

« Ἡ ποσότητα τῆς ἐργασίας πού ἐξουσιάζεται ἀπό ἕνα ἐμπόρευμα ἀντιπροσωπεύει ἀκριβῶς τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού ξοδεύτηκε κατά τήν παραγωγή του σύν τό κέρδος γιά τό προκαταβλημένο κεφάλαιο, καί γι' αὐτό ἀντιπροσωπεύει καί μετρά πράγματι ἐκείνους τοὺς φυσικούς καί ἀναγκαίους ὄρους τῆς προσφορᾶς, ἐκεῖνα τὰ στοιχειώδη ἐξοδα παραγωγῆς, πού καθορίζουν τήν ἀξία» (στό ἴδιο, σελ. 125).

« Ἡ ζήτηση γιά ἕνα ἐμπόρευμα, παρ' ὅλον ὅτι δέν ἔχει σχέση μέ τήν ποσότητα ὁποιοῦδήποτε ἄλλου ἐμπορεύματος, πού εἶναι πρόθυμος καί σέ θέση νά δώσει ἔναντι ὁ ἀγοραστής, εἶναι πράγματι ἀνάλογη μέ τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού θέλει νά δώσει γιά τό ἐμπόρευμα αὐτό. Καί γιά τόν λόγο αὐτό μάλιστα: ἡ ποσότητα τῆς ἐργασίας πού ἐξουσιάζεται συνήθως ἀπό ἕνα ἐμπόρευμα ἀντιπροσωπεύει ἀκριβῶς τήν πραγματική ζήτηση γι' αὐτό, ἐπειδή ἀντιπροσωπεύει ἀκριβῶς ἐκείνη τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας καί τοῦ κέρδους, πού μαζί παρμένα εἶναι ἀναγκαῖα γιά τήν προσφορά. Ἀντίθετα, ἡ πραγματική ποσότητα ἐργασίας, πού μπορεῖ νά ἐξουσιάζεται ἀπό ἕνα ἐμπόρευμα, ὅταν ἀποκλίνει ἀπό τή συνηθισμένη ποσότητα ἐργασίας, ἀντιπροσωπεύει τό περίσσευμα ἢ τήν ἔλλειψη ζήτησης, πού προέρχονται ἀπό πρόσκαιρες αἰτίες» (στό ἴδιο, σελ. 135).

Ὁ Μάλθους ἔχει δίκιο καί σ' αὐτό. Οἱ ὄροι τῆς προσφορᾶς (supply), δηλαδή τῆς παραγωγῆς ἢ πῶς σωστά τῆς ἀναπαραγωγῆς τοῦ ἐμπορεύματος πάνω στή βάση τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς, εἶναι ὅτι τό ἐμπόρευμα ἢ ἡ ἀξία του (τό χρῆμα, στό ὁποῖο μετατρέπεται) στό πρό- τές τῆς παραγωγῆς ἢ τῆς ἀναπαραγωγῆς του ἀνταλλάσσεται μέ

περισσότερη εργασία από τήν εργασία πού περιέχεται σ' αυτό, και αυτό γιατί παράγεται μόνο και μόνο για νά πραγματοποιήσει ένα κέρδος.

Ένας εργοστασιάρχης πού παράγει τσίτι έχει λ.χ. πουλήσει τό τσίτι του. Ο όρος τής προσφοράς νέου τσιτιού συνίσταται στό ότι τό χρήμα — τήν ανταλλακτική αξία του τσιτιού — στό προτσές αναπαραγωγής τό ανταλλάσσει μέ περισσότερη εργασία από τήν εργασία πού υπήρχε σ' αυτό ή πού αντιπροσωπεύεται μέ τό χρήμα. Αυτό συμβαίνει, γιατί ο εργοστασιάρχης του τσιτιού παράγει τό τσίτι σάν καπιταλιστής. Αυτό πού θέλει νά παραγάγει δέν είναι τσίτι, αλλά κέρδος. Η παραγωγή του τσιτιού είναι μόνον ένα μέσο για τήν παραγωγή του κέρδους. Τί προκύπτει όμως απ' αυτό; Στο παραγμένο τσίτι περιέχεται περισσότερος χρόνος εργασίας, περισσότερη εργασία απ' ό,τι στό προκαταβλημένο τσίτι. Αυτός ο πρόσθετος χρόνος εργασίας, αυτή ή υπεραξία παρασταίνεται επίσης στό πρόσθετο προϊόν μέ περισσότερο τσίτι από εκείνο πού έχει ανταλλαχθεί μέ τήν εργασία. Έτσι ένα μέρος του προϊόντος δέν αντικατασταίνεται τό τσίτι πού έχει ανταλλαχθεί, αλλά αποτελεί ένα πρόσθετο προϊόν πού ανήκει στον εργοστασιάρχη. Η, αν πάρουμε ολόκληρο τό προϊόν, ο κάθε πήχυς του τσιτιού περιέχει ένα μέρος, ή ή αξία του περιέχει ένα μέρος, για τό οποίο δέν πληρώνεται ένα ισοδύναμο. Τό μέρος αυτό αποτελεί απλήρωτη δουλιά. Όταν λοιπόν ο εργοστασιάρχης πουλάει τόν έναν πήχυ τσίτι στην αξία του, όταν δηλαδή τόν ανταλλάσσει μέ χρήμα ή έμπορεύμα πού περιέχουν ίσον εργάσιμο χρόνο, τότε πραγματοποιεί ένα ποσό χρήματος ή παίρνει μιά ποσότητα έμπορεύματος πού δέν του κοστίζει τίποτα. Αυτό γίνεται γιατί τό τσίτι δέν τό πουλάει σύμφωνα μέ τό χρόνο εργασίας πού έχει πληρώσει, αλλά σύμφωνα μέ τό χρόνο εργασίας πού περιέχεται σ' αυτό, τό ένα μέρος όμως αυτού του χρόνου εργασίας [756] δέν τό έχει πληρώσει. Τό τσίτι περιέχει χρόνο εργασίας λ.χ. ίσο μέ 12 σελλίνια. Απ' αυτά όμως πλήρωσε μόνο τά 8. Τό πουλάει όμως πρός 12 σελλίνια, όταν τό πουλάει στην αξία του, και έτσι κερδίζει 4 σελλίνια.

[2. Η χυδαία αντίληψη του Μάλθους για τήν υπεραξία]

Όσον αφορά τώρα τόν αγοραστή, αυτός πληρώνει σύμφωνα μέ τήν προϋπόθεσή μας, κάτω από όποιεσδήποτε συνθήκες, μόνο τήν αξία του τσιτιού. Δηλαδή δίνει ένα ποσό χρήματος, στό οποίο περιέχεται τόσος χρόνος εργασίας, όσος και στό τσίτι. Έδώ είναι δυνατές 3 περιπτώσεις. 1) Ο αγοραστής είναι καπιταλιστής. Τό χρήμα (δηλαδή ή αξία

του ἐμπορεύματος), μέ τό όποιο πληρώνει, περιέχει επίσης ένα μέρος ἀπλήρωτης δουλιᾶς. Ὄταν λοιπόν ό ένας πουλάει ἀπλήρωτη δουλιά, ό άλλος αγοράζει μέ ἀπλήρωτη δουλιά. Ὁ καθένας πραγματοποιεῖ ἀπλήρωτη δουλιά, ό ένας σάν πουλητής, ό άλλος σάν αγοραστής. 2) Ἡ ό αγοραστής εἶναι ανεξάρτητος παραγωγός. Στήν περίπτωση αὐτή παίρνει ένα ἰσοδύναμο ἔναντι ἄλλου ἰσοδύναμου. Τόν αγοραστή δέν τόν ἐνδιαφέρει, ἂν ἡ ἐργασία πού του πουλάει ό πουλητής μέ τό ἐμπόρευμα εἶναι πληρωμένη ἤ ὄχι. Παίρνει τόση ἀντικειμενοποιημένη ἐργασία, ὅση δίνει. 3) Ἡ, τέλος, ό αγοραστής εἶναι μισθωτός ἐργάτης. Τότε καί στήν περίπτωση αὐτή ό αγοραστής παίρνει, ὅπως καί κάθε άλλος αγοραστής, μέ τήν προϋπόθεση ὅτι τό ἐμπόρευμα πουλιέται στήν ἀξία του, ένα ἰσοδύναμο σέ ἐμπόρευμα γιά τό χρῆμα του. Παίρνει σέ ἐμπόρευμα τόση ἀντικειμενοποιημένη ἐργασία, ὅση δίνει μέ τή μορφή του χρήματος. Γιά τό χρῆμα ὅμως, πού ἀποτελεῖ τόν μισθό ἐργασίας του, ό ἐργάτης ἔδωσε περισσότερη ἐργασία ἀπό ἐκείνη πού περιέχεται στό χρῆμα. Ἐχει ἀντικαταστήσει τήν ἐργασία πού περιέχεται σ' αὐτό σύν μιᾶ πρόσθετη ἐργασία, πού τή δίνει δωρεάν. Μ' ἄλλα λόγια, ό ἐργάτης τό χρῆμα τό πλήρωσε πάνω ἀπό τήν ἀξία του, τό ἴδιο καί τό ἰσοδύναμο του χρήματος, τό τσίτι κλπ., τό πλήρωσε πάνω ἀπό τήν ἀξία του. Ἐτσι τό κόστος γι' αὐτόν σάν αγοραστή εἶναι μεγαλύτερο, ἀπ' ὅ,τι γιά τόν πουλητή κάθε ἐμπορεύματος, παρ' ὅλον ὅτι μέ τό ἐμπόρευμα παίρνει ένα ἰσοδύναμο γιά τό χρῆμα του. Μέ τό χρῆμα ὅμως πού πληρώθηκε ό ἐργάτης σάν μισθό δέν πῆρε ένα ἰσοδύναμο γιά τή δουλιά του, ἀντίθετα ἔδωσε σέ ἐργασία πολύ περισσότερα ἀπό τό ἰσοδύναμο γιά τό χρῆμα πού πῆρε. Ἐτσι ό ἐργάτης εἶναι ό μόνος πού ἔχει πληρώσει ὅλα τά ἐμπορεύματα πάνω ἀπό τήν ἀξία τους, ἀκόμα καί στήν περίπτωση ὅπου τά αγοράζει στήν ἀξία τους, καί αὐτό γιατί τό γενικό ἰσοδύναμο γιά τήν ἐργασία, τό χρῆμα, τό ἀγόρασε πάνω ἀπό τήν ἀξία του. Γι' αὐτό δέν βγαίνει καθόλου κέρδος γιά τόν πουλητή του ἐμπορεύματος στόν ἐργάτη. Ὁ ἐργάτης δέν του πληρώνει περισσότερα ἀπ' ὅσα θά του πλήρωνε όποιοσδήποτε άλλος αγοραστής, δηλαδή τήν ἀξία τῆς ἐργασίας. Πράγματι ό καπιταλιστής, πού ξαναπουλάει στόν ἐργάτη τό ἐμπόρευμα πού ἔχει παραγάγει ό ἴδιος ό ἐργάτης, πραγματοποιεῖ ένα κέρδος ἀπό τήν πούληση αὐτή, τό ἴδιο ὅμως κέρδος πού πραγματοποιεῖ ἀπό κάθε άλλον αγοραστή. Τό κέρδος του δέν προέρχεται ἀπό τό ὅτι — σχετικά μέ τόν ἐργάτη αὐτόν — του πουλάει τό ἐμπόρευμα πάνω ἀπό τήν ἀξία του, ἀλλά ἀπό τό ὅτι προηγούμενα τό εἶχε ἀγοράσει πράγματι ἀπό τόν ἐργάτη στό προτσές τῆς παραγωγῆς κάτω ἀπό τήν ἀξία του.

Νά λοιπόν πού ό κ. Μάλθους, ὅπως μετατρέπει τήν ἀξιοποίηση τοῦ ἐμπορεύματος σάν κεφαλαίου σέ ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος, μετατρέπει μέ συνέπεια ὅλους τούς ἀγοραστῆς σέ μισθωτούς ἐργάτες, δηλαδή τούς βάζει ὅλους νά ἀνταλλάσσουν μέ τόν καπιταλιστή ἄμεση ἐργασία καί ὄχι ἐμπόρευμα, καί νά τοῦ ἐπιστρέφουν ὅλοι περισσότερη ἐργασία ἀπό ἐκείνη πού περιέχεται στό ἐμπόρευμα, ἐνῶ ἀντίστροφα τό κέρδος τοῦ καπιταλιστή προκύπτει ἀπό τό γεγονός ὅτι πουλάει ὅλη τήν ἐργασία πού περιέχεται στό ἐμπόρευμα, ἐνῶ ἔχει πληρώσει μόνο ἕνα μέρος τῆς περιεχόμενης στό ἐμπόρευμα ἐργασίας. Ἐπομένως, ἐνῶ στόν Ρικάρντο ἡ δυσκολία προκύπτει ἀπό τό ὅτι ὁ νόμος τῆς ἀνταλλαγῆς ἐμπορευμάτων δέν ἐξηγεῖ ἄμεσα τήν ἀνταλλαγή ἀνάμεσα στό κεφάλαιο καί τή μισθωτή ἐργασία, καί ὅτι τοῦ φαίνεται μάλλον ὅτι ἀντιφάσκει μ' αὐτήν, ὁ Μάλθους λύνει τή δυσκολία αὐτή μέ τό ὅτι τήν ἀγορά (ἀνταλλαγή) ἐμπορευμάτων τή μετατρέπει σέ ἀνταλλαγή ἀνάμεσα σέ κεφάλαιο καί μισθωτή ἐργασία. Αὐτό πού δέν καταλαβαίνει ὁ Μάλθους εἶναι ἡ διαφορά ἀνάμεσα στή συνολική ποσότητα τῆς ἐργασίας, πού περιέχεται σ' ἕνα ἐμπόρευμα, καί στήν ποσότητα τῆς πληρωμένης ἐργασίας πού περιέχεται σ' αὐτό. Αὐτή ἀκριβῶς ἡ διαφορά ἀποτελεῖ τήν πηγῆ, τοῦ κέρδους. Παραπέρα ὅμως ὁ Μάλθους φτάνει ἀναπόφευκτα στό νά ἐξηγεῖ τό κέρδος μέ τό ὅτι ὁ πωλητής πουλάει τό ἐμπόρευμα ὄχι μόνο πάνω ἀπ' αὐτό πού τοῦ κοστίζει (καί αὐτό τό κάνει ὁ καπιταλιστής), ἀλλά καί πάνω ἀπ' αὐτό πού κοστίζει τό ἴδιο τό ἐμπόρευμα, γυρνάει δηλαδή πίσω στήν ἐκχυδαισμένη ἄποψη τοῦ κέρδους ἀπό ἐκποίηση, ἡ ὁποία ἐξηγεῖ τήν ὑπεραξία μέ τό ὅτι ὁ πωλητής πουλάει τό ἐμπόρευμα πάνω ἀπό τήν ἀξία του (δηλαδή τό πουλάει ἔναντι περισσότερου χρόνου ἐργασίας ἀπό ἐκείνον πού περιέχεται σ' αὐτό). Ἔτσι, αὐτό πού κερδίζει σάν πωλητής ἐνός ἐμπορεύματος, τό χάνει σάν ἀγοραστής ἐνός ἄλλου ἐμπορεύματος, καί εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατο νά κατανοηθεῖ τί πρόκειται πραγματικά νά «κερδηθεῖ» ἀπό μιά τέτλια γενική ὀνομαστική ἄνοδο τῶν τιμῶν. [757] Εἶναι ἰδίως ἀκατανόητο πῶς μπορεῖ μέ τόν τρόπο αὐτό νά πλουτίζει ἡ κοινωνία *en masse* (σάν σύνολο), πῶς μπορεῖ ἔτσι νά πραγματοποιηθεῖ μιά πραγματική πρόσθετη ἀξία ἢ ἕνα πραγματικό πρόσθετο προϊόν. Κουτή, ἡλίθια ἀντίληψη.

Τό πέρασμα ἀπό τή συγκεχυμένη προσπάθεια τοῦ κ. Μάλθους, πού βασίζεται ὅμως σέ μιά σωστή προαίσθηση καί στή συνείδηση μιᾶς μῆ ὑπερνηχημένης δυσκολίας καί σέ θέσεις τοῦ Α. Σμίθ — ὁ ὁποῖος, ὅπως εἶδαμε, ἐκφράζει μέ ἀφέλεια ὅλα τά ἀντιφάσκοντα στοιχεῖα καί ἀποτελεῖ ἔτσι πηγῆ, ἀφετηρία γιά διαμετρικά ἀντίθετες ἀπόψεις — ἀπό τήν προσπάθεια τοῦ Μάλθους νά ἀντιτάξει στόν Ρικάρντο μιά νέα θεω-

ρία και νά κατακτήσει τήν «πρώτη θέση» («first rank»), τό πέρασμα από τήν προσπάθεια αὐτή στήν χωρίς νόημα ἀγοραία ἀποψη γίνεται μέ τόν τρόπο αὐτό:

Ἄν ἐξετάσουμε τήν ἀξιοποίηση τοῦ ἐμπορεύματος σάν κεφαλαίου — δηλαδή στήν ἀνταλλαγή του μέ ζωντανή παραγωγική ἐργασία — θά δοῦμε ὅτι τό ἐμπόρευμα ἐξουσιάζει, ἐκτός ἀπό τόν χρόνο ἐργασίας πού περιέχεται σ' αὐτό τό ἴδιο — στό ἰσοδύναμο πού ἀναπαράγει ὁ ἐργάτης — καί πρόσθετο χρόνο ἐργασίας, πού ἀποτελεῖ τήν πηγὴ τοῦ κέρδους. Ἄν μεταφέρουμε τώρα τήν ἀξιοποίηση αὐτὴ τοῦ ἐμπορεύματος στήν ἀξία του, τότε ὁ κάθε ἀγοραστής τοῦ ἐμπορεύματος θά πρέπει νά συμπεριφέρεται σ' αὐτό σάν ἐργάτης, δηλαδή, ἐκτός ἀπό τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού περιέχεται σ' αὐτό, πρέπει κατὰ τήν ἀγορά νά δώσει σέ ἀντάλλαγμα μιὰ πρόσθετη ποσότητα ἐργασίας. Μιά καί, ἐκτός ἀπό τοὺς ἐργάτες, οἱ ἄλλοι ἀγοραστὲς συμπεριφέρονται στό ἐμπόρευμα ὄχι σάν ἐργάτες {ἀκόμα καί στήν περίπτωση πού ὁ ἐργάτης ἐμφανίζεται σάν ἀπλὸς ἀγοραστής ἐμπορεύματος, ἔχουμε δεῖ ὅτι συνεχίζεται ἔμμεσα ἢ παλιά πρωταρχικὴ διαφορά}, γι' αὐτό πρέπει νά ὑποθεθεῖ ὅτι ναί μὲν οἱ ἀγοραστὲς αὐτοὶ δέν δίνουν ἄμεσα περισσότερη ἐργασία ἀπὸ ἐκείνη πού περιέχεται στό ἐμπόρευμα, ὅμως, πράγμα πού εἶναι τό ἴδιο, δίνουν μιὰν ἀξία πού περιέχει περισσότερη ἐργασία. Μ' αὐτὴ τὴν [ποσότητα] «πρόσθετης ἐργασίας (Mehrarbeit) ἢ, πράγμα πού εἶναι τό ἴδιο, ἀξίας πού περιέχει περισσότερη ἐργασία» γίνεται τό πέρασμα. Στὴν πραγματικότητα ἡ ὑπόθεση καταλήγει ἔτσι στό ὅτι: ἡ ἀξία ἑνὸς ἐμπορεύματος συνίσταται στήν ἀξία, πού πληρώνει ὁ ἀγοραστής γι' αὐτό, καί ἡ ἀξία αὐτὴ εἶναι ἴση μέ τό ἰσοδύναμο (μέ τὴν ἀξία) τοῦ ἐμπορεύματος σὺν ἑνα περίσσευμα πάνω ἀπὸ τὴν ἀξία αὐτὴ, δηλαδή σὺν μιὰ πρόσθετη ἀξία. Ἐπομένως, πρόκειται γιὰ τὴν ἀγοραία ἀποψη. Τό κέρδος συνίσταται στό ὅτι ἑνα ἐμπόρευμα πουλιέται πιο ἀκριβὰ ἀπ' ὅσο ἀγοράζεται. Ὁ ἀγοραστής τό ἀγοράζει μέ περισσότερη ἐργασία ἢ ἀντικειμενοποιημένη ἐργασία ἀπ' ὅ,τι κοστίζει στὸν πωλητὴ.

Ὅταν ὅμως ὁ ἀγοραστής εἶναι ὁ ἴδιος καπιταλιστὴς, πωλητὴς ἐμπορεύματος, τό δὲ χρῆμα του — τό μέσο μέ τό ὁποῖο ἀγοράζει — ἀντιπροσωπεύει μόνο πωλημένο ἐμπόρευμα, τό ἀποτέλεσμα θά ἦταν ὅτι καί οἱ δύο πωλοῦν πολὺ ἀκριβὰ τό ἐμπόρευμά τους καί ὅτι ἔτσι ἐξαπατοῦν ὁ ἑνας τὸν ἄλλο καί ἐξαπατοῦνται στὸν ἴδιο βαθμὸ, ὅταν καί οἱ δύο πραγματοποιοῦν μόνο τό γενικὸ ποσοστὸ τοῦ κέρδους. Ἀπὸ πού λοιπὸν θά ἔρθουν οἱ ἀγοραστὲς, πού θά πληρώσουν στὸν καπιταλιστὴ τὴν ποσότητα τῆς ἐργασίας, ἡ ὁποία εἶναι ἴση μέ τὴν περιεχόμενη στό ἐμπόρευμά του ἐργασία σὺν τό κέρδος του; Παράδειγμα: Τό ἐμπό-

ρευμα κοστίζει στον πωλητή 10 σελλίνια. Τό πουλάει προς 12 σλ. Ἐξουσιάζει ἔτσι ἐργασία ὄχι μόνο 10 σλ., ἀλλά καί ἄλλων 2 σλ. Ἀλλά καί ὁ ἀγοραστής πουλάει ἐπίσης προς 12 σλ. τό ἐμπόρευμά του πού κοστίζει 10 σλ. Ἐτσι ὁ καθένας χάνει σάν ἀγοραστής ὅσα ἔχει κερδίσει σάν πωλητής. Μοναδική ἐξαιρέση ἀποτελεῖ ἡ ἐργατική τάξη. Γιατί, μιά καί ἡ τιμή τοῦ προϊόντος ἀνεβαίνει πάνω ἀπό τό κόστος του, μποροῦν οἱ ἐργάτες νά ἀγοράζουν μόνο ἓνα μέρος τοῦ προϊόντος καί ἔτσι ἓνα ἄλλο μέρος τοῦ προϊόντος ἢ ἡ τιμή αὐτοῦ τοῦ ἄλλου μέρους ἀποτελεῖ κέρδος γιά τόν καπιταλιστή. Μιά ὅμως πού τό κέρδος προέρχεται ἀκριβῶς ἀπό τό ὅτι οἱ ἐργάτες μποροῦν ν' ἀγοράζουν μόνο ἓνα μέρος τοῦ προϊόντος, ὁ καπιταλιστής (ἡ τάξη τῶν καπιταλιστῶν) δέν μπορεῖ ποτέ νά πραγματοποιήσῃ τό κέρδος του ἀπό τή ζήτηση τῶν ἐργατῶν, δέν μπορεῖ νά τό πραγματοποιήσῃ μέ τήν ἀνταλλαγή ὀλόκληρου τοῦ προϊόντος μέ τόν μισθό ἐργασίας, ἀλλά μάλλον μόνο μέ τό ὅτι ὀλόκληρο τόν μισθό ἐργασίας τόν ἀνταλλάσσει μέ ἓνα μόνο μέρος τοῦ προϊόντος. Ἐπομένως εἶναι ἀπαραίτητη μιά ἄλλη ζήτηση καί ἀπαιτοῦνται, ἐκτός ἀπό τούς ἴδιους τούς ἐργάτες, ἄλλοι ἀγοραστές, διαφορετικά δέν θά ὑπῆρχε κέρδος. Ἀπό πού ἔρχονται αὐτοί οἱ ἀγοραστές; Ἄν εἶναι οἱ ἴδιοι καπιταλιστές, οἱ ἴδιοι πωλητές, τότε γίνεται ἡ πῖο πάνω ἀμοιβαία ἀπάτη τῆς τάξης τῶν καπιταλιστῶν μέ τήν ἀμοιβαία ὀνομαστική αὔξηση τῆς τιμῆς τῶν ἐμπορευμάτων τους καί ὁ καθένας κερδίζει σάν πωλητής αὐτό πού χάνει σάν ἀγοραστής. Χρειαζονται λοιπόν ἀγοραστές, πού δέν θά εἶναι πωλητές, γιά νά μπορεῖ ὁ καπιταλιστής νά πραγματοποιεῖ τό κέρδος του, νά πουλάει τά ἐμπορεύματα «στήν τιμή τους». Ἀπό δῶ ἡ ἀνάγκη ὑπαρξῆς τῶν λόρδων γαιοκτημόνων, τῶν συνταξιούχων τοῦ Δημοσίου, τῶν ἀργόμισθων, τῶν παπάδων κλπ., χωρίς νά ξεχνιοῦνται οἱ ὑπηρέτες καί οἱ λακέδες τους. Πῶς τώρα αὐτοί οἱ «ἀγοραστές» γίνονται κάτοχοι [758] τῶν μέσων ἀγορᾶς — πῶς πρέπει προηγούμενα νά ἀφαιρέσουν πρῶτα ἀπό τούς καπιταλιστές ἓνα μέρος τοῦ προϊόντος τους, χωρίς νά δόσουν σ' αὐτούς ἓνα ἰσοδύναμο, ὥστε μέ τό ἀφαιρεμένο μέ τόν τρόπο αὐτό μέρος νά ἀγοράζουν μιά μικρότερη ἀπό τό ἰσοδύναμο ποσότητα τοῦ προϊόντος — αὐτό ὁ κ. Μάλθους δέν τό ἐξηγεῖ. Πάντως ἀπ' ὅλα αὐτά προκύπτει τό ἐπιχείρημά του γιά τήν ὅσο τό δυνατό μεγαλύτερη αὔξηση τῶν μή παραγωγικῶν τάξεων, γιά νά βρίσκουν οἱ πωλητές μιάν ἀγορά, μιά ζήτηση γιά τήν προσφορά τους. Καί ἔτσι προκύπτει παραπέρα γιατί ὁ πληθυσμιακός λιβελογράφος (Populations pamphletist)^[8] διακηρύχνει σάν ὄρο τῆς παραγωγῆς τή μόνιμη ὑπερκατανάλωση καί τήν ὅσο τό δυνατό μεγαλύτερη ἰδιοποίηση τοῦ ἐτήσιου προϊόντος ἀπό μέρους τῶν

ἀργόσχολων. Σάν παραπέρα ἐπιχείρημα προστίθεται — σ' αὐτό πού προκύπτει κατ' ἀνάγκη ἀπό τή θεωρία — ὅτι τό κεφάλαιο ἀντιπροσωπεύει τή ροπή πρὸς τόν ἀφηρημένο πλοῦτο, τή ροπή πρὸς τήν ἀξιοποίηση, πού ὅμως μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ μόνο ἀπό μιά τάξη ἀγοραστῶν, οἱ ὁποῖοι ἀντιπροσωπεύουν τή ροπή γιά δαπάνη, κατανάλωση καί σπατάλη, δηλαδή ἀπό τίς μή παραγωγικές τάξεις, πού ἀποτελοῦνται ἀπό ἀγοραστὲς χωρὶς νά εἶναι πωλητὲς.

[3. Κοινά χαρακτηριστικά μαλθουσιανῶν καί ρικαρντιανῶν στὴν τοποθέτησή τους ἀπέναντι στὴν ἐργατικὴ τάξη]

Πάνω σ' αὐτὴ τὴ βάση διεξήχθηκε στὴ δεκαετία 1820 (ἀπὸ τό 1820 ὡς τό 1830 ἦταν γενικὰ ἡ μεγάλη μεταφυσικὴ περίοδος τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας) μιά ὠραία φιλονικία ἀνάμεσα σέ μαλθουσιανούς καί ρικαρντιανούς. Οἱ τελευταῖοι, ὅπως καί οἱ μαλθουσιανοί, θεωροῦν ἐξίσου ἀπαραίτητο ὁ ἐργάτης νά μὴν ἰδιοποιεῖται ὁ ἴδιος τό προϊόν του, ἀλλὰ ἓνα μέρος τοῦ προϊόντος του νά περιέρχεται στὸν καπιταλιστὴ, γιὰ νά ἔχει ὁ ἐργάτης ἓνα κίνητρο γιὰ τὴν παραγωγή καί γιὰ νά ἐξασφαλίζεται ἔτσι ἡ αὔξηση τοῦ πλούτου. Μαίνονται ὅμως οἱ ρικαρντιανοὶ ἐνάντια στὴν ἄποψη τῶν μαλθουσιανῶν γιὰ τό ὅτι οἱ λόρδοι γαιοκτήμονες, οἱ ἀργόμισθοι τοῦ κράτους καί τῆς ἐκκλησίας καί μιά ὀλόκληρη συμμορία ἀργόσχολων λακέδων πρέπει νά ἰδιοποιῶνται πρῶτα ἓνα μέρος τοῦ προϊόντος τῶν καπιταλιστῶν, χωρὶς νά τοὺς δίνουν ἓνα ἰσοδύναμο (ἀκριβῶς ὅπως κάνει ὁ καπιταλιστὴς μὲ τὸν ἐργάτη), γιὰ νά μποροῦν νά ἀγοράσουν ἔπειτα ἐμπόρευμα τῶν καπιταλιστῶν μὲ κέρδος γι' αὐτούς. Αὐτό, παρ' ὅλον ὅτι οἱ ρικαρντιανοὶ ἰσχυρίζονται τό ἴδιο σχετικὰ μὲ τοὺς ἐργάτες. Γιὰ νά μεγαλώνει ἡ συσσώρευση, ἐπομένως καί ἡ ζήτηση ἐργασίας, πρέπει ὁ ἐργάτης νά παραχωρεῖ δωρεάν στὸν καπιταλιστὴ ἓνα ὅσο τό δυνατὸ μεγαλύτερο μέρος ἀπὸ τό προϊόν του, γιὰ νά ξαναμετατρέπει σέ κεφάλαιο ὁ καπιταλιστὴς τό αὐξημένο μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ καθαρὸ εἰσόδημά του. Τό ἴδιο ἀκριβῶς λέει καί ὁ μαλθουσιανός. Νά παίρνονται δωρεάν ἀπὸ τοὺς βιομήχανους καπιταλιστὲς ὅσο τό δυνατὸ περισσότερα μὲ τὴ μορφή προσόδου, φόρων κλπ., γιὰ νά μποροῦν νά πωλᾶνε τό ὑπόλοιπο ἀπὸ ἐκεῖνο πού τοὺς ἀπομένει πάλι μὲ κέρδος στοὺς ἀκούσιους «συνεταίρους» (shareholders) τους. Ὁ ἐργάτης δέν ἐπιτρέπεται νά ἰδιοποιεῖται τό δικό του προϊόν, γιὰ νά μὴ χάσει τό κίνητρο γιὰ δουλιὰ, λένε οἱ ρικαρντιανοὶ μαζί μὲ τοὺς μαλθουσιανούς. Ὁ βιομήχανος καπιταλιστὴς πρέπει νά παραχωρεῖ ἓνα μέρος τοῦ προϊόντος του μόνο σέ κατα-

ναλώτριες τάξεις — *fruges consumere nati** — για να ανταλλάσσουν αυτές οι τελευταίες τό παραχωρημένο σ' αυτές μέρος του προϊόντος πάλι μέ τόν βιομήχανο καπιταλιστή κάτω από ασύμφορους γι' αυτές όρους. Διαφορετικά ό καπιταλιστής θά έχανε τό κίνητρο για παραγωγή, πού συνίσταται ακριβώς στό ότι βγάζει μεγάλο κέρδος, πουλώντας πολύ πάνω από τήν αξία του τό έμπορεύμά του. Θα ξαναγυρίσουμε αργότερα σ' αυτή τήν κωμική φιλονικία.

[4. *Η μονόπλευρη έρμηνεία από τόν Μάλθους τής θεωρίας του Σμίθ για τήν αξία.*

Χρησιμοποίηση τών λαθεμένων θέσεων του Σμίθ στην πολεμική του ενάντια στον Ρικάρντο]

Πρώτα, για ν' αποδείξουμε ότι ό Μάλθους καταλήγει στην πέρα για πέρα χυδαία αντίληψη, παραθέτουμε τήν παρακάτω περικοπή:

«Όσο μεγάλος κι αν είναι ό αριθμός τών πράξεων ανταλλαγής πού μεσολαβούν και από τίς όποιες πρέπει να περάσουν τά έμπορεύματα, αδιάφορο αν οι παραγωγοί τά στέλνουν στην Κίνα ή τά πουλάνε εκεί όπου έχουν παραχθεί, τό ζήτημα, αν θά πετύχουν μιάν ανάλογη αγοράία τιμή, εξαρτιέται αποκλειστικά από τό αν οι παραγωγοί μπορούν να αντικατασταίνουν τά κεφάλαιά τους μέ τό συνηθισμένο κέρδος, έτσι πού να είναι σε θέση να συνεχίζουν μέ επιτυχία τήν επιχείρησή τους. Τί είναι όμως τά κεφάλαιά τους; Είναι, όπως διαπιστώνει ό Α. Σμίθ, τά εργαλεία μέ τά όποια εργάζονται, τά υλικά τά όποια έπεξεργάζονται και τά μέσα πού απαιτούνται για να εξουσιάζουν τήν αναγκαία ποσότητα εργασίας» (σελ. 70).

(Και αυτό, όπως λέει ό Μάλθους, είναι όλη ή εργασία πού ξοδεύτηκε για τό έμπορεύμα. Τό κέρδος είναι ένα περίσσειμα πάνω από τήν εργασία πού ξοδεύτηκε έτσι στην παραγωγή του έμπορεύματος. Δηλαδή στην πραγματικότητα ή ονομαστική προσαύξηση στά έξοδα παραγωγής του έμπορεύματος.) Και για να μή μείνει ή παραμικρότερη αμφιβολία σχετικά μέ τή γνώμη του, αναφέρεται επιδοκιμαστικά και σαν επικύρωση τής δικής του άποψης, στην εργασία του συνταγματάρχη Τόλρενς: «On the Production of Wealth», κεφ. VI, σελ. 349:

... ή πραγματική ζήτηση συνίσταται στην ικανότητα και στη διάθεση τών

* στον γεννημένο για ν' απολαβαίνει τού καρπούς — στίχος του ρωμαίου ποιητή Όράτιου.

καταναλωτών» {ή αντίθεση ανάμεσα στον αγοραστή και στον πωλητή γίνεται αντίθεση καταναλωτών και παραγωγών}, [759], «μέ άμεση ή έμμεση ανταλλαγή νά δίνουν για τά έμπορεύματα μιά μερίδα μεγαλύτερη από όλα εκείνα τά συστατικά του κεφαλαίου πού κοστίζει ή παραγωγή τους» («Definitions in Political Economy», έκδοση Cazenove, σελ. 70, 71).

Καί ό ίδιος ό κ. Cazenove, ό έκδότης, άπολογητής και σχολιαστής του συγγράμματος του Μάλθους: «Definitions», λέει:

«Τό κέρδος δέν εξαρτιέται από τή σχέση, στην όποία ανταλλάσσονται μεταξύ τους τά έμπορεύματα».

{δηλαδή, αν εξεταζόταν μόνο ή ανταλλαγή έμπορευμάτων ανάμεσα σε καπιταλιστές, τότε, έφόσον ή ανταλλαγή δέν συντελείται μέ εργάτες, οί όποιοι δέν έχουν ν' ανταλλάξουν μέ τούς καπιταλιστές κανένα άλλο έμπόρευμα εκτός από τήν εργατική δύναμή τους, ή θεωρία του Μάλθους έμφανίζεται ήλίθια, σαν άπλή άμοιβαία προσαύξηση, σαν όνομαστική προσαύξηση στις τιμές των έμπορευμάτων τους. Γι' αυτό πρέπει νά άφεθει κατά μέρος ή ανταλλαγή έμπορευμάτων και νά γίνει λόγος για ανταλλαγή χρήματος από άνθρωπος πού δέν παράγουν έμπορεύματα},

«γιατί μέ όποιοδήποτε ύψος κέρδους μπορεί νά ύπάρχει ή ίδια σχέση, ή όποία όμως εξαρτιέται από τή σχέση μέ τόν μισθό, ή από τή σχέση πού άπαιτείται για νά καλυφθούν τά αρχικά έξοδα, και ή σχέση αυτή καθορίζεται σ' όλες τις περιπτώσεις από τόν βαθμό στον όποιο ή θυσία πού κάνει ό αγοραστής, ή ή αξία της εργασίας πού δίνει για ν' αποκτησει ένα έμπόρευμα, ξεπερνάει τά έξοδα πού έκανε ό παραγωγός, για νά τό φέρει στην αγορά» (Cazenove, στο ίδιο, σελ. 46).

Γιά νά φτάσει σ' αυτά τά ώραία άποτελέσματα, πρέπει ό Μάλθους νά κάνει πολύ μεγάλους θεωρητικούς χειρισμούς. Πρώτα, άποδεχόμενος τή μιά πλευρά του Α. Σμίθ, σύμφωνα μέ τήν όποια ή αξία του έμπορεύματος είναι ίση μέ τήν ποσότητα της εργασίας τήν όποια έξουσιάζει ή από τήν όποια έξουσιάζεται τό ίδιο ή μέ τήν όποια ανταλλάσσεται, πρέπει νά παραμεριστούν οί αντιρρήσεις πού προβλήθηκαν από τόν ίδιο τόν Σμίθ και από τούς απογόνους του, αλλά και από τόν Μάλθους ενάντια στη θέση ότι ή αξία ενός έμπορεύματος, δηλαδή ή αξία, μπορεί νά είναι τό μέτρο της αξίας.

Τό σύγγραμμα: «The Measure of Value stated and illustrated», Λονδίνο, 1823, είναι ένα αληθινό υπόδειγμα μωρίας πού καζουιστικά αυτοναρκωνόμενη (kasuistisch selbstbetaubend) έλίσσεται μέσα στη δική της σύγχυση και πού ή δύσκολη, άδέξια έκφρασή της αφήνει στον άφελή και αναρμόδιο αναγνώστη τήν έντύπωση ότι ή δυσκολία νά αντιληφθει τή

σύγχυση σάν σαφήνεια, δέν ἔγκειται στήν ἀντίφαση ἀνάμεσα στή σύγχυση καί στή σαφήνεια, ἀλλά σέ μιά ἔλλειψη κατανόησης ἀπό τήν πλευρά τοῦ ἀναγνώστη.

Αὐτό πού ἔχει πρῶτα νά κάνει ὁ Μάλθους εἶναι νά σβήσει πάλι τή διάκριση πού κάνει ὁ Ρικάρντο ἀνάμεσα στήν «ἀξία τῆς ἐργασίας» καί στήν «ποσότητα τῆς ἐργασίας»^[9] καί νά ἀναγάγει τή διπλή τοποθέτηση τοῦ Σμίθ στή μιά, τή λαθεμένη πλευρά.

«Μιά δοσμένη ποσότητα ἐργασίας πρέπει νά ἔχει τήν ἴδια ἀξία, ὅπως ὁ μισθός πού τήν ἐξουσιάζει ἢ μέ τόν ὁποῖο ἀνταλλάσσεται πραγματικά» («The Measure of Value stated and illustrated», London, 1823, σελ. 5).

Ὁ σκοπός αὐτῆς τῆς φράσης εἶναι νά ἐξισώσει τίς ἐκφράσεις: quantity of labour (ποσότητα τῆς ἐργασίας) καί value of labour (ἀξία τῆς ἐργασίας).

Αὐτή καθεαυτή ἡ φράση αὐτή ἐκφράζει μιάν ἀπλή ταυτολογία, μιά παράλογη κοινοτοπία. Ἀφοῦ ὁ μισθός ἐργασίας, ἢ αὐτό «μέ τό ὁποῖο ἀνταλλάσσεται» (μιά ποσότητα ἐργασίας), ἀποτελεῖ τήν ἀξία αὐτῆς τῆς ποσότητας ἐργασίας, τότε εἶναι ταυτολογία, ὅταν λέμε: ἡ ἀξία μιᾶς καθορισμένης ποσότητας ἐργασίας εἶναι ἴση μέ τόν μισθό ἢ μέ τή μάζα τοῦ χρήματος ἢ τῶν ἐμπορευμάτων, μέ τήν ὁποία ἀνταλλάσσεται αὐτή ἡ ἐργασία. Μ' ἄλλα λόγια, αὐτό σημαίνει μόνο ὅτι: Ἡ ἀνταλλακτική ἀξία μιᾶς καθορισμένης ποσότητας ἐργασίας εἶναι ἴση μέ τήν ἀνταλλακτική τῆς ἀξία, πού διαφορετικά ὀνομάζεται ἐπίσης μισθός τῆς ἐργασίας. Ἀπ' αὐτό ὅμως δέν ἔπεται καθόλου {ἐκτός ἀπό τήν περίπτωση πού μέ τόν μισθό ἐργασίας δέν ἀνταλλάσσεται ἄμεσα ἐργασία, ἀλλά ἐργατική δύναμη. Χάρη σ' αὐτήν τή σύγχυση γίνεται δυνατή ἡ ἀνοησία} ὅτι μιά καθορισμένη ποσότητα ἐργασίας εἶναι ἴση μέ ἐκεῖνη τήν ποσότητα ἐργασίας πού περιέχεται στόν μισθό ἐργασίας ἢ στό χρήμα ἢ στά ἐμπορεύματα, μέ τά ὁποία παρασταίνεται ὁ μισθός. Ὅταν ἕνας ἐργάτης ἐργάζεται 12 ὥρες καί παίρνει σάν μισθό ἕνα προῖόν 6 ὥρων, τότε τό προῖόν αὐτό τῶν 6 ὥρων ἀποτελεῖ τήν ἀξία 12 ὥρων ἐργασίας (ἐπειδὴ ὁ μισθός εἶναι τό ἀνταλλασσόμενο μέ 12 ὥρων ἐργασίας ἐμπόρευμα). Ἀπ' αὐτό δέν ἔπεται ὅτι 6 ὥρων ἐργασία = 12 ὥρων ἐργασία, ἢ ὅτι τό ἐμπόρευμα μέ τό ὁποῖο παρασταίνονται 6 ὥρες εἶναι ἴσο μέ τό ἐμπόρευμα, μέ τό ὁποῖο παρασταίνονται 12 ὥρες. Ἀπ' αὐτό δέν βγαίνει ὅτι ἡ ἀξία τοῦ μισθοῦ εἶναι ἴση μέ τήν ἀξία τοῦ προῖόντος μέ τό ὁποῖο παρασταίνεται ἡ ἐργασία. Βγαίνει μόνο ὅτι ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας (ἐπειδὴ μετρίεται μέ τήν ἀξία τῆς ἐργατικῆς δύναμης καί ὄχι μέ τήν ἀξία τῆς ἐκτελεσμένης ἀπ' αὐτήν ἐργασίας), ἢ [760] ἀξία μιᾶς δοσμένης ποσότητας ἐργασίας περιέχει λιγότερη ἐρ-

γασία από τήν εργασία πού αγοράζει, ότι για τόν λόγο αυτό ή αξία του έμπορεύματος, μέ τό όποιο παρασταίνεται ή αγορασμένη εργασία, είναι πολύ διαφορετική από τήν αξία τών έμπορευμάτων, μέ τήν όποια αγοράστηκε αυτή ή δοσμένη ποσότητα εργασίας ή μέ τήν όποια έξουσιάστηκε.

Ό κ. Μάλθους βγάζει τό αντίθετο συμπέρασμα. Μιά και ή αξία μιᾶς δοσμένης ποσότητας εργασίας είναι ίση μέ τήν αξία της, προκύπτει, κατά τόν Μάλθους, ότι ή αξία μέ τήν όποια παρασταίνεται αυτή ή ποσότητα εργασίας είναι ίση μέ τήν αξία του μισθοῦ εργασίας. 'Απ' αυτό προκύπτει ακόμα, κατά τόν Μάλθους, ότι ή άμεση εργασία (δηλαδή αυτή πού απομένει ύστερα από τήν αφαίρεση τών μέσων παραγωγῆς), ή όποια απορροφείται και περιέχεται σ' ένα έμπόρευμα, δέν δημιουργεί μεγαλύτερη αξία από εκείνη πού έχει πληρωθεί γι' αυτήν. 'Αναπαράγει μόνο τήν αξία του μισθοῦ εργασίας. 'Απ' αυτό ήδη προκύπτει από μόνο του ότι τό κέρδος δέν μπορεί νά εξηγηθεῖ, όταν ή αξία τών έμπορευμάτων καθορίζεται από τήν περιεχόμενη σ' αυτά εργασία, μάλλον θά πρέπει νά εξηγηθεῖ από μιάν άλλη πηγή. Μέ τήν προυπόθεση δηλαδή, ότι ή αξία ενός έμπορεύματος πρέπει νά περιλαβαίνει τό κέρδος πού πραγματοποιεῖ. Γιατί ή περιεχόμενη σ' αυτό εργασία αποτελείται: 1) από τήν εργασία πού περιέχεται στίς φθαρμένες μηχανές κλπ. και πού για τόν λόγο αυτό επανεμφανίζεται στήν αξία του προϊόντος, 2) από τήν εργασία, ή όποια περιέχεται στό ακατέργαστο προϊόν πού χρησιμοποιήθηκε. Είναι φανερό ότι τά δύο αυτά στοιχεία αύξάνουν τήν περιεχόμενη σ' αυτά πρὶν από τήν παραγωγή του νέου έμπορεύματος εργασία, όχι επειδή γίνονται στοιχεία παραγωγῆς ενός νέου έμπορεύματος. Μένει λοιπόν 3) ή εργασία πού περιέχεται στόν μισθό και πού έχει ανταλλαχθεῖ μέ ζωντανή εργασία. 'Η τελευταία όμως δέν είναι, κατά τόν Μάλθους, μεγαλύτερη από τήν αντικειμενοποιημένη εργασία μέ τήν όποια έχει ανταλλαχθεῖ. "Αρα, ένα έμπόρευμα δέν περιέχει καθόλου απλήρωτη δουλιά, αλλά μόνο εργασία πού αντικατασταίνει ένα ίσοδύναμο. 'Επόμενο είναι ότι, αν ή αξία του έμπορεύματος καθορίζεται από τήν περιεχόμενη σ' αυτό εργασία, δέν θά απόφερε καθόλου κέρδος. "Αν λοιπόν αποφέρει κέρδος, τότε τό κέρδος αυτό είναι ένα περίσσευμα τῆς τιμῆς του πάνω από τήν περιεχόμενη σ' αυτό εργασία. Πρέπει λοιπόν, για νά πουληθεῖ στήν αξία του (πού περιλαβαίνει τό κέρδος), νά έξουσιάζει μιᾶ ποσότητα εργασίας, πού είναι ίση μέ τήν ποσότητα τῆς εργασίας πού ξοδεύτηκε σ' αυτό σύν ένα περίσσευμα εργασίας, ή όποια αντιπροσωπεύει τό κέρδος πού πραγματοποιήθηκε κατά τήν πούληση του έμπορεύματος.

[5. Ἡ ἐρμηνεία ἀπὸ τὸν Μάλθους τῆς θέσης τοῦ Σμίθ
γιά τὴν ἀμετάβλητη ἀξία]

Παρακάτω, γιὰ ν' ἀποδείξει ὁ Μάλθους ὅτι ἡ ἐργασία, ὄχι ἡ ποσότητα τῆς ἐργασίας πού ἀπαιτεῖται γιὰ τὴν παραγωγή, ἀλλὰ ἡ ἐργασία σάν ἐμπόρευμα, εἶναι κατάλληλη γιὰ νὰ χρησιμεύσει σάν μέτρο τῶν ἀξιῶν, ἰσχυρίζεται ὅτι

«ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας εἶναι σταθερή» («The Measure of Value etc.», σελ. 29, ὑποσημείωση).

{Δέν πρόκειται γιὰ κάτι τὸ πρωτότυπο, ἀλλὰ γιὰ περίφραση καὶ παραπέρα ἀνάπτυξη τῆς θέσης τοῦ Α. Σμίθ ἀπὸ τὸ V κεφ. τοῦ I β («Γιὰ τὸν πλοῦτο τῶν ἐθνῶν», τῆς ἔκδ. Γκαρνιέ, τ. I, σελ. 65, 66):

«Ἰσες ποσότητες ἐργασίας πρέπει σ' ὅλες τίς ἐποχές καὶ σ' ὅλα τὰ μέρη νὰ ἔχουν γιὰ τὸν ἐργάτη τὴν ἴδια ἀξία. Στὴ συνηθισμένη του κατάσταση ἀπὸ ἀποψη ὑγείας, δύναμης καὶ δραστηριότητας καὶ μέ τὸν μέσο βαθμὸ ἐπιδεξιότη-
τας, πρέπει ὁ ἐργάτης νὰ δίνει πάντα τὸ ἴδιο μέρος ἀπὸ τὴν ἀνάπαυση, τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν εὐτυχία του. Ὅποιαδήποτε λοιπὸν κι ἂν εἶναι ἡ ποσότητα τῶν ἐμπορευμάτων, πού παίρνει σάν ἀμοιβή γιὰ τὴν ἐργασία του, ἡ τιμὴ πού πληρώνει εἶναι πάντα ἴδια. Μέ τὴν τιμὴ αὐτὴ μπορεῖ βέβαια ὁ ἐργάτης ν' ἀγοράζει πότε μιά μικρότερη καὶ πότε μιά μεγαλύτερη ποσότητα ἐμπορευμάτων, αὐτὸ ὅμως μόνο γιατί ποικίλλει ἡ ἀξία τους καὶ ὄχι ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας πού τὰ ἀγοράζει. Σ' ὅλες τίς ἐποχές καὶ σ' ὅλα τὰ μέρη εἶναι ἀκριβότερο αὐτὸ πού μπορεῖ δύσκολα ν' ἀποκτηθεῖ ἢ πού ἡ ἀπόκτησή του στοιχίζει πολλή ἐργασία, καὶ εἶναι φτηνὸ αὐτὸ πού μπορεῖ ν' ἀποκτηθεῖ εὐκολα ἢ μέ πολὺ λίγη ἐργασία. Μονάχα ἡ ἐργασία δέν ἀλλάζει ποτέ τὴ δική της ἀξία καὶ γι' αὐτὸ μόνον αὐτὴ εἶναι τὸ ὀριστικὸ καὶ πραγματικὸ μέτρο, μέ τὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ μετρίεται καὶ νὰ συγκρίνεται ἡ ἀξία ὅλων τῶν ἐμπορευμάτων ὅποτεδήποτε καὶ ὅπουδήποτε».

{Παρακάτω, ἡ ἀνακάλυψη τοῦ Μάλθους, γιὰ τὴν ὁποία εἶναι τόσο περήφανος καὶ γιὰ τὴν ὁποία λέει ὅτι εἶναι ὁ πρῶτος πού τὴν ἔκανε, ὅτι δηλαδή ἡ ἀξία εἶναι ἴση μέ τὴν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού περιέχεται στό ἐμπόρευμα, σὺν μιά ποσότητα ἐργασίας πού ἀντιπροσωπεύει τὸ κέρδος, φαίνεται ἐπίσης ὅτι εἶναι ἀπλούστατα μιά σύνθεση τῶν δύο παρακάτω φράσεων τοῦ Σμίθ (ὁ Μάλθους δέν μπορεῖ ποτέ ν' ἀπαλλαγθεῖ ἀπὸ τὴν ιδιότητα τοῦ ἀντιγραφέα) β. I, κεφ. VI (ἔκδ. Γκαρνιέ, τ. I, σελ. 100):

«Ἡ πραγματικὴ ἀξία ὅλων τῶν διαφορῶν συστατικῶν τῆς τιμῆς μετρίεται μέ τὴν ποσότητα τῆς ἐργασίας, πού ὁ καθένας μπορεῖ ν' ἀγοράσει ἢ νὰ ἐξου-

σιάσει. 'Η εργασία δέν είναι μονάχα τό μέτρο γιά τό μέρος εκείνο τής τιμής, πού ανάγεται σέ εργασία, αλλά καί γιά τό μέρος εκείνο πού ανάγεται σέ πρόσοδο καί κέρδος».}

[761] Μ' αὐτή τήν ἔννοια ὁ Μάλθους λέει:

«Όταν ἀνεβαίνει ἡ ζήτηση ἐργασίας, τότε οἱ μεγαλύτεροι μισθοί τῶν ἐργατῶν προέρχονται ὄχι ἀπό μιά ἄνοδο στήν ἀξία τῆς ἐργασίας, ἀλλά ἀπό μιά πτώση στήν ἀξία τοῦ προϊόντος, μέ τό ὅποιο εἶχε ἀνταλλαχθεῖ ἐργασία. Καί στήν περίπτωση περισσεύματος τῆς ἐργασίας οἱ χαμηλοί μισθοί τῶν ἐργατῶν προέρχονται ἀπό μιά ἄνοδο στήν ἀξία τοῦ προϊόντος καί ὄχι ἀπό μιά πτώση στήν ἀξία τῆς ἐργασίας» («The Measure of Value etc.», σελ. 35, καθώς καί στίς σελ. 33, 34).

Τήν τεκμηρίωση ἀπό μέρους τοῦ Μάλθους τῆς θέσης (γιά τήν ἀμετάβλητη ἀξία τῆς ἐργασίας), ὅτι ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας εἶναι σταθερή, τήν χλευάζει ὁ Μπαίηλυ μέ τά παρακάτω λόγια (δέν χλευάζει τήν τεκμηρίωση τοῦ Σμίθ, ἀλλά τή συνέχισή της ἀπό τόν Μάλθους, γενικά τή θέση γιά τό ἀμετάβλητο τῆς ἀξίας τῆς ἐργασίας):

«Μέ τόν ἴδιο τρόπο θά μπορούσε κανείς ν' ἀποδείξει γιά τό κάθε εἶδος, ὅτι ἡ ἀξία του εἶναι ἀμετάβλητη, λ.χ. γιά 10 γιάρδες τσόχας. Γιατί, ἂν δόσουμε 5 λίρες ἢ 10 λίρες γιά τίς 10 γιάρδες, τό ποσό πού δόθηκε θά εἶναι σέ ἀξία πάντα ἴσο μέ τήν τσόχα, γιά τήν ὁποία πληρώνεται, ἢ, μ' ἄλλα λόγια, ἡ ἀξία τους θά εἶναι ἀμετάβλητη σέ σχέση μέ τήν τσόχα. Αὐτό ὅμως πού δίνεται γιά ἓνα πράγμα, τοῦ ὁποίου ἡ ἀξία εἶναι ἀμετάβλητη, πρέπει τό ἴδιο νά εἶναι ἀμετάβλητης ἀξίας, γι' αὐτό οἱ 10 γιάρδες τσόχας πρέπει νά εἶναι ἀμετάβλητης ἀξίας... Εἶναι τό ἴδιο ἀνώφελο νά λέμε ὅτι ὁ μισθός εἶναι ἀμετάβλητος σέ ἀξία, ἐπειδή, παρ' ὅλον ὅτι μεταβάλλεται ποσοτικά, ἐξουσιάζει τήν ἴδια ποσότητα ἐργασίας, ὅπως τό ποσό πού πρέπει νά πληρωθεῖ γιά ἓνα καπέλο πρέπει νά χαρακτηριστεῖ ἀμετάβλητο σέ ἀξία, ἐπειδή, παρ' ὅλον ὅτι τή μιά φορά εἶναι μεγαλύτερο καί τήν ἄλλη μικρότερο, τό ποσό αὐτό ἀγοράζει πάντα ἓνα καπέλο» («A Critical Dissertation on the Nature, Measures and Causes of Value etc», London, 1825, σελ. 145, 146, 147).

Στό ἴδιο σύγγραμμα ὁ Μπαίηλυ χλευάζει πολύ δηκτικά τούς ἀνούσιους καί μέ ἀξιώσεις βαθύνοιας πίνακες ὑπολογισμοῦ, μέ τούς ὁποίους ὁ Μάλθους «εἰκονίζει» τό δικό του measure of value (μέτρο τῆς ἀξίας).

Στό σύγγραμμά του: «Definitions in Political Economy» (Λονδίνο, 1827), στό ὅποιο ὁ Μάλθους ἐκδηλώνει τήν ὀργή του γιά τούς σαρκασμούς τοῦ Μπαίηλυ, προσπαθεῖ ἀνάμεσα στ' ἄλλα ν' ἀποδείξει μέ τόν τρόπο αὐτό τήν ἀμετάβλητη ἀξία τῆς ἐργασίας:

«Μιά μεγάλη ομάδα ἐμπορευμάτων, ὅπως τά ἀκατέργαστα προϊόντα, ἀνατιμούνται μέ τήν πρόοδο τῆς κοινωνίας, συγκρινόμενα μέ τήν ἐργασία, ἐνώ

ύποτιμούνται τὰ κατεργασμένα είδη. Έτσι δέν βρίσκειται κανείς μακριά από τήν ἀλήθεια, όταν λέει ότι ή μέση μάζα τών έμπορευμάτων, πού έξουσιάζει στήν ίδια χώρα, δέν μπορεί στήν πορεία πολλών έκατονταετιών νά έχει ἀλλάξει πολύ στήν ούσία» («Definitions etc.», Λονδίνο, 1827, σελ. 206).

Έξίσου ώραϊα, ὅπως κάνει μέ τήν «ἀμετάβλητη ἀξία τῆς ἐργασίας», ἀποδείχνει ὁ Μάλθους ὅτι μιά ἄνοδος τών χρηματικῶν τιμῶν τοῦ μισθοῦ πρέπει νά ἐπιφέρει μιά γενική ἄνοδο τών χρηματικῶν τιμῶν τών έμπορευμάτων.

«Όταν ἀνεβαίνουν γενικά οἱ χρηματικοί μισθοί τῆς ἐργασίας, θά πέφτει ἀνάλογα ή ἀξία τοῦ χρήματος. Καί ἀπό τή στιγμή πού πέφτει ή ἀξία τοῦ χρήματος... ἀνεβαίνουν πάντα οἱ τιμές τών έμπορευμάτων» («Definitions etc.», σελ. 34).

Όταν ή ἀξία τοῦ χρήματος έχει πέσει σέ σύγκριση μέ τήν ἐργασία, τότε ἀκριβῶς πρέπει ν' ἀποδείχεται ὅτι ή ἀξία ὅλων τών έμπορευμάτων συγκρινόμενη μέ τό χρήμα πρέπει νά έχει ἀνέβει, ἤ ὅτι ή ἀξία τοῦ χρήματος ἔπεσε, ὑπολογισμένη ὄχι σέ ἐργασία, ἀλλά σέ σύγκριση μέ τά ἄλλα έμπορεύματα. Καί ὁ Μάλθους τό ἀποδείχνει αὐτό προϋποθέτοντάς το.

**[6. Έκμετάλλευση ἀπό τόν Μάλθους τών θέσεων
τοῦ Ρικάρντο γιά τήν ἀλλοίωση τοῦ νόμου τῆς ἀξίας
στήν πολεμική του ἐνάντια στήν ἐργασιακή
θεωρία τῆς ἀξίας]**

Όλα τὰ στοιχεῖα γιά τήν πολεμική του ἐνάντια στόν ὀρισμό τοῦ Ρικάρντο γιά τήν ἀξία ὁ Μάλθους τά ἀντλεῖ ἀπό τίς θέσεις πού διατύπωσε πρῶτος ὁ ἴδιος ὁ Ρικάρντο γιά τίς ἀλλαγές στίς ἀνταλλακτικές ἀξίες τών έμπορευμάτων, πού προκαλοῦνται ἀπό τή διαφορετική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου, σύνθεση ή ὁποία προκύπτει ἀπό τό προτσές κυκλοφορίας τοῦ κεφαλαίου, ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ἐργασία πού έχει ζοδευτεῖ γι' αὐτά — ἀπό τίς διαφορετικές σχέσεις ἀνάμεσα στό κυκλοφοροῦν καί στό πάγιο κεφάλαιο, ἀπό τούς διαφορετικούς βαθμούς μακροβιότητας τοῦ χρησιμοποιημένου πάγιου κεφαλαίου, ἀπό τούς διαφορετικούς χρόνους περιστροφῆς τοῦ κυκλοφοροῦντος κεφαλαίου. Κοντολογίς, ὁ Μάλθους πιάνεται ἀπό τό μπέρδεμα τῆς τιμῆς κόστους* καί τῆς ἀξίας, πού

* διάβαζε: τῆς τιμῆς παραγωγῆς. Σημ. μετ.

κάνει ο Ρικάρντο, επειδή τις εξισώσεις των τιμών κόστους, πού είναι ανεξάρτητες από τη μάζα της εργασίας, ή οποία χρησιμοποιείται στις ξεχωριστές σφαίρες παραγωγής, τις αντιλαμβάνεται σαν αλλοιώσεις της ίδιας της αξίας, ανατρέποντας έτσι όλη την αρχή (Prinzip). Αυτές τις αντιφάσεις ενάντια στον καθορισμό της αξίας από τον χρόνο εργασίας, πού τις έχει τονίσει ο ίδιος ο Ρικάρντο και πού τις ανακάλυψε πρώτος, ο Μάλθους τις χρησιμοποιεί, όχι για να τις λύσει, αλλά για να γυρίσει πίσω σε καθαρά χωρίς νόημα αντιλήψεις και για να παρουσιάσει σαν λύση τους την έκφραση των φαινομένων πού αντιφάσκουν, την απόδοσή τους με λόγια. Η ίδια μέθοδος θα δούμε ότι ακολουθείται στη διάλυση της σχολής του Ρικάρντο ή της σχολής των Τζαίμς Μίλλ και ΜακΚούλλοχ, πού τά αντιφάσκοντα φαινόμενα προσπαθούν να τά έναρμονίσουν στα λόγια με σχολαστικούς ανόητους όρισμούς και διακρίσεις, για να τά βγάλουν από τη μέση, όποτε εξαφανίζεται κατά τά άλλα ή ίδια ή βάση.

Οι φράσεις, τις όποιες χρησιμοποιεί ο Μάλθους ενάντια στον νόμο της αξίας και πού τό ύλικό γι' αυτές του τό προμήθευσε ο ίδιος ο Ρικάρντο, είναι οι έξης:

«Έχει ειπωθεί από τον Α. Σμίθ, ότι τό σιτάρι χρειάζεται ένα χρόνο για να ώριμάσει, και τό βόδι 4-5 χρόνια για να γίνει ώριμο για τό σφαγείο. Για τον λόγο αυτό, αν συγκρίνουμε μεταξύ τους δύο ποσότητες σιταριού και κρέατος ίσης ανταλλακτικής αξίας, τότε είναι βέβαιο ότι προκύπτει μιά διαφορά 3 ως 4 πρόσθετων χρόνων ενός κέρδους 15% επί του κεφαλαίου πού χρησιμοποιήθηκε κατά την παραγωγή του κρέατος, ενός κέρδους πού, παραβλέποντας πέρα για πέρα άλλους ένδεχόμενους συλλογισμούς, θα αντιστάθμιζε μιά πολύ μικρότερη ποσότητα [762] εργασίας. Και έτσι μπορούμε να έχουμε δύο έμπορεύματα ίσης ανταλλακτικής αξίας, ενώ ή συσσωρευμένη και ή άμεση εργασία στό ένα θα είναι κατά 40 ή 50% μικρότερη απ' ό,τι στό άλλο έμπόρευμα. Αυτό συμβαίνει κάθε μέρα σε πολλά σημαντικά έμπορεύματα της χώρας. Και αν τό κέρδος έπεφτε από 15% σε 8%, τότε ή αξία του βοδινού κρέατος θα έπεφτε πάνω από 20% σε σύγκριση με τό σιτάρι» («The Measure of Value etc.», σελ. 10, 11).

Μιά όμως πού τό κεφάλαιο αποτελείται από έμπορεύματα και ένα μεγάλο μέρος των έμπορευμάτων πού μπαίνουν σ' αυτό ή πού τό αποτελούν έχουν μιά τιμή (δηλαδή ανταλλακτική αξία με τη συνηθισμένη έννοια), πού δέν αποτελείται ούτε από συσσωρευμένη ούτε από άμεση εργασία, αλλά — έφόσον εξετάζουμε μονάχα αυτό τό ιδιαίτερο έμπόρευμα — από μιά καθαρά όνομαστική προσθήκη αξίας πού προέρχεται από την προσθήκη του μέσου κέρδους — ο Μάλθους λέει:

«Ἡ ἐργασία δέν εἶναι τό μοναδικό στοιχείο πού μπαίνει στό κεφάλαιο» («Definitions etc.», ἔκδοση Cazenove, σελ. 29).

«Τί εἶναι τά ἔξοδα παραγωγῆς;... εἶναι ἡ ποσότητα τῆς ἐργασίας πού ξοδεύεται ὑποχρεωτικά γιά τήν παραγωγή τοῦ ἐμπορεύματος καί πού περιέχεται στά ἐργαλεία καί στά ὑλικά, τά ὁποῖα καταναλώθηκαν κατά τήν παραγωγή του, αὐξημένη κατά μιά τέτια πρόσθετη ποσότητα, πού ἀντιστοιχεῖ στό συνηθισμένο κέρδος γιά τό προκαταβλημένο κεφάλαιο καί γιά ὅλη τή διάρκεια τῆς προκαταβολῆς του» (στό ἴδιο, σελ. 74, 75).

«Γιά τόν ἴδιο λόγο γελιέται πολύ ὁ κ. Μίλλ, ὅταν τό κεφάλαιο τό ὀνομάζει ἀποταμιευμένη ἐργασία. Ἴσως θά μπορούσαμε νά τό ὀνομάσουμε ἀποταμιευμένη ἐργασία σὺν κέρδος, σίγουρα ὅμως ὄχι μονάχα ἀποταμιευμένη ἐργασία, ἐκτός ἂν ἀποφασίσουμε νά ὀνομάσουμε τό κέρδος ἐργασία» (στό ἴδιο, σελ. 60, 61).

«Στήν οὐσία εἶναι λάθος νά λέμε ὅτι οἱ ἀξίες τῶν ἐμπορευμάτων ρυθμίζονται ἢ καθορίζονται ἀπό τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας καί τοῦ κεφαλαίου πού εἶναι ἀναγκαῖα γιά νά παραχθοῦν. Στήν οὐσία εἶναι σωστό νά λέμε ὅτι ρυθμίζονται ἀπό τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας καί τοῦ κέρδους, πού εἶναι ἀπαραίτητα γιά νά παραχθοῦν» (σελ. 129).

Σχετικά μ' αὐτό ὁ Cazenove παρατηρεῖ στήν ὑποσημείωση τῆς σελ. 130:

«Στήν ἔκφραση ἐργασία καί κέρδος μπορεί ν' ἀντιταχθεῖ ὅτι καί τά δύο δέν εἶναι συναφεῖς ἔννοιες, ἐπειδή ἡ ἐργασία εἶναι ἕνας παράγοντας καί τό κέρδος ἕνα ἀποτέλεσμα, τό ἕνα εἶναι αἰτία καί τό ἄλλο αἰτιατό. Γι' αὐτό ὁ κ. Σένιορ, ξεκινώντας ἀπό τόν συλλογισμό αὐτό, ἀντικατάστησε τήν ἔκφραση αὐτή μέ τήν ἔκφραση «ἐργασία καί ἐγκράτεια»... Πρέπει πάντως νά παραδεχτοῦμε ὅτι αὐτό πού ἀποτελεῖ τήν πηγή τοῦ κέρδους δέν εἶναι ἡ ἐγκράτεια, ἀλλά ἡ παραγωγική χρησιμοποίηση τοῦ κεφαλαίου».

Δηλαδή, σύμφωνα μέ τόν Σένιορ:

«Αὐτός πού μετατρέπει τό εἰσόδημά του σέ κεφάλαιο ἀποφεύγει τίς ἀπολαύσεις πού θά τοῦ ἐξασφάλιζε τό ξόδεμα τοῦ εἰσοδήματός του.»

Ὡραία ἐξήγηση. Ἡ ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος ἀποτελεῖται ἀπό τήν ἐργασία πού ἐνυπάρχει σ' αὐτό σὺν τό κέρδος. Ἀπό περιεχόμενη σ' αὐτό ἐργασία, καί ἀπό ἐργασία πού δέν περιέχεται σ' αὐτό, ἡ ὁποία ὅμως ὀφείλει νά πληρωθεῖ, ὅταν ἀγοράζεται τό ἐμπόρευμα.

Ἄλλη πολεμική τοῦ Μάλθους ἐνάντια στόν Ρικάρντο:

«Ὁ ἰσχυρισμός τοῦ Ρικάρντο ὅτι στήν ἴδια ἀναλογία πού ἀνεβαίνει ὁ μισθός ἐργασίας, πέφτει τό κέρδος καί ἀντίστροφα, εἶναι σωστός μόνο κάτω ἀπό τήν προϋπόθεση ὅτι ἐμπορεύματα, στά ὁποῖα κατά τήν παραγωγή τους δαπανήθηκε ἡ ἴδια ποσότητα ἐργασίας, ἔχουν πάντα τήν ἴδια ἀξία καί αὐτό εἶναι σωστό στή μιά ἀπό 500 περιπτώσεις, εἶναι μάλιστα καί ἀναγκαῖο, γιατί μέ τήν

πρόοδο του πολιτισμού και τις τελειοποιήσεις αυξάνει πάντα τό ποσό του χρησιμοποιούμενου πάγιου κεφαλαίου και γίνονται πίο διαφορετικές και πίο άνισες οί περίοδες περιστροφής του κυκλοφορούντος κεφαλαίου («Definitions etc.», London, 1827, σελ. 31, 32).

(Τό ίδιο και στίς σελ. 53 και 54 στην έκδοση Cazenove, όπου ο Μάλθους λέει επιλέξει:

Τό μέτρο τής αξίας του Ρικάρντο νοθεύει «τή φυσική κατάσταση τών πραγμάτων», επειδή ή κατάσταση αυτή έχει σαν αποτέλεσμα «μέ τήν πρόοδο του πολιτισμού και μέ τις τελειοποιήσεις νά αυξάνει πάντα ή ποσότητα του χρησιμοποιούμενου πάγιου κεφαλαίου και νά γίνονται όλο και πίο διαφορετικές και πίο άνισες οί περίοδες περιστροφής του κυκλοφορούντος κεφαλαίου.»)

«Ό ίδιος ό κ. Ρικάρντο παραδέχεται σημαντικές εξαιρέσεις από τόν κανόνα του. "Όταν όμως εξετάσουμε τις περιπτώσεις πού ανήκουν στίς εξαιρέσεις του, δηλαδή εκείνες στίς όποιες τά ποσά του χρησιμοποιούμενου πάγιου κεφαλαίου είναι διαφορετικού μεγέθους και διαφορετικής μακροβιότητας και στίς όποιες δέν είναι ίσες οί περίοδες περιστροφής του κυκλοφορούντος κεφαλαίου πού χρησιμοποιείται, τότε θά βρούμε ότι οί περιπτώσεις αυτές είναι τόσο πολυάριθμες, ώστε νά μπορεί ό κανόνας νά θεωρείται σαν εξαίρεση και ή εξαίρεση σαν κανόνας» (σελ. 50).

**[7. Ό αγοραϊός όρισμός του Μάλθους για τήν αξία.
Ό αποψη του για τό κέρδος σαν προσθήκη στην τιμή.
Ό πολεμική του ενάντια στην αντίληψη του Ρικάρντο
για τόν σχετικό μισθό εργασίας]**

Σύμφωνα μέ όσα ειπώθηκαν πίο πάνω ό Μάλθους διατυπώνει και τόν παρακάτω όρισμό για τήν αξία:^[10]

«Ό εκτίμηση ενός εμπορεύματος, πού στηρίζεται στό κόστος του για τόν αγοραστή ή στην θυσία, πού οφείλει νά κάνει για νά τό αποκτήσει, μία θυσία ή όποία μετριέται μέ τήν ποσότητα τής εργασίας πού δίνει στην ανταλλαγή μ' αυτό ή, πράγμα πού καταλήγει στο ίδιο, μέ τήν εργασία πού εξουσιάζει τό εμπόρευμα» («Definitions etc.», έκδ. Cazenove, σελ. 8, 9).

Σάν διαφορά ανάμεσα στον Μάλθους και στον Ρικάρντο ό Cazenove υπογραμμίζει και τό παρακάτω:

[763] «Ό κ. Ρικάρντο έχει παραδεχθεί μαζί μέ τόν Α. Σμίθ τήν εργασία σαν τό πραγματικό μέτρο τών εξόδων, όμως τό μέτρο αυτό τό χρησιμοποίησε μόνο για τά έξοδα παραγωγής... είναι όμως εξίσου χρησιμοποιήσιμη σαν μέτρο τών εξόδων για τόν αγοραστή» (στό ίδιο, σελ. 56, 57).

Μ' άλλα λόγια: 'Η αξία ενός εμπορεύματος είναι ίση με τό χρηματικό ποσό, πού οφείλει να πληρώσει ο αγοραστής, και αυτό τό χρηματικό ποσό υπολογίζεται καλύτερα με τή μάζα τής συνηθισμένης εργασίας (common labour) πού μπορεί ν' αγοραστεί μ' αυτήν*. Δέν λέει όμως φυσικά από τί καθορίζεται αυτό τό χρηματικό ποσό. Πρόκειται όμως για τήν πέρα για πέρα χυδαία αντίληψη πού έχει κανείς για τό ζήτημα στή συνηθισμένη ζωή (common life). 'Απλή κοινοτοπία, εκφρασμένη με στόμφο. Μ' άλλα λόγια σημαίνει μόνο ότι: ή τιμή κόστους και ή αξία είναι ταυτόσημες, πρόκειται για μιά σύγχυση πού αντιφάσκει με τήν πραγματική εξήγησή τους από τόν Α. Σμίθ και ακόμα περισσότερο από τόν Ρικάρντο, τήν όποία όμως ο Μάλθους τήν ανυψώνει σε νόμο. 'Έτσι έχουμε μπροστά μας τήν αντίληψη πού έχει για τήν αξία ο φιλισταίος του συναγωνισμού, ο αιχμάλωτος του συναγωνισμού πού γνωρίζει μόνο τήν επίφασή του. 'Από τί καθορίζεται λοιπόν ή τιμή κόστους;** 'Από τίς προκαταβολές + τό κέρδος. Και από τί καθορίζεται τό κέρδος; 'Από πού προέρχεται τό ποσό για τό κέρδος αυτό, από πού τό πρόσθετο προϊόν με τό όποιο παρασταίνεται αυτή ή υπεραξία; 'Αν πρόκειται μονάχα για μιά όνομαστική αύξηση τής χρηματικής τιμής, τότε δέν υπάρχει ευκολότερο πράγμα από τό ανέβασμα τής αξίας τών εμπορευμάτων. Και από τί καθορίζεται ή αξία του προκαταβλημένου κεφαλαίου; 'Ο Μάλθους λέει από τήν αξία τής περιεχόμενης σ' αυτό εργασίας. Και από τί καθορίζεται αυτή ή αξία; 'Από τήν αξία τών εμπορευμάτων για τά όποια ξοδεύεται ο μισθός εργασίας. Και ή αξία αυτών τών εμπορευμάτων; 'Από τήν αξία τής εργασίας + τό κέρδος. Και έτσι συνεχίζεται ο φαῦλος κύκλος. 'Ας υποθέσουμε ότι πληρώνεται πράγματι στον εργάτη ή αξία τής εργασίας του, δηλαδή τά εμπορεύματα (ή τό χρηματικό ποσό) πού αποτελούν τόν μισθό του είναι ίσα με τήν αξία τών εμπορευμάτων (με τό χρηματικό ποσό), στά όποια ύλοποιείται ή εργασία του, έτσι ώστε, όταν παίρνει 100 τάληρα για μισθό, τότε προσθέτει επίσης στήν πρώτη ύλη μιάν αξία 100 τάληρων κλπ., με δύο λόγια στό προκαταβλημένο [σταθερό] κεφάλαιο, τότε τό κέρδος γενικά μπορεί να αποτελείται από μιά προσαύξηση πού τήν προσθέτει κατά τήν πούληση ο πωλητής πάνω από τήν πραγματική αξία του εμπορεύματος. Αυτό τό κάνουν όλοι οι πωλητές. 'Επομέ-

* 'Ο Μάλθους προποθέτει τήν ύπαρξη του κέρδους, για να μετρήσει ύστερα τό μέγεθος τής αξίας του με ένα έξωτερικό μέτρο. Δέν θίγει τό ζήτημα τής προέλευσής του και τίς έσωτερικές δυνατότητές του. 'Υποσημείωση του Μάρξ.

** τιμή κόστους με τήν έννοια πάντα τής τιμής παραγωγής. Σημ. μετ.

νωσ, ἐφόσον οἱ καπιταλιστές ἀνταλλάσσουν μεταξύ τους, κανένας τους δέν πραγματοποιεῖ κάτι μ' αὐτή τήν προσαύξηση καί ἀκόμα λιγότερο σχηματίζεται μ' αὐτήν ἕνα πρόσθετο κονδύλι, ἀπό τό ὁποῖο μποροῦν νά ἀντλοῦν τό εἰσόδημά τους. Μόνον οἱ καπιταλιστές, τά ἐμπορεύματα τῶν ὁποίων μπαίνουν στήν κατανάλωση τῆς ἐργατικῆς τάξης, θά βγάλουν ἕνα πραγματικό καί ὄχι πλασματικό κέρδος, πουλώντας στους ἐργάτες τά ἐμπορεύματα πῶς ἀκριβά ἀπ' ὅ,τι τά ἔχουν ἀγοράσει ἀπό τούς ἐργάτες. Τά ἐμπορεύματα πού τά ἔχουν ἀγοράσει ἀπό τούς ἐργάτες πρὸς 100 τάληρα θά ξαναπουληθοῦν σ' αὐτούς πρὸς 110 τάληρα. Δηλαδή οἱ καπιταλιστές θά ξαναπουλήσουν στους ἐργάτες μόνο τά $\frac{10}{11}$ τοῦ προϊόντος καί θά κρατήσουν τό $\frac{1}{11}$ γιά τόν ἑαυτό τους. Τί ἄλλο ὅμως σημαίνει αὐτό, ἐκτός ἀπό τό ὅτι ἀπό τίς 11 ὥρες πού ἐργάζεται λ.χ. ὁ ἐργάτης, τοῦ πληρώνουν μονάχα τίς 10, τοῦ δίνουν μόνο τό προϊόν 10 ὥρων, ἐνῶ 1 ὥρα ἢ τό προϊόν αὐτῆς τῆς ὥρας περιέρχεται στόν καπιταλιστή, χωρίς νά πληρώσει ἕνα ἰσοδύναμο; Τί ἄλλο σημαίνει αὐτό ἐκτός ἀπό τό ὅτι — σχετικά μέ τήν ἐργατική τάξη — τό κέρδος βγαίνει μέ τό ὅτι ἕνα μέρος τῆς ἐργασίας της τό ἐκτελεῖ δωρεάν γιά τούς καπιταλιστές, ὅτι λοιπόν ἡ «ποσότητα τῆς ἐργασίας» δέν σημαίνει τό ἴδιο μέ τήν «ἀξία τῆς ἐργασίας»; Οἱ ἄλλοι καπιταλιστές ὅμως θά ἔβγαζαν μόνο μέ τή φαντασία τους ἕνα κέρδος, γιατί δέν θά εἶχαν αὐτή τή διέξοδο.

Πόσο λίγο ὁ Μάλθους κατανόησε τίς πρῶτες θέσεις τοῦ Ρικάρντο, πῶς δέν κατανοεῖ ἀπολύτως ὅτι ἕνα κέρδος εἶναι δυνατό νά βγεῖ διαφορετικά ἀπό μιά προσαύξηση, αὐτό φαίνεται χτυπητά ἀπό τήν παρακάτω περικοπή:

«Μποροῦμε νά πούμε ὅτι τά πρῶτα ἐμπορεύματα, ὅταν ἔχουν ἄμεσα παραχθεῖ καί χρησιμοποιηθεῖ, μποροῦν νά εἶναι τό ἀποτέλεσμα ἀπλῆς ἐργασίας καί ὅτι γι' αὐτό ἡ ἀξία τους καθορίζεται ἀπό τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας αὐτῆς. Καί ὅμως εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατο τέτια ἐμπορεύματα νά χρησιμοποιηθοῦν σάν κεφάλαιο κατά τήν παραγωγή ἄλλων ἐμπορευμάτων, χωρίς ν' ἀφαιρεθεῖ ἀπό τόν καπιταλιστή ἡ δυνατότητα νά χρησιμοποιήσει γιά ἕνα καθορισμένο χρονικό διάστημα τό προκαταβλημένο κεφάλαιό του καί γιά νά πάρει μιά ἀποζημίωση μέ τή μορφή τοῦ κέρδους. Στά πρῶτα στάδια τῆς κοινωνίας, στά ὁποῖα εἶναι σχετικά σποραδικές αὐτές οἱ προκαταβολές ἐργασίας, ἡ ἀποζημίωση αὐτή θά εἶναι μεγάλη καί θά ἐπηρεάσει σημαντικά τήν ἀξία αὐτῶν τῶν ἐμπορευμάτων λόγω τοῦ ὑψηλοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους. Στά πῶς προχωρημένα στάδια τῆς κοινωνίας ἡ ἀξία τοῦ κεφαλαίου καί τῶν ἐμπορευμάτων θά ἐπηρεάζεται πολύ ἀπό τό κέρδος, ἐπειδή ἐδῶ τό μέγεθος τοῦ χρησιμοποιούμενου πάγιου κεφαλαίου ἔχει ἀυξηθεῖ σημαντικά καί γιά ἕνα μεγάλο μέρος τοῦ προκαταβλημένου κυκλοφοροῦντος κεφαλαίου εἶναι μεγαλύτερο τό χρονικό διάστημα ὕστερα ἀπό τή λήξη τοῦ

όποιου τό μέρος αυτό θά πληρωθεί στον καπιταλιστή από τις εισπράξεις. Και στίς δύο περιπτώσεις τό ποσοστό, στο όποιο ανταλλάσσονται μεταξύ τους τά έμπορεύματα, θά έπηρεάζεται ουσιαστικά από τό μεταβαλλόμενο ύψος του κέρδους» («Definitions etc », τής έκδοσης Cazenove, σελ. 60).

Ή αντίληψη του σχετικού μισθοῦ εργασίας είναι μιά απ' τις μεγαλύτερες ύπηρεσίες πού πρόσφερε ο Ρικάρντο*. Συνίσταται στο ότι ή αξία του μισθοῦ (έπομένως και του κέρδους) έξαρτιέται απολύτως απ' τό μέρος εκείνο τής εργάσιμης ήμέρας, τό όποιο ο εργάτης τό εργάζεται για τον έαυτό του (για τήν παραγωγή ή τήν αναπαραγωγή του μισθοῦ του) σε σχέση μέ τό μέρος εκείνο του εργάσιμου χρόνου του πού ανήκει στον καπιταλιστή. Πρόκειται για κάτι τό σημαντικό από οικονομική άποψη, στην πραγματικότητα είναι μόνο μιά άλλη έκφραση για τήν αληθινή θεωρία τής υπεραξίας. Είναι επίσης σημαντικό για τήν κοινωνική σχέση και των δύο [764] τάξεων. Ο Μάλθους όσφραίνεται εδώ βρωμιά και γι' αυτό πρέπει νά προβάλλει τήν αντίρρησή του:

«Ούτε ένας από τους πριν από τον Ρικάρντο συγγραφείς πού γνώρισα δέν έχει χρησιμοποιήσει ποτέ τον όρο μισθός εργασίας ή πραγματικός μισθός εργασίας μέ τήν έννοια πού νά περιλαβαίνει μιά σχέση.»

(Ο Ρικάρντο μιλάει για αξία του μισθοῦ, ο όποιος παρασταίνεται πάντως και σαν τό μέρος του προϊόντος πού περιέρχεται στον εργάτη**.)

«Τό κέρδος περιλαβαίνει βέβαια μιά σχέση, τό δέ ποσοστό του κέρδους θεωρούνταν πάντα σωστά σαν ποσοστό τής αξίας του προκαταβλημένου κεφαλαίου.»

{Είναι φυσικά πολύ δύσκολο νά είπωθει, για τον ίδιο μάλιστα τον Μάλθους είναι αδύνατο νά πει, τί έννοει μέ τήν αξία του προκαταβλημένου κεφαλαίου. Για τον Μάλθους ή αξία του εμπορεύματος είναι ίση μέ τό προκαταβλημένο και περιεχόμενο σ' αυτό κεφάλαιο + τό κέρδος. Αφού λοιπόν ή προκαταβολή, εκτός από τήν άμεση εργασία, αποτελείται ακόμα και από εμπορεύματα, τότε ή αξία τής προκαταβολής είναι ίση μέ τό προκαταβλημένο σ' αυτήν κεφάλαιο + τό κέρδος. Έτσι τό κέρδος είναι ίσο μέ τό κέρδος για τό προκαταβλημένο κεφάλαιο + τό κέρδος. Και ούτω καθεξής, επ' άπειρον}.

«Όσον αφορά όμως τον μισθό εργασίας, τήν άνοδο ή τήν πτώση του, τήν

* Βλέπε στο δεύτερο μέρος των «Θεωριών για τήν Ύπεραξία», σελ. 486-495.

** Βλέπε στο 2ο μέρος των «Θεωριών για τήν Ύπεραξία», τις σελ. 466-467, 471, 486, 492-494 και 650.

μετροῦσαν πάντα ὄχι ἀνάλογα μέ τή σχέση, στήν ὁποία μπορεῖ νά βρισκεται πρὸς τό συνολικό προϊόν, πού ἔχει ἐπιτευχθεῖ μέ μιὰ ὀρισμένη ποσότητα ἐργασίας, ἀλλά ἀνάλογα μέ τή μεγαλύτερη ἢ μικρότερη ποσότητα ἑνός καθορισμένου προϊόντος πού παίρνει ὁ ἐργάτης, ἢ μέ μιὰ μεγαλύτερη ἢ μικρότερη ικανότητα ἑνός τέτιου προϊόντος νά καλύπτει τίς ἀνάγκες καί τίς ἀνέσεις τῆς ζωῆς» («Definitions etc», London, 1827, σελ. 29, 30).

Μιά καί στήν καπιταλιστική παραγωγή ἄμεσος σκοπός εἶναι ἡ ἀνταλλακτική ἀξία - ἡ αὔξηση τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας, ἔχει σημασία νά ξέρουν πῶς μετριέται. Μιά καί ἡ ἀξία τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου ἐκφράζεται σέ χρήμα (σέ πραγματικό ἢ λογιστικό χρήμα), τότε ὁ βαθμός αὐτῆς τῆς αὔξησης μετριέται σέ σχέση μέ τό χρηματικό μέγεθος τοῦ ἴδιου τοῦ κεφαλαίου καί παίρνεται σάν μέτρο ἕνα κεφάλαιο (ἕνα χρηματικό ποσό) καθορισμένου μεγέθους - λ.χ. 100.

«Τό κέρδος τοῦ κεφαλαίου», λέει ὁ Μάλθους, «συνίσταται στή διαφορά ἀνάμεσα στήν ἀξία τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου καί στήν ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος, ὅταν πουληθεῖ ἢ χρησιμοποιηθεῖ» («Definitions etc.», σελ. 240, 241).

[8. Ὁ Μάλθους γιά τήν παραγωγική ἐργασία καί τή συσσώρευση]

[α)] Παραγωγική καί μή παραγωγική ἐργασία

«Τό εἰσόδημα ξοδεύεται γιά τήν ἄμεση συντήρηση καί ἀπόλαυση τῆς ζωῆς, τό δέ κεφάλαιο ξοδεύεται γιά νά παραγάγει ἕνα κέρδος» («Definitions etc», London, 1827, σελ. 86).

«Ἐνας ἐργάτης καί ἕνας ὑπηρέτης εἶναι δύο ἐργαλεῖα, πού χρησιμοποιοῦνται γιά ἐντελῶς διαφορετικούς σκοπούς, ὁ πρῶτος πρέπει νά βοηθάει γιά ν' ἀποκτιέται πλοῦτος, ὁ δεύτερος γιά νά καταναλώνεται πλοῦτος» (στό ἴδιο, σελ. 94)^[11].

Καλή εἶναι ἡ παρακάτω ἐξήγηση τοῦ παραγωγικοῦ ἐργάτη.

«Παραγωγικός ἐργάτης εἶναι ἐκεῖνος πού αὐξάνει ἄμεσα «τόν πλοῦτο τοῦ ἀφεντικοῦ του'» («Principles of Political Economy», London, 1836, σελ. 47).

Σ' αὐτό πρέπει νά προστεθεῖ ἀκόμα ἡ παρακάτω περικοπή:

«Ἡ μοναδική παραγωγική κατανάλωση μέ τήν καθεαυτό ἔννοια τῆς λέξης εἶναι ἡ κατανάλωση καί καταστροφή πλοῦτου ἀπό καπιταλιστές μέ σκοπό τήν ἀναπαραγωγή... Ὁ ἐργάτης, τόν ὁποῖο χρησιμοποιεῖ ὁ καπιταλιστής, τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ μισθοῦ του πού δέν τό κάνει οἰκονομία, τό καταναλώνει βέβαια σάν εἰσόδημα μέ σκοπό τήν ὑπαρξή του καί τίς ἀνέσεις του καί ὄχι σάν κεφά-

λαιο μέ σκοπό τήν παραγωγή. Είναι ένας παραγωγικός καταναλωτής για τό πρόσωπο πού τόν χρησιμοποιεῖ, καί για τό κράτος, ἀλλά, για νά ἀκριβολογήσουμε, ὄχι για τόν ἑαυτό του» («Definitions etc.», ἔκδοση Cazenove, σελ. 30).

[β)] Συσσωρευση

«Οὔτε ένας οικονομολόγος τῆς σημερινῆς ἐποχῆς δέν μπορεῖ μέ τή λέξη ἀποταμίευση νά ἐννοεῖ μόνο τόν ἀποθησαυρισμό. Καί ἐκτός ἀπ' αὐτήν τή συντομευμένη καί ἀνεπαρκή μέθοδο, δέν μπορεῖ νά φανταστεῖ κανείς καμιάν ἄλλη χρήση αὐτῆς τῆς ἐκφρασης σχετικά μέ τόν ἐθνικό πλοῦτο, ἐκτός ἀπό ἐκείνη πού πρέπει νά προκύψει ἀπό τή διαφορετική χρησιμοποίηση τῆς ἀποταμίευσης καί πού βασίζεται σέ μιά πραγματική διάκριση ἀνάμεσα στά διάφορα εἶδη ἐργασίας πού συντηροῦνται ἀπ' αὐτήν» («Principles of Political Economy», σελ. 38, 39).

«Συσσωρευση τοῦ κεφαλαίου εἶναι: Ἡ χρησιμοποίηση ἑνός μέρους τοῦ εἰσοδήματος σάν κεφαλαίου. Γι' αὐτό τό κεφάλαιο μπορεῖ νά ἀυξηθεῖ χωρίς αὔξηση τῆς περιουσίας ἢ τοῦ πλοῦτου σέ μετρητά» («Definitions etc.», ἔκδ. Cazenove, σελ. 11).

«Σοφές συνήθειες σχετικά μέ τόν γάμο, ὅταν διαδοθοῦν ὡς ἕναν βαθμό στήν ἐργατική τάξη μιᾶς χώρας, χώρας ἢ ὁποία ἐξαρτιέται κυρίως ἀπό τή βιομηχανία καί τό ἐμπόριο, θά ἀπόδωκαν βλαβερές γι' αὐτήν» («Principles of Political Economy», σελ. 215).

Αὐτά λέει ὁ κήρυκας τῶν ἐμποδίων ἐνάντια στόν ὑπερπληθυσμό.

«Αὐτό πού παρακινεῖ κυρίως τίς ἐργαζόμενες τάξεις νά παράγουν εἶδη πολυτελείας εἶναι ἡ ἔλλειψη τῶν ἀπαραίτητων για τή ζωή πραγμάτων. Ἄν θά παραμεριζόταν ἢ ἄν ἀμβλυνόταν σέ μεγάλο βαθμό τό κίνητρο αὐτό, ἔτσι ὥστε τά ἀναγκαῖα για τή ζωή πράγματα νά μποροῦσαν ν' ἀποκτοῦνται μέ πολύ λίγη ἐργασία, τότε ἔχουμε κάθε λόγο νά παραδεχθοῦμε ὅτι για τήν παραγωγή ἀνέσεων θά ξοδεύοταν ὄχι περισσότερος, ἀλλά λιγότερος χρόνος» (στό ἴδιο, σελ. 334).

Τήν πιά μεγάλη ὅμως σημασία για τόν θεωρητικό τοῦ ὑπερπληθυσμοῦ ἔχει ἡ παρακάτω περιχοπή:

«Σύμφωνα μέ τή φύση τοῦ πληθυσμοῦ, δέν μπορεῖ νά ριχτεῖ στήν ἀγορά ένας αὐξημένος ἀριθμός ἐργατῶν πού ἀπαιτεῖται ἀπό μιά αὐξημένη ζήτηση, ἄν δέν περάσουν 16 ἢ 18 χρόνια, ἐνῶ ἡ μετατροπή εἰσοδήματος σέ κεφάλαιο ἀπό οικονομίες μπορεῖ νά ἐπεκταθεῖ πολύ πιά γρήγορα. Μιά χώρα εἶναι πάντα ἐκτεθειμένη στόν κίνδυνο νά αὐξάνουν τά ἀπαραίτητα για τή συντήρηση τῆς ἐργασίας κεφάλαια πιά γρήγορα ἀπό τόν πληθυσμό» (στό ἴδιο, σελ. 319, 320).

[765] Ὁ Cazenove παρατηρεῖ σωστά:

«Όταν ένα κεφάλαιο χρησιμοποιείται για την προκαταβολή των μισθών των εργατών, δεν προσθέτει τίποτα στο κονδύλι (Fonds) για τη συντήρηση της εργασίας, αλλά θα περιορίζεται μόνο στη χρησιμοποίηση ενός καθορισμένου μέρους αυτού του ήδη υπάρχοντος κονδυλίου για σκοπούς της παραγωγής» («Definitions in Political Economy», έκδοση Γκαρνιέ, σελ. 22, ύποσημείωση).

[9.] Σταθερό και μεταβλητό κεφάλαιο [στην αντίληψη του Μάλθους]

«Συσσωρευμένη εργασία» (κανονικά θα έπρεπε να λέγεται υλοποιημένη εργασία, αντικειμενοποιημένη εργασία) «είναι η εργασία, η οποία ξοδεύτηκε για πρώτες ύλες και εργαλεία, που χρησιμοποιούνται κατά την παραγωγή άλλων εμπορευμάτων» (στό ίδιο, σελ. 13).

«Όταν μιλάει κανείς για την εργασία που ξοδεύτηκε στα εμπορεύματα, θα έπρεπε η εργασία που έχει ξοδευτεί για την παραγωγή του αναγκαίου για την παραγωγή τους κεφαλαίου να ονομάζεται συσσωρευμένη εργασία, σε διάκριση από την άμεση εργασία, που χρησιμοποιεί ο κάθε καπιταλιστής» (στό ίδιο, σελ. 28, 29).

Είναι βέβαια πολύ σημαντικό να γίνεται αυτή η διάκριση. Στόν Μάλθους όμως δεν οδηγεί σε τίποτα.

Κάνει μιά προσπάθεια, την υπεραξία ή τουλάχιστον τό ποσοστό της (πράγμα που κατά τά άλλα την ανακατεύει πάντα με τό κέρδος και με τό ποσοστό του κέρδους) να την αναγάγει στη σχέση της με τό μεταβλητό κεφάλαιο, με τό μέρος εκείνο του κεφαλαίου που ξοδεύεται για άμεση εργασία. Η προσπάθεια αυτή όμως είναι παιδαριώδης και δεν μπορούσε να είναι διαφορετική, όταν παρθεί υπόψη η άποψη του για την αξία. Στό σύγγραμμά του «Principles of Political Economy» λέει:

"Ας υποθέσουμε ότι τό κεφάλαιο έχει ξοδευτεί μόνο για μισθό εργασίας. «Ότι 100 λ. έχουν ξοδευτεί για άμεση εργασία. Αν οι εισπράξεις στό τέλος του έτους φτάσουν τίς 110, 120 ή τίς 130 λ., τότε είναι φανερό ότι σε κάθε περίπτωση τό κέρδος θα καθορίζεται απ' τή σχέση της αξίας του συνολικού προϊόντος προς τό μέρος του εκείνο, που απαιτείται για να πληρωθεί η εργασία που χρησιμοποιήθηκε. Αν η αξία του προϊόντος στην αγορά = 110, τότε τό μέρος που απαιτείται για να πληρωθούν οι εργάτες = $\frac{10}{11}$ τής αξίας του προϊόντος και τό κέρδος = 10%. Αν η αξία του προϊόντος είναι 120, τότε τό μέρος που απαιτείται για τήν πληρωμή τής εργασίας = $\frac{10}{12}$ και τό κέρδος = 20%. Αν είναι 130 λ., τό μέρος που απαιτείται για τήν πληρωμή τής προκαταβλημένης εργασίας = $\frac{10}{13}$ και τό κέρδος = 30%. Ας υποθέσουμε τώρα ότι οί προκαταβολές του καπιταλιστή δεν αποτελούνται μόνο από εργασία. Ο κα-

πιταλιστής αναμένει ίσο όφελος από όλα τα μέρη του κεφαλαίου που προκαταβάλλει. "Ας υποθέσουμε ότι τό $\frac{1}{4}$ των προκαταβολών ξοδεύεται για εργασία (για άμεση εργασία) και ότι τά $\frac{3}{4}$ αποτελούνται από συσσωρευμένη εργασία και κέρδος, καθώς και από μερικά συμπληρώματα που προέρχονται από πρόσοδες, φόρους και άλλα έξοδα. Στην περίπτωση αυτή είναι πέρα για πέρα σωστό ότι τό κέρδος του καπιταλιστή ποικίλλει ανάλογα μέ τή μεταβαλλόμενη αξία αυτού του $\frac{1}{4}$ του προϊόντος του, συγκρινόμενο μέ τήν ποσότητα εργασίας που χρησιμοποιήθηκε. Ένας φάρμερ, λ.χ., χρησιμοποιεί για τήν καλλιέργεια 2.000 λ., οι 1.500 απ' αυτές χρησιμοποιούνται για τό σπόρο, για τή συντήρηση των αλόγων, για τή φθορά του πάγιου κεφαλαίου του, για τήν πληρωμή τόκων για τό πάγιο και τό κυκλοφορούν κεφάλαιό του, για τήν πληρωμή τής προσόδου, τής δεκάτης, των φόρων κλπ., και 500 λ. για τήν άμεση εργασία, τά δε έξοδα στο τέλος του έτους φτάνουν τίς 2.400 λ. Τό κέρδος του 400 σε σχέση μέ τίς 2.000 = 20%. Και είναι άμέσως σαφές ότι, αν παίρναμε τό $\frac{1}{4}$ τής αξίας του προϊόντος, δηλαδή 600 λ. και τό συγκρίναμε μέ τό ποσό, που πληρώθηκε για τόν μισθό τής άμεσης εργασίας, τό αποτέλεσμα θά έδειχνε ακριβώς τό ίδιο ποσοστό του κέρδους» (σελ. 267, 268).

Ο Μάλθους έδω συμπεριφέρεται όπως ο Lord Dundreary*. Αυτό που θέλει (υποψιάζεται ότι ή υπεραξία, δηλαδή τό κέρδος, έχει μιά καθορισμένη σχέση μέ τό μεταβλητό κεφάλαιο, μέ τό κεφάλαιο που διατέθηκε για μισθό εργασίας) είναι νά αποδείξει ότι «τό κέρδος καθορίζεται από τή σχέση τής αξίας τής συνολικής παραγωγής προς τό μέρος της εκείνο, τό οποίο απαιτείται για νά πληρωθεί ή εργασία που χρησιμοποιήθηκε». Στην αρχή προχωρεί κατά τούτο σωστά, επειδή υποθέτει ότι όλο τό κεφάλαιο αποτελείται από μεταβλητό κεφάλαιο, από κεφάλαιο που ξοδεύτηκε για μισθό εργασίας. Στην περίπτωση αυτή τό κέρδος είναι πράγματι ταυτόσημο μέ τήν υπεραξία. Άλλά και σ' αυτή τήν περίπτωση περιορίζεται σε μιά πολύ μωρή σκέψη. Αν τό προκαταβλημένο κεφάλαιο είναι 100 και τό κέρδος 10%, τότε ή αξία του προϊόντος = 110, όποτε τό κέρδος αποτελεί τό $\frac{1}{10}$ του δαπανημένου κεφαλαίου (δηλαδή τό 10% του κεφαλαίου) και τό $\frac{1}{11}$ τής αξίας του συνολικού προϊόντος, στην αξία του οποίου συνυπολογίζεται ή δική του (του κέρδους) αξία. Αποτελεί λοιπόν τό $\frac{1}{11}$ τής αξίας του συνολικού προϊόντος, τό δέ προκαταβλημένο κεφάλαιο αποτελεί τά $\frac{10}{11}$ του. "Ότι τό 10% κέρδος σε σχέση μέ τό συνολικό προϊόν μπορεί νά εκφραστεί έτσι, ότι τό μέρος του εκείνο που δέν αποτελείται από κέρδος = μέ τά $\frac{10}{11}$ του συνολικού προϊόντος, ή ότι ένα προϊόν αξίας 110 που περιέχει

* Πρόσωπο από τήν κωμωδία του άγγλου συγγραφέα Τόμ Ταίηλορ: «Ο άμερικανός ξάδερφός μας». Σημ. μετ.

10% κέρδος και $\frac{10}{11}$ έξοδα, με βάση τα όποια πραγματοποιήθηκε αυτό το κέρδος. Αυτή ή θαυμάσια μαθηματική συλλογιστική διασκεδάζει τον Μάλθους τόσο, πού το ίδιο το αριθμητικό πρόβλημα το επαναλαμβάνει με τα ποσοστά κέρδους 20%, 30% κλπ. "Ως τώρα είχαμε μονάχα μία ταυτολογία. Το κέρδος είναι ποσοστό του προκαταβληθέντος κεφαλαίου. Η αξία του συνολικού προϊόντος έμπεριέχει την αξία του κέρδους, το δέ προκαταβλημένο κεφάλαιο [766] είναι ίσο με την αξία του συνολικού προϊόντος μείον την αξία του κέρδους. Δηλαδή $110 - 10 = 100$. "Όμως 100 είναι τά $\frac{10}{11}$ του 110. Καί τώρα παρακάτω.

"Ας πάρουμε ένα κεφάλαιο, πού δέν αποτελείται μόνο από μεταβλητό, αλλά και από σταθερό κεφάλαιο. «'Ο καπιταλιστής αναμένει ίσο όφελος από όλα τά μέρη του κεφαλαίου πού προκαταβάλλει». Αυτό αντιφάσκει βέβαια με τον μόλις διατυπωθέντα ισχυρισμό, ότι το κέρδος (θά έπρεπε νά πει: ή ύπεραξία) καθορίζεται από τή σχέση του με τό κεφάλαιο πού διατέθηκε για μισθό έργασίας. Καί τί σημασία έχει αυτό! 'Ο Μάλθους δέν είναι ο άνθρωπος πού θά αντιδρούσε «στis προσδοκίες» ή στis αντιλήψεις «του καπιταλιστή». Καί τώρα τό μεγάλο του χαρτί. "Ας πάρουμε ένα κεφάλαιο 2.000 λ., από τό όποιο τά $\frac{3}{4}$, = 1.500 λ., είναι σταθερό κεφάλαιο και τό $\frac{1}{4}$ ή οι 500 λ. μεταβλητό κεφάλαιο. Τό κέρδος είναι 20%. "Έτσι τό κέρδος = 400 λ. και ή αξία του προϊόντος = $2.000 + 400 = 2.400$ λ.* "Ας πάρουμε [συνεχίζει ο Μάλθους] τό $\frac{1}{4}$ του συνολικού προϊόντος. Η αξία αυτού του τέταρτου είναι ίση με 600 λ. Τό ένα τέταρτο του ξοδευμένου κεφαλαίου είναι ίσο με 500 λ., δηλαδή είναι ίσο με τό μέρος εκείνο του συνολικού προκαταβλημένου κεφαλαίου, πού ξοδεύτηκε για μισθό έργασίας, οι δέ 100 λ., πού αποτελούν τό ένα τέταρτο του κέρδους, είναι ίσες με τό μέρος εκείνο του συνολικού κέρδους πού αναλογεί στό ποσό του μισθού έργα-

* Στο σημείο αυτό παρεμβάλλονται στό χειρόγραφο οι παρακάτω τρεις φράσεις «Aber $600 + 400 = 66\frac{2}{3} p c$ Der Wert des Gesamtprodukts = 1000 und der in Arbeitslohn ausgelegte Teil desselben = $\frac{6}{10}$. Was aber die Rechnung des Herrn Malthus? («'Αλλά $600 + 400 = 66\frac{2}{3}\%$. Η αξία του συνολικού προϊόντος = 1000 και τό μέρος του πού διατέθηκε για μισθό έργασίας = $\frac{6}{10}$. Ποιός είναι όμως ο ύπολογισμός του κ. Μάλθους,»)."Όλο αυτό τό μέρος παραλείπεται στή ρωσική και στήν άγγλική μετάφραση, οι όποιες τό παραθέτουν στήν 15η σημείωση στό τέλος του τόμου με τήν προσθήκη ότι. «ή τελευταία φράση αποτελεί τό πέρασμα στό παραπέρα κείμενο, όμως μένει άσαφές τί ήθελε νά πει ο Μάρξ με τίς δύο πρώτες φράσεις. (Βλέπε τήν ρωσική έκδοση του 'Ινστιτούτου Μαρξισμού-Λενινισμού της Κ. Ε. του ΚΚΣΕ, Μόσχα 1964, καθώς και τήν άγγλική έκδοση του III μέρους των «Θεωριών για τήν 'Υπεραξία» του Μάρξ, έκδοση Progress Publishers, Μόσχα 1975). Σημ. μετ.

σίας πού πλήρωσε ό καπιταλιστής. Καί αυτό πρόκειται νά αποδείξει «ότι τό κέρδος του καπιταλιστή ποικίλλει σύμφωνα μέ τή μεταβαλλόμενη αξία αυτού του $\frac{1}{4}$ του προϊόντος του, συγκρινόμενο μέ τήν ποσότητα τής εργασίας πού χρησιμοποιήθηκε». Δέν αποδείχνει τίποτα άλλο, παρά μόνον ότι ένα κέρδος δοσμένου ποσοστού, λ.χ. 20%, από ένα κεφάλαιο λ.χ. 400 λ. δίνει για τό κάθε υποπολλαπλάσιο μέρος αυτού του κεφαλαίου επίσης ένα κέρδος 20%, πράγμα πού αποτελεί ταυτολογία. "Όμως δέν αποδείχνει απολύτως τίποτα για τήν ύπαρξη μιās καθορισμένης, ιδιαίτερης, διακρινόμενης σχέσης αυτού του κέρδους μέ τό μέρος εκείνο του κεφαλαίου, πού διατέθηκε για μισθό εργασίας. "Αν αντί τό $\frac{1}{4}$, όπως έχει κάνει ό κ. Μάλλθους, πάρω τό $\frac{1}{24}$ του συνολικού προϊόντος, δηλαδή 100 (από τίς 2.400 λ.), τότε αυτό τό 100 περιέχει 20% κέρδος ή τό $\frac{1}{6}$ του είναι κέρδος. Τό κεφάλαιο θά ήταν $83\frac{1}{3}$ και τό κέρδος $16\frac{2}{3}$ λ. "Αν τώρα οί $83\frac{1}{3}$ λ. ήταν περίπου ίσες μέ τήν αξία ενός αλόγου πού χρησιμοποιείται στην παραγωγή, τότε μέ τόν τρόπο του Μάλλθους θ' αποδειχνόταν, ότι τό κέρδος ποικίλλει μέ τή μεταβαλλόμενη αξία του αλόγου, ή μέ τό μέρος εκείνο του συνολικού προϊόντος πού είναι $28\frac{4}{5}$ φορές μικρότερο.

Τέτιες αθλιότητες σερβίρει ό Μάλλθους όταν στηρίζεται στα δικά του πόδια και όταν δέν μπορεί ν' αντιγράψει ούτε τόν Τάουνσεντ, ούτε τόν "Αντερσον, ούτε άλλους. Τό αξιοσημείωτο εδώ είναι στην ουσία (παραβλέποντας αυτό πού χαρακτηρίζει τόν άνθρωπο) ή ύποψία ότι ή υπεραξία πρέπει νά υπολογιστεί σε σχέση μέ τό μέρος του κεφαλαίου πού διατέθηκε για μισθό εργασίας.

{Μέ δοσμένο τό ποσοστό του κέρδους, τό συνολικό κέρδος, ή μάζα του κέρδους εξαρτιέται πάντα από τό μέγεθος του προκαταβλημένου κεφαλαίου. "Η συσσώρευση όμως καθορίζεται στην περίπτωση αυτή από τό μέρος εκείνο αυτής τής μάζας πού ξαναμετατρέπεται σε κεφάλαιο. Τό μέρος αυτό όμως, μιά και είναι ίσο μέ τό συνολικό κέρδος μείον τό εισόδημα πού κατανάλωσε ό καπιταλιστής, δέν θά εξαρτιέται μόνο από τήν αξία αυτής τής μάζας, αλλά και από τή φτήνια των έμπορευμάτων πού μπαίνουν στην κατανάλωσή του και έν μέρει από τή φτήνια των έμπορευμάτων πού μπαίνουν στο σταθερό κεφάλαιο. Μιά και προϋποτίθεται δοσμένο τό ποσοστό του κέρδους — προϋποτίθεται δοσμένος και ό μισθός εργασίας. }

[10.] 'Η μαλθουσιανή θεωρία τῆς ἀξίας

Κατά τόν Μάλθους, ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας ποτέ δέν ἀλλάζει (αὐτό τό ἔχει πάρει ἀπό τόν Σμίθ), ἀλλάζει ὅμως ἡ ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων πού ἀποκτῶ μ' αὐτήν. Τή μιά φορά ὁ μισθός ἐργασίας εἶναι ἴσος μέ 2 σελλίνια γιά μιά ἡμέρα ἐργασίας, τήν ἄλλη φορά εἶναι ἴσος μέ 1 σλ. Στήν πρώτη περίπτωση ὁ καπιταλιστής δίνει δύο φορές περισσότερα σελλίνια γιά τόν ἴδιο χρόνο ἐργασίας ἀπό ἐκεῖνα πού δίνει στή δεύτερη περίπτωση. Στή δεύτερη περίπτωση ὁ ἐργάτης δίνει διπλάσια ἐργασία γιά τό ἴδιο προϊόν ἀπ' ὅ,τι στήν πρώτη περίπτωση, γιατί στή δεύτερη δίνει μιάν ὀλόκληρη ἡμέρα ἐργασίας γιά 1 σλ. καί στήν πρώτη μισή μόνο. Ὁ κ. Μάλθους ἔχει λοιπόν τή γνώμη ὅτι ὁ καπιταλιστής δίνει πότε περισσότερα καί πότε λιγότερα σελλίνια γιά τήν ἴδια ἐργασία. Δέν βλέπει ὅτι ὁ ἐργάτης δίνει ἀπολύτως ἀντίστοιχα περισσότερη ἢ λιγότερη ἐργασία γιά ἓνα δοσμένο προϊόν.

«Όταν δίνεις περισσότερο προϊόν γιά μιά δοσμένη ποσότητα ἐργασίας ἢ περισσότερη ἐργασία γιά μιά δοσμένη μάζα προϊόντος, εἶναι γι' αὐτόν» (γιά τόν Μάλθους) «τό ἴδιο πράγμα. Καί ὅμως θά ἔπρεπε νά παραδεχθούμε ὅτι γίνεται τό ἀντίθετο» («Observations on certain verbal disputes in Political Economy, particularly relating to value and to demand and supply», London, 1821, σελ. 52).

Πολύ σωστά παρατηρεῖται στό ἴδιο σύγγραμμα («Observations on certain verbal disputes etc.», London, 1821), ὅτι ἡ ἐργασία σάν μέτρο τῆς ἀξίας, μέ τήν ἔννοια ὅπως τήν παίρνει ἐδῶ ὁ Μάλθους ἀπό μιά ἀντίληψη τοῦ Α. Σμίθ, θά ἦταν ἐξίσου ἓνα τέτιο μέτρο τῆς ἀξίας, ὅπως καί κάθε ἄλλο ἐμπόρευμα, καί ὅτι δέν θά ἦταν τόσο καλό μέτρο ὅπως εἶναι πράγματι τό χρῆμα. Θά ἐπρόκειτο ἐδῶ γενικά μόνο γιά ἓνα μέτρο τῶν ἀξιῶν, μέ τήν ἔννοια μέ τήν ὁποία μέτρο τῆς ἀξίας εἶναι τό χρῆμα.

[767] Βλέπε τό πρῶτο μέρος, σελ. 51 τοῦ συγγράμματός μου¹²¹, ἐκεῖνο πού κάνει τά ἐμπορεύματα συγκρίσιμα δέν εἶναι γενικά ποτέ τό μέτρο τῶν ἀξιῶν (μέ τήν ἔννοια τοῦ χρήματος).

«Αὐτό πού μετατρέπει τόν χρυσό σέ χρῆμα εἶναι μάλλον ἢ ιδιότητα μόνο τῶν ἐμπορευμάτων νά συγκρίνονται μεταξύ τους (Kommensurabilitat) σάν ἀντικειμενοποιημένος χρόνος ἐργασίας».

Σάν ἀξίες τά ἐμπορεύματα εἶναι μιά ἐνότητα (Einheit)*, ἀπλές

* Ἡ λέξη Einheit, πού χρησιμοποιεῖ ὁ Μάρξ, σημαίνει: ἐνότητα, μονάδα. Στά γαλλικά: unité. Ἡ ρωσική μετάφραση τό ἀποδίδει: нечто единое πού σημαίνει: κάτι τό ἐνιαῖο. Ἡ ἀγγλική: one substance = μιά οὐσία. Αὐτή ἡ τελευταία πλησιάζει ἴσως περισσότερο στό νόημα πού θέλει νά δώσει ὁ Μάρξ. Σημ. μετ.

έκφράσεις τῆς ἴδιας ἐνότητας, τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας. Τό μέτρο τῆς ἀξίας (χρήμα) τά προϋποθέτει σάν ἀξίες καί ἀναφέρεται μόνο στήν ἐκφραση καί στό μέγεθος αὐτῆς τῆς ἀξίας. Τό μέτρο τῆς ἀξίας τῶν ἐμπορευμάτων πού ἀναφέρεται πάντα στή μετατροπή τῶν ἀξιῶν στήν τιμή, προϋποθέτει ἤδη τήν ἀξία.

Τό σημεῖο ἀπό τίς «Observations» πού ἀναφέραμε λέει:

«Ὁ κ. Μάλθους λέει: "Στό ἴδιο μέρος καί τόν ἴδιο χρόνο οἱ διάφορες ποσότητες τῆς ἡμερήσιας ἐργασίας, πού μποροῦν νά ἐξουσιάζουν διάφορα ἐμπορεύματα, εἶναι ἀκριβῶς ἀνάλογες μέ τίς σχετικές ἀνταλλακτικές τους ἀξίες" καί ἀντίστροφα^[13]. "Ἄν αὐτό εἶναι σωστό γιά τήν ἐργασία, εἶναι ἐξίσου σωστό καί γιά κάθε ἄλλο πράγμα» (στό ἴδιο, σελ. 49).

«Τό χρήμα ἀποδείχνηται τόν ἴδιο χρόνο καί στόν ἴδιο τόπο πολύ καλό σάν μέτρο τῆς ἀξίας... Ὅμως δέν φαίνεται νά εἶναι σωστός ὁ ἰσχυρισμός» (τοῦ Μάλθους) «γιά τήν ἐργασία. Ἡ ἐργασία δέν εἶναι μέτρο, οὔτε κἀν γιά τόν ἴδιο χρόνο καί τόν ἴδιο τόπο. Ἄς πάρουμε μιά ποσότητα σιταριοῦ, πού τόν ἴδιο χρόνο καί στόν ἴδιο τόπο εἶναι σέ ἀξία ἴση μέ ἓνα δοσμένο διαμάντι. Ἄν τό σιτάρι καί τό διαμάντι πληρωθοῦν μέ μετρητό χρήμα, θά ἐξουσιάζουν ἴση ποσότητα ἐργασίας; Μποροῦμε νά πούμε: ὄχι. Τό διαμάντι ὅμως θ' ἀγοράσει χρήμα πού θά ἐξουσιάζει ἴση ποσότητα ἐργασίας... Τό μέτρο εἶναι ἀνώφελο, ἐπειδή δέν μπορεῖ νά τό χρησιμοποιήσει κανεῖς, χωρίς νά τό διορθώσει μέ τήν χρησιμοποίηση τοῦ ἄλλου μέτρου, τό ὁποῖο προσπαθοῦσε νά καταργήσει. Μποροῦμε μόνο νά συμπεράνουμε ὅτι τό σιτάρι καί τό διαμάντι θά ἐξουσιάζουν ἴση μάζα ἐργασίας, ἐπειδή ἔχουν τήν ἴδια ἀξία σέ χρήμα. Ἀπαιτοῦσαν ὅμως νά συμπεράνουμε ὅτι δύο πράγματα ἔχουν τήν ἴδια ἀξία, ἐπειδή ἐξουσιάζουν ἴσες ποσότητες ἐργασίας» (στό ἴδιο, σελ. 49, 50).

[11.] Ὑπερπαραγωγή: «Μή παραγωγικοί καταναλωτές» κλπ.

Ἀπό τή θεωρία τῆς ἀξίας τοῦ Μάλθους προκύπτει ὅλη ἡ θεωρία γιά τήν ἀνάγκη μιᾶς διαρκῶς αὐξανόμενης μή παραγωγικῆς κατανάλωσης, τήν ὁποία διακήρυττε τόσο ἔντονα αὐτός ὁ θεωρητικός τοῦ ὑπερπληθυσμοῦ (λόγω ἔλλειψης μέσων συντήρησης). Ἡ ἀξία ἐνός ἐμπορεύματος εἶναι ἴση μέ τήν ἀξία τῶν προκαταβλημένων ὑλικῶν, μηχανῶν κλπ. + τήν ποσότητα τῆς περιεχόμενης σ' αὐτό ἄμεσης ἐργασίας, πού στήν πραγματικότητα γιά τόν Μάλθους εἶναι ἴση μέ τήν ἀξία τοῦ περιεχόμενου σ' αὐτό μισθοῦ + μιᾶς προσθήκης τιμῆς σ' αὐτές τίς προκαταβολές, ἴσης μέ τό ὕψος τοῦ γενικοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους. Αὐτή ἡ ὀνομαστική προσθήκη τιμῆς εἶναι τό κέρδος καί ἀποτελεῖ ὄρο τῆς προσφοράς, δηλαδή τῆς ἀναπαραγωγῆς τοῦ ἐμπορεύματος. Τά

στοιχεῖα αὐτά ἀποτελοῦν τὴν τιμὴν γιὰ τὸν ἀγοραστή, σέ διάκριση ἀπὸ τὴν τιμὴν γιὰ τὸν παραγωγό, ἢ δὲ τιμὴν τοῦ ἀγοραστή εἶναι ἡ πραγματική τιμὴ τοῦ ἐμπορεύματος. Καί τώρα προβάλλει τὸ ἐρώτημα, πῶς θὰ πραγματοποιηθεῖ αὐτὴ ἡ τιμὴ; Ποιὸς θὰ τὴν πληρώσει; Καί ἀπὸ ποῖο κονδύλι θὰ πληρωθεῖ;

Ὅταν ἐξετάζουμε τίς ἀπόψεις τοῦ Μάλθους, πρέπει νὰ διακρίνουμε (κάτι πού τὸ ἔχει παραμελήσει νὰ τὸ κάνει ὁ ἴδιος) δύο πράγματα. Ἐνα μέρος τῶν καπιταλιστῶν παράγει ἐμπορεύματα, πού μπαίνουν ἄμεσα στὴν κατανάλωση τοῦ ἐργάτη. Ἐνα ἄλλο μέρος τῶν καπιταλιστῶν παράγει ἐμπορεύματα, πού εἴτε μπαίνουν μόνο ἔμμεσα στὴν κατανάλωση αὐτῆ, ἐφόσον δηλαδὴ μπαίνουν σάν πρώτη ὕλη, μηχανές κλπ. στό ἀπαραίτητο γιὰ τὴν παραγωγή ζωτικῆς σημασίας ἀγαθῶν κεφάλαιο, ἢ παράγουν ἐμπορεύματα, πού δὲν μπαίνουν καθόλου στὴν κατανάλωση τοῦ ἐργάτη, γιατί μπαίνουν μόνο στό εἰσόδημα τῶν μὴ ἐργατῶν.

Ἄς ἐξετάσουμε λοιπὸν πρῶτα τοὺς καπιταλιστὲς πού παράγουν εἶδη, τὰ ὁποῖα μπαίνουν στὴν κατανάλωση τοῦ ἐργάτη. Δὲν εἶναι μονάχα ἀγοραστὲς ἐργασίας, ἀλλὰ καί πωλητὲς τοῦ δικοῦ τους προϊόντος στοὺς ἐργάτες. Ἄν ἡ ποσότητα τῆς ἐργασίας πού προσθέτει ὁ ἐργάτης ἔχει ἀξία 100 ταλήρων, τότε ὁ καπιταλιστὴς τὸν πληρώνει 100 τάληρα. Καί αὐτό, κατὰ τὸν Μάλθους, εἶναι ἡ μοναδικὴ ἀξία, πού προσθέτει στὴν πρώτη ὕλη ἢ ἀγορασμένη ἀπ' αὐτὸν ἐργασία. Ἐπομένως ὁ ἐργάτης παίρνει τὴν ἀξία τῆς ἐργασίας του καί δίνει ἔναντι στοὺν καπιταλιστὴ μόνο ἓνα ἰσοδύναμο γιὰ τὴν ἀξία αὐτῆ. Ὅμως, παρ' ὅλον ὅτι ἡ ἐργασία παίρνει ὀνομαστικὰ τὴν ἀξία τῆς, στὴν πράξη παίρνει μιὰ μικρότερη μάζα ἐμπορευμάτων ἀπ' ὅση ἔχει παραγάγει. Ὁ ἐργάτης παίρνει πράγματι πίσω μόνο ἓνα μέρος τῆς ἀντικειμενοποιημένης στό προϊόν ἐργασίας του. Ἄς ὑποθέσουμε δηλαδὴ, γιὰ ν' ἀπλοποιήσουμε τὸ ζήτημα, ὅπως κάνει συχνὰ ὁ ἴδιος ὁ Μάλθους, ὅτι τὸ κεφάλαιο ἀποτελεῖται μονάχα ἀπὸ κεφάλαιο πού διατέθηκε γιὰ μισθὸ ἐργασίας. Ἄν προκαταβληθοῦν 100 τάληρα στοὺν ἐργάτη, γιὰ νὰ παράγει τὸ ἐμπόρευμα — καί ἂν αὐτὰ τὰ 100 τάληρα εἶναι ἡ ἀξία τῆς ἀγορασμένης ἐργασίας καί ἡ μοναδικὴ ἀξία πού ἡ ἐργασία αὐτῆ προσθέτει στό προϊόν — τότε ὁ καπιταλιστὴς παρ' ὅλα αὐτὰ πωλάει τὸ ἐμπόρευμα αὐτό πρὸς 110 τάληρα ὁ δὲ ἐργάτης μπορεῖ μὲ τὰ 100 τάληρα ν' ἀγοράσει μόνο τὰ $\frac{10}{11}$ τοῦ προϊόντος. Στὸν καπιταλιστὴ μένει τὸ $\frac{1}{11}$, δηλαδὴ μιὰ ἀξία 10 ταλήρων ἢ ἡ μάζα τοῦ πρόσθετου προϊόντος, μὲ τὴν ὁποῖα παρασταίνεται αὐτὴ ἡ ὑπεραξία τῶν 10 ταλήρων. Ἄν ὁ καπιταλιστὴς πωλήσει τὸ ἐμπόρευμα πρὸς 120 τάληρα, τότε ὁ ἐργάτης παίρνει μόνο τὰ $\frac{10}{12}$ καί ὁ καπιταλιστὴς τὰ $\frac{2}{12}$ τοῦ προϊόντος καί

τῆς ἀξίας του. Ἐάν ὁ καπιταλιστής πουλήσει τό ἐμπόρευμα πρὸς 130 τάληρα (30%), τότε ὁ ἐργάτης παίρνει μόνο τὰ $\frac{10}{13}$ καί ὁ καπιταλιστής τὰ $\frac{3}{13}$ τοῦ προϊόντος. Ἐάν ὁ καπιταλιστής πουλήσει τό ἐμπόρευμα μέ προσαύξηση 50%, δηλαδή πρὸς 150 τάληρα, τότε ὁ ἐργάτης παίρνει τὰ $\frac{2}{3}$ καί ὁ [768] καπιταλιστής τό $\frac{1}{3}$ τοῦ προϊόντος. Σέ ὅσο μεγαλύτερη τιμὴ πουλάει ὁ καπιταλιστής, τόσο μικρότερο εἶναι τό μερίδιον τοῦ ἐργάτη καί τόσο μεγαλύτερο εἶναι τό μερίδιον τοῦ καπιταλιστή, ἀπὸ τὴν ἀξία τοῦ προϊόντος, ἐπομένως καί ἀπὸ τὴν ποσότητα τοῦ προϊόντος. Μέ τὴν ἀξία τῆς ἐργασίας του ὁ ἐργάτης μπορεῖ νὰ ἀγοράζει ὅλο καί λιγότερο μέρος ἀπὸ τὴν ἀξία τοῦ προϊόντος ἢ ἀπὸ τό ἴδιον τό προϊόν. Δέν ἀλλάζει τίποτα στὴν ὑπόθεση, ἂν, ἐκτός ἀπὸ τό μεταβλητό κεφάλαιο, ἔχει προκαταβληθεῖ καί σταθερό κεφάλαιο, ἂν λ.χ. ἐκτός ἀπὸ τὰ 100 τάληρα γιὰ τὸν μισθὸ ἐργασίας ἔχουν προκαταβληθεῖ καί ἄλλα 100 τάληρα γιὰ πρώτη ὕλη κλπ. Στὴν περίπτωση αὐτή, ἂν τό ποσοστὸ τοῦ κέρδους εἶναι 10, ὁ καπιταλιστής πουλάει τό ἐμπόρευμα πρὸς 220 τάληρα ἀντὶ πρὸς 210 (δηλαδή 100 σταθερό κεφάλαιο καί 120 τό προϊόν τῆς ἐργασίας).

{Sismondi: «Nouveaux Principes etc.», πρωτοεκδόθηκε τό 1819.}

Ἐδῶ, στὴν κατηγορία τῶν καπιταλιστῶν Α, πού παράγει εἶδη τὰ ὁποῖα μπαίνουν ἄμεσα στὴν κατανάλωση τῶν ἐργατῶν — ζωτικῆς σημασίας ἀγαθὰ — ἔχουμε λοιπὸν μιὰ περίπτωση, στὴν ὁποῖα με τὴν ὀνομαστικὴν προσαύξηση — μέ τὴν κανονικὴν προσθήκην τοῦ κέρδους στὴν τιμὴ τῶν προκαταβολῶν — δημιουργεῖται ἓνα πρόσθετο κονδύλι γιὰ τὸν καπιταλιστὴν, ἐπειδὴ ἀπ' αὐτὸν τὸν πλάγιον δρόμον ὁ καπιταλιστής ἐπιστρέφει στὸν ἐργάτη μόνον ἓνα μέρος τοῦ προϊόντος τοῦ ἐργάτη, ἐνῶ ἓνα ἄλλο μέρος τό ἰδιοποιεῖται ὁ καπιταλιστής. Αὐτό τό ἀποτέλεσμα, ὅμως, προκύπτει ὄχι ἀπὸ τό γεγονός ὅτι ὀλόκληρον τό προϊόν τό πουλάει στὴν ἀυξημένη ἀξία στὸν ἐργάτη, ἀλλὰ ἀπὸ τό γεγονός ὅτι ἀκριβῶς ἢ ἄνοδος τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος κάνει τὸν ἐργάτη νὰ μὴν εἶναι σέ θέση νὰ ἀγοράσει ὀλόκληρον τό προϊόν μέ τὸν μισθὸν του, ἀλλὰ τοῦ δίνει μόνον τὴν δυνατότητα νὰ ἀγοράσει ἓνα μέρος τοῦ προϊόντος. Γι' αὐτό εἶναι αὐτονόητον ὅτι ἡ ζήτησις τοῦ ἐργάτη ποτέ δέν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀρκετὴ, γιὰ νὰ πραγματοποιηθεῖ τό περίσσευμα τῆς τιμῆς ἀγορᾶς πάνω ἀπὸ τὴν τιμὴν κόστους^[6], δηλαδή τό κέρδος καί ἡ «ἀξία» τοῦ ἐμπορεύματος. Ἀντίθετα, ὑπάρχει μόνον ἓνα ποσό κέρδους (Profit fonds), ἐπειδὴ ὁ ἐργάτης δέν εἶναι σέ θέση μέ τὸν μισθὸν του νὰ ἀγοράσει ὀλόκληρον τό προϊόν, ἐπειδὴ ἡ ζήτησις ἀπὸ μέρους τοῦ ἐργάτη δέν ἀνταποκρίνεται στὴν προσφορά. Ἐτσι ὁ καπιταλιστής τῆς κατηγορίας Α διαθέτει μιὰ καθορισμένη ποσότητα ἐμπορεύματος καθορισμένης ἀξίας,

στή δοσμένη περίπτωση αξίας 20 ταλήρων, τά όποια δέν του χρειάζονται για ν' αντικαταστήσει τό κεφάλαιό του, τά όποια όμως μπορεί έν μέρει νά τά ξοδέψει σάν εισόδημα και έν μέρει νά τά χρησιμοποιήσει για συσσώρευση. Notabene*: Σέ ποιά έκταση ό καπιταλιστής διαθέτει ένα τέτιο κονδύλι, αυτό εξαρτιέται από τήν αξία τής προσαύξησης, πού πρόσθεσε στό προϊόν πάνω από τήν τιμή κόστους του και πού καθορίζει τήν αναλογία στήν όποία ό καπιταλιστής και ό έργάτης μοιράζονται μεταξύ τους τό συνολικό προϊόν.

Άς έρθουμε τώρα στήν κατηγορία Β τών καπιταλιστών, πού προμηθεύει στήν κατηγορία Α τήν πρώτη ύλη, τίς μηχανές κλπ., μέ δύο λόγια τό σταθερό κεφάλαιο. Η κατηγορία Β μπορεί νά πουλάει μόνο στήν κατηγορία Α, γιατί δέν μπορεί νά πουλάει τά δικά της έμπορεύματα ούτε στους έργάτες, πού δέν μπορούν ν' αρχίσουν τίποτα μέ τό κεφάλαιο (μέ τήν πρώτη ύλη, τίς μηχανές κλπ.), ούτε στους καπιταλιστές πού παράγουν είδη πολυτελείας (όλα όσα δέν είναι ζωτικής σημασίας αγαθά και δέν μπαίνουν στή συνηθισμένη κατανάλωση τής έργατικής τάξης), ούτε στους καπιταλιστές εκείνους πού παράγουν τό σταθερό κεφάλαιο, τό όποιο είναι απαραίτητο για τήν παραγωγή τών ειδών πολυτελείας.

Έχουμε λοιπόν δεϊ πίο πάνω ότι στό προκαταβλημένο κεφάλαιο τής κατηγορίας Α περιλαβαίνονται 100 τάληρα για τό σταθερό κεφάλαιο. Ο έργοστασιάρχης πού παράγει αυτό τό σταθερό κεφάλαιο, όταν τό ποσοστό του κέρδους είναι 10%, τό έχει παραγάγει σέ τιμή κόστους $90^{10/11}$ ταλήρων, τό πουλάει όμως πρός 100 τάληρα ($90^{10/11} : 9^{1/11} = 100 : 10$). Βγάζει λοιπόν τό κέρδος του σέ βάρος τής κατηγορίας Α. Και γι' αυτό παίρνει από τό προϊόν της, πού πουλιέται πρός 220 τάληρα, τά 100 τάληρά του, αντί νά πάρει μόνο $90^{10/11}$, μέ τά όποια υποθέτουμε ότι αγοράζει άμεση εργασία. Ο Β δέν πραγματοποιεί καθόλου τό κέρδος του μέ τούς έργάτες του, τό προϊόν τών όποιων αξίας $90^{10/11}$ ταλήρων δέν μπορεί νά τούς τό πουλήσει πρός 100 τάληρα, έπειδή δέν αγοράζουν καθόλου απ' αυτόν. Και όμως, για τούς έργάτες τής κατηγορίας Β τό ζήτημα έχει όπως και για τούς έργάτες τής κατηγορίας Α. Για $90^{10/11}$ τάληρα παίρνουν μιά ποσότητα έμπορεύματος, πού όνομαστικά μόνο έχει αξία $90^{10/11}$ ταλήρων, έπειδή τό κάθε μέρος του προϊόντος τής κατηγορίας Α έχει ανατιμηθεί στον ίδιο βαθμό, ή τό κάθε ένα μέρος τής αξίας του παρασταίνει ανάλογα μέ τήν προσαύξηση τής τιμής ένα μικρότερο μέρος του προϊόντος.

* άς σημειωθεί

(Αυτή ή μέθοδος τῶν προσαυξήσεων μπορεί ὅμως νά συνεχιστεῖ μόνο ὡς ἓνα ὀρισμένο σημεῖο, ἐπειδή ὁ ἐργάτης πρέπει νά παίρνει ἀρκετό ἐμπόρευμα, γιά νά μπορεί νά ζεῖ καί ν' ἀναπαράγει τήν ἐργατική δύναμή του. Ἄν ὁ καπιταλιστής Α προσέθεσε μιὰ προσαύξηση 100%, καί τό ἐμπόρευμα, πού κόστισε 200 τάληρα, τό πουλοῦσε πρὸς 400, τότε ὁ ἐργάτης θά μπορούσε νά ἀγοράσει (ὅταν παίρνει μισθό 100 τάληρα) μόνο τό ἓνα τέταρτο τοῦ προϊόντος. Καί ἂν ὁ ἐργάτης χρειαζόταν τό μισό τοῦ προϊόντος γιά νά ζήσει, τότε ὁ καπιταλιστής θά ἔπρεπε νά τόν πληρώσει 200 τάληρα. Ἐπομένως, ὁ καπιταλιστής θά κρατοῦσε μόνο 100 τάληρα (100 τάληρα γιά τό σταθερό κεφάλαιο καί 200 γιά τόν μισθό ἐργασίας). Ἔτσι θά ἦταν τό ἴδιο σάν νά εἶχε πουλήσει τό ἐμπόρευμά του πρὸς 300 τάληρα κλπ.)

Τό χρηματικό ποσό τοῦ κέρδους του (Profit fonds) ὁ καπιταλιστής τῆς κατηγορίας Β δέν τό εἰσπράττει (ἄμεσα) μέσω τῶν ἐργατῶν του, ἀλλά πουλώντας τό ἐμπόρευμά του στόν καπιταλιστή τῆς κατηγορίας Α. Εἶναι τό προϊόν τοῦ Α, πού χρησιμεύει ὄχι μόνο γιά τήν πραγματοποίηση τοῦ κέρδους του, ἀλλά πού συγκροτεῖ καί τό δικό του ποσό κέρδους. Εἶναι λοιπόν φανερό ὅτι ὁ Α τό κέρδος πού βγάζει ἀπό τούς ἐργάτες δέν μπορεί νά τό πραγματοποιήσει, πουλώντας τό ἐμπόρευμά του στόν καπιταλιστή Β, καί ὅτι ὁ καπιταλιστής Β, ἀκριβῶς ὅπως καί οἱ ἐργάτες τοῦ καπιταλιστή Α, δέν μπορεί νά προβάλει ἀρκετή ζήτηση γιά τό προϊόν τοῦ Α (γιά νά μπορέσει νά τό πουλήσει στήν ἀξία του). Ἀντίθετα, ἐδῶ παρουσιάζεται κιόλας μιὰ ἀντεπίδραση [769]. Ὅσο μεγαλύτερη ἐπαύξηση κέρδους προσθέτει ὁ καπιταλιστής Α, τόσο μεγαλύτερο εἶναι τό μέρος τοῦ συνολικοῦ προϊόντος πού ἰδιοποιεῖται σέ σχέση μέ ἐκεῖνο πού παίρνουν οἱ ἐργάτες του καί πού τό ἀφαιρεῖ ἀπό τόν καπιταλιστή Β.

Ὁ καπιταλιστής Β προσαυξάνει ὅσο καί ὁ Α τήν τιμή τοῦ ἐμπορεύματός του. Ὁ Β ἐξακολουθεῖ νά πληρώνει $90^{10}/11$ τάληρα στούς ἐργάτες του, παρ' ὅλον ὅτι οἱ ἐργάτες του παίρνουν λιγότερα ἐμπορεύματα ἔναντι τοῦ ποσοῦ αὐτοῦ. Ἄν ὅμως ὁ Α παίρνει 20% ἀντί 10%, τότε καί ὁ Β παίρνει 20% ἀντί 10% καί πουλάει τό ἐμπόρευμά του πρὸς $109^{1}/11$ τάληρα, ἀντί πρὸς 100. Ἔτσι μεγαλώνει γιά τόν Α τό μέρος αὐτό τῆς δαπάνης.

Ὁ Α καί ὁ Β μποροῦν μάλιστα νά θεωροῦνται δικαιολογημένα σάν μιὰ κατηγορία. (Ὁ Β ἀνήκει στά ἔξοδα τοῦ Α καί ὅσο μεγαλύτερο μέρος τοῦ συνολικοῦ προϊόντος ὀφείλει νά πληρώνει στόν Β, τόσο λιγότερο θά μένει γι' αὐτόν). Ἀπό τό κεφάλαιο τῶν $290^{10}/11$ ταλήρων ὁ Β κατέχει τά $90^{10}/11$ καί ὁ Α τά 200. Οἱ δύο μαζί δαπανοῦν $290^{10}/11$

τάληρα και βγάζουν κέρδος $29\frac{1}{11}$ τάληρα. Ο Β δέν μπορεί ποτέ νά εξαγοράσει από τόν Α έμπορευμα μεγαλύτερης αξίας από 100 τάληρα, και σ' αυτά συμπεριλαμβάνεται τό κέρδος του τών $9\frac{1}{11}$ ταλήρων. Και οί δύο μαζί έχουν λοιπόν, όπως είπαμε, ένα εισόδημα $29\frac{1}{11}$ ταλήρων.

Όσον αφορά τώρα τίς κατηγορίες Γ και Δ, ή κατηγορία Γ είναι οί καπιταλιστές πού παράγουν τό αναγκαίο για τήν παραγωγή τών ειδών πολυτελείας σταθερό κεφάλαιο, και ή Δ οί καπιταλιστές πού παράγουν άμεσα τά είδη πολυτελείας. Έτσι είναι πρίν απ' όλα φανερό ότι ή άμεση ζήτηση για τόν Γ δημιουργείται μόνο από τόν Δ. Ο Δ είναι ο άγοραστής τών έμπορευμάτων του Γ. Ο δέ καπιταλιστής Γ μπορεί νά πραγματοποιήσει κέρδος μόνο αν πουλήσει πολύ ακριβά τά έμπορεύματά του στόν καπιταλιστή Δ, προσθέτοντας μιάν ονομαστική αύξηση στην τιμή κόστους* τους. Ο Δ αναγκάζεται νά πληρώσει στόν Γ περισσότερα από όσα είναι απαραίτητα για νά αντικαταστήσει όλα τά συστατικά [τής τιμής κόστους] τών έμπορευμάτων του. Ο καπιταλιστής Δ, μέ τή σειρά του, βγάζει πρόσθετο κέρδος, κατανέμοντάς το ένμέρει στίς προκαταβολές πού έχει κάνει ο Γ και ένμέρει στό κεφάλαιο πού έχει προκαταβληθεί άμεσα από τόν Δ για μισθό εργασίας. Μέ τό κέρδος πού βγάζει ο Γ από τόν Δ μπορεί ν' αγοράσει ένα μέρος τών έμπορευμάτων του Δ, παρά τό γεγονός ότι δέν μπορεί νά ζοδέψει μέ τόν τρόπο αυτό όλο του τό κέρδος, γιατί χρειάζεται ζωτικής σημασίας αγαθά και για τόν ίδιο τόν έαυτό του και όχι μόνο για τούς εργάτες, για τούς όποιους ανταλλάσσει τό κεφάλαιο πού πραγματοποίησε μέ τόν Δ. Πρώτο, ή πραγματοποίηση του έμπορεύματος του Γ έξαρτιέται άμεσα από τήν πούλησή του στόν καπιταλιστή Δ. Δεύτερο, όταν έχει συντελεστεί αυτή ή πούληση, ή ζήτηση πού προκύπτει από τό κέρδος του καπιταλιστή Γ δέν μπορεί νά πραγματοποιήσει τήν αξία τών έμπορευμάτων τά όποια πούλησε ο καπιταλιστής Δ, όπως δέν μπορεί ή ζήτηση του καπιταλιστή Β νά πραγματοποιήσει όλη τήν αξία τών έμπορευμάτων του Α. Τό κέρδος έξάλλου πού έβγαλε ο καπιταλιστής Γ έχει παρθεί από τόν καπιταλιστή Δ, και αν τό κέρδος αυτό ο Γ τό ξαναζοδέψει σε έμπορεύματα του Δ, και όχι σ' άλλα έμπορεύματα, τότε ή ζήτησή του δέν θά είναι ποτέ μεγαλύτερη από τό κέρδος πού έβγαλε από τόν Δ. Πρέπει νά είναι πάντα πολύ μικρότερο από τό κεφάλαιο του Γ, από τή συνολική ζήτησή του, και δέν αποτελεί ποτέ μιá πηγή κέρδους για τόν Δ (τό πολύ-πολύ ο Δ νά έχει εξαπατήσει λίγο τόν Γ μέ τήν προσαύξηση στα έμπορεύματα πού του τά ξαναπου-

* διάβαζε: τιμή παραγωγής. — Σημ. μεταφραστή.

λάει), γιατί τό κέρδος πού βγάξει ό Γ κυλάει άμεσα από τήν τσέπη του Δ.

Είται ακόμα φανερό ότι έφόσον οί καπιταλιστές, είτε πρόκειται για τήν κατηγορία Γ είτε για τήν κατηγορία Δ — στά πλαίσια τής κάθε κατηγορίας — πουλάνε τά έμπορεύματά τους ό ένας στον άλλο, κανένας τους δέν κερδίζει κάτι μέ τόν τρόπο αυτό ή δέν πραγματοποιεί κανένος είδους κέρδος. Ό καπιταλιστής Μ πουλάει στον καπιταλιστή Ν πρós 110 τάληρα ένα έμπόρευμα πού κοστίζει μόνο 100 τάληρα, τό ίδιο όμως κάνει και ό Ν μέ τόν Μ. Ύστερα από τήν ανταλλαγή έχει ό καθένας τους, όπως και πριν από τήν ανταλλαγή, μιά ποσότητα έμπορεύματος, ή τιμή κόστους τής οποίας είναι 100 τάληρα. Μέ τά 110 τάληρα παίρνει ό καθένας μόνο ένα έμπόρευμα πού κοστίζει 100 τάληρα. Η προσαύξηση δέν δίνει στον ένα μεγαλύτερη έξουσία στό έμπόρευμα του άλλου, από εκείνη πού δίνει ό άλλος στό δικό του έμπόρευμα. Και όσον αφορά τήν αξία, θά ήταν τό ίδιο μέ τό αν ό καθένας από τους Μ και Ν, χωρίς ν' ανταλλάξει τό έμπόρευμά του, θά ευχαριστιόταν αν τό βάπτιζε ότι αξίζει 110 τάληρα αντί 100.

Είται ακόμα φανερό [κατά τόν Μάλλθους] ότι ή ονομαστική υπεραξία τής κατηγορίας Δ (έπειδή ή κατηγορία Γ συμπεριλαμβάνεται στην κατηγορία Δ) δέν αποτελεί ένα πραγματικό πρόσθετο προϊόν. Τό γεγονός ότι ό εργάτης, λόγω τής προσαύξησης πού βάζει ή κατηγορία Α, παίρνει μέ τά 100 τάληρα λιγότερα ζωτικής σημασίας αγαθά, αυτό αφήνει στην αρχή αδιάφορο τόν καπιταλιστή τής κατηγορίας Δ. Όφείλει όπως και προηγούμενα νά διαθέτει 100 τάληρα, για νά απασχολήσει έναν καθορισμένο αριθμό εργατών. Πληρώνει στους εργάτες τήν αξία τής εργασίας τους, και [κατά τόν Μάλλθους] οί εργάτες δέν προσθέτουν τίποτα άλλο στό προϊόν, αλλά δίνουν στον εργοδότη τους μόνο ένα ισοδύναμο. Τό περίσσευμα πάνω από αυτό τό ισοδύναμο μπορεί νά τό λάβει ό καπιταλιστής Δ μόνο αν τό πουλήσει σε τρίτους, πουλώντας σ' αυτούς τό έμπόρευμά του πάνω από τήν τιμή κόστους του.

Στήν πραγματικότητα, ό καθρεφτοβιομήχανος λ.χ. έχει στό προϊόν του εξίσου υπεραξία και πρόσθετο προϊόν, όπως και ό φάρμερ. Γιατί τό προϊόν περιέχει απλήρωτη δουλιά (υπεραξία) και αυτή ή απλήρωτη δουλιά παρασταίνεται στό προϊόν εξίσου καλά, όπως και ή πληρωμένη. Η απλήρωτη δουλιά παρασταίνεται μέ τό πρόσθετο προϊόν. Ένα μέρος τών καθρεφτών δέν κοστίζει τίποτα στον καθρεφτοβιομήχανο, παρ' όλον ότι έχει αξία, έπειδή περιέχεται σ' αυτό εργασία, όπως και στό μέρος εκείνο τών καθρεφτών πού αντικατασταίνει τό προκαταβλημένο κεφάλαιο. Αυτή ή υπεραξία υπάρχει στό πρόσθετο προϊόν πριν από τήν

πούληση τῶν καθρεφτῶν καί δέν [δημιουργεῖται] μέ τήν πούληση αὐτή. Ἄν, ἀντίθετα, ὁ ἐργάτης μέ τήν ἄμεση ἐργασία του ἔδινε μόνο ἓνα ἰσοδύναμο γιά τή συσσωρευμένη ἐργασία, πού πῆρε μέ τή μορφή τοῦ μισθοῦ, τότε δέν θά υπῆρχε οὔτε [770] τό πρόσθετο προϊόν οὔτε ἡ ἀντιστοιχη μ' αὐτό ὑπεραξία. Γιά τόν Μάλθους ὅμως, γιά τόν ὁποῖο ὁ ἐργάτης ἐπιστρέφει στόν καπιταλιστή μόνο ἓνα ἰσοδύναμο, τά πράγματα [γίνονται]* διαφορετικά.

Εἶναι φανερό, ὅτι ἡ κατηγορία Δ (ἡ κατηγορία Γ συμπεριλαμβάνεται στήν Δ) δέν μπορεῖ νά δημιουργήσει τεχνητά γιά τόν ἑαυτό της μέ τόν ἴδιο μέ τήν κατηγορία Α τρόπο ἓνα πρόσθετο κεφάλαιο, δηλαδή [μέ τό νά] ξαναπουλάει στούς ἐργάτες τό ἐμπόρευμά της πιά ἀκριβά ἀπό τό ἐμπόρευμα πού ἔχει ἀγοράσει ἀπ' αὐτούς καί ἔτσι νά σφετερίζεται [ἓνα] μέρος τοῦ συνολικοῦ προϊόντος ὕστερα ἀπό τήν ἀντικατάσταση τοῦ κεφαλαίου πού ξόδεψε. Καί αὐτό, γιατί οἱ ἐργάτες δέν εἶναι ἀγοραστές γιά τό ἐμπόρευμα τῆς κατηγορίας Δ. Δέν μπορεῖ ἐπίσης τό πρόσθετο κεφάλαιό τους [νά δημιουργηθεῖ] μέ τό νά πουλᾶνε ἢ νά ἀνταλλάσσουν τά ἐμπορεύματά τους μεταξύ τους οἱ καπιταλιστές τῆς κατηγορίας Δ. Ἐπομένως μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ αὐτό μόνο μέ τήν πούληση τοῦ προϊόντος τῆς κατηγορίας Δ στίς κατηγορίες Α καί Β. Οἱ καπιταλιστές τῆς κατηγορίας Δ [πουλώντας] πρὸς 110 ἐμπόρευμα ἀξίας 100 τάλήρων δίνουν τή δυνατότητα στήν κατηγορία Α μέ 100 τάληρα νά ἀγοράσει μόνο τά $\frac{10}{11}$ τοῦ προϊόντος τους καί νά κρατήσουν γιά τόν ἑαυτό τους τό $\frac{1}{11}$ πού μποροῦν νά τό καταναλώσουν οἱ ἴδιοι σέ δικά τους ἐμπορεύματα ἢ νά τό ἀνταλλάξουν μέ ἄλλα ἐμπορεύματα τῆς δικῆς τους κατηγορίας Δ.

Μέ ὅλους τοὺς καπιταλιστές, οἱ ὁποῖοι δέν παράγουν ἄμεσα ζωτικῆς σημασίας ἀγαθὰ καί ἐπομένως δέν ξαναπουλᾶνε στούς ἐργάτες τό σημαντικότερο ἢ ἓνα σημαντικό μέρος τῶν ἐμπορευμάτων τους, ἡ ὑπόθεση ἔχει ὡς ἐξῆς:

Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι τό σταθερό τους κεφάλαιο = 100 τάληρα. Ἄν λοιπόν ὁ καπιταλιστής πληρώνει γιά μισθοὺς 100 τάληρα, τότε πληρώνει στούς ἐργάτες τήν ἀξία τῆς ἐργασίας τους. Οἱ ἐργάτες προσθέτουν στήν ἀξία τῶν 100 τάλήρων ἄλλα 100 τάληρα καί ἔτσι ἡ συνολική ἀξία (τιμὴ κόστους) τοῦ προϊόντος εἶναι 200 τάληρα. Ἀπό πού λοιπόν θά παρθεῖ τό κέρδος; Ὁ καπιταλιστής πουλάει ἐμπόρευμα ἀξίας

* Ἡ σελ. 770 τοῦ χειρογράφου τοῦ Μάρξ εἶναι σέ μερικά σημεία καταστραμμένη. Οἱ λέξεις πού λείπουν ἀπό μερικές σειρές ἀποδόθηκαν σύμφωνα μέ τὰ συμφραζόμενα. Οἱ λέξεις αὐτές εἶναι σέ ἀγκύλες.

200 ταλήρων πρὸς 220 τάληρα, ὅταν τὸ μέσο ποσοστὸ τοῦ κέρδους = 10%. Ἄν πουλήσει πραγματικά τὸ ἐμπόρευμα πρὸς 220 τάληρα, τότε εἶναι φανερό ὅτι τὰ 200 εἶναι ἀρκετά γιὰ νὰ ἀναπαραγάγει αὐτὸ τὸ ἐμπόρευμα, 100 γιὰ πρώτη ὕλη κλπ., 100 γιὰ μισθοὺς ἐργασίας καὶ 20 τσεπώνει ὁ ἴδιος, τὰ ὁποῖα μπορεῖ νὰ τὰ ξοδέψει σάν εἰσόδημα ἢ ἀπὸ τὰ ὁποῖα μπορεῖ ἓνα μέρος νὰ τὸ συσσωρεύσει σάν κεφάλαιο.

Σέ ποιόν ὅμως πουλάει τὸ ἐμπόρευμα 10% πάνω ἀπὸ τὴν «ἀξία παραγωγῆς» του, ἢ ὁποῖα κατὰ τὸν Μάλθους εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν «ἀξία πούλησης» ἢ ἀπὸ τὴν πραγματικὴ ἀξία, ἔτσι ὥστε τὸ κέρδος νὰ εἶναι πράγματι ἴσο μέ τὴ διαφορά ἀνάμεσα στὴν ἀξία παραγωγῆς καὶ στὴν ἀξία πούλησης, ἴσο μέ τὴν ἀξία πούλησης μείον τὴν ἀξία παραγωγῆς; Μὲ ἀνταλλαγές ἢ πουλήσεις μεταξύ τους οἱ καπιταλιστές αὐτοὶ δὲν μποροῦν νὰ πραγματοποιήσουν ἓνα κέρδος. Ἄν ὁ Α πουλήσει στὸν Β πρὸς 220 τάληρα ἐμπόρευμα ἀξίας 200 ταλήρων, τότε ὁ Β θὰ κάνει τὸ ἴδιο μέ τὸν Α. Τὸ γεγονός ὅτι τὰ ἐμπορεύματα αὐτὰ ἀλλάζουν χέρια δὲν ἀλλάζει οὔτε τὴν ἀξία τους οὔτε τὴν ποσότητά τους. Ἡ ποσότητα τοῦ ἐμπορεύματος πού βρισκόταν προηγούμενα στὰ χέρια τοῦ Α, βρίσκεται τώρα στὰ χέρια τοῦ Β καὶ ἀντίστροφα. Τὸ ὅτι ὀνομάζεται 110 αὐτὸ πού προηγούμενα ὀνομαζόταν 100 δὲν ἀλλάζει τίποτα στὴν ὑπόθεσι. Δὲν ἄλλαξε καθόλου ἡ ἀγοραστικὴ δύναμη οὔτε τοῦ Α οὔτε τοῦ Β.

Σύμφωνα μέ τὴν προυπόθεσή μας ὅμως οἱ καπιταλιστές αὐτοὶ δὲν μποροῦν νὰ πουλήσουν τὰ ἐμπορεύματά τους στοὺς ἐργάτες.

Πρέπει λοιπὸν νὰ τὰ πουλήσουν στοὺς καπιταλιστές πού παράγουν ζωτικῆς σημασίας ἀγαθὰ. Αὐτοὶ οἱ τελευταῖοι κρατοῦν πράγματι στὸ χέρι, χάρις στὴν ἀνταλλαγὴ πού ἔκαναν μέ τοὺς ἐργάτες, ἓνα πραγματικό πρόσθετο κεφάλαιο (fonds). Ὁ σχηματισμὸς μιᾶς ὀνομαστικῆς ὑπεραξίας ἔδωσε πράγματι σ' αὐτοὺς ἓνα πρόσθετο προϊόν. Καὶ τὸ προϊόν αὐτὸ εἶναι τὸ μοναδικὸ πρόσθετο κεφάλαιο πού ὑπάρχει ὡς τώρα. Τὸ πρόσθετο κεφάλαιο γιὰ τοὺς ἄλλους καπιταλιστές πρέπει νὰ προκύψει μόνο ἀπὸ τὸ ὅτι πουλᾶνε τὰ ἐμπορεύματά τους πάνω ἀπὸ τὴν ἀξία παραγωγῆς τους σέ κείνους πού κατέχουν ἓνα πρόσθετο κεφάλαιο (fonds).

Ὅσο γιὰ τοὺς καπιταλιστές πού παράγουν τὸ ἀπαραίτητο γιὰ τὴν παραγωγὴ τῶν ζωτικῆς σημασίας ἀγαθῶν σταθερὸ κεφάλαιο, ἔχουμε κιόλας δεῖ, ὅτι ὁ παραγωγὸς ζωτικῆς σημασίας ἀγαθῶν πρέπει νὰ ἀγοράσει ὑποχρεωτικά ἀπ' αὐτοὺς. Οἱ ἀγορές αὐτές μπαίνουν στὰ ἔξοδά του παραγωγῆς. Ὅσο μεγαλύτερο εἶναι τὸ κέρδος του, τόσο πῖο ἀκριβές εἶναι οἱ προκαταβολές, στίς ὁποῖες προστίθεται τὸ ἴδιο ποσο-

στό κέρδους. "Αν ο παραγωγός ζωτικής σημασίας αγαθών πουλάει με μιά προσαύξηση 20% αντί 10%, τότε και ο παραγωγός του σταθερού του κεφαλαίου προσθέτει επίσης 20% αντί 10%. Και αντί για τὰ $90^{10/11}$ νά ζητάει 100, ζητάει ἤδη $109^{1/11}$, ἢ 110 σέ στρογγυλό ἀριθμό, ἔτσι ὥστε ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος νά εἶναι τώρα 210 καί τό 20% μέ βάση αὐτό = 42, ἔτσι πού ἀξία τοῦ συνολικοῦ προϊόντος νά εἶναι τώρα 252. Ἐπ' αὐτά ὁ ἐργάτης παίρνει 100. Ὁ καπιταλιστής παίρνει τώρα σάν κέρδος πάνω ἀπό τό $1/11$ τοῦ συνολικοῦ προϊόντος. Προηγούμενα, ὅταν τό προϊόν αὐτό τό πουλοῦσε πρὸς 220, ἔπαιρνε σάν κέρδος μόνο τό $1/11$. Ἡ μάζα τοῦ προϊόντος ἔμεινε ἴδια, ὅμως τό μέρος πού εἶναι διαθέσιμο γιά τόν καπιταλιστή ἔχει ἀυξηθεῖ καί σέ ἀξία καί σέ ποσότητα.

"Ὅσο γιά τούς ἄλλους καπιταλιστές, οἱ ὁποῖοι δέν παράγουν οὔτε ζωτικής σημασίας ἀγαθά οὔτε κεφάλαιο πού μπαίνει στήν παραγωγή αὐτῶν τῶν ζωτικής σημασίας αγαθῶν, αὐτοί μποροῦν νά βγάζουν κέρδος, πουλώνοντας μόνο στίς δύο πρῶτες κατηγορίες καπιταλιστῶν. "Αν αὐτές οἱ πρῶτες δύο κατηγορίες καπιταλιστῶν παίρνουν 20%, τότε καί οἱ πῖο πάνω καπιταλιστές παίρνουν 20%.

[Ἡ ἀνταλλαγή ὅμως τῆς] πρώτης κατηγορίας τῶν καπιταλιστῶν [μέ τούς ἐργάτες] καί ἡ ἀνταλλαγή ἀνάμεσα στίς δύο κατηγορίες τῶν καπιταλιστῶν εἶναι πολύ διαφορετικές ἢ μιά ἀπό τήν ἄλλη. Ἡ πρώτη [χάρη στήν ἀνταλλαγή] μέ τούς ἐργάτες σχημάτισε ἕνα πραγματικό πρόσθετο κεφάλαιο ἀπό ζωτικής σημασίας ἀγαθά (ἕνα πρόσθετο προϊόν), τό ὁποῖο [σάν αὔξηση] τοῦ κεφαλαίου βρίσκεται διαθέσιμο στά χέρια τους, ἔτσι ὥστε νά μποροῦν ἀπ' αὐτό ἕνα μέρος νά τό συσσωρεύσουν καί ἕνα μέρος [νά τό ξοδέψουν σάν εἰσόδημα] εἴτε γιά δικά τους ζωτικής σημασίας ἀγαθά εἴτε γιά εἶδη πολυτελείας. Ἡ ὑπεραξία [ἀντιπροσωπεύει] [XIV-771] ἐδῶ πράγματι πρόσθετη ἐργασία καί πρόσθετο προϊόν, παρ' ὅλον ὅτι [κατά τόν Μάλθους] αὐτό τό ἀποτέλεσμα πετυχαίνεται ἀπό τόν κακοτράχαλο (clumsy) πλάγιο δρόμο μιᾶς προσαύξησης τῶν τιμῶν. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος τῶν ἐργατῶν πού παράγουν ζωτικής σημασίας ἀγαθά εἶναι πραγματικά ἴση μόνο μέ 100 τάληρα. Ἀφοῦ ὅμως τὰ $10/11$ ἀπ' αὐτά ἐπαρκοῦν γιά νά πληρωθοῦν οἱ μισθοί, τότε εἶναι ἀρκετό νά δαπανήσει ὁ καπιταλιστής $90^{10/11}$ τάληρα ἀπό τὰ ὁποῖα βγάζει κέρδος $9^{1/11}$ ταλήρων. "Αν ὅμως, φανταζόμενος ὅτι ταυτίζονται ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας καί ἡ ποσότητα τῆς ἐργασίας, πληρώσει 100 τάληρα στούς ἐργάτες καί πουλήσει μετὰ σ' αὐτούς τό προϊόν πρὸς 110, τότε θά πάρει, ὅπως καί προηγούμενα, τό $1/11$ τοῦ προϊόντος. Τό γεγονός ὅτι αὐτό ἀξίζει τώρα 10 τάληρα ἀντί $9^{1/11}$ δέν ἀποτελεῖ κέρδος γι' αὐτόν, γιατί ἔχει τώρα προκατα-

βάλει κεφάλαιο 100 ταλήρων στή θέση ενός κεφαλαίου $90^{10/11}$ ταλήρων.

Όσο για τις άλλες κατηγορίες τῶν καπιταλιστῶν δέν ὑπάρχει [κατά τόν Μάλθους] σ' αὐτούς πραγματικό πρόσθετο προϊόν, τίποτα πού νά παρασταίνει πρόσθετο χρόνο ἐργασίας. Τό προϊόν μιᾶς ἐργασίας 100 ταλήρων τό πουλάει πρὸς 110 καί μόνο χάρη σέ μιᾶ προσαύξηση στήν τιμή μπορεί τό κεφάλαιο αὐτό νά μετατραπεί τάχα σέ κεφάλαιο + ἓνα εἰσόδημα.

Πῶς ὅμως ἔχει τώρα τό ζήτημα ἀνάμεσα στίς δύο αὐτές κατηγορίες καπιταλιστῶν, θά ἔλεγε ὁ λόρδος Ντεντρίερ*;

Οἱ παραγωγοί ζωτικῆς σημασίας ἀγαθῶν πούλουῦν ἓνα πρόσθετο προϊόν ἀξίας 100 ταλήρων πρὸς 110 (ἐπειδὴ πλήρωσαν μισθό ἐργασίας 100 ἀντί $90^{10/11}$ τάληρα). Εἶναι ὅμως οἱ μόνοι πού ἔχουν στά χέρια τους ἓνα πρόσθετο προϊόν. Ἄν οἱ ἄλλοι καπιταλιστές πουλήσουν ἐπίσης σ' αὐτούς πρὸς 110 τάληρα ἓνα προϊόν ἀξίας 100, τότε ἀντικατασταίνουν πράγματι τό κεφάλαιό τους μέ κέρδος. Γιατί; Ἐπειδὴ κρατοῦν 10 γιὰ τόν ἑαυτό τους, ἀφοῦ ζωτικῆς σημασίας ἀγαθὰ ἀξίας 100 ταλήρων ἀρχοῦν γιὰ νά πληρώσουν τούς ἐργάτες τους. Ἡ πιό σωστά, ἐπειδὴ παίρνουν πράγματι ζωτικῆς σημασίας ἀγαθὰ ἀξίας 100 ταλήρων, ἐνῶ τά $10^{10/11}$ ἀπ' αὐτά ἀρχοῦν γιὰ νά πληρώσουν τούς ἐργάτες τους, καί βρίσκονται ἔτσι στήν ἴδια κατάσταση μέ τούς καπιταλιστές τῶν κατηγοριῶν Α καί Β. Ἀντίθετα, οἱ τελευταῖοι παίρνουν σέ ἀντάλλαγμα μιᾶ ποσότητα ἀπό τό προϊόν, μέ τήν ὁποία παρασταίνεται ἀξία 100 ταλήρων. Ὅτι τό προϊόν αὐτό κοστίζει ὀνομαστικά 110 τάληρα, τό γεγονός αὐτό δέν τούς ὠφελεῖ σέ τίποτα, ἐπειδὴ δέν παρασταίνει οὔτε ποσοτικά, σάν ἀξία χρήσης, μιᾶ μεγαλύτερη ποσότητα ἀπό ἐκείνη πού προσφέρεται ἀπό τόν περιεχόμενο σέ 100 τάληρα χρόνο ἐργασίας, οὔτε ἐπειδὴ [σέ ἀξία] δέν μποροῦν ν' ἀντικαταστήσουν, ἐκτός ἀπό ἓνα κεφάλαιο 100 ταλήρων, ἀκόμα ἓνα κεφάλαιο 10 ταλήρων. Αὐτό θά ἦταν δυνατό μόνο ἂν ξαναπουλοῦσαν τό προϊόν.

Παρ' ὅλον ὅτι καί οἱ δύο καπιταλιστές πούλουῦν ὁ ἓνας στόν ἄλλο πρὸς 110 αὐτό τοῦ ὁποίου ἡ ἀξία εἶναι 100, ὥστόσο μόνο στό χέρι τοῦ καπιταλιστῆ τῆς δεύτερης κατηγορίας τά 100 ἀποκτοῦν στήν ἀντάλλαγή αὐτή τή δύναμη τῶν 110. Στήν πραγματικότητα ἡ ἄλλη κατηγορία ἔχει πάρει πρὸς 110 μόνο μιᾶν ἀξία 100. Καί ἡ πρώτη κατηγορία πουλάει τό πρόσθετο προϊόν της σέ ὑψηλότερη τιμή μόνον γιατί τά

* ὑπονοεῖται ὁ Μάλθους.

είδη πού μπαίνουν στη σύνθεση του εισοδήματός της τά πληρώνει πάνω από την αξία τους. Στην πραγματικότητα όμως και η υπεραξία πού πραγματοποιούν οι καπιταλιστές της δεύτερης κατηγορίας περιορίζεται στη συμμετοχή τους στο πρόσθετο προϊόν, πού έχει πραγματοποιηθεί από την πρώτη κατηγορία, επειδή η ίδια δέν δημιουργεί πρόσθετο προϊόν.

Απ' αφορμή αυτή την ανατίμηση των ειδών πολυτελείας θυμήθηκε έγκαιρα ο Μάλθους ότι ο άμεσος σκοπός της καπιταλιστικής παραγωγής είναι η συσσώρευση και όχι η σπατάλη. Έπομένως η κατηγορία Α των καπιταλιστών εξαιτίας αυτού του ασύμφορου έμπορίου — στο οποίο χάνει πάλι ένα μέρος των καρπών πού έχει αποσπάσει από τους εργάτες — θά μετριάσει τή ζήτησή της για είδη πολυτελείας. Αν όμως τό κάνει αυτό και συσσωρεύσει περισσότερα, τότε πέφτει η ζήτηση πού μπορεί νά πληρώσει — περιορίζεται η αγορά για τά ζωτικής σημασίας αγαθά της, μιά αγορά πού δέν μπορεί νά δημιουργηθεί στην πλήρη έκτασή της μέ τή ζήτηση από μέρους των εργατών και των παραγωγών του σταθερού κεφαλαίου. Έτσι θά έπεφτε η τιμή των ζωτικής σημασίας αγαθών, όμως μόνο μέ τήν ανύψωση της πιό πάνω τιμής. Η ονομαστική έπαύξησης της είναι εκείνη, μέ τήν όποια η κατηγορία Α των καπιταλιστών αποσπᾶ από τους εργάτες τό πρόσθετο προϊόν της, και μάλιστα ανάλογα μέ τό ύψος αυτής της έπαύξησης. Αν έπεφτε η τιμή των ζωτικής σημασίας αγαθών από 120 σέ 110, τότε θά έπεφτε τό πρόσθετο προϊόν (και η υπεραξία) αυτής της κατηγορίας από $\frac{2}{12}$ σέ $\frac{1}{11}$. Έτσι σέ ακόμα μεγαλύτερη αναλογία θά περιοριζόταν και η αγορά, η ζήτηση για τους παραγωγούς των ειδών πολυτελείας.

Στην ανταλλαγή της μέ τή δεύτερη κατηγορία των καπιταλιστών η πρώτη κατηγορία πουλάει πραγματικό πρόσθετο προϊόν, αφού έχει αντικαταστήσει πιά τό κεφάλαιό της. Η δεύτερη κατηγορία, αντίθετα, πουλάει μόνο τό κεφάλαιό της, έτσι ώστε μέ τό έμπόριο αυτό νά τό μετατρέπει από κεφάλαιο σέ κεφάλαιο σύν ένα εισόδημα. Έτσι μόνο όλη η παραγωγή κρατείται σέ κίνηση (και ιδίως η προσαύξησης της) μέ τήν ανατίμηση των ζωτικής σημασίας αγαθών, στην όποια θά αντιστοιχοῦσε πάλι μιά τιμή των ειδών πολυτελείας, πού θά ήταν αντιστρόφως ανάλογη μέ τήν πραγματική μάζα των προϊόντων. Στην ανταλλαγή αυτή δέν κερδίζει ούτε η κατηγορία II, επειδή πουλάει προς 110 ένα προϊόν αξίας 100, και αυτό γιατί παίρνει πράγματι σέ ανταλλαγμα προς 110 ένα προϊόν πού αξίζει μόνον 100. Αυτά τά 100 (σέ ζωτικής σημασίας αγαθά) όμως αντικατασταίνουν κεφάλαιο + κέρδος, ενώ εκείνα τά 100 ονομάζονται απλώς 110. Έπομένως, θά κατέ-

ληγε στό ὅτι ἡ κατηγορία I παίρνει εἶδη πολυτελείας ἀξίας 100. Μέ 110 ἀγοράζει εἶδη πολυτελείας ἀξίας 100. Γιά τήν ἄλλη, τή δεύτερη κατηγορία, ὅμως, αὐτά τά 110 ἔχουν ἀξία 110, ἐπειδή μέ 100 πληρώνει τήν ἐργασία (ἀντικατασταίνει τό κεφάλαιό της) καί κρατάει ἔτσι 10 σάν περίσσευμα.

[772] Δύσκολο εἶναι νά κατανοηθεῖ πῶς γενικά θά προκύψει ἔτσι ἓνα κέρδος, ὅταν οἱ ἀνταλλάσσοντες πουλᾶνε ἀμοιβαῖα τό ἐμπόρευμά τους κατά τό ἴδιο ποσοστό ἀκριβότερα, ὅταν ἐξαπατοῦν ἀμοιβαῖα ὁ ἓνας τόν ἄλλο στήν ἴδια ἀναλογία.

Θά μπορούσε νά βρεθεῖ μιά διέξοδος ἀπ' αὐτήν τή δυσάρεστη κατάσταση ἄν, ἐκτός ἀπό τήν ἀνταλλαγή τῆς μιᾶς κατηγορίας τῶν καπιταλιστῶν μέ τούς ἐργάτες τους καί ἀπό τήν ἀνταλλαγή τῶν διαφόρων κατηγοριῶν τῶν καπιταλιστῶν μεταξύ τους, παρουσιαζόταν ἀκόμα μιά τρίτη κατηγορία ἀγοραστῶν — ἓνας ἀπό μηχανῆς θεός (deus ex machina*) — μιά τάξη πού θά πλήρωνε τά ἐμπορεύματα στήν ὀνομαστική τους ἀξία, χωρίς ἡ ἴδια ἀπό τήν πλευρά της νά πουλάει πάλι ἐμπορεύματα, χωρίς νά ἐπαναλαβαίνει ἀπό μέρους της τό ἴδιο παιχνίδι, δηλαδή μιά κατηγορία πού θά πραγματοποιοῦσε τή συναλλαγή X-E, ὄχι ὅμως τήν X-E-X, ἡ ὁποία ἀγοράζει ὄχι γιά ν' ἀντικαταστήσει μέ κέρδος τό κεφάλαιό της, ἀλλά γιά νά καταναλώσει τά ἐμπορεύματα, μιά κατηγορία πού ἀγοράζει χωρίς νά πουλάει. Στήν περίπτωση αὐτή μέ τήν ἀνταλλαγή τῶν προϊόντων τους μεταξύ τους οἱ καπιταλιστές δέν θά πραγματοποιοῦσαν κέρδος, ἀλλά θά τό πραγματοποιοῦσαν 1) ἀπό τήν ἀνταλλαγή μέ τούς ἐργάτες, ἀπό τό ὅτι ἔναντι τοῦ ἴδιου χρήματος θά τούς πουλοῦσαν ἓνα μέρος τοῦ συνολικοῦ προϊόντος, τοῦ ἴδιου χρήματος μέ τό ὁποῖο εἶχαν ἀγοράσει (μετά τήν ἀφαίρεση τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου) ἀπ' αὐτούς τό συνολικό προϊόν, 2) ἀπό τό μέρος ἐκεῖνο τῶν ζωτικῆς σημασίας ἀγαθῶν καί τῶν εἰδῶν πολυτελείας, πού πουλιέται στους τρίτου εἴδους ἀγοραστῆς. Καί ἐπειδή οἱ ἀγοραστῆς αὐτοί πληρώνουν 110 γιά ἓνα προϊόν ἀξίας 100, χωρίς νά πουλήσουν πρὸς 110 ἓνα προϊόν ἀξίας 100, θά πραγματοποιοῦσαν ἔτσι πραγματικά καί ὄχι μόνο ὀνομαστικά ἓνα 10% κέρδος. Τό κέρδος θά ἔβγαινε μέ διπλό τρόπο, μέ τό ὅτι ἀπό τό συνολικό προϊόν θά ξαναπουλιόταν στους ἐργάτες ἓνα ὅσο τό δυνατό μικρότερο μέρος, ἐνῶ ἓνα ὅσο τό δυνατό μεγαλύτερο μέρος θά πουλιόταν στήν τρίτη κατηγορία πού πληρώνει μέ με-

* (στήν οὐσία πρόκειται γιά τόν θεό πού προβάλλει ἀπό τίς μηχανικές ἐγκαταστάσεις τοῦ ἀρχαίου θεάτρου, πού ἐμφανίζεται ξαφνικά στή σκηνή), πρόκειται ὀγλαδὴ γιά μιάν ἀναπάντεχη λύση μιᾶς μπερδεμένης ὑπόθεσης.

τρητό χρήμα, χωρίς νά πουλάει ή ίδια, πού αγοράζει για νά καταναλώσει.

Οί αγοραστές όμως εκείνοι, πού δέν είναι ταυτόχρονα πωλητές, πρέπει νά είναι καταναλωτές, οί όποιοι δέν είναι ταυτόχρονα παραγωγοί — μή παραγωγικοί καταναλωτές, καί αὐτή ή κατηγορία τῶν μή παραγωγικῶν καταναλωτῶν είναι εκείνη πού για τόν Μάλλθους λύνει τή σύγκρουση. Αὐτοί όμως οί μή παραγωγικοί καταναλωτές, πρέπει νά είναι ταυτόχρονα καταναλωτές, πού μποροῦν νά πληρώσουν, πρέπει νά δημιουργοῦν πραγματική ζήτηση, πρέπει μάλιστα τό σύνολο τῶν ἀξιῶν πού κατέχουν καί πού τό ξοδεύουν στή διάρκεια τοῦ ἔτους νά είναι ἀρκετό, για νά πληρώνει τήν ἀξία παραγωγῆς τῶν ἐμπορευμάτων πού αγοράζουν καί καταναλώνουν, ἀλλά, καί ἐκτός ἀπ' αὐτήν, νά πληρώνει καί τήν ὀνομαστική ἐπαύξηση τοῦ κέρδους, τήν ὑπεραξία, τή διαφορά ἀνάμεσα στήν ἀξία πούλησης καί στήν ἀξία παραγωγῆς. Ἡ κατηγορία αὐτή θά παρασταίνει τήν κατανάλωση για τήν κατανάλωση, ὅπως ή τάξη τῶν καπιταλιστῶν παρασταίνει τήν παραγωγή για τήν παραγωγή, ή μιά τό «πάθος τῆς σπατάλης» καί ή ἄλλη τό «πάθος τῆς συσσώρευσης» («Principles of Political Economy», δεύτερη ἔκδοση, σελ. 326). Ἔτσι συντηρεῖται ἀσίγαστη στήν τάξη τῶν καπιταλιστῶν ή ροπή πρὸς συσσώρευση, ὥστε τά ἔσοδα τῆς τάξης αὐτῆς νά είναι μόνιμα μεγαλύτερα ἀπό τά ἔξοδά της, ἀφοῦ τό κέρδος είναι τό κεντρί για τή συσσώρευση. Παρά τόν ζῆλο της αὐτόν για συσσώρευση, δέν ὠθεῖται πρὸς τήν ὑπερπαραγωγή ἢ ὠθεῖται πολύ δύσκολα, μιά καί οί μή παραγωγικοί καταναλωτές δέν ἀποτελοῦν μόνο ἓνα τεράστιο κανάλι πούλησης για τά προϊόντα πού ἔχουν ριχτεῖ στήν ἀγορά, ἀλλά ἀπό τήν πλευρά τους δέν ρίχνουν προϊόντα στήν ἀγορά καί, ὅσο πολλοί καί ἂν είναι, δέν συναγωνίζονται τούς καπιταλιστές, ἀντίθετα προβάλλουν ὅλοι τους ζήτηση χωρίς προσφορά καί γι' αὐτό ἀντισταθμίζουν τήν ὑπεροχή τῆς προσφοράς πάνω ἀπό τή ζήτηση ἀπό μέρος τῶν καπιταλιστῶν.

Ἀπό πού ὅμως προέρχονται τά ἐτήσια μέσα πληρωμῆς αὐτῆς τῆς τάξης; Είναι, πρῶτα, οί γαιοκτήμονες, πού σφετερίζονται μεγάλο μέρος τῆς ἀξίας τοῦ ἐτήσιου προϊόντος μέ τή μορφή τῆς προσόδου καί τό ἀφαιρεμένο μέ τόν τρόπο αὐτό ἀπό τούς καπιταλιστές χρήμα τό ξοδεύουν πάλι για τήν κατανάλωση τῶν παραγμένων ἀπό τούς καπιταλιστές ἐμπορευμάτων, κατά τήν ἀγορά τῶν ὁποίων τούς ἐχμεταλλεύονται οί καπιταλιστές. Αὐτοί οί ἴδιοι γαιοκτήμονες δέν πρέπει νά παράγουν καί κατά κανόνα δέν παράγουν. Ὄταν ξοδεύουν χρήματα για ἀγορά ἐργασίας, ἔχει οὐσιαστική σημασία νά μή συντηροῦν παραγωγικούς

ἐργάτες, ἀλλά ἀπλά παράσιτα πού σιτίζονται ἀπό τήν περιουσία τους, ὑπηρετές, πού στηρίζουν τήν τιμή τῶν ζωτικῆς σημασίας ἀγαθῶν, γιατί ἀγοράζουν οἱ ἴδιοι, χωρίς νά συμβάλλουν στήν αὔξηση τῆς προσφορᾶς τους ἢ τῆς προσφορᾶς ὁποιοῦνδήποτε ἄλλων ἐμπορευμάτων. Αὐτοί ὅμως πού εἰσπράττουν τή γαιοπρόσοδο δέν ἀρκοῦν, γιά νά δημιουργήσουν «μιάν ἀντίστοιχη ζήτηση». Χρειάζεται νά καταφύγουν σέ τεχνητά μέσα. Τά μέσα αὐτά ἀποτελοῦνται ἀπό ὑψηλούς φόρους, ἀπό ἕνα πλῆθος ἀργόμισθων τοῦ κράτους καί τῆς ἐκκλησίας, ἀπό μεγάλους στρατούς, ἀπό μεγάλες κρατικές συντάξεις, ἀπό δεκάτες γιά τούς παπάδες, ἀπό ἕνα σημαντικό δημόσιο χρέος καί ἀπό καιρό σέ καιρό ἀπό δαπανηρούς πολέμους. Αὐτά εἶναι τά «γιατρικά» («Principles of Political Economy», σελ. 408 κ.έ.).

Ἡ τρίτη κατηγορία ἀγοραστῶν, πού τήν ἐπικαλεῖται ὁ Μάλθους σάν «φάρμακο», ἡ ὁποία ἀγοράζει χωρίς νά πουλάει καί καταναλώνει χωρίς νά παράγει, παίρνει λοιπόν πρῶτα ἕνα σημαντικό μέρος τῆς ἀξίας τοῦ ἐτήσιου προϊόντος, χωρίς νά τό πληρώσει, καί πλουτίζει τούς παραγωγούς μέ τό ὅτι αὐτοί οἱ τελευταῖοι ὀφείλουν νά χορηγοῦν πρῶτα στούς ἀγοραστῆς δωρεάν χρήμα, γιά ν' ἀγοράζουν τά ἐμπορεύματά τους, γιά νά ξαναεἰσπράξουν μετά [773] τό χρήμα αὐτό, πουλώντας σ' αὐτούς τά ἐμπορεύματά τους πάνω ἀπό τήν ἀξία τους, ἢ παίρνοντας πίσω περισσότερη ἀξία σέ χρήμα ἀπό ἐκείνη πού τούς δίνουν σέ ἐμπορεύματα. Καί ἡ συναλλαγή αὐτή ἐπαναλαβαίνεται κάθε χρόνο.

[12. Ἡ κοινωνική οὐσία τῆς πολεμικῆς τοῦ Μάλθους ἐνάντια στόν Ρικάρντο.

Διαστρέβλωση ἀπό τόν Μάλθους τῶν ἀπόψεων τοῦ Σισμοντί γιά τίς ἀντιφάσεις τῆς ἀστικῆς παραγωγῆς]

Τά συμπεράσματα πού βγάξει ὁ Μάλθους ἀπό τή βασική θεωρία του γιά τήν ἀξία εἶναι πέρα γιά πέρα σύμφωνα μέ τή θεωρία αὐτή. Αὐτή ἡ θεωρία ὅμως ἀπό τήν πλευρά της ταίριαζε κατά περίεργο τρόπο στόν σκοπό του, στήν ἀπολογητική τῆς ὑπάρχουσας κατάστασης στήν Ἀγγλία, τοῦ λорδισμού, «τοῦ κράτους καί τῆς ἐκκλησίας», τῶν συνταξιούχων τοῦ κράτους, τῶν φοροεισπρακτόρων, τῶν εἰσπρακτόρων τῆς δεκάτης καί τῶν τόκων τοῦ δημόσιου χρέους, τῶν χρηματομεσιτῶν, τῶν κλητῆρων τοῦ κράτους, τῶν παπάδων καί τῶν ὑπηρετῶν («ἐθνικές δαπάνες»), οἱ ὁποῖοι καταπολεμήθηκαν ἀπό τούς ρικαρνανούς σάν ἰσάριθμα ἀνωφελή καί ἀπαρχαιωμένα μειονεκτήματα τῆς

αστικής παραγωγής, σάν συμφορές. 'Ο Ρικάρντο υπεράσπιζε παρ' όλα αυτά τήν αστική παραγωγή, εφόσον σήμαινε τήν όσο τό δυνατό πίο απρόσκοπτη ανάπτυξη τών κοινωνικῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, χωρίς νά νοιάζεται γιά τήν τύχη τών φορέων τῆς παραγωγῆς, ἀδιάφορο ἄν πρόκειται γιά τούς καπιταλιστές ἤ γιά τούς ἐργάτες. 'Επέμενε στό ιστορικό δικαίωμα καί στήν ιστορική ἀνάγκη αὐτῆς τῆς βαθμίδας ἀνάπτυξης. "Ὅσο τοῦ λείπει τό ιστορικό νόημα γιά τό παρελθόν, τόσο πίο ἔντονα ζεῖ τήν ιστορική στιγμή τῆς ἐποχῆς του. Καί ὁ Μάλθους θέλει ἐπίσης τήν όσο τό δυνατό πίο ἐλεύθερη ἀνάπτυξη τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς, μόνον εφόσον ὅρος αὐτῆς τῆς ἀνάπτυξης εἶναι ἡ ἔνδεια τών κύριων φορέων τῆς, τών ἐργαζόμενων τάξεων, ταυτόχρονα ὅμως πρέπει αὐτή ἡ ἀνάπτυξη νά προσαρμόζεται στίς «ἀνάγκες κατανάλωσης» τῆς ἀριστοκρατίας καί τών διακλαδώσεών τῆς στό κράτος καί στήν ἐκκλησία, ταυτόχρονα πρέπει νά χρησιμεύσει σάν ὑλική βάση γιά τίς ἀπαρχαιωμένες ἀξιώσεις τών ἐκπροσώπων τών κληρονομημένων ἀπό τή φεουδαρχία καί τήν ἀπόλυτη μοναρχία συμφερόντων. 'Ο Μάλθους θέλει τήν αστική παραγωγή, εφόσον δέν εἶναι ἐπαναστατική, εφόσον δέν ἀποτελεῖ ἕναν ιστορικό παράγοντα ἀνάπτυξης, ἀλλά εφόσον δημιουργεῖ ἀπλῶς μιά εὐρύτερη καί ἀνετότερη ὑλική βάση γιά τήν «παλιά» κοινωνία.

'Από τή μιά μεριά, λοιπόν, βάσει τῆς ἀρχῆς τοῦ πληθυσμοῦ, ἡ ἐργατική τάξη πλεονάζει πάντα σέ σχέση μέ τά προορισμένα γι' αὐτήν μέσα διατροφῆς, ὑπάρχει ὑπερπληθυσμός λόγω ὑποπαραγωγῆς. 'Από τήν ἄλλη, ἡ τάξη τών καπιταλιστῶν πού, βάσει αὐτῆς τῆς πληθυσμιακῆς ἀρχῆς, εἶναι πάντα σέ θέση νά ξαναπουλάει στούς ἐργάτες τό δικό τους προϊόν σέ τέτιες τιμές, ὥστε νά παίρνουν πίσω μονάχα τόσο, ὅσο εἶναι ἀπαραίτητο γιά νά μή χωριστεῖ ἡ ψυχὴ ἀπό τό σῶμα. 'Επειτα, ὑπάρχει ἕνα τεράστιο μέρος τῆς κοινωνίας, πού ἀποτελεῖται ἀπό παράσιτα, ἀπό σπάταλους κηφήνες, ἐνμέρει ἀπό ἀφέντες καί ἐνμέρει ἀπό ὑπηρέτες πού παίρνουν δωρεάν ἀπό τήν τάξη τών καπιταλιστῶν σημαντική μάζα τοῦ πλούτου, ἕνα μέρος μέ τόν τίτλο τῆς προσόδου καί ἕνα μέρος μέ πολιτικούς τίτλους. Τά ἐμπορεύματα τών καπιταλιστῶν ὅμως τά πληρώνουν πάνω ἀπό τήν ἀξία τους μέ τό ἴδιο χρήμα πού εἶχαν ἀφαιρέσει ἀπό τούς ἴδιους καπιταλιστές. 'Η τάξη τών καπιταλιστῶν ὠθεῖται στήν παραγωγή μέ τό μαστίγιο τοῦ ἐνστίκτου τῆς συσσώρευσης, ἐνῶ οἱ μή παραγωγικοί ἀντιπροσωπεύουν ἀπό οἰκονομική ἀποψη μόνο τό ἐνστικτο τῆς κατανάλωσης, τῆ σπατάλης. Καί εἶναι αὐτό τό μοναδικό μέσο γιά νά γλιτώσουν ἀπό τήν ὑπερπαραγωγή, πού ὑπάρχει ταυτόχρονα μέ ἕναν ὑπερπληθυσμό σέ σχέση μέ τήν παραγω-

γή. Σάν τό καλύτερο φάρμακο καί γιά τά δυό εἶναι ἡ ὑπερκατανάλωση ἀπό μέρους τάξεων πού βρίσκονται ἔξω ἀπό τήν παραγωγή. Ἡ δυσαναλογία ἀνάμεσα στόν ἐργατικό πληθυσμό καί στήν παραγωγή αἶρεται μέ τό ὅτι ἕνα μέρος τοῦ προϊόντος τρώγεται ἀπό μή παραγωγούς, ἀπό τεμπέληδες. Ἡ δυσαναλογία τῆς ὑπερπαραγωγῆς τῶν καπιταλιστῶν αἶρεται μέ τήν ὑπερκατανάλωση ἐκείνων πού ἀπολαμβάνουν τόν πλοῦτο.

Ἔχουμε δεῖ πόσο παιδαριώδεια ἀδύνατος, πόσο χυδαῖος καί κούφιος εἶναι ὁ Μάλθους, ὅταν, στηριζόμενος στήν ἀδύνατη πλευρά τοῦ Α. Σμίθ, ἐπιχειρεῖ νά οἰκοδομήσει μιάν ἀντιθεωρία ἐνάντια στή θεωρία πού ὁ Ρικάρντο τήν εἶχε οἰκοδομήσει πάνω στή δυνατή πλευρά τοῦ Α. Σμίθ. Εἶναι ζήτημα, ἂν ὑπάρχει μιὰ πιό κωμική προσπάθεια ματαιοπονίας ἀπό τό σύγγραμμα τοῦ Μάλθους γιά τήν ἀξία. Ἀπό τή στιγμή ὅμως πού ὁ Μάλθους φτάνει στίς πρακτικές συνέπειες καί ξαναπατάει ἔτσι στό πεδίο, πού τό κατέλαβε σάν ἑνός εἶδους οἰκονομολόγος τύπου Abraham a Santa Clara* καί στό ὁποῖο αἰσθάνεται ὅτι βρίσκεται ὀλότελα στό στοιχεῖο του. Ὡστόσο δέν ἀπαρνείται οὔτε ἐδῶ τήν ἔμφυτη σ' αὐτόν ιδιότητα τοῦ ἀντιγραφέα. Ποιός θά πίστευε ἀπό πρώτη ματιά ὅτι ἡ ἐργασία τοῦ Μάλθους «Principles of Political Economy» δέν εἶναι παρά ἡ μαλθουσοποιημένη μετάφραση τῶν «Nouveaux Principes d' économie politique» τοῦ Σισμοντί; Καί ὅμως ἔτσι ἔχει τό ζήτημα. Ἡ ἐργασία τοῦ Σισμοντί ἐκδόθηκε τό 1819. Ὑστερα ἀπό ἕνα χρόνο εἶδε τό φῶς τῆς ἡμέρας ἡ ἀγγλική καρικατούρα τῆς ἴδιας ἐργασίας. Ὁ Μάλθους ξαναβρῆκε πάλι, ὅπως προηγούμενα στόν Τάουνσεντ καί στόν Ἄντερσον, τώρα στόν Σισμοντί ἕνα θεωρητικό στήριγμα γιά ἕναν ἀπό τούς ὀγκῶδεις οἰκονομικούς λιβέλους του, ἀξιοποιώντας ἀνάμεσα σ' ἄλλα καί τίς νέες θεωρίες πού τίς ἔμαθε ἀπό τίς «Principles» τοῦ Ρικάρντο.

[774] Ἄν ὁ Μάλθους καταπολεμοῦσε τή διατυπωμένη ἀπό τόν Ρικάρντο τάση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς, πού εἶναι ἐπαναστατική σέ σχέση μέ τήν παλιά κοινωνία, πῆρε ἀπό τόν Σισμοντί μέ τό ἀλάνθαστο παπαδίστικο ἐνστικτό του μόνον αὐτό πού εἶναι ἀντιδραστικό σχετικά μέ τήν καπιταλιστική παραγωγή καί μέ τή σύγχρονη ἀστική κοινωνία.

Ἐδῶ ἀποκλείω ἀπό τήν ἱστορική μου ἀνασκόπηση τόν Σισμοντί, ἐπειδή ἡ κριτική τῶν ἀπόψεών του ἔχει τή θέση τῆς σ' ἕνα μέρος, τό

* Μέ τό ὄνομα αὐτό ἔγινε γνωστός ὁ ἀυστριακός ἱεροκήρυκας καί συγγραφέας τῆς αὐλῆς τῆς Βιέννης Χάινς Οὐλριχ Μέγκερλε (1644-1709) πού ἔγραψε προπαγανδιστικά κηρύγματα ὑπέρ τοῦ καθολικισμοῦ. — Σημ μετ.

όποιο μπορώ να τόπραγματευθώ μόνο ύστερα από τούτη τήν εργασία μου, όταν ασχοληθώ με τήν πραγματική κίνηση του κεφαλαίου (συναγωνισμός και Πίστη).

Τή μαλθουσιανή προσαρμογή των απόψεων του Σισμοντί τήν βλέπουμε ήδη από τόν τίτλο ενός κεφαλαίου των «Principles of Political Economy»:

«Ανάγκη μιᾶς συνένωσης των παραγωγικῶν δυνάμεων μέ τά μέσα τῆς διανομῆς γιά τήν ἐξασφάλιση μιᾶς σταθερῆς αὔξησης του πλούτου» (σελ. 361).

[Στό κεφάλαιο αὐτό λέγεται:]

«Μονάχα οἱ παραγωγικές σχέσεις δέν ἐξασφαλίζουν ἀκόμα τή δημιουργία ενός ἀντίστοιχου βαθμοῦ πλούτου. Χρειάζεται κάτι ἄλλο ἀκόμα, γιά νά ὀδηγηθοῦν σέ πλήρη δραστηριότητα οἱ δυνάμεις αὐτές. Αὐτό τό ἄλλο εἶναι μιᾶ ἀποτελεσματική καί ἀνεμπόδιστη ζήτηση γιά ὅλα ὅσα παράγονται. Καί ἡ ἐπίτευξη αὐτοῦ του σκοποῦ φαίνεται νά προωθεῖται περισσότερο ἀπ' ὅλα μέ μιᾶ τέτια διανομή των προϊόντων καί μέ μιᾶ τέτια προσαρμογή των προϊόντων αὐτῶν στίς ἀνάγκες ἐκείνων πού πρόκειται νά τά καταναλώσουν, ἔτσι ὥστε νά μεγαλώνει σταθερά ἡ ἀνταλλακτική ἀξία ὅλης τῆς μάζας» («Principles of Political Economy», σελ. 361).

Καί παρακάτω, ἐξίσου σισμοντικό καί ἀντιρικαρντιανό εἶναι καί τό ἀκόλουθο χωρίο:

«Ὁ πλοῦτος μιᾶς χώρας ἐξαρτιέται ἐνμέρει ἀπό τήν ποσότητα των προϊόντων πού πετυχαίνεται μέ τήν εργασία τῆς, καί ἐνμέρει ἀπό μιᾶ τέτια προσαρμογή αὐτῆς τῆς ποσότητας στίς ἀνάγκες καί στήν ἀγοραστική δύναμη του ὑπάρχοντος πληθυσμοῦ, ὑπολογισμένη ἔτσι ὥστε νά δίνει ἀξία σ' αὐτή τήν ποσότητα. Τίποτα δέν εἶναι πιο σίγουρο ἀπό τό ὅτι ὁ πλοῦτος δέν καθορίζεται ἀπό ἕναν μόνο ἀπ' αὐτούς τούς παράγοντες» (στό ἴδιο, σελ. 301). «Ἴσως ὅμως ὁ πλοῦτος καί ἡ ἀξία νά συνδέονται μεταξύ τους ἀπό τό ὅτι ἡ δεύτερη εἶναι ἀναγκαία γιά τήν παραγωγή του πρώτου» (στό ἴδιο).

Αὐτό τό τελευταῖο στρέφεται εἰδικά ἐνάντια στον Ρικάρντο, ἐνάντια στό XX κεφ. του βιβλίου του «On the Principles of Political Economy, and Taxation» (3η ἐκδοση, Λονδίνο, 1821, σελ. 320) μέ τόν τίτλο «Οἱ διαφορετικές ιδιότητες τῆς ἀξίας καί του πλούτου». Σ' αὐτό ὁ Ρικάρντο λέει ἀνάμεσα σ' ἄλλα:

«Ἐτσι ἡ ἀξία διαφέρει οὐσιαστικά ἀπό τόν πλοῦτο, ἐπειδή ἡ ἀξία δέν ἐξαρτιέται ἀπό τήν ἀφθονία, ἀλλά ἀπό τή δυσκολία ἢ τήν εὐκολία τῆς παραγωγῆς».

{ Έξάλλου ἡ ἀξία μπορεῖ νά μεγαλώνει καί μέ τήν «εὐκολία τῆς παραγωγῆς». Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι σέ μιά χώρα ὁ πληθυσμός αὐξάνει ἀπό 1 σέ 6 ἑκατομμύρια, ὅτι τό ἕνα ἑκατομμύριο ἐργαζόταν 12 ὥρες τήν ἡμέρα. Τά 6 ἑκατομμύρια ἔχουν ἀναπτύξει τόσο τίς παραγωγικές δυνάμεις, ὥστε ὁ καθένας νά παράγει σέ 6 ὥρες τόσα ὅσα παρῆγε προηγούμενα σέ 12 ὥρες. Ἔτσι, σύμφωνα μέ τήν ἀποψη τοῦ Ρικάρντο, ὁ πλοῦτος θά ἐξαπλασιαζόταν, ἐνῶ ἡ ἀξία θά τριπλασιαζόταν. }

«Ὁ πλοῦτος δέν ἐξαρτιέται ἀπό τήν ἀξία. Ἕνας ἄνθρωπος εἶναι πλούσιος ἢ φτωχός ἀνάλογα μέ τήν ἀφθονία τῶν ἀναγκαίων εἰδῶν καί τῶν ἀγαθῶν πολυτελείας πού μπορεῖ νά διαθέσει. Μέ τό μπέρδεμα τῶν ἐννοιῶν ἀνταλλακτική ἀξία καί εὐπορία ἢ πλοῦτος ἔφτασαν ὡς τόν ἰσχυρισμό ὅτι μποροῦν ν' αὐξάνουν τόν πλοῦτο, μειώνοντας τήν ποσότητα τῶν ἐμπορευμάτων, δηλαδή τῶν ἀναγκαίων, ὠφέλιμων καί εὐχάριστων γιά τή ζωή πραγμάτων. Δέν θά μποροῦσε κανείς νά τό ἀμφισβητήσει αὐτό, ἂν ἡ ἀξία ἦταν τό μέτρο τοῦ πλούτου, ἐπειδή μέ τήν ἔλλειψη αὐξάνει ἡ ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων. Ὅταν ὅμως... ὁ πλοῦτος ἀποτελεῖται ἀπό ἀναγκαῖα εἶδη καί ἀπό εἶδη πολυτελείας, δέν μπορεῖ νά αὐξηθεῖ μέ τή μείωση τῆς ποσότητας» (στό ἴδιο, σελ. 323, 324).

Μ' ἄλλα λόγια ὁ Ρικάρντο λέει ἐδῶ: Ὁ πλοῦτος ἀποτελεῖται μόνο ἀπό ἀξίες χρήσης. Μετατρέπει δηλαδή τήν ἀστική παραγωγή σέ ἀπλή παραγωγή ἀξίας χρήσης, πράγμα πού ἀποτελεῖ μιά πολύ ὠραία ἀποψη γιά ἕναν τρόπο παραγωγῆς, πού κυριαρχεῖται ἀπό τήν ἀνταλλακτική ἀξία. Τήν εἰδική μορφή τοῦ ἀστικοῦ πλούτου τήν βλέπει ὁ Ρικάρντο σάν κάτι τό τυπικό μόνο πού δέν θίγει τό περιεχόμενό της. Γι' αὐτό ἀρνεῖται ἐπίσης τίς ἀντιφάσεις τῆς ἀστικῆς παραγωγῆς, πού ξεσποῦν στίς κρίσεις. Ἀπό δῶ ὅλη ἡ λαθεμένη ἀντίληψή του γιά τό χρῆμα. Γι' αὐτό ὁ Ρικάρντο κατά τήν ἐξέταση τοῦ προτσές παραγωγῆς τοῦ κεφαλαίου δέν παίρνει καθόλου ὑπόψη του τό προτσές κυκλοφορίας, ἐφόσον τό προτσές αὐτό συμπεριλαβαίνει τή μεταμόρφωση τῶν ἐμπορευμάτων, τήν ἀνάγκη τῆς μετατροπῆς τοῦ κεφαλαίου σέ χρῆμα. Πάντως κανένας ἄλλος, ἐκτός ἀπό τόν ἴδιο τόν Ρικάρντο, δέν ἔχει ἐξηγήσει καλύτερα καί πιό συγκεκριμένα ὅτι ἡ ἀστική παραγωγή δέν εἶναι παραγωγή τοῦ πλούτου γιά τούς παραγωγούς (δηλαδή γιά τούς ἐργάτες, ὅπως συχνά τούς ὀνομάζει), ἄρα ἡ παραγωγή τοῦ ἀστικοῦ πλούτου εἶναι κάτι πέρα γιά πέρα διαφορετικό ἀπό τήν παραγωγή «ἀφθονίας», «ζωτικῆς σημασίας ἀγαθῶν καί εἰδῶν πολυτελείας» γιά τούς ἀνθρώπους πού τά παράγουν, κάτι πού θά ἔπρεπε ὡστόσο νά γίνεται στήν περίπτωση πού ἡ παραγωγή θά ἦταν μονάχα ἕνα μέσο γιά τήν ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν τῶν παραγωγῶν, μιά παραγωγή πού θά κυριαρχόταν μόνο ἀπό τήν ἀξία χρήσης. Καί ὅμως ὁ ἴδιος ὁ Ρικάρντο λέει:

«'Αν ζούσαμε σέ ένα από τά παραλληλόγραμμα του κ. Όουεν^[14] και άν διαθέταμε από κοινου όλα τά προϊόντα μας, τότε κανένας δέν θά μπορούσε νά υποφέρει λόγω άφθονίας. Όσο όμως ή κοινωνία θά είναι φκιαγμένη έτσι όπως είναι σήμερα, ή άφθονία θά είναι συχνά ολέθρια για τούς παραγωγούς και ή έλλειψη έπωφελέστερη γι' αυτούς» («On Protection to Agriculture», 4η έκδοση, Λονδίνο, 1822, σελ. 21).

[775] Ό Ρικάρντο θεωρεί τήν άστική, πίο συγκεκριμένα τήν καπιταλιστική παραγωγή, σάν απόλυτη μορφή τής παραγωγής, τής οποίας όρισμένες συγκεκριμένες μορφές τών σχέσεων παραγωγής δέν έπιτρέπεται πουθενά νά αντιφάσκουν μέ τόν σκοπό τής παραγωγής γενικά ή νά βάζουν δεσμά στον σκοπό αυτόν, πού αποβλέπει στή δημιουργία άφθονίας, ή οποία περιλαβαίνει και τή μάζα άξιων χρήσης και τήν ποικιλία τους, και οι όποιες από τήν πλευρά τους πάλι καθορίζουν τήν πλούσια ανάπτυξη του ανθρώπου σάν παραγωγού, τήν ολόπλευρη ανάπτυξη τών παραγωγικών του ικανοτήτων. Και έδω ό Ρικάρντο καταλήγει στήν κωμική αντίφαση. Όταν μιλάμε για άξια και πλούτο, πρέπει άπλούστατα νά έχουμε υπόψη μας τήν κοινωνία σάν σύνολο. Όταν όμως μιλάμε για κεφάλαιο και εργασία, τότε είναι αυτόνοητο, ότι τό «ακαθάριστο εισόδημα» υπάρχει μόνο για νά δημιουργεί τό «καθαρό εισόδημα». Πράγματι, αυτό πού θαυμάζει ό Ρικάρντο στήν άστική παραγωγή είναι ότι οι συγκεκριμένες της μορφές — συγκρινόμενες μέ προηγούμενες μορφές παραγωγής — ανοίγουν τό δρόμο για τήν έλεύθερη ανάπτυξη τών παραγωγικών δυνάμεων. Όταν παύουν νά τό κάνουν αυτό ή όταν προβάλλουν οι αντιφάσεις στά πλαίσια τών οποίων τό κάνουν αυτό, τότε ό Ρικάρντο άρνεϊται τις αντιφάσεις, ή μάλλον εκφράζει ό ίδιος τήν ίδια τήν αντίφαση μέ άλλη μορφή, προβάλλοντας τόν πλούτο σάν τέτιο — τή μάζα τών άξιων χρήσης — τόν πλούτο αυτόν καθεαυτό σάν ultima Thule*, χωρίς νά παίρνει υπόψη τούς παραγωγούς.

Ό Σισμοντί έχει τή βαθιά διαίσθηση ότι ή κεφαλαιοκρατική παραγωγή είναι αντιφατική, ότι οι μορφές της — οι σχέσεις παραγωγής της — από τή μιά μεριά, ώθούν προς μιάν άχαλίνωτη ανάπτυξη τής παραγωγικής δύναμης και του πλούτου, ένω, από τήν άλλη μεριά, είναι έξαρτημένες οι σχέσεις αυτές, οι αντιφάσεις τών οποίων, όπως ή αντίφαση άξιας χρήσης και ανταλλακτικής άξιας, ή αντίφαση έμπο-

* Κάτι τό έσχατο, άκραίο σημείο, άκραίο όριο, τελικός σκοπός (επιλέξει: ή απόμακρη Θούλη — μιά νησιωτική χώρα, πού κατά τήν αντίληψη τών αρχαίων — του Πυθέα — βρισκόταν στον άκραίο Βορρά τής Εύρώπης — πιθανόν ή Ίσλανδία). — Σημ. μετ.

ρεύματος καί χρήματος, αγοράς καί πούλησης, παραγωγής καί κατα-
 νάλωσης, κεφαλαίου καί μισθωτής εργασίας κλπ., παίρνουν τόσο με-
 γαλύτερες διαστάσεις, όσο περισσότερο αναπτύσσεται ή παραγωγική
 δύναμη. Διαισθάνεται ιδίως, από τή μιά μεριά, τή βασική αντίφαση:
 τήν αδέσμευτη ανάπτυξη τής παραγωγικής δύναμης καί αύξηση τοῦ
 πλούτου, πού ἀποτελεῖται ταυτόχρονα ἀπό ἐμπορεύματα καί πού πρέ-
 πει νά πουληθεῖ, καί, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἔχει ή αντίφαση σάν βάση
 τόν περιορισμό τής μάζας τῶν παραγωγῶν στά ζωτικῆς σημασίας
 ἀγαθά. Γι' αὐτό, γιά τόν Σισμοντί οἱ κρίσεις δέν εἶναι τυχαῖες, ὅπως
 εἶναι γιά τόν Ρικάρντο, ἀλλά οὐσιαστικά ξεσπάσματα τῶν ἐσωτερικῶν
 ἀντιφάσεων σέ μεγάλη κλίμακα καί σέ καθορισμένες περιόδους. Καί νά
 πού διαρκῶς ταλαντεύεται: Πρέπει νά χαλιναγωγηθοῦν οἱ παραγωγι-
 κές δυνάμεις ἀπό τό κράτος, γιά νά τίς φέρει σέ ἀντιστοιχία μέ τίς
 σχέσεις παραγωγῆς, ἢ τίς σχέσεις παραγωγῆς πρέπει τό κράτος νά
 τίς φέρει σέ ἀντιστοιχία μέ τίς παραγωγικές δυνάμεις; Γι' αὐτό κατα-
 φεύγει συχνά στό παρελθόν. Γίνεται *laudator temporis acti** ἢ θά ἤθελε
 ἀκόμα μέ μιάν ἄλλη ρύθμιση τοῦ εἰσοδήματος σέ σχέση μέ τό κεφάλαιο
 ἢ τής διανομῆς σέ σχέση μέ τήν παραγωγή νά δαμάσει τίς ἀντι-
 φάσεις, γιατί δέν καταλαβαίνει ὅτι οἱ σχέσεις διανομῆς δέν εἶναι παρά
*sub alia specie*** οἱ σχέσεις παραγωγῆς. Κρίνει εὐστοχα τίς ἀντιφάσεις
 τής ἀστικής παραγωγῆς, ὅμως δέν τίς καταλαβαίνει καί γι' αὐτό δέν
 καταλαβαίνει ἐπίσης τό προτσές τής λύσης τους. Ἐκεῖνο ὅμως πού
 ὑπάρχει βασικά σ' αὐτόν εἶναι πράγματι ή προαίσθηση ὅτι στίς παρα-
 γωγικές δυνάμεις, πού ἀναπτύχθηκαν στούς κόλπους τής καπιταλιστι-
 κῆς κοινωνίας, στίς ὑλικές καί κοινωνικές συνθήκες τής δημιουργίας
 τοῦ πλούτου, πρέπει ν' ἀντιστοιχοῦν νέες μορφές τής ἰδιοποίησης αὐτοῦ
 τοῦ πλούτου, ὅτι οἱ ἀστικές μορφές εἶναι παροδικές καί γεμάτες ἀπό
 ἀντιφατική ὑπαρξη καί ἐμφανίζεται παντοῦ ταυτόχρονα σάν τό
 ἀντίθετό του. Εἶναι πλούτος πού ἔχει πάντα σάν προϋπόθεση τή φτώ-
 χεια καί πού ἀναπτύσσεται μόνο ὅταν τήν ἀναπτύσσει.

Ἔχουμε λοιπόν δεῖ μέ ποιόν ὠραῖο τρόπο ὁ Μάλθους ἰδιοποιεῖται
 τόν Σισμοντί. Ἐξογκωμένη καί μέ ἀκόμα πιό σιχαμερή μορφή ή θεω-
 ρία τοῦ Μάλθους βρίσκεται στό σύγγραμμα «On Political Economy, in
 Connection with the Moral State and Moral Prospects of Society», 2η ἔκδοση,

* Ἐξυμνητής τοῦ παρελθόντος (Ὁράτιος).

** Ἀπό ἄλλη ἄποψη.

Λονδίνο, 1832, του Thomas Chalmers (Professor of Divinity*). Έδω δέν προβάλλει μόνο περισσότερο θεωρητικά τό παπαδίστικο στοιχείο, αλλά στήν πράξη και τό μέλος τής «κρατικής εκκλησίας», τό όποιο υπερασπίζεται τά «loaves and fishes»** της και όλη τή συνάφεια τών θεσμών, μέ τούς όποιους στέκει και πέφτει αύτή ή εκκλησία.

Οί θέσεις του Μάλθους (πού ύπονοούσαμε πίο πάνω) είναι:

«Η κατανάλωση και ή ζήτηση πού προκαλούνται από τούς εργάτες, οί όποιοι άπασχολούνται μέ παραγωγική εργασία, δέν μπορούν ποτέ μόνες τους ν' αποτελούν ένα κίνητρο για τή συσσώρευση και για τή χρησιμοποίηση κεφαλαίου» («Principles of Political Economy», σελ. 315).

«Κανένας φάρμερ δέν θά πάρει τόν κόπο νά επιτηρεί τήν εργασία δέκα πρόσθετων εργατών, μόνο και μόνο έπειδή τό συνολικό προϊόν του θά πουληθεί έπειτα στήν αγορά σέ αύξημένη τιμή, ή αύξηση τής όποιας είναι ακριβώς ίση μέ τό ποσό πού πλήρωσε στους πρόσθετους εργάτες. Πρέπει νά έχει σημειωθεί κάτι στήν προηγούμενη σχέση ζήτησης και προσφοράς του προκείμενου έμπορεύματος ή στήν τιμή του πριν από τή ζήτηση, πού έχει προκληθεί από τούς νέους εργάτες και ανεξάρτητα από τή ζήτηση αύτή, κάτι πού νά δικαιολογεί τή χρησιμοποίηση ενός πρόσθετου αριθμού εργατών στήν παραγωγή του» (στό ίδιο, σελ. 312).

«Η δημιουργημένη από τόν ίδιο τόν παραγωγικό εργάτη ζήτηση δέν μπορεί ποτέ νά είναι μιά αντίστοιχη ζήτηση, [776] έπειδή δέν άφορά τή συνολική ποσότητα του προϊόντος πού παράγει. Αν τό έκανε αύτό ό φάρμερ, δέν θά υπήρχε κέρδος και έπομένως δέν θά υπήρχε κίνητρο, για νά χρησιμοποιηθεί ή δουλιά τών εργατών. Η ύπαρξη ακριβώς κάποιου κέρδους από ένα όποιοδήποτε έμπόρευμα προυποθέτει μιά ζήτηση έξω από τή ζήτηση του εργάτη εκείνου πού έχει παραγάγει τό έμπόρευμα» (στό ίδιο, σελ. 405, ύποσημείωση).

«Και έπειδή μιά μεγάλη αύξηση τής κατανάλωσης τών εργαζόμενων τάξεων πρέπει νά άνεβάσει σημαντικά τά έξοδα παραγωγής, πρέπει νά κατεβάσει τό κέρδος και έτσι νά αδυνατίσει ή και νά άρει τό κίνητρο για συσσώρευση» (σελ. 405).

«Η έλλειψη τών άπαραίτητων για τή ζωή πραγμάτων είναι εκείνη, πού παρακινεί κυρίως τίς εργαζόμενες τάξεις νά παράγουν είδη πολυτελείας. Αν παραμεριζόταν αύτό τό κίνητρο ή αν άμβλυνόταν σέ μεγάλο βαθμό, έτσι πού νά μπορούσαν αυτές ν' αποκτήσουν μέ πολύ λίγη εργασία τά αναγκαία για τή ζωή πράγματα, τότε έχουμε κάθε λόγο νά παραδεχθούμε ότι θά άφιερωνόταν όχι περισσότερος, αλλά λιγότερος χρόνος για τήν παραγωγή άνέσεων» (στό ίδιο, σελ. 334).

Ό Μάλθους δέν έχει συμφέρον νά συγκαλύπτει τίς άντιφάσεις τής

* Καθηγητής τής θεολογίας.

** (Έπιλέξει: «ψωμιά και ψάρια», έδω μέ τήν έννοια τής:) «επίγειας εϋημερίας».

ἀστικῆς παραγωγῆς. Ἀντίθετα, συμφέρον ἔχει νά τίς ἐξαίρει, γιά ν' ἀποδείχνει, ἀπό τή μιά, ὅτι εἶναι ἀναγκαία ἡ φτώχεια τῶν ἐργαζόμενων τάξεων (εἶναι ἀναγκαία γι' αὐτόν τόν τρόπο παραγωγῆς), καί, ἀπό τήν ἄλλη, γιά ν' ἀποδείχνει στούς καπιταλιστές τήν ἀνάγκη ὑπαρξῆς ἐνός καλοθρεμμένου ἐκκλησιαστικοῦ καί κρατικοῦ κλήρου, γιά νά δημιουργεῖται γι' αὐτούς μιά ἀνάλογη ζήτηση. Ἀποδείχνει λοιπόν ὁ Μάλθους ὅτι γιά τή «σταθερή αὔξηση τοῦ πλούτου» [σελ. 314] δέν ἀρκεῖ οὔτε ἡ αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ (στό ἴδιο, σελ. 319, 320), οὔτε ἡ γονιμότητα τοῦ ἐδάφους (σελ. 331), οὔτε οἱ «ἐφευρέσεις πού ἐξοικονομοῦν ἐργασία», οὔτε ἡ διεύρυνση τῆς «ἐξωτερικῆς ἀγοράς» (στό ἴδιο, σελ. 352, 359).

«Καί οἱ ἐργάτες καί τό κεφάλαιο μποροῦν νά ὑπάρχουν σέ μεγάλη ἀφθονία σέ σύγκριση μέ τή δυνατότητα νά χρησιμοποιηθοῦν μέ ὄφελος» (στό ἴδιο, σελ. 414).

Προβάλλει λοιπόν ἐνάντια στούς ρικαρντιανούς τή δυνατότητα γενικῆς ὑπερπαραγωγῆς (μεταξύ ἄλλων, στό ἴδιο, σελ. 326).

Οἱ κύριες θέσεις πού διατυπώνει σχετικά μ' αὐτό εἶναι οἱ ἐξῆς:

«Ἡ ζήτηση καθορίζεται πάντα ἀπό τήν ἀξία καί ἡ προσφορά ἀπό τήν ποσότητα» («Principles of Political Economy», σελ. 316).

«Ἐμπορεύματα δέν ἀνταλλάσσονται μόνο μέ ἐμπορεύματα, ἀλλά καί μέ παραγωγική ἐργασία καί μέ προσωπικές ὑπηρεσίες, καί σέ σχέση μ' αὐτές καί σέ σχέση μέ τό χρήμα μπορεῖ τά ἐμπορεύματα νά ὑπάρχουν σέ σχετική ὑπεραφθονία» (στό ἴδιο).

«Ἡ προσφορά πρέπει νά εἶναι πάντα ἀνάλογη μέ τήν ποσότητα καί ἡ ζήτηση μέ τήν ἀξία» («Definitions in Political Economy», ἔκδοση Cazenove, σελ. 65).

«Ἐἶναι ξεκάθαρο» — λέει ὁ Τζαίημς Μίλλ — «ὅτι ὅλα ὅσα ἔχει παραγάγει ἕνας ἄνθρωπος καί πού δέν τά θέλει γιά τή δική του κατανάλωση, ἀποτελοῦν ἕνα ἀπόθεμα πού μπορεῖ νά τό δώσει στήν ἀνταλλαγή μέ ἄλλα ἐμπορεύματα. Ἡ θέληση καί τά μέσα του νά ἀγοράζει, μ' ἄλλα λόγια ἡ ζήτηση ἀπό μέρους του, εἶναι γιά τόν λόγο αὐτό ἀκριβῶς ἴση μέ τό ποσό ἐκεῖνο πού ἔχει παραγάγει καί πού δέν σκοπεύει νά τό καταναλώσει»... Εἶναι φανερό [ἀντιτάσσει ὁ Μάλθους στόν Τζ. Μίλλ]*, ὅτι τά μέσα του ν' ἀγοράζει ἄλλα ἐμπορεύματα δέν εἶναι ἀνάλογα μέ τήν ποσότητα τῶν δικῶν του ἐμπορευμάτων, πού ἔχει παραγάγει καί πού θέλει νά πουλήσει, ἀλλά μέ τήν ἀνταλλακτική ἀξία τους. Καί ἂν ἡ ἀνταλλακτική ἀξία ἐνός ἐμπορεύματος δέν εἶναι ἀνάλογη μέ τήν ποσότητά του, δέν μπορεῖ νά εἶναι σωστό ὅτι ἡ ζήτηση καί ἡ προσφορά τοῦ κάθε ἀτόμου εἶναι πάντα ἴσες ἡ μιά μέ τήν ἄλλη» (στό ἴδιο, σελ. 64, 65).

* Οἱ λέξεις μέσα στίς ἀγκύλες ὑπάρχουν στή ρωσική μετάφραση. — Σημ. μετ.

«Αν ή ζήτηση ενός ατόμου ήταν ίση μέ τήν προσφορά του, μέ τήν κυριολεκτική σημασία τής έκφρασης, τότε αυτό θά απόδειχνε ότι θά μπορούσε πάντα νά πουλάει τό εμπόρευμά του στό κόστος παραγωγής, πού περιλαβαίνει ένα αποδεκτό κέρδος. Καί στην περίπτωση αυτή θά ήταν αδύνατη ακόμα καί μιά μερική υπερπλήρωση τής αγοράς. Τό επιχείρημα αποδείχνει πάρα πολλά... Η προσφορά πρέπει νά είναι πάντα ανάλογη μέ τήν ποσότητα καί ή ζήτηση μέ τήν αξία» («Definitions in Political Economy», London, 1827, σελ. 48, ύποσημείωση).

«Έδώ ό Μίλλ μέ τή ζήτηση έννοει τά δικά του (του ζητούντος) μέσα αγοράς. Τά μέσα αυτά όμως για αγορά άλλων εμπορευμάτων δέν είναι ανάλογα μέ τήν ποσότητα τών δικών του εμπορευμάτων, τά όποια έχει παραγάγει καί θέλει νά τά πουλήσει, αλλά μέ τήν ανταλλακτική αξία τους. Καί αν ή ανταλλακτική αξία ενός εμπορεύματος δέν είναι ανάλογη μέ τήν ποσότητά του, δέν μπορεί νά είναι σωστό ότι ή ζήτηση καί ή προσφορά του κάθε ατόμου είναι ίσες ή μιά μέ τήν άλλη» (στό ίδιο, σελ. 48, 49).

«Είναι λάθος, όταν ό Τόρρενς λέει "ότι μιά αύξηση τής προσφοράς είναι ή μοναδική αίτία μιάς αυξημένης αποτελεσματικής ζήτησης". Αν έτσι είχαν τά πράγματα, πόσο δύσκολο θά ήταν για τήν ανθρωπότητα νά αναλάβει πάλι, ύστερα από μιά προσωρινή μείωση τής παραγωγής ειδών διατροφής καί ιματισμού. Όταν όμως είναι ποσοτικά μειωμένα τά μέσα διατροφής καί ιματισμού, τότε αυξάνουν σέ αξία. Η χρηματική τιμή τής ποσότητας τών μέσων διατροφής καί ιματισμού πού απόμεινε, για ένα χρονικό διάστημα θά αυξάνει περισσότερο απ' ό,τι μειώνεται ή ποσότητά τους, ενώ ή χρηματική τιμή τής εργασίας μπορεί νά μένει ίδια. Σάν αναγκαία συνέπεια έχουμε τή δυνατότητα νά θέτουμε σέ κίνηση μιά μεγαλύτερη από πρίν ποσότητα παραγωγικής εργασίας» (σελ. 59, 60).

«Όλα τά εμπορεύματα ενός έθνους μπορούν ταυτόχρονα νά υποτιμούνται σέ σύγκριση μέ τό χρήμα καί τήν εργασία» (στό ίδιο, σελ. 64 κ.έ.). «Έτσι είναι δυνατή μιά υπερπλήρωση τής αγοράς» (στό ίδιο). «Όλες οί τιμές τους μπορούν νά πέσουν κάτω από τό κόστος παραγωγής τους» (στό ίδιο).

[777] Κατά τά άλλα, σχετικά μέ τόν Μάλθους, μένει ακόμα νά σημειώσουμε αυτά πού λέει για τό προτσές κυκλοφορίας:

«Αν τήν αξία του πάγιου κεφαλαίου πού χρησιμοποιήθηκε τήν υπολογίσουμε σάν μέρος του προκαταβλημένου κεφαλαίου, τότε θά πρέπει στό τέλος του χρόνου νά υπολογίσουμε τήν αξία αυτού του κεφαλαίου πού απόμεινε, σάν μέρος τών ετήσιων εσόδων... Στην πραγματικότητα τό προκαταβαλλόμενο κάθε χρόνο κεφάλαιό του» (του καπιταλιστή) «αποτελείται μόνο από τό κυκλοφορούν κεφάλαιό του καί από τό φθαρμένο μέρος του πάγιου κεφαλαίου του, μαζί μέ τούς τόκους του καί μέ τούς τόκους εκείνου του μέρους του κυκλοφορούντος κεφαλαίου του, τό όποιο αποτελείται από χρήμα πού του χρειάζεται, για νά κάνει τίς ετήσιες πληρωμές του, όταν γίνονται ληξιπρόθεσμες» («Principles of Political Economy», σελ. 269).

Τό κεφάλαιο για έξόφληση, δηλαδή τό κεφάλαιο για τήν αντικατάσταση τῆς φθοράς τοῦ πάγιου κεφαλαίου, ἔχω τή γνώμη ὅτι εἶναι ταυτόχρονα ἕνα κεφάλαιο για συσσώρευση.

**[13. Κριτική ἀπό τούς ρικαρντιανούς
τῆς ἀντίληψης τοῦ Μάλθους
για τούς «μῆ παραγωγικούς καταναλωτές»]**

Θέλω νά παραθέσω ἀκόμα μερικά σημεία ἀπό ἕνα ρικαρντιανό σύγγραμμα πού στρέφεται ἐνάντια στή θεωρία τοῦ Μάλθους. Σχετικά μέ τίς ἐπιθέσεις ἀπό τήν καπιταλιστική σκοπιά ἐνάντια στούς μῆ παραγωγικούς καταναλωτές γενικά καί στούς λόρδους γαιοκτήμονες ἰδιαίτερα, πού περιλαβαίνονται σ' αὐτό τό σύγγραμμα, σε ἕνα ἄλλο σημείο θά ἀποδείξω ὅτι ἀπό τήν ἐργατική σκοπιά ἰσχύουν ἐπιλέξει ἐνάντια στούς καπιταλιστές. (Αὐτό νά καταχωρηθεῖ στό μέρος μέ τόν τίτλο: « Ἡ ἀπολογητική παρουσίαση τῆς σχέσης κεφαλαίου καί μισθωτῆς ἐργασίας»¹¹⁵⁾).

« Ὁ κ. Μάλθους καί ἐκεῖνοι πού σκέπτονται ἴδια μ' αὐτόν ξεκινοῦν ἀπό τό ὅτι μιά αὐξημένη χρησιμοποίηση κεφαλαίου δέν θά γίνει, ἂν δέν μπορέσει νά ἐξασφαλιστεῖ ἕνα ποσοστό τοῦ κέρδους ἴσο μέ τό προηγούμενο ἢ καί μεγαλύτερο ἀπό αὐτό, καί ὅτι ἡ ἀπλή αὐξηση τοῦ κεφαλαίου αὐτή καθεαυτή δέν τείνει στήν ἐξασφάλιση ἑνός τέτιου ποσοστοῦ τοῦ κέρδους, ἀλλά δρᾷ σέ ἀντίθετη κατεύθυνση. Γι' αὐτό ἀναζητοῦν μιά πηγή, πού νά εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπό τήν παραγωγή καί νά βρῖσκεται ἔξω ἀπ' αὐτήν, πηγή ὅπου ἡ συνεχῆς αὐξησης της μπορεῖ νά συμβαδίζει μέ τή συνεχῆ αὐξηση τοῦ κεφαλαίου καί ἀπό τήν ὁποία μποροῦν νά ἀντλοῦνται διαρκῶς πρόσθετες συμπληρώσεις τοῦ ἀπαιτούμενου ποσοστοῦ τοῦ κέρδους» («An Inquiry into those Principles, respecting the Nature of Demand and the Necessity of Consumption, lately advocated by Mr Malthus etc », London, 1821, σελ. 33, 34).

Αὐτή ἡ πηγή εἶναι κατά τόν Μάλθους οἱ «μῆ παραγωγικοί καταναλωτές» (σελ. 35).

« Ὁ Μάλθους μιλάει καμιά φορά ἔτσι, λές καί ὑπάρχουν δύο διαφορετικά ποσά (Fonds), κεφάλαιο καί εἰσόδημα, προσφορά καί ζήτηση, παραγωγή καί κατανάλωση, τά ὁποία πρέπει νά φροντίζουν νά συμβαδίζουν τό ἕνα μέ τό ἄλλο καί νά μὴν ξεπερνᾷ τό ἕνα τό ἄλλο. Λές καί ἐκτός ἀπό τή συνολική μάζα τῶν παραγμένων ἐμπορευμάτων θά ἦταν ἀπαραίτητη μιά ἀκόμα, πεσμένη βέβαια ἀπό τόν οὐρανό, μάζα για νά τά ἀγοράσει... Τό ποσό κατανάλωσης πού χρειάζεται μπορεῖ νά ἀντληθεῖ μόνο ἀπό τήν παραγωγή» (στό ἴδιο, σελ. 49, 50).

« Ὅταν διαβάζουμε τίς σκέψεις του» (τοῦ Μάλθους) «βρισκόμαστε πάντα σέ ἀμηχανία για τό ἂν πρέπει νά αὐξήσουμε ἢ νά ἀναστειλοῦμε τήν παραγωγή.

"Όταν υποφέρει κάποιος από έλλειψη ζήτησης, μήπως ό κ. Μάλθους τόν συμβουλεύει νά πληρώσει ένα άλλο πρόσωπο, γιά νά μπορεί τό πρόσωπο αυτό νά αγοράσει τά έμπορεύματά του; Πιθανόν όχι» (στό ίδιο, σελ. 55). Σίγουρα ναί.

«Μέ τήν πούληση τών έμπορευμάτων σου επιδιώκεις νά εισπράξεις ένα καθορισμένο χρηματικό ποσό. Δέν μπορεί ποτέ νά είναι σκόπιμο ή δωρεάν χορήγηση αυτού του ποσού σ' ένα άλλο πρόσωπο, γιά νά μπορεί ύστερα τό πρόσωπο αυτό νά στό επιστρέψει, αγοράζοντας τά δικά σου αγαθά. Θά μπορούσες πολύ ώραία νά κάψεις τά έμπορεύματά σου καί θά βρισκόσουν στήν ίδια κατάσταση» (στό ίδιο, σελ. 63).

Σχετικά μέ τόν Μάλθους ό άνώνυμος συγγραφέας έχει δίκιο. 'Απ' αυτό όμως, ότι πρόκειται γιά τό ίδιο ταυτόσημο ποσό (funds) — «τή συνολική μάζα τών παραγμένων έμπορευμάτων» — τό ποσό παραγωγής καί τό ποσό κατανάλωσης, τό ποσό τής προσφοράς καί τό ποσό τής ζήτησης, τό ποσό του κεφαλαίου καί τό ποσό του εισοδήματος, δέν έπεται καθόλου ότι δέν έχει σημασία τό πώς κατανέμεται τό συνολικό ποσό ανάμεσα σ' αυτές τίς διάφορες κατηγορίες.

'Ο άνώνυμος συγγραφέας δέν καταλαβαίνει τί έννοει μ' αυτό ό Μάλθους, όταν μιλάει γιά τή «ζήτηση» τών έργατών σαν κάτι τό «ανεπαρκές» γιά τόν καπιταλιστή.

«Όσον άφορά τή ζήτηση από μέρος τής εργασίας, αυτό θά πεί είτε ανταλλαγή εργασίας μέ έμπορεύματα είτε... ανταλλαγή ύπαρχόντων, έτοιμων προϊόντων μέ μιά μελλοντική νέα αξία, μέ μιά αξία πού πρόκειται νά προστεθεί σ' αυτά... αυτή είναι ή πραγματική ζήτηση, ή αύξηση της όποίας είναι ουσιαστικής σημασίας γιά τούς παραγωγούς κτλ.» (στό ίδιο, σελ. 57).

Αυτό πού έννοει ό Μάλθους δέν είναι ή προσφορά εργασίας (πού ό άνώνυμος συγγραφέας μας τήν ονομάζει: ζήτηση από μέρος τής εργασίας), αλλά ή ζήτηση έμπορευμάτων, πού μπορεί νά προβάλει ό εργάτης μέ τόν μισθό πού παίρνει. Είναι τό χρήμα μέ τό όποιο ό εργάτης αγοράζει σαν αγοραστής στήν αγορά έμπορευμάτων. Καί σχετικά μέ τή ζήτηση αυτή ό Μάλθους παρατηρεί σωστά ότι δέν μπορεί ποτέ νά είναι αντίστοιχη με τήν προσφορά του καπιταλιστή. Διαφορετικά ό εργάτης θά μπορούσε ν' αγοράσει μέ τόν μισθό του όλόκληρο τό προϊόν του.

[778] 'Ο ίδιος συγγραφέας λέει:

«Μιά αύξημένη ζήτηση από μέρος τους (τών έργατών) σημαίνει ότι είναι διατεθειμένοι νά παίρνουν λιγότερα οι ίδιοι καί νά αφήνουν ένα μεγαλύτερο μερίδιο σ' αυτούς πού τούς άπασχολούν. Κι αν λένε ότι έτσι μέ τή μείωση τής κατανάλωσης μεγαλώνει ή ύπερπλήρωση τής αγοράς, τότε μπορώ νά απαντή-

σω ότι ή υπερπλήρωση τής αγοράς είναι ταυτόσημη μέ ένα ύψηλό κέρδος» (στό ίδιο, σελ. 59).

Αυτό σάν άστείο, στήν πραγματικότητα όμως έμπεριέχει τό βασικό μυστικό τής «ύπερκατανάλωσης» τής αγοράς.

Σχετικά μέ τό «Δοκίμιο για τήν πρόσοδο» («Essay on Rent»^[16]) του Μάλθους ό συγγραφέας μας λέει:

«Όταν ό κ. Μάλθους δημοσίευσε τό Δοκίμίο του για τήν πρόσοδο, φαίνεται ότι αυτό έγινε ένμέρει για ν' άπαντήσει στό σύνθημα: "Κάτω οί λόρδοι!", πού ήταν τότε γραμμένο στους τοίχους μέ κόκκινα γράμματα, για νά υπερασπιστεί αυτή τήν τάξη και για ν' άποδείξει ότι ή τάξη αυτή δέν είναι όμοια μέ τους μονοπωλητές. Αυτό πού ήθελε ν' άποδείξει είναι ότι ή γαιοπρόσodus δέν μπορεί νά καταργηθεί, ότι ή αύξησή της γενικά είναι ένα φυσικό φαινόμενο, πού συνοδεύει τήν αύξηση του πλούτου και του πληθυσμού. Τό δημοφιλές όμως σύνθημα: "Κάτω οί λόρδοι!" δέν σημαίνει ύποχρεωτικά ότι κάτι τέτιο όπως ή πρόσodus δέν πρέπει νά ύπάρχει, αλλά μάλλον ότι θά πρέπει, σύμφωνα μέ τό ονομαζόμενο "σχέδιο του Spence"^[17], νά κατανεμηθεί έξίσου στον πληθυσμό. "Όταν όμως ό Μάλθους περνάει στήν υπεράσπιση των λόρδων γαιοκτημόνων ενάντια στον μισητό χαρακτηρισμό τους σάν μονοπωλητών και ενάντια στήν παρατήρηση του Σμίθ "ότι τους άρέσει νά θερίζουν εκεί πού ποτέ δέν έχουν σπείρει", τότε φαίνεται πώς άγωνίζεται για έναν άλλο χαρακτηρισμό. "Όλα αυτά τά έπιχειρήματά του μοιάζουν πάρα πολύ μέ τά έπιχειρήματα ενός δικηγόρου» (στό ίδιο, σελ. 108, 109).

[14. 'Ο άπολογητικός και αντιγραφικός χαρακτήρας των συγγραμμάτων του Μάλθους]

Τό βιβλίο του Μάλθους «On Population» («Για τόν πληθυσμό») ήταν ένας λίβελος ενάντια στή Γαλλική Έπανάσταση και ενάντια στις σύγχρονες μεταρρυθμιστικές ιδέες στήν Άγγλία (Γκόντγουιν κλπ.). Ήταν μιά άπολογία τής άθλιότητας τής εργατικής τάξης. Μιά θεωρία πού τήν άντέγραψε από τόν Τάουνσεντ και άλλους.

Τό «Δοκίμιο για τήν πρόσοδο» ήταν ένας λίβελος για τήν υπεράσπιση των λόρδων γαιοκτημόνων και ενάντια στό βιομηχανικό κεφάλαιο. Ήταν μιά θεωρία πού τήν άντέγραψε από τόν Άντερσον.

Τό σύγγραμμά του «Principles of Political Economy» ήταν ένας λίβελος υπέρ των καπιταλιστών ενάντια στους εργάτες και υπέρ τής άριστοκρατίας, τής εκκλησίας, των φοροφυγάδων, των κολάκων κλπ. ενάντια στους καπιταλιστές. Τή θεωρία τήν άντέγραψε από τόν Α.

Σμίθ. Έκει πού ή θεωρία είναι δικής του επινόησης, είναι αξιοθρήνητη. Στην παραπέρα έκθεση τής θεωρίας έχει σαν βάση τόν Σισμοντί. [XIV-778]

[VIII-345] {‘Ο Μάλθους στην («Πραγματεία για τόν πληθυσμό κλπ.», 5η έκδ. μεταφρασμένη στά γαλλικά από τόν P. Pénost, Γενεύη, 1836, 3η έκδ. τομ. IV, σελ. 104, 105), μέ τή δική του συνηθισμένη «βαθιά φιλοσοφία» κάνει τήν παρακάτω παρατήρηση έναντια σέ ένα οποιοδήποτε σχέδιο νά δωρηθούν αγελάδες στους άγγλους cottagers*.

«Νομίζουν ότι παρατήρησαν πώς οί cottagers πού έχουν αγελάδες είναι πολύ πιό φίλεργοι καί ότι κάνουν μιά πιό τακτική ζωή από εκείνους πού δέν έχουν αγελάδες... Οί περισσότεροι από εκείνους πού έχουν σήμερα αγελάδες, τίς αγόρασαν μέ τό εισόδημα από τήν εργασία τους. Γι’ αυτό είναι πιό σωστό νά λέμε ότι ή εργασία είναι εκείνη πού τούς προμήθευσε τίς αγελάδες, αντί νά λέμε ότι οί αγελάδες είναι εκείνες πού τούς χάρισαν τή γεύση τής δουλιās».

Καί έτσι είναι λοιπόν σωστό, ότι ό ζήλος τους στη δουλιά έδωσε στους νεόπλουτους από τούς αστούς (μαζί μέ τήν εκμετάλλευση ξένης εργασίας) αγελάδες, ενώ στους γιούς τους οί αγελάδες δίνουν τή γεύση τής όκηριās. Άν αφαιρούσαν από τίς αγελάδες τους τήν ικανότητα όχι νά δίνουν γάλα, αλλά νά έξουσιάζουν ξένη απλήρωτη δουλιά, αυτό θά ήταν πολύ ωφέλιμο για τή γεύση τους στη δουλιά.

‘Ο ίδιος «βαθύς φιλόσοφος» παρατηρεί:

«Είναι σαφές ότι δέν μπορούν δλοι οί άνθρωποι νά ανήκουν στίς μεσαιές τάξεις. Καί οί άπάνω καί οί κάτω τάξεις είναι αναπόφευκτες» (φυσικά, δέν ύπάρχει μέση χωρίς άκρα) «καί επιπλέον πολύ ωφέλιμες. Άν θά αφαιρούσε κανείς από τήν κοινωνία τήν έλπίδα νά ανέβει καί τόν φόβο νά πέσει καί αν ή εργασία δέν επέφερε τήν άμοιβή της καί ή άργία τήν τιμωρία της, δέν θά έβλεπε κανείς πουθενά εκείνον τό ζήλο, εκείνη τήν επιμέλεια, μέ τήν όποία ό καθένας πασχίζει νά βελτιώσει τή θέση του, πράγμα πού άποτελεί τό σημαντικότερο έλατήριο τής [346] γενικής ευημερίας» (στό ίδιο, σελ. 112).

Οί κάτω πρέπει νά ύπάρχουν, για νά φοβούνται οί επάνω μήν πέσουν, πρέπει νά ύπάρχουν καί οί επάνω, για νά έλπίζουν οί κάτω ν’ ανέβουν. Για νά έχει ή όκηρία τήν τιμωρία της, πρέπει ό εργάτης νά είναι φτωχός καί ό εισοδηματίας ή ό τόσο αγαπητός στον Μάλθους γαιοκτήμονας πρέπει νά είναι πλούσιος. Τί έννοει όμως ό Μάλθους μέ

* Φτωχοί αγρότες μεροκαματιάρηδες, πού επαιρναν από τόν γαιοκτήμονα ή από ένα φάρμερ ένα σπιτάκι (cottage) καί δίπλα του μιά πιθαμή γή. — Ύποσημείωση τής ρωσικής έκδοσης.

τήν ἀμοιβή τῆς ἐργασίας; Ὅπως θά δοῦμε πιό κάτω*, ἐννοεῖ ὅτι ὁ ἐργάτης ὀφείλει ἓνα μέρος τῆς ἐργασίας του νά τό ἐκτελεῖ χωρίς νά παίρνει ἓνα ἰσοδύναμο. Ὁραῖο κεντρί, ὅταν ἡ «ἀμοιβή» καί ὄχι ἡ πείνα θά ἦταν τό κεντρί. Ὅλη αὐτή ἡ ὑπόθεση θά κατέληγε τό πολύ-πολύ στό ὅτι ἓνας ἐργάτης μπορεῖ νά ἐλπίζει ὅτι κάποτε θά ἐκμεταλλεύεται κι αὐτός ἐργάτες.

«Ὅσο ἐπεκτείνεται τό μονοπώλιο», λέει ὁ Ρουσσώ, «τόσο πιό βαριά γίνεται ἡ ἀλυσίδα γιά τούς ἐκμεταλλευόμενους».

Διαφορετικά σκέπτεται ὁ «βαθύς στοχαστής» Μάλθους. Ἡ ἀνώτατη ἐλπίδα του — πού ὁ ἴδιος τήν χαρακτηρίζει λίγο-πολύ οὐτοπική — εἶναι νά αὐξάνει ἡ μάζα τῆς μεσαίας τάξης, τό δέ προλεταριάτο (τό ἐργαζόμενο) ν' ἀποτελεῖ ἓνα διαρκῶς μικρότερο ποσοστό σέ σχέση μέ τόν συνολικό πληθυσμό (καί στήν περίπτωση ἀκόμα πού αὐξάνει ἀπόλυτα ὁ ἀριθμός του). Αὐτή εἶναι πράγματι ἡ πορεία τῆς ἀστικής κοινωνίας.

«Πρέπει νά τρέφουμε τήν ἐλπίδα», λέει ὁ Μάλθους, «ὅτι κάποτε στό μέλλον οἱ μέθοδες, μέ τίς ὁποῖες ἐξοικονομεῖται ἐργασία καί πού παρουσιάζουν ἤδη τόσο μεγάλη πρόοδο, θά ἱκανοποιοῦν τελικά ὅλες τίς ἀνάγκες τῆς κοινωνίας μέ τή μεγαλύτερη εὐημερία, μέ λιγότερη ἀνθρώπινη ἐργασία ἀπό ἐκείνη πού ἀπαιτεῖται σήμερα γιά τόν σκοπό αὐτό: καί ἂν τότε ὁ ξεχωριστός ἐργάτης δέν θά ἀπαλλασσόταν ἀπό ἓνα μέρος τοῦ βαριοῦ φορτίου πού τόν καταπιέζει σήμερα» (ὀφείλει ὅπως καί προηγούμενα νά ἐργάζεται σκληρά καί σχετικά ὀλοένα καί περισσότερο γιά ἄλλους καί ὀλοένα καί λιγότερο γιά τόν ἑαυτό του), «ὥστόσο θά μπορούσε νά μειωθεῖ ὁ ἀριθμός ἐκείνων, στούς ὁποίους ἡ κοινωνία φορτώνει ἓνα τόσο βαρύ φορτίο» (στό ἴδιο, σελ. 113). [VIII-346]}

[15. Οἱ ἀρχές τοῦ Μάλθους, ὅπως ἐκτίθενται στό ἀνώνυμο σύγγραμμα «Outlines of Political Economy...»]

[XIV-778] Πρόκειται γιά ἓνα σύγγραμμα, στό ὁποῖο ἐκτίθενται οἱ ἀρχές τοῦ Μάλθους: «Outlines of Political Economy (being a plain and short view of the laws relating to the production, distribution and consumption of Wealth etc.**), London, 1832.

* Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο τίς σελ. 32, 36/37, 41-46.

** «Σχεδιάγραμμα τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας» (πού εἶναι μιά ἀπλή καί σύντομη θεώρηση τῶν νόμων πού ἀφοροῦν τήν παραγωγή, τή διανομή καί τήν κατανάλωση τοῦ πλούτου).

‘Ο άνθρωπος αυτός* μάς λέει πρίν απ’ όλα τόν πρακτικό λόγο, γιατί οί μαλθουσιανοί είναι ενάντια στον καθορισμό τής αξίας από τόν χρόνο εργασίας.

«Ότι ή εργασία είναι ή μοναδική πηγή του πλούτου, φαίνεται νά είναι μιά θεωρία πού δέν είναι λιγότερο επικίνδυνη απ’ ό,τι είναι λαθεμένη, γιατί προσφέρει δυστυχώς ένα επιχείρημα σέ κείνους πού ισχυρίζονται ότι όλη ή ιδιοκτησία ανήκει στίς εργαζόμενες τάξεις, τό δέ μερίδιο πού παίρνουν οί άλλοι τό έχουν ληστέψει ή κλέψει απ’ αυτούς» (στό ίδιο, σελ. 22, ύποσημείωση).

Στή φράση πού ακολουθεί προβάλλει πίο καθαρά απ’ ό,τι στον Μάλθους ότι ό Cazenove μπερδεύει τήν αξία του έμπορεύματος μέ τήν αξιοποίηση του έμπορεύματος ή του χρήματος σαν κεφαλαίου. Μέ τήν τελευταία έννοια εκφράζεται ή σωστή προέλευση τής υπεραξίας:

«Η αξία του κεφαλαίου, ή ποσότητα εργασίας πού αξίζει ή πού εξουσιάζει, είναι πάντα μεγαλύτερη από τήν ποσότητα τής εργασίας πού έχει κοστίσει, ή δέ διαφορά αποτελεί τό κέρδος ή τήν αμοιβή για τόν κάτοχό του» (στό ίδιο, σελ. 32).

Σωστό είναι και τό παρακάτω, πού έχει παρθει από τόν Μάλθους, γιατί τό κέρδος πρέπει νά συνυπολογίζεται στά έξοδα παραγωγής τής κεφαλαιοκρατικής παραγωγής:

«Τό κέρδος σέ σχέση μέ τό κεφάλαιο πού χρησιμοποιήθηκε {«αν δέν πετυχαινόταν αυτό τό κέρδος, δέν θά υπήρχε αρκετό κίνητρο, για νά παραχθει τό έμπόρευμα»} αποτελεί ουσιαστικόν όρο για τήν προσφορά και σαν τέτιος αποτελεί συστατικό μέρος των έξόδων παραγωγής» (στό ίδιο, σελ. 33).

Στήν επόμενη φράση υπάρχει, από τή μιά μεριά, τό σωστό συμπέρασμα, ότι τό κέρδος του κεφαλαίου προέρχεται άμεσα από μίαν ανταλλαγή του μέ τήν εργασία, και, από τήν άλλη μεριά, ή θεωρία για τό κέρδος του Μάλθους, για τό κέρδος πού βγαίνει κατά τήν πούληση:

«Τό κέρδος ενός ανθρώπου δέν εξαρτιέται από τήν εξουσία του πάνω στο προϊόν τής εργασίας άλλων, αλλά από τήν εξουσία του πάνω στην ίδια τήν εργασία».

(Έδω γίνεται ή σωστή διάκριση τής ανταλλαγής έμπορεύματος μέ έμπόρευμα και τής ανταλλαγής του σαν κεφαλαίου μέ εργασία).

«Αν ό άνθρωπος αυτός» [779] (όταν πέφτει ή αξία του χρήματος) «μπορεί

* ‘Ο John Cazenove

νά πουλήσει τά ἐμπορεύματά του σέ μεγαλύτερη τιμή, ἐνῶ μένουν ἀμετάβλητοι οἱ μισθοὶ τῶν ἐργατῶν του, τότε εἶναι ἐξόφθαλμο ὅτι βγάζει κέρδος ἀπό τό γεγονός αὐτό, ἀδιάφορο ἂν οἱ τιμές ἄλλων ἐμπορευμάτων ἀνεβαίνουν ἢ ὄχι. "Ἐνα μικρότερο μέρος ἀπό ἐκεῖνο πού παράγει εἶναι ἀρκετό, γιά νά θέσει σέ κίνηση τήν ἐργασία ἐκεῖνη, καί συνεπῶς μένει σ' αὐτόν ἕνα μεγαλύτερο μέρος τοῦ προϊόντος» (σελ. 49, 50).

"Ἴδια εἶναι ἡ περίπτωση, ἂν λ.χ. ἐξαιτίας τῆς εἰσαγωγῆς νέων μηχανῶν, τῆς ἐφαρμογῆς χημικῶν προτσές κλπ. ὁ καπιταλιστής παράγει τό ἐμπόρευμα κάτω ἀπό τήν παλιά του ἀξία καί τό πουλάει στήν παλιά του ἀξία ἢ πάντως πάνω ἀπό τήν ἀτομική ἀξία του, στήν ὁποία ἔχει πέσει τώρα. Στήν περίπτωση αὐτή εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ ἐργάτης δέν ἐργάζεται ἄμεσα λιγότερο χρόνο γιά τόν ἑαυτό του καί περισσότερο γιά τόν καπιταλιστή. "Ὅμως «ἕνα μικρότερο μέρος ἀπό ἐκεῖνο πού παράγει εἶναι ἀρκετό, γιά νά θέσει σέ κίνηση τήν ἐργασία ἐκεῖνη» κατά τήν ἀναπαραγωγή. Πράγματι, ὁ ἐργάτης ἀνταλλάσσει λοιπόν ἕνα μεγαλύτερο ἀπό πρὶν μέρος τῆς ἄμεσης ἐργασίας του μέ τή δική του ὑλοποιημένη ἐργασία. Ἐξακολουθεῖ λ.χ. νά παίρνει 10 λίρες. Αὐτές οἱ 10 λ. ὅμως — παρ' ὄλον ὅτι ἐξακολουθοῦν νά παρασταίνουν γιά τήν κοινωνία τήν ἴδια ποσότητα ἐργασίας — δέν εἶναι πιά τό προϊόν ἴσου μέ πρὶν σέ μέγεθος χρόνου ἐργασίας, ἀλλά ἴσως μιᾶς ὥρας μικρότερου. "Ἔτσι ὁ ἐργάτης δουλεύει στήν πραγματικότητα περισσότερο χρόνο γιά τόν καπιταλιστή καί λιγότερο γιά τόν ἑαυτό του. Θά ἦταν τό ἴδιο, σάν νά ἔπαιρνε μόνο 8 λ., οἱ ὁποῖες ὅμως, λόγω τῆς ἀνεβασμένης παραγωγικότητας τῆς ἐργασίας του, ἀντιπροσωπεύουν τήν ἴδια μάζα ἀξιῶν χρήσης πού ἀντιπροσώπευαν προηγούμενα οἱ 10 λ.

Σχετικά μέ τήν ταυτότητα τῆς ζήτησης καί τῆς προσφορᾶς^[18] τοῦ Τζαίημς Μίλλ, τήν ὁποία ἀναφέραμε λίγο πιό πάνω, ὁ ἀνώνυμος συγγραφέας παρατηρεῖ^[18]:

«Ἡ προσφορά τοῦ καθενός ἐξαρτιέται ἀπό τήν ποσότητα πού φέρνει στήν ἀγορά. Ἡ ζήτηση ἀπό μέρος του ἄλλων πραγμάτων ἐξαρτιέται ἀπό τήν ἀξία τῆς προσφορᾶς του. Ἡ προσφορά εἶναι κάτι τό συγκεκριμένο. Ἐξαρτιέται ἀπ' αὐτόν τόν ἴδιο. Ἡ ζήτηση εἶναι κάτι τό ἀόριστο, ἐξαρτιέται ἀπό ἄλλους. Ἡ προσφορά μπορεῖ νά μείνει ἴδια, ἐνῶ ἡ ζήτηση μεταβάλλεται. Τά 100 κουάρτερ σιτάρι πού φέρνει στήν ἀγορά ἕνας ἄνθρωπος μποροῦν τή μιά φορά νά ἀξίζουν 30 σελλίνια καί μιάν ἄλλη φορά 60 σελλίνια τό ἕνα κουάρτερ. Ἡ ποσότητα τῆς προσφορᾶς εἶναι καί στίς δύο περιπτώσεις ἴδια, ὅμως ἡ ζήτηση ἀπό μέρος αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἢ ἡ ἰκανότητά του ν' ἀγοράζει ἄλλα πράγματα εἶναι στήν τελευταία περίπτωση δύο φορές μεγαλύτερη ἀπό τήν πρώτη» (στό ἴδιο, σελ. 111, 112).

“Όσον αφορά τή σχέση ανάμεσα στην εργασία και τις μηχανές, ο ανώνυμος συγγραφέας παρατηρεί:

«Όταν τά έμπορεύματα αυξάνουν σαν αποτέλεσμα ενός σκοπιμότερου καταμερισμού τής εργασίας, δέν απαιτείται μεγαλύτερη από πρίν ζήτηση, γιά νά συντηρηθεί όλη εκείνη ή εργασία, πού χρησιμοποιόταν προηγούμενα».

(Πώς αυτό; “Αν ο καταμερισμός τής εργασίας είναι σκοπιμότερος, τότε μέ τήν ίδια εργασία θά παράγονται περισσότερα έμπορεύματα. Γι’ αυτό θά αυξηθεί ή προσφορά τους, ή δέ απορρόφησή τους δέν απαιτεί μήπως τή διεύρυνση τής ζήτησης; Μήπως ο Α. Σμίθ δέν λέει μέ τό δίκιο του ότι ο καταμερισμός τής εργασίας εξαρτιέται από τήν έκταση τής αγοράς; Πράγματι, όσον αφορά [τήν ανάγκη αύξησης] τής ζήτησης απ’ έξω, τότε απ’ αυτή τήν άποψη δέν υπάρχει διαφορά. Μόνο πού μέ τή χρησιμοποίηση μηχανών ή ζήτηση είναι αναγκαία σέ μεγαλύτερη έκταση. “Όμως «ένας σκοπιμότερος καταμερισμός τής εργασίας» μπορεί ν’ απαιτήσει τόν ίδιο ή ακόμα και μεγαλύτερο από πρίν αριθμό εργατών, ένω ή χρησιμοποίηση μηχανών έλαττώνει κάτω από όλες τις περιστάσεις τό μέρος εκείνο του κεφαλαίου πού διατίθεται γιά άμεση εργασία),

«ένω, όταν εισαχθούν μηχανές, ένα μέρος των εργατών χάνει μέ βεβαιότητα τήν απασχόλησή του, αν δέν μεσολαθήσει μιά αύξηση τής ζήτησης ή μιά πτώση του μισθού εργασίας ή του κέρδους.

“Ας υποθέσουμε ένα έμπόρευμα αξίας 1.200 λ. από τις όποιες οί 1.000 λ. αποτελούν τόν μισθό 100 εργατών, 10 λ. γιά τόν καθένα, και οί 200 λ. τό κέρδος μέ ποσοστό 20%. Και τώρα ας υποθέσουμε ότι τό ίδιο έμπόρευμα παράγεται μέ τήν εργασία 50 εργατών μέ τή βοήθεια μιās μηχανής, ή όποια κόστισε τήν εργασία άλλων 50 εργατών και απαιτεί 10 εργάτες γιά τή συντήρησή της. Στην περίπτωση αυτή ο παραγωγός θά είναι σέ θέση νά περιορίσει τήν τιμή του έμπορεύματος πού παράγει σέ 800 λ. και νά πάρει όμως τήν ίδια αποζημίωση γιά τή χρησιμοποίηση του κεφαλαίου του.

‘Ο μισθός 50 εργατών πρós 10 λ. ο ένας	500 λ.	
των 10 εργατών γιά τή συντήρησή τους	100 λ.	
Κέρδος 20% γιά τό κυκλοφορούν κεφάλαιο	500 λ.	} 200 λ.
γιά τό πάγιο κεφάλαιο των	500 λ.	

Συνολικά 800 λ.

(Σελ. 114, 115)

{(Οί 10 εργάτες γιά τή συντήρηση τής μηχανής αντιπροσωπεύουν έδω τήν έτήσια φθορά. Διαφορετικά ο λογαριασμός είναι λαθεμένος,

ἐπειδὴ διαφορετικὰ ἢ δουλιὰ τῆς συντήρησης προστίθεται στὰ ἀρχικὰ ἔξοδα παραγωγῆς τῆς μηχανῆς). Προηγούμενα ὁ ἐπιχειρηματίας ἔπρεπε νὰ ξοδεύει κάθε χρόνο 1.000 λ., ἀλλὰ καί ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος ἦταν 1.200 λ. Ἔχει τώρα μιά γιὰ πάντα ξοδέψει 500 λ. γιὰ τὴ μηχανή, ἐπομένως αὐτό τό ποσό δέν θά χρειαστεῖ πιά νὰ τό ξοδέψει μέ ὅποιοδήποτε τρόπο. Αὐτό πού θά πρέπει νὰ ξοδεύει εἶναι 100 λ. τό χρόνο γιὰ τὴ συντήρηση τῆς μηχανῆς καί 500 λ. γιὰ μισθούς (μιά καί τό παράδειγμα αὐτό δέν ὑπάρχει πρώτη ὕλη). Θά χρειαστεῖ νὰ ξοδεύει κάθε χρόνο μόνο 600 λ. ἀπό τό συνολικό του κεφάλαιο, ὅμως ἐξακολουθεῖ νὰ βγάζει κέρδος 200 λ. Ἡ μάζα καί τό ποσοστό τοῦ κέρδους ἔμειναν ἴδια. Τό ἐτήσιο προϊόν του ὅμως εἶναι πιά μόνο 800 λ. }

« Ἐκεῖνος πού ἔπρεπε νὰ πληρώσει προηγούμενα 1.200 λ. γιὰ τό ἐμπόρευμα, μπορεῖ νὰ ἐξοικονομήσει τώρα 400 λ., τίς ὁποῖες μπορεῖ νὰ τίς διαθέσει εἴτε γιὰ κάτι ἄλλο ἢ γιὰ τὴν ἀγορά μιᾶς μεγαλύτερης ποσότητας ἀπό τό ἴδιο ἐμπόρευμα. Ἄν αὐτές οἱ 400 λ. ξοδευτοῦν γιὰ τό [780] προϊόν τῆς ἄμεσης ἐργασίας, τότε αὐτές δίνουν ἀπασχόληση ὄχι γιὰ περισσότερους ἀπό 33,4 ἐργάτες, ἐνῶ θά φθάσει τούς 40 ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν, πού θά μείνουν ἀνεργοὶ ὕστερα ἀπό τὴ χρησιμοποίησι μηχανῶν.

Ὁ μισθός ἐργασίας 33,4 ἐργατῶν πρὸς 10 λ. ὁ ἕνας φτάνει	334 λ.
τίς	
Τό κέρδος 20% εἶναι	66 λ.
Σύνολο	400 λ.

(Μ' ἄλλα λόγια: ἂν οἱ 400 λ. ξοδευτοῦν γιὰ ἐμπορεύματα, πού εἶναι τό προϊόν ἄμεσης ἐργασίας, καί ἂν ὁ μισθός ἐργασίας τοῦ ἑνός ἐργάτη = 10 λ., τότε τὰ ἐμπορεύματα πού κοστίζουν 400 λ. πρέπει νὰ εἶναι τό προϊόν λιγότερων ἀπό 40 ἐργατῶν. Ἄν ἦταν τό προϊόν 40 ἐργατῶν, τότε θά περιεῖχαν μόνο πληρωμένη ἐργασία. Ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας (ἢ ἡ ὑλοποιημένη στὸν μισθὸ ποσότητα ἐργασίας) θά ἦταν ἴση μέ τὴν ἀξία τοῦ προϊόντος (μέ τὴν ποσότητα τῆς ὑλοποιημένης στό ἐμπόρευμα ἐργασίας). Τὰ ἐμπορεύματα ὅμως τῶν 400 λ. περιέχουν ἀπλήρωτη δουλιὰ, πού ἀποτελεῖ ἀκριβῶς τό κέρδος. Πρέπει ἐπομένως νὰ εἶναι τό προϊόν λιγότερων ἀπό 40 ἐργατῶν. Ἄν τό κέρδος εἶναι 20%, τότε μόνο τὰ $\frac{5}{6}$ τοῦ προϊόντος μποροῦν νὰ προέρχονται ἀπό πληρωμένη δουλιὰ, δηλαδή περίπου 334 λ. = 33,4 ἐργάτες πρὸς 10 λ. ὁ καθένας. Τό ἕνα ἕκτο, δηλαδή 66 λ., ἀντιπροσωπεύει τὴν ἀπλήρωτη δουλιὰ. Μέ τὸν ἴδιο πέρα γιὰ πέρα τρόπο ἔχει ὁ Ρικάρντο ἀποδείξει ὅτι ἡ μηχανή,

ακόμα και στην περίπτωση που ή χρηματική της τιμή είναι τόση όση είναι ή τιμή τής άμεσης έργασίας που αντικατασταίνει, μπορεί νά είναι τό προϊόν μόνο τόσης έργασίας*).

«Αν αυτές (δηλαδή οί 400 λ.) ξοδευτούν για τήν άγορά μιās μεγαλύτερης ποσότητας του ίδιου έμπορεύματος ή ενός άλλου έμπορεύματος, για τήν παραγωγή του όποιου χρησιμοποιήθηκε τό ίδιο είδος και ή ίδια ποσότητα πάγιου κεφαλαίου, θά άπασχολούσαν μόνο 30 έργάτες, έπειδή

ό μισθός 25 έργατών προς 10 λ. ό ένας φτάνει τίς	250 λ.
οί 5 έργάτες για τή συντήρησή τους	50 λ.
τό κέρδος από τό 250 λ. κυκλοφορούν και 250 πάγιο κεφάλαιο	100 λ.
Σύνολο	400 λ.

(Στήν περίπτωση δηλαδή που χρησιμοποιήθηκε ή μηχανή, ή παραγωγή έμπορεύματος αξίας 800 λ. άπαιτεί μιá δαπάνη 500 λ. για τή μηχανή, έπομένως για τήν παραγωγή ενός έμπορεύματος αξίας 400 λ. ή δαπάνη για τή μηχανή φτάνει μόνο τίς 250 λ. Έπειτα, για τήν έξυπνέρτηση μιās μηχανής αξίας 500 λ. χρειάζονται 50 έργάτες, έπομένως για μιá μηχανή αξίας 250 λ. χρειάζονται για τόν ίδιο σκοπό 25 έργάτες (=250 λ.). Έπειτα, ή έπισκευή (repair) (ή άναπαραγωγή τής μηχανής) αξίας 500 λ. άπαιτεί 10 έργάτες, άρα ή έπισκευή μιās μηχανής αξίας 250 λ. άπαιτεί 5 έργάτες (50 λ.). Έτσι έχουμε 250 λ. πάγιο κεφάλαιο και 250 λ. κυκλοφορούν κεφάλαιο, συνολικά ένα κεφάλαιο 500 λ., μέ βάση τό όποιο τό 20% κέρδος = 100 λ. Έτσι τό προϊόν = 300 λ. μισθοί και 100 λ. κέρδος = 400 λ., για τό όποιο άπασχολήθηκαν 30 έργάτες. Σ' όλες τίς περιπτώσεις προϋποτέθηκε έδω ότι ό καπιταλιστής (πού παράγει) δανείζεται τό κεφάλαιο από τόν τραπεζίτη (400 λ.) στόν όποιο έχουν καταθέσει τίς οίκονομίες τους οί καταναλωτές, ή ότι ό ίδιος ό καπιταλιστής διαθέτει κεφάλαιο πέρα από τίς 400 λ. που έχουν έξοικονομηθεί από τό εισόδημα τών καταναλωτών. Αυτό γίνεται γιατί μέ ένα κεφάλαιο 400 λ. δέν μπορεί νά ξοδεύει 250 λ. για τή μηχανή και 300 λ. για τούς μισθούς έργασίας).

«Αν τό συνολικό ποσό τών 1.200 λ. ξοδευτεί στό προϊόν άμεσης έργασίας, τότε χωρίζεται σε 1.000 λ. μισθό έργασίας και 200 λ. κέρδος» (ό μισθός

* Βλ. τό 2ο μέρος τών «Θεωριών για τήν Ύπεραξία», σελ. 641-643 τής έλληνικής μετάφρασης, έκδοση «Σύγχρονη Έποχή», Αθήνα, 1982.

έργασίας 100 εργατών είναι 1.000 λ.). «Αν τό ποσό αυτό ξοδευτεί ένμέρει μέ τόν ένα καί ένμέρει μέ τόν άλλο τρόπο... τότε χωρίζεται σέ 934 λ. μισθό εργασίας καί σέ 266 λ. κέρδος» (δηλαδή 60 εργάτες στήν επίχειρηση πού εργάζεται μέ μηχανές καί 33,4 εργάτες στήν επίχειρηση πού εργάζεται χωρίς μηχανές (δηλαδή ό συνολικός αριθμός τών εργατών φτάνει τούς 93,4) πού παίρνουν 934 λ.) «καί, τέλος, μέ τήν τρίτη προϋπόθεση, στήν όποία τό συνολικό ποσό, πού έχει ξοδευτεί για τό κοινό προϊόν τών μηχανών καί τής άμεσης εργασίας, χωρίζεται σέ 900 λ. μισθό εργασίας καί 300 λ. κέρδος» (γιατί στήν περίπτωση αυτή ό αριθμός τών εργατών είναι 90) (στό ίδιο, σελ. 114-117).

[781] «Ύστερα από τήν εισαγωγή μηχανών ό καπιταλιστής δέν μπορεί νά χρησιμοποιεί τήν ίδια μέ πρίν ποσότητα εργασίας, χωρίς νά συσσωρεύσει περισσότερο κεφάλαιο. Τό εισόδημα όμως πού εξοικονομούν οί καταναλωτές αὐτῶν τών ἐμπορευμάτων, ὕστερα ἀπό τήν πτώση τῶν τιμῶν τους, θά αὐξήσει τήν κατανάλωση τοῦ ενός ἢ τοῦ ἄλλου εἴδους καί ἔτσι θά δημιουργήσουν κάποια ζήτηση για ἕνα μέρος, ἄν ὄχι για ὅλη τήν εργασία πού έχει ἐκτοπιστῆ ἀπό τίς μηχανές» (στό ίδιο, σελ. 119).

«Ό κ. ΜακΚούλλοχ έχει τή γνώμη ὅτι ἡ χρησιμοποίηση μηχανῶν σ' ἕναν κλάδο παραγωγῆς δημιουργεῖ κατ' ἀνάγκη μίαν ἴση ἢ μεγαλύτερη ζήτηση για τούς ἀπολυμένους ἀπό ὅποιονδήποτε ἄλλον κλάδο παραγωγῆς εργάτες. Καί για νά τό ἀποδείξει αὐτό, ὑποθέτει ὅτι τό ποσό τό ὅποιο εξοικονομεῖται κάθε χρόνο, καί ἀπαιτεῖται για ν' ἀντικαταστήσει τήν ἀξία τῆς μηχανῆς, ὅταν θά έχει καταναλωθεῖ ὀλοκληρωτικά, δημιουργεῖ κάθε χρόνο μίαν αὐξανόμενη ζήτηση εργασίας. Καί ἐπειδή ὅμως αὐτά τά ἐτήσια ποσά, ὅταν ἀριθμηθοῦν στό τέλος μιᾶς χρονικῆς περιόδου, μποροῦν νά εἶναι ἴσα μονάχα μέ τό ἀρχικό κόστος τῆς μηχανῆς σὺν τούς τόκους κατά τή διάρκεια τῆς λειτουργίας της, δέν εἶναι εὐκόλο νά κατανοηθεῖ πῶς μποροῦν νά προκαλέσουν μιά ζήτηση εργασίας μεγαλύτερη ἀπό ἐκείνη πού θά προκαλοῦσαν, ἄν δέν εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ μηχανές» (στό ίδιο, σελ. 119, 120).

Τό ίδιο τό κονδύλι ἀπόσβεσης (sinking fund) μπορεί βέβαια νά χρησιμοποιηθεῖ πάλι για συσώρευση στό χρονικό διάστημα, στή διάρκεια τοῦ ὁποίου ὑπολογίζεται ἡ φθορά τῆς μηχανῆς, χωρίς νά γίνεται στήν πραγματικότητα. Πάντως ὅμως αὐτή ἡ ζήτηση εργασίας ἔτσι ὅπως δημιουργήθηκε εἶναι πολύ μικρότερη ἀπ' ὅ,τι θά ἦταν, ἄν ὀλόκληρο τό κεφάλαιο πού έχει ξοδευτεί (για μηχανές) ξοδευόταν για μισθούς εργασίας καί ὄχι μόνο τό ἐτήσιο τοκοχρεολύσιό του. Ὁ Μάκ Πέτερ* εἶναι γαιδούρι ὅπως πάντα. Τό σημεῖο αὐτό εἶναι ἀπλῶς ἀξιόλογο, ἐπειδή ἐδῶ ἐκφράζεται ἡ σκέψη ὅτι τό ίδιο τό κονδύλι ἀπόσβεσης εἶναι ἕνα κονδύλι συσώρευσης (Accumulation funds).

* Ἡ ἐκφραση «Μάκ Πέτερ» σημαίνει βλάκας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΙΚΟΣΤΟ

Διάλυση τῆς σχολῆς τοῦ Ρικάρντο

1. [P. Τόρρενς]

[α) Ὁ Σμίθ καί ὁ Ρικάρντο γιά τή σχέση ἀνάμεσα
στό μέσο ποσοστό τοῦ κέρδους καί στόν νόμο τῆς ἀξίας]

[782] R. Torrens. «An Essay on the Production of Wealth etc.», London. 1821.

Ἡ μελέτη τοῦ συναγωνισμοῦ — τῶν φαινομένων τῆς παραγωγῆς — δείχνει ὅτι κεφάλαια ἴσου μεγέθους ἀποφέρουν κατά μέσον ὄρο ἴσο κέρδος, ἢ ὅτι μέ δοσμένο τό μέσο ποσοστό τοῦ κέρδους ἡ μάζα τοῦ κέρδους ἐξαρτιέται ἀπό τό μέγεθος τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου (καί τό μέσο ποσοστό τοῦ κέρδους δέν σημαίνει τίποτα ἄλλο).

Ὁ Α. Σμίθ ἔχει σημειώσει τό γεγονός αὐτό. Δέν τοῦ δημιουργεῖ κανένα πρόβλημα συνειδήσης τό ζήτημα τῆς σχέσης του μέ τή διατυπωμένη ἀπό τόν ἴδιο θεωρία τῆς ἀξίας. Τό ζήτημα αὐτό τοῦ δημιουργεῖ τόσο τό λιγότερο ἓνα πρόβλημα, ἐπειδή δίπλα στή λεγόμενη ἐσωτερική του θεωρία τῆς ἀξίας εἶχε διατυπώσει καί διάφορες ἄλλες θεωρίες καί μπορούσε κατ' ἐπιλογὴν νά ἀναφέρεται στή μιά ἢ στήν ἄλλη ἀπ' αὐτές. Ἡ μοναδική σκέψη, στήν ὁποία τόν παρακινοῦν τά πράγματα, εἶναι ἡ πολεμική ἐνάντια στήν ἀποψη, πού θέλει νά ἀναγάγει τό κέρδος σέ μισθό ἐποπτείας, ἐπειδή, ἐκτός ἀπό τά ἄλλα περιστατικά, ἡ δουλιά τῆς ἐποπτείας δέν αὐξάνει στό ἴδιο μέτρο μέ τήν κλίμακα τῆς παραγωγῆς, καί ἐκτός ἀπ' αὐτό, ἡ ἀξία τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου μπορεῖ νά αὐξάνει (ἐξαιτίας λ.χ. τῆς ἀνατίμησης τῆς πρώτης ὕλης), χωρίς νά αὐξάνει ἡ κλίμακα τῆς παραγωγῆς*. Στήν ἀντίληψη τοῦ Σμίθ δέν ὑπάρχει ἓνας ἐσωτερικός νόμος γιά τόν καθορισμό τοῦ

* Βλ. τίς σελ. 70-73 τοῦ πρώτου μέρους τῶν «Θεωριῶν γιά τήν Ὑπεραξία», ἔκδοσις «Σύγχρονης Ἐποχῆς», Ἀθήνα, 1981.

μέσου κέρδους καί τοῦ μεγέθους του. Ὁ Σμίθ λέει μόνο πῶς ὁ συναγωνισμός μικραίνει αὐτό τό χ.

Ὁ Ρικάρντο ταυτίζει (ἐκτός ἀπό μερικές καί μόνο συμπτωματικές παρατηρήσεις) παντοῦ τό κέρδος ἄμεσα μέ τήν ὑπεραξία. Γι' αὐτό, σύμφωνα μέ τόν Ρικάρντο, τά ἐμπορεύματα πουλιούνται μέ κέρδος, ὄχι γιατί πουλιούνται πάνω ἀπό τήν ἀξία τους, ἀλλά γιατί πουλιούνται στήν ἀξία τους. Κατά τήν διερεύνηση τῆς ἀξίας ὅμως (στό I κεφ. τῶν «Principles») ὁ Ρικάρντο εἶναι ὁ πρῶτος πού κάνει σκέψεις γιά τή σχέση τοῦ καθορισμοῦ τῆς ἀξίας τῶν ἐμπορευμάτων μέ τό φαινόμενο ὅτι ἴσα σέ μέγεθος κεφάλαια ἀποφέρουν ἴσα κέρδη. Τά κεφάλαια αὐτά μποροῦν νά τό πετύχουν αὐτό μόνο, ἐφόσον τά ἐμπορεύματα πού παράγουν ναί μέν δέν πουλιούνται στίς ἴδιες τιμές, (μπορεῖ ὅμως νά εἰπωθεῖ ὅτι τό ἀποτέλεσμά τους εἶναι μιά ἴδια τιμή, ἐφόσον ἡ ἀξία τοῦ μή καταναλωμένου μέρους τοῦ πάγιου κεφαλαίου συνυπολογίζεται στό προϊόν), ὅμως ἀποφέρουν βέβαια τήν ἴδια ὑπεραξία, τό ἴδιο περίσσευμα τῆς τιμῆς πάνω ἀπό τήν τιμή τῶν προκαταβολῶν. Τώρα ὅμως ὁ Ρικάρντο πρῶτος ἔχει ἐπισύρει τήν προσοχή στό ὅτι ἴσα σέ μέγεθος κεφάλαια δέν ἔχουν καθόλου τήν ἴδια ὀργανική σύνθεση. Τήν διαφορά αὐτῆς τῆς σύνθεσης τήν πῆρε ἔτσι ὅπως τήν παρέλαβε ἀπό τόν Α. Σμίθ — κυκλοφοροῦν καί πάγιο κεφάλαιο — δηλαδή πῆρε μόνο τίς διαφορές πού ἀπορρέουν ἀπό τό προτσές τῆς κυκλοφορίας.

Ὁ Ρικάρντο δέν λέει καθόλου καθαρά ὅτι αὐτό ἀπό πρώτη ματιά ἀντιφάσκει μέ τόν νόμο τῶν ἀξιῶν, ὅτι κεφάλαια ἀνίσης ὀργανικῆς σύνθεσης, πού θέτουν ἐπομένως σέ κίνηση ἀνίσεις μάζες ἄμεσης ἐργασίας, παράγουν ἐμπορεύματα τῆς ἴδιας ἀξίας καί ἀποφέρουν τήν ἴδια ὑπεραξία (πού τήν ταυτίζει μέ τό κέρδος). Ἀντίθετα, προχωρεῖ στήν διερεύνηση τῆς ἀξίας, προυποθέτοντας τό κεφάλαιο καί ἕνα γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους. Ταυτίζει προκαταβολικά τίς τιμές κόστους καί τίς ἀξίες καί δέν βλέπει ὅτι αὐτή ἡ προυπόθεση ἐξαρχῆς ἀπό πρώτη ματιά ἀντιφάσκει μέ τόν νόμο τῆς ἀξίας. Μόνο πάνω στή βάση αὐτῆς τῆς προυπόθεσης, πού ἐμπεριέχει τήν κύρια ἀντίφαση καί τήν καθεαυτό δυσκολία, φτάνει σέ μιά χωριστή περίπτωση — στή διακύμανση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας, στήν ἀνοδο ἢ τήν πτώση του. Γιά νά μείνει τώρα ἴδιο τό ποσοστό τοῦ κέρδους, πρέπει ἡ ἀνοδος ἢ ἡ πτώση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας νά εἶναι ἀντίστοιχη μέ τήν πτώση ἢ τήν ἀνοδο τοῦ κέρδους, νά ἐπιδρᾷ ἀνισα στά κεφάλαια διαφορετικῆς ὀργανικῆς σύνθεσης. Ὄταν ἀνεβαίνει ὁ μισθός ἐργασίας καί πέφτει ἐπομένως τό κέρδος, τότε πέφτουν οἱ τιμές τῶν ἐμπορευμάτων, τῶν ὁποίων ἡ παραγωγή ἀπαιτεῖ

ένα σχετικά μεγαλύτερο πάγιο κεφάλαιο. Στην αντίθετη περίπτωση γίνεται τό αντίθετο. Γι' αυτό οι «ανταλλακτικές αξίες» τῶν ἐμπορευμάτων στήν περίπτωση αὐτή δέν καθορίζονται ἀπό τόν χρόνο ἐργασίας, πού ἀπαιτεῖται γιά τήν παραγωγή τοῦ καθενός ἀπ' αὐτά. Μ' ἄλλα λόγια: ὁ καθορισμός αὐτός ἴσου ποσοστοῦ τοῦ κέρδους (ἀλλά μόνο στή μιά ξεχωριστή περίπτωση καί ἀπ' αὐτόν τόν πλάγιο δρόμο φτάνει ὁ Ρικάρντο σ' αὐτό τό συμπέρασμα) γιά κεφάλαια διαφορετικῆς ὀργανικῆς σύνθεσης ἀντιφάσκει στόν νόμο τῆς ἀξίας ἢ, ὅπως λέει ὁ Ρικάρντο, ἀποτελεῖ ἐξαίρεση ἀπ' αὐτόν, ὁπότε ὁ Μάλθους παρατηρεῖ σωστά ὅτι μέ τήν πρόοδο τῆς [783] βιομηχανίας* ὁ κανόνας γίνεται ἡ ἐξαίρεση καί ἡ ἐξαίρεση ὁ κανόνας**. Ἡ ἴδια ἡ ἀντίφαση δέν ἐκφράζεται καθαρά ἀπό τόν Ρικάρντο, δηλαδή ὄχι μέ τήν παρακάτω μορφή: Παρ' ὅλον ὅτι τό ἕνα ἐμπόρευμα περιέχει περισσότερη ἀπλήρωτη δουλιὰ ἀπό τό ἄλλο — ἐπειδή μέ ἴσο τόν βαθμό ἐκμετάλλευσης τοῦ ἐργάτη ἡ ποσότητα τῆς ἀπλήρωτης δουλιᾶς ἐξαρτιέται ἀπό τήν ποσότητα τῆς πληρωμένης δουλιᾶς, δηλαδή ἀπό τήν ποσότητα τῆς ἄμεσης ἐργασίας πού χρησιμοποιήθηκε — ἀποφέρουν ὥστόσο τίς ἴδιες ἀξίες ἢ τό ἴδιο περίσσευμα τῆς ἀπλήρωτης δουλιᾶς πάνω ἀπό τήν πληρωμένη. Ἀντίθετα, γιά τόν Ρικάρντο ἡ ἀντίφαση παρουσιάζεται μονάχα στήν παρακάτω μοναδική μορφή: Σέ μερικές περιπτώσεις ὁ μισθός ἐργασίας — μιά ἀλλαγὴ στόν μισθό ἐργασίας — ἐπηρεάζει τίς τιμές κόστους (ὁ Ρικάρντο μιλάει γιά ἀνταλλακτικές ἀξίες) τῶν ἐμπορευμάτων.

Οἱ διαφορετικοί χρόνοι περιστροφῆς τοῦ κεφαλαίου — ἂν δηλαδή τό κεφάλαιο παραμένει μεγαλύτερο χρονικό διάστημα στό προτσές τῆς παραγωγῆς (ἂν καί ὄχι στό προτσές ἐργασίας) ἢ στό προτσές τῆς κυκλοφορίας καί χρειάζεται περισσότερο χρόνο, παρά περισσότερη ἐργασία γιά τήν περιστροφή του — δέν ἐπηρεάζουν ἐπίσης τήν ἰσότητα τῶν κερδῶν. Καί αὐτό πάλι — γιά τόν Ρικάρντο πρόκειται πάλι γιά ἐξαίρεση — ἀντιφάσκει μέ τόν νόμο τῶν ἀξιῶν.

Ἔτσι ὁ Ρικάρντο παρουσίασε τά πράγματα πολύ μονόπλευρα. Ἄν τά εἶχε ἐκφράσει μέ γενική μορφή, τότε θά ἔφτανε καί στή γενική λύση τοῦ ζητήματος.

Σ' αὐτόν ὅμως ἀνήκει ἡ μεγάλη ὑπηρεσία: Ὁ Ρικάρντο διαισθάνεται τήν διαφορά ἀνάμεσα στίς ἀξίες καί στίς τιμές κόστους*** καί γιά

* Βλ. τή σελ. 22 τούτου τοῦ τόμου.

** Βλ. τή σελ. 8 καί 19-22 τούτου τοῦ τόμου.

*** Τιμές κόστους — ἐδῶ, καί γενικά σέ τούτον τόν τόμο, μέ τήν ἔννοια τῶν τιμῶν παραγωγῆς — Σημ. μεταφράστῃ

ὀρισμένες συγκεκριμένες περιπτώσεις διατυπώνει τὴν ἀντίφαση, ἂν καὶ μόνο σὰν ἐξαίρεση ἀπὸ τὸν νόμο, τὴν ἀντίφαση ὅτι κεφάλαια ἀνίστης ὀργανικῆς σύνθεσης (δηλαδή σέ τελευταία ἀνάλυση πρόκειται πάντα γιὰ κεφάλαια πού δέν ἐκμεταλλεύονται ἴση ζωντανή ἐργασία) ἀποφέρουν ἴσες ὑπεραξίες (κέρδη) καί — ἂν ὑπολογιστεῖ ὅτι ὅσον ἀφορᾷ τὸ πάγιο κεφάλαιο ἓνα μέρος του μπαίνει στό προτσές ἐργασίας, χωρὶς νὰ μπαίνει στό προτσές ἀξιοποίησης — ἀποφέρουν ἴσες ἀξίες, δηλαδή ἐμπορεύματα ἴσης ἀξίας (πιό σωστά τιμές κόστους, ὁ Ρικάρντο ὅμως τὰ μπερδεύει).

β) Ἡ σύγκυση τοῦ Τόρρενς κατὰ τὸν καθορισμὸ τῆς ἀξίας τῆς ἐργασίας καὶ τῆς πηγῆς τοῦ κέρδους

Ὅπως εἶδαμε, ὁ Μάλθους τὸ χρησιμοποιεῖ αὐτὸ [τὴν ἀνακάλυψη ἀπὸ τὸν Ρικάρντο τῆς ἀντίφασης ἀνάμεσα στὸν νόμο τῆς ἀξίας καὶ στό ἴσο κέρδος ἀνόμοιων στή σύνθεσή τους κεφαλαίων]*, γιὰ ν' ἀπαρνηθεῖ τὸν ρικαρντιανὸ νόμο τῆς ἀξίας.

Στὴν ἀρχὴ τοῦ συγγράμματός του ὁ Τόρρενς ξεκινάει ἀμέσως ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀνακάλυψη τοῦ Ρικάρντο, ὄχι γιὰ νὰ λύσει τὸ πρόβλημα, ἀλλὰ γιὰ νὰ παρουσιάσει αὐτὸ τὸ ἴδιο τὸ «φαινόμενο» σὰν τὸν νόμο τοῦ φαινομένου.

« Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι χρησιμοποιοῦνται κεφάλαια διαφορετικοῦ βαθμοῦ διάρκειας. Ἄν ἓνας ἐργοστασιάρχης μάλλινου ὑφάσματος καὶ ἓνας ἐργοστασιάρχης μεταξωτῶν χρησιμοποιοῦν ὁ καθένας τους ἓνα κεφάλαιο 2000 λ. καὶ ἂν ὁ πρῶτος διαθέσει 1500 λ. σέ μηχανές διαρκείας καὶ 500 λ. σέ μισθούς ἐργασίας καὶ πρῶτες ὕλες, ἐνῶ ὁ δεύτερος μόνο 500 λ. σέ μηχανές διαρκείας καὶ 1500 λ. σέ μισθούς καὶ πρῶτες ὕλες... Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι καταναλώνεται κάθε χρόνο τὸ 1/10 αὐτοῦ τοῦ πάγιου κεφαλαίου καὶ ὅτι τὸ ποσοστὸ τοῦ κέρδους εἶναι 10%, τότε, ἐπειδὴ τὸ κεφάλαιο τῶν 2000 λ. τοῦ ἐργοστασιάρχου μάλλινου ὑφάσματος πρέπει νὰ τοῦ δώσει ἓνα προϊόν ἀξίας 2200 λ., γιὰ νὰ τοῦ ἀποφέρει αὐτὸ τὸ κέρδος καὶ ἐπειδὴ ἡ ἀξία τοῦ πάγιου κεφαλαίου του μειώθηκε στό προτσές τῆς παραγωγῆς ἀπὸ 1500 σέ 1350 λ., πρέπει τὰ παραγμένα ἐμπορεύματα νὰ πουληθοῦν πρὸς 850 λίρες. Τὸ ἴδιο, ἐπειδὴ τὸ πάγιο κεφάλαιο τοῦ βιομήχανου μεταξωτῶν μειώθηκε στό προτσές τῆς παραγωγῆς κατὰ τὸ 1/10, δηλαδή ἀπὸ 500 λ. σέ 450 λ., τότε τὰ παραγμένα μεταξωτά, γιὰ νὰ τοῦ ἀποφέρουν τὸ συνηθισμένο ποσοστὸ τοῦ κέρδους στό συνολικὸ του κεφάλαιο τῶν 2000 λ., θὰ πρέπει νὰ πουληθοῦν πρὸς 1750 λ... Ἄν χρησιμοποιηθοῦν κεφάλαια ἴσου μεγέ-

* Ἡ φράση μέσα στὶς ἀγκύλες ὑπάρχει στή ρωσικὴ μετάφραση. — Σημ. μετ.

θους, διαφορετικού όμως βαθμού διάρκειας, τότε τά παραγμένα είδη, μαζί με τό υπόλοιπο του κεφαλαίου στον ένα κλάδο παραγωγής, πρέπει νά είναι σέ ανταλλακτική αξία ίσα μέ τά παραγμένα προϊόντα σύν τό υπόλοιπο του κεφαλαίου σ' έναν άλλο κλάδο παραγωγής» (Torrens. «An Essay on the Production of Wealth», London, 1821, σελ. 28-29).

Έδω εκφράζεται καί καταγράφεται μόνο τό φαινόμενο πού παρουσιάζεται στον συναγωνισμό. Δηλαδή υποτίθεται ένα «συνηθισμένο ποσοστό του κέρδους», χωρίς νά δείχνεται από πού προέρχεται, ή νά αφήνεται νά νοηθεί ότι αυτό πρέπει νά καταδειχθεί.

«Ίσα κεφάλαια ή, μ' άλλα λόγια, ίσες ποσότητες συσσωρευμένης εργασίας βάζουν συχνά σέ κίνηση διαφορετικές ποσότητες άμεσης εργασίας. Τό γεγονός αυτό δέν αλλάζει καθόλου τό ζήτημα» (σελ. 29, 30),

δηλαδή τό ζήτημα ότι ή αξία του προϊόντος σύν τό υπόλοιπο του κεφαλαίου, πού δέν καταναλώθηκε, δίνουν ίσες αξίες — ή, πράγμα πού είναι τό ίδιο, ίσα κέρδη.

Η αξία αυτής τής φράσης δέν συνίσταται στό ότι ο Τόρρενς καί έδω απλώς καταγράφει πάλι τό φαινόμενο, χωρίς νά τό εξηγήει, αλλά στό ότι — κάτι πού ώστόσο τό χαλάει πάλι, παρουσιάζοντάς το σάν «ιδιαιτέρη περίπτωση» — τή διαφορά ανάμεσα στά κεφάλαια τήν καθορίζει από τό ότι ίσα κεφάλαια θέτουν σέ κίνηση άνισες μάζες ζωντανής εργασίας. Αν ή αξία είναι ίση μέ τήν εργασία πού ξοδεύτηκε κατά τήν παραγωγή ενός έμπορεύματος καί υλοποιήθηκε σ' αυτό, τότε είναι φανερό ότι — αν τά έμπορεύματα πουλιούνται στην αξία τους — τότε ή περιεχόμενη σ' αυτά υπεραξία μπορεί νά είναι ίση μόνο μέ τήν περιεχόμενη σ' αυτά απλήρωτη δουλιά ή surplus labour (πρόσθετη εργασία). Αυτή όμως ή πρόσθετη εργασία — μέ ίδιο τόν βαθμό εκμετάλλευσης του εργάτη — δέν μπορεί νά είναι ίση για τά κεφάλαια πού θέτουν σέ κίνηση διαφορετικές ποσότητες άμεσης εργασίας, αδιάφορο αν τή διαφορά αυτή τήν προκαλεί τό άμεσο προτσές παραγωγής ή ο χρόνος κυκλοφορίας. Αυτή είναι λοιπόν ή υπηρεσία πού πρόσφερε ο Τόρρενς, ότι δηλαδή έκανε αυτή τή διατύπωση. Τί συμπέρασμα βγάζει απ' αυτό; Ότι έδω [784], στην κεφαλαιοκρατική παραγωγή, συντελείται μιá αναστροφή στον νόμο τής αξίας. Δηλαδή, ότι ο νόμος τής αξίας, πού συνάγεται μέ τή μέθοδο τής αφάιρεσης από τήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή, αντιφάσκει μέ τά φαινόμενά της. Καί τί βάζει στην θέση του; Απολύτως τίποτα, εκτός από τήν ωμή χωρίς νόημα γλωσσική διατύπωση του φαινομένου, πού πρόκειται νά εξηγηθεί.

«Στήν πρωτόγονη περίοδο τῆς κοινωνίας»

(δηλαδή τότε ἀκριβῶς πού ζήτημα εἶναι ἄν γενικά εἶχε ἀναπτυχθεῖ ἡ ἀνταλλακτική ἀξία — δηλ. τό προϊόν σάν ἐμπόρευμα — ἐπομένως καί ὁ νόμος τῆς ἀξίας)

«αὐτό πού καθορίζει τή σχετική ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων εἶναι ἡ συνολική ποσότητα τῆς ξοδεμένης στήν παραγωγή τους ἐργασίας, τῆς συσσωρευμένης καί τῆς ἄμεσης ἐργασίας. Ἀπό τή στιγμή ὅμως πού ἔχει συσσωρευθεῖ κεφάλαιο καί ἄρχισε νά ξεχωρίζει μιά τάξη καπιταλιστῶν ἀπό μιά τάξη ἐργατῶν, ἀπό τή στιγμή ὅπου ἐκεῖνος πού σέ ἕναν ὁποιοδήποτε κλάδο παραγωγῆς ἐμφανίζεται σάν ἐπιχειρηματίας, ὁ ὁποῖος δέν κάνει ὁ ἴδιος τή δική του ἐργασία, ἀλλά γιά τόν σκοπό αὐτό προκαταβάλλει σέ ἄλλους μέσα συντήρησης καί πρῶτες ὕλες, τότε αὐτό πού καθορίζει τήν ἀνταλλακτική ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων εἶναι τό ποσό τοῦ κεφαλαίου ἢ ἡ ποσότητα συσσωρευμένης ἐργασίας πού ξοδεύτηκε γιά τήν παραγωγή τους» (στό ἴδιο, σελ. 33, 34). «Ὅταν εἶναι ἴσα δύο κεφάλαια, τά προϊόντα τους εἶναι ἴσης ἀξίας, ὅσο κι ἄν ἀλλάξουμε τήν ποσότητα ἄμεσης ἐργασίας πού θέτουν σέ κίνηση ἢ πού ἀπαιτοῦν τά προϊόντα τους. Ἄν εἶναι ἄνισα, τά προϊόντα τους θά εἶναι ἄνισης ἀξίας, ἀκόμα καί στήν περίπτωση ὅπου θά ἦταν ἀκριβῶς ἴση ἡ συνολική μάζα ἐργασίας πού ξοδεύτηκε γι' αὐτά» (σελ. 39). «Ἐπομένως, ὕστερα ἀπό τόν χωρισμό αὐτό καπιταλιστῶν καί ἐργατῶν, ἐκεῖνο πού καθορίζει τήν ἀνταλλακτική ἀξία εἶναι τό ποσό τοῦ κεφαλαίου, ἡ ποσότητα συσσωρευμένης ἐργασίας καί ὄχι, ὅπως γινόταν πρὶν ἀπό τόν χωρισμό ἐκεῖνο, ἡ ποσότητα τῆς συσσωρευμένης καί ἄμεσης ἐργασίας πού ξοδεύτηκε στήν παραγωγή» (στό ἴδιο, σελ. 39, 40).

Ἐδῶ ἔχουμε πάλι ἐκφρασμένο μόνο τό φαινόμενο, ὅτι ἴσα σέ μέγεθος κεφάλαια ἀποφέρουν ἴσα κέρδη, ἢ ὅτι ἡ τιμή κόστους τοῦ ἐμπορεύματος εἶναι ἴση μέ τήν τιμή τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου σὺν τό μέσο κέρδος. Ταυτόχρονα, μέ τήν υπόδειξη ὅτι τό φαινόμενο αὐτό ἀπό πρώτη ματιά δέν συμβιδιάζεται μέ τόν καθορισμό τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορεύματος ἀπό τόν περιεχόμενο σ' αὐτό χρόνο ἐργασίας, ἀφοῦ ἴσα κεφάλαια βάζουν σέ κίνηση διαφορετικές ποσότητες ἄμεσης ἐργασίας. Ἀποτελεῖ ταυτολογία ἡ παρατήρηση τοῦ Τόρρενς ὅτι αὐτό τό φαινόμενο τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς φανερώνεται μόνο ἀπό τή στιγμή πού ὑπάρχει κεφάλαιο — πού ὑπάρχουν τάξεις καπιταλιστῶν καί ἐργατῶν, πού ἀποκτοῦν αὐτοτέλεια οἱ ἀντικειμενικοί ὅροι τῆς ἐργασίας μέ τή μορφή τοῦ κεφαλαίου.

Μέ ποιόν τρόπο ὅμως ὁ χωρισμός τῶν [ἀπαραίτητων] γιά τήν παραγωγή τοῦ ἐμπορεύματος [παραγόντων] — μέ τήν ιδιότητα τῶν καπιταλιστῶν καί τῶν ἐργατῶν, τοῦ κεφαλαίου καί τῆς μισθωτῆς ἐρ-

γασίας — ανατρέπει τόν νόμο τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορεύματος, ὁ Τόρρενς τό «συνάγει» ἀπλούστατα ἀπό τό μή κατανοηθέν φαινόμενο.

Ὁ Ρικάρντο εἶχε προσπαθήσει ν' ἀποδείξει ὅτι ὁ χωρισμός ἀνάμεσα στό κεφάλαιο καί τή μισθωτή ἐργασία — μέ ὀρισμένες ἐξαιρέσεις — δέν ἀλλάζει τίποτα σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τόν καθορισμό τῆς ἀξίας τῶν ἐμπορευμάτων. Στήριζόμενος στίς ἐξαιρέσεις τοῦ Ρικάρντο, ὁ Τόρρενς ἀρνείται τόν νόμο. Γυρνᾷ πίσω στόν Α. Σμίθ (ἐνάντια στόν ὁποῖο στρέφεται ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ Ρικάρντο) καί σύμφωνα μέ τόν ὁποῖο εἶναι ἀλήθεια ὅτι στήν «πρωτόγονη περίοδο ἀνάπτυξης τῆς κοινωνίας», στήν ὁποία οἱ ἄνθρωποι ἀντικρίζονται μόνο σάν κάτοχοι ἐμπορευμάτων, πού τά ἀνταλλάσσουν, ἡ ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος καθορίζεται ἀπό τόν περιεχόμενο σ' αὐτό χρόνο ἐργασίας, ὄχι ὅμως ἀπό τότε πού διαμορφώθηκαν τό κεφάλαιο καί ἡ γαιοκτησία. Αὐτό σημαίνει (ὅπως ἔχω ἤδη παρατηρήσει στό πρῶτο μέρος⁽¹⁹⁾) ὅτι ὁ νόμος, πού ἰσχύει γιά τά ἐμπορεύματα σάν ἐμπορεύματα, δέν ἰσχύει γι' αὐτά ἀπό τή στιγμή πού ἐμφανίζονται σάν κεφάλαιο ἢ σάν προϊόντα τοῦ κεφαλαίου, ἀπό τή στιγμή γενικά πού συντελεῖται τό πέρασμα ἀπό τό ἐμπόρευμα στό κεφάλαιο. Ἐξάλλου, τό προϊόν ἀποκτᾷ ὀλόπλευρα τή μορφή τοῦ ἐμπορεύματος μόνο ὅταν ὀλόκληρο τό προϊόν πρέπει νά μετατραπῆ σέ ἀνταλλακτική ἀξία καί ὅταν τά ἴδια συστατικά μέρη τῆς παραγωγῆς του μπαίνουν σ' αὐτό σάν ἐμπορεύματα — τότε μόνο γίνεται τό προϊόν ὀλόπλευρα ἐμπόρευμα, ὅταν ἀναπτυχθεῖ ἡ καπιταλιστική παραγωγή, καί πάνω στή βάση τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς. Ἐπομένως, κατά τόν Τόρρενς, ὁ νόμος τοῦ ἐμπορεύματος πρέπει νά ὑπάρχει σέ μιά παραγωγή πού δέν παράγει (ἢ πού παράγει ἐνμέρει μόνο) ἐμπορεύματα καί δέν πρέπει νά ὑπάρχει στήν παραγωγή, βάση τῆς ὁποίας εἶναι ἡ ὑπαρξη τοῦ προϊόντος σάν ἐμπορεύματος. Ὁ ἴδιος ὁ νόμος, ὅπως καί τό ἐμπόρευμα σάν γενική μορφή τοῦ προϊόντος, προκύπτει ἀπό τήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή, καί ἴσα-ἴσα γι' αὐτήν δέν θά ἔπρεπε νά ἰσχύει.

Ἐξάλλου, ὅσα λέγονται γιά τήν ἐπίδραση τοῦ χωρισμοῦ «κεφαλαίου καί ἐργασίας» στόν καθορισμό τῆς ἀξίας — παραβλέπουμε τήν ταυτολογία πώς, ὅταν δέν ὑπάρχει κεφάλαιο, δέν μπορεῖ τό κεφάλαιο νά καθορίζει τίς τιμές — ἀποτελοῦν πάλι μιά ἐντελῶς ἐπιπόλαια ἐρμηνεῖα ἐνός γεγονότος, πού παρουσιάζεται στήν ἐπιφάνεια τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς. Ὅσον καιρό ὁ καθένας ἐργάζεται μέ τά δικά του ἐργαλεῖα καί πούλαει ὁ ἴδιος τό προϊόν πού παράγει {μόνο πού στήν πραγματικότητα ἡ ἀνάγκη πούλησης τοῦ προϊόντος σέ [785] κοι-

νωνική κλίμακα δέν συμπίπτει ποτέ μέ τήν παραγωγή πού γίνεται ἀπό τόν παραγωγό μέ δικούς του τούς ὄρους παραγωγῆς}, στά ἔξοδά του ἀνήκουν καί τό κόστος τῶν ἐργαλείων, καί τό κόστος τῆς ἐργασίας πού ἐκτελεῖ ὁ ἴδιος. Τά ἔξοδα τοῦ καπιταλιστῆ ἀποτελοῦνται ἀπό τό προκαταβλημένο κεφάλαιο, ἀπό τό μέγεθος τῆς ἀξίας πού ξόδεψε γιά τήν παραγωγή καί ὄχι ἀπό τήν ἐργασία πού δέν τήν ἐκτελεῖ, καί πού τοῦ κοστίζει μόνο τόσα ὅσα ἔχει πληρώσει γι' αὐτήν. Γιά τούς καπιταλιστές αὐτό ἀποτελεῖ ἕναν πολύ ὠραῖο λόγο, γιά νά ὑπολογίζουσαν τήν ὑπεραξία ὅλης τῆς κοινωνίας καί γιά νά τή μοιράζονται μεταξύ τους, ὄχι σύμφωνα μέ τήν ποσότητα τῆς ἄμεσης ἐργασίας, τήν ὁποία ἕνα κεφάλαιο θέτει σέ κίνηση, ἀλλά σύμφωνα μέ τό μέγεθος τοῦ κεφαλαίου πού ἔχουν προκαταβάλει. Αὐτό ὅμως δέν ἀποτελεῖ καθόλου ἕνα λόγο, ὁ ὁποῖος νά ἐξηγεῖ ἀπό πού προέρχεται αὐτή ἡ ὑπεραξία, πού πρέπει ἔτσι νά μοιραστεῖ καί πού μοιράζεται ἔτσι.

Ὁ Τόρρενς ἐμμένει ἀκόμα στήν ἀποψη τοῦ Ρικάρντο ὅτι ἡ ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος καθορίζεται ἀπό τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας, ὅμως κατά τή γνώμη του μόνο «ἡ ποσότητα συσσωρευμένης ἐργασίας», ἡ ὁποία ξοδεύτηκε στήν παραγωγή τῶν ἐμπορευμάτων, εἶναι ἐκείνη πού καθορίζει τήν ἀξία τους. Ἐδῶ ὅμως ὁ Τόρρενς πέφτει σ' ἕναν ὠραῖο κυκεώνα.

Ἐτσι, ἡ ἀξία λ.χ. τοῦ μάλλινου ὑφάσματος καθορίζεται ἀπό τή συσσωρευμένη ἐργασία κλπ. πού περιέχεται στήν ὑφαντική μηχανή, στό μάλλι κλπ. καί στόν μισθό ἐργασίας, πού ἀποτελοῦν τά συστατικά μέρη τῆς παραγωγῆς τοῦ μάλλινου ὑφάσματος, πράγμα πού ἐδῶ δέν σημαίνει παρά μόνο ὑλοποιημένη ἐργασία (realized labour), ἀντικειμενοποιημένο χρόνο ἐργασίας. Ὄταν ὅμως τό μάλλινο ὑφασμα εἶναι πιά ἔτοιμο, ὅταν τελειώσει ἡ παραγωγή, τότε καί ἡ ξοδεμένη στό μάλλινο ὑφασμα ἄμεση ἐργασία ἔχει μετατραπῆ σέ συσσωρευμένη ἢ ὑλοποιημένη ἐργασία. Γιατί λοιπόν ἡ ἀξία τοῦ ἀργαλειοῦ καί τοῦ μαλλινοῦ νά καθορίζεται ἀπό τήν περιεχόμενη σ' αὐτά ὑλοποιημένη ἐργασία (πού δέν εἶναι παρά ἄμεση ἐργασία ὑλοποιημένη σ' ἕνα ἀντικείμενο, σ' ἕνα ἀποτέλεσμα, σ' ἕνα ὠφέλιμο πράγμα) καί ὄχι ἡ ἀξία τοῦ μάλλινου ὑφάσματος; Ἄν τό μάλλινο ὑφασμα μπεῖ μέ τή σειρά του σάν συστατικό τῆς παραγωγῆς, λ.χ. σ' ἕνα βαφεῖο ἢ σέ ἕνα ραφτάδικο, τότε εἶναι «συσσωρευμένη ἐργασία» καί ἡ ἀξία τοῦ σακακιοῦ καθορίζεται ἀπό τήν ἀξία τοῦ μισθοῦ τῶν ἐργατῶν, τῶν ἐργαλείων τους καί τοῦ μάλλινου ὑφάσματος, ἡ ἀξία τοῦ ὁποῖου καθορίζεται ἀπό τή «συσσωρευμένη σ' αὐτό ἐργασία». Ἄν πάρω τό ἐμπόρευμα σάν κεφάλαιο, δηλαδή ἐδῶ

ταυτόχρονα σάν όρο τής παραγωγής, τότε ή αξία του αναλύεται σέ άμεση εργασία, πού όνομάζεται «συσσωρευμένη εργασία», επειδή ύπάρχει μέ αντικειμενοποιημένη μορφή. Άν αντίθετα τό ίδιο εμπόρευμα τό πάρω σάν εμπόρευμα, σάν προϊόν καί άποτέλεσμα του προτσές παραγωγής, τότε ή αξία του καθορίζεται όχι από τήν εργασία πού είναι συσσωρευμένη σ' αυτό τό ίδιο, αλλά από τήν εργασία πού είναι συσσωρευμένη στους όρους παραγωγής του.

Είναι πράγματι ένας όμορφος φαύλος κύκλος, όταν θέλεις τήν αξία του εμπορεύματος νά τήν καθορίσεις από τήν αξία του κεφαλαίου, αφού ή αξία του κεφαλαίου είναι ίση μέ τήν αξία των εμπορευμάτων από τά όποία αποτελείται. Σχετικά μ' έναν τέτιο κύριο έχει δίκιο ό Τζαίημς Μίλλ, όταν λέει:

«Κεφάλαιο θά πει εμπορεύματα, τό νά λές λοιπόν ότι ή αξία των εμπορευμάτων καθορίζεται από τήν αξία του κεφαλαίου είναι σάν νά λές ότι ή αξία του εμπορεύματος καθορίζεται από τήν αξία του εμπορεύματος» (James Mill «Elements of Political Economy», London, 1821, σελ. 74) ^[20].

Έδω πρέπει νά σημειωθεί κάτι ακόμα. Άν [κατά τόν Τόρρενς] ή αξία του εμπορεύματος καθορίζεται από τήν αξία του κεφαλαίου πού τό παράγει ή, μ' άλλα λόγια, από τή μάζα τής εργασίας, από τή συσσωρευμένη καί ύλοποιημένη σ' αυτό τό κεφάλαιο εργασία, τότε ύπάρχουν μόνο δύο δυνατότητες:

Πρώτο [κατά τόν Τόρρενς], τό εμπόρευμα έμπεριέχει τήν αξία του καταναλωμένου πάγιου κεφαλαίου. Δεύτερο, έμπεριέχει τήν αξία τής πρώτης ύλης ή τήν ποσότητα τής εργασίας πού περιέχεται στό πάγιο κεφάλαιο καί στήν πρώτη ύλη. Τρίτο, τήν ποσότητα τής εργασίας, πού είναι αντικειμενοποιημένη στό χρήμα ή στά εμπορεύματα πού λειτουργούν μέ τή μορφή του μισθού.

Έτσι δύο πράγματα είναι δυνατά:

Ή περιεχόμενη στό πάγιο κεφάλαιο καί στήν πρώτη ύλη «συσσωρευμένη» εργασία μένει ύστερα από τό προτσές παραγωγής ίδια μέ εκείνη πού ήταν πριν από τό προτσές παραγωγής. Όσο για τό τρίτο μέρος τής προκαταβλημένης «συσσωρευμένης εργασίας», αυτό τό αντικατασταίνει ό εργάτης μέ τήν άμεσή του εργασία — δηλαδή ή προσθεμένη στήν πρώτη ύλη κλπ. «άμεση εργασία» παρασταίνει στό εμπόρευμα, στό προϊόν, ακριβώς τόση συσσωρευμένη εργασία, όση περιεχόταν στον μισθό. Ή παρασταίνει μεγαλύτερη ποσότητα συσσωρευμένης εργασίας. Άν παρασταίνει μεγαλύτερη, τότε τό εμπόρευμα

περιέχει συσσωρευμένη ἐργασία περισσότερη ἀπὸ ἐκείνη πού περιέχει τό προκαταβλημένο κεφάλαιο. Τότε τό κέρδος πηγάζει ἀπευθείας ἀπό τό περίσσευμα τῆς συσσωρευμένης ἐργασίας, πού περιέχεται στό ἐμπόρευμα, πάνω ἀπὸ τή συσσωρευμένη ἐργασία πού περιέχεται στό προκαταβλημένο κεφάλαιο. Καί τότε ἡ ἀξία τοῦ [786] ἐμπορεύματος καθορίζεται, ὅπως καί προηγούμενα, ἀπό τήν περιεχόμενη σ' αὐτό ποσότητα ἐργασίας (ἀπό τή συσσωρευμένη σύν τήν ἄμεση) (ἀπό τίς ὁποῖες ἡ τελευταία ὑπάρχει στό ἐμπόρευμα ἐπίσης σάν συσσωρευμένη, ὄχι πιά σάν ἴμεση ἐργασία. Ἄμεση εἶναι στό προτσές παραγωγῆς, ἐνῶ συσσωρεῖ ἰένη εἶναι στό προῖόν).

Ἡ (στήν πρώτη περίπτωση) ἡ ἄμεση ἐργασία παρασταίνει μόνο τήν προκαταβλημένη στόν μισθό ποσότητα ἐργασίας, εἶναι δηλαδή μόνο ἓνα ἰσοδύναμό της. (Ἄν ἦταν μικρότερη ἀπ' αὐτήν, τότε δέν θά ἔπρεπε νά ἐξηγηθεῖ γιατί κερδίζει ὁ καπιταλιστής, ἀλλά πῶς γίνεται καί δέν χάνει). Ἀπό ποῦ προέρχεται στήν τελευταία περίπτωση τό κέρδος; Ἀπό ποῦ πηγάζει ἡ ὑπεραξία, τό περίσσευμα τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορεύματος πάνω ἀπὸ τήν ἀξία τῶν συστατικῶν τῆς παραγωγῆς, ἢ πάνω ἀπὸ τήν ἀξία τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου; Ὁχι ἀπό τό ἴδιο τό προτσές παραγωγῆς, ἔτσι ὥστε νά πραγματοποιεῖται μόνο στήν ἀνταλλαγή ἢ στό προτσές τῆς κυκλοφορίας, ἀλλά πηγάζει ἀπό τήν ἀνταλλαγή, ἀπό τό προτσές κυκλοφορίας. Ἐτσι γυρνᾶμε πίσω στόν Μάλθους καί στήν ἐμποροκρατική χοντροκομμένη ἀντίληψη τοῦ «κέρδους ἀπό τήν ἀπαλλοτρίωση» (profit upon expropriation). Καί ἔτσι ὁ κ. Τόρρενς φτάνει ἐπίσης μέ συνέπεια, παρ' ὅλον ὅτι εἶναι πάλι τόσο ἀσυνεπής, νά ἐξηγεῖ αὐτή τήν ὀνομαστική ἀξία ὄχι μέ ἓνα ἀνεξήγητο, ἀπό τόν οὐρανό πεσμένο ποσό, δηλαδή μέ τό ποσό πού δέν σχηματίζει μόνο ἓνα ἰσοδύναμο γιά τό ἐμπόρευμα, ἀλλά καί ἓνα περίσσευμα πάνω ἀπ' αὐτό τό ἰσοδύναμο, πού ἀποτελεῖται ἀπό μέσα τοῦ ἀγοραστή, ὁ ὁποῖος εἶναι πάντα σέ θέση νά πληρώνει τό ἐμπόρευμα πάνω ἀπὸ τήν ἀξία του, χωρίς νά τό πουλάει πάνω ἀπὸ τήν ἀξία του, πράγμα πού ὀδηγεῖ τήν ὑπόθεση σέ τίποτα. Δέν εἶναι τόσο συνεπής ὅσο ὁ Μάλθους, ὥστε νά καταφύγει σέ ἓνα τέτιο πλάσμα φαντασίας, ἀλλά ἀντίθετα ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ «πραγματική ζήτηση» — δηλαδή τό πληρωνόμενο γιά τό προῖόν ποσό τῆς ἀξίας — πηγάζει μόνο ἀπό τήν προσφορά, εἶναι ἐπομένως ἐπίσης ἐμπόρευμα, ὅποτε εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατο νά κατανοηθεῖ πῶς καί οἱ δύο πλευρές, ὁ πωλητής καί ὁ ἀγοραστής, εἶναι δυνατό νά ἐξαπατοῦν στόν ἴδιο βαθμό ὁ ἓνας τόν ἄλλο.

«Ἡ πραγματική ζήτηση γιά ἓνα ἐμπόρευμα μέ δοσμένο τό ποσοστό τοῦ κέρδους καθορίζεται πάντα ἀπό τό μέγεθος τῶν συστατικῶν τοῦ κεφαλαίου ἢ

ἀπό τήν ποσότητα τῶν πραγμάτων, τά ὅποια ἀπαιτοῦνται γιά τήν παραγωγή του καί ἀνταποκρίνονται σ' αὐτό, πραγμάτων τά ὅποια οἱ καταναλωτές εἶναι σέ θέση καί θέλουν νά τά προσφέρουν γιά τό ἐμπόρευμα αὐτό» (στό ἴδιο, σελ. 344).

«Ἡ αὐξανόμενη προσφορά εἶναι ἡ μοναδική αἰτία τῆς αὔξεσης τῆς πραγματικῆς ζήτησης» (σελ. 348),

ἐνάντια στήν ὅποια ὁ Μάλθους, παραθέτοντας τήν πιο πάνω φράση ἀπό τό βιβλίον τοῦ Τόρρενς, διαμαρτύρεται μέ τό δίκιο του ἐνάντια σέ μιὰ τέτια ἄποψη. («Definitions in Political Economy», Λονδίνο, 1827, σελ. 59)*.

Τό γιὰτί ὅμως ὁ Τόρρενς φτάνει σ' αὐτό τό ἀνούσιο συμπέρασμα, τό δείχνουν οἱ παρακάτω φράσεις γιά τά ἐξοδα παραγωγῆς κλπ.

«Ἡ ἀγοραία τιμή» (ὁ Μάλθους τήν ὀνομάζει τιμή ἀγορᾶς purchasing value) συμπεριλαμβάνει πάντα τό συνηθισμένο ποσοστό τοῦ κέρδους γιά τήν δοσμένη περίοδο. Ἡ φυσική τιμή πού ἀποτελεῖται ἀπό τά ἐξοδα παραγωγῆς ἢ μ' ἄλλα λόγια, ἀπό τήν δαπάνη κεφαλαίου στήν παραγωγή ἢ στήν κατασκευή στό ἐργοστάσιο ἑνός ἐμπορεύματος, δέν μπορεῖ νά συμπεριλαμβάνει τό ποσοστό τοῦ κέρδους» (στό ἴδιο, σελ. 51).

«Θά ἦταν τό ἴδιο ἂν ἕνας παχτωτής γῆς ἔναντι 100 κουάρτερ σιταριοῦ πού ἔσπειρε ἔπαιρνε πίσω 120 κουάρτερ, τά 20 κουάρτερ θά ἀποτελοῦσαν τό κέρδος. Θά ἦταν παράλογο ἂν αὐτό τό περίσσευμα ἢ τό κέρδος τό ὀνόμαζαν μέρος τῶν ἐξόδων του... Τό ἴδιο θά γινόταν ἂν ἕνας ἐργοστασιάρχης ἔναντι τοῦ προϊόντος τοῦ ἔπαιρνε μιὰ ποσότητα ἑτοιμῶν προϊόντων μεγαλύτερης ἀνταλλακτικῆς ἀξίας ἀπό τά ὑλικά πού προκατέβαλε κλπ.» (σελ. 51-53).

«Ἡ πραγματική ζήτηση συνίσταται στήν δυνατότητα καί στήν ἐπιθυμία τῶν καταναλωτῶν νά δόσουν, μέ τήν μεσολάβηση ἄμεσης ἢ ἔμμεσης ἀνταλλαγῆς, ἔναντι ἐμπορευμάτων μιᾶν ὀρισμένης μερίδας, ἡ ὅποια νά εἶναι μεγαλύτερη ἀπό ὅλα ἐκεῖνα τά συστατικά τοῦ κεφαλαίου πού κόστισε ἡ παραγωγή τους» (σελ. 349).

Τά 120 κουάρτερ σιτάρι εἶναι ὅπωςδήποτε περισσότερα ἀπό τά 100 κουάρτερ. Θά ἦταν ὅμως λάθος νά λέμε — ἂν, ὅπως γίνεται ἐδῶ, παίρνονταν ὑπόψη μόνο ἡ ἀξία χρήσης καί τό προτσές πού αὐτή ἀκολουθεῖ, δηλαδή στήν οὐσία τό φυτικό ἢ φυσιολογικό [787] προτσές — ὅτι ναί μέν δέν μπαίνουν τά 20 κρτ. στήν παραγωγή, ἀλλά τά στοιχεῖα πού τά σχηματίζουν στό προτσές παραγωγῆς. Ἐξάλλου, δέν μπο-

* Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 56.

ρουσαν τά 20 κρτ. νά προκύψουν ἀπ' αὐτό. Ἐκτός ἀπό τά 100 κρτ. σιτάρι — ἀπό τό σπόρο — μπαίνουν στό προτσές χημικά συστατικά ἀπό τά λιπάσματα, τά ἄλατα πού ὑπάρχουν στό χῶμα, νερό, ἀέρας, φῶς, τά ὁποῖα τά 100 κρτ. σιτάρι τά μετατρέπουν σέ 120 κρτ. Ἡ μετατροπή καί τό μπάσιμο τῶν στοιχείων, τῶν συστατικῶν, τῶν ὄρων — τῆς δαπάνης τῆς φύσης, πού τά 100 κουάρτερ τά μετατρέπει σέ 120 — συντελεῖται μέσα στό ἴδιο τό προτσές παραγωγῆς καί τά στοιχεῖα αὐτῶν τῶν 20 κρτ. μπαίνουν σ' αὐτό τό ἴδιο τό προτσές σάν φυσιολογική «δαπάνη», ἀποτέλεσμα τοῦ ὁποίου εἶναι ἡ μετατροπή 100 κρτ. σέ 120 κρτ.

Ἐξεταζόμενα ἀπλῶς ἀπό τήν ἀποψη τῆς ἀξίας χρήσης αὐτά τά 20 κρτ. δέν εἶναι ἀπλῶς κέρδος. Τό ὀργανικό μέρος ἔχει ἀπλούστατα ἀφομοιώσει ἀνόργανα στοιχεῖα καί τά ἔχει μετατρέψει σέ ὀργανικά. Χωρίς τήν προσθήκη οὐσίας — καί ἡ οὐσία αὐτή εἶναι ἡ φυσιολογική δαπάνη — ποτέ καί μέ κανένα τρόπο δέν θά γίνονταν 120 τά 100 κρτ. Πράγματι λοιπόν μπορεῖ νά εἰπωθεῖ, ἀκόμα καί ἀπό τήν ἀπλή ἀποψη τῆς ἀξίας χρήσης, τοῦ σιταριοῦ σάν σιταριοῦ, ὅτι μπῆκε στό σιτάρι μέ ἀνόργανη μορφή σάν δαπάνη αὐτό πού ἐμφανίζεται μέ ὀργανική μορφή στά 20 κουάρτερ σάν ὑπάρχον ἀποτέλεσμα, σάν περίσσευμα τοῦ θερισμένου σιταριοῦ πάνω ἀπό τό σιτάρι πού ἔχει σπαρθεῖ.

Αὐτός καθεαυτός ὅμως ὁ τρόπος τοῦτος ἐξέτασης τῶν πραγμάτων ἔχει τόσο λίγη σχέση μέ τό ζήτημα τοῦ κέρδους, λές καί θέλαμε νά πούμε ὅτι τά σύρματα πού στό προτσές ἐργασίας γίνονται χίλιες φορές μακρύτερα ἀπό τό μέταλλο ἀπό τό ὁποῖο τραβιοῦνται μέ ἐξέλαση — μιά καί τό μῆκος τους χιλιοπολλαπλασιάζεται — παρασταίνουν ἕνα χιλιοπλάσιο κέρδος. Στήν περίπτωση τῶν συρμάτων μεγαλώνει τό μῆκος, στήν περίπτωση τοῦ σιταριοῦ μεγαλώνει ὁ ἀριθμός τῶν κόκκων. Ὅμως οὔτε τό περίσσευμα σέ μῆκος, οὔτε τό περίσσευμα σέ ἀριθμό κόκκων ἀποτελεῖ κέρδος, τό ὁποῖο ἀφορᾷ μόνο τήν ἀνταλλακτική ἀξία παρ' ὅλον ὅτι αὐτή ἡ ἀνταλλακτική ἀξία παρασταίνεται μέ ἕνα πρόσθετο προϊόν.

Ὅσον ἀφορᾷ ὅμως τήν ἀνταλλακτική ἀξία, δέν χρειάζεται νά ἐξηγηθεῖ ἄλλο ὅτι τά 90 κρτ. σιτάρι μπορεῖ νά ἔχουν τόση (ἢ καί μεγαλύτερη) ἀξία ἀπό τά 100 κρτ. τά 100 περισσότερη ἀπό τά 120 καί τά 120 περισσότερη ἀπό τά 500.

Ἀπό ἕνα παράδειγμα λοιπόν, πού δέν ἔχει καμιά σχέση μέ τό κέρδος, μέ τό περίσσευμα τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος πάνω ἀπό τήν ἀξία τῶν προκαταβολῶν, βγάζει ὁ Τόρρενς συμπέρασμα γιά τό κέρδος. Ἀκόμα

καί από φυσιολογική άποψη — από τήν άποψη τής άξίας χρήσης — εξεταζόμενο τό παράδειγμα του Τόρρενς είναι λαθεμένο, γιατί πράγματι τά 20 κουάρτερ σιτάρι, πού μπαίνουν σάν πρόσθετο προϊόν, υπάρχουν ήδη μέ τόν ένα ή τόν άλλο τρόπο, άν και μέ άλλη μορφή, στό ίδιο τό προτσές παραγωγής.

Έξάλλου και ό ίδιος ό Τόρρενς καταλήγει μέ τήν ίδια μεγαλοφυή αντίληψη στό ότι τό κέρδος είναι κέρδος από άπαλλοτριώση (profit upon expropriation).

[γ) 'Ο Τόρρενς και ή έννοια τών έξόδων παραγωγής]

Μιά από τίς ύπηρεσίες πού πρόσφερε ό Τόρρενς είναι ότι ανακινεί τό διαφιλονικούμενο ζήτημα σχετικά μέ τό τί πράγμα είναι τά έξοδα παραγωγής (Productionskosten). 'Ο Ρικάρντο μπερδεύει διαρκώς τήν άξία τών έμπορευμάτων μέ τά έξοδα παραγωγής (έφόσον είναι ίσα μέ τήν τιμή κόστους) και γι' αυτό ή άπορία του για τό ότι ό Σαίβγάτσι άλλα συμπεράσματα*, παρ' όλον ότι τήν τιμή τήν καθορίζει μέ βάση τά έξοδα παραγωγής. 'Ο Μάλθους ισχυρίζεται, όπως και ό Ρικάρντο, ότι ή τιμή του έμπορεύματος καθορίζεται από τά έξοδα παραγωγής και συνυπολογίζει τό κέρδος, όπως κάνει και ό Ρικάρντο, στα έξοδα παραγωγής. Και όμως τήν άξία τήν καθορίζει μέ έντελώς διαφορετικό τρόπο, όχι μέ τήν ποσότητα τής εργασίας πού περιέχεται στό έμπόρευμα, αλλά μέ τήν ποσότητα τής εργασίας πού μπορεί αυτό νά έξουσιάζει.

Τά διαφορούμενα τής έννοιας έξοδα παραγωγής προκύπτουν από τήν ίδια τή φύση τής κεφαλαιοκρατικής παραγωγής.

Πρώτον: Τά έξοδα του καπιταλιστή για τά έμπορεύματα πού παράγει ό ίδιος είναι φυσικά εκείνα πού του κοστίζει. Σ' αυτόν δέν κοστίζει τίποτα — δηλαδή δέν ξοδεύει καμιάν άλλη άξία γι' αυτές — εκτός από τήν άξία του προκαταβλημένου κεφαλαίου. "Όταν δαπανā 100 λ. για πρώτη ύλη, εργαλεία, μισθούς κλπ. για νά παραγάγει τό έμπόρευμα, τότε του κοστίζει 100 λ., ούτε παραπάνω ούτε παρακάτω. Έκτός από τήν εργασία πού έμπεριέχεται σ' αυτές τίς προκαταβολές — εκτός από τή συσσωρευμένη εργασία πού περιέχεται στό προκαταβλημένο κεφάλαιο, εργασία πού καθορίζει τήν άξία τών προκαταβλημένων έμπορευμάτων — δέν του κοστίζει καθόλου εργασία. Αυτό πού του

* Βλ. τό δεύτερο μέρος τών «Θεωριών για τήν 'Υπεραξία», στή σελ. 546 τής ελληνικής μετάφρασης, έκδοση, «Σύγχρονης Έποχής», Αθήνα, 1982.

κοστίζει ἡ ἄμεση ἐργασία, εἶναι ὁ μισθός πού πληρώνει γι' αὐτήν. Ἐκτός ἀπό τόν μισθό ἡ ἄμεση ἐργασία δέν τοῦ κοστίζει τίποτα, καί ἐκτός ἀπό τήν ἄμεση ἐργασία δέν ἔχει προκαταβάλει ἀπολύτως τίποτα, ἐκτός ἀπό τήν ἀξία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου.

[788] Μ' αὐτή τήν ἔννοια ἀντιλαμβάνεται ὁ Τόρρενς τά ἔξοδα παραγωγῆς, καί μ' αὐτή τήν ἔννοια τά ἀντιλαμβάνεται κάθε καπιταλιστής, ὅταν ὑπολογίζει τό κέρδος, ὁποιοδήποτε κι ἂν εἶναι τό ποσοστό του.

Τά ἔξοδα παραγωγῆς ἐδῶ εἶναι = μέ τίς προκαταβολές τοῦ καπιταλιστή, = μέ τήν ἀξία τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου, = μέ τήν περιεχόμενη στά προκαταβλημένα ἐμπορεύματα ποσότητα ἐργασίας. Καί ὅλοι οἱ οἰκονομολόγοι, μαζί καί ὁ Ρικάρντο, χρειάζονται αὐτόν τόν ὀρισμό τῶν ἐξόδων παραγωγῆς σάν προκαταβολῶν, σάν δαπανῶν κλπ. Εἶναι αὐτό πού ὁ Μάλθους τό ὀνομάζει τιμή παραγωγῆς (producing price) σέ ἀντίθεση μέ τήν τιμή τοῦ ἀγοραστή (purchaser). Σ' αὐτόν τόν ὀρισμό τῶν προκαταβολῶν ἀντιστοιχεῖ ἡ μετατροπή τῆς ὑπεραξίας στή μορφή τοῦ κέρδους.

Δεύτερο: Τά ἔξοδα παραγωγῆς στόν πρῶτο ὀρισμό εἶναι ἡ τιμή πού πληρώνει ὁ καπιταλιστής γιά τήν παραγωγή τοῦ ἐμπορεύματος κατά τή διάρκεια τοῦ προτσές παραγωγῆς, καί γι' αὐτό εἶναι ἐκεῖνο πού τοῦ κοστίζει τό ἐμπόρευμα. Αὐτό ὅμως πού κοστίζει στόν καπιταλιστή, ἡ παραγωγή τοῦ ἐμπορεύματος, καί αὐτό πού κοστίζει ἡ ἴδια ἡ παραγωγή τοῦ ἐμπορεύματος εἶναι δύο ἐντελῶς διαφορετικά πράγματα. Ἡ ἐργασία (ἡ ὑλοποιημένη καί ἡ ἄμεση) πού πληρώνει ὁ καπιταλιστής γιά τήν παραγωγή τοῦ ἐμπορεύματος, καί ἡ ἐργασία πού εἶναι ἀναγκαία γιά νά παραχθεῖ τό ἐμπόρευμα εἶναι πέρα γιά πέρα διαφορετικές. Ἡ διαφορά τους ἀποτελεῖ τή διαφορά ἀνάμεσα στήν προκαταβλημένη ἀξία καί στήν ἀξία πού ἐπιτεύχθηκε, ἀνάμεσα στήν τιμή πού ὁ καπιταλιστής ἀγόρασε τό ἐμπόρευμα καί στήν τιμή πού τό πούλησε (ἂν δηλαδή πούληθεῖ στήν ἀξία του). Ἄν δέν ὑπῆρχε αὐτή ἡ διαφορά, τότε τό χρήμα ἢ τό ἐμπόρευμα δέν θά μετατρέπονταν ποτέ σέ κεφάλαιο. Μαζί μέ τό σταμάτημα τῆς ὑπεραξίας σταματάει καί ἡ πηγή τοῦ κέρδους. Τά ἴδια τά ἔξοδα παραγωγῆς τοῦ ἐμπορεύματος ἀποτελοῦνται ἀπό τήν ἀξία τοῦ κεφαλαίου πού καταναλώθηκε στό προτσές παραγωγῆς του, δηλαδή ἀπό τήν ποσότητα ἀντικειμενοποιημένης ἐργασίας πού μπαίνει σ' αὐτό + τήν ποσότητα ἄμεσης ἐργασίας πού ξοδεύτηκε κατά τήν παραγωγή του. Ἡ συνολική ποσότητα τῆς «ὑλοποιημένης» + τήν «ἄμεση ἐργασία» πού καταναλώθηκε κατά τήν παραγωγή του ἀποτε-

λούν τά ίδια τά έξοδα παραγωγής του ίδιου του εμπορεύματος, τό όποιο μπορεί νά παραχθεί μόνο μέ τήν παραγωγική κατανάλωση αὐτῆς τῆς ποσότητας ὑλοποιημένης καί ἄμεσης ἐργασίας. Αὐτός εἶναι ὁ ὅρος γιά νά βγεῖ σάν προϊόν, σάν ἐμπόρευμα, ἀκόμα καί σάν ἀξία χρήσης ἀπό τό προτσές παραγωγῆς. Καί ὅσο κι ἂν ποικίλλουν τό κέρδος ἢ ὁ μισθός ἐργασίας, μένει ἴδιο αὐτό τό ἐσωτερικό κόστος τοῦ εμπορεύματος ὅσον καιρό μένουν ἴδιοι οἱ τεχνολογικοί ὅροι τοῦ πραγματικοῦ προτσές ἐργασίας ἢ, πράγμα πού εἶναι τό ἴδιο, ὅσον καιρό δέν γίνεται καμιά ἀλλαγὴ στή δοσμένη ἀνάπτυξη τῆς παραγωγικῆς δύναμης τῆς ἐργασίας. Μέ τήν ἔννοια αὐτή τό κόστος παραγωγῆς τοῦ εμπορεύματος εἶναι ἴσο μέ τήν ἀξία του. Ἡ ζωντανή ἐργασία πού ξοδεύτηκε γιά τό ἐμπόρευμα καί ἡ ζωντανή ἐργασία πού πληρώθηκε ἀπό τόν καπιταλιστή εἶναι δύο διαφορετικά πράγματα. Γι' αὐτό ἐξαρχῆς εἶναι διαφορετικό τό ἴδιο τό κόστος παραγωγῆς τοῦ εμπορεύματος γιά τόν καπιταλιστή (οἱ προκαταβολές του) καί τό ἴδιο τό κόστος παραγωγῆς τοῦ ίδιου τοῦ εμπορεύματος, ἢ ἀξία του. Τό περίσσευμα τῆς ἀξίας του (δηλαδή τό περίσσευμα ἐκεῖνου πού κοστίζει τό ἴδιο τό ἐμπόρευμα) πάνω ἀπό τήν ἀξία τῶν προκαταβολῶν (δηλαδή πάνω ἀπό αὐτό πού κοστίζει στόν καπιταλιστή) ἀποτελεῖ τό κέρδος, τό όποιο δέν προέρχεται ἀπό τό ὅτι τό ἐμπόρευμα πουλιέται πάνω ἀπό τήν ἀξία του, ἀλλά ἀπό τό ὅτι πουλιέται πάνω ἀπό τήν ἀξία τῶν προκαταβολῶν πού πλήρωσε ὁ καπιταλιστής.

Αὐτός ὁ καθορισμός τῶν ἐξόδων παραγωγῆς, τῶν ἐσωτερικῶν ἐξόδων παραγωγῆς τοῦ εμπορεύματος, πού εἶναι ἴσα μέ τήν ἀξία του, δηλαδή μέ τήν συνολική ποσότητα τοῦ ἀπαραίτητου γιά τήν παραγωγή του χρόνου ἐργασίας (τοῦ ὑλοποιημένου καί τοῦ ἄμεσου) παραμένει ὁ θεμελιακός ὅρος τῆς παραγωγῆς του καί παραμένει ἀμετάβλητος ὅσον καιρό παραμένει ἀμετάβλητη ἡ παραγωγική δύναμη τῆς ἐργασίας.

Τρίτο: Ἐχω ὅμως προηγούμενα ἀποδείξει*, ὅτι ὁ καπιταλιστής σέ κάθε ιδιαίτερον κλάδο ἢ σέ κάθε ιδιαίτερη ἀπασχόληση — ἐπομένως καί τό ἐμπόρευμα, πού εἶναι τό προϊόν τοῦ ιδιαίτερου κλάδου ἢ τῆς ιδιαίτερης ἀπασχόλησης ἢ σφαίρας παραγωγῆς — σέ καμιά περίπτωση δέν πουλάει τό ἐμπόρευμα στήν ἀξία πού περιέχεται σ' αὐτό τό ἴδιο, ὅτι ἐπομένως ἡ μάζα τοῦ κέρδους αὐτοῦ τοῦ καπιταλιστή δέν εἶναι ταυτόσημη μέ τή μάζα τῆς ὑπεραξίας, τῆς πρόσθετης ἐργασίας ἢ τῆς ἀπλήρωτης δουλιᾶς, ἡ ὁποία εἶναι ἀντικειμενοποιημένη στό ἐμπόρευμα

* Βλ. στό δεύτερο μέρος τῶν «Θεωριῶν γιά τήν Ἵπεραξία» τίς σελ. 25-29, 35, 70-78 καί 204-274, τῆς ἐλληνικῆς μετάφρασης, ἐκδόση «Σύγχρονης Ἐποχῆς», Ἀθήνα, 1982.

πού αὐτός ἔχει πούλησει. Ἀντίθετα, μπορεῖ νά πραγματοποιήσῃ — κατά μέσον ὄρο — τόση μόνο ὑπεραξία στό ἐμπόρευμα, ὅση ἀναλογεῖ σ' αὐτό σάν προϊόν ἑνός ὑποπολλαπλάσιου μέρους τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου. Ἄν τό κοινωνικό κεφάλαιο = 1000 καί τό κεφάλαιο σέ μιάν ἰδιαίτερη [789] ἀπασχόληση = 100, καί ἂν ἡ συνολική μάζα τῆς ὑπεραξίας (ἐπομένως τοῦ πρόσθετου προϊόντος, στό ὁποῖο εἶναι ἀντικειμενοποιημένη αὐτή ἡ ὑπεραξία) = 200, δηλαδή 20%, τότε τό κεφάλαιο τῶν 100 στήν ἰδιαίτερη ἀπασχόληση θά πουλοῦσε τό ἐμπόρευμά του σέ τιμή 120, ὁποιαδήποτε κι ἂν εἶναι ἡ ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος ἐκείνου, ἀδιάφορο ἂν εἶναι 120 ἢ μεγαλύτερη ἢ μικρότερη, ἀδιάφορο λοιπόν ἂν ἡ περιεχόμενη στό ἐμπόρευμά του ἀπλήρωτη δουλιά φτάνει ἢ ὄχι τό $\frac{1}{5}$ τῆς ἐργασίας πού ἔχει ξοδευτεῖ σ' αὐτό.

Αὐτή εἶναι ἡ τιμή κόστους καί ἂν γίνεται λόγος γιά ἔξοδα παραγωγῆς στήν καθεαυτή τους ἔννοια (τήν οἰκονομική, τήν καπιταλιστική) πρόκειται γιά τήν ἀξία τῶν προκαταβολῶν σὺν τήν ἀξία τοῦ μέσου ποσοστοῦ τοῦ κέρδους*.

Εἶναι φανερό ὅτι, ὅσοδήποτε κι ἂν ἀποκλίνει αὐτή ἡ τιμή κόστους τοῦ ἰδιαίτερου ἐμπορεύματος ἀπό τήν ἀξία του, ὥστόσο καθορίζεται ἀπό τήν ἀξία τῶν συνολικῶν προϊόντων τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου. Μόνο χάρη στήν ἐξίσωση τῶν κερδῶν τῶν ἰδιαίτερων κεφαλαίων τά κέρδη αὐτά σχετίζονται μεταξύ τους σάν ὑποπολλαπλάσια μέρη τοῦ συνολικοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου καί σάν τέτια ὑποπολλαπλάσια μέρη παίρνουν μερίσματα ἀπό τό κοινό ποσό τῆς ὑπεραξίας (τοῦ πρόσθετου προϊόντος) ἢ τῆς πρόσθετης ἐργασίας ἢ τῆς ἀπλήρωτης δουλιᾶς. Τό γεγονός αὐτό δέν ἀλλάζει κατά τίποτα τήν ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος. Δέν τήν ἀλλάζει, ἀδιάφορο ἂν ἡ τιμή κόστους του εἶναι ἴση, μεγαλύτερη ἢ μικρότερη ἀπό τήν ἀξία του, τό ἐμπόρευμα δέν μπορεῖ ποτέ νά παραχθεῖ, χωρίς νά παραχθεῖ ἡ ἀξία του, δηλαδή χωρίς νά ἔχει ξοδευτεῖ γι' αὐτό ἡ συνολική ποσότητα τῆς ἀντικειμενοποιημένης καί ἄμεσης ἐργασίας, πού ἀπαιτεῖται γιά τήν παραγωγή του. Αὐτή ἡ μάζα ἐργασίας, ὄχι μόνο πληρωμένης ἀλλά καί ἀπλήρωτης ἐργασίας, πρέπει νά ἔχει ξοδευτεῖ γιά τό ἐμπόρευμα καί δέν ἀλλάζει τίποτα στή γενική σχέση ἀνάμεσα στό κεφάλαιο καί τήν ἐργασία τό γεγονός ὅτι σε μερικούς κλάδους παραγωγῆς ἕνα μέρος τῆς ἀπλήρωτης δουλιᾶς τό ἰδιοποιοῦνται ἄλλοι «συνάδελφοι καπιταλιστές» καί ὄχι ὁ καπιταλιστής ἐκεῖνος πού θέτει σέ κίνηση τήν ἐργασία σ' αὐτόν τόν ἰδιαίτερο

* Προκύπτει καθαρά αὐτό πού σημειώσαμε πῶς πάνω ὅτι μέ τήν τιμή κόστους ἐννοεῖται ἡ τιμή παραγωγῆς. — Σημ. μετ.

κλάδο παραγωγής. Είναι ακόμα φανερό ότι οποιαδήποτε κι αν είναι η σχέση ανάμεσα στην αξία και στην τιμή κόστους ενός εμπορεύματος, ή δεύτερη πάντα θα αλλάζει, θα ανεβαίνει ή θα πέφτει, ανάλογα με τις αλλαγές της αξίας, δηλαδή της ποσότητας της εργασίας που απαιτείται για την παραγωγή του εμπορεύματος. Είναι ακόμα φανερό ότι ένα μέρος του κέρδους πρέπει να αντιπροσωπεύει πάντα υπεραξία, απλήρωτη δουλιά, αντικειμενοποιημένη στο ίδιο τό εμπόρευμα, αφού πάνω στη βάση της καπιταλιστικής παραγωγής σε κάθε εμπόρευμα σωρεύεται περισσότερη εργασία από την εργασία που πλήρωσε ο καπιταλιστής, από την εργασία εκείνη που έθεσε σε κίνηση. Ένα μέρος του κέρδους μπορεί ν' αποτελείται από εργασία που δεν διατέθηκε για τό εμπόρευμα, τό οποίο προσφέρει ένας συγκεκριμένος κλάδος παραγωγής ή που προέρχεται από μιά δοσμένη σφαίρα παραγωγής. Τότε όμως υπάρχει κάποιο άλλο εμπόρευμα, που προέρχεται από μιά άλλη σφαίρα παραγωγής, και του οποίου η τιμή κόστους πέφτει κάτω από την αξία του ή που στην τιμή κόστους του λογαριάζεται και πληρώνεται λιγότερη απλήρωτη δουλιά από εκείνη που περιέχεται σ' αυτό.

Γιά τόν λόγο αυτό είναι φανερό ότι παρ' όλα αυτά οι τιμές κόστους των περισσότερων εμπορευμάτων πρέπει να αποκλίνουν από τις αξίες τους, επομένως πρέπει να αποκλίνουν τά «έξοδα παραγωγής τους» από τή συνολική ποσότητα της περιεχόμενης σ' αυτά εργασίας. Και όμως εκείνα τά έξοδα παραγωγής και εκείνες οι τιμές κόστους δεν καθορίζονται μόνο από την αξία των εμπορευμάτων, δηλαδή σύμφωνα με τόν νόμο της αξίας και όχι ενάντια στον νόμο αυτό, αλλά ακόμα από τό ότι μόνο πάνω στη βάση της αξίας και του νόμου της μπορεί να κατανοηθεί ή ύπαρξη των εξόδων παραγωγής και των ίδιων των τιμών κόστους και από τό ότι χωρίς αυτή την προϋπόθεση μετατρέπονται σε έναν ανόητο παραλογισμό.

Βλέπουμε ταυτόχρονα πώς οι οικονομολόγοι, οι όποιοι, από τή μιά μεριά, βλέπουν τό πραγματικό φαινόμενο στον συναγωνισμό και, από τήν άλλη μεριά, δεν κατανοούν τή σχέση ανάμεσα στον νόμο της αξίας και στον νόμο των τιμών κόστους, καταφεύγουν στο πλάσμα φαντασίας ότι τό κεφάλαιο και όχι ή εργασία καθορίζει τήν αξία των εμπορευμάτων ή μάλλον ότι δεν υπάρχει αξία.

[790] Τό κέρδος μπαίνει στο κόστος παραγωγής του εμπορεύματος. Μέ τό δίκιο του ο Σμίθ τό συνυπολογίζει σαν συστατικό στοιχείο στη «φυσική τιμή» του εμπορεύματος, επειδή πάνω στη βάση της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής τό εμπόρευμα δεν μεταφέρεται κατά μέσον

ὄρο γιά πολύν καιρό στήν ἀγορά, ἂν δέν ἀποφέρει τήν τιμή κόστους πού εἶναι ἴση μέ τήν ἀξία τῶν προκαταβολῶν + τό μέσο κέρδος. Ἡ, ὅπως λέει ὁ Μάλθους, παρ' ὄλον ὅτι δέν καταλαβαίνει τήν προέλευση τοῦ κέρδους, τήν πραγματική του αἰτία, ἐπειδή τό κέρδος, δηλαδή ἡ τιμή κόστους πού τό περιλαβαίνει, ἀποτελεῖ ὄρο τῆς προσφορᾶς τοῦ ἐμπορεύματος (πάνω στή βάση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς). Γιά νά παραχθεῖ καί νά μεταφερθεῖ τό ἐμπόρευμα στήν ἀγορά, πρέπει νά δίνει στόν πωλητή τουλάχιστον τήν ἀγοραία τιμή, τήν τιμή κόστους, ἀδιάφορο ἂν ἡ δική του ἀξία εἶναι μεγαλύτερη ἢ μικρότερη ἀπό αὐτή τήν τιμή κόστους. Γιά τόν καπιταλιστή εἶναι τό ἴδιο, ἂν τό ἐμπόρευμά του περιέχει περισσότερη ἢ λιγότερη ἀπλήρωτη δουλιά ἀπό ἄλλα ἐμπορεύματα, φτάνει μόνο στήν τιμή του νά μπαίνει τόσο μέρος ἀπό τό γενικό ποσό τῆς ἀπλήρωτης δουλιᾶς ἢ ἀπό τό πρόσθετο προϊόν στό ὅποιο ἔχει παγιωθεῖ ἡ ἀπλήρωτη δουλιά, ὅσο ἀντλεῖ ἀπό τό κοινό αὐτό ποσό κάθε ἄλλο ἴσου μεγέθους κεφάλαιο. Μέ τόν τρόπο αὐτό οἱ καπιταλιστές εἶναι «κομμουνιστές»*. Φυσικά στόν συναγωνισμό ὁ καθένας προσπαθεῖ νά ἀντλήσει περισσότερα ἀπό τό μέσο κέρδος, πράγμα πού εἶναι δυνατό μόνο ἂν ὁ ἄλλος ἀντλήσει λιγότερα. Ἀκριβῶς σάν ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς πάλης δημιουργεῖται τό μέσο κέρδος.

Μέ τή μορφή τοῦ τόκου γιά τό προκαταβλημένο κεφάλαιο (ἀδιάφορο ἂν εἶναι δανεικό ἢ ὄχι) ἐμφανίζεται καί στόν καπιταλιστή ἓνα μέρος τῆς πραγματοποιημένης στό κέρδος ὑπεραξίας σάν προκαταβολή, σάν ἔξοδο παραγωγῆς πού κάνει σάν καπιταλιστής, ὅπως γενικά τό κέρδος εἶναι ὁ ἄμεσος σκοπός τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς. Στόν τόκο ὅμως (ιδίως ὅταν τό κεφάλαιο εἶναι δανεικό) αὐτό ἐμφανίζεται καί σάν οὐσιαστική προυπόθεση τῆς παραγωγῆς του.

Αὐτό δείχνει ταυτόχρονα πῶς ἔχει τό ζήτημα τῆς διαφορᾶς ἀνάμεσα στίς μορφές τῆς παραγωγῆς καί τῆς διανομῆς. Τό κέρδος, πού εἶναι μορφή διανομῆς, εἶναι ἐδῶ ταυτόχρονα μορφή παραγωγῆς, ἓνας ὄρος τῆς παραγωγῆς, ἓνα ἀπαραίτητο συστατικό τοῦ προτῆς παραγωγῆς. Πόσο ἀνόητοι ἐπομένως — στό ζήτημα αὐτό πρέπει νά ξαναεπιστρέψουμε ἀργότερα — εἶναι ὁ Τζ. Στ. Μίλλ κ.ἄ. πού τίς ἀστικές μορφές παραγωγῆς τίς θεωροῦν ἀπόλυτες, ἐνῶ τίς ἀστικές μορφές διανομῆς τίς θεωροῦν σχετικά ἱστορικές καί ἐπομένως παροδικές. Ἡ μορφή τῆς διανομῆς δέν εἶναι παρά ἡ μορφή τῆς παραγωγῆς *sub alia specie***.

* Στό χειρόγραφο τοῦ Μάρξ ἡ ὑπογράμμισή, αὐτή εἶναι τραβηγμένη, μέ μολύβι.

** Ἀπό ἄλλη ἀποψη.

είδοποιός διαφορά — επομένως και ή είδοποιός στενοκεφαλιά — πού αποτελεί τό όριο τής αστικής διανομής μπαίνει στην ίδια τήν παραγωγή σαν καθοριστικότητα (Bestimmtheit) πού τήν άγκαλιάζει και τήν κυριαρχεί. "Ότι όμως από τούς ίδιους τούς δικούς της έσωτερικούς νόμους αναγκάζεται, από τή μιά μεριά, νά αναπτύσσει τίς παραγωγικές δυνάμεις έτσι, σαν νά μήν είναι παραγωγή πάνω σέ μιά περιορισμένη κοινωνική βάση και, από τήν άλλη μεριά, ότι μπορεί παρ' όλα αυτά νά τίς αναπτύσσει πάλι μόνο μέσα στα όρια αυτού του περιορισμού, αποτελεί τήν πιό έσωτερική και τήν πιό κρυφή αίτία τών κρίσεων, τών έκρηγνυόμενων σ' αυτήν αντιφάσεων μέσα στις όποιες κινείται και πού τήν βλέπει ακόμα και τό μή καλά έξασκημένο μάτι, σαν άπλή μεταβατική ιστορική μορφή.

Είναι αυτό πού ό Σισμοντί τό καταλαβαίνει λ.χ. χοντροκομμένα και ώστόσο κατά κάποιο τρόπο σωστά, σαν αντίφαση τής παραγωγής για τήν παραγωγή και μιάς διανομής πού αποκλείει *eo ipso** μιάν άπόλυτη ανάπτυξη τής παραγωγικότητας.

2. [Ό Τζαίημς Μίλλ]

[791] James Mill: «Elements of Political Economy», London, 1821 (2η έκδοση, London, 1824).

Ό Μίλλ ήταν ό πρώτος, πού περιέγραψε μέ συστηματική μορφή τή θεωρία του Ρικάρντο, αν και τήν έχει εκθέσει μονάχα σέ αρκετά αφηρημένες γραμμές. Αυτό πού επιδιώκει είναι μιά τυπικά λογική αλληλουχία. «Επομένως» μέ τόν Μίλλ αρχίζει επίσης ή διάλυση τής σχολής του Ρικάρντο. Στόν δάσκαλο (τόν Ρικάρντο)** τό καινούργιο και σημαντικό αναπτύσσεται μέσα στην «κοπριά» τών αντιφάσεων και αναπηδάει βίαια από τά αντιφάσκοντα φαινόμενα. Οί ίδιες οί αντιφάσεις πού βρίσκονται στη βάση αποτελούν μαρτυρία για τόν πλοῦτο τής ζωντανής βάσης, από τήν όποία ξετυλίγεται ή θεωρία. Διαφορετικά έχουν τά πράγματα μέ τόν μαθητή. Η πρώτη του ύλη δέν είναι πιά ή πραγματικότητα, αλλά ή καινούργια θεωρητική μορφή, στην όποία τήν έχει ανυψώσει ό δάσκαλος. Ένμέρει ή θεωρητική αντίρρηση τών αντιπάλων τής καινούργιας θεωρίας, ενμέρει ή συχνά παράδοση σχέση αυτής τής θεωρίας μέ τήν πραγματικότητα τόν ώθοῦν στην προσπάθεια νά

* Από μόνο του.

** Τό όνομα του Ρικάρντο υπάρχει μόνο στη ρωσική έκδοση. — Σημ. μετ.

ἀντικρούσει τούς πρώτους καί νά ξεφορτωθεῖ τήν τελευταία. Στήν προσπάθεια αὐτή μπερδεύει ὁ ἴδιος τίς ἀντιφάσεις καί μέ τήν προσπάθειά του νά τίς λύσει ἐκφράζει τήν ἀρχόμενη διάλυση τῆς θεωρίας, πού τήν ὑπερασπίζεται δογματικά. Ὁ Μίλλ θέλει, ἀπό τή μιά μεριά, νά παρουσιάσει τήν ἀστική παραγωγή σάν ἀπόλυτη μορφή τῆς παραγωγῆς καί γι' αὐτό προσπαθεῖ ν' ἀποδείξει ὅτι οἱ πραγματικές ἀντιφάσεις τῆς εἶναι μόνο φαινομενικές. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, προσπαθεῖ νά παρουσιάσει τή θεωρία τοῦ Ρικάρντο σάν τήν ἀπόλυτη θεωρητική μορφή αὐτοῦ τοῦ τρόπου παραγωγῆς καί νά ἐξαλείψει τίς ἐνμέρει ἀπό ἄλλους ἐπιβεβλημένες, καί ἐνμέρει στόν ἴδιο ἐπιβαλλόμενες, θεωρητικές ἀντιφάσεις. Ὡστόσο ὁ Μίλλ κατά κάποιον τρόπο ἀνάπτυξε τήν ἄποψη τοῦ Ρικάρντο πέρα ἀπό τά ὅρια, μέσα στά ὁποῖα τήν εἶχε ἐκθέσει ὁ Ρικάρντο. Ὁ Μίλλ ὑπερασπίζει ἀκόμα τά ἴδια ἱστορικά συμφέροντα πού ὑπερασπίζει ὁ Ρικάρντο — τά συμφέροντα τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου ἐνάντια στή γαιοκτησία — καί βγάζει πιό ἀποφασιστικά τά πρακτικά συμπεράσματα ἀπό τή θεωρία, λ.χ. ἀπό τή θεωρία τῆς γαιοπροσόδου, ἐνάντια στήν ὑπαρξή τῆς ἰδιοκτησίας στή γῆ, πού λίγο-πολύ θέλει τή μετατροπή τῆς σε κρατική ἰδιοκτησία. Ἐδῶ ὅμως δέν θά ἀσχοληθοῦμε μ' αὐτό τό τελευταῖο συμπέρασμα καί μ' αὐτή τήν πλευρά τῶν ἀπόψεων τοῦ Μίλλ.

[α] Σύγχυση ὑπεραξίας καί κέρδους]

Ἡ διαφορά ἀνάμεσα στήν ὑπεραξία καί στό κέρδος ὑπάρχει τόσο λίγο στους μαθητές τοῦ Ρικάρντο, ὅσο καί στόν ἴδιο. Ὁ ἴδιος ὁ Ρικάρντο τήν διακρίνει μόνο ἀπό τή διαφορετική ἐπίδραση πού μπορεῖ νά ἔχει ἡ διακύμανση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας σέ κεφάλαια διαφορετικῆς ὀργανικῆς σύνθεσης (καί αὐτήν τή σύνθεση τήν παίρνει ὑπόψη του μόνο σέ σχέση μέ τό προτσές κυκλοφορίας). Οὔτε στόν Ρικάρντο οὔτε στους μαθητές του δέν περνάει ἡ ἰδέα ὅτι — ἀκόμα καί ἂν δέν πάρουμε κεφάλαια πού βρίσκονται σέ διαφορετικούς κλάδους, ἀλλά ξεχωριστά τό κάθε κεφάλαιο, ἐφόσον τό κεφάλαιο αὐτό δέν ἀποτελεῖται ἀποκλειστικά ἀπό μεταβλητό κεφάλαιο, δηλαδή ἀπό κεφάλαιο πού ἔχει διατεθεῖ μόνο γιά μισθό ἐργασίας — τό ποσοστό τοῦ κέρδους καί τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας εἶναι δύο διαφορετικά πράγματα, ὅτι ἐπομένως καί τό κέρδος πρέπει νά εἶναι μιά παραπέρα ἀνεπτυγμένη, εἰδικά τροποποιημένη μορφή τῆς ὑπεραξίας. Τή διαφορά ἀνάμεσα στήν ὑπεραξία καί

στό κέρδος τή διακρίνουν έφόσον πρόκειται για τό ίδιο κέρδος — για τό μέσο ποσοστό του κέρδους — για κεφάλαια τοποθετημένα σε διαφορετικές σφαιρες παραγωγής και μέ διαφορετική σύνθεση σε πάγια και κυκλοφορούντα συστατικά. 'Ο Μίλλ επαναλαβαίνει σχετικά μ' αυτό και μάλιστα έκχυδαϊσμένο μόνον εκείνο πού αναφέρει ο Ρικάρντο στο κεφ. Ι «Γιά τήν αξία». 'Η μόνη νέα άμφιβολία πού τόν ένοχλει σχετικά μέ τό ζήτημα αυτό είναι τούτη:

'Ο Μίλλ παρατηρεί ότι ο χρόνος σάν τέτιος (έπομένως όχι ο χρόνος έργασίας, αλλά άπλως ο χρόνος) δέν παράγει τίποτα, έπομένως δέν παράγει ούτε «αξία». Πώς συμβιβάζεται λοιπόν μέ τόν νόμο τής αξίας τό γεγονός ότι, όπως λέει ο Ρικάρντο, ένα κεφάλαιο, επειδή χρειάζεται μεγαλύτερο χρονικό διάστημα για τήν περιστροφή του, άποφέρει τό ίδιο κέρδος, όπως ένα κεφάλαιο πού χρησιμοποιεί περισσότερη άμεση έργασία και τό όποιο όμως περιστρέφεται γρηγορότερα; Βλέπουμε ότι ο Μίλλ έχει έδώ υπόψη του μόνο μία έντελως ξεχωριστή περίπτωση, πού, αν τήν εκφράζαμε γενικά, θά διατυπωνόταν ως εξής: Πώς συμβιβάζονται ή τιμή κόστους* και τό προυποτεθειμένο άπ' αυτό [792] μέσο ποσοστό του κέρδους (έπομένως ή ίση αξία των έμπορευμάτων, πού περιέχουν πολύ άνισες ποσότητες έργασίας) μέ τό γεγονός ότι τό κέρδος δέν είναι παρά μόνον ένα μέρος του περιεχόμενου στο εμπόρευμα χρόνου έργασίας, τό μέρος όμως εκείνο πού τό ιδιοποιείται ο καπιταλιστής, χωρίς νά δίνει εναντί του ένα ισοδύναμο; Αντίθετα, στις συνθήκες του μέσου ποσοστού του κέρδους και τής τιμής κόστους στον καθορισμό τής αξίας επιβάλλονται έντελως ξένες και έξωτερικές απόψεις, λ.χ. ότι ο καπιταλιστής, τό κεφάλαιο του όποιου έχει νά διατρέξει μία μεγαλύτερης διάρκειας περιστροφή, επειδή, όπως γίνεται λ.χ. μέ τό κρασί, πρέπει νά μείνει περισσότερο χρονικό διάστημα στο προτσές τής παραγωγής (ή σε άλλες περιπτώσεις, περισσότερο χρονικό διάστημα στο προτσές τής κυκλοφορίας), πρέπει νά αποζημιωθεί για τό χρονικό διάστημα κατά τό όποιο δέν μπορεί νά αξιοποιεί τό κεφάλαιό του. Πώς μπορεί όμως ο χρόνος τής μή αξιοποίησης νά δημιουργεί αξία;

Νά τί λέει ο Μίλλ σχετικά μέ τόν «χρόνο»:

«'Ο χρόνος δέν μπορεί τίποτα νά φτιάξει... πώς μπορεί λοιπόν νά αυξάνει τήν αξία; 'Ο χρόνος είναι άπλούστατα μία άφρημένη, έκφραση, μία λέξη,

* Στη γαλλική μετάφραση υπάρχει στο σημείο αυτό ή παρακάτω υποσημείωση: 'Από δω και στο εξής τόν όρο, τιμή κόστους θά τόν μεταφράζουμε τιμή παραγωγής. — Σημ. μετ

ἓνας ἦχος. Καί πρόκειται γιά τόν ἴδιο λογικό παραλογισμό, ὅταν γίνεται λόγος γιά μιάν ἀφηρημένη μονάδα σάν μέτρο τῆς ἀξίας καί γιά τόν χρόνο σάν δημιουργό ἀξίας» («Elements of Political Economy», δεύτερη ἐκδοση, σελ. 99)^[21].

Πράγματι, ὅταν πρόκειται γιά τούς λόγους ἀντιστάθμισης ἀνάμεσα στά κεφάλαια στίς διάφορες σφαῖρες παραγωγῆς, τό ζήτημα δέν ἀφορᾶ τήν παραγωγή τῆς ὑπεραξίας, ἀλλά τό μοίρασμά της ἀνάμεσα στίς διάφορες κατηγορίες τῶν καπιταλιστῶν. Γι' αὐτό ἐπικρατοῦν ἐδῶ ἀπόψεις, πού δέν ἔχουν ἀπολύτως καμιά δουλιὰ μέ τόν καθορισμό τῆς ἀξίας σάν τέτιας. Τό καθετί πού ἐξαναγκάζει τό κεφάλαιο σέ μιὰ ὁποιαδήποτε σφαῖρα νά παραιτηθεῖ ἀπό τούς ὅρους κάτω ἀπό τούς ὁποίους θά μπορούσε νά παραγάγει περισσότερη ὑπεραξία σέ ἄλλες σφαῖρες παραγωγῆς, εἶναι κάποιος λόγος ἀντιστάθμισης. Ἔτσι, λ.χ., ὅταν χρησιμοποιεῖται περισσότερο πάγιο καί λιγότερο κυκλοφοροῦν κεφάλαιο, ὅταν χρησιμοποιεῖται περισσότερο σταθερό καί λιγότερο μεταβλητό κεφάλαιο, ὅταν τό κεφάλαιο ὀφείλει νά παραμείνει περισσότερο χρονικό διάστημα στό προτσές τῆς κυκλοφορίας, ὅταν τέλος πρέπει νά παραμείνει περισσότερο χρονικό διάστημα στό προτσές παραγωγῆς, χωρίς νά ὑποβάλλεται σέ ἓνα προτσές ἐργασίας, πράγμα πού συμβαίνει κάθε φορά πού τό προτσές παραγωγῆς σύμφωνα μέ τήν τεχνολογική του φύση ὑφίσταται διακοπές, γιά νά ὑποβληθεῖ τό παραγόμενο προϊόν στήν ἐπενέργεια φυσικῶν δυνάμεων, λ.χ. ὅταν τό κρασί μένει στό ὑπόγειο. Σ' ὅλες αὐτές τίς περιπτώσεις — ἡ τελευταία εἶναι ἡ περίπτωση ἀπό τήν ὁποία πιάνεται ὁ Μίλλ, διαλέγοντας ἀπολύτως στενοκέφαλα καί ξεκομμένα τή δυσκολία — σημειώνεται μιὰ ἀντιστάθμιση. Ἐνα μέρος ἀπό τήν ὑπεραξία πού ἔχει παραχθεῖ σέ ἄλλες σφαῖρες παραγωγῆς μεταφέρεται σ' αὐτά τά κεφάλαια, τά ὁποία ἀπό ἀποψη ἄμεσης ἐκμετάλλευσης τῆς ἐργασίας βρίσκονται σέ δυσμενέστερη κατάσταση σέ σχέση ἀπλῶς μέ τό μέγεθός τους (ὁ συναγωνισμός εἶναι ἐκεῖνος πού ἐπιφέρει αὐτή τήν ἐξίσωση, μέ τήν ὁποία τό κάθε ξεχωριστό κεφάλαιο ἐμφανίζεται μόνο σάν ὑποπολλαπλάσιο μέρος τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου). Τό φαινόμενο εἶναι πολύ ἀπλό, φτάνει νά κατανοηθεῖ ἡ σχέση ὑπεραξίας καί κέρδους, καθώς καί ἡ ἐξίσωση τῶν κερδῶν στό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους. Ἄν ὅμως πρόκειται νά κατανοηθεῖ χωρίς καμιὰ μεσολάβηση ἀπό τόν νόμο τῆς ἀξίας, δηλαδή νά ἐξηγηθεῖ τό κέρδος πού βγάζει ἓνα ξεχωριστό κεφάλαιο σ' ἓναν ἰδιαίτερο κλάδο παραγωγῆς ἀπό τήν ὑπεραξία, ἡ ὁποία περιέχεται στά παραγμένα ἀπό τό ἴδιο ἐμπορεύματα, ἀπό τήν ἀπλήρωτη δουλιὰ (δηλαδή ἐπίσης ἀπό τήν ὑλοποιημένη σ' αὐτά ἐργασία), τότε πρόκειται γιά ἓνα πρόβλημα

πολύ πιά δύσκολο από τόν τετραγωνισμό του κύκλου, ό όποιος μπορεί νά βρεθεί άλγεβρικά. Πρόκειται άπλούστατα γιά τήν προσπάθεια νά παρασταθεί σάν ύπάρχον αυτό πού δέν ύπάρχει. Μ' αυτήν όμως τήν άμεση μορφή προσπαθεί ό Μίλλ νά λύσει τό πρόβλημα. Γι' αυτό δέν είναι έδώ δυνατή μιά ουσιαστική λύση, αλλά μόνο ένας σοφιστικός παραμερισμός τής δυσκολίας, δηλαδή μόνο σχολαστικισμός. 'Ο Μίλλ έκανε τήν αρχή. Σ' έναν άσυνείδητο επιπόλαιο, όπως είναι ό Μακ Κοϋλλοχ, ό τρόπος αυτός παίρνει διαστάσεις άδιαντροπιās.

'Η λύση του Μίλλ δέν μπορεί νά χαρακτηριστεί καλύτερα άπ' ό,τι είπε γι' αυτήν ό Μπαίηλυ:

«'Ο κ. Μίλλ έκανε μιά παράξενη προσπάθεια νά αναγάγει τίς επενέργειες του χρόνου σέ ξόδεμα εργασίας. "Αν", λέει (σελ. 97 τής 2ης έκδοσης τών «Elements», 1824), "τό κρασί, πού διατηρείται στό ύπόγειο, ανεβαίνει σέ αξία κατά τό 1/10 τό χρόνο, τότε μπορεί κανείς νά ύποθέσει μέ τό δικίο του ότι ξοδεύτηκε στό κρασί κατά τό 1/10 περισσότερη εργασία..." Ένα γεγονός τότε μόνο μπορεί νά θεωρείται ότι έγινε σωστά [793], όταν έχει γίνει στήν πραγματικότητα. Στο παράδειγμα πού αναφέρθηκε, σύμφωνα μέ όσα προυποτέθηκαν, καμιά ανθρώπινη ύπαρξη δέν πλησίασε τό κρασί ή δέν έχει χρησιμοποιηθεί σ' αυτό έστω και μιά στιγμή ή έστω και μιά μόνο μυϊκή κίνηση» («A critical Dissertation on the Nature, Measures and Causes of Value etc », London, 1825, σελ. 219, 220).

'Η αντίφαση ανάμεσα στον γενικό νόμο και στις παραπέρα ανεπτυγμένες συγκεκριμένες σχέσεις δέν επιζητείται έδώ νά λυθεί μέ τήν ανεύρεση τών ενδιάμεσων κρίκων, αλλά μέ τήν άμεση ύπαγωγή και τήν άμεση προσαρμογή του συγκεκριμένου στό αφηρημένο. Και μάλιστα νά επιτευχθεί ή λύση μέ ένα γλωσσικό πλάσμα φαντασίας (sprachliche Fiktion), αλλάζοντας τά σωστά όνόματα τών πραγμάτων (vera rerum vocabula). (Στήν πραγματικότητα έχουμε έδώ μιά «λογομαχία»-«verbal disputes»¹²²¹, «λογο»-μαχία, επειδή τίς πραγματικές αντιφάσεις, πού δέν έχουν λυθεί πραγματικά, θέλουν νά τίς λύσουν έδώ μέ φράσεις). "Ότι ό τρόπος αυτός, πού στον Μίλλ παρουσιάζεται μόνο σέ έμβρυώδη κατάσταση, έχει συμβάλει πολύ περισσότερο στή διάλυση όλης τής βάσης τής θεωρίας του Ρικάρντο άπ' ό,τι όλες οι άλλες επιθέσεις τών αντιπάλων της, αυτό θά φανεί όταν εξετάσουμε τίς άπόψεις του ΜακΚοϋλλοχ.

'Ο Μίλλ καταφεύγει στή μέθοδο αυτή μόνο στις περιπτώσεις εκείνες, στις όποιες δέν μπορεί νά βρει άπολύτως καμιάν άλλη διεξοδό. Γενικά όμως ή δική του ή μέθοδος είναι διαφορετική. Στις περιπτώσεις

ὅπου ἡ οἰκονομική σχέση — ἐπομένως καί οἱ κατηγορίες πού ἐκφράζουν τή σχέση αὐτή — περιλαμβάνει ἀντιθέσεις, στίς περιπτώσεις ὅπου ὑπάρχει μιά ἀντίφαση καί ἀποτελεῖ ἀκριβῶς τήν ἐνότητα ἀντιφάσεων, τονίζει τό στοιχεῖο τῆς ἐνότητας τῶν ἀντιθέσεων καί ἀρνεῖται τίς ἀντιθέσεις. Τήν ἐνότητα τῶν ἀντιθέσεων τή μετατρέπει σέ ἄμεση ταυτότητα αὐτῶν τῶν ἀντιθέσεων.

Τό ἐμπόρευμα λ.χ. καλύπτει τήν ἀντίθεση τῆς ἀξίας χρήσης καί τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας. Ἡ ἀντίθεση αὐτή ἀναπτύσσεται παραπέρα, ἐκδηλώνεται, πραγματοποιεῖται μέ τόν διχασμό τοῦ ἐμπορεύματος σέ ἐμπόρευμα καί χρῆμα. Αὐτός ὁ διχασμός του ἐμφανίζεται σάν προτσές στή μεταμόρφωση τοῦ ἐμπορεύματος, στήν ὁποία ἡ πούληση καί ἡ ἀγορά ἀποτελοῦν δύο διαφορετικά στοιχεῖα ἐνός προτσές, ἡ κάθε πράξη ὅμως αὐτοῦ τοῦ προτσές περικλείνει ταυτόχρονα τό ἀντίθετό της. Στό πρῶτο μέρος τούτου τοῦ συγγράμματος ἔχω ἀναφέρει πῶς ὁ Μίλλ ξοφλάει μέ τήν ἀντίθεση, μόνο μέ τό ὅτι ἐμμένει στήν ἐνότητα τῆς ἀγορᾶς καί τῆς πούλησης καί γι' αὐτό τήν κυκλοφορία τή μετατρέπει σέ ἄμεσο ἀνταλλακτικό ἐμπόριο, στό ἄμεσο ἀνταλλακτικό ἐμπόριο ὅμως εἰσάγει λαθραῖα πάλι κατηγορίες πού τίς δανεῖζεται ἀπό τήν κυκλοφορία^[23]. Βλέπει ἀκόμα στό ἴδιο, αὐτό πού ἀναπτύσσω σχετικά μέ τή θεωρία του γιά τό χρῆμα, μέ τήν ὁποία καταπιάνεται μέ τόν ἴδιο τρόπο^[24].

Στόν Μίλλ βρίσκουμε αὐτή τήν κακή ταξινόμηση: «Γιά τήν παραγωγή», «Γιά τή διανομή», «Γιά τίς ἀνταλλαγές», «Γιά τήν κατανάλωση»^[25].

**[β) Οἱ ἄκαρπες προσπάθειες τοῦ Μίλλ νά ἐναρμονίσει
τήν ἀνταλλαγή ἀνάμεσα στό κεφάλαιο καί τήν ἐργασία
μέ τόν νόμο τῆς ἀξίας]**

Σχετικά μέ τόν μισθό λέει:

«Ἄντί νά περιμένουν ὥσπου νά ἔχουν παραχθεῖ τά προϊόντα καί νά ἔχει πραγματοποιηθεῖ ἡ ἀξία τους, βρῆκαν ὅτι εἶναι πῶς εὐκολο γιά τούς ἐργάτες νά τούς πληρώνουν τό μερίδιό τους προκαταβολικά» (à l' avance). «Ἡ μορφή, μέ τήν ὁποία βρῆκαν ὅτι ταίριαζε νά παίρνουν οἱ ἐργάτες τό μερίδιό τους, εἶναι ἡ μορφή τοῦ μισθοῦ. Ὅταν ὁ ἐργάτης ἔχει πάρει ὁλόκληρο τό μερίδιο πού τοῦ ἀναλογεῖ ἀπό τά προϊόντα, τά προϊόντα αὐτά ἀνήκουν ἀποκλειστικά στόν καπιταλιστή, γιατί στήν πραγματικότητα ἔχει ἀγοράσει τό μερίδιο τοῦ ἐργάτη καί τό ἔχει πληρώσει σ' αὐτόν μέ τή μορφή τῆς προκαταβολῆς» (γαλλική μετάφραση τῶν «Elements» ἀπό τόν Parisot, Παρίσι, 1823, σελ. 33, 34).

Γιά τόν Μίλλ είναι στόν ανώτατο βαθμό χαρακτηριστικό ὅτι, ὅπως τό χρήμα εἶναι γι' αὐτόν ἀπλῶς ἓνα πληροφοριακό μέσο πού ἐπινοήθηκε γιά λόγους εὐκολίας, ἔτσι καί ἡ ἴδια ἡ σχέση τοῦ κεφαλαίου ἔχει ἐπινοηθεῖ γιά λόγους εὐκολίας. Αὐτές οἱ εἰδικές κοινωνικές σχέσεις παραγωγῆς ἔχουν ἐπινοηθεῖ γιά λόγους «εὐκολίας». Τό ἐμπόρευμα καί τό χρήμα μετατρέπονται σέ κεφάλαιο χάρη στό ὅτι ὁ ἐργάτης ἔχει παύσει νά ἀνταλλάσσει σάν παραγωγός ἐμπορευμάτων καί σάν κάτοχος ἐμπορευμάτων, ἀντίθετα, ἀντί νά πουλάει ἐμπόρευμα, ἀναγκάζεται νά πουλάει σάν ἐμπόρευμα τήν ἴδια του τήν ἐργασία (ἄμεσα τήν ἐργατική του δύναμη) στόν κάτοχο τῶν ἀντικειμενικῶν ὄρων τῆς ἐργασίας. Αὐτός ὁ χωρισμός ἀποτελεῖ τήν προϋπόθεση τῆς σχέσης κεφαλαίου καί μισθωτῆς ἐργασίας, ὅπως ἀποτελεῖ καί τήν προϋπόθεση γιά τή μετατροπή σέ κεφάλαιο τοῦ χρήματος (ἢ τοῦ ἐμπορεύματος πού ἀντιπροσωπεύει). Ὁ Μίλλ προϋποθέτει τόν χωρισμό, τή διάζευξη, προϋποθέτει τή σχέση κεφαλαιοκράτη καί μισθωτοῦ ἐργάτη, γιά νά τήν παρουσιάσει ὕστερα σάν μιᾶ ὑπόθεση εὐκολίας, ὅτι ὁ ἐργάτης δέν πουλάει ἓνα προϊόν, ἓνα ἐμπόρευμα, ἀλλά τό μερίδιό του ἀπό τό προϊόν (τήν παραγωγή τοῦ ὁποίου δέν τήν καθορίζει καθόλου ὁ ἴδιος καί πού συντελεῖται ἀνεξάρτητα ἀπ' αὐτόν), προτοῦ ἀκόμα νά τό ἔχει [794] παραγάγει. Ἡ ἀκόμα πιό σωστά μόνο: ὅτι τό μερίδιο τοῦ ἐργάτη στό προϊόν πληρώνεται — μετατρέπεται σέ χρήμα — ἀπό τόν καπιταλιστή, προτοῦ ὁ καπιταλιστής νά ἔχει ἐξαργυρώσει, νά ἔχει πουλήσει τό προϊόν, ἀπό τό ὁποῖο ἔχει ἓνα μερίδιο ὁ ἐργάτης.

Μ' αὐτή τήν ἀντίληψη γιά τόν μισθό ἐργασίας ὁ Μίλλ θέλει νά παρακάμψει τήν εἰδική δυσκολία, πού παρουσιάζει ἡ εἰδική μορφή τῆς σχέσης. Συγκεκριμένα, τή δυσκολία τοῦ συστήματος τοῦ Ρικάρντο, πού βάζει τόν ἐργάτη νά πουλάει ἄμεσα τήν ἐργασία του (καί ὄχι τήν ἐργατική του δύναμη). Ἡ δυσκολία συνίσταται στό ὅτι: ἡ ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος καθορίζεται ἀπό τόν χρόνο ἐργασίας πού κοστίζει ἡ παραγωγή του. Ἀπό πού προέρχεται τό γεγονός ὅτι ὁ νόμος αὐτός τῶν ἀξιῶν δέν ἐπιβεβαιώνεται στή μεγαλύτερη ἀπό ὅλες τίς ἀνταλλαγές πού γίνεται στή βάση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς, στήν ἀνταλλαγή ἀνάμεσα στόν καπιταλιστή καί τόν μισθωτό ἐργάτη; Γιατί ἡ ποσότητα τῆς ὑλοποιημένης ἐργασίας, πού παίρνει ὁ ἐργάτης μέ τή μορφή τοῦ μισθοῦ, δέν εἶναι ἴση μέ τήν ποσότητα τῆς ἄμεσης ἐργασίας πού δίνει στήν ἀνταλλαγή ἔναντι τοῦ μισθοῦ; Γιά νά παραμερίσει αὐτή τή δυσκολία, ὁ Μίλλ μετατρέπει τόν μισθωτό ἐργάτη σέ κάτοχο ἐμπορεύματος, ὁ ὁποῖος πουλάει στόν καπιταλιστή τό προϊόν του, τό

ἐμπόρευμά του — ἐπειδὴ τὸ μερίδιό του ἀπὸ τὸ προϊόν, ἀπὸ τὸ ἐμπόρευμα, εἶναι δικό του προϊόν, δικό του ἐμπόρευμα, μιά ἀξία πού ἔχει παραχθεῖ ἀπὸ τὸν ἴδιο μὲ τὴ μορφή ἑνὸς εἰδικοῦ ἐμπορεύματος. Τὴ δυσκολία τὴ λύνει μὲ τὸ ὅτι τὴ συναλλαγή ἀνάμεσα στὸν καπιταλιστὴ καὶ στὸν μισθωτὸ ἐργάτη, ἡ ὁποία συμπεριλαμβάνει τὴν ἀντίθεση ὑλοποιημένης καὶ ἄμεσης ἐργασίας, τὴν παρουσιάζει σὰν συνηθισμένη συναλλαγή ἀνάμεσα σὲ κατόχους ὑλοποιημένης ἐργασίας, ἀνάμεσα σὲ κατόχους ἐμπορευμάτων.

Μ' αὐτὴ τὴν πανουργία ὁ Μίλλ ἔκανε βέβαια ἀδύνατο γιὰ τὸν ἑαυτό του νὰ κατανοήσῃ τὴν εἰδικὴ φύση, τὴν *differentia specifica* (τὴν εἰδοποιὸ διαφορά) τοῦ προτσῆς πού συντελεῖται ἀνάμεσα στὸν καπιταλιστὴ καὶ στὸν μισθωτὸ ἐργάτη, δὲν ἔχει ὅμως μειώσει καθόλου γιὰ τὸν ἑαυτό του τὴν δυσκολία, ἀντίθετα τὴν ἔχει μεγαλώσει, ἐπειδὴ ἡ ἰδιομορφία τοῦ ἀποτελέσματος δὲν μπορεῖ πιά νὰ κατανοηθεῖ ἀπὸ τὴν ἰδιομορφία τοῦ ἐμπορεύματος πού πουλάει ὁ ἐργάτης (καὶ πού ἔχει τὴν ἰδιαιτερότητα, ὅτι ἡ ἴδια ἡ ἀξία χρήσης του εἶναι τὸ στοιχεῖο πού συγκροτεῖ τὴν ἀνταλλακτικὴ ἀξία καὶ γι' αὐτὸ ἡ κατανάλωσή του δημιουργεῖ μεγαλύτερη ἀνταλλακτικὴ ἀξία ἀπὸ ἐκείνη πού περιέχεται σ' αὐτό).

Γιὰ τὸν Μίλλ ὁ ἐργάτης εἶναι, ὅπως καὶ κάθε ἄλλος, πωλητὴς ἐμπορεύματος. Παράγει λ.χ. 6 πῆχες λινό ὕφασμα. Ἀπ' αὐτοὺς τοὺς 6 πῆχες οἱ 2 ὀφείλουν νὰ ἀντιπροσωπεύουν μιάν ἀξία πού εἶναι ἴση μὲ τὴν ἀξία πού πρόσθεσε ὁ ἐργάτης. Εἶναι ἐπομένως ὁ πωλητὴς 2 πῆχων λινό ὕφασματος στὸν καπιταλιστὴ. Γιατί λοιπὸν ὁ ἐργάτης νὰ μὴν πάρει ἀπὸ τὸν καπιταλιστὴ ὅλη τὴν ἀξία τῶν 2 πῆχων λινό ὕφασματος, ὅπως κάθε ἄλλος πωλητὴς 2 πῆχων λινό ὕφασματος, ἀφοῦ τώρα εἶναι πωλητὴς λινό ὕφασματος, ὅπως καὶ κάθε ἄλλος πωλητὴς; Ἀντίθετα, τώρα προβάλλει πῶς χτυπητὰ ἡ ἀντίφαση μὲ τὸν νόμο τῶν ἀξιῶν. Δὲν πουλάει ἓνα εἰδικὸ ἐμπόρευμα, πού διαφέρει ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα ἐμπορεύματα. Πουλάει ἐργασία, ὑλοποιημένη σ' ἓνα προϊόν, δηλαδή ἓνα ἐμπόρευμα, πού σὰν ἐμπόρευμα δὲν διαφέρει εἰδικὰ ἀπὸ κανένα ἄλλο ἐμπόρευμα. Ἄν τώρα ἡ τιμὴ τοῦ ἑνὸς πῆχου — δηλαδή τὸ ποσό τοῦ χρήματος πού περιέχει τὸν περιεχόμενο στὸν ἓναν πῆχου χρόνον ἐργασίας — εἶναι ἴση μὲ 2 σελλίνια, γιατί παίρνει ὁ ἐργάτης 1 σελλίνι καὶ ὄχι 2; Ἄν ὅμως πάρει 2 σελλίνια, τότε ὁ καπιταλιστὴς δὲν πραγματοποιεῖ ὑπεραξία καὶ ἔτσι θά ἀνατρεπόταν ὁλόκληρο τὸ σύστημα τοῦ Ρικάρντο. Θά ἐκσφεντονίζομασταν πίσω στό κέρδος ἀπὸ ἀπαλλοτρίωση (*profit upon expropriation*). Οἱ 6 πῆχες κόστισαν στὸν κα-

πιταλιστή τόσο, όσο είναι η αξία τους = 12 σελλίνια. Τούς πούλησε όμως προς 13 σελλίνια.

Είτε πρόκειται για λινό ύφασμα είτε για οποιοδήποτε άλλο εμπόρευμα, αυτό πουλιέται στην αξία του όταν τό πουλάει ο καπιταλιστής, όταν όμως τό πουλάει ο εργάτης, τότε πουλιέται κάτω από την αξία του. Έτσι μέ την συναλλαγή ανάμεσα στον εργάτη και στον καπιταλιστή θά αναιρούνταν ο νόμος των αξιών. Και ακριβώς, για ν' αποφευχθεί αυτό, ο Μίλλ καταφεύγει στο πλάσμα φαντασίας του. Θέλει τή σχέση εργάτη και καπιταλιστή νά τή μετατρέψει στή συνηθισμένη σχέση πουλητών και αγοραστών εμπορευμάτων. Γιατί όμως έδω νά μήν καθορίζει τή συναλλαγή ο συνηθισμένος νόμος των αξιών των εμπορευμάτων; Ο εργάτης όμως, θά μάς πούν, πληρώνεται «προκαταβολικά» («en avance»). Άρα δέν έχουμε έδω τή συνηθισμένη σχέση αγοράς και πούλησης εμπορευμάτων. Τί σημαίνει λοιπόν έδω αυτό τό «προκαταβάλλειν»; Ο εργάτης, πού πληρώνεται λ.χ. κάθε έβδομάδα, πληρώθηκε «προκαταβολικά» τήν εργασία του και δημιούργησε τό μερίδιό του πού του ανήκει από τό βδομαδιατικό προϊόν — τή βδομαδιατική εργασία υλοποιημένη σ' ένα προϊόν — (σύμφωνα μέ τήν προϋπόθεση του Μίλλ και μέ τήν πρακτική), προτού πάρει αυτό τό μερίδιο «πληρωμένο» από τον καπιταλιστή. Ο καπιταλιστής έχει «προκαταβάλει» τήν πρώτη ύλη και τά εργαλεία και ο εργάτης «τήν εργασία», και από τή στιγμή πού ο μισθός πληρωθεί στο τέλος τής εβδομάδας, πουλάει στον καπιταλιστή εμπόρευμα, τό εμπόρευμά του - τό μερίδιό του από τό συνολικό εμπόρευμα. Ο καπιταλιστής όμως, θά πει ο Μίλλ, πληρώνει, δηλαδή εξαργυρώνει, μετατρέπει σε χρήμα τούς 2 πήχες [795] λινό ύφασμα του εργάτη, προτού νά έχει μετατρέψει ο ίδιος σε χρήμα, νά έχει πουλήσει τούς 6 πήχες λινό ύφασμα! Και αν ο καπιταλιστής έχει εργαστεί επί παραγγελία, αν έχει πουλήσει τό εμπόρευμα προτού νά τό έχει παραγάγει; Και πίο γενικά: Και τί τον νοιάζει τον εργάτη — έδω τον πουλητή 2 πήχων λινού ύφασματος — τό γεγονός ότι ο καπιταλιστής αγοράζει απ' αυτόν τούς 2 αυτούς πήχες λινού, για νά τούς ξαναπουλήσει και όχι για νά τούς καταναλώσει; Τί τον νοιάζουν τον πουλητή τά κίνητρα του αγοραστή; Και πώς μπορούν αυτά τά τελευταία νά τροποποιήσουν τον νόμο τής αξίας; Για νά είμαστε συνεπείς, ο κάθε πουλητής θά έπρεπε τότε νά πουλάει τό εμπόρευμά του κάτω από την αξία του, γιατί δίνει στον αγοραστή τό προϊόν μέ τή μορφή μιας αξίας χρήσης, ενώ ο αγοραστής του δίνει την αξία μέ τή μορφή του χρήματος, τήν εξαργυρωμένη μορφή του προϊόντος. Στην περίπτωση αυτή, ο εργοστασιάρχης λινού ύφασματος θά

ἔπρεπε νά λειψοπληρώνει* (unterzahlen, underpay) καί τόν ἔμπορο λινοῦ νήματος καί τόν ἐργοστασιάρχη μηχανῶν καί τόν καρβουνοπαραγωγό. Αὐτό γιατί τοῦ πουλᾶνε ἐμπορεύματα, τά ὁποῖα πρέπει πρῶτα νά τά μετατρέψει σέ χρήμα, ἐνῶ τούς πληρώνει «προκαταβολικά», ὄχι μόνο προτοῦ νά ἔχει πουληθεῖ, ἀλλά καί προτοῦ νά ἔχει παραχθεῖ τό ἐμπόρευμα, τήν ἀξία τῶν συστατικῶν τοῦ ἐμπορεύματός του. Ὁ ἐργάτης τοῦ παραδίνει λινό ὕφασμα, τό ἐμπόρευμα μέ τή μορφή πού μπορεῖ νά πουληθεῖ. Ἀντίθετα, ἐκεῖνοι οἱ πουλητές ἐμπορευμάτων τοῦ προμηθεύουν μηχανές, πρώτη ὕλη κλπ. οἱ ὁποῖες πρέπει νά περάσουν πρῶτα ἀπό ἕνα προτσές, γιά ν' ἀποκτήσουν τή μορφή μέ τήν ὁποία μποροῦν νά πουληθοῦν. Τό πιό ὠραῖο γιά ἕναν ἀπόλυτο ρικαρντιανό, ὅπως ὁ Μίλλ, γιά τόν ὁποῖο ἡ ἀγορά καί ἡ πούληση, ἡ προσφορά καί ἡ ζήτηση εἶναι ἀπλούστατα ταυτόσημες καί τό χρήμα ἀπλός τύπος, εἶναι ἂν ἡ μετατροπή τοῦ ἐμπορεύματος σέ χρήμα — καί δέν συμβαίνει ὡστόσο τίποτα περισσότερο κατά τήν πούληση 2 πήχεων λινοῦ ὕφασματος στόν καπιταλιστή — περιλάβαινε ὅτι ὁ πουλητής ὑποχρεώνεται νά πουλήσει τό ἐμπόρευμα κάτω ἀπό τήν ἀξία του ὁ δέ ἀγοραστής νά τό ἀγοράσει μέ τό χρήμα του πάνω ἀπό τήν ἀξία του.

Ἔτσι ὁ Μίλλ καταλήγει στόν παραλογισμό, ὅτι σ' αὐτήν τή συναλλαγή ὁ ἀγοραστής ἀγοράζει, γιά νά ξαναπουλήσει μέ κέρδος, γι' αὐτό ὁ πουλητής πρέπει νά πουλήσει τό ἐμπόρευμα κάτω ἀπό τήν ἀξία του, ὅποτε ἀνατρέπεται ὅλη ἡ θεωρία τῆς ἀξίας. Αὕτη ἡ δεύτερη προσπάθεια τοῦ Μίλλ νά λύσει μιάν ἀντίφαση τοῦ Ρικάρντο, ἀναιρεῖ πράγματι ὅλη τή βάση τοῦ συστήματος καί εἰδικά τό προτέρημά του νά παγιώνει τή σχέση κεφαλαίου καί μισθωτῆς ἐργασίας σάν ἄμεση ἀνταλλαγή ἀνάμεσα σέ σωρευμένη καί ἄμεση ἐργασία, δηλαδή νά ἀντιλαμβάνεται τή σχέση αὕτη στήν εἰδική καθοριστικότητά της.

Γιά νά βγεῖ ἀπό τή δυσκολία, θά ἔπρεπε ὁ Μίλλ νά προχωρήσει πιό πέρα καί νά πει ὅτι δέν πρόκειται γιά μιά ἀπλή συναλλαγή ἀγορᾶς καί πούλησης ἐμπορευμάτων. Ἡ σχέση ἀνάμεσα στόν ἐργάτη καί τόν καπιταλιστή εἶναι μάλλον σχέση ἑνός καπιταλιστή πού δανεῖζει χρήμα ἢ πού προεξοφλεῖ συναλλαγματικές (ἑνός καπιταλιστή τοῦ χρήματος) μέ τόν βιομήχανο καπιταλιστή, ἐφόσον πρόκειται ἐδῶ γιά πληρωμή, γιά

* Δηλαδή νά μὴν πληρώνει ὅλη τήν ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος πού ἀγοράζει. Δέν βρήκαμε ἄλλη λέξη γιά νά ἀποδόσουμε τά ρήματα: unterbezahlen, underpay, sous-payer — Σημ. μετ.

ἐξαργύρωση τοῦ προϊόντος τοῦ ἐργάτη πού εἶναι ἴσο μέ τό μερίδιό του ἀπό τό συνολικό προϊόν. Αὐτό θά ἦταν μιὰ ωραία ἐξήγηση, τό νά προϋποτίθεται τό τοκοφόρο κεφάλαιο — δηλαδή μιὰ ιδιαίτερη μορφή τοῦ κεφαλαίου — γιά νά ἐξηγηθεῖ τό κεφάλαιο πού παράγει κέρδος (ἡ γενική μορφή τοῦ κεφαλαίου). Νά παρασταίνεται σάν αἰτία τῆς προέλευσης τῆς ὑπεραξίας μιὰ παράγωγη μορφή τῆς ὑπεραξίας (ἡ ὁποία προϋποθέτει κι ὅλας τό κεφάλαιο). Ἐκτός ἀπ' αὐτό ὁ Μίλλ θά ἔπρεπε καί στήν περίπτωση αὐτή νά εἶναι συνεπής καί στή θέση ὅλων τῶν πραγματικῶν νόμων σχετικά μέ τόν μισθό ἐργασίας καί μέ τό ἐπίπεδό του, πού ἀνέπτυξε ὁ Ρικάρντο, νά συναγάγει ἀντίθετα τόν μισθό ἀπό τό ὕψος τοῦ τόκου, ὅποτε δέν θά μπορούσε πάλι νά εἰπωθεῖ πράγματι ἀπό τί καθορίζεται τό ὕψος τοῦ τόκου, ἀφοῦ κατά τούς ρικαρντιανούς καί ὅλους τούς ἄλλους ἀξιόλογους οικονομολόγους, καθορίζεται ἀπό τό ποσοστό τοῦ κέρδους.

Ἡ φράση σχετικά μέ τό «μερίδιο» τοῦ ἐργάτη ἀπό τό δικό του προϊόν βασίζεται στήν οὐσία στό ἐξῆς: ἂν πάρουμε ὄχι τή μιὰ ξεχωριστή συναλλαγή ἀνάμεσα στόν καπιταλιστή καί στόν ἐργάτη, ἀλλά τήν ἀνταλλαγή ἀνάμεσα στους δύο στήν πορεία τῆς ἀναπαραγωγῆς, ἂν κοιτάξουμε τό πραγματικό περιεχόμενο αὐτοῦ τοῦ προτσές ἀντί τῆ μορφή τῆς ἐκδήλωσής του, τότε φανερώνεται στήν πράξη ὅτι αὐτό μέ τό ὁποῖο ὁ καπιταλιστής πληρώνει τόν ἐργάτη (καθώς καί τό μέρος τοῦ κεφαλαίου πού ἀντιπαρατίθεται στόν ἐργάτη σάν σταθερό κεφάλαιο) δέν εἶναι παρά ἓνα μέρος τοῦ προϊόντος τοῦ ἴδιου τοῦ ἐργάτη καί μάλιστα ἓνα μέρος τοῦ προϊόντος πού δέν χρειάζεται νά μετατραπῆ πρῶτα σέ χρήμα, ἀλλά πού ἔχει ἤδη πωληθεῖ, ἔχει ἤδη μετατραπῆ σέ χρήμα, ἐπειδή ὁ μισθός ἐργασίας πληρώνεται σέ χρήμα καί ὄχι σέ εἶδος. Στή δουλοκτητική κοινωνία κλπ., ὅπου δέν συντελεῖται ἡ ψεύτικη ἐπίφαση μέ τήν προκαταβολική μετατροπή τοῦ προϊόντος σέ χρήμα — ἐφόσον ξοδεύεται γιά μισθό — εἶναι ἐπίσης χειροπιαστό ὅτι αὐτό πού παίρνει ὁ δούλος σάν ἀμοιβή, στήν οὐσία δέν εἶναι αὐτό πού τοῦ «προκαταβάλλει» ὁ δουλοκτητής, ἀλλά μόνο τό μέρος ἐκεῖνο τῆς ὑλοποιημένης ἐργασίας τοῦ δούλου πού περιέρχεται πάλι σ' αὐτόν μέ τή μορφή μέσων συντήρησης. Τό ἴδιο γίνεται μέ τόν καπιταλιστή. Ὁ καπιταλιστής φαινομενικά μόνο «προκαταβάλλει». Αὐτό πού προκαταβάλλεται, πῶ σωστά αὐτό πού [796] πληρώνεται στόν ἐργάτη μέ τή μορφή τοῦ μισθοῦ, ἀφοῦ ὁ ἐργάτης ἔχει πρῶτα ἐκτελέσει τήν ἐργασία, εἶναι ἓνα μέρος τοῦ προϊόντος πού ἔχει παραχθεῖ ἀπό τόν ἐργάτη καί πού ἔχει ἤδη μετατραπῆ σέ χρήμα. Ἐνα μέρος τοῦ προϊόντος τοῦ ἐργάτη, πού τό ἰδιοποιήθηκε ὁ καπιταλιστής, πού τό ὑπεξαίρεσαν ἀπό τόν ἐργάτη,

περιέρχεται σ' αὐτόν μέ τή μορφή τοῦ μισθοῦ — ἂν θέλετε σάν προκαταβολή γιά τό νέο προϊόν.

Δέν τιμάει καθόλου τόν Μίλλ (κάτι τέτιο ταιριάζει στόν Μάκ Κουλλοχ, στόν Σαί ἤ στόν Μπαστιά) νά ἐμμένει σ' αὐτή τήν ἐπίφαση τῆς συναλλαγῆς, γιά νά ἐξηγήσει τήν ἴδια τή συναλλαγή. Ὁ καπιταλιστής δέν ἔχει τίποτα πού θά μπορούσε νά τό προκαταβάλλει στόν ἐργάτη, ἐκτός ἀπ' αὐτό πού πῆρε προκαταβολικά ἀπό τόν ἐργάτη, ἐκτός ἀπ' αὐτό πού τοῦ ἔχει προκαταβληθεῖ μέ τήν ἐργασία ἄλλων ἀνθρώπων. Ὁ ἴδιος ἀκόμα ὁ Μάλθους λέει, ὅτι αὐτό πού προκαταβάλλει ὁ καπιταλιστής δέν ἀποτελεῖται «ἀπό μάλλινο ὕφασμα» καί «ἀπό ἄλλα ἐμπορεύματα», ἀλλά «ἀπό ἐργασία»^[26], δηλαδή ἀπό κάτι πού δέν τό παράγει. Προκαταβάλλει στόν ἐργάτη τή δουλιά τοῦ ἴδιου τοῦ ἐργάτη.

Ὅσο ὅλη αὐτή ἡ περίφραση δέν χρησιμεύει σέ τίποτα στόν Μίλλ, δηλαδή δέν τοῦ χρησιμεύει καθόλου γιά νά παρακάμψει τή λύση τοῦ ζητήματος: Πῶς ἡ ἀνταλλαγή ἀνάμεσα στή συσσωρευμένη καί στήν ἄμεση ἐργασία (ἔτσι θεωρεῖ ὁ Ρικάρντο καί ὕστερα ἀπ' αὐτόν ὁ Μίλλ κλπ. τό προτσές ἀνταλλαγῆς ἀνάμεσα στό κεφάλαιο καί στήν ἐργασία) ἀνταποκρίνεται στόν νόμο τῶν ἀξιῶν, μέ τόν ὁποῖο ἀντιφάσκει ἄμεσα; Ὅτι αὐτό δέν ἐξυπηρετεῖ σέ τίποτα τόν Μίλλ, φαίνεται ἀπό τίς παρακάτω θέσεις:

«Σέ ποιᾶ ἀναλογία μοιράζονται τά προϊόντα ἀνάμεσα στόν ἐργάτη καί στόν καπιταλιστή ἢ ποιᾶ ἀναλογία ρυθμίζει τό ὕψος τοῦ μισθοῦ;» (σελ. 34 τῆς μεταφρασμένης ἀπό τόν Ραίσοι ἐργασίας τοῦ Μίλλ: «Éléments d' économie politique»). «Ὁ καθορισμός τῶν μερίδων πού παίρνουν ὁ ἐργάτης καί ὁ καπιταλιστής εἶναι τό ἀντικείμενο διαπραγματεύσεως, παζαρέματος ἀνάμεσά τους. Κάθε ἐλεύθερο ἐμπόριο ρυθμίζεται μέ τόν συναγωνισμό, καί οἱ ὄροι ἀλλάζουν ἀνάλογα μέ τή μεταβαλλόμενη σχέση ἀνάμεσα στή ζήτηση καί στήν προσφορά» (στό ἴδιο, σελ. 34, 35).

Ὁ ἐργάτης παίρνει τό «μερίδιό» του ἀπό τό προϊόν μέ τή μορφή πληρωμῆς. Αὐτό τό εἶπαν, γιά νά μετατρέψουν τόν ἐργάτη σ' ἓνα συνηθισμένο πωλητή ἐμπορεύματος (προϊόντος) στή σχέση του μέ τό κεφάλαιο καί γιά νά σβήσουν τό ἰδιαίτερο χαρακτηριστικό τῆς σχέσης αὐτῆς. Τό μερίδιό του ἀπό τό προϊόν εἶναι δικό του προϊόν, δηλαδή τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ προϊόντος, στό ὁποῖο ἔχει ὑλοποιηθεῖ ἡ νεοπροσθεμένη ἐργασία του. Μήπως δέν εἶναι ἔτσι; (Quod non). Ἐμεῖς, ἀντίθετα, ρωτᾶμε τώρα: ποιό εἶναι τό «μερίδιό» του ἀπό τό προϊόν, δηλαδή ποιό

είναι τό προϊόν του; Καί αυτό, γιατί τό μέρος του προϊόντος πού του ανήκει λένε ὅτι εἶναι δικό του προϊόν πού τό πουλάει. Τώρα ἀκοῦμε ὅτι τό προϊόν του καί τό προϊόν του εἶναι δύο ἐντελῶς διαφορετικά πράγματα. Πρέπει πρῶτα νά καθορίσουμε τί εἶναι τό προϊόν του (δηλαδή τό μερίδιό του ἀπό τό προϊόν, δηλαδή τό μέρος του προϊόντος πού του ανήκει). Τό προϊόν του ἦταν λοιπόν μιά κενή φράση, ἀφοῦ ὁ καθορισμός τῆς ἀξίας πού παίρνει ἀπό τόν καπιταλιστή δέν καθορίζεται ἀπό τή δική του παραγωγή. Ἔτσι ὁ Μίλλ ἔχει μεταθέσει ἀπλῶς κατά ἓνα βῆμα τή δυσκολία. Ἐξακολουθεῖ τώρα νά βρίσκεται ἐκεῖ ὅπου βρισκόταν στήν ἀρχή.

Πρόκειται ἐδῶ γιά ἓνα ἀνακάτωμα. Ἄν τήν ἀνταλλαγή ἀνάμεσα στό κεφάλαιο καί στή μισθωτή ἐργασία τή δοῦμε σάν μιά συνεχή πράξη — ὅπως καί εἶναι, ὅταν δέν παίρνουμε, δέν ἀπομονώνουμε μιά ξεχωριστή πράξη, μιά στιγμή τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς — τότε ὁ ἐργάτης παίρνει ἓνα μέρος ἀπό τήν ἀξία του προϊόντος του, πού τό ἔχει ἀντικαταστήσει + τό μέρος ἐκεῖνο τῆς ἀξίας πού ἔδωσε δωρεάν στόν καπιταλιστή. Αὐτό ἐπαναλαβαίνεται διαρκῶς. Ἐπομένως, παίρνει διαρκῶς στήν πράξη ἓνα μέρος τῆς ἀξίας του δικού του προϊόντος, ἓνα μέρος τῆς ἀξίας ἢ ἓνα μερίδιο ἀπό τήν ἀξία πού ἔχει δημιουργήσει ὁ ἴδιος. Τώρα πόσο μέγανος ἢ πόσο μικρός εἶναι ὁ μισθός του, αὐτό δέν καθορίζεται ἀπό τό μερίδιό του στό προϊόν, ἀλλά ἀντίστροφα, τό μερίδιό του στό προϊόν καθορίζεται ἀπό τό μέγεθος του μισθοῦ του. Στήν οὐσία παίρνει ἓνα μέρος ἀπό τήν ἀξία του προϊόντος. Τό μερίδιο ὅμως πού παίρνει ὁ ἐργάτης καθορίζεται ἀπό τήν ἀξία τῆς ἐργασίας, ὄχι ἀντίστροφα ἢ ἀξία τῆς ἐργασίας ἀπό τό μερίδιο στό προϊόν. Ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας εἶναι δοσμένη, εἶναι δηλαδή ὁ χρόνος ἐργασίας πού χρειάζεται ὁ ἐργάτης γιά τήν ἀναπαραγωγή του ἴδιου του ἑαυτοῦ του. Δίνεται μέ τήν πούληση τῆς ἐργατικῆς δύναμῆς του στόν καπιταλιστή. Ἔτσι καθορίζεται στήν οὐσία καί τό μερίδιό του στό προϊόν. Ὅχι ὅμως ἀντίστροφα, δέν καθορίζεται πρῶτα τό μερίδιό του στό προϊόν καί μετά τό ὕψος ἢ ἡ ἀξία του μισθοῦ του. Πρόκειται γιά μιά ἀπό τίς σπουδαιότερες καί ἀπό τίς περισσότερο τονιζόμενες θέσεις του Ρικάρντο, γιατί διαφορετικά ἡ τιμή τῆς ἐργασίας θά καθοριζόταν ἀπό τήν τιμή του παραγμένου ἀπ' αὐτήν ἐμπορεύματος, ἐνῶ κατά τόν Ρικάρντο ἡ τιμή τῆς ἐργασίας καθορίζει μόνο τό ποσοστό του κέρδους.

Καί πῶς καθορίζει ὁ Μίλλ τό «μερίδιο» πού παίρνει ὁ ἐργάτης ἀπό τό προϊόν; Μέ τή ζήτηση καί τήν προσφορά, μέ τόν συναγωνισμό ἀνάμεσα στούς ἐργάτες καί στούς καπιταλιστές. Ἡ διατύπωση του Μίλλ μπορεῖ νά ἐφαρμοστεῖ σ' ὅλα τά ἐμπορεύματα:

«Ὁ καθορισμός τῶν μεριδίων» (διάβαζε τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορεύματος) «πού παίρνουν ὁ ἐργάτης καί ὁ καπιταλιστής» (ὁ πωλητής καί ὁ ἀγοραστής) «εἶναι τό ἀντικείμενο διαπραγμάτευσης, παζαρέματος ἀνάμεσα [797] τους. Κάθε ἐλεύθερο ἐμπόριο ρυθμίζεται ἀπό τόν συναγωνισμὸ καί οἱ ὅροι ἀλλάζουν ἀνάλογα μέ τή μεταβαλλόμενη σχέση ἀνάμεσα στή ζήτηση καί στήν προσφορά» (σελ. 34, 35).

Αὐτή εἶναι λοιπόν ἡ οὐσία τῆς ὑπόθεσης!* Ὁ Μίλλ, ὁ ὁποῖος σάν ἐνθερμος ρικαρντιανὸς ἀποδείχνει ὅτι ἡ ζήτηση καί ἡ προσφορά μποροῦν βέβαια νά καθορίζουν τίς διακυμάνσεις τῆς ἀγοραίας τιμῆς πάνω ἢ κάτω ἀπό τήν ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος ὄχι ὅμως αὐτή τήν ἀξία, ὅτι πρόκειται γιά λόγια χωρὶς νόημα, ὅταν χρησιμοποιοῦνται γιά τόν καθορισμὸ τῆς ἀξίας, πού προϋποθέτει τόν δικό της καθορισμὸ, τόν καθορισμὸ τῆς ἀξίας! Καί τώρα ὁ Μίλλ, γιά νά καθορίσει τήν ἀξία ἐνός ἐμπορεύματος, καταφεύγει σ' αὐτό — γιά τό ὁποῖο ὁ Σαί μέμφεται ἤδη τόν Ρικάρντο — στόν καθορισμὸ τῆς ἀξίας του ἀπό τή ζήτηση καί τήν προσφορά!

Ἵπάρχει ὅμως κάτι ἀκόμα.

Ὁ Μίλλ δέν τό λέει — πράγμα ἐξάλλου πού δέν ἔχει ἐδῶ σημασία γιά τήν ὑπόθεση — ποιά ἀπό τίς δύο πλευρές ἀντιπροσωπεύει τήν προσφορά καί ποιά τή ζήτηση. Ἀφοῦ ὅμως ὁ καπιταλιστής προσφέρει τό χρήμα, ἐνῶ ὁ ἐργάτης ἀντίθετα προσφέρει κάτι ἐναντι τοῦ χρήματος, θά προϋποθέσουμε ὅτι ἡ ζήτηση προσφέρεται ἀπό μέρος τοῦ καπιταλιστῆ καί ἡ προσφορά ἀπό μέρος τοῦ ἐργάτη. Τί «πουλάει» ὅμως ὁ ἐργάτης στήν περίπτωση αὐτή; Ἀπό πού ἀντλεῖ αὐτό πού προσφέρει; Ἀπό τό «μερίδιό» του στό προϊόν πού δέν ὑπάρχει; Τό μερίδιο τοῦ ἐργάτη ὅμως ἀπό τό μελλοντικό προϊόν πρόκειται δά νά καθοριστεῖ πρῶτα ἀπό τόν συναγωνισμὸ ἀνάμεσα σ' αὐτόν καί στόν καπιταλιστῆ, ἀπό τή σχέση «ζήτησης καί προσφορᾶς»! Ἡ μιά πλευρά τῆς σχέσης, ἡ προσφορά, δέν μπορεῖ νά ἀποτελεῖται ἀπό κάτι, πού πρόκειται τό ἴδιο νά εἶναι τό ἀποτέλεσμα τῆς πάλης ἀνάμεσα στή ζήτηση καί τήν προσφορά. Τί προσφέρει λοιπόν ὁ ἐργάτης γιά πούληση; Τήν ἐργασία του; Ἔτσι ὅμως ὁ Μίλλ ἔφτασε πάλι μπρός στήν ἀρχική δυσκολία, πού θέλησε νά τήν παρακάμψει, στήν ἀνταλλαγὴ ἀνάμεσα στήν ἀποταμιευμέ-

* Πρόκειται γιά τήν ἀπόδοση τῆς ἔκφρασης: *das ist des Pudels Kern*, ἀπό τόν Φάουστ τοῦ Γκαίτε, ὅταν ἀπό ἓνα σγουρόμαλλο σκύλο πού τόν περιμάζεψε ὁ Φάουστ σπίτι του ξεπετάχτηκε ὁ διάβολος. — Σημ. μεταφραστῆ.

νη και στην άμεση εργασία. Και όταν λέει ότι δεν ανταλλάσσονται εδώ ισοδύναμα ή ότι η αξία του πουλημένου εμπορεύματος, της εργασίας, δεν μετριέται με τον ίδιο τό «χρόνο εργασίας», αλλά καθορίζεται από τον συναγωνισμό, από τη ζήτηση και την προσφορά, τότε παραδέχεται, ότι καταρρέει ή θεωρία του Ρικάρντο, ότι έχουν δίκιο οι αντίπαλοί του, ότι είναι λαθεμένος ο καθορισμός της αξίας του εμπορεύματος από τον χρόνο εργασίας, επειδή η αξία του σπουδαιότερου εμπορεύματος, της ίδιας της εργασίας, αντιφάσκει με τον νόμο αυτό της αξίας του εμπορεύματος. Θα δούμε αργότερα ότι αυτό τό λέει ανοικτά ο Ουέκφρηντ.

Ο Μίλλ μπορεί να στριφογυρίζει όσο θέλει. Δεν μπορεί να βγει από τό δίλημμα. Στην καλύτερη περίπτωση, για να χρησιμοποιήσουμε τον δικό του τρόπο έκφρασης, ο συναγωνισμός των εργατών μπορεί να έχει σαν αποτέλεσμα να προσφέρουν μιάν όρισμένη μάζα εργασίας σε τιμή, ή οποία, ανάλογα με τη σχέση της ζήτησης και της προσφοράς, να είναι ίση με ένα μεγαλύτερο ή μικρότερο μέρος του προϊόντος πού θα παράγουν μ' αυτή τη μάζα εργασίας. Τό ότι όμως αυτή ή τιμή, αυτό τό χρηματικό ποσό, πού παίρνουν με τον τρόπο αυτό οι εργάτες, είναι ίσο με ένα μεγαλύτερο ή μικρότερο μέρος της αξίας του προϊόντος πού πρόκειται να παραχθεί, δεν εμποδίζει με κανένα τρόπο από τά πριν τό γεγονός ότι μιá καθορισμένη μάζα ζωντανής εργασίας (άμεσης εργασίας) ανταλλάσσεται με μιá μεγαλύτερη ή μικρότερη μάζα χρήματος (συσσωρευμένης εργασίας και εργασίας πού υπάρχει με τη μορφή της ανταλλακτικής αξίας). Τίποτα δεν εμποδίζει λοιπόν να ανταλλάσσονται μεταξύ τους άνισες ποσότητες εργασίας, λιγότερη συσσωρευμένη εργασία με περισσότερη άμεση εργασία. Αυτό ακριβώς τό φαινόμενο ήταν εκείνο πού είχε να εξηγήσει ο Μίλλ και πού, χωρίς να παραβιάσει τό νόμο της αξίας, ήθελε να τό βγάλει από τη μέση με τίς εξηγήσεις του. Με τον τρόπο αυτό τό φαινόμενο δεν αλλάζει καθόλου και ακόμα λιγότερο εξηγιέται, ότι στό τέλος του προτσές παραγωγής ή σχέση, με την οποία ο εργάτης έχει ανταλλάξει την άμεση εργασία του με χρήμα, παρασταίνεται τώρα στην αναλογία πού έχει ή πληρωμένη σ' αυτόν αξία προς την αξία πού έχει τό δημιουργημένο απ' αυτόν προϊόν. Η αρχική άνιση ανταλλαγή ανάμεσα στό κεφάλαιο και στην εργασία εμφανίζεται έτσι με μιá άλλη μορφή.

Πόσο πολύ ο Μίλλ δεν θέλει την άμεση ανταλλαγή ανάμεσα στην εργασία και στό κεφάλαιο, από την οποία ξεκινάει ακόμα χωρίς δισταγμούς ο Ρικάρντο, τό δείχνει ή παρακάτω συνέχεια. Λέει συγκεκριμένα:

[798] «Ἄς ὑποθέσουμε ἕναν ὀρισμένο ἀριθμό ἀπό καπιταλιστές καί ἕναν ὀρισμένο ἀριθμό ἀπό ἐργάτες. Ἡ ἀναλογία πού μοιράζονται τό προϊόν εἶναι κατά κάποιον τρόπο καθορισμένη. Ὄταν αὐξάνει ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν, χωρίς νά αὐξάνει ἡ μάζα τῶν κεφαλαίων, τότε τό μέρος τῶν ἐργατῶν πού προστέθηκε θά προσπαθήσει νά ἐκτοπίσει τό ἀπό προηγούμενα ἀπασχολημένο μέρος τῶν ἐργατῶν. Αὐτό μπορεῖ νά τό πετύχει μονάχα, ἂν προσφερθεῖ νά ἐργαστεῖ μέ μικρότερη ἀμοιβή. Στήν περίπτωση, αὐτή, πέφτει ἀναγκαστικά τό ἐπίπεδο τοῦ μισθοῦ...» (στήν ἀντίθεση, περίπτωση, γίνεται τό ἀντίθετο)... «Ἄν ἡ σχέση ἀνάμεσα στή μάζα τῶν κεφαλαίων καί στόν πληθυσμό μείνει ἀμετάβλητη, τότε μένει ἀμετάβλητο καί τό ἐπίπεδο τοῦ μισθοῦ» (στό ἴδιο, σελ. 35 κ.έ.).

Αὐτό πού θά ἔπρεπε νά καθοριστεῖ ἦταν «ἡ ἀναλογία πού μοιράζονται τό προϊόν» (οἱ καπιταλιστές καί οἱ ἐργάτες). Γιά νά καθοριστεῖ αὐτό μέ τόν συναγωνισμό, ὁ Μίλλ ὑποθέτει ὅτι ἡ ἀναλογία αὐτή «εἶναι κατά κάποιον τρόπο παγιωμένη». Γιά νά καθορίσει τό «μερίδιο» τοῦ ἐργάτη, μέ τόν συναγωνισμό, ὑποθέτει ὅτι «κατά κάποιον τρόπο» εἶναι καθορισμένο πρὶν ἀπό τόν συναγωνισμό. Καί σάν νά μήν ἔφτανε αὐτό, γιά νά δείξει πῶς ὁ συναγωνισμός ἀλλοιώνει «τό κατά κάποιον τρόπο» καθορισμένο μοῖρασμα τοῦ προϊόντος, ὑποθέτει ὅτι ἐργάτες «προσφέρονται νά ἐργαστοῦν μέ μικρότερη ἀμοιβή», ὅταν ὁ ἀριθμός τους αὐξάνει γρηγορότερα ἀπό τή μάζα τῶν κεφαλαίων. Ἐδῶ λοιπόν λέει ὀρθά-κοφτά ὅτι ἡ προσφορά τῶν ἐργατῶν ἀποτελεῖται ἀπό «ἐργασία» καί ὅτι τήν ἐργασία αὐτή τήν προσφέρουν ἔναντι «ἀμοιβῆς», ὀδηλαδὴ ἔναντι χρήματος, ἔναντι μιᾶς καθορισμένης ποσότητας «συσσωρευμένης ἐργασίας» (hoarded labour). Γιά νά παρακάμψει τήν ἄμεση ἀνταλλαγή ἀνάμεσα στήν ἐργασία καί στό κεφάλαιο, τήν ἄμεση πούληση τῆς ἐργασίας, καταφεύγει στή θεωρία τοῦ «μοιράσματος τοῦ προϊόντος». Καί γιά νά ἐξηγήσει τήν ἀναλογία σύμφωνα μέ τήν ὁποία μοιράζεται τό προϊόν, προϋποθέτει τήν ἄμεση πούληση τῆς ἐργασίας ἔναντι χρήματος, ἔτσι ὥστε αὐτή ἡ πρωταρχική ἀνταλλαγή ἀνάμεσα στό κεφάλαιο καί στήν ἐργασία νά ἐκφράζεται ἀργότερα μέ τή σχέση τοῦ [«μεριδίου» τοῦ] ἐργάτη στό δικό του προϊόν, καί ὄχι ἀντίθετα τό μερίδιό του στό προϊόν νά καθορίζει ἐκείνη τήν πρωταρχική ἀνταλλαγή. Καί τέλος, ἂν δέν ἀλλάξουν ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν καί ἡ μάζα τῶν κεφαλαίων, τότε μένει ἴδιο τό «ἐπίπεδο τοῦ μισθοῦ». Ποιό εἶναι ὅμως τό ἐπίπεδο τοῦ μισθοῦ, ὅταν ἡ ζήτηση καί ἡ προσφορά ἀντιστοιχοῦν ἡ μιά μέ τήν ἄλλη; Αὐτό εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνο πού πρέπει νά ἐξηγηθεῖ. Δέν ἐξηγεῖται μέ τό ὅτι μεταβάλλεται τό ἐπίπεδο αὐτό, ὅταν αἴρεται ἡ ἰσορροπία ἐκείνη ἀνάμεσα στή ζήτηση καί στήν προσφορά. Τά ταυτολογικά στριφογυρίσματα τοῦ Μίλλ ἀποδείχνουν μόνο ὅτι διαισθάνεται ἐδῶ κάποιο

σκάλωμα στή θεωρία του Ρικάρντο, πού μπορεί νά τό υπερνικήσει μόνο ἂν τό ἀφήσει ἔξω ἀπό τή θεωρία.

Ἐνάντια στόν Μάλθους, στόν Τόρρενς κλπ. Ἐνάντια στόν καθορισμό τῆς ἀξίας τῶν ἐμπορευμάτων ἀπό τήν ἀξία τοῦ κεφαλαίου, κάνει ὁ Μίλλ τήν παρακάτω σωστή παρατήρησι:

«Τό κεφάλαιο ἀποτελεῖται ἀπό ἐμπορεύματα. Ὄταν λοιπόν ἡ ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων καθορίζεται ἀπό τήν ἀξία τοῦ κεφαλαίου, τότε ἡ ἀξία τοῦ κεφαλαίου καθορίζεται ἀπό τήν ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων. Ἡ ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων καθορίζεται ἀπό τόν ἴδιο τόν ἑαυτό τους» («Elements of Political Economy», πρώτη ἐκδόσι, Λονδίνο, 1821, σελ. 74).

{ Ὁ Μίλλ δέν συγκαλύπτει τήν ἀντίθεσι, κεφαλαίου καί ἐργασίας. Εἶναι ἀνάγκη τό ποσοστό τοῦ κέρδους νά εἶναι μεγάλο, γιά νά εἶναι σημαντική ἡ ἀνεξάρτησι ἀπό τήν ἄμεσι ἐργασία κοινωνική τάξι. Γιά τό σκοπό αὐτό πρέπει ὁ μισθός νά εἶναι σχετικά μικρός. Εἶναι ἀνάγκη, ἡ μάζα τῶν ἐργατῶν νά μὴν ἐξουσιάζει τόν χρόνο τῆς καί νά μὴν εἶναι δούλη τῶν ἀναγκῶν τῆς, γιά νά μποροῦν οἱ ἀνθρώπινες (κοινωνικές) ικανότητες νά ἀναπτυχθοῦν ἐλεύθερα στίς τάξεις ἐκεῖνες, στίς ὁποῖες αὐτή ἡ ἐργατική τάξι χρησιμεύει μόνο σάν ὑπόστρωμα. Ἡ τελευταία ἀντιπροσωπεύει τήν ἔλλειψι ἀνάπτυξης, γιά νά ἀντιπροσωπεύουν ἄλλες τάξεις τήν ἀνάπτυξι τῆς ἀνθρωπότητας. Αὐτή εἶναι στήν πραγματικότητα ἡ ἀντίθεσι ἐκείνη μέσα στήν ὁποία ἀναπτύσσεται ἡ ἀστική [799] κοινωνία καί στήν ὁποία ἔχουν ἀναπτυχθεῖ ὅλες οἱ ὡς τώρα κοινωνίες, ἀντίθεσι ἐκφρασμένη σάν ἀναγκαῖος νόμος, πού ἀναγορεύει δηλαδή τό ὑπάρχον σάν τό ἀπόλυτο λογικό.

« Ἡ ικανότητα τοῦ ἀνθρώπου νά τελειοποιεῖται, ἢ ἡ ικανότητα νά προχωρεῖ ἀπό μιά βαθμίδα τῆς ἐπιστήμης καί τῆς εὐτυχίας σέ μιάν ἄλλη, ὑψηλότερη βαθμίδα, φαίνεται νά ἐξαρτιέται κατὰ τό μεγαλύτερο μέρος ἀπό μιά τάξι ἀνθρώπων, πού ἐξουσιάζουν τόν χρόνο τους, πού εἶναι δηλαδή ἀρκετά πλούσιοι, ὥστε νά εἶναι ἀπαλλαγμένοι ἀπό κάθε ἔγνοια γιά τήν ἐξεύρεσι τῶν μέσων, γιά νά ζοῦν σέ ἓνα ὀρισμένο ἐπίπεδο ἀπολαύσεων. Ἀπ' αὐτή τήν τάξι τῶν ἀνθρώπων καλλιεργεῖται καί ἀναπτύσσεται ὁ τομέας τῆς ἐπιστήμης. Αὐτοί εἶναι ἐπίσης οἱ ἀνθρωποι πού διαδίδουν τό φῶς, τῶν ὁποίων τά παιδιά ἐκπαιδεύονται καλύτερα καί προετοιμάζονται νά ἀσκήσουν τίς σπουδαιότερες καί τίς πρῶτες λειτουργίες τῆς κοινωνίας. Θά γίνουν νομοθέτες, δικαστές, διοικητές, δάσκαλοι, ἐφευρέτες στίς τέχνες, διευθυντές ὅλων τῶν μεγάλων καί ὠφέλιμων ἔργων μέ τά ὁποῖα ἐπεκτείνεται ἡ κυριαρχία τοῦ ἀνθρώπινου γένους

πάνω στις δυνάμεις τῆς φύσης» («Éléments d'économie politique». Traduit par Parisot, Paris, 1823, σελ. 65). «Τό εἰσόδημα τῶν κεφαλαίων πρέπει νά εἶναι πολύ μεγάλο, γιά νά εἶναι σέ θέσι, ἓνα σημαντικό μέρος τῆς κοινωνίας ν' ἀπολαβαίνει τά πλεονεκτήματα πού παρέχει ἡ σχολή» (στό ἴδιο, σελ. 67).

Ἄκόμα σχετικά μέ τά πύό πάνω.

Ὁ Μίλλ σάν ρικαρντιανός κάνει διάκριση ἀνάμεσα στήν ἐργασία καί τό κεφάλαιο ἀπλῶς σάν διαφορετικές μορφές τῆς ἐργασίας:

«Ἐργασία καί κεφάλαιο - τό ἓνα ἄμεση, ἐργασία... τό ἄλλο συσσωρευμένη, ἐργασία» («Elements of Political Economy», ἀγγλική, ἔκδοσι, Λονδίνο, 1821, σελ. 75).

Καί σ' ἓνα ἄλλο σημείο λέει:

«Σχετικά μ' αὐτά τά δύο εἶδη ἐργασίας πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι δέν πληρῶνεται πάντα καί τά δύο μέ τήν ἴδια ταρίφα» (ἔκδοσι, Parisot, σελ. 100).

Ἔτσι φτάνει ἐδῶ στήν αὐσία τῆς ὑπόθεσις. Μιά καί αὐτό πού πληρῶνει τήν ἄμεση, ἐργασία εἶναι πάντα συσσωρευμένη, ἐργασία, κεφάλαιο, τότε τό νά λές ὅτι δέν πληρῶνεται μέ τήν ἴδια ταρίφα, σημαίνει μόνο ὅτι περισσότερη, ἄμεση, ἐργασία ἀνταλλάσσεται μέ λιγότερη, ἀποταμιευμένη, ἐργασία καί μάλιστα «πάντοτε», γιάτί διαφορετικά ἡ συσσωρευμένη, ἐργασία δέν θά ἀνταλλασσόταν σάν «κεφάλαιο» μέ τήν ἄμεση, ἐργασία καί ὄχι μόνο δέν θά ἀπόφερε τό ἐπιθυμητό γιά τόν Μίλλ πολύ μεγάλο ἔσοδο, ἀλλά δέν θά ἀπόφερε κανένα ἔσοδο. Ἐδῶ λοιπόν ὁμολογεῖται ὅτι, μιά καί ὁ Μίλλ ὅπως καί ὁ Ρικάρντο, τήν ἀνταλλαγή κεφαλαίου καί ἐργασίας τήν ἀντιλαμβάνεται σάν ἄμεση, ἀνταλλαγή, συσσωρευμένης καί ἄμεσης ἐργασίας, ὅτι οἱ ἐργασίες αὐτές ἀνταλλάσσονται σέ ἄνισες ἀναλογίες καί ὅτι σ' αὐτές δέν ἐφαρμόζεται ὁ νόμος τῆς ἀξίας, σύμφωνα μέ τόν ὁποῖο ἀνταλλάσσονται μεταξύ τους ἴσες ποσότητες ἐργασίας.

[γ)] Ἡ μή κατανόηση ἀπό τόν Μίλλ τοῦ ρυθμιστικοῦ ρόλου τοῦ βιομηχανικοῦ κέρδους

Ὁ Μίλλ ἀνυψώνει σέ κύριο νόμο αὐτό πού ὁ Ρικάρντο τό προυποθέτει στήν πράξη γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς θεωρίας του γιά τήν πρόσοδο.

«Τό ποσοστό τοῦ κέρδους στή γεωργία ρυθμίζει τό ὕψος τῶν ἄλλων κερδῶν» (σελ. 28 τῆς 2ης ἔκδοσης, Λονδίνο, 1824).

Πράγμα πού εἶναι πέρα γιά πέρα λαθεμένο, γιατί ἡ κεφαλαιοκρατική παραγωγή ἀρχίζει στή βιομηχανία καί ὄχι στή γεωργία, τήν ὁποία τήν κατακτᾶ σιγά-σιγά ἔτσι, πού μόνο στήν πορεία τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς τά γεωργικά κέρδη ἐξισώνονται μέ τά βιομηχανικά καί μόνο ἐξαιτίας τῆς ἐξίσωσης αὐτῆς τά πρῶτα ἐπηρεάζουν τά δεύτερα. Πρῶτον, λοιπόν, ἡ ἀποψη αὐτή εἶναι ἱστορικά λαθεμένη. Δεύτερο, ὅμως, ὅταν ὑπάρχει πιά αὐτή ἡ ἐξίσωση, — ὅταν λοιπόν προυποτίθεται ἡ κατάστασι ἀνάπτυξης τῆς γεωργίας, ὅτι τό κεφάλαιο, ἀνάλογα μέ τό ποσοστό τοῦ κέρδους, μεταφέρεται ἀπό τή βιομηχανία στή γεωργία καί ἀντίστροφα — εἶναι ἐξίσου λαθεμένη ἡ ἀποψη ὅτι ἀπό τή στιγμή αὐτή τά γεωργικά κέρδη ἔγιναν τάχα ρυθμίζοντα κέρδη, ἀντί τῆς ἀποψης ὅτι ἀλληλοεπηρεάζονται. Ἐξάλλου, γιά νά ἐξηγήσει τήν πρόσοδο, ὁ ἴδιος ὁ Ρικάρντο παραδέχεται τό ἀντίθετο. Ἡ τιμή τοῦ σιταριοῦ ἀνεβαίνει. Ἔτσι ὅμως πέφτουν τά κέρδη ὄχι στή γεωργία (ἐφόσον δέν προσθέτονται νέες ἐκτάσεις χειρότερης γῆς ἢ δέν τοποθετοῦνται νέες, λιγότερο παραγωγικές δόσεις κεφαλαίου) — γιατί ἡ ἀνοδος τῆς τιμῆς τοῦ σιταριοῦ ἀποζημιώνει τόν παχτωτή περισσότερο ἀπ' ὅ,τι τοῦ κοστίζει ἡ αὔξησι τῶν μισθῶν ἐξαιτίας τῆς αὔξησις τῆς τιμῆς τοῦ σιταριοῦ — ἀλλά στή βιομηχανία, στήν ὁποία δέν πραγματοποιεῖται μιά τέτια ἀντιστάθμισι, ἢ ὑπεραντιστάθμισι. Ἔτσι πέφτει τό βιομηχανικό ποσοστό τοῦ κέρδους καί γι' αὐτό, τό κεφάλαιο πού ἀποφέρει αὐτό τό χαμηλό ποσοστό τοῦ κέρδους μπορεῖ νά χρησιμοποιοῦνται σέ χειρότερης ποιότητος γαῖες. Αὐτό δέν θά μπορούσε νά γίνει μέ τό παλιό ποσοστό τοῦ κέρδους. Καί μόνο σάν συνέπεια αὐτῆς τῆς ἀντεπίδρασις, πού ἔχει ἡ πτώσι τοῦ βιομηχανικοῦ κέρδους στό γεωργικό κέρδος στίς χειρότερες γαῖες, πέφτει γενικά τό γεωργικό κέρδος [800] καί ἕνα μέρος ἀπ' αὐτό ἀποσπᾶται ἀπό τό κέρδος τῶν καλύτερων γαιῶν μέ τή μορφή τῆς προσόδου. Αὐτή εἶναι ἡ περιγραφή τοῦ προτσῆς ἀπό τόν Ρικάρντο, σύμφωνα μέ τήν ὁποία λοιπόν τό βιομηχανικό κέρδος ρυθμίζει τό γεωργικό κέρδος.

Ἄν τώρα θά ἀνέβαινε πάλι τό γεωργικό κέρδος σάν συνέπεια τῶν βελτιώσεων τῆς γεωργίας, τότε θά ἀνέβαινε καί τό βιομηχανικό κέρδος. Αὐτό ὅμως δέν ἀποκλείει καθόλου τό γεγονός ὅτι, ὅπως ἡ μείωσι τοῦ βιομηχανικοῦ κέρδους καθορίζει πρωταρχικά τή μείωσι τοῦ γεωργικοῦ κέρδους, ἔτσι ἐπίσης μιά ἀνοδος του προκαλεῖ τήν ἀνοδο τοῦ γεωργικοῦ κέρδους. Αὐτό γίνεται κάθε φορά πού τό βιομηχανικό κέρδος ἀνεβαίνει ἀνεξάρτητα ἀπό τήν τιμή τοῦ σιταριοῦ καί τῶν ἄλλων ζωτι-

κῆς σημασίας γεωργικῶν ἀγαθῶν, πού μπαίνουν στὸν μισθὸ τοῦ ἐργάτη, δηλαδή σάν συνέπεια τῆς πτώσης τῆς ἀξίας τῶν ἐμπορευμάτων, πού ἀποτελοῦν τὸ σταθερὸ κεφάλαιο κλπ. Ἀντίθετα, ἡ πρόσοδος εἶναι ἀπόλυτα ἀδύνατο νά ἐξηγηθεῖ, ὅταν τὸ βιομηχανικὸ κέρδος δέν ρυθμίζει τὸ γεωργικὸ κέρδος. Τὸ μέσο ποσοστὸ τοῦ κέρδους στὴ βιομηχανία γίνεται μέ τὴν ἐξίσωση τῶν κερδῶν τῶν κεφαλαίων καί μέ τὴ μετατροπὴ ἔτσι τῶν ἀξιῶν σέ τιμές κόστους. Αὐτές οἱ τιμές κόστους — ἡ ἀξία τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου + τὸ μέσο κέρδος* — ἀποτελοῦν τὴν προϋπόθεση πού προσφέρεται στὴ γεωργία ἀπὸ τὴ βιομηχανία, ἐπειδὴ στὴ γεωργία δέν μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ αὐτὴ ἡ ἐξίσωση ἐξαιτίας τῆς ἰδιοκτησίας στὴ γῆ. Ἄν ὕστερα ἀπ' αὐτὸ ἡ ἀξία τοῦ γεωργικοῦ προϊόντος εἶναι μεγαλύτερη ἀπὸ τὴν τιμὴ κόστους, πού καθορίζεται ἀπὸ τὸ βιομηχανικὸ μέσο κέρδος, τότε τὸ περίσσευμα αὐτῆς τῆς ἀξίας πάνω ἀπὸ τὴν τιμὴ κόστους ἀποτελεῖ τὴν ἀπόλυτη πρόσοδο. Γιά νά μπορεῖ ὅμως νά μετρηθεῖ αὐτὸ τὸ περίσσευμα τῆς ἀξίας πάνω ἀπὸ τὴν τιμὴ κόστους, πρέπει ἡ τιμὴ κόστους νά εἶναι τὸ Prius**, δηλαδή νά ἔχει ἐπιβληθεῖ ἀπὸ τὴ βιομηχανία σάν νόμος στὴ γεωργία.

Νά σημειωθεῖ ἡ παρακάτω θέση τοῦ Μίλλ:

«Αὐτὸ πού καταναλώνεται παραγωγικά εἶναι πάντα κεφάλαιο. Αὐτὴ εἶναι μιά ἰδιαίτερα ἀξιοσημείωτη ιδιότητα τῆς παραγωγικῆς κατανάλωσης. Αὐτὸ πού καταναλώνεται παραγωγικά εἶναι κεφάλαιο, καί γίνεται κεφάλαιο μέ τὴν κατανάλωση» («Éléments d' économie politique», μετάφραση Parisot, Παρίσι, 1823, σελ. 241-242).

[δ)] Ζήτηση, προσφορά, ὑπερπαραγωγή

«Ἡ ζήτηση δείχνει τὴν ἐπιθυμία γιὰ ἀγορά καί τὰ διαθέσιμα μέσα γιὰ τὴν ἀγορά... Τὸ ἰσοδύναμο ἀντικείμενο» (τὰ μέσα ἀγορᾶς) «πού προσκομίζει ἓνας ἄνθρωπος, εἶναι τὸ ὄργανο (Instrument) τῆς ζήτησης. Ἡ ἔκταση τῆς ζήτησῆς του μετριέται μέ τὴν ἀξία αὐτοῦ τοῦ ἀντικειμένου. Ἡ ζήτηση καί τὸ ἰσοδύναμο ἀντικείμενο εἶναι ὀρισμοί (Termini), πού μποροῦν ὁ ἓνας νά ὑποκατασταίνει τὸν ἄλλο... Ἡ θέλησή του» (ἐνός ἀνθρώπου) «νά ἀγοράσει, καί τὰ μέσα του γιὰ

* Καί ἐδῶ φαίνεται καθαρά ὅτι μέ τὴν «τιμὴ κόστους» ὁ Μάρξ ἐννοεῖ τὴν τιμὴ παραγωγῆς, δηλαδή $s + m + \text{μέσο κέρδος}$. — Σημ. μετ.

** Τὸ πρότερο, τὸ προγενέστερο.

νά τό κάνει αὐτό, εἶναι ἐπομένως ἴσα, ἢ ἡ ζήτησή του εἶναι ἀκριβῶς τόση ὅσο εἶναι τό συνολικό του προϊόν, ὅταν δέν θέλει νά τό καταναλώσει ὁ ἴδιος» (στό ἴδιο, σελ. 252, 253).

Ἐδῶ βλέπουμε πῶς ἀποδείχνεται ἡ ἄμεση ταύτιση τῆς ζήτησης καί τῆς προσφορᾶς (ἐπομένως ὅτι εἶναι ἀδύνατη ἡ ὑπερπληθῶρα τῆς ἀγορᾶς). Ἡ ζήτηση ὑπάρχει στό προϊόν καί μάλιστα ἡ ἔκτασή αὐτῆς τῆς ζήτησης μετρίεται μέ τήν ἀξία αὐτοῦ τοῦ προϊόντος. Πρόκειται γιά τήν ἴδια ἀφηρημένη «τεκμηρίωση», μέ τήν ὁποία ὁ Μίλλ ἀποδείχνει ὅτι ἡ ἀγορά καί ἡ πούληση εἶναι μόνο ταυτόσημες καί ὄχι διαφορετικές. Πρόκειται γιά τίς ἴδιες ταυτολογικές φράσεις, μέ τίς ὁποῖες δείχνει ὅτι οἱ τιμές ἐξαρτιῶνται ἀπό τή μάζα τοῦ κυκλοφοροῦντος χρήματος. Πρόκειται γιά τόν ἴδιο τρόπο, γιά ν' ἀποδείξει ὅτι πρέπει νά καλύπτονται ἡ ζήτηση καί ἡ προσφορά (πού δέν εἶναι παρά μιά παραπέρα ἐξελιγμένη μορφή, σχετικά μέ τούς ἀγοραστῆς καί τούς πωλητῆς). Πρόκειται πάντα γιά τήν ἴδια λογική. Ὅταν μιά σχέση περιχλείει ἀντιθέσεις, τότε δέν πρόκειται μονάχα γιά ἀντίθεση, ἀλλά γιά ἐνότητα ἀντιθέσεων. Γι' αὐτό πρόκειται γιά ἐνότητα χωρίς ἀντίθεση. Αὐτή, εἶναι ἡ λογική τοῦ Μίλλ, μέ τήν ὁποία ἐξαλείφει τίς «ἀντιφάσεις».

Ἄς ξεκινήσουμε πρῶτα ἀπό τήν προσφορά. Αὐτό πού προσφέρω εἶναι ἓνα ἐμπόρευμα, εἶναι μιά ἐνότητα ἀξίας χρήσης καί ἀνταλλακτικῆς ἀξίας, λ.χ. μιά καθορισμένη ποσότητα σίδηρου ἀξίας 3 λιρῶν (πού εἶναι ἴση μέ μιάν ὀρισμένη ποσότητα χρόνου ἐργασίας). Προυποτίθεται ὅτι εἶμαι σιδηροπαραγωγός ἐργοστασιάρχης. Φέρνω στήν ἀγορά μιάν ἀξία χρήσης, σίδηρο, καί φέρνω ἔτσι μιάν ἀξία, συγκεκριμένα, τήν ἀξία τῶν 3 λ. πού ἐκφράζεται μέ τήν τιμή τοῦ σίδηρου. Μόνο πού ὑπάρχει ἐδῶ ἡ ἐξῆς μικρή διαφορά. Μιά ὀρισμένη ποσότητα σίδηρου ρίχτηκε πράγματι ἀπό μένα στήν ἀγορά. Ἀντίθετα, ἡ ἀξία τοῦ σίδηρου ὑπάρχει μόνο μέ τή μορφή, τῆς τιμῆς του, ἡ ὁποία πρέπει πρῶτα νά πραγματοποιηθεῖ ἀπό τόν ἀγοραστή, τοῦ σίδηρου, πού ἀντιπροσωπεύει γιά μένα τή ζήτηση σίδηρου. Ἡ ζήτηση, τοῦ πωλητῆ, σίδηρου συνίσταται στή ζήτηση, τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας τοῦ σίδηρου, πού βρίσκεται βέβαια στό σίδηρο καί πού δέν ἔχει ὅμως πραγματοποιηθεῖ. Εἶναι δυνατό ἡ ἴδια ἀνταλλακτική ἀξία νά παρασταίνεται μέ πολύ διαφορετικές ποσότητες σίδηρου. Ἐπομένως δέν εἶναι καθόλου ταυτόσημες ἡ προσφορά ἀξίας χρήσης καί ἡ προσφορά ἀξίας πού πρέπει νά πραγματοποιηθεῖ, ἀφοῦ ἐντελῶς διαφορετικές ποσότητες ἀξίας χρήσης μποροῦν νά παρασταίνουν τήν ἴδια ποσότητα ἀνταλλακτικῆς ἀξίας [801].

Ἡ ἴδια ἀξία τῶν 3 λ. μπορεῖ νά παρασταίνεται μέ 1, 3 ἢ 10 τόννους σίδηρου. Ἡ ποσότητα τοῦ σίδηρου (τῆς ἀξίας χρήσης) πού προσφέρω καί ἡ ποσότητα τῆς ἀξίας πού προσφέρω δέν βρίσκονται λοιπόν σέ καμιά σχέση μεταξύ τους, ἀφοῦ ἡ τελευταία ποσότητα μπορεῖ νά μένει ἀμετάβλητη, ὅσο κι ἂν ἀλλάζει ἡ πρώτη. "Ὅσο μεγάλη ἢ μικρή κι ἂν εἶναι ἡ ποσότητα τοῦ σίδηρου πού ἔχει προσφερθεῖ ἀπό μένα, ἐγώ θέλω πάντα, σύμφωνα μέ τήν προϋπόθεσή μου, νά πραγματοποιήσω τήν ἀξία τοῦ σίδηρου πού εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπ' αὐτή τήν ἴδια ποσότητά του - ἀπό τήν ὑπαρξή του σάν ἀξίας χρήσης. Ἄρα ἡ προσφερμένη (ὄχι ὅμως ἀκόμα πραγματοποιημένη) ἀξία καί ἡ προσφερμένη ποσότητα σίδηρου, πού ἔχει πραγματοποιηθεῖ, δέν βρίσκονται σέ καμιά σχέση μεταξύ τους. Δέν ὑπάρχει ἐπομένως κανένας λόγος πού νά λέει ὅτι ἡ δυνατότητα νά πουλιέται ἕνα ἐμπόρευμα στήν ἀξία του βρίσκεται σέ ὁποιαδήποτε σχέση μέ τή μάζα τοῦ ἐμπορεύματος πού ἔχει προσφερθεῖ ἀπό μένα. Γιά τόν ἀγοραστή τό ἐμπόρευμά μου ὑπάρχει πρῖν ἀπ' ὅλα σάν ἀξία χρήσης. Τό ἀγοράζει σάν τέτια. Αὐτό ὅμως πού χρειάζεται εἶναι μιά ὀρισμένη ποσότητα σίδηρου. Ἡ ἀνάγκη του σέ σίδηρο καθορίζεται τόσο λίγο ἀπό τήν παραγμένη ἀπό μένα ποσότητα σίδηρου, ὅσο ἡ ἀξία τοῦ δικοῦ μου σίδηρου ἔχει σχέση μ' αὐτή τήν ποσότητα.

Αὐτός πού ἀγοράζει ἔχει βέβαια στά χέρια του μόνο τή μεταβλημένη μορφή ενός ἐμπορεύματος, τό χρήμα — τό ἐμπόρευμα μέ τή μορφή τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας — καί μπορεῖ νά ἐμφανίζεται μόνο σάν ἀγοραστής, ἐπειδή ὁ ἴδιος ἢ ἄλλοι ἔχουν ἐμφανιστεῖ προηγούμενα σάν πωλητές τοῦ ἐμπορεύματος, πού ὑπάρχει τώρα μέ τή μορφή τοῦ χρήματος. Αὐτό ὅμως δέν ἀποτελεῖ ἀπολύτως κανένα λόγο, γιά νά ξαναμετατρέψει ὁ πωλητής τό χρήμα του στό δικό μου ἐμπόρευμα ἢ γιά νά καθοριστεῖ ἡ ἀνάγκη του ἀπό τό δικό μου ἐμπόρευμα στήν ποσότητα στήν ὁποία τό ἔχω παραγάγει. Αὐτό ἐφόσον ζητάει ν' ἀγοράσει ἀπό τό δικό μου ἐμπόρευμα, ἀδιάφορο ἂν ζητᾷ ν' ἀγοράσει μιά μικρότερη ποσότητα ἀπό ἐκείνη πού προσφέρω, ἢ ὀλόκληρη τήν ποσότητα, κάτω ὅμως ἀπό τήν ἀξία της. Ἡ δική του ζήτηση δέν χρειάζεται ν' ἀντιστοιχεῖ στήν προσφορά μου περισσότερο ἀπ' ὅ,τι ἡ ποσότητα πού ἐγώ προσφέρω ταυτίζεται μέ τήν ἀξία μέ τήν ὁποία τήν προσφέρω.

Ὡστόσο ὅλη ἡ ἀνάλυση σχετικά μέ τή ζήτηση καί τήν προσφορά δέν ἔχει τή θέση της ἐδῶ.

"Ὅταν προσφέρω σίδηρο, δέν ζητῶ σίδηρο, ἀλλά χρήμα. Προσφέρω μιάν ἰδιαίτερη ἀξία χρήσης καί ζητῶ τήν ἀξία της. Ἐπομένως ἡ προ-

σφορά και ή ζήτησή μου είναι τόσο διαφορετικές, όσο διαφορετικές είναι ή αξία χρήσης και ή ανταλλακτική αξία. "Όταν μέ τό ίδιο τό σίδερο προσφέρω μιάν αξία, εκείνο πού θέλω είναι ή πραγματοποίηση αυτής της αξίας. Έτσι όμως ή σφορά και ή ζήτησή μου είναι τόσο διαφορετικές όσο διαφορετικά είναι τό ιδεατό και τό πραγματικό. Άκόμα, ή ποσότητα πού προσφέρω και ή αξία της δέν βρίσκονται σέ οποιαδήποτε σχέση μεταξύ τους. Η ζήτηση όμως για τήν προσφερόμενη από μένα ποσότητα αξίας χρήσης δέν συμμορφώνεται μέ τήν αξία πού εγώ θέλω νά πραγματοποιήσω, αλλά μέ τήν ποσότητα πού χρειάζεται ο αγοραστής πρός μιάν όρισμένη τιμή.

Παραθέτουμε και τίς ακόλουθες θέσεις του Μίλλ.

«Είναι ξεκάθαρο ότι κάθε άνθρωπος προσθέτει στή γενική μάζα τών προϊόντων πού συγκροτούν τήν σφορά τό σύνολο εκείνου πού έχει παραγάγει και πού δέν θέλει νά τό καταναλώσει. Μέ οποιαδήποτε λοιπόν μορφή κι αν έχει περιέλθει στά χέρια ενός ανθρώπου έστω και ένα μέρος του έτήσιου προϊόντος, όταν ο άνθρωπος αυτός αποφασίσει νά μήν καταναλώσει ο ίδιος τίποτα από τό προϊόν αυτό, τότε θέλει νά τό ξεφορτωθεί όλο και έτσι όλο αυτό έρχεται, για νά αυξήσει τήν σφορά. Αν καταναλώσει ένα μέρος από τό προϊόν, τότε θέλει νά ξεφορτωθεί όλο τό υπόλοιπο, και όλο αυτό τό υπόλοιπο προστίθεται στην σφορά» (στό ίδιο, σελ. 253).

Μ' άλλα λόγια αυτό θα πει μόνο ότι όλα τά ριγμένα στην αγορά εμπορεύματα συγκροτούν τήν σφορά.

«Έπομένως, επειδή ή ζήτηση πού προβάλλει ο κάθε άνθρωπος είναι ίση μέ τό μέρος εκείνο του έτήσιου προϊόντος ή, μ' άλλα λόγια, μέ τό μέρος εκείνο του πλούτου πού θέλει νά ξεφορτωθεί».

{Γιά σταμάτα! Η ζήτησή του είναι ίση μέ τήν αξία (από τή στιγμή πού έχει πραγματοποιηθεί) του μέρους εκείνου τών προϊόντων, πού θέλει νά ξεφορτωθεί. Αυτό πού θέλει νά ξεφορτωθεί είναι μιά καθορισμένη ποσότητα αξιών χρήσης. Αυτό πού θέλει νά πάρει είναι ή αξία αυτών τών αξιών χρήσης. Και τά δύο πράγματα είναι κάθε άλλο παρά ταυτόσημα},

«και επειδή ή σφορά του κάθε ανθρώπου είναι ακριβώς τό ίδιο πράγμα»

{σέ καμιά περίπτωση. Η ζήτησή του δέν αποτελείται καθόλου απ' αυτό πού θέλει νά ξεφορτωθεί, δηλαδή από τό προϊόν, αλλά από τή ζήτηση της αξίας αυτού του προϊόντος, και ή σφορά του αποτελείται αντίθετα πράγματι απ' αυτό τό προϊόν, ενώ ή αξία του προσφέρεται μόνο ιδεατά}

«ἔτσι εἶναι κατ' ἀνάγκην ἴσες ἡ προσφορά καί ἡ ζήτηση ἑνός ἀτόμου» (στό ἴδιο, σελ. 253, 254).

(Δηλαδή, εἶναι ἴσες ἡ ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος πού πρόσφερε καί ἡ ἀξία πού ζητάει γι' αὐτό, τήν ὁποία ὅμως δέν ἔχει. Ἄν πουλήσει τό ἐμπόρευμα στήν ἀξία του, εἶναι ἴσες ἡ προσφερμένη ἀξία (μέ τή μορφή τοῦ ἐμπορεύματος) καί ἡ εἰσπραγμένη ἀξία (μέ τή μορφή τοῦ χρήματος). Ἀπό τό γεγονός ὅμως, ὅτι θέλει νά πουλήσει τό ἐμπόρευμα στήν ἀξία του, δέν ἔπεται ὅτι αὐτό γίνεται κιόλας. Ἡ ποσότητα τοῦ ἐμπορεύματος ἔχει προσφερθεῖ ἀπ' αὐτόν, βρίσκεται στήν ἀγορά. Αὐτό πού ζητάει εἶναι ἡ ἀξία του.)

«Ἡ προσφορά καί ἡ ζήτηση ἔχουν μίαν [802] ιδιόμορφη σχέση μεταξύ τους. Κάθε προσφερόμενο, προσαγόμενο, προτεινόμενο γιά πούληση ἐμπόρευμα εἶναι πάντα ταυτόχρονα τό ἀντικείμενο μιᾶς ζήτησης, καί ἕνα ἐμπόρευμα, πού εἶναι τό ἀντικείμενο μιᾶς ζήτησης, ἀποτελεῖ πάντα ταυτόχρονα ἕνα μέρος τῆς γενικῆς μάζας τῶν προϊόντων, πού συγκροτοῦν τήν προσφορά τῶν προϊόντων, πού ρίχτηκαν στήν ἀγορά. Κάθε ἐμπόρευμα εἶναι πάντα ταυτόχρονα ἀντικείμενο τῆς ζήτησης καί τῆς προσφοράς. Ὄταν δύο ἄνθρωποι κάνουν μιά ἀνταλλαγὴ μεταξύ τους, τότε ὁ ἕνας δέν ἔρχεται γιά νά κάνει μόνο μιά προσφορά, καί ὁ ἄλλος γιά νά προβάλλει μόνο μιά ζήτηση [ὁ καθένας τους ἔχει νά κάνει μιά προσφορά καί νά προβάλλει μιά ζήτηση]*. Τό ἐμπόρευμα, τό ἀντικείμενο τῆς προσφοράς του, πρέπει νά τοῦ προμηθεύσει τό ἀντικείμενο τῆς ζήτησῆς του, καί γι' αὐτό εἶναι πέρα γιά πέρα ἴσες ἡ ζήτηση καί ἡ προσφορά του. Ὄταν ὅμως εἶναι πάντα ἴσες ἡ ζήτηση καί ἡ προσφορά τοῦ κάθε ἀτόμου, τότε εἶναι ἴσες καί ὅλων τῶν ἀτόμων ἑνός ἔθνους παρμένων σάν ἕνα σύνολο. Γι' αὐτό, ὅσο μεγάλη κι ἂν εἶναι ἡ συνολική ποσότητα τοῦ ἐτήσιου προϊόντος, δέν μπορεῖ ποτέ νά ξεπεράσει τό ὕψος τῆς ἐτήσιας ζήτησης. Τό σύνολο τοῦ ἐτήσιου προϊόντος χωρίζεται σ' ἕναν ἀριθμό μερίδων, ὁ ὁποῖος εἶναι ἴσος μέ τόν ἀριθμό τῶν ἀτόμων στόν ὁποῖο ἔχει μοιραστεῖ τό ἐτήσιο προϊόν. Τό σύνολο τῆς ζήτησης εἶναι ἴσο μέ τό ἄθροισμα ἐκείνου τοῦ μέρους τῶν μερίδων τοῦ προϊόντος, πού οἱ κάτοχοί του δέν τό κρατοῦν γιά τή δική τους κατανάλωση. Τό σύνολο ὅμως τῶν μερίδων εἶναι ἴσο μέ τό συνολικό ἐτήσιο προϊόν» (στό ἴδιο, σελ. 254, 255).

Μιά καί ὁ Μίλλ ὑπόθεσε ὅτι εἶναι ἴσες ἡ προσφορά καί ἡ ζήτηση τοῦ κάθε ἀτόμου, περιττεύει ὅλη ἡ ἐκτεταμένη βαθυστόχαστη ἐξήγηση γιά τό ὅτι στήν περίπτωση αὐτή εἶναι ἴσες καί ἡ ζήτηση καί ἡ προσφορά ὅλων τῶν ἀτόμων.

* Ἡ κλεισμένη, σέ ἀγκύλες φράση ὑπάρχει στή γαλλική μετάφραση, μέ τήν ὑποσημείωση ὅτι ἔχει ἀπαλειφθεῖ ἀπό τόν Μάρξ. — Σημ. μετ.

Πώς οι σύγχρονοι μέ τον Μίλλ ρικαρντιανοί κατανόησαν τον Μίλλ, φαίνεται λ.χ. από τὰ παρακάτω:

«Έδω έχουμε λοιπόν τουλάχιστον μιά περίπτωση» {λένε σχετικά μέ τον καθορισμό τῆς ἀξίας τῆς ἐργασίας ἀπό τον Μίλλ}, «στήν ὁποία ἡ τιμή (ἡ τιμή τῆς ἐργασίας) ρυθμίζεται κατά κάποιον μόνιμο τρόπο ἀπό τή σχέση προσφορᾶς καί ζήτησης» («Discours sur l' économie politique» τοῦ ΜακΚούλλοχ, traduit par Guillaume Prevost, Genève, 1825, στό προσαρτημένο ἀπό τον Prevost παράρτημα «Réflexions sur le système de Ricardo», σελ. 187).

Στίς «Discours» πού ἀναφέραμε ὁ ΜακΚούλλοχ λέει ὅτι σκοπός τοῦ Μίλλ εἶναι,

«νά δώσει μιά λογική ἀπαγωγή (deduction) τῶν ἀρχῶν τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας» (σελ. 88). «Ὁ Μίλλ ἐξετάζει σχεδόν ὅλα τὰ ζητήματα πού συζητοῦνται. Ξέρει νά ἀποσαφηνίζει καί νά ἀπλοποιεῖ τὰ πιό περίπλοκα καί πιό δύσκολα ζητήματα καί νά βάζει στή φυσική τους τάξη τίς διάφορες ἀρχές τῆς ἐπιστήμης» (στό ἴδιο).

Ἐπίσης ἀπό τή λογική του μπορεῖ κανεῖς νά συμπεράνει ὅτι ὅλη τή μὲν λογική διάρθρωση τοῦ βιβλίου τοῦ Ρικάρντο, πού τήν ἀναλύσαμε πιό πάνω*, τή θεωρεῖ συνολικά μέ ἀφελή τρόπο σάν «φυσική τάξη».

[ε] Πρεβώ. [Ἀντίκρουση μερικῶν συμπερασμάτων τοῦ Ρικάρντο καί τοῦ Τζαίημς Μίλλ.

Προσπάθειες ν' ἀποδείξουν ὅτι δέν εἶναι ἀναπόφευκτη μιά συνεχῆς μείωση τοῦ κέρδους]

Ὅσο γιά τον Πρεβώ πού ἀναφέραμε, ὁ ὁποῖος στήν ἐργασία του «Réflexions sur le système de Ricardo» ἔχει σάν βάση τήν ἔκθεση ἀπό τον Μίλλ τοῦ συστήματος τοῦ Ρικάρντο, μερικῆς ἀπό τίς ἀντιρρήσεις του βασίζονται ἀπλῶς σέ μιά παρανόηση τοῦ Ρικάρντο συνηθισμένη γιά ἕναν μαθητή.

Πρέπει ὅμως νά σημειωθεῖ τό ἐξῆς σχετικά μέ τήν πρόσοδο:

«Μπορεῖ κανεῖς νά ἀμφιβάλλει σχετικά μέ τήν ἐπίδραση τῶν χειρότερης ποιότητας ἐδαφῶν στόν καθορισμό τῶν τιμῶν, ἂν πάρει ὑπόψη του, ὅπως πρέπει, τή σχετική ἔκτασή τους» (Prevost, στό ἴδιο, σελ. 177).

Ὁ Πρεβώ ἀναφέρει τό παρακάτω σημεῖο ἀπό τον Μίλλ, σημαντικό

* Βλ. σελ. 191-198 τοῦ δευτέρου μέρους τῶν «Θεωριῶν γιά τήν Ἵπεραξία», ἐκδ. «Σύγχρονης Ἐποχῆς», Ἀθήνα, 1982.

καί γιά τή δική μου ἀνάλυση, ἐπειδή ὁ ἴδιος ὁ Μίλλ ἐπινοεῖ ἐδῶ ἓνα παράδειγμα, στό ὁποῖο ἡ διαφορική πρόσοδος δημιουργεῖται μέ τό ὅτι ικανοποιεῖται νέα ζήτηση - ἡ πρόσθετη ζήτηση μέ τό πέρασμα σέ ἓνα καλύτερο, ὄχι χειρότερο ἔδαφος, δηλαδή στήν ἀνιούσα γραμμή.

«Ὁ κ. Μίλλ χρησιμοποιεῖ αὐτήν τή σύγκριση: "Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ὅλες οἱ καλλιεργημένες γαῖες σέ μιά συγκεκριμένη χώρα εἶναι τῆς ἴδιας ποιότητας καί ὅτι ἀποφέρουν τά ἴδια κέρδη στά κεφάλαια πού χρησιμοποιοῦνται σ' αὐτές, μέ ἐξαίρεση ἓνα μοναδικό πλέθρο, πού παράγει ἕξι φορές μεγαλύτερο προϊόν ἀπό τά ἄλλα πλέθρα"» (Mill, «Elements etc.», 2η ἔκδοση, σελ. 71). «Εἶναι βέβαιο, ὅπως ἀποδείχνει ὁ κ. Μίλλ, ὅτι ὁ παχτωτής αὐτοῦ τοῦ τελευταίου πλέθρου δέν θά μπορούσε νά ἀνεβάσει τό εἰσόδημά του ἀπό τήν πάχτωση» (δηλαδή δέν θά μπορούσε νά βγάλει μεγαλύτερο κέρδος ἀπό τό κέρδος τῶν ἄλλων παχτωτῶν. Ἡ ὑπόθεση διατυπώθηκε πολύ ἄσχημα^[27]), «καί ὅτι τά πέντε ἕκτα τοῦ προϊόντος θά κυλαῦσαν στήν τσέπη τοῦ γαιοκτήμονα».

(Ἐδῶ ἔχουμε λοιπόν διαφορική πρόσοδο, χωρίς πτώση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους καί χωρίς ἄνοδο τῆς τιμῆς τοῦ γεωργικοῦ προϊόντος). (Αὐτό πρέπει τόσο πιό συχνά νά συμβαίνει, ὅσο θά πρέπει νά βελτιώνεται συνεχῶς ἡ κατάσταση [803] σχετικά μέ τή βιομηχανική ἀνάπτυξη μιᾶς χώρας, μέ τά μέσα ἐπικοινωνίας καί μέ τόν αὐξανόμενο πληθυσμό, ὁποιαδήποτε κι ἂν εἶναι ἡ φυσική γονιμότητα, ἡ δέ τοποθεσία (ἡ σχετικά καλύτερη) δρᾷ σάν μεγαλύτερη φυσική γονιμότητα).

«Ἄν ὅμως ὁ ὀξυδερκής συγγραφέας εἶχε σκεφθεῖ νά φανταστεῖ μιά τέτια προϋπόθεση γιά τήν ἀντίστροφη περίπτωση, τότε θά ἔβλεπε ὅτι θά ἦταν διαφορετικό τό ἀποτέλεσμα. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ὅλα τά κομμάτια γῆς θά ἦταν τῆς ἴδιας ποιότητας, μέ ἐξαίρεση ἓνα πλέθρο χειρότερης γῆς, καί ὅτι σ' αὐτό τό μοναδικό πλέθρο τό κέρδος τοῦ κεφαλαίου φτάνει τό ἓνα ἕκτο τοῦ κέρδους ἀπό κάθε ἄλλο πλέθρο. Μήπως πιστεύουν, ὅτι γιά τό λόγο αὐτό τό κέρδος πολλῶν ἑκατομμυρίων πλέθρων θά ἔπεφτε στό ἓνα ἕκτο τοῦ συνηθισμένου τους κέρδους; Πιθανόν εἶναι ὅτι αὐτό τό μοναδικό πλέθρο δέν θά ἀσκοῦσε ἀπολύτως καμιᾶ ἐπίδραση, ἐπειδή τά διάφορα προϊόντα (ιδίως τό σιτάρι), ὅταν θά ἔρχονταν στήν ἀγορά, δέν θά ἐπηρεάζονταν αἰσθητά ἀπό τόν συναγωνισμό μιᾶς τόσο μηδαμινῆς ποσότητας. Γι' αὐτό λέμε, ὅτι ὁ ἰσχυρισμός τῶν ὀπαδῶν τοῦ Ρικάρντο σχετικά μέ τήν ἐπίδραση τῶν χειρότερων ἐδαφῶν πρέπει νά τροποποιηθεῖ, παίρνοντας ὑπόψη τή σχετική ἕκταση τῶν ἐδαφῶν διαφορετικῆς γονιμότητας» (Prevost, στό ἴδιο, σελ. 177, 178).

{Ὁ Σαί στίς παρατηρήσεις πού ἔκανε στή μετάφραση τοῦ Ρικάρντο ἀπό τόν Κωνσταντῆσιο ἔχει μονάχα μιά σωστή παρατήρηση σχε-

τικά μέ τό ἐξωτερικό ἐμπόριο ^[28]. Κέρδος μπορεί νά βγει καί μέ ἀπάτη, μέ τό ὅτι ὁ ἕνας κερδίζει τόσα ὅσα χάνει ὁ ἄλλος. Ἡ ζημιὰ καί τό κέρδος ἐξισώνονται στά πλαίσια μιᾶς χώρας. Δέν γίνεται τό ἴδιο ἀνάμεσα σέ διάφορες χώρες. Ἀκόμα καί σύμφωνα μέ τή θεωρία τοῦ Ρικάρντο — πράγμα πού δέν τό βλέπει ὁ Σαί — μπορούν 3 ἡμέρες ἐργασίας μιᾶς χώρας ν' ἀνταλλαχθοῦν μέ μιά ἡμέρα ἐργασίας μιᾶς ἄλλης χώρας. Ὁ νόμος τῆς ἀξίας ὑφίσταται ἐδῶ οὐσιαστική τροποποίηση. Ἐκτός ἂν μέ τόν ἴδιο τρόπο πού στά πλαίσια μιᾶς χώρας ἡ εἰδικευμένη, ἡ σύνθετη ἐργασία σχετίζεται μέ τήν μή εἰδικευμένη, τήν ἀπλή ἐργασία, μπορούν νά σχετίζονται μεταξύ τους οἱ μέρες ἐργασίας διαφόρων χωρῶν. Στήν περίπτωση αὐτή ἡ πλουσιότερη χώρα ἐκμεταλλεύεται τή φτωχότερη, ἀκόμα καί ὅταν ἡ δεύτερη χώρα κερδίζει ἀπό τήν ἀνταλλαγή, ὅπως τό ἔδειξε καί ὁ Τζ. Στ. Μίλλ στήν ἐργασία του «Some Unsettled Questions etc.» ^[29]. }

«Παραδεχόμεστε ὅτι γενικά τό ποσοστό τοῦ γεωργικοῦ κέρδους καθορίζει τό ποσοστό τοῦ βιομηχανικοῦ κέρδους. Πρέπει ὅμως νά παρατηρήσουμε ταυτόχρονα ὅτι τό τελευταῖο ἐπηρεάζει ἐπίσης τό πρώτο. Ὅταν ἡ τιμή τοῦ σιταριοῦ ἔχει ἀνέβει ὡς ἕνα σημεῖο, οἱ βιομήχανοι καπιταλιστές στρέφονται πρὸς τή γεωργία καί συμπιέζουν ἀναγκαστικά τά γεωργικά κέρδη» (Prénost, στό ἴδιο, σελ. 179).

Ἡ ἀντίρρηση εἶναι σωστή, ὅμως ἐντελῶς στενοκέφαλα διατυπωμένη. Βλέπε πιό πάνω*.

Οἱ ρικαρντιανοί θέλουν τό κέρδος νά μπορεί νά πέφτει μόνο σάν ἀποτέλεσμα τῆς αὔξης τοῦ μισθοῦ ἐργασίας, ἐπειδή μέ τήν αὔξη τοῦ πληθυσμοῦ ἀνεβαίνουν οἱ τιμές τῶν ζωτικῆς σημασίας ἀγαθῶν, πράγμα ὅμως πού εἶναι συνέπεια τῆς συσσώρευσης τοῦ κεφαλαίου, ἐπειδή μέ τή συσσώρευση αὐτή περνοῦν στήν καλλιέργεια ποιοτικά χειρότερες γαῖες. Ὁ ἴδιος ὁ Ρικάρντο ὅμως παραδέχεται ὅτι τά κέρδη μπορούν νά πέφτουν καί ὅταν τά κεφάλαια αὐξάνουν πιό γρήγορα ἀπό τόν πληθυσμό, ἐπομένως ὅταν ὁ συναγωνισμός ἀνάμεσα στά κεφάλαια ἔχει σάν ἀποτέλεσμα τήν ἀνοδο τοῦ μισθοῦ ἐργασίας. Πρόκειται γιά τήν ἀποψη τοῦ Α. Σμίθ. Ὁ Πρεβώ λέει:

«Ἄν ἡ αὐξανόμενη ζήτηση ἀπό μέρος τῶν κεφαλαίων ἀνεβάσει τήν τιμή τῶν ἐργατῶν, δηλαδή τόν μισθό, μήπως δέν θά φαίνεται τότε ὅτι δέν ὑπάρχει λόγος νά ἰσχυρίζεται κανεῖς ὅτι ἡ αὐξανόμενη προσφορά αὐτῶν τῶν ἰδίων τῶν

* Βλ. στίς σελ. 103-105 τούτου τοῦ τόμου.

κεφαλαίων δέν μπορεί ποτέ νά κατεβάσει τήν τιμή τῶν κεφαλαίων, μ' ἄλλα λόγια τό κέρδος;» (στό ἴδιο, σελ. 188).

Ἄρα Προβώ προσπαθεῖ πάνω στή λαθεμένη βάση τοῦ Ρικάρντο, πού τήν πτώση τοῦ κέρδους μπορεί νά τήν ἐξηγήσει μόνο μέ μιᾶ φθίνουσα ὑπεραξία, δηλαδή μέ μιᾶ φθίνουσα πρόσθετη ἐργασία, δηλαδή μέ μιᾶ μεγαλύτερη ἀξία, ἀπό τήν ἀνατίμηση τῶν καταναλωμένων ἀπό τόν ἐργάτη ζωτικῆς σημασίας ἀγαθῶν, δηλαδή ἀπό τήν ἄνοδο τῆς ἀξίας τῆς ἐργασίας, παρ' ὅλον ὅτι ὁ πραγματικός μισθός τοῦ ἐργάτη πέφτει, ἀντί ν' ἀνεβαίνει. Πάνω σ' αὐτή τήν βάση προσπαθεῖ ὁ Προβώ ν' ἀποδείξει ὅτι δέν εἶναι ἀναγκαῖα μιᾶ συνεχῆς πτώση τοῦ κέρδους.

Πρῶτο, λέει:

«Ἡ κατάσταση τῆς εὐημερίας εἶναι ἐκείνη πού πρώτη ἀνεβάζει τό κέρδος»

(δηλαδή τά γεωργικά κέρδη. Μέ τήν κατάσταση τῆς εὐημερίας αὐξάνει ὁ πληθυσμός, ἐπομένως καί ἡ ζήτηση γεωργικῶν προϊόντων, ἐπομένως τά πρόσθετα κέρδη τοῦ φάρμερ).

«καί μάλιστα πολύ πρὶν συμπεριληφθοῦν στήν καλλιέργεια νέες γαῖες. Ἡ ἐπέκταση αὐτῆ τῆς καλλιέργειας ἀσχεῖ βέβαια μιᾶν ἐπίδραση στήν πρόσοδο, γιατί μειώνει τό κέρδος. Ὅμως, παρ' ὅλον ὅτι μέ τόν τρόπο αὐτό τό κέρδος μειώνεται ἄμεσα, παραμένει τόσο ὑψηλό, ὅσο ἦταν πρὶν ἀπό τήν πρόσοδο... Γιατί περνοῦν κάποτε στήν καλλιέργεια ἔδαφῶν χειρότερης ποιότητος; Αὐτό γίνεται μόνο ὅταν ἀναμένουν κάποιο κέρδος πού φτάνει τουλάχιστον τό συνηθισμένο κέρδος. Καί ποῖο εἶναι τό περιστατικό ἐκεῖνο πού εἶναι σέ θέση νά ἀποφέρει αὐτό τό ποσοστό τοῦ κέρδους ἀπό τέτιο ἔδαφος; Ἡ αὐξηση [804] τοῦ πληθυσμοῦ. Ἡ αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ ἀσχεῖ πίεση... στά ὄρια τῶν μέσων συντήρησης καί ἐπιφέρει ἔτσι μιᾶν αὐξηση τῶν τιμῶν τῶν μέσων συντήρησης (ιδίως τοῦ σιταριοῦ) καί ἀποφέρει ἔτσι ὑψηλά κέρδη στά γεωργικά κεφάλαια. Τά ἄλλα κεφάλαια συρρέουν στή γεωργία, ἐπειδή ὅμως ἡ γῆ εἶναι ἐκτατικά περιορισμένη, ὁ συναγωνισμός αὐτός ἔχει τά ὄριά του. Ἐτσι φθάνουν σ' ἓνα σημεῖο, στό ὁποῖο μέ τήν καλλιέργεια χειρότερης γῆς ἐξακολουθοῦν ἀκόμα νά βγάζουν ὑψηλότερα κέρδη ἀπ' ὅ,τι στό ἐμπόριο καί στή βιομηχανία. Ἄν οἱ ποιοτικά χειρότερες γαῖες ὑπάρχουν σέ ἀρκετή ἔκταση, τότε ἀπό τή στιγμή αὐτή τά γεωργικά κέρδη ὀφείλουν νά συμμορφώνονται μέ τά κεφάλαια πού ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ τελευταῖα στή γῆ. Ἄν ξεκινήσουμε ἀπό τό ποσοστό τοῦ κέρδους πού ὑπῆρχε στήν ἀρχή τῆς αὐξανόμενης εὐημερίας (ἀπό τόν χωρισμό τοῦ κέρδους σέ κέρδος καί πρόσοδο), τότε θά βροῦμε ὅτι τό κέρδος δέν ἔχει καθόλου τήν τάση νά πέφτει. Αὐξάνει, ὅταν αὐξάνει ὁ πληθυσμός, ὡς τό σημεῖο ὅπου τό γεωργικό κέρδος νά ἔχει αὐξηθεῖ τόσο, ὥστε μέ τίς νέες καλλιέργειες νά μπορεί νά ὑποστῆ σημαντική μείωση, χωρίς νά πέφτει ποτέ κάτω ἀπό τό ἀρχικό του ποσοστό, ἢ, γιά

νά μιλήσουμε μέ μεγαλύτερη ακρίβεια, κάτω από τό μέσο ποσοστό, πού καθορίζεται από διαφορετικά περιστατικά» (σελ. 190-192).

Εἶναι φανερό ὅτι ὁ Πρεβώ ἀντιλαμβάνεται λαθεμένα τήν ἀποψη τοῦ Ρικάρντο. Σάν συνέπεια τῆς εὐημερίας αὐξάνει ὁ πληθυσμός, ἐπομένως καί ἡ τιμή τῶν γεωργικῶν προϊόντων, ἐπομένως καί τά γεωργικά κέρδη. (Ἄν καί δέν μπορεῖ νά κατανοηθεῖ, ὅταν ἡ αὐξηση αὐτή εἶναι σταθερή, γιατί ὕστερα ἀπό τή λήξη τοῦ συμβολαίου ἐκμίσθωσης τῆς γῆς δέν θά ἔπρεπε νά αὐξηθοῦν οἱ πρόσδοες καί αὐτά τά πρόσθετα γεωργικά κέρδη νά εἰσπραχτοῦν μέ τή μορφή τῆς προσόδου, ἀκόμα προτοῦ καλλιεργηθοῦν οἱ κατώτερης ποιότητας γαῖες). Ἡ ἴδια ὅμως αὐξηση τῆς τιμῆς τοῦ γεωργικοῦ προϊόντος, πού ἐπιφέρει τήν ἀνοδο τοῦ γεωργικοῦ κέρδους, ἀνεβάζει τόν μισθό ἐργασίας σ' ὅλες τίς βιομηχανίες καί γι' αὐτό προκαλεῖ τήν πτώση τῶν βιομηχανικῶν κερδῶν. Σχηματίζεται ἔτσι ἕνα νέο ποσοστό τοῦ κέρδους στή βιομηχανία. Ἄν τώρα τά χειρότερα χωράφια μέ τήν ὑπάρχουσα ἀγοραία τιμή ἀποφέρουν ἔστω μόνο αὐτό τό χαμηλό ποσοστό τοῦ κέρδους, μποροῦν νά τοποθετηθοῦν κεφάλαια στίς χειρότερες γαῖες. Τά κεφάλαια ἔλκονται πρὸς αὐτές ἀπό τά ὑψηλά γεωργικά κέρδη καί ἀπό τήν ὑψηλή ἀγοραία τιμή τοῦ σιταριοῦ. Μποροῦν ἀκόμα, ὅπως λέει ὁ Πρεβώ, προτοῦ μεταναστεύσουν ἔτσι ἀρκετά κεφάλαια, νά ἀποφέρουν κέρδη ὑψηλότερα ἀπό τό πεσμένο βιομηχανικό κέρδος. Ἀπό τή στιγμή ὅμως πού ἡ πρόσθετη προσφορά θά εἶναι ἀρκετή, πέφτει ἡ ἀγοραία τιμή, ἔτσι ὥστε νά ἀποδίδει στίς χειρότερες γαῖες μόνο τό συνηθισμένο βιομηχανικό κέρδος. Τό παραπανίσιο κέρδος, πού ἀποφέρει τό προϊόν στίς καλύτερες γαῖες, μετατρέπεται σέ πρόσοδο. Αὐτή εἶναι ἡ ἀντίληψη τοῦ Ρικάρντο, τή βάση τῆς ὁποίας τήν παραδέχεται ὁ Πρεβώ καί πάνω στήν ὁποία στηρίζει τόν συλλογισμό του. Τό σιτάρι εἶναι τώρα ἀκριβότερο ἀπ' ὅ,τι ἦταν προτοῦ ἀνέβει τό γεωργικό κέρδος. Τό πρόσθετο κέρδος ὅμως πού ἀπόφερε στόν παχτωτή μετατράπηκε σέ πρόσοδο. Μέ τόν τρόπο αὐτό πέφτει λοιπόν καί τό κέρδος τῶν καλύτερων γαιῶν στό χαμηλό ποσοστό κέρδους τῆς βιομηχανίας πού σημειώθηκε σάν συνέπεια τῆς ἀνόδου τῆς τιμῆς τοῦ γεωργικοῦ προϊόντος. Δέν μπορεῖ νά κατανοηθεῖ πῶς μέ τόν τρόπο αὐτό, ἂν δέν μεσολαβήσουν ἄλλα περιστατικά πού ἐπιφέρουν τροποποιήσεις, θά ἐμποδιστοῦν τά κέρδη νά πέσουν κάτω ἀπό τό «πρωταρχικό τους ποσοστό». Μποροῦν φυσικά νά μεσολαβήσουν ἄλλα περιστατικά. Κάτω ἀπό ὅλες τίς περιστάσεις, σύμφωνα μέ ὅσα προϋποτέθηκαν, ὕστερα ἀπό τήν ἀνοδο τῶν τιμῶν τῶν ζωτικῆς σημασίας ἀγαθῶν, τό γεωργικό κέρδος εἶναι μεγαλύτερο ἀπό τό βιομηχανικό. Ἄν

ὅμως χάρις στήν ἀνάπτυξη τῆς παραγωγικῆς δύναμης τό μέρος ἐκεῖνο τῶν ζωτικῆς σημασίας ἀγαθῶν γιά τούς ἐργάτες, πού παράγει ἡ βιομηχανία, θά ἔχει φτηνώνει τόσο, ὥστε ὁ μισθός ἐργασίας (ἀκόμα καί ὅταν πληρώνεται στή μέση ἀξία του), δέν θά ἀνέβαινε τόσο, ὅσο θά ἔπρεπε, χωρίς αὐτά τά παραλύοντα περιστατικά, νά ἀνέβει σύμφωνα μέ τήν ἀνοδο τῆς τιμῆς τοῦ γεωργικοῦ προϊόντος, ἄν ἀκόμα χάρις σ' αὐτή τήν ἀνάπτυξη τῆς παραγωγικῆς δύναμης θά ἔπερτε τόσο ἡ τιμή τῶν προϊόντων πού παράγει ἡ ἐξορυκτική βιομηχανία καθώς καί ἡ τιμή τῶν γεωργικῶν πρώτων ὑλῶν πού δέν μπαίνουν στά εἶδη διατροφῆς (μολονότι δέν εἶναι πιθανή μιὰ τέτια προυπόθεσι), τότε δέν θά χρειαζόταν νά πέσει τό βιομηχανικό κέρδος, παρά τό γεγονός ὅτι βρισκόταν κάτω ἀπό τό γεωργικό κέρδος. Μιὰ πτώση τοῦ γεωργικοῦ κέρδους, ἐξαιτίας τῆς μεταφορᾶς κεφαλαίου στή γεωργία καί τῆς δημιουργίας προσόδου, θά ἀποκαθιστοῦσε στήν περίπτωσι αὐτή [805] μόνο τό παλιό ποσοστό τοῦ κέρδους.

[Δεύτερο], ὁ Πρεβώ προσπαθεῖ νά ἐπιχειρηματολογήσει καί μέ ἄλλον τρόπο:

«Τά χειρότερης ποιότητος ἐδάφη... ἀρχίζουν νά καλλιεργοῦνται μόνο ὅταν ἀποφέρουν τό ἴδιο ἢ μεγαλύτερο κέρδος ἀπό τά βιομηχανικά κεφάλαια. Συχνά κάτω ἀπό τίς συνθήκες αὐτές ἡ τιμή τοῦ σιταριοῦ ἢ τῶν ἄλλων ἀγροτικῶν προϊόντων παραμένει ἀκόμα πολύ ὑψηλή, παρά τίς νέες καλλιέργειες. Αὐτές οἱ ὑψηλές τιμές πιέζουν τόν ἐργαζόμενο πληθυσμό, γιατί ἡ ἀνοδος τοῦ μισθοῦ ἐργασίας δέν ἀκολουθεῖ μέ ἀκρίβεια τήν τιμή ἐκεῖνων τῶν ἀντικειμένων πού χρησιμοποιοῦνται ἀπό τούς μισθωτούς ἐργάτες. Ἀποτελοῦν λίγο-πολύ ἓνα βάρος γιά ὅλο τόν πληθυσμό, γιατί ἀπό τήν ἀνοδο τῶν μισθῶν καί τῆς τιμῆς τῶν ἀπαραίτητων γιά τή ζωή πραγμάτων θίγονται σχεδόν ὅλα τά ἐμπορεύματα. Αὐτή ἡ γενική πίεσις, συνδυασμένη μέ τήν αὔξησι τῆς θνησιμότητος, πού ὀφείλεται στόν πολύ μεγάλο πληθυσμό, προκαλεῖ μείωσι τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν καί ἐπομένως ἀνοδο τῶν μισθῶν καί πτώσι τοῦ γεωργικοῦ κέρδους. Ἀπό τό σημεῖο αὐτό ἡ παραπέρα ἐξέλιξι συντελεῖται σέ ἀντίστροφι ἀπό πρῖν κατεύθυνσι. Τά κεφάλαια ἀποτραβιοῦνται ἀπό τίς χειρότερες γαῖες καί στρέφονται πάλι πρὸς τή βιομηχανία. Ἡ πληθυσμιακή ἀρχή (Prinzip), ὅμως, ἀρχίζει πάλι γρήγορα νά ἀσκει τήν ἐπίδρασί της. Ἀπό τή στιγμή πού ἔχει σταματήσει ἡ ἀθλιότητι, αὐξάνει ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν, ὁ μισθός τους πέφτει καί γιά τόν λόγο αὐτό αὐξάνει τό κέρδος. Τέτιες διακυμάνσεις πρέπει νά ἐπαναλαβαίνονται πολλές φορές, χωρίς νά ὑποστει μιάν ἀλλαγὴν τό μέσο κέρδος. Τό κέρδος μπορεῖ νά πέφτει ἢ νά ἀνεβαίνει ἀπό ἄλλες αἰτίες ἢ ἀπό τήν ἴδια τήν αἰτία. Μπορεῖ νά ἀλλάζει πότε πρὸς τή μιὰ καί πότε πρὸς τήν ἄλλη κατεύθυνσι, χωρίς ὁ μέσος ὅρος τῆς πτώσις ἢ τῆς ἀνόδου του νά ἀποδίδεται στήν ἀναγκαιότητα τῆς καλλιέργειας νέων γαιῶν. Ὁ πληθυσμός εἶναι ὁ ρυθ-

μιστής, πού αποκατασταίνει τή φυσική τάξη καί κρατᾶ τό κέρδος μέσα σέ καθορισμένα ὄρια» (στό ἴδιο, σελ. 194-196).

Ἄν καί συγκεχυμένο, αὐτό εἶναι σωστό ἀπό τήν ἄποψη τῆς «πληθυσμιακῆς ἀρχῆς». Μόνο πού δέν εἶναι σύμφωνο μέ τήν προϋπόθεσι, ὅτι τά γεωργικά κέρδη ἀνεβαίνουν ὡς τότε πού θά δημιουργηθεῖ ἡ ἀντίστοιχη στόν πληθυσμό πρόσθετη προσφορά. Ἄν ἔχουμε ἐδῶ ἔτσι ὁρισμένη μιά σταθερή ἀνοδο τῆς τιμῆς τοῦ γεωργικοῦ προϊόντος, τότε τό ἀποτέλεσμα δέν θά εἶναι μείωσι τοῦ πληθυσμοῦ, ἀλλά μιά γενική μείωσι τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους, ἐπομένως καί τῆς συσσώρευσις, συνεπῶς καί τοῦ πληθυσμοῦ. Σύμφωνα μέ τήν ρικαρντο-μαλθουσιανή ἄποψη ὁ πληθυσμός θά αὐξανόταν μέ ἀργότερους ρυθμούς. Ὅμως, αὐτό πού βρίσκεται στή βάση τοῦ συλλογισμοῦ τοῦ Πρεβῶ εἶναι ὅτι: Τό πρῶτον θά συμπίεζε τόν μισθό ἐργασίας κάτω ἀπό τό μέσο ἐπίπεδό του. Μ' αὐτή τήν πτώσι τοῦ μισθοῦ ἐργασίας καί μέ τή φτώχεια τῶν ἐργατῶν σημειώνεται πτώσι τῶν τιμῶν τοῦ σιταριοῦ καί ἐπομένως αὐξησι, πάλι τοῦ κέρδους.

Αὐτός ὁ τελευταῖος συλλογισμός μᾶς ὁδηγεῖ σέ μιά διερεύνησι, πού δέν ἔχει τή θέσι, τῆς ἐδῶ, γιατί ὑποθέτουμε ὅτι πληρῶνεται πάντα ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας, δηλαδή ὁ ἐργάτης παίρνει τά ἀπαραίτητα γιά τήν ἀναπαραγωγή τοῦ μέσα συντήρησις.

Οἱ σκέψεις αὐτές τοῦ Πρεβῶ εἶναι σημαντικές, ἐπειδὴ δείχνουν ὅτι ἡ ἄποψη τοῦ Ρικάρντο — μαζί μέ τήν υἱοθετημένη ἀπ' αὐτόν ἄποψη τοῦ Μάλθους — μπορεῖ βέβαια νά ἐξηγήσει διακυμάνσεις στό ποσοστό τοῦ κέρδους, ὄχι ὅμως μιά (σταθερή) πτώσι τοῦ χωρὶς ἀντίκτυπο, ἐπειδὴ σέ ἓνα ὀρισμένο ὕψος τῆς τιμῆς τοῦ σιταριοῦ καί σέ ἓνα ὀρισμένο χαμηλό ἐπίπεδο τῶν κερδῶν ὁ μισθός ἐργασίας θά συμπίεζόταν κάτω ἀπό τό ἐπίπεδό του καί θά ἐπακολουθοῦσε βίαιη μείωσι τοῦ πληθυσμοῦ, ἐπομένως καί τῶν τιμῶν τοῦ σιταριοῦ καί τῶν ζωτικῆς σημασίας ἀγαθῶν, ἐπομένως θά προκαλοῦνταν πάλι ἀνοδος τοῦ κέρδους.

3. Συγγράμματα πολεμικῆς

[806] Ἡ περίοδος ἀπό τό 1820 ὡς τό 1830 εἶναι ἀπό μεταφυσική ἄποψη ἡ πιό σημαντική περίοδος στήν ἱστορία τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Θεωρητική φιλονικία ὑπέρ ἢ κατά τῆς θεωρίας τοῦ Ρικάρντο, πλῆθος ἀπό ἀνώνυμα συγγράμματα πολεμικῆς, τά σπουδαιότερα ἀπό τά ὁποῖα ἀναφέρονται ἐδῶ καί ἰδίως μόνο ἐκεῖνα πού ἀφοροῦν

τά σημεῖα πού ἀνήκουν στό θέμα μας. Ταυτόχρονα ὅμως τό χαρακτηριστικό αὐτῶν τῶν συγγραμμάτων πολεμικῆς εἶναι ὅτι ὅλα περιστρέφονται στήν πραγματικότητα μόνο γύρω ἀπό τόν καθορισμό τῆς ἔννοιας τῆς ἀξίας καί τῆς σχέσῆς τῆς μέ τό κεφάλαιο.

α) [*«Observations on certain verbal disputes...»*]

Σκεπτικισμός στήν πολιτική οἰκονομία]

«Observations on certain verbal disputes in Political Economy, particularly relating to value and to demand and supply», London, 1821.

Ἡ ἐργασία αὐτή δέν στερεῖται μιάν ὀρισμένη ὀξύτητα. Ὁ τίτλος εἶναι χαρακτηριστικός — «Verbal Disputes»*.

Ἐνμέρει ἐνάντια στόν Σμίθ καί τόν Μάλθους, ἀλλά καί ἐνάντια στόν Ρικάρντο.

Τό καθεαυτό νόημα αὐτοῦ τοῦ συγγράμματος εἶναι ὅτι

«Οἱ συζητήσεις... προέρχονται ἀποκλειστικά ἀπό τό ὅτι χρησιμοποιοῦνται λόγια διαφόρων προσώπων μέ διαφορετικό νόημα, ὅτι οἱ φιλονικούντες, ὅπως οἱ ἰπότες στά διηγήματα, ἐξετάζουν τήν ἀσπίδα ἀπό διαφορετικές πλευρές» (σελ. 59, 60).

Ἕνας σκεπτικισμός αὐτοῦ τοῦ εἴδους εἶναι πάντα ὁ προάγγελος τῆς διάλυσης μιᾶς θεωρίας, ὁ πρόδρομος ἑνός ἀστόχαστου καί ἀσυνείδητου ἐκλεκτικισμοῦ προσαρμοσμένου στήν οἰκιακή ἀνάγκη.

Σχετικά μέ τή θεωρία τοῦ Ρικάρντο γιά τήν ἀξία ὁ ἀνώνυμος συγγραφέας λέει πρὶν ἀπ' ὅλα τά ἐξῆς:

«Ἵπάρχει μιᾶ καταφανῆς δυσκολία γιά νά φανταστεῖ κανεῖς ὅτι ἡ ἐργασία εἶναι αὐτό πού ἐννοοῦμε, ὅταν μιλάμε γιά τήν ἀξία ἢ γιά τήν πραγματική τιμή σέ ἀντίθεση μέ τήν ὀνομαστική τιμή, γιατί συχνά ἐπιθυμοῦμε νά μιλάμε γιά τήν ἀξία ἢ γιά τήν τιμή τῆς ἴδιας τῆς ἐργασίας. Ὄταν μέ τήν ἐργασία, σάν τήν πραγματική τιμή ἑνός πράγματος, ἐννοοῦμε τήν ἐργασία ἐκείνη πού παράγει τό πράγμα αὐτό, τότε προβάλλει μιᾶ ἄλλη δυσκολία καί τοῦτο γιατί συχνά ἐπιθυμοῦμε νά μιλάμε γιά τήν ἀξία ἢ τήν τιμή τῆς γῆς, ἡ γῆ ὅμως δέν ἔχει παραχθεῖ μέ ἐργασία. Ἐπομένως ὁ ὅρος αὐτός μπορεῖ νά χρησιμοποιεῖται μόνο γιά ἐμπορεύματα» (στό ἴδιο, σελ. 8).

Σχετικά μέ τήν ἐργασία, ἡ ἀντίρρηση ἐνάντια στόν Ρικάρντο εἶναι

* Λογομαχίες.

κατά τούτο σωστή, εφόσον βάζει τό κεφάλαιο νά αγοράζει άμεσα εργασία, όταν δηλαδή μιλάει άμεσα για άξία τής εργασίας, ενώ ή ίδια ή εργατική δύναμη είναι ένα προϊόν, ή προσωρινή χρησιμοποίηση του οποίου αγοράζεται και πουλιέται. Αντί νά λυθεί τό πρόβλημα, εδώ τονίζεται μόνο ότι υπάρχει άλυτο ένα πρόβλημα.

Είναι άπολύτως σωστό ότι «ή άξία ή ή τιμή τής γής», ή οποία δέν είναι προϊόν τής εργασίας, φαίνεται νά αντιφάσκει άμεσα στην έννοια τής άξίας και δέν μπορεί νά συναχθεί άμεσα απ' αυτήν. Η φράση αυτή είναι ακόμη πιο άσήμαντη σάν αντίρρηση ενάντια στον Ρικάρντο, γιατί ο συγγραφέας του άώνυμου συγγράμματος δέν επιτίθεται ενάντια στη ρικαρντιανή θεωρία τής προσόδου, στην οποία ο Ρικάρντο εξηγεί ακριβώς πώς σχηματίζεται πάνω στη βάση τής καπιταλιστικής παραγωγής ή ονομαστική άξία τής γής, χωρίς ή φράση αυτή νά αντιφάσκει μέ τόν καθορισμό τής άξίας. Η άξία τής γής δέν είναι παρά ή τιμή πού πληρώνεται για τήν κεφαλοποιημένη γαιοπρόσοδο. Έδώ λοιπόν πρέπει νά προϋποτίθενται πολύ πιο αναπτυγμένες σχέσεις από εκείνες πού μπορούν μέ πρώτη ματιά νά απορρέουν από τήν άπλή θεώρηση του έμπορεύματος και τής άξίας του. Ακριβώς όπως δέν μπορεί νά συναχθεί από τήν άπλή έννοια του παραγωγικού κεφαλαίου τό πλασματικό κεφάλαιο, πού αποτελεί τό αντικείμενο του παιχνιδιού στο χρηματιστήριο, τό οποίο στην πραγματικότητα δέν είναι παρά ή πούληση και ή αγορά όρισμένων τίτλων, πού δίνουν δικαίωμα πάνω σε μέρη των ετήσιων φόρων.

Η δεύτερη αντίρρηση, ότι ο Ρικάρντο μετατρέπει σε κάτι τό άπολύτο τήν άξία, πού είναι κάτι τό σχετικό, έγινε τό σημείο τής επίθεσης ενάντια σ' όλόκληρο τό σύστημα του Ρικάρντο σε ένα άλλο σύγγραμμα πολεμικής (του Μπαίηλυ) πού εκδόθηκε αργότερα. Όταν αναφερθούμε σ' αυτό τό τελευταίο σύγγραμμα, θά παραθέσουμε τό σχετικό μέ τό ζήτημα πού υπάρχει στις «Observations on certain Verbal Disputes».

Σε μία εν παρόδω παρατήρηση υπάρχει, χωρίς όμως νά τό συνειδητοποιεί ο συγγραφέας (ο συγγραφέας θέλει μάλλον μ' αυτή τήν παρατήρηση νά αποδείξει αυτό πού υπάρχει στην μή υπογραμμισμένη φράση, ότι ή ίδια ή προσφορά εργασίας αποτελεί έμπόδιο ενάντια στην τάση τής εργασίας νά πέφτει στη φυσική της τιμή), μία πετυχημένη λέξη σχετικά μέ τήν πηγή, από τήν οποία προέρχεται τό κεφάλαιο, πού πληρώνει τήν εργασία.

«<Μία αύξημένη προσφορά τής εργασίας είναι μία αύξημένη προσφορά εκείνου πού είναι προορισμένο ν' αγοράζει εργασία.> Όταν λοιπόν λέμε, όπως και ο

κ. Ρικάρντο, ότι ή εργασία έχει πάντα τήν τάση νά εξισώνεται μ' αυτό πού ό Ρικάρντο ονομάζει φυσική της τιμή, πρέπει νά θυμόμαστε ότι ή αύξησι πού σημειώθηκε στήν προσφορά της, γιά νά επιβάλει αυτή τήν τάση, αποτελεί ή ίδια μιάν αίτια τής αντενεργούσας δύναμης, πού εμποδίζει τήν τάση νά γίνει αποτελεσματική» (στό ίδιο, σελ. 72, 73).

“Αν δέν ξεκινήσει κανείς από τή μέση τιμή τής εργασίας, δηλαδή τής αξίας τής εργασίας, τότε δέν είναι δυνατή καμιά παραπέρα ανάπτυξη τής θεωρίας. Τό ίδιο, αν δέν ξεκινήσει από τήν αξία γενικά τών εμπορευμάτων. Τότε μόνο μπορούν νά κατανοηθούν τά πραγματικά φαινόμενα τών διακυμάνσεων τών τιμών.

[807] «Αυτό δέν σημαίνει ότι αυτός» (ό Ρικάρντο) «ισχυρίστηκε ότι δύο ξεχωριστές παρτίδες δύο διαφορετικῶν ειδῶν, ὅπως ἕνα καπέλο καί ἕνα ζευγάρι παπούτσια, ανταλλάσσονται μεταξύ τους, ὅταν αὐτές οἱ δύο ξεχωριστές παρτίδες ἔχουν παραχθεῖ μέ ἴσες ποσότητες εργασίας. Μέ τήν ὀνομασία “ἐμπόρευμα” πρέπει νά ἐννοοῦμε ἐδῶ τό “εἶδος τῶν ἐμπορευμάτων”, ὄχι ἕνα ξεχωριστό καπέλο, ἕνα ξεχωριστό ζευγάρι παπούτσια κλπ. Ἡ συνολική εργασία πού παράγει ὅλα τά καπέλα στήν Ἀγγλία πρέπει γιά τόν σκοπό αὐτό νά θεωρεῖται σάν εργασία πού κατανέμεται σ' ὅλα τά καπέλα. Μοῦ φαίνεται πώς αὐτό δέν ἔχει ἐκφραστεῖ οὔτε στήν ἀρχή οὔτε στίς γενικές θέσεις αὐτῆς τῆς διδασκαλίας τοῦ Ρικάρντο» (στό ίδιο, σελ. 53, 54). «Ὁ Ρικάρντο λ.χ. μιλάει γιά “ἕνα μέρος τῆς εργασίας τοῦ ἐργάτη πού κατασκευάζει μηχανές”, τό ὁποῖο περιέχεται λ.χ. σ' ἕνα ζευγάρι κάλτσες. “Ὅμως “ὅλη ἡ εργασία”, πού ἔχει παραγάγει τό κάθε ξεχωριστό ζευγάρι κάλτσες, ὅταν πρόκειται γιά ἕνα ξεχωριστό ζευγάρι, γιά τό ὁποῖο μιλάμε, περιλαμβάνει ὅλη τήν εργασία τοῦ μηχανοκατασκευαστή καί ὄχι μόνο “ἕνα μέρος” τῆς. Γιατί εἶναι ἀλήθεια πώς μιᾶ μηχανή φτιάχνει πολλά ζευγάρια, ὅμως κανένα ἀπ' αὐτά τά ζευγάρια δέν θά μπορούσε νά κατασκευαστεῖ, ἂν παραιτηθεῖ ἀπό ὁποιοδήποτε κομμάτι τῆς μηχανῆς» (στό ίδιο, σελ. 54).

Ἡ τελευταία φράση βασίζεται σέ μιᾶ παρανόηση. Ὁλόκληρη ἡ μηχανή μπαίνει στό προτσές εργασίας, ὅμως μόνο ἕνα μέρος τῆς μπαίνει στό προτσές ἀξιοποίησης.

Κατά τά ἄλλα ὑπάρχει κάτι τό σωστό στήν παρατήρηση.

Ξεκινοῦμε ἀπό τό ἐμπόρευμα — ἀπ' αὐτή τήν εἰδική κοινωνική μορφή τοῦ προϊόντος — σάν βάση καί προϋπόθεση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς. Παίρνουμε ξεχωριστά προϊόντα καί ἀναλύουμε τούς καθορισμούς μορφῆς πού ἔχουν σάν ἐμπορεύματα, πού τά ἐπισφραγίζουν σάν ἐμπορεύματα. Πρίν ἀπό τήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή — σέ παλαιότερους τρόπους παραγωγῆς — ἕνα μεγάλο μέρος τοῦ προϊόντος δέν μπαίνει στήν κυκλοφορία, δέν ρίχνεται στήν ἀγορά, δέν παράγεται

σάν εμπόρευμα, δέν γίνεται εμπόρευμα. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἕνα μεγάλο μέρος τῶν προϊόντων, πού μπαίνουν στήν παραγωγή, δέν εἶναι εμπόρευμα καί δέν μπαίνει στό προτσές σάν εμπόρευμα. Ἡ μετατροπή τῶν προϊόντων σέ ἐμπορεύματα συντελεῖται σέ ὀρισμένα μόνο σημεία, ἐπεκτείνεται μόνο στό περίσσευμα τῆς παραγωγῆς κλπ. ἢ μόνο σέ ξεχωριστές σφαῖρες τῆς (προϊόντα μανουφακτούρας) κλπ. Τά προϊόντα οὔτε μπαίνουν σ' ὄλη τους τήν ἔκταση σάν εἶδη τοῦ ἐμπορίου στό προτσές τῆς παραγωγῆς, οὔτε βγαίνουν σ' ὄλο τους τό φάσμα σάν τέτια ἀπό τό προτσές αὐτό. Παρ' ὅλα αὐτά ἡ ἐξέλιξη τοῦ προϊόντος σέ εμπόρευμα, σέ ἐμπορευματική κυκλοφορία, ἐπομένως καί σέ χρηματική κυκλοφορία μέσα σέ ὀρισμένα ὅρια, καί ἐπομένως σέ ὡς ἕνα βαθμό ἀνεπτυγμένο ἐμπόριο, ἀποτελοῦν τήν προϋπόθεση, τό σημεῖο ἀφειτηρίας τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ κεφαλαίου καί τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς. Σάν μιά τέτια προϋπόθεση πραγματευόμαστε τό εμπόρευμα, ξεκινώντας ἀπ' αὐτό σάν τό πιό ἀπλό στοιχεῖο τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά ὅμως, τό προϊόν, τό ἀποτέλεσμα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς, εἶναι εμπόρευμα. Αὐτό πού ἐμφανίζεται σάν στοιχεῖο τῆς παρουσιάζεται ἀργότερα σάν τό δικό της προϊόν. Μόνο πάνω στή βάση τῆς τό εμπόρευμα γίνεται ἡ γενική μορφή τοῦ προϊόντος, καί ὅσο περισσότερο ἀναπτύσσεται, τόσο περισσότερο μπαίνουν καί τά προϊόντα μέ τή μορφή τοῦ ἐμπορεύματος σάν συστατικά στοιχεῖα στό προτσές τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς. Τό εμπόρευμα, ὅπως βγαίνει ἀπό τήν καπιταλιστική παραγωγή, εἶναι διαφορετικό ἀπό τό εμπόρευμα, ὅπως ξεκινάει ἀπ' αὐτήν σάν στοιχεῖο τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς. Δέν ἔχουμε πιά μπροστά μας τό ξεχωριστό εμπόρευμα, τό ξεχωριστό προϊόν. Τό ξεχωριστό εμπόρευμα, τό ξεχωριστό προϊόν ἐμφανίζεται ὄχι μόνο πραγματικό σάν προϊόν, ἀλλά καί σάν εμπόρευμα, ὄχι μόνο σάν πραγματικό, ἀλλά καί σάν ἰδεατό μέρος τῆς συνολικῆς παραγωγῆς. Τό κάθε ξεχωριστό εμπόρευμα ἐμφανίζεται σάν φορέας ἑνός καθορισμένου μέρους τοῦ κεφαλαίου καί τῆς ὑπεραξίας πού ἔχει δημιουργηθεῖ ἀπ' αὐτό.

Ἡ ἀξία τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου + τήν ἀξία τῆς ἰδιοποιημένης πρόσθετης ἐργασίας, δηλαδή λ.χ. ἡ ἀξία 120 λ. (ἂν 100 λ. εἶναι τό κεφάλαιο καί 20 λ. ἡ πρόσθετη ἐργασία), περιέχεται ὡς πρὸς τήν ἀξία του στό συνολικό προϊόν, λ.χ. σέ 1200 πήχεις σίτι. Ὁ κάθε

$$\text{πήχυς} = \frac{120}{1200} \lambda. = \frac{1}{10} \text{ τῆς λίρας} = 2 \text{ σελλίνια. Σάν ἀποτέλεσμα}$$

τοῦ προτσές δέν ἐμφανίζεται τό ξεχωριστό εμπόρευμα, ἀλλά τό σύνολο

τῶν ἐμπορευμάτων, στά ὁποῖα ἔχει ἀναπαραχθεῖ ἡ ἀξία τοῦ συνολικοῦ κεφαλαίου + μιά ὑπεραξία. Ἡ παραγμένη συνολική ἀξία, διαιρεμένη μέ τόν ἀριθμό τῶν προϊόντων, καθορίζει τήν ἀξία τοῦ ἑνός ξεχωριστοῦ προϊόντος, καί μόνο σάν ἓνα τέτιο ὑποπολλαπλάσιο μέρος τῆς γίνεται τό προϊόν ἐμπόρευμα. Αὐτό πού καθορίζει τήν ἀξία τοῦ ξεχωριστοῦ προϊόντος καί πού τό συγκροτεῖ σάν ἐμπόρευμα δέν εἶναι πιά ἡ ἐργασία πού δαπανήθηκε γιά τό ἓνα ἰδιαίτερο ἐμπόρευμα, πού τίς περισσότερες φορές δέν μποροῦσε καθόλου πιά νά ὑπολογιστεῖ καί ἡ ὁποία στό ἓνα ἐμπόρευμα μπορεῖ νά εἶναι περισσότερη ἀπό τό ἄλλο, ἀλλά ἡ συνολική ἐργασία, ἓνα ὑποπολλαπλάσιο μέρος τῆς ὁποίας ὁ μέσος ὄρος τῆς συνολικῆς ἀξίας διαιρεμένης μέ τόν ἀριθμό τῶν προϊόντων καθορίζει τήν ἀξία τοῦ ἑνός ξεχωριστοῦ προϊόντος καί τό συγκροτεῖ σάν ἐμπόρευμα. Γι' αὐτό πρέπει καί ἡ συνολική μάζα τῶν ἐμπορευμάτων, τό καθένα ἀπ' αὐτά νά πωληθεῖ στήν καθορισμένη μέ τόν τρόπο αὐτό ἀξία του, γιά νά ἀντικαταστήσει τό συνολικό κεφάλαιο μαζί μέ τήν ὑπεραξία. Ἄν ἀπό τούς 1200 πήχεις πωλοῦνταν μόνο οἱ 800, τότε δέν θά εἶχε ἀντικατασταθεῖ τό κεφάλαιο, καί ἀκόμα λιγότερο θά πραγματοποιόταν κέρδος. Ἀλλά καί ὁ ἓνας πήχυς θά πωλιόταν κάτω ἀπό τήν ἀξία του, ἐπειδή ἡ ἀξία του δέν καθορίζεται ἀπομονωμένα, ἀλλά σάν ἓνα ὑποπολλαπλάσιο μέρος τοῦ συνολικοῦ προϊόντος.

[808] «Ἄν ὀνομάζετε ἐμπόρευμα τήν ἐργασία, τό ἐμπόρευμα αὐτό δέν μοιάζει ὥστόσο μέ ἓνα ἐμπόρευμα, πού πρῶτα παράγεται μέ σκοπό τήν ἀνταλλαγή καί μετά μεταφέρεται στήν ἀγορά, ὅπου θά ἀνταλλαχθεῖ σέ ἀντίστοιχη ἀναλογία μέ ἄλλα ἐμπορεύματα, πού βρίσκονται τή στιγμή ἐκείνη στήν ἀγορά. Ἡ ἐργασία δημιουργεῖται τή στιγμή πού μεταφέρεται στήν ἀγορά, κάτι περισσότερο, μεταφέρεται στήν ἀγορά προτοῦ δημιουργηθεῖ» (στό ἴδιο, σελ. 75, 76).

Αὐτό πού μεταφέρεται στήν ἀγορά, στήν πραγματικότητα δέν εἶναι ἐργασία, ἀλλά ὁ ἐργάτης. Αὐτό πού πωλάει ὁ ἐργάτης στόν καπιταλιστή δέν εἶναι ἡ ἐργασία του, ἀλλά ἡ προσωρινή χρησιμοποίηση τοῦ ἑαυτοῦ του σάν ἐργατικῆς δύναμης. Στό συμβόλαιο πού κλείνουν μεταξύ τους ὁ καπιταλιστής καί ὁ ἐργάτης, στήν ἀγοραπωλησία πού συμφωνοῦν, αὐτή ἡ ἐργατική δύναμη εἶναι τό ἄμεσο ἀντικείμενο.

Στίς περιπτώσεις ὅπου ἡ πληρωμή γίνεται μέ τό κομμάτι, *taskwork*, καί ὄχι σύμφωνα μέ τόν χρόνο στή διάρκεια τοῦ ὁποίου ἡ ἐργατική δύναμη τίθεται στή διάθεση τοῦ καπιταλιστή, πρόκειται μόνο γιά ἓναν ἄλλο τρόπο καθορισμοῦ αὐτοῦ τοῦ χρονικοῦ διαστήματος. Μετρίεται μέ τό προϊόν, ἐπειδή μιά καθορισμένη ποσότητα τοῦ προϊόντος χρησιμεύει

σάν έκφραση τοῦ κοινωνικά ἀναγκαίου χρόνου ἐργασίας. Σέ πολλούς βιομηχανικούς κλάδους τοῦ Λονδίνου, ὅπου ἐπικρατεῖ τό σύστημα πληρωμῆς μέ τό κομμάτι, πληρώνουν μέ τήν ὥρα, δημιουργοῦνται ὅμως συχνά διαφωνίες, ἄν αὐτό ἢ ἐκεῖνο τό κομμάτι ἐργασίας ἀντιπροσωπεύει ἢ ὄχι τή δουλιά μιᾶς «ὥρας».

Ἄνεξάρτητα ἀπό τίς ξεχωριστές μορφές, ὄχι μόνο στήν πληρωμή μέ τό κομμάτι, ἀλλά γενικά, παρ' ὅλον ὅτι ἡ ἐργατική δύναμη πουλιέται γιά καθορισμένα χρονικά διαστήματα προτοῦ χρησιμοποιηθεῖ, πληρώνεται, ἀφοῦ ἐκτελεστεῖ πρῶτα ἡ ἐργασία, ἀδιάφορο ἄν ἡ πληρωμή γίνεται κάθε μέρα, κάθε ἐβδομάδα κλπ. Τό χρῆμα γίνεται ἐδῶ μέσο πληρωμῆς, ἀφοῦ προηγούμενα χρησίμευσε ἰδεατά σάν μέσο ἀγοράς, ἐπειδή τό ὀνομαστικό πέρασμα τοῦ ἐμπορεύματος στόν ἀγοραστή εἶναι διαφορετικό ἀπό τό πραγματικό πέρασμα. Ἡ πούληση τοῦ ἐμπορεύματος — τῆς ἐργατικῆς δύναμης — ἡ νομική ἐκχώρηση τῆς ἀξίας χρήσης καί ἡ πραγματική ἀλλοτρίωσή της δέν συμπίπτουν ἐδῶ χρονικά. Γι' αὐτό ἡ πραγματοποίηση τῆς τιμῆς γίνεται ἀργότερα ἀπό τήν πούληση τοῦ ἐμπορεύματος (βλέπε τή σελ. 122, στό πρῶτο μέρος τοῦ συγγράμματός μου ^[30]). Ἐδῶ ἀποδείχεται ἐπίσης, ὅτι αὐτός πού προκαταβάλλει δέν εἶναι ὁ καπιταλιστής, ἀλλά ὁ ἐργάτης. Ἔτσι ὅπως κατά τήν ἐκμίσθωση ἐνός σπιτιοῦ τήν ἀξία χρήσης δέν τήν προκαταβάλλει ὁ μισθωτής, ἀλλά ὁ ἐκμισθωτής. Μπορεῖ βέβαια ὁ ἐργάτης (ἢ μπορεῖ τουλάχιστον, ἄν τό ἐμπόρευμα δέν ἔχει παραγγελθεῖ προηγούμενα κλπ.) νά πληρωθεῖ προτοῦ πουληθεῖ τό δημιουργημένο ἀπ' αὐτόν ἐμπόρευμα. Τό δικό του ὅμως τό ἐμπόρευμα, ἡ ἐργατική του δύναμη ἔχει καταναλωθεῖ παραγωγικά, ἔχει περάσει στά χέρια τοῦ ἀγοραστή, τοῦ καπιταλιστή, προτοῦ πληρωθεῖ ὁ ἐργάτης. Καί δέν πρόκειται γιά τό τί σκοπεύει νά κάνει ὁ ἀγοραστής ἐνός ἐμπορεύματος μ' αὐτό, ἄν δηλαδή τό ἀγοράζει γιά νά τό χρησιμοποιήσῃ σάν ἀξία χρήσης ἢ γιά νά τό ξαναπουλήσῃ. Πρόκειται γιά τήν ἄμεση συναλλαγή ἀνάμεσο στόν πρῶτο ἀγοραστή καί πουλητή.

«Σέ διάφορα στάδια ἀνάπτυξης τῆς κοινωνίας ἡ συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου ἢ τῶν μέσων χρησιμοποίησης τῆς ἐργασίας, εἶναι περισσότερο ἢ λιγότερο γρήγορη καί πρέπει σ' ὅλες τίς περιπτώσεις νά ἐξαρτιέται ἀπό τίς παραγωγικές δυνάμεις τῆς ἐργασίας. Οἱ παραγωγικές δυνάμεις τῆς ἐργασίας εἶναι γενικά μεγαλύτερες, ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχει περίσσειμα γόνιμης γῆς» (Ricardo «Principles of Political Economy», τρίτη ἔκδοση, Λονδίνο, 1821, σελ. 92).

Σχετικά μέ τή φράση αὐτή τοῦ Ρικάρντο γίνεται ἡ ἐξῆς παρατήρηση:

«Ἄν σ' αὐτὴ τὴν πρώτη φράση οἱ παραγωγικὲς δυνάμεις τῆς ἐργασίας σημαίνουν τὸ ἀσήμαντο μέγεθος τοῦ ὑποπολλαπλάσιου μέρους τοῦ κάθε προϊόντος, πού περιέρχεται σέ κείνους, πού μέ τὴν ἐργασία τῶν χεριῶν τους παράγουν τὸ προϊόν αὐτό, τότε ἡ φράση αὐτὴ εἶναι μιὰ ταυτολογία, ἐπειδὴ τὸ ὑπόλοιπο ὑποπολλαπλάσιο μέρος τοῦ κονδυλίου (Fonds) εἶναι τὸ μέρος ἀπὸ τὸ ὁποῖο, μπορεῖ, ἂν τὸ θέλει ὁ κάτοχός του, νά συσσωρευθεῖ κεφάλαιο».

(Αὐτό λοιπόν ὁμολογεῖται σάν κάτι τὸ αὐτονόητο, ὅτι ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ καπιταλιστῆ «οἱ παραγωγικὲς δυνάμεις τῆς ἐργασίας σημαίνουν τὸ ἀσήμαντο μέγεθος τοῦ ὑποπολλαπλάσιου μέρους τοῦ κάθε προϊόντος, πού περιέρχεται σέ κείνους, πού μέ τὴν ἐργασία τῶν χεριῶν τους παράγουν τὸ προϊόν αὐτό». Ἡ φράση αὐτὴ εἶναι πολὺ ὠραία.)

«Στίς περισσότερες ὅμως περιπτώσεις δέν γίνεται αὐτό, ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχει ἡ γονιμότερη γῆ» («Observations on certain verbal disputes in political economy...», σελ. 74).

(Αὐτό εἶναι κουτό. Ὁ Ρικάρντο προϋποθέτει τὴν καπιταλιστικὴ παραγωγή. Δέν ἐξετάζει, ἂν ἀναπτύσσεται εὐκολότερα σέ γόνιμη ἢ σέ σχετικά μὴ γόνιμη γῆ. Ἐκεῖ πού ὑπάρχει εἶναι πιὸ παραγωγικὴ, ὅταν ἡ γῆ εἶναι γονιμότερη). Ὅπως οἱ κοινωνίες, ἔτσι καὶ οἱ φυσικὲς παραγωγικὲς δυνάμεις τῆς ἐργασίας, δηλαδή ἐκεῖνες πού βρίσκονται στὴν ἀνόργανη φύση, ἐμφανίζονται σάν παραγωγικὴ δύναμη τοῦ κεφαλαίου. (Ὁ ἴδιος ὁ Ρικάρντο στὴν πιὸ πάνω φράση ταυτίζει, πράγμα πού εἶναι σωστό, τὴν παραγωγικὴ δύναμη τῆς ἐργασίας μέ τὴν ἐργασία ἢ ὁποῖα παράγει κεφάλαιο, ἢ ὁποῖα παράγει ἐκεῖνον τὸν πλοῦτο πού ἐξουσιάζει ἐργασία, ὄχι ἐκεῖνον τὸν πλοῦτο πού ἀνήκει στὴν ἐργασία. Ἡ ἔκφρασή του «κεφάλαιο ἢ τὰ μέσα γιὰ τὴν χρησιμοποίησιν ἐργασίας» εἶναι στὴν πραγματικότητα ἡ μόνη μέ τὴν ὁποῖα ἀντιλαμβάνεται τὴν πραγματικὴ φύση τοῦ κεφαλαίου. Ὁ ἴδιος ὁ Ρικάρντο εἶναι τόσο αἰχμάλωτος τῆς [809] καπιταλιστικῆς ἄποψης, ὥστε νά τοῦ φαίνεται αὐτονόητη αὐτὴ ἡ διαστρέβλωση, αὐτό τὸ Quidproquo*. Οἱ ἀντικειμενικοὶ ὅροι τῆς ἐργασίας — πού ἐπιπλέον ἔχουν δημιουργηθεῖ ἀπὸ τὴν ἴδια — ἡ πρώτη ὕλη καὶ τὰ ἐργαλεῖα δουλιᾶς δέν εἶναι τὰ μέσα, πού ἡ ἐργασία χρησιμοποιεῖ σάν δικά της μέσα, ἀλλὰ ἀντίθετα εἶναι τὰ μέσα πού χρησιμοποιοῦν τὴν ἐργασία. Δέν χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τὴν

* Ἄλλο ἀντ' ἄλλου.

έργασία, αυτά χρησιμοποιούν τήν έργασία. Ἡ έργασία εἶναι ένα μέσο γιά τά πράγματα αυτά νά συσσωρεύονται σάν κεφάλαιο καί ὄχι μέσο γιά νά προμηθεύει στόν έργάτη προϊόντα, πλοῦτο).

«Ἔτσι ἔχουν τά πράγματα στή Βόρεια Ἀμερική, πρόκειται ὅμως γιά τεχνητή κατάσταση τῶν πραγμάτων».

(δηλαδή μιά καπιταλιστική κατάσταση τῶν πραγμάτων).

«Δέν ἔχουν ἔτσι τά πράγματα στό Μεξικό. Δέν ἔχουν ἔτσι τά πράγματα στή Νέα Ὀλλανδία. Οἱ παραγωγικές δυνάμεις τῆς έργασίας εἶναι μέ μιά ἄλλη ἔννοια πράγματι μεγαλύτερες ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχει πολύ γόνιμη γῆ, [μέ τήν ἔννοια] δηλαδή τῆς ικανότητας τοῦ ἀνθρώπου, ὅταν τό ἐπιθυμεῖ, νά ἀποκτᾶ πολύ ἀκατέργαστο προϊόν σέ σχέση μέ τή συνολική έργασία πού ἐκτελεῖ. Στήν πραγματικότητα ἀποτελεῖ δῶρο τῆς φύσης τό γεγονός ὅτι οἱ ἀνθρώποι μποροῦν νά ἀποκτοῦν μέσα διατροφῆς περισσότερα ἀπό ἐκείνη τήν ἐλάχιστη ποσότητα, μέ τήν ὁποία θά μποροῦσαν νά διατρέφουν καί νά συντηροῦν τόν ὑπάρχοντα πληθυσμό».

(Αὐτή εἶναι ἡ βάση τῆς διδασκαλίας τῶν φυσιοκρατῶν. Ἡ φυσική βάση τῆς ὑπεραξίας εἶναι αὐτό τό «δῶρο τῆς φύσης», πού ἐμφανίζεται πῶς χειροπιαστά στή γεωργική έργασία, ἡ ὁποία στήν ἀρχή ικανοποιεῖ σχεδόν ὅλες τίς ἀνάγκες. Ὁχι στή μανουφακτορική έργασία, γιατί τό προϊόν πρέπει νά πωληθεῖ πρῶτα σάν ἐμπόρευμα. Οἱ φυσιοκράτες, πού πρῶτοι ἀναλύουν τήν ὑπεραξία, τήν ἀντιλαμβάνονται στή φυσική της μορφή),

«ὅμως τό “πρόσθετο προϊόν” (ὁ ὅρος αὐτός χρησιμοποιεῖται ἀπό τόν Ρικάρντο στή σελ. 93) σημαίνει γενικά τό περίσσειμα τῆς συνολικῆς τιμῆς ενός πραγματος πέρα ἀπό τό μέρος ἐκεῖνο πού περιέχεται στους έργάτες οἱ ὁποῖοι τό παράγουν»,

(αὐτό τό γαιδούρι δέν βλέπει ὅτι ἐκεῖ ὅπου ἡ γῆ εἶναι γόνιμη, τότε καί τό μέρος ἐκεῖνο ἀπό τήν τιμή τοῦ προϊόντος πού περιέχεται στόν έργάτη, ἀγοράζει μιάν ἐπαρκή ποσότητα ἀναγκαίων γιά τή ζωή πραγμάτων, ἀδιάφορο ἂν τό μέρος αὐτό εἶναι μικρό, ἐνῶ τό μέρος πού περιέχεται στόν καπιταλιστή εἶναι τό μεγαλύτερο)

«πρόκειται γιά μιάν ἰδιομορφία πού καθορίζεται μέ συμφωνία τῶν ἀνθρώπων καί ὄχι [ἀπό τή φύση]» (στό ἴδιο, σελ. 74, 75).

Ἄν πρόκειται νά ἔχουν κάποιο νόημα αυτά πού λέγονται συμπερασματικά σ' αὐτό τό χωρίο, τότε τό νόημα αὐτό εἶναι τοῦτο, ὅτι τό

«πρόσθετο προϊόν» (surplus produce) μέ τήν κεφαλαιοκρατική ἔννοια πρέπει νά ἀντιδιασταλεῖ πολύ ἀπό τήν παραγωγικότητα τῆς βιομηχανίας σάν τέτιας. Αὐτή ἢ τελευταία, ἢ παραγωγικότητα, ἐνδιαφέρει τόν καπιταλιστή μόνο, ἐφόσον πραγματοποιεῖται σάν κέρδος γι' αὐτόν. Σέ τοῦτο συνίσταται ἡ στενότητα, τό ὄριο τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς.

«Όταν ἡ ζήτηση γιά ἓνα εἶδος ξεπερνάει αὐτό, πού σχετικῶς μέ τό δοσμένο ἐπίπεδο τῆς προσφορᾶς εἶναι ἡ ἀποτελεσματική ζήτηση, καί ὅταν γιά τόν λόγο αὐτό ἔχει ἀνεβεῖ ἡ τιμή, τότε τό ὕψος τῆς προσφορᾶς εἴτε θά μεγαλώσει μέ τήν χρησιμοποίηση τοῦ ἴδιου ὡς τότε ποσοστοῦ τῶν ἐξόδων παραγωγῆς — σέ τούτη τήν περίπτωση αὐτό θά γίνεται ὡς τότε πού τό εἶδος αὐτό θά ἀνταλλάσσεται, ὅπως πρίν, στήν ἴδια ἀναλογία μέ ἄλλα εἶδη — εἴτε, δεύτερο, δέν εἶναι δυνατό νά αὐξηθεῖ τό προηγούμενο ὕψος τῆς προσφορᾶς, καί τότε ἡ τιμή, πού ἔχει ἀνεβεῖ, δέν θά ξαναπέσει, ἀλλά θά ἐξακολουθήσει, ὅπως λέει ὁ Σμίθ, νά ἀποφέρει ὑψηλότερη πρόσοδο ἢ ὑψηλότερο κέρδος ἢ ὑψηλότερον μισθό ἐργασίας (ἢ καί τά τρία μαζί) ἀπό τήν ἴδια γῆ, ἀπό τό ἴδιο κεφάλαιο ἢ ἀπό τήν ἴδια ἐργασία, πού ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ κατὰ τήν παραγωγή τοῦ εἶδους. Εἴτε, τρίτο, ἡ ἀνοδος τῆς προσφορᾶς, πού μπορεῖ ν' ἀκολουθήσει, θά ἀπαιτήσῃ ἀνάλογα περισσότερη γῆ ἢ περισσότερο κεφάλαιο ἢ περισσότερη ἐργασία ἢ καί τά τρία μαζί ἀπ' ὅ,τι γιά τήν περιοδική παραγωγή» (ἡ ἔκφραση αὐτή πρέπει νά σημειωθεῖ!) «τῆς μάζας πού προσφέρθηκε προηγούμενα. Στήν περίπτωση αὐτή δέν θά ἀκολουθήσει ἡ ἀνοδος τῆς προσφορᾶς ὅσον καιρό ἡ ζήτηση θά εἶναι ἀρκετά μεγάλη, ὥστε 1) νά πληρώνει τήν ἀνεβασμένη τιμή τῆς πρόσθετης προσφορᾶς, 2) νά πληρώνει τήν ἀνεβασμένη τιμή γιά τό παλιό μέγεθος τῆς προσφορᾶς. Καί αὐτό, ἐπειδή τό πρόσωπο πού παράγει αὐτή τήν πρόσθετη ποσότητα δέν θά εἶναι σέ θέση, σέ μεγαλύτερο βαθμό, νά εἰσπράξῃ μιάν ὑψηλότερη τιμή γι' αὐτήν ἀπό τήν τιμή πού εἰσέπρατταν τά πρόσωπα πού παρήγαν τήν προηγούμενη ποσότητα... Ἔτσι, σ' αὐτό τόν κλάδο θά εἰσπράττεται ἓνα πρόσθετο κέρδος... Τό πρόσθετο κέρδος ἢ θά περιέλθει στά χέρια μερικῶν ἰδιαίτερων παραγωγῶν... ἢ, ὅταν τό πρόσθετο προϊόν δέν μπορεῖ νά ξεχωριστεῖ ἀπό τό ὑπόλοιπο προϊόν, τότε ἀπό τό πρόσθετο κέρδος θά πάρουν ὅλοι μερίδιο... Οἱ ἄνθρωποι θά ξοδεύουν κάτι, γιά νά ἀνήκουν σ' ἓναν κλάδο, στόν ὁποῖο μπορεῖ νά εἰσπραχθεῖ ἓνα τέτιο πρόσθετο κέρδος... Αὐτό πού ξοδεύουν μ' αὐτό τόν τρόπο εἶναι πρόσοδος» (σελ. 79 κ.έ.).

Ἐδῶ πρέπει νά σημειωθεῖ μόνο τοῦτο, ὅτι σ' αὐτό τό σύγγραμμα γιά πρώτη φορά τήν πρόσοδο τήν ἀντιλαμβάνονται σάν τή γενική μορφή παγιωμένου πρόσθετου κέρδους.

[810] «Ἡ ἔκφραση "μετατροπή εἰσοδήματος σέ κεφάλαιο" εἶναι μιά ἄλλη ἀπ' αὐτές τίς πηγές πολεμικῆς πού προέρχονται ἀπό λόγια. Ὁ ἓνας ἐννοεῖ μ' αὐτό ὅτι ὁ καπιταλιστής ἓνα μέρος τοῦ κέρδους, πού ἔβγαλε μέ τό κεφάλαιό

του, τό τοποθετεί, γιά νά πετύχει μιά προσθήκη στό κεφάλαιό του, αντί νά τό χρησιμοποιήσει γιά τίς προσωπικές του ανάγκες, πράγμα πού θά μπορούσε επίσης νά κάνει. "Ένας άλλος έννοει μ' αυτό, ότι κάποιος τοποθετεί κάτι σάν κεφάλαιο, κάτι πού ποτέ δέν τό έχει εισπράξει σάν κέρδος από τό δικό του κεφάλαιο, αλλά τό πήρε σάν πρόσοδο, σάν μισθό έργασίας, σάν άμοιβή" (στό ίδιο, σελ. 83, 84).

Αυτή ή τελευταία φράση — «μιά άλλη άπ' αυτές τίς πηγές πολεμικής πού προέρχονται από λόγια. 'Ο ένας έννοει μ' αυτό... ένας άλλος έννοει μ' αυτό» — δείχνει τόν τρόπο πού επιχειρηματολογεί αυτός ό βρωμοεξυπνάκας.

β) [«*An Inquiry into those Principles...*»
Μή κατανόηση τών αντιφάσεων τής καπιταλιστικής
παραγωγής, πού προκαλοῦν κρίσεις]

«*An Inquiry into those Principles, respecting the Nature of Demand and the Necessity of Consumption, lately advorated by Mr. Malthus etc.*», London, 1821.

Πρόκειται γιά σύγγραμμα ρικαρντιανής κατεύθυνσης. Πολεμᾶ καλά τόν Μάλθους. Δείχνει τήν ατέλειωτη στενοκεφαλιά αυτών τών τύπων, πού περιορίζει τήν όξυδέρκειά τους, όταν, αντί νά εξετάσουν τή γαιοκτησία, εξετάζουν τό κεφάλαιο. Παρ' όλα αυτά πρόκειται γιά ένα από τά καλύτερα συγγράμματα πολεμικής στή δεκαετία πού αναφέραμε.

«'Αν τό κεφάλαιο, πού χρησιμοποιεΐται στήν παραγωγή μαχαιριών, αύξηθει από 100 σέ 101 καί μπορεί νά παράγει μόνο στήν ίδια αναλογία περισσότερα μαχαίρια, τότε γιά τούς παραγωγούς τους θά άνέβει γενικά σέ μικρότερη αναλογία ή έξουσία τους πάνω σέ άλλα πράγματα, άν παραδεχθοῦμε ότι ή παραγωγή τους δέν έχει αύξηθει. Αυτή ή έξουσία όμως, καί όχι ή αύξηση του αριθμού τών μαχαιριών, αποτελεί τό κέρδος του επιχειρηματία ή τήν αύξηση του πλούτου του. 'Αν όμως ή ίδια αύξηση του 1% σημειωθεί ταυτόχρονα καί σιά κεφάλαια όλων τών άλλων κλάδων καί μέ τό ίδιο αποτέλεσμα όσον άφορᾶ τό προϊόν, τότε τό αποτέλεσμα θά ήταν διαφορετικό, γιατί ή σχέση μέ τήν όποία τό κάθε είδος θά άνταλασσόταν μέ τό άλλο, θά έμενε αναλλοίωτη καί ένα καθορισμένο μέρος του κάθε είδους τών έμπορευμάτων θά έξουσίαζε τήν ίδια μέ πρίν ποσότητα από όλα τά άλλα έμπορεύματα» (στό ίδιο, σελ. 9).

Πρίν άπ' όλα, άν, σύμφωνα μέ τήν προυπόθεση ότι δέν σημειώθηκε αύξηση τής παραγωγής (καί του αφιερωμένου στήν παραγωγή κεφα-

λαίου) ἐκτός ἀπό τήν παραγωγή μαχαιριῶν, τότε οἱ εἰσπράξεις δέν θά εἶναι «ἀναλογικά μικρότερες», ἀλλά ἀπόλυτα πεσμένες. Στόν παραγωγό μαχαιριῶν μένουν ἐδῶ μόνο τρεῖς δρόμοι ἀνοιχτοί. Εἴτε ἀνταλλάσσει τό αὐξημένο προϊόν του, ἔτσι ὅπως θά ἀντάλλασσε τό μικρότερο προϊόν του. Στήν περίπτωση αὐτή ἡ αὐξημένη παραγωγή του θά ὀδηγοῦσε σέ σίγουρη ζημιά. Εἴτε θά πρέπει νά ἐπιδιώξει τήν ἀπόκτηση νέων πελατῶν. Ἄν περιοριστεῖ στόν παλιό χῶρο, αὐτό μπορεῖ νά γίνει μόνο, ἄν ἀποσπάσει πελάτες ἀπό ἕναν ἄλλο κλάδο καί φορτώσει τήν ζημιά του σέ ἄλλους ὤμους. Εἴτε θά πρέπει νά ἐπεκτείνει τήν ἀγορά του πέρα ἀπό τά παλιά της ὅρια. Ὅμως οὔτε ἡ μία οὔτε ἡ ἄλλη ἀπ' αὐτές τίς πράξεις του ἐξαρτιῶνται ἀπό τήν καλή του θέληση ἢ ἀπό τήν ὑπαρξη ἑνός αὐξημένου ἀριθμοῦ μαχαιριῶν. Εἴτε, τέλος θά πρέπει τό περίσσειμα τῆς παραγωγῆς του νά τό μεταφέρει στόν ἐπόμενο χρόνο καί νά μειώσει τήν προσφορά του γιά τό χρόνο αὐτό, πράγμα πού ὀδηγεῖ ἐπίσης σέ ζημιά, ὅταν ἡ προσθήκη του στό κεφάλαιο δέν ἀποτελεῖται μόνο ἀπό πρόσθετο μισθό ἐργασίας, ἀλλά καί ἀπό πρόσθετο πάγιο κεφάλαιο.

Παρακάτω: ἄν ὅλα τά ἄλλα κεφάλαια αὐξήθηκαν στήν ἴδια ἀναλογία, ἀπό τό γεγονός αὐτό δέν προκύπτει καθόλου ὅτι αὐτά τά κεφάλαια αὐξάνουν τήν παραγωγή τους στήν ἴδια ἀναλογία. Ἄν θά γινόταν ὅμως αὐτό, δέν ἔπεται ὅτι θά χρειάζονταν ἕνα τοῖς ἑκατό περισσότερα μαχαίρια, γιατί ἡ ζήτησή τους γιά μαχαίρια δέν συνδέεται κατὰ κάποιον τρόπο οὔτε μέ τήν αὐξηση τοῦ δικοῦ τους προϊόντος οὔτε μέ τήν αὐξημένη δυνατότητά τους νά ἀγοράζουν μαχαίρια. Προκύπτει μόνο ἡ ταυτολογία: Ἄν τό αὐξημένο κεφάλαιο, πού χρησιμοποιεῖται στόν κάθε ξεχωριστό κλάδο παραγωγῆς, ἔχει αὐξηθεῖ στήν ἴδια ἀναλογία μέ τό ποσοστό πού οἱ ἀνάγκες τῆς κοινωνίας προκαλοῦν αὐξηση στή ζήτηση γιά τό κάθε ξεχωριστό ἐμπόρευμα, τότε ἡ αὐξηση τοῦ ἑνός ἐμπορεύματος ἐξασφαλίζει μιάν ἀγορά γιά τήν αὐξημένη προσφορά ἄλλων ἐμπορευμάτων.

Ἐδῶ προϋποτίθεται λοιπόν 1) Καπιταλιστική παραγωγή, στήν ὁποία ἡ παραγωγή τοῦ κάθε ξεχωριστοῦ κλάδου καί ἡ αὐξηση τῆς δέν ρυθμίζεται καί [811] δέν ἐλέγχεται ἄμεσα ἀπό τίς ἀνάγκες τῆς κοινωνίας, ἀλλά ἀπό τίς παραγωγικές δυνάμεις πού διαθέτει ὁ κάθε ξεχωριστός καπιταλιστής, ἀνεξάρτητα ἀπό τίς ἀνάγκες τῆς κοινωνίας. 2) Προϋποτίθεται ὅτι παρ' ὅλα αὐτά ἡ παραγωγή γίνεται ἔτσι ἀναλογικά, λές καί τό κεφάλαιο χρησιμοποιεῖται ἄμεσα ἀπό τήν κοινωνία στούς

διάφορους κλάδους παραγωγής ανάλογα με τις ανάγκες της.

Κάτω από τήν προϋπόθεση αυτή — πού αποτελεί *contradictio in adjecto** — αν ή καπιταλιστική παραγωγή ήταν απόλυτα σοσιαλιστική παραγωγή, δέν θά μπορούσε πράγματι νά σημειωθεί ύπερπαραγωγή.

Έξάλλου στους διάφορους κλάδους, στους όποιους γίνεται ή ίδια συσσώρευση κεφαλαίου (καί αυτό αποτελεί πάλι μιά κακή προϋπόθεση, ότι γίνεται συσσώρευση κεφαλαίου στήν ίδια αναλογία στους διάφορους κλάδους παραγωγής), είναι πολύ διαφορετική ή μάζα του προϊόντος πού αντιστοιχεί σ' αυτή τήν αύξηση του χρησιμοποιηθέντος κεφαλαίου, έπειδή ή παραγωγική δύναμη στους διάφορους κλάδους είναι πολύ διαφορετική ή είναι πολύ διαφορετική ή μάζα των παραγμένων αξιών χρήσης σέ σχέση μέ τήν εργασία πού χρησιμοποιήθηκε. Καί στις δύο πλευρές παράγεται ή ίδια αξία, ή ποσότητα όμως των έμπορευμάτων, μέ τήν όποία παρασταίνεται ή αξία αυτή, είναι πολύ διαφορετική. Αν στον κλάδο Α ή αξία έχει αύξηθει κατά 1%, ένω ή μάζα των έμπορευμάτων έχει αύξηθει κατά 20%, τότε είναι απόλύτως αδύνατο νά κατανοηθεί γιατί στήν περίπτωση αυτή ή μάζα αυτή πρέπει νά βρει μιάν αγορά στον κλάδο Β, στον όποιο ή αξία έχει αύξηθει επίσης κατά 1%, ένω ή μάζα των έμπορευμάτων αυξήθηκε μόνο κατά 5%. Έδω τους διαφεύγει ή διαφορά ανάμεσα στήν αξία χρήσης καί στήν ανταλλακτική αξία.

Η μεγάλη ανακάλυψη του Σαί «ότι έμπορεύματα αγοράζονται μόνο μέ έμπορεύματα»** σημαίνει μόνο ότι τό ίδιο τό χρήμα είναι ή μεταβλημένη μορφή του έμπορεύματος. Δέν αποδείχνει καθόλου ότι, έπειδή μπορώ έγώ νά αγοράζω μόνο μέ έμπόρευμα, μπορώ νά αγοράζω μέ τό δικό μου έμπόρευμα, ή ότι ή αγοραστική μου δύναμη είναι ανάλογη μέ τήν ποσότητα των έμπορευμάτων πού έχω παραγάγει. Η ίδια αξία μπορεί νά παρασταθεί μέ πολύ διαφορετικές ποσότητες έμπορευμάτων. Η αξία χρήσης όμως — ή κατανάλωση — δέν έχει καμιά δουλιά μέ τήν αξία, αλλά μέ τήν ποσότητα του προϊόντος. Είναι απόλύτως αδύνατο νά κατανοηθεί, γιατί πρέπει ν' αγοράσω 6 μαχαίρια, μιά καί μπορώ νά τά αποκτήσω τόσο φτηνά, όσο αποκτούσα προηγούμενα τό 1 μαχαίρι. Έκτός από τό γεγονός ότι οι εργάτες δέν πουλάνε έμπορεύματα, αλλά εργασία, ύπάρχει ένα πλήθος ανθρώπων πού αγοράζουν μέ

* Αντίφαση αυτή καθεαυτή.

** Βλ. τίς σελ. 574-576 του 2ου μέρους των «Θεωριών για τήν Έπεραξία».

χρήμα, χωρίς νά παράγουν ἐμπορεύματα. Ὁ ἀγοραστής καί ὁ πωλητής ἐμπορευμάτων δέν εἶναι ταυτόσημοι. Ὁ λόρδος γαιοκτήμονας, ὁ καπιταλιστής τοῦ χρήματος κλπ. παίρνουν τά ἐμπορεύματα ἄλλων παραγωγῶν μέ τή μορφή τοῦ χρήματος. Εἶναι ἀγοραστῆς, χωρίς νά εἶναι πωλητής «ἐμπορεύματος». Δέν γίνεται μόνο ἀγορά καί πούληση, ἀνάμεσα σέ βιομήχανους καπιταλιστές, ἀλλά καί πούληση ἀπό μέρος τους σέ ἐργάτες, δεύτερο, πούληση σέ κατόχους εἰσοδήματος, οἱ ὅποιοι δέν εἶναι ἐργοστασιάρχες πού παράγουν ἐμπορεύματα. Τέλος, οἱ ἀγορές καί οἱ πωλήσεις τους σάν καπιταλιστῶν εἶναι πολύ διαφορετικές ἀπό τίς ἀγορές τους σάν ἀνθρώπων πού ξοδεύουν τό εἰσόδημά τους.

« Ἀφοῦ ἀνάφερε τήν ἄποψη τοῦ Σμίθ σχετικά μέ τήν αἰτία τῆς πτώσης τοῦ κέρδους, ὁ κ. Ρικάρντο (σελ. 359 τῆς 2ης ἐκδόσεως) προσθέτει: "Ὡστόσο ὁ κ. Σαί ἔχει δείξει μέ ἀπόλυτα ἱκανοποιητικό τρόπο, ὅτι δέν ὑπάρχει ἕνα ποσό κεφαλαίου, πού νά μή μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ σέ μιά χώρα, ἐπειδή ἡ ζήτηση περιορίζεται μόνο ἀπό τήν παραγωγή"».

(Αὐτό εἶναι πολύ σοφό. Περιορισμένα βέβαια. Δέν μπορεῖ νά ὑπάρχει ζήτηση γιά κάτι πού εἶναι ἀδύνατο νά παραχθεῖ ἐπί παραγγελία, ἢ γιά κάτι τό ὅποιο δέν τό βρίσκει ἡ ζήτηση ἔτοιμο στήν ἀγορά. Ἀπό τό γεγονός ὅμως ὅτι εἶναι περιορισμένη ἡ ζήτηση, λόγω τῆς παραγωγῆς, δέν ἔπεται καθόλου ὅτι ἡ παραγωγή εἶναι ἢ ἦταν περιορισμένη ἐξαιτίας τῆς ζήτησης καί ὅτι δέν μπορεῖ ποτέ νά ξεπεράσει τή ζήτηση, ἰδίως τή ζήτηση στήν ἀγοραία τιμή. Τέτια εἶναι ἡ ὀξύνοια τοῦ Σαί.)

« Δέν μπορεῖ σέ μιά χώρα νά συσσωρευτεῖ οποιοδήποτε ποσό κεφαλαίου (σελ. 360), πού δέν θά μπορούσε νά χρησιμοποιηθεῖ παραγωγικά" (αὐτό σημαίνει, "ὅπως ὑποθέτω", λέει ὁ ἀνώνυμος αὐτός συγγραφέας σέ παρένθεση, "μέ ἕνα κέρδος γιά τόν ἰδιοκτήτη") "ὅσον καιρό οἱ μισθοί, λόγω τῆς ἀνόδου τῶν τιμῶν γιά τά ἀναγκαῖα γιά τή συντήρηση ἀγαθῶν, δέν ἀνεβαίνουν τόσο πολύ, ὥστε νά μένει τόσο λίγο γιά τό κέρδος τοῦ κεφαλαίου, μέ ἀποτέλεσμα νά παύσει νά λειτουργεῖ τό κίνητρο γιά συσσώρευση"» (σελ. 18, 19).

(Ὁ Ρικάρντο ἐξομοιώνει ἐδῶ τό «παραγωγικό» («productively») μέ τό «κερδοφόρο» («profitably»), ἐνῶ αὐτό πού ξεχωρίζει τήν καπιταλιστική παραγωγή ἀπό τήν ἀπόλυτη παραγωγή καί πού ἀποτελεῖ τό ὄριο τῆς εἶναι ἴσα-ἴσα τό γεγονός ὅτι στήν καπιταλιστική παραγωγή «παραγωγικό» εἶναι μόνο ἐκεῖνο πού εἶναι «κερδοφόρο». Γιά νά παράγει «παραγωγικά», πρέπει νά παράγει μέ τέτιον τρόπο, ὥστε ἡ μάζα τῶν παραγωγῶν νά ἀποκλείεται ἀπό ἕνα μέρος τῆς ζήτησης γιά τό προϊόν. Ἡ παραγωγή ὀφείλει νά γίνεται σέ ἀντίθεση πρὸς μιά τάξη (im Gegen-

satz zu einer Klasse) [812], ή κατανάλωση τῆς ὁποίας δέν βρίσκεται σέ καμιά ἀντιστοιχία μέ τήν παραγωγή της - ἀκριβῶς, γιατί τό κέρδος τοῦ κεφαλαίου ἀποτελεῖται ἀπό τό περίσσευμα τῆς παραγωγῆς τῶν παραγωγῶν πάνω ἀπό τήν κατανάλωσή τους. Ἐξάλλου πρέπει νά γίνεται παραγωγή γιά τάξεις, οἱ ὁποῖες καταναλώνουν, χωρίς νά παράγουν. Δέν πρόκειται μόνο νά δοθεῖ στό πρόσθετο προϊόν μιά μορφή, μέ τήν ὁποία γίνεται ἀντικείμενο τῆς ζήτησης γι' αὐτή τήν τάξη. Ἐξάλλου, ὁ ἴδιος ὁ καπιταλιστής, ὅταν θέλει νά συσσωρεύσει, δέν πρέπει νά προβάλλει ζήτηση γιά τά προϊόντα του, τά ὁποῖα μπαίνουν στήν κατανάλωση στήν ἴδια ἀναλογία πού τά παράγει. Γιατί τότε δέν μπορεῖ νά συσσωρεύσει. Γι' αὐτό ὁ Μάλθους ἀντιπαρατάσσει στόν καπιταλιστή τάξεις, καθήκον τῶν ὁποίων δέν εἶναι ἡ συσσώρευση, ἀλλά ἡ δαπάνη. Καί ἐνῶ, ἀπό τή μιά πλευρά, προυποθέτουν ὅλες αὐτές τίς ἀντιφάσεις, ἀπό τήν ἄλλη πλευρά προυποθέτουν ὅτι ἡ παραγωγή θά προχωροῦσε ἐντελῶς χωρίς ἐμπόδια, λές καί δέν θά ὑπῆρχαν αὐτές οἱ ἀντιφάσεις.

Ἡ ἀγορά καί ἡ πούληση εἶναι χωρισμένες ἡ μιά ἀπό τήν ἄλλη, χωρισμένα εἶναι καί τό ἐμπόρευμα ἀπό τό χρῆμα, ἡ ἀξία χρήσης ἀπό τήν ἀνταλλακτική ἀξία. Καί ὅμως προυποθέτουν ὅτι δέν γίνεται ὁ χωρισμός, ἀλλά ὅτι γίνεται ἄμεση ἀνταλλαγή. Ἡ κατανάλωση καί ἡ παραγωγή εἶναι χωρισμένες. Ὑπάρχουν παραγωγοί πού δέν καταναλώνουν καί καταναλωτές πού δέν παράγουν. Προυποθέτουν ὅτι ταυτίζονται ἡ κατανάλωση καί ἡ παραγωγή. Ὁ καπιταλιστής παράγει ἄμεσα, γιά νά αὐξήσει τό κέρδος του, παράγει μόνο γιά τήν ἀνταλλακτική ἀξία καί ὄχι γιά τήν κατανάλωση. Προυποθέτουν ὅτι παράγει ἄμεσα καί μόνο γιά τήν κατανάλωση. Προυποθέτουν ὅτι οἱ ἀντιφάσεις πού ὑπάρχουν στήν ἀστική παραγωγή — οἱ ὁποῖες ἐξισορροποῦνται μέν, ὅμως ἔτσι πού τό προτσές αὐτό τῆς ἐξισορρόπησης νά ἐμφανίζεται ταυτόχρονα σάν κρίση, σάν βίαιη συνένωση τῶν χωρισμένων στοιχείων πού ὑπάρχουν ἀδιάφορα τό ἓνα ἀπέναντι στό ἄλλο καί πού παρ' ὅλα αὐτά συνδέονται μεταξύ τους — ὅτι οἱ ἀντιφάσεις αὐτές δέν ὑπάρχουν, καί ἔτσι ὅτι οἱ ἀντιφάσεις αὐτές δέν μποροῦν βέβαια νά ἐκδηλωθοῦν. Σέ κάθε κλάδο ὁ κάθε ξεχωριστός καπιταλιστής παράγει ἀνάλογα μέ τό κεφάλαιό του, ἀδιάφορο ποιές εἶναι οἱ ἀνάγκες τῆς κοινωνίας καί ἰδίως ἀδιάφορα ἔναντι τῆς συναγωνιζόμενης προσφοράς τῶν ἄλλων κεφαλαίων στόν ἴδιο κλάδο. Προυποθέτουν ὅτι ὁ ξεχωριστός καπιταλιστής παράγει ἔτσι, λές καί παράγει κατά παραγγελία τῆς κοινωνίας. Ἄν δέν ὑπῆρχε τό ἐξωτερικό ἐμπόριο, τά εἶδη πολυτελείας θά μπορούσαν μέ ὁποιοδήποτε κόστος νά παραχθοῦν στήν ἴδια τή χώρα. Τότε πράγματι, μέ ἐξαίρεση τά ζωτικῆς σημασίας ἀγαθά, ἡ

ἐργασία θά ἦταν πολύ λίγο παραγωγική. Ἐπομένως καί ἡ συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου. Ἔτσι κάθε χώρα μπορεί νά χρησιμοποιήσῃ ὅλο τό συσσωρευμένο σ' αὐτήν κεφάλαιο, μιά καί, σύμφωνα μέ τήν προϋπόθεσή τους, θά συσσωρευόταν λίγο μόνο κεφάλαιο σ' αὐτήν.)

«Ἡ τελευταία φράση τοῦ Ρικάρντο περιορίζει τήν πρώτη (γιά νά μήν πούμε ὅτι τήν ἀνατρέπει), ἂν στήν πρώτη ἡ ἔκφραση "δέν θά μπορούσε νά χρησιμοποιηθεῖ" σημαίνει "νά χρησιμοποιηθεῖ παραγωγικά" ἢ μάλλον "κερδοφόρα". Καί ἂν σημαίνει ἀπλῶς "νά χρησιμοποιηθεῖ", τότε ὁ ἰσχυρισμός εἶναι ἄστοχος, ἐπειδή οὔτε ὁ Σμίθ οὔτε κανένας ἄλλος, νομίζω, ἔχει ἀμφισβητήσει ὅτι "μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ", ὅταν δέν τούς ἐνδιαφέρει πόσο κέρδος θά ἀποφέρει» (στό ἴδιο, σελ. 19).

Πράγματι ὁ Ρικάρντο λέει, ἀπό τή μιά, ὅτι ὅλο τό κεφάλαιο σέ μιά χώρα, σέ ὁποιοδήποτε βαθμό κι ἂν συσσωρεύεται, μπορεί νά χρησιμοποιηθεῖ κερδοφόρα, καί, ἀπό τήν ἄλλη, ὅτι ἴσα-ἴσα ἡ συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου εἶναι ἐκείνη πού ἐμποδίζει τήν «κερδοφόρα» χρησιμοποίησή του, ἐπειδή ὁδηγεῖ ἀναπόφευκτα σέ μιά μείωση τοῦ κέρδους, δηλαδή τοῦ ποσοστοῦ τῆς συσσώρευσης.

«Μιά αὐξημένη ζήτηση ἀπό μέρους τους» (ἀπό μέρους τῶν ἐργατῶν) «σημαίνει ὅτι δέχονται νά παίρνουν οἱ ἴδιοι ἓνα μικρότερο μέρος τοῦ προϊόντος καί νά ἀφήνουν ἓνα μεγαλύτερο μερίδιο γι' αὐτούς πού τούς ἀπασχολοῦν. Καί ὅταν λένε ὅτι ἔτσι μέ τή μείωση τῆς κατανάλωσης αὐξάνει τό παραγέμισμα τῆς ἀγορᾶς, τότε μπορῶ ν' ἀπαντήσω μόνο ὅτι τό παραγέμισμα τῆς ἀγορᾶς εἶναι ταυτόσημο μέ τό ὑψηλό κέρδος» (στό ἴδιο, σελ. 59).

Αὐτή εἶναι πράγματι ἡ μυστική βάση τοῦ παραγεμίματος (glut).

«Οἱ ἐργάτες σάν καταναλωτές δέν ἔχουν κανένα ὄφελος ἀπό τίς μηχανές κατὰ τή διάρκεια τῆς εὐημερίας (ὅπως λέει ὁ κ. Σαί, «Traité d' économie politique», 4η ἐκδ. τόμ. I, σελ. 60), ἂν τό εἶδος πού ἡ μηχανή τό κατασκευάζει πιά φτηνά δέν εἶναι ἀπό ἐκεῖνα, ἡ χρησιμοποίησή τῶν ὁποίων μπορεί νά γίνῃ προσιτή μέ τό φτηναίμά τους. Ἀπό τήν ἀποψη αὐτή οἱ ἀλωνιστικές μηχανές, οἱ ἀνεμόμυλοι μποροῦν νά ἔχουν μεγάλη σημασία γιά τούς ἐργάτες. Ἡ ἐφεύρεση ὅμως μιάς μηχανῆς γιά καπλαμάδες, ἐνός βαρούλκου, ἐνός ἀργαλειοῦ γιά δαντέλες δέν βελτιώνει καί πολύ τήν κατάστασή τους» (σελ. 74, 75).

«Στίς συνθήκες ἀνεπτυγμένου καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας ἡ ἐπιδεξιότητα τῶν ἐργατῶν μπορεί νά χρησιμοποιηθεῖ μόνο στόν εἰδικό ἐκεῖνο κλάδο, στόν ὁποῖο τήν ἔχουν διδαχθεῖ. Οἱ ἴδιοι οἱ ἐργάτες εἶναι ἓνα εἶδος μηχανές. Ἐκτός ἀπ' αὐτό ὑπάρχει μιά μεγάλη περίοδος ἀπραξίας, δηλαδή χαμένης ἐργασίας, πλούτου ἀποκομμένου στή ρίζα του. Γι' αὐτό δέν βοηθαί ἀπολύτως σέ τίποτα τό νά ἐπαναλαβαίνουμε σάν παπαγάλοι, ὅτι τά πράγματα ἔχουν τήν τάση νά βρί-

σκουν τό επίπεδό τους. Πρέπει νά κοιτάζουμε γύρω μας καί νά βλέπουμε ὅτι τά πράγματα [813] γιά ἕνα μεγάλο χρονικό διάστημα δέν μποροῦν νά βροῦν τό επίπεδό τους καί ὅτι, ὅταν τό βροῦν, τότε τό επίπεδο βρίσκεται πιά χαμηλά ἀπ' ὅ,τι στήν ἀρχή τοῦ προτσές» (σελ. 72).

Αὐτός ὁ ρικαρντιανός, ἀκολουθώντας τό παράδειγμα τοῦ Ρικάρντο, βλέπει σωστά τίς κρίσεις πού ὀφείλονται στίς ἀπότομες ἀλλαγές στά κανάλια τοῦ ἐμπορίου^[31]. Ἡ περίπτωση αὐτή σημειώθηκε στήν Ἀγγλία τό 1815, ὕστερα ἀπό τόν πόλεμο. Καί ἔτσι ὅλοι οἱ μεταγενέστεροι οἰκονομολόγοι παραδέχονταν κάθε φορά σάν μοναδική δυνατή αἰτία τῶν κρίσεων αὐτό πού ἀποτελοῦσε τήν πιά χειροπιαστή ἀφορμή τῆς ἐκαστοτε κρίσης.

Σάν αἰτία τῆς κρίσης παραδέχεται καί τό πιστωτικό σύστημα (σελ. 81 κ.έ.). (Λές καί τό ἴδιο τό πιστωτικό σύστημα δέν προέκυψε ἀπό τή δυσκολία νά χρησιμοποιηθεῖ κεφάλαιο «παραγωγικά», δηλαδή «κερδοφόρα»). Οἱ Ἀγγλοι λ.χ. ἀναγκάζονται νά δανείζονται στό ἐξωτερικό τό δικό τους κεφάλαιο, γιά νά βροῦν μιά ἀγορά γιά τόν ἑαυτό τους. Μέ τήν ὑπερπαραγωγή, μέ τό πιστωτικό σύστημα κλπ. προσπαθεῖ ἡ κεφαλαιοκρατική παραγωγή νά σπάσει τούς δικούς της φραγμούς καί νά παράγει πέρα ἀπό τά μέτρα της. Ἀπό τή μιά μεριά, ἡ κεφαλαιοκρατική παραγωγή ἔχει αὐτή τήν τάση. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἀνέχεται μόνο μιά παραγωγή, πού ν' ἀνταποκρίνεται σέ μιά κερδοφόρα χρησιμοποίηση τοῦ ὑπάρχοντος κεφαλαίου. Γι' αὐτό οἱ κρίσεις πού ὠθοῦν ταυτόχρονα τήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή πέρα ἀπό τά ὄρια της καί τήν κάνουν νά τά φθάσει μέ βήματα ἐπτά λευγῶν — ὅσον ἀφορᾷ τήν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων — πράγμα πού μέσα στά ὄρια της θά τό πραγματοποιοῦσε μέ πολύ μεγάλη βραδύτητα.

Ὁ ἀνώνυμος συγγραφέας κρίνει πολύ σωστά τόν Σαί. Αὐτό πρέπει ν' ἀναφερθεῖ κατά τήν ἐξέταση τῶν ἀπόψεων τοῦ Σαί (βλ. σελ. 134 τοῦ VII τετραδίου^[32]).

«Αὐτός» (ὁ ἐργάτης) «δέχεται ἕνα μέρος τοῦ χρόνου του νά τό ἐργάζεται γιά τόν καπιταλιστή ἢ, πράγμα πού καταλήγει στό ἴδιο, νά θεωρεῖ ὅτι ἀνήκει στόν καπιταλιστή ἕνα μέρος τοῦ συνολικοῦ προϊόντος, ὅταν ἔχει πιά παραχθεῖ καί ἀνταλλαχθεῖ. Εἶναι ὑποχρεωμένος νά τό κάνει αὐτό, γιατί διαφορετικά ὁ καπιταλιστής δέν θά τοῦ ἐκχωροῦσε τά δικά του μέσα».

(Δηλαδή τό κεφάλαιο. Πολύ ὠραία, γιατί καταλήγει στό ἴδιο, εἴτε ὅταν ὁ καπιταλιστής κατέχει ὀλόκληρο τό προϊόν καί ἕνα μέρος ἀπ' αὐτό τό πληρώνει στόν ἐργάτη μέ τή μορφή τοῦ μισθοῦ ἐργασίας, εἴτε ὅταν ὁ ἐργάτης ἕνα μέρος τοῦ δικοῦ του προϊόντος τό ἐκχωρεῖ στόν καπιταλιστή).

«Ὅμως, ἐπειδὴ τὸ κίνητρο τοῦ καπιταλιστῆ εἶναι τὸ κέρδος καὶ ἐπειδὴ αὐτὰ τὰ ὀφέλη ἴσαμε ἓναν ὀρισμένο βαθμὸ ἐξαρτιῶνται πάντα καὶ ἀπὸ τῆ θέλησῆ του νὰ κάνει οἰκονομία καὶ ἀπὸ τὴν ἰκανότητά του νὰ τὴν κάνει, ὁ καπιταλιστῆς θὰ εἶναι διατεθειμένος νὰ παραχωρήσει μιά συμπληρωματικὴ ποσότητα ἀπ' αὐτὰ τὰ μέσα παραγωγῆς. Καὶ ἐπειδὴ θὰ βρεῖ λιγότερους ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι χρειάζονται αὐτὰ τὰ πρόσθετα μέσα ἀπὸ ἐκείνους πού χρειάζονταν τὰ ἀρχικὰ μέσα, πρέπει νὰ ἀναμένει γιὰ τὸν ἑαυτό του ἓνα μικρότερο μερίδιο ἀπὸ τὸ κέρδος. Πρέπει νὰ εἶναι ἔτοιμος νὰ κάνει στὸν ἐργάτη (κατὰ κάποιον τρόπο) ἓνα δῶρο» (!!!) «νὰ τοῦ ἀφήσει ἓνα μέρος τοῦ κέρδους, πού τὸ προκάλεσαν τὰ δικά του μέσα παραγωγῆς, διαφορετικὰ δὲν θὰ πάρει τὸ ἄλλο μέρος. Ἔτσι τὸ κέρδος περικόπτεται ἀπὸ τὸν συναγωνισμό» (στό ἴδιο, σελ. 102, 103).

Αὐτό εἶναι πολὺ ὠραῖο. Ἄν, ἐπειδὴ ἡ παραγωγικὴ δύναμη τῆς ἐργασίας ἀναπτύχθηκε, τὸ κεφάλαιο συσσωρεύει τόσο γρήγορα, ὥστε ἡ ζήτησις ἐργασίας νὰ ἀνεβάξει τοὺς μισθοὺς καὶ ὁ ἐργάτης νὰ ἐργάζεται λιγότερο χρονικὸ διάστημα δωρεάν γιὰ τὸν καπιταλιστῆ καὶ ὡς ἓνα βαθμὸ νὰ συμμετέχει στό κέρδος πού προκύπτει ἀπὸ τὴν παραγωγικότερη ἐργασία του - τότε ὁ καπιταλιστῆς τοῦ κάνει ἓνα «δῶρο».

Ὁ ἴδιος συγγραφέας δείχνει λεπτομερειακά, ὅτι οἱ μεγάλοι μισθοὶ ἀποτελοῦν κακὴ ἐνθάρρυνση γιὰ τοὺς ἐργάτες, καὶ παρ' ὅλον ὅτι ἀναφέρεται στοὺς γαιοκτῆμονες, τὸ χαμηλὸ κέρδος τὸ θεωρεῖ ὅτι ἀποτελεῖ ἀποθάρρυνση γιὰ τοὺς καπιταλιστῆς (βλ. τὴ σελ. 13 τοῦ XII Τετραδίου^[33]).

«Ὁ Α. Σμίθ νόμιζε γενικά ὅτι ἡ συσσώρευση ἢ ἡ αὔξησις τοῦ κεφαλαίου κατεβάξει κατὰ γενικὸ κανόνα τὸ ποσοστὸ τοῦ κέρδους, σύμφωνα μὲ τὴν ἴδια ἀρχή πού ἔχει σάν ἀποτέλεσμα ἢ αὔξησις τοῦ κεφαλαίου σὲ ὁποιοδήποτε ξεχωριστό κλάδο τῆς βιομηχανίας νὰ κατεβάξει τὸ κέρδος σ' αὐτὸν τὸν κλάδο. Μιά τέτια αὔξησις τοῦ κεφαλαίου ὁμως σὲ ἓναν ξεχωριστό κλάδο τῆς βιομηχανίας σημαίνει περισσότερο μιά αὔξησις σὲ σχέση μὲ τὴν ταυτόχρονη αὔξησις τοῦ κεφαλαίου σ' ἄλλους κλάδους τῆς βιομηχανίας» (στό ἴδιο, σελ. 9).

Ἐνάντια στὸν Σαί (βλ. τὴ σελ. 12 τοῦ XII Τετραδίου^[34]).

«Μπορεῖ νὰ λεχθεῖ πὼς ἡ ἄμεση ἀγορά γιὰ τὸ κεφάλαιο ἢ τὸ πεδίο γιὰ τὴ δραστηριότητα τοῦ κεφαλαίου εἶναι ἡ ἐργασία. Ἡ μάζα τοῦ κεφαλαίου, πού ἓνα δοσμένο χρόνο, σὲ μιά δοσμένη χώρα ἢ σ' ὅλον τὸν κόσμον μπορεῖ νὰ ἐπενδυθεῖ ἔτσι, ὥστε νὰ μὴν ἀποφέρει λιγότερο ἀπὸ ἓνα δοσμένο ποσοστὸ τοῦ κέρδους, φαίνεται νὰ ἐξαρτιέται κυρίως ἀπὸ τὴν ποσότητα τῆς ἐργασίας γιὰ τὴν ἐκτέλεση τῆς ὁποίας μπορεῖ, μὲ τὴ δαπάνη ἐκείνου τοῦ κεφαλαίου, νὰ κινητοποιηθεῖ ὁ ὑπάρχων τότε ἀριθμὸς ἀνθρώπων» (σελ. 20).

[814]—Τὰ κέρδη δὲν ἐξαρτιῶνται ἀπὸ τὴν τιμὴ, ἐξαρτιῶνται ἀπὸ τὴν τιμὴ σὲ σύγκρισή μὲ τὰ ἔξοδα» (σελ. 28).

«Ο ισχυρισμός του κ. Σαί^[35] δέν αποδείχνει καθόλου ὅτι τό κεφάλαιο ἀνοίγει μιάν ἀγορά γιά τόν ἑαυτό του, ἀλλά μόνον ὅτι τό κεφάλαιο καί ἡ ἐργασία ἀνοίγουν ἀμοιβαία γιά τόν ἑαυτό τους μιάν ἀγορά» (στό ἴδιο, σελ. 111).

γ) [Θωμᾶς Ντέ Κουίνσεϋ.
Ἐνικανότητα νά ξεπεραστοῦν οἱ ἐλλείψεις
τῆς ἄποψης τοῦ Ρικάρντο]

«Dialogues of Three Templars on Political Economy, chiefly in relation to the Principles of Mr. Ricardo» (London Magazine», vol. IX, 1824) (Συγγραφέας εἶναι: ὁ Thomas De Quincey).

Προσπάθεια ἀντίκρουσης ὅλων τῶν ἐπιθέσεων πού ἔγιναν ἐνάντια στόν Ρικάρντο. «Ὅτι ξέρεي γιά τί πρόκειται, τό βλέπει κανεῖς ἀπό τήν παρακάτω φράση:

«Ὅλες οἱ δυσκολίες τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας μποροῦν νά ἀναχθοῦν σέ τοῦτο: Ποιά εἶναι ἡ βάση τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας;» (στό ἴδιο, σελ. 347).

Ἐδῶ ἔχει συχνά κριθεῖ μέ δριμύτητα ἢ ἀνεπάρκεια τῆς ἄποψης τοῦ Ρικάρντο, ἂν καί μέ περισσότερο ἐπιτηδευμένο παρά πραγματικό διαλεκτικό βάθος. Οἱ πραγματικές δυσκολίες, πού δέν προκύπτουν ἀπό τόν ὀρισμό τῆς ἀξίας, ἀλλά ἀπό τήν ἀνεπαρκῆ πάνω στή βάση αὐτή ἐξήγηση τοῦ Ρικάρντο, καί ἀπό τήν προσπάθειά του νά προσαρμόσει βίαια καί ἄμεσα πιο συγκεκριμένες σχέσεις στήν ἀπλή ἀξιακή σχέση, δέν ἔχουν καθόλου λυθεῖ ἢ ἔστω καί μόνο κατανοηθεῖ. Τό σύγγραμμα ὅμως εἶναι χαρακτηριστικό γιά τήν περίοδο στήν ὁποία ἔχει ἐκδοθεῖ. Βλέπουμε ὅτι τότε καταπιάνονταν ἀκόμα σοβαρά μέ τή συνέπεια καί τή σκέψη στήν πολιτική οἰκονομία.

(Τό κατοπινό σύγγραμμα τοῦ ἴδιου συγγραφέα: «The Logic of Political Economy» πού ἐκδόθηκε τό 1844 στό Ἐδιμβούργο, εἶναι πιο ἀδύνατο).

Ὁ Κουίνσεϋ ἐκθέτει μέ οξύτητα τή διαφορά τῶν ἀπόψεων τοῦ Ρικάρντο ἀπό τίς ἀπόψεις τῶν προγενεστέρων του καί δέν ἐπιχειρεῖ νά τήν ἀδυνατίσει παρερμηνεύοντάς τες ἢ νά παραλείψει τό εἰδικό στήν ὑπόθεση, διατηρώντας το φραστικά, ὅπως ἔγινε ἀργότερα καί ἀνοίξε διάπλατα τίς πόρτες σ' ἕναν εὐκολο ἀχαλίνωτο ἐκλεκτικισμό.

Ἐνα σημεῖο τῆς διδασκαλίας τοῦ Ρικάρντο, στό ὁποῖο ἐπιμένει ιδιαίτερα ὁ Κουίνσεϋ καί πού πρέπει νά τό ἀναφέρουμε ἐδῶ, γιὰτί παίξει κάποιον ρόλο στήν πολεμική ἐνάντια στόν Ρικάρντο, πού θά τήν

ἀναφέρουμε ἀμέσως, εἶναι ὅτι ἡ ἐξουσία ἑνός ἐμπορεύματος πάνω σέ ἄλλα ἐμπορεύματα (ἡ ἀγοραστική του δύναμη, στήν πράξη ἡ ἀξία του ἐκφρασμένη σάν πραγματοποιημένη σ' ἕνα ἄλλο ἐμπόρευμα) εἶναι πέρα γιά πέρα διαφορετική ἀπό τήν πραγματική του ἀξία.

«Εἶναι πέρα γιά πέρα λαθεμένο νά συμπεράνουμε ὅτι ἡ πραγματική ἀξία εἶναι μεγάλη, ἐπειδή εἶναι μεγάλη ἡ ποσότητα πού ἀγοράζει, ἢ ὅτι εἶναι μικρή, ἐπειδή ἡ ποσότητα πού ἀγοράζει εἶναι μικρή... Ἄν τό ἐμπόρευμα Α διπλασιάσει τήν ἀξία του, δέν θά πεί ὅτι γιά τόν λόγο αὐτό θά ἐξουσιάζει τό διπλάσιο τῆς προηγούμενης ποσότητας τοῦ ἐμπορεύματος Β. Μπορεῖ νά γίνει αὐτό, μπορεῖ ὁμως ἐπίσης νά ἐξουσιάζει πεντακόσιες φορές μεγαλύτερη ἢ πεντακόσιες φορές μικρότερη ποσότητα... Κανένας δέν θά ἀρνηθεῖ ὅτι τό ἐμπόρευμα Α μέ τόν διπλασιασμό τῆς δικῆς του ἀξίας θά ἐξουσιάζει μιά διπλάσια ποσότητα ὄλων ἐκείνων τῶν πραγμάτων, τῶν ὁποίων ἡ ἀξία ἔμεινε σταθερή. Τό ζήτημα ὁμως εἶναι τοῦτο, ἄν τό ἐμπόρευμα Α ὕστερα ἀπό τόν διπλασιασμό τῆς ἀξίας του θά ἐξουσιάζει χωρίς ἐξαίρεση μιά διπλάσια ποσότητα» (στό ἴδιο, σελ. 552, σέ διάφορα σημεία).

δ) Σάμουελ Μπαίηλυ

[α) Ἐπιφανειακή σχετικότητα στίς «Observations on certain Verbal Disputes...» καί στόν Μπαίηλυ στόν ὄρισμό τῆς ἀξίας Ἄρνηση τῆς ἐργασιακῆς θεωρίας τῆς ἀξίας]

«A Critical Dissertation on the Nature, Measures and Causes of Value; chiefly in Reference to the Writings of Mr. Ricardo and his Followers». By the Author of Essays on the Formation and Publication of Opinions (Samuel Bailey), London, 1825.

Αὐτό εἶναι τό κύριο σύγγραμμα ἐνάντια στόν Ρικάρντο. (Στρέφεται καί ἐνάντια στόν Μάλθους). Ἐπιχειρεῖ ν' ἀνατρέψει τή βάση τῆς διδασκαλίας γιά τήν ἀξία. Χωρίς καμιά θετική ἀξία, ἐκτός ἀπό τόν καθορισμό τοῦ «μέτρου τῆς ἀξίας» («measure of value») ἢ μάλλον τοῦ χρήματος σ' αὐτή τή λειτουργία. Παράβαλε ἐπίσης τήν ἐργασία τοῦ ἴδιου συγγραφέα: «A Letter to a Political Economist; occasioned by an Article in the Westminster Review on the subject of Value etc.», London, 1826.

Μιά καί τό σύγγραμμα αὐτό, ὅπως ἔχουμε κιόλας παρατηρήσει πῶς πάνω,* συνδέεται μέ τίς «Observations on certain Verbal Disputes in Politi-

* Βλέπε σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 118

cal Economy», θά αναφερθούμε ἐδῶ σ' αὐτές τίς «Observations» καί θά παραθέσουμε τίς σχετικές περικοπές.

Ὁ συγγραφέας τῶν «Observations» κατηγορεῖ τόν Ρικάρντο ὅτι τήν ἀξία, ἀπό μιά σχετική ιδιότητα τῶν ἐμπορευμάτων στή μεταξύ τους σχέση, τή μετατρέπει σέ κάτι τό ἀπόλυτο.

Αὐτό, πού ἀπό τούτη τήν ἀποψη μπορεῖ νά κατηγορηθεῖ ὁ Ρικάρντο, εἶναι ἀπλῶς ὅτι δέν ξεχωρίζει αὐστηρά τά διάφορα στοιχεῖα στήν ἐξήγηση τῆς ἔννοιας τῆς ἀξίας. Ἡ ἀνταλλακτική ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος, ὅπως παρουσιάζεται, ἐμφανίζεται στό προτσές ἀνταλλαγῆς τῶν ἐμπορευμάτων, στή διαφορά πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στήν ὕπαρξη τοῦ ἐμπορεύματος σάν ἀξίας καί στήν ὕπαρξή του σάν πράγματος, σάν προϊόντος, σάν ἀξίας χρήσης.

[815] Στίς «Observations» λέγεται:

«Ἄν αὐξάνει ἡ ἀπόλυτη ποσότητα ἐργασίας μέ τήν ὁποία παράγεται τό μεγαλύτερο μέρος τῶν ἐμπορευμάτων ἢ ὅλα τά ἐμπορεύματα, ἐκτός ἀπό ἓνα, μήπως τότε θά ἔλεγε κανεῖς ὅτι θά ἔμενε ἀμετάβλητη ἡ ἀξία αὐτοῦ τοῦ ἐνός ἐμπορεύματος; [Μέ ποιά ἔννοια;] ἐπειδή ἐκτός ἀπ' αὐτό θά ἀνταλλάσσεται μέ λιγότερα ἀπό ὅλα τά ἄλλα ἐμπορεύματα. Ἄν πρόκειται νά ἰσχυριστεῖ κανεῖς ὅτι μέ τήν αὐξηση ἢ τή μείωση τῆς ἀξίας ἐννοεῖται ἡ αὐξηση ἢ μείωση τῆς ποσότητας τῆς ἐργασίας πού παράγει τό προκείμενο ἐμπόρευμα, τότε θά μπορούσε κατά κάποιον τρόπο νά εἶναι σωστό τό συμπέρασμα ἐνάντια στό ὁποῖο στράφηκα πρὶν λίγο. Τό νά λές ὅμως, ὅπως κάνει ὁ κ. Ρικάρντο, ὅτι οἱ σχετικές ποσότητες ἐργασίας, μέ τίς ὁποῖες παράγονται δύο ἐμπορεύματα, εἶναι ἡ αἰτία τῆς σχέσης στήν ὁποία ἀνταλλάσσονται καί τά δύο ἐμπορεύματα, δηλαδή ἡ αἰτία τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας τοῦ κάθε ἐμπορεύματος, εἶναι κάτι τό πολύ διαφορετικό ἀπό τό νά λές, ὅτι ἡ ἀνταλλακτική ἀξία τοῦ κάθε ἐμπορεύματος σημαίνει τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας, πού τό ἔχει παραγάγει, φυσικά χωρίς ὁποιαδήποτε σχέση μέ τά ἄλλα ἐμπορεύματα ἢ μέ τήν ὕπαρξή τους» («Observations», σελ. 13).

«Ὁ κ. Ρικάρντο μᾶς διηγεῖται πράγματι ὅτι ἡ διερεύνηση, στήν ὁποία ἐπιθυμεῖ νά ἐπιστήσει τήν προσοχή τοῦ ἀναγνώστη, ἀναφέρεται στήν ἐπίδραση τῶν ἀλλαγῶν στή σχετική ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων καί ὄχι στήν ἀπόλυτή τους ἀξία», σάν νά ἤθελε νά πει ὅτι ὑπάρχει ἐδῶ ἓνα τέτιο πράγμα, ὅπως ἡ ἀνταλλακτική ἀξία, πού δέν εἶναι σχετική» (στό ἴδιο, σελ. 9, 10).

«Ὅτι ὁ κ. Ρικάρντο ἔχει παρεκκλίνει ἀπό τήν ἀρχική του χρήση τοῦ ὅρου ἀξία καί ὅτι ἔκανε ἀπ' αὐτόν κάτι τό ἀπόλυτο ἀντί νά κάνει κάτι τό σχετικό, αὐτό προβάλλει ἀκόμα πιό ἐξόφθαλμα στό κεφάλαιό του μέ τόν τίτλο «Οἱ διαφορετικές ιδιότητες τῆς ἀξίας καί τοῦ πλούτου». Τό ζήτημα πού συζητιέται σ' αὐτό συζητήθηκε καί ἀπό ἄλλους καί πρόκειται γιά μιά καθαρή καί ἀνώφελη μικρολογία» (στό ἴδιο, σελ. 15 κ.έ.).

Πρίν ασχοληθούμε μέ τόν άνθρωπο αυτόν, λίγα ακόμα σχετικά μέ τόν Ρικάρντο. Στο κεφάλαιό του «Γιά τήν αξία καί τόν πλούτο», έξηγει ότι ο κοινωνικός πλούτος δέν εξαρτιέται από τήν αξία τών παραγμένων έμπορευμάτων, παρ' όλον ότι τό τελευταίο σημείο είναι αποφασιστικής σημασίας για όλους τούς ατομικούς παραγωγούς. Πολύ περισσότερο οφείλε νά κατανοήσει, ότι μιά μορφή παραγωγής, ή όποία αποβλέπει μόνο στήν ύπεραξία, πού βασίζεται δηλαδή στή σχετική φτώχεια τής μάζας τών παραγωγών, δέν μπορεί σέ καμιά περίπτωση νά αποτελεί τήν απόλυτη μορφή τής παραγωγής του πλούτου, όπως δέν παύει ο Ρικάρντο νά τήν παρουσιάζει.

Καί τώρα ξανά στις «Παρατηρήσεις» («Observations») του «μικρόλογου» βρωμοεξυπνάκια.

Όταν όλα τά έμπορεύματα, εκτός από ένα, αυξάνουν σέ αξία, επειδή κοστίζουν περισσότερο από πρίν χρόνο εργασίας, τό ένα έμπορεύμα, αυτό πού ο χρόνος εργασίας του δέν άλλαξε, ανταλλάσσεται μέ λιγότερα από όλα τά άλλα έμπορεύματα. Η ανταλλακτική του αξία έχει μειωθεί, όταν πραγματοποιείται μέ άλλα έμπορεύματα, μειώθηκε δηλαδή ή ανταλλακτική του αξία έκφρασμένη μέ τίς αξίες χρήσης όλων τών άλλων έμπορευμάτων. «Μήπως μπορούμε παρ' όλα αυτά νά πούμε, ότι έμεινε αμετάβλητη ή ανταλλακτική του αξία;» Αυτή είναι απλώς μιά τοποθέτηση του προκείμενου ζητήματος καί δέν δίνει ούτε καταφατική ούτε αρνητική απάντηση στό ζήτημα. Θα σημειωνόταν τό ίδιο αποτέλεσμα, αν έλαττωνόταν ο απαιτούμενος για τήν παραγωγή του ενός έμπορεύματος χρόνος εργασίας, ενώ θα έμενε αμετάβλητος για όλα τά άλλα έμπορεύματα. Μιά καθορισμένη ποσότητα αυτού του ενός έμπορεύματος θα ανταλλάσσόταν μέ μιά μικρότερη ποσότητα όλων τών άλλων έμπορευμάτων. Έχουμε εδώ καί στις δυό περιπτώσεις τό ίδιο φαινόμενο, αν καί από διαμετρικά αντίθετες αιτίες. Αν, αντίθετα, θα έμενε αμετάβλητος ο απαιτούμενος για τήν παραγωγή του ενός έμπορεύματος χρόνος εργασίας, ενώ θα είχε έλαττωθεί για όλα τά άλλα έμπορεύματα, τότε τό έμπορεύμα αυτό θα ανταλλάσσόταν μέ περισσότερα από όλα τά άλλα έμπορεύματα. Τό ίδιο θα γινόταν, αν αντίστροφα αυξανόταν ο απαιτούμενος για τήν παραγωγή του έμπορεύματος Α χρόνος εργασίας, ενώ θα έμενε αμετάβλητος για όλα τά άλλα έμπορεύματα. Έπομένως τό έμπορεύμα Α ανταλλάσσεται τή μιά φορά μέ λιγότερα από όλα τά άλλα έμπορεύματα καί μάλιστα για διπλούς καί αντιτιθέμενους λόγους. Τήν άλλη φορά ανταλλάσσεται μέ περισσότερα από όλα τά άλλα έμπορεύματα καί μάλιστα πάλι για

διπλούς καί ἀντιτιθέμενους λόγους. Ἄς σημειωθεῖ ὅμως ὅτι, σύμφωνα μέ τήν προϋπόθεσή μας, τό ἐμπόρευμα Α ἀνταλλάσσεται κάθε φορά στήν ἀξία του, δηλαδή μέ ἕνα ἰσοδύναμο. Κάθε φορά πραγματοποιεῖ τήν ἀξία του μέ τήν ποσότητα τῶν ἄλλων ἀξιῶν χρήσης, μέ τίς ὁποῖες ἀνταλλάσσεται, ἀνεξάρτητα ἀπό τό πῶς ἀλλάζει ἡ ποσότητα αὐτῶν τῶν ἀξιῶν χρήσης.

Ἄπό ὅλα αὐτά βγαίνει μέ σαφήνεια τό συμπέρασμα: "Ὅτι ἡ ποσοτική σχέση, στήν ὁποία ἀνταλλάσσονται μεταξύ τους ἐμπορεύματα σάν ἀξίες χρήσης, εἶναι μέν ἡ ἔκφραση τῆς ἀξίας τους, ἡ πραγματοποιημένη ἀξία τους, δέν εἶναι ὅμως ἡ ἴδια ἡ ἀξία τους, ἐπειδή ἡ ἴδια ἀξιακή σχέση παρασταίνεται μέ ἐντελῶς διαφορετικές ποσότητες ἀξιῶν χρήσης. Ἡ ὑπαρξή τους σάν ἀξία δέν ἐκφράζεται μέ τή δική τους ἀξία χρήσης — μέ τήν ὑπαρξή τους σάν ἀξία χρήσης. Ἐμφανίζεται στήν ἔκφρασή της μέ ἄλλες ἀξίες χρήσης, δηλαδή στή σχέση στήν ὁποία αὐτές οἱ ἄλλες ἀξίες χρήσης ἀνταλλάσσονται μέ τά ἐμπορεύματα αὐτά. Ἄν μιά οὐγκιά χρυσός εἶναι ἴση μέ 1 τόννο σίδηρο, δηλαδή μιά μικρή ποσότητα χρυσοῦ ἀνταλλάσσεται μέ μιά μεγάλη ποσότητα σιδήρου, μήπως γι' αὐτό ἡ ἀξία τῆς μιᾶς οὐγκιάς χρυσοῦ, ἐκφρασμένη μέ σίδηρο, εἶναι μεγαλύτερη ἀπό τήν ἀξία τοῦ σιδήρου ἐκφρασμένη μέ χρυσό; Τό ὅτι ἀνταλλάσσονται ἐμπορεύματα ἀνάλογα μέ τήν περιεχόμενη σ' αὐτά ἐργασία, θά πεῖ ὅτι εἶναι ἴσα, ὅτι εἶναι τό ἴδιο πράγμα, ἐφόσον παρασταίνουν τήν ἴδια ποσότητα ἐργασίας. Θά πεῖ λοιπόν ταυτόχρονα ὅτι κάθε ἐμπόρευμα, ἐξεταζόμενο αὐτό καθεαυτό, εἶναι κάτι τό διαφορετικό ἀπό τή δική του [816] ἀξία χρήσης, ἀπό τή δική του ὑπαρξή σάν ἀξία χρήσης.

Ἡ ἀξία τοῦ ἴδιου ἐμπορεύματος, χωρίς ν' ἀλλάζει, μπορεῖ νά παρασταίνεται μέ μιά ἀτέλειωτη σειρά ποσοτήτων ἀξιῶν χρήσης, ἀνάλογα μέ τό ἄν τήν παρασταίνουν μέ τήν ἀξία χρήσης αὐτοῦ ἢ ἐκείνου τοῦ ἐμπορεύματος. Αὐτό δέν ἀλλάζει τήν ἀξία, παρ' ὅλον ὅτι ἀλλάζει ἡ ἔκφρασή της. Τό ἴδιο ὅλες οἱ διαφορετικές ποσότητες διάφορων ἀξιῶν χρήσης, μέ τίς ὁποῖες μπορεῖ νά παρασταίνεται ἡ ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος Α, εἶναι ἰσοδύναμες καί σχετίζονται μεταξύ τους ὄχι μόνο σάν ἀξίες, ἀλλά καί σάν ἴσες σέ μέγεθος ἀξίες, ἔτσι ὥστε, ὅταν διαδέχονται ἡ μιά τήν ἄλλη αὐτές οἱ πολύ διαφορετικές ποσότητες ἀξιῶν χρήσης, ἡ ἀξία παραμένει τό ἴδιο ἀμετάβλητη, σάν νά μήν εἶχε παρασταθεῖ μέ ἐντελῶς διαφορετικές ἀξίες χρήσης.

Ὅταν τά ἐμπορεύματα ἀνταλλάσσονται στήν ἀναλογία, μέ τήν ὁποία παρασταίνουν ἴσον σέ μέγεθος χρόνο ἐργασίας, τότε ἡ ὑπαρξή

τους σάν ἀντικειμενοποιημένος χρόνος ἐργασίας, ἢ ὕπαρξή τους σάν σωματωμένος χρόνος ἐργασίας εἶναι ἡ ἐνότητά τους, τό στοιχείο πού τά κάνει ταυτόσημα. Σάν τέτια εἶναι ποιοτικά τό ἴδιο πράγμα καί διαφέρουν μεταξύ τους μόνο ποσοτικά, ἀνάλογα μέ τό ἂν παρασταίνουν περισσότερο ἢ λιγότερο ἀπό τό στοιχείο αὐτό, ἀπό τόν χρόνο ἐργασίας. Εἶναι ἀξίες, γιατί παρασταίνουν αὐτό τό ταυτόσημο στοιχείο καί σάν ἴσες σέ μέγεθος ἀξίες εἶναι ἰσοδύναμα, ἐφόσον παρασταίνουν ἴσο σέ μέγεθος χρόνο ἐργασίας. Γιά νά συγκριθοῦν σάν μεγέθη, πρέπει νά εἶναι προηγούμενα ὁμώνυμα μεγέθη, ποιοτικά ταυτόσημα μεγέθη.

Σάν ἔκφραση λοιπόν τῆς ἐνότητας αὐτῆς, ὅτι δηλαδή αὐτά τά διαφορετικά πράγματα εἶναι ἀξίες καί σχετίζονται μεταξύ τους σάν ἀξίες, δίνεται ἐπίσης ἡ διαφορά τῶν ἀξιακῶν τους μεγεθῶν, τό ἐνυπάρχον σ' αὐτά μέτρο τῆς ἀξίας. Καί μόνο γι' αὐτό μπορεῖ ἡ ἀξία ἐνός ἐμπορεύματος νά παρασταίνεται μέ ἀξίες χρήσης ἄλλων ἐμπορευμάτων σάν ἰσοδύναμά του. Ἔτσι καί τό ἕνα ξεχωριστό ἐμπόρευμα εἶναι τό ἴδιο σάν ἀξία, σάν ὕπαρξη αὐτῆς τῆς ἐνότητας, διαφορετικό ἀπό τόν ἑαυτό του σάν ἀξία χρήσης, σάν πράγμα - πέρα γιά πέρα ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ἔκφραση τῆς ἀξίας του μέ ἄλλα ἐμπορεύματα. Σάν τρόπος ὕπαρξης τοῦ χρόνου ἐργασίας τό ἐμπόρευμα εἶναι ἀξία γενικά, σάν τρόπος ὕπαρξης ἐνός ποσοτικά καθορισμένου χρόνου ἐργασίας εἶναι ἕνα καθορισμένο ἀξιακό μέγεθος.

Εἶναι λοιπόν χαρακτηριστικό γιά τόν βρωμοεξυπνάκια μας, ὅταν λέει: "Ὅταν ἐννοοῦμε αὐτό, δέν ἐννοοῦμε αὐτό καί τό ἀντίθετό του. Αὐτό πού «ἐννοοῦμε» δέν ἔχει τήν παραμικρότερη δουλιά μέ τά οὐσιαστικά γνωρίσματα τοῦ πράγματος, γιά τό ὅποιο μιλάμε. Ὅταν μιλάμε γιά τήν ἀνταλλακτική ἀξία ἐνός πράγματος, ἐννοοῦμε βέβαια μ' αὐτό πρῶτα τίς σχετικές ποσότητες ὅλων τῶν ἄλλων ἐμπορευμάτων, πού μποροῦν ν' ἀνταλλαχθοῦν μέ τό πρῶτο ἐμπόρευμα. Ἄν ἐξετάσουμε ὅμως τά πράγματα ἀπό πίο κοντά, θά βροῦμε τό ἐξῆς: Ἄν ἡ ἀναλογία μέ τήν ὁποία ἕνα πράγμα ἀνταλλάσσεται μέ ἀναρίθμητες ποσότητες ἄλλων πραγμάτων, πού δέν ἔχουν τίποτα τό κοινό μ' αὐτό — καί ἀκόμα ὅταν ὑπάρχουν ἀνάμεσά τους φυσικές ἢ ἄλλες ὁμοιότητες, δέν παίρνονται ὑπόψη κατά τήν ἀνταλλαγή — ἂν ἡ ἀναλογία αὐτή πρόκειται νά εἶναι μιά καθορισμένη ἀναλογία, τότε ὅλα τά διάφορα ἑτερογενή πράγματα πρέπει νά θεωροῦνται σάν ἀνάλογες παραστάσεις, ἐκφράσεις τῆς ἴδιας κοινῆς ἐνότητας, ἐνός στοιχείου πού εἶναι πέρα γιά πέρα διαφορετικό ἀπό τή φυσική ὕπαρξη ἢ ἐμφάνισή του. Θά βροῦμε ἔπειτα παρακάτω πώς, ἂν ἡ ἀποψή μας ἔχει κάποιο νόημα, ἡ ἀξία ἐνός ἐμπο-

ρεύματος είναι κάτι, μέ τό όποιο δέν διαφέρει άπλώς από άλλα έμπορεύματα ή πού συνδέεται μαζί τους, αλλά ότι είναι μιά ιδιότητα, μέ τήν όποία διαφέρει από τή δική του ύπαρξη σάν ένα πράγμα, σάν μιά αξία χρήσης.

«Τό άνέβασμα τής αξίας του είδους Α σημαίνει μονάχα αξία, μετρημένη μέ τά είδη Β, Γ κλπ., δηλαδή άνταλλακτική αξία για τά είδη Β, Γ κλπ.» (στό ίδιο, σελ. 16).

Γιά νά μετρηθεί ή αξία του Α, λ.χ. ενός βιβλίου, μέ τό Β, μέ κάρβουνο, καί μέ τό Γ, μέ κρασί, πρέπει τά Α, Β καί Γ νά είναι σάν αξίες διαφορετικά από τήν ύπαρξή τους σάν βιβλίο, κάρβουνο ή κρασί. Για νά μετρηθεί ή αξία του Α μέ Β, πρέπει τό Α νά έχει μιάν αξία, άνεξάρτητα από τό μέτρημα αυτής τής αξίας μέ τό Β, καί τά δύο πρέπει νά είναι ίσα μέ ένα τρίτο πράγμα, πού εκφράζεται καί μέ τά δύο.

Είναι πέρα για πέρα λαθεμένο νά λέμε ότι μέ τόν τρόπο αυτό ή αξία του έμπορεύματος από κάτι τό σχετικό μετατρέπεται σέ κάτι τό απόλυτο. Αντίθετα. Σάν αξία χρήσης τό έμπορεύμα εμφανίζεται σάν κάτι τό αυτοτελές. Σάν αξία όμως εμφανίζεται άπλώς σάν κάτι τό δοσμένο, σάν κάτι άπλώς τό καθορισμένο από τή σχέση του προς τόν κοινωνικά αναγκαίο, ίσο, άπλό χρόνο εργασίας. Είναι τόσο σχετικό, ώστε, αν αλλάζει ό απαιτούμενος για τήν αναπαραγωγή του χρόνος εργασίας, αλλάζει ή αξία του έμπορεύματος, παρ' όλον ότι ό πραγματικά περιεχόμενος σ' αυτό χρόνος εργασίας έμεινε άμετάβλητος.

[817] Σέ πόσο βαθύ φειχισμό είναι χωμένος ό βρωμοεξυπνάκας μας καί πώς μετατρέπει τό σχετικό σέ κάτι τό θετικό, τό δείχνει πιό χτυπητά από καθετί άλλο ή παρακάτω φράση:

«Η αξία είναι ιδιότητα των πραγμάτων, ό πλούτος είναι ιδιότητα των ανθρώπων. Μ' αυτή τήν έννοια ή αξία περιλαμβάνει κατ' ανάγκη τήν άνταλλαγή, ό πλούτος όχι» (στό ίδιο, σελ. 16).

Τά πλούτη είναι έδω αξίες χρήσης. Αυτές οι αξίες χρήσης είναι βέβαια πλούτη σέ σχέση μέ τούς ανθρώπους, ένα πράγμα όμως είναι μέ τίς δικές του properties, μέ τίς δικές του ιδιότητες, μιά αξία χρήσης, καί έπομένως ένα στοιχείο του πλούτου για τούς ανθρώπους. Αν αφαιρέσεις από τό σταφύλι τίς ιδιότητες πού τό κάνουν σταφύλι, τότε παύει ή αξία χρήσης πού είχε για τούς ανθρώπους σάν σταφύλι, έτσι όμως

παύει σάν σταφύλι νά ἀποτελεῖ ἓνα στοιχεῖο τοῦ πλούτου. Τά πλούτη σάν ταυτόσημα μέ τίς ἀξίες χρήσης εἶναι ἰδιότητες πραγμάτων, πού τίς ἐπωφελοῦνται οἱ ἄνθρωποι καί πού ἐκφράζουν μιά σχέση μέ τίς ἀνάγκες τους. Ἀντίθετα, γιά τόν συγγραφέα μας ἡ «ἀξία» πρέπει νά εἶναι ἡ «ἰδιότητα τῶν πραγμάτων»! («property of things»).

Σάν ἀξίες τά ἐμπορεύματα εἶναι κοινωνικά μεγέθη, δηλαδή κάτι τό ἀπόλυτα διαφορετικό ἀπό τίς «ἰδιότητές» τους σάν «πράγματα». Σάν ἀξίες παρασταίνουν μόνο σχέσεις τῶν ἀνθρώπων στήν παραγωγική δραστηριότητά τους. Στήν πραγματικότητα ἡ ἀξία περιλαμβάνει «ἀνταλλαγές», οἱ ἀνταλλαγές ὅμως εἶναι ἀνταλλαγές πραγμάτων ἀνάμεσα σέ ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖες δέν ἀφοροῦν καθόλου τά πράγματα σάν τέτια. Τό πρᾶγμα διατηρεῖ τίς ἴδιες «ἰδιότητες», ἀδιάφορο ἂν βρισκεται στά χέρια τοῦ Α ἢ τοῦ Β. Πράγματι ἡ ἔννοια τῆς «ἀξίας» προϋποθέτει «ἀνταλλαγές» τῶν προϊόντων. Ἐκεῖ ὅπου ἡ ἐργασία γίνεται ἀπό κοινού, οἱ σχέσεις τῶν ἀνθρώπων στήν κοινωνική τους παραγωγή δέν παρασταίνονται σάν «ἀξίες πραγμάτων». Ἡ ἀνταλλαγή προϊόντων σάν ἐμπορευμάτων εἶναι μιά καθορισμένη μέθοδος ἀνταλλαγῆς ἐργασίας, καί ἐξάρτησης τῆς ἐργασίας τοῦ καθενός ἀπό τήν ἐργασία τοῦ ἄλλου, ἓνα καθορισμένο εἶδος κοινωνικῆς ἐργασίας ἢ κοινωνικῆς παραγωγῆς.

Στό πρῶτο μέρος τοῦ συγγράμματός μου^[36] ἔχω ἀναφέρει, πῶς ἡ βασιζόμενη στήν ἀτομική ἀνταλλαγή ἐργασία χαρακτηρίζεται ἀπό τό γεγονός ὅτι ὁ κοινωνικός χαρακτήρας τῆς ἐργασίας «παρασταίνεται» ἀνάποδα σάν «ἰδιότητα» τῶν πραγμάτων, ὅτι μιά κοινωνική σχέση ἐμφανίζεται σάν σχέση τῶν πραγμάτων μεταξύ τους (τῶν προϊόντων, τῶν ἀξιῶν χρήσης, τῶν ἐμπορευμάτων). Αὐτή τήν ἐπίφαση τήν παίρνει ὁ φετιχιστής μας σάν κάτι τό πραγματικό καί πιστεύει στήν πραγματικότητα ὅτι ἡ ἀνταλλακτική ἀξία τῶν πραγμάτων καθορίζεται ἀπό τίς ἰδιότητές τους σάν πραγμάτων, ὅτι γενικά ἀποτελεῖ μιά φυσική ἰδιότητά τους. Κανένας φυσιοδίφης δέν ἔχει ὡς τώρα ἀνακαλύψει μέ ποιές φυσικές ἰδιότητες ὁ ταμπάκος καί ἓνας πίνακας ζωγραφικῆς εἶναι σέ μιά καθορισμένη ἀναλογία «ἰσοδύναμα» μεταξύ τους.

Αὐτός ὁ ἐξυπνάκιος μετατρέπει λοιπόν τήν ἀξία σέ κάτι τό ἀπόλυτο, «σέ ἰδιότητα τῶν πραγμάτων», ἀντί νά δεῖ σ' αὐτήν μόνο κάτι τό σχετικό, τή σχέση τῶν πραγμάτων μέ τήν κοινωνική ἐργασία, τή σχέση μέ τήν κοινωνική ἐργασία πού βασιίζεται στήν ἀτομική ἀνταλλαγή, στήν ὁποία τά πράγματα καθορίζονται ὄχι σάν κάτι τό αὐτοτελές, ἀλλά σάν ἀπλές ἐκφράσεις τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς.

Τό νά λές ὅμως ὅτι ἡ «ἀξία» δέν εἶναι κάτι τό ἀπόλυτο, ὅτι δέν πρέπει νά ἐννοεῖται σάν μιά ὄντοτητα (an entity), εἶναι κάτι ἐντελῶς τό διαφορετικό ἀπό τό νά βεβαιώνεις ὅτι τά ἐμπορεύματα ὀφείλουν ὑποχρεωτικά νά δίνουν στήν ἀνταλλακτική τους ἀξία μιά ἔκφραση αὐτοτελή, διαφορετική καί ἀνεξάρτητη ἀπό τήν ἀξία τους χρήσης ἢ ἀπό τήν ὑπαρξή τους σάν ὑλικά προϊόντα, ὅτι δηλαδή ἡ κυκλοφορία τῶν ἐμπορευμάτων πρέπει νά προχωρήσει στή δημιουργία τοῦ χρήματος. Τά ἐμπορεύματα δίνουν στήν ἀνταλλακτική τους ἀξία αὐτή τήν ἔκφραση στό χρήμα, πρῶτα στήν τιμή, μέ τήν ὁποία παρασταίνονται ὅλα σάν ὑλοποίηση τῆς ἴδιας ἐργασίας, σάν ἐκφράσεις τῆς ἴδιας οὐσίας πού διαφέρουν μόνο ποσοτικά μεταξύ τους. Ἡ ἴδια ἡ αὐτοτελής ὑπαρξη τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορεύματος στό χρήμα εἶναι τό προϊόν τοῦ προτσές ἀνταλλαγῆς, τῆς ἀνάπτυξης τῶν περιεχομένων στό ἐμπόρευμα ἀντιφάσεων ἀνάμεσα στήν ἀξία χρήσης καί στήν ἀνταλλακτική ἀξία καί τῆς ὄχι λιγότερο περιεχόμενης σ' αὐτό ἀντίφασης, ὅτι ἡ συγκεκριμένη, ιδιαίτερη ἐργασία τοῦ ἀτομικοῦ παραγωγοῦ πρέπει νά παρασταίνεται σάν τό ἀντίθετό της, σάν ἴδια, ἀναγκαία, γενική καί στή μορφή αὐτή σάν κοινωνική ἐργασία. Στήν ἔκφραση τοῦ ἐμπορεύματος σάν χρήματος δέν περιέχεται μόνο ὅτι τά διάφορα ἀξιακά μεγέθη τῶν ἐμπορευμάτων μετριοῦνται μέ τήν ἔκφραση τῶν ἀξιῶν τους, μέ τήν ἀξία χρήσης ἑνός ἀποκλειστικοῦ ἐμπορεύματος, ἀλλά ὅτι ταυτόχρονα παρασταίνονται ὅλα μέ μιά μορφή, μέ τήν ὁποία ὑπάρχουν σάν ἐνσάρκωση τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας καί γι' αὐτό μπορεῖ ν' ἀνταλλάσσονται μέ κάθε ἄλλο ἐμπόρευμα, μπορεῖ νά μετατρέπονται κατά βούληση σέ ὁποιαδήποτε ἀξία χρήσης. Γι' αὐτό ἡ ἔκφρασή τους στό χρήμα — στήν τιμή — ἐμφανίζεται πρῶτα μόνον ἰδεατά, μιά ἔκφραση πού τήν πραγματοποιοῦν μόνο μέ τήν πραγματική πούληση. Τό λάθος τοῦ Ρικάρνο συνίσταται στό ὅτι ἀσχολεῖται μόνο μέ τό μέγεθος τῆς ἀξίας. Γι' αὐτό ἡ προσοχή του στρέφεται μόνο στήν [818] *σχετική ποσότητα τῆς ἐργασίας*, πού παρασταίνουν τά διάφορα ἐμπορεύματα καί πού τά περιέχουν σάν ἐνσωματωμένες σ' αὐτά ἀξίες. Ἡ περιεχόμενη ὅμως σ' αὐτά ἐργασία πρέπει νά παρασταίνεται σάν κοινωνική ἐργασία, σάν ἀλλοτριωμένη ἀτομική ἐργασία. Στήν τιμή ἡ ἔκφραση αὐτή εἶναι ἰδεατή. Μόνο στήν πούληση πραγματοποιεῖται. Αὐτή ἡ μετατροπή τῶν ἐργασιῶν τῶν ἀτόμων πού περιέχονται στά ἐμπορεύματα σέ ὅμοια κοινωνική ἐργασία καί πού γιά τόν λόγο αὐτό μπορεῖ νά παρασταίνεται μέ ὅλες τίς ἀξίες χρήσης, μέ ἐργασία πού μπορεῖ ν' ἀνταλλάσσεται μέ ὅλα, αὐτή ἡ ποιοτική πλευρά τῆς ὑπόθεσης, πού περιέχεται στήν ἔκφραση τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας σάν χρήματος, δέν ἔχει ἀναπτυχθεῖ

ἀπό τόν Ρικάρντο. Ὁ Ρικάρντο παραβλέπει αὐτό τό περιστατικό - τήν ἀνάγκη νά παρουσιάσει τήν ἐργασία πού περιέχεται σ' αὐτά σάν ἴδια κοινωνική ἐργασία, δηλαδή, σάν χρήμα.

Ἡ ἐμφάνιση τοῦ κεφαλαίου ἀπό τήν πλευρά της προϋποθέτει ἤδη τήν πλήρη ἀνάπτυξη τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορεύματος καί, ἐπομένως, τήν αὐτοτελή ὑπαρξή της στό χρήμα. Στό προτσές παραγωγῆς καί κυκλοφορίας τοῦ κεφαλαίου τό ξεκίνημα γίνεται ἀπό τήν ἀξία σάν αὐτοτελή μορφή πού διατηρεῖται, αὐξάνει, καί τήν αὔξησή της τή μετράει μέ τό ἀρχικό μέγεθός της σ' ὅλες ἐκεῖνες τίς ἀλλαγές, ἀπό τίς ὁποῖες περνοῦν ὅλα τά ἐμπορεύματα, μέ τά ὁποῖα παρασταίνονται, καί ἀνεξάρτητα ἀπό τό ἄν παρασταίνεται ἡ ἴδια μέ τίς διάφορες ἀξίες χρήσης, ἄν ἀλλάζει τά ἐμπορεύματα πού τῆς χρησιμεύουν σάν σωματικά περιβλήματα. Ἡ σχέση ἀνάμεσα στήν προυποθεθειμένη ἀπό τήν παραγωγή ἀξία πρὸς τήν ἀξία πού προκύπτει ἀπό τήν παραγωγή — σάν προυποθεθειμένη ἀξία τό κεφάλαιο εἶναι κεφάλαιο σέ ἀντίθεση μέ τό κέρδος — ἀποτελεῖ τό στοιχείο πού δεσπόζει καί καθορίζει ὅλο τό κεφαλαιοκρατικό προτσές παραγωγῆς. Δέν εἶναι μονάχα μιά αὐτοτελής ἐκφραση τῆς ἀξίας, ὅπως γίνεται μέ τό χρήμα, ἀλλά ἀξία στό προτσές τῆς κίνησής της, ἀξία ἢ ὁποῖα διατηρεῖται σ' ἓνα προτσές, στό ὁποῖο οἱ ἀξίες χρήσης παίρνουν τίς πῖο διαφορετικές μορφές. Ἔτσι ἡ αὐτοτελής ὑπαρξή τῆς ἀξίας ἐμφανίζεται στό κεφάλαιο σέ πολύ ὑψηλότερη βαθμίδα ἀπ' ὅ,τι στό χρήμα.

Ἰστερα ἀπ' ὅλα αὐτά μπορεῖ νά κρίνει κανεῖς τόν «λογά» ἐξυπνάκια μας, ὁ ὁποῖος τήν αὐτοτελή ὑπαρξή τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας τήν πραγματεύεται σάν τρόπο τοῦ λέγειν, *manner of talking*, σάν σχολαστική ἐπινόηση.

«Ἡ λέξη ἀξία, ἢ *valeur* στά γαλλικά, δέν χρησιμοποιεῖται μόνο ἀπόλυτα ἀντί νά χρησιμοποιεῖται σχετικά, σάν μιά ιδιότητα πραγμάτων, ἀλλά χρησιμοποιεῖται ἀπό μερικούς μέ τήν ἔννοια ἑνός ἐμπορεύματος πού μπορεῖ νά μετρηθεῖ. "Κατέχω μιά ἀξία", "μεταφέρω ἓνα μέρος τῆς ἀξίας"» (ἓνα τόσο σημαντικό στοιχείο γιά τό πάγιο κεφάλαιο), «"τό ποσό ἢ τό σύνολο τῆς ἀξίας" κλπ. - δέν ξέρω τί θέλουν νά πούν ὅλα αὐτά» (στό ἴδιο, σελ. 57).

Τό γεγονός ὅτι ἡ ἴδια ἢ ἀξία, πού ἀπόκτησε αὐτοτέλεια στό χρήμα, ἔχει πάλι μόνο μιά σχετική ἐκφραση, ἐπειδὴ τό ἴδιο τό χρήμα εἶναι ἐμπόρευμα καί γιά τόν λόγο αὐτό ἔχει μεταβαλλόμενη ἀξία, δέν ἀλλάζει τίποτα στήν ὑπόθεση, ἀλλά πρόκειται γιά μιά ἀτέλεια πού πηγάζει ἀπό τή φύση τοῦ ἐμπορεύματος καί ἀπό τήν ἀπαραίτητη ἐκφραση τῆς

άνταλλακτικῆς του ἀξίας σέ διάκριση ἀπό τήν ἀξία του χρήσης. "Ὅτι ὁ ἄνθρωπός μας «δέν τό ξέρει» αὐτό, τό ἔχει δείξει πέρα γιά πέρα. Αὐτό μᾶς τό δείχνει τό εἶδος τῆς κριτικῆς του, πού θέλει εὐχαρίστως νά παραμερίσει στά λόγια τίς δυσκολίες πού βρίσκονται στούς ἀντιφάσκοντες καθορισμούς τῶν ἴδιων τῶν πραγμάτων σάν προϊόντων τῆς σκέψης ἢ σάν σύγκρουση τῶν ὀρισμῶν.

«"Ἡ σχετική ἀξία δύο πραγμάτων"» μπορεῖ νά σημαίνει δύο πράγματα: τή σχέση στήν ὁποία ἀνταλλάσσονται ἢ θά ἀνταλλάσσονταν μεταξύ τους δύο πράγματα, ἢ τίς σχετικές ποσότητες ἐνός τρίτου πράγματος, μέ τίς ὁποῖες ἀνταλλάσσεται ἢ θά ἀνταλλάσσόταν τό καθένα ἀπ' αὐτά» (στό ἴδιο, σελ. 53).

Πρῶτα, αὐτό θά ἦταν ἓνας πολύ ὠραῖος ὀρισμός. "Ἄν 3 λίβρες καφές ἀνταλλάσσονται σήμερα ἢ θά ἀνταλλάσσονται αὔριο μέ 1 λίβρα τσαί, αὐτό δέν θά πει καθόλου ὅτι ἔχουν ἀνταλλαχθεῖ μεταξύ τους ἰσοδύναμα. "Ἄν ἦταν ἔτσι, ἓνα ἐμπόρευμα θά μπορούσε νά ἀνταλλάσσεται πάντα μόνο στήν ἀξία του, ἀφοῦ ἡ ἀξία του θά ἦταν μιά ὁποιαδήποτε ποσότητα ἀπό ἄλλα ἐμπορεύματα, μέ τήν ὁποία ἔχει ἀνταλλαχθεῖ στήν τύχη. Κατά κανόνα ὅμως δέν ἐννοοῦν αὐτό, ἐκεῖνοι πού λένε ὅτι 3 λίβρες καφές ἔχουν ἀνταλλαχθεῖ μέ ἓνα ἰσοδύναμο σέ τσαί. Στίς περιπτώσεις αὐτές ὑποθέτουν πῶς, ὕστερα ἀπό τήν ἀνταλλαγή, στά χέρια τοῦ καθενός πού ἔχει ἀνταλλάξει βρίσκεται, ὅπως καί προηγούμενα, ἓνα ἐμπόρευμα ἴσης ἀξίας. Ἡ σχέση στήν ὁποία ἀνταλλάσσονται δύο ἐμπορεύματα δέν καθορίζει τήν ἀξία τους, ἀλλά ἡ ἀξία τους καθορίζει τή σχέση στήν ὁποία ἀνταλλάσσονται. "Ἄν ἡ ἀξία δέν εἶναι παρά ἡ ποσότητα τοῦ ἐμπορεύματος μέ τό ὁποῖο ἀνταλλάσσεται τυχαῖα τό ἐμπόρευμα Α, τότε πῶς θά ἐκφραστεῖ ἡ ἀξία τοῦ Α μέ τό ἐμπόρευμα Β, Γ κλπ.; Γιατί, [819] ἐφόσον δέν ὑπάρχει ἓνα ἐσωτερικό μέτρο ἀνάμεσα σ' αὐτά τά δύο ἐμπορεύματα, ἡ ἀξία τοῦ Α δέν μπορεῖ νά ἐκφραστεῖ μέ τό Β, πρῖν ἀνταλλαχθεῖ μέ τό Β.

Σχετική ἀξία σημαίνει πρῶτα ἓνα μέγεθος ἀξίας σέ διάκριση ἀπό τήν ποιότητα νά εἶναι γενικά ἀξία. Γι' αὐτό ἐπίσης ἡ ἀξία δέν εἶναι κάτι τό ἀπόλυτο. Σημαίνει δεύτερον: τήν ἀξία ἐνός ἐμπορεύματος ἐκφρασμένη μέ τήν ἀξία χρήσης ἐνός ἄλλου ἐμπορεύματος. Αὐτό εἶναι μόνο μιά σχετική ἐκφραση τῆς ἀξίας του, δηλαδή σέ σχέση μέ τό ἐμπόρευμα, μέ τό ὁποῖο ἐκφράζεται. Ἡ ἀξία μιᾶς λίβρας καφέ ἐκφράζεται μέ τό τσαί μόνο σχετικά. Γιά νά ἐκφραστεῖ ἀπόλυτα — ἀκόμα καί μέ σχετικό τρόπο, δηλαδή ὄχι σέ σχέση μέ τόν χρόνο ἐργασίας, ἀλλά σέ σχέση μέ ἄλλα ἐμπορεύματα — θά ἔπρεπε νά τήν ἐκφράσει κανεῖς μέ

μιά ἀτελείωτη σειρά ἐξισώσεων μέ ὅλα τά ἄλλα ἐμπορεύματα. Αὐτό θά ἦταν μιά ἀπόλυτη ἐκφραση τῆς σχετικῆς του ἀξίας. Ἡ ἀπόλυτη ἐκφραση του θά ἦταν ἡ ἐκφραση του σέ χρόνο ἐργασίας, καί μ' αὐτή τήν ἀπόλυτη ἐκφραση θά παρασταινόταν σάν κάτι τό σχετικό, στήν ἀπόλυτη ὁμως σχέση, μέ τήν ὁποία εἶναι μιά ἀξία.

Ἄς ἔλθουμε τώρα στόν Μπαίτλυ.

Μιά μόνο θετική ὑπηρεσία προσφέρει τό σύγγραμμά του - ὅτι πρῶτος ἔχει καθορίσει πιό σωστά τό μέτρο τῆς ἀξίας, ὀηλαδή, στήν πράξη, μιά ἀπό τίς λειτουργίες τοῦ χρήματος ἢ τό χρήμα σέ ἕναν ἰδιαίτερο καθορισμό μορφῆς. Γιά νά μετρηθοῦν οἱ ἀξίες τῶν ἐμπορευμάτων — γιά ἕνα ἐξωτερικό μέτρο τῶν ἀξιῶν — δέν εἶναι ἀπαραίτητο νά εἶναι μή μεταβλητή ἡ ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος, μέ τό ὁποῖο μετροῦνται τά ἄλλα ἐμπορεύματα. (Πρέπει, ἀντίθετα, ὅπως τό ἔχω ἀποδείξει στό πρῶτο μέρος¹⁵⁷, νά εἶναι μεταβλητή, ἐπειδὴ τό ἴδιο τό μέτρο τῶν ἀξιῶν εἶναι ἐμπόρευμα καί πρέπει νά εἶναι ἐμπόρευμα, γιατί διαφορετικά δέν θά εἶχε ἕνα κοινό ἐσωτερικό μέτρο μέ τά ἄλλα ἐμπορεύματα). Ἄν λ.χ. μεταβάλλεται ἡ ἀξία τοῦ χρήματος, τότε αὐτή μεταβάλλεται ἐξίσου σέ σχέση μέ ὅλα τά ἄλλα ἐμπορεύματα. Γι' αὐτό οἱ σχετικές ἀξίες τους ἐκφράζονται ἐξίσου σωστά μ' αὐτό, σάν νά εἶχε μείνει ἀμετάβλητη.

Ἔτσι εἶχε παραμεριστεῖ τό πρόβλημα νά βρεθεῖ ἕνα «μή μεταβλητό μέτρο τῶν ἀξιῶν». Μόνο πού αὐτό τό ἴδιο τό πρόβλημα (τό ἐνδιαφέρον ὀρισμένων νά συγκρίνουν ἀξίες ἐμπορευμάτων διάφορων ἱστορικῶν περιόδων, στήν πράξη δέν εἶναι ἕνα αὐτό καθεαυτό οἰκονομικό ἐνδιαφέρον, ἀλλά ἕνα ἀκαδημαϊκό ἐνδιαφέρον) προέκυψε ἀπό μιά παρανόηση καί συγκάλυπτε ἕνα βαθύτερο καί σημαντικότερο ζήτημα. Ἐνα «μή μεταβλητό μέτρο τῶν ἀξιῶν» θά πεί πρῖν ἀπ' ὅλα ἕνα μέτρο τῶν ἀξιῶν, πού τό ἴδιο ἔχει μή μεταβλητή ἀξία, ὀηλαδή, μιά καί ἡ ἴδια ἡ ἀξία εἶναι ἕνας καθορισμός τοῦ ἐμπορεύματος, θά πεί ἕνα ἐμπόρευμα μέ μή μεταβλητή ἀξία. Ἄν λ.χ. ὁ χρυσός καί τό ἀσήμι ἢ τό σιτάρι ἦταν τέτια ἐμπορεύματα ἢ ἀκόμα καί ἡ ἐργασία, τότε θά μπορούσε κανεῖς, συγκρίνοντας μ' αὐτά τήν σχέση, μέ τήν ὁποία τά ἄλλα ἐμπορεύματα ἀνταλλάσσονται μαζί τους, νά μετρήσει μέ ἀκρίβεια τίς ἀλλαγές στήν ἀξία αὐτῶν τῶν ἄλλων ἐμπορευμάτων μέ τήν τιμή τους σέ χρυσό, σέ ἀσήμι, σέ σιτάρι ἢ μέ τήν σχέση τους πρὸς τόν μισθό ἐργασίας. Ἐπομένως στό πρόβλημα, ὅπως ἔχει τοποθετηθεῖ μέ τόν τρόπο

αυτό, ἔχει ὑποτεθεῖ προκαταβολικά ὅτι ὅσον ἀφορᾶ τό μέτρο τῶν ἀξιῶν πρόκειται ἀπλῶς γιά ἓνα ἐμπόρευμα, μέ τό ὁποῖο ὅλα τά ἄλλα ἐμπορεύματα ἐκφράζουν τήν ἀξία τους, εἴτε γιά τό ἐμπόρευμα, μέ τό ὁποῖο τήν ἐκφράζουν πραγματικά — γιά τό χρῆμα, γιά τό ἐμπόρευμα πού λειτουργεῖ σάν χρῆμα — ἢ γιά ἓνα ἐμπόρευμα, τό ὁποῖο θά ἦταν τό χρῆμα, λόγω τῆς μή μεταβλητῆς ἀξίας του, μέ τό ὁποῖο λογαριάζει ὁ θεωρητικός. Ἀποδείχνεται ὅμως ὅτι κάτω ἀπό ὅλες τίς συνθήκες ἐδῶ πρόκειται μόνο γιά ἓνα χρῆμα, πού σάν μέτρο τῶν ἀξιῶν δέν θά ὑποβαλλόταν τό ἴδιο — θεωρητικά ἢ πρακτικά — σέ ἀξιακές μεταβολές.

Γιά νά μπορούν ὅμως τά ἐμπορεύματα νά ἐκφράζουν αὐτοτελῶς σέ χρῆμα τήν ἀνταλλακτική τους ἀξία μέ ἓνα τρίτο ἐμπόρευμα, μέ τό ἀποκλειστικό ἐμπόρευμα — προυποτίθενται ἤδη οἱ ἀξίες τῶν ἐμπορευμάτων. Πρόκειται ἀκόμα μόνο γιά τό ὅτι πρέπει νά συγκρίνονται ποσοτικά. Γιά νά ἐκφράζονται οἱ ἀξίες τους καί οἱ ἀξιακές διαφορές τους μ' αὐτό τόν τρόπο ἔχει προυποτεθεῖ κιόλας μιά ἐνότητα, πού τά ἐξομοιώνει ποιοτικά μ' αὐτά σάν ἀξία — πού τά κάνει ἀξίες. Ἄν ὅλα τά ἐμπορεύματα ἐκφράζουν τίς ἀξίες τους λ.χ. μέ χρυσό, τότε αὐτή ἡ ἔκφρασή τους μέ χρυσό, ἡ τιμή τους σέ χρυσό, ἡ ἐξίσωσή τους μέ τόν χρυσό, μιά ἐξίσωση μέ τήν ὁποία φωτίζεται ἡ ἀξιακή τους σχέση μεταξύ τους, μπορεῖ νά ὑπολογιστεῖ, γιατί ἔχουν τώρα ἐκφραστεῖ σάν διάφορες ποσότητες χρυσοῦ, καί μέ τόν τρόπο αὐτό τά ἐμπορεύματα παρασταίνονται μέ τίς τιμές τους σάν [820] ὁμώνυμα καί συγκρίσιμα μεγέθη.

Γιά νά παρασταθοῦν ὅμως ἔτσι τά ἐμπορεύματα, πρέπει νά εἶναι ἤδη ταυτόσημα σάν ἀξίες. Διαφορετικά θά ἦταν ἀδύνατο νά λυθεῖ τό πρόβλημα τῆς ἔκφρασης τῆς ἀξίας τοῦ κάθε ἐμπορεύματος μέ χρυσό, ἄν δέν μπορούσαν τό ἐμπόρευμα καί ὁ χρυσός ἢ ὁποιαδήποτε ἄλλα δύο ἐμπορεύματα νά ἐκφράζονται τό ἓνα μέ τό ἄλλο σάν ἀξίες, σάν παραστάσεις τῆς ἴδιας ἐνότητας. Ἡ στό ἴδιο τό πρόβλημα ὑπάρχει κιόλας αὐτή ἡ προυπόθεση. Τά ἐμπορεύματα ἔχουν προυποτεθεῖ ἤδη σάν ἀξίες, σάν ἀξίες πού διαφέρουν ἀπό τίς ἀξίες τους χρήσης, προτοῦ ἀκόμα νά μπορεῖ νά γίνεται λόγος γιά μιά παράσταση τῆς ἀξίας αὐτῆς μέ ἓνα ἰδιαίτερο ἐμπόρευμα. Γιά νά μπορούν δύο ποσότητες διαφορετικῶν ἀξιῶν χρήσης νά ἔχουν ἐξισωθεῖ ἢ μιά μέ τήν ἄλλη σάν ἰσοδύναμα, ἔχει ἤδη προυποτεθεῖ ὅτι εἶναι ἴσες μέ μιά τρίτη, ποιοτικά ἴδιες, καί ὅτι εἶναι ἀπλῶς διαφορετικές ποσοτικές ἐκφράσεις αὐτοῦ τοῦ ποιοτικά ὁμοίου.

Τό πρόβλημα γιά μιά «μή μεταβλητή κλίμακα τῆς ἀξίας» ἦταν λοιπόν πράγματι μονάχα μιά λαθεμένη ἔκφραση γιά τήν ἀναζήτηση

τῆς ἔννοιας, τῆς φύσης τῆς ἴδιας τῆς ἀξίας, ὁ καθορισμός τῆς ὁποίας δέν μποροῦσε νά εἶναι πάλι μιά ἀξία, καί ἐπομένως νά μὴν ὑπόκειται σάν ἀξία στίς μεταβολές. Ἡ ἔννοια αὐτὴ εἶναι ὁ χρόνος ἐργασίας - ἡ κοινωνική ἐργασία, ὅπως παρασταίνεται εἰδικά στήν ἐμπορευματική παραγωγή. Ἡ ποσότητα ἐργασίας δέν ἔχει ἀξία, δέν εἶναι ἐμπόρευμα, ἀλλά εἶναι αὐτό πού μετατρέπει τὰ ἐμπορεύματα σέ ἀξίες, εἶναι ἡ ἐνότητά τους, σάν ἔκφρασή τους εἶναι ποιοτικά ὅμοια καί μόνο ποσοτικά εἶναι διαφορετικά. Ἐμφανίζονται σάν ἔκφραση καθορισμένων ποσοτήτων κοινωνικοῦ χρόνου ἐργασίας.

Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ὁ χρυσός ἔχει μὴ μεταβλητὴ ἀξία. Ἄν στήν περίπτωση αὐτὴ οἱ ἀξίες ὅλων τῶν ἐμπορευμάτων ἐκφράζονταν μέ χρυσό, τότε θά μπορούσα τίς ἀξιακές ἀλλαγές τῶν ἐμπορευμάτων νά τίς μετράω στίς χρυσές τιμές τους. Γιά νά ἐκφραστοῦν ὅμως μέ χρυσό οἱ ἀξίες τῶν ἐμπορευμάτων, πρέπει τὰ ἐμπορεύματα καί ὁ χρυσός νά εἶναι σάν ἀξίες ταυτόσημα. Μόνο σάν καθορισμένες ποσοτικές ἐκφράσεις αὐτῆς τῆς ἀξίας, σάν καθορισμένα ἀξιακά μεγέθη θά μπορούσαν ὁ χρυσός καί τό ἐμπόρευμα νά θεωροῦνται ταυτόσημα. Ἡ μὴ μεταβλητὴ ἀξία τοῦ χρυσοῦ καί ἡ μεταβλητὴ ἀξία τῶν ὑπόλοιπων ἐμπορευμάτων δέν θά ἐμπόδιζε νά εἶναι σάν ἀξίες τό ἴδιο πράγμα, νά εἶναι ἀπὸ τὴν ἴδια οὐσία. Πρῶτα, θά ἔπρεπε νά ἔχει ἐκφραστῆ, νά ἔχει ἐκτιμηθεῖ ἡ ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων σέ χρυσό — δηλαδή νά παρασταθοῦν ὁ χρυσός καί τὰ ἐμπορεύματα σάν ἐκφράσεις τῆς ἴδιας ἐνότητας, σάν ἰσοδύναμα — προτοῦ μᾶς ὀδηγήσει ἓνα βῆμα μπρός ἢ μὴ μεταβλητὴ ἀξία τοῦ χρυσοῦ.

{Γιά νά μποροῦν τὰ ἐμπορεύματα νά μετριοῦνται μέ τὴν περιεχόμενὴ σ' αὐτὰ ποσότητα ἐργασίας — καί τό μέτρο γιά τὴν ποσότητα τῆς ἐργασίας εἶναι ὁ χρόνος — πρέπει οἱ διαφορετικοῦ εἴδους ἐργασίες πού περιέχονται στὰ ἐμπορεύματα νά ἀναχθοῦν σέ ἴδια ἀπλή ἐργασία, σέ μέση ἐργασία, σέ συνηθισμένη, σέ ἀνειδίκευτη ἐργασία (unskilled labour). Μόνον τότε μπορεῖ ἡ ποσότητα τοῦ περιεχόμενου σ' αὐτὰ χρόνου ἐργασίας νά μετριοῦται μέ τόν χρόνο, μέ ἓνα ἴδιο μέτρο. Ποιοτικά πρέπει ἡ ἐργασία αὐτὴ νά εἶναι ἴδια, γιά νά γίνουν οἱ διαφορές τῆς ἀπλῶς ποσοτικές, ἀπλές διαφορές μεγέθους. Αὐτὴ ἡ ἀναγωγή σέ ἀπλή μέση ἐργασία δέν εἶναι ὅμως ὁ μοναδικός καθορισμός (Bestimmtheit) τῆς ποιότητος αὐτῆς τῆς ἐργασίας, στήν ὁποία ἀνάγονται σάν ἐνότητα οἱ ἀξίες τῶν ἐμπορευμάτων. Ὅτι ἡ ποσότητα τῆς περιεχόμενης σ' ἓνα ἐμπόρευμα ἐργασίας εἶναι ἡ κοινωνικά ἀναγκαῖα γιά τὴν παραγωγή τοῦ ποσότητα — ὅταν λοιπόν ὁ χρόνος ἐργασίας εἶναι ὁ ἀναγκαῖος

χρόνος ἐργασίας — είναι ἕνας καθορισμός πού ἀφορᾶ μόνο τό μέγεθος τῆς ἀξίας. Ἡ ἐργασία ὅμως πού ἀποτελεῖ τήν ἐνότητα τῶν ἀξιῶν, δέν εἶναι μόνο ὅμοια, ἀπλή μέση ἐργασία. Ἡ ἐργασία εἶναι ἐργασία τοῦ ἰδιώτη, πού παρασταίνεται μέ ἕνα καθορισμένο προϊόν. Σάν ἀξία ὅμως τό προϊόν πρέπει νά εἶναι ἐνσάρκωση τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας καί σάν τέτιο πρέπει νά εἶναι ἄμεσα μετατρέψιμο ἀπό τή μιά ἀξία χρήσης σέ ὁποιαδήποτε ἄλλη. (Πρέπει νά μήν ἔχει σημασία ποιᾶ εἶναι ἡ συγκεκριμένη ἀξία χρήσης, μέ τήν ὁποία παρασταίνεται ἄμεσα ἡ ἐργασία, γιά νά μπορεί ἡ ἔκφραση τοῦ προϊόντος νά μεταφέρεται ἀπό τή μιά μορφή ἀξίας χρήσης στήν ἄλλη). Ἐπομένως ἡ ἀτομική ἐργασία πρέπει νά παρασταίνεται ἄμεσα σάν τό ἀντίθετό της, σάν κοινωνική ἐργασία. Αὐτή ἡ μεταμορφωμένη ἐργασία μέ τήν ἄμεσα ἀντίθετη μορφή της εἶναι ἀφηρημένη γενική ἐργασία, ἡ ὁποία γιά τόν λόγο αὐτό παρασταίνεται καί μέ ἕνα γενικό ἰσοδύναμο. Μόνο μέ τήν ἐκποίηση (Veraussetzung) ἡ ἀτομική ἐργασία παρασταίνεται πραγματικά σάν τό ἀντίθετό της. Τό ἐμπόρευμα πρέπει ὅμως νά ἔχει αὐτή τήν γενική ἔκφραση, προτοῦ ἐκποιηθεῖ. Αὐτή ἡ ἀνάγκη τῆς παράστασης τῆς ἀτομικῆς ἐργασίας σάν γενικῆς ἐργασίας εἶναι ἡ ἀνάγκη τῆς παράστασης ἑνός ἐμπορεύματος μέ τή μορφή τοῦ χρήματος. Ἐφόσον τό χρήμα αὐτό χρησιμεύει σάν μέτρο καί σάν ἔκφραση τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορεύματος στήν τιμή του, τό ἐμπόρευμα παίρνει αὐτή τήν ἔκφραση. Μόνο μέ τήν πραγματική μετατροπή του σέ χρήμα, μέ τήν πούλησή του ἀποκτᾶ αὐτή τήν ἀντίστοιχη ἔκφραση σάν ἀνταλλακτική ἀξία. Ἡ πρώτη μετατροπή εἶναι ἀπλῶς ἕνα θεωρητικό, ἡ δεύτερη ἕνα πραγματικό πρῶτος.

[821] "Όταν γίνεται λοιπόν λόγος γιά τήν ὑπαρξη τοῦ ἐμπορεύματος μέ τή μορφή τοῦ χρήματος, ἐκεῖνο πού πρέπει νά ὑπογραμμίζεται δέν εἶναι μόνο ὅτι τά ἐμπορεύματα βρίσκουν στό χρήμα ἕνα καθορισμένο μέτρο γιά τό μέγεθος τῆς ἀξίας τους — ἐκφράζοντας ὅλα τήν ἀξία τους μέ τήν ἀξία χρήσης τοῦ ἰδίου ἐμπορεύματος — ἀλλά καί ὅτι ὅλα παρασταίνονται σάν ὑπαρξη τῆς κοινωνικῆς, ἀφηρημένης γενικῆς ἐργασίας. Πρόκειται γιά μιά μορφή, μέ τήν ὁποία ὅλα ἔχουν τήν ἴδια ὄψη, ὅλα ἐμφανίζονται σάν ἄμεση ἐνσάρκωση τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας, καί σάν τέτια ὅλα ἐνεργοῦν σάν ὑπαρξη τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας, ὅλα εἶναι ἄμεσα ἀνταλλάξιμα — ἀνάλογα μέ τό μέγεθος τῆς ἀξίας τους — μέ ὅλα τά ἄλλα ἐμπορεύματα, ἐνῶ στά χέρια ἐκείνου, τό ἐμπόρευμα τοῦ ὁποίου ἔχει μετατραπεί σέ χρήμα, δέν παρασταίνουν μέ μιά ἰδιαίτερη ἀξία χρήσης τήν ὑπαρξη τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας, ἀλλά τήν ὑπαρξη τῆς ἀξίας χρήσης (ὅπως τοῦ χρυσοῦ λ.χ.) σάν ἀπλοῦ

φορέα τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας. Ἐνα ἐμπόρευμα μπορεῖ νά πουλιέται κάτω ἢ πάνω ἀπό τήν ἀξία του. Αὐτό ἀφορᾷ μόνο τό μέγεθος τῆς ἀξίας του. Κάθε φορά ὅμως, ἀπό τή στιγμή πού ἔχει πουληθεῖ, πού ἔχει μετατραπεί σέ χρήμα, ἡ ἀνταλλακτική του ἀξία ἀποκτᾷ μιάν ὕπαρξη αὐτοτελή, χωρισμένη ἀπό τήν ἀξία του χρήσης. Ὑπάρχει στό ἐξῆς μόνο σάν μιᾷ καθορισμένη ποσότητα κοινωνικοῦ χρόνου ἐργασίας, καί ἀποδείχεται σάν τέτια μέ τό ὅτι μπορεῖ ν' ἀνταλλαχθεῖ ἄμεσα μέ ὁποιαδήποτε ἄλλη ἀξία χρήσης (ἀνάλογα μέ τό μέγεθός του). Τό σημεῖο αὐτό δέν μπορεῖ ἐπίσης νά παραβλέπεται κατά τήν ἐξέταση τοῦ χρήματος, ὅπως δέν μπορεῖ νά παραβλέπεται καί ἡ τυπική μεταμόρφωση, πού ὑφίσταται σάν στοιχεῖο τῆς ἀξίας ἐνός ἐμπορεύματος, ἡ περιεχόμενη σ' αὐτό ἐργασία καί ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ὄχι μιᾷ ποσοτική, ἀλλά ποιοτική ιδιότητα. Τό χρήμα ὅμως — σ' αὐτή τήν ἀπόλυτη ἀνταλλαξιμότητα πού ἔχει τό ἐμπόρευμα μέ τή μορφή τοῦ χρήματος, στήν ἀπόλυτη ἀποτελεσματικότητά του σάν ἀνταλλακτική ἀξία, κάτι πού δέν ἔχει καμιᾷ σχέση μέ τό μέγεθος τῆς ἀξίας καί ἀποτελεῖ ἕναν ὄχι ποσοτικό, ἀλλά ποιοτικό ὄρισμό — ἀποκαλύπτεται ὅτι στό τέλος τοῦ συντελούμενου ἀπό τό ἴδιο ἐμπόρευμα προτσές, ἀποκτᾷ αὐτοτελή ὕπαρξη ἡ ἀνταλλακτική ἀξία του καί παρασταίνεται πραγματικά μέ ἐλεύθερη μορφή δίπλα στήν ἀξία χρήσης, ἀκριβῶς ὅπως ὑπάρχει ἤδη ἰδεατά στήν τιμή τοῦ ἐμπορεύματος.

Ἀποδείχεται λοιπόν ὅτι ὁ «φαφλατάς παρατηρητής» («verbal observer») καταλαβαίνει, ὅπως καί ὁ Μπαϊήλυ, τόσο λίγα πράγματα ἀπό τήν ἀξία καί τήν οὐσία τοῦ χρήματος, ὅταν καί οἱ δύο τους πραγματεύονται τήν αὐτοτέλεια τῆς ἀξίας, σάν μιᾷ σχολαστική ἐπινόηση οἰκονομολόγων. Αὐτή ἡ αὐτοτέλεια προβάλλει ἀκόμα περισσότερο στό κεφάλαιο, κάτι πού ἀπό μιᾷ πλευρά μπορεῖ νά ὀνομαστεῖ ἀξία στό προτσές κίνησης — καί ἐπειδή τό κεφάλαιο ὑπάρχει αὐτοτελές μόνο μέ τή μορφή τοῦ χρήματος μπορεῖ νά ὀνομαστεῖ *χρήμα* στό προτσές κίνησης, τό ὁποῖο χρήμα περνάει ἀπό πολλά προτσές, στά ὁποῖα συντηρεῖται, ξεκινάει ἀπό τόν ἑαυτό του, ἐπιστρέφει στόν ἑαυτό του αὐξημένο. Εἶναι αὐτονόητο τό γεγονός ὅτι τό παράδοξο τῆς πραγματικότητας βρίσκει τήν ἔκφρασή του καί στά γλωσσικά παράδοξα, πού ἀντιφάσκουν μέ τόν κοινό νοῦ, ἀντιφάσκουν μ' αὐτά πού λένε καί πιστεύουν οἱ ἀγοραῖοι οἰκονομολόγοι. Οἱ ἀντιφάσεις πού προκύπτουν ἀπ' ὅλα αὐτά, ὅτι πάνω στή βάση τῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς ἡ ἀτομική ἐργασία παρασταίνεται σάν γενική κοινωνική ἐργασία, ὅτι οἱ σχέσεις τῶν προσώπων παρασταίνονται σάν σχέσεις πραγμάτων καί σάν πράγματα

— οί αντιφάσεις αυτές βρίσκονται στό ἴδιο τό ζήτημα, ὄχι στή γλωσσική ἔκφραση τοῦ ζητήματος.}

Ὁ Ρικάρντο δίνει συχνά τήν ἐντύπωση — καί πράγματι μιλάει καμιά φορά ἔτσι — ὅτι κατά τή γνώμη του, ἡ ποσότητα τῆς ἐργασίας ἀποτελεῖ τάχα μιά λύση τοῦ λαθεμένου ἢ λαθεμένα κατανοηθέντος προβλήματος γιά κάποιο «μή μεταβλητό μέτρο τῆς ἀξίας», μέ τόν ἴδιο τρόπο πού θεωροῦνταν καί παρουσιάζονταν προηγούμενα τό σιτάρι, τό χρῆμα, ὁ μισθός ἐργασίας κλπ. σάν παρόμοιες λύσεις-θαύματα. Αὐτή ἡ λαθεμένη ἐπίφαση προβάλλει στόν Ρικάρντο μέ τό ὅτι γι' αὐτόν τό κύριο καθῆκον εἶναι ὁ καθορισμός τοῦ μεγέθους τῆς ἀξίας. Καί αὐτός εἶναι ὁ λόγος, πού δέν συνέλαβε, δέν κατανόησε ἰδίως ὅτι ἡ ἀτομική ἐργασία ὀφείλει νά παρασταίνεται σάν ἀφηρημένη, γενική καί μέ τή μορφή αὐτή σάν κοινωνική ἐργασία. Γι' αὐτό δέν κατάλαβε τή συνάρτηση τῆς δημιουργίας τοῦ χρήματος μέ τήν οὐσία τῆς ἀξίας καί μέ τόν καθορισμό αὐτῆς τῆς ἀξίας ἀπό τόν χρόνο ἐργασίας.

Τό σύγγραμμα τοῦ Μπαίηλυ ἔχει κάποια ἀξία ἐπειδή μέ τίς ἀντιρρήσεις του ξεκαθαρίζει τή σύγχυση τοῦ «μέτρου τῆς ἀξίας», ὅπως ἐκφράζεται μέ τό χρῆμα, σάν ἓνα ἐμπόρευμα δίπλα σέ ἄλλα ἐμπορεύματα, μέ τό ἐσωτερικό μέτρο καί τήν οὐσία τῆς ἀξίας. Ἄν θά εἶχε ὅμως ἀναλύσει ὁ ἴδιος τό χρῆμα σάν «μέτρο τῆς ἀξίας», ὄχι μόνο σάν ποσοτικό μέτρο, ἀλλά σάν ποιοτική μεταμόρφωση τοῦ ἐμπορεύματος, θά εἶχε φτάσει ὁ ἴδιος στή σωστή ἀνάλυση τῆς ἀξίας. Ἄντί νά κάνει αὐτό ὁ Μπαίηλυ, σταματᾷ ἀπλῶς στήν ἐπιφανειακή ἐξωτερική θεώρηση τοῦ «μέτρου τῆς ἀξίας» — πού προϋποθέτει ἤδη τήν ἀξία — καί στό νά κάνει χωρίς νόημα σκέψεις.

[822] Στόν Ρικάρντο βρίσκονται ὡστόσο μερικά σημεία, στά ὁποῖα ἐξαίρει ἄμεσα ὅτι ἡ περιεχόμενη σ' ἓνα ἐμπόρευμα ἐργασία εἶναι τό ἐσωτερικό μέτρο τῶν μεγεθῶν τῆς ἀξίας του, τῶν διαφορῶν στό μέγεθος τῶν ἀξιῶν του, μόνο ἐπειδή ἡ ἐργασία εἶναι ἐκεῖνο, χάρη στό ὁποῖο εἶναι ὅμοια τά διάφορα ἐμπορεύματα, εἶναι ἡ ἐνότητά τους, ἡ οὐσία τους, ἡ ἐσωτερική αἰτία τῆς ἀξίας τους. Αὐτό πού παρέλειψε ὁ Ρικάρντο νά ἐξετάσει εἶναι μόνο μέ ποιά καθορισμένη μορφή ἡ ἐργασία εἶναι αὐτό πού εἶναι.

«Ἄν θεωρήσουμε τήν ἐργασία σάν βάση τῆς ἀξίας τῶν ἐμπορευμάτων καί σάν κανόνα τίς ἀπαιτούμενες γιά τήν παραγωγή τους σχετικές ποσότητες ἐργασίας, σύμφωνα μέ τόν ὁποῖο μετριοῦνται οἱ ἀντίστοιχες ποσότητες ἐμπορευμάτων, πού κατά τήν ἀνταλλαγή δίνονται τό ἓνα γιά τό ἄλλο, δέν μποροῦν νά μᾶς ὑποβά-

λουν ὅτι ἀρνούμαστε τίς τυχαῖες καί προσωρινές ἀποκλίσεις τῆς πραγματικῆς ἢ τῆς ἀγοραίας τιμῆς τῶν ἐμπορευμάτων ἀπ' αὐτή τήν πρωταρχική καί φυσική τιμή τους» (στήν 3η ἔκδοση τοῦ 1821, σελ. 80).

«Νά μετρήσουν... θά πεῖ [λέει ὁ Ντεστίτ ντέ Τρασύ]* νά βροῦν πόσες φορές» (τά μετρημένα πράγματα) «...ἀποτελοῦν ἐνότητες τοῦ ἴδιου εἶδους. Τό ἓνα φράγχο δέν ἀποτελεῖ μέτρο τῆς ἀξίας ὁποιοῦδήποτε πράγματος, ἐκτός γιά μιά ποσότητα τοῦ μετάλλου, ἀπό τό ὁποῖο φκιάχνονται φράγκα, ἐφόσον τά φράγκα καί τό πράγμα πού πρόκειται νά μετρηθεῖ δέν μποροῦν νά σχετιστοῦν μέ ἓνα ἄλλο μέτρο, πού εἶναι κοινό καί γιά τά δύο. Νομίζω ὅτι μποροῦν νά τό κάνουν αὐτό, γιατί καί τά δύο εἶναι τό ἀποτέλεσμα ἐργασίας, καί ὅτι γιά τόν λόγο αὐτό» (ἐπειδῆ ἡ ἐργασία εἶναι ἡ πραγματική αἰτία τῆς — *causa efficiens*) «ἡ ἐργασία εἶναι τό κοινό μέτρο, μέ τό ὁποῖο μπορεῖ νά καθοριστεῖ καί ἡ πραγματική καί ἡ σχετική ἀξία τῶν πραγμάτων» (Ricardo, «Principles», 3η ἔκδοση, Λονδίνο, 1821, σελ. 333, 334).

“Ὅλα τά ἐμπορεύματα μποροῦν νά ἀναχθοῦν σέ ἐργασία, δηλαδή σ' αὐτό πού ἀποτελεῖ τήν ἐνότητά τους. Αὐτό πού δέν ἐξετάζει ὁ Ρικάρντο εἶναι ἡ εἰδική μορφή, μέ τήν ὁποία ἡ ἐργασία παρασταίνεται σάν ἡ ἐνότητα τῶν ἐμπορευμάτων. Γι' αὐτό δέν καταλαβαίνει τό χρήμα. Γι' αὐτό ἡ μετατροπή τῶν ἐμπορευμάτων σέ χρήμα ἐμφανίζεται σ' αὐτόν σάν κάτι ἀπλῶς τό τυπικό καί ὄχι σάν κάτι πού εἰσέρχεται στά κατάβαθα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς. Τό μόνο πού λέει ὁ Ρικάρντο εἶναι τοῦτο: Μόνον ἐπειδῆ ἡ ἐργασία εἶναι τό ἐνιαῖο πού ὑπάρχει στά ἐμπορεύματα, μόνον ἐπειδῆ ὅλα ἀποτελοῦν ἀπλές ἐκφράσεις τῆς ἴδιας ἐνότητας, τῆς ἐργασίας, εἶναι ἡ ἐργασία τό μέτρο τους. Ἡ ἐργασία εἶναι τό μέτρο τους, ἐπειδῆ ἡ ἐργασία εἶναι ἡ οὐσία τους σάν ἀξίες. Ὁ Ρικάρντο δέν διαχώρισε, ὅσο χρειάζεται, τή διαφορά ἀνάμεσα στήν ἐργασία πού παρασταίνεται μέ ἀξίες χρήσης καί στήν ἐργασία πού παρασταίνεται μέ τήν ἀνταλλακτική ἀξία. Ἡ ἐργασία σάν βάση τῆς ἀξίας δέν εἶναι ἡ εἰδική ἐργασία, ἡ ἐργασία μέ εἰδική ποιότητα. Στόν Ρικάρντο γίνεται σύγχυση ἀνάμεσα στήν ἐργασία πού παρασταίνεται μέ μιάν ἀξία χρήσης καί στήν ἐργασία πού παρασταίνεται μέ τήν ἀνταλλακτική ἀξία. Ἡ τελευταία μορφή τῆς ἐργασίας εἶναι βέβαια ἡ πρώτη μέ μιά ἀφηρημένη μορφή.

Μέ τόν ὄρο πραγματική ἀξία (*real value*) στήν πιά πάνω περικοπή ὁ

* Οἱ λέξεις στίς ἀγκύλες βρίσκονται στή ρωσική καί στήν ἀγγλική μετάφραση. — Σημ. μετ.

Ρικάρντο έννοιει τό έμπορεύμα σάν έκφραση ένός καθορισμένου χρόνου έργασίας. Μέ τόν όρο *σχετική αξία* έννοιει τήν έκφραση τοῦ περιεχόμενου σ' αυτό χρόνο έργασίας μέ τίς αξίες χρήσης άλλων έμπορευμάτων.

Καί τώρα στόν Μπαίηλυ.

Ό Μπαίηλυ έπιμένει στή μορφή, μέ τήν όποία ή άνταλλακτική αξία τοῦ έμπορεύματος παρασταίνεται, έμφανίζεται σάν έμπορεύμα. Γενικά, όταν ή άνταλλακτική αξία έκφράζεται μέ τήν αξία χρήσης ένός τρίτου έμπορεύματος, μέ τό όποιο κάθε άλλο έμπορεύμα έκφράζει έπίσης τήν αξία του μέ εκείνη τήν αξία χρήσης πού χρησιμεύει σάν χρήμα, τότε ή άνταλλακτική αξία παρασταίνεται μέ τή χρηματική τιμή τοῦ έμπορεύματος. Μέ ιδιαίτερη μορφή παρασταίνεται, όταν τήν άνταλλακτική αξία κάποιου έμπορεύματος τήν έκφράζω μέ τήν αξία χρήσης κάποιου άλλου έμπορεύματος, λ.χ. σάν *σιταρία τιμή*, σάν *ύφασματένια τιμή* κλπ. Πράγματι, ή άνταλλακτική αξία τοῦ έμπορεύματος παρασταίνεται γιά τά άλλα έμπορεύματα πάντοτε μόνο μέ τήν ποσοτική σχέση, μέ τήν όποία αυτά άνταλλάσσονται. Τόν γενικό χρόνο έργασίας δέν μπορεί νά τόν έκφράσει τό ξεχωριστό έμπορεύμα σάν τέτιο ή μπορεί νά τόν έκφράσει μόνο στήν εξίσωσή του μέ τό έμπορεύμα εκείνο, πού είναι χρήμα, μέ τή χρηματική του τιμή. Στήν περίπτωση αυτή όμως ή αξία τοῦ έμπορεύματος Α παρασταίνεται πάντα μέ μιá καθορισμένη ποσότητα αξίας χρήσης Χ, τοῦ έμπορεύματος πού λειτουργεί σάν χρήμα.

Αυτή είναι ή άμεση εμφάνιση. Καί άπ' αυτήν πιάνεται ό Μπαίηλυ. Η έπιφανειακή μορφή, μέ τήν όποία έμφανίζεται ή άνταλλακτική αξία σάν ποσοτική σχέση, στήν όποία άνταλλάσσονται έμπορεύματα, είναι κατά τόν Μπαίηλυ ή αξία τους. Δέν έπιτρέπεται νά προχωρήσεις από τήν έπιφάνεια στό βάθος. Ξεχνάει μάλιστα τόν άπλό συλλογισμό ότι αν ψ πηχες λινό ύφασμα = χ λίβρες άχυρο, αυτή ή ισότητα άνάμεσα στά άνόμοια πράγματα, άνάμεσα σέ λινό ύφασμα καί άχυρο, τά κάνει ίσα μεγέθη. Αυτή όμως ή ύπαρξή τους σάν ίσων πραγμάτων πρέπει νά είναι διαφορετική από τήν ύπαρξή τους σάν άχυρου καί λινοῦ ύφασματος. Δέν εξισώθηκαν σάν άχυρο καί λινό ύφασμα, αλλά σάν ισοδύναμα. Γι' αυτό ή μιá πλευρά τής εξίσωσης πρέπει νά έκφράζει τήν ίδια αξία μέ τήν άλλη. Έπομένως, ή αξία τοῦ άχυρου καί τοῦ λινοῦ ύφασματος δέν πρέπει λοιπόν νά είναι ούτε άχυρο ούτε λινό ύφασμα, αλλά κάτι πού είναι κοινό καί στά δύο καί διαφορετικό από τά δύο σάν άχυρο καί λινό. Τί είναι αυτό; Σ' αυτό ό Μπαίηλυ δέν άπαν-

τάει. Ἐντὶ νὰ ἀπαντήσῃ, ἀραδιάζει ὅλες τὶς κατηγορίες τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, γιὰ νὰ ἐπαναλαβαίνει πάντα τὸ ἴδιο τροπάρη, ὅτι ἡ ἀξία εἶναι ἡ ἀνταλλακτικὴ σχέση τῶν ἐμπορευμάτων καὶ γι' αὐτὸ δὲν εἶναι τίποτα τὸ διαφορετικὸ ἀπ' αὐτὴ τὴν σχέση.

«Ἐὰν ἡ ἀξία ἐνός ἀντικειμένου εἶναι ἡ ἀγοραστικὴ δύναμή του, τότε πρέπει νὰ ὑπάρχει κάτι γιὰ ν' ἀγοραστεῖ. Ἐὰρ ἡ ἀξία δὲν ἐκφράζει κάτι τὸ θετικὸ ἢ κάτι τὸ ἰδιαίτερο τοῦ ἐμπορεύματος, ἀλλὰ ἀπλῶς τὴν σχέση, στὴν ὁποία βρίσκονται μεταξύ τους δύο ἀντικείμενα σάν ἀνταλλάξιμα ἐμπορεύματα» (Bailey, «A Critical Dissertation on the Nature, Measures and Causes of Value», London, 1825, p. 4,5).

Σ' αὐτὴν τὴν φράση περιέχεται πράγματι ὅλη ἡ σοφία τοῦ Μπαίηλυ. «Ἐὰν ἡ ἀξία δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο ἀπὸ ἀγοραστικὴ δύναμη» (power of purchasing) (ἓνας πολὺ ὠραῖος ὀρισμὸς, γιὰ τὸ «ἀγοράζειν» προϋποθέτει ὄχι μόνον τὴν ἀξία, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐκφραση τῆς ἀξίας μὲ τὴν μορφή τοῦ «χρήματος»), «τότε σημαίνει» κλπ. Ἐὰς ἀπαλλάξουμε ὅμως πρῶτα τὴν φράση τοῦ Μπαίηλυ ἀπὸ ὅσα μὲ ἀνόητο τρόπο ἔβαλαν λαθραῖα σ' αὐτήν. «Purchasing» θὰ πεῖ «ἀγοράζω», θὰ πεῖ μετατροπὴ χρήματος σὲ ἐμπόρευμα. Τὸ χρῆμα προϋποθέτει ἤδη τὴν ἀξία καὶ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἀξίας. Ἐπομένως, ἄς φύγει πρῶτα ἡ ἐκφραση «purchasing». Διαφορετικὰ ἐξηγοῦμε τὴν ἀξία μὲ τὴν ἀξία. Γιὰ τὸ purchasing πρέπει νὰ ποῦμε «ἀνταλλάσσω μὲ ἄλλα ἀντικείμενα». Ὅτι «πρέπει νὰ ὑπάρχει κάτι γιὰ ν' ἀγοραστεῖ» εἶναι μιά πέρα γιὰ πέρα περιττὴ παρατήρηση. Ἐὰν τὸ «ἀντικείμενο» θὰ καταναλωνόταν ἀπὸ τοὺς παραγωγούς του σάν ἀξία χρήσης, ἂν δὲν ἦταν μόνον μέσο ἰδιοποίησης ἄλλων ἀντικειμένων, δὲν θὰ ἦταν «ἐμπόρευμα», τότε δὲν θὰ γινόταν φυσικὰ λόγος γιὰ ἀξία.

Πρῶτα ὁ Μπαίηλυ μιλάει γιὰ ἀντικείμενο. Ἐπειτα ἡ σχέση «στὴν ὁποία βρίσκονται μεταξύ τους δύο ἀντικείμενα», μεταβάλλεται στὴ «σχέση... στὴν ὁποία βρίσκονται μεταξύ τους... σάν ἀνταλλάξιμα ἐμπορεύματα». Τὰ ἀντικείμενα βρίσκονταν ὅμως στὴν σχέση τῆς ἀνταλλαγῆς ἢ ἀνταλλάξιμων μεταξύ τους ἀντικειμένων. Ἐτσι εἶναι «ἐμπορεύματα», κάτι πού εἶναι διαφορετικὸ ἀπὸ «ἀντικείμενα». Ἐντίθετα ἡ «σχέση ἀνταλλάξιμων ἐμπορευμάτων» εἶναι εἴτε μιά ἀνοησία, ἀφοῦ τὰ «μὴ ἀνταλλάξιμα ἀντικείμενα» δὲν εἶναι ἐμπορεύματα, εἴτε ὁ κ. Μπαίηλυ ἀντιφάσκει μὲ τὸν ἑαυτό του. Τὰ ἀντικείμενα δὲν πρέπει νὰ ἀνταλλάσσονται σὲ ὁποιαδήποτε σχέση, ἀλλ' ἂν πρέπει ν' ἀνταλλάσσονται σάν ἐμπορεύματα, δηλαδὴ νὰ σχετιστοῦν μεταξύ τους σάν ἀνταλλάξιμα ἐμπορεύματα, δηλαδὴ σάν ἀντικείμενα τοῦ τὸ καθένα ἔχει

μιάν αξία και τά όποια θά πρέπει νά ανταλλάσσονται μεταξύ τους στό μέτρο τής ισοδυναμίας τους. Έτσι ό Μπαίηλυ θά όμολογοϋσε ότι ή σχέση στήν όποια θά ανταλλάσσονται, δηλαδή ή δύναμη (power) του καθενός από τά έμπορεύματα νά αγοράζει τά άλλα, καθορίζεται από τήν αξία του, αυτή ή αξία όμως δέν καθορίζεται απ' αυτή τή δύναμη, πού είναι άπλως συνέπεια τής αξίας.

Άν σβήσουμε λοιπόν από τή φράση αυτή καθετί τό λαθεμένο, καθετί πού έχει εισαχθεί λαθραία σ' αυτήν, καθετί τό παράλογο, τότε μάς λέει τό έξής:

Γιά σταμάτα όμως! Πρέπει νά βγάλουμε από τή μέση ακόμα μιά παγίδα και άνοησία. Έχουμε δυό ειδών εκφράσεις: τή «δύναμη» ενός αντικειμένου ν' ανταλλάσσεται («Power» of exchanging of an object) κλπ. (άφου το «purchasing» είναι άδικαιολόγητο και χωρίς νόημα χωρίς τήν έννοια του χρήματος) και τή σχέση (relation), στήν όποια ένα αντικείμενο ανταλλάσσεται μέ άλλα. Άν ή «power» είναι κάτι τό διαφορετικό από τή «relation», τότε δέν θά έπιτρεπόταν νά λένε ότι «ή δύναμη ν' ανταλλάσσεται» είναι «άπλως και μόνο ή σχέση κλπ.» Άν είναι τό ίδιο πράγμα, τότε χαλάει τό νόημα, όταν ονομάζεται τό ίδιο πράγμα μέ δυό διαφορετικές εκφράσεις, πού δέν έχουν τίποτα τό κοινό μεταξύ τους. Η σχέση (relation) ενός πράγματος μέ ένα άλλο είναι μιά σχέση και των δυό πραγμάτων, και δέν μπορούν νά λένε ότι ανήκει μόνο στό ένα. Αντίθετα, ή δύναμη ενός πράγματος είναι κάτι πού ένυπάρχει στό πράγμα, αν και αυτή ή έσωτερική ιδιότητα μπορεί νά φανερώνεται μόνο στή σχέση της μέ άλλα πράγματα. Έτσι ή δύναμη τής έλξης είναι λ.χ. μιά δύναμη του ίδιου του πράγματος, παρ' όλο ότι αυτή ή δύναμη παραμένει σέ «λανθάνουσα» κατάσταση όσον καιρό δέν ύπάρχει ένα πράγμα, πού θά μπορούσε νά έλκυστει. Έδώ έγινε μιά προσπάθεια νά παρουσιάσουν τήν αξία του «αντικειμένου» σαν κάτι πού του ανήκει, πού ύπάρχει όμως μονάχα σαν «σχέση». Αυτός είναι ό λόγος πού ό Μπαίηλυ χρησιμοποιεί πρώτα τή λέξη δύναμη (power) και μετά τή λέξη σχέση (relation).

Η ακριβής έκφραση είναι έπομένως τούτη:

«Άν ή αξία ενός αντικειμένου είναι ή σχέση στήν όποια έχει ανταλλαχθεί μέ άλλα αντικείμενα, τότε έπομένως αυτό σημαίνει» (δηλαδή λόγω του «αν») ότι «ή αξία δέν είναι παρά ή σχέση, στήν όποια βρίσκονται δυό αντικείμενα μεταξύ τους σαν ανταλλάξιμα αντικείμενα».

Τὴν ταυτολογία αὐτὴ κανένας δὲν θά τὴν ἀρνηθεῖ. Ἐπὶ αὐτὸ προκύπτει ἐξάλλου ὅτι ἡ «ἀξία» ἐνὸς ἀντικειμένου «δὲν σημαίνει τίποτα». Λογυχάρη: 1 λίβρα καφέ = 4 λίβρες βαμβάκι. Ποιὰ εἶναι λοιπὸν ἡ ἀξία 1 λβ. καφέ; Εἶναι 4 λβ. βαμβάκι. Καί ἡ ἀξία τῶν 4 λβ. βαμβακιου; Εἶναι 1 λβ. καφές. Μιὰ ὅμως πού ἡ ἀξία 1 λβ. καφέ εἶναι 4 λβ. βαμβάκι καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ ἀξία 4 λβ. βαμβάκι = 1 λβ. καφέ, εἶναι φανερό ὅτι ἡ ἀξία 1 λβ. καφέ = 1 λβ. καφές (ἀφοῦ 4 λβ. βαμβάκι εἶναι ἴσες μέ 1 λβ. καφέ) τὸ $\alpha = \beta$ καί τὸ $\beta = \alpha$. Ἐπομένως τὸ $\alpha = \alpha$. Ἐπὶ αὐτὴ τὴν ἐξήγηση προκύπτει, λοιπὸν, ὅτι ἡ ἀξία μιᾶς ἀξίας χρήσης εἶναι = μέ τὴν ποσότητα αὐτῆς τῆς ἴδιας ἀξίας χρήσης. Ἐπομένως ἡ ἀξία 1 λβ. καφέ δὲν εἶναι παρά 1 λβ. καφές. Ἐάν 1 λβ. καφές = 4 λβ. βαμβάκι, τότε εἶναι φανερό ὅτι 1 λβ. καφές > 3 λβ. βαμβάκι καί 1 λβ. καφές < 5 λβ. βαμβάκι. Τὸ γεγονός ὅτι 1 λβ. καφές > 3 λβ. βαμβάκι καί 5 λβ. βαμβάκι > 1 λβ. καφέ ἐκφράζει ἐπίσης μιὰ σχέση ἀνάμεσα στὸν καφέ καί στὸ βαμβάκι, ἀκριβῶς ὅπως καί ἡ 1 λβ. καφές = 4 λβ. βαμβάκι. Τὸ σημεῖο = δὲν ἐκφράζει περισσότερο σχέση ἀπὸ τὸ > ἢ τὸ <, ἀλλὰ ἀπλῶς μιὰν ἄλλη σχέση. Γιατί λοιπὸν ἡ σχέση μέ τὸ σημεῖο σημεῖο τῆς ἰσότητος, μέ τὸ =, ἐκφράζει τὴν ἀξία τοῦ καφέ μέ βαμβάκι καί τὴν ἀξία τοῦ βαμβακιου μέ καφέ; Ἡ αὐτὸ τὸ σημεῖο τῆς ἰσότητος προκύπτει ἀπὸ τὸ ὅτι αὐτὲς οἱ ποσότητες ἀνταλλάσσονται γενικὰ μεταξύ τους; Μήπως τὸ σημεῖο = ἐκφράζει ἀπλῶς τὸ γεγονός τῆς ἀνταλλαγῆς; Δὲν μπορεῖ νὰ ἀρνηθεῖ κανεὶς ὅτι, ἂν ὁ καφές ἀνταλλάσσεται σὲ κάποια ἀναλογία μέ βαμβάκι, τότε ἔχουν ἀνταλλαχθεῖ τὸ ἓνα μέ τὸ ἄλλο, καί ἂν τὸ ἀπλό γεγονός τῆς ἀνταλλαγῆς διαπιστώνει τὴν σχέση ἀνάμεσα στὰ ἐμπορεύματα, τότε ἡ ἀξία τοῦ καφέ παρασταίνεται ἐξίσου καλὰ μέ βαμβάκι, ἀδιάφορο ἂν ἀνταλλάσσεται μέ 2, 3, 4 ἢ 5 λίβρες βαμβάκι. Τί δουλιὰ ἔχει ὅμως τότε ἡ λέξη relation (σχέση); Ὁ καφές δὲν ἔχει καθόλου μέσα του κάτι τὸ «ἐνυπάρχον, τὸ θετικόν» (intrinsic, positive), μέ τὸ ὁποῖο νὰ καθορίζεται σὲ ποιὰ ἀναλογία ἀνταλλάσσεται μέ τὸ βαμβάκι. Δὲν ὑπάρχει καμιὰ σχέση, πού νὰ καθορίζεται ἀπὸ κάποιον ἐνυπάρχοντα στὸν καφέ καθορισμὸ καί πού νὰ διαφέρει ἀπὸ τὴν πραγματικὴ ἀνταλλαγή. Σὲ τί χρησιμεύει λοιπὸν ἡ λέξη relation; Τί εἶναι ἡ relation; Εἶναι ἡ ποσότητα τοῦ βαμβακιου μέ τὴν ὁποία ἀνταλλάσσεται μιὰ ποσότητα καφέ. Δὲν μπορούσε νὰ γίνεταί λόγος γιὰ μιὰ σχέση (relation), στὴν ὁποία ἀνταλλάσσεται, ἀλλὰ μόνο γιὰ μιὰ σχέση στὴν ὁποία ἀνταλλάσσεται ἢ εἶχε ἀνταλλαχθεῖ. Γιατί, ἂν προηγουμένως ὁ καθορισμὸς τῆς σχέσης ἀπὸ τὴν ἀνταλλαγή, τότε ἡ ἀνταλλαγή θά καθοριζόταν ἀπὸ τὴν «σχέση» καί ὄχι ἡ σχέση ἀπὸ τὴν ἀνταλλαγή. Πρέπει λοιπὸν νὰ παρατήσουμε καί τὴν

σχέση, πού είναι κάτι πού ξεπερνά τόν καφέ καί τό βαμβάκι, κάτι πού είναι χωρισμένο απ' αυτά.

[Έτσι ή φράση τῷ Μπαίηλυ, τήν ὁποία ἀναφέραμε πιο πάνω, παίρνει τήν ἐξῆς μορφή:]

«Ἄν ἡ ἀξία ἑνός ἀντικειμένου εἶναι ἡ ποσότητα ἑνός ἄλλου ἀντικειμένου, πού ἀνταλλάσσεται μαζί του, τότε λοιπόν ἡ ἀξία δέν σημαίνει τίποτα ἄλλο παρά μόνο τήν ποσότητα τοῦ ἄλλου ἀντικειμένου πού ἀνταλλάσσεται μαζί του».

Σάν ἐμπόρευμα μπορεῖ ἓνα ἐμπόρευμα νά ἐκφράζει τήν ἀξία του μόνο μέ ἓνα ἄλλο ἐμπόρευμα, ἐπειδή γι' αὐτό, [παρμένο σάν ξεχωριστό] ἐμπόρευμα δέν ὑπάρχει ὁ γενικός χρόνος ἐργασίας. Ἄν ἡ ἀξία ἑνός ἐμπορεύματος ἐκφράζεται μέ ἓνα ἄλλο ἐμπόρευμα, τότε ἡ ἀξία τοῦ ἑνός ἐμπορεύματος δέν εἶναι τίποτα ἄλλο ἐκτός ἀπ' αὐτή τήν ἐξίσωσή του μέ ἓνα ἄλλο ἐμπόρευμα. Ὁ Μπαίηλυ καβάλα πάνω σ' αὐτήν τή σοφία (ὅπως τήν ἀντιλαμβάνεται εἶναι μιά ταυτολογία, γιατί λέει: Ἄν ἡ ἀξία ἑνός ἐμπορεύματος δέν εἶναι τίποτα ἄλλο ἀπό τή σχέση ἀνταλλαγῆς του μέ ἓνα ἄλλο ἐμπόρευμα, δέν εἶναι τίποτα ἄλλο ἐκτός ἀπ' αὐτήν τή σχέση) περιφέρεται ἀκούραστα καλπάζοντας ἔτσι, ὥστε νά γίνεται πιο κουραστικός γιά τόν ἀναγνώστη.

Τό φιλοσοφικό του βάθος τό δείχνει μέ τά παρακάτω λόγια:

«Ὅπως δέν μποροῦμε νά μιλάμε γιά τήν ἀπόσταση ἑνός ἀντικειμένου, χωρίς νά ἔχουμε ἐπίσης ταυτόχρονα ὑπόψη μας ἓνα ἄλλο ἀντικείμενο, ἀνάμεσα στό ὁποῖο καί στό πρῶτο νά ὑπάρχει αὐτή ἡ σχέση, ἔτσι δέν μποροῦμε νά μιλάμε γιά τήν ἀξία ἑνός ἐμπορεύματος παρά μόνο ἂν πάρουμε ὑπόψη μας ἓνα ἄλλο ἐμπόρευμα [825], μέ τό ὁποῖο συγκρίνεται. Ἐνα πράγμα δέν μπορεῖ αὐτό καθεαυτό νά ἔχει ἀξία, χωρίς νά ἀναφέρεται σέ ἓνα ἄλλο πράγμα». (Μήπως δέν εἶναι ἓνα ἄλλο πράγμα ἡ κοινωνική ἐργασία, στήν ὁποία ἀναφέρεται ἡ ἀξία ἑνός ἐμπορεύματος;) «ὅπως ἓνα πράγμα αὐτό καθεαυτό δέν μπορεῖ νά βρῆται σέ ἀπόσταση, χωρίς ν' ἀναφέρεται σ' ἓνα ἄλλο πράγμα» (στό ἴδιο, σελ. 5).

Ἄν ἓνα πράγμα εἶναι ἀπομακρυσμένο ἀπό ἓνα ἄλλο, τότε ἡ ἀπόσταση ἀποτελεῖ πράγματι μιά σχέση (relation) ἀνάμεσα στό ἓνα καί στό ἄλλο πράγμα. Ταυτόχρονα ὅμως ἡ ἀπόσταση εἶναι κάτι τό διαφορετικό ἀπ' αὐτήν τή σχέση ἀνάμεσα στά δύο πράγματα. Εἶναι μιά ἔκταση τοῦ χώρου, ἓνα καθορισμένο μῆκος πού μέ τήν ἴδια ἐπιτυχία

μπορεῖ νά δείχνει τήν ἀπόστασι ἀνάμεσα σέ δύο ἄλλα πράγματα ἀπό ἐκεῖνα τά δύο πού συγκρίθηκαν. Αὐτό ὅμως δέν εἶναι ὅλο τό ζήτημα. Ὅταν μιλάμε γιά τήν ἀπόστασι, σάν μιά σχέσι, ἀνάμεσα σέ δύο πράγματα, προυποθέτουμε κάτι τό «ἐνυπάρχον», μιά «ιδιότητα» τῶν ἴδιων τῶν πραγμάτων, πού τά κάνει νά βρίσκονται σέ ἀπόστασι, τό ἓνα ἀπό τό ἄλλο. Ποιά εἶναι ἡ ἀπόστασι ἀνάμεσα στό γράμμα Α καί σ' ἓνα τραπέζι; Ἡ ἐρώτησι εἶναι παράλογη. Ὅταν μιλάμε γιά τήν ἀπόστασι ἀνάμεσα σέ δύο πράγματα, μιλάμε γιά τή διαφορά τους στό χῶρο. Προυποθέτουμε ὅτι καί τά δύο βρίσκονται στόν χῶρο, ὅτι καί τά δύο εἶναι σημεῖα τοῦ χῶρου. Τά ἐξομοιώνουμε σάν ὑπάρξεις τοῦ χῶρου, καί μόνο ἀφοῦ τά ἐξομοιώσουμε τό ἓνα μέ τό ἄλλο ἀπό τήν ἀποψη τοῦ χῶρου, τά ξεχωρίζουμε σάν διαφορετικά σημεῖα τοῦ χῶρου. Ἡ ἐνότητά τους βρίσκειται στό ὅτι ἀνήκουν στόν χῶρο*.

Τί εἶναι ὅμως αὐτή ἡ ἐνότητα τῶν ἀνταλλαγμένων τό ἓνα μέ τό ἄλλο ἀντικειμένων; Ἡ ἀνταλλαγή αὐτή δέν εἶναι μιά σχέσι πού ἔχουν μεταξύ τους σάν φυσικά πράγματα. Δέν εἶναι ἐπίσης μιά σχέσι πού ἔχουν σάν φυσικά πράγματα μέ ἀνθρώπινες ἀνάγκες, γιατί δέν εἶναι ὁ βαθμός τῆς ὠφελιμότητάς τους ἐκεῖνος πού καθορίζει τήν ποσό-

* [XV-887] {Σχετικά μέ τή σαχλαμάρα τοῦ Μπαίτλυ πρέπει νά σημειωθεῖ ἀκόμα τό ἐξής:

Ὅταν λέει ὅτι τό Α ἀπέχει ἀπό τό Β, τότε δέν τά συγκρίνει, δέν τά ἐξομοιώνει, ἀλλά τά ξεχωρίζει στό χῶρο. Δέν πιάνουν τόν ἴδιο χῶρο. Παρ' ὅλα αὐτά λέει καί γιά τά δύο ὅτι πιάνουν χῶρο καί ὅτι διακρίνονται μεταξύ τους σάν πράγματα πού ἀνήκουν στόν χῶρο. Τά προυποθέτει λοιπόν προκαταβολικά ὅμοια, ἀπονέμει σ' αὐτά τήν ἴδια ἐνότητα. Ἐδῶ ὅμως πρόκειται γιά ἐξομοίωσι.

Ὅταν λέω ὅτι τό ἐμβαδό τοῦ Δ Α εἶναι ἴσο μέ τό ἐμβαδό τοῦ \square Β, αὐτό δέν θά πεῖ μόνο ὅτι τό ἐμβαδό τοῦ Δ ἐκφράζεται μέ τό ἐμβαδό τοῦ \square καί τό ἐμβαδό τοῦ \square μέ τό ἐμβαδό τοῦ Δ . Ἀλλά θά πεῖ ἀκόμα ὅτι, ἂν τό ὕψος τοῦ $\Delta = \Upsilon$ καί ἡ βάση του = Β, τότε τό $A = \frac{\Upsilon \times B}{2}$, μιά ιδιότητα πού ἀρμόζει σ' αὐτό τό ἴδιο, ἀκριθῶς ὅπως ἀρμόζει καί στό

\square τό ὁποῖο εἶναι ἐπίσης $\frac{\Upsilon \times B}{2}$ ** . Σάν ἐμβαδά τό Δ καί τό \square εἶναι ἐδῶ τό ἴδιο, θεωροῦνται σάν ἰσοδύναμα, παρ' ὅλον ὅτι εἶναι διαφορετικά σάν τρίγωνο καί παραλληλόγραμμο. Γιά νά ἐξισωθοῦν τό ἓνα μέ τό ἄλλο αὐτά τά διαφορετικά πράγματα, πρέπει τό ἓνα, ἀνεξάρτητα ἀπό τό ἄλλο, νά ἐκφράζει τήν ἴδια ἐνότητα. Ἄν, ὅπως ἡ πολιτική οἰκονομία τοῦ κ. Μπαίτλυ, ἀρκοῦνταν σ' αὐτό ἡ γεωμετρία, μέ τό νά λέει ὅτι ἡ ἰσότητα τοῦ Δ καί τοῦ \square σημαίνει ὅτι τό τρίγωνο ἐκφράζεται μέ τό παραλληλόγραμμο καί τό παραλληλόγραμμο μέ τό τρίγωνο, τότε ἡ γεωμετρία θά τραβοῦτε πολύ μακριά. [XV-887]

** Γιά νά εἶναι σωστός ὁ τύπος τοῦ Μάρξ, εἶναι φανερό ὅτι στή δευτέρη περίπτωση τό Β σημαίνει τό ἄθροισμα τῶν δύο βάσεων τῶν δύο μεγαλύτερων πλευρῶν — Ὑποσημείωσι, στή γαλλική μετάφρασι. — Σημ. μετ.

τητά τους, πού τὰ κάνει ικανά νά ανταλλάσσονται τό ένα μέ τό άλλο σ' ένα όρισμένο μέτρο; Μέ ποιά ιδιότητα γίνονται ανταλλάξιμα;

Πράγματι ό Μπαίηλυ μέ όλα αυτά λέει μόνο τά ίδια μέ τόν άνθρωπο τών «μικρόλογων παρατηρήσεων» («verbal observations»).

«Αυτή» (ή αξία) «δέν μπορεί ν' αλλάξει για τό ένα από τά συγκρινόμενα αντικείμενα, χωρίς ν' αλλάξει καί για τό άλλο» (στό ίδιο, σελ. 5).

Αυτό πάλι θά πει μόνον ότι: Η έκφραση τής αξίας ενός έμπορεύματος μέ ένα άλλο έμπόρευμα μπορεί ν' αλλάξει μόνο σάν τέτια έκφραση. Καί ή έκφραση αυτή σάν τέτια προυποθέτει όχι ένα, αλλά δύο έμπορεύματα.

Ό κ. Μπαίηλυ έχει τή γνώμη πώς, αν γινόταν λόγος μόνο για δύο έμπορεύματα — στην ανταλλαγή του ενός μέ τό άλλο — θά έβρισκε κανείς μόνος του τήν απλή σχετικότητα τής αξίας μέ τή δική του έννοια. Τό γαιδούρι! Λές καί για τά έμπορεύματα πού ανταλλάσσονται μεταξύ τους — για δύο προϊόντα πού σχετίζονται μεταξύ τους σάν έμπορεύματα — δέν είναι εξίσου αναγκαίο νά πούμε σέ τί είναι ταυτόσημα, όσο αναγκαίο είναι για 1000 έμπορεύματα. Έξάλλου, εκεί πού υπάρχουν μονάχα δύο προϊόντα, τό προϊόν δέν θά εξελισσόταν ποτέ σέ έμπόρευμα καί γι' αυτό δέν θά εξελισσόταν επίσης ποτέ ή ανταλλακτική αξία του έμπορεύματος. Δέν θά υπήρχε ή ανάγκη για τήν εργασία πού περιέχεται στό προϊόν I νά παρασταίνεται σάν κοινωνική εργασία. Καί επειδή τό προϊόν δέν παράγεται σάν άμεσο αντικείμενο τής κατανάλωσης για τούς παραγωγούς, αλλά μόνον σάν φορέας τής αξίας, σάν νά λέμε σάν έντολή πάνω σέ μία καθορισμένη ποσότητα όλων τών εκφράσεων τής κοινωνικής εργασίας, όλα τά προϊόντα είναι αναγκασμένα σάν αξίες νά δίνουν στον έαυτό τους μία μορφή ύπαρξης, πού νά διαφέρει από τήν ύπαρξή τους σάν αξίες χρήσης. Καί είναι αυτή ή εξέλιξη τής περιεχόμενης σ' αυτά εργασίας σάν κοινωνικής εργασίας, είναι ή εξέλιξη τής αξίας τους, αυτό πού επιβάλλει τή δημιουργία του χρήματος, τήν ανάγκη για τά έμπορεύματα νά παρασταίνονται σάν χρήμα τό ένα για τό άλλο — πράγμα πού άπλούστατα σημαίνει: νά παρασταίνονται σάν αυτοτελείς μορφές ύπαρξης τής ανταλλακτικής αξίας — καί μπορούν νά τό κάνουν αυτό μόνο, ξεχωρίζοντας από τό σύνολο τών έμπορευμάτων ένα έμπόρευμα, μετρώντας όλα τήν αξία τους μέ τήν αξία χρήσης αυτού του ξεχωρισμένου έμπορεύματος, πού γι' αυτό τήν εργασία πού περιέχεται σ' αυτό τό αποκλειστικό έμπόρευμα τήν μετατρέπουν άμεσα σέ γενική κοινωνική εργασία.

Ὁ κ. Μπαίηλυ, ἀντίθετα, μέ τήν στρεβλωμένη ἰκανότητα σκέψης, πού κολλάει μόνο στήν ἐπιφάνεια τῶν φαινομένων, συμπεραίνει: Μόνον ἐπειδή ἐκτός ἀπό τά ἐμπορεύματα ὑπάρχει τό χρῆμα, καί γι' αὐτό συνηθίσαμε νά βλέπουμε τίς ἀξίες τῶν ἐμπορευμάτων ὄχι στή σχέση μεταξύ τους, ἀλλά σάν σχέση μέ ἕνα τρίτο, σάν μιά [826] τρίτη σχέση, ἡ ὁποία διαφέρει ἀπό τήν ἄμεση σχέση τῶν ἐμπορευμάτων μεταξύ τους - μόνο γιά τόν λόγο αὐτό διαμορφώνεται ἡ ἔννοια τῆς ἀξίας ἀπό μιά ἀπλῶς ποσοτική σχέση, μέ τήν ὁποία ἀνταλλάσσονται τό ἕνα μέ τό ἄλλο τά ἐμπορεύματα, σέ κάτι τό ἀνεξάρτητο ἀπό αὐτή τή σχέση (πράγμα πού, ὅπως νομίζει, μετατρέπει τήν ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων σέ κάτι τό ἀπόλυτο, σέ μιά χωριστά ἀπό τό ἐμπόρευμα ὑπάρχουσα σχολαστική ὄντοτητα). Γιά τόν Μπαίηλυ δέν εἶναι ὁ καθορισμός τοῦ προϊόντος σάν ἀξίας αὐτό πού ὁδηγεῖ στή δημιουργία τοῦ χρήματος πού ὁδηγεῖ στό πλάσμα τῆς ἔννοιας τῆς ἀξίας. Ἀπό ἱστορική ἄποψη εἶναι ἀπόλυτα σωστό ὅτι ἡ ἀναζήτηση τῆς ἀξίας στηρίζεται πρῶτα στήν ἐμφανιζόμενη ἔκφραση τῶν ἐμπορευμάτων σάν ἀξιῶν, στό χρῆμα, καί γι' αὐτό ἡ ἀναζήτηση τοῦ καθορισμοῦ τῆς ἀξίας παρουσιάζεται (λαθεμένα) σάν ἀναζήτηση ἑνός ἐμπορεύματος μέ «μή μεταβλητή ἀξία» ἢ ἑνός ἐμπορεύματος πού νά μπορεῖ νά χρησιμεύει σάν «μή μεταβλητό μέτρο τῶν ἀξιῶν». Ἀποδείχνοντας λοιπόν ὁ κ. Μπαίηλυ, ὅτι τό χρῆμα σάν ἐξωτερικό μέτρο τῶν ἀξιῶν — καί σάν ἔκφραση τῆς ἀξίας — ἐκπληρώνει τόν σκοπό του, παρ' ὅλον ὅτι ἔχει μεταβλητή ἀξία, νομίζει ὅτι ἔχει παραμερίσει τό ζήτημα γιά τήν ἔννοια τῆς ἀξίας — πού δέν θίγεται ἀπό τή μεταβλητότητα τοῦ μεγέθους τῆς ἀξίας τῶν ἐμπορευμάτων, καί πράγματι ὅτι δέν χρειάζεται καθόλου πιά νά κάνει τίποτα σκέψεις σχετικά μέ τήν ἀξία. Αὐτό, ἐπειδή ἡ ἔκφραση σέ χρῆμα τῆς ἀξίας ἑνός ἐμπορεύματος — μέ ἕνα τρίτο ἀποκλειστικό ἐμπόρευμα — δέν ἀποκλείει τήν ἀλλαγὴ τῆς ἀξίας αὐτοῦ τοῦ τρίτου ἐμπορεύματος, ἐπειδή φεύγει ἀπό τή μέση τό πρόβλημα πού ἀφορᾶ τό «μή μεταβλητό μέτρο τῶν ἀξιῶν», φεύγει ἀπό τή μέση τό ἴδιο τό πρόβλημα τοῦ καθορισμοῦ τῆς ἀξίας. Αὐτήν τή ρηχὴ φλυαρία τήν ἐκθέτει ὁ Μπαίηλυ μέ μεγάλη αὐταρέσκεια σέ ἑκατοντάδες σελίδες.

Οἱ παρακάτω φράσεις, μέ τίς ὁποῖες ἐπαναλαβαίνει διαρκῶς τὰ ἴδια, εἶναι μέ ἀνεπίτρεπτο τρόπο ἀντιγραμμένες ἀπό τίς «Observations on certain Verbal Disputes».

«Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ὑπάρχουν μόνο δύο ἐμπορεύματα, πού καί τὰ δύο εἶναι ἀνταλλάξιμα ἀνάλογα μέ τήν ποσότητα τῆς περιεχόμενης σ' αὐτά ἐργασίας. Ἄν... τό ἐμπόρευμα Α θά ἀπαιτοῦσε σέ ἕνα κατοπινὸ χρονικὸ διάστημα διπλά-

σια ποσότητα εργασίας για την παραγωγή του, ενώ το εμπόρευμα Β θα εξακολουθεί να απαιτεί την ίδια ποσότητα εργασίας, τότε το Α θα είχε διπλάσια αξία από το Β... Παρ' όλον όμως ότι το Β θα παραγόταν με την ίδια όπως και πριν ποσότητα εργασίας, ή αξία του δεν θα έμενε ωστόσο ή ίδια, γιατί θα ανταλλάσσόταν με τη μισή ποσότητα του Α, με το μοναδικό, σύμφωνα με την προϋπόθεση, εμπόρευμα, με το οποίο θα συγκρινόταν» (στό ίδιο, σελ. 6).

«Αυτή ή σταθερή αναφορά σ' άλλα εμπορεύματα» (αντί να θεωρεί την αξία μόνο σαν σχέση ανάμεσα σε δύο εμπορεύματα) «ή σε χρήμα, όταν μιλάμε για τη σχέση ανάμεσα σε δύο εμπορεύματα, οδηγεί στην αντίληψη για την αξία σαν κάτι τό ενυπάρχον και τό απόλυτο» (σελ. 8).

«Αυτό πού υποστηρίζω εγώ είναι ότι — αν όλα τά εμπορεύματα θά παράγονταν ακριβώς κάτω από τις ίδιες συνθήκες, λ.χ. μόνο με εργασία — ένα εμπόρευμα πού θά απαιτούσε πάντα την ίδια ποσότητα εργασίας, δεν θά έμενε αμετάβλητο στην αξία του» {δηλαδή αμετάβλητο στην έκφραση της αξίας του με άλλα εμπορεύματα. Πρόκειται για ταυτολογία}, «όταν όλα τά άλλα εμπορεύματα θά υποβάλλονταν σε μιά αλλαγή» (στό ίδιο, σελ. 20, 21).

«Η αξία δεν είναι κάτι τό ενυπάρχον και τό απόλυτο» (σελ. 23).

«Είναι αδύνατο να καθοριστεί ή να εκφραστεί ή αξία ενός εμπορεύματος, εκτός αν αυτό γίνει με μιά ποσότητα οποιωνδήποτε άλλων εμπορευμάτων» (σελ. 26).

(“Όπως είναι αδύνατο να «καθοριστεί» ή να «εκφραστεί» μιά σκέψη, εκτός αν γίνει αυτό με ένα πλήθος από συλλαβές. Γι' αυτό, συμπεραίνει ο Μπαίηλυ, μιά σκέψη δεν είναι τίποτα άλλο από συλλαβές).

«Αντί να βλέπουν την αξία σαν μιά σχέση ανάμεσα σε δύο πράγματα, την θεωρούν (ο Ρικάρντο και οι διάδοχοί του) σαν ένα θετικό αποτέλεσμα πού παράγεται από μιά καθορισμένη ποσότητα εργασίας» (στό ίδιο, σελ. 30).

«Μιά και, σύμφωνα με τη διδασκαλία τους, οι αξίες των εμπορευμάτων Α και Β σχετίζονται ή μιά με την άλλη, όπως σχετίζονται οι ποσότητες της εργασίας πού τά έχουν παραγάγει, ή... καθορίζονται από τις ποσότητες της εργασίας πού τά έχουν παραγάγει, φαίνεται να συμπεραίνουν ότι ή αξία του εμπορεύματος Α μόνον, χωρίς να συσχετιστεί με κάτι άλλο, είναι τόσο μεγάλη, όση είναι ή ποσότητα της εργασίας πού την παράγει. Αυτός ο τελευταίος ισχυρισμός είναι βέβαια χωρίς νόημα» (στό ίδιο, σελ. 31, 32).

«Μιλούν για την “αξία” σαν ένα είδος γενικής και ανεξάρτητης ιδιότητας» (σελ. 35).

«Η αξία ενός εμπορεύματος πρέπει να είναι ή αξία του σε κάποιο πράγμα» (στό ίδιο).

Βλέπουμε γιατί έχει τόση σημασία για τον Μπαίηλυ να περιορίζει την αξία σε δύο εμπορεύματα, να την αντιλαμβάνεται σαν τη σχέση

δυσὸ ἐμπορευμάτων. Νά ὅμως πού παρουσιάζεται μιά δυσκολία:

« Ἄφου ἡ ἀξία ἑνὸς ἐμπορεύματος δείχνει τὴ σχέση του στὴν ἀνταλλαγή μὲ ὁποιοδήποτε ἄλλο ἐμπόρευμα»

(τί δουλιά ἔχει ἐδῶ ἡ «σχέση [827] στὴν ἀνταλλαγή»; Γιατί ὄχι ἡ «ἀνταλλαγή» τους; Ταυτόχρονα ὅμως πρέπει στὴν ἀνταλλαγή νά ἐκφράζεται μιά καθορισμένη σχέση, ὄχι τὸ ἀπλό γεγονός τῆς ἀνταλλαγῆς. Γι' αὐτό ἡ ἀξία = σχέση στὴν ἀνταλλαγή)

«μποροῦμε νά τὴν χαρακτηρίσουμε σάν χρηματικὴ ἀξία του, σιταρίσια ἀξία του, τσόχινη ἀξία του, ἀνάλογα μὲ τὸ ἐμπόρευμα, μὲ τὸ ὁποῖο συγκρίνεται. Καί ἔτσι ὑπάρχουν χίλια διάφορα εἶδη ἀξίας, τόσα ὅσα εἶναι τὰ ὑπάρχοντα ἐμπορεύματα, καί ὅλα εἶναι τὸ ἴδιο πραγματικά καί τὸ ἴδιο ὀνομαστικά» (στό ἴδιο, σελ. 39).

Νάτο λοιπόν. Ἄξια=τιμὴ. Δέν ὑπάρχει καμιά διαφορὰ μεταξύ τους. Καί δέν ὑπάρχει καμιά «ἐνυπάρχουσα» διαφορὰ ἀνάμεσα στὴ χρηματικὴ τιμὴ καί σέ ὁποιαδήποτε ἄλλη ἔκφραση τῆς τιμῆς, παρ' ὅλον ὅτι εἶναι ἡ χρηματικὴ τιμὴ καί ὄχι ἡ τσόχινη τιμὴ κλπ., πού ἐκφράζει τὴν ὀνομαστικὴ ἀξία, τὴ γενικὴ ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος.

Παρά τὸ γεγονός ὅμως ὅτι τὸ ἐμπόρευμα ἔχει χίλια διαφορετικὰ εἶδη ἀξίας ἢ χίλιες διαφορετικὲς τιμές, τόσα εἶδη ἀξίας ὅσα εἶναι τὰ ὑπάρχοντα ἐμπορεύματα - ὅλες αὐτές οἱ χίλιες ἐκφράσεις ἐκφράζουν πάντα τὴν ἴδια ἀξία. Αὐτὸ ἀποτελεῖ τὴν καλύτερη ἀπόδειξη γιὰ τὸ ὅτι ὅλες οἱ διαφορὲς ἐκφράσεις εἶναι ἰσοδύναμα, πού μποροῦν ὄχι μόνο στὴν ἔκφραση νά ἀντικατασταίνουν τὸ ἓνα τὸ ἄλλο, ἀλλὰ καί νά ἀντικατασταίνουν τὸ ἓνα τὸ ἄλλο στὴν ἴδια τὴν ἀνταλλαγή. Ἡ ἴδια σχέση τοῦ ἐμπορεύματος, γιὰ τὴν τιμὴ τοῦ ὁποίου γίνεται λόγος ἐδῶ, ἐκφράζεται μὲ 1000 διαφορετικὲς «σχέσεις ἀνταλλαγῆς» μὲ ὅλα τὰ διάφορα ἐμπορεύματα καί ὅμως ἐκφράζει πάντα τὴν ἴδια σχέση. Συνεπῶς ἡ σχέση αὐτὴ πού παραμένει ἴδια εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ τίς 1000 διαφορετικὲς ἐκφράσεις τῆς ἢ ἡ ἀξία εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν τιμὴ καί οἱ τιμές εἶναι ἀπλῶς ἐκφράσεις τῆς ἀξίας: ἡ χρηματικὴ τιμὴ εἶναι ἡ γενικὴ τῆς ἔκφραση, καί οἱ ἄλλες τιμές εἶναι μιά ἰδιαίτερη ἔκφραση. Ὁ Μπαϊήλυ ὅμως δέν καταλήγει οὔτε σ' αὐτὸ τὸ ἀπλό συμπέρασμα. Ἐδῶ δέν εἶναι ὁ Ρικάρντο δημιουργὸς πλασμάτων (Fiktionist), ἀλλὰ ὁ Μπαϊήλυ εἶναι φετιχιστὴς, γιατί ἐξετάζει μεμονωμένη τὴν ἀξία, ἂν καί ὄχι σάν ιδιότητα τοῦ ξεχωριστοῦ πράγματος, ἀλλὰ σάν σχέση τῶν πραγμάτων μεταξύ τους, ἐνῶ εἶναι μόνο ἔκφραση μὲ πράγματα, ἐμπράγματα ἔκφραση μιᾶς σχέσης ἀνάμεσα σέ ἀνθρώπους, μιᾶς κοινω-

νικῆς σχέσης, ἢ σχέσι τῶν ἀνθρώπων στὴν ἀμοιβαία τους παραγωγικὴ δραστηριότητα.

(β) Τό μέρδεμα ἀπὸ τὸν Μπαίηλυ στὸν καθορισμὸ
τῆς «ἀξίας τῆς ἐργασίας» καὶ τοῦ κέρδους.
Σύγχυση τοῦ ἐσωτερικοῦ μέτρου τῆς ἀξίας
μέ τὴν ἔκφραση ἐμπορευματικὴ ἀξία ἢ χρηματικὴ ἀξία]

[Σχετικὰ μέ τὴν ἀξία τῆς ἐργασίας ὁ Μπαίηλυ λέει:]

«Ὁ Ρικάρντο, πού εἶναι ἀρκετὰ εὐφυῆς, ἀποφεύγει μιά δυσκολία, πού ἀπὸ πρώτη ματιὰ φαίνεται νὰ ἐναντιώνεται στὴ θεωρία του, ὅτι ἡ ἀξία ἐξαρτιέται ἀπὸ τὴν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού χρησιμοποιήθηκε στὴν παραγωγή. Ἄν ἐπιμένει κανεὶς αὐστηρά στὴν ἀρχὴ αὐτή, τότε προκύπτει ὅτι ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας ἐξαρτιέται ἀπὸ τὴν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού χρησιμοποιήθηκε κατὰ τὴν παραγωγή της - πράγμα πού ἀποτελεῖ ὀλοφάνερα ἀνοησία. Γι' αὐτὸ ὁ Ρικάρντο μέ ἓναν ἐπιτήδειο ἐλιγμὸ παρουσιάζει τὴν ἀξία τῆς ἐργασίας ἐξαρτημένη ἀπὸ τὴν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού ἀπαιτεῖται γιὰ τὴν παραγωγή τοῦ μισθοῦ, ἢ, γιὰ νὰ μιλήσουμε μέ τὰ δικά του λόγια, ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας πρέπει νὰ ἐκτιμηθεῖ μέ βάση τὴν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού εἶναι ἀναγκαία γιὰ τὴν παραγωγή τοῦ μισθοῦ, μέ τὴν ὁποία ἐννοεῖ τὴν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού εἶναι ἀναγκαία γιὰ τὴν παραγωγή τοῦ χρήματος ἢ τοῦ ἐμπορεύματος πού δίνεται στὸν ἐργάτη. Ἐξίσου ωραία θὰ μπορούσε νὰ πεῖ κανεὶς ὅτι ἡ ἀξία τῆς τσόχας δέν ὑπολογίζεται μέ βάση τὴν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού χρησιμοποιήθηκε κατὰ τὴν παραγωγή της, ἀλλὰ μέ βάση τὴν ποσότητα ἐργασίας πού χρησιμοποιήθηκε γιὰ τὴν παραγωγή τοῦ ἀργύρου, ἐναντι τοῦ ὁποίου ἀνταλλάσσεται ἡ τσόχα» (στό ἴδιο, σελ. 50, 51).

Αὐτὸ εἶναι σωστὸ σχετικὰ μέ τὸ λάθος τοῦ Ρικάρντο, ὁ ὁποῖος βά-
ζει τὸ κεφάλαιο νὰ ἀνταλλάσσεται ἄμεσα μέ ἐργασία ἀντὶ μέ τὴν
ἐργατικὴ δύναμη. Εἶναι ἡ ἴδια ἀντίρρηση πού τὴν ἀκούσαμε προηγού-
μενα μέ ἄλλη μορφή*. Τίποτα ἄλλο. Σέ σχέση μέ τὴν ἐργατικὴ δύνα-
μη ἢ παραβολὴ τοῦ Μπαίηλυ δέν ἀξίζει τίποτα. Πρέπει μέ τὴ ζωντανή
ἐργατικὴ δύναμη νὰ συγκρίνει ὁ Μπαίηλυ ὄχι τὴν τσόχα, ἀλλὰ ἓνα
ὀργανικὸ προϊόν, λ.χ. πρόβειο κρέας. Ἐκτός ἀπὸ τὴν ἐργασία, πού
κοστίζει ἢ φροντίδα γιὰ τὰ ζῶα, καὶ ἀπὸ τὴν ἐργασία πού κοστίζει ἢ
παραγωγή τῶν μέσων διατροφῆς αὐτῶν τῶν ζώων, μέ τὴν ἔννοια τῆς
ἀναγκαίας γιὰ τὴν παραγωγή τους ἐργασίας, δέν ἐννοεῖται ἡ ἐργασία

* Βλέπε σέ τοῦτο τὸν τόμο, σελ. 116-118.

πού κοστίζει στά ἴδια τά ζῶα ἢ πράξη τῆς κατανάλωσης, ἢ πράξη τοῦ τρώγειν καί τοῦ πίνειν, κοντολογίς τῆς ἀφομοίωσης ἐκείνων τῶν προϊόντων ἢ μέσων διατροφῆς. Ἀκριβῶς τό ἴδιο γίνεται μέ τήν ἐργατική δύναμη. Ἡ ἐργασία πού κοστίζει ἢ παραγωγή της σέ τί συνίσταται; Ἐκτός ἴσως τῆς ἐργασίας πού κοστίζει ἢ δημιουργία τῆς ἐργατικῆς δύναμης τοῦ ἐργάτη, ἢ ἀνατροφή του, ἢ μαθήτευσή του — ἓνα σημεῖο πού εἶναι ζήτημα ἄν πρέπει νά παρθεῖ υπόψη γιά τήν ἀνειδίκευτη ἐργασία — ἢ ἀναπαραγωγή της δέν κοστίζει ἐργασία, ἐκτός ἀπό τήν ἐργασία πού κοστίζει ἢ ἀναπαραγωγή τῶν καταναλωθέντων ἀπ' αὐτόν* μέσων συντήρησης. Ἡ ἀφομοίωση αὐτῶν τῶν μέσων συντήρησης δέν εἶναι «ἐργασία». [828] Ὅπως ἡ περιεχόμενη στήν τσόχα ἐργασία ἀποτελεῖται, ἐκτός ἀπό τή δουλιά τοῦ ὑφαντῆ, ἀπό τή δουλιά πού περιέχεται στό μαλλί, στίς χρωστικές οὐσίες κλπ. ἀποτελεῖται καί ἀπό τή χημική ἢ φυσική δράση τοῦ ἴδιου τοῦ μαλλιῦ μέ τήν ὁποία ἀπορροφᾷ τήν χρωστική οὐσία κλπ., ἔτσι ἀκριβῶς ὅπως ὁ ἐργάτης ἢ τά ζῶα ἀφομοιώνουν τά μέσα διατροφῆς.

Ὁ Μπαίηλυ προσπαθεῖ τώρα νά ἀνατρέψει τόν νόμο τοῦ Ρικάρντο, πού λέει ὅτι ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας καί τό κέρδος εἶναι ἀντιστρόφως ἀνάλογα. Καί μάλιστα προσπαθεῖ νά τόν ἀνατρέψει στό σημεῖο πού εἶναι σωστός. Ταυτίζει δηλαδή, ὅπως κάνει καί ὁ Ρικάρντο, τήν ὑπεραξία καί τό κέρδος. Δέν ἀναφέρει τή μοναδικά δυνατή ἐξαίρεση ἀπό τόν νόμο, τήν περίπτωση δηλαδή ὅπου παρατείνεται ἡ ἐργάσιμη ἡμέρα, ὅποτε καί οἱ ἐργάτες καί οἱ καπιταλιστές μοιράζονται ἐξίσου τό προϊόν τῆς παράτασης, ἀλλά ἀκόμα καί στήν περίπτωση αὐτή αὐξάνει ἡ ὑπεραξία σέ βάρος τῆς ζωῆς τοῦ ἐργάτη, ἐπειδή ἡ ἀξία τῆς ἐργατικῆς δύναμης ξοδεύεται γρηγορότερα — μέσα σέ λίγα χρόνια — καί ἡ ἐργατική δύναμη τοῦ ἐργάτη χάνει σέ ἀξία σέ σχέση μέ τήν ὑπεραξία πού προσφέρει στόν καπιταλιστή.

Ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ Μπαίηλυ εἶναι τοῦ πιό ἐπιφανειακοῦ εἴδους. Ξεκινáει ἀπό τή δική του ἀντίληψη γιά τήν ἀξία. Ἡ ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος εἶναι κατά τόν Μπαίηλυ ἡ ἔκφραση τῆς ἀξίας του μέ μιά καθορισμένη ποσότητα ἄλλων ἀξιῶν χρήσης (μέ τήν ἀξία χρήσης ἄλλων ἐμπορευμάτων). Ἐπομένως ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας εἶναι = μέ τήν ποσότητα ἄλλων ἐμπορευμάτων (ἀξιῶν χρήσης), μέ τά ὁποία ἀνταλλάσσεται. {Δέν τοῦ περνάει καθόλου ἀπό τό μυαλό τό πραγματικό πρόβλημα: πῶς εἶναι δυνατό ἡ ἀνταλλακτική ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος Α

* Ἀπό τόν ἐργάτη. — Πρόκειται γιά ὑποσημείωση στή γαλλική ἐκδοσή. — Σημ. μετ.

νά εκφράζεται με την αξία χρήσης του εμπορεύματος B.} "Όσον καιρό λοιπόν παίρνει ο εργάτης την ίδια ποσότητα εμπορευμάτων, μένει αμετάβλητη ή αξία της εργασίας, επειδή εξακολουθεί, όπως και προηγούμενα, να εκφράζεται με την ίδια ποσότητα άλλων ωφέλιμων πραγμάτων. Τό κέρδος αντίθετα εκφράζει μιά σχέση με τό κεφάλαιο ή ακόμα μιά σχέση με τό συνολικό προϊόν. Τό μερίδιο τών εργατῶν μπορεί ὅμως να μείνει ἴδιο, παρ' ὄλον ὅτι ανεβαίνει τό ανάλογο μερίδιο τών καπιταλιστῶν, ὅταν δηλαδή αὐξάνει ή παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας. Μέ ποιόν τώρα τρόπο σχετικά με τό κεφάλαιο φτάνουμε ξαφνικά σ' αὐτό τό ανάλογο μερίδιο καί σέ τί ὠφελεί τόν καπιταλιστή αὐτό τό ανάλογο μερίδιο, ἀφοῦ ή αξία τοῦ μέρους πού παίρνει δέν καθορίζεται ἀναλογικά, ἀλλά μέ τήν «ἐκφρασή του μέ ἄλλα εμπορεύματα» - αὐτό μένει ἀκατανόητο.

Τό τέχνασμα λοιπόν εἶναι στήν πραγματικότητα τό ἴδιο πού ἀναφέρθηκε κιόλας σχετικά μέ τόν Μάλθους*. Ὁ μισθός ἐργασίας εἶναι ἴσος μέ μιά ποσότητα ἀπό ἀξίες χρήσης. Τό κέρδος αντίθετα (πράγμα πού ὁ Μπαίηλυ ἀποφεύγει νά τό πει) εἶναι μιά σχέση ἀξίας. "Αν μετρήσω τόν μισθό ἐργασίας μέ τήν αξία χρήσης καί τό κέρδος μέ τήν ἀνταλλακτική ἀξία, εἶναι κατάδηλο πώς ἀνάμεσα σ' αὐτά τά δύο δέν ὑπάρχει οὔτε μιά ἀντίστροφη οὔτε ὅποιαδήποτε ἄλλη σχέση, επειδή στήν περίπτωση αὐτή συγκρίνω μεταξύ τους ἀσύμμετρα μεγέθη, πράγματα πού δέν ἔχουν καμιά κοινή ἐνότητα.

Αὐτό ὅμως πού λέει ἐδῶ ὁ Μπαίηλυ γιά τήν ἀξία τῆς ἐργασίας, ἰσχύει, σύμφωνα μέ τήν ἀρχή του, καί γιά τήν ἀξία κάθε ἄλλου εμπορεύματος. Δέν εἶναι παρά μιά καθορισμένη ποσότητα ἀπό ἄλλα πράγματα, πού τά ἀνταλλάσσει μ' αὐτό. "Αν μέ 1 λίρα στερλίνα παίρνω 20 λίβρες νῆμα, τότε ή ἀξία τῆς 1 λίβρας μένει πάντα ἴδια, εἶναι λοιπόν πάντα πληρωμένη, παρ' ὄλον ὅτι τή μιά φορά ή ἐργασία γιά νά παραχθεῖ 1 λίβρα νῆμα εἶναι διπλάσια ἀπό τήν ἄλλη φορά. Ὁ πιό συνηθισμένος ἔμπορος δέν πιστεύει ὅτι παίρνει τήν ἴδια ἀξία γιά τή 1 λίρα στερλίνα του, ὅταν παίρνει μ' αὐτήν 1 κουάρτερ σιτάρι καί τόν καιρό τῆς ἀκρίβειας καί τόν καιρό τῆς ἀφθονίας. Ἐδῶ ὅμως παύει ή ἐννοια τῆς ἀξίας. Καί μένει μόνο τό μή ἐξηγημένο καί τό μή ἐξηγήσιμο γεγονός, ὅτι μιά ποσότητα ἀπό τό ἐμπόρευμα A ἔχει ἀνταλλαχθεῖ σέ κάποια ἀναλογία μέ μιά ποσότητα τοῦ εμπορεύματος B. Καί ὅποιαδήποτε κι ἂν εἶναι ή ἀναλογία αὐτή, εκφράζει πάντα ἕνα ἰσοδύναμο. Ἀκό-

* Βλέπε σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 24/25.

μα καί ἡ ἔκφραση τοῦ Μπαίηλυ, ὅτι ἡ ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος Α, ἐκφρασμένη μέ τό ἐμπόρευμα Β, χάνει ἔτσι κάθε νόημα. Ἄν ἡ ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος Α ἐκφράζεται μέ τό ἐμπόρευμα Β, τότε προϋποτίθεται ὅτι ἡ ἴδια ἀξία ἐκφράζεται τή μιά φορά μέ τό ἐμπόρευμα Α καί τήν ἄλλη φορά μέ τό ἐμπόρευμα Β, ἔτσι ὥστε, ἂν ἡ ἀξία τοῦ Α ἐκφράζεται μέ τό Β, μένει ἡ ἴδια πού ἦταν προηγούμενα. Κατά τόν Μπαίηλυ ὅμως δέν ὑπάρχει ἀξία τοῦ Α πού θά ἐκφραζόταν μέ τό Β, ἐπειδή οὔτε τό Α οὔτε τό Β ἔχουν ἀξία ἔξω ἀπ' αὐτή τήν ἔκφραση. Ἡ ἀξία τοῦ Α ἐκφρασμένη μέ τό Β πρέπει νά εἶναι κάτι τό ἐντελῶς διαφορετικό ἀπό τήν ἀξία τοῦ Α ἐκφρασμένη μέ τό ἐμπόρευμα Γ, τόσο διαφορετικό, ὅσο διαφορετικά εἶναι τό Β καί τό Γ. Καί ἔχουμε ἐδῶ ὄχι τήν ἴδια ἀξία, ταυτόσημη καί στίς δύο ἐκφράσεις, ἀλλά δύο σχέσεις τοῦ Α πού δέν ἔχουν τίποτα τό κοινό μεταξύ τους καί γιά τίς ὁποῖες θά ἦταν παράλογο νά ὑποστηριχθεῖ ὅτι εἶναι ἰσοδύναμες ἐκφράσεις.

[829] «Μιά ἀνοδος ἢ μιά πτώση τῆς ἀξίας τῆς ἐργασίας περιλαβαίνει μίαν αὔξησιν ἢ μείωσιν τῆς ποσότητος τοῦ ἐμπορεύματος, πού δίνεται γι' αὐτήν στήν ἀνταλλαγή» (στό ἴδιο, σελ. 62).

Ἄνοησία! Σύμφωνα μέ τήν ἀποψη τοῦ Μπαίηλυ δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει μιά ἀνοδος ἢ πτώση στήν ἀξία τῆς ἐργασίας ἢ κάποιου ἄλλου πράγματος. Γιά τό 1 Α παίρνω σήμερα 3 Β, αὔριο 6 Β καί μεθαῦριο 2 Β. Σ' ὅλες αὐτές τίς περιπτώσεις ὅμως ἡ ἀξία τοῦ Α δέν εἶναι τίποτα ἄλλο ἀπό τήν ποσότητα τοῦ Β, μέ τήν ὁποία μπορῶ νά τό ἀνταλλάξω. Ἦταν 3 Β, εἶναι τώρα 6 Β. Πῶς μπορεῖ νά πει κανεῖς ὅτι ἡ ἀξία του ἔχει ἀνέβει ἢ πέσει; Τό Α πού ἐκφράζεται μέ 3 Β ἔχει ἄλλη ἀξία ἀπό τό ἐκφρασμένο μέ 6 Β ἢ μέ 2 Β. Τότε ὅμως δέν εἶναι τό ἴδιο Α, πού τό ἴδιο χρονικό διάστημα ἀνταλλάχθηκε μέ 3 ἢ μέ 2 ἢ μέ 6 Β. Τό ἴδιο Α τήν ἴδια χρονική περίοδο ἔχει ἐκφραστεῖ πάντα μέ τήν ἴδια ποσότητα Β. Μόνο παίρνοντας ὑπόψη διάφορες χρονικές περιόδους, μπορεῖ νά πει κανεῖς ὅτι ἔχει ἀλλάξει ἡ ἀξία τοῦ Α. Τό Α ὅμως μπορεῖ νά ἀνταλλαχθεῖ μόνο μέ «σύγχρονά» του ἐμπορεύματα, καί μονάχα τό γεγονός τῆς ἀνταλλαγῆς (ὄχι λ.χ. ἡ ἀπλή δυνατότητα τῆς ἀνταλλαγῆς) μέ ἄλλα ἐμπορεύματα μετατρέπει [κατά τή γνώμη τοῦ Μπαίηλυ]* τό Α σέ μιά ἀξία. Μόνο ἡ πραγματική «σχέση στήν ἀνταλλαγή» καθορίζει τήν ἀξία του, καί ἡ πραγματική «σχέση στήν ἀνταλλαγή» μπορεῖ φυσικά νά γίνει μόνο γιά τό ἴδιο Α τόν ἴδιο χρόνο. Γι' αὐτό τή σύγκριση τῆς

* Οἱ λέξεις μέσα στίς ἀγκύλες ὑπάρχουν στή ρωσική μετάφραση. — Σημ μετ.

αξίας του εμπορεύματος σε διάφορες περιόδους ο Μπαίηλυ τήν ονομάζει άνοησία^[38]. Έτσι όμως θά έπρεπε νά χαρακτηρίσει άνοησία καί τήν άνοδο ή τήν πτώση τής αξίας - πράγμα πού είναι αδύνατο, όταν δέν υπάρχει σύγκριση ανάμεσα στην αξία του εμπορεύματος σε μιά περίοδο καί στην αξία του σε μιά άλλη περίοδο, επομένως θά έπρεπε νά χαρακτηρίσει άνοησία καί τήν «άνοδο ή τήν πτώση τής αξίας τής εργασίας».

«Η εργασία είναι ένα ανταλλάξιμο πράγμα, ή ένα πράγμα πού στην ανταλλαγή έξουσιάζει άλλα πράγματα. Αντίθετα, ή έκφραση κέρδος δηλώνει μόνο ένα μερίδιο ή μιά σχέση εμπορευμάτων, όχι ένα είδος πού μπορεί ν' ανταλλαχθεί μέ άλλα είδη. Όταν ρωτάμε, αν έχει ανέβει ο μισθός εργασίας, ρωτάμε αν μιά όρισμένη ποσότητα εργασίας ανταλλάσσεται μέ μιά μεγαλύτερη από πριν ποσότητα άλλων εμπορευμάτων».

(Επομένως, όταν τό σιτάρι γίνεται πió ακριβό, πέφτει ή αξία τής εργασίας, επειδή ανταλλάσσεται μ' αυτήν λιγότερο σιτάρι. Αν από τήν άλλη πλευρά έγινε ταυτόχρονα πió φτηνή ή τσόχα, τότε ή αξία τής εργασίας έχει ανέβει ταυτόχρονα, επειδή ανταλλάσσεται μ' αυτήν περισσότερη τσόχα. Η αξία τής εργασίας έχει έτσι ταυτόχρονα ανέβει καί πέσει, καί οί δύο εκφράσεις τής αξίας της — σε σιτάρι καί σε τσόχα — δέν είναι ίδιες, δέν είναι ισοδύναμες, επειδή ή ανεβασμένη αξία της δέν μπορεί νά είναι ίση μέ τήν πεσμένη αξία της).

«Όταν όμως ρωτάμε, αν έχει ανέβει τό κέρδος, εννοούμε... αν τό κέρδος του καπιταλιστή είναι μεγαλύτερο σε σχέση μέ τό κεφάλαιο πού χρησιμοποιήθηκε» (σελ. 62, 63).

«Η αξία τής εργασίας δέν εξαρτιέται αποκλειστικά από τό μέρος του συνολικού προϊόντος, πού δίνεται στους εργάτες σαν ανταλλάγμα για τή δουλιά τους, αλλά καί από τήν παραγωγικότητα τής εργασίας» (σελ. 63, 64).

«Η φράση, ότι πρέπει νά πέφτει τό κέρδος, όταν ανεβαίνει ο μισθός εργασίας, είναι άληθινή μόνο, αν ή αύξησή του δέν οφείλεται σε μιάν αύξηση τής παραγωγικής δύναμης» (σελ. 64).

«Όταν αυξάνει αυτή ή παραγωγική δύναμη, δηλαδή αν ή ίδια εργασία παράγει περισσότερα εμπορεύματα στό ίδιο χρονικό διάστημα, μπορεί ν' ανεβαίνει ή αξία τής εργασίας, χωρίς νά πέφτει τό κέρδος, αυτό μάλιστα μπορεί νά ανεβαίνει επίσης» (σελ. 66).

(Σύμφωνα μέ τά πió πάνω, μπορεί νά είπωθει καί για κάθε άλλο εμπόρευμα ότι μιά άνοδος τής αξίας του δέν πρέπει νά επιφέρει μιά πτώση τής αξίας των άλλων εμπορευμάτων, μέ τά όποια ανταλλάσσεται, καί ότι μπορεί μάλιστα νά επιφέρει μιά άνοδο στην αξία των εμπορευμάτων τής άλλης πλευράς. Μέ τήν ίδια εργασία λ.χ., μέ τήν

ὅποια παραγόταν ἓνα κουάρτερ σιτάρι, παράγονται τώρα 3 κρτ. Αὐτά τὰ 3 κρτ. κοστίζουν τώρα 1 λ., δηλαδή ὅσο κόστιζε προηγούμενα τό 1 κρτ. "Ἄν τώρα 2 κρτ. ανταλλάσσονται μέ μιά λίρα στερλίνα, τότε ἔχει ἀνέβει ἡ ἀξία τοῦ χρήματος, γιατί ἐκφράζεται μέ 2 κρτ. ἀντί μέ ἓνα. Ὁ ἀγοραστής σιταριοῦ παίρνει ἔτσι μιά μεγαλύτερη ἀξία μέ τό χρήμα του. Ὁ πωλητής ὅμως, πού πουλάει πρὸς 1 λ. στ. αὐτό πού τοῦ εἶχε κοστίσει $\frac{2}{3}$ τῆς λίρας, κερδίζει $\frac{1}{3}$ τῆς λίρας. Καί ἔτσι ἔχει ἀνέβει ἡ ἀξία τοῦ σιταριοῦ του, ἐνῶ ἔχει πέσει ταυτόχρονα ἡ χρηματική τιμὴ τοῦ σιταριοῦ).

[830] «Ὅποιοδήποτε κι ἂν εἶναι τό προϊόν τῆς ἐργασίας 6 ἐργατῶν, 100 ἢ 200 ἢ 300 κρτ. σιτάρι, ὅσον καιρό τό μερτικό τοῦ καπιταλιστῆ θά εἶναι τό ἓνα τέταρτο τοῦ προϊόντος, αὐτό τό ἓνα τέταρτο μετρημένο μέ ἐργασία θά μένει πάντα τό ἴδιο».

(Καί ἔτσι μπορεῖ νά εἰπωθεῖ τό ἴδιο καί γιά τὰ $\frac{3}{4}$ τοῦ προϊόντος πού περιέρχονται στοὺς ἐργάτες, ἂν μετρηθοῦν μέ ἐργασία).

«Ἄν τό προϊόν ἦταν 100 κουάρτερ, τότε τὰ 75 κρτ. θά δίνονταν στοὺς 6 ἐργάτες, καί τὰ 25 πού ἀναλογοῦν στὸν καπιταλιστῆ θά ἐξουσιάζουν τὴν ἐργασία δύο ἐργατῶν».

(Καί ἐκεῖνα πού δίνονταν στοὺς ἐργάτες θά ἐξουσιάζαν τὴν ἐργασία 6 ἐργατῶν).

«Ἄν τό προϊόν ἦταν 300 κρτ. τότε οἱ 6 ἐργάτες θά ἔπαιρναν 225 κρτ. καί τὰ 75 κρτ. πού ἀναλογοῦν στὸν καπιταλιστῆ θά ἐξακολουθοῦσαν νά ἐξουσιάζουν μόνο 2 ἐργάτες καί ὄχι περισσότερους».

(Ἔτσι τὰ 225 κουάρτερ πού ἀναλογοῦν στοὺς 6 ἐργάτες θά ἐξακολουθοῦσαν νά ἐξουσιάζουν μόνο 6 ἐργάτες καί ὄχι περισσότερους). (Γιατί λοιπὸν ὁ παντοδύναμος Μπαίηλυ θέλει ν' ἀπαγορεύσει στὸν Ρικάρντο νά μετράει μέ ἐργασία τό μερίδιο καί τῶν ἐργατῶν, ὅπως καί τῶν καπιταλιστῶν, καί νά συγκρίνει μεταξύ τους τίς ἐκφρασμένες μέ ἐργασία ἀξίες τους;)

«Μιά τέτια αὔξηση τοῦ σχετικοῦ μεριδίου, πού ἀναλογεῖ στὸν καπιταλιστῆ, θά ἦταν τό ἴδιο πράγμα, ὅπως μιά αὔξηση τῆς μετρημένης μέ ἐργασία ἀξίας τοῦ κέρδους».

(Πῶς μπορεῖ ὁ Μπαίηλυ νά μιλάει γιά τὴν ἀξία τοῦ κέρδους καί γιά αὔξηση τῆς ἀξίας του, ἂν «τό κέρδος... δέν ὑποδηλώνει ἓνα εἶδος, πού μπορεῖ νά ανταλλαχθεῖ μέ ἓνα ἄλλο εἶδος» (βλέπε πιό πάνω) καί

γι' αυτό δέν υποδηλώνει μιά «ἀξία»; Και μήπως, από τήν ἄλλη πλευρά, μιά αὔξηση τοῦ ἀνάλογου μεριδίου, πού περιέρχεται στόν καπιταλιστή, εἶναι δυνατή χωρίς μείωση τοῦ ἀνάλογου μεριδίου πού περιέρχεται στόν ἐργάτη;)

«ἢ, μ' ἄλλα λόγια, μιά αὔξηση τῆς ικανότητας νά ἐξουσιάζει ἐργασία» (σελ. 69).

(Και μήπως αὐτή ἡ αὔξηση τῆς ικανότητας τοῦ καπιταλιστῆ νά ιδιοποιεῖται ξένη ἐργασία δέν ἀντιστοιχεῖ ἀπόλυτα μέ τή μείωση τῆς ικανότητας τοῦ ἐργάτη νά ιδιοποιεῖται τή δική του ἐργασία;)

«Ἴσως νά ἀντιτάξει κανεῖς στήν ἀποψη, γιά ταυτόχρονη αὔξηση τοῦ κέρδους καί τῆς ἀξίας τῆς ἐργασίας, ὅτι τό παραγμένο ἐμπόρευμα εἶναι ἡ μοναδική πηγή, ἀπό τήν ὁποία παίρνουν τήν ἀνταμοιβή τους καί ὁ καπιταλιστής καί ὁ ἐργάτης, καί γι' αὐτό πρέπει κατ' ἀνάγκην νά χάνει ὁ ἕνας αὐτό πού κερδίζει ὁ ἄλλος. Ἡ ἀπάντηση εἶναι εὔκολη. Ὅσον καιρό τό προϊόν μένει τό ἴδιο, αὐτό εἶναι ἀναμφισβήτητο σωστό. Ἀναμφισβήτητο εἶναι ὅμως ἐπίσης ὅτι, ἂν διπλασιαστεῖ τό προϊόν, μπορεῖ νά αὔξηθεῖ ἡ ποσότητα πού περιέρχεται στόν καθένα, ἂν καί τό ἀνάλογο μερίδιο τοῦ ἑνός ἐλαττώνεται, ἐνῶ αὐξάνει τό μερίδιο τοῦ ἄλλου» (στό ἴδιο, σελ. 70).

(Μά αὐτό εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνο πού λέει ὁ Ρικάρντο. Τό ἀνάλογο μερίδιο καί τῶν δύο δέν μπορεῖ νά αὐξάνει ταυτόχρονα, καί ἂν μεγαλώνει ἡ ποσότητα πού περιέρχεται καί στούς δύο, δέν μπορεῖ νά αὐξάνει στήν ἴδια ἀναλογία, διαφορετικά θά ταυτίζονταν ἡ περιερχόμενη ποσότητα καί τό ἀνάλογο μερίδιο. Τό ἀνάλογο μερίδιο τοῦ ἑνός δέν μπορεῖ νά αὔξηθεῖ, χωρίς νά ἐλαττωθεῖ τό μερίδιο τοῦ ἄλλου. Ὅτι ὁ κ. Μπαίηλυ τό μερίδιο πού περιέρχεται στόν ἐργάτη τό ὀνομάζει τώρα «ἀξία» τοῦ «μισθοῦ ἐργασίας», καί ἀξία τοῦ «κέρδους» τό ἀνάλογο μερίδιο τοῦ καπιταλιστῆ, ὅτι τό ἴδιο ἐμπόρευμα ἔχει γι' αὐτόν δύο ἀξίες, τή μιά στά χέρια τοῦ ἐργάτη καί τήν ἄλλη στά χέρια τοῦ καπιταλιστῆ - ἀποτελεῖ δική του ἀνοησία).

«Ὅσον καιρό τό προϊόν μένει τό ἴδιο, αὐτό εἶναι ἀναμφισβήτητο σωστό. Ἀναμφισβήτητο εἶναι ὅμως ἐπίσης ὅτι, ἂν διπλασιαστεῖ τό προϊόν, μπορεῖ νά αὔξηθεῖ ἡ ποσότητα πού περιέρχεται στόν καθένα, ἂν καί τό ἀνάλογο μερίδιο τοῦ ἑνός ἐλαττώνεται, ἐνῶ αὐξάνει τό μερίδιο τοῦ ἄλλου. Τώρα πρόκειται γιά αὔξηση τοῦ μεριδίου ἀπό τό προϊόν πού περιέρχεται στόν ἐργάτη, πράγμα πού ἀποτελεῖ μιάν αὔξηση τῆς ἀξίας τῆς ἐργασίας του»

(ἐπειδὴ μέ τόν ὄρο ἀξία ἐννοοῦμε ἐδῶ μιάν ὀρισμένη ποσότητα ἀπό εἶδη),

«ὅμως είναι μιά αύξηση τοῦ ἀνάλογου μεριδίου ἀπό τό προϊόν πού περιέρχεται στόν καπιταλιστή, πράγμα πού σημαίνει αύξηση τοῦ κέρδους»

(ἐπειδὴ μέ τόν ὄρο ἀξία ἐννοοῦμε ἐδῶ τά ἴδια εἶδη μετρημένα ὄχι σύμφωνα μέ τήν ποσότητά τους, ἀλλά σύμφωνα μέ τήν ἐργασία πού ἔμπασαν σ' αὐτά οἱ ἴδιοι)

«γι' αὐτό»

(δηλαδή μέ βάση τό ἀνούσιο διπλό μέτρο πού μετράει τή μιά φορά εἶδη καί τήν ἄλλη φορά τήν ἀξία τῶν ἰδίων εἰδῶν)

«προκύπτει καθαρά ὅτι δέν είναι καθόλου παράλογη ἡ ὑπόθεση τῆς ταυτόχρονης αύξησης καί τῶν δύο» (σελ. 70).

Αὐτό τό ἀνούσιο ἐπιχείρημα ἐνάντια στόν Ρικάρντο είναι πέρα γιά πέρα [831] ἀνώφελο, γιατί ὁ Ρικάρντο ὑποστηρίζει μόνο ὅτι ἡ ἀξία καί τῶν δύο μεριδίων πρέπει ν' ἀνεβαίνει καί νά πέφτει σέ ἀντίστροφη ἀναλογία. Τά πράγματα καταλήγουν στό ὅτι ὁ Μπαίηλυ ἐπαναλαμβάνει πώς ἀξία είναι ἡ ποσότητα τῶν εἰδῶν πού ἀνταλλάσσονται μέ ἕνα εἶδος. Σχετικά μέ τό κέρδος θά ἔπρεπε τώρα νά περιπέσει σέ ἀμηχανία. Γιατί ἐδῶ συγκρίνεται ἡ ἀξία τοῦ κεφαλαίου μέ τήν ἀξία τοῦ προϊόντος. Γι' αὐτό ὁ Μπαίηλυ καταφεύγει ἐδῶ στό νά ἐννοεῖ μέ τήν ἀξία τήν ἀξία ἐνός εἶδους ὑπολογισμένη σέ ἐργασία (μέ τόν μαλθουσιανό τρόπο).

«Ἡ ἀξία είναι μιά σχέση ἀνάμεσα σέ σύγχρονα ἐμπορεύματα, γιατί μόνον τέτια μποροῦν ν' ἀνταλλάσσονται μεταξύ τους. Καί ἂν συγκρίνουμε τήν ἀξία ἐνός ἐμπορεύματος μιάς περιόδου μέ τήν ἀξία του σέ μιάν ἄλλη περίοδο, τότε πρόκειται γιά μιά σύγκριση τῆς σχέσης, στήν ὁποία τό ἐμπόρευμα αὐτό βρισκόταν στίς διάφορες αὐτές περιόδους μέ κάποιο ἄλλο ἐμπόρευμα» (στό ἴδιο, σελ. 72).

Γι' αὐτό, ὅπως εἶπαμε, δέν ὑπάρχει οὔτε ἄνοδος οὔτε πτώση τῆς ἀξίας, γιατί πρόκειται πάντα γιά τή σύγκριση τῆς ἀξίας ἐνός ἐμπορεύματος σέ μιά περίοδο μέ τήν ἀξία του σέ μιά ἄλλη περίοδο. Ἐνα ἐμπόρευμα δέν μπορεῖ νά πουληθεῖ οὔτε κάτω οὔτε πάνω ἀπό τήν ἀξία του, γιατί ἡ ἀξία του είναι ἐκεῖνη, στήν ὁποία πουλιέται. Ἡ ἀξία καί ἡ τρέχουσα [ἀγοραία] τιμή είναι ταυτόσημες. Πράγματι δέν μπορεῖ νά γίνεται λόγος γιά «σύγχρονα» ἐμπορεύματα, γιά τωρινές ἀξίες, ἀλλά μόνο γιά παρωχημένες ἀξίες. Τί είναι ἡ ἀξία ἐνός κουάρτερ σιταριουῦ; Ἡ 1 λ. ἐναντι τῆς ὁποίας πουλήθηκε χθές. Γιατί ἡ ἀξία του είναι

μονάχα αυτό που πήρα κατά την ανταλλαγή και, όσον καιρό δεν έχει ανταλλαχθεί, ή «σχέση του μέ τό χρήμα» είναι μόνο φανταστική. Από τη στιγμή όμως που έχει συντελεστεί ή ανταλλαγή, έχουμε 1 λίρα στη θέση του 1 κουάρτερ και δεν μπορεί πιά να μιλάει κανείς για την αξία του 1 κрт. Κατά τη σύγκριση των αξιών σε διαφορετικές περιόδους ο Μπαίηλυ έχει υπόψη του μόνο τις ακαδημαϊκές έρευνες για τη διαφορετική αξία των έμπορευμάτων λ.χ. τον 18ο και τον 16ο αιώνα, όταν ή δυσκολία προέρχεται από τό ότι ή ίδια χρηματική έκφραση της αξίας, λόγω των αλλαγών στην αξία του ίδιου του χρήματος, δείχνει διαφορετικές αξίες σε διαφορετικές εποχές. Η δυσκολία βρίσκεται εδώ στην αναγωγή των χρηματικών τιμών σε αξίες. Αλλά, τί γαιδούρι! Μήπως στό προτσές κυκλοφορίας ή στό προτσές αναπαραγωγής του κεφαλαίου ή σύγκριση της αξίας της μιās περιόδου μέ την αξία μιās άλλης περιόδου δεν είναι μιá πράξη πάνω στην όποια βασίζεται ή ίδια ή παραγωγή;

Ό κ. Μπαίηλυ δεν καταλαβαίνει απολύτως καθόλου τί θά πει ή έκφραση: καθορίζω την αξία των έμπορευμάτων μέ τόν χρόνο εργασίας και καθορίζω την αξία των έμπορευμάτων μέ την αξία της εργασίας. Δεν καταλαβαίνει απολύτως καθόλου τη διαφορά.

«Παρακαλώ να μή μέ καταλαβαίνετε έτσι, λές και άμφισβητώ ότι οι αξίες των έμπορευμάτων σχετίζονται μεταξύ τους, όπως οι ποσότητες της εργασίας που έχουν απαιτηθεί για την παραγωγή τους: ή ότι οι αξίες των έμπορευμάτων σχετίζονται μεταξύ τους, όπως οι αξίες της εργασίας. Υποστηρίζω απλώς ότι, αν τό πρώτο είναι σωστό, τότε τό δεύτερο δεν μπορεί να είναι λαθεμένο» (στό ίδιο, σελ. 92).

Ό καθορισμός της αξίας των έμπορευμάτων μέ την αξία όποιοιδήποτε άλλου έμπορεύματος (και έφόσον οι αξίες των έμπορευμάτων καθορίζονται από την «αξία της εργασίας» θά πει ότι καθορίζονται από ένα άλλο έμπόρευμα, γιατί ή αξία της εργασίας προυποθέτει την εργασία σάν έμπόρευμα) ή ό καθορισμός της αξίας των έμπορευμάτων από ένα τρίτο που ούτε αξία έχει, ούτε είναι τό ίδιο έμπόρευμα, αλλά είναι ή ουσία της αξίας και που αυτή μόνο μετατρέπει τά προϊόντα σε έμπορεύματα — είναι για τόν Μπαίηλυ τό ίδιο πράγμα. Μέ την πρώτη έννοια πρόκειται για ένα μέτρο των αξιών των έμπορευμάτων, δηλαδή στην πραγματικότητα για τό χρήμα, για ένα έμπόρευμα, μέ τό όποιο τά άλλα έμπορεύματα εκφράζουν την αξία τους. Για να γίνεται αυτό, πρέπει να προϋποθέτονται ήδη οι αξίες των έμπορευμάτων. Τό έμπόρευμα που χρησιμεύει σάν μέτρο, όπως και τό έμπόρευμα που μετρήθηκε,

πρέπει νά εἶναι ἤδη ὅμοια μέ ἓνα τρίτο. Ἀντίθετα στήν δεύτερη περίπτωση ὑποτίθεται πρῶτα αὐτή ἢ ἴδια ἢ ὁμοιότητα, πού βρίσκει ἀργότερα μιάν ἔκφραση στήν τιμή, στή χρηματική τιμή ἢ σέ κάποια ἄλλη τιμή.

Ὁ Μπαίηλυ ταυτίζει τό «μή μεταβλητό μέτρο τῶν ἀξιῶν» μέ τήν ἀναζήτηση ἑνός ἐσωτερικοῦ μέτρου τῶν ἀξιῶν, δηλαδή μέ τήν ἔννοια τῆς ἴδιας τῆς ἀξίας. Ὅσον καιρό θά συγγέονται τά δύο αὐτά πράγματα, ἀποτελεῖ ἐνστικτώδη ἀπαίτηση τῆς λογικῆς ἢ ἀναζήτηση ἑνός «μή μεταβλητοῦ μέτρου τῶν ἀξιῶν». Ἡ μεταβλητότητα ἀποτελεῖ ἴσα-ἴσα τό χαρακτηριστικό τῆς ἀξίας. Τό «μή μεταβλητό» ἐκφράζει ὅτι τό ἐσωτερικό μέτρο τῶν ἀξιῶν δέν ἐπιτρέπεται νά εἶναι τό ἴδιο ἐπίσης ἐμπόρευμα, ἀξία, ἀλλά ἀντίθετα κάτι πού συγκροτεῖ τήν ἀξία καί γι' αὐτό εἶναι ἐπίσης τό ἐσωτερικό μέτρο τῆς ἀξίας. Ὁ Μπαίηλυ δείχνει [832] ὅτι οἱ ἀξίες τῶν ἐμπορευμάτων μποροῦν νά βροῦν μιὰ χρηματική ἔκφραση, ὅτι, ἂν εἶναι δοσμένη ἡ ἀξιακή σχέση τῶν ἐμπορευμάτων, ὅλα τά ἐμπορεύματα μποροῦν νά ἐκφράζουν τήν ἀξία τους μέ ἓνα ἐμπόρευμα, παρ' ὅλον ὅτι τό ἐμπόρευμα αὐτό ἀλλάζει τήν ἀξία του. Ὅστόσο ἡ ἀξία αὐτοῦ τοῦ ἐμπορεύματος παρά τίς ἀλλαγές τῆς παραμένει πάντα ἴδια γιά τά ἄλλα ἐμπορεύματα καί γιά τό ἴδιο χρονικό διάστημα, ἐπειδή ἀλλάζει ταυτόχρονα σέ σχέση μέ ὅλα τά ἄλλα. Ἀπ' αὐτό ὁ Μπαίηλυ συμπεραίνει πώς δέν εἶναι ἀπαραίτητη μιὰ ἀξιακή σχέση τῶν ἐμπορευμάτων καί ὅτι δέν χρειάζεται ἐπίσης νά ἀναζητηθεῖ. Καί ἐπειδή τῆ σχέση αὐτή ὁ Μπαίηλυ τή βρίσκει διατυπωμένη στή χρηματική ἔκφραση, δέν χρειάζεται νά «κατανοήσει» μέ τί γίνεται δυνατή αὐτή ἢ ἔκφραση, πώς καθορίζεται καί τί ἐκφράζει στήν πραγματικότητα.

Ὅλα αὐτά ἰσχύουν γενικά τόσο ἐναντία στόν Μπαίηλυ, ὅσο καί ἐναντία στόν Μάλθους, ὅταν ὁ πρῶτος νομίζει πώς κινοῦνται στό ἴδιο ζήτημα, στό ἴδιο πεδίο, ἀδιάφορο ἂν κάνουν μέτρο τῶν ἀξιῶν τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας ἢ τήν ἀξία τῆς ἐργασίας. Στή δεύτερη περίπτωση προϋποθέτουν τίς ἀξίες, τό μέτρο τῶν ὁποίων ἀναζητεῖται, τό ἐξωτερικό τους μέτρο, τήν ἐξωτερική τους ἔκφραση σάν ἀξίες. Στήν πρώτη περίπτωση ἐξετάζουν τή γένεση καί τήν ἐσωτερική φύση τῆς ἴδιας τῆς ἀξίας. Στή δεύτερη τήν ἐξέλιξη τοῦ ἐμπορεύματος σέ χρῆμα ἢ τή μορφή πού ἀποκτᾷ ἢ ἀνταλλακτική ἀξία στό προτσές ἀνταλλαγῆς τῶν ἐμπορευμάτων. Στήν πρώτη ἐξετάζουν τήν ἀξία, ἀνεξάρτητα ἀπ' αὐτή τήν ἔκφραση, ἢ ὅποια ἀντίθετα θεωρεῖται προϋπόθεση αὐτῆς τῆς ἔκφρασης. Ὁ Μπαίηλυ ἔχει τοῦτο τό κοινό μέ τά ἄλλα γαιδούρια: Καθορι-

σμός τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορεύματος θά πεί νά βρεθεῖ ἡ *χρηματική του ἔκφραση*, ἓνα ἐξωτερικό μέτρο τῶν ἀξιῶν του. Μόνο πού, καθοδηγούμενοι ἀπό τό ἐνστικτο τῆς λογικῆς, λένε ὅτι τό μέτρο αὐτό πρέπει νά ἔχει τότε μή μεταβλητή ἀξία, δηλαδή στήν πραγματικότητα πρέπει νά βρίσκεται τό ἴδιο ἔξω ἀπό τήν κατηγορία τῆς ἀξίας. Ἀντίθετα, λέει ὅτι δέν χρειάζεται νά σκέπτεται κανείς τίποτα ἄλλο, γιατί βρίσκει στήν πράξη τήν ἔκφραση τῆς ἀξίας, καί ὅτι αὐτή ἡ ἴδια ἡ ἔκφραση ἔχει καί μπορεί νά ἔχει μεταβλητή ἀξία, χωρίς νά βλαφτεῖ ἡ λειτουργία της.

Ἰδιαίτερα μᾶς ἔχει πεί ὁ ἴδιος ὅτι 100 κρτ. ἢ 200 κρτ. ἢ 300 κρτ. μποροῦν νά εἶναι τό προϊόν 6 ἐργατῶν, δηλαδή τό προϊόν τῆς ἴδιας ποσότητας ἐργασίας, ἐνῶ ἡ «ἀξία τῆς ἐργασίας» σημαίνει γι' αὐτόν μόνο τό ὑποπολλαπλάσιο μέρος τῶν 100, 200 ἢ 300 κουάρτερ πού παίρνουν οἱ 6 ἐργάτες. Αὐτό πού παίρνουν μπορεί νά εἶναι 50 κρτ. ἢ 60 ἢ 70 ἀνά ἐργάτη^[39]. Ἐπομένως ἡ ποσότητα τῆς ἐργασίας καί ἡ ἀξία τῆς ἴδιας ποσότητας τῆς ἐργασίας εἶναι γιά τόν ἴδιο τόν Μπαίηλυ πολύ διαφορετικές ἐκφράσεις. Καί πῶς μπορεί νά εἶναι ἴδιες, ὅταν ἡ ἀξία στή μιᾶ περίπτωση ἐκφράζεται μέ ἓνα πράγμα καί ὕστερα μέ κάτι οὐσιαστικά τό διαφορετικό; Ὅταν ἡ ἴδια ἐργασία πού προηγούμενα ἔδινε 3 κρτ. σιτάρι, δίνει τώρα 1 κρτ., ἐνῶ ἡ ἴδια ἐργασία, πού ἔδινε προηγούμενα 20 πήχεις ὕφασμα (ἢ 3 κρτ. σιτάρι) ἐξακολουθεῖ νά δίνει 20 πήχεις ὕφασμα, τότε, ὑπολογισμένο μέ βάση τόν χρόνο ἐργασίας, εἶναι τώρα 1 κρτ. σιτάρι = 20 πήχεις ὕφασμα, ἢ 20 πήχεις ὕφασμα = 1 κουάρτερ σιτάρι, καί 3 κρτ. σιτάρι = 60 πήχεις ἀντί 20. Ἐπομένως θά ἔχουν σχετικά ἀλλάξει οἱ ἀξίες τοῦ ἑνός κουάρτερ σιτάρι καί τοῦ 1 πήχου ὕφασματος. Δέν θά εἶχαν ὅμως καθόλου ἀλλάξει σύμφωνα μέ τήν «ἀξία τῆς ἐργασίας», γιατί τό 1 κουάρτερ σιτάρι καί ὁ 1 πήχους ὕφασμα ἐξακολουθοῦν νά εἶναι οἱ ἴδιες ἀξίες χρήσης καί εἶναι δυνατόν τό 1 κρτ. σιτάρι νά μήν ἐξουσιάζει περισσότερη ἐργασία ἀπό πρῖν.

Ἄν πάρουμε τό ἓνα ξεχωριστό ἐμπόρευμα, τότε ὁ ἰσχυρισμός τοῦ Μπαίηλυ δέν ἔχει ἀπολύτως κανένα νόημα. Ἄν ἡ ἐργασία πού ἀπαιτεῖται γιά τήν παραγωγή μιᾶς μπότας μειωθεῖ δέκα φορές, τότε μικραίνει 10 φορές ἡ ἀξία τῆς μπότας, τό ἴδιο ὅταν συγκρίνεται, ἐκφράζεται μέ ὅλα τά ἄλλα ἐμπορεύματα, ἂν ἡ ἀναγκαία γιά τήν παραγωγή τους ἐργασία ἔμεινε ἴδια ἢ δέν ἔχει μειωθεῖ στόν ἴδιο βαθμό. Μπορεῖ ἐπίσης νά ἔμεινε ἴδια ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας — λ.χ. τό ἡμερομίσθιο στόν κλάδο πού παράγει μπότες, ὅπως καί σ' ὅλες τίς ἄλλες βιομηχα-

νίες. Μπορεῖ μάλιστα καί νά ἔχει ἀνέβει. Στή μιά ξεχωριστή μπότα περιέχεται λιγότερη ἐργασία, ἐπομένως καί λιγότερη πληρωμένη ἐργασία. "Όταν ὅμως γίνεται λόγος γιά τήν ἀξία τῆς ἐργασίας, δέν ἐννοεῖται μ' αὐτό ὅτι γιά μιά ὥρα ἐργασίας ἔχει πληρωθεῖ μιά μικρότερη ποσότητα ἐργασίας, ὅτι ἔχει πληρωθεῖ λιγότερο ἀπ' ὅ,τι γιά μιά μεγαλύτερη ποσότητα. Ἡ θέση τοῦ Μπαίηλυ μποροῦσε νά ἔχει κάποιο νόημα μόνο ἂν σχετιστεῖ μέ τό συνολικό προϊόν τοῦ κεφαλαίου. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι οἱ 200 μπότες εἶναι τό προϊόν τοῦ ἴδιου κεφαλαίου (καί τῆς ἴδιας ἐργασίας), μέ τό ὁποῖο παράγονταν προηγούμενα 100 μπότες. Στήν περίπτωση αὐτή οἱ 200 μπότες ἔχουν ἀξία τόση ὅση ἔχουν οἱ 100. Καί θά μποροῦσε νά εἰπωθεῖ ὅτι οἱ 200 μπότες σχετίζονται μέ τούς 1000 πῆχεις ὕφασμα (ἄς πούμε τό προϊόν ἑνός κεφαλαίου 200 λιρῶν), ὅπως ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας πού μπῆκε σέ κίνηση ἀπό τά δύο κεφάλαια. Μέ ποιά ἔννοια; Μήπως μέ τήν ἔννοια πού θά μποροῦσε νά εἰπωθεῖ καί γιά τή [833] σχέση τῆς μιᾶς μπότας μέ τόν ἕναν πῆχυ ὕφασμα;

Ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας εἶναι τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ περιεχόμενου σ' ἕνα ἐμπόρευμα χρόνου ἐργασίας, πού τό παίρνει ὁ ἴδιος ὁ ἐργάτης. Εἶναι τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ προϊόντος, στό ὁποῖο εἶναι ἐνσωματωμένος ὁ χρόνος ἐργασίας πού ἀνήκει σ' αὐτόν τόν ἴδιο. Ἄν λοιπόν ὅλη ἡ ἀξία ἑνός ἐμπορεύματος ἀναλυόταν σέ πληρωμένο καί ἀπλήρωτο χρόνο ἐργασίας — καί ἂν ἡ σχέση τῆς ἀπλήρωτης πρὸς τήν πληρωμένη ἐργασία ἔμενε ἴδια, δηλαδή ἂν σ' ὅλα τά ἐμπορεύματα ἡ ὑπεραξία ἀποτελεῖ τό ἴδιο ποσοστό τῆς συνολικῆς ἀξίας — τότε εἶναι φανερό ὅτι, ἂν τά ἐμπορεύματα σχετίζονται μεταξύ τους ὅπως οἱ περιεχόμενες σ' αὐτά συνολικές ποσότητες ἐργασίας, τότε πρέπει νά σχετίζονται μεταξύ τους σάν ἴσα ὑποπολλαπλάσια μέρη αὐτῶν τῶν συνολικῶν ποσοτήτων ἐργασίας, ἐπομένως ὅπως σχετίζονται ἐπίσης μεταξύ τους ὁ πληρωμένος χρόνος ἐργασίας στό ἕνα ἐμπόρευμα πρὸς τόν πληρωμένο χρόνο ἐργασίας στό ἄλλο ἐμπόρευμα.

$E:E' = \frac{\sum \chi_p}{\sum \chi_p'}$ (συνολικός χρόνος ἐργασίας ἐνσωματωμένος στό E) πρὸς τόν $\sum \chi_p'$ (συνολικό χρόνο ἐργασίας τόν ἐνσωματωμένο στό E').

$\frac{\sum \chi_p}{x} =$ μέ τόν πληρωμένο ἐργάσιμο στό E, καί $\frac{\sum \chi_p'}{x} =$ μέ τόν πληρωμένο ἐργάσιμο στό E', μιά καί προϋποτέθηκε ὅτι καί

στά δύο ἔμπορεύματα ὁ πληρωμένος χρόνος ἐργασίας εἶναι τὸ ἴδιο ὑποπολλαπλάσιο μέρος τοῦ συνολικοῦ χρόνου ἐργασίας.

$$E:E' = \Sigma \chi\rho : \Sigma' \chi\rho'$$

$$\Sigma \chi\rho : \Sigma' \chi\rho' = \frac{\Sigma \chi\rho}{\chi} : \frac{\Sigma' \chi\rho'}{\chi}$$

$$\text{καὶ } E:E' = \frac{\Sigma \chi\rho}{\chi} : \frac{\Sigma' \chi\rho'}{\chi},$$

ἢ τὰ ἔμπορεύματα σχετίζονται μεταξύ τους, ὅπως οἱ περιεχόμενοι σ' αὐτὰ πληρωμένοι χρόνοι ἐργασίας, δηλαδή ὅπως οἱ περιεχόμενες σ' αὐτὰ ἀξίες τῆς ἐργασίας.

Ἔτσι ὅμως ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας δέν καθορίζεται ὅπως τὸ θέλει ὁ Μπαίηλυ, ἀλλά καθορίζεται ἡ ἴδια ἀπὸ τὸν χρόνο ἐργασίας.

Παρακάτω, ἂν παραβλέψουμε τὴ μετατροπὴ τῶν ἀξιῶν σέ τιμές παραγωγῆς — ἂν πάρουμε ὑπόψη μας μόνο τίς ἀξίες — τὰ κεφάλαια ἀποτελοῦνται ἀπὸ διαφορετικὰ σέ μέγεθος ὑποπολλαπλάσια μέρη μεταβλητοῦ καὶ σταθεροῦ κεφαλαίου. Γι' αὐτό, ὅταν ἐξετάζουμε τίς ἀξίες, τότε οἱ ὑπεραξίες δέν εἶναι ἴσες ἢ ἡ πληρωμένη ἐργασία δέν εἶναι ἓνα ὑποπολλαπλάσιο μέρος τῆς προκαταβλημένης συνολικῆς ἐργασίας.

Γενικά οἱ μισθοί — ἢ οἱ ἀξίες τῆς ἐργασίας — θὰ ἦταν ἐδῶ δείχτες τῶν ἀξιῶν τῶν ἔμπορευμάτων, ὄχι σάν ἀξιῶν, ὄχι ἐφόσον οἱ μισθοί ἀνεβαίνουν ἢ πέφτουν, ἀλλά καθόσον ἡ περιεχόμενη σ' ἓνα ἔμπορευμα ποσότητα πληρωμένης ἐργασίας, πού ἐμφανίζεται στὸν μισθὸ ἐργασίας, θὰ ἦταν ἓνας δείχτης γιὰ τὴ συνολικὴ ποσότητα τῆς ἐργασίας πού περιέχεται στά ἀντίστοιχα ἔμπορεύματα.

Κοντολογίς, ἡ ὑπόθεση καταλήγει στό ὅτι, ἂν οἱ ἀξίες τῶν ἔμπορευμάτων σχετίζονται μεταξύ τους ὅπως $A:A'$ (δηλαδή ὅπως οἱ περιεχόμενες σ' αὐτὰ ποσότητες ἐργάσιμου χρόνου), τότε σχετίζονται ὅπως

σχετίζονται μεταξύ τους καὶ οἱ $\frac{A}{\chi} : \frac{A'}{\chi}$, οἱ περιεχόμενες σ' αὐτὰ πο-

σότητες πληρωμένου χρόνου ἐργασίας, ἂν ἡ σχέση τοῦ πληρωμένου πρὸς τὸν ἀπλήρωτο χρόνο ἐργασίας εἶναι ἴδια σ' ὅλα τὰ ἔμπορεύματα, ἂν δηλαδή ὁ πληρωμένος χρόνος ἐργασίας εἶναι πάντα ἴσος μέ ὀλόκληρο τὸν χρόνο ἐργασίας, ὅποιοσδήποτε κι ἂν εἶναι ὁ χρόνος αὐτός διαιρεμένος μέ τὸ χ . Τὸ «ἂν», ὅμως, δέν ἀνταποκρίνεται στήν πραγματικὴ

κατάστασι. Καί ἂν ἀκόμα ὑποθέσουμε ὅτι στίς διάφορες βιομηχανίες οἱ ἐργάτες ἐργάζονται ἴσους πρόσθετους χρόνους ἐργασίας, πάλι ἡ σχέση τοῦ πληρωμένου πρὸς τόν ξοδωμένο χρόνο ἐργασίας εἶναι διαφορετική στίς διάφορες βιομηχανίες, ἐπειδὴ εἶναι διαφορετική ἡ σχέση τῆς ἄμεσης ἐργασίας πού χρησιμοποιήθηκε πρὸς τῆ συσσωρευμένη ἐργασία πού χρησιμοποιήθηκε, λ.χ. $50_{\mu} + 50_{\sigma}$ καί $10_{\mu} + 90_{\sigma}$. Ἄν ὑποθέσουμε ὅτι καί στίς δύο περιπτώσεις ὁ ἀπλήρωτος χρόνος ἐργασίας = $\frac{1}{10}$ τοῦ πληρωμένου χρόνου ἐργασίας. Στὴν περίπτωσι αὐτῆ τό ἐμπόρευμα τοῦ πρώτου καπιταλιστῆ θά περιέχει 105 μονάδες ἀξίας καί τοῦ δεύτερου 101. Ὁ πληρωμένος χρόνος ἐργασίας σὴν πρώτη περίπτωσι = $\frac{1}{2}$ τῆς προκαταβλημένης ἐργασίας, στή δεύτερι μόνο τό $\frac{1}{10}$.

[834] Ὁ Μπαίηλυ λέει:

«Ἄν τὰ ἐμπορεύματα σχετίζονται μεταξύ τους, ὅπως οἱ ποσότητες τῆς ἐργασίας πού τὰ παράγει, πρέπει ἐπίσης νά σχετίζονται μεταξύ τους, ὅπως σχετίζονται καί οἱ ἀξίες αὐτῆς τῆς ἐργασίας, γιατί στήν ἀντίθετη περίπτωσι θά σήμαινε ὅτι δύο ἐμπορεύματα, τό Α καί τό Β, θά μπορούσαν νά εἶναι ἴσα σέ ἀξία, μολονότι ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας πού χρησιμοποιήθηκε στό πρώτο ἐμπόρευμα ἦταν μεγαλύτερη ἢ μικρότερη ἀπό ἐκείνη πού χρησιμοποιήθηκε στό δεύτερο. Ἡ ὅτι τὰ ἐμπορεύματα Α καί Β μπορούσαν νά εἶναι ἄνισα σέ ἀξία, μολονότι ἡ ἐργασία πού χρησιμοποιήθηκε γιά τό καθένα ἦταν ἴση σέ ἀξία. Αὐτῆ ἡ διαφορὰ ὅμως στήν ἀξία τῶν δύο ἐμπορευμάτων, τὰ ὅποια ἔχουν παραχθεῖ μέ ἐργασία ἴσης ἀξίας, θά ἦταν ἀσυμβίβαστη μέ τὴν ὁμολογημένη ἰσότητα τῶν κερδῶν, πού τὴν παραδέχεται ὁ κ. Ρικάρντο μαζί μέ ἄλλους συγγραφεῖς» (στό ἴδιο, σελ. 79, 80).

Στὴν τελευταία φράσι ὁ Μπαίηλυ ψηλαφώντας φτάνει ἀσυναίσθητα σέ μιὰ σωστή ἀντίρρηση ἐνάντια στόν Ρικάρντο, ὁ ὁποῖος ταυτίζει ἄμεσα τό κέρδος μέ τὴν ὑπεραξία καί τὴν ἀξία μέ τὴν τιμὴ παραγωγῆς. Ἡ ἀντίρρηση σωστά διατυπωμένη εἶναι ἡ ἐξῆς: Ἄν τὰ ἐμπορεύματα πουλιῶνται στίς ἀξίες τους, ἀποφέρουν ἄνισα κέρδη, ἐπειδὴ στήν περίπτωσι αὐτῆ τό κέρδος εἶναι ἴσο μέ τὴν ὑπεραξία πού ὑπάρχει σ' αὐτά τὰ ἴδια. Καί αὐτό εἶναι σωστό. Δέν στρέφεται ἐνάντια στήν θεωρία τῆς ἀξίας, ἀλλά ἐνάντια σ' ἓνα λάθος τοῦ Ρικάρντο κατὰ τὴν ἐφαρμογὴ αὐτῆς τῆς θεωρίας.

Πόσο λίγο ὅμως μπόρεσε ὁ Μπαίηλυ νά σκεφθεῖ τό σωστό ἀκόμα καί στήν πιό πάνω διατύπωσή του, προκύπτει ἀπό τὴν πιό κάτω φράσι:

«Ὁ Ρικάρντο ἔχει ἀντίθετα τῆ γνώμη, ὅτι μπορεί νά ἀνέβει ἢ νά πέσει σέ ἀξία ἢ ἐργασία, χωρίς νά ἐπηρεάσει τὴν ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος. Ὁ ἰσχυρισμός

αυτός είναι ολοφάνερα πολύ διαφορετικός από τόν άλλο, ή δέ ὀρθότητά του ἐξαρτιέται πράγματι ἀπό τή σφαλερότητα τοῦ ἄλλου ἢ τοῦ ἀντίθετου ἰσχυρισμοῦ» (στό ἴδιο, σελ. 81).

Τό γαιδούρι! Ὁ ἴδιος εἶχε πει προηγούμενα ὅτι τό ἀποτέλεσμα τῆς ἴδιας ἐργασίας μπορεί νά εἶναι 100, 200 ἢ 300 κουάρτερ σιτάρι. Ἡ ἐργασία αὐτή καθορίζει τή σχέση τοῦ ἑνός κουάρτερ μέ τά ἄλλα ἐμπορεύματα, ὅποιαδήποτε κι ἄν εἶναι ἢ ἀλλαγὴ στήν ἀξία τῆς ἐργασίας, δηλαδή πόσα ἀπό τά 100, 200 ἢ 300 κουάρτερ θά περιέρχονται στόν ἴδιο τόν ἐργάτη. Κάποια συνέπεια θά παρουσίαζε τό γαιδούρι, ἂν ἔλεγε: οἱ ἀξίες τῆς ἐργασίας μπορεί ν' ἀνεβαίνουν καί νά πέφτουν καί ὅμως οἱ ἀξίες τῶν ἐμπορευμάτων νά σχετίζονται μεταξύ τους, ὅπως οἱ ἀξίες τῆς ἐργασίας, ἐπειδὴ — σύμφωνα μέ μιὰ λαθεμένη προϋπόθεση — ἡ ἀνοδος ἢ ἡ πτώση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας εἶναι γενική καί ἡ ἀξία τοῦ μισθοῦ ἐργασίας ἀποτελεῖ πάντα τό ἴδιο ἀναλογικό μερίδιο ἀπό τή συνολική ποσότητα τῆς ἐργασίας πού χρησιμοποιήθηκε.

[γ) Ὁ Μπαίηλυ μπερδεύει τήν ἀξία καί τήν τιμή]

[Ὁ Μπαίηλυ λέει:]

«Ἡ ἱκανότητα νά ἐκφράξεις τήν ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων δέν ἔχει καμιὰ σχέση μέ τή σταθερότητα τῶν ἀξιῶν τους»,

{Καί βέβαια ὄχι! Ἔχει ὅμως μεγάλη σχέση μέ τήν κατανόηση τῆς ἀξίας, προτοῦ αὐτή ἐκφραστεῖ. Μέ τήν κατανόηση ποιός εἶναι ὁ τρόπος πού οἱ ἀξίες χρήσης, οἱ ὁποῖες διαφέρουν τόσο πολύ ἢ μιὰ ἀπό τήν ἄλλη, περιέρχονται στήν ἴδια κατηγορία καί στήν ἴδια ὀνομασία ἀξιῶν, ἔτσι πού ἡ ἀξία τῆς μιᾶς νά μπορεί νά ἐκφράζεται μέ τήν ἀξία τῶν ἄλλων},

«οὔτε στή σύγκριση μεταξύ τους, οὔτε μέ τό μέσο ἀνταλλαγῆς πού χρησιμοποιήθηκε. Ἐπίσης δέν ἔχει καμιὰ σχέση ἢ ἱκανότητα νά συγκρίνονται ἢ μιὰ μέ τήν ἄλλη αὐτές οἱ ἐκφράσεις τῆς ἀξίας».

{Ἄν ἡ ἀξία διαφορετικῶν ἐμπορευμάτων ἐκφράζεται μέ τό ἴδιο τρίτο ἐμπόρευμα, ὅσο μεταβλητή κι ἄν εἶναι ἡ ἀξία του, εἶναι φυσικά πολύ εὐκόλο νά συγκριθοῦν μεταξύ τους αὐτές οἱ ἐκφράσεις, οἱ ὁποῖες ἔχουν ἤδη κοινή ὀνομασία.}

«Ἀδιάφορο ἂν τό A ἀξίζει 4 B ἢ 6 B»

(ἡ δυσκολία συνίσταται στό πῶς θά ἐξισωθεῖ τό Α μέ μιά ὁποιαδήποτε ποσότητα τοῦ Β, καί αὐτό εἶναι δυνατό νά γίνει μόνο, ἂν ὑπάρχει κάτι τό κοινό πού ἐνώνει τό Α καί τό Β ἢ ἂν τό Α καί τό Β εἶναι δύο διαφορετικές ἐκφράσεις τῆς ἴδιας ἐνότητας. Ἡ δυσκολία παραμένει ἴδια καί στήν περίπτωση πού ὅλα τά ἐμπορεύματα πρέπει νά ἐκφραστοῦν σέ χρυσό, σέ χρῆμα. Πρέπει νά ὑπάρχει μιά κοινή ἐνότητα ἀνάμεσα στόν χρυσό καί σέ κάθε ἄλλο ἐμπόρευμα)

«καί ἂν τό Γ ἀξίζει 8 Β ἢ 12 Β, πρόκειται γιά περιστατικά πού δέν δημιουργοῦν καμιά διαφορά στήν ἱκανότητα νά ἐκφράζεται μέ Β ἢ ἀξία τοῦ Α καί τοῦ Γ, ὅταν ἔχει ἐκφραστεῖ» (σελ. 104, 105).

Πῶς ὅμως μπορεῖ νά ἐκφραστεῖ τό Α μέ τό Β ἢ μέ τό Γ; Τά ἐμπορεύματα Α, Β καί Γ πρέπει νά θεωρηθοῦν σάν κάτι πού εἶναι διαφορετικό ἀπ' αὐτό πού εἶναι σάν πράγματα, σάν προϊόντα, σάν ἀξίες χρήσης, ὅταν πρόκειται «αὐτά» νά ἐκφραστοῦν τό ἓνα μέ τό ἄλλο, πράγμα πού καταλήγει στό ἴδιο, ἂν πρόκειται νά παρθοῦν σάν ἰσάξιες ἐκφράσεις τῆς ἴδιας ἐνότητας. Τό $A=4B$, δηλαδή ἡ ἀξία τοῦ Α θά ἐκφραστεῖ μέ 4 Β καί ἡ ἀξία τῶν 4 Β μέ Α, ἔτσι πού καί οἱ δύο πλευρές νά ἐκφράζουν τό ἴδιο πράγμα. Εἶναι ἰσοδύναμα, ἐκφράζουν καί τά δύο ἴσες ἀξίες. Δέν θά πείραζε καθόλου, ἂν ἦταν ἄνισες ἐκφράσεις, λ.χ. $A > 4B$ ἢ $A < 4B$. Σ' ὅλες αὐτές τίς περιπτώσεις, ἐφόσον εἶναι [835] ἀξίες, εἶναι διαφορετικές ἢ ἴσες μόνο ὡς πρός τήν ποσότητά τους, εἶναι ὅμως πάντα ποσότητες τῆς ἴδιας ποιότητας. Ἡ δυσκολία βρίσκεται στό νά βρεθεῖ αὐτή ἡ ποιότητα.

«Ὁ ἀπαραίτητος ὅρος τοῦ προτῆς μέτρησης τῆς ἀξίας συνίσταται στό νά ἀναχθοῦν σ' ἓναν κοινό παρονομαστή τά ἐμπορεύματα πού πρόκειται νά μετρηθοῦν».

{Λογουχάρη, γιά νά συγκριθεῖ ἓνα τρίγωνο μέ ὅλα τά ἄλλα πολύγωνα, χρειάζεται μόνο νά μετατραποῦν τά πολύγωνα σέ τρίγωνα, νά ἐκφραστοῦν μέ τρίγωνα. Γιά νά γίνει ὅμως αὐτό, τά τρίγωνα καί τά πολύγωνα πρέπει νά παρθοῦν στήν πραγματικότητα σάν ταυτόσημα πράγματα, σάν διαφορετικές μορφές παράστασης τοῦ ἴδιου χώρου}

«πράγμα πού μπορεῖ νά γίνεται ὁποιαδήποτε στιγμή μέ τήν ἴδια εὐκολία, ἢ πιό σωστά, πράγμα πού ἔχει γίνει ἤδη, μιά καί πρόκειται γιά τίς τιμές τῶν ἐμπορευμάτων, πού σημειώνονται ἢ γιά τή σχέση τους μέ τό χρῆμα» (στό ἴδιο, σελ. 112).

«Μετρῶ τήν ἀξία εἶναι τό ἴδιο μέ τό ἐκφράζω τήν ἀξία» (σελ. 152).

Ἐδῶ τόν ἔχουμε τόν ἀνθρωπάκο μας. Βρίσκουμε τίς ἀξίες μετρημένες, ἐκφρασμένες στίς τιμές. Μποροῦμε λοιπόν νά ἀρκεστοῦμε μ' αὐτό [λέει ὁ Μπαίηλυ] — μέ τό νά μὴν ξέrouμε τί εἶναι ἡ ἀξία. Τήν ἐξέλιξη τοῦ μέτρου τῶν ἀξιῶν σέ χρῆμα καί παραπέρα τήν ἐξέλιξη τοῦ χρήματος σάν μέτρου τῶν τιμῶν τή συγχέει μέ τήν ἀνεύρεση τῆς ἴδιας τῆς ἐννοιας τῆς ἀξίας στήν ἐξέλιξή της σάν ἐσωτερικοῦ μέτρου τῶν ἐμπορευμάτων στήν ἀναλλαγή. Ἐχει δίκιο στό ὅτι αὐτό τό χρῆμα δέν χρειάζεται νά εἶναι ἓνα ἐμπόρευμα μέ μὴ μεταβλητὴ ἀξία. Ἀπ' αὐτό βγάζει τό συμπέρασμα ὅτι δέν εἶναι ἀναγκαῖος ἓνας ἀνεξάρτητος, διαφορετικός καθορισμός τῆς ἀξίας.

Ἀπό τή στιγμή πού ἡ ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων εἶναι πιά δοσμένη σάν ἡ κοινή ἐνότητά τους, ἀπό τή στιγμή αὐτή συμπίπτουν τό μέτρο τῆς σχετικῆς ἀξίας τους καί ἡ ἐκφρασή της. Δέν φτάνουμε ὅμως στήν ἐκφραση, ὅσον καιρό δέν θά ἔχουμε φτάσει σέ μιά ἐνότητα, πού εἶναι διαφορετική ἀπό τήν ἄμεση ὑπαρξή τῶν ἐμπορευμάτων.

Αὐτό φαίνεται ἀκόμα καί στό παράδειγμα* πού ἀναφέρει ὁ Μπαίηλυ σχετικά μέ τήν ἀπόσταση ἀνάμεσα στό Α καί στό Β. "Ὅταν γίνεται λόγος γιά τήν ἀπόστασή τους, γίνεται κιόλας δεκτό ὅτι καί τά δύο σημεῖα (ἢ οἱ δύο γραμμές) βρίσκονται στόν χῶρο. Ἄν ἔχουν μετατραπεί σέ σημεῖα, καί μάλιστα σέ σημεῖα τῆς ἴδιας γραμμῆς, τότε ἡ ἀπόστασή τους μπορεῖ νά ἐκφραστεῖ μέ δακτύλους, πόδια κλπ. Ἡ ἐνότητα τῶν δύο ἐμπορευμάτων Α καί Β εἶναι ἀπό πρώτη ματιά ἡ ἀνταλλαξιμότητά τους. Εἶναι «ἀνταλλάξιμα» πράγματα. Σάν «ἀνταλλάξιμα» πράγματα εἶναι μεγέθη τοῦ ἴδιου εἶδους. Αὐτή ὅμως ἡ ὑπαρξή «τους» σάν «ἀνταλλάξιμων» πραγμάτων πρέπει νά εἶναι διαφορετική ἀπό τήν ὑπαρξή τους σάν ἀξιῶν χρήσης. Τί θά πεῖ αὐτό;

Τό χρῆμα τό ἴδιο εἶναι κιόλας ἐκφραση τῆς ἀξίας, τήν προϋποθέτει. Τό χρῆμα σάν μέτρο τῶν τιμῶν προϋποθέτει ἤδη, ἀπό τήν πλευρά του, τή (θεωρητική) μετατροπή τοῦ ἐμπορεύματος σέ χρῆμα. Ὅταν οἱ ἀξίες ὅλων τῶν ἐμπορευμάτων εἶναι ἐκφρασμένες σάν χρηματικές τιμές, τότε μπορῶ νά τίς συγκρίνω, στήν πραγματικότητα ἔχουν ἤδη συγκριθεῖ. Γιά νά ἐκφραστοῦν ὅμως οἱ ἀξίες σάν τιμές, πρέπει προηγουμένα ἡ ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων νά ἔχει ἐκφραστεῖ σάν χρῆμα. Τό χρῆμα εἶναι ἀπλῶς ἡ μορφή, μέ τήν ὁποία ἐμφανίζεται στό προτσές τῆς κυκλοφορίας ἡ ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων. Πῶς μπορῶ ὅμως νά ἐκφράσω χ βαμβάκι μέ ψ χρῆμα; Τό ζήτημα αὐτό ἀνάγεται στό πῶς

* Βλέπε σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 156/157.

μπορῶ γενικά νά ἐκφράσω ἕνα ἐμπόρευμα μέ ἕνα ἄλλο ἢ νά ἐκφράσω ἐμπορεύματα σάν ἰσοδύναμα; Τήν ἀπάντηση τή δίνει μονάχα ἡ ἐξέλιξη τῆς ἀξίας, ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ἐκφραση τοῦ ἑνός ἐμπορεύματος μέ ἕνα ἄλλο.

«Εἶναι λαθεμένο... ὅτι ἡ ἀξιακή σχέση εἶναι δυνατή ἀνάμεσα σέ ἐμπορεύματα διαφορετικῶν περιόδων, πράγμα πού εἶναι ἀδύνατο ἀπό τή φύση τῆς ὑπόθεσης. Καί ἂν δέν εἶναι δυνατή μιά σχέση, δέν μπορεί ἐπίσης νά μετρηθεῖ» (σελ. 113).

Τήν ἴδια κουταμάρα τήν εἶδαμε κιόλας πιό πάνω*. Ἦδη στό χρήμα σάν μέσο πληρωμῆς ὑπάρχει «ἡ ἀξιακή σχέση ἀνάμεσα σέ ἐμπορεύματα διαφορετικῶν περιόδων. Ὀλόκληρο τό προτσές κυκλοφορίας εἶναι μόνιμη σύγκριση ἀνάμεσα στίς ἀξίες διαφορετικῶν περιόδων.

«Ἄν αὐτό» (τό χρήμα) «δέν εἶναι ἕνα καλό μέσο σύγκρισης ἀνάμεσα σέ ἐμπορεύματα διαφορετικῶν περιόδων... εἶναι ἀνίκανο νά ἐκπληρώσει μιά λειτουργία σέ μιά περίπτωση, στήν ὁποία δέν ἔχει νά ἐκπληρώσει μιά λειτουργία» (σελ. 118).

Σάν μέσο πληρωμῆς καί σάν θησαυρός καλεῖται τό χρήμα νά ἐκπληρώσει αὐτήν τή λειτουργία.

Αὐτό εἶναι καθαρά ἀντιγραμμένο ἀπό τόν συγγραφέα τῶν «Observations on certain Verbal Disputes», καί πράγματι τό μυστικό ὅλης τῆς κουταμάρας κατασταλάζει στήν παρακάτω φράση, πού μέ πείθει ἐπίσης, ὅτι ὁ Μπαίηλυ ἔχει χρησιμοποιήσει τίς προσεκτικά ἀπό τόν ἴδιο ἀποσιωπημένες «verbal Observations»** σάν ὑλικό ἀντιγραφῆς:

[836] «Ὁ πλοῦτος εἶναι μιά ιδιότητα τῶν ἀνθρώπων, ἡ ἀξία μιά ιδιότητα τῶν ἐμπορευμάτων. Ἐνας ἄνθρωπος ἢ μιά κοινότητα εἶναι πλούσιοι, ἕνα μαργαριτάρι ἢ ἕνα διαμάντι εἶναι πολύτιμο» (σελ. 165).

Ἐνα μαργαριτάρι ἢ ἕνα διαμάντι εἶναι πολύτιμο σάν μαργαριτάρι ἢ διαμάντι, καί αὐτό χάρη στίς ιδιότητές τους σάν ἀξίες χρήσης γιά τόν ἄνθρωπο, δηλαδή σάν πλοῦτος. Σ' ἕνα μαργαριτάρι ἢ σ' ἕνα διαμάντι δέν ὑπάρχει τίποτα μέ τό ὁποῖο θά δημιουργοῦνταν μιά σχέση ἀνταλλαγῆς ἀνάμεσά τους κλπ.

Ὁ Μπαίηλυ γίνεται τώρα βαθύς φιλόσοφος:

* Βλέπε σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 165/166 καί 169.

** Βλέπε σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 140/141.

«Υπάρχει διαφορά ανάμεσα στην εργασία σάν αίτια καί σάν μέτρο τῆς ἀξίας, γενικά ανάμεσα στην αίτια καί στό μέτρο τῆς ἀξίας» (σελ. 170 κ.έ.).

Πράγματι ὑπάρχει μιά πολύ μεγάλη διαφορά (πού δέν τήν βλέπει ὁ Μπαίηλυ) ανάμεσα στό μέτρο (μέ τήν ἔννοια τοῦ χρήματος) καί στην «αίτια τῆς ἀξίας». Ἡ «αίτια» τῆς ἀξίας μετατρέπει ἀξίες χρήσης σέ ἀξίες. Τό ἐξωτερικό μέτρο τῆς ἀξίας προϋποθέτει ἤδη τήν ὑπαρξη τῆς ἀξίας. Ὁ χρυσός λ.χ. μπορεί νά μετρήσει τήν ἀξία τοῦ βαμβακιοῦ μόνο ἂν ὁ χρυσός καί τό βαμβάκι ἔχουν μιάν ἐνότητα διαφορετική καί ἀπό τά δύο. Ἡ «αίτια» τῆς ἀξίας εἶναι ἡ οὐσία τῆς ἀξίας καί γι' αὐτό εἶναι ἐπίσης τό ἐσωτερικό τῆς μέτρο.

«Ὅλα τά περιστατικά... τά ὁποῖα μέ μιά ἀποδείξιμη ἐπιρροή, πού ἔμμεσα ἢ ἄμεσα ἐπενεργοῦν στή συνείδηση κατά τήν ἀνταλλαγή τῶν ἐμπορευμάτων, μποροῦν νά θεωροῦνται σάν αίτιες τῆς ἀξίας» (σελ. 182, 183).

Στήν πραγματικότητα αὐτό σημαίνει: μόνο ὅτι: Ἡ αίτια τῆς ἀξίας ἐνός ἐμπορεύματος ἢ τῆς ἰσοδυναμίας ανάμεσα σέ δύο ἐμπορεύματα εἶναι τά περιστατικά, πού προτρέπουν τόν πωλητή ἢ ἀκόμα τόν ἀγοραστή καί τόν πωλητή νά θεωροῦν κάτι σάν τήν ἀξία ἢ σάν τό ἰσοδύναμο ἐνός ἐμπορεύματος. Ἔτσι τά «περιστατικά», πού καθορίζουν τήν ἀξία ἐνός ἐμπορεύματος, δέν ἔγιναν περισσότερο γνωστά, ὥστε νά χαρακτηρίζονται σάν περιστατικά, τά ὁποῖα ἐπιδροῦν στή «συνείδηση» τῶν ἀνθρώπων οἱ ὁποῖοι ἀνταλλάσσουν καί πού σάν τέτια περιστατικά ὑπάρχουν ἐπίσης (ἴσως ὄχι, ἴσως νά τά ἔχουν φανταστεῖ στρεβλωμένα) στή συνείδησή τους.

Τά ἴδια (ἀνεξάρτητα ἀπό τή συνείδηση — mind — παρά τό γεγονός ὅτι ἐπιδροῦν σ' αὐτήν) περιστατικά πού ἐξαναγκάζουν τούς παραγωγούς νά πωλᾶνε τά προϊόντα τους σάν ἐμπορεύματα — περιστατικά, πού διακρίνουν τή μιά μορφή τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς ἀπό τήν ἄλλη — δίνουν στά προϊόντα τους (καί γιά τή συνείδησή τους) μιάν ἀνεξάρτητη ἀπό τήν ἀξία χρήσης ἀνταλλακτική ἀξία. Ἡ «mind» τους, ἢ συνείδησή τους, μπορεί νά μήν ξέρεي καθόλου, γι' αὐτήν μπορεί καί νά μήν ὑπάρχει, ἀπό τί καθορίζεται στήν πραγματικότητα ἡ ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων τους ἢ τί εἶναι αὐτό πού καθορίζει τά προϊόντα τους νά εἶναι ἐμπορεύματα. Οἱ παραγωγοί τῶν προϊόντων βρίσκονται κάτω ἀπό συνθήκες πού καθορίζουν τή συνείδησή τους, χωρίς νά χρειάζεται νά τό ξέρουν. Ὁ καθένας μπορεί νά χρειάζεται χρήμα σάν χρήμα χωρίς νά ξέρει τί εἶναι χρήμα. Οἱ οικονομικές κατηγορίες καθρεφτίζονται στή συνείδηση πολύ στρεβλωμένα. Ὁ Μπαίηλυ μεταφέρει τό ζήτημα στή συνείδηση, ἐπειδή δέν τά καταφέρνει περισσότερο μέ τήν θεωρία.

Ἐντὶ νὰ πεί ὁ Μπαίηλυ τί φαντάζεται ὁ ἴδιος μέ τόν ὄρο «ἀξία» (ἢ «αἰτία τῆς ἀξίας»), μᾶς λέει ὅτι: εἶναι αὐτό πού φαντάζονται ὁ ἀγοραστής καί ὁ πωλητής κατὰ τήν πράξη τῆς ἀνταλλαγῆς.

Στήν πραγματικότητα ὅμως στή βάση αὐτῆς τῆς δῆθεν φιλοσοφικῆς φράσης βρίσκεται τό ἐξῆς:

1. Ἡ τρέχουσα ἢ ἀγοραία τιμή καθορίζεται ἀπό καθορισμένα περιστατικά, πού ἐκφράζονται στή σχέση ἀνάμεσα στή ζήτηση καί τήν προσφορά καί σάν τέτια ἐπηρεάζουν «τή συνείδηση» τῶν ἀνθρώπων πού ὁροῦν στήν ἀγορά. Πρόκειται στ' ἀλήθεια γιά μιά πολύ σπουδαία ἀνακάλυψη!

2. Κατὰ τήν μετατροπή τῶν ἀξιῶν τῶν ἐμπορευμάτων σέ τιμές κόστους, παίρνονται ὑπόψη «διάφορα περιστατικά» πού ἐπιδροῦν στή συνείδηση σάν λόγοι ἀποζημίωσης» («Kompensationsgründe») ἢ πού τοῦ φαίνονται σάν τέτια. Ὅλοι ὅμως αὐτοί οἱ λόγοι ἀποζημίωσης ἐπιδροῦν μόνο στή συνείδηση τοῦ καπιταλιστῆ σάν καπιταλιστῆ καί προκύπτουν ἀπό τή φύση τῆς ἴδιας τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς καί ὄχι ἀπό τήν ὑποκειμενική ἀντίληψη τοῦ ἀγοραστή καί τοῦ πωλητῆ. Ἐντίθετα, στά κεφάλια τους ὑπάρχουν σάν αὐτονόητες «αἰώνιες ἀλήθειες».

Ὁ Μπαίηλυ καί οἱ πρόδρομοί του πιάνονται ἀπό τό ὅτι ὁ Ρικάρντο συγχέει τίς ἀξίες μέ τίς τιμές κόστους*, γιά ν' ἀποδείξουν ὅτι ἡ ἀξία δέν καθορίζεται ἀπό τήν ἐργασία, ἐπειδή οἱ τιμές κόστους ἀποκλίνουν ἀπό τίς ἀξίες. Αὐτό εἶναι ἀπόλυτα σωστό ἐνάντια στήν ταύτιση [τῶν ἀξιῶν μέ τίς τιμές κόστους], πού κάνει ὁ Ρικάρντο, καί ὄχι ἐνάντια στήν ἴδια τήν ὑπόθεσι.

Ὁ Μπαίηλυ παραθέτει σχετικά μέ τό ζήτημα πρῶτα αὐτό πού ἀναφέρει ὁ ἴδιος ὁ Ρικάρντο γιά τήν ἀλλαγῆ πού σημειώνεται στίς σχετικές ἀξίες τῶν [837] ἐμπορευμάτων ὕστερα ἀπό μιάν αὔξησι τῆς ἀξίας τῆς ἐργασίας. Παραθέτει ἀκόμα τήν «ἐπίδραση τοῦ χρόνου» (τή διαφορά στόν χρόνο παραγωγῆς, χωρίς νά παραταθεῖ ὁ ἐργάσιμος χρόνος). Πρόκειται γιά τήν ἴδια περίπτωσι πού δημιούργησε ἀμφιβολίες ἤδη στόν Μίλλ**. Δέν βρίσκει ὅμως τήν ἀληθινή γενική ἀντίφασσι — τήν ὑπαρξή ἐνός μέσου ποσοστοῦ τοῦ ἴδιου τοῦ κέρδους, παρά τή διαφορετική σύνθεσι τοῦ κεφαλαίου, παρά τούς διαφορετικούς χρόνους περιστροφῆς κλπ. Ἐπαναλαβαίνει μόνο τίς διάφορες μορφές, στίς ὁποῖες ἐκδηλώνεται αὐτή ἡ ἀντίφασσι καί οἱ ὁποῖες εἶχαν ἤδη ἐπισύρει τήν προσοχή τοῦ ἴδιου τοῦ Ρικάρντο καί τῶν ὀπαδῶν του. Ἐτσι ὁ Μπαίηλυ ἐμ-

* Βλέπε σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 87-90.

** Ὑπενθυμίζουμε ὅτι μέ τόν ὄρο: «τιμές κόστους» ἐννοοῦνται οἱ «τιμές παραγωγῆς».
— Σημ. μετ.

φανίζεται ἐδῶ μόνο σάν παπαγάλος πού ἐπαναλαβαίνει ἀλλωνῶν λόγια: δέν προωθεῖ οὔτε κατά ἓνα βῆμα τήν κριτική.

Ὁ Μπαίηλυ τονίζει ἀκόμα ὅτι: τά ἔξοδα παραγωγῆς εἶναι ἡ κύρια αἰτία τῆς «ἀξίας», δηλαδή τό κύριο στοιχεῖο τῆς ἀξίας. Τονίζει ὁμως σωστά — ὅπως τό ἔκαναν πιά μπροστά ἄλλοι συγγραφεῖς πού ἐμφανίστηκαν ὕστερα ἀπό τόν Ρικάρντο, ὅτι ἡ ἴδια ἡ ἔννοια τῶν ἐξόδων παραγωγῆς ποικίλλει [ἀνάλογα μέ τούς συγγραφεῖς]*. Ὁ ἴδιος τάσσεται τελικά μέ τό μέρος τοῦ Τόρρενς στό ὅτι οἱ ἀξίες καθορίζονται ἀπό τό προκαταβλημένο κεφάλαιο, πράγμα πού εἶναι σωστό γιά τίς τιμές κόστους, εἶναι ὁμως παράλογο, ἄν αὐτές δέν ἀναπτύσσονται ἀπό τήν ἴδια τήν ἀξία, δηλαδή ἡ ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος πρέπει νά συνάγεται ἀπό μιά παραπέρα ἐξελιγμένη σχέση, ἀπό τήν ἀξία τοῦ κεφαλαίου, καί ὄχι ἀντίστροφα.

Ἡ τελευταία του ἀντίρρηση εἶναι τούτη: Οἱ ἀξίες τῶν ἐμπορευμάτων δέν μποροῦν νά μετριοῦνται μέ τόν χρόνο ἐργασίας, ἄν ὁ χρόνος ἐργασίας σ' ἓναν κλάδο δέν εἶναι ἴσος μέ τόν χρόνο ἐργασίας στούς ἄλλους κλάδους, ἔτσι ὥστε τό ἴδιο ἐμπόρευμα, στό ὁποῖο εἶναι ἐνσωματωμένες λ.χ. 12 ὥρες ἐργασίας ἑνός μηχανικοῦ, ἔχει διπλάσια ἀξία ἀπό τό ἐμπόρευμα στό ὁποῖο εἶναι ἐνσωματωμένες 12 ὥρες ἑνός ἐργάτη τῆς γεωργίας. Αὐτό καταλήγει στό ὅτι: μιά ἀπλή ἡμέρα ἐργασίας λ.χ. δέν μπορεῖ νά εἶναι μέτρο τῆς ἀξίας, ὅταν ὑπάρχουν ἄλλες ἡμέρες ἐργασίας πού σχετίζονται πρός τίς ἡμέρες ἀπλῆς ἐργασίας σάν σύνθετες ἡμέρες (composite days). Ὁ Ρικάρντο ἔχει ἀποδείξει ὅτι τό γεγονός αὐτό δέν ἀποτελεῖ ἐμπόδιο στό μέτρημα τῶν ἐμπορευμάτων μέ τό χρόνο ἐργασίας, ὅταν εἶναι δοσμένη ἡ σχέση ἀνάμεσα στήν ἀπλή καί στή σύνθετη ἐργασία^[40]. Παράλειψε ὁμως νά ἐκθέσει πῶς ἀναπτύσσεται καί καθορίζεται αὐτή ἡ σχέση. Αὐτό ἀνήκει στήν περιγραφή τοῦ μισθοῦ ἐργασίας καί σέ τελευταία ἀνάλυση ἀνάγεται στή διαφορετική ἀξία τῆς ἴδιας τῆς ἐργατικῆς δύναμης, δηλαδή στά διαφορετικά ἔξοδα παραγωγῆς της (πού καθορίζονται ἀπό τόν χρόνο ἐργασίας).

Θί φράσεις μέ τίς ὁποῖες ὁ Μπαίηλυ ἐκφράζει ὅσα συνοψίστηκαν πιά πάνω εἶναι οἱ ἐξῆς:

«Δέν ἀμφισβητεῖται πράγματι ὅτι τά ἔξοδα παραγωγῆς ἀποτελοῦν τό σημαντικότερο περιστατικό πού καθορίζει τίς ποσότητες, μέ τίς ὁποῖες ἀνταλλάσσονται εἶδη αὐτῆς τῆς κατηγορίας» (ἐκεῖ ὅπου δέν ὑπάρχει μονοπώλιο καί

* Οἱ λέξεις μέσα στίς ἀγκύλες ὑπάρχουν στή γαλλική μετάφραση. — Σημ. μετ.

ὑπάρχει δυνατότητα αὐξησης μέ τήν αὐξηση τῆς παραγωγῆς), «ὅμως οἱ καλύτεροι οἰκονομολόγοι μας δέν συμφωνοῦν πέρα γιά πέρα στό ζήτημα τί πρέπει νά ἐννοεῖται μέ τόν ὄρο ἐξοδα παραγωγῆς. Μερικοί ἔχουν τή γνώμη ὅτι ἡ ποσότητα τῆς ἐργασίας πού δαπανήθηκε κατά τήν παραγωγή ἑνός εἴδους ἀποτελεῖ τά ἐξοδά του. Ἄλλοι πάλι νομίζουν ὅτι ὁ χαρακτηρισμός αὐτός ἀνήκει στό κεφάλαιο, πού χρησιμοποιήθηκε γιά τήν παραγωγή του» (στό ἴδιο, σελ. 200).

«Αὐτό πού παράγει ὁ ἐργάτης χωρίς κεφάλαιο, τοῦ κοστίζει ὅση εἶναι ἡ ἐργασία του, ἐνῶ αὐτό πού παράγει ὁ καπιταλιστής, τοῦ κοστίζει ὅσο εἶναι τό κεφάλαιό του» (σελ. 201).

(Αὐτός ἀκριβῶς εἶναι ὁ λόγος τόν ὁποῖο καθορίζει ὁ Τόρρενς. Στόν καπιταλιστή δέν κοστίζει τίποτα ἡ ἐργασία πού χρησιμοποιεῖ, παρά τοῦ κοστίζει μόνο τό κεφάλαιο πού ξοδεύει γιά τόν μισθό ἐργασίας).

«Ἡ ἀξία τῆς μάζας τῶν ἐμπορευμάτων καθορίζεται ἀπό τό κεφάλαιο πού χρησιμοποιήθηκε γι' αὐτά» (σελ. 206).

Ἐνάντια στήν ἄποψη ὅτι ἡ ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων καθορίζεται μόνο ἀπό τήν περιεχόμενη σ' αὐτά ποσότητα ἐργασίας ὁ Μπαίηλυ προβάλλει:

«Αὐτό δέν μπορεῖ λοιπόν νά εἶναι σωστό, ἂν βροῦμε μερικά παραδείγματα τοῦ παρακάτου εἴδους: 1) Περιπτώσεις στίς ὁποῖες δύο ἐμπορεύματα παράγονται μέ ἴση ποσότητα ἐργασίας καί πού ὡστόσο πουλιοῦνται ἔναντι διαφορετικῶν ποσῶν χρήματος. 2) Περιπτώσεις, στίς ὁποῖες δύο ἐμπορεύματα, πού ἦταν προηγούμενα ἴσα σέ ἀξία, ἔγιναν ἄνισα σέ ἀξία, χωρίς νά ἔχει ἀλλάξει κατά κάποιον τρόπο ἡ ποσότητα τῆς ἐργασίας πού ξοδεύτηκε γιά τό καθένα ἀπ' αὐτά» (σελ. 209).

«Δέν ἀποτελεῖ ἐπαρκή ἀπάντηση» (ἐνάντια στήν περίπτωση 1) «ὅταν λέει κανείς τό ἴδιο πού λέει ὁ κ. Ρικάρντο, ὅτι "ἡ ἐκτίμηση τῶν διαφορετικῶν ποιότητων δουλιᾶς συντελεῖται πολύ γρήγορα στήν ἀγορά μέ ἐπαρκή ἀκρίβεια γιά ὅλους τούς πρακτικούς σκοπούς", ἢ ὅταν λέει τό ἴδιο μέ τόν κ. Μίλλ, ὅτι κατά "τήν ἐκτίμηση ἴσων ποσοτήτων ἐργασίας παίρνονται φυσικά ὑπόψη οἱ διάφοροι βαθμοί τῶν δυσκολιῶν καί τῆς ἐπιτηδειότητος". Παραδείγματα αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἐκμηδενίζουν ὀλοκληρωτικά τή γενική ἰσχύ τοῦ κανόνα» (σελ. 210).

«Ἐπάρχουν μονάχα δύο δυνατές μέθοδοι, γιά νά συγκριθεῖ μιά ποσότητα ἐργασίας μέ μιάν ἄλλη. Ἡ μιά συνίσταται στή σύγκρισή της σύμφωνα μέ τόν χρόνο πού ξοδεύτηκε, ἡ ἄλλη, σύμφωνα μέ τό παραγμένο ἀποτέλεσμα» (ἡ τελευταία στήν περίπτωση τῆς δουλιᾶς μέ τό κομμάτι). «Ἡ πρώτη εἶναι ἐφαρμοσίμη σ' ὅλα τά εἶδη ἐργασίας. Ἡ δεύτερη μπορεῖ νά ἐφαρμοστεῖ, ὅταν συγκρίνει κανείς ἐργασία, πού χρησιμοποιεῖται σέ ὁμοειδή προϊόντα. Γι' αὐτό, ἂν κατά τήν ἐκτίμηση δύο διαφορετικῶν εἰδῶν ἐργασίας ὁ χρόνος δέν καθορίζει τή σχέ-

ση ανάμεσα στις [839]^[41] ποσότητες τῆς ἐργασίας, πρέπει ἡ σχέση αὐτή νά μείνει ἀκαθόριστη καί μή δυνάμενη νά καθοριστεῖ» (σελ. 215).

Σχετικά μέ τή 2η περίπτωση: « Ἄς πάρουμε δύο ἐμπορεύματα ὁποιοῦδήποτε εἶδους καί ἴσης ἀξίας, τό Α καί τό Β. Τό ἓνα ἔχει παραχθεῖ μέ τή χρησιμοποίησιν πάγιου κεφαλαίου, τό ἄλλο μέ ἐργασία χωρίς τή χρησιμοποίησιν μηχανῶν, καί ἄς προϋποθέσουμε, ὅτι χωρίς ὁποιαδήποτε ἀλλαγὴ στό πάγιο κεφάλαιο ἢ στήν ποσότητα τῆς ἐργασίας ἔχει σημειωθεῖ μιά ἄνοδος στήν ἀξία τῆς ἐργασίας. Σύμφωνα μέ τήν ἴδια τήν ἐπιχειρηματολογία τοῦ κ. Ρικάρντο θά ἀλλάζε ἀμέσως ἡ σχέση ἀνάμεσα στό Α καί στό Β, δηλαδή θά γίνονταν ἄνισα σέ ἀξία» (σελ. 215, 216).

«Σ' αὐτές τίς περιπτώσεις μπορούμε νά προσθέσουμε τήν ἐπίδραση τοῦ χρόνου στήν ἀξία. Ἄν ἓνα ἐμπόρευμα ἀπαιτεῖ περισσότερο χρόνο γιά τήν παραγωγή του ἀπό ἓνα ἄλλο, τότε ἡ ἀξία του θά εἶναι μεγαλύτερη, ἀκόμα καί στήν περίπτωση ὅπου δέν ἀπαιτεῖ περισσότερο κεφάλαιο καί περισσότερη ἐργασία. Ὁ κ. Ρικάρντο παραδέχεται τήν ἐπίδραση αὐτῆς τῆς αἰτίας. Ἀντίθετα ὁ κ. Μίλλ τήν ἀμφισβητεῖ κλπ.» (στό ἴδιο, σελ. 217).

Τέλος ὁ Μπαίηλυ παρατηρεῖ ἀκόμα, καί αὐτό εἶναι τό μοναδικό νέο, μέ τό ὁποῖο συμβάλλει σ' αὐτή τήν κατεύθυνση:

«Τά τρία εἶδη ἐμπορευμάτων» {αὐτό, δηλαδή τά τρία εἶδη ἐμπορευμάτων, εἶναι πάλι ἀντιγραμμένο ἀπό τόν συγγραφέα τῶν «Observations»} (δηλαδή ἐκεῖ πού ἐπικρατεῖ ἀπόλυτο μονοπώλιο ἢ περιορισμένο μονοπώλιο, ὅπως στό σιτάρι, ἢ ἐντελῶς ἐλεύθερος συναγωνισμός) «δέν μποροῦν ἀπολύτως νά χωριστοῦν. Δέν ἀνταλλάσσονται μόνο χωρίς διάκριση μεταξύ τους, ἀλλά ἀνακατώνονται τό ἓνα μέ τό ἄλλο καί στήν παραγωγή. Γι' αὐτό ἓνα ἐμπόρευμα μπορεῖ ἓνα μέρος τῆς ἀξίας του νά τό ὀφείλει στό μονοπώλιο καί ἓνα μέρος σ' ἐκείνες τίς αἰτίες, πού καθορίζουν τήν ἀξία τῶν μή μονοπωλημένων προϊόντων. Ἐνα εἶδος μπορεῖ λ.χ. νά ἔχει παραχθεῖ σέ συνθήκες τοῦ πῶς ἐλεύθερου συναγωνισμοῦ ἀπό μιά πρώτη ὕλη, τῆς ὁποίας ὁ κάτοχος, χάρις σ' ἓνα πλήρες μονοπώλιό της, μπορεῖ νά τό πουλήσει στό ἐξαπλάσιο τοῦ πραγματικοῦ κόστους του» (σελ. 223). «Στήν περίπτωση αὐτή εἶναι φανερό ὅτι μπορεῖ πολύ ὠραία νά πεῖ κανεῖς μέ τό δίκιο του ὅτι ἡ ἀξία τοῦ εἶδους καθορίζεται ἀπό τό ποσό τοῦ κεφαλαίου πού ξόδεψε γι' αὐτό ὁ ἐργοστασιάρχης, ὅτι ὅμως καμιά ἔρευνα δέν δίνει τή δυνατότητα νά ἀναχθεῖ ἡ ἀξία τοῦ κεφαλαίου σέ ποσότητα ἐργασίας» (σελ. 223, 224).

Ἡ παρατήρηση αὐτή εἶναι σωστή. Τό μονοπώλιο ὅμως δέν μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ, ὅπου ἔχουμε νά κάνουμε μόνο μέ δύο πράγματα, μέ τήν ἀξία ἢ μέ τήν τιμὴ κόστους. Εἶναι φανερό ὅτι ἡ μετατροπὴ τῶν ἀξιῶν σέ τιμές κόστους ἐπενεργεῖ μέ διπλό τρόπο. Πρῶτον: τό κέρδος πού προστίθεται στό προκαταβλημένο κεφάλαιο μπορεῖ νά εἶναι μεγαλύτε-

ρο ἢ μικρότερο ἀπὸ τὴν ὑπεραξία, ἡ ὁποία περιέχεται στὸ ἴδιο τὸ ἐμπόρευμα, δηλαδή νὰ παρασταίνει περισσότερη ἢ λιγότερη ἀπλήρωτη δουλιὰ ἀπὸ ἐκείνη πού περιέχεται σ' αὐτό. Αὐτό ἰσχύει γιὰ τὸ μεταβλητὸ μέρος τοῦ κεφαλαίου καί γιὰ τὴν ἀναπαραγωγή του στὸ ἐμπόρευμα. Ἐκτός ὅμως ἀπ' αὐτό, μπορεῖ ἐξίσου ἡ τιμὴ κόστους τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου — ἢ τῶν ἐμπορευμάτων πού μπαίνουν στὴν ἀξία τοῦ νεοπαραγμένου ἐμπορεύματος σάν πρώτη ὕλη, βοηθητικά ὕλικά καί ἐργαλεῖα δουλιᾶς, σάν ὄροι δουλιᾶς — νὰ βρίσκεται πάνω ἢ κάτω ἀπὸ τὴν ἀξία του. Ἔτσι μπαίνει σ' αὐτό ἓνα μέρος τιμῆς πού διαφέρει ἀπὸ τὴν ἀξία, πού εἶναι ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὴν ποσότητα τῆς νεοπροσθεμένης ἀξίας ἢ τῆς ἐργασίας, μέ τὴν ὁποία αὐτοὶ οἱ ὄροι παραγωγῆς δοσμένων τιμῶν κόστους μετατρέπονται σ' ἓνα νέο προϊόν. Εἶναι γενικά σαφές ὅτι αὐτό πού ἰσχύει γιὰ τὴ διαφορά ἀνάμεσα στὴν τιμὴ κόστους καί στὴν ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος σάν τέτιου ἰσχύει - σάν ἀποτέλεσμα τοῦ προτσῆς παραγωγῆς καί γιὰ τὸ ἐμπόρευμα, ἐφόσον μπαίνει σάν συστατικό μέ τὴ μορφή σταθεροῦ κεφαλαίου, σάν προϋπόθεση στὸ προτσῆς παραγωγῆς. Τὸ μεταβλητὸ κεφάλαιο, ὅποιαδήποτε κι ἂν εἶναι ἡ διαφορά του ἀπὸ τὴν ἀξία καί τὴν τιμὴ κόστους, ἀντικατασταίνεται ἀπὸ μιὰ καθορισμένη ποσότητα ἐργασίας, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ συστατικὸ τῆς ἀξίας τοῦ νέου ἐμπορεύματος, ἀδιάφορο ἀπὸ τὸ ἂν ἡ ἀξία αὐτὴ ἔχει ἐκφραστεῖ ἴση μέ τὴν τιμὴ του ἢ ἂν ἡ ἐκφραστὴ τῆς εἶναι πάνω ἢ κάτω ἀπ' αὐτὴν. Ἀντίθετα, ἡ διαφορά τῆς τιμῆς κόστους ἀπὸ τὴν ἀξία μεταφέρεται στὴν ἀξία τοῦ νέου ἐμπορεύματος σάν στοιχεῖο πού ἔχει ἤδη προϋποτεθεῖ, ἐφόσον μπαίνει στὴν τιμὴ του ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ δικό του προτσῆς παραγωγῆς.

Ἔτσι ἡ διαφορά ἀνάμεσα στὴν τιμὴ κόστους καί στὴν ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος προκαλεῖται μέ δύο τρόπους, ἀπὸ τὴ διαφορά ἀνάμεσα στὴν τιμὴ κόστους καί τὴν ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων ἐκείνων, πού ἀποτελοῦν προϋποθέσεις τοῦ προτσῆς παραγωγῆς τοῦ νέου ἐμπορεύματος, ἀπὸ τὴ διαφορά τῆς ὑπεραξίας, πού ἔχει πραγματικά προστεθεῖ στοὺς ὄρους τῆς παραγωγῆς, καί ἀπὸ τὴ διαφορά τοῦ κέρδους, τὸ ὁποῖο ὑπολογίζεται [πάνω στὴ βάση τῆς σχέσης του πρὸς τὸ προκαταβλημένο κεφάλαιο]. Κάθε ἐμπόρευμα ὅμως, πού μπαίνει σάν σταθερὸ κεφάλαιο σ' ἓνα ἐμπόρευμα, προέρχεται τὸ ἴδιο σάν ἀποτέλεσμα, σάν προϊόν ἀπὸ ἓνα ἄλλο προτσῆς παραγωγῆς. Καί ἔτσι τὸ ἐμπόρευμα ἐμφανίζεται ἐναλλάξ σάν προϋπόθεση γιὰ τὴν παραγωγή ἄλλων ἐμπορευμάτων καί σάν ἀποτέλεσμα ἑνὸς προτσῆς, στὸ ὁποῖο ὑπάρχει σάν προϋπόθεση, γιὰ τὴ δικὴ του παραγωγή, ἡ ὕπαρξη ἄλλων ἐμπορευμάτων. Στὴ γεωργία

(στήν κτηνοτροφία) τό ἴδιο ἐμπόρευμα ἐμφανίζεται τή μιὰ φορά σάν προϊόν καί τήν ἄλλη φορά σάν ὄρος τῆς παραγωγῆς.

Αὐτή ἡ σημαντική ἀπόκλιση τῶν τιμῶν κόστους* ἀπό τίς ἀξίες — πού καθορίζεται ἀπό τήν καπιταλιστική παραγωγή — δέν ἀλλάζει κατά τίποτα τό γεγονός ὅτι οἱ τιμές κόστους ἐξακολουθοῦν νά καθορίζονται ἀπό τίς ἀξίες.

4. Ὁ ΜακΚουῖλλοχ

[α) Ἐκχυδαϊσμός καί πλήρης διάλυση τοῦ συστήματος τοῦ Ρικάρντο κάτω ἀπό τήν ἐπίφαση τῆς συνεποῦς ἐφαρμογῆς του. Κυνική ἀπολογητική τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς. Ἐκλεκτικισμός χωρίς ἀρχές]

[840] ΜακΚουῖλλοχ ὁ ἐκχυδαϊστής τῆς οἰκονομικῆς θεωρίας τοῦ Ρικάρντο καί ταυτόχρονα τό ἀξιοθρήνητο πρότυπο τῆς διάλυσής της.

Εἶναι ἐκχυδαϊστής ὄχι μόνο τοῦ Ρικάρντο, ἀλλά καί τοῦ Τζαίημς Μίλλ.

Κατά τά ἄλλα εἶναι σέ ὅλα ἀγοραῖος οἰκονομολόγος, ἀπολογητής τοῦ κατεστημένου. Τό μοναδικό πού φοβᾶται καί πού τό τραβάει ὡς τή γελοιοποίηση, εἶναι ἡ τάση τοῦ κέρδους νά πέφτει. Εἶναι ἀπόλυτα εὐχαριστημένος μέ τήν κατάσταση τῶν ἐργατῶν, γενικά εἶναι εὐχαριστημένος μέ ὅλες τίς ἀντιφάσεις τῆς ἀστικῆς οἰκονομίας, πού βαρύνουν τήν ἐργατική τάξη. Ἐδῶ ὅλα εἶναι ρόδινα. Ἐδῶ ξέρει μάλιστα ὅτι

«ἡ εἰσαγωγή μηχανῶν σ' ἓναν κλάδο παραγωγῆς δημιουργεῖ κατ' ἀνάγκην σέ κάποιον ἄλλο κλάδο παραγωγῆς ἴση ἢ καί μεγαλύτερη ζήτηση ἐργατῶν ἀπό ἐκείνους πού ἔχουν ἀπολυθεῖ»^[42].

Ἐδῶ παρεκκλίνει ἀπό τόν Ρικάρντο, μέ τόν ἴδιο τρόπο πού στά κατοπινά συγγράμματά του γίνεται ἐπίσης πολύ διαλλακτικός ἐναντι τῶν μεγαλογαιοκτημόνων. Ὅλη του ὅμως ἡ διακριτική ἔγνοια ἀφορᾶ τοὺς φτωχοὺς καπιταλιστές λόγω τῆς τάσης τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους νά πέφτει!

«Ὁ κ. Μακ Κουῖλλοχ δέν φαίνεται, ὅπως κάνουν ἄλλοι ἐκθέτες μιᾶς ἐπι-

* Ἰπενθυμίζουμε ὅτι μέ τόν ὄρο: τιμή κόστους, ἐννοεῖται ἡ τιμή παραγωγῆς. — Σημ. μετ.

στήμης, νά ἀναζητεῖ νά βρεῖ χαρακτηριστικές διαφορές, ἀλλά μονάχα ὁμοιότητες. Καί, ἐνεργώντας σύμφωνα μέ τήν ἀρχή αὐτή, καταλήγει νά συγχέει ὑλικά καί ἄυλα πράγματα, τήν παραγωγική καί τή μή παραγωγική ἐργασία, τό κεφάλαιο μέ τό εἰσόδημα, τά μέσα διατροφῆς τῶν ἐργατῶν μέ τούς ἴδιους τούς ἐργάτες, τήν παραγωγή μέ τήν κατανάλωση, καί τήν ἐργασία μέ τό κέρδος» (Malthus, «Definitions in Political Economy», London, 1877, σελ. 69-70).

«Ὁ Μακ Κουῖλλοχ στήν ἐργασία του «Principles of Political Economy», Edinburgh, 1825, διακρίνει μιά διαφορά ἀνάμεσα στήν πραγματική ἀξία καί στή σχετική ἢ ἀνταλλακτική ἀξία. Ἡ πρώτη, λέει στή σελ. 211, «ἐξαρτιέται ἀπό τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού ἔχει ξοδευτεῖ γιά τήν ἀπόκτηση ἢ τήν παραγωγή της, καί ἡ δεύτερη ἀπό τήν ποσότητα ἐργασίας ἢ ἀπό τήν ποσότητα κάποιου ἄλλου ἐμπορεύματος, μέ τό ὁποῖο ἀνταλλάσσεται. Καί αὐτές οἱ δύο ἀξίες, λέει παρακάτω (σελ. 215), εἶναι ταυτόσημες στή συνηθισμένη κατάστασι τῶν πραγμάτων, δηλαδή τότε πού ἡ προσφορά τῶν ἐμπορευμάτων στήν ἀγορά ἀντιστοιχεῖ μέ ἀκρίβεια στήν πραγματική ζήτηση γι' αὐτά. Ἄν λοιπόν εἶναι ταυτόσημες, πρέπει νά εἶναι ταυτόσημες καί οἱ δύο ποσότητες ἐργασίας, γιά τίς ὁποῖες μιλάει. Στή σελ. 221 ὅμως μᾶς λέει ὅτι δέν εἶναι ταυτόσημες, γιατί ἡ μιά περιλαμβάνει τό κέρδος, ἐνῶ ἡ ἄλλη τό ἀποκλείει» (Cazenove, «Outlines of Political Economy etc », London, 1832, σελ. 25).

Στό ἴδιο (στό «Principles of Political Economy»), στή σελ. 221, ὁ Μακ Κουῖλλοχ λέει συγκεκριμένα:

«Στήν πραγματικότητα» (ἓνα ἐμπόρευμα) «ἀνταλλάσσεται πάντα μέ περισσότερη» {ἐργασία ἀπό ἐκείνη μέ τήν ὁποία ἔχει παραχθεῖ} «καί αὐτό τό περίσσευμα εἶναι ἐκεῖνο πού ἀποτελεῖ τό κέρδος».

Ἐδῶ ἔχουμε ἓνα λαμπρό παράδειγμα τοῦ τρόπου ἐνέργειας αὐτοῦ τοῦ σκωτσέζου τσαρλατάνου.

Οἱ διαφωνίες τῶν Μάλθους, Μπαίηλυ κλπ. τόν ἀναγκάζουν νά κάνει διάκριση ἀνάμεσα στήν πραγματική ἀξία καί στήν ἀνταλλακτική ἢ σχετική ἀξία. Κάνει ὅμως τή διάκριση — κατ' ἀρχήν — ὅπως τήν βρίσκει στόν Ρικάρντο. Πραγματική ἀξία εἶναι τό ἐμπόρευμα ἐξεταζόμενο σέ σχέση μέ τήν ἐργασία, τήν ἀπαραίτητη γιά τήν παραγωγή του. Σχετική ἀξία εἶναι ἡ ἀναλογία τῶν διαφόρων ἐμπορευμάτων, πού μποροῦν νά παραχθοῦν στό ἴδιο χρονικό διάστημα καί γι' αὐτό εἶναι ἰσοδύναμα, καί ἀπό τά ὁποῖα ἡ ἀξία τοῦ ἑνός ἀπ' αὐτά μπορεῖ γιά τόν λόγο αὐτό νά ἐκφράζεται μέ μιά ποσότητα ἀξιῶν χρήσης τοῦ ἄλλου ἐμπορεύματος, τό ὁποῖο κοστίζει τόν ἴδιο χρόνο ἐργασίας. Ἡ σχετική ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος μ' αὐτή τήν ρικαρντιανή ἔννοια εἶναι μόνο μιά ἄλλη ἐκφραση τῆς πραγματικῆς ἀξίας του καί δέν σημαίνει παρά μόνον

ὅτι τὰ ἐμπορεύματα ἀνταλλάσσονται ἀνάλογα μέ τόν περιεχόμενο σ' αὐτά χρόνο ἐργασίας, ὅτι ἐπομένως εἶναι ἴσος ὁ περιεχόμενος καί στά δύο χρόνος ἐργασίας. Γι' αὐτό, ἂν ἡ ἀγοραία τιμή ενός ἐμπορεύματος εἶναι ἴση μέ τήν ἀνταλλακτική ἀξία του (ὅπως συμβαίνει στήν περίπτωση ὅπου καλύπτονται ἡ ζήτηση καί ἡ προσφορά), τότε τό ἀγορασμένο ἐμπόρευμα περιέχει τόση ἐργασία ὅση καί τό πωλημένο. Πραγματοποιεῖ μόνο τήν ἀνταλλακτική ἀξία του, ἢ ἔχει πωληθεῖ μόνο στήν ἀνταλλακτική ἀξία του, ἂν στήν ἀνταλλαγή παίρνεται πίσω ἡ ἴδια ποσότητα ἐργασίας πού δίνεται μ' αὐτό.

Ἄλλα αὐτά τά διαπιστώνει πράγματι ὁ Κουλλοχ, ἐπαναλαμβάνοντας σάν παπαγάλος σωστά τά λόγια ἄλλων. Μόνο πού τό τραβάει ἐδῶ πολύ μακριά, γιατί ἔχει ἤδη μέσα του τόν μαλθουσιανό ὀρισμό γιά τήν ἀνταλλακτική ἀξία - ὅτι εἶναι ἡ ποσότητα τῆς μισθωτῆς ἐργασίας πού ἐξουσιάζει ἓνα ἐμπόρευμα. Δηλώνει λοιπόν ὅτι ἡ σχετική ἀξία εἶναι «ἡ ποσότητα τῆς ἐργασίας ἢ κάποιου ἄλλου ἐμπορεύματος ἔναντι τῆς ὁποίας ἀνταλλάσσεται ἓνα ἐμπόρευμα». Ὄταν ἀναφέρεται στή σχετική ἀξία, ὁ Ρικάρντο μιλάει πάντα μόνο γιά ἐμπορεύματα, ἀποκλείοντας τήν ἐργασία, ἐπειδὴ κατὰ τήν ἀνταλλαγή τῶν ἐμπορευμάτων πραγματοποιεῖται ἓνα κέρδος μόνο, γιατί κατὰ τήν ἀνταλλαγή ἐμπορεύματος καί ἐργασίας δέν ἀνταλλάσσονται ἴσες ποσότητες ἐργασίας. Στήν ἀρχή κιόλας τοῦ συγγράμματός του ὁ Ρικάρντο^[43], τονίζοντας ἰδιαίτερα ὅτι ὁ καθορισμός τῆς ἀξίας [841] τοῦ ἐμπορεύματος ἀπό τόν περιεχόμενο σ' αὐτό χρόνο ἐργασίας εἶναι *ioi coelo* (πέρα γιά πέρα) διαφορετικός ἀπό τόν καθορισμό τῆς ἀξίας αὐτῆς ἀπό τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού μπορεῖ νά ἀγοράσει, διατυπώνει, ἀπό τή μιά μεριά, τή διαφορά πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στήν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού περιέχει ἓνα ἐμπόρευμα καί στήν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού ἐξουσιάζει. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἀποκλείει ἀπό τή σχετική ἀξία ενός ἐμπορεύματος τήν ἀνταλλαγή ἐμπορεύματος καί ἐργασίας. Καί αὐτό γιατί, ὅταν ἓνα ἐμπόρευμα ἀνταλλάσσεται μέ ἓνα ἄλλο, ἀνταλλάσσονται ἴσες ποσότητες ἐργασίας. Ὄταν ὅμως ἀνταλλάσσεται μέ τήν ἴδια τήν ἐργασία, ἀνταλλάσσονται ἄνισες ποσότητες ἐργασίας, ἡ δέ καπιταλιστική παραγωγή βασίζεται στήν ἀνισότητα αὐτῆς τῆς ἀνταλλαγῆς. Ὁ Ρικάρντο δέν ἐξηγεῖ πῶς αὐτή ἡ ἐξαιρέση συμβιβάζεται μέ τήν ἔννοια τῆς ἀξίας. Ἔτσι ἐξηγοῦνται οἱ διαφωνίες ἀνάμεσα στούς διαδόχους του. Καθοδηγούμενος ὅμως ἀπό ἓνα σωστό ἔνστικτο κάνει αὐτή τήν ἐξαιρέση. (Στήν πραγματικότητα δέν πρόκειται γιά ἐξαιρέση, εἶναι ὅμως τέτλια στή σύλληψή της). Ἐπομένως ὁ Κουλλοχ πάει πιο

μακριά ἀπό τόν Ρικάρντο, φαινομενικά εἶναι συνεπέστερος ἀπό τόν Ρικάρντο.

Σ' αὐτόν δέν ὑπάρχει ρωγμή. "Όλα εἶναι ἀπό ἓνα κομμάτι. "Ένα ἐμπόρευμα εἴτε ἀνταλλάσσεται μέ ἓνα ἄλλο ἐμπόρευμα, εἴτε μέ ἐργασία, αὐτή ἢ σχέση ἀνταλλαγῆς εἶναι ἴδια μέ τή σχετική ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος. Καί ἂν τά ἀνταλλαγμένα ἐμπορεύματα πουλιῶνται στήν ἀξία τους (ὅταν δηλαδή ἀλληλοκαλύπτονται ἢ ζήτηση καί ἢ προσφορά), αὐτή ἢ σχετική ἀξία εἶναι πάντα ἢ ἔκφραση τῆς πραγματικῆς ἀξίας. Δηλαδή καί στούς δύο πόλους τῆς ἀνταλλαγῆς ὑπάρχουν ἴσες ποσότητες ἐργασίας. Ἐπομένως, «στή συνηθισμένη κατάσταση τῶν πραγμάτων» ἓνα ἐμπόρευμα ἀνταλλάσσεται ἐπίσης μόνο ἔναντι μιᾶς ποσότητας μισθωτῆς ἐργασίας, ἢ ὁποία εἶναι ἴση μέ τήν ποσότητα ἐργασίας πού περιέχεται σ' αὐτό. Ὁ ἐργάτης παίρνει μέ τόν μισθό τόση ὑλοποιημένη ἐργασία, ὅση δίνει κατά τήν ἀνταλλαγή στό κεφάλαιο μέ τή μορφή τῆς ἄμεσης ἐργασίας. Ἔτσι φεύγει ἀπό τή μέση ἢ πηγῆ τῆς ὑπεραξίας καί ἀνατρέπεται ὅλη ἢ θεωρία τοῦ Ρικάρντο. Πρῶτα λοιπόν τήν ἀνατρέπει ὁ κ. Κουλλοχ μέ τήν ἐπίφαση ὅτι τήν προάγει ὡς τό ἀποκορύφωμα τῆς συνέπειας.

Καί τί κάνει παρατέρα; Ἐγκαταλείπει τόν Ρικάρντο καί χωρίς νά ντραπεῖ καταφεύγει στόν Μάλθους, σύμφωνα μέ τόν ὁποῖο ἢ ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος καθορίζεται ἀπό τήν ποσότητα ἐργασίας πού ἀγοράζει τό ἐμπόρευμα καί πού πρέπει νά εἶναι πάντα μεγαλύτερη ἀπό τήν ποσότητα πού περιέχεται σ' αὐτό. Μόνον πού στόν Μάλθους αὐτή ἢ διατύπωση παρουσιάζεται αὐτό πού εἶναι στήν πραγματικότητα, σάν ἀντίθεση πρὸς τόν Ρικάρντο, ὁ Κουλλοχ ὁμως υἰοθετεῖ τήν ἀντίθεση αὐτή, ἀφοῦ πρῶτα τήν υἰοθέτησε μέ μιά φαινομενική συνέπεια (δηλαδή μέ τήν συνέπεια τῆς ἀπερισκεψίας), πού διαλύει τό νόημα τῆς θεωρίας τοῦ Ρικάρντο. Γι' αὐτό ὁ Κουλλοχ δέν καταλαβαίνει τόν ἐνδότερο πυρήνα τῆς διδασκαλίας τοῦ Ρικάρντο — πῶς πραγματοποιεῖται κέρδος, ὅταν τά ἐμπορεύματα πουλιῶνται στήν ἀξία τους — καί γι' αὐτό τόν ἐγκαταλείπει. Μιά καί ἢ ἀνταλλακτική ἀξία — πού «στή συνηθισμένη κατάσταση τῆς ἀγορᾶς» εἶναι κατά τόν Κουλλοχ ἴση μέ τήν πραγματική ἀξία, «στήν πραγματικότητα» εἶναι πάντα μεγαλύτερη, ἐπειδή σ' αὐτό τό περίσσευμα βασιίζεται τό κέρδος (ῥαῖα ἀντίθεση καί ῥαῖα ἐξήγηση πού βασιίζεται σέ μιά «πραγματικότητα» — «in point of fact») εἶναι ἐκεῖνη «ἢ ποσότητα ἐργασίας ἢ κάποιου ἄλλου ἐμπορεύματος» μέ τήν ὁποία ἀνταλλάσσεται τό ἐμπόρευμα, τότε ἰσχύει «γιά ὁποιοδήποτε ἄλλο ἐμπόρευμα» αὐτό πού ἰσχύει γιά τήν «ἐργασία». Μ' ἄλλα λόγια, τό ἐμπόρευμα ἀνταλλάσσεται ὄχι μόνο μέ περισσότερη ἄμεση ἐργασία

από εκείνη πού περιέχεται σ' αυτό, αλλά και μέ περισσότερη ύλοποιημένη σέ άλλα έμπορεύματα εργασία από τήν περιεχόμενη σ' αυτό τό ίδιο εργασία. Δηλαδή τό κέρδος είναι «profit upon expropriation» («κέρδος από απαλλοτρίωση»)* και έτσι φθάσαμε πάλι στους έμποροκράτες. Ο Μάλθους βγάξει αυτό τό συμπέρασμα. Στόν Κουλλοχ είναι αυτονόητο, μόνο πού ισχυρίζεται ότι πρόκειται για τήν ανάπτυξη του συστήματος του Ρικάρντο.

Και αυτή τήν ολοκληρωτική διάλυση του συστήματος του Ρικάρντο σ' ένα ανακάτωμα — διάλυση πού ο Κουλλοχ καμαρώνει ότι είναι ή συνεπής ανάπτυξή του — ο συρφετός, ιδίως ο συρφετός τής ήπειρωτικής Ευρώπης (από τον όποιο δέν λείπει φυσικά ο κ. Ρόσσερ) τήν υιοθέτησε σαν πολύ μακριά τραβηγμένη, ως τά άκρα τραβηγμένη συνέπεια του συστήματος του Ρικάρντο. Έτσι πίστεψε ο συρφετός τον κ. Κουλλοχ, ότι ο ρικαρντιανός τρόπος «νά ξεροβήχει και νά φτύνει»^[44], κρύβοντας έτσι τον άβοήθητο, αστόχαστο και άσυνείδητο εκλεκτικισμό του, αποτελεί πράγματι μιá έπιστημονική προσπάθεια νά εφαρμόσει μέ συνέπεια τό σύστημα αυτό!

Ο Μακ Κουλλοχ είναι άπλούστατα ένας άνθρωπος, πού μέ τήν οικονομική θεωρία του Ρικάρντο ήθελε νά βγάλει κάποιο όφελος, πράγμα πού τό πέτυχε μέ θαυμαστό τρόπο. Ακριβώς όπως ο Σαί έβγαλε όφελος από τή θεωρία του Σμίθ, μόνο πού πρόσφερε τουλάχιστον τήν υπηρεσία νά τήν βάλει σέ κάποια τυπική τάξη, και πού και πού, εκτός από τίς παρανοήσεις του, επέτρεψε στον έαυτό του νά κάνει μερικές θεωρητικές άμφισβητήσεις. Και επειδή, χάρη στην οικονομική θεωρία του Ρικάρντο, ο Μακ Κουλλοχ πέτυχε πρώτα νά πάρει μιá έδρα καθηγητή στο Λονδίνο, έπρεπε στην αρχή νά εμφανίζεται σαν όπαδός του Ρικάρντο και ιδίως νά συμμετάσχει επίσης στην πάλη ενάντια στους γαιοκτήμονες. Μόλις πιάστηκε λίγο και στηριζόμενος στους ώμους του Ρικάρντο [842] άπόκτησε κάποια θέση, ή κύρια προσπάθειά του ήταν νά εκθέτει τήν πολιτική οικονομία, ιδιαίτερα τήν πολιτική οικονομία του Ρικάρντο, μέσα στα όρια των Ουίγων και νά αποκρύπτει όλα τά δυσάρεστα για τους Ουίγους συμπεράσματα. Τά τελευταία συγγράμματά του για τό χρήμα, τους φόρους κλπ. είναι άπλές συνηγορίες υπέρ τής κάθε φορά κυβέρνησης των Ουίγων. Έτσι πέτυχε καλοπληρωμένα πόστα. Τά στατιστικά συγγράμματά του είναι άπλές άρπάγες χρημά-

* Profit upon expropriation. Άλλω ό Μάρξ μιλάει για profit upon alienation (κέρδος από εκποίηση). Βλέπε τό πρώτο μέρος των «Θεωριών για τήν Ύπεραξία», σελ. 7 κ.έ. τής έλληνικής μετάφρασης, έκδοση «Σύγχρονης Έποχής», Αθήνα, 1981. — Πρόκειται για ύποστημείωση, στή γαλλική μετάφραση. — Σημ. μετ.

των. Ἡ ἀστόχαστη διάλυση καί ὁ ἐκχυδαϊσμός τῆς θεωρίας φαίνεται ἐδῶ καί στὸν ἴδιο αὐτὸν κύριο μέ τὴν ιδιότητα τοῦ «ἐκχυδαϊστῆ», γιὰ τὸν ὁποῖο θά πούμε λίγα ἀκόμα, προτοῦ ἀποχαιρετήσουμε αὐτὸν τὸν κερδοσκοπο σκωτσέζο.

Τὸ 1828 ὁ Μακ Κουλλοχ ἔχει ἐκδόσει τὸν «Πλοῦτο τῶν Ἐθνῶν» τοῦ Σμίθ, καί ὁ τέταρτος τόμος αὐτῆς τῆς ἐκδόσης περιέχει τίς δικές του σημειώσεις καί σκέψεις, στὶς ὁποῖες ἐπαναλαβαίνει ἐνμέρει κακῆς ποιότητας πραγματεῖες, πού εἶχε ὁ ἴδιος δημοσιεύσει προηγουμένα καί οἱ ὁποῖες δὲν ἔχουν καμιὰ σχέση μέ τὸ ζήτημα, ὅπως τὸ ἄρθρο γιὰ τὸ «ἀδιαίρετο τοῦ κληρονομημένου ἀπὸ τὸν πρωτότοκο κτήματος» (entail, majorat) κλπ., γιὰ νὰ γεμίσει τὸν τόμο, ἐνμέρει ἐπαναλαβαίνει σχεδὸν ἐπιλέξει τίς παραδόσεις του γιὰ τὴν ἱστορία τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, ἢ, ὅπως λέει ὁ ἴδιος, «ἔχει πάρει πολλὰ ἀπ' αὐτές», ἐνμέρει ὅμως προσπαθεῖ νὰ ἀφομοιώσει μέ τὸν δικό του τρόπο τὸ νέο πού στό μεταξύ πρόβαλαν ὁ Μίλλ καί οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Ρικάρντο.

Στό σύγγραμμά του «Principles of Political Economy» ὁ κ. Μακ Κουλλοχ δὲν κάνει τίποτα ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ ἀντιγράψει τίς «σημειώσεις» καί τίς «διατριβές» του, πού τίς εἶχε ἤδη ἀντιγράψει ὁ ἴδιος ἀπὸ τὰ παλαιότερα «σκόρπια γραφτά» του. Μόνο πού στό «Principles» χειροτερεύει λίγο ἀκόμα τὸ ζήτημα, ἐπειδὴ εἶναι πιό εὐκόλο νὰ διαπράττει ἀσυνέπειες σέ «σημειώσεις», ἀπ' ὅ,τι σέ μιὰ δῆθεν μεθοδική ἐκθεση. Ἔτσι οἱ πιό πάνω φράσεις, πού ἔχουν βέβαια ἐνμέρει παρθεῖ ἐπιλέξει ἀπὸ τίς «σημειώσεις» κλπ., φαίνονται ἀκόμα λιγότερο ἀσυνεπεῖς σ' αὐτές τίς «σημειώσεις» ἀπ' ὅ,τι στὶς «Principles» {οἱ «Principles» περιέχουν ἀντιγραφές ἀπὸ τὸν Μίλλ, μέ τίς ὁποῖες διευρύνονται οἱ πιό ἀνούσιες περιγραφές καί ἀνατυπώσεις πραγματειῶν γιὰ τὸ ἐμπόριο τῶν σιτηρῶν κλπ., τίς ὁποῖες ἴσως νὰ τίς ἔχει ἤδη δημοσιεύσει, καί ξανά δημοσιεύσει ἐπιλέξει μέ 20 διαφορετικούς τίτλους σέ διάφορα περιοδικά, συχνά ἐπίσης σέ διαφορετικὲς χρονικὲς περιόδους στό ἴδιο περιοδικό. }

Στὸν IV τόμο τῆς ἐκδόσης ἀπὸ τὸν ἴδιο τοῦ Σμίθ (Λονδίνο, 1828) πού ἀναφέραμε, ὁ Μακ Κουλλοχ λέει στό σύγγραμμά του «Principles of Political Economy», χωρὶς ὅμως τίς διακρίσεις πού θεωροῦσε ἀκόμα «ἀναγκαῖες» νὰ τίς συμπεριλάβει στὶς «σημειώσεις», τὰ ἐξῆς:

«Εἶναι ἀπαραίτητο νὰ γίνεται διάκριση ἀνάμεσα στὴν ἀνταλλακτικὴ ἀξία καί στὴν πραγματικὴ ἀξία ἢ στὴν ἀξία κόστους τῶν ἐμπορευμάτων ἢ τῶν προϊόντων. Μέ τὴν πρώτη, ἢ μέ τὴν ἀνταλλακτικὴ ἀξία ἐνός ἐμπορεύματος ἢ ἐνός προϊόντος, πρέπει νὰ ἐννοεῖται ἡ δύναμη ἢ ἡ ἰκανότητα νὰ ἀνταλλάσσεται εἴτε μέ ἄλλα ἐμπορεύματα εἴτε μέ ἐργασία. Καί μέ τὴ δεύτερη, ἢ μέ τὴν πραγματι-

κή αξία ή τήν αξία κόστους, πρέπει να έννοείται τό μέγεθος τής έργασίας πού απαιτείται για τήν παραγωγή ή τήν απόκτησή τους, ή πιο σωστά ή ποσότητα τής έργασίας πού θά ήταν αναγκαία για τήν παραγωγή ή τήν απόκτηση ενός παρόμοιου έμπορεύματος τόν καιρό τής διερεύνησής μας» (στό ίδιο, σελ. 85, 86). «Ένα έμπορεύμα, πού έχει παραχθεί μέ μία καθορισμένη ποσότητα έργασίας» {όταν ή προσφορά τών έμπορευμάτων είναι ίση μέ τήν πραγματική ζήτηση}, «θά ανταλλάσσεται κανονικά μέ ένα άλλο έμπορεύμα ή θά αγοράζει ένα άλλο έμπορεύμα, πού έχει παραχθεί μέ τήν ίδια ποσότητα έργασίας. Δέν θά μπορεί όμως ποτέ να ανταλλαχθεί ακριβώς μέ τήν ίδια ποσότητα έργασίας ή να αγοράσει τήν ίδια ποσότητα έργασίας, πού τό είχε παραγάγει. Όμως, παρ' όλον ότι δέν θά τό κάνει αυτό, θά ανταλλάσσεται πάντα μέ τήν ίδια ποσότητα έργασίας ή θά αγοράζει τήν ίδια ποσότητα έργασίας, όπως και οποιοδήποτε άλλο έμπορεύμα πού έχει παραχθεί κάτω από τις ίδιες συνθήκες ή μέ τήν ίδια ποσότητα έργασίας μέ τήν οποία έχει παραχθεί τό ίδιο» (στό ίδιο, σελ. 96, 97). «In point of fact» («στήν πραγματικότητα») (τήν φράση αυτή ο Κουλλοχ τήν επαναλαμβάνει επιλέξει στό «Principles» μία και τό «in point of fact» αποτελεί πράγματι όλη του τήν απαγωγική επιχειρηματολογία — Deduktion) «αυτό» (τό έμπορεύμα) «θά ανταλλάσσεται πάντα μέ περισσότερη» {δηλαδή μέ περισσότερη έργασία από τήν έργασία μέ τήν οποία έχει παραχθεί τό ίδιο}. «Και είναι ακριβώς αυτό τό περίσσευμα εκείνο πού αποτελεί τό κέρδος. Κάνένα κεφάλαιο δέν θά είχε οποιοδήποτε κίνητρο» (λές και κατά τήν ανταλλαγή έμπορευμάτων και κατά τήν διερεύνηση τής αξίας τους έπρόκειτο για τά «κίνητρα» του αγοραστή), «τό προϊόν μιας δοσμένης ποσότητας έργασίας, ή οποία έχει ήδη εκτελεστεί [843], για να τό ανταλλάξει μέ τό προϊόν ίσης ποσότητας έργασίας, πού πρόκειται να εκτελεστεί» {«να τό ανταλλάξει» θά σήμαινε να τό «δανείσει»} «χωρίς να εισπράξει έναν τόκο για τό δανεισμένο» (στό ίδιο, σελ. 96).

Άς αρχίσουμε από τό τέλος.

Άν ο καπιταλιστής δέν θά έπαιρνε πίσω περισσότερη έργασία από εκείνη πού έχει προκαταβάλει για τούς μισθούς, θά «δανείζε» χωρίς «κέρδος». Αυτό πού πρέπει να εξηγηθεί είναι πως είναι δυνατό να βγαίνει κέρδος, όταν τά έμπορεύματα (έργασία ή άλλα έμπορεύματα) ανταλλάσσονται στην αξία τους. Και ή εξήγηση είναι ότι δέν θά ήταν δυνατό να βγει κέρδος, αν ανταλλάσσονταν μεταξύ τους ισοδύναμα. Υποτίθεται πρώτα ότι «ανταλλάσσουν» ένας καπιταλιστής και ένας εργάτης. Για να εξηγηθεί έπειτα τό κέρδος, υποτίθεται από τόν Κουλλοχ, πρώτα, ότι δέν ανταλλάσσουν, αλλά ότι ο ένας δανείζει (δίνει δηλαδή έμπορεύμα) και ο άλλος δανείται, δηλαδή πληρώνει, αφού πάρει πρώτα τό έμπορεύμα. Η για να εξηγήσουν τό κέρδος, λένε ότι ο καπιταλιστής δέν «παίρνει τόκο», αν δέν βγάλει κέρδος. Αυτό όμως είναι λαθεμένο. Τό έμπορεύμα, μέ τό οποίο ο καπιταλιστής πληρώνει

τόν μισθό, και τό εμπόρευμα πού παίρνει πίσω σάν αποτέλεσμα τῆς ἐργασίας, εἶναι διαφορετικές ἀξίες χρήσης. Ἐπομένως δέν παίρνει πίσω αὐτό πού ἔχει προκαταβάλει, ἀκριβῶς ὅπως δέν παίρνει τό ἴδιο εμπόρευμα, ὅταν ἀνταλλάσσει ἓνα εμπόρευμα μέ ἓνα ἄλλο. Ἄν ἀγοράζει ἓνα ἄλλο εμπόρευμα, ἢ ἄν ἀγοράζει τήν εἰδική ἐργασία πού τοῦ παράγει αὐτό τό ἄλλο εμπόρευμα - εἶναι τό ἴδιο πράγμα. Στή θέση τῆς ἀξίας χρήσης πού δίνει, παίρνει μιάν ἄλλη ἀξία χρήσης, ὅπως γίνεται σέ κάθε ἀνταλλαγή ἐμπορευμάτων. Ἄν ἀντίθετα παρθεῖ ὑπόψη μόνο ἡ ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων, τότε δέν ὑπάρχει πιά ἀντίφαση, ὅταν ἀνταλλάσσεται «μιά δοσμένη ποσότητα ἐργασίας πού ἔχει ἤδη ἐκτελεστεῖ» μέ «τήν ἴδια ποσότητα ἐργασίας, πού πρόκειται νά ἐκτελεστεῖ» (παρ' ὅλον ὅτι ὁ καπιταλιστής στήν πραγματικότητα πληρώνει μόνο, ἀφοῦ ἔχει ἐκτελεστεῖ ἡ ἐργασία), ὅπως δέν ὑπάρχει ἀντίφαση στήν περίπτωση ὅπου μιά ποσότητα ἐκτελεσμένης ἐργασίας ἀνταλλάσσεται μέ ἴση ποσότητα ἐκτελεσμένης ἐργασίας. Αὐτό τό τελευταῖο εἶναι μιά ἀνούσια ταυτολογία. Τό πρῶτο ὑπονοεῖ ὅτι «ἡ ἐργασία πού πρόκειται νά ἐκτελεστεῖ» εἶναι ὑλοποιημένη σέ μιάν ἄλλη ἀξία χρήσης ἀπ' ὅ,τι ἡ ἐκτελεσμένη ἐργασία. Ἐπομένως, στήν τελευταία περίπτωση ὑπάρχει μιά διαφορά [ἀνάμεσα στά ἀντικείμενα τῆς ἀνταλλαγῆς]*, ἄρα ὑπάρχει ἓνα κίνητρο τῆς ἀνταλλαγῆς, πού προκύπτει ἀπό τήν ἴδια τή σχέση, στήν πρώτη δέν ὑπάρχει, ἐπειδή ἀνταλλάσσεται τό Α μέ Α, ἐφόσον κατά τήν ἀνταλλαγή αὐτή πρόκειται γιά τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας. Γι' αὐτό ὁ κ. Μακ Κούλλοχ καταφεύγει στό κίνητρο. Εἶναι τό κίνητρο τοῦ καπιταλιστῆ νά παίρνει πίσω περισσότερη «ποσότητα ἐργασίας» ἀπό ἐκείνη πού δίνει. Τό κέρδος τό ἐξηγοῦν μέ τό ὅτι ὁ καπιταλιστής ἔχει σάν κίνητρο νά βγάξει ἓνα «κέρδος». Τό ἴδιο ὅμως θά μπορούσε νά εἰπωθεῖ γιά τήν πούληση ἐμπορευμάτων ἀπό τόν ἔμπορο, γιά κάθε πούληση ἐμπορευμάτων, πού δέν ἀποβλέπει στήν κατανάλωση, ἀλλά στό κέρδος: Δέν ἔχει σάν κίνητρο νά ἀνταλλάξει τήν ἴδια ποσότητα ἐκτελεσμένης ἐργασίας μέ ἴση ποσότητα ἐκτελεσμένης ἐργασίας. Τό κίνητρό του εἶναι νά παίρνει περισσότερη ἐκτελεσμένη ἐργασία ἀπό ἐκείνη πού δίνει, γι' αὐτό πρέπει νά παίρνει περισσότερη ἐκτελεσμένη ἐργασία μέ τή μορφή τοῦ χρήματος ἢ ἐμπορευμάτων ἀπό ἐκείνη πού δίνει μέ τή μορφή τοῦ χρήματος ἢ ἐμπορευμάτων. Γι' αὐτό πρέπει ν' ἀγοράζει πιό φτηνά ἀπ' ὅ,τι πουλάει καί νά πουλάει πιό ἀκριβά ἀπ' ὅ,τι ἔχει ἀγοράσει. Τό κέρδος ἀπό ἐκποίηση ἐξηγιέται ἔτσι, ὄχι μέ τό ὅτι συμμορφώνεται μέ τόν νόμο τῆς ἀξίας, ἀλλά μέ τό ὅτι ὁ

* Οἱ λέξεις μέσα στίς ἀγκύλες ὑπάρχουν στή ρωσική μετάφραση. — Σημ. μετ.

ἀγοραστής καί ὁ πωλητής δέν ἔχουν κανένα «κίνητρο» νά ἀγοράζουν καί νά πωλᾶνε σύμφωνα μέ τόν νόμο τῆς ἀξίας. Αὐτή εἶναι ἡ πρώτη «ἐξέχουσα» ἐπινόηση τοῦ Μακ Κούλλοχ, μιά πολύ ὁμορφη ἐπινόηση στά πλαίσια τοῦ συστήματος τοῦ Ρικάρντο, πού προσπαθεῖ νά ἀποδείξει πῶς ἐπιβάλλεται ὁ νόμος τῆς ἀξίας παρά τά «κίνητρα» τῶν πωλητῶν καί τῶν ἀγοραστῶν.

[844] Κατά τά ἄλλα ἡ περιγραφή τοῦ Κούλλοχ στίς «σημειώσεις» διαφέρει ἀπό τήν περιγραφή του στίς «Principles» μόνο κατά τοῦτο:

Στό σύγγραμμά του «Principles» κάνει διάκριση ἀνάμεσα στήν «πραγματική ἀξία» καί τή «σχετική ἀξία» καί λέει ὅτι καί οἱ δύο «στίς συνηθισμένες συνθήκες» εἶναι ἴσες μεταξύ τους, «στήν πραγματικότητα» ὅμως δέν μπορεῖ νά εἶναι ἴσες, ἄν πρόκειται νά βγεῖ κάποιο κέρδος. Λέει λοιπόν μόνο ὅτι ἡ «πραγματικότητα» ἀντιφάσκει μέ τήν «ἀρχή» (Prinzip).

Στίς «σημειώσεις» διακρίνει τριῶν εἰδῶν ἀξίες: Τήν «πραγματική ἀξία», τή σχετική ἀξία ἑνός ἐμπορεύματος στήν ἀνταλλαγή του μέ ἄλλα ἐμπορεύματα καί τή σχετική ἀξία ἑνός ἐμπορεύματος πού ἔχει ἀνταλλαχθεῖ μέ ἐργασία. Ἡ «σχετική ἀξία» ἑνός ἐμπορεύματος στήν ἀνταλλαγή του μέ ἕνα ἄλλο ἐμπόρευμα εἶναι ἡ πραγματική του ἀξία, ἐκφρασμένη μέ ἕνα ἄλλο ἐμπόρευμα. Ἡ μέ ἕνα «ἰσοδύναμο». Ἀντίθετα, ἡ σχετική ἀξία του στήν ἀνταλλαγή μέ ἐργασία εἶναι ἡ πραγματική του ἀξία, ἐκφρασμένη μέ μιάν ἄλλη πραγματική ἀξία, πού εἶναι μεγαλύτερη ἀπ' αὐτή τήν ἴδια. Δηλαδή ἡ ἀξία του εἶναι ἡ ἀνταλλαγή μέ μιά μεγαλύτερη ἀξία, μέ ἕνα μή ἰσοδύναμο. Ἄν ἀνταλλασσόταν μέ ἕνα ἰσοδύναμο σέ ἐργασία, τότε δέν θά ὑπῆρχε κέρδος. Ἡ ἀξία ἑνός ἐμπορεύματος στήν ἀνταλλαγή του μέ ἐργασία εἶναι μιά μεγαλύτερη ἀξία.

Πρόβλημα: Ὁ ρικαρντιανός καθορισμός τῆς ἀξίας ἀντιφάσκει μέ τήν ἀνταλλαγή ἑνός ἐμπορεύματος μέ ἐργασία.

Ἡ λύση τοῦ Μάκ: Στήν ἀνταλλαγή ἑνός ἐμπορεύματος μέ ἐργασία δέν ὑφίσταται ὁ νόμος τῆς ἀξίας, ἀλλά τό ἀντίθετό του. Διαφορετικά δέν θά μπορούσε νά ἐξηγηθεῖ τό κέρδος. Γι' αὐτόν, τόν ρικαρντιανό, πρέπει τό κέρδος νά ἐξηγηθεῖ μέ τόν νόμο τῆς ἀξίας.

Ἡ λύση: Ὁ νόμος τῆς ἀξίας (σ' αὐτή τήν περίπτωση) εἶναι τό κέρδος. «Στήν πραγματικότητα» ὁ Κούλλοχ λέει μόνο αὐτό πού λένε οἱ ἀντίπαλοι τῆς θεωρίας τοῦ Ρικάρντο, ὅτι ἄν ὁ νόμος τῆς ἀξίας θά ἐπικρατοῦσε στήν ἀνταλλαγή ἀνάμεσα στό κεφάλαιο καί στήν ἐργασία, δέν θά ὑπῆρχε κέρδος. Οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Ρικάρντο λένε ὅτι γιά τόν

λόγο αὐτό εἶναι λαθεμένος ὁ νόμος τῆς ἀξίας τοῦ Ρικάρντο. Ὁ Μακ Κούλλοχ λέει ὅτι γι' αὐτή τὴν περίπτωση δέν ὑπάρχει ὁ νόμος, τὸν ὁποῖο πρέπει νά ἐξηγήσει, καί ὅτι σ' αὐτή τὴν περίπτωση μέ τὴν «ἀξία» οἱ ἄνθρωποι «καταλαβαίνουν» κάτι ἄλλο.

Ἄπ' ὅλα αὐτά προκύπτει ὅτι ὁ Κούλλοχ δέν καταλαβαίνει ἀπολύτως τίποτα ἀπό τὸν νόμο τοῦ Ρικάρντο. Διαφορετικά θά ἔπρεπε νά πεῖ: Τό κέρδος πού βγαίνει κατά τὴν ἀνταλλαγή τῶν ἐμπορευμάτων, τὰ ὁποῖα ἀνταλλάσσονται ἀνάλογα μέ τὸν χρόνο ἐργασίας πού ἐμπεριέχεται σ' αὐτά, ἐξηγιέται μέ τό ὅτι στά ἐμπορεύματα περιέχεται «ἀπλήρωτη» ἐργασία. Ἐπομένως ἡ ἀνιση ἀνταλλαγή κεφαλαίου καί ἐργασίας ἐξηγεῖ τὴν ἀνταλλαγή τῶν ἐμπορευμάτων στήν ἀξία τους καί τό κέρδος πού πραγματοποιεῖται σ' αὐτή τὴν ἀνταλλαγή. Ἄντί νά πεῖ αὐτό, ὁ Μακ Κούλλοχ λέει: Τὰ ἐμπορεύματα πού περιέχουν ἴσες ποσότητες ἐργασίας ἐξουσιάζουν ἴση μὴ περιεχόμενη σ' αὐτά ἐργασία. Μέ τὸν τρόπο αὐτό νομίζει ὅτι θά συμφιλιώσει τίς θέσεις τοῦ Ρικάρντο μέ τίς θέσεις τοῦ Μάλλθους, ταυτίζοντας τὸν καθορισμό τῆς ἀξίας τῶν ἐμπορευμάτων ἀπό τὸν χρόνο ἐργασίας πού περιέχουν καί τὸν καθορισμό τῆς ἀξίας τῶν ἐμπορευμάτων ἀπό τὴν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού μποροῦν νά ἐξουσιάζουν. Τί θά πεῖ ὅμως αὐτό; Θά πεῖ ὅτι ἐμπορεύματα πού περιέχουν ἴσο χρόνο ἐργασίας ἐξουσιάζουν ἴση ποσότητα πρόσθετης ἐργασίας, πέρα ἀπό τὴν ἐργασία πού περιέχεται σ' αὐτά; Αὐτό θά πεῖ μόνο ὅτι: ἓνα ἐμπόρευμα, στό ὁποῖο περιέχεται ἓνας καθορισμένος χρόνος ἐργασίας, ἐξουσιάζει μιά καθορισμένη ποσότητα πρόσθετης ἐργασίας, πέρα ἀπό τὴν περιεχόμενη σ' αὐτό ἐργασία. Στὴν ἔκφραση ἤδη τῆς διατύπωσης τοῦ Μάλλθους βρίσκεται ὅτι αὐτό ἰσχύει ὄχι μόνο γιὰ τό ἐμπόρευμα Α, στό ὁποῖο περιέχεται χ χρόνος ἐργασίας, ἀλλά καί γιὰ τό ἐμπόρευμα Β, στό ὁποῖο περιέχεται ἐπίσης χ χρόνος ἐργασίας.

Ἄρα, ἡ λύση τῆς ἀντίφασης γιὰ τὸν Μάκ εἶναι τούτη: Ἄν ἰσχυε ὁ νόμος τῶν ἀξιῶν τοῦ Ρικάρντο, τότε γιὰ τὸν λόγο αὐτό θά ἦταν ἀδύνατο τό κέρδος, ἐπομένως θά ἦταν ἀδύνατη ἡ ὑπαρξὴ τοῦ κεφαλαίου καί τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς. Μά αὐτό εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνο πού ἰσχυρίζονταν οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Ρικάρντο. Καί αὐτό εἶναι ἐκεῖνο, μέ τό ὁποῖο τοὺς ἀπαντᾷ, τοὺς ἀντικρούει ὁ Μάκ. Καί ἀπ' ἀφορμὴ αὐτό δέν τοῦ ἔρχεται καθόλου στό νοῦ πόσο ὁμορφὴ θά ἦταν μιά ἐξήγηση τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας [στὴν ἀνταλλαγή μέ τὴν] ἐργασία, πού συνίσταται στό ὅτι: ἡ ἀξία εἶναι ἡ ἀνταλλαγή μέ μιά μὴ ἀξία.

[β) Διαστρέβλωση τῆς ἔννοιας ἐργασία μέ τήν
ἐπέκτασή της σέ φυσικά προτσές.
Ταύτιση τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας
καί τῆς ἀξίας χρήσης]

[845] Ἄφου ὁ κ. Μάκ ἀπαρνήθηκε ἔτσι τή βάση τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας τοῦ Ρικάρντο, προχωρεῖ ὥστόσο πιο πέρα καί διαλύει τή βάση αὐτῆς τῆς βάσης.

Ἡ πρώτη δυσκολία στό σύστημα τοῦ Ρικάρντο ἦταν ἡ ἀνταλλαγή κεφαλαίου καί ἐργασίας - ἔτσι ὅπως συντελεῖται σύμφωνα μέ τόν «νόμο τῆς ἀξίας».

Ἡ δεύτερη δυσκολία ἦταν ὅτι ἴσα σέ μέγεθος κεφάλαια, ἀδιάφορο ποιά εἶναι ἡ ὀργανική τους σύνθεση, ἀποφέρουν ἴσα κέρδη ἢ τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους. Εἶναι πράγματι ἄγνωστο τό πρόβλημα πῶς μετατρέπονται οἱ ἀξίες σέ τιμές παραγωγῆς;

Ἡ δυσκολία προέκυψε ἀπό τό γεγονός ὅτι ἴσα σέ μέγεθος κεφάλαια, ἀνίστης ὁμως ὀργανικῆς σύνθεσης, ἀδιάφορο ἂν ἡ σύνθεση αὐτή προέρχεται ἀπό ἀνισες ἀναλογίες τοῦ σταθεροῦ καί τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου, τοῦ πάγιου καί τοῦ κυκλοφοροῦντος κεφαλαίου ἢ ἀπό ἀνισους χρόνους περιστροφῆς - θέτουν σέ κίνηση ὄχι ἴσες μάζες ἀμεσης ἐργασίας, ἐπομένως δέν μποροῦν ἐπίσης στό προτσές τῆς παραγωγῆς νά ἰδιοποιουῦνται ἴσες μάζες ἀπλήρωτης δουλιᾶς, ἐπομένως οὔτε ἀνισες ὑπεραξίες ἢ ἀνισα πρόσθετα προϊόντα. Ἄρα, δέν μποροῦν νά παίρνουν ἴσα κέρδη, ἂν τό κέρδος δέν εἶναι παρά ἡ ὑπεραξία ὑπολογισμένη σέ σχέση μέ τήν ἀξία τοῦ συνολικοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου. Ἄν ὁμως ἡ ὑπεραξία ἦταν κάτι τό διαφορετικό ἀπό τήν ἐργασία (τήν ἀπλήρωτη ἐργασία), τότε ἡ ἐργασία γενικά δέν θά ἦταν ἡ «βάση καί τό μέτρο» τῆς ἀξίας τῶν ἐμπορευμάτων.

Τίς δυσκολίες, πού προβάλλουν ἐδῶ, τίς εἶχε βρεῖ ὁ ἴδιος ὁ Ρικάρντο (ἂν καί ὄχι στή γενική τους μορφή) καί τίς χαρακτήρισε σάν ἐξαιρέσεις ἀπό τόν κανόνα τῆς ἀξίας [δηλαδή ἀπό τόν νόμο τῆς ἀξίας]. Μέ τίς ἐξαιρέσεις αὐτές ὁ Μάλθους ἀνάτρεψε τόν κανόνα, ἐπειδὴ οἱ ἐξαιρέσεις ἀποτελοῦσαν τόν κανόνα. Ὁ Τόρρενς, ἐπίσης στήν πολεμική του ἐναντία στόν Ρικάρντο, ἔχει διατυπώσει τουλάχιστον τό πρόβλημα, ὅταν εἶπε ὅτι ἴσα σέ μέγεθος κεφάλαια θέτουν σέ κίνηση ἀνισες μάζες ἐργασίας καί ὁμως παράγουν ἐμπορεύματα ἴσης «ἀξίας», ἐπομένως ἡ ἀξία δέν καθορίζεται ἀπό τήν ἐργασία. Τό ἴδιο καί ὁ Μπαίηλυ κλπ. Ὁ Μίλλ, ἀπό τήν πλευρά του, δέχτηκε σάν ἐξαιρέσεις τίς ἐξαιρέσεις πού διαπιστώθηκαν ἀπό τόν Ρικάρντο χωρίς νά τοῦ προκαλέσουν ἐν-

δοιασμούς, εκτός από μιά μοναδική μορφή. Ήταν ένας μοναδικός λόγος εξίσωσης τών κερδών τών καπιταλιστών, πού διαπίστωσε ότι βρίσκεται σέ αντίφαση μέ τόν κανόνα. Νά ποιά ἦταν ἡ περίπτωση: Μερικά ἔμπορεύματα παραμένουν στό προτσές παραγωγῆς (λ.χ. τό κρασί στό υπόγειο), χωρίς νά χρησιμοποιεῖται ἐργασία σ' αὐτά. Εἶναι μιά περίοδος στή διάρκεια τῆς ὁποίας εἶναι ἐκτεθειμένα στό παιχνίδι ὀρισμένων φυσικῶν προτσές. (Ἔτσι λ.χ. γίνεται μακρόχρονη διακοπή τῆς ἐργασίας, πού δέν σημειώνεται ἀπό τόν Μίλλ, στή γεωργία, στή βυρσοδεψία, προτοῦ νά ἔχει ἀρχίσει ἡ χρησιμοποίηση ὀρισμένων νέων χημικῶν οὐσιῶν). Καί ὅμως τό χρονικό αὐτό διάστημα λογαριάζεται σάν κερδοφόρο. Ὁ χρόνος, κατά τή διάρκεια τοῦ ὁποίου τό ἐμπόρευμα δέν υποβάλλεται στό προτσές ἐργασίας, λογαριάζεται σάν ἐργάσιμος χρόνος. (Τό ἴδιο γίνεται γενικά ἐκεῖ ὅπου ὑπολογίζεται ὁ μεγαλύτερος χρόνος κυκλοφορίας). Σάν νά λέμε, ὁ Μίλλ βγήκε ἀπό τήν ἀμηχανία μέ ἕνα «ψέμα», λέγοντας ὅτι μπορεῖ ὁ χρόνος, στή διάρκεια τοῦ ὁποίου τό κρασί λ.χ. βρίσκεται στό υπόγειο, νά θεωρηθεῖ σάν χρόνος, στή διάρκεια τοῦ ὁποίου ἀπορροφᾶ ἐργασία, παρ' ὅλον ὅτι, σύμφωνα μέ τά προυποθετημένα*, δέν γίνεται στήν πραγματικότητα. Διαφορετικά πρέπει νά λένε ὅτι ὁ «χρόνος» δημιουργεῖ κέρδος, καί ὅτι ὁ χρόνος σάν τέτιος εἶναι «ἤχος καί καπνός». Μ' αὐτό τόν κυκεῶνα τοῦ Μίλλ συνδέεται ὁ Κοῦλλοχ ἢ μάλλον τόν ἀναπαράγει μέ τόν συνηθισμένο στομφώδη του τρόπο τοῦ ἀντιγραφέα μέ μιά γενική μορφή, στήν ὁποία ἐκδηλώνεται ἐλεύθερα ἡ λανθάνουσα ἀνοησία καί παραμερίζεται μ' ἐπιτυχία τό τελευταῖο ὑπόλειμμα τοῦ συστήματος τοῦ Ρικάρντο καί γενικά κάθε οἰκονομικῆς σκέψης.

Ἄν κοιτάξουμε ἀπό πιά κοντά τίς δυσκολίες, πού ἀναφέραμε πιά πάνω, θά δοῦμε ὅτι ὅλες ἀνάγονται πάλι στήν παρακάτω δυσκολία:

Τό μέρος τοῦ κεφαλαίου πού μπαίνει στό προτσές παραγωγῆς μέ τή μορφή ἐμπορευμάτων, σάν ὑλικό γιά κατεργασία ἢ σάν ἐργαλεῖο, δέν προσθέτει στό προϊόν ποτέ περισσότερη ἀξία ἀπό τήν ἀξία πού εἶχε πρίν ἀπό τήν παραγωγή. Αὐτό, γιατί ἔχει ἀξία μόνο, ἐπειδή εἶναι ὑλοποιημένη ἐργασία, ἡ δέ ἐργασία πού περιέχεται σ' αὐτό μέ κανένα τρόπο δέν ἀλλάζει ἀπό τό γεγονός ὅτι μπῆκε στό προτσές τῆς παραγωγῆς. Εἶναι τόσο ἀνεξάρτητο ἀπό τό προτσές παραγωγῆς, στό ὁποῖο μπαίνει, ὅσο εἶναι ἐξαρτημένο ἀπό τήν κοινωνικά καθορισμένη ἐργασία πού ἀπαιτεῖται γιά τή δική του παραγωγή, ὥστε ἡ δική του ἀξία νά ἀλλάζει, ἂν γιά τήν παραγωγή του ἀπαιτεῖται περισσότερος ἢ λιγό-

* Βλέπε σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 87/88.

τερος χρόνος ἐργασίας ἀπό ἐκεῖνον πού περιέχεται σ' αὐτό. Γι' αὐτό σάν ἀξία τό μέρος αὐτό τοῦ κεφαλαίου μπαίνει ἀμετάβλητο στό προτσές παραγωγῆς καί βγαίνει ἀμετάβλητο ἀπ' αὐτό. Ἐφόσον τό μέρος αὐτό μπαίνει πραγματικά στό προτσές τῆς παραγωγῆς καί μεταβάλλεται, πρόκειται γιά μιά ἀλλαγή, πού ὑφίσταται ἡ ἀξία του χρήσης, πού τήν ὑφίσταται τό ἴδιο σάν ἀξία χρήσης. Καί ὅλες οἱ ἐπεξεργασίες πού, εἴτε τίς ὑφίσταται τό ἀκατέργαστο ὑλικό εἴτε τίς ἐκτελεῖ τό ἐργαλεῖο, εἶναι ἀπλῶς προτσές πού ὑφίστανται σάν καθορισμένο ἀκατέργαστο ὑλικό κλπ. καί πού ἐκπληρώνουν σάν καθορισμένα ἐργαλεῖα (ἀδράχτια κλπ.), προτσές τῆς ἀξίας τους χρήσης, πού σάν τέτια δέν ἔχουν καμιά σχέση μέ τήν ἀνταλλακτική τους ἀξία. Στήν ἀλλαγή αὐτή [846] ἡ ἀνταλλακτική ἀξία συντηρεῖται. Voilà tout*.

Διαφορετικά ἔχει τό ζήτημα μέ τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ κεφαλαίου, πού ἀνταλλάσσεται μέ ἐργατική δύναμη. Ἡ ἀξία χρήσης τῆς ἐργατικῆς δύναμης εἶναι ἡ ἐργασία, τό στοιχεῖο πού γεννάει ἀνταλλακτική ἀξία. Ἐφόσον ἡ ἐργασία πού ἐκτελεῖ ἡ ἐργατική δύναμη στήν παραγωγική κατανάλωσή της εἶναι μεγαλύτερη ἀπό τήν ἐργασία πού ἀπαιτεῖται γιά τή δική της ἀναπαραγωγή καί πού προμηθεύει ἕνα ἰσοδύναμο γιά τόν μισθό τοῦ ἐργάτη, τότε ἡ ἀξία, πού παίρνει ὁ καπιταλιστής στήν ἀνταλλαγή ἀπό τόν ἐργάτη, εἶναι μεγαλύτερη ἀπό τήν τιμή πού ἔχει πληρώσει γιά τήν ἐργασία αὐτή. Ἐπομένως, προϋποθέτοντας ἴσο βαθμό ἐκμετάλλευσης τῆς ἐργασίας, ἀκολουθεῖ ὅτι ἀπό δύο ἴσα σέ μέγεθος κεφάλαια, τό κεφάλαιο πού θέτει σέ κίνηση λιγότερη ζωντανή ἐργασία, εἴτε γιατί ἐξαρχῆς τό μεταβλητό του μέρος εἶναι μικρότερο σέ σχέση μέ τό σταθερό του μέρος, εἴτε γιατί εἶναι μεγαλύτερος ὁ χρόνος κυκλοφορίας ἢ ὁ χρόνος παραγωγῆς, κατά τόν ὁποῖο δέν ἀνταλλάσσεται μέ ἐργασία, δέν ἔρχεται σέ ἐπαφή μαζί της, δέν τήν ἀπορροφᾷ - ὅτι αὐτό τό κεφάλαιο παράγει λιγότερη ὑπεραξία καί γενικά ἐμπόρευμα μικρότερης ἀξίας. Πῶς μπορούν λοιπόν στήν περίπτωση αὐτή οἱ παραγόμενες ἀξίες νά εἶναι ἴσες καί οἱ ὑπεραξίες νά εἶναι ἀνάλογες μέ τό προκαταβλημένο κεφάλαιο; Ὁ Ρικάρντο δέν μπορούσε νά ἀπαντήσῃ σ' αὐτό, γιατί τό βαλμένο ἔτσι ἐρώτημα εἶναι παράλογο, γιατί στήν πραγματικότητα δέν παράγονται οὔτε ἴσες ἀξίες οὔτε ἴσες ὑπεραξίες. Ὁ Ρικάρντο ὅμως δέν κατανόησε τή γένεση τοῦ γενικοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους καί γι' αὐτό δέν κατάλαβε τή μετατροπή τῶν ἀξιῶν στίς εἰδικά διαφορετικές ἀπ' αὐτές τιμές κόστους**.

* Αὐτό εἶναι ὅλο.

** Διάβαζε· τιμές παραγωγῆς. — Σημ. μετ.

Ὁ Μάκ ὁμως παραμερίζει τῆ δυσκολία, στηριζόμενος στήν ἀνούσια «ὕπεκφυγή» τοῦ Μίλλ. Διορθώνουν τό κακό, παραμερίζοντας στά λόγια τήν χαρακτηριστική διαφορά, ἀπό τήν ὁποία πηγάζει τό κακό. Ἡ χαρακτηριστική διαφορά εἶναι τούτη: Ἡ ἀξία χρήσης τῆς ἐργατικῆς δύναμης εἶναι ἡ ἐργασία, γι' αὐτό εἶναι παραγωγός ἀνταλλακτικῆς ἀξίας. Ἡ ἀξία χρήσης τῶν ἄλλων ἐμπορευμάτων εἶναι ἡ ἀξία χρήσης σέ διάκριση ἀπό τήν ἀνταλλακτική ἀξία, γι' αὐτό καμιά ἀπό τίς ἀλλαγές, ἀπό τίς ὁποῖες περνάει αὐτή ἡ ἀξία χρήσης, δέν ἀλλάζει τήν προκαθορισμένη ἀνταλλακτική ἀξία τους. Διορθώνουν τό κακό μέ τό ὅτι τίς ἀξίες χρήσης τῶν ἐμπορευμάτων τίς ὀνομάζουν ἀνταλλακτική ἀξία καί τίς πράξεις, ἀπό τίς ὁποῖες περνοῦν σάν ἀξίες χρήσης, τίς ὑπηρεσίες πού προσφέρουν στήν παραγωγή σάν ἀξίες χρήσης, τίς ὀνομάζουν ἐργασία. Ἔτσι στήν καθημερινή ζωή μιλοῦν γιά ζῶα ἐργασίας, γιά μηχανές ἐργασίας καί λένε στή γλώσσα τῆς ποίησης, ὅτι τό σίδηρο ἐργάζεται πυρακτωμένο ἢ ὅτι ἐργάζεται, ὅταν στενάζει κάτω ἀπό τά χτυπήματα τοῦ σφυριοῦ. Φωνάζει μάλιστα. Καί δέν ὑπάρχει κάτι πού νά μπορεῖ ν' ἀποδειχθεῖ εὐκολότερα ἀπό τό ὅτι κάθε «πράξη» εἶναι ἐργασία, γιατί ἡ ἐργασία εἶναι μιά πράξη. Ἐξίσου μπορεῖ κανεῖς ν' ἀποδείξει, ὅτι καθετί τό ὑλικό αἰσθάνεται, γιατί καθετί πού αἰσθάνεται εἶναι ὑλικό.

«Σάν ἐργασία μπορεῖ δικαιολογημένα νά χαρακτηριστεῖ κάθε λογῆς πράξη ἢ ἐνέργεια, πού τείνει νά ἐπιφέρει ἕνα ἐπιθυμητό ἀποτέλεσμα, ἀδιάφορο ἂν γίνε-ται ἀπό ἀνθρώπους, ἀπό κατώτερα ζῶα, ἀπό μηχανές ἢ ἀπό φυσικές δυνάμεις» (στό ἴδιο, σελ. 75).

Καί αὐτό δέν ἀφορᾷ καθόλου μόνο τά ἐργαλεῖα δουλιᾶς. Ἴσχύει στήν οὐσία ἐξίσου καί γιά τήν πρώτη ὕλη. Τό μαλλί ὑποβάλλεται σέ μιά φυσική ἐπενέργεια ἢ κατεργασία, ὅταν ἀπορροφᾷ μιά χρωστική οὐσία. Γενικά σέ κανένα πράγμα δέν μπορεῖ νά ἀσκηθεῖ μιά φυσική, μηχανική, χημική κλπ. ἐπίδραση, «γιά νά ἐπιφέρει ἕνα ἐπιθυμητό ἀποτέλεσμα», χωρίς νά ἀντιδράσει τό ἴδιο τό πράγμα. Δέν μπορεῖ λοιπόν νά ὑποστεῖ μιά ἐπεξεργασία, χωρίς νά ἐργαστεῖ καί τό ἴδιο. Καί ἔτσι ὅλα τά ἐμπορεύματα, πού μπαίνουν στό προτσές παραγωγῆς, αὐξάνουν τήν ἀξία, ὄχι μόνο ἐπειδή διατηρεῖται ἡ δική τους ἀξία, ἀλλά ἐπειδή παράγουν ἔτσι νέα ἀξία, ἐπειδή «ἐργάζονται» καί δέν εἶναι μόνο ἀντικειμενοποιημένη ἐργασία. Ἔτσι παραμερίζεται φυσικά κάθε δυσκολία. Στήν πραγματικότητα πρόκειται γιά μιά περίφραση, γιά μεταβάπτιση ἀπό τόν Σαί τῶν «παραγωγικῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ κεφαλαίου», τῶν «παραγωγικῶν ὑπηρεσιῶν τῆς γῆς» κλπ. ἐνάντια στίς ὁποῖες πολεμοῦσε πάντα ὁ Ρικάρντο, καί ἐνάντια στίς ὁποῖες πολεμάει

mirabile dictu* στην ίδια «διατριβή» ή «σημείωση» ο Μάκ, και με την οποία σερβίρει με σπουδαιοφάνεια την από τον Μίλλ δανεισμένη και έξωραϊσμένη επινόηση. Στην πολεμική του ενάντια στον Σαί προστρέχει στις αναμνήσεις από τον Ρικάρντο και θυμάται ότι εκείνες οι «παραγωγικές υπηρεσίες» στην πραγματικότητα είναι μόνο οι ιδιότητες που εκδηλώνουν τά πράγματα σαν αξίες χρήσης στο προτσές της παραγωγής. Φυσικά όμως όλα αυτά αλλάζουν, όταν αυτές τις «παραγωγικές υπηρεσίες» τις χαρακτηρίζει με τη μυστηριώδη ονομασία «έργασία».

[847] Ἀφοῦ ὁ Μάκ μετέτρεψε αἰσιῶς ἐμπορεύματα σέ ἐργάτες, εἶναι αὐτονόητο ὅτι αὐτοί οἱ ἐργάτες παίρνουν ἐπίσης μισθό καί ὅτι, ἐκτός ἀπό τήν ἀξία πού ἔχουν σάν «συσσωρευμένη ἐργασία», πρέπει νά πληρωθεῖ σ' αὐτούς ἐπιπλέον ἕνας μισθός ἐργασίας γιά τίς «ἐπεξεργασίες» τους ἢ γιά τήν «ἐπενέργεια» πού ἀσκοῦν. Αὐτόν τό μισθό τῶν ἐμπορευμάτων τόν τσεπώνουν οἱ καπιταλιστές [per] prociuga**, εἶναι ὁ «μισθός ἐργασίας τῆς συσσωρευμένης ἐργασίας», μ' ἄλλα λόγια κέρδος***. Καί ἔτσι (κατά τή γνώμη τοῦ Μακ Κουῖλλοχ) ἔχει ἀποδειχθεῖ, ὅτι τό ἴσο κέρδος ἴσων κεφαλαίων, ἀδιάφορο ἄν θέτουν σέ κίνηση πολλή ἢ λίγη ἐργασία, προκύπτει ἄμεσα ἀπό τόν καθορισμό τῆς ἀξίας ἀπό τόν χρόνο ἐργασίας.

Τό πιό περίεργο εἶναι, ὅπως ἔχουμε ἤδη παρατηρήσει, ὅτι τήν ἴδια στιγμή πού ὁ Μάκ, ξεκινώντας ἀπό τόν Μίλλ, ἰδιοποιεῖται τίς ἀπόψεις τοῦ Σαί ἐκσφενδονίζει ἐνάντια στόν ἴδιο τόν Σαί τίς φράσεις τοῦ Ρικάρντο. Γιά τό πῶς ὁ Μάκ ἀντιγράφει ἐπιλέξει τόν Σαί, μονάχα ἐκεῖ ὅπου ὁ Σαί μιλάει γιά ἐπενέργεια, ὀνομάζοντας τήν ἐπενέργεια ἐργασία, μπορεῖ νά τό δεῖ κανεῖς καλύτερα ἀπ' ὅλα στίς παρακάτω περικοπές ἀπό τόν Ρικάρντο, μέ τίς ὁποῖες ὁ τελευταῖος πολεμάει ἐνάντια στόν Σαί:

«Ὁ κ. Σαί... τόν κατηγορεῖ» (τόν Σμίθ) «γιά πλάνη, ὅτι "αὐτός μόνο ἀποδίδει στήν ἀνθρώπινη ἐργασία τήν ἰκανότητα νά παράγει ἀξίες. Μιά ἀκριβέστερη διερεύνηση μᾶς δείχνει, ὅτι ἡ ἀξία προέρχεται ἀπό τήν ἐργασία ἢ, καλύτερα, ἀπό τήν ἀνθρώπινη δραστηριότητα σέ σύμπραξη μέ τούς παράγοντες ἐκείνους, πού προσφέρει ἡ φύση, καί μέ τό κεφάλαιο. Ἡ ἄγνοια ἀπό μέρος του αὐτῆς τῆς ἀρχῆς τόν ἐμπόδισε νά διατυπώσῃ τήν ἀληθινή θεωρία γιά τήν ἐπίδραση τῶν μηχανῶν κατά τήν παραγωγή τοῦ πλούτου"^[45]. Σέ ἀντίθεση μέ τήν ἀντίληψη τοῦ Ἄνταμ Σμίθ, ὁ Σαί μιλάει... γιά τήν ἀξία, πού ἀπονέμεται

* Θαυμαστό νά τό λές.

** Σάν προμήθεια.

*** Βλέπε σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 205/206.

στά ἔμπορεύματα ἀπό φυσικούς παράγοντες κλπ. Αὐτοί ὅμως οἱ φυσικοί παράγοντες, παρ' ὄλον ὅτι συμβάλλουν σημαντικά στήν ἀξία χρήσης, ποτέ δέν προσθέτουν ἀνταλλακτική ἀξία σ' ἓνα ἔμπορεύμα, γιά τήν ὁποία μιλάει ὁ Σαί» (Ricardo: «Principles of Political Economy», 3η ἔκδοση, σελ. 334-336). «Οἱ μηχανές καί οἱ φυσικοί παράγοντες μποροῦν νά συμβάλλουν πολύ σημαντικά στόν πλοῦτο μιᾶς χώρας... δέν προσθέτουν ὅμως τίποτα... στήν ἀξία αὐτοῦ τοῦ πλοῦτου» (σελ. 335, ὑποσημείωση).

Ὁ Ρικάρντο, ὅπως καί ὄλοι οἱ σημαντικοί οικονομολόγοι, ἐπομένως καί ὁ Α. Σμίθ, (παρ' ὄλον ὅτι σέ μιά στιγμή χιουῦμορ ὁ Σμίθ ὀνόμασε τό βόδι παραγωγικό ἐργάτη*) ἐξαίρει τήν ἐργασία σάν ἀνθρώπινη, ἀκόμα περισσότερο, σάν κοινωνικά καθορισμένη ἀνθρώπινη δραστηριότητα, σάν τή μοναδική πηγή τῆς ἀξίας. Ὁ Ρικάρντο ξεχωρίζει ἀπό τούς ἄλλους οικονομολόγους ἴσα-ἴσα γιά τή συνέπεια, μέ τήν ὁποία ἀντιλαμβάνεται τήν ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων σάν ἀπλές «ἀντιπροσωπεύσεις»** τῆς κοινωνικά καθορισμένης ἐργασίας. Ὅλοι αὐτοί οἱ οικονομολόγοι ἀντιλαμβάνονται λίγο-πολύ καθαρά, καί ὁ Ρικάρντο περισσότερο ἀπό τούς ἄλλους, τήν ἀνταλλακτική ἀξία τῶν πραγμάτων σάν ἀπλή ἔκφραση, σάν εἰδική κοινωνική μορφή τῆς παραγωγικῆς δραστηριότητος τῶν ἀνθρώπων, σάν κάτι τό *totu genere**** διαφορετικό ἀπό τά πράγματα καί ἀπό τήν ἀξία χρήσης τους, σάν πραγμάτων, εἴτε στήν παραγωγική εἴτε στή μή παραγωγική κατανάλωσή τους. Ἡ ἀξία εἶναι γι' αὐτούς πράγματι ἀπλῶς μιά μέ πράγματα ἔκφραση σχέση τῶν παραγωγικῶν δραστηριοτήτων τῶν ἀνθρώπων, τῶν ἐργασιῶν μεταξύ τους. Ὁ Ρικάρντο προβάλλει ρητά, ἐκφρασμένα σάν δική του γνώμη, τά λόγια τοῦ Ντεστύτ ντέ Τρασύ:

«Μιά καί εἶναι σίγουρο ὅτι ὁ ἀρχικός μας πλοῦτος εἶναι μόνον οἱ σωματικές καί πνευματικές μας ἱκανότητες, ἡ χρησιμοποίηση αὐτῶν τῶν ἱκανοτήτων» (τῶν ἀνθρώπινων ἱκανοτήτων) «εἶναι ὁ μοναδικός μας ἀρχικός θησαυρός. Αὐτή μόνο ἡ χρησιμοποίηση εἶναι πάντα ἐκείνη πού παράγει ὅλα τά πράγματα, πού τά ὀνομάζουμε πλοῦτο... Ἐπιπλέον εἶναι βέβαιο ὅτι ὅλα ἐκεῖνα τά πράγματα παρασταίνουν μόνο τήν ἐργασία πού τά ἔχει παραγάγει, καί ἂν ἔχουν μίαν ἀξία ἢ ἀκόμα δύο διαφορετικές ἀξίες, μποροῦν ὡστόσο νά τίς ἔχουν μόνο ἀπό τήν ἐργασία ἐκείνη, ἀπό τήν ὁποία προέρχονται» (Ρικάρντο, στό ἴδιο, σελ. 334).

* Βλέπε στό πρῶτο μέρος τῶν «Θεωριῶν γιά τήν Ὑπεραξία», σελ. 280 τῆς ἐλληνικῆς μετάφρασης. Ἐκδοση «Σύγχρονης Ἐποχῆς», Ἀθήνα, 1980.

** Ὁ Μάρξ χρησιμοποιεῖ τόν ἀγγλικό ὄρο «representations». ἐνῶ παρακάτω χρησιμοποιεῖ τή γερμανική λέξη: «Darstellungen», πού σημαίνει. παραστάσεις. — Ὑποσημείωση, στή γαλλική ἔκδοση. — Σημ. μετ.

*** Πέρα γιά πέρα γενικά.

Έτσι, αξίες έχουν μόνο τά έμπορεύματα, γενικά τά πράγματα σάν παραστάσεις ανθρώπινης [848] έργασίας, όχι επειδή είναι κάτι αυτά καθεαυτά σάν πράγματα, αλλά επειδή είναι ένσαρκώσεις κοινωνικής έργασίας.

Καί τόλμησαν νά πουν ότι ο άθλιος Μάκ έχει ώθήσει τίς απόψεις του Ρικάρντο ως τό αποκορύφωμα τής συνέπειας, ο άνθρωπος αυτός πού στήν αστόχαστή του προσπάθεια νά «χρησιμοποιήσει» έκλεκτικά τή θεωρία του Ρικάρντο μέ τίς αντιτιθέμενες σ' αυτήν αντιλήψεις, ταυτίζει τήν αρχή της καί τήν αρχή όλης τής πολιτικής οικονομίας, τήν ίδια τήν έργασία σάν ανθρώπινη δραστηριότητα καί σάν κοινωνικά καθορισμένη ανθρώπινη δραστηριότητα, μέ τήν φυσική κλπ. επενέργεια, πού χαρακτηρίζουν τά έμπορεύματα σάν αξίες χρήσης, σάν πράγματα! Αυτός πού χάνει τήν ίδια τήν έννοια τής έργασίας!

Ο Μάκ Κούλλοχ, πού τόν αποθράσυνε ή «ύπεκφυγή» του Μίλλ, αντιγράφει τόν Σαί, ένω τόν καταπολεμά μέ φράσεις του Ρικάρντο, καί αντιγράφει ακριβώς τίς φράσεις εκείνες του Σαί, τίς όποιες ο Ρικάρντο καταπολεμά στό είκοστό κεφάλαιό του μέ τόν τίτλο «Αξία καί Πλούτος» σάν θεμελιακά αντιτιθέμενες στίς δικές του καί του Σμίθ τίς απόψεις (ο Ρόσσερ επαναλαβαίνει φυσικά ότι ο Μάκ είναι ο όδηγημένος ως τά άκρα τής συνέπειας Ρικάρντο^[46]). Μόνο πού είναι πίο ήλίθιος από τόν Σαί, ο όποιος δέν ονομάζει έργασία τήν «επενέργεια» (Aktion) τής φωτιάς, τών μηχανών κλπ. Καί πίο άσυνεπής. Γιατί ο Σαί βάζει νά παράγουν «αξία» τόν άνεμο, τή φωτιά κλπ., ένω ο Μάκ βάζει νά παράγουν «αξία» μόνο τίς αξίες χρήσης, τά πράγματα πού μπορούν νά μονοπωληθούν, λές καί μπορούσαν ο άνεμος ή ο άτμός ή τό νερό νά χρησιμοποιηθούν σάν κινητήριες δυνάμεις χωρίς τήν κατοχή άνεμόμυλου, άτμομηχανής, υδραυλικού τροχού! Λές καί οί άνθρωποι πού κατέχουν, μονοπωλούν τά πράγματα εκείνα, μέ τήν κατοχή τών όποιών θά μπορούσαν μόνο νά χρησιμοποιηθούν οί φυσικές δυνάμεις, δέν θά μονοπωλούσαν καί αυτές επίσης τίς φυσικές δυνάμεις! Μπορώ νά έχω όσο θέλω άέρα, νερό κλπ. Σάν παραγωγικές δυνάμεις μπορώ νά τά έχω μόνο, αν έχω τά έμπορεύματα, τά πράγματα εκείνα, μέ τήν χρησιμοποίηση τών όποιών δρουν σάν τέτιες δυνάμεις! Έτσι ο Μάκ στέκει πίο κάτω άκόμα καί από τόν Σαί.

Σ' αυτό τόν έκχυδαιισμό τών απόψεων του Ρικάρντο βλέπουμε λοιπόν τήν πίο ολοκληρωμένη, τήν πίο κουτή διάλυση τής θεωρίας του Ρικάρντο.

«Όστόσο, τό αποτέλεσμα εκείνο» (τό αποτέλεσμα πού προκαλείται μέ τή δουλιά ή μέ τήν επεξεργασία ενός πράγματος) πού παράγεται μέ τήν έργασία ή

τὴν ἐπεξεργασία ἀπὸ μέρους φυσικῶν δυνάμεων, οἱ ὁποῖες δὲν μποροῦν οὔτε νὰ μονοπωληθοῦν οὔτε νὰ γίνουν ἀντικείμενο ἰδιοποίησης ἀπὸ ἓνα μεγαλύτερο ἢ μικρότερο ἀριθμὸ ἀτόμων καὶ μὲ ἀποκλεισμὸ τῶν ἄλλων, τὸ ἀποτέλεσμα αὐτὸ δὲν ἔχει ἀξία. Αὐτὸ πού κάνουν οἱ δυνάμεις αὐτές, τὸ κάνουν δωρεάν» (Μάκ Κούλλοχ, στό ἴδιο, σελ. 75).

Λές καί δὲν γίνεται ἐπίσης «δωρεάν» αὐτὸ πού γίνεται μέ βαμβάκι, μαλλί, σίδηρο, μηχανές. Ἡ μηχανή κοστίζει, ἡ δουλιὰ πού κάνει ἡ μηχανή δὲν πληρώνεται. Καμιὰ ἀξία χρήσης ὁποιουδήποτε ἐμπορεύματος δὲν κοστίζει κάτι, ὅταν ἔχει πληρωθεῖ πιά ἡ ἀνταλλακτικὴ του ἀξία.

«Ὁ ἄνθρωπος πού πουλάει λάδι, δὲν ζητάει τίποτα γιὰ τίς φυσικὲς ιδιότητες τοῦ λαδιοῦ. Ὄταν ὑπολογίζει τὸ κόστος του, λογαριάζει τὴν ἀξία τῆς ἐργασίας πού χρησιμοποίησε στὴν ἐπιχειρήσή του, καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ ἀξία του» (Carey. «Principles of Political Economy», Part I, Philadelphia, 1837, σελ. 47).

Στὴν ἀπάντησή του στὸν Σαί ὁ Ρικάρντο εἶχε ὑπογραμμίσει ἀκριβῶς, ὅτι ἡ ἐπενέργεια τῆς μηχανῆς λ.χ. κοστίζει τόσο ὅσο καὶ ἡ ἐπενέργεια τοῦ ἀνέμου καὶ τοῦ νεροῦ.

«Οἱ ὑπηρεσίες... πού μᾶς προσφέρουν οἱ φυσικὲς δυνάμεις καὶ οἱ μηχανές... μᾶς ἐξυπηρετοῦν... μέ τὸ ὅτι αὐξάνουν τὴν ἀξία χρήσης. Ἐπειδὴ ὅμως κάνουν τὴ δουλιὰ τους ἀνέξοδα... ἡ βοήθεια πού μᾶς προσφέρει ἡ δουλιὰ αὐτὴ δὲν προσθέτει τίποτα στὴν ἀνταλλακτικὴ ἀξία» (Ρικάρντο, σελ. 336, 337).

Ἄρα ὁ Μάκ δὲν κατάλαβε τίς πιὸ ἀπλές φράσεις τοῦ Ρικάρντο. Ὁ κατεργάρης ὅμως ὑπολογίζει: Ἄν δὲν κοστίζει τίποτα ἡ ἀξία χρήσης τοῦ βαμβακιοῦ, τῶν μηχανῶν κλπ., ἂν δὲν πληρώνεται παρά μόνο ἡ ἀνταλλακτικὴ τους ἀξία, αὐτὴ ἡ ἀξία χρήσης ἀντίθετα πουλιέται ἀπὸ ἐκείνους πού χρησιμοποιοῦν τὸ βαμβάκι, τίς μηχανές κλπ. Πουλᾶνε αὐτὸ πού δὲν τοὺς ἔχει κοστίζει τίποτα.

[849] Μπορεῖ νὰ δεῖ κανεὶς τὴ βάνουση ἀπερισκεψία αὐτοῦ τοῦ ἀνθρωπάκου στό ὅτι, ἀφοῦ παραδέχτηκε πρῶτα τὴν «ἀρχή» τοῦ Σαί, ἀναπτύσσει ἔπειτα μέ μεγάλη ἔμφαση τὴ γαιοπρόσοδο, πού τὴν ἀντέγραψε πολὺ ἐκτεταμένα ἀπὸ τὸν Ρικάρντο.

Ἄφοῦ ἡ γῆ εἶναι μιὰ

«φυσικὴ δύναμη... πού μπορεῖ νὰ μονοπωληθεῖ ἢ νὰ γίνει ἀντικείμενο ἰδιοποίησης ἀπὸ ἓνα μεγαλύτερο ἢ μικρότερο ἀριθμὸ ἀτόμων μέ ἀποκλεισμὸ τῶν ἄλλων» (Μάκ Κούλλοχ, σελ. 75, 1η ὑποσημείωση),

ἔχει ἀξία ἢ φυσικὴ φυτικὴ τῆς δραστηριότητα ἢ ἡ «ἐργασία» τῆς, ἡ παραγωγικὴ τῆς δύναμη, καὶ ἔτσι ἡ γαιοπρόσοδος ἐξηγιέται μέ τὴν

παραγωγική δύναμη τῆς γῆς, ὅπως καί στούς φυσιοκράτες. Τό παράδειγμα αὐτό εἶναι χαρακτηριστικό γιά τόν τρόπο, μέ τόν ὁποῖο ὁ Μάκ ἐκχυδαίζει τόν Ρικάρντο. Ἀπό τή μιά μεριά, ἀντιγράφει τίς ἐξηγήσεις τοῦ Ρικάρντο, πού ἔχουν κάποιο νόημα μόνο πάνω στή βάση τῶν προϋποθέσεων τοῦ Ρικάρντο, καί, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, παραδέχεται ἀπό ἄλλους (μέ ἐπιφυλάξεις μονάχα ὡς πρός τήν «ὀνοματολογία» ἢ τίς μικροαλλαγές) τήν ἀνοιχτή ἄρνηση αὐτῶν τῶν προϋποθέσεων. Θά ἔπρεπε νά πεῖ: «ἡ πρόσσδος εἶναι ὁ μισθός ἐργασίας τῆς γῆς» πού τσεπώνεται ἀπό τόν γαιοκτήμονα.

«Ὅταν ἓνας καπιταλιστής ξοδεύει τά ἴδια ποσά γιά τούς μισθοῦς τῶν ἐργατῶν, γιά τή συντήρηση ἀλόγων, γιά τό νοίκιασμα μιᾶς μηχανῆς, καί ὅταν ὅλα, οἱ ἐργάτες, τά ἄλογα καί ἡ μηχανή μποροῦν νά ἐκτελέσουν τήν ἴδια ποσότητα ἐργασίας, τότε ἀπό ὁποιονδήποτε κι ἂν ἐκτελεστεῖ αὐτή ἡ ποσότητα, ἡ ἀξία τῆς θά εἶναι ὀλοφάνερα ἴδια» (στό ἴδιο, σελ. 77).

Μ' ἄλλα λόγια αὐτό θά πεῖ: Ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος συμμορφώνεται μέ τήν ἀξία τοῦ ξοδεμένου κεφαλαίου. Αὐτό εἶναι τό πρόβλημα πού πρέπει νά λυθεῖ. Σύμφωνα μέ τόν Μάκ, ἡ διατύπωση τοῦ προβλήματος σημαίνει «ὀλοφάνερα» τή λύση του. Καί ἐπειδή ὅμως ἡ μηχανή λ.χ. ἐκτελεῖ μιά μεγαλύτερη ποσότητα ἐργασίας ἀπό ἐκείνη πού ἐκτελοῦν οἱ ἐκτοπισμένοι ἀπ' αὐτήν ἐργάτες, εἶναι ἀκόμα πιό «ὀλοφάνερο» ὅτι τά προϊόντα τῆς μηχανῆς, ἀντί νά πέσουν σέ ἀξία, θά ἔπρεπε ν' ἀνέβουν, συγκρινόμενα μέ τά προϊόντα τῶν ἐργατῶν, «πού ἐκτελοῦν ἴση ἐργασία». Ἄν ἡ μηχανή παράγει, ἄς ποῦμε, 10.000 κομμάτια, τή στιγμή πού ὁ ἐργάτης παράγει ἓνα κομμάτι, καί ἂν τό κάθε κομμάτι ἔχει τήν ἴδια ἀξία, τότε τό προϊόν τῆς μηχανῆς θά ἔπρεπε νά εἶναι σέ ἀξία 10.000 φορές μεγαλύτερο ἀπό τό προϊόν «τοῦ ἑνός ἐργάτη».

Στόν Μάκ ἐξάλλου, στήν προσπάθειά του νά διαφέρει ἀπό τόν Σαί, ἀποδίδοντας τήν παραγωγή τῆς ἀξίας ὄχι στήν ἐπενέργεια τῶν φυσικῶν δυνάμεων, ἀλλά μόνο στή δραστηριότητα τῶν μονοπωλημένων ἢ τῶν παραγμένων μέ ἐργασία δυνάμεων, στάθηκε ἀδύνατο στόν Μάκ νά σταματήσει τήν ἀκράτεια τῶν λόγων του καί ξαναπέφτει στή ρικαρντιανή φρασεολογία. Ἔτσι λ.χ. ἡ ἐργασία τοῦ ἀνέμου παράγει τό ἐπιθυμούμενο ἀποτέλεσμα σ' ἓνα καράβι. (Παράγει μιάν ἀλλαγὴ σ' αὐτό).

«Ἡ ἀξία ὅμως αὐτῆς τῆς ἀλλαγῆς δέν αὐξάνει μέ τή δραστηριότητα ἢ τήν ἐργασία τῶν φυσικῶν δυνάμεων πού συμμετέχουν καί δέν ἐξαρτιέται καθόλου ἀπ' αὐτές, ἀλλά ἐξαρτιέται ἀπό τή μάζα τοῦ κεφαλαίου ἢ ἀπό τό προϊόν παραχθέντος ἐργασίας, πού ἔχει συμβάλει στήν παραγωγή αὐτοῦ τοῦ ἀποτελέσματος, ἀκριβῶς ὅπως τά ἔξοδα τοῦ ἀλέσματος τοῦ σιταριοῦ ἐξαρτιῶνται ὄχι ἀπό

τὴν ἐπενέργεια τοῦ ἀνέμου ἢ τοῦ νεροῦ, πού κινοῦν τὸν μύλο, ἀλλὰ ἀπὸ τῆς μάζας τοῦ κεφαλαίου πού ξοδεύεται σ' αὐτὴν τῆ δραστηριότητα» (σελ. 79).

Ἐδῶ λ.χ. τὸ ἄλεσμα προσθέτει τόση μόνο ἀξία στό σιτάρι ὅση καὶ τὸ κεφάλαιο, «τό προϊόν παρωχημένης ἐργασίας», πού «καταναλώνεται» κατὰ τὴν διαδικασία τοῦ ἀλέσματος. Ἐπομένως, ὄχι γιατί «ἐργάζεται» ἡ μυλόπετρα, ἀλλὰ γιατί μαζί μέ τὴν «κατανάλωση» τῆς μυλόπετρας «καταναλώνεται» καὶ ἡ ἀξία πού περιέχεται σ' αὐτὴν, ἡ ὑλοποιημένη σ' αὐτὴν ἐργασία.

Ἵστερα ἀπὸ ὅλους αὐτούς τούς ωραίους συλλογισμούς ὁ Μάκ συνοψίζει μέ τὸν παρακάτω τρόπο τὴ σοφία πού τὴν ἰδιοποιήθηκε ἀπὸ τὸν Μίλλ καὶ τὸν Σαί, μέ τὴν ὁποία ἐναρμονίζει τὴν ἔννοια τῆς ἀξίας μέ ὅλα τὰ ἀντιφάσκοντα φαινόμενα:

«Ἡ λέξη ἐργασία σημαίνει... σ' ὅλες τίς συζητήσεις γιὰ τὴν ἀξία... εἴτε τὴν ἄμεση ἐργασία τοῦ ἀνθρώπου, εἴτε τὴν ἐργασία τοῦ παραγμένου ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο κεφαλαίου ἢ καὶ τὰ δύο μαζί» (στό ἴδιο, σελ. 84).

Ἔτσι μέ τὸν ὄρο ἐργασία [850] πρέπει νά ἐννοεῖται ἡ ἐργασία τοῦ ἀνθρώπου, ἔπειτα ἡ συσσωρευμένη ἐργασία του καὶ τέλος οἱ ἐπωφελεῖς χρησιμοποιήσεις τῶν ἀξιῶν χρήσης - δηλαδή τῶν φυσικῶν κλπ. ἰδιοτήτων τους, πού ἀναπτύσσονται κατὰ τὴν (παραγωγική) κατανάλωση. Χωρισμένη ἀπὸ τίς ἰδιότητες αὐτές, ἡ ἀξία χρήσης δέν εἶναι τίποτα. Ἡ ἀξία χρήσης ἐκδηλώνεται μόνο στὴν κατανάλωση. Ἔτσι: μέ τὸν ὄρο ἀνταλλακτικὴ ἀξία τῶν προϊόντων τῆς δουλειᾶς ἐννοοῦμε τὴν ἀξία χρήσης αὐτῶν τῶν προϊόντων, ἐπειδὴ αὐτὴ ἡ ἀξία χρήσης συνίσταται μόνο στὴν ἐκδήλωσή της ἢ, ὅπως τὴν ὀνομάζει ὁ Μάκ, στὴν «ἐργασία» κατὰ τὴν κατανάλωση, ἀδιάφορο ἂν πρόκειται γιὰ παραγωγικὴ ἢ ὄχι κατανάλωση. Τὰ εἶδη ὅμως τῶν «ἐπεξεργασιῶν», τῶν «ἐπενεργειῶν» ἢ τῶν «ἐργασιῶν» τῶν ἀξιῶν χρήσης, ἀκριβῶς ὅπως καὶ τὰ φυσικὰ μέτρα τους, εἶναι τόσο διαφορετικὰ ὅσο διαφορετικὲς εἶναι αὐτές οἱ ἴδιες οἱ ἀξίες χρήσης. Τί εἶναι λοιπὸν ἡ ἐνότητα, τὸ μέτρο τους, μέ τὸ ὁποῖο τίς συγκρίνουμε; Αὐτό [κατὰ τὸν Μάκ Κουλλοχ] ἐκφράζεται μέ τὴν κοινὴ λέξη «ἐργασία», πού ὑποβάλλεται σ' αὐτές τίς πέρα γιὰ πέρα διαφορετικὲς ἐκδηλώσεις τῶν ἀξιῶν χρήσης, ἀφοῦ ἡ ἴδια ἡ ἐργασία ἀνάγεται στὴ λέξη «ἐπεξεργασία» ἢ «ἐπενέργεια». Ἔτσι αὐτός ὁ ἐκχυδαισμός τῶν ἀπόψεων τοῦ Ρικάρντο καταλήγει στὴν ταύτιση τῆς ἀξίας χρήσης καὶ τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας, πού γιὰ τὸν λόγο αὐτό πρέπει νά τὸν θεωροῦμε σάν τὴν τελευταία καὶ βρωμερότερη ἔκφραση τῆς διάλυσης τῆς σχολῆς σάν σχολῆς.

«Τὸ κέρδος τοῦ κεφαλαίου εἶναι μόνο μιὰ ἄλλη ὀνομασία γιὰ τὸν μισθὸ τῆς

συσσωρευμένης εργασίας» (McKulloch, «Principles of Political Economy», Edinburgh, 1825, σελ. 291),

δηλαδή για τόν μισθό εργασίας πού πληρώνεται στά έμπορεύματα για τίς ύπηρεσίες πού προσφέρουν στην παραγωγή σαν άξίες χρήσης.

Έξάλλου, αυτός ό μισθός τής συσσωρευμένης εργασίας έχει στον κ. Μάκ Κούλλοχ ακόμα ένα δικό του μυστηριώδες νόημα. Έχουμε ήδη αναφέρει, ότι — αν αφαιρέσουμε τίς αντιγραφές του από τούς Ρικάρντο, Μίλλ, Μάλθους και Σαί, πού αποτελούν τό κύριο περιεχόμενο των συγγραμμάτων του — αυτός ό ίδιος τή δική του «συσσωρευμένη εργασία» τήν ανατυπώνει διαρκώς μέ διάφορους τίτλους και τήν πουλάει, πάντοτε «αντιγράφοντας πλατιά» αυτά, για τά όποια έχει ήδη πληρωθεί. Τόν τρόπο αυτό νά εισπράττει «μισθούς για συσσωρευμένη εργασία» τόν έχει εξηγήσει διεξοδικά ήδη τό 1826 σ' ένα σύγγραμμά του. Και τί δέν κατάφερε ακόμα ό Μάκ Κούλλοχ από τό 1826 ως τό 1862 μ' αυτή τήν είσπραξη μισθών για συσσωρευμένη εργασία! (Και αυτή τήν άθλια φράση τήν υίοθετεί ό Ρόσσερ μέ τήν ιδιότητα του Θουκυδίδη*).

Τό σύγγραμμα πού αναφέραμε είναι του: Mordecai Mullion, «Some Illustrations of Mr. McKulloch's Principles of Political Economy», Edinburgh, 1826^[47]. Στο σύγγραμμα αυτό αποδείχεται πώς ό ίπότης μας τής βιομηχανίας απόκτησε κάποιο όνομα. Τά $\frac{9}{10}$ τά αντιγράφει από τόν Σμίθ και τόν Ρικάρντο κλπ., και τό υπόλοιπο $\frac{1}{10}$ τό αντιγράφει σταθερά από τή δική του συσσωρευμένη εργασία, «τήν όποια επαναλαβαίνει πάντα μέ τόν πιο αδιάντροπο και απορριπτέο τρόπο». Ό Μιούλλιον αποδείχνει λ.χ. πώς ό Μάκ Κούλλοχ τά ίδια άρθρα τά πουλάει όχι μόνο έναλλάξ στην «Edinburgh Review»^[48], στον «Scotsman»^[49], στην «Encyclopaedia Britannica» σαν δικές του «Διατριβές», σαν νέες εργασίες, αλλά επίσης πώς ό Μάκ Κούλλοχ τά ίδια άρθρα τά ξανατυπώνει λ.χ. ύστερα από χρόνια επιλέξει στην «Edinburgh Review» μέ όρισμένες μεταθέσεις και μέ νέα ταμπέλα. Σέ σχέση μέ όλα αυτά ό Μιούλλιον μιλάει «γι' αυτόν τόν άπίστευτο μπαλωματή», «γι' αυτόν τόν πιο οικονομό απ' όλους τούς οικονομολόγους».

«Τά άρθρα του κ. Μάκ Κούλλοχ είναι τόσο άνόμοια μέ τά ουράνια σώματα όσο είναι αυτό δυνατό, όμως από μιά άποψη μοιάζουν μέ αυτούς τούς ύπέροχους φανούς — επιστρέφουν ύστερα από καθορισμένα χρονικά διαστήματα» (σελ. 21).

* Βλέπε σέ τούτο τόν τόμο, σελ. 562/563.

Δέν εἶναι καθόλου περιέργο ὅτι πιστεύει στούς «μισθούς τῆς συσσωρευμένης ἐργασίας»!

Ἡ φήμη τοῦ κ. Μάκ δείχνει τή δύναμη τῆς προστυχιάς τῶν ἵπποτῶν τῆς βιομηχανίας.

[850α] Γιά τό πῶς ὁ Μάκ Κοῦλλοχ ἐκμεταλλεύεται ὀρισμένες φράσεις τοῦ Ρικάρντο, γιά νά παραστήσει τόν σπουδαῖο, βλέπε ἀνάμεσα σέ ἄλλα τήν «Edinburgh Review» τοῦ Μάρτη τοῦ 1824, ὅπου αὐτός ὁ φίλος τῆς συσσωρευμένης ἐργασίας («Σκέψεις γιά τή συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου» εἶναι ὁ τίτλος αὐτοῦ τοῦ πασαλείμματος) ξεσπάει σέ μιάν ἀληθινή ἱερεμιάδα γιά τήν πτώση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους.

«Ὁ συγγραφέας... ἐκφράζει μέ τόν παρακάτω τρόπο τούς φόβους πού τοῦ προκαλεῖ ἡ πτώση τοῦ κέρδους: “Ἡ ἐπίφαση τῆς προκοπῆς πού προσφέρει ἡ Ἀγγλία, εἶναι ἀπατηλή. Ἡ ἐπιδημία τῆς φτώχειας ἔχει προσβάλει ἀπαρτήρητα τήν πλειοψηφία τῶν πολιτῶν καί ἔχουν κλονιστεῖ τά θεμέλια τῆς δύναμης καί τοῦ μεγαλείου τοῦ ἔθνους... Ἐκεῖ ὅπου τό ἐπιτόκιο εἶναι χαμηλό, ὅπως στήν Ἀγγλία, εἶναι καί τό κέρδος χαμηλό καί ἡ προκοπή τοῦ ἔθνους ἔχει ξεπεράσει τό ἀνώτατό της σημεῖο”. Αὐτοί οἱ ἰσχυρισμοί πρέπει νά ξαφνιασούν ὅλους ἐκείνους πού γνωρίζουν τή λαμπρή κατάσταση τῆς Ἀγγλίας» (McKulloch, «Discours sur l' économié», μεταφρασμένη ἀπό τόν Πρεβώ, στό ἴδιο, σελ. 197).

Ὁ κ. Μάκ δέν εἶχε λόγους ν' ἀνησυχεῖ γιά τό ὅτι ἡ «γῆ» παίρνει καλύτερο «μισθό» ἀπ' ὅ,τι «τό σίδερο, τά τούβλα κλπ.». Ἡ αἰτία πρέπει βέβαια νά ὀφείλεται στό ὅτι ἐργάζεται πιό δραστήρια. [XIV-850α]

[XV-925] {Καί ἓνα τυφλό γουρούνι βρίσκει καμιά φορά ἓνα βαλανίδι, τό ἴδιο καί ὁ Μάκ Κοῦλλοχ στό κείμενο πού ἀκολουθεῖ. Ἀλλά ἀκόμα καί αὐτό, ὅπως τό ἀντιλαμβάνεται, ἀποτελεῖ μιάν ἀσυνέπεια, γιατί δέν ξεχωρίζει τήν ὑπεραξία ἀπό τό κέρδος. Δεύτερο, πρόκειται πάλι γιά μιὰ ἀπό τίς ἀστόχαστες ἐκλεκτικές ἀντιγραφές του. Σύμφωνα μέ τά ἀνθρωπάκια, ὅπως ὁ Τόρρενς καί ἄλλοι, γιά τά ὁποῖα ἡ ἀξία καθορίζεται ἀπό τό κεφάλαιο, καθῶς καί σύμφωνα μέ τόν Μπαίηλυ, τό κέρδος εἶναι ἀνάλογο μέ τό (προκαταβλημένο) κεφάλαιο. Δέν ταυτίζουν, ὅπως ὁ Ρικάρντο, τό κέρδος μέ τήν ὑπεραξία, ἀλλά τό κάνουν αὐτό μόνο, γιατί δέν αἰσθάνονται τήν ἀνάγκη νά ἐξηγήσουν τό κέρδος μέ βάση τήν ὑπεραξία, ἐπειδή τή μορφή μέ τήν ὁποία ἐμφανίζεται ἡ ὑπεραξία — τό κέρδος, σάν σχέση τῆς ὑπεραξίας πρὸς τό προκαταβλημένο κεφάλαιο — τήν παίρνουν σάν τήν ἀρχική μορφή, πράγματι μεταφράζουν μόνο στά λόγια τήν ἐμφανιζόμενη μορφή.

Νά τά σημεία από τό βιβλίον του Μάκ, ὁ ὁποῖος 1) εἶναι ρικαρντιανός, καί 2) ἀντιγράφει — ἄμεσα — τούς ἀντίπαλους του Ρικάρντο:

Ἄς κανόνας του Ρικάρντο [«μιά ἄνοδος του κέρδους δέν μπορεῖ ποτέ νά πραγματοποιηθεῖ μέ ἄλλον τρόπο, παρά μόνο ὕστερα ἀπό πτώση του μισθοῦ»] εἶναι σωστός μόνο «στὶς περιπτώσεις ἐκεῖνες, στὶς ὁποῖες μένει σταθερή ἡ παραγωγικότητα τῆς βιομηχανίας» (McCulloch, «Principles of Political Economy», Edinburgh, 1825, σελ. 373). Δηλαδή τῆς βιομηχανίας πού προμηθεύει τό σταθερό κεφάλαιο. «Τά κέρδη ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴ σχέση τους πρὸς τό κεφάλαιο, μέ τό ὁποῖο ἔχουν παραχθεῖ καί ὄχι ἀπὸ τὴ σχέση τους πρὸς τοὺς μισθοὺς. Ἄν ἔχει διπλασιαστεῖ γενικά ἡ παραγωγικότητα τῆς βιομηχανίας καί ἂν τό περίσσευμα πού ἐπιτεύχθηκε μέ τὸν τρόπο αὐτό μοιραστεῖ ἀνάμεσα στὸν καπιταλιστὴ καί στὸν ἐργάτη, τότε παραμένει ἴδια ἡ ἀναλογία ἀνάμεσα στὸν καπιταλιστὴ καί στὸν ἐργάτη, παρ' ὅλον ὅτι ἔχει ἀνέβει τό ποσοστὸ του κέρδους σὲ σχέση μέ τό προκαταβλημένο κεφάλαιο» (στό ἴδιο, σελ. 373, 374).

Ἄκόμα καί σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση, ὅπως παρατηρεῖ καί ὁ Μάκ, θά μπορούσε κανεὶς νά πεῖ, ὅτι οἱ μισθοὶ ἔχουν σχετικὰ πέσει σὲ σχέση μέ τό προϊόν, ἐπειδὴ ἀνέβηκαν τά κέρδη. (Στὴν περίπτωση αὐτὴ ὅμως ἡ ἄνοδος του κέρδους εἶναι ἡ αἰτία τῆς πτώσης τῶν μισθῶν). Ὁ λογαριασμός αὐτός ὅμως βασίζεται στὸν λαθεμένο τρόπο νά λογαριάζεται* ὁ μισθός σάν μέρος του προϊόντος, ὁ δὲ κ. Τζ. Στ. Μίλλ, ὅπως εἶδαμε πρὶν πᾶνω^[50], προσπαθεῖ ἀπ' αὐτὸν τό σοφιστικὸ δρόμο νά γενικεύσει τὸν νόμο του Ρικάρντο} [XV-925]

5. Ὁ Οὐέικφηντ [Ἀντιρρήσεις ἐνάντια στὴ θεωρία του Ρικάρντο γιὰ τὴν ἀξία τῆς ἐργασίας καί γιὰ τὴ γαιοπρόσοδο]

[XIV-850a] Οἱ κύριες ὑπηρεσίες πού πρόσφερε ὁ Οὐέικφηντ στὴν ἀντίληψη του κεφαλαίου διασαφηνίστηκαν πρὶν πᾶνω στό μέρος γιὰ τὴ «Μετατροπὴ τῆς ὑπεραξίας σὲ κεφάλαιο»^[51]. Ἐδῶ μόνο λίγα πού ἀφοροῦν ἄμεσα τό θέμα.

«Ὅταν πραγματεύεται κανεὶς τὴν ἐργασία σάν ἓνα ἐμπόρευμα καί τό κεφάλαιο, τό προϊόν τῆς ἐργασίας, σάν ἓνα ἄλλο ἐμπόρευμα, τότε, ἂν οἱ ἀξίες αὐτῶν τῶν δύο ἐμπορευμάτων καθορίζονταν ἀπὸ ἴσες ποσότητες ἐργασίας, μιὰ δοσμένη ποσότητα ἐργασίας θά ἀνταλλάσσόταν σ' ὅλες τὶς περιπτώσεις μέ μιὰ ποσότητα κεφαλαίου πού ἔχει παραχθεῖ μέ τὴν ἴδια ποσότητα ἐργασίας. Παρωχημένη ἐργασία θά ἀνταλλάσσόταν πάντα μέ ἴση ποσότητα τωρινῆς ἐργασίας.

* Βλέπε σὲ τοῦτο τὸν τόμο, σελ. 248-250

Ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας ὅμως, σέ σχέση μέ ἄλλα ἐμπορεύματα, τουλάχιστον στό μέτρο πού ὁ μισθός ἐργασίας ἐξαρτιέται ἀπό τό μοίρασμα [τοῦ προϊόντος ἀνάμεσα στόν καπιταλιστή καί στόν ἐργάτη], δέν καθορίζεται ἀπό τήν ἴδια ποσότητα ἐργασίας, ἀλλά ἀπό τή σχέση ἀνάμεσα στήν προσφορά καί στή ζήτηση» (Wakefield, ἔκδοση τῆς ἐργασίας τοῦ Σμίθ «Ὁ πλοῦτος τῶν ἐθνῶν», Λονδίνο, 1835, τομ. 1, σελ. 230-231, ὑποσημείωση).

Ἔτσι, σύμφωνα μέ τόν Οὐέικφηντ, τό κέρδος δέν μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ στήν περίπτωση στήν ὁποία θά εἶχε πληρωθεῖ ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας.

Στόν δεύτερο τόμο τῆς ἔκδοσης τῆς ἐργασίας τοῦ Σμίθ, πού ἀναφέραμε, ὁ Οὐέικφηντ παρατηρεῖ:

«Τό πρόσθετο προϊόν^[52] σχηματίζει πάντα πρόσοδο: ὡστόσο μπορεῖ νά πληρωθεῖ πρόσοδος, πού δέν ἀποτελεῖται ἀπό πρόσθετο προϊόν» (στό ἴδιο, σελ. 216).

«Ἄν, ὅπως γίνεται στήν Ἰρλανδία, τῆ μεγάλη μάζα ενός λαοῦ τήν φτάνουν σέ σημεῖο νά τρέφεται μέ πατάτες καί νά ζεῖ ντυμένος μέ κουρέλια μέσα σέ ἄθλιες καλύβες, καί ἂν ὁ λαός αὐτός, γιά νά πάρει τήν ἄδεια νά ζεῖ μ' αὐτόν τρόπο, ὀφείλει νά παραδίνει ὅλα ὅσα παράγει, ἐκτός ἀπό τίς καλύβες, τά κουρέλια καί τίς πατάτες, τότε ὁ ἰδιοκτήτης τῆς γῆς πάνω στήν ὁποία ζεῖ παίρνει ἀνάλογα τόσο περισσότερα, ὅσα λιγότερα θά εἶναι ἐκεῖνα, μέ τά ὁποία θά ἀρκεῖται ὁ λαός αὐτός, ἀκόμα καί στήν περίπτωση πού θά ἔμενε ἀμετάβλητο τό προϊόν τοῦ κεφαλαίου ἢ τῆς ἐργασίας. Αὐτό πού παραδίνουν οἱ ἐξαθλιωμένοι ἐνοικιαστές τῆς γῆς τό ἀρπάζει ὁ λόρδος γαιοκτήμονας. Ἔτσι ἡ πτώση τοῦ βιοτικού ἐπιπέδου τῶν καλλιεργητῶν τῆς γῆς ἀποτελεῖ μιά ἀκόμα αἰτία παραγωγῆς πρόσθετου προϊόντος... Ὄταν πέφτουν οἱ μισθοί, τότε τό γεγονός αὐτό ἐπηρεάζει τό πρόσθετο προϊόν, ὅπως θά τό ἐπηρέαζε ἡ πτώση τοῦ βιοτικού ἐπιπέδου. Τό συνολικό προϊόν μένει τό ἴδιο, τό μέρος του ὅμως πού περισσεύει εἶναι μεγαλύτερο. Οἱ παραγωγοί παίρνουν λιγότερα, ἐνῶ ὁ λόρδος γαιοκτήμονας παίρνει περισσότερα» (σελ. 220, 221).

Στήν περίπτωση αὐτή τό κέρδος ὀνομάζεται πρόσοδος, ἀκριβῶς ὅπως ὀνομάζεται τόκος, ὅταν ὁ ἐργάτης, ὅπως γίνεται λ.χ. στίς Ἰνδίες, ἐργάζεται μέ τά δανεικά πού τοῦ δίνει ὁ καπιταλιστής (ἂν καί ὀνομαστικά εἶναι ἀνεξάρτητος ἀπό τόν καπιταλιστή) καί δίνει στόν καπιταλιστή ὅλο τό πρόσθετο προϊόν.

6. Ὁ Στίρλινγκ

[Ἡ ἐξήγηση τοῦ κέρδους μέ τή ζήτηση καί τήν προσφορά]

Stirling (Patrick James), «The Philosophy of Trade etc.», Edinburgh, 1846).

«Ἡ ποσότητα κάθε ἐμπορεύματος πρέπει νά εἶναι ἔτσι ρυθμισμένη, ὥστε ἡ προσφορά ενός τέτιου ἐμπορεύματος νά εἶναι ἀναλογικά μικρότερη ἀπό τή ζή-

τηση γι' αυτό τό εμπόρευμα απ' ό,τι ή προσφορά τής εργασίας από τή ζήτηση εργασίας. 'Η διαφορά ανάμεσα στην τιμή ή τήν αξία του εμπορεύματος και στην τιμή ή τήν αξία τής εργασίας, πού έχει μπει σ' αυτό, συγκροτεί τό κέρδος ή τό περίσσευμα, τό όποιο ό Ρικάρντο δέν μπορεί νά τό εξηγήσει μέ τή θεωρία του» (σελ. 72, 73).

[851] 'Ο ίδιος άνθρωπος μάς λέει:

«'Αν οι αξίες τών εμπορευμάτων είναι αντίστοιχες μέ τά έξοδα παραγωγής τους, τότε αυτό μπορεί νά τό ονομάσει κανείς ότι είναι τό επίπεδο τής αξίας» (σελ. 18).

"Όταν λοιπόν ή ζήτηση εργασίας θά ήταν αντίστοιχη μέ τήν προσφορά της, τότε ή εργασία θά πουλιόταν στην αξία της (αδιάφορο τί έννοει ό Στίρλινγκ μέ τήν αξία αυτή). Καί αν ή ζήτηση ήταν αντίστοιχη μέ τήν προσφορά του εμπορεύματος, στό όποιο έχει μπει ή εργασία, τότε τό εμπόρευμα θά πουλιόταν τόσο, όσα είναι τά έξοδα παραγωγής του, μέ τά όποια ό Στίρλινγκ έννοει τήν αξία τής εργασίας. 'Η τιμή του εμπορεύματος στην περίπτωση αυτή είναι ίση μέ τήν αξία τής εργασίας πού έχει μπει σ' αυτό. Καί ή τιμή τής εργασίας βρίσκειται στό ίδιο επίπεδο μέ τή δική της αξία. Έτσι ή τιμή του εμπορεύματος είναι ίση μέ τήν τιμή τής εργασίας πού έχει μπει σ' αυτό. Έτσι δέν θά υπήρχε ούτε κέρδος ούτε περίσσευμα.

'Ο Στίρλινγκ εξηγεί λοιπόν τό κέρδος ή τό περίσσευμα μέ τό ότι:

'Η προσφορά τής εργασίας σέ σχέση μέ τή ζήτηση εργασίας πρέπει νά είναι μεγαλύτερη από τήν προσφορά του εμπορεύματος, στό όποιο έχει μπει ή εργασία, σέ σχέση μέ τή ζήτηση αυτού του εμπορεύματος. 'Η υπόθεση πρέπει νά έχει έτσι κανονιστεί, ώστε τό εμπόρευμα νά πουλιέται ακριβότερα από τό ποσό μέ τό όποιο πληρώνεται ή περιεχόμενη σ' αυτό εργασία.

Αυτό ό κ. Στίρλινγκ τό ονομάζει εξήγηση του φαινομένου του περισεύματος, ένώ πρόκειται μόνο για παράφραση εκείνου πού πρέπει νά εξηγηθεί. "Αν τό ζήτημα τό κοιτάξουμε από πιό κοντά, θά δοῦμε ότι είναι δυνατές μόνο τρεις περιπτώσεις: 1) 'Η τιμή τής εργασίας βρίσκεται στό «επίπεδο τής αξίας», δηλαδή ή ζήτηση και ή προσφορά τής εργασίας αντιστοιχούν στην τιμή τής εργασίας, είναι ίση μέ τήν αξία της. Στην περίπτωση αυτή πρέπει τό εμπόρευμα νά πουληθεί πάνω από τήν αξία του ή νά κανονιστεί έτσι, ώστε ή προσφορά του νά βρίσκεται κάτω από τή ζήτησή του. Πρόκειται για καθαρότατο «κέρδος από έκποίηση», μόνο πού προστέθηκε ό όρος κάτω από τόν όποιο είναι αυτό δυνατό. 2) 'Η ή ζήτηση εργασίας είναι μεγαλύτερη από τήν

προσφορά τής καί ἡ τιμή τής πάνω ἀπό τήν ἀξία τής. Στήν περίπτωση αὐτή ὁ καπιταλιστής ἔχει πληρώσει περισσότερα στόν ἐργάτη ἀπ' ὅ,τι ἀξίζει τό ἐμπόρευμα, ὁ δέ ἀγοραστής πρέπει νά πληρώσει στόν καπιταλιστή διπλάσιο περίσσευμα, πρῶτα τό παραπανίσιο πού πληρώθηκε ἀπ' αὐτόν στόν ἐργάτη καί δεύτερο τό κέρδος τοῦ καπιταλιστή. 3) Ἡ ἡ τιμή τῆς ἐργασίας βρίσκεται κάτω ἀπό τήν ἀξία τής καί ἡ προσφορά τῆς ἐργασίας πάνω ἀπό τή ζήτηση ἐργασίας. Στήν περίπτωση αὐτή τό περίσσευμα προέρχεται ἀπό τό ὅτι ἡ ἐργασία ἔχει πληρωθεῖ κάτω ἀπό τήν ἀξία τής, ἐνῶ [στό ἐμπόρευμα] πουλιέται στήν ἀξία τής ἢ τουλάχιστον πάνω ἀπό τήν τιμή τής.

Ἄν ἀποφλοιώσουμε ὅλη τήν ἀνοησία ἀπό τό συλλογισμό τοῦ Στίρλινγκ, τότε τό περίσσευμα προέρχεται ἀπό τό ὅτι τήν ἐργασία τήν ἀγοράζει ὁ καπιταλιστής κάτω ἀπό τήν ἀξία τής καί τήν ξαναπουλάει μέ τή μορφή τοῦ ἐμπορεύματος πάνω ἀπό τήν τιμή τής.

Οἱ ἄλλες περιπτώσεις, ἅμα ξεγυμνωθοῦν ἀπό τήν γελοία μορφή τους, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ὁ παραγωγός πρέπει ἔτσι νά κανονίζει τά πράγματα, ὥστε νά πουλάει τό ἐμπόρεμά του πάνω ἀπό τήν ἀξία του ἢ πάνω ἀπό «τό ἐπίπεδο τῆς ἀξίας», δέν σημαίνει παρά μόνο τοῦτο: Ἄν ἡ ζήτηση ἑνός ἐμπορεύματος εἶναι μεγαλύτερη ἀπό τήν προσφορά του, τότε ἡ ἀγοραία τιμή ἀνεβαίνει πάνω ἀπό τήν ἀξία, πράγμα πού σίγουρα δέν εἶναι μιὰ νέα ἀνακάλυψη καί πού ἐξηγεῖ ἕνα εἶδος «περισσέυματος», τό ὁποῖο δέν ἔχει προξενήσει ποτέ τήν παραμικρότερη δυσκολία οὔτε στόν Ρικάρντο οὔτε σέ κανένα ἄλλον. [XIV-851]

7. Ὁ Τζών Στούαρτ Μίλλ^[53]

(α) Μπέρδεμα τοῦ ποσοστοῦ τῆς ὑπεραξίας
μέ τό ποσοστό τοῦ κέρδους.

Στοιχεῖα τῆς ἀντίληψης τοῦ «κέρδους ἀπό ἐκποίηση».

Συγχυσμένες ἀπόψεις γιά «προκαταβλημένα κέρδη»]

[VII-319] Στό μικρό πόνημα^[54], στό ὁποῖο ἀναφερθήκαμε πιο πάνω καί τό ὁποῖο περιέχει πράγματι ὅλες τίς πρωτότυπες ιδέες τοῦ κ. Τζών Στούαρτ Μίλλ γιά τήν πολιτική οἰκονομία (σέ διάκριση ἀπό τήν ὀγκώδη ἐπιτομή του^[55]) στό IV δοκίμιο «Γιά τά κέρδη καί τούς τόκους», λέγεται:

«Τά ἐργαλεῖα καί οἱ πρῶτες ὕλες ἔχουν ἀρχικά κοστῖσει, ὅπως καί τά ἄλλα πράγματα, μόνον ἐργασία... Ἄν ἡ ἐργασία, πού ξοδεύτηκε στήν παρα-

γωγή τῶν ἐργαλείων καί τῶν πρώτων ὑλῶν, προστεθεῖ στήν ἐργασία πού ξοδεύτηκε ἀργότερα, γιά νά γίνει ἡ ἐπεξεργασία τῶν πρώτων ὑλῶν μέ τίς μηχανές, μάς δίνει τή συνολική ποσότητα τῆς ἐργασίας πού ξοδεύτηκε στήν παραγωγή τοῦ ἔτοιμου ἐμπορεύματος... Γι' αὐτό, ἀντικατασταίνω τό κεφάλαιο, θά πει μόνο ὅτι ἀντικατασταίνω τήν ἐργασία πού ξοδεύτηκε» (J. St. Mill, «Essays on some Unsettled Questions of Political Economy», London, 1844, σελ. 94).

Αὐτό καθεαυτό τοῦτο εἶναι λαθεμένο, ἐπειδή ἡ ξοδεμένη ἐργασία καί οἱ πληρωμένοι μισθοί δέν εἶναι καθόλου ταυτόσημες ἔννοιες. Ἀντίθετα, ἡ ἐργασία πού ξοδεύτηκε εἶναι ἴση μέ τό ἄθροισμα τοῦ μισθοῦ καί τοῦ κέρδους. Ἀντικατασταίνω τό κεφάλαιο θά πει ἀντικατασταίνω τήν πληρωμένη ἐργασία (τόν μισθό) καί τήν ἀπλήρωτη ἀπό τόν καπιταλιστή ἐργασία, τήν ὁποία ὅμως ἔχει πουλήσει (τό κέρδος). Ὁ κ. Μίλλ συγχέει ἐδῶ τήν «ξοδεμένη ἐργασία» καί ἐκεῖνο τό μέρος τῆς ξοδεμένης ἐργασίας, τό ὁποῖο τό πληρώνει ὁ καπιταλιστής πού τήν χρησιμοποιεῖ. Ἡ σύγχυση αὐτή δέν συνηγορεῖ αὐτή καθεαυτή γιά τό ὅτι ὁ Μίλλ κατανόησε τή θεωρία τοῦ Ρικάρντο, πού προφασίζεται ὅτι τήν διδάσκει.

Ὅσον ἀφορᾷ τό σταθερό κεφάλαιο, πρέπει ἀκόμα νά σημειωθεῖ, ἀνάμεσα στά ἄλλα, πώς, ἂν καί τό κάθε μέρος του ἀνάγεται σέ προηγούμενη ἐργασία καί γι' αὐτό μπορεῖ νά φανταστεῖ κανεῖς ὅτι κάποτε παρίστανε κέρδος ἢ μισθό ἢ καί τά δύο μαζί, ἀπό τή στιγμή ὅμως πού ἔχει σχηματιστεῖ αὐτό τό σταθερό κεφάλαιο, ἕνα μέρος του δέν μπορεῖ πιά νά ἀνάγεται οὔτε σέ κέρδος, οὔτε σέ μισθό, ὅπως λ.χ. ὁ σπόρος κλπ.

Ὁ Μίλλ δέν ξεχωρίζει τήν ὑπεραξία ἀπό τό κέρδος. Γι' αὐτό δηλώνει ὅτι τό ποσοστό τοῦ κέρδους (πράγμα πού εἶναι σωστό γιά τήν ὑπεραξία, πού ἔχει μετατραπεῖ κιόλας σέ κέρδος) εἶναι ἴσο μέ τή σχέση τῆς τιμῆς τοῦ προϊόντος πρὸς τήν τιμή τῶν μέσων παραγωγῆς του (συμπεριλαμβανομένης καί τῆς ἐργασίας) (βλέπε τίς σελ. 92, 93). Ταυτόχρονα θέλει νά συναγάγει τούς νόμους τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους ἄμεσα ἀπό τόν νόμο τοῦ Ρικάρντο, ὅπου ὁ Ρικάρντο συγχέει τήν ὑπεραξία καί τό κέρδος, ὅτι «τό κέρδος ἐξαρτιέται ἀπό τόν μισθό ἐργασίας καί γι' αὐτό ἀνεβαίνει, ὅταν πέφτει ὁ μισθός ἐργασίας, καί πέφτει ὅταν ἀνεβαίνει ὁ μισθός ἐργασίας».

Ὁ ἴδιος ὁ κ. Μίλλ δέν ἔχει πέρα γιά πέρα ξεκάθαρη γνώμη γιά τό ἴδιο τό ζήτημα. πού προσπαθεῖ νά λύσει. Γι' αὐτό θά διατυπώσουμε μέ δύο λόγια τό ζήτημά του, προτοῦ ἀκούσουμε τήν ἀπάντησή του. Τό ποσοστό τοῦ κέρδους εἶναι ἡ σχέση τῆς ὑπεραξίας πρὸς τό συνολικό ποσό τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου (σταθερό κεφάλαιο καί μετα-

βλητό κεφάλαιο μαζί παρμένα), ἐνῶ ἡ ὑπεραξία ἢ ἴδια εἶναι τό περισσευμα τῆς ποιότητος τῆς ἐργασίας πού ἐκτελεῖ ὁ ἐργάτης πάνω ἀπό τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού τοῦ ἔχει προκαταβληθεῖ μέ τή μορφή τοῦ μισθοῦ, δηλαδή ἡ ὑπεραξία ἐξετάζεται μόνο σέ σχέση μέ τό μεταβλητό κεφάλαιο ἢ μέ τό κεφάλαιο πού διατέθηκε γιά μισθό, καί ὄχι σέ σχέση μέ ὄλο τό κεφάλαιο. Γι' αὐτό, τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας καί τό ποσοστό τοῦ κέρδους εἶναι δύο διαφορετικά ποσοστά, παρ' ὄλον ὅτι τό ἴδιο τό κέρδος εἶναι μόνο μιά ὑπεραξία, πού ἐξετάζεται ἀπό μιά καθορισμένη ἄποψη. Γιά τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας εἶναι σωστό νά λέμε ὅτι «ἐξαρτιέται» ἀποκλειστικά «ἀπό τόν μισθό τῆς ἐργασίας καί γι' αὐτό ἀνεβαίνει, ὅταν πέφτει ὁ μισθός ἐργασίας καί πέφτει, ὅταν ἀνεβαίνει ὁ μισθός ἐργασίας». (Γιά τή μάζα τῆς ὑπεραξίας ὁ ἰσχυρισμός αὐτός θά ἦταν λαθεμένος, γιατί αὐτή ἐξαρτιέται ταυτόχρονα ὄχι μόνο ἀπό τό ποσοστό, μέ τό ὁποῖο ὁ καπιταλιστής ἰδιοποιεῖται τήν πρόσθετη ἐργασία τοῦ ξεχωριστοῦ ἐργάτη, ἀλλά καί ἀπό τή μάζα (ἀπό τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν πού τούς ἐκμεταλλεύονται ταυτόχρονα). Τό ποσοστό τοῦ κέρδους — μιά καί αὐτό εἶναι ἡ σχέση τῆς ὑπεραξίας πρὸς τή συνολική ἀξία τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου — θίγεται φυσικά καί καθορίζεται ἀπό τήν πτώση ἢ τήν ἀνοδο τῆς ὑπεραξίας, δηλαδή ἀπό τήν ἀνοδο ἢ τήν πτώση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας. Ἐκτός ὅμως ἀπ' αὐτό, ὁ καθορισμός τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους συμπεριλαμβάνει ἀκόμα καί τέτοιους καθορισμούς, πού δέν ἐξαρτιῶνται ἀπό [320] τήν ἀνοδο ἢ τήν πτώση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας καί πού δέν μποροῦν νά ἀναχθοῦν ἄμεσα σ' αὐτήν.

Ὁ κ. Γζ. Στ. Μίλλ πού, ἀπό τή μιά μεριά, ταυτίζει ἄμεσα τό κέρδος μέ τήν ὑπεραξία, ὅπως κάνει καί ὁ Ρικάρντο, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὅμως, τό ποσοστό τοῦ κέρδους δέν τό ἀντιλαμβάνεται (στήν πολεμική του κατά τῶν ἀντιρικαρντιανῶν) μέ τήν ἔννοια πού τό ἀντιλαμβάνεται ὁ Ρικάρντο, ἀλλά μέ τήν πραγματική του ἔννοια, σάν σχέση τῆς ὑπεραξίας πρὸς τή συνολική ἀξία τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου (τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου + τό σταθερό κεφάλαιο) καί προσπαθεῖ νά ἀποδείξει ὅτι τό ποσοστό τοῦ κέρδους καθορίζεται ἄμεσα ἀπό τόν νόμο πού καθορίζει τήν ὑπεραξία καί ὅτι ἀνάγεται ἀπλούστατα στό ὅτι, ὅσο μικρότερο εἶναι τό μέρος τῆς ἐργάσιμης ἡμέρας τοῦ ἐργάτη, πού τό ἰδιοποιεῖται ὁ ἴδιος, τόσο μεγαλύτερο εἶναι τό μέρος πού περιέρχεται στόν καπιταλιστή καί ἀντίστροφα. Τώρα θά δοῦμε τή βασανιστική του προσπάθεια, στήν ὁποία τό χειρότερο εἶναι ὅτι δέν τοῦ εἶναι σαφές, ποιό εἶναι τό πρόβλημα πού θέλει κυρίως νά λύσει. Ἄν εἶχε διατυπώσει σωστά τό ἴδιο τό πρόβλημα, τότε δέν θά μπορούσε νά τό λύσει λαθεμένα μ' αὐτόν τόν τρόπο.

Λέει λοιπόν:

«Παρ' ὄλον ὅτι τά ἴδια τά ἐργαλεῖα, οἱ πρῶτες ὕλεις καί τά χτίρια εἶναι τό προϊόν τῆς ἐργασίας, ὡστόσο τό σύνολο τῆς ἀξίας τους δέν μπορεῖ νά ἀναχθεῖ στούς μισθοῦς τῶν ἐργατῶν, ἀπό τούς ὁποίους ἔχουν παραχθεῖ».

{Πιό πάνω εἶχε πεῖ: Ἐντικατάσταση κεφαλαίου θά πεῖ ἀντικατάσταση μισθοῦ. }

«Τά κέρδη πού ἔβγαλαν οἱ καπιταλιστές ἀπ' αὐτούς τούς μισθοῦς πρέπει νά συνυπολογιστοῦν. Ὁ τελευταῖος καπιταλιστής πού παράγει ὀφείλει νά ἀντικαταστήσει ἀπό τό προϊόν του ὄχι μόνο τούς μισθοῦς, τούς ὁποίους πλήρωσαν ὁ ἴδιος καί ὁ καπιταλιστής πού παράγει ἐργαλεῖα δουλιᾶς, ἀλλά καί τό κέρδος τοῦ κατασκευαστῆ ἐργαλείων, πού προκατέβαλε ὁ ἴδιος ἀπό τό δικό του κεφάλαιο» (στό ἴδιο, σελ. 98).

«Κέρδη», ἐπομένως, «δέν συνθέτουν μόνο τό περίσσειμα πού μένει [στόν παραγωγό τοῦ ἔτοιμου προϊόντος]* ὕστερα ἀπό τήν ἀντικατάσταση τῶν ἐξόδων, ἀλλά μπαίνουν καί στά ἴδια τά ἐξοδα. Κεφάλαιο [τοῦ παραγωγοῦ τοῦ ἔτοιμου προϊόντος]* ἔχει ξοδευτεῖ ἐνμέρει γιά τήν πληρωμή ἢ τήν καταβολή τοῦ μισθοῦ ἐργασίας καί ἐνμέρει γιά τήν πληρωμή τοῦ κέρδους ἄλλων καπιταλιστῶν, ἢ σύμπραξη τῶν ὁποίων ἦταν ἀπαραίτητη, γιά νά συγκεντρωθοῦν τά μέσα παραγωγῆς» (σελ. 98, 99). «Γι' αὐτό, ἕνα εἶδος μπορεῖ νά εἶναι τό προϊόν τῆς ἴδιας μέ προηγούμενα ποσότητας ἐργασίας, καί ὅμως, ἂν ἕνα μέρος τοῦ κέρδους, πού ὁ τελευταῖος παραγωγός πρέπει νά τό ἀποδόσει στόν προηγούμενο παραγωγό, μπορεῖ νά ἐξοικονομηθεῖ, τότε ἐλαττώνεται τό κόστος παραγωγῆς τοῦ εἶδους... Ὅστόσο παραμένει ἀληθινό ὅτι τό ποσοστό τοῦ κέρδους ἀλλάζει ἀντιστρόφως ἀνάλογα πρὸς τά ἐξοδα παραγωγῆς τοῦ μισθοῦ ἐργασίας» (σελ. 102, 103).

Ἐδῶ ξεκινᾶμε φυσικά πάντα ἀπό τήν προϋπόθεση ὅτι ἡ τιμὴ ἑνὸς ἐμπορεύματος εἶναι ἴση μέ τήν ἀξία του. Ὁ ἴδιος ὁ κ. Μίλλ διερευνᾶ τό θέμα πάνω σ' αὐτὴν τὴ βᾶση.

Πρῶτα στόν τρόπο ἔκθεσης τοῦ Μίλλ, πού παραθέσαμε λίγο πιό πάνω, τά κέρδη ἔχουν πάρα πολύ τήν ὄψη τῶν κερδῶν ἀπὸ ἐκποίηση; ἄς τό ἀφήσουμε ὅμως αὐτό. Δέν ὑπάρχει πιό λαθεμένο πράγμα ἀπὸ τό ὅτι ἕνα εἶδος (ὅταν πουλιέται στήν ἀξία του) «εἶναι τό προϊόν τῆς ἴδιας μέ προηγούμενα ποσότητας ἐργασίας» καί ὅτι ταυτόχρονα, λόγω κάποιου περιστατικοῦ, μπορεῖ νά «ἐλαττώνεται τό κόστος παραγωγῆς τοῦ εἶδους». { Ἐκτός ἂν αὐτό δέν παίρνεται μέ τήν ἔννοια, πού πρῶτος τὴν εἶχα διατυπώσει ἐγώ, ὅπου κάνω διάκριση ἀνάμεσα στό κόστος

* Οἱ φράσεις μέσα στίς ἀγκύλες ὑπάρχουν στὴ ρωσικὴ μετάφραση. — Σημ. μετ.

παραγωγῆς τοῦ εἴδους καί στό κόστος παραγωγῆς γιά τόν καπιταλιστή, ἐπειδὴ ὁ καπιταλιστής δέν πληρώνει ἓνα μέρος αὐτῶν τῶν ἐξόδων παραγωγῆς^[321]. Στήν περίπτωσι, αὐτή εἶναι πράγματι ἐπίσης σωστό ὅτι τό κέρδος τοῦ ὁ καπιταλιστής τό βγάζει καί ἀπό τήν ἀπλήρωτη πρόσθετη ἐργασία τῶν δικῶν του ἐργατῶν, καί ἀπό τό ὅτι ὑποπληρώνει (unterzahlt) τόν καπιταλιστή, πού τοῦ προμηθεύει τό σταθερό κεφάλαιό του, δηλαδή δέν πληρώνει σ' αὐτόν τόν καπιταλιστή ἓνα μέρος τῆς πρόσθετης ἐργασίας, πού περιέχεται στό ἐμπόρευμά του καί πού δέν τό ἔχει πληρώσει ὁ καπιταλιστής αὐτός (τό ὁποῖο σχηματίζει μέ τόν τρόπο αὐτό τό κέρδος του). Αὐτό καταλήγει πάντα στό ὅτι πληρώνει τό ἐμπόρευμα κάτω ἀπό τήν ἀξία του. Τό ποσοστό τοῦ κέρδους (δηλαδή ἡ σχέση τῆς ὑπεραξίας πρὸς τή συνολική ἀξία τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου) μπορεῖ νά ἀνεβαίνει ἐξίσου λόγω τοῦ ὅτι τό ἴδιο ποσό τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου γίνεται ἀντικειμενικά φτηνότερο (ἐξαιτίας τῆς αὐξημένης παραγωγικότητος τῆς ἐργασίας στίς σφαῖρες παραγωγῆς πού παράγουν τό σταθερό κεφάλαιο), ἀπό ὅ,τι γίνεται ὑποκειμενικά φτηνότερο γιά τόν ἀγοραστή, ἐπειδὴ τό πληρώνει κάτω ἀπό τήν ἀξία του. Γιά τόν ἀγοραστή, στήν περίπτωσι αὐτή, εἶναι πάντα τό ἀποτέλεσμα μιᾶς μικρότερης ποσότητος ἐργασίας.}

[321] Αὐτό πού λέει πρῶτα ὁ Μίλλ εἶναι ὅτι τό σταθερό κεφάλαιο τοῦ καπιταλιστή, πού παράγει τό τελευταῖο ἐμπόρευμα, δέν ἀνάγεται μόνο σέ μισθούς, ἀλλά καί σέ κέρδη. Ὁ συλλογισμός τοῦ Μίλλ εἶναι ἐδῶ ὁ ἐξῆς:

Ἄν ἀναγόταν μόνο σέ μισθούς, τότε λοιπόν τό κέρδος θά ἦταν τό περίσσευμα τοῦ τελευταίου καπιταλιστή, πού μένει ὕστερα ἀπό τήν ἀντικατάστασι ὅλων τῶν μισθῶν, {καί ὅλη ἡ δαπάνη (ἡ πληρωμένη) τοῦ προϊόντος θά ἀναγόταν σέ μισθούς}, ἀπό τοὺς ὁποίους θά ἀποτελοῦνταν τό σύνολο τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου. Ἡ συνολική ἀξία τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου θά ἦταν ἴση μέ τή συνολική ἀξία τῶν μισθῶν, πού περιέχονται στό προϊόν. Τό κέρδος θά ἦταν τό περίσσευμα πάνω ἀπό τοὺς μισθούς. Καί ἐπειδὴ τό ποσοστό τοῦ κέρδους εἶναι ἴσο μέ τή σχέση αὐτοῦ τοῦ περισσεύματος πρὸς τή συνολική ἀξία τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου, τότε εἶναι φανερό ὅτι τό ποσοστό αὐτό θά ἀνέβαινε ἢ θά ἔπεφτε σέ σχέση μέ τή συνολική ἀξία τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου, δηλαδή μέ τήν ἀξία τῶν μισθῶν, τό σύνολο τῶν ὁποίων ἀποτελεῖ τό προκαταβλημένο κεφάλαιο. {Αὐτή ἡ ἴδια ἡ ἀντίρρηση εἶναι πράγματι ἠλίθια, ἂν ἐξετάζεται ἡ γενική σχέση κέρδους καί μισθοῦ. Ἀπό τό συνολικό προϊόν ὁ κ. Μίλλ θά εἶχε ἔτσι νά ἀντιπαραθέσει, ἀπό τή μιά μεριά, ἐκεῖνο μόνο τό μέρος πού ἀνάγεται σέ κέρδη

(ἀδιάφορο, ἂν πληρώνει τὸν τελευταῖο ἢ τοὺς προηγούμενους καπιταλιστές, τοὺς συνεργάτες στὴν παραγωγή τοῦ ἐμπορεύματος) καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, τὸ μέρος ἐκεῖνο πού ἀνάγεται σέ μισθοὺς, ἔτσι ὅμως τὸ συνολικὸ κέρδος θὰ ἐξακολουθοῦσε νὰ παραμένει ἴσο μὲ τὸ περίσσευμα πάνω ἀπὸ τὴν ἀξία τοῦ συνόλου τῶν μισθῶν, καί ἡ «ἀντίστροφη ἀναλογία» τοῦ Ρικάρντο θὰ μπορούσε νὰ ἰσχύει ἄμεσα γιὰ τὸ ποσοστὸ τοῦ κέρδους. Μόνο πού δὲν εἶναι σωστὸ, ὅτι τὸ συνολικὸ προκαταβλημένο κεφάλαιο ἀναλύεται σέ κέρδος καί μισθό.} Τὸ προκαταβλημένο κεφάλαιο ὅμως δὲν ἀναλύεται μόνο σέ μισθοὺς, ἀλλὰ καί σέ προκαταβλημένα κέρδη. Ἄρα τὸ κέρδος τοῦ τελευταίου καπιταλιστῆ ἀποτελεῖ περίσσευμα πάνω ὄχι μόνο ἀπὸ τοὺς προκαταβλημένους μισθοὺς, ἀλλὰ καί πάνω ἀπὸ τὰ προκαταβλημένα κέρδη. Ἐτσι τὸ ποσοστὸ τοῦ κέρδους καθορίζεται ὄχι μόνο ἀπὸ τὸ περίσσευμα πάνω ἀπὸ τὸν μισθό, ἀλλὰ καί ἀπὸ τὸ περίσσευμα τοῦ τελευταίου καπιταλιστῆ πάνω ἀπὸ τὸ ἄθροισμα τῶν μισθῶν καί τῶν κερδῶν, τὸ ἄθροισμα τῶν ὁποίων ἀποτελεῖ, σύμφωνα μὲ τὰ προυποθεθειμένα, τὸ συνολικὸ προκαταβλημένο κεφάλαιο. Ἐπομένως, εἶναι φανερό ὅτι τὸ ποσοστὸ αὐτὸ μπορεῖ νὰ μεταβάλλεται ὄχι μόνο μὲ τὴν ἀνοδὴ ἢ τὴν πτώση τῶν μισθῶν, ἀλλὰ ἐπίσης καί μὲ τὴν ἀνοδὴ ἢ τὴν πτώση τοῦ κέρδους. Κι ἂν παραβλέπαμε τὴ μεταβολὴ τοῦ ποσοστοῦ, ἐφόσον προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀνοδὴ ἢ τὴν πτώση τῶν μισθῶν, θὰ ὑποθέταμε κάτι πού παρουσιάζεται χ-φορὲς στὴν πράξη, ὅτι ἡ ἀξία τῶν μισθῶν, δηλαδὴ τὰ ἐξοδα παραγωγῆς τους, θὰ παρέμενε ἴση μὲ τὸν περιεχόμενο σ' αὐτοὺς χρόνο ἐργασίας, θὰ παρέμενε σταθερὴ — ἔτσι φτάνουμε ἀπὸ τὸν δρόμο πού ἀκολουθεῖ ὁ κ. Μίλλ στὸν ὠραῖο νόμο πού λέει πὼς ἡ ἀνοδὸς καί ἡ πτώση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους ἐξαρτιέται ἀπὸ τὴν ἀνοδὴ καί τὴν πτώση τοῦ κέρδους.

«Ἄν μπορέσει νὰ ἐξοικονομηθεῖ μιὰ μερίδα τοῦ κέρδους, τὴν ὁποία ὁ τελευταῖος παραγωγὸς πρέπει νὰ πληρώσει στοὺς παραγωγούς πού προηγήθηκαν, τότε ἐλαττώνεται τὸ κόστος παραγωγῆς τοῦ εἴδους».

Πράγματι, αὐτὸ εἶναι πολὺ σωστὸ. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι καμιὰ μερίδα τοῦ κέρδους τῶν προηγούμενων παραγωγῶν δὲν ἦταν ἀπλή προσαύξηση — δηλαδὴ κέρδος ἀπὸ ἐκποίηση, ὅπως λέει ὁ Τζαίημς Στιούαρτ — τότε κάθε ἐξοικονόμηση μιᾶς «μερίδας τοῦ κέρδους» {ἐφόσον δὲν ὀφείλεται στὸ ὅτι ὁ κατοπινὸς παραγωγὸς ἐξαπατᾷ τὸν προηγούμενο, δηλαδὴ δὲν πληρώνει ὅλη τὴν περιεχόμενὴ στὸ ἐμπόρεμά του ἀξία}, εἶναι ἐξοικονόμηση στὴν ποσότητα ἐργασίας, πού ἀπαιτήθηκε γιὰ τὴν παραγωγή τοῦ ἐμπορεύματος. {Παραβλέπουμε ἐδῶ τὸ κέρδος πού πλη-

ρώνεται, λ.χ. γιά τόν χρόνο, κατά τόν ὅποιο τό κεφάλαιο μένει ἀχρησιμοποίητο κατά τή διάρκεια τῆς περιόδου παραγωγῆς κλπ.} Ἄν λ.χ. χρειάζονταν δύο μέρες, γιά νά μεταφερθοῦν τό ἀκατέργαστο ὑλικό, τό κάρβουνο λ.χ. ἀπό τό ὄρυχειο στό ἐργοστάσιο, καί ἄν τώρα χρειάζεται μόνο μιά μέρα, τότε «ἐξοικονομεῖται» μιά ἐργάσιμη ἡμέρα. Αὐτό ὅμως ἰσχύει καί γιά τό μέρος του ἐκεῖνο πού ἀνάγεται σέ μισθό, καί γιά τό μέρος του ἐκεῖνο πού ἀνάγεται σέ κέρδος.

Ὁ κ. Μίλλ, ἀφοῦ πρῶτα ἀποσαφῆνισε γιά τόν ἑαυτό του ὅτι τό ποσοστό τοῦ περισσεύματος τοῦ τελευταίου καπιταλιστῆ ἢ γενικά τό ποσοστό τοῦ κέρδους δέν ἐξαρτιέται μόνο ἀπό τήν ἄμεση σχέση τῶν μισθῶν καί τῶν κερδῶν, ἀλλά καί ἀπό τή σχέση τοῦ τελευταίου κέρδους ἢ τοῦ κέρδους κάθε συγκεκριμένου κεφαλαίου πρὸς τή συνολική ἀξία τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου, πού εἶναι ἴση μέ τό ἄθροισμα τοῦ (προκαταβλημένου γιά μισθοῦς) μεταβλητοῦ κεφαλαίου σὺν τό σταθερό κεφάλαιο, ὅτι, μ' ἄλλα λόγια, [322] τό ποσοστό τοῦ κέρδους καθορίζεται ὄχι μονάχα ἀπό τή σχέση τοῦ κέρδους πρὸς τό προκαταβλημένο γιά μισθό μέρος τοῦ κεφαλαίου, δηλαδή ὄχι μόνο ἀπό τά ἔξοδα παραγωγῆς ἢ ἀπό τήν ἀξία τοῦ μισθοῦ, συνεχίζει:

«Καί ὅμως μένει ἀληθινό, ὅτι τό ποσοστό τοῦ κέρδους μεταβάλλεται ἀντιστρόφως ἀνάλογα πρὸς τά ἔξοδα παραγωγῆς τοῦ μισθοῦ ἐργασίας».

Παρ' ὅλον ὅτι αὐτό εἶναι λαθεμένο, εἶναι ὥστόσο ἀληθινό.

Ἡ περιγραφή πού δίνει τώρα μπορεῖ νά ἰσχύει σάν κλασικό παράδειγμα τοῦ τρόπου περιγραφῆς τῶν οικονομολόγων, καί εἶναι τόσο πύο χτυπητό, γιατί αὐτός πού ἔκανε τήν περιγραφή ἔχει συγγράψει ἐπίσης ἓνα βιβλίο γιά τή λογική^[57].

«Ἄς ὑποθέσουμε λ.χ. ὅτι 60 ἐργάτες τῆς γεωργίας παίρνουν 60 κουάρτερ σιτάρι σάν μισθό, ὅτι ἀκόμα καταναλώνουν πάγιο κεφάλαιο καί σπόρο, ἢ ἀξία τῶν ὁποίων εἶναι ἴση μέ τήν ἀξία 60 κουάρτερ καί ὅτι ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος τους = 180 κρτ. Ἄν προυποθέσουμε 50% τό κέρδος, πρέπει ὁ σπόρος καί τά ἐργαλεῖα νά ἀναχθοῦν στό προϊόν ἐργασίας 40 ἐργατῶν καί αὐτό γιατί οἱ μισθοί αὐτῶν τῶν 40 ἐργατῶν μαζί μέ τό κέρδος εἶναι 60 κρτ. Γι' αὐτό, ἄν τό προϊόν ἀποτελεῖται ἀπό 180 κρτ., τότε εἶναι τό ἀποτέλεσμα [τῆς ἐργασίας] 100 ἀνθρώπων.

Ἄς ὑποθέσουμε τώρα ὅτι οἱ ἐργασίες ἔμειναν ἴδιες, ὅτι ὅμως χάρη σέ κάποια ἐφεύρεση ἐκπίπτει ἡ συμβολή τοῦ πάγιου κεφαλαίου καί τοῦ σπόρου. Προηγούμενα δέν μποροῦσε νά ἐπιτευχθεῖ ἓνα προϊόν 180 κρτ. χωρίς τή δαπάνη 120 κρτ., ἐνώ τώρα πετυχαίνεται μέ μιά δαπάνη ὄχι μεγαλύτερη ἀπό 100 κρτ.

Τά 180 κρτ. ἐξακολουθοῦν νά εἶναι τό ἀποτέλεσμα τῆς ἴδιας ποσότητας ἐργασίας, τῆς ἐργασίας 100 ἀνθρώπων. Γι' αὐτό ἓνα κουάρτερ σιτάρι ἐξακο-

λουθεί νά είναι τό προϊόν $\frac{10}{18}$ τῆς ἐργασίας ἑνός ἀνθρώπου. Αὐτό συμβαίνει γιατί ἕνα κουάρτερ σιτάρι, πού ἀποτελεῖ τήν ἀμοιβή τοῦ ἑνός ξεχωριστοῦ ἐργάτη, εἶναι πράγματι τό προϊόν τῆς ἴδιας μέ πρὶν ἐργασίας. Ὡστόσο μειώθηκαν τά ἐξόδα παραγωγῆς του. Τώρα εἶναι τό προϊόν ἐργασίας $\frac{10}{18}$ τοῦ ἑνός ἐργάτη καί τίποτα ἄλλο, ἐνώ προηγούμενα ἀπαιτοῦνταν γιά τήν παραγωγή του αὐτή ἡ ποσότητα ἐργασίας σὺν ἕνα ἐξοδῷ μέ τή μορφή τῆς ἀναπλήρωσης τοῦ κέρδους, πού ἀπαιτοῦσε ἄλλο $\frac{1}{5}$. Ἄν ἔμεναν ἴδια μέ προηγούμενα τά ἐξόδα παραγωγῆς τοῦ μισθοῦ ἐργασίας, δέν θά μπορούσαν νά ἀνέβουν τά κέρδη. Ὁ κάθε ἐργάτης θά ἔπαιρνε 1 κρτ. σιτάρι. Τό ἕνα κουάρτερ ὅμως ἦταν τότε τό ἀποτέλεσμα τῶν ἴδιων ἐξόδων παραγωγῆς πού ἀπαιτοῦνται τώρα γιά τήν παραγωγή, $1\frac{1}{5}$ κουάρτερ. Γι' αὐτό, γιά νά μπορεί ὁ κάθε ἐργάτης νά πάρει τά ἴδια ἐξόδα παραγωγῆς, πρέπει ὁ καθένας νά πάρει ἕνα κουάρτερ σιτάρι + $\frac{1}{5}$ τοῦ κουάρτερ» (σελ. 99-103).

«Ἄν προυποθεθεῖ λοιπόν ὅτι ὁ ἐργάτης πληρώνεται μέ τό ἴδιο εἶδος πού παράγει, εἶναι φανερό πώς, ἂν σημειωθεῖ κάποια οἰκονομία στά ἐξόδα παραγωγῆς αὐτοῦ τοῦ εἶδους, ἂν ἀκόμα ὁ ἐργάτης παίρνει τά ἴδια μέ πρὶν ἐξόδα παραγωγῆς, τότε θά πρέπει νά πάρει μιάν ἀυξημένη ποσότητα στήν ἴδια ἀναλογία, στήν ὁποία ἔχει ἀυξηθεῖ ἡ παραγωγική δύναμη τοῦ κεφαλαίου. Ἄν γίνει ὅμως αὐτό, τότε τά ἐξόδα τοῦ καπιταλιστῆ θά βρῖσκονται στήν ἴδια ἀκριβῶς μέ προηγούμενα ἀναλογία μέ τά ἐξόδα του καί τά κέρδη, δέν θά ἀνέβουν. Γι' αὐτό οἱ ἀλλαγές στό ποσοστό τοῦ κέρδους καί στά ἐξόδα παραγωγῆς τῶν μισθῶν πᾶνε χέρι μέ χέρι καί δέν μποροῦν νά χωριστοῦν. Γι' αὐτό ἡ γνώμη τοῦ Ρικάρντο, ὅτι τό κέρδος μπορεῖ νά ἀνεβαίνει μόνο, ἂν πέφτει ταυτόχρονα ὁ μισθός ἐργασίας, εἶναι πέρα γιά πέρα σωστή, ὅταν μέ τόν ὄρο χαμηλοῖ μισθοί δέν ἐννοεῖ μόνο τούς μισθοῦς, πού εἶναι τό προϊόν μικρότερης ποσότητας ἐργασίας, ἀλλά καί τούς μισθοῦς πού ἔχουν παραχθεῖ μέ μικρότερα ἐξόδα, συνυπολογίζοντας τήν ἐργασία καί τά κέρδη τῶν καπιταλιστῶν πού προηγήθηκαν» (στό ἴδιο, σελ. 104).

Σχετικά μ' αὐτή τήν ὡραία περιγραφή ἄς σημειώσουμε πρῶτα ὅτι προϋποθέτει ὅτι χάρη σέ κάποια ἐφεύρεση παράγεται σιτάρι χωρίς σπόρο (πρώτη ὕλη) καί χωρίς πάγιο κεφάλαιο, χωρίς ἀκατέργαστο ὑλικό καί χωρίς ἐργαλεῖα δουλιᾶς, δηλαδή ἀπό ἀέρα, νερό καί χῶμα μέ μόνη τήν χειρωνακτική ἐργασία. Αὐτή [323] ἡ ἀνούσια προϋπόθεση δέν περιλαμβάνει παρά μόνο τήν προϋπόθεση, ὅτι ἕνα προϊόν παράγεται χωρίς σταθερό κεφάλαιο, δηλαδή μόνο μέ νεοπροσθεμένη ἐργασία. Στήν περίπτωση αὐτή ἔχει φυσικά ἀποδειχθεῖ, αὐτό πού ἔπρεπε νά ἀποδειχθεῖ, δηλαδή ὅτι τό κέρδος καί ἡ ὑπεραξία εἶναι τό ἴδιο πράγμα, ἐπομένως ὅτι τό ποσοστό τοῦ κέρδους ἐξαρτιέται μόνο ἀπό τή σχέση τῆς πρόσθετης ἐργασίας πρὸς τήν ἀναγκαῖα ἐργασία. Ἡ δυσκολία προῆλθε ἀκριβῶς ἀπό τό γεγονός ὅτι μέ τή σχέση τῆς ὑπεραξίας [ἔχι μόνο πρὸς τό μεταβλητό μέρος τοῦ κεφαλαίου, ἀλλά καί] πρὸς τό σταθερό μέρος

τοῦ κεφαλαίου — καί αὐτήν ἀκριβῶς τῆ σχέσῃ τὴν ὀνομάζουμε ποσοστό τοῦ κέρδους — διαφέρουν μεταξύ τους τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας καί τό ποσοστό τοῦ κέρδους. Ἄν ὑποθέσουμε λοιπόν ὅτι τό σταθερό κεφάλαιο = 0, τότε τῆ δυσκολία, πού προέκυψε ἀπό τὴν ὑπαρξὴ τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, τὴν ἔχουμε λύσει, κάνοντας ἀφαίρεση ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ αὐτοῦ τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου. Ἦ ἔχουμε λύσει τῆ δυσκολία μέ τό ὅτι ὑποθέτουμε πῶς δέν ὑπάρχει. *Probatum est**.

Ἄς διατυπώσουμε τώρα σωστά τό πρόβλημα ἢ τὴν περιγραφή ἀπὸ τὸν Μίλλ τοῦ προβλήματος.

Σύμφωνα μέ τὴν πρώτη προυπόθεση ἔχουμε:

Σταθερό κεφάλαιο (τό πάγιο κεφάλαιο καί ὁ σπόρος)	Μεταβλητό κεφάλαιο (τό κεφάλαιο πού διατέθηκε γιά τόν μισθό)	Συνολικό προϊόν	Κέρδος
60 κουάρτερ	60 κρτ. (60 ἐργάτες)	180 κουάρτερ	60 κουάρτερ

Σ' αὐτό τό παράδειγμα ἔχει προυποθεθεῖ ὅτι ἡ ἐργασία πού προστέθηκε στό σταθερό κεφάλαιο = 120 κουάρτερ, καί ἐπειδὴ τό καθένα ἀπὸ τὰ κουάρτερ εἶναι ὁ μισθός ἐργασίας μιᾶς ἡμέρας ἐργασίας (ἢ τῆς ἐργασίας ἑνὸς ὀλόκληρου χρόνου, πού δέν εἶναι παρά μόνο μιὰ ἡμέρα ἐργασίας πού ἀποτελεῖται ἀπὸ 365 ἡμέρες ἐργασίας), τότε τὰ 180 κουάρτερ περιέχουν μόνο 60 ἡμέρες ἐργασίας, ἀπὸ τίς ὁποῖες οἱ 30 ἀντικατασταίνουν τόν μισθό τῶν ἐργατῶν καί οἱ 30 ἀποτελοῦν τό κέρδος. Προυποθέτουμε λοιπόν πράγματι ὅτι 1 ἡμέρα ἐργασίας ὑλοποιεῖται σέ 2 κουάρτερ σιτάρι, αὐτός εἶναι ὁ λόγος πού οἱ 60 ἐργάτες τίς 60 μέρες τους ἐργασίας τίς ὑλοποιοῦν σέ 120 κουάρτερ, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ 60 ἀποτελοῦν τόν μισθό τους καί 60 τό κέρδος. Μ' ἄλλα λόγια: ὅτι ὁ ἐργάτης τό $\frac{1}{2}$ τῆς ἡμέρας ἐργασίας τό ἐργάζεται γιά τόν ἑαυτό του, γιά τὴν ἀντικατάσταση τοῦ μισθοῦ, καί τό ἄλλο $\frac{1}{2}$ γιά τόν καπιταλιστή, παράγοντας ἔτσι τὴν ὑπεραξία τοῦ καπιταλιστή. Γι' αὐτό τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας = 100% καί ὄχι 50%. Ἀντίθετα, τό ποσοστό τοῦ κέρδους, ἐπειδὴ τό μεταβλητό κεφάλαιο ἀποτελεῖ μόνο τό μισό τοῦ συνολικοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου, δέν εἶναι 60 πρὸς 60, δηλαδή δέν εἶναι 100%, ἀλλά 60 κρτ. πρὸς 120, δηλαδή μόνο 50%. Ἄν τό σταθερό μέρος τοῦ κεφαλαίου ἦταν = 0, τότε ὅλο τό προκαταβλημένο κεφάλαιο θά ἀποτελοῦνταν μόνο ἀπὸ 60 κουάρτερ, μόνο ἀπὸ τό κεφάλαιο πού ἔχει προκαταβληθεῖ γιά μισθό ἐργασίας = 30 ἡμέρες ἐργασίας. Ἐτσι θά ἦταν ἴδια τό κέρδος καί ἡ ὑπεραξία, καθὼς καί τὰ

* Ἴδού ἡ ἀπόδειξη.

ποσοστά τους. Στην περίπτωση αυτή τό κέρδος θά ἦταν 100% καί ὄχι 50%. Ἐτσι 2 κρτ. σιτάρι θά ἦταν τό προϊόν τῆς μιᾶς ἡμέρας ἐργασίας καί 120 κρτ. σιτάρι τό προϊόν 60 ἡμερῶν ἐργασίας, μολονότι 1 κρτ. σιτάρι θά ἦταν μόνο ὁ μισθός μιᾶς ἡμέρας ἐργασίας καί 60 κρτ. σιτάρ μόνο ὁ μισθός 60 ἡμερῶν ἐργασίας. Μ' ἄλλα λόγια: ὁ ἐργάτης θά ἔπαιρνε μόνο τό μισό, τό 50% τοῦ προϊόντος του, ἐνώ ὁ καπιταλιστής θά ἔπαιρνε τό διπλάσιο, τό 100% τῶν ἐξόδων του.

Πῶς θά εἶχε τώρα τό ζήτημα σχετικά μέ τό σταθερό κεφάλαιο τῶν 60 κουάρτερ; Θά ἦταν ἐπίσης τό προϊόν 30 ἡμερῶν ἐργασίας καί, μέ τήν προϋπόθεση ὅτι σ' αὐτό τό σταθερό κεφάλαιο τά στοιχεία τῆς παραγωγῆς του θά σχετιζόνταν μεταξύ τους ἔτσι, ὥστε τό $\frac{1}{3}$ νά ἀποτελεῖται ἀπό σταθερό κεφάλαιο καί τά $\frac{2}{3}$ ἀπό νεοπροσθεμένη ἐργασία, ὥστε νά εἶναι ἐπίσης ἴδια τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας καί τό ποσοστό τοῦ κέρδους, θά εἶχαμε τόν παρακάτω λογαριασμό:

Σταθερό κεφάλαιο	Μεταβλητό κεφάλαιο	Συνολικό προϊόν	Κέρδος
20 κουάρτερ	20 κρτ. (Μισθός γιά 20 ἐργάτες)	60 κουάρτερ	20 κουάρτερ

Τό ποσοστό τοῦ κέρδους θά ἦταν πάλι 50%, τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας 100%. Τό συνολικό προϊόν θά ἦταν τό [324] προϊόν 30 ἡμερῶν ἐργασίας, ἀπό τίς ὁποῖες ὅμως οἱ 10 ἡμέρες ἐργασίας (= 20 κουάρτερ) θά ἦταν ἡ προυπάρχουσα ἐργασία (τό σταθερό κεφάλαιο) καί 20 ἡμέρες ἐργασίας νεοπροσθεμένη ἐργασία 20 ἐργατῶν, ἀπό τοὺς ὁποῖους ὅμως ὁ καθένας θά ἔπαιρνε σάν μισθό μόνο τό μισό τοῦ προϊόντος του. Τά 2 κουάρτερ θά ἐξακολουθοῦσαν νά εἶναι τό προϊόν ἐργασίας ἐνός ἐργάτη, παρ' ὄλον ὅτι θά ἐξακολουθοῦσε τό 1 κουάρτερ νά εἶναι ὁ μισθός ἐργασίας ἐνός ἐργάτη καί 1 κουάρτερ τό κέρδος τοῦ καπιταλιστή, ὁ ὁποῖος ἔχει ἰδιοποιηθεῖ τό μισό τῆς ἐργασίας τοῦ ἐργάτη.

Τά 60 κουάρτερ πού ἀποτελοῦν τήν ὑπεραξία, τήν ὁποία ἔβγαλε ὁ τελευταῖος καπιταλιστής πού παράγει τό ἔτοιμο πιά προϊόν, ἀποτελοῦσαν ἕνα ποσοστό κέρδους 50%, ἐπειδή αὐτά τά 60 κρτ. ὑπεραξίας ὑπολογίστηκαν ὄχι μόνο πάνω στή βάση τῶν 60 κρτ. πού διατέθηκαν γιά μισθό ἐργασίας, ἀλλά καί πάνω στή βάση τῶν 60 κρτ. πού ἔχουν προκαταβληθεῖ σέ σπόρο καί σέ πάγιο κεφάλαιο, δηλαδή συνολικά πάνω στή βάση 120 κουάρτερ.

Ὅταν λοιπόν ὁ Μίλλ λογαριάζει ἐπίσης 50% κέρδος γιά τόν καπιταλιστή, πού ἔχει παραγάγει τόν σπόρο καί τό πάγιο κεφάλαιο, συνολικά 60 κρτ., ἂν ὑποθέτει ἀκόμα ὅτι τό σταθερό καί τό μεταβλητό κεφάλαιο μπαίνουν ἐδῶ στήν ἴδια ἀναλογία, ὅπως γίνεται μέ τόν

παραγωγό τῶν 180 κρτ., τότε θά μπορεῖ νά πεῖ μέ τό δίκιο του, ὅτι τό κέρδος = 20 κουάρτερ, ὁ μισθός = 20 κρτ. καί τό σταθερό κεφάλαιο = 20 κρτ. Καί μιά πού ὁ μισθός = 1 κρτ., τότε τά 60 κρτ. περιέχουν 30 ἡμέρες ἐργασίας, ἀκριβῶς ὅπως τά 120 κουάρτερ περιέχουν 60 ἡμέρες ἐργασίας.

Τί λέει ὅμως ὁ Μίλλ;

«Ἄν προϋποθέσουμε κέρδος 50%, ὁ σπόρος καί τά ἐργαλεῖα πρέπει νά ἀναγθοῦν στό προϊόν τῆς ἐργασίας 40 ἐργατῶν, ἐπειδή οἱ μισθοί αὐτῶν τῶν 40 ἐργατῶν, ὅταν προστεθοῦν στό κέρδος, δίνουν 60 κουάρτερ».

Στόν πρῶτο καπιταλιστή, πού χρησιμοποίησε 60 ἐργάτες, στόν καθένα ἀπό τοὺς ὁποίους πλήρωνε 1 κουάρτερ σιτάρι τήν ἡμέρα (δηλαδή ξόδεψε 60 κρτ. σέ μισθούς ἐργασίας), καί ὁ ὁποῖος ξόδεψε ἄλλα 60 κρτ. γιά σταθερό κεφάλαιο, οἱ 60 ἡμέρες ἐργασίας ὑλοποιήθηκαν σέ 120 κρτ., ἀπό τά ὁποῖα οἱ ἐργάτες πῆραν μέ τή μορφή τοῦ μισθοῦ 60 κρτ. Μ' ἄλλα λόγια ὁ μισθός ἐργασίας ἦταν ἴσος μέ τό μισό τοῦ προϊόντος τῆς ἐργασίας 60 ἐργατῶν. Ἔτσι τά 60 κρτ. σταθερό κεφάλαιο ἦταν ἴσα μόνο μέ τό προϊόν τῆς ἐργασίας 30 ἡμερῶν. Ἄν αὐτά τά 60 κρτ. ἀνάγονταν ὀλωσδιόλου σέ κέρδος καί μισθό, τότε ὁ μισθός θά ἀποτελοῦνταν ἀπό 30 κρτ. καί τό κέρδος ἐπίσης ἀπό 30 κρτ., δηλαδή ὁ μισθός θά ἦταν ἴσος μέ τήν ἐργασία 15 ἐργατῶν, τό ἴδιο καί τό κέρδος. Ἄν ὅμως τό κέρδος εἶναι μόνο 50%, τότε, ἐπειδή προϋποτέθηκε ὅτι ἀπό τίς 30 ἡμέρες ἐργασίας πού περιέχονται στά 60 κουάρτερ οἱ 10 εἶναι ἴσες μέ προϋπάρχουσα ἐργασία (σταθερό κεφάλαιο) καί ὅτι μόνο 10 ἀνάγονται σέ μισθό. Ἔτσι 10 μέρες περιέχονται σέ σταθερό κεφάλαιο, 20 σέ νεοπροσθεμένες ἡμέρες ἐργασίας, ἀπό τίς ὁποῖες ὅμως οἱ ἐργάτες ἐργάζονται γιά τόν ἑαυτό τους μόνο τίς 10 καί 10 γιά τόν καπιταλιστή. Ὁ κ. Μίλλ ὅμως ἰσχυρίζεται ὅτι αὐτά τά 60 κουάρτερ εἶναι τό προϊόν 40 ἐργατῶν, ἐνῶ προηγούμενα τά 120 κρτ. ἦταν τό προϊόν 60 ἐργατῶν. Στήν τελευταία περίπτωση τό 1 κουάρτερ περιέχει $\frac{1}{2}$ ἡμέρα ἐργασίας (παρ' ὅλον ὅτι περιέχει τόν μισθό γιά μιά ὀλόκληρη ἡμέρα ἐργασίας). Στήν πρώτη περίπτωση $\frac{3}{4}$ τοῦ κουάρτερ θά ἦταν ἴσα μέ $\frac{1}{2}$ ἡμέρα ἐργασίας, ἐνῶ τώρα τό $\frac{1}{3}$ τοῦ προϊόντος (τά 60 κουάρτερ) πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά τό σταθερό κεφάλαιο, ἔχουν ἀκριβῶς τόση ἀξία, δηλαδή περιέχουν τόσον χρόνο ἐργασίας, ὅσον καί ὀποιοδήποτε ἄλλο $\frac{1}{3}$ τοῦ προϊόντος. Ἄν ὁ κ. Μίλλ ἤθελε νά ἀναγάγει ὀλόκληρο τό σταθερό κεφάλαιο τῶν 60 κρτ. σέ μισθό ἐργασίας καί κέρδος, δέν θά ἄλλαζε τίποτα στόν περιεχόμενο σ' αὐτό χρόνο ἐργασίας. Θά ἔμεναν, ὅπως καί πρῖν, 30 ἡμέρες ἐργασίας, μόνο πού, ἐπειδή δέν θά

ὑπῆρχε στήν περίπτωση αὐτή σταθερό κεφάλαιο γιά ν' ἀντικατασταθεῖ, θά συνέπιπταν τό κέρδος καί ἡ ὑπεραξία. Τό κέρδος ἦταν λοιπόν 100% καί ὄχι 50%, ὅσο ἦταν προηγούμενα. Προηγούμενα ἡ ὑπεραξία ἦταν ἐπίσης 100%, τό κέρδος ὅμως μόνο 50%, ἀκριβῶς ἐπειδή εἶχε μπεῖ στόν λογαριασμό τό σταθερό κεφάλαιο.

Ἔτσι ἔχουμε ἐδῶ ἕναν διπλό λαθεμένο ἐλιγμό τοῦ κ. Μίλλ.

Στά πρῶτα 180 κουάρτερ ἡ δυσκολία συνίστατο στό ὅτι δέν συνέπιπταν ἡ ὑπεραξία καί τό κέρδος, γιὰτί τά 60 κρτ. ὑπεραξία δέν θά λογαριάζονταν μόνο πάνω στή βάση τῶν 60 κρτ., (πάνω στή βάση τοῦ μέρους ἐκείνου τοῦ συνολικοῦ προϊόντος πού εἶναι ἴσο μέ τόν μισθό), ἀλλά [325] πάνω στή βάση τῶν 120 κρτ., δηλαδή πάνω στή βάση τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου τῶν 60 κρτ + τόν μισθό ἐργασίας τῶν 60 ἐπίσης κουάρτερ. Γι' αὐτό ἡ ὑπεραξία ἦταν 100% καί τό κέρδος μόνο 50%. Ὁ κ. Μίλλ παραμερίζει αὐτή τή δυσκολία γιά ἐκεῖνα τά 60 κρτ., ἀπό τά ὁποῖα ἀποτελεῖται τό σταθερό κεφάλαιο, γιὰτί προϋποθέτει ὅτι ἐδῶ ὅλο τό προϊόν μοιράζεται ἀνάμεσα στόν καπιταλιστή καί στόν ἐργάτη, ὅτι δηλαδή στόν σχηματισμό τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, πού ἀποτελεῖται ἀπό σπόρο καί ἐργαλεῖα ἀξίας 60 κρτ, δέν μπαίνει καθόλου σταθερό κεφάλαιο. Τό περιστατικό, πού ἔπρεπε νά ἀποσαφηνιστεῖ γιά τό κεφάλαιο I, ὑποτίθεται ὅτι δέν ὑπάρχει γιά τό κεφάλαιο II καί ἔτσι μπαίνει τέλος στό πρόβλημα.

Δεύτερο ὅμως, ἀφοῦ προϋπόθεσε ὅτι στήν ἀξία τῶν 60 κουάρτερ, πού ἀποτελοῦν τό σταθερό κεφάλαιο τοῦ I, μπαίνει ἀπλή [ἄμεση] ἐργασία καί καθόλου προϋπάρχουσα ἐργασία, καθόλου σταθερό κεφάλαιο, ὅτι δηλαδή συμπίπτουν τό κέρδος καί ἡ ὑπεραξία, συνεπῶς καί τά ποσοστά τοῦ κέρδους καί τῆς ὑπεραξίας, ὅτι δέν ὑπάρχει καμιά διαφορά ἀνάμεσά τους, ὑποθέτει πάλι ἀντίστροφα ὅτι ὅπως στήν περίπτωση I ὑπάρχει μιὰ διαφορά ἀνάμεσά τους καί γι' αὐτό τό κέρδος εἶναι ἴσο μόνο μέ 50%, ὅπως στήν περίπτωση I. Ἄν στήν περίπτωση I τό $\frac{1}{3}$ τοῦ προϊόντος δέν ἀποτελοῦνταν ἀπό σταθερό κεφάλαιο, τότε τό κέρδος θά ἦταν ἴσο μέ τήν ὑπεραξία. Τό συνολικό προϊόν θά ἀποτελοῦνταν μόνο ἀπό 120 κουάρτερ = 60 ἡμέρες ἐργασίας, ἀπό τίς ὁποῖες τίς 30 θά τίς ἔπαιρναν οἱ ἐργάτες (= 60 κουάρτερ) καί τίς 30 ὁ καπιταλιστής (= 60 κουάρτερ). Τό ποσοστό τοῦ κέρδους θά ἦταν ἴσο μέ τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας, δηλαδή 100%. Στήν πραγματικότητα ἦταν 50%, ἐπειδή τά 60 κρτ. ὑπεραξία ὑπολογίστηκαν ὄχι πάνω στή βάση τῶν 60 κρτ. (τοῦ μισθοῦ ἐργασίας), ἀλλά πάνω στή βάση τῶν 120 κρτ. (τοῦ μισθοῦ ἐργασίας, τοῦ σπόρου καί τοῦ πάγιου κεφαλαίου). Στήν περίπτωση II ὁ Μίλλ προϋποθέτει ὅτι ἡ παραγωγή συντελεῖται χωρίς τή συμμετοχή

σταθεροῦ κεφαλαίου. Προϋποθέτει ἐπίσης ὅτι ὁ μισθός ἐργασίας εἶναι ἴδιος, δηλαδή 1 κουάρτερ. Καί ὅμως παραδέχεται ὅτι τό κέρδος καί ἡ ὑπεραξία διαφέρουν, ὅτι δηλαδή τό κέρδος εἶναι μόνο 50%, παρ' ὅλον ὅτι ἡ ὑπεραξία εἶναι 100%. Στήν πραγματικότητα ὁ Μίλλ ὑποθέτει ὅτι τά 60 κρτ., τό $\frac{1}{3}$ τοῦ συνολικοῦ προϊόντος, περιέχουν περισσότερο χρόνο ἐργασίας ἀπό ἓνα ἄλλο $\frac{1}{3}$ τοῦ συνολικοῦ προϊόντος, ὅτι αὐτά τά 60 κουάρτερ εἶναι τό προϊόν 40 ἡμερῶν ἐργασίας, ἐνῶ τά ἄλλα 120 κουάρτερ εἶναι τό προϊόν μόνο 60 ἡμερῶν ἐργασίας.

Στήν πραγματικότητα ὅμως διαφαίνεται ἐδῶ ἡ παλιά πλάνη σχετικὰ μέ τό κέρδος ἀπό ἐκποίηση (of profit upon alienation), πού δέν ἔχει καμιά δουλιὰ μέ τόν περιεχόμενον στό προϊόν χρόνο ἐργασίας, ὅπως δέν ἔχει καί μέ τόν ρικαρντιανό καθορισμό τῆς ἀξίας. Προϋποθέτει δηλαδή ὁ Μίλλ ὅτι ὁ μισθός πού παίρνει ἓνας ἐργάτης γιά μιὰ ἡμέρα ἐργασίας εἶναι ἴσος μέ τό προϊόν τῆς ἡμέρας ἐργασίας του, ἢ ὅτι περιέχει τόσον χρόνο ἐργασίας, ὅσον χρόνο ἐργάζεται. Ἄν πληρωθοῦν 40 κρτ. σιτάρι γιά μισθό καί ἂν τό κέρδος = 20 κρτ., τότε τά 40 κρτ. περιέχουν 40 ἡμέρες ἐργασίας. Ἡ πληρωμή τῶν 40 ἡμερῶν ἐργασίας εἶναι ἴση μέ τό προϊόν τῶν 40 ἡμερῶν ἐργασίας. Ἄν στά 60 κουάρτερ συνολικοῦ προϊόντος ἀναλογεῖ κέρδος 50% ἢ 20 κρτ., τότε προκύπτει ὅτι τά 40 κουάρτερ εἶναι ἴσα μέ τό προϊόν τῆς ἐργασίας 40 ἐργατῶν, ἐπειδή, σύμφωνα μέ τήν προϋπόθεση, 40 κουάρτερ ἀποτελοῦν τόν μισθό καί ὅτι ὁ 1 ἐργάτης παίρνει 1 κουάρτερ τήν ἡμέρα. Ἄπό πού προέρχονται λοιπόν τά ἄλλα 20 κουάρτερ; Οἱ 40 ἐργάτες πού ἀναφέραμε ἐργάζονται 40 ἡμέρες ἐργασίας, ἐπειδή παίρνουν 40 κουάρτερ. Ἄρα τό 1 κουάρτερ εἶναι τό προϊόν μιᾶς ἡμέρας ἐργασίας. Γι' αὐτό οἱ 40 ἡμέρες ἐργασίας παράγουν μόνο 40 κουάρτερ σιτάρι καί οὔτε ἓνα μπουσσελ παραπάνω. Ἄπό πού προέρχονται λοιπόν τά 20 κρτ. πού ἀποτελοῦν τό κέρδος; Στή βάση βρίσκεται ἐδῶ ἡ παλιά πλάνη γιά τό κέρδος ἀπό ἐκποίηση, μιᾶς ὀνομαστικῆς μόνο αὔξησης τῆς τιμῆς τοῦ προϊόντος πάνω ἀπό τήν ἀξία του. Ἐμφανίζεται ὅμως ἐδῶ πέρα γιά πέρα ἀνούσια καί ἀδύνατη ἡ πλάνη, ἐπειδή ἡ ἀξία δέν ἐκφράζεται σέ χρήμα, ἀλλά σέ ἓνα ὑποπολλαπλάσιο μέρος τοῦ ἴδιου τοῦ προϊόντος. Δέν ὑπάρχει πῶς εὐκόλο πράγμα ἀπό τό νά φανταστεῖ κανεῖς πῶς, ἂν 40 κουάρτερ σιτάρι εἶναι τό προϊόν 40 ἐργατῶν, ἀπό τούς ὁποίους ὁ καθένας παίρνει 1 κουάρτερ ἡμερήσιο ἢ ἐτήσιο μισθό ἐργασίας, παίρνουν δηλαδή σάν μισθό ἐργασίας ὀλόκληρο τό προϊόν τους, καί πῶς, ἂν 1 κουάρτερ σιτάρι, ἐκφρασμένο σέ χρήμα = 3 λίρες, τότε 40 κουάρτερ = 120 λ., καί ὁ καπιταλιστής πουλάει αὐτά τά 40 κουάρτερ πρὸς 180 λ., καί ἔτσι βγάζει κέρδος 60 λ., δηλαδή 50% κέρδος πού εἶναι ἴσο μέ 20 κουάρ-

τερ. Αὐτή ἢ ἴδια ἢ ἀντίληψη ὅμως ὀδηγεῖται σέ παραλογισμό, ὅταν ἀπό τὰ 40 κουάρτερ, πού τὰ παράγουν 40 ἡμέρες ἐργασίας καί γιά τὰ ὁποῖα πληρώνει 40 κουάρτερ, ὁ καπιταλιστής πουλάει 60 κουάρτερ. Στά χέρια του ὑπάρχουν μόνο 40 κουάρτερ καί πουλάει 60, δηλαδή 20 κουάρτερ παραπάνω ἀπό ἐκεῖνα πού ἔχει νά πουλήσει.

[326] Πρῶτα, λοιπόν, ὁ Μίλλ ἀποδείχνει τόν νόμο τοῦ Ρικάρντο, δηλαδή τόν λαθεμένο νόμο τοῦ Ρικάρντο πού συγχέει τήν ὑπεραξία καί τό κέρδος, μέ τίς παρακάτω τερπνές προϋποθέσεις:

1) ὅτι γιά τόν καπιταλιστή, πού παράγει τό σταθερό κεφάλαιο, προϋποθέτει πῶς, ἀπό τήν πλευρά του, δέν χρειάζεται σταθερό κεφάλαιο, ἔτσι ὁ Μίλλ μέ τήν προϋπόθεσή του αὐτή βγάζει ἀπό τή μέση ὅλη τή δυσκολία πού ἐπέφερε τό σταθερό κεφάλαιο,

2) ὅτι παρ' ὅλο πού δέν χρειάζεται σταθερό κεφάλαιο, ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει ἡ διαφορά ἀνάμεσα στήν ὑπεραξία καί τό κέρδος, πού ἐπιφέρει τό σταθερό κεφάλαιο, παρ' ὅλον ὅτι δέν ὑπάρχει σταθερό κεφάλαιο,

3) ὅτι ἕνας, πού παράγει 40 κουάρτερ σιτάρι, μπορεῖ νά πουλάει 60, ἐπειδή τό συνολικό προϊόν του πουλιέται σάν σταθερό κεφάλαιο σ' ἕναν ἄλλο καπιταλιστή, τό σταθερό κεφάλαιο τοῦ ὁποίου = 60 κουάρτερ, καί ἐπειδή ὁ καπιταλιστής II βγάζει κέρδος 50% ἀπ' αὐτά τὰ 60 κουάρτερ.

Αὐτή ἡ τελευταία ἀνοησία ἀνάγεται στήν ἀντίληψη τοῦ κέρδους ἀπό ἐκποίηση, πού ἐμφανίζεται ἐδῶ μόνο τόσο παράλογο, ἐπειδή τό κέρδος πρόκειται νά τό ἀποτελέσει ὄχι ἡ ἐκφρασμένη σέ χρήμα ὀνομαστική ἀξία, ἀλλά ἕνα μέρος τοῦ ἴδιου τοῦ πουλημένου προϊόντος. Ἔτσι ὁ κ. Μίλλ, γιά νά δικαιολογήσει τόν Ρικάρντο, ἐγκατάλειψε τήν βασική του ἀποψη καί ἔπεσε πολύ πιό πίσω ἀπό τούς Ρικάρντο, Α. Σμίθ καί τούς φυσιοκράτες.

Ἡ πρώτη ἀπ' αὐτόν δικαιολόγηση τῆς διδασκαλίας τοῦ Ρικάρντο συνίσταται λοιπόν στό ὅτι ὁ Μίλλ τήν ἐγκαταλείπει ἐξαρχῆς, δηλαδή ἐγκαταλείπει τή βασική ἀρχή, ὅτι τό κέρδος εἶναι μόνο ἕνα μέρος τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος, δηλαδή μόνο τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ περιεχόμενου σ' αὐτό χρόνου ἐργασίας, τό ὁποῖο ὁ καπιταλιστής τό πουλάει βέβαια μέ τό προϊόν του, χωρίς ὅμως νά τό ἔχει πληρώσει στόν ἐργάτη. Ὁ Μίλλ βάζει τόν καπιταλιστή νά πληρώνει στόν ἐργάτη ὁλόκληρη τήν ἡμέρα ἐργασίας του καί παρ' ὅλα αὐτά νά βγάζει κέρδος.

Ἄς δοῦμε πῶς ἐπιχειρηματολογεῖ παραπέρα ὁ Μίλλ.

Προϋποθέτει λοιπόν ὅτι σάν ἀποτέλεσμα κάποιας ἐφεύρεσης ἐκλείπει ἡ ἀνάγκη νά χρησιμοποιοῦνται σπόροι καί γεωργικά ἐργαλεῖα, γιά

νά παραχθεῖ τό σιτάρι. Ἐξαλείφει δηλαδή, ὅπως εἶχε κάνει ἤδη γιά τόν παραγωγό τῶν πρώτων 60 κουάρτερ, σχετικά μέ τόν σπόρο καί τά γεωργικά ἐργαλεῖα, τήν ἀνάγκη γιά τόν τελευταῖο καπιταλιστή νά χρησιμοποιεῖ σταθερό κεφάλαιο. Τώρα ὁ Μίλλ θά ἔπρεπε νά σκέπτεται ὡς ἑξῆς:

Ὁ καπιταλιστής I δέν χρειάζεται τώρα νά δαπανήσει 60 κουάρτερ σιτάρι γιά σπόρο καί πάγιο κεφάλαιο, ἀφοῦ δηλώσαμε ὅτι τό σταθερό κεφάλαιό του = 0. Χρειάζεται λοιπόν νά ξοδέψει μόνο 60 κρτ. γιά τόν μισθό 60 ἐργατῶν, πού ἐργάζονται 60 ἡμέρες ἐργασίας. Τό προϊόν αὐτῶν τῶν 60 ἡμερῶν ἐργασίας = 120 κουάρτερ. Οἱ ἐργάτες παίρνουν μόνο 60 κρτ. Ἄρα ὁ καπιταλιστής βγάζει 60 κρτ. κέρδος, δηλαδή 100%. Τό ποσοστό τοῦ κέρδους του εἶναι ἀκριβῶς τόσο ὅσο καί τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας, δηλαδή ἀκριβῶς ἴσο μέ τόν χρόνο ἐργασίας, τόν ὁποῖο οἱ ἐργάτες τόν ἔχουν ἐργαστεῖ ὄχι γιά τόν ἑαυτό τους, ἀλλά γι' αὐτόν. Ἐργάστηκαν 60 ἡμέρες. Παρήγαγαν 120 κουάρτερ καί παίρνουν σάν μισθό 60 κουάρτερ. Παίρνουν λοιπόν σάν μισθό τό προϊόν 30 ἡμερῶν ἐργασίας, παρ' ὄλον ὅτι ἔχουν ἐργαστεῖ 60 ἡμέρες. Τό μέγεθος τοῦ χρόνου ἐργασίας πού κοστίζουν τά 2 κουάρτερ, εἶναι ὅπως καί πρὶν ἴσο μέ 1 ἡμέρα ἐργασίας. Ἡ πληρωμένη ἀπό τόν καπιταλιστή ἡμέρα ἐργασίας εἶναι, ὅπως καί πρὶν, ἴση μέ 1 κρτ., δηλαδή εἶναι ἴση μέ τό μισό τῆς δουλεμένης ἡμέρας ἐργασίας. Τό προϊόν ἔχει πέσει κατά τό $\frac{1}{3}$, ἀπό 180 σέ 120 κουάρτερ. Καί ὅμως τό κέρδος ἀνέβηκε κατά 50 ποσοστιαῖες μονάδες, δηλαδή ἀπό 50 στίς 100. Καί γιατί ἔγινε αὐτό; Ἀπό τά 180 κουάρτερ τό $\frac{1}{3}$ ἀντικατάστησε μόνο τή δαπάνη γιά τό σταθερό κεφάλαιο, συνεπῶς δέν μπῆκε οὔτε στό κέρδος οὔτε στόν μισθό. Ἀπό τήν ἄλλη, τά 60 κρτ. ἢ οἱ 30 ἡμέρες ἐργασίας, πού εἶχαν παραγάγει ἢ ἐργαστεῖ οἱ ἐργάτες γιά τόν καπιταλιστή, ὑπολογίστηκαν ὄχι πάνω στή βάση τῶν 60 κρτ., πού εἶχαν δαπανηθεῖ γιά τόν μισθό ἐργασίας, ἢ τῶν 30 ἡμερῶν ἐργασίας, πού οἱ ἐργάτες δούλεψαν γιά τόν ἑαυτό τους, ἀλλά πάνω στή βάση τῶν 120 κρτ. ἢ τῶν 30 ἡμερῶν ἐργασίας, πού εἶχαν δαπανηθεῖ γιά μισθό ἐργασίας, σπόρο καί πάγιο κεφάλαιο. Γι' αὐτό, παρ' ὄλον ὅτι οἱ ἐργάτες ἀπό τίς 60 μέρες ἐργάζονται 30 γιά τόν ἑαυτό τους καί 30 γιά τόν καπιταλιστή, παρ' ὄλον ὅτι μιά δαπάνη τοῦ καπιταλιστή ἑνός κεφαλαίου 60 κρτ. γιά μισθό ἐργασίας τοῦ ἀποφέρει 120 κρτ., τό κέρδος του δέν ἦταν 100, ἀλλά μονάχα 50%, καί αὐτό ἐπειδή ἔχει ὑπολογιστεῖ διαφορετικά, στή μιά περίπτωση πάνω στή βάση 2×60 καί στήν ἄλλη πάνω στή βάση 60. Ἡ ὑπεραξία [327] ἦταν ἴδια, τό ποσοστό τοῦ κέρδους ὅμως ἦταν διαφορετικό.

Πώς καταπιάνεται όμως ο Μίλλ με τό ζήτημα;

Δέν προϋποθέτει ότι ο καπιταλιστής [ο οποίος χάρη σέ κάποια εφεύρεση δέν ξοδεύει σταθερό κεφάλαιο] μέ 60 κουάρτερ παίρνει 120 (από τίς 60 ημέρες εργασίας τίς 30), αλλά ότι χρησιμοποιεί τώρα 100 εργάτες, πού του αποφέρουν 180 κρτ., προϋποθέτοντας πάντα ότι ο μισθός εργασίας για μιά ημέρα εργασίας = 1 κουάρτερ. Έτσι ο λογαριασμός είναι ο έξης:

Προκαταβλημένο κεφάλαιο (μόνο μεταβλητό, προκαταβλη- μένο μόνο σέ μισθό εργασίας)	Συνολικό προϊόν	Κέρδος
100 κουάρτερ (Μισθός 100 ημερών εργασίας)	180 κουάρτερ	80 κουάρτερ

Έτσι ο καπιταλιστής βγάδι ένα κέρδος 80%. Τό κέρδος είναι έδω ίσο μέ τήν υπεραξία. Έπομένως και τό ποσοστό τής υπεραξίας = 80%. Ήταν προηγούμενα ίσο μέ 100%, δηλαδή κατά 20 ποσοστιαίες μονάδες ύψηλότερο. Έδω έχουμε λοιπόν τό φαινόμενο ότι τό ποσοστό του κέρδους ανέβηκε κατά 30 μονάδες, ενώ τό ποσοστό τής υπεραξίας έπεσε κατά 20 ποσοστιαίες μονάδες.

Αν ο καπιταλιστής είχε, όπως προηγούμενα, προκαταβάλει μόνο 60 κουάρτερ για μισθό εργασίας, τότε θά είχαμε τόν παρακάτω λογαριασμό:

100	κουάρτερ	δίνουν	80	κουάρτερ	υπεραξία
10	κουάρτερ	δίνουν	8	κουάρτερ	υπεραξία
60	κουάρτερ	δίνουν	48	κουάρτερ	υπεραξία

Προηγούμενα όμως τά 60 κρτ. έδιναν 60 (δηλαδή έπεσαν κατά 20%). Η μ' άλλα λόγια, προηγούμενα έδιναν

	Συνολικό προϊόν	Υπεραξία
60 κρτ.	120 κρτ.	60 κρτ.
10 κρτ.	20 κρτ.	10 κρτ.
100 κρτ.	200 κρτ.	100 κρτ.

Έτσι ή υπεραξία έπεσε (πρέπει και στίς δυό περιπτώσεις νά τήν υπολογίζουμε πάνω στή βάση των 100 κουάρτερ) από 100 στά 80, δηλαδή κατά 20%.

($60:48=100:80$, $60:48=10:8$, $60:48=5:4$, $4 \times 60=240$ και $48 \times 5=240$).

Ας κοιτάξουμε ακόμα τόν χρόνο εργασίας [τόν ύλοποιημένο στό 1

κρτ.]* ἢ τὴν ἀξία τοῦ 1 κρτ. Προηγούμενα 2 κρτ. ἦταν ἴσα μέ 1 ἡμέρα ἐργασίας ἢ 1 κρτ. = $\frac{1}{2}$ ἡμέρα ἐργασίας ἢ ἴσο μέ τὰ $\frac{9}{18}$ τῆς ἡμέρας ἐργασίας ἑνός ἐργάτη. Ἀντίθετα, τώρα 180 κρτ. εἶναι τὸ προϊόν 100 ἡμερῶν ἐργασίας, δηλαδή τὸ 1 κουάρτερ εἶναι τὸ προϊόν $\frac{100}{180}$ τῆς ἡμέρας ἐργασίας = $\frac{10}{18}$ τῆς ἡμέρας ἐργασίας. Ἡ τὸ προϊόν ἔγινε ἀκριβότερο κατὰ $\frac{1}{18}$ τῆς ἡμέρας ἐργασίας, ἢ ἡ ἐργασία ἔγινε λιγότερο παραγωγική, ἀφοῦ προηγούμενα ὁ ἕνας ἐργάτης χρειαζόταν μόνο $\frac{9}{18}$ τῆς ἡμέρας ἐργασίας γιὰ νὰ παραγάγει 1 κρτ. σιτάρι, ἐνῶ τώρα χρειάζεται $\frac{10}{18}$. Τὸ ποσοστὸ τοῦ κέρδους ἔχει ἀνέβει, παρ' ὅλον ὅτι ἔχει πέσει ἡ ὑπεραξία καὶ γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ἔπεσε καὶ ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας ἢ ἔχει ἀνέβει ἡ πραγματικὴ ἀξία, τὸ κόστος παραγωγῆς τοῦ μισθοῦ κατὰ $\frac{1}{18}$ τῆς ἡμέρας ἐργασίας ἢ κατὰ 11 $\frac{1}{9}$ %. Τὰ 180 κουάρτερ ἦταν προηγούμενα τὸ προϊόν 90 ἡμερῶν ἐργασίας (τὸ 1 κρτ. $\frac{90}{180}$ ἦταν τὸ προϊόν $\frac{90}{180}$ τῆς ἐργάσιμης ἡμέρας, δηλαδή ἦταν ἴσο μέ τὸ $\frac{1}{2}$ τῆς ἐργάσιμης ἡμέρας ἢ μέ $\frac{9}{18}$ τῆς). Εἶναι τώρα τὸ προϊόν 100 ἡμερῶν ἐργασίας (1 κρτ. = $\frac{100}{180}$ = $\frac{10}{18}$ τῆς ἡμέρας ἐργασίας). Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ἡ ἡμέρα ἐργασίας εἶναι ἴση μέ 12 ὥρες = 60×12 λεπτά = 720 πρῶτα λεπτά. [328] Τὸ $\frac{1}{18}$ μιᾶς ἡμέρας

ἐργασίας εἶναι λοιπὸν = $\frac{720'}{18}$ = 40'. Ἀπ' αὐτὰ τὰ 720 λεπτά τῆς

ὥρας ὁ ἐργάτης δίνει στὸν καπιταλιστὴ τὰ $\frac{9}{18}$ = $\frac{1}{2}$ τῶν 720' = 360'. Ἐπομένως, 60 ἐργάτες τοῦ δίνουν 360×60. Ἀπὸ αὐτὰ τὰ 720 λεπτά ὁ ἐργάτης δίνει στή δεύτερη περίπτωση τὰ $\frac{8}{18}$, δηλαδή μόνο 320. Ὁ πρῶτος καπιταλιστὴς ὅμως ἀπασχολεῖ 60 ἐργάτες, κερδίζει λοιπὸν 360'×60. Ὁ δεύτερος ἀπασχολεῖ 100, κερδίζει λοιπὸν 100×320' = 32.000'. Ὁ πρῶτος κερδίζει 360×60 = 21.600'. Ἄρα ὁ δεύτερος κερδίζει περισσότερο ἀπὸ τὸν πρῶτο, ἐπειδὴ οἱ 100 ἐργάτες πρὸς 320 λεπτά τὴν ἡμέρα παράγουν περισσότερο ἀπὸ τοὺς 60 πρὸς 360 λεπτά. Αὐτὸ γίνεται λοιπὸν μόνο, γιὰτὶ ἀπασχολεῖ 40 ἐργάτες περισσότερους. Κερδίζει ὅμως σχετικὰ λιγότερα ἀπὸ τὸν κάθε ἐργάτη. Κερδίζει, παρ' ὅλον ὅτι ἔχει πέσει τὸ ποσοστὸ τῆς ὑπεραξίας, ἐπομένως ἔχει πέσει ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας, ἐπομένως ἔχουν ἀνέβει τὰ ἔξοδα παραγωγῆς τοῦ πραγματικοῦ μισθοῦ, δηλαδή ἡ περιεχόμενη σ' αὐτὸν ποσότητα ἐργασίας. Ἐλα ὅμως πού ὁ κ. Μίλλ ἤθελε νὰ ἀποδείξει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο.

* Οἱ λέξεις μέσα στίς ἀγκύλες ὑπάρχουν στή ρωσικὴ μετάφραση. — Σημ. μετ.

Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ὁ καπιταλιστής I, πού δέν ἔκανε τήν «εφεύρεση» νά παράγει σιτάρι χωρίς σπόρο καί πάγιο κεφάλαιο, χρησιμοποιεῖ ἐπίσης 100 ἡμέρες ἐργασίας (ὅπως καί ὁ καπιταλιστής II), ἐνῶ στὸν πῖο πάνω ὑπολογισμό χρησιμοποιεῖ μόνο 90 ἡμέρες ἐργασίας. Θά ἔπρεπε λοιπὸν νά χρησιμοποιήσῃ ἀκόμα 10 ἡμέρες ἐργασίας, ἀπὸ τίς ὁποῖες οἱ $3\frac{1}{3}$ γιὰ τὸ σταθερὸ τοῦ κεφάλαιο (γιὰ τὸν σπόρο καί γιὰ τὸ πάγιο κεφάλαιο), $3\frac{1}{3}$ γιὰ τοὺς μισθοὺς. Τὸ προϊόν αὐτῶν τῶν 10 ἡμερῶν ἐργασίας πάνω στὴ βάση τῆς παλιᾶς τοῦ κλίμακας παραγωγῆς = 20 κουάρτερ, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὅμως τὰ $6\frac{2}{3}$ κρτ. ἀντικατασταίνουν σταθερὸ κεφάλαιο καί τὰ $12\frac{4}{3}$ ἀποτελοῦν τὸ προϊόν $6\frac{2}{3}$ ἡμερῶν ἐργασίας, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ $6\frac{1}{3}$ εἶναι μισθοὶ καί τὰ $6\frac{2}{3}$ ὑπεραξία.

Θά εἶχαμε ἔτσι τὸν παρακάτω λογαριασμό:

Σταθερὸ κεφάλαιο	Μισθὸς ἐργασίας	Συνολικὸ προϊόν	Ἑπεραξία	Ποσοστὸ ὑπεραξίας
$66\frac{2}{3}$ κρτ. ($33\frac{2}{3}$ ἡμέρες ἐργασίας)	$66\frac{2}{3}$ κρτ. (Μισθὸς γιὰ $66\frac{2}{3}$ ἡμέρες ἐργασίας)	200 κρτ. (100 ἡμέρες ἐργασίας)	$66\frac{2}{3}$ κρτ. ($33\frac{2}{3}$ ἡμέρες ἐργασίας)	100%

Μέ ἓνα συνολικὸ προϊόν 100 ἡμερῶν ἐργασίας ὁ καπιταλιστής I θά εἶχε ἓνα κέρδος $33\frac{1}{3}$ ἡμερῶν ἐργασίας. Ἡ μέ ἓνα συνολικὸ προϊόν 200 κρτ. θά εἶχε $66\frac{1}{3}$ κουάρτερ κέρδη. Ἡ, ἂν τὸ προκαταβλημένο κεφάλαιό τοῦ τὸ ὑπολογίσουμε σέ κουάρτερ, $133\frac{1}{3}$ κρτ. (τὸ προϊόν $66\frac{2}{3}$ ἡμερῶν ἐργασίας), θά εἶχε κέρδος $66\frac{1}{3}$ κουάρτερ, ἐνῶ ὁ καπιταλιστής II μέ δαπάνη 100 κρτ. θά εἶχε 80 κρτ. κέρδος. Ἐτσι τὸ κέρδος τοῦ καπιταλιστῆ II θά ἦταν μεγαλύτερο ἀπὸ τοῦ καπιταλιστῆ I. Ὅμως, ἐπειδὴ ὁ καπιταλιστής I παράγει στὸν ἴδιο χρόνο ἐργασίας 200 κουάρτερ, στὸ διάστημα τοῦ ὁποῖου ὁ καπιταλιστής I παράγει 180 κρτ. — τὸ 1 κρτ. τοῦ I = $\frac{1}{2}$ ἡμέρα ἐργασίας καί τὸ 1 κρτ. τοῦ II = $\frac{10}{18}$ ἢ $\frac{5}{9}$ τῆς ἡμέρας ἐργασίας, δηλαδή περιέχει $\frac{1}{2}$ τοῦ 1 ἑνατου ἢ $\frac{1}{18}$ περισσότερο χρόνο ἐργασίας, δηλαδή θά ἦταν πῖο ἀκριβό — γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ὁ καπιταλιστής I θά ἐκτόπιζε ἀπὸ τὴν ἀγορὰ τὸν καπιταλιστῆ II. Ὁ τελευταῖος θά ὑποχρεωνόταν νά ἐγκαταλείψῃ τὴν εφεύρεσή του καί νά συμμορφωθῇ μέ τὰ παλιά, μέ τὴν χρησιμοποίησιν σπόρου καί πάγιου κεφαλαίου γιὰ τὴν παραγωγή σιταριού.

Τὸ κέρδος τοῦ καπιταλιστῆ I μέ παραγωγή 120 κρτ. θά ἀποτελοῦνταν ἀπὸ 60 κρτ. ἢ 50% (τὸ ἴδιο ὅπως στά $66\frac{2}{3}$ κρτ. μέ παραγωγή 133 $\frac{1}{3}$ κρτ.).

Τὸ κέρδος τοῦ καπιταλιστῆ II θά ἀποτελοῦνταν ἀπὸ 80 κρτ. μέ παραγωγή 100 κρτ. ἢ 80%.

Τό κέρδος τοῦ II: I = 80:50 = 8:5 = 1:5/8.

Ἀντίθετα ἡ ὑπεραξία τοῦ II: I = 80:100 = 8:10 = 1:10/8 = 1:12/8 = 1:1 1/4.

Τό ποσοστό τοῦ κέρδους τοῦ II εἶναι κατά 30% μεγαλύτερο ἀπό τοῦ I.

Ἡ ὑπεραξία τοῦ II εἶναι κατά 20% μικρότερη ἀπό τοῦ I.

Ὁ καπιταλιστής II χρησιμοποιεῖ 66 2/3% περισσότερους ἐργάτες, ἐνῶ ὁ καπιταλιστής I ἀπό 1 ἡμέρα ἐργασίας ἰδιοποιεῖται μόνο 1/8 ἢ 12 1/2% περισσότερη ἐργασία.

[329] Ὁ κ. Μίλλ ἀπόδειξε λοιπόν ὅτι ὁ καπιταλιστής I, πού χρησιμοποιεῖ συνολικά 90 ἡμέρες ἐργασίας, ἀπό τίς ὁποῖες τό 1/3 περιέχεται στό σταθερό κεφάλαιο (στό σπόρο, στίς μηχανές κλπ.), ἀπασχολεῖ 60 ἐργάτες, στούς ὁποίους ὅμως πληρώνει μόνο τίς 30 μέρες, ὅτι αὐτός ὁ καπιταλιστής παράγει τό 1 κουάρτερ σιτάρι σέ 1/2 ἡμέρα ἢ σέ 9/18 τῆς ἡμέρας. Ἐτσι μέ τίς 90 ἡμέρες ἐργασίας παράγει 180 κρτ. ἀπό τά ὁποῖα τά 60 κρτ. καλύπτουν τίς 30 ἡμέρες ἐργασίας πού περιέχει τό σταθερό κεφάλαιο, 60 κρτ. καλύπτουν τόν μισθό γιά 60 ἡμέρες ἐργασίας ἢ τό προϊόν 30 ἡμερῶν ἐργασίας, καί 60 κρτ. τήν ὑπεραξία (ἢ τό προϊόν 30 ἡμερῶν ἐργασίας). Ἡ ὑπεραξία αὐτοῦ τοῦ καπιταλιστῆ I = 100%. Τό κέρδος του = 50%. Αὐτό γίνεται, ἐπειδή τά 60 κρτ. ὑπεραξία ὑπολογίστηκαν ὄχι πάνω στή βάση τῶν 60 κρτ., δηλαδή πάνω στή βάση τοῦ μέρους ἐκείνου τοῦ κεφαλαίου πού δαπανήθηκε γιά μισθοῦς, ἀλλά πάνω στή βάση τῶν 120 κρτ., δηλαδή πάνω στή βάση διπλάσιου κεφαλαίου (δηλαδή τοῦ μεταβλητοῦ + τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου).

Ἀπόδειξε ἀκόμα ὅτι ὁ καπιταλιστής II, πού χρησιμοποιεῖ 100 ἡμέρες ἐργασίας, ἀπό τίς ὁποῖες προκαταβάλλει 0 σέ σταθερό κεφάλαιο (χάρη στήν ἐφεύρεσή του), προσφέρει ἓνα προϊόν 180 κρτ. Ἐπομένως τό 1 κουάρτερ = 10/18 τῆς ἡμέρας ἐργασίας ἢ εἶναι ἀκριβότερο κατά 1/18 τῆς ἡμέρας (40') ἀπό τοῦ καπιταλιστῆ I. Ἡ ἐργασία του εἶναι λιγότερο παραγωγική κατά τό 1/18. Ἐφόσον ὁ ἐργάτης ἐξακολουθεῖ νά παίρνει 1 κρτ. μισθό τήν ἡμέρα, ὁ μισθός του ἔχει ἀνέβει σέ πραγματική ἀξία κατά τό 1/18, δηλαδή στόν ἀπαιτούμενο γιά τήν παραγωγή του χρόνο ἐργασίας. Παρ' ὄλον ὅτι τά ἔξοδα παραγωγῆς τοῦ μισθοῦ ἔχουν τώρα ἀνέβει κατά 1/18, καί τό συνολικό προϊόν τοῦ καπιταλιστῆ II εἶναι μικρότερο σέ σχέση μέ τόν χρόνο ἐργασίας, ἢ δε παραγμένη ἀπ' αὐτόν ὑπεραξία φτάνει μόνο 80%, ὅταν ἦταν 100 τοῦ καπιταλιστῆ I, τό ποσοστό τοῦ κέρδους του εἶναι ὡστόσο 80%, ἐνῶ τοῦ καπιταλιστῆ I ἦταν 50%. Γιατί; Ἐπειδή, παρά τό γεγονός ὅτι τά ἔξοδα παραγωγῆς

του μισθοῦ ἔχουν ἀνέβει γιά τόν καπιταλιστή II, αὐτός χρησιμοποιεῖ περισσότερους ἐργάτες, καί ἐπειδή γιά τόν καπιταλιστή II τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας εἶναι ἴσο μέ τό ποσοστό τοῦ κέρδους, ἐπειδή σχετίζεται μόνο μέ τό προκαταβλημένο σέ μισθό κεφάλαιο καί ἐπειδή τό σταθερό κεφάλαιο = 0. Ὁ Μίλλ ὅμως ἤθελε ἀντίθετα νά ἀποδείξει ὅτι ἡ ἀνοδος τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους προέκυψε ἀπό μιά μείωση τῶν ἐξόδων παραγωγῆς τοῦ μισθοῦ ἐργασίας, σύμφωνα μέ τόν νόμο τοῦ Ρικάρντο. Εἶδαμε ὅτι ἡ ἀνοδος αὐτή σημειώθηκε παρὰ τήν αὔξηση τῶν ἐξόδων παραγωγῆς τοῦ μισθοῦ ἐργασίας, ὅτι ἐπομένως εἶναι λαθεμένος ὁ νόμος τοῦ Ρικάρντο, ὅταν ταυτίζονται ἄμεσα τό κέρδος καί ἡ ὑπεραξία, αὐτό ὅμως ὅταν μέ τό ποσοστό τοῦ κέρδους ἐννοεῖται ἡ σχέση τῆς ὑπεραξίας ἢ τοῦ συνολικοῦ κέρδους (πού εἶναι ἴσο μέ τήν ὑπεραξία) πρὸς τή συνολική ἀξία τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου.

Ὁ κ. Μίλλ συνεχίζει:

«Μιά ἀπόδοση 180 κρτ. δέν μπορούσε νά ἐπιτευχθεῖ προηγούμενα χωρίς τήν δαπάνη 120 κρτ., τώρα πετυχαίνεται μέ δαπάνη ὄχι μεγαλύτερη ἀπό 100».

Ὁ κ. Μίλλ ξεχνάει ὅτι στό πρῶτο μέρος ἡ δαπάνη 120 κρτ. εἶναι ἴση μέ δαπάνη 60 ἡμερῶν ἐργασίας. Καί ὅτι στή δεύτερη περίπτωση ἡ δαπάνη 100 κρτ. εἶναι ἴση μέ δαπάνη $55\frac{5}{9}$ ἡμερῶν ἐργασίας. (Δηλαδή στήν πρώτη περίπτωση 1 κουάρτερ εἶναι ἴσο μέ $\frac{9}{18}$ τῆς ἡμέρας ἐργασίας, στή δεύτερη μέ $\frac{10}{18}$).

«Τά 180 κουάρτερ σιτάρι, ἐξακολουθοῦν νά εἶναι τό ἀποτέλεσμα τῆς ἴδιας μέ πρὶν ποσότητας ἐργασίας, τῆς ἐργασίας 100 ἐργατῶν».

(Συγνώμη! Τά 180 κουάρτερ ἦταν προηγούμενα τό ἀποτέλεσμα 90 ἡμερῶν ἐργασίας, ἐνῶ τώρα εἶναι 100 ἐργατῶν).

«Γι' αὐτό ἓνα κουάρτερ σιτάρι εἶναι ἀκόμα τό προῖόν τῆς ἐργασίας τῶν $\frac{10}{18}$ τοῦ ἑνός ἐργάτη».

(Συγνώμη! Προηγούμενα ἦταν τό προῖόν τῶν $\frac{9}{18}$ τῆς ἐργασίας τοῦ ἑνός ἐργάτη),

«ἐπειδή ἓνα κουάρτερ σιτάρι, πού εἶναι ἡ ἀμοιβή ἑνός μόνο ἐργάτη, εἶναι στήν πραγματικότητα τό προῖόν τῆς ἴδιας μέ πρὶν ἐργασίας».

(Συγνώμη! Πρῶτον, τό 1 κρτ. σιτάρι εἶναι τώρα «στήν πραγματικότητα τό προῖόν» $\frac{10}{18}$ τῆς ἡμέρας, ἐνῶ προηγούμενα ἦταν τό προῖόν $\frac{9}{18}$, κοστίζει δηλαδή $\frac{1}{18}$ τῆς ἡμέρας περισσότερη ἐργασία καί, δεύτερο, ἡ ἀμοιβή ἑνός μόνο ἐργάτη, ἀδιάφορο ἂν τό 1 κρτ. κοστίζει τά $\frac{9}{18}$

ἢ τὰ $\frac{10}{18}$ τῆς ἡμέρας του, δέν πρέπει ποτέ νά συγχέεται μέ τό προϊόν τῆς ἐργασίας του, ἀλλά εἶναι πάντοτε ἓνα μόνο μέρος τοῦ προϊόντος αὐτοῦ),

«εἶναι τώρα τό προϊόν τῶν $\frac{10}{18}$ τῆς ἐργασίας ἑνός ἐργάτη καί τίποτα παραπάνω» (αὐτό εἶναι σωστό), «ἐνῶ προηγούμενα ἀπαιτοῦνταν γιά τήν παραγωγή του ἡ προσθήκη αὐτῆς τῆς ποσότητας ἐργασίας + μιά δαπάνη μέ τή μορφή ἐπιστροφῆς κέρδους, πράγμα πού σημαίνει $\frac{1}{5}$ περισσότερο» [σελ. 102, 103].

Γιά σταμάτα! Πρῶτον, ὅπως [330] εἰπώθηκε ἐπανειλημμένα, εἶναι λάθος ὅτι τό 1 κρτ. κόστισε προηγούμενφ $\frac{10}{18}$ τῆς ἡμέρας ἐργασίας, ἀφοῦ κόστισε μόνο $\frac{9}{18}$. Ἀκόμα μεγαλύτερο λάθος εἶναι (ἂν θά ἦταν δυνατή μιά διαβάθμιση τοῦ ἀπόλυτα λαθεμένου), ἂν σ' αὐτά τὰ $\frac{9}{18}$ τῆς ἡμέρας ἐργασίας συμπεριλαμβανόταν «ἡ προσθήκη τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ κέρδους, πράγμα πού θά σήμαινε $\frac{1}{5}$ περισσότερο». Μέ 90 ἡμέρες ἐργασίας (ἂν συνυπολογιστοῦν τό σταθερό κεφάλαιο καί τό μεταβλητό κεφάλαιο) παράγονται 180 κουάρτερ. Τά 180 κουάρτερ = 90 ἡμέρες ἐργασίας. Τό 1 κρτ. = $\frac{90}{180} = \frac{1}{2}$ τῆς ἡμέρας ἐργασίας = $\frac{9}{18}$. Δέν γίνεται ἐπομένως καμιά «προσθήκη» σ' αὐτά τὰ $\frac{9}{18}$ τῆς ἡμέρας ἐργασίας ἢ στό $\frac{1}{2}$ τῆς ἡμέρας ἐργασίας, πού κόστισε τό 1 κουάρτερ στήν περίπτωση ἀριθ. 1.

Ἐδῶ ὅμως ἀνακαλύπτουμε τήν καθεαυτό πλάνη, γύρω ἀπό τήν ὁποία κινεῖται στά κρυφά ὅλη ἡ ἀνοησία. Ὁ Μίλλ γελοιοποίησε τόν ἑαυτό του, προϋποθέτοντας ὅτι, ἂν 120 κουάρτερ εἶναι τό προϊόν 60 ἡμερῶν ἐργασίας, τότε τό προϊόν μοιράζεται σέ δύο ἴσα μέρη ἀνάμεσα στούς 60 ἐργάτες καί στόν καπιταλιστή καί ὅτι τά 60 κρτ. πού ἀποτελοῦν τό σταθερό κεφάλαιο μπορούσαν νά εἶναι τό προϊόν 40 ἡμερῶν ἐργασίας. Θά μπορούσαν ὅμως νά εἶναι τό προϊόν μόνο 30 ἡμερῶν ἐργασίας, ὁποιαδήποτε κι ἂν εἶναι ἡ ἀναλογία στήν ὁποία μοιράζονται τά 60 κρτ. μεταξύ τους ὁ καπιταλιστής καί οἱ ἐργάτες, πού παράγουν αὐτά τά 60 κρτ. Ἀλλά ἄς τ' ἀφήσουμε αὐτό. Γιά νά ἀποσαφηνίσουμε ἐντελῶς τήν πλάνη, θά ὑποθέσουμε ὅτι δέν ἀνάγεται σέ κέρδος τό $\frac{1}{3}$ τῶν 60 κρτ. τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου ἢ τά 20 κρτ. ἀλλά ὅλη ἡ ποσότητα τῶν 60 κουάρτερ. Τόσο περισσότερο μπορούμε νά κάνουμε αὐτή τήν προϋπόθεση, πού γίνεται ὄχι πρὸς τό δικό μας συμφέρον, ἀλλά πρὸς τό συμφέρον τοῦ Μίλλ, γιατί ἀπλοποιεῖ τό πρόβλημα. Ἐξάλλου θά πρέπει ἀκόμα νά ἀποδόσουμε μάλλον στόν καπιταλιστή, πού παράγει τό σταθερό κεφάλαιο τῶν 60 κουάρτερ, τήν ἐφεύρεση, ὅτι βάζει νά ἐργάζονται ὠρεάν ἐπί 30 ἡμέρες ἐργασίας χωρίς νά τοὺς πληρώνει ὁποιοδήποτε μισθό 30 ἐργάτες, οἱ ὁποῖοι παράγουν 60 κρτ. ἢ τήν ἀξία

τους (ὅπως γίνεται λ.χ. μέ τή μορφή τῆς ἀγγαρείας), ἀντί νά τήν ἀποδόσουμε στόν καπιταλιστή τοῦ Μίλλ, ὁ ὁποῖος χάρη σέ κάποια «ἐφεύρεση» παράγει 180 κουάρτερ σιτάρι χωρίς σπόρο καί πάγιο κεφάλαιο. Ἄς ὑποθέσουμε λοιπόν ὅτι στά 60 κρτ. περιέχεται μόνο κέρδος τοῦ κεφαλαίου II, πού παράγει τό σταθερό κεφάλαιο τοῦ κεφαλαίου I, ἐπειδή τό κεφάλαιο II θά εἶχε νά πουλήσει τό προϊόν 30 ἡμερῶν ἐργασίας, χωρίς νά πληρώσει οὔτε δεκάρα στους 30 ἐργάτες, ὁ καθένας ἀπό τούς ὁποίους ἐργάστηκε μιά μέρα. Θά ἦταν λοιπόν σωστό νά πούμε ὅτι αὐτά τά 60 κουάρτερ, πού ἀνάγονται σέ κέρδος μόνο, μπαίνουν στά ἔξοδα παραγωγῆς τοῦ μισθοῦ ἐργασίας τοῦ καπιταλιστῆ I καί ἀποτελοῦν «προσθήκη» στόν χρόνο πού ἐργάστηκαν αὐτοί οἱ ἐργάτες;

Φυσικά ὁ καπιταλιστής καί οἱ ἐργάτες ἀριθ. 1 δέν θά μπορούσαν νά παραγάγουν 120 κουάρτερ, γενικά δέν θά μπορούσαν νά παραγάγουν οὔτε ἓνα κουάρτερ σιτάρι, χωρίς τά 60 κουάρτερ πού ἀποτελοῦν τό σταθερό τους κεφάλαιο καί πού ἀνάγονται μόνο σέ κέρδος. Ἀποτελοῦν γι' αὐτά ἀναγκαίους ὄρους παραγωγῆς καί μάλιστα ὄρους παραγωγῆς, πού ἐπιπλέον πρέπει νά πληρωθοῦν. Εἶχαν ὅμως χρειαστεῖ τά 60 κρτ. γιά νά παραγάγουν 180 κρτ. Ἀπ' αὐτά τά 180 κρτ. τά 60 ἀντικατασταίνουν τά πῶ πάνω 60 κρτ. Τά 120 κρτ. τους, τό προϊόν τῶν 60 ἡμερῶν ἐργασίας τους, δέν θίγονται ἀπ' αὐτό. Ἄν μπορούσαν νά παραγάγουν τά 120 κρτ. χωρίς τά 60 κρτ. πού ἀποτελοῦν τό σταθερό κεφάλαιό τους, τότε τό προϊόν τους θά ἦταν ἴδιο μέ τό προϊόν τῶν 60 ἡμερῶν ἐργασίας. Τό συνολικό προϊόν ὅμως θά ἦταν μικρότερο, ἀκριβῶς, γιατί δέν θά ἀναπαράγονταν τά προϋπάρχοντα 60 κουάρτερ. Τό ποσοστό κέρδους τοῦ καπιταλιστῆ θά ἦταν μεγαλύτερο, ἐπειδή στά ἔξοδά του παραγωγῆς δέν θά περιλαβαίνονταν τά ἔξοδα, τό κόστος γιά τούς ὄρους παραγωγῆς πού τοῦ δίνουν τή δυνατότητα νά βγάλει ὑπεραξία ἴση μέ τήν ἀξία 60 κρτ. Τοῦ κοστίζουν τώρα μιά δαπάνη 120 κρτ. Αὐτή ἡ δαπάνη γιά τό σταθερό κεφάλαιο μπαίνει λοιπόν στά ἔξοδα παραγωγῆς τοῦ καπιταλιστῆ, ὄχι ὅμως στά ἔξοδα παραγωγῆς τοῦ μισθοῦ.

Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι χάρη σέ κάποια «ἐφεύρεση» ὁ καπιταλιστής III μπορεῖ ἐξίσου, χωρίς νά πληρώσει τούς ἐργάτες του, νά παραγάγει 60 κρτ. σέ 15 ἡμέρες ἐργασίας, [ἀντί σέ 30], αὐτό ἐνμέρει γιατί χρησιμοποιοῖ καλύτερες μηχανές κλπ. Αὐτός ὁ καπιταλιστής III θά ἐκτόπιζε ἀπό τήν ἀγορά τόν καπιταλιστή II καί θά κατακτοῦσε τήν πελατεία τοῦ καπιταλιστῆ I. Ἐπομένως, γιά τόν καπιταλιστή θά ἔπεφταν τά ἔξοδα [331] ἀπό 60 σέ 45 ἡμέρες ἐργασίας. Ὅπως καί προηγουμένα, οἱ ἐργάτες θά χρειάζονταν 60 ἡμέρες ἐργασίας, γιά νά παραγάγουν

μέ 60 κρτ. [σταθερό κεφάλαιο] 180 κρτ. σιτάρι. Καί θά χρειάζονταν 30 ἡμέρες ἐργασίας, γιά νά παράγουν τόν μισθό τους. Γι' αὐτούς τό 1 κουάρτερ = $\frac{1}{2}$ ἡμέρα ἐργασίας. Τά 180 κρτ. ὅμως κόστισαν στόν καπιταλιστή μόνο μιά δαπάνη 45 ἡμερῶν ἐργασίας ἀντί 60. Μιά ὅμως πού θά ἦταν ἀνούσιο νά ὑποθέσουμε ὅτι τό σιτάρι μέ τήν ὀνομασία σπόρος κοστίζει λιγότερο χρόνο ἐργασίας ἀπ' ὅ,τι κοστίζει γενικά μέ τήν ὀνομασία σιτάρι, θά ἔπρεπε νά ὑποθέσουμε ὅτι στά πρῶτα 60 κρτ. σιτάρι ὁ σπόρος κοστίζει τόσο, ὅσο καί πρὶν, ὅτι ὅμως χρειάζεται λιγότερος σπόρος ἢ ὅτι ἔχει φτηνώνει τό συστατικό τῆς ἀξίας πού περιέχεται σάν πάγιο κεφάλαιο στά 60 κουάρτερ.

Ἄς κρατήσουμε πρῶτα αὐτό πού προέκυψε ἀπό τήν ἀνάλυση τῆς «περιγραφῆς» τοῦ Μίλλ.

Πρῶτο, ἔχει γίνει καταφανές τό ἐξῆς: Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι τά 120 κρτ. εἶχαν παραχθεῖ, χωρίς νά χρησιμοποιηθεῖ καθόλου σταθερό κεφάλαιο καί ὅτι ἐξακολουθοῦν νά εἶναι τό προϊόν 60 ἡμερῶν ἐργασίας, ἐνῶ προηγούμενα τά 180 κρτ. — ἀπό τά ὅποια τά 60 ἦταν σταθερό κεφάλαιο — ἦταν ἴσα μέ τό προϊόν 90 ἡμερῶν ἐργασίας. Στήν περίπτωση αὐτή τό κεφάλαιο τῶν 60 κρτ πού ἔχει διατεθεῖ γιά τόν μισθό ἐργασίας = 30 ἡμέρες ἐργασίας, πού ἐξουσιάζει ὅμως 60 ἡμέρες ἐργασίας, ἀποφέρει τό ἴδιο μέ πρὶν προϊόν, 120 κουάρτερ. Θά ἔμενε ἐπίσης ἀμετάβλητη ἡ ἀξία αὐτοῦ τοῦ προϊόντος, δηλαδή 1 κουάρτερ = $\frac{1}{2}$ ἡμέρα ἐργασίας. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι προηγούμενα τό προϊόν ἦταν ἴσο μέ 180 κρτ. ἀντί 120 κρτ. πού εἶναι τώρα, τά παραπανήσια 60 κρτ. ὅμως ἀντιπροσώπευαν μόνο τόν περιεχόμενο στό σταθερό κεφάλαιο χρόνο ἐργασίας. Ἐπομένως τά ἔξοδα παραγωγῆς τοῦ μισθοῦ ἔμειναν ἀμετάβλητα, ἀμετάβλητος ἔμεινε καί ὁ ἴδιος ὁ μισθός καί σάν ἀξία χρήσης καί σάν ἀξία ἀνταλλακτική, τό 1 κρτ. = $\frac{1}{2}$ ἡμέρα ἐργασίας. Τό ἴδιο θά ἔμενε ἀμετάβλητη ἡ ὑπεραξία, δηλαδή 60 κρτ. γιά 60 κρτ. ἢ $\frac{1}{2}$ ἡμέρα ἐργασίας γιά $\frac{1}{2}$ ἡμέρα ἐργασίας. Ἐκφρασμένη σέ ποσοστά ἡ ὑπεραξία ἦταν καί στίς δύο περιπτώσεις = 100%. Καί ὅμως στήν πρώτη περίπτωση τό ποσοστό τοῦ κέρδους ἦταν μόνο 50%, ἐνῶ τώρα φτάνει τό 100%. Αὐτό μόνο καί μόνο γιὰτί 60:60=100% καί 60:120=50%. Αὐτή ἡ αὔξηση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους ἐδῶ δέν προέρχεται ἀπό μιά ἀλλαγῆ στα ἔξοδα παραγωγῆς τοῦ μισθοῦ, ἀλλά ἀπλούστατα γιὰτί τό σταθερό κεφάλαιο ὑποτέθηκε ὅτι = 0. Θά συνέβαινε περίπου τό ἴδιο, ἂν μειωνόταν ἡ ἀξία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, συνεπῶς καί ἡ ἀντίστοιχη ἀξία τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου. Ἄρα μεγαλώνει ἡ ἀναλογία τῆς ὑπεραξίας σέ σχέση μέ τό κεφάλαιο, καί ἡ ἀναλογία αὐτή εἶναι τό ποσοστό τοῦ κέρδους.

Σάν ποσοστό του κέρδους ή υπεραξία υπολογίζεται πάνω στη βάση όχι μόνο του μέρους εκείνου του κεφαλαίου που αυξάνει πραγματικά και δημιουργεί υπεραξία, δηλαδή εκείνου του μέρους του κεφαλαίου που διατέθηκε για μισθό εργασίας, αλλά και πάνω στη βάση της αξίας της πρώτης ύλης και της μηχανής, ή αξία των οποίων επανεμφανίζεται μόνο στο προϊόν. Έκτός απ' αυτό, υπολογίζεται πάνω στη βάση της αξίας ολόκληρης της μηχανής και όχι μόνο του μέρους της εκείνου που μπαίνει πραγματικά στο προτσές αξιοποίησης, ή φθορά του οποίου πρέπει ν' αντικατασταθεί, αλλά και του μέρους της εκείνου που μπαίνει μόνο στο προτσές εργασίας.

Δεύτερο: Στο δεύτερο παράδειγμα προϋποτέθηκε [από τον Μίλλ] ότι, ενώ το κεφάλαιο I παράγει 180 κουάρτερ, = 90 ημέρες εργασίας, έτσι ώστε τά 60 κρτ. (ή οι 30 ημέρες εργασίας) να αποτελούν το σταθερό κεφάλαιο, άλλα 60 κρτ. (για 60 ημέρες εργασίας, από τις οποίες οι 30 πληρώνονται στους εργάτες) αποτελούν το μεταβλητό κεφάλαιο, τον μισθό, και τά 60 κρτ. συγκροτούν την υπεραξία (30 ημέρες εργασίας). Αντίθετα, το κεφάλαιο II παράγει επίσης 180 κρτ., εδώ όμως αυτά τά 180 κρτ. = 100 ημέρες εργασίας, από τά οποία 100 κρτ. = μισθός εργασίας και 80 κρτ. = υπεραξία. Όλο το προκαταβλημένο κεφάλαιο διατέθηκε εδώ για μισθούς εργασίας. Έδώ το σταθερό κεφάλαιο = 0. Η πραγματική αξία του μισθού εργασίας έχει ανέβει, παρ' όλον ότι έμεινε ίδια ή αξία χρήσης που παίρνει ο εργάτης και ο οποίος είναι ίσος μέ 1 κουάρτερ. Τό 1 κουάρτερ όμως είναι ίσο μέ $\frac{10}{18}$ της εργάσιμης ημέρας, ενώ προηγούμενα ήταν $\frac{9}{18}$. Η υπεραξία έπεσε από 100% στα 80%, δηλαδή κατά $\frac{1}{5}$ = 20%. Τό ποσοστό του κέρδους ανέβηκε από 50 σε 80, δηλαδή κατά $\frac{3}{5}$ = 60%. Στην περίπτωση αυτή λοιπόν τό πραγματικό κόστος παραγωγής του μισθού εργασίας, όχι μόνο δέν έμεινε αμετάβλητο, αλλά έχει ανέβει. Η εργασία έγινε λιγότερο παραγωγική και γι' αυτό έπεσε ή πρόσθετη εργασία. Και όμως ανέβηκε τό ποσοστό του κέρδους. Γιατί; Πρώτο, επειδή εδώ δέν υπάρχει σταθερό κεφάλαιο, και γι' αυτό τό ποσοστό του κέρδους είναι ίσο μέ τό ποσοστό της υπεραξίας. Σε όλες τις περιπτώσεις, στις οποίες τό κεφάλαιο δέν διατίθεται αποκλειστικά για μισθό εργασίας, πράγμα που είναι κάτι σχεδόν τό αδύνατο στην καπιταλιστική παραγωγή, πρέπει τό ποσοστό του κέρδους να είναι πάντα μικρότερο από τό ποσοστό της υπεραξίας, και πρέπει να είναι μικρότερο στην ίδια αναλογία, στην οποία ή συνολική αξία του προκαταβλημένου κεφαλαίου είναι μεγαλύτερη από την αξία του μέρους εκείνου του κεφαλαίου, που διατέθηκε για μισθό εργασίας. Δεύτερο, ό καπιταλιστής

II άπασχολεί σέ άσύγκριτα μεγαλύτερη άναλογία περισσότερους έργα-
τες άπ' ό,τι ό καπιταλιστής I, σέ άσύγκριτα μεγαλύτερη άναλογία
άπ' ό,τι είναι ή διαφορά τής παραγωγικότητας τών αντίστοιχων έρ-
γασιών πού χρησιμοποιούν καί ό ένας καί ό άλλος.

Τρίτο: 'Από μιάν άποψη οί περιπτώσεις πού αναφέρθηκαν στίς
παραγράφους πρώτο καί δεύτερο έξαντλούν τήν άπόδειξη ότι ή άλλαγή
στό ποσοστό του κέρδους μπορεί νά έπισυμβεί έντελώς ανεξάρτητα άπό
τό κόστος παραγωγής του μισθού. Αυτό γίνεται, έπειδή στήν παράγρα-
φο: πρώτο, άποδείχτηκε ότι τό ποσοστό του κέρδους μπορεί ν' ανεβαί-
νει, παρ' όλον ότι μένουν ίδια τά έξοδα παραγωγής τής έργασίας.
Στήν παράγραφο: δεύτερο, άποδείχτηκε ότι σέ σύγκριση μέ τό I ανε-
βαίνει τό ποσοστό του κέρδους για τό κεφάλαιο II, παρ' όλον ότι πέ-
φτει ή παραγωγικότητα τής έργασίας, δηλαδή παρ' όλον ότι ανεβαί-
νουν τά έξοδα παραγωγής του μισθού. Έχει λοιπόν άποδειχτεί μέ τήν
ίδια [VIII-332] περίπτωση πώς άν αντίθετα συγκριθεί τό κεφάλαιο I,
μέ τό κεφάλαιο II, τό ποσοστό του κέρδους πέφτει παρ' όλον ότι ανε-
βαίνει τό ποσοστό τής ύπεραξίας, παρ' όλον ότι ανεβαίνει ή παραγωγι-
κότητα τής έργασίας, παρ' όλον ότι πέφτουν τά έξοδα παραγωγής του
μισθού. Για τό κεφάλαιο I αυτά τά έξοδα είναι για τό ένα κουάρτερ
μόνο $\frac{9}{18}$ τής ήμέρας έργασίας, για τό κεφάλαιο II όμως είναι $\frac{10}{18}$ τής
ήμέρας έργασίας καί όμως τό ποσοστό του κέρδους είναι για τό κεφά-
λαιο II κατά 60% μεγαλύτερο άπ' ό,τι για τό κεφάλαιο I. Σέ όλες
αυτές τίς περιπτώσεις οί άλλαγές στό ποσοστό του κέρδους όχι μόνο δέν
καθορίζονται άπό τίς άλλαγές στά έξοδα παραγωγής του μισθού, αλλά
γίνονται στίς ίδιες άναλογίες. Πρέπει βέβαια νά σημειωθεί τώρα ότι άπ'
όλα αυτά δέν έπεται, ότι ή μιά κίνηση είναι ή αίτία τής άλλης (δηλα-
δή ότι λ.χ. τό ποσοστό του κέρδους πέφτει, έπειδή πέφτουν τά έξοδα
παραγωγής, ή ότι δέν ανεβαίνει, έπειδή ανεβαίνουν τά έξοδα παραγω-
γής του μισθού), αλλά μόνον ότι άλλα περιστατικά παραλύουν τίς
αντίθετες επιδράσεις. 'Οπωσδήποτε όμως είναι λαθεμένος ό νόμος του
Ρικάρντο, ότι οί άλλαγές στό ποσοστό του κέρδους συντελοῦνται σέ
αντίθετη κατεύθυνση άπό τίς άλλαγές στον μισθό έργασίας, καί ότι ή
μιά ανεβαίνει έπειδή ή άλλη πέφτει καί αντίστροφα. 'Ο νόμος αυτός
είναι άληθινός μόνο για τό ποσοστό τής ύπεραξίας. 'Ωστόσο ύπάρχει
έδω (όχι πάντα) μιά αναγκαία συνάρτηση στό ότι τό ποσοστό του κέρ-
δους καί ή αξία του μισθού έργασίας ανεβαίνουν καί πέφτουν όχι στήν
αντίθετη, αλλά στήν ίδια κατεύθυνση. 'Εκεί όπου ή έργασία είναι
λιγότερο παραγωγική χρησιμοποιείται περισσότερη χειρωνακτική έρ-
γασία. 'Εκεί όπου ή έργασία είναι πιο παραγωγική χρησιμοποιείται

περισσότερο σταθερό κεφάλαιο. Γι' αυτό έδω τά ίδια περιστατικά, πού προκαλοῦν μιάν άνοδο ή μιá πτώση τοῦ ποσοστοῦ τῆς ύπεραξίας, πρέπει νά έπιφέρουν σέ αντίθετη κατεύθυνση μιá πτώση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους κλπ.

[β) Φαινομενική είναι ή αλλαγή στό ποσοστό τοῦ κέρδους, όταν ο καπιταλιστής αρχίζει νά παράγει ο ίδιος τό σταθερό του κεφάλαιο]

Τώρα όμως θά εξετάσουμε τήν περίπτωση, ὅπως τή συλλογίστηκε πραγματικά ο Μίλλ, παρά τό γεγονός ὅτι δέν τή διατύπωσε σωστά. Αυτό θά εξηγήσει ταυτόχρονα τήν καθεαυτό έννοια τῆς φλυαρίας του σχετικά μέ τό προκαταβλημένο κέρδος τοῦ καπιταλιστή.

Παρά τήν «έφεύρευση» καί παρά τήν ὁποιαδήποτε «προσθήκη» δέν μπορεί νά μείνει τό παράδειγμα ἔτσι ὅπως τό διατύπωσε ο Μίλλ, επειδή περικλείει μιάν απόλυτη αντίφαση καί ἓνα παραλογισμό, πού άναιροῦν τίς ίδιες τίς δικές του προϋποθέσεις.

Άπό τά 180 κουάρτερ τοῦ προϊόντος τά 60 κρτ. (ο σπόρος καί τό πάγιο κεφάλαιο) πρέπει νά είναι ἴσα μέ τά 20 κρτ. γιά τό κέρδος σύν τά 40 κρτ. γιά τίς 40 ἡμέρες έργασίας, ἔτσι ὥστε, αν εκλείψουν τά 20 κρτ. γιά τό κέρδος, νά παραμένουν ὡστόσο οί 40 ἡμέρες έργασίας, μέ τίς ὁποῖες, σύμφωνα μέ τήν προϋπόθεση, οί εργάτες παίρνουν ὀλοκληρο τό προϊόν γιά τήν έργασία τους, ὁπότε είναι αδύνατο νά κατανοηθεῖ από πού προέρχονται τά 20 κρτ. κέρδος καί ή αξία τους. Άν προϋποτίθενται μόνο σάν ὀνομαστική έπαύξηση τῆς τιμῆς, δέν αντιπροσωπεύουν καθόλου χρόνο έργασίας, πού τόν ἰδιοποιήθηκε ο καπιταλιστής, τότε ή εξάλειψή τους πρέπει νά είναι τό ίδιο ἀπολύτως επικερδής ὅσο καί στήν περίπτωση πού στά 60 κρτ. θά συνυπολογίζονταν 20 κρτ. μισθός έργασίας γιά εργάτες πού δέν ἔχουν έργαστει. Ἐπιπλέον: αυτά τά 60 κουάρτερ έδω είναι μόνο μιá έκφραση γιά τήν αξία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου. Πρέπει ὅμως, κατά τόν Μίλλ, νά είναι τό προϊόν 40 ἡμερῶν έργασίας. Ἐξάλλου προϋποτίθεται ὅτι τά ὀπόλοιπα 120 κρτ. είναι τό προϊόν 60 ἡμερῶν έργασίας. Μέ τίς ἡμέρες έργασίας έννοεῖται έδω ἴση μέση έργασία. Ἐπομένως ή προϋπόθεση είναι παράλογη.

Πρέπει λοιπόν νά ὕποτεθεῖ, πρῶτα ὅτι στά 180 κουάρτερ περιέχονται μόνο 90 καί στά 60 κρτ., πού είναι ἴσα μέ τήν αξία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, μόνο 30 ἡμέρες έργασίας. Ἡ προϋπόθεση ὅτι τό κέρδος

εἶναι ἴσο μέ 20 κρτ. ἢ μέ 10 ἡμέρες ἐργασίας μπορεῖ νά ἐκλείψει, εἶναι πάλι χωρίς νόημα. Θά ἔπρεπε στήν πραγματικότητα νά προϋποθεθεῖ ὅτι οἱ 30 ἐργάτες, πού χρησιμοποιοῦνται γιά τήν παραγωγή τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, δέν ἐργάζονται βέβαια ὅλοι στόν ἴδιο καπιταλιστή, ἀπό τήν ἄλλη ὅμως μεριά εἶναι πρόθυμοι νά ἐργάζονται πληρωνόμενοι μόνο τόν μισθό ἐργασίας, τόν μισό χρόνο τῆς ἐργασίας τους, τό δέ ἄλλο μισό νά μὴν τό ὑπολογίζουσι στό ἐμπόρεμά τους. Κοντολογίς, ὅτι εἶναι πρόθυμοι νά πουλήσουν τίς ἡμέρες ἐργασίας τους 50% κάτω ἀπό τήν ἀξία τους. Ἐπομένως, εἶναι ἀνούσια καί αὐτή ἡ προϋπόθεση.

Ἄς ὑποθέσουμε ὅμως ὅτι ὁ καπιταλιστής I, ἀντί νά ἀγοράζει τό σταθερό του κεφάλαιο ἀπό τόν καπιταλιστή II, γιά νά τό ἐπεξεργαστεῖ μετὰ, συνδέει στή δική του ἐπιχείρηση τήν παραγωγή τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου μέ τήν ἐπεξεργασία του. Προμηθεύει λοιπόν ὁ ἴδιος στόν ἑαυτό του σπόρο, γεωργικά ἐργαλεῖα κλπ. Ἄς ἀφήσουμε ὅμως κατά μέρος καί τήν ἐφεύρεση, μέ τήν ὁποία γίνονται περιττά ὁ σπόρος καί τό πάγιο κεφάλαιο. Ἄς ὑποθέσουμε λοιπόν ὅτι ξοδεύει 20 κρτ. (= 10 ἡμέρες ἐργασίας) γιά σταθερό κεφάλαιο (γιά τήν παραγωγή τοῦ δικοῦ του σταθεροῦ κεφαλαίου), 10 κρτ. (γιά τόν μισθό τῶν 10 ἡμερῶν ἐργασίας, ἀπό τίς ὁποῖες τίς 5 τίς ἐργάζονται οἱ ἐργάτες δωρεάν), ἔτσι ὁ λογαριασμός παρουσιάζεται τώρα ὡς ἐξῆς:

[333]	Σταθερό κεφάλαιο	Μεταβλητό κεφάλαιο γιά 80 ἐργάτες	Ἵπεραξία	Συνολικό προϊόν
	20 κρτ. (10 ἡμέρες ἐργασίας)	60+20=80 κρτ. (Μισθός γιά 80 ἡμέρες ἐργασίας)=(40 ἡμέρες ἐργασίας)	60+20=80 κρτ. (=40 ἡμέρες ἐργασίας)	180 κουάρτερ (=90 ἡμέρες ἐργασίας)

Τό πραγματικό κόστος παραγωγῆς τοῦ μισθοῦ ἐργασίας ἔμεινε ἴδιο, ἐπομένως καί ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας. Τό συνολικό προϊόν παρέμεινε τό ἴδιο, δηλαδή 180 κουάρτερ, καί ἔχει τήν ἴδια μέ πρὶν ἀξία τῶν 180 κρτ. Τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας ἔμεινε τό ἴδιο, 80 κρτ. γιά 80 κρτ. Ἡ συνολική μάζα ἢ τό μέγεθος τῆς ὑπεραξίας ἀνέβηκε ἀπό 60 σέ 80 κρτ., δηλαδή κατά 20 κρτ. Τό προκαταβλημένο κεφάλαιο ἔπεσε ἀπό 120 στά 100 κρτ. Προηγούμενα εἶχαμε μέ βάση τά 120 κρτ. ἕνα κέρδος 60 κρτ. ἢ 50% ποσοστό τοῦ κέρδους. Τώρα ἔχουμε μέ βάση τά 100 κρτ. ἕνα κέρδος 80 κρτ. ἢ 80% ποσοστό τοῦ κέρδους. Ἡ συνολική ἀξία τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου ἔπεσε ἀπό 120 σέ 100 κρτ., καί τό ποσοστό τοῦ κέρδους ἀνέβηκε ἀπό 50% στά 80%. Τό ἴδιο τό κέρδος, ἂν παραβλέψουμε τό ποσοστό, φτάνει τώρα τά

80 κουάρτερ, ενώ προηγούμενα έφτανε τά 60 κρτ., ανέβηκε δηλαδή κατά 20 κρτ., δηλαδή ανέβηκε όσο και τό ποσό (όχι τό ποσοστό) τής υπεραξίας.

Άρα έδώ δέν σημειώθηκε καμιά μεταβολή, καμιά αλλαγή στά έξοδα παραγωγής του πραγματικού μισθού. Η άνοδος του ποσοστού του κέρδους προκύπτει έδώ, πρώτο, από τό ότι έχει ανέβει όχι βέβαια τό ποσοστό τής υπεραξίας, αλλά ή συνολική μάζα τής υπεραξίας από 60 κρτ. σέ 80 κρτ., δηλαδή κατά τό ένα τρίτο. Και ανέβηκε ή συνολική μάζα τής υπεραξίας κατά τό $\frac{1}{3}$ ή κατά $33\frac{1}{3}\%$, επειδή ό καπιταλιστής απασχολεί τώρα άμεσα 80 έργάτες, αντί 60 πού απασχολούσε προηγούμενα, δηλαδή εκμεταλλεύεται $\frac{1}{3}$ ή $33\frac{1}{3}\%$ περισσότερη ζωντανή εργασία και μάλιστα απασχολεί τώρα μέ τό ίδιο ποσοστό τής υπεραξίας 80 έργάτες εκεί όπου προηγούμενα απασχολούσε μόνο 60 έργάτες.

Δεύτερο. Τή στιγμή πού ανέβηκε έτσι τό απόλυτο μέγεθος τής υπεραξίας (δηλαδή τό συνολικό κέρδος) κατά $33\frac{1}{3}\%$, από 60 σέ 80 κουάρτερ, τό ποσοστό του κέρδους ανέβηκε από 50% στά 80%, κατά 30 ποσοστιαίες μονάδες, δηλαδή κατά $\frac{3}{5}$ (μιά και τό $\frac{1}{5}$ του $50=10$ και τά $\frac{3}{5}=30$), δηλαδή κατά 60%. Πράγματι ή αξία του δαπανημένου κεφαλαίου έπεσε από 120 στά 100, παρ' όλον ότι ή αξία του δαπανημένου για μισθό εργασίας συστατικού μέρους του κεφαλαίου ανέβηκε από 60 σέ 80 κρτ. (από 30 σέ 40 ήμέρες εργασίας). Τό μέρος αυτό του κεφαλαίου ανέβηκε κατά 10 ήμέρες εργασίας (=20 κρτ.). Αντίθετα, τό σταθερό συστατικό μέρος του κεφαλαίου έπεσε από 60 σέ 20 κρτ. (από 30 ήμέρες εργασίας στίς 10), κατά 20 ήμέρες εργασίας. Αν αφαιρέσουμε λοιπόν τίς 10 ήμέρες εργασίας, κατά τίς όποιες έχει ανέβει τό δαπανημένο σέ μισθό εργασίας μέρος του κεφαλαίου, τότε τό συνολικό δαπανημένο κεφάλαιο έπεσε κατά 10 ήμέρες εργασίας (=20 κουάρτερ). Ήταν πρίν 120 κρτ. (=60 ήμέρες εργασίας). Είναι τώρα μόνο 100 κρτ. (=50 ήμέρες εργασίας). Έπεσε δηλαδή κατά τό $\frac{1}{6}$, δηλαδή κατά $16\frac{2}{3}\%$.

Έξάλλου, όλη αυτή ή αλλαγή στό ποσοστό του κέρδους είναι μόνο φαινομενική, είναι μόνο μιά μεταφορά από τό ένα κατάστιχο στό άλλο. Τό κεφάλαιο I έχει κέρδος 80 κρτ. αντί 60, δηλαδή 20 περισσότερα. Αυτό όμως είναι τό ακριβές κέρδος, πού έβγαλε προηγούμενα ό παραγωγός του σταθερού κεφαλαίου και πού τό έχει χάσει τώρα, επειδή ό καπιταλιστής I, αντί νά αγοράζει τό σταθερό του κεφάλαιο, τό παράγει ό ίδιος, δηλαδή τήν [334] υπεραξία των 20 κρτ. (των 10 ημερών εργασίας) πού έβγαλε ό παραγωγός του σταθερού κεφαλαίου

ἀπό τούς 20 ἐργάτες πού ἀπασχολοῦσε, ἀντί νά τήν πληρώνει σ' αὐτόν, τήν τσεπώνει ὁ ἴδιος.

Ὅπως προηγούμενα, ἔτσι καί τώρα, στά 180 κρτ. ἀναλογεῖ ἓνα κέρδος 80 κρτ., μόνο πού τό κέρδος αὐτό μοιραζόταν προηγούμενα ἀνάμεσα σέ δύο πρόσωπα. Τό ποσοστό τοῦ κέρδους φαίνεται μεγαλύτερο, γιατί ὁ καπιταλιστής I ἔβλεπε προηγούμενα τά 60 κρτ. μόνο σάν σταθερό κεφάλαιο, καί ἦταν πράγματι τέτιο γι' αὐτόν, δηλαδή ὄχι τό κέρδος πού ἔβγαζε ὁ παραγωγός τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου. Τό ποσοστό τοῦ κέρδους ἔχει τόσο ἀλλάξει, ὅσο καί ἡ ὑπεραξία ἢ ὁποιοσδήποτε ἀπό τούς ὅρους παραγωγῆς, συνυπολογιζόμενης καί τῆς παραγωγικότητος τῆς ἐργασίας. Προηγούμενα τό κεφάλαιο πού δαπανήθηκε ἀπό τόν παραγωγῶ [τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου] ἦταν ἴσο μέ 40 κουάρτερ (=20 ἡμέρες ἐργασίας), τό [μεταβλητό κεφάλαιο] πού δαπανήθηκε ἀπό τόν καπιταλιστή I ἦταν 60 κρτ. (=30 ἡμέρες ἐργασίας), τά δύο μαζί 100 κρτ. (=50 ἡμέρες ἐργασίας) καί τό κέρδος ἦταν γιά τόν πρῶτο 20 κρτ., γιά τόν ἄλλο 60 κρτ., δηλαδή 80 κρτ. καί γιά τούς δύο μαζί (=40 ἡμέρες ἐργασίας). Ὅλο τό προϊόν ἦταν ἴσο μέ 90 ἡμέρες ἐργασίας (=180 κρτ.), 80 κρτ. κέρδος γιά μιά ἀξία 100, πού δαπανήθηκε γιά μισθό καί γιά σταθερό κεφάλαιο. Γιά τήν κοινωνία ἔμεινε σταθερό, ὅπως καί πρίν, τό εἰσόδημα πού προέρχεται ἀπό τό κέρδος, τό ἴδιο σταθερή ἔμεινε καί ἡ σχέση ὑπεραξίας καί μισθοῦ ἐργασίας.

Ἡ διαφορά προέρχεται ἀπό τό γεγονός ὅτι ὁ καπιταλιστής, ὅταν ἐμφανίζεται σάν ἀγοραστής στήν ἀγορά ἐμπορευμάτων, εἶναι ἓνας ἀπλός κάτοχος ἐμπορευμάτων. Ὅφείλει νά πληρώσει ὅλη τήν ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος, ὅλο τόν περιεχόμενο σ' αὐτό χρόνο ἐργασίας, ἀδιάφορο σέ ποιές ἀναλογίες ἔχουν συμμετάσχει ἢ συμμετέχουν ὁ καπιταλιστής καί ὁ ἐργάτης στούς καρπούς αὐτοῦ τοῦ χρόνου ἐργασίας. Ἀντίθετα ὅταν ἐμφανίζεται σάν ἀγοραστής στήν ἀγορά ἐργασίας, τότε ἀγοράζει πράγματι περισσότερη ἐργασία ἀπό ἐκείνη πού πληρώνει. Ἄν λοιπόν, ἀντί νά ἀγοράσει τήν πρώτη ὕλη καί τίς μηχανές του, τίς παράγει ἐπίσης ὁ ἴδιος, τότε ιδιοποιεῖται ὁ ἴδιος τήν πρόσθετη ἐργασία, τήν ὁποία διαφορετικά θά ἔπρεπε νά πληρώσει στόν πωλητή τῆς πρώτης ὕλης καί τῶν μηχανῶν.

Γιά τόν ξεχωριστό καπιταλιστή — ὄχι γιά τό ποσοστό τοῦ κέρδους — αὐτό ἀποτελεῖ βέβαια μιά διαφορά τό ἂν βγάξει ὁ ἴδιος ἓνα κέρδος ἢ ἂν τό κέρδος αὐτό τό πληρώνει σ' ἓναν ἄλλο. (Γι' αὐτό, κατά τόν ὑπολογισμό τῆς μείωσης τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους, λόγω αὔξησης τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, παίρνεται πάντα σάν βάση ὁ μέσος ὅρος γιά ὅλη τήν κοινωνία, δηλαδή ἡ συνολική μάζα πού σέ μιά δοσμένη στιγμή

χρησιμοποιεί σαν σταθερό κεφάλαιο ή κοινωνία, καθώς και ή σχέση αυτής τής μάζας προς τή μάζα του κεφαλαίου που δαπανήθηκε άμεσα για μισθό εργασίας). Όστόσο, ή άποψη αυτή έχει και μπορεί σπάνια νά έχει καθοριστική σημασία ακόμα και για τόν ξεχωριστό καπιταλιστή σέ τέτιους συνδυασμούς, όπως συμβαίνουν λ.χ., όταν ο καπιταλιστής ταυτόχρονα κλώθει και ύφαινει, παράγει ο ίδιος τά τουβλα του κλπ. Αυτό που έχει έδω καθοριστική σημασία είναι ή πραγματική οικονομία, που γίνεται στά έξοδα παραγωγής μέ τήν έξοικονόμηση χρόνου στίς μεταφορές, μέ τήν οικονομία σέ χτίρια, σέ θέρμανση, σέ κινητήρια δύναμη κλπ., μέ τόν μεγαλύτερο έλεγχο για τήν ποιότητα τής πρώτης ύλης κλπ. "Αν ήθελε νά κατασκευάζει ο ίδιος τίς μηχανές του που χρειάζεται, τότε θά παρήγε, όπως παράγει ο μικρός παραγωγός που εργάζεται για τίς δικές του ανάγκες ή για τίς προσωπικές ανάγκες μερικῶν πελατῶν, σέ μικρή κλίμακα, ή δέ μηχανή θά του κόστιζε περισσότερο από τό αν τήν αγοράζε από τόν μηχανοκατασκευαστή που εργάζεται για τήν αγορά. "Η αν ήθελε ταυτόχρονα νά κλώθει, νά ύφαινει και νά κατασκευάζει μηχανές όχι μόνο για τόν έαυτό του, αλλά και για τήν αγορά, τότε θά χρειαζόταν μεγαλύτερο κεφάλαιο, που πιθανόν θά τό τοποθετούσε έπωφελέστερα (καταμερισμός τής εργασίας) στή δική του έπιχείρηση. Αυτό μπορεί ν' αποτελεεί μόνο μιάν άποψη στήν περίπτωση όπου ο καπιταλιστής δημιουργεί για τόν έαυτό του μιάν έπαρκή αγορά, ώστε νά μπορεί νά παράγει ο ίδιος τό δικό του σταθερό κεφάλαιο σέ κλίμακα που νά του άποφέρει όφελος. Για νά γίνει αυτό, πρέπει ή δική του ή ζήτηση νά είναι αρκετά μεγάλη. Στήν περίπτωση αυτή, ακόμα κι αν ή εργασία του είναι λιγότερο παραγωγική από του καθεαυτό παραγωγού του σταθερού κεφαλαίου, ιδιοποιείται ένα μέρος τής πρόσθετης εργασίας, που διαφορετικά θά έπρεπε νά τήν πληρώνει σ' έναν άλλο καπιταλιστή.

Βλέπουμε ότι αυτό δέν έχει καμιά δουλιά μέ τό ποσοστό του κέρδους. "Αν λοιπόν, όπως στό παράδειγμα του Μίλλ, είχαν χρησιμοποιηθεί προηγούμενα 90 ήμέρες εργασίας και 80 εργάτες, τότε δέν γίνεται καμιά οικονομία στά έξοδα παραγωγής, ότι ή περιεχόμενη στό προϊόν πρόσθετη εργασία 40 ήμερῶν (=80 κρτ.) τσεπωνόταν προηγούμενα από 2 καπιταλιστές και τώρα από έναν. Τά 20 κρτ. κέρδος (=10 ήμέρες εργασίας) εξαφανίζονται μόνο από τό ένα κατάστιχο, για νά ξαναεμφανιστούν στό άλλο.

Γι' αυτό ή οικονομία αυτή από προηγούμενα κέρδη, αν δέν συμπίπτει μέ οικονομία χρόνου εργασίας, έπομένως και μέ οικονομία μισθού εργασίας, είναι άπλή αὐταπάτη [58]

[γ) Σχετικά με τὴν ἐπίδραση τῆς ἀλλαγῆς τῆς ἀξίας
τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου στὴν ὑπεραξία, στὸ κέρδος
καὶ στὸν μισθὸ ἐργασίας]

[335] Τέταρτο, ὅμως, μένει τώρα ἡ περίπτωση, στὴν ὁποία ἡ ἀξία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου πέφτει ἐξαιτίας τῆς αὐξημένης παραγωγικότητας τῆς ἐργασίας, καὶ γιὰ τὴν περίπτωση αὐτὴ ἀπομένει νὰ διερευνηθεῖ, ἂν καὶ κατὰ πόσο ἔχει νὰ κάνει μέ τό πραγματικό κόστος παραγωγῆς τοῦ μισθοῦ ἐργασίας ἢ τῆς ἀξίας τῆς ἐργασίας. Τό πρόβλημα λοιπόν εἶναι τοῦτο, κατὰ πόσο μιὰ πραγματικὴ ἀλλαγὴ τῆς ἀξίας τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου προκαλεῖ ταυτόχρονα ἀλλαγές στὴ σχέση τοῦ κέρδους καὶ τοῦ μισθοῦ ἐργασίας. Ἡ ἀξία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου μπορεῖ νὰ παραμένει σταθερὴ — τὰ ἔξοδα παραγωγῆς του — καὶ ὅμως μπορεῖ νὰ περνᾷε στὸ προϊόν ἓνα μεγαλύτερο ἢ μικρότερο μέρος του. Καί, ἂν ἀκόμα προῦποθέσουμε σταθερὴ τὴν ἀξία του, ἡ μάζα τοῦ προϊόντος θὰ αὐξηθεῖ στὸ μέτρο πού θὰ ἀναπτύσσεται ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας, ἡ παραγωγή σέ μεγάλη κλίμακα. Ἀλλαγές στὴ σχετικὴ μάζα τοῦ χρησιμοποιούμενου σταθεροῦ κεφαλαίου μέ ἀμετάβλητα ἢ ἀκόμα καὶ μέ αὐξανόμενα τὰ ἔξοδα παραγωγῆς — ἀλλαγές πού ὅλες τους ἀλλάζουν τό ποσοστὸ τοῦ κέρδους — ἀποκλείονται λοιπόν ἐξαρχῆς ἀπ' αὐτὴ τὴ διερεύνηση.

Ἀπὸ τό πρόβλημα ἀποκλείονται ἀκόμα ὅλοι οἱ κλάδοι παραγωγῆς, τὰ προϊόντα τῶν ὁποίων δέν μπαίνουν οὔτε ἄμεσα οὔτε ἔμμεσα στὴν κατανάλωση τοῦ ἐργάτη. Οἱ ἀλλαγές στὸ πραγματικό ποσοστὸ τοῦ κέρδους (δηλαδή στὴ σχέση τῆς πραγματικῆς παραγμένης στοὺς κλάδους αὐτοὺς παραγωγῆς ὑπεραξίας μέ τό δαπανημένο κεφάλαιο) αὐτῶν τῶν κλάδων παραγωγῆς ἐπηρεάζουν ὅμως τό γενικό ποσοστὸ τοῦ κέρδους, πού προκύπτει ἀπὸ τὴν ἐξίσωση τῶν κερδῶν, ὅπως καὶ οἱ ἀλλαγές στὸ ποσοστὸ τοῦ κέρδους τῶν κλάδων ἐκείνων παραγωγῆς, τὰ προϊόντα τῶν ὁποίων μπαίνουν ἄμεσα ἢ ἔμμεσα στὴν κατανάλωση τοῦ ἐργάτη.

Τό πρόβλημα πρέπει ἀκόμα νὰ ἀναχθεῖ στὸ ἐξῆς: Πῶς μπορεῖ μιὰ ἀξιακὴ ἀλλαγὴ στὸ σταθερὸ κεφάλαιο νὰ θίξει ἀναδρομικὰ τὴν ἴδια τὴν ὑπεραξία; Αὐτό, γιατί μέ δοσμένη πιά τὴν ὑπεραξία, προυποτίθεται ἡ σχέση τῆς πρόσθετης ἐργασίας πρὸς τὴν ἀναγκαίαν ἐργασία, ἐπομένως ἡ ἀξία τοῦ μισθοῦ ἐργασίας, δηλαδή τὰ ἔξοδα παραγωγῆς του. Κάτω ἀπ' αὐτές τίς συνθήκες μιὰ ὁποιαδήποτε ἀξιακὴ ἀλλαγὴ στὸ σταθερὸ κεφάλαιο δέν μπορεῖ νὰ θίξει καθόλου τὴν ἀξία τοῦ μισθοῦ ἐργασίας, ὅπως καὶ τὴ σχέση τῆς πρόσθετης ἐργασίας πρὸς τὴν ἀνα-

γκαία εργασία, παρ' ὅλον ὅτι πρέπει κάτω ἀπό ὅλες τίς συνθήκες νά θίξει τά ἔξοδα παραγωγῆς τῆς ὑπεραξίας γιά τόν καπιταλιστή, καί κάτω ἀπό ὀρισμένες συνθήκες, ὅταν δηλαδή τό προϊόν μπαίνει στήν κατανάλωση τοῦ ἐργάτη, νά θίξει τήν ποσότητα τῶν ἀξιῶν χρήσης, στίς ὁποῖες ἀνάγεται ὁ μισθός, παρ' ὅλον ὅτι δέν θίγει τήν ἀνταλλακτική του ἀξία.

Ἄς ὑποθέσουμε, ὅτι εἶναι δοσμένος ὁ μισθός ἐργασίας, ὅτι δηλαδή στό ἐργοστάσιο βαμβαουργίας ὁ μισθός ἐργασίας εἶναι λ.χ. ἴσος μέ 10 ὥρες ἐργασίας καί ἡ ὑπεραξία μέ 2 ὥρες ἐργασίας. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ἡ τιμή τοῦ ἀκατέργαστου βαμβακιοῦ πέφτει στό μισό, λόγω καλῆς σοδιᾶς. Ἡ ἴδια ποσότητα βαμβακιοῦ, πού κόστιζε προηγούμενα 100 λίρες στόν ἐργοστασιάρχη, τοῦ κοστίζει τώρα 50 λ. Ἡ ἴδια ποσότητα βαμβακιοῦ ἀπορροφᾷ, ὅπως καί πρίν, τήν ἴδια κλωστική καί ὑφαντική ἐργασία. Μέ μιά δαπάνη 50 λ. γιά βαμβάκι μπορεῖ λοιπόν ὁ καπιταλιστής νά ἀπορροφήσει τώρα τόση πρόσθετη ἐργασία, ὅση ἀπορροφούσε προηγούμενα μέ μιά δαπάνη 100 λιρῶν, ἢ, ἄν συνεχίζει νά δαπανᾷ 100 λ. σέ βαμβάκι, τότε μέ τήν ἴδια μέ πρίν τιμή ἀποκτάει μιά ποσότητα βαμβακιοῦ, μέ τήν ὁποία μπορεῖ νά ἀπορροφήσει τή διπλάσια πρόσθετη ἐργασία. Καί στίς δύο περιπτώσεις θά ἔμενε ἴδιο τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας, δηλαδή ἡ σχέση της πρὸς τόν μισθό ἐργασίας. Στή δεύτερη περίπτωση ὅμως, θά αὐξανόταν ἡ μάζα τῆς ὑπεραξίας, ἐπειδή θά χρησιμοποιόταν διπλάσια ἐργασία μέ τό ἴδιο ποσοστό πρόσθετης ἐργασίας. Καί στίς δύο περιπτώσεις θά ἀνέβαινε τό ποσοστό τοῦ κέρδους, παρ' ὅλον ὅτι δέν ἔγινε καμιά ἀλλαγή στά ἔξοδα παραγωγῆς τοῦ μισθοῦ. Θά ἀνέβαινε, ἐπειδή στό ποσοστό τοῦ κέρδους ἡ ὑπεραξία ἔχει ὑπολογιστεῖ σέ σχέση μέ τά ἔξοδα παραγωγῆς τοῦ καπιταλιστή, μέ τή συνολική ἀξία τοῦ δαπανημένου ἀπ' αὐτόν κεφαλαίου, καί ἐπειδή ἔχουν πέσει τά ἔξοδα αὐτά. Τοῦ κοστίζει τώρα λιγότερα ἔξοδα, γιά νά παραγάγει τήν ἴδια μέ πρίν ὑπεραξία. Στή δεύτερη περίπτωση δέν θά ἀνέβαινε μόνο τό ποσοστό τοῦ κέρδους, ἀλλά καί ἡ μάζα τοῦ κέρδους, ἐπειδή θά εἶχε ἀνέβει ἡ ἴδια ἡ ὑπεραξία, λόγω πρόσθετης χρησιμοποίησης ἐργασίας, χωρίς αὐτή ἡ πρόσθετη χρησιμοποίηση νά εἶχε προκαλέσει πρόσθετο κόστος γιά τήν πρώτη ὕλη. Καί στήν περίπτωση αὐτή ἡ ἀνοδός του στό ποσοστό καί στή μάζα τοῦ κέρδους θά γινόταν χωρίς καμιά ἀλλαγή στήν ἀξία τῆς ἐργασίας.

Ἄς ὑποθέσουμε, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὅτι ἀνεβαίνει ἡ ἀξία τοῦ βαμβακιοῦ στό διπλάσιο, λόγω κακῆς σοδιᾶς, ἔτσι ὥστε ἡ ἴδια ποσότητα βαμβακιοῦ, [336] πού κόστιζε προηγούμενα 100 λ. νά κοστίζει τώρα 200 λ. Στήν περίπτωση αὐτή πέφτει τό ποσοστό τοῦ κέρδους

κάτω ἀπ' ὅλες τίς συνθῆκες, μπορεῖ ὅμως ἐπίσης, κάτω ἀπό ὀρισμένες συνθῆκες, νά πέσει ἡ μάζα ἢ τό ἀπόλυτο μέγεθος τοῦ κέρδους. Ἐάν ὁ καπιταλιστής χρησιμοποιοῖ τόν ἴδιο μέ πρὶν ἀριθμὸ ἐργατῶν — οἱ ὁποῖοι ἐργάζονται τόσο ὅσο καὶ προηγούμενα ἀπολύτως κάτω ἀπὸ τίς ἴδιες συνθῆκες — τότε πέφτει τό ποσοστὸ τοῦ κέρδους του, παρ' ὅλον ὅτι ἔμεινε ἴδια ἡ σχέση τῆς πρόσθετης ἐργασίας πρὸς τὴν ἀναγκαῖα ἐργασία καὶ ἐπομένως ἴδιο ἔμεινε καὶ τό ποσοστὸ, καὶ τό μέγεθος τῆς ὑπεραξίας. Τό ποσοστὸ τοῦ κέρδους πέφτει, γιατί ἀνέβηκαν γιὰ τόν καπιταλιστὴ τὰ ἐξοδα παραγωγῆς τῆς ὑπεραξίας, δηλαδή χρειάστηκε ἡ δαπάνη γιὰ τὴν πρώτη ὕλη νά εἶναι κατὰ 100 λ. μεγαλύτερη, γιὰ νά μπορέσει νά ἰδιοποιηθεῖ τό ἴδιο μέ πρὶν μέγεθος ξένου χρόνου ἐργασίας. Ἐάν ὅμως ὁ καπιταλιστής εἶναι ὑποχρεωμένος ἓνα μέρος τοῦ χρήματος πού δαπανοῦσε προηγούμενα γιὰ μισθὸ ἐργασίας, νά τό δαπανήσει τώρα γιὰ βαμβάκι, λ.χ. γιὰ νά ἀγοράσει βαμβάκι 150 λιρῶν, ἀπὸ τίς ὁποῖες οἱ 50 λ. πήγαιναν προηγούμενα γιὰ μισθοὺς ἐργασίας, τότε πέφτουν τό ποσοστὸ καὶ ἡ μάζα τῆς ὑπεραξίας, ἡ τελευταία γιατί ἔχει χρησιμοποιηθεῖ λιγότερη ἐργασία, ἂν καὶ ἡ χρησιμοποίησή της ἔγινε μέ τό ἴδιο ποσοστὸ τῆς ὑπεραξίας. Τό ἴδιο θά γινόταν, ἂν λόγῳ τῆς κακῆς σοδιᾶς δέν ὑπῆρχε ἀρκετὸ βαμβάκι, γιὰ νά ἀπορροφήσει τὴν ἴδια μέ πρὶν ποσότητα ζωντανῆς ἐργασίας. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις θά ἔπεφταν ἡ μάζα καὶ τό ποσοστὸ τοῦ κέρδους, παρ' ὅλον ὅτι θά ἔμενε ἴδια ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας, δηλαδή τό ποσοστὸ τῆς ὑπεραξίας ἢ ἡ ποσότητα τῆς ἀπλήρωτης δουλιᾶς πού παίρνει ὁ καπιταλιστής σέ σχέση μέ τὴν πληρωμένη ἀπ' αὐτόν μέ τὴ μορφή τοῦ μισθοῦ ἐργασίας.

Μέ ἀμετάβλητο τό ποσοστὸ τῆς ὑπεραξίας, δηλαδή μέ ἀμετάβλητη τὴν ἀξία τῆς ἐργασίας, πρέπει λοιπὸν μιά ἀλλαγὴ τῆς ἀξίας τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου νά προκαλέσει μιά ἀλλαγὴ στό ποσοστὸ τοῦ κέρδους καὶ μπορεῖ νά συνοδεύεται ἀπὸ μιά ἀλλαγὴ στή συνολικὴ μάζα τοῦ κέρδους.

Τώρα, ὅσον ἀφορᾷ, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, τὸν ἐργάτη, θά ἔχουμε τό ἑξῆς:

Ἐάν πέφτει ἡ ἀξία τοῦ βαμβακιοῦ, ἐπομένως καὶ τοῦ προϊόντος στό ὁποῖο μπαίνει τό βαμβάκι, ὁ ἐργάτης ἐξακολουθεῖ νά παίρνει τόν ἴδιο μέ πρὶν μισθὸ, ἴσο μέ 10 ὥρων ἐργασία. Τό μέρος ὅμως τοῦ βαμβακεροῦ ἐμπορεύματος, πού τό καταναλώνει ὁ ἴδιος, τό παίρνει φτηνότερα, ἔτσι ἓνα μέρος τοῦ ποσοῦ πού ξόδευε προηγούμενα σέ βαμβακερά ἐμπορεύματα μπορεῖ νά τό ξοδεύει τώρα σέ ἄλλα εἶδη. Ἡ ποσότητα τῶν προσιτῶν στὸν ἐργάτη μέσῳ συντήρησης αὐξάνει στήν ἴδια μόνο ἀναλογία μέ ἐκεῖνα πού ἐξοικονομᾷ ἀπὸ τὴν τιμὴ τοῦ βαμβακεροῦ ἐμπορεύμα-

τος. Γιατί κατά τά ἄλλα, ἔναντι μιᾶς μεγαλύτερης ποσότητας βαμβακερῶν ἐμπορευμάτων, δέν παίρνει περισσότερα ἀπ' ὅσα ἔπαιρνε προηγούμενα ἔναντι μιᾶς μικρότερης ποσότητας βαμβακερῶν ἐμπορευμάτων. Στήν ἴδια ἀναλογία πού ἔπεσε ἡ ἀξία τῶν βαμβακερῶν ἐμπορευμάτων, ἀνέβηκε ἡ ἀξία τῶν ἄλλων ἐμπορευμάτων. Κοντολογίς, μιά μεγαλύτερη ποσότητα βαμβακερῶν ἐμπορευμάτων δέν ἔχει τώρα μεγαλύτερη ἀξία ἀπό ἐκείνη πού εἶχε προηγούμενα ἡ μικρότερη ποσότητα. Σ' αὐτή λοιπόν τήν περίπτωση θά ἔμενε ἴδια ἡ ἀξία τοῦ μισθοῦ ἐργασίας, θά ἀντιπροσώπευε ὅμως μιά μεγαλύτερη ποσότητα ἄλλων ἐμπορευμάτων (ἀξιῶν χρήσης). Ὡστόσο θά ἀνέβαινε τό ποσοστό τοῦ κέρδους, παρ' ὅλον ὅτι κάτω ἀπό τίς ἴδιες προϋποθέσεις δέν μπορούσε νά ἀνέβει τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας.

Τό ἀντίθετο γίνεται στήν περίπτωση ἀνατίμησης τοῦ βαμβακιοῦ. Ἄν ὁ ἐργάτης ἐργαζόταν τό ἴδιο χρονικό διάστημα καί ἐξακολουθοῦσε νά παίρνει τόν ἴδιο μισθό ἐργασίας = 10 ὥρες, τότε ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας του θά ἦταν ἴδια, θά εἶχε ὅμως πέσει ἡ ποσότητα τῆς ἀξίας χρήσης πού ἀντιπροσωπεύει ὁ μισθός του, στό μέτρο πού ὁ ἴδιος ὁ ἐργάτης καταναλώνει βαμβάκι. Στήν περίπτωση αὐτή θά εἶχε πέσει ἡ ἀξία χρήσης τοῦ μισθοῦ, ἡ ἀξία του ὅμως θά ἔμενε ἴδια, παρ' ὅλον ὅτι θά ἔχει πέσει τό ποσοστό τοῦ κέρδους. Ἄν λοιπόν ἡ ὑπεραξία καί ὁ (πραγματικός) μισθός ἐργασίας πέφτουν καί ἀνεβαίνουν πάντα ἀντιστρόφως ἀνάλογα (μέ ἐξαίρεση τήν περίπτωση, ὅπου ὁ ἐργάτης συμμετέχει [στούς καρπούς] τῆς ἀπόλυτης παράτασης τοῦ ἐργάσιμου χρόνου του. Στήν περίπτωση αὐτή ὅμως φθεῖρεται γρηγορότερα ἡ ἐργατική του δύναμη), μπορεῖ τό ποσοστό τοῦ κέρδους νά ἀνεβαίνει καί νά πέφτει, στήν πρώτη περίπτωση παρ' ὅλον ὅτι μένει ἴδια ἡ ἀξία τοῦ μισθοῦ ἐργασίας καί αὐξάνει σέ ἀξία χρήσης, στή δεύτερη περίπτωση, παρ' ὅλον ὅτι μένει ἴδια ἡ ἀξία τῆς ἐργατικῆς δύναμης, πέφτει ὅμως σέ ἀξία χρήσης.

Γι' αὐτό, μιά αὔξηση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους, σάν συνέπεια τῆς πτώσης τῆς ἀξίας τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, δέν ἔχει ἄμεσα καμιά δουλιά μέ κάποια ἀλλαγὴ στήν πραγματική ἀξία τοῦ μισθοῦ ἐργασίας (τοῦ χρόνου ἐργασίας πού περιέχεται σ' αὐτόν).

Ἄν λοιπόν, ὅπως προυποτέθηκε πιο πάνω, πέσει κατά 50% ἡ ἀξία τοῦ βαμβακιοῦ, δέν θά ὑπῆρχε μεγαλύτερο λάθος [ὅπως κάνει ὁ Μίλλ]* ἀπό τόν ἰσχυρισμό εἶτε ὅτι ἔχουν πέσει τά ἔξοδα παραγωγῆς

* Οἱ λέξεις μέσα στίς ἀγκύλες ὑπάρχουν στή ρωσική μετάφραση. — Σημ. μετ.

τοῦ μισθοῦ, εἴτε ὅτι, ἂν ὁ ἐργάτης πληρωθεῖ μέ βαμβακερά ἐμπορεύματα, θά ἔπαιρνε τόν ἴδιο μέ πρὶν μισθό, θά ἔπαιρνε δηλαδή μιὰ μεγαλύτερη ἀπό πρὶν ποσότητα βαμβακερῶν ἐμπορευμάτων (ἀφοῦ ἐξακολουθοῦν οἱ 10 ὥρες ἐργασίας νά εἶναι ἴσες λ.χ. μέ 10 σελλίνια, μπορῶ νά ἀγοράσω περισσότερο ἀπό πρὶν βαμβακερά ἐμπορεύματα, ἐπειδὴ ἔχει πέσει ἡ ἀξία τοῦ ἀκατέργαστου βαμβακιοῦ), καί τό ποσοστό τοῦ κέρδους θά παράμενε ἴδιο. Τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας μένει ἴδιο, ἀνεβαίνει ὅμως τό [337] ποσοστό τοῦ κέρδους. Θά ἔπεφταν τά ἔξοδα παραγωγῆς τοῦ προϊόντος, ἐπειδὴ ἓνα συστατικό τοῦ προϊόντος — ἡ πρώτη του ὕλη — κοστίζει λιγότερο ἀπό πρὶν χρόνο ἐργασίας. Τά ἔξοδα παραγωγῆς τοῦ μισθοῦ ἐργασίας θά ἔμεναν ἴδια μέ πρὶν, ἀφοῦ ὁ ἐργάτης ἐξακολουθεῖ νά ἐργάζεται τήν ἴδια διάρκεια ἐργάσιμου χρόνου γιά τόν ἑαυτό του καί τήν ἴδια διάρκεια ἐργάσιμου χρόνου γιά τόν καπιταλιστή. (Τά ἔξοδα παραγωγῆς τοῦ μισθοῦ δέν ἐξαρτιῶνται ὅμως ἀπό τόν χρόνο ἐργασίας πού κοστίζουν τά μέσα παραγωγῆς, μέ τά ὁποῖα ἐργάζεται ὁ ἐργάτης, ἀλλά ἀπό τόν χρόνο ἐργασίας πού ἐργάζεται γιά νά ἀντικαταστήσει τόν μισθό του. Γι' αὐτό γιά τόν κ. Μίλλ θά ἦταν μεγαλύτερα τά ἔξοδα παραγωγῆς τοῦ μισθοῦ τοῦ ἐργάτη, ἐπειδὴ ἐπεξεργάζεται λ.χ. χαλκό ἀντί σίδηρο ἢ λινάρι ἀντί βαμβάκι, ἢ θά ἦταν μεγαλύτερα, ἂν σπέρνει σπόρο λινarioῦ, ἀντί νά σπέρνει σπόρο βαμβακιοῦ. Ἡ, ἂν ἐργάζεται μέ μιὰ ἀκριβή μηχανή, ἀντί νά ἐργάζεται χωρίς μηχανή, ἀλλά ἀπλούστατα μέ ἓνα χειρωνακτικό ἐργαλεῖο). Τά ἔξοδα παραγωγῆς τοῦ κέρδους θά ἔπεφταν, γιατί θά ἔπεφτε τό σύνολο, τό συνολικό ποσό τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου, πού ἀπαιτεῖται γιά τήν παραγωγή τῆς ὑπεραξίας. Τά ἔξοδα παραγωγῆς τῆς ὑπεραξίας δέν εἶναι ποτέ μεγαλύτερα ἀπό τά ἔξοδα παραγωγῆς τοῦ μέρους ἐκείνου τοῦ κεφαλαίου, πού ἔχει ξοδευτεῖ σέ μισθό. Ἀντίθετα, τά ἔξοδα παραγωγῆς τοῦ κέρδους εἶναι ἴσα μέ τά συνολικά ἔξοδα παραγωγῆς τοῦ κεφαλαίου πού ἔχει προκαταβληθεῖ, γιά νά παραχθεῖ αὐτή ἡ ὑπεραξία. Καθορίζονται λοιπόν ὄχι μόνο ἀπό τήν ἀξία τοῦ μέρους ἐκείνου τοῦ κεφαλαίου, πού ἔχει διατεθεῖ γιά μισθό καί πού παράγει τήν ὑπεραξία, ἀλλά καί ἀπό τήν ἀξία τῶν μερῶν ἐκείνων τοῦ κεφαλαίου, πού εἶναι ἀναγκαῖα, γιά νά δόσουν τή δυνατότητα νά μπεῖ σέ κίνηση τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ κεφαλαίου πού ἀνταλλάσσεται μέ ζωντανή ἐργασία. Ὁ κ. Μίλλ συγχέει τά ἔξοδα παραγωγῆς τοῦ κέρδους μέ τά ἔξοδα παραγωγῆς τῆς ὑπεραξίας, ἢ συγχέει τό κέρδος καί τήν ὑπεραξία.

Ἀπό ὅσα ἀναπτύχθηκαν πῶ πάνω προκύπτει ἡ σπουδαιότητα τῆς φτήνιας ἢ τῆς ἀκρίβειας τῆς πρώτης ὕλης γιά τή βιομηχανία, πού ἐπεξεργάζεται αὐτές τίς πρώτες ὕλες (δέν χρειάζεται νά μιλήσουμε

γιά τό σχετικό φτήνεμα τῶν μηχανῶν*), προυποτίθεται μόνο του ὅτι ἡ ἀγοραία τιμή εἶναι ἴση μέ τήν ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος, δηλαδή ἡ ἀγοραία τιμή τοῦ ἐμπορεύματος πέφτει ἀκριβῶς στήν ἴδια ἀναλογία, πού πέφτει ἡ ἀξία τῆς περιεχόμενης σ' αὐτό πρώτης ὕλης.

Γι' αὐτό ὁ συνταγματάρχης Τόρρενς παρατηρεῖ μέ τό δίκιο του σχετικά μέ τήν Ἀγγλία:

«Γιά μιά χώρα σάν τήν Ἀγγλία ἡ σημασία μιᾶς ἐξωτερικῆς ἀγορᾶς πρέπει νά μετριέται ὄχι σύμφωνα μέ τήν ποσότητα ἑτοιμῶν ἐμπορευμάτων πού παίρνει ἀπ' αὐτήν, ἀλλά σύμφωνα μέ τήν ποσότητα τῶν στοιχείων τῆς ἀναπαραγωγῆς πού ἐπιστρέφει στή χώρα αὐτή» (R. Torrens, «A letter to Sir R. Peel etc on the condition of England etc.», 2nd ed, London, 1843, σελ. 275).

{ Ὁ τρόπος ὅμως πού ὁ Τόρρενς τό ἀποδείχνει αὐτό εἶναι κακός. Πρόκειται γιά τή συνηθισμένη φλυαρία περί προσφορᾶς καί ζήτησης. Σύμφωνα μέ ὅσα λέει ἡ ὑπόθεση καταλήγει στό ὅτι, ἂν τό ἀγγλικό κεφάλαιο, πού χρησιμοποιεῖται λ.χ. στήν κατεργασία βαμβακιοῦ, μεγαλώνει γρηγορότερα ἀπό τό κεφάλαιο πού χρησιμοποιεῖται στήν καλλιέργεια βαμβακιοῦ, λ.χ. στίς Ἑνωμένες Πολιτεῖες, τότε ἀνεβαίνει ἡ τιμή τοῦ βαμβακιοῦ, καί μετά λέει ὅτι

«ἡ ἀξία τῶν βαμβακερῶν θά πέσει στήν ἀναλογία πού θά πέσουν τά ἐξοδα παραγωγῆς τους» (στό ἴδιο, σελ. 240).

Συγκεκριμένα, ἐνῶ θά ἀνεβαίνει ἡ τιμή τῆς πρώτης ὕλης, λόγω τῆς αὐξανόμενης ζήτησης ἀπό μέρους τῆς Ἀγγλίας, θά πέφτει ἡ τιμή τῶν βαμβακερῶν προϊόντων πού ἔχουν ἀκριβήνει λόγω τῶν ἀνερχόμενων τιμῶν τῆς πρώτης ὕλης. Ὅπως βλέπουμε λ.χ. στήν πράξη τώρα (τήν ἀνοιξη τοῦ 1862) τό νῆμα μόλις εἶναι ἀκριβότερο ἀπό τό ἀκατέργαστο βαμβάκι καί τό βαμβακερό ὕφαντό μόλις εἶναι ἀκριβότερο ἀπό τό βαμβακερό νῆμα. Ὡστόσο ὁ Τόρρενς ὑποθέτει ὅτι ὑπάρχει ἀρκετό, ἂν καί ἀκριβό βαμβάκι, γιά τήν ἀγγλική βιομηχανική κατανάλωσή του. Ἡ τιμή τοῦ βαμβακεροῦ ἀνεβαίνει πάνω ἀπό τήν ἀξία του. Γι' αὐτό, ἂν τά βαμβακερά προϊόντα πουλιοῦνται στήν ἀξία τους, τοῦτο εἶναι δυνατό μόνο, ἂν ὁ βαμβακοκαλλιεργητής παίρνει ἀπ' ὄλο τό προϊόν περισσότερη ὑπεραξία ἀπό ἐκείνη πού τοῦ ἀναλογεῖ, στήν περίπτωση αὐτή παίρνει στήν πραγματικότητα ἕνα μέρος τῆς ὑπεραξίας πού ἀναλογεῖ στόν βαμβακοβιομήχανο. Ὁ τελευταῖος δέν μπορεῖ νά

* Μέ τό σχετικό φτήνεμα τῶν μηχανῶν, ἐννοῶ ὅτι ἀνεβαίνει ἡ ἀπόλυτη ἀξία τῆς μάζας τῶν μηχανῶν πού χρησιμοποιεῖται, ὅμως δέν ἀνεβαίνει στήν ἴδια ἀναλογία μέ τή μάζα καί μέ τή μεγαλύτερη ἀποδοτικότητά τους. — (Ἰποσημείωση τοῦ Κ. Μάρξ).

ἀντικαταστήσει τό μέρος αὐτό μέ αὔξηση τῆς τιμῆς τῶν βαμβακερῶν, ἐπειδή θά ἔπεφτε ἡ ζήτηση τῶν βαμβακερῶν, λόγω τῆς αὔξανόμενης τιμῆς. Ἀντίθετα. Τό κέρδος του μπορεῖ, ἐξαιτίας τῆς μειωνόμενης ζήτησης, νά πέσει ἀκόμα πιά χαμηλά ἀπ' ὅ,τι πέφτει, λόγω τῆς ἐπιβάρυνσης τῆς τιμῆς τοῦ βαμβακιοῦ ἀπό τόν βαμβακοπαραγωγό.

Ἡ ζήτηση πρώτης ὕλης, λ.χ. βαμβακιοῦ, ρυθμίζεται κάθε χρόνο, ὄχι μόνο ἀπό τήν πραγματική, στιγμιαία ὑπάρχουσα ζήτηση, ἀλλά καί ἀπό τή μέση ἐτήσια ζήτηση, δηλαδή ὄχι μόνο ἀπό τή ζήτηση τῶν ἐργοστασίων πού λειτουργοῦν, ἀλλά καί ἀπό τή ζήτηση πού αὐξάνει κατά τή διάρκεια τοῦ ἐπόμενου ἔτους μέ τήν αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργοστασίων πού, ὅπως δείχνει ἡ πείρα, θά ἀνοίξουν, δηλαδή μέ τή σχετική αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργοστασίων κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους, ἢ μέ τήν πρόσθετη ζήτηση [338] πού θά ἀντιστοιχεῖ σ' αὐτή τή σχετική αὔξηση.

Ἀντίθετα. Ἄν πέσει ἡ τιμή τοῦ βαμβακιοῦ κλπ. λ.χ. ἐξαιτίας μιᾶς ἐξαιρετικά πλούσιας σοδιᾶς, τότε ἡ τιμή αὐτή πέφτει συνήθως κάτω ἀπό τήν ἀξία του. Τό ἴδιο γίνεται ἐπίσης μέ τό νόμο τῆς ζήτησης καί τῆς προσφορᾶς. Τό ποσοστό τοῦ κέρδους καί ἐνδεχόμενα, ὅπως δείξαμε πιά πάνω, ἡ συνολική μάζα τοῦ κέρδους αὐξάνει ὄχι μόνο στήν ἀναλογία πού θά αὔξανόταν, ἄν ἡ τιμή τοῦ φτηνεμένου βαμβακιοῦ εἶναι ἴση μέ τήν ἀξία του, ἀλλά αὐξάνει καί ἐπειδή τό ἔτοιμο προίον δέν ἔχει φτηνῆνει σ' ὀλητήν ἀναλογία, στήν ὁποία ἔχει πούλησει ὁ βαμβακοπαραγωγός τό βαμβάκι κάτω ἀπό τήν ἀξία του, ἐπειδή ὁ ἐργοστασιάρχης τσεπώνει ἔτσι ἕνα μέρος τῆς ὑπεραξίας πού ἀναλογεῖ στόν βαμβακοπαραγωγό. Αὐτό δέν μειώνει τή ζήτηση τοῦ προιόντος του, γιατί ἔτσι ἢ ἀλλιῶς πέφτει ἡ τιμή του, ἐπειδή ἔχει πέσει ἡ ἀξία τοῦ βαμβακιοῦ. Δέν πέφτει ὅμως τόσο στήν τιμή, ὅσο ἔχει πέσει κάτω ἀπό τήν ἀξία του ἡ τιμή τοῦ ἀκατέργαστου βαμβακιοῦ.

Προστίθεται ἐπιπλέον τό γεγονός ὅτι σέ τέτιες περίοδες αὐξάνει ἡ ζήτηση, ἐπειδή οἱ ἐργάτες εἶναι πλήρως ἀπασχολημένοι καί πληρώνονται, καί ἐπειδή ἐμφανίζονται ἔτσι οἱ ἴδιοι σάν σημαντικοί καταναλωτές, σάν καταναλωτές τοῦ δικοῦ τους προιόντος. Στίς περιπτώσεις αὐτές, στίς ὁποῖες πέφτει ἡ τιμή τῆς πρώτης ὕλης, ὄχι ἐξαιτίας μιᾶς διαρκοῦς καί προιούσας πτώσης τῶν μέσων ἐξόδων παραγωγῆς τους, ἀλλά ἐξαιτίας μιᾶς ἐξαιρετικά καλῆς ἢ κακῆς ἐποχῆς (ἐξαιτίας τῶν καιρικῶν συνθηκῶν), δέν πέφτει ὁ μισθός τῶν ἐργατῶν, ἀλλά αὐξάνει ἀντίθετα ἡ ζήτηση ἐργατῶν. Τό ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς ζήτησης δέν ἐκδηλώνεται μόνο στήν ἀναλογία στήν ὁποία αὐξάνει. Ἀντίθετα. Σέ περίπτωση ἀπότομης ὑπερτίμησης τοῦ προιόντος ἐνμέρει ἀπολύονται

πολλοί ἐργάτες καί ἐνμέρει ὁ ἐργοστασιάρχης προσπαθεῖ νά ἀποζημιωθεῖ μέ τή συμπίεση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας κάτω ἀπό τό κανονικό ἐπίπεδό του. Ἔτσι πέφτει ἡ κανονική ζήτηση ἐργατῶν καί αὐξάνει ἀκόμα περισσότερο τήν ἤδη γενική πτώση τῆς ζήτησης καί τήν ἐπίδραση πού προκαλεῖ ἡ πτώση αὐτή στήν ἀγοραία τιμή.}

Αὐτό πού κυρίως ξεγελάει τόν Μίλλ καί τόν ὀδηγεῖ στήν ἰδέα, ὅτι μέ μιά ἀξιακή ἀλλαγὴ στό σταθερό κεφάλαιο τροποποιεῖται ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας ἢ τὰ ἔξοδα παραγωγῆς τῆς ἐργασίας, ὅτι δηλαδή μιά πτώση λ.χ. τῆς ἀξίας τοῦ προκαταβλημένου σταθεροῦ κεφαλαίου ρίχνει τήν ἀξία τῆς ἐργασίας, τὰ ἔξοδα παραγωγῆς της, ἐπομένως καί τόν μισθό, εἶναι ἡ δική του (ρικαρντιανή) ἀντίληψη γιά τό μοίρασμα τοῦ προϊόντος ἀνάμεσα στόν ἐργάτη καί στόν καπιταλιστή. Σάν ἀποτέλεσμα τῆς πτώσης τῆς ἀξίας τῆς πρώτης ὕλης, λ.χ. τοῦ ἀκατέργαστου βαμβακιοῦ, πέφτει ἡ ἀξία τοῦ νήματος. Ἐλαττώνονται τὰ ἔξοδα παραγωγῆς του, ἔχει λιγοστέψει ἡ ποσότητα τοῦ περιεχόμενου σ' αὐτό χρόνου ἐργασίας. Ἄν λ.χ. μιά λίβρα νῆμα εἶναι τό προϊόν τῆς δωδεκάωρης ἡμερήσιας ἐργασίας ἐνός ἐργάτη καί ἂν ἔχει πέσει ἡ ἀξία τοῦ βαμβακιοῦ πού περιέχεται σ' αὐτή τή λίβρα τοῦ νήματος, τότε ἡ ἀξία τῆς λίβρας τοῦ νήματος ἔχει πέσει ἀκριβῶς τόσο, ὅσο ἔχει πέσει ἡ ἀξία τοῦ βαμβακιοῦ πού χρησιμοποιήθηκε γιά τό κλώσιμο. Μιά λίβρα νῆμα Νο 40 2ης ποιότητας κόστιζε λ.χ. 12 πέννες (=1 σελλίνοι) στίς 22 τοῦ Μάη 1861. Στίς 22 τοῦ Μάη 1858 κόστιζε 11 πέννες (στήν πραγματικότητα $11\frac{7}{8}$ πεν., ἐπειδή ἡ τιμή του δέν ἔπεσε τόσο, ὅσο εἶχε πέσει ἡ τιμή τοῦ ἀκατέργαστου βαμβακιοῦ). Στήν πρώτη περίπτωση ὅμως ἡ τιμή τῆς 1 λίβρας τῆς καλῆς ποιότητας ἀκατέργαστου βαμβακιοῦ ἦταν 8 πεν. (στήν πραγματικότητα $8\frac{1}{8}$ πέννες), στή δεύτερη περίπτωση ἦταν 7 πέννες (στήν πραγματικότητα $7\frac{3}{8}$). Ἐδῶ λοιπόν ἡ τιμή τῶν νημάτων ἔπεσε ἀκριβῶς τόσο, ὅσο καί ἡ ἀξία τοῦ ἀκατέργαστου βαμβακιοῦ, ἡ ἀξία τῆς πρώτης ὕλης τους. Ἐπομένως, λέει ὁ Μίλλ, ἡ ἐργασία ἔμεινε ἴδια μέ προηγούμενα. Ἄν ἦταν προηγούμενα 12 ὥρες, τότε τό προϊόν ἐξακολουθεῖ νά εἶναι τό ἀποτέλεσμα τῶν ἰδίων 12 ὥρῶν. Στή δεύτερη περίπτωση ὅμως προστέθηκε κατά 1 πέννα λιγότερη προϋπάρχουσα ἐργασία ἀπό ὅ,τι στήν πρώτη περίπτωση. Ἡ ἐργασία εἶναι ἴδια, λιγότεψαν ὅμως τὰ ἔξοδα παραγωγῆς τῆς ἐργασίας (συγκεκριμένα κατά 1 πεν.). Ἡ 1 λίβρα τοῦ νήματος, σάν νῆματος, σάν ἀξίας χρήσης, ἐξακολουθεῖ βέβαια νά εἶναι τό προϊόν τῆς δωδεκάωρης ἐργασίας, ἡ ἀξία ὅμως τῆς 1 λίβρας τοῦ νήματος δέν εἶναι οὔτε τώρα, οὔτε ἦταν προηγούμενα τό προϊόν τῆς 12ωρης ἐργασίας τοῦ κλώστη. Στήν πρώτη περίπτωση τὰ $\frac{2}{3}$ τῶν 12 πεν. = 8 πεν. ἦταν ἡ

ἀξία τοῦ βαμβακιοῦ καί ὄχι τό προϊόν τοῦ κλώστη. Στή δεύτερη περίπτωση τά $\frac{2}{3}$ τῶν 11 πεν., δηλαδή 7 πεν., δέν ἦταν προϊόν τοῦ κλώστη. Στήν πρώτη περίπτωση ἀπομένουν σάν προϊόν τῆς δωδεκάωρης ἐργασίας 4 πέννες καί στή δεύτερη περίπτωση τό ἴδιο ἀκριβῶς, δηλαδή 4 πέννες. Καί στίς δύο περιπτώσεις ἡ ἐργασία τοῦ κλώστη πρόσθεσε μόνο τό $\frac{1}{3}$ τῆς ἀξίας τοῦ νήματος. Ἄρα, στήν πρώτη περίπτωση ἀπό τή 1 λίβρα τοῦ νήματος μόνο $\frac{1}{3}$ τῆς λίβρας τοῦ νήματος ἦταν τό προϊόν τοῦ κλώστη (κάνουμε ἀφαίρεση ἀπό τή μηχανή), τό ἴδιο καί στή δεύτερη περίπτωση. Ὅπως καί προηγούμενα, ὁ ἐργάτης καί ὁ καπιταλιστής ἔχουν γιά νά μοιραστοῦν μεταξύ τους μόνο 4 πέννες = $\frac{1}{3}$ τῆς λίβρας τοῦ νήματος. Ἄν ὁ ἐργάτης ἀγοράσει νῆμα μέ τίς 4 πεν. τότε στή δεύτερη περίπτωση παίρνει περισσότερο νῆμα ἀπ' ὅ,τι στήν πρώτη, τό περισσότερο νῆμα ὅμως ἔχει τώρα ἀκριβῶς τόση ἀξία, ὅση εἶχε προηγούμενα τό λιγότερο νῆμα. Μένει ὅμως ἴδιο τό μοίρασμα τῶν 4 πεν. ἀνάμεσα στόν ἐργάτη καί στόν καπιταλιστή. Ἄν ὁ χρόνος πού ἐργάζεται ὁ ἐργάτης γιά τήν ἀναπαραγωγή ἢ τήν παραγωγή τοῦ μισθοῦ του = 10 ὥρες, τότε ἡ πρόσθετη ἐργασία του = 2 ὥρες. Ἴδια ὅπως καί προηγούμενα. Ὅπως καί προηγούμενα, ὁ ἐργάτης παίρνει τά $\frac{5}{6}$ τῶν 4 πεν. ἢ τό $\frac{1}{3}$ τῆς λίβρας καί ὁ καπιταλιστής τό $\frac{1}{6}$. Ἐπομένως δέν [339] σημειώθηκε καμιά ἀλλαγὴ στό μοίρασμα τοῦ προϊόντος, τοῦ νήματος. Καί ὅμως ἀνέβηκε τό ποσοστό τοῦ κέρδους, ἐπειδή ἔπεσε ἡ ἀξία τῆς πρώτης ὕλης καί γι' αὐτό μεγάλωσε ἡ ὑπεραξία σέ σχέση μέ τό προκαταβλημένο συνολικό κεφάλαιο ἢ μέ τά ἔξοδα παραγωγῆς πού προκαταβάλλει ὁ καπιταλιστής.

Ἄν, γιά λόγους ἀπλοποίησης τοῦ παραδείγματος, κάνουμε ἀφαίρεση ἀπό τίς μηχανές κλπ., τότε ἀποκτοῦμε τήν παρακάτω εἰκόνα καί γιά τίς δύο περιπτώσεις:

Τιμὴ τῆς 1 λβ. τοῦ νήματος	Σταθερό κεφάλαιο	Πρόσθε- τά μὲν ἔρ- γασία	Μισθός	Συνολικὴ δαπάνη τοῦ καπι- ταλιστῆ	Πρόσθετο κέρδος	Ποσοστό τοῦ κέρ- δους
----------------------------------	---------------------	--------------------------------	--------	--	--------------------	-----------------------------

I περί- πτωση	12 π.	8 π.	4 π.	13 $\frac{1}{3}$ φ.	11 π. $\frac{4}{3}$ φ	2 $\frac{2}{3}$ φ. 5 $\frac{15}{17}$ %
II περί- πτωση	11 π.	7 π.	4 π.	13 $\frac{1}{3}$ φ.	10 π. $\frac{4}{3}$ φ	2 $\frac{2}{3}$ φ. 6 $\frac{14}{31}$ %

Συνεπῶς, τό ποσοστό τοῦ κέρδους ἔχει ἐδῶ ἀνέβει, παρ' ὅλον ὅτι ἔμεινε ἴδια ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας καί ἔχει ἀνέβει ἡ ἀξίας χρήσης τῆς ἐργασίας ἐκφρασμένη σέ νῆμα. Τό ποσοστό τοῦ κέρδους ἔχει ἀπλῶς

άνεβει, χωρίς νά σημειωθεί καμιά αλλαγή στον χρόνο εργασίας πού παίρνει ὁ ἐργάτης, γιατί ἔχει πέσει ἡ ἀξία τοῦ βαμβακιοῦ καί μαζί της ἔχει πέσει ἡ συνολική ἀξία τῶν ἐξόδων παραγωγῆς πού προκαταβάλλει ὁ καπιταλιστής. $2^{2/3}$ φ. πρὸς ἓνα ἔξοδο 11 π. καί $4/3$ φ. εἶναι φυσικά λιγότερα ἀπὸ $2^{2/3}$ φ. πρὸς ἓνα ἔξοδο 10 π. καί $4/3$ φ.

Ἀπὸ ὅσα ἐκτέθηκαν ὡς τώρα προκύπτει ὅτι εἶναι λαθεμένες οἱ παρακάτω θέσεις, μέ τίς ὁποῖες κλείνει ὁ Μίλλ τήν περιγραφή του:

«Ἄν θά ἔμενε ἴδιο μέ πρὶν τό κόστος παραγωγῆς τοῦ μισθοῦ, δέν θά μπορούσαν νά πέσουν (νά ἀνέβουν;)* τὰ κέρδη. Ὁ κάθε ἐργάτης θά ἔπαιρνε ἓνα κουάρτερ σιτάρι. Τό 1 κρτ. σιτάρι ὅμως τόν καιρό ἐκεῖνο ἦταν τό ἀποτέλεσμα τῶν ἰδίων μέ σήμερα ἐξόδων παραγωγῆς, τὰ ὁποῖα τώρα φτάνουν τό 1 καί $1/5$ κουάρτερ. Γι' αὐτό, γιά νά μπορεί ὁ κάθε ἐργάτης νά παίρνει τό ἴδιο κόστος παραγωγῆς, πρέπει ὁ καθένας νά παίρνει 1 κουάρτερ + $2/5$ » (στό ἴδιο, σελ. 103).

«Γι' αὐτό, ἂν προυποθεθεῖ ὅτι ὁ ἐργάτης πληρώνεται μέ τό ἴδιο εἶδος πού παράγει, εἶναι ἐξώφθαλμο πῶς, ἂν ἐπιτευχθεῖ κάποια οἰκονομία στά ἔξοδα παραγωγῆς αὐτοῦ τοῦ εἶδους καί, ἂν ὁ ἐργάτης παίρνει ἀκόμα τὰ ἴδια μέ πρὶν ἔξοδα παραγωγῆς, θά πρέπει νά τὰ παίρνει αὐξημένα στήν ἴδια ἀναλογία, κατὰ τήν ὁποῖα ἔχει αὐξηθεῖ ἡ παραγωγική δύναμη τοῦ κεφαλαίου. Ἄν ὅμως γίνει αὐτό, τότε ἡ δαπάνη τοῦ καπιταλιστῆ θά βρῖσκεται ἀκριβῶς στήν ἴδια μέ πρὶν ἀναλογία πρὸς τό εἰσόδημά του καί δέν θά ἀνέβουν τὰ κέρδη». (Αὐτό ἀκριβῶς εἶναι λαθεμένο). «Γι' αὐτό οἱ ἀλλαγές στό ποσοστό τοῦ κέρδους καί οἱ ἀλλαγές στά ἔξοδα παραγωγῆς τῶν μισθῶν πᾶνε χέρι-χέρι καί εἶναι ἀδιαχώριστες. Γι' αὐτό ἡ γνώμη τοῦ Ρικάρντο εἶναι ἀκριβῶς σωστή, ὅταν, μιλώντας γιά χαμηλοῦς μισθοῦς, ἐννοεῖ ὅχι μόνο τοὺς μισθοῦς ἐκείνους πού εἶναι τό προῖόν μιᾶς μικρότερης ποσότητας ἐργασίας, ἀλλά καί τοὺς μισθοῦς, πού παράγονται μέ μικρότερο κόστος, συνυπολογίζοντας καί τήν ἐργασία καί τὰ προηγούμενα κέρδη» (σελ. 104).

Ἔτσι, σύμφωνα μέ τήν περιγραφή τοῦ Μίλλ, ἡ ἄποψη τοῦ Ρικάρντο εἶναι ἀκριβῶς σωστή, ἂν μέ τόν ὄρο χαμηλοῖ μισθοῖ (ἢ γενικά μέ τὰ ἔξοδα παραγωγῆς τῶν μισθῶν) δέν ἐννοεῖται μόνο τό ἀντίθετο ἐκείνου πού ἐννοεῖται μ' αὐτά πού λέει, ἀλλά ἂν ἐννοεῖται μ' αὐτά ἓνας ἀπόλυτος παραλογισμός. Δηλαδή, ὅταν μέ τὰ ἔξοδα παραγωγῆς τοῦ μισθοῦ δέν ἐννοεῖται τό μέρος ἐκεῖνο τῆς ἐργάσιμης ἡμέρας τοῦ ἐργάτη, πού τό ἐργάζεται γιά νά ἀντικαταστήσει τόν μισθό του, ἀλλά καί τὰ ἔξοδα παραγωγῆς τῆς πρώτης ὕλης πού ἐπεξεργάστηκε καί τῶν μηχανῶν πού χρησιμοποίησε, δηλαδή καί ὁ χρόνος ἐργασίας, τόν ὁποῖο δέν ἔχει ἐργαστεῖ οὔτε γιά τόν ἑαυτό του, οὔτε γιά τόν καπιταλιστή.

* Ὁ Μίλλ λέει. νά ἀνέβουν.

Πέμπτο: Καί τώρα στό καθεαυτό πρόβλημα. Κατά πόσο μπορεῖ μιά ἀξιακή ἀλλαγή στό σταθερό κεφάλαιο νά ἐπηρεάσει τήν ὑπεραξία;

Ὅταν λέμε ὅτι ἡ ἀξία τοῦ ἡμερήσιου μέσου μισθοῦ εἶναι = 10 ὥρες ἢ, πράγμα πού εἶναι τό ἴδιο, ὅταν λέμε ὅτι ἀπό τή συνολική ἡμέρα ἐργασίας, λ.χ. ἀπό τίς 12 ὥρες πού ἐργάζεται ὁ ἐργάτης, οἱ 10 ἀπαιτοῦνται γιά νά παραγάγει καί νά ἀντικατασταίνει τόν μισθό του καί ὅτι μόνον οἱ ὥρες ἐκεῖνες πού ἐργάζεται πέρα ἀπό τίς 10 ὥρες εἶναι ἀπλήρωτος χρόνος ἐργασίας, δημιουργοῦν μιάν ἀξία πού τήν παίρνει ὁ καπιταλιστής [340], χωρίς νά ἔχει πληρώσει γι' αὐτήν, αὐτό θά πεῖ μόνο ὅτι στή συνολική ποσότητα τῶν μέσων συντήρησης, πού καταναλώνει ὁ ἐργάτης, περιέχονται 10 ὥρες χρόνου ἐργασίας. Αὐτές οἱ 10 ὥρες ἐργασίας ἐκφράζονται μέ ἓνα ὀρισμένο χρηματικό ποσό, μέ τό ὁποῖο ἀγοράζει αὐτά τά μέσα συντήρησης.

Ἐλα ὅμως πού ἡ ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων καθορίζεται ἀπό τόν περιεχόμενο σ' αὐτά χρόνο ἐργασίας, ἀδιάφορο ἂν αὐτός ὁ χρόνος ἐργασίας περιέχεται στήν πρώτη ὕλη, στίς φθαρμένες μηχανές ἢ στήν νεοπροσθεμένη στήν πρώτη ὕλη ἀπό τόν ἐργάτη μέ τίς μηχανές ἐργασία. Ἄν σημειωνόταν λοιπόν μιά σταθερή (περισσότερο ἀπό παροδική) ἀξιακή ἀλλαγή στήν πρώτη ὕλη ἢ στίς μηχανές, πού μπαίνουν σ' αὐτό τό ἐμπόρευμα, χάρη σέ μιά ἀλλαγή στήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας, ἐργασίας πού παράγει αὐτή τήν πρώτη ὕλη καί αὐτές τίς μηχανές, μέ δύο λόγια τό περιεχόμενο στό ἐμπόρευμα σταθερό κεφάλαιο, θά ἀπαιτοῦνταν λόγω αὐτῆς τῆς ἀλλαγῆς περισσότερος ἢ λιγότερος χρόνος ἐργασίας, γιά νά παραγάγει αὐτό τό συστατικό τοῦ ἐμπορεύματος, τότε τό ἴδιο τό ἐμπόρευμα γιά τόν λόγο αὐτό θά γινόταν ἀκριβότερο ἢ φτηνότερο (μέ ἀμετάβλητη τήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας πού μετατρέπει τήν πρώτη ὕλη σέ προϊόν καί μέ ἀμετάβλητο τό μέγεθος τῆς ἐργάσιμης ἡμέρας). Τό ἀποτέλεσμα θά ἦταν νά ἀνέβουν ἢ νά πέσουν τά ἔξοδα παραγωγῆς, δηλαδή ἡ ἀξία τῆς ἐργατικῆς δύναμης, δηλαδή, ἂν προηγούμενα ἀπό τίς 12 ὥρες ὁ ἐργάτης ἐργαζόταν τίς 10 γιά τόν ἑαυτό του τώρα θά ἔπρεπε νά ἐργάζεται γιά τόν ἑαυτό του τίς 11 ἢ στήν ἀντίθετη περίπτωση μόνο τίς 9 ὥρες. Στήν πρώτη περίπτωση θά ἔπεφτε στό μισό ἡ ἐργασία του γιά τόν καπιταλιστή, δηλαδή ἡ ὑπεραξία, ἀπό 2 ὥρες σέ 1 ὥρα. Στή δεύτερη περίπτωση θά ἀνέβαινε κατά τό ἥμισυ, ἀπό 2 ὥρες σέ 3 ὥρες. Στήν τελευταία περίπτωση θά ἀνέβαινε τό ποσοστό τοῦ κέρδους καί τό συνολικό κέρδος τοῦ καπιταλιστή, τό πρῶτο γιατί ἤδη ἔχει πέσει ἡ ἀξία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, καί τά δύο, γιατί θά αὐξανόταν τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας (καί ἡ ἀπόλυτη μάζα τῆς).

Αὐτός εἶναι ὁ μοναδικός τρόπος, μέ τόν ὁποῖο μιά ἀξιακή ἀλλαγὴ τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου μπορεῖ νά θίξει τήν ἀξία τῆς ἐργασίας, τά ἔξοδα παραγωγῆς τοῦ μισθοῦ ἢ τό μοίρασμα τῆς ἐργάσιμης ἡμέρας ἀνάμεσα στόν καπιταλιστή καί στόν ἐργάτη, ἐπομένως καί τήν ὑπεραξία.

Ὡστόσο, αὐτό θά πεί μόνο ὅτι γιά τόν καπιταλιστή, πού κλῶθει λ.χ. βαμβάκι, ὁ ἀναγκαῖος χρόνος τῶν δικῶν του ἐργατῶν καθορίζεται ὄχι μόνο ἀπό τήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας στή νηματουργία, ἀλλά καί στήν παραγωγή τοῦ βαμβακιοῦ, τῶν μηχανῶν κλπ., καθῶς καί ἀπό τήν παραγωγικότητα σ' ὅλους τούς κλάδους ἐκείνους τῆς παραγωγῆς, τά προϊόντα τῶν ὁποίων δέν μπαίνουν σάν σταθερό κεφάλαιο — οὔτε σάν πρώτη ὕλη, οὔτε σάν μηχανές κλπ. — στό προϊόν του (ἓνα προϊόν, γιά τό ὁποῖο ἔχει ὑποτεθεῖ ὅτι μπαίνει στήν κατανώση τοῦ ἐργάτη), στό νῆμα, πού ἀποτελοῦν ὅμως ἓνα μέρος τοῦ κυκλοφοροῦντος κεφαλαίου, τό ὁποῖο διατίθεται γιά μισθούς, ἐπομένως καθορίζεται καί ἀπό τήν παραγωγικότητα στούς κλάδους πού παράγουν μέσα διατροφῆς κλπ. Αὐτό πού ἐμφανίζεται σάν προϊόν στόν ἓναν κλάδο παραγωγῆς, ἐμφανίζεται σάν ὑλικό γιά κατεργασία ἢ σάν μέσο ἐργασίας σ' ἓναν ἄλλο κλάδο. Τό σταθερό κεφάλαιο τοῦ ἑνός κλάδου ἀποτελεῖται λοιπόν ἀπό τό προϊόν τῶν ἄλλων κλάδων, ἐμφανίζεται σ' ἓναν ἄλλο κλάδο παραγωγῆς ὄχι σάν σταθερό κεφάλαιο, ἀλλά σάν ἀποτέλεσμα τῆς παραγωγῆς στά πλαίσια αὐτοῦ τοῦ κλάδου παραγωγῆς. Γιά τόν ξεχωριστό καπιταλιστή ἐμφανίζεται διαφορετικά, ἀδιάφορο ἂν ἡ ἀνεβασμένη παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας (ἐπομένως καί ἡ πτώση τῆς ἀξίας τῆς ἐργατικῆς δύναμης) συντελεῖται στά πλαίσια τοῦ δικοῦ του κλάδου παραγωγῆς ἢ στά πλαίσια τῶν κλάδων ἐκείνων, πού προμηθεύουν τό σταθερό κεφάλαιο τοῦ κλάδου του. Γιά τήν τάξη τῶν καπιταλιστῶν — γιά τό σύνολο τοῦ κεφαλαίου εἶναι τό ἴδιο πράγμα.

Ἐπομένως, ἡ περίπτωση αὐτή {στήν ὁποία μιά πτώση (ἢ ἀντίστροφα) στήν ἀξία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου δέν προέρχεται ἀπό τό γεγονός ὅτι παράγει σέ μεγάλη κλίμακα ὁ κλάδος, πού χρησιμοποιεῖ αὐτό τό σταθερό κεφάλαιο, ἀλλά ἀπό τό ὅτι ἄλλαξαν τά ἔξοδα παραγωγῆς τοῦ ἴδιου τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου} συμπίπτει μέ τούς νόμους πού ἔχουν ἀναπτυχθεῖ σχετικά μέ τήν ὑπεραξία.

Ὅταν μιλάμε γενικά γιά κέρδος καί γιά ποσοστό τοῦ κέρδους, τότε προϋποτίθεται δοσμένη ἡ ὑπεραξία. Οἱ παράγοντες πού καθορίζουν τήν ὑπεραξία ἔχουν λοιπόν ἀσκήσει ὅλη τήν ἐπιρροή τους. Αὐτό ἔχει προϋποτεθεῖ.

Ἐκτο. Θά μπορούσε τώρα νά αναπτυχθεῖ ἐδῶ ἀκόμα, πῶς ἀλλάζει ἡ σχέση τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου πρὸς τό μεταβλητό κεφάλαιο καί πῶς, γιά τόν λόγο αὐτό, ἀλλάζει τό ποσοστό τοῦ κέρδους ἀπό μιά εἰδική μορφή τῆς ὑπεραξίας. Συγκεκριμένα, ἀπό τήν παράταση τοῦ χρόνου ἐργασίας πέρα ἀπό τά ὅρια τῆς κανονικῆς ἐργάσιμης ἡμέρας. [341] Μέ τόν τρόπο αὐτό μικραίνει ἡ σχετική ἀξία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου ἢ ἀκόμα καί τό ἀνάλογο μέρος τῆς ἀξίας τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου πού συμμετέχει στή συγκρότηση τῆς συνολικῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος. Ἄς τό ἀφήσουμε ὅμως αὐτό γιά τό τρίτο κεφάλαιο ^[59] στό ὁποῖο ἀνήκει γενικά τό μεγαλύτερο μέρος τῶν ὄσων ἔχουν ἀναπτυχθεῖ ἐδῶ.

Ὁ κ. Μίλλ, στηριζόμενος στήν λαμπρή περιγραφή του, διατυπώνει τή γενική θέση (τοῦ Ρικάρντο):

« Ἡ μοναδική ἔκφραση τοῦ νόμου τοῦ κέρδους... εἶναι ἡ ἔκφραση ὅτι τό κέρδος ἐξαρτιέται ἀπό τά ἔξοδα παραγωγῆς τοῦ μισθοῦ ἐργασίας» (στό ἴδιο, σελ. 104, 105).

Τώρα ὅμως πρέπει νά ποῦμε ἀκριβῶς τό ἀντίθετο: Τό ποσοστό τοῦ κέρδους {καί γι' αὐτό ἀκριβῶς μιλάει ὁ Μίλλ} μονάχα σέ μιά περίπτωση ἐξαρτιέται ἀποκλειστικά ἀπό τά ἔξοδα παραγωγῆς τοῦ μισθοῦ. Καί αὐτό γίνεται στήν περίπτωση ὅπου τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας καί τό ποσοστό τοῦ κέρδους εἶναι ταυτόσημα. Αὐτό ὅμως εἶναι δυνατό μόνο στήν σχεδόν ἀδύνατη γιά τήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή περίπτωση, στήν ὁποία ὀλόκληρο τό προκαταβλημένο κεφάλαιο ἔχει προκαταβληθεῖ ἄμεσα γιά μισθοῦς ἐργασίας καί στήν ὁποία δέν μπαίνει στό προϊόν καθόλου σταθερό κεφάλαιο, εἴτε μέ τή μορφή πρώτης ὕλης, μηχανῶν, χτιρίων κλπ., ἢ, ὅταν μπαίνει, δέν εἶναι τό ἴδιο προϊόν τῆς ἐργασίας, δέν κοστίζει τίποτε. Μόνο στήν περίπτωση αὐτή οἱ ἀλλαγές στό ποσοστό τοῦ κέρδους εἶναι ταυτόσημες μέ τίς ἀλλαγές στό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας, ἢ, πράγμα πού εἶναι τό ἴδιο, στά ἔξοδα παραγωγῆς τοῦ μισθοῦ.

Γενικά ὅμως (καί αὐτό συμπεριλαβαίνει καί τήν περίπτωση τῆς ἐξαίρεσης, πού μόλις ἀναφέραμε) τό ποσοστό τοῦ κέρδους εἶναι ἴσο μέ τή σχέση τῆς ὑπεραξίας πρὸς τή συνολική ἀξία τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου.

Ἄν ὀνομάσουμε τήν ὑπεραξία $Υ$ καί τήν ἀξία τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου K , τότε τό κέρδος εἶναι $Υ:K$ ἢ $\frac{Υ}{K}$. Ἡ σχέση αὐτή καθορί-

ζεται και από τό μέγεθος του Y {και στον καθορισμό του Y μπαίνουν όλα τά περιστατικά πού καθορίζουν τά έξοδα παραγωγής του μισθού}, και από τό μέγεθος του K . Τό K , ή συνολική αξία του προκαταβλημένου κεφαλαίου, αποτελείται όμως από τό σταθερό κεφάλαιο σ και από τό μεταβλητό κεφάλαιο μ (από τό κεφάλαιο πού διατίθεται για μισθό εργασίας). Άρα τό ποσοστό του κέρδους $= Y:\mu + \sigma = Y:K$. Τό ίδιο όμως τό Y , ή υπεραξία, καθορίζεται όχι μόνο από τό δικό του τό ποσοστό, δηλαδή από τή σχέση τής πρόσθετης εργασίας προς τήν αναγκαία εργασία ή από τό μοίρασμα τής ημέρας εργασίας ανάμεσα στό κεφάλαιο και στήν εργασία, από τό χωρισμό της σε πληρωμένο και απλήρωτο χρόνο εργασίας. Η μάζα τής υπεραξίας, δηλαδή τό απόλυτο μέγεθος τής υπεραξίας, καθορίζεται επίσης από τόν αριθμό τών ημερών εργασίας πού εκμεταλλεύεται ταυτόχρονα τό κεφάλαιο. Και ή μάζα αυτή του χρόνου εργασίας, πού χρησιμοποιείται μέ ένα καθορισμένο ποσοστό απλήρωτης δουλιᾶς, εξαρτιέται για ένα καθορισμένο κεφάλαιο από τόν χρόνο, στον οποίο τό προϊόν παραμένει στό καθεαυτό προτσές παραγωγής, χωρίς νά απαιτεί εργασία ή τήν ίδια μέ πρίν ποσότητα εργασίας (λ.χ. τό κρασί, προτού ώριμάσει, τό σιτάρι όταν σπαρεί πιά, τά δέρματα ή άλλα υλικά πού επί ένα όρισμένο χρονικό διάστημα εκτίθενται στήν επενέργεια χημικών δυνάμεων κλπ.), καθώς και από τή διάρκεια του χρόνου κυκλοφορίας του έμπορεύματος, από τή διάρκεια τής μεταμόρφωσης του έμπορεύματος ή από τό ένδιάμεσο χρονικό διάστημα ανάμεσα στήν αποπεράτωση του σαν προϊόντος και στήν αναπαραγωγή του σαν έμπορεύματος. Τώρα, πόσες ήμέρες εργασίας μπορούν νά χρησιμοποιούνται ταυτόχρονα {προϋποτίθεται ή αξία του μισθού, δηλαδή τό ποσοστό τής υπεραξίας}, αυτό εξαρτιέται γενικά από τό μέγεθος του κεφαλαίου πού διατίθεται για μισθούς. Τά περιστατικά όμως, πού μόλις αναφέραμε, τροποποιούν γενικά τή συνολική μάζα ζωντανού χρόνου εργασίας, πού ένα κεφάλαιο όποιοδήποτε μεγέθους μπορεί νά χρησιμοποιήσει κατά τή διάρκεια μιᾶς καθορισμένης περιόδου, λ.χ. κατά τή διάρκεια ενός έτους. Πρόκειται για περιστατικά, τά όποια καθορίζουν τό απόλυτο μέγεθος του συνολικού χρόνου εργασίας, πού μπορεί νά χρησιμοποιηθεί από ένα δοσμένο κεφάλαιο. Τό γεγονός όμως αυτό δέν αλλάζει τίποτα στό ότι ή υπεραξία καθορίζεται αποκλειστικά από τό δικό της ποσοστό, πολλαπλασιασμένο μέ τόν αριθμό τών ημερών εργασίας, πού χρησιμοποιούνται ταυτόχρονα. Πρόκειται μόνο για περιστατικά πού καθορίζουν τόν τελευταίο από αυτούς τούς δύο συντελεστές, τόν αριθμό του χρησιμοποιούμενου χρόνου εργασίας.

Τό ποσοστό τής υπεραξίας είναι ίσο μέ τό μερίδιο τής πρόσθετης

ἐργασίας στήν ἐργασία μιᾶς ἡμέρας, δηλαδή εἶναι ἴσο μέ τήν ὑπεραξία τήν ὁποία παράγει μιά μόνη ἡμέρα ἐργασίας. Λογουχάρη: Ἄν ἡ ἐργάσιμη ἡμέρα = 12 ὥρες καί ἡ πρόσθετη ἐργασία = 2 ὥρες, τότε αὐτές οἱ 2 ὥρες = $\frac{1}{6}$ τῶν 12 ὥρῶν, ἢ πρέπει μάλλον αὐτές τίς 2 ὥρες νά τίς ὑπολογίζουμε σέ σχέση μέ τήν ἀναγκαία ἐργασία (ἢ μέ τόν μισθό, ὁ ὁποῖος πληρώθηκε γι' αὐτήν, πού δέν εἶναι παρά μόνο ἡ ἴδια ποσότητα τοῦ χρόνου ἐργασίας μέ ἀντικειμενοποιημένη μορφή) = μέ τό $\frac{1}{5}$ (μέ τό $\frac{1}{5}$ τῶν 10 ὥρῶν = 2 ὥρες, τό $\frac{1}{5}$ = 20%). Ἐδῶ τό μέγεθος τῆς ὑπεραξίας (ὑπολογισμένο γιά μιά μέρα) καθορίζεται ἀπόλυτα ἀπό τό ποσοστό της. Ἄν τώρα ὁ καπιταλιστής χρησιμοποιεῖ 100 τέτιες [342] ἡμέρες ἐργασίας, τότε ἡ ὑπεραξία (τό ἀπόλυτο μέγεθός της) = 200 ὥρες ἐργασίας. Τό ποσοστό ἔμεινε τό ἴδιο. 200 ὥρες σέ σχέση μέ 1000 ὥρες ἀναγκαίας ἐργασίας = $\frac{1}{5}$ = 20%. Ἄν εἶναι δοσμένο τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας, τότε τό μέγεθός της ἐξαρτιέται πέρα γιά πέρα ἀπό τόν ἀριθμό τῶν χρησιμοποιούμενων ἐργατῶν, δηλαδή ἀπό τό ἀπόλυτο μέγεθος τοῦ κεφαλαίου, πού διατέθηκε γιά μισθούς, τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου. Ἄν εἶναι δοσμένος ὁ ἀριθμός τῶν χρησιμοποιούμενων ἐργατῶν, δηλαδή τό μέγεθος τοῦ τοποθετημένου σέ μισθό ἐργασίας κεφαλαίου, τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου, τότε τό μέγεθος τῆς ὑπεραξίας ἐξαρτιέται ἀπόλυτα ἀπό τό ποσοστό της, δηλαδή ἀπό τή σχέση τῆς πρόσθετης ἐργασίας πρὸς τήν ἀναγκαία ἐργασία, ἀπό τά ἔξοδα παραγωγῆς τοῦ μισθοῦ, ἀπό τό μοίρασμα τῆς ἐργάσιμης ἡμέρας ἀνάμεσα στόν καπιταλιστή καί στόν ἐργάτη. Ἄν 100 ἐργάτες (οἱ ὁποῖοι ἐργάζονται 12 ὥρες) μοῦ δίνουν 200 ὥρες ἐργασίας, τότε τό ἀπόλυτο μέγεθος τῆς ὑπεραξίας = 200, τό ποσοστό = $\frac{1}{5}$ μιᾶς [πληρωμένης] ἡμέρας ἐργασίας ἢ 2 ὥρες. Καί ἡ ὑπεραξία = 2 ὥρες X 100. Ἄν 50 ἐργάτες μοῦ δίνουν 200 ὥρες ἐργασίας, τότε τό ἀπόλυτο μέγεθος τῆς ὑπεραξίας εἶναι 200 ὥρες ἐργασίας. Τό ποσοστό = $\frac{2}{5}$ μιᾶς (πληρωμένης) ἐργάσιμης ἡμέρας = 4 ὥρες. Καί ἡ ὑπεραξία = 4 ὥρες X 50 = 200. Ἄφου τό ἀπόλυτο μέγεθος τῆς ὑπεραξίας εἶναι ἴσο μέ τό γινόμενο τοῦ ποσοστοῦ της ἐπὶ τόν ἀριθμό τῶν ἡμερῶν ἐργασίας, τότε τό γινόμενο αὐτό μπορεῖ νά μένει ἴδιο, παρ' ὅλον ὅτι οἱ παράγοντες ἀλλάζουν σέ ἀντίστροφη ἀναλογία.

Τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας ἐκφράζεται πάντα μέ τή σχέση τῆς ὑπεραξίας πρὸς τό μεταβλητό κεφάλαιο. Αὐτό, γιατί τό μεταβλητό κεφάλαιο εἶναι ἴσο μέ τό ἀπόλυτο μέγεθος τοῦ πληρωμένου χρόνου ἐργασίας. Ἡ ὑπεραξία εἶναι ἴση μέ τό ἀπόλυτο μέγεθος τοῦ ἀπλήρωτου χρόνου ἐργασίας. Ἡ σχέση τῆς ὑπεραξίας πρὸς τό μεταβλητό κεφάλαιο ἐκφράζει λοιπόν πάντα τή σχέση τοῦ ἀπλήρωτου μέρους τῆς ἐρ-

γάσιμης ημέρας πρὸς τὸ πληρωμένο. Ἐὰς ὑποθέσουμε λ.χ. ὅτι σὸ προηγούμενο παράδειγμα ὁ μισθὸς ἐργασίας γιὰ 10 ὥρες = 1 τάληρο, καὶ ὅτι τὸ 1 τάληρο εἶναι μιά ποσότητα ἀσημιοῦ πού περιέχει 10 ὥρες ἐργασίας. Στὴν περίπτωση αὐτὴ οἱ 100 ἡμέρες ἐργασίας πληρώνονται μὲ 100 τάληρα. Ἐὰν τώρα ἡ ὑπεραξία = 20 τάληρα, τότε τὸ ποσοστὸ εἶναι $\frac{20}{100} = \frac{1}{5} = 20\%$. Ἡ, πράγμα πού εἶναι τὸ ἴδιο, ἀπὸ 10 ὥρες ἐργασίας (πού εἶναι ἴσες μὲ 1 τάληρο) ὁ καπιταλιστὴς παίρνει τὶς 2 ὥρες, καὶ ἀπὸ 100X10 ὥρες ἐργασίας ἢ ἀπὸ 1000 ὥρες ἐργασίας παίρνει τὶς 200 ὥρες ἐργασίας = 20 τάληρα.

Ἔτσι, παρ' ὅλον ὅτι τὸ ποσοστὸ τῆς ὑπεραξίας καθορίζεται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὴν σχέση τῶν πρόσθετου χρόνου ἐργασίας πρὸς τὸν ἀναγκαῖο χρόνο ἐργασίας, μ' ἄλλα λόγια, ἀπὸ τὸ ὑποπολλαπλάσιο μέρος τῆς ἐργάσιμης ἡμέρας, πού χρειάζεται ὁ ἐργάτης γιὰ τὴν παραγωγή τοῦ μισθοῦ του, ἀπὸ τὰ ἔξοδα παραγωγῆς τοῦ μισθοῦ, τὸ μέγεθος τῆς ὑπεραξίας καθορίζεται, ἐκτὸς ἀπ' αὐτό, καὶ ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἡμερῶν ἐργασίας, ἀπὸ τὸ ἀπόλυτο μέγεθος τοῦ χρόνου ἐργασίας πού χρησιμοποιεῖται μὲ αὐτὸ τὸ καθορισμένο ποσοστὸ τῆς ὑπεραξίας, δηλαδή ἀπὸ τὸ ἀπόλυτο μέγεθος τοῦ κεφαλαίου πού διατέθηκε γιὰ μισθούς (ὅταν εἶναι δοσμένο τὸ ποσοστὸ τῆς ὑπεραξίας). Καὶ ἐπειδὴ ὅμως τὸ κέρδος εἶναι ἡ σχέση ὄχι τοῦ ποσοστοῦ τῆς ὑπεραξίας, ἀλλὰ τοῦ ἀπολύτου μεγέθους τῆς ὑπεραξίας πρὸς τὴν συνολικὴν ἀξία τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου, γι' αὐτὸ τὸ ποσοστὸ του καθορίζεται ὀλοφάνερα ὄχι μόνον ἀπὸ τὸ ποσοστὸ, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ ἀπόλυτο μέγεθος τῆς ὑπεραξίας, ἓνα μέγεθος πού ἐξαρτιέται ἀπὸ τὴν σύνθετη σχέση τοῦ ποσοστοῦ καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἡμερῶν ἐργασίας, ἀπὸ τὸ μέγεθος τοῦ κεφαλαίου πού ἔχει δαπανηθεῖ γιὰ μισθὸ καὶ ἀπὸ τὰ ἔξοδα παραγωγῆς τοῦ μισθοῦ.

Μὲ δοσμένο τὸ ποσοστὸ τῆς ὑπεραξίας, τὸ μέγεθος τῆς ἐξαρτιέται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὸ μέγεθος τοῦ προκαταβλημένου (τοῦ δαπανημένου σὲ μισθὸ) κεφαλαίου. Ὁ μέσος μισθὸς ὅμως εἶναι ἴδιος, δηλαδή ἔχει προϋποτεθεῖ ὅτι σ' ὅλους τοὺς κλάδους παραγωγῆς ὁ ἐργάτης παίρνει ἓναν μισθὸ, ἴσο λ.χ. μὲ 10 ὡρῶν [ἐργασία]. (Στοὺς κλάδους, στοὺς ὁποίους ὁ μισθὸς εἶναι ὑψηλότερος ἀπὸ τὸν μέσο μισθὸ, εἶναι γιὰ τὴν ἀποψή μας καὶ γιὰ τὸ πρόβλημα τὸ ἴδιο σὰν νὰ χρησιμοποιεῖ ὁ καπιταλιστὴς περισσότερους ἀπλούς ἐργάτες). Μὲ τὴν προϋπόθεση λοιπὸν ὅτι ἡ πρόσθετη ἐργασία, δηλαδή ἡ συνολικὴ κανονικὴ ἐργάσιμη ἡμέρα εἶναι παντοῦ ἴση (οἱ ἀνισότητες ἐξισώνονται ἐνμέρει μὲ τὸ γεγονός ὅτι 1 ὥρα σύνθετης δουλειᾶς εἶναι λ.χ. ἴση μὲ 2 ὥρες ἀπλῆς δουλειᾶς), [343] τότε τὸ μέγεθος τῆς ὑπεραξίας ἐξαρτιέται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὸ μέγεθος τοῦ προκαταβλημένου [γιὰ μισθούς] κεφαλαίου. Γι' αὐτὸ μποροῦσε

νά εἰπωθεῖ ὅτι οἱ μάζες τῆς ὑπεραξίας εἶναι ἀνάλογες μέ τό μέγεθος τῶν προκαταβλημένων (γιά μισθούς) κεφαλαίων. Αὐτό ὅμως δέν ἰσχύει γιά τό κέρδος, ἐπειδή τό κέρδος εἶναι ἡ σχέση τῆς ὑπεραξίας πρὸς τή συνολική ἀξία τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου καί ὅταν τά κεφάλαια εἶναι ἴσου μεγέθους, τά συστατικά τους μέρη, πού διατίθενται γιά μισθούς. ἢ ἡ σχέση τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου πρὸς τό συνολικό κεφάλαιο μπορεῖ νά εἶναι πολύ διαφορετική καί εἶναι πολύ διαφορετική. Τά μεγέθη τοῦ κέρδους ἐξαρτιῶνται ἐδῶ μάλλον ἀπό τή σχέση — στά διάφορα κεφάλαια — τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου πρὸς τό συνολικό κε-

φάλαιο, δηλαδή ἀπό τό $\frac{\mu}{\sigma + \mu}$. Ἐπομένως, ὅταν εἶναι δοσμένο τό πο-

σοστό τῆς ὑπεραξίας, καί τό ποσοστό αὐτό ἐκφράζεται πάντα μέ τό $\frac{\nu}{\mu}$, ἀπό τή σχέση τῆς ὑπεραξίας πρὸς τό μεταβλητό κεφάλαιο, τότε τό ποσοστό τοῦ κέρδους καθορίζεται ἀποκλειστικά ἀπό τή σχέση τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου πρὸς τό συνολικό κεφάλαιο.

Ἔτσι, τό ποσοστό τοῦ κέρδους καθορίζεται, πρῶτο, ἀπό τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας ἢ ἀπό τή σχέση τῆς ἀπλήρωτης ἐργασίας πρὸς τήν πληρωμένη, καί ἀλλάζει, ἀνεβαίνει ἢ πέφτει (ἐφόσον ἡ ἐπενέργεια αὐτή δέν παραλύει ἀπό τίς κινήσεις στούς ἄλλους καθοριστικούς συντελεστές) μαζί μέ τήν ἀλλαγὴ τοῦ ποσοστοῦ τῆς ὑπεραξίας. Αὐτό ὅμως ἀνεβαίνει ἢ πέφτει ἄμεσα, ὅπως ἀνεβαίνει ἢ πέφτει ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας καί ἀντίστροφα ἀπό ὅ,τι ἀνεβαίνουν ἢ πέφτουν τά ἔξοδα παραγωγῆς τοῦ μισθοῦ ἢ ἡ ποσότητα τῆς ἀναγκαίας ἐργασίας ἢ ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας.

Δεύτερο, ὅμως, τό ποσοστό τοῦ κέρδους καθορίζεται ἀπό τή σχέση τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου πρὸς τό συνολικό κεφάλαιο, ἀπό τό $\frac{\mu}{\sigma + \mu}$.

Τό ἀπόλυτο μέγεθος τῆς ὑπεραξίας, μέ δοσμένο τό ποσοστό τῆς, ἐξαρτιέται δηλαδή μόνο ἀπό τό μέγεθος τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου πού εἶναι καθορισμένο κάτω ἀπό τήν προυπόθεσή μας, ἢ πού ἐκφράζει μόνο τόν ἀριθμό τῶν ἡμερῶν ἐργασίας πού χρησιμοποιήθηκαν ταυτόχρονα, τό ἀπόλυτο μέγεθος τοῦ χρόνου ἐργασίας πού χρησιμοποιήθηκε. Τό ποσοστό τοῦ κέρδους, ὅμως, ἐξαρτιέται ἀπό τή σχέση αὐτοῦ τοῦ ἀπόλυτου μεγέθους τῆς ὑπεραξίας, πού εἶναι δοσμένο μέ τό μεταβλητό κεφάλαιο, πρὸς τό συνολικό κεφάλαιο, δηλαδή ἀπό τή σχέση τοῦ μεταβλητοῦ

κεφαλαίου πρὸς τό συνολικό κεφάλαιο, ἀπό τό $\frac{\mu}{\sigma + \mu}$. Καί ἐπειδή ἡ

ύπεραξία $Υ$ προϋποτίθεται δοσμένη κατά τόν ύπολογισμό του ποσοστού του κέρδους, δηλαδή προϋποτίθεται δοσμένο καί τό μ , μπορούν όλες οι

αλλαγές στό $\frac{\mu}{\sigma+\mu}$ νά προέλθουν μόνο από αλλαγές στό σ , δηλαδή

στό σταθερό κεφάλαιο. Γιατί, αν είναι δοσμένο τό μ , τότε μπορεί τό άθροισμα $\sigma+\mu$, δηλαδή τό K , νά αλλάξει μόνο, αν αλλάξει τό σ , καί

μέ τήν αλλαγή αυτού του άθροίσματος αλλάζει ή σχέση $\frac{\mu}{\sigma+\mu}$, ή τό

$$\frac{\mu}{K}.$$

Αν τό $\mu=100$ καί τό $\sigma=400$, τότε τό $\mu+\sigma=500$ καί τό $\frac{\mu}{\mu+\sigma} =$

$\frac{100}{500}=20\%$. Έτσι, αν τό ποσοστό τής ύπεραξίας ήταν $\frac{5}{10}=\frac{1}{2}$, τότε ή ύπεραξία = 50. Καί έπειδή όμως τό μεταβλητό κεφάλαιο είναι ίσο μόνο μέ τό $\frac{1}{5}$ του συνολικού κεφαλαίου, τό κέρδος = $\frac{1}{2}$ του $\frac{1}{5} = \frac{1}{10}$,

καί πράγματι τό $\frac{1}{10}$ του 500=50=10%. Η σχέση $\frac{\mu}{\sigma+\mu}$ αλλάζει

μαζί μέ κάθε αλλαγή του σ , φυσικά όχι στό ίδιο αριθμητικό μέγεθος.

Αν προυποτεθεί ότι τό μ καί τό σ ήταν από τήν αρχή καί τά δύο ίσα μέ 10, ότι δηλαδή τό συνολικό κεφάλαιο αποτελείται τό μισό από

μεταβλητό καί τό άλλο μισό από σταθερό κεφάλαιο, τότε $\frac{\mu}{\sigma+\mu} =$

$\frac{10}{10+10} = \frac{10}{20}=\frac{1}{2}$. Αν λοιπόν τό πρόσθετο ποσοστό (Mehrrate)

είναι ίσο μέ $\frac{1}{2}$ μ , τότε είναι ίσο μέ τό $\frac{1}{4}$ του K . Η, αν ή ύπεραξία = 50%, τότε στην περίπτωση αυτή, στην όποία τό μεταβλητό κεφάλαιο

= $\frac{K}{2}$, τό ποσοστό του κέρδους = 25%. Αν ύποτεθεί τώρα ότι δι-

πλασιάζεται τό σταθερό κεφάλαιο, ότι αυξάνει από 10 σε 20, τότε τό

$\frac{\mu}{\sigma+\mu} = \frac{10}{20+10} = \frac{10}{30}=\frac{1}{3}$ (τό πρόσθετο ποσοστό $\frac{1}{2}$ του 10 θά

ήταν τώρα ίσο μέ τό $\frac{1}{2}$ του $\frac{1}{3}$ του K , δηλαδή = μέ τό $\frac{1}{6}$ του 30 = 5.

Καί έτσι τό μισό του 10 = 5. Τό 5 προς τό 10 είναι 50%, τό 5 προς τό 30 είναι $16\frac{2}{3}\%$, αντίθετα τό 5 προς τό 20 ήταν ίσο μέ $\frac{1}{4} = 25\%$). Τό σταθερό κεφάλαιο έχει διπλασιαστεί, δηλαδή από 10 έγινε

20, τό ἄθροισμα ὅμως τοῦ $\sigma + \mu$ αὐξήθηκε μόνο κατά τό μισό, δηλαδή ἀπό 20 σέ 30. Τό σταθερό κεφάλαιο αὐξήθηκε κατά 100%, τό ἄθροι-

σμα τοῦ σ καί τοῦ μ αὐξήθηκε μόνο κατά 50%. Ἡ σχέση $\frac{\mu}{\sigma + \mu}$, πού

ἀρχικά ἦταν $\frac{10}{20}$, ἔπεσε τώρα στά $\frac{10}{30}$, δηλαδή ἀπό τό $\frac{1}{2}$ στό $\frac{1}{3}$, δηλαδή ἀπό $\frac{3}{6}$ εἰς $\frac{2}{6}$, ἔπεσε δηλαδή μόνο κατά τό $\frac{1}{6}$, ἐνῶ ἔχει διπλασιαστεί τό σταθερό κεφάλαιο. Τώρα μέ ποιόν τρόπο ἡ αὐξηση ἢ

μείωση τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου θίγει τή σχέση $\frac{\mu}{\sigma + \mu}$ ἐξαρτιέται ὅλο-

φάνερα ἀπό τή σχέση κατά τήν ὁποία τό σ καί τό μ ἀποτελοῦσαν μέρη τοῦ συνολικοῦ κεφαλαίου, τοῦ K , τοῦ $(\sigma + \mu)$.

[344] Τό σταθερό κεφάλαιο (δηλαδή ἡ ἀξία του) μπορεῖ τώρα, πρῶτο, νά αὐξάνει (ἢ νά πέφτει), παρ' ὅλον ὅτι μένουν ἴδιες οἱ μάζες τῆς πρώτης ὕλης, τῶν μηχανῶν κλπ. πού χρησιμοποιήθηκαν. Σ' αὐτή τήν περίπτωση, λοιπόν οἱ ἀλλαγές στό σταθερό κεφάλαιο δέν καθορίζονται ἀπό τοὺς ὅρους παραγωγῆς τοῦ παραγωγικοῦ προτσές, στό ὁποῖο μπαίνει σάν σταθερό κεφάλαιο, ἀλλά εἶναι ἀνεξάρτητες ἀπ' αὐτό. Ὅποιεσδήποτε ὅμως κι ἂν εἶναι οἱ αἰτίες πού ἐπιφέρουν αὐτή τήν ἀλλαγῆ, ἐπηρεάζουν κάθε φορά τό ποσοστό τοῦ κέρδους. Στήν περίπτωση αὐτή ἡ ἴδια μάζα τῆς πρώτης ὕλης, τῶν μηχανῶν κλπ. ἔχει μεγαλύτερη ἢ μικρότερη ἀπό πρὶν ἀξία, ἐπειδὴ εἶχε ἀπαιτηθεῖ περισσότερος ἢ λιγότερος ἀπό πρὶν χρόνος ἐργασίας, γιά νά παραχθοῦν. Στήν περίπτωση αὐτή οἱ ἀλλαγές καθορίζονται ἀπό τοὺς ὅρους παραγωγῆς τῶν προτσές, ἀπό τά ὁποῖα προέρχονται σάν προϊόντα τά συστατικά μέρη τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου. Προηγούμενα ἔχουμε ἐξετάσει πῶς αὐτό ἐπηρεάζει τό ποσοστό τοῦ κέρδους.

Ἄν ὅμως στὸν ἴδιο κλάδο παραγωγῆς ἀνεβαίνει ἢ πέφτει ἡ ἀξία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, λ.χ. ἂν ἀνεβαίνει ἢ πέφτει ἡ ἀξία τῆς πρώτης ὕλης, ἐπειδὴ ἔχει γίνει ἀκριβότερη κλπ. ἢ δική της παραγωγῆ, εἶναι σχετικὰ μέ τό ποσοστό τοῦ κέρδους ἀπολύτως τό ἴδιο, σάν νά ἔχει στὸν ἕναν κλάδο παραγωγῆς (ἢ ἀκόμα καί στὸν ἴδιο) χρησιμοποιηθεῖ γιά τό ἐμπόρευμα αὐτό ἀκριβότερη, πρώτη ὕλη ἀπ' ὅ,τι στὸν ἄλλο, μέ ἴση σέ μέγεθος δαπάνη γιά μισθωτῆ ἐργασία.

Ἐκεῖ ὅπου μέ ἴση δαπάνη γιά μισθωτῆ ἐργασία ἢ πρώτη ὕλη, τήν ὁποία ἐπεξεργάζεται ἓνα κεφάλαιο (λ.χ. σιτάρι), εἶναι ἀκριβότερη ἀπό τήν πρώτη ὕλη τήν ὁποία ἐπεξεργάζεται ἓνα ἄλλο κεφάλαιο (λ.χ. βρώμη) (ἢ ἀσήμι καί χαλκός κλπ. ἢ μαλλί καί βαμβάκι κλπ.), πρέπει τό ποσοστό τοῦ κέρδους καί στά δύο κεφάλαια νά εἶναι ἀντίστροφα ἀνάλογο πρὸς τήν ἀκρίβεια τῆς πρώτης ὕλης. Ἄν λοιπόν βγαίνει τό

ἴδιο κέρδος καί στους δύο κλάδους παραγωγῆς, αὐτό εἶναι δυνατό μόνο γιατί ἡ ὑπεραξία μοιράζεται ἀπό κοινου ἀνάμεσα στους καπιταλιστές, ὄχι ἀνάλογα μέ τήν ὑπεραξία πού παράγει τό κάθε κεφάλαιο στή δική τους ιδιαίτερη σφαῖρα παραγωγῆς; ἀλλά ἀνάλογα μέ τά μεγέθη τῶν κεφαλαίων πού χρησιμοποιοῦν. Αὐτό μπορεί νά γίνει διπλά. Τό κεφάλαιο Α, πού ἐπεξεργάζεται τό φτηνότερο ὑλικό, πουλάει τό ἐμπόρευσμά του στήν πραγματική του ἀξία, εἰσπράττει ἐπομένως καί τήν παραγμένη ἀπό τό ἴδιο ὑπεραξία. Ἡ τιμή τοῦ ἐμπορεύματός του εἶναι ἴση μέ τήν ἀξία του. Τό κεφάλαιο Β, πού ἐπεξεργάζεται τό ἀκριβότερο ὑλικό, πουλάει τό ἐμπόρευσμά του πάνω ἀπό τήν ἀξία του, ἀνεβάζει τήν τιμή τόσο, σάν νά εἶχε ἐπεξεργαστεῖ φτηνότερο ὑλικό. Ἄν ὁ Α καί ὁ Β ἀνταλλάξουν ἔπειτα τά ἐμπορεύματά τους, τότε εἶναι τό ἴδιο γιά τόν Α, σάν νά εἶχε ὑπολογίσει λιγότερη ὑπεραξία στήν τιμή τοῦ ἐμπορεύματός του ἀπό ἐκείνη πού περιέχει πραγματικά. Ἡ, σάν νά εἶχαν καί οἱ δύο, ὁ Α καί ὁ Β, προσθέσει προκαταβολικά ἓνα ποσοστό κέρδους ἀνάλογο μέ τό μέγεθος τοῦ δαπανημένου κεφαλαίου, δηλαδή σάν νά εἶχαν μοιράσει, μεταξύ τους τήν κοινή ὑπεραξία ἀνάλογα μέ τό μέγεθος τῶν δαπανημένων ἀπ' αὐτούς κεφαλαίων. Καί αὐτό εἶναι ἐκεῖνο πού ἐννοεῖται μέ τήν ὀνομασία γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους ¹⁶⁰!

Φυσικά, ἡ ἐξίσωση αὐτή δέν γίνεται, ἄν τό σταθερό κεφάλαιο ἐνός δοσμένου κεφαλαίου, ὅπως λ.χ. ἡ πρώτη ὕλη, πέφτει ἢ ἀνεβαίνει σέ ἀξία κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τῶν ἐποχῶν τοῦ ἔτους κλπ. Καί αὐτό γίνεται παρ' ὅλον ὅτι δέν μπορεί καθόλου νά ἀμφισβητηθεῖ ὅτι τά ἐξαιρετικά κέρδη πού βγάζουν οἱ βαμβακονηματοουργοί λ.χ. σέ χρονιές ἰδιαίτερα πλούσιας σοδιάς βαμβακιου, προσελκύουν μάζες νέου κεφαλαίου σ' αὐτό τόν κλάδο τῆς βιομηχανίας, κέρδη πού παρακινοῦν γιά τήν ἀνέγερση μεγάλου ἀριθμοῦ νέων ἐργοστασίων καί γιά τήν παραγωγή μηχανῶν βαμβακουργίας. Κι ἄν ἀκολουθήσει μετά μιά κακή χρονιά βαμβακοπαραγωγῆς, τότε ἡ ζημιὰ εἶναι ἀκόμα μεγαλύτερη [λόγω ἀπότομης αὔξεσης τῶν τιμῶν τοῦ βαμβακιου]*.

Δεύτερο, ὅμως, ἄν μείνουν ἴδια τά ἔξοδα παραγωγῆς τῶν μηχανῶν καί τῆς πρώτης ὕλης, μέ δύο λόγια τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, μπορεί νά ἀπαιτηθεῖ μιά μεγαλύτερη μάζα αὐτοῦ τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου καί ἐπομένως νά αὔξηθεῖ ἡ ἀξία τους στό βαθμό πού αὔξάνει ἡ χρησιμοποιούμενη μάζα ἐξαιτίας τῶν ἀλλαγμένων ὄρων παραγωγῆς τῶν προτσές, στά ὅποια τά συστατικά αὐτά μέρη μπαίνουν σάν μέσα παραγωγῆς. Φυσικά, στήν περίπτωση αὐτή, ὅπως καί στήν προηγούμενη, ἡ αὔξηση τῆς ἀξίας τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου ἔχει σάν ἀποτέλεσμα τήν

* Οἱ λέξεις μέσα στίς ἀγκύλες ὑπάρχουν στή ρωσική μετάφραση. — Σημ. μετ.

πτώση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους. Ἀπό τὴν ἄλλη μεριά, ὅμως, οἱ ἀλλαγές αὐτές στοὺς ἴδιους τοὺς ὄρους παραγωγῆς δείχνουν ὅτι ἡ ἐργασία ἔγινε παραγωγικότερη καὶ ὅτι ἔχει ἀνέβει ἐπομένως τὸ ποσοστὸ τῆς ὑπεραξίας. Αὐτὸ γίνεται μόνον ἐπειδὴ καταναλώνεται περισσότερη πρώτη ὕλη ἀπὸ τὴν ἴδια ζωντανή ἐργασία, ἐπειδὴ τὴν ἐπεξεργάζεται σὲ λιγότερο χρονικὸ διάστημα, καὶ χρησιμοποιοῦνται περισσότερες μηχανές, μόνον γιατί τὸ κόστος τῶν μηχανῶν εἶναι μικρότερο ἀπὸ τὸ κόστος τῆς ἐργασίας πού ἀντικατασταίνονται. Ἐδῶ λοιπὸν ἡ πτώση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους μπορεῖ λίγο-πολύ νά ἀντισταθμιστεῖ μέ μιάν ἀνοδο τοῦ ποσοστοῦ τῆς ὑπεραξίας, ἐπομένως καὶ τοῦ ἀπόλυτου μεγέθους τῆς ὑπεραξίας.

Τέλος, καὶ τὰ δύο περιστατικά πού προκάλεσαν τὴν ἀξιακὴ ἀλλαγὴ μποροῦν νά συνεπενεργήσουν σὲ πολὺ διαφορετικούς συνδυασμούς. Λογουχάρη [345], ἡ μέση ἀξία τοῦ ἀκατέργαστου βαμβακιοῦ ἔχει πέσει, ταυτόχρονα ὅμως ἔχει ἀνέβει σὲ μεγαλύτερο ἀκόμα βαθμὸ ἡ ἀξία τῆς ἐπεξεργαζόμενης σ' ἓνα καθορισμένο χρονικὸ διάστημα μάζας τοῦ βαμβακιοῦ. Ἄλλο παράδειγμα: Ἀνέβηκε ἡ ἀξία τοῦ μαλλιοῦ καὶ ἡ ἀξία τῆς ποσότητας τοῦ μαλλιοῦ πού τὴν ἐπεξεργάζονται σ' ἓνα καθορισμένο χρονικὸ διάστημα. Ἄλλο: οἱ περισσότερες μηχανές ἔγιναν ἀπόλυτα ἀκριβότερες, σὲ σχέση ὅμως μέ τὴν ἀποδοτικότητά τους ἔγιναν φτηνότερες, κλπ.

Ὡς τώρα ἡ προϋπόθεση ἦταν ὅτι τὸ μεταβλητὸ κεφάλαιο ἔμεινε τὸ ἴδιο. Τὸ μεταβλητὸ κεφάλαιο ὅμως μπορεῖ νά μειωθεῖ ὄχι μόνο σχετικὰ, ἀλλὰ καὶ ἀπόλυτα, λ.χ. στή γεωργία, δηλαδή νά μειωθεῖ ὄχι μόνο σὲ σχέση μέ τὸ μέγεθος τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου. Ἡ τὸ μεταβλητὸ κεφάλαιο μπορεῖ νά αὐξηθεῖ ἀπόλυτα. Στὴν περίπτωση αὐτὴ ὅμως εἶναι τὸ ἴδιο, σάν νά εἶχε μείνει ἀμετάβλητο, ἐφόσον τὸ σταθερὸ κεφάλαιο γιὰ τοὺς πῶ πάνω λόγους αὐξάνει σὲ μεγαλύτερη ἢ στὴν ἴδια ἀναλογία.

Ἄν τὸ σταθερὸ κεφάλαιο μένει ἴδιο, τότε κάθε αὐξηση ἢ μείωσή του σὲ σχέση μέ τὸ μεταβλητὸ κεφάλαιο μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ μόνο μέ τὸ ὅτι τὸ σταθερὸ κεφάλαιο αὐξάνει ἢ πέφτει σχετικὰ, ἐπειδὴ πέφτει ἢ αὐξάνει ἀπόλυτα τὸ σταθερὸ κεφάλαιο.

Ἄν μείνει ἴδιο τὸ μεταβλητὸ κεφάλαιο, τότε κάθε αὐξηση ἢ πτώση τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ μόνο ἀπὸ τὴ δική του ἀπόλυτη αὐξηση ἢ πτώση.

Ἄν γίνουν ταυτόχρονα ἀλλαγές καὶ στά δύο κεφάλαια, τότε, ἂν ἀφαιρεθεῖ ἡ ἀλλαγὴ πού εἶναι ἴδια καὶ στά δύο, τότε εἶναι τὸ ἴδιο σάν

νά είχε μείνει ίδιο τό ένα κεφάλαιο, ενώ είχε αυξηθεί ή μειωθεί τό άλλο.

Όταν όμως είναι πιά δοσμένο τό ποσοστό του κέρδους, τότε ή μάζα του κέρδους εξαρτιέται από τό μέγεθος των χρησιμοποιούμενων κεφαλαίων. Ένα μεγάλο κεφάλαιο μέ μικρό ποσοστό του κέρδους αποφέρει μεγαλύτερο κέρδος από ένα μικρό κεφάλαιο μέ μεγαλύτερο ποσοστό του κέρδους.

Άρκετά μέ τήν παρέμβαση αυτή.

Κατά τά άλλα, από τό σύγγραμμα του Τζ. Στ. Μίλλ πρέπει νά σημειωθούν οί παρακάτω 2 θέσεις:

«Γιά νά κυριολεκτήσουμε, τό κεφάλαιο δέν έχει παραγωγική δύναμη. Ή μοναδική παραγωγική δύναμη είναι εκείνη τής εργασίας, πού βοηθιέται χωρίς άμφιβολία από εργαλεία και πού δρᾶ σέ ύλικά*» (στό ίδιο, σελ. 90).

Γιά νά ακριβολογήσουμε, ό Μίλλ συγχέει έδῶ τό κεφάλαιο μέ τά ύλικά στοιχεία, από τά όποια αποτελείται. Ή θέση αυτή όμως είναι καλή για εκείνους πού κάνουν τήν ίδια σύγχυση και πού μιλοῦν ώστόσο για παραγωγική δύναμη του κεφαλαίου. Και έδῶ φυσικά ή ύπόθεση είναι σωστή, έφόσον γίνεται λόγος για τήν παραγωγή τής αξίας. Κατά τά άλλα παράγει και ή φύση, έφόσον πρόκειται μόνο για τήν αξία χρήσης.

«Ή παραγωγική δύναμη του κεφαλαίου δέν είναι παρά τό μέγεθος τής πραγματικής παραγωγικής δύναμης, πού μπορεί νά έξουσιάζει ό καπιταλιστής μέ τό κεφάλαιό του» (στό ίδιο, σελ. 91).

Έδῶ τό κεφάλαιο έχει σωστά κατανοηθεί σάν σχέση παραγωγής.
[VIII-345]

[XIV-851] Σ' ένα προηγούμενο τετράδιο¹⁶¹¹ έχω αποδείξει τίς βίαιες προσπάθειες, πού καταβάλλει ό Μίλλ, για νά συναγάγει τόν νόμο του Ρικάρντο για τό ποσοστό του κέρδους (άντίστροφα ανάλογο προς τόν μισθό) άμεσα από τή θεωρία τής αξίας, χωρίς νά κάνει διάκριση άνάμεσα στην ύπεραξία και στό κέρδος.

* Άντί «ύλικά» πού αναφέρει ό Μίλλ, ό Μάρξ μιλάει για μηχανές.

8. [Τελικές παρατηρήσεις σχετικά μέ τή σχολή τοῦ Ρικάρντο]

“Ὁλη ἡ παρουσίαση τῆς σχολῆς τοῦ Ρικάρντο δείχνει πώς ἀνάγεται σέ δύο σημεία:

1) Ἀνταλλαγή ἀνάμεσα σέ κεφάλαιο καί ἐργασία, σύμφωνα μέ τόν νόμο τῆς ἀξίας.

2) Διαμόρφωση τοῦ γενικοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους. Ταύτιση τῆς ὑπεραξίας καί τοῦ κέρδους. Σχέση ἀνάμεσα στήν ἀξία καί στήν τιμή κόστους*, πού ὅμως δέν κατανοήθηκε.

* Διάβαζε τιμή παραγωγῆς. — Σημ. μετ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΙΚΟΣΤΟ ΠΡΩΤΟ

Ἐπίθεσις ἐναντία στούς οικονομολόγους (πάνω στή βάση τῆς θεωρίας τοῦ Ρικάρντο)

[852] Στή ρικαρντιανή περίοδο τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας ὑπάρχει ταυτόχρονα καί ἡ ἐπίθεσίς της, ὁ κομμουνισμός τοῦ Ὅουεν καί ὁ σοσιαλισμός (Φουριέ, Σαίμ Σιμόν. Ὁ τελευταῖος μόνο στά πρώτα του βήματα). Σύμφωνα ὅμως μέ τό πλάνο μας, θά ἀσχοληθοῦμε ἐδῶ μόνο μέ τήν ἐπίθεσις, πού ἔχει σάν ἀφετηρία της τίς ἀπόψεις τῶν οικονομολόγων.

Στά συγγράμματα πού θά ἀναφερθοῦν παρακάτω θά διαπιστωθεῖ ὅτι πράγματι ὅλα ξεκινοῦν ἀπό τή ρικαρντιανή μορφή.

1. «*The Source and Remedy of the National Difficulties etc. A Letter to Lord John Russel*». London 1821 (anonym)*

[α) Γιά τό κέρδος, τήν πρόσοδο καί τόν τόκο
σάν πρόσθετη ἐργασία.

Ἐπίθεσις ἀνάμεσα στή συσσώρευσις τοῦ κεφαλαίου
καί στό «κονδύλι γιά μισθοῦς»]

Τοῦτο τό λίγο γνωστό φυλλάδιο** (κάπου 40 σελίδες) — ἐκδόθηκε σέ ἐποχή, ὅπου «αὐτός ὁ ἀπίστευτος μπαλωματής» («this incredible

* «Ἡ πηγή καί τό ἀντίδοτο τῶν ἐθνικῶν δυσκολιῶν κλπ. Μιά ἐπιστολή στόν λόρδο Ράσσελ», Λονδίνο, 1821 (ἀνωνύμου).

** Μέ τή λέξη: φυλλάδιο ἀποδίδομε τή λέξη Pamphlet, πού συνήθως μεταφράζεται: λίβελλος, ἡ ἔννοια τοῦ ὁποίου δέν συμβιβάζεται μέ τό νόημα πού ἔχει ἐδῶ. — Σημ. μετ.

cobbler»^{162]} ὁ Μάκ Κουῖλλοχ, ἄρχισε νά προβάλλει τόν ἑαυτό του — περιέχει ἕνα οὐσιαστικό βῆμα πρὸς τὰ μπρός, πέρα ἀπὸ τόν Ρικάρντο. Τό φυλλάδιο αὐτό τήν ὑπεραξία ἢ τό «κέρδος», ὅπως τήν ἀποκαλεῖ ὁ Ρικάρντο (συχνά τή λέει και «πρόσθετο προϊόν», ἢ τόν «τόκο», ὅπως τήν ὀνομάζει στό φυλλάδιο ὁ ἀνώνυμος συγγραφέας, τήν χαρακτηρίζει ἄμεσα σάν «πρόσθετη ἐργασία» (surplus labour), τήν ἐργασία πού τήν ἐκτελεῖ δωρεάν ὁ ἐργάτης, πού τήν ἐκτελεῖ πέρα ἀπὸ τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας, μέ τήν ὁποία ἀντικατασταίνεται ἡ ἀξία τῆς ἐργατικῆς του δύναμης ἢ παράγεται ἕνα ἰσοδύναμο γιά τόν μισθό του. "Ὅσο σπουδαία κι ἂν ἦταν ἡ ἀναγωγή τῆς ἀξίας σέ ἐργασία, ἄλλο τόσο σπουδαία εἶναι ἡ ἀναγωγή τῆς ὑπεραξίας, πού παρασταίνεται μέ ἕνα πρόσθετο προϊόν, σέ πρόσθετη ἐργασία. Αὐτό ἔχει πράγματι εἰπωθεῖ ἤδη ἀπὸ τόν Α. Σμίθ καί ἀποτελεῖ ἕνα κύριο στοιχεῖο τῆς ρικαρντιανῆς ἀνάπτυξης. "Ὅμως πουθενά ὁ Ρικάρντο δέν τό ἔχει πει καί δέν τό ἔχει στεριώσει μέ τήν ἀπόλυτη μορφή του.

"Ἄν τό ἐνδιαφέρον τοῦ Ρικάρντο κλπ. ἀπόβλεπε μόνο στήν κατανόηση τῶν σχέσεων τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς καί στήν ἐπιβολή τους σάν ἀπόλυτων μορφῶν τῆς παραγωγῆς, τό φυλλάδιο καί τὰ ἄλλα συγγράμματα τῆς ἴδιας κατηγορίας, πού θά ἀναφερθοῦν, πιάνονται ἀπό τὰ ἀποκαλυφθέντα πιά μυστήρια τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς, γιά νά τήν καταπολεμήσουν ἀπὸ τήν ἄποψη τοῦ βιομηχανικοῦ προλεταριάτου.

«"Ὅσα κι ἂν πάρει ὁ καπιταλιστής» (ἀπὸ τήν ἄποψη τοῦ κεφαλαίου), «μπορεῖ νά ἰδιοποιεῖται πάντα μόνο τήν πρόσθετη ἐργασία τοῦ ἐργάτη, γιατί ὁ ἐργάτης πρέπει νά ζήσει» (στό ἴδιο, σελ. 23).

Οἱ ὅροι αὐτοί τῆς ζωῆς εἶναι πάντως τό κατώτατο ὄριο, πού μπορεῖ νά ζήσει ὁ ἐργάτης, καί γι' αὐτό εἶναι σχετικό τό μέγεθος τῆς πρόσθετης ἐργασίας, πού μπορεῖ νά τοῦ ἀποσπαστεῖ.

«"Ἄν τό κεφάλαιο δέν μειώνεται σέ ἀξία τόσο, ὅσο αὐξάνει σέ ὄγκο, τότε οἱ καπιταλιστές θά ἀποσποῦν ἀπὸ τοὺς ἐργάτες τό προϊόν κάθε ὥρας ἐργασίας, πού πραγματοποιεῖται πέρα ἀπὸ ἐκεῖνες, μέ τίς ὁποῖες μπορεῖ νά ζήσει ὁ ἐργάτης. Καί ὅσο ἀποτρόπαιο καί φρικῶδες κι ἂν φαίνεται, ὁ καπιταλιστής μπορεῖ νά εἶναι σέ θέση νά κερδοσκοπεῖ μέ τὰ μέσα διατροφῆς, ἢ παραγωγή τῶν ὁποίων ἀπαιτεῖ τῇ λιγότερη ἐργασία, καί τέλος νά πει στόν ἐργάτη ὅτι δέν πρέπει νά τρώς ψωμί, γιατί ὁ χυλός ἀπὸ κριθάρι κοστίζει λιγότερο, δέν πρέπει νά τρώς κρέας, γιατί μπορεῖ νά ζεῖ κανεῖς μέ κοκκινογούλια καί πατάτες. Καί νά ὡς πού φτάσαμε» (σελ. 23, 24).

«"Ἄν ὁ ἐργάτης μπορεῖ νά ὀδηγηθεῖ στήν κατάσταση νά τρέφεται μέ πατάτες ἀντί μέ ψωμί, τότε εἶναι ἀναμφισβήτητα σωστό ὅτι ἀπὸ τήν ἐργασία του

μπορεί νά αποσπώνται περισσότερα, δηλαδή, ἂν γιά νά ζεῖ μέ ψωμί ἦταν ἀναγκασμένος νά κρατάει γιά τή συντήρηση τοῦ ἑαυτοῦ του καί τῆς οἰκογένειάς του τήν ἐργασία τῆς Δευτέρας καί τῆς Τρίτης, τότε γιά τή διατροφή του μέ πατάτες θά κρατάει γιά τόν ἑαυτό του μόνο τή μισή Δευτέρα. Ἔτσι τό ἄλλο μισό τῆς Δευτέρας καί ὀλόκληρη ἡ Τρίτη θά ἀπελευθερωθοῦν εἴτε πρὸς ὄφελος τοῦ κράτους, εἴτε πρὸς ὄφελος τοῦ καπιταλιστῆ» (στό ἴδιο, σελ. 26).

Ἐδῶ τό κέρδος κλπ. ἀνάγονται σέ ἰδιοποίηση τοῦ χρόνου ἐργασίας, γιά τόν ὁποῖο ὁ ἐργάτης δέν παίρνει ἓνα ἰσοδύναμο.

«Ὁμολογοῦν ὅτι ὁ τόκος πού πληρώνεται στούς καπιταλιστές, εἴτε μέ τή μορφή τῆς προσόδου, τοῦ χρηματικοῦ τόκου ἢ τοῦ ἐπιχειρηματικοῦ κέρδους, πληρώνεται ἀπό τήν ἐργασία ἄλλων» (σελ. 23).

Ἔτσι ἡ πρόσοδος, ὁ χρηματικός τόκος, τό βιομηχανικό κέρδος εἶναι ἀπλῶς διάφορες μορφές τοῦ «τόκου τοῦ κεφαλαίου», ὁ ὁποῖος μέ τή σειρά του ἀνάγεται στήν «πρόσθετη ἐργασία τοῦ ἐργάτη». Αὐτή ἡ πρόσθετη ἐργασία παρασταίνεται μέ ἓνα πρόσθετο προϊόν. Ὁ καπιταλιστής εἶναι ὁ κάτοχος τῆς πρόσθετης ἐργασίας ἢ τοῦ πρόσθετου προϊόντος. Τό πρόσθετο προϊόν εἶναι τό κεφάλαιο.

«Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι... δέν ὑπάρχει πρόσθετη ἐργασία, ὅτι ἐπομένως δέν ὑπάρχει τίποτα, πού θά μπορούσε νά συσσωρευτεῖ σάν κεφάλαιο» (σελ. 4).

Καί ἀμέσως μετά λέει:

«οἱ κάτοχοι τοῦ πρόσθετου προϊόντος ἢ τοῦ κεφαλαίου» (στό ἴδιο).

Μέ ἐντελῶς διαφορετικό νόημα, ἀπό τούς θρηνοῦντες ρικαρντιανούς, ὁ συγγραφέας λέει:

«Ἡ φυσική καί ἀναγκαία συνέπεια ἑνός αὐξανόμενου κεφαλαίου εἶναι ἡ μειωνόμενη ἀξία του» (σελ. 21, 22).

Σχετικά μέ τόν Ρικάρντο:

«Γιατί προσπαθεῖ νά μᾶς ἀποδείξει ὅτι ἡ συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου δέν θά κατεβάσει τό κέρδος, ἀφοῦ μόνο ἡ ἀνοδος τῶν μισθῶν μπορεῖ νά κατεβάσει τό κέρδος, ὅταν ἀποδείχεται πῶς, ἂν ὁ πληθυσμός δέν αὐξάνει στόν ἴδιο μέ τό κεφάλαιο βαθμό, ἀνεβαίνουν οἱ μισθοί λόγω τῆς δυσαναλογίας πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στό κεφάλαιο καί στήν ἐργασία καί πῶς, ὅταν αὐξάνει ὁ πληθυσμός, οἱ μισθοί αὐξάνουν λόγω τῆς δυσκολίας πού παρουσιάζεται στήν προμήθεια μέσων διατροφῆς;» (σελ. 23).

[853] Ἄν δέν μειωνόταν ἡ ἀξία τοῦ κεφαλαίου — δηλαδή ὁ τόκος τοῦ κεφαλαίου, δηλαδή ἡ πρόσθετη ἐργασία πού ἐξουσιάζει καί ἰδιο-

ποιεῖται τό κεφάλαιο — στό μέτρο πού αὐξάνει ἡ μάζα τοῦ κεφαλαίου, τότε ὁ σύνθετος τόκος θά προχωροῦσε μέ γεωμετρική πρόοδο, καί ἀκριβῶς ὅπως ἡ πρόοδος αὐτή ὑπολογισμένη σέ χρήμα (βλέπε τόν Πράιζ) προϋποθέτει μιά ἀνέφικτη συσσώρευση (ἓνα ἀνέφικτο ποσοστό συσσώρευσης), τότε ἡ συσσώρευση, ἀναγκμένη στό πραγματικό της στοιχείο, στήν ἐργασία, θά καταβρόχθιζε ὄχι μόνο τήν πρόσθετη ἐργασία, ἀλλά καί τήν ἀναγκαῖα ἐργασία σάν κάτι «πού ἀνήκει» στό κεφάλαιο (στό μέρος γιά τό εἰσόδημα καί τίς πηγές του νά ἐπανέλθουμε στίς φαντασίες τοῦ Πράιζ⁽⁶³⁾).

«Ἄν ἦταν δυνατό νά μεγαλώνει διαρκῶς τό κεφάλαιο καί νά διατηρεῖται ἡ ἀξία τοῦ κεφαλαίου, πράγμα πού θά φαινόταν στό ὅτι θά ἔμενε ἀμετάβλητος ὁ τόκος τοῦ χρήματος, τότε οἱ τόκοι, πού θά πρέπει νά πληρώνονται γιά τό κεφάλαιο, θά ξεπερνοῦσαν γρήγορα τό συνολικό προϊόν τῆς ἐργασίας... Τό κεφάλαιο ἔχει τήν τάση νά αὐξάνει τό κεφάλαιο περισσότερο ἀπ' ὅ,τι θά τό αὐξανε μιά ἀριθμητική πρόοδος. Ὁμολογοῦν ὅτι ὁ τόκος πού πληρώνεται στους καπιταλιστές εἴτε μέ τή μορφή τῆς προσόδου, τοῦ χρηματικοῦ τόκου εἴτε μέ τή μορφή τοῦ ἐπιχειρηματικοῦ κέρδους, πληρώνεται ἀπό τήν ἐργασία ἄλλων. Γι' αὐτό, στήν πορεία τῆς συσσώρευσης τοῦ κεφαλαίου πρέπει νά αὐξάνει ἡ ἐργασία πού δίνεται γιά τή χρησιμοποίηση τοῦ κεφαλαίου, ὅταν μένει ἀμετάβλητος ὁ τόκος πού πληρώνεται γιά τό κεφάλαιο. ὡς τότε πού οἱ καπιταλιστές θά ἔχουν ἰδιοποιηθεῖ τή συνολική ἐργασία ὅλων τῶν ἐργατῶν τῆς κοινωνίας. Αὐτό ὅμως εἶναι ἀδύνατο νά γίνει. Ὅσα κι ἄν περιέλθουν στόν καπιταλιστή, αὐτός μπορεῖ νά ἰδιοποιεῖται πάντα μόνο τήν πρόσθετη ἐργασία τοῦ ἐργάτη, γιατί ὁ ἐργάτης πρέπει νά ζήσει» (σελ. 23).

Πῶς ὅμως μειώνεται ἡ ἀξία τοῦ κεφαλαίου, αὐτό δέν εἶναι καθαρό στόν συγγραφέα τοῦ φυλλάδιου. Ὁ ἴδιος λέει ὅτι γιά τόν Ρικάρντο αὐτό γίνεται μέ τό ὅτι ἀνεβαίνει ὁ μισθός τῆς ἐργασίας, ὅταν τό κεφάλαιο συσσωρεύει γρηγορότερα ἀπ' ὅ,τι αὐξάνει ὁ πληθυσμός, ἢ ὅτι ἡ ἀξία τοῦ μισθοῦ αὐξάνει (χωρίς νά αὐξάνει τό μέγεθός του), ὅταν ὁ πληθυσμός αὐξάνει γρηγορότερα ἀπ' ὅ,τι συσσωρεύει τό κεφάλαιο (ἢ ἀκόμα, ὅταν αὐξάνει ταυτόχρονα), λόγω αὐξανόμενης ἀφορίας τῆς γεωργίας. Πῶς τό ἐξηγεῖ ὅμως αὐτό; Δέν παραδέχεται αὐτό τό τελευταῖο ἐνδεχόμενο. Οἱ μισθοί, λέει, μειώνονται πάντα ὡς τό κατώτατο δυνατό ὄριο. Εἶναι δυνατή, λέει, μιά μείωση τοῦ τόκου τοῦ κεφαλαίου μέ τό ὅτι, παρ' ὅλο πού τόν ἐργάτη τόν ἐκμεταλλεύονται περισσότερο ἢ στόν ἴδιο βαθμό, μειώνεται σχετικά τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ κεφαλαίου, πού ἀνταλλάσσεται μέ ζωντανή ἐργασία.

Πάντως ἡ ὑπηρεσία τοῦ ἀνώνυμου συγγραφέα συνίσταται στό ὅτι ἡ

άνοησία τῆς γεωμετρικῆς προόδου τοῦ τόκου ἀνάγεται στή σωστή του ἔννοια, δηλαδή στήν ἀνοησία του*.

Ἰπάρχουν ἐξάλλου δύο τρόποι, μέ τούς ὁποίους — σύμφωνα μέ τόν συγγραφέα τοῦ φυλλαδίου — μέ τήν αὔξηση τοῦ πρόσθετου προϊόντος ἢ τῆς πρόσθετης ἐργασίας ἐμποδίζεται ὁ ἐξαναγκασμός τοῦ κεφαλαίου νά ἐπιστρέφει στούς ἐργάτες ἕνα διαρκῶς αὐξανόμενο μέρος τῆς λείας του.

Ὁ πρῶτος τρόπος εἶναι ἡ μετατροπή τοῦ πρόσθετου προϊόντος σέ πάγιο κεφάλαιο, χάρη στήν ὁποία ἐμποδίζεται νά αὐξηθεῖ μέ τή συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου τό κονδύλι γιά τήν ἐργασία — ἢ τό μέρος τοῦ προϊόντος πού καταναλώνεται ἀπό τόν ἐργάτη.

Ὁ δεύτερος εἶναι τό ἐξωτερικό ἐμπόριο, πού δίνει τή δυνατότητα στούς καπιταλιστές νά ἀνταλλάσσουν τό πρόσθετο προϊόν μέ εἶδη πολυτελείας τοῦ ἐξωτερικοῦ καί ἔτσι νά τά καταναλώνουν οἱ ἴδιοι. Μέ τόν τρόπο αὐτό μπορεῖ τό μέρος τοῦ προϊόντος, πού ὑπάρχει ἀκόμα μέ τή μορφή ἀπαραίτητων γιά τή ζωή ἀγαθῶν, νά αὐξάνει, χωρίς νά χρειάζεται σέ ὁποιαδήποτε ἀναλογία μέ τήν αὔξησή του νά ἐπιστρέφει πίσω στούς ἐργάτες μέ τή μορφή τοῦ μισθοῦ.

Πρέπει νά σημειωθεῖ πῶς ὁ πρῶτος τρόπος, πού δρᾷ μόνον περιοδικά, καί πού κατόπιν παραλύει ἡ ἀποτελεσματικότητά του (τουλάχιστον ἐφόσον τό πάγιο κεφάλαιο ἀποτελεῖται ἀπό μηχανές κλπ. πού μπαίνουν οἱ ἴδιες στήν παραγωγή ἀπαραίτητων γιά τή ζωή ἀγαθῶν), προϋποθέτει τή μετατροπή πρόσθετου προϊόντος σέ κεφάλαιο, ἐνῶ ὁ δεύτερος τρόπος προϋποθέτει τήν κατανάλωση ἀπό τούς καπιταλιστές ἑνός διαρκῶς αὐξανόμενου μέρους τοῦ πρόσθετου προϊόντος, τήν αὐξανόμενη κατανάλωσή του — καί ὄχι τήν ἐπαναμετατροπή τοῦ πρόσθετου προϊόντος σέ κεφάλαιο. Ἄν τό ἴδιο πρόσθετο προϊόν ἔμενε μέ τή μορφή μέ τήν ὁποία ὑπάρχει ἄμεσα, τότε ἕνα μεγάλο μέρος του θά ἔπρεπε νά ἀνταλλαχθεῖ σάν μεταβλητό κεφάλαιο μέ τούς ἐργάτες. Ἡ συνέπεια θά ἦταν ἡ αὔξηση τοῦ μισθοῦ καί ἡ μείωση τῆς ἀπόλυτης ἢ τῆς σχετι-

* [XV-862a] Ἡ ταύτιση τῆς ὑπεραξίας μέ τήν πρόσθετη ἐργασία θέτει ἕνα ποιοτικό ὄριο γιά τή συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου — ἡ συνολικὴ ἐργάσιμη ἡμέρα (ὁ χρόνος στὸν ὁποῖο ἡ ἐργατικὴ δύναμη μπορεῖ νά βρῖσκεται σέ δράση, τό 24ωρο) ἢ κάθε φορά βαθμίδα ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καί ὁ πληθυσμός, πού βάζει ὄριο στὸν ἀριθμὸ τῶν ταυτόχρονα ἐκμεταλλεύσιμων ἡμερῶν ἐργασίας. Ἄν ἀντίθετα τό πρόσθετο κέρδος τό ἀντιλαμβάνονται μέ τήν χωρίς νόημα μορφή τοῦ τόκου, δηλαδή σάν τήν σχέση στήν ὁποία τό κεφάλαιο αὐξάνει μέσω κάποιου μυθικοῦ τεχνάσματος, τότε τό ὄριο εἶναι μονάχα ποσοτικό καί δέν μπορεῖ καθόλου νά κατανοηθεῖ, γιατί τό κεφάλαιο κάθε καινούργιο πρῶτὶ δέν προσθέτει πάλι στὸν ἑαυτὸ του τούς τόκους, γιά νά δημιουργήσῃ ἔτσι μέ τόν τόκο πάνω στὸν τόκο μιὰ ἀτέρμονη πρόοδο. [XV-862a]

κῆς ὑπεραξίας. Ἐδῶ βρίσκεται τό καθεαυτό μυστικό τοῦ Μάλλθους γιά τήν ἀναγκαιότητα τῆς αὐξανόμενης κατανάλωσης ἀπό μέρους τῶν «πλουσίων», ὥστε νά μετατρέπεται σέ κεφάλαιο τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ προϊόντος, πού ἀνταλλάσσεται μέ ἐργασία, νά ἔχει μεγάλη ἀξία, νά ἀποφέρει μεγάλο κέρδος, νά ἀπορροφᾷ πολλή πρόσθετη ἐργασία. Μόνο πού δέν βάζει τούς ἴδιους τούς βιομήχανους καπιταλιστές νά καταναλώνουν, ἀλλά γι' αὐτή τή δουλιά βάζει τούς λόρδους γαιοκτήμονες, τούς ἀργόμισθους κλπ., ἐπειδή τό κίνητρο τῆς συσσώρευσης καί τῆς δαπάνης, ὅταν συνυπάρχουν στό ἴδιο πρόσωπο, θά ἔπαιζαν ἄσχημο παιχνίδι μεταξύ τους. Καί ἐδῶ προβάλλει τό λαθεμένο πού ὑπάρχει στήν ἄποψη τοῦ Μπάρτον, τοῦ Ρικάρντο κλπ. Ὁ μισθός ἐργασίας δέν καθορίζεται ἀπό τό μέρος ἐκεῖνο τῆς μάζας τοῦ συνολικοῦ προϊόντος, πού μπορεῖ νά καταναλώνεται σάν μεταβλητό κεφάλαιο ἢ νά μετατρέπεται σ' αὐτό, ἀλλά ἀπό τό μέρος τῆς μάζας πού μετατρέπεται πράγματι σ' αὐτό. Ἐνα μέρος τοῦ συνολικοῦ προϊόντος μπορεῖ νά φαγωθεῖ ἀκόμα στή φυσική του μορφή ἀπό παράσιτα, ἕνα ἄλλο μέ τό ἐξωτερικό ἐμπόριο κλπ. μπορεῖ νά καταναλωθεῖ σάν προϊόν πολυτελείας.

Αὐτό πού παραβλέπει ὁ συγγραφέας τοῦ φυλλαδίου εἶνα δύο πράγματα:

Μέ τή χρησιμοποίηση τῶν μηχανῶν διώχεται διαρκῶς ἀπό τή δουλιά πλήθος ἐργατῶν, ἔτσι δημιουργεῖται ὁ περισσευούμενος πληθυσμός. Ἐτσι τό πρόσθετο προϊόν βρίσκει νέα ἐργασία, μέ τήν ὁποία μπορεῖ νά ἀνταλλάσσεται, χωρίς νά ἔχει ἀυξηθεῖ ὁ πληθυσμός καί χωρίς νά χρειάζεται νά παραταθεῖ ὁ ἀπόλυτος ἐργάσιμος χρόνος. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι προηγούμενα ἀπασχολοῦνταν 500 ἐργάτες καί τώρα 300, πού προσφέρουν σχετικά περισσότερη πρόσθετη ἐργασία. Οἱ ὑπόλοιποι 200 μποροῦν νά ἀπασχοληθοῦν ἀπό τό πρόσθετο προϊόν, μόλις θά ἔχει ἀυξηθεῖ ἀρκετά. Ἐνα μέρος τοῦ παλιοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου ἔχει μετατραπῆ σέ πάγιο κεφάλαιο, τό ἄλλο ἀπασχολεῖ λιγότερους ἐργάτες, ὅμως βγάζει ἀπ' αὐτούς σέ σχέση μέ τόν ἀριθμό τους περισσότερη ὑπεραξία καί ἰδίως περισσότερο ἐπίσης πρόσθετο προϊόν. Οἱ ὑπόλοιποι 200 ἐργάτες ἀποτελοῦν ἕνα ὑλικό πού δημιουργήθηκε γιά τήν κεφαλαιοποίηση νέου πρόσθετου προϊόντος.

[853α] Ἡ μετατροπή τῶν ζωτικῆς ἀνάγκης ἀγαθῶν σέ εἶδη πολυτελείας μέ τό ἐξωτερικό ἐμπόριο, ὅπως τήν ἀντιλαμβάνεται τό φυλλάδιο, εἶναι αὐτή καθεαυτή σημαντική:

1) Γιατί βάζει τέλος στήν ἀνοησία ὅτι ὁ μισθός ἐξαρτιέται τάχα ἀπό τή μάζα τῶν παραγμένων ἀγαθῶν ζωτικῆς ἀνάγκης — λές καί αὐτά τά ζωτικῆς ἀνάγκης ἀγαθὰ χρειάζονται νά καταναλώνονται

κατά μάζες στή μορφή αυτή από τούς παραγωγούς ή ακόμα από τόν λαό πού παράγει, δηλαδή ότι θά έπρεπε νά έπαναμετατραπούν σέ μεταβλητό κεφάλαιο ή σέ «κυκλοφορούν κεφάλαιο», όπως λένε ο Μπάρτον και ο Ρικάρντο.

2) Γιατί όλη ή κοινωνική μορφή τών καθυστερημένων έθνών — λ.χ. τών δουλοκτητικών πολιτειών στις Βορειοαμερικανικές Πολιτείες (βλ. τόν *Καίρως* ¹⁶⁴) ή τής *Πολωνίας* κλπ. (πράγμα πού τό είχε κατανοήσει ήδη ο γέρο Μπύς, αν δέν τό έχει κλέψει κι αυτό από τόν Στιούαρτ) — καθορίζεται από τό ότι συνδέονται μέ τήν παγκόσμια αγορά πού βασιίζεται στήν καπιταλιστική παραγωγή. "Όσο μεγάλο κι αν είναι τό πρόσθετο προϊόν, πού τό βγάζουν μέ άπλή μορφή σαν βαμβάκι ή σαν σιτάρι από τήν πρόσθετη εργασία τών σκλάβων τους, μπορούν νά παραμείνουν σ' αυτό τό στάδιο τής άπλής, μή διαφοροποιημένης εργασίας, επειδή είναι σέ θέση μέ τό έξωτερικό εμπόριο νά δίνουν σ' αυτό τό άπλό προϊόν οποιαδήποτε μορφή αξίας χρήσης.

Ο ισχυρισμός ότι εξαρτιέται από τό μέγεθος του «κυκλοφορούντος κεφαλαίου» τό μέρος του έτήσιου προϊόντος, πού πρέπει νά ξοδευτεί σαν μισθός, θά είχε ίση σημασία μέ τόν ισχυρισμό ότι, αν ένα μεγάλο μέρος του προϊόντος αποτελείται από «οικοδομές», αυτό θά πει ότι χτίζονται εργατικές κατοικίες σέ μεγαλύτερη κλίμακα σέ σχέση μέ τόν εργατικό πληθυσμό, γι' αυτό, ο εργάτης πρέπει νά κατοικεί καλά και φτηνά, επειδή ή προσφορά κατοικιών αυξάνει γρηγορότερα από τή ζήτηση γι' αυτές.

Σωστό είναι αντίθετα τό εξής: "Αν τό πρόσθετο προϊόν είναι μεγάλο και αν πρόκειται μεγάλο μέρος του νά χρησιμοποιηθεί σαν κεφάλαιο (μέ τήν προυπόθεση ότι αυτό τό μέγεθος του πρόσθετου προϊόντος δέν έχει παραχθεί μέ έναν τέτιο τρόπο, πού πέταξε στό δρόμο πλήθος εργατών), τότε πρέπει νά μεγαλώσει ή ζήτηση εργασίας, συνεπώς και τό μέρος του πρόσθετου προϊόντος πού ανταλλάσσεται σαν μισθός. Κάτω απ' όλες τις περιστάσεις, δέν είναι τό άπόλυτο μέγεθος του πρόσθετου προϊόντος (αδιάφορο μέ ποιά μορφή υπάρχει, ακόμα και μέ τή μορφή τών ζωτικής ανάγκης αγαθών) εκείνο πού εξαναγκάζει νά δαπανηθεί τό προϊόν αυτό σαν μεταβλητό κεφάλαιο και πού γι' αυτό προκαλεί τήν αύξηση του μισθού. Άλλά είναι ή μανία τής κεφαλαιοποίησης πού κάνει νά δαπανάται για μεταβλητό κεφάλαιο μεγάλο μέρος του πρόσθετου προϊόντος και γι' αυτό θά προκαλούσε μέ τή συσσώρευση του κεφαλαίου τήν αύξηση του μισθού, αν οι μηχανές δέν έκαναν διαρκώς πλεονάζοντα τόν πληθυσμό και αν (ή τάση αυτή δέν ύποστηριζόταν ακόμα ειδικά και από τό έξωτερικό εμπόριο) ένα διαρκώς μεγαλύτερο

μέρος τοῦ κεφαλαίου δέν ἀνταλλασσόταν μέ κεφάλαιο καί ὄχι μέ ἐργασία. Τό μέρος τοῦ πρόσθετου προϊόντος, πού παράγεται ἤδη ἄμεσα μέ μορφή, μέ τήν ὁποία μπορεῖ νά χρησιμεύσει μόνο σάν κεφάλαιο, καί τό μέρος τοῦ ὁποίου, χάρη στήν ἀνταλλαγή μέ τό ἐξωτερικό ἀποκτάει αὐτή τή μορφή, μεγαλώνει γρηγορότερα ἀπό τό μέρος πού πρέπει νά ἀνταλλαχθεῖ μέ ἄμεση ἐργασία.

Ἡ φράση, ὅτι ὁ μισθός ἐργασίας ἐξαρτιέται ἀπό τό ὑπάρχον κεφάλαιο καί γι' αὐτό ἡ γρήγορη συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου εἶναι τό μοναδικό μέσο, γιά νά ἐπιτευχθεῖ ἡ ἀνοδος τοῦ μισθοῦ, καταλήγει στά ἑξῆς:

Ἀπό τή μιά μεριά, καταλήγει σέ μιά ταυτολογία, ἂν παραβλέψουμε τή μορφή, μέ τήν ὁποία οἱ ὄροι τῆς ἐργασίας εἶναι κεφάλαιο. Ἀπό τήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας, πού ἐκτελεῖ ἕνας καθορισμένος ἀριθμός ἐργατῶν, ἐξαρτιέται πόσο γρήγορα μπορεῖ νά αὐξάνει ὁ ἀριθμός αὐτός, χωρίς νά χειροτερεύουν οἱ ὄροι τῆς διαβίωσής τους. Ὅσο περισσότερα ἀκατέργαστα ὑλικά, ἐργαλεῖα καί μέσα συντήρησης παράγουν, τόσο περισσότερα μέσα ἔχουν, ὄχι μόνο γιά νά ἀνατρέφουν τά παιδιά τους, ὅσον καιρό δέν μποροῦν νά ἐργάζονται τά ἴδια, ἀλλά καί γιά νά πραγματοποιοῦν τήν ἐργασία τῆς νέας ἀναπτυσσόμενης γενεᾶς καί, ἐπομένως, γιά νά κάνουν ταυτόσημες τήν αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ μέ τήν αὔξηση τῆς παραγωγῆς, καί γιά νά τήν ξεπεράσουν ἀκόμα, ἀφοῦ μέ τήν αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ μεγαλώνει ἡ ἐπιδεξιότητα, μεγαλώνει ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας, μεγαλώνει ἡ δυνατότητα χρησιμοποίησης τῶν μηχανῶν, μεγαλώνει τό σταθερό κεφάλαιο, μέ δύο λόγια μεγαλώνει ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας.

Ἄν ἡ αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ ἐξαρτιέται ἀπό τήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας, τότε ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας ἐξαρτιέται ἀπό τήν αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ. Πρόκειται γιά ἀλληλοεπίδραση. Ἐκφρασμένο ὅμως αὐτό καπιταλιστικά, θά πει ὅτι τά μέσα συντήρησης τοῦ ἐργατικοῦ πληθυσμοῦ ἐξαρτιῶνται ἀπό τήν παραγωγικότητα τοῦ κεφαλαίου, ἀπό τό ἂν ἕνα ὅσο τό δυνατό μεγαλύτερο μέρος τοῦ προϊόντος τους ἀντιπαρατίθεται σ' αὐτούς σάν ἐξουσιαστής τῆς ἐργασίας τους. Ὁ ἴδιος ὁ Ρικάρντο ἐκφράζει σωστά τό ζήτημα — ἐννοῶ τήν ταυτολογία —, ὅταν τούς μισθοῦς τούς ἐξαρτᾷ ἀπό τήν παραγωγικότητα τοῦ κεφαλαίου, αὐτήν ὅμως τήν ἐξαρτᾷ ἀπό τήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας*.

* Βλέπε στό δεύτερο μέρος τῶν «Θεωριῶν γιά τήν Ὑπεραξία» τίς σελ. 630-632 καί σέ τοῦτο τόν τόμο τίς σελ. 122/123.

“Ότι ἡ ἐργασία ἐξαρτιέται ἀπό τήν αὔξηση τοῦ κεφαλαίου, δέν σημαίνει παρά μόνο ὅτι ἀπό τήν μιά μεριά ἡ ταυτολογία, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἡ [854] αὔξηση τῶν μέσων συντήρησης καί ἀπασχόλησης ἑνός πληθυσμοῦ ἐξαρτιέται ἀπό τήν παραγωγικότητα τῆς δικῆς του ἐργασίας, καί δεύτερο, ἐκφρασμένο καπιταλιστικά, σημαίνει ὅτι ἡ ἐργασία ἐξαρτιέται ἀπό τό γεγονός ὅτι τό δικό του προϊόν ἀντιπαρατίθεται σ’ αὐτόν σάν ξένη ἰδιοκτησία καί γι’ αὐτό ἡ δική του παραγωγικότητα ἀντιπαρατίθεται σ’ αὐτόν σάν παραγωγικότητα τοῦ πράγματος πού δημιουργεῖ ὁ ἴδιος.

Στήν πράξη αὐτό σημαίνει ὅτι ὁ ἐργάτης πρέπει νά ἰδιοποιεῖται ἕνα ὅσο τό δυνατό μικρότερο μέρος τοῦ προϊόντος του, γιά νά ἀντιπαρατίθεται σ’ αὐτόν σάν κεφάλαιο, ἕνα ὅσο τό δυνατό μεγαλύτερο μέρος τοῦ προϊόντος του. Ὁ ἐργάτης ὀφείλει νά παραχωρεῖ δωρεάν στόν καπιταλιστή ὅσο τό δυνατό περισσότερο, γιά νά αὐξάνουν ὅσο τό δυνατό περισσότερο τά μέσα τοῦ καπιταλιστῆ, ὥστε νά ξεναγοράζει τήν ἐργασία τοῦ ἐργάτη μ’ αὐτά πού ἔχουν ἀφαιρεθεῖ δωρεάν ἀπ’ αὐτόν. Στήν περίπτωση αὐτή μπορεῖ νά συμβεῖ, ἂν ὁ καπιταλιστής ἔβαλε τόν ἐργάτη νά ἐργαστεῖ δωρεάν πάρα πολύ χρόνο, σάν ἀντάλλαγμα γι’ αὐτό πού πῆρε δωρεάν, νά βάλει τόν ἐργάτη νά ἐργαστεῖ δωρεάν λίγο λιγότερο χρόνο. Ὡστόσο, ἐπειδὴ τό ἀποτέλεσμα αὐτό ἐμποδίζει ἀκριβῶς ἐκεῖνο πού ἐπιδιώκεται, τήν ὅσο τό δυνατό γρηγορότερη συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου, ὀφείλει ὁ ἐργάτης νά ζεῖ κάτω ἀπό τέτιες συνθήκες, ὥστε αὐτή ἡ μείωση τῆς δωρεάν ἐργασίας του νά ἀντισταθμίζεται μέ τήν αὔξηση τοῦ ἐργατικοῦ πληθυσμοῦ — αὔξηση εἴτε σχετική, μέ τήν χρησιμοποίηση μηχανῶν, εἴτε ἀπόλυτη μέ συχνότερους γάμους. (Πρόκειται γιά τήν ἴδια σχέση πού τήν χλευάζουν οἱ ρικαρντιανοί, ὅταν οἱ μαλθουσιανοί τήν διακηρῦσσουν γιά τίς σχέσεις ἀνάμεσα στούς γαιοκτῆμονες καί τούς καπιταλιστές). Οἱ ἐργάτες ὀφείλουν νά ἀφήσουν δωρεάν στό κεφάλαιο ἕνα ὅσο τό δυνατό μεγαλύτερο μέρος τοῦ προϊόντος τους, γιά νά μποροῦν κάτω ἀπό εὐνοϊκότερους ὅρους νά παίρνουν πίσω, ἀγοράζοντας μέ νέα ἐργασία, τό ἕνα μέρος τοῦ προϊόντος πού τό χορήγησαν ἔτσι στό κεφάλαιο. Ὅμως, ἐπειδὴ αὐτή ἡ εὐνοϊκή γιά τούς ἐργάτες στροφή αἴρει ταυτόχρονα τόν ὅρο τῆς ἴδιας τῆς εὐνοϊκῆς στροφῆς, μπορεῖ νά εἶναι μόνο προσωρινό φαινόμενο καί πρέπει νά μεταστραφεῖ πάλι στό ἀντίθετό της.

3) Αὐτό πού ἰσχύει γιά τή μετατροπή τῶν ζωτικῆς ἀνάγκης ἀγαθῶν σέ εἶδη πολυτελείας μέσω τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου, ἰσχύει γενικά γιά τήν παραγωγή εἰδῶν πολυτελείας, γιά τήν ἀπεριόριστη ποικιλία καί τόν πολλαπλασιασμό τῶν ὁποίων ὅμως ἀποτελεῖ ὄρο ἀπαραίτητο

τό ἐξωτερικό ἐμπόριο. Οἱ ἀπασχολημένοι στὴν παραγωγή εἰδῶν πολυτελείας ἐργάτες παράγουν μὲν κεφάλαιο γιὰ τὸν καπιταλιστὴ πού τοὺς ἀπασχολεῖ, τὸ προϊόν τοὺς ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ μετατραπῆ πάλι *in natura* σέ κεφάλαιο, οὔτε σέ σταθερό, οὔτε σέ μεταβλητό.

Ἄν ἀφαιρέσουμε τὸ μέρος ἐκεῖνο τῶν προϊόντων πολυτελείας, πού στέλνονται στοὺς ἐξωτερικό, γιὰ νὰ ἀνταλλαχθοῦν ἐκεῖ μέ ζωτικῆς ἀνάγκης ἀγαθὰ, τὰ ὁποῖα μπαίνουν ὀλόκληρα ἢ ἐνμέρει στοὺς μεταβλητό κεφάλαιο, τὰ προϊόντα αὐτὰ παρασταίνουν ἀπλή πρόσθετη ἐργασία καὶ αὐτὴ ἢ πρόσθετη ἐργασία παρασταίνεται μέ τὴ μορφή ἐκείνη τοῦ πρόσθετου προϊόντος, μέ τὴν ὁποῖα καταναλώνεται σάν εἰσόδημα ἀπὸ τοὺς πλούσιους. Τὰ εἶδη πολυτελείας δὲν παρασταίνουν βέβαια μόνο πρόσθετη ἐργασία τῶν ἐργατῶν πού τὰ παράγουν. Ἀντίθετα, οἱ ἐργάτες αὐτοὶ ἐργάζονται κατὰ μέσο ὄρο τὴν ἴδια πρόσθετη ἐργασία μέ τοὺς ἐργάτες στοὺς ἄλλους κλάδους παραγωγῆς. Ὅπως ὅμως μπορῶ ἐγὼ νὰ θεωρῶ τὸ $\frac{1}{3}$ τοῦ προϊόντος, στοὺς ὁποῖο περιέχεται $\frac{1}{3}$ πρόσθετη ἐργασία, σάν ἐνσάρκωση αὐτῆς τῆς πρόσθετης ἐργασίας, καὶ τὰ ὑπόλοιπα $\frac{2}{3}$ σάν ἀναπαραγωγή τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου, ἔτσι καὶ ἢ πρόσθετη ἐργασία τῶν παραγωγῶν τῶν ζωτικῆς ἀνάγκης ἀγαθῶν, πού ἀποτελοῦν τοὺς μισθοὺς γιὰ τοὺς παραγωγούς τῶν εἰδῶν πολυτελείας, μπορεῖ νὰ παρασταίνεται σάν ἢ ἀναγκαῖα ἐργασία τῆς συνολικῆς ἐργατικῆς τάξης. Ἡ πρόσθετη ἐργασία τῆς παρασταίνεται: 1) μέ τὸ μέρος τῶν ζωτικῆς ἀνάγκης ἀγαθῶν, πού καταναλώνεται ἀπὸ τοὺς καπιταλιστὲς καὶ ἀπὸ τοὺς λακέδες τοὺς, 2) μέ τὸ σύνολο τῶν εἰδῶν πολυτελείας. Σχετικὰ μέ τὸν ἕναν ξεχωριστό καπιταλιστὴ ἢ μέ τοὺς ξεχωριστοὺς κλάδους παραγωγῆς τὸ ζήτημα παρουσιάζεται διαφορετικά. Γι' αὐτόν, ἕνα μέρος τῶν εἰδῶν πολυτελείας, πού ἔχει παραγάγει, ἀντιπροσωπεύει μόνον ἕνα ἰσοδύναμο γιὰ τὸ προκαταβλημένο κεφάλαιο.

Ἄν ἕνα πολὺ μεγάλο μέρος τῆς πρόσθετης ἐργασίας παρασταίνεται ἄμεσα μέ τὴ μορφή εἰδῶν πολυτελείας, τότε πρέπει ὀλοφάνερα νὰ σκοπντάψουν ἢ συσσωρευση καὶ ὁ βαθμὸς τῆς ἀναπαραγωγῆς, ἐπειδὴ ἐπαναμετατρέπεται σέ κεφάλαιο ἕνα πολὺ μικρὸ μέρος τοῦ πρόσθετου προϊόντος. Ἄν πάλι παρασταίνεται ἔτσι ἕνα πολὺ μικρὸ μέρος τῆς πρόσθετης ἐργασίας, τότε ἢ συσσωρευση τοῦ κεφαλαίου (ὀδηλαδὴ τοῦ μέρους τοῦ πρόσθετου προϊόντος πού μπορεῖ πάλι νὰ χρησιμεύσει σέ εἶδος — *in natura* — σάν κεφάλαιο) θὰ προχωροῦσε γρηγορότερα ἀπὸ τὸν πληθυσμὸ καὶ θὰ ἔπεφτε τὸ ποσοστὸ τοῦ κέρδους, ἐκτός ἂν ὑπάρχει μιὰ ἐξωτερικὴ ἀγορὰ γιὰ τὰ ζωτικῆς ἀνάγκης ἀγαθὰ.

[β) Γιά τήν ανταλλαγή ανάμεσα σέ κεφάλαιο καί εισόδημα
στήν άπλή καί διευρυμένη αναπαραγωγή]

Στήν ανταλλαγή ανάμεσα σέ κεφάλαιο καί εισόδημα έχω θεωρήσει σάν εισόδημα καί τόν μισθό καί γενικά έχω εξετάσει μόνο τή σχέση του σταθερού κεφαλαίου μέ τό εισόδημα*. Τό γεγονός ότι τό εισόδημα τών έργατών εμφανίζεται ταυτόχρονα σάν μεταβλητό κεφάλαιο έχει σημασία μόνον, έφόσον κατά τή συσσώρευση — δηλαδή κατά τόν νέο σχηματισμό κεφαλαίου — τό περίσσευμα του καπιταλιστή, πού υπάρχει μέ τή μορφή μέσων συντήρησης (άγαθών ζωτικής ανάγκης) γιά τόν καπιταλιστή, ό όποιος παράγει αυτά τά τελευταία, μπορεί νά ανταλλαχθεί άμεσα μέ τό περίσσευμα του καπιταλιστή πού παράγει σταθερό κεφάλαιο, τό όποιο αποτελείται από πρώτη ύλη ή από έργαλεία. Έδώ ανταλλάσσεται μιά μορφή του εισοδήματος μέ μιάν άλλη [855], καί όταν έχει πραγματοποιηθεί ή ανταλλαγή, τότε τό εισόδημα του καπιταλιστή Α μετατρέπεται στό σταθερό κεφάλαιο του καπιταλιστή Β, καί τό εισόδημα του καπιταλιστή Β μετατρέπεται στό μεταβλητό κεφάλαιο του καπιταλιστή Α.

Κατά τήν εξέταση αυτής τής κυκλοφορίας, τής αναπαραγωγής καί του τρόπου τής αντικατάστασης μεταξύ τους τών κεφαλαίων κλπ., πρέπει πρώτα νά μήν παρθεί υπόψη τό έξωτερικό έμπόριο.

Δεύτερο, πρέπει νά γίνει διάκριση ανάμεσα στό διπλό φαινόμενο,

- 1) τής αναπαραγωγής στή δοσμένη κλίμακα,
- 2) τής αναπαραγωγής σέ διευρυμένη κλίμακα ή τής συσσώρευσης, τής μετατροπής εισοδήματος σέ κεφάλαιο.

Σχετικά μέ τό σημείο 1.

Έχω άποδείξει ότι:

Αυτό πού έχουν νά αντικαταστήσουν οί παραγωγοί μέσων συντήρησης είναι 1) τό σταθερό κεφάλαιό τους, 2) τό μεταβλητό τους κεφάλαιο. Τό μέρος τής αξίας του προϊόντος τους, πού παρασταίνει τό περίσσευμα πάνω από αυτά τά δύο μέρη, αποτελεί τό πρόσθετο προϊόν, τήν ύλική ύπαρξη τής υπεραξίας, πού μέ τή σειρά της είναι μόνον ό εκπρόσωπος τής πρόσθετης εργασίας.

Τό μεταβλητό κεφάλαιο — τό μέρος του προϊόντος τους πού, παρασταίνει τό μεταβλητό κεφάλαιο — αποτελεί τόν μισθό, τό εισόδημα του έργατη. Τό μέρος αυτό υπάρχει ήδη έδώ στή φυσική του μορφή, μέ τήν όποία χρησιμεύει πάλι σάν μεταβλητό κεφάλαιο. Μέ τό μέρος αυ-

* Βλέπε τίς σελ. 239-265 του πρώτου μέρους τών «Θεωριών γιά τήν Ύπεραξία».

τό, μέ τό ἰσοδύναμο πού ἔχει ἀναπαραγάγει ὁ ἐργάτης, ἀγοράζεται ξανά ἢ ἐργασία του. Πρόκειται γιά τήν ἀνταλλαγή ἀνάμεσα στό κεφάλαιο καί στήν ἄμεση ἐργασία. Ὁ ἐργάτης παίρνει τό μέρος αὐτό σέ χρήμα, μέ τό ὁποῖο ἀγοράζει τό δικό του προϊόν ἢ ἄλλα προϊόντα τῆς ἴδιας κατηγορίας. Πρόκειται γιά ἀνταλλαγή μεταξύ τους τῶν διάφορων συστατικῶν τῶν μεταβλητῶν μερῶν τοῦ κεφαλαίου, ἀφοῦ ὁ ἐργάτης μέ τό χρήμα ἀποκτᾷ τή δυνατότητα νά πάρει τό μερίδιο πού τοῦ ἀναλογεῖ. Πρόκειται γιά ἀνταλλαγή ἑνός μέρους τῆς νεοπροσθεμένης ἐργασίας μέ ἄλλη μέσα στά πλαίσια τῆς ἴδιας κατηγορίας (μέσα συντήρησης).

Τό μέρος τοῦ πρόσθετου προϊόντος (νεοπροσθεμένη ἐργασία), πού τό καταναλώνουν οἱ ἴδιοι οἱ καπιταλιστές (οἱ ὁποῖοι παράγουν μέσα συντήρησης), εἴτε τρώγεται ἀπό τούς ἴδιους *in natura*, εἴτε γίνεται ἀνταλλαγή ἑνός εἴδους τοῦ ὑπάρχοντος μέ καταναλώσιμη μορφή πρόσθετου προϊόντος μέ ἕνα ἄλλο εἶδος του. Πρόκειται γιά ἀνταλλαγή εἰσοδήματος μέ εἰσόδημα, καί ἀνάγονται καί τά δύο σέ νεοπροσθεμένη ἐργασία.

Στήν προηγούμενη συναλλαγή δέν μπορεῖ στήν οὐσία νά γίνεται λόγος γιά ἀνταλλαγή εἰσοδήματος καί κεφαλαίου. Κεφάλαιο (εἶδη ζωτικῆς ἀνάγκης) ἀνταλλάσσεται μέ ἐργασία (μέ ἐργατική δύναμη). Δηλαδή ἐδῶ δέν ἀνταλλάσσονται εἰσόδημα καί κεφάλαιο. Φυσικά, μόλις ὁ ἐργάτης πάρει τόν μισθό, τόν καταναλώνει. Αὐτό ὅμως πού ἀνταλλάσσει μέ κεφάλαιο, δέν εἶναι τό εἰσόδημά του, ἀλλά ἢ ἐργασία του.

Τό τρίτο μέρος [τοῦ προϊόντος τῶν παραγωγῶν μέσων συντήρησης, πού παρασταίνει] τό σταθερό κεφάλαιό τους, ἀνταλλάσσεται μέ ἕνα μέρος τοῦ προϊόντος τῶν παραγωγῶν πού παράγουν σταθερό κεφάλαιο. Συγκεκριμένα, μέ τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ προϊόντος τῶν τελευταίων πού ἀντιπροσωπεύει νεοπροσθεμένη ἐργασία. Αὐτό δέ τό μέρος ἀποτελεῖται ἀπό τό ἰσοδύναμο γιά τόν μισθό (δηλαδή γιά τό μεταβλητό κεφάλαιο) καί ἀπό τό πρόσθετο προϊόν, ἀπό τήν ὑπεραξία, ἀπό τό εἰσόδημα τῶν καπιταλιστῶν, πού ὑπάρχει μέ μορφή, μέ τήν ὁποία μπορεῖ νά καταναλωθεῖ μόνο παραγωγικά καί ὄχι ἀτομικά. Πρόκειται λοιπόν, ἀπό τή μιά μεριά, γιά ἀνταλλαγή μεταβλητοῦ κεφαλαίου αὐτῶν τῶν παραγωγῶν μέ ἕνα μέρος τῶν μέσων συντήρησης, πού ἀποτελοῦν σταθερό κεφάλαιο [τῶν παραγωγῶν τῶν μέσων συντήρησης]. Στήν πραγματικότητα, ἕνα μέρος τοῦ προϊόντος τους, πού παρασταίνει μεταβλητό κεφάλαιο, πού ὑπάρχει ὅμως μέ τή μορφή σταθεροῦ κεφαλαίου, ἀνταλλάσσεται μέ ἕνα μέρος τοῦ προϊόντος τῶν παραγωγῶν μέσων συντήρη-

σης, μέ τό μέρος πού ἀποτελεῖ σταθερό κεφάλαιο, τό ὁποῖο ὅμως ὑπάρχει μέ τή μορφή μεταβλητοῦ κεφαλαίου. Ἐδῶ ἀνταλλάσσεται νεοπροσθεμένη ἐργασία μέ σταθερό κεφάλαιο.

Ἄπό τήν ἄλλη μεριά, τό μέρος τοῦ προϊόντος, πού ἀντιπροσωπεύει πρόσθετο προϊόν, πού ὑπάρχει ὅμως μέ τή μορφή σταθεροῦ κεφαλαίου, ἀνταλλάσσεται μέ ἓνα μέρος τῶν μέσων συντήρησης, τό ὁποῖο ἀποτελεῖ σταθερό κεφάλαιο γιά τούς παραγωγούς του. Ἐδῶ ἀνταλλάσσεται εἰσόδημα μέ κεφάλαιο. Τό εἰσόδημα τῶν καπιταλιστῶν, πού παράγουν σταθερό κεφάλαιο, ἀνταλλάσσεται μέ μέσα συντήρησης καί ἀντικατασταίνει τό σταθερό κεφάλαιο τῶν καπιταλιστῶν πού παράγουν μέσα συντήρησης.

Τέλος, τό μέρος τοῦ προϊόντος τῶν καπιταλιστῶν, πού παράγουν σταθερό κεφάλαιο καί πού τό ἴδιο ἀποτελεῖ σταθερό κεφάλαιο, ἀντικατασταίνεται ἐνμέρει σέ εἶδος καί ἐνμέρει μέ ἀνταλλαγή σέ εἶδος (πού συγκαλύπτεται μέ τό χρήμα) ἀνάμεσα στούς παραγωγούς σταθεροῦ κεφαλαίου.

Ἄλλα αὐτά μέ τήν προϋπόθεση, ὅτι ἡ κλίμακα τῆς ἀναπαραγωγῆς εἶναι ἴση μέ τήν ἀρχική κλίμακα τῆς παραγωγῆς.

Ἄν ρωτήσουμε τώρα, ποιό μέρος τοῦ ἐτήσιου συνολικοῦ προϊόντος παρασταίνει νεοπροσθεμένη ἐργασία; Τότε εἶναι πολύ ἀπλός ὁ λογαριασμός:

Α) Καταναλώσιμα εἶδη [γιά τήν ἀτομική κατανάλωση. Τά εἶδη αὐτά] χωρίζονται σέ τρία μέρη. [Πρώτον] σέ εἰσόδημα τῶν καπιταλιστῶν, πού εἶναι ἴσο μέ τήν πρόσθετη ἐργασία, ἡ ὁποία προστίθεται κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους.

Δεύτερο, σέ μισθό ἐργασίας, σέ μεταβλητό κεφάλαιο, πού εἶναι ἴσο μέ τή νεοπροσθεμένη ἐργασία, μέ τήν ὁποία οἱ ἐργάτες ἔχουν ἀναπαραγάγει τόν μισθό τους.

Τέλος, στό τρίτο μέρος, σέ πρώτη ὕλη, μηχανές κλπ. Πρόκειται γιά σταθερό κεφάλαιο, γιά τό μέρος ἐκεῖνο τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος, πού διατηρεῖται μόνο, πού δέν ἔχει παραχθεῖ. Ἐπομένως δέν ἀποτελεῖ νεοπροσθεμένη κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους ἐργασία.

[856] Ἄν τό σταθερό κεφάλαιο τό ὀνομάσουμε Σ , τό μεταβλητό M καί τό πρόσθετο προϊόν, τό εἰσόδημα, E , τότε ἡ κατηγορία αὐτή ἀποτελεῖται ἀπό:

Σ , πού εἶναι ἀπλῶς διατηρημένη ἀξία καί ὄχι νεοπροσθεμένη ἐργασία (αὐτό τό Σ ἀποτελεῖ ἓνα μέρος τοῦ προϊόντος). Ἀντίθετα τό $M + E$ εἶναι ἡ προσθεμένη κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους ἐργασία.

Ἔτσι, ἂν ἀπὸ τὸ συνολικὸ προϊόν [τῆς κατηγορίας A] (ἢ ἀπὸ τὴν ἀξία του), ἀπὸ τὸ Π^{α} ἀφαιρεθεῖ τὸ Σ , τότε παρασταίνει νεοπροσθεμένη ἐργασία.

Ἐπομένως, τὸ προϊόν τῆς κατηγορίας A: τὸ $[\Pi^{\alpha}]$ εἶναι

$\Pi^{\alpha}-\Sigma' = \eta$ νεοπροσθεμένη κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ἔτους ἐργασία.

B) Εἶδη γιὰ παραγωγικὴ κατανάλωση.

Τὸ $M''+E''$ παρασταίνουν καὶ ἐδῶ νεοπροσθεμένη ἐργασία. Ὅχι ὁμως τὸ Σ'' , τὸ σταθερὸ κεφάλαιο, πού δρᾷ σ' αὐτὴν τὴ σφαῖρα.

Ὅμως τὰ $M''+E''$ εἶναι ἴσα μέ τὸ Σ' , μέ τὸ ὁποῖο ἀνταλλάσσονται. Τὸ Σ' μετατρέπεται σέ μεταβλητὸ κεφάλαιο καὶ εἰσόδημα τοῦ B. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, τὸ M'' καὶ τὸ E'' μετατρέπονται στό Σ' , στό σταθερὸ κεφάλαιο τῆς κατηγορίας A.

Τὸ προϊόν τῆς κατηγορίας Π^{β} ,

τὸ $\Pi^{\beta}-\Sigma''$ εἶναι ἴσο μέ τὴ νεοπροσθεμένη κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ἔτους ἐργασία.

Ὅμως τὸ $\Pi^{\beta}-\Sigma'' = \Sigma'$, γιατί τὸ συνολικὸ προϊόν τοῦ Π^{β} , μετὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ Σ'' , τοῦ χρησιμοποιηθέντος σ' αὐτὴ τὴν κατηγορία σταθεροῦ κεφαλαίου, ἀνταλλάσσεται μέ τὸ Σ' .

Ἵστερα ἀπὸ τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν $M''+E''$ μέ τὸ Σ' μπορεῖ τὰ πράγματα νά παρασταθοῦν ὡς ἑξῆς:

Τὸ Π^{α} ἀποτελεῖται μόνο ἀπὸ νεοπροσθεμένη ἐργασία, τὸ προϊόν τῆς ὁποίας χωρίζεται σέ κέρδος καὶ μισθό, σέ ἓνα ἰσοδύναμο τῆς πρόσθετης ἐργασίας. Αὐτό, γιατί τὸ $M''+E''$, πού τώρα ἀντικατασταίνει τὸ Σ' , εἶναι ἴσο μέ τὴν νεοπροσθεμένη στήν κατηγορία B ἐργασία.

Ἄρα, ὁλόκληρο τὸ προϊόν τοῦ Π^{α} , καὶ τὸ πρόσθετο προϊόν του, καὶ τὸ μεταβλητὸ του κεφάλαιο, καὶ τὸ σταθερὸ του κεφάλαιο, ἀποτελεῖται ἀπὸ προϊόντα τῆς νεοπροσθεμένης κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ἔτους ἐργασίας.

Ἀντίθετα, τὸ Π^{β} μπορεῖ νά θεωρεῖται ὅτι δέν ἀντιπροσωπεύει καθόλου νεοπροσθεμένη ἐργασία, ἀλλὰ ὅτι διατηρεῖ μόνο παλιά ἐργασία. Αὐτό, γιατί τὸ μέρος του, πού ἀποτελεῖται ἀπὸ Σ'' , δέν ἀντιπροσωπεύει νεοπροσθεμένη ἐργασία, ἀκριβῶς ὅπως τὸ μέρος τοῦ Σ' , πού τὸ πῆρε στήν ἀνταλλαγὴ του μέ τὸ $M''+E''$, καὶ τὸ ὁποῖο στήν κατηγορία A ἀντιπροσώπευε ὄχι νεοπροσθεμένη ἐργασία, ἀλλὰ προκαταβλημένο σταθερὸ κεφάλαιο.

Ὅλοκληρο τὸ μέρος τοῦ ἐτήσιου προϊόντος, πού σάν μεταβλητὸ κεφάλαιο ἀποτελεῖ τὸ εἰσόδημα τοῦ ἐργάτη καὶ σάν πρόσθετο προϊόν τὸ κονδύλι κατανάλωσης τῶν καπιταλιστῶν, ἀνάγεται λοιπὸν σέ νεοπροσθεμένη ἐργασία, ἐνῶ ὅλο τὸ ὑπόλοιπο μέρος τοῦ προϊόντος, πού

άντιπροσωπεύει σταθερό κεφάλαιο, ανάγεται μόνο σέ διατηρημένη παλιά εργασία και αντικατασταίνει μόνο σταθερό κεφάλαιο.

“Όσο σωστό είναι λοιπόν όταν λένε ότι όλο τό μέρος του έτήσιου προϊόντος, πού καταναλώνεται σάν εισόδημα, σάν μισθός και σάν κέρδος (συμπεριλαμβάνονται οί διακλαδώσεις του κέρδους, ή πρόσδοδος, ό τόκος κλπ., μαζί και οί μισθοί των μή παραγωγικών εργατών), ανάγεται σέ νεοπροσθεμένη εργασία, άλλο τόσο είναι λαθεμένο, όταν λένε ότι όλόκληρο τό έτήσιο προϊόν ανάγεται σέ εισόδημα, μισθό και κέρδος, και έπομένως σέ άπλά μερίδια τής νεοπροσθεμένης εργασίας. Άνάγεται ένμέρει σέ σταθερό κεφάλαιο, πού σάν άξία δέν παρασταίνει νεοπροσθεμένη εργασία και σάν άξία χρήσης δέν μπαίνει ούτε στους μισθούς, ούτε στά κέρδη. Άποτελεί (σάν άξία) και σάν άξία χρήσης συσσωρευμένη παρωχημένη εργασία.

Άπό τήν άλλη μεριά, είναι επίσης σωστό ότι ή εργασία πού προστέθηκε κατά τή διάρκεια του έτους δέν παρασταίνεται πέρα για πέρα από τό μέρος εκείνο του προϊόντος, πού ανάγεται σέ μισθούς και σέ κέρδος. Αυτό, επειδή μέ αυτούς τους μισθούς και μέ αυτά τά κέρδη αγοράζονται ύπηρεσίες, δηλαδή εργασία πού δέν μπήκε στό προϊόν, [ένα μέρος] του οποίου αποτελείται από μισθούς και κέρδη. Πρόκειται για ύπηρεσίες, για εργασία πού χρησιμοποιείται στην κατανάλωση του προϊόντος και δέν μπαίνει στην άμεση παραγωγή του.

[857] Σχετικά μέ τό σημείο 2.

Διαφορετικά έχει τό ζήτημα μέ τή συσσώρευση, τή μετατροπή εισοδήματος σέ κεφάλαιο, μέ τήν αναπαραγωγή σέ διευρυμένη κλίμακα, έφόσον αυτή ή τελευταία δέν προέρχεται μόνο από τό ότι χρησιμοποιείται παραγωγικότερα τό παλιό κεφάλαιο. Έδώ, όλόκληρο τό νέο κεφάλαιο αποτελείται από νεοπροσθεμένη εργασία, και μάλιστα από πρόσθετη εργασία μέ τή μορφή κέρδους κλπ. “Όμως, παρ’ όλον ότι είναι σωστό ότι εδώ όλο τό στοιχείο τής νέας παραγωγής αποτελείται και προέρχεται από νεοπροσθεμένη εργασία — από ένα μέρος τής πρόσθετης εργασίας των εργατών — ώστόσο είναι λαθεμένο αυτό πού προϋποθέτουν πάλι οί οικονομολόγοι πώς, κατά τήν μετατροπή του σέ κεφάλαιο, τό στοιχείο αυτό ανάγεται μόνο σέ μεταβλητό κεφάλαιο ή σέ μισθό. Ένα μέρος του πρόσθετου προϊόντος του φάρμερ ανταλλάσσεται λ.χ. μέ ένα μέρος του πρόσθετου προϊόντος του εργοστασιάρχη μηχανών. Έτσι είναι δυνατό ό τελευταίος νά μετατρέψει τό σιτάρι σέ μεταβλητό κεφάλαιο, νά απασχολήσει άμεσα ή έμμεσα περισσότερους εργάτες. Ο φάρμερ, αντίθετα, έχει μετατρέψει ένα μέρος του πρόσθετου προϊόντος του σέ σταθερό κεφάλαιο και είναι δυνατό, σάν συνέπεια

αὐτῆς τῆς μετατροπῆς, ἀντί νά χρησιμοποιήσῃ νέους νά ἀπολύσῃ παλιούς ἐργάτες. Μπορεῖ ὁ φάρμερ νά σπεῖρει μέ σιτάρι μιά μεγαλύτερη ἔκταση γῆς. Τότε ἓνα μέρος τοῦ σιταριοῦ μετατρέπεται ὄχι σέ μισθοὺς, ἀλλὰ σέ σταθερό κεφάλαιο κλπ.

Μόνο σ' αὐτὴ τῆ συσσώρευση φαίνεται ὅτι ὅλα, καί τό εἰσόδημα, καί τό μεταβλητό κεφάλαιο, καί τό σταθερό κεφάλαιο εἶναι *ιδιοποιημένη ξένη ἐργασία*. Καί ὅτι καί οἱ ὄροι ἐργασίας, μέ τούς ὁποίους ἐργάζεται ὁ ἐργάτης, καί τό ἰσοδύναμο πού παίρνει γιά τὴν ἐργασία του, εἶναι ἐργασία τοῦ ἐργάτη πού τὴν ἔχει πάρει ὁ καπιταλιστής, χωρίς νά πληρώσῃ ἓνα ἰσοδύναμο.

Τό ἴδιο γίνεται καί στὴν ἀρχικὴ συσσώρευση. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ἔχω κάνει οἰκονομία 500 λίρες ἀπὸ τούς μισθοὺς μου. Στὴν πραγματικότητα λοιπὸν αὐτὲς ἀποτελοῦν ὄχι μόνο συσσωρευμένη ἐργασία, ἀλλὰ, σέ διάκριση ἀπὸ τὴν «*συσσωρευμένη ἐργασία*» τοῦ καπιταλιστῆ, ἡ δική μου συσσώρευση εἶναι ἐργασία συσσωρευμένη ἀπὸ μένα καί γιά τὸν ἑαυτό μου. Τίς 500 λίρες τίς μετατρέπω σέ κεφάλαιο, ἀγοράζω πρώτες ὕλες κλπ. καί μισθώνω ἐργάτες. Τό κέρδος, ἄς ποῦμε ὅτι εἶναι 20%, δηλαδή 100 λίρες τό χρόνο. Ἐπομένως, μέσα σέ πέντε χρόνια (ὅταν οἱ 100 λίρες δέν συσσωρεύονται κάθε χρόνο, ἀλλὰ τρώγονται) ἔχω «*φάει*» τό κεφάλαιό μου μέ τὴ μορφή εἰσοδήματος. Τὸν ἕκτο χρόνο τό ἴδιο τό κεφάλαιό μου τῶν 500 λιρῶν ἀποτελεῖ *ιδιοποιημένη ξένη ἐργασία*, χωρίς νά ἔχει πληρωθεῖ ἓνα ἰσοδύναμο γι' αὐτὴν. Ἄν, ἀντίθετα θά συσσώρευα κάθε χρόνο τό 1/2 τοῦ κέρδους, τότε τό προτσές [τοῦ φαγώματος τοῦ ἀρχικοῦ μου κεφαλαίου] θά συντελοῦνταν μέ βραδύτερο ρυθμό, ἐπειδὴ δέν τρώγω τόσο, [τό δέ προτσές τῆς *ιδιοποιημένης ξένης ἐργασίας*] θά συντελοῦνταν γρηγορότερα.

	Κεφάλαιο	Κέρδος	Ἔχει φαγωθεῖ
Τὸν πρῶτο χρόνο...	500	100	50
Τὸν δεύτερο χρόνο...	550	110	55
Τὸν τρίτο χρόνο...	605	121	60
Τὸν τέταρτο χρόνο...	665	133	66
Τὸν πέμπτο χρόνο...	731	146	73
Τὸν ἕκτο χρόνο...	804	160	80
Τὸν ἕβδομο χρόνο...	884	176	88
Τὸν ὄγδοο χρόνο...	972	194	97

Τόν ὄγδοο χρόνο ἔχει σχεδόν διπλασιαστῆ τό κεφάλαιό μου, παρ' ὅλον ὅτι ἔχω φάει περισσότερα ἀπό τό ἀρχικό κεφάλαιο. Στό κεφάλαιο τῶν 972 λιρῶν δέν ὑπάρχει οὔτε ἓνα λεπτό, πού νά ἀντιπροσωπεύει πληρωμένη ἐργασία ἢ ἐργασία γιά τήν ὁποία ἔχω πληρώσει ἓνα ἰσοδύναμο. Ὁλόκληρο τό ἀρχικό μου κεφάλαιο τό ἔχω φάει μέ τή μορφή εἰσοδήματος. Τό νέο κεφάλαιο ἀποτελεῖται μόνο ἀπό ἰδιοποιημένη ξένη ἐργασία.

Κατά τήν ἐξέταση τῆς ὑπεραξίας σάν τέτιας δέν ἔχει σημασία ποιᾶ εἶναι ἡ φυσική μορφή τοῦ προϊόντος, δηλαδή τοῦ πρόσθετου προϊόντος. Κατά τήν ἐξέταση τοῦ πραγματικοῦ προτσές ἀναπαραγωγῆς ἔχει σημασία ἡ φυσική του μορφή, ἐνμέρει γιά νά κατανοηθοῦν οἱ ἴδιες οἱ μορφές του, ἐνμέρει γιά νά κατανοηθεῖ ἡ ἐπίδραση πού ἀσκει στήν ἀναπαραγωγή ἢ παραγωγή εἰδῶν πολυτελείας κλπ. Ἐδῶ ἔχουμε πάλι ἓνα παράδειγμα, γιά τό πῶς ἀποκτάει οἰκονομική σημασία ἡ ἀξία χρήσης, σάν τέτια.

[γ) Πλάνες καί ὑπηρεσίες πού πρόσφερε ὁ συγγραφέας.

Γιά τό ἐξωτερικό ἐμπόριο.

Ἐλεύθερος χρόνος σάν ἀληθινός πλοῦτος]

[858] Καί τώρα ἄς ἐπιστρέψουμε στό φυλλάδιό μας:

«Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ὅλη ἡ ἐργασία τῆς χώρας φτάνει ἰσα-ἰσα, γιά νά παραχθοῦν τόσα, ὅσα εἶναι ἀναγκαῖα γιά τή συντήρηση τοῦ πληθυσμοῦ. Στήν περίπτωση αὐτή εἶναι φανερό, ὅτι δέν ὑπάρχει πρόσθετη ἐργασία, δηλαδή δέν ὑπάρχει τίποτα, πού θά μπορούσε νά συσσωρευτεῖ σάν κεφάλαιο. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ἡ συνολική ἐργασία τῆς χώρας παράγει μέσα σέ ἓνα χρόνο ἀρκετά, γιά νά συντηρήσει τόν πληθυσμό τῆς ἐπί δύο χρόνια. Στήν περίπτωση αὐτή εἶναι φανερό ὅτι θά πρέπει ἢ τά μέσα κατανάλωσης ἑνός ἔτους νά καταστραφοῦν, ἢ οἱ κάτοικοι τῆς χώρας θά πρέπει νά παύσουν νά ἐργάζονται παραγωγικά ἐπί ἓνα ὀλόκληρο χρόνο. Οἱ κάτοχοι ὅμως τοῦ πρόσθετου προϊόντος ἢ τοῦ κεφαλαίου δέν θά ἀφήσουν οὔτε τόν πληθυσμό ἀργόσχολο ἐπί ἓνα ὀλόκληρο χρόνο, οὔτε νά καταστραφεῖ τό προϊόν ἑνός χρόνου. Θά τοῦς ἀπασχολήσουν ὅλους μέ ἐργασίες, πού δέν εἶναι ἄμεσα καί ἀπευθείας παραγωγικές, λ.χ. μέ τήν κατασκευή μηχανῶν κλπ. Στόν τρίτο χρόνο, ὅμως, μπορεί ὅλος ὁ πληθυσμός νά ἐπιστρέψει πάλι στήν παραγωγική ἐργασία, καί μιά πού οἱ μηχανές πού κατασκευάστηκαν τόν τελευταῖο χρόνο μπαίνουν τώρα σέ χρήση, εἶναι φανερό ὅτι τό προϊόν θά εἶναι συνολικά μεγαλύτερο ἀπό τό προϊόν τοῦ πρώτου χρόνου, συμπεριλαμβανομένου τοῦ προϊόντος τῶν μηχανῶν. Αὐτό τό πρόσθετο προϊόν θά πρέπει λοιπόν νά καταστραφεῖ ἀκόμα περισσότερο ἢ νά χρησιμοποιηθεῖ ὅπως χρησιμοποιήθη-

κε προηγούμενα, καί αὐτή ἡ χρησιμοποίησις προστίθεται ξανά στήν παραγωγική δύναμη τῆς κοινωνίας, ὡς τότε πού οἱ ἄνθρωποι θά πρέπει νά σταματήσουν γιά ἓνα χρονικό διάστημα τήν παραγωγική ἐργασία, ἢ θά πρέπει νά καταστραφῆ τό προϊόν τῆς ἐργασίας τους. Αὐτή εἶναι ἡ χειροπιαστή συνέπεια στήν πιό ἀπλή κατάστασις τῆς κοινωνίας» (σελ. 4, 5).

«Ἡ ζήτησις ἄλλων χωρῶν εἶναι περιορισμένη ὄχι μόνο λόγῳ τῆς δικῆς μας δύναμης νά παράγουμε, ἀλλά καί λόγῳ τῆς δικῆς τους δύναμης νά παράγουν».

{Αὐτή εἶναι ἡ ἀπάντησις στόν Σαί, ὅτι δέν εἴμαστε ἐμεῖς πού παράγουμε πάρα πολλά, ἀλλά οἱ ἄλλοι πού παράγουν πολύ λίγα¹⁶⁵ Ἡ παραγωγική τους δύναμη δέν εἶναι ὅσο χρειάζεται ἴση μέ τή δική μας δύναμη νά παράγουμε. }

«Κι ἂν ἀκόμα κάνουμε αὐτό πού θέλουμε ἐπί πολλά χρόνια, ὅλος ὁ κόσμος δέν μπορεῖ νά παίρνει ἀπό μᾶς πολύ περισσότερα ἀπό ἐκεῖνα πού παίρνουμε ἐμεῖς ἀπό τόν κόσμο, ἔτσι ὥστε ὅλο μας τό ἐξωτερικό ἐμπόριο, στό ὁποῖο δίνουν τόσο πολλή σημασία, δέν ἔχει προσθέσει ποτέ στόν πλοῦτο τῆς χώρας μας ἔστω καί ἓνα σελλίνι ἢ καί ἓνα λεπτό, οὔτε μποροῦσε οὔτε μπορεῖ νά προσθέσει κάτι κατὰ κάποιον τρόπο. Γιατί γιά κάθε μπάλα μετάξι, γιά κάθε κασόνι τσαί, γιά κάθε βαρέλι κρασί πού ἔχουν εἰσαχθεῖ, ἔχει ἐξαχθεῖ κάτι ἰσάξιο μ' αὐτά. Ἀκόμα καί τά κέρδη, πού βγάζουν οἱ ἔμποροί μας ἀπό τό ἐξωτερικό ἐμπόριο, πληρώνονται ἀπό τούς καταναλωτές τῶν ἐμπορευμάτων πού εἰσάγονται ἐναντί τους (σελ. 17, 18).

«Τό ἐξωτερικό ἐμπόριο εἶναι ἀπλῶς ἀνταλλακτικό ἐμπόριο γιά τίς ἀνέσεις καί τίς ἀπολαύσεις τοῦ καπιταλιστῆ. Ὁ καπιταλιστής δέν ἔχει ἑκατό σώματα καί ἑκατό ποδάρια. Δέν μπορεῖ μέ τή μορφή τῆς τσόχας καί τῶν βαμβακερῶν καλτσῶν νά καταναλώνει ὅλη τήν τσόχα καί ὅλες τίς βαμβακερές κάλτσες πού παράγονται. Γι' αὐτό ἀνταλλάσσονται μέ κρασί καί μέ μετάξι. Αὐτά ὅμως τά κρασιά καί τά μεταξωτά ἀποτελοῦν τήν πρόσθετη ἐργασία τοῦ δικοῦ μας πληθυσμοῦ, τό ἴδιο ὅπως καί ἐκεῖνες οἱ τσόχες καί κάλτσες, καί μ' αὐτό τόν τρόπο μεγαλώνει ὑπέρμετρα ἡ καταστροφική δύναμη τοῦ καπιταλιστῆ. Μέ τό ἐξωτερικό ἐμπόριο κατορθώνουν οἱ καπιταλιστές νά ξεγελᾶνε τή φύση, πού ἀντιτάσσει στίς ἀπαιτήσεις καί στίς ἐπιθυμίες τους χίλιους δυό περιορισμούς. Τώρα δέν ὑπάρχουν πιά περιορισμοί οὔτε γιά τήν ἐξουσία τους οὔτε γιά τίς ἐπιθυμίες τους» (στό ἴδιο, σελ. 18).

Βλέπουμε ὅτι: ὁ συγγραφέας τοῦ φυλλαδίου παραδέχεται τή διδασκαλία τοῦ Ρικάρντο γιά τό ἐξωτερικό ἐμπόριο. Στόν Ρικάρντο ἡ διδασκαλία αὐτή χρησιμεύει μόνο γιά ν' ἀποδείξει τή θεωρία του γιά τήν ἀξία, ἢ γιά νά δείξει ὅτι δέν ἀντιφάσκει μ' αὐτήν. Ἐδῶ ὅμως ἔχει τονιστεῖ, ὅτι δέν εἶναι μόνο ἡ ἐθνική ἐργασία, ἀλλά ἡ ἐθνική πρόσθετη ἐργασία, πού ἐνσαρκώνεται καί στά ἀποτελέσματα τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου.

Ἄν ἡ πρόσθετη ἐργασία ἢ ὑπεραξία παρασταινόταν μόνο μέ τό ἐθνικό πρόσθετο προϊόν, τότε ἡ αὔξηση τῆς ἀξίας χάρις τῆς ἀξίας, ἐπομένως καί ἡ ἐκθλιψη πρόσθετης ἐργασίας, θά ἔβρισκε τό ὄριό της στόν περιορισμένο, στόν στενό κύκλο τῶν ἀξιῶν χρήσης, μέ τίς ὁποῖες θά παρασταινόταν ἡ ἀξία τῆς [ἐθνικῆς] ἐργασίας. Μόνο τό ἐξωτερικό ἐμπόριο ὅμως ἀναπτύσσει τήν ἀληθινή φύση αὐτοῦ τοῦ πρόσθετου προϊόντος σάν ἀξίας, ἀναπτύσσοντας σάν κοινωνική τήν περιεχόμενη σ' αὐτό ἐργασία, πού παρασταίνεται μέ μιά ἀπεριόριστη σειρά διαφορετικῶν ἀξιῶν χρήσης, καί πού δίνει πράγματι νόημα στόν ἀφηρημένο πλούτο.

«Εἶναι ἡ ἀτέλειωτη ποικιλία τῶν ἀναγκῶν καί τῶν εἰδῶν τῶν ἐμπορευμάτων» {ἐπομένως καί ἡ ἀτέλειωτη ποικιλία τῆς συγκεκριμένης ἐργασίας πού παράγει ἐκεῖνα τά ποικίλα εἶδη ἐμπορευμάτων} «πού εἶναι ἀπαραίτητα γιά τήν ἱκανοποίηση αὐτῶν τῶν ἀναγκῶν, πράγμα πού εἶναι τό μόνο, τό ὁποῖο κάνει ἀτέλειωτο καί ἀκόρεστο τό πάθος γιά πλούτο {καί ἐπομένως τό πάθος γιά ἰδιοποίηση τῆς ἐργασίας ἄλλων ἀνθρώπων}» (Οὐέικφηντ, ὑποσημείωση στή σελ. 64 τοῦ I τόμου τῆς ἔκδοσης ἀπ' αὐτόν τοῦ «Πλούτου τῶν Ἐθνῶν» τοῦ Α. Σμίθ, Λονδίνο, 1835).

Ὅμως, μόνο τό ἐξωτερικό ἐμπόριο, ἡ μετατροπή τῆς ἀγορᾶς σέ παγκόσμια ἀγορά, εἶναι ἐκεῖνη πού ἀναπτύσσει τό χρήμα σέ παγκόσμιο χρήμα καί τήν ἀφηρημένη ἐργασία σέ κοινωνική ἐργασία. Ὁ ἀφηρημένος πλούτος, ἡ ἀξία, τό χρήμα — ἐπομένως ἡ ἀφηρημένη ἐργασία ἀναπτύσσεται στό μέτρο πού ἡ συγκεκριμένη ἐργασία ἀναπτύσσεται σέ ἓνα σύνολο διαφορετικῶν τρόπων ἐργασίας, τό ὁποῖο ἀγκαλιάζει τήν παγκόσμια ἀγορά. Ἡ καπιταλιστική παραγωγή βασίζεται στήν ἀξία ἢ στήν ἀνάπτυξη τῆς περιεχόμενης στό προϊόν ἐργασίας σάν κοινωνικῆς ἐργασίας. Αὐτό ὅμως μόνο πάνω στή βάση τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου καί τῆς παγκόσμιας ἀγορᾶς. Ἐπομένως, τό ἐξωτερικό ἐμπόριο καί ἡ παγκόσμια ἀγορά εἶναι καί προυπόθεση καί ἀποτέλεσμα τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς.

[859] Τό φυλλάδιο δέν εἶναι θεωρητική πραγματεία. Εἶναι μιά διαμαρτυρία ἐναντία στά λαθεμένα αἴτια, στά ὁποῖα οἱ οἰκονομολόγοι ἀπόδιδαν τήν τότε δυσπραγία (distress) καί τίς «ἐθνικές δυσκολίες». Γι' αὐτό δέν διατυπώνεται ἐδῶ ἡ ἀξίωση, οὔτε μπορεῖ νά ἀπαιτηθεῖ ἀπ' αὐτό ἡ ἀντίληψη τῆς ὑπεραξίας σάν πρόσθετης ἐργασίας νά ἐμπεριέχει τή γενική κριτική τοῦ συνολικοῦ συστήματος τῶν οἰκονομικῶν κατηγοριῶν. Ὁ συγγραφέας του πατάει μάλλον σέ ρικαρντιανό ἔδαφος καί ἐκφράζει μόνο μέ συνέπεια ἓνα συμπέρασμα, πού περιέχεται σ' αὐτό τό ἴδιο τό σύστημα καί τό διατυπώνει πρὸς ὄφελος τῆς ἐργατικῆς τάξης ἐναντία στό κεφάλαιο.

Κατά τὰ ἄλλα ὁ συγγραφέας εἶναι αἰχμάλωτος τῶν οικονομικῶν κατηγοριῶν, ὅπως τίς βρῖσκει. Ἀκριβῶς ὅπως τό μπέρδεμα τῆς ὑπεραξίας καί τοῦ κέρδους ἀπό τόν Ρικάρντο ὀδηγεῖ σέ δυσάρεστες ἀντιφάσεις, ἔτσι καί σ' αὐτόν τό γεγονός ὅτι βαπτίζει τόκο τοῦ κεφαλαίου τήν ὑπεραξία.

Στό ζήτημα αὐτό εἶναι ἀλήθεια ὅτι ξεπερνάει τόν Ρικάρντο στό ὅτι, πρῶτον, ὅλη τήν ὑπεραξία τήν ἀνάγει σέ πρόσθετη ἐργασία καί, ὅταν τήν ὑπεραξία τήν ὀνομάζει τόκο τοῦ κεφαλαίου, τονίζει ταυτόχρονα ὅτι μέ τόν τόκο τοῦ κεφαλαίου ἐννοεῖ τή γενική μορφή τῆς πρόσθετης ἐργασίας, σέ διάκριση ἀπό τίς ἰδιαίτερες μορφές της, ἀπό τήν πρόσοδο, τόν χρηματικό τόκο καί τό ἐπιχειρηματικό κέρδος.

«Ὁ τόκος πού πληρώνεται στους καπιταλιστές εἶτε μέ τή φύση» (θά ἔπρεπε νά πει: μέ τή μορφή, μέ τήν ὄψη) «τῆς προσόδου, τοῦ χρηματικοῦ τόκου ἢ τοῦ ἐπιχειρηματικοῦ κέρδους...» (σελ. 23).

Κάνει δηλαδή διάκριση ἀνάμεσα στή γενική μορφή τῆς πρόσθετης ἐργασίας ἢ τῆς ὑπεραξίας ἀπό τίς ἰδιαίτερες μορφές της, πού δέν τό κάνουν οὔτε ὁ Ρικάρντο οὔτε ὁ Σμίθ, τουλάχιστον δέν τό κάνουν συνειδητά καί μέ συνέπεια. Ἀλλά παίρνει τό ὄνομα μιᾶς ἀπ' αὐτές τίς ἰδιαίτερες μορφές, τοῦ τόκου, καί τό χρησιμοποιεῖ πάλι γιά τή γενική μορφή. Καί αὐτό εἶναι ἀρκετό γιά νά ξαναπέσει στήν ἀργκό τῶν οικονομολόγων.

«Ἡ πρόσδος τῆς αὔξησης τοῦ κεφαλαίου σέ μιά στέρα θεμελιωμένη κοινωνία θά χαρακτηρίζοταν ἀπό μιά πτώση τοῦ χρηματικοῦ τόκου ἢ, πράγμα πού καταλήγει στό ἴδιο, ἀπό τή μείωση τῆς ποσότητας τῆς ἐργασίας ἄλλων, πού θά δινόταν γιά τή χρησιμοποίηση τοῦ κεφαλαίου» (σελ. 6).

Ἡ φράση αὐτή εἶναι λίγο στό πνεῦμα τοῦ Κέρι. Γιά τόν συγγραφέα τοῦ φυλλαδίου δέν εἶναι ὁ ἐργάτης πού χρησιμοποιεῖ κεφάλαιο, ἀλλά τό κεφάλαιο εἶναι ἐκεῖνο πού χρησιμοποιεῖ τόν ἐργάτη. Μιά πού μέ τόν τόκο ἐννοεῖ τήν πρόσθετη ἐργασία σέ οποιαδήποτε μορφή, ἡ ὑπόθεση — τό ἀντίδοτο γιά τίς «ἐθνικές δυσκολίες» μας — καταλήγει στό ὅτι ἀνεβαίνει ὁ μισθός. Καί αὐτό, γιατί μείωση τοῦ τόκου θά πει μείωση τῆς πρόσθετης ἐργασίας. Αὐτό ὅμως πού ἐννοεῖ εἶναι ὅτι ἡ ἰδιοποίηση ξένης ἐργασίας πρέπει νά λιγοστεύει στήν ἀνταλλαγή της μέ κεφάλαιο ἢ ὅτι ὁ ἐργάτης πρέπει νά παίρνει περισσότερα ἀπό τή δική του ἐργασία καί τό κεφάλαιο λιγότερα.

Ἡ μείωση τῆς πρόσθετης ἐργασίας μπορεί νά σημαίνει δύο πράγματα:

Οἱ ἐργάτες πρέπει νά ἐργάζονται λιγότερο πέρα ἀπό τόν χρόνο πού

είναι αναγκαῖος γιά νά αναπαραχθεῖ ἡ ἐργατική δύναμη, γιά νά δημιουργηθεῖ ἓνα ἰσοδύναμο γιά τόν μισθό,

ἢ ἓνα μικρότερο μέρος τῆς συνολικῆς ποσότητας τῆς ἐργασίας πρέπει νά παίρνει τή μορφή τῆς πρόσθετης ἐργασίας, δηλαδή τοῦ χρόνου πού οἱ ἐργάτες τόν ἐργάζονται δωρεάν γιά τόν καπιταλιστή, ἐπομένως λιγότερο ἐπίσης ἀπό τό προϊόν, μέ τό ὁποῖο παρασταίνεται ἡ ἐργασία, ἡ μορφή τοῦ πρόσθετου προϊόντος, δηλαδή ὁ ἐργάτης πρέπει νά παίρνει περισσότερα ἀπό τό δικό του προϊόν, καί λιγότερα ἀπ' αὐτά νά περιέρχονται στόν καπιταλιστή.

Ὁ συγγραφέας ὁ ἴδιος δέν ἔχει καθαρά στό μυαλό του τό ζήτημα, ὅπως φαίνεται ἀπό τίς παρακάτω γραμμές, στίς ὁποῖες περιέχεται στήν οὐσία ἡ τελευταία λέξη τοῦ συγγράμματός του:

« Ἀληθινά πλούσιο εἶναι ἓνα ἔθνος μόνον ὅταν δέν πληρώνεται καθόλου τόκος γιά τό κεφάλαιο πού χρησιμοποιεῖ, ὅταν ἐργάζονται σ' αὐτό 6 ἀντί 12 ὥρες. Ὁ πλοῦτος εἶναι διαθέσιμος χρόνος, καί τίποτα παραπάνω» (σελ. 6).

Μιά καί μέ τόν τόκο ἐννοεῖται ἐδῶ — τό κέρδος, ἡ πρόσοδος καί ὁ ἴδιος ὁ τόκος — μέ δύο λόγια κάθε μορφή τῆς ὑπεραξίας, καί μιά πού, σύμφωνα μέ τόν ἴδιο τόν συγγραφέα, τό κεφάλαιο δέν εἶναι παρά προϊόν τῆς ἐργασίας, συσσωρευμένη ἐργασία, πού εἶναι σέ θέση στήν ἀνταλλαγή νά ἐκθλίβει γιά τόν ἑαυτό του ὄχι μόνο ἴση ποσότητα ἐργασίας, ἀλλά καί πρόσθετη ἐργασία, τότε αὐτό θά πεί γι' αὐτόν ὅτι: τό κεφάλαιο δέν ἀποφέρει τόκο — ὅτι δέν ὑπάρχει [860] κεφάλαιο. Τό προϊόν δέν μετατρέπεται σέ κεφάλαιο. Δέν ὑπάρχει πρόσθετο προϊόν καί πρόσθετη ἐργασία. Μόνον τότε εἶναι πραγματικά πλούσιο ἓνα ἔθνος.

Αὐτό ὅμως μπορεῖ νά σημαίνει ὅτι: Δέν ὑπάρχει προϊόν, δέν ὑπάρχει ἐργασία πέρα ἀπό τό προϊόν καί πέρα ἀπό τήν ἐργασία πού ἀπαιτοῦνται γιά τήν ἀναπαραγωγή τῶν ἐργατῶν. Ἡ ὅτι ἰδιοποιοῦνται οἱ ἴδιοι αὐτό τό περίσσειμα, ἀδιάφορο ἂν πρόκειται γιά προϊόν, ἢ γιά ἐργασία.

Ὅτι ὅμως ὁ συγγραφέας δέν ἐννοεῖ μόνο αὐτό τό τελευταῖο προκύπτει ἀπό τό ὅτι τή θέση «καθόλου τόκους γιά τό κεφάλαιο» τή συνδέει μέ τή θέση: «Πραγματικά πλούσιο εἶναι ἓνα ἔθνος, ὅταν ἐργάζονται σ' αὐτό 6 ἀντί 12 ὥρες. Ὁ πλοῦτος εἶναι διαθέσιμος χρόνος καί τίποτα παραπάνω».

Τώρα αὐτό μπορεῖ νά σημαίνει ὅτι:

Ἄν εἶναι ὅλοι ὑποχρεωμένοι νά ἐργάζονται, ἂν ἐκλείψει ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στούς ὑπερβολικά ἐργαζόμενους καί στούς χασομέρηδες —

καί αυτό θά ἦταν πάντως ἡ συνέπεια τοῦ γεγονότος ὅτι ἔπαψε νά ὑπάρχει τό κεφάλαιο, ὅτι τό προϊόν δέν θά ἔδινε πιά δικαιώματα πάνω σέ ξένη πρόσθετη ἐργασία — καί ὅτι, ἐκτός ἀπ' αὐτό, παίρνεται ὑπόψη ἡ ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, ὅπως τίς ἔχει δημιουργήσει τό κεφάλαιο, τότε ἡ κοινωνία θά παράγει τήν ἀπαραίτητη ἀφθονία σέ 6 ὥρες, περισσότερα ἀπ' ὅ,τι παράγει τώρα σέ 12 ὥρες καί ταυτόχρονα ὅλοι θά ἔχουν 6 ὥρες «διαθέσιμο χρόνο», τόν ἀληθινό πλοῦτο, χρόνο πού δέν θά ἀπορροφιεῖται ἀπό ἄμεσα παραγωγική ἐργασία, ἀλλά θά εἶναι χρόνος γιά ἀπόλαυση, γιά ἀνάπαυση, ἔτσι πού νά ἀφήνει χῶρο γιά ἀνάπτυξη τῶν ἱκανοτήτων. Ὁ χρόνος εἶναι ὁ χῶρος γιά τήν ἀνάπτυξη τῶν ἱκανοτήτων κλπ. Εἶναι γνωστό ὅτι οἱ ἴδιοι οἱ οικονομολόγοι τή δουλική ἐργασία τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν τήν δικαιολογοῦν μέ τό ὅτι αὐτοί δημιουργοῦν τή σχολή, τόν ἐλεύθερο χρόνο γιά ἄλλους, γιά ἕνα μέρος τῆς κοινωνίας — καί ἐπομένως γιά τήν κοινωνία τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν.

Ἡ μπορεῖ νά σημαίνει ἐπίσης ὅτι:

Οἱ ἐργάτες ἐργάζονται τώρα 6 ὥρες πέρα ἀπ' αὐτό πού χρειάζονται (τώρα) γιά τή δική τους ἀναπαραγωγή. (Αὐτό ὅμως εἶναι ζήτημα, ἂν μπορεῖ νά εἶναι ἡ ἀποψη τοῦ συγγραφέα, γιατί αὐτό πού τώρα χρειάζονται οἱ ἐργάτες τό παρουσιάζει σάν ἀπάνθρωπο κατώτατο ὄριο). Ἄν παύσει νά ὑπάρχει τό κεφάλαιο, τότε θά ἐργάζονται πιά μονάχα 6 ὥρες καί θά πρέπει νά ἐργάζονται ἄλλο τόσο καί οἱ χασομέρηδες. Ἔτσι ὁ ὑλικός πλοῦτος γιά ὅλους θά συμπιεζόταν στό ἐπίπεδο τῶν ἐργατῶν. Ὅλοι ὅμως θά εἶχαν διαθέσιμο χρόνο, ἐλεύθερο χρόνο γιά τήν ἀνάπτυξή τους.

Εἶναι φανερό ὅτι ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας δέν ἔχει ξεκαθαρίσει στό μυαλό του αὐτό τό ζήτημα. Ὡστόσο παραμένει πάντα ἡ ὁμορφη θέση ὅτι:

«Ἐνα ἔθνος εἶναι πραγματικά πλούσιο, ὅταν ἐργάζονται σ' αὐτό 6 ἀντί 12 ὥρες. Ὁ πλοῦτος εἶναι διαθέσιμος χρόνος καί τίποτα παραπάνω ».

Καί ὁ Ρικάρντο στό κεφάλαιο μέ τόν τίτλο «Οἱ διαφορετικές ιδιότητες τῆς ἀξίας καί τοῦ πλούτου» λέει πώς ὁ καθεαυτό πλοῦτος συνίσταται στό νά παράγονται ὅσο τό δυνατό περισσότερες ἀξίες χρήσης μέ ὅσο τό δυνατό λιγότερη ἀξία. Μ' ἄλλα λόγια, αὐτό θά πει νά παράγεται σέ ὅσο τό δυνατό συντομότερο ἐργάσιμο χρόνο μιά ὅσο τό δυνατό μεγαλύτερη ἀφθονία ὑλικοῦ πλούτου. Καί ἐδῶ ὁ «διαθέσιμος χρόνος» καί ἡ ἀπόλαυση ἐκείνου πού δημιουργήθηκε κατὰ τόν ἐργάσιμο χρόνο τῶν ἄλλων προβάλλει σάν ὁ πραγματικός πλοῦτος, σάν ἀντίθεση

ὅμως, ὅπως ὅλα στήν καπιταλιστική παραγωγή, ἐπομένως καί στούς ἐρμηνευτές της. Ἡ ἀντίθεση πλούτου καί ἀξίας ἐμφανίζεται ἀργότερα στόν Ρικάρντο μέ τή μορφή ὅτι τό καθαρὸ προίον πρέπει νά εἶναι ὅσο τό δυνατό μεγαλύτερο σέ σχέση μέ τό ἀκαθάριστο προίον, πράγμα πού κάτω ἀπό αὐτή τήν ἀντιτιθέμενη μορφή σημαίνει πάλι ὅτι οἱ τάξεις ἐκείνες τῆς κοινωνίας, ὁ χρόνος τῶν ὁποίων ἀπορροφίεται μόνο ἐνμέρει ἢ δέν ἀπορροφίεται καθόλου ἀπό τήν ὑλική παραγωγή, παρ' ὅλον ὅτι ἀπολαβαίνουν τούς καρπούς της, πρέπει νά εἶναι ὅσο τό δυνατό πῶς πολυάριθμες σέ σχέση μέ τίς τάξεις, ὁ χρόνος τῶν ὁποίων ἀπορροφίεται ὀλόκληρος ἀπό τήν ὑλική παραγωγή καί πού γι' αὐτό ἡ κατανάλωσή τους ἀποτελεῖ μόνο ἓνα κοινὸν τῶν ἐξόδων παραγωγῆς, ἀπλό ὄρο γι' αὐτούς νά εἶναι τέτια ὑποζύγια. Ὑπάρχει πάντα ἡ εὐχή νά καταδικάζεται στή δουλεία τῆς ἐργασίας, στήν ἀναγκαστική ἐργασία, ἓνα ὅσο τό δυνατό μικρότερο μέρος τῆς κοινωνίας. Αὐτό εἶναι τό ἀνώτατο πού μπορεῖ νά φτάσει πάνω στή βάση τῆς καπιταλιστικῆς ἄποψης.

Αὐτό τό ἀναιρεῖ ὁ συγγραφέας. Ὁ χρόνος ἐργασίας (time of labour), ἀκόμα καί στήν περίπτωση ὅπου θά ἔχει καταργηθεῖ ἡ ἀνταλλακτική ἀξία, παραμένει πάντα ἡ δημιουργός οὐσία τοῦ πλούτου καί τό μέτρο τοῦ κόστους, πού ἀπαιτεῖ ἡ παραγωγή του. Ὅμως ἐλεύθερος χρόνος, διαθέσιμος χρόνος εἶναι ὁ ἴδιος ὁ πλοῦτος — ἐνμέρει γιά τήν ἀπόλαυση τῶν προϊόντων, ἐνμέρει γιά ἐλεύθερη δραστηριότητα, πού δέν καθορίζεται, ὅπως ἡ ἐργασία, ἀπό τόν ἐξαναγκασμό ἑνός ἐξωτερικοῦ σκοποῦ, πού πρέπει νά ἐκπληρωθεῖ, ἡ ἐκπλήρωση τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖ φυσική ἀναγκαιότητα ἢ κοινωνική ὑποχρέωση — πάρτε το ὅπως θέλετε.

Εἶναι αὐτονόητο ὅτι ὁ ἴδιος ὁ χρόνος ἐργασίας, ἀπό τό γεγονός ὅτι περιορίζεται στό κανονικό μέτρο, ἀκόμα ἀπό τό γεγονός ὅτι δέν ξοδεύεται πιά γιά ἓναν ἄλλο, ἀλλά γιά μένα τόν ἴδιο, μαζί μέ τήν κατάργησιν τῶν κοινωνικῶν ἀντιθέσεων ἀνάμεσα στόν ἀφέντη καί στούς ὑπῆρτες κλπ., ἀποκτάει τέλος σάν πραγματικά κοινωνική ἐργασία, σάν βάση τοῦ διαθέσιμου χρόνου, ἓναν ἐντελῶς διαφορετικό, ἐλεύθερο χαρακτήρα, καί ὅτι ὁ χρόνος ἐργασίας ἑνός ἀνθρώπου, πού εἶναι ταυτόχρονα ὁ ἀνθρώπος τοῦ διαθέσιμου χρόνου, πρέπει νά ἔχει πολύ ἀνώτερη ποιότητα ἀπό τόν ἐργάσιμο χρόνο τοῦ ζώου ἐργασίας.

2. Ὁ Ράβενστον. [Τό κεφάλαιο σάν πρόσθετο προϊόν.
Μπέρδεμα τῆς ἀνταγωνιστικῆς μορφῆς
τῆς καπιταλιστικῆς ἀνάπτυξης μέ τό περιεχόμενό της.
Ἄρνητική γνώμη γιά τά ἀποτελέσματα
τῆς καπιταλιστικῆς ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων]

[861] Piercy Ravenstone, M.A «Thoughts on the Funding System, and its Effects», London, 1824

Ἐξαιρετικά ἀξιοσημείωτο σύγγραμμα.

Ὁ συγγραφέας τοῦ προηγούμενου φυλλαδίου: «The Source and Remedy of the National Difficulties», ἐξετάζει τήν ὑπεραξία στήν πρωταρχική της μορφή, στή μορφή τῆς πρόσθετης ἐργασίας. Γι' αὐτό ἡ διάρκεια τοῦ ἐργάσιμου χρόνου ἀποτελεῖ τήν κύρια ἀποψή του. Ἰδίως ἀντιλαμβάνεται τήν πρόσθετη ἐργασία ἢ τήν ἀξία στήν ἀπόλυτη μορφή της, στήν παράταση τοῦ ἐργάσιμου χρόνου πέρα ἀπό τόν χρόνο ἐργασίας, τόν ἀναγκαῖο γιά τήν ἀναπαραγωγή τοῦ ἴδιου τοῦ ἐργάτη, καί ὄχι στή συντόμευση τῆς ἀναγκαίας ἐργασίας μέ τήν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς ἐργασίας.

Ἡ συντόμευση αὐτῆς τῆς ἀναγκαίας ἐργασίας εἶναι ἡ κύρια ἀποψη τοῦ Ρικάρντο, ὅμως, ὅπως γίνεται στήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή, σάν μέσο γιά νά παραταθεῖ ὁ χρόνος ἐργασίας πού περιέρχεται στό κεφάλαιο. Τό φυλλάδιο διακηρύχνει ἀντίθετα σάν τελικό σκοπό τή συντόμευση τοῦ χρόνου ἐργασίας γιά τοὺς παραγωγούς καί τήν ἐξάλειψη τοῦ ἐργάζεσθαι γιά τόν κάτοχο τοῦ πρόσθετου προϊόντος.

Ὁ Ράβενστον φαίνεται νά προυποθέτει ὁσμένη, τήν ἐργάσιμη ἡμέρα. Αὐτό λοιπόν πού τραβάει ἰδιαίτερα τήν προσοχή του — ὅπως ἀκριβῶς καί τοῦ συγγραφέα τοῦ προηγούμενου φυλλαδίου, ἔτσι πού ἡ θεωρητική πλευρά νά ἀναφέρεται μόνο ἀκροθιγῶς — εἶναι ἡ σχετική ὑπεραξία ἢ τό πρόσθετο προϊόν (πού περιέχεται στό κεφάλαιο) σάν ἀποτέλεσμα τῆς ἀνάπτυξης τῆς παραγωγικῆς δύναμης τῆς ἐργασίας.

Ὅπως γίνεται γενικά μέ τήν ἀποψη αὐτή, τήν πρόσθετη ἐργασία τήν ἀντιλαμβάνονται περισσότερο μέ τή μορφή τοῦ πρόσθετου προϊόντος, ἐνῶ μέ τήν προηγούμενη ἀποψη, τό πρόσθετο προϊόν τό ἀντιλαμβάνονταν περισσότερο μέ τή μορφή τῆς πρόσθετης ἐργασίας.

«Τό νά διδάσκεις ὅτι ὁ πλούτος καί ἡ ἰσχὺς ἑνός ἔθνους ἐξαρτιέται ἀπό τό κεφάλαιό του, εἶναι σάν νά μετατρέπεις τήν ἐργασία σέ ὑπηρετρία τοῦ πλούτου, σάν νά κάνεις τοὺς ἀνθρώπους ὑποτελεῖς στήν ἰδιοκτησία» (στό ἴδιο, σελ. 7).

Σχετικά με τήν αντίθεση, πού προκάλεσε ή ρικαρντιανή θεωρία — πάνω στή βάση τών δικών της προουποθέσεων — χαρακτηριστικό είναι τό ἑξῆς:

Στό μέτρο πού ἀναπτυσσόταν ή πολιτική οἰκονομία — καί ἐφόσον ή ἀνάπτυξη αὐτή ἀφορᾷ τίς βασικές ἀρχές, ἀπόκτησε τήν πιό ἔντονη ἐκφρασή της στόν Ρικάρντο — παρουσίαζε τήν ἐργασία σάν τό μοναδικό στοιχείο τῆς ἀξίας καί σάν τόν μοναδικό δημιουργό τῆς ἀξίας χρήσης, καί τήν ἀνάπτυξη τών παραγωγικῶν δυνάμεων σάν τό μοναδικό μέσο γιά τήν πραγματική αὔξηση τοῦ πλούτου, καί τήν ὅσο τό δυνατό μεγαλύτερη ἀνάπτυξη τών παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς ἐργασίας σάν τήν οἰκονομική βάση τῆς κοινωνίας. Αὐτή εἶναι στήν πράξη ή βάση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς. Τό σύγγραμμα τοῦ Ρικάρντο ἰδίως, παρουσιάζοντας σάν μή παραβιαζόμενο τόν νόμο τῆς ἀξίας οὔτε ἀπό τή γαιοκτησία, οὔτε ἀπό τήν καπιταλιστική συσσώρευση κλπ., ἀσχολεῖται στήν οὐσία μόνο μέ τόν παραμερισμό ὄλων τών ἀντιφάσεων ἢ φαινομένων πού φαίνεται νά ἀντιφάσκουν μέ τήν ἀντίληψη αὐτή. Στό ἴδιο μέτρο ὅμως πού ή ἐργασία ἐννοεῖται σάν ή μοναδική πηγή τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας καί σάν ή ἐνεργός πηγή τῆς ἀξίας χρήσης, στό ἴδιο μέτρο τό «κεφάλαιο» ἐννοεῖται ἀπό τούς ἴδιους οἰκονομολόγους, καί ἰδίως ἀπό τόν Ρικάρντο (καί ἀκόμα περισσότερο ἀπό τούς Τόρρενς, Μάλθους, Μπαίηλυ καί ἄλλους ὕστερα ἀπ' αὐτόν) σάν ὁ ρυθμιστής τῆς παραγωγῆς, σάν πηγή τοῦ πλούτου καί σάν σκοπός τῆς παραγωγῆς, ή ἐργασία ἀντίθετα, ἐννοεῖται σάν μισθωτή ἐργασία, ὁ φορέας καί τό ὄργανό της (τῆς παραγωγῆς), ὁ ἐργάτης ἀπαραίτητα σάν ἐξαθλιωμένος (pauper) (ἐδῶ προστέθηκε ἀκόμα καί ή πληθυσμιακή θεωρία τοῦ Μάλθους) — σάν ἀπλό ἔξοδο καί ὄργανο τῆς παραγωγῆς — καταδικασμένος νά παίρνει τό κατώτατο ὄριο τοῦ μισθοῦ, κάτω ἀπό τό ὁποῖο θά πρέπει νά πέσει ἀπό τή στιγμή πού θά ἀνήκει σέ μιά «περιττή» γιά τό κεφάλαιο μάζα. Διατυπώνοντας τήν ἀντίφαση αὐτή, ή πολιτική οἰκονομία ἐξέφρασε ἀπλῶς τήν οὐσία τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς ἢ, ἂν θέλετε, τῆς μισθωτῆς ἐργασίας, τῆς ἀποξενωμένης ἀπό τόν ἑαυτό της ἐργασίας, στήν ὁποία ἀντιπαρατίθεται σάν ξένος πλούτος ὁ παραγμένος ἀπ' αὐτήν πλοῦτος, ή δική της παραγωγική δύναμη σάν παραγωγική δύναμη τοῦ προϊόντος της, ὁ πλουτισμός της σάν αὐτοπτώχευση, ή κοινωνική της δύναμη σάν δύναμη τῆς κοινωνίας ή ὁποία τήν ἐξουσιάζει. Αὐτήν ὅμως τήν συγκεκριμένη εἰδική, ἱστορική μορφή τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας, ὅπως ἐμφανίζεται στήν καπιταλιστική παραγωγή, αὐτοί οἱ οἰκονομολόγοι τήν ἀνακηρύσσουν γενική, αἰώνια μορφή, φυσική ἀλήθεια, καί αὐτές τίς σχέσεις παραγωγῆς σάν τίς

ἀπόλυτα (ὄχι ἱστορικά) ἀναγκαῖες, φυσικές καί λογικές σχέσεις τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας. Αἰχμάλωτοι πέρα γιά πέρα στά πλαίσια τοῦ ὀρίζοντα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς, οἱ οἰκονομολόγοι ἀνακηρύσσουν τήν ἀντιφατική μορφή, μέ τήν ὁποία ἐμφανίζεται ἐδῶ ἡ κοινωνική ἐργασία, ἐξίσου ἀναγκαῖα μέ τήν ἴδια τήν ἀπαλλαγμένη ἀπό αὐτή τήν ἀντίθεση μορφή. Ἀνακηρύσσοντας ἔτσι, μέ τήν ἴδια ἀνάσα ἀπό τή μιά μεριά, τήν ἐργασία ἀπόλυτα (γιατί ἡ μισθωτή ἐργασία καί ἡ ἐργασία εἶναι γι' αὐτούς ταυτόσημες) καί, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, τό ἴδιο ἀπόλυτα τό κεφάλαιο, τή φτώχεια τοῦ ἐργάτη καί τόν πλοῦτο τοῦ μή ἐργάτη σάν τή μοναδική πηγὴ τοῦ πλούτου, κινουῦνται διαρκῶς σέ ἀπόλυτες ἀντιφάσεις, χωρίς νά ἔχουν τήν παραμικρότερη ἰδέα γιά τό ζήτημα. (Ὁ Σισμοντί μέ τήν διαίσθηση αὐτῆς τῆς ἀντίφασης σημειώνει ἐποχῆ στήν πολιτική οἰκονομία) «Ἔργασία ἢ κεφάλαιο» («Labour or Capital») — στή φράση αὐτῆ τοῦ Ρικάρντο προβάλλει χτυπητά ἡ ἀντίφαση καί ἡ ἀφέλεια, μέ τήν ὁποία ἡ ἀντίφαση αὐτή ἀνακηρύσσεται σάν κάτι τό ταυτόσημο.

Ἦταν ὅμως φανερό ὅτι — μιά καί ἡ ἴδια ἡ πραγματική ἐξέλιξη πού ἔδωσε στήν ἀστική πολιτική οἰκονομία αὐτή τήν θεωρητικά ἀνελέγητη ἔκφραση, ἀναπτύσσει αὐτές τίς περιεχόμενες σ' αὐτήν πραγματικές ἀντιφάσεις, ἰδίως τήν ἀντίθεση ἀνάμεσα στόν αὐξανόμενο πλοῦτο τοῦ «ἔθνους» στήν Ἀγγλία καί στήν αὐξανόμενη ἐξαθλίωση τῶν ἐργατῶν, καί ἐπειδὴ ἀκόμα αὐτές οἱ ἀντιφάσεις ἀποκτοῦν στή ρικαρντιανή θεωρία κλπ. μιά θεωρητικά χτυπητή, ἂν καί μή συνειδητή, ἔκφραση — ἦταν φυσικό, [XV-862] ὅτι οἱ διάνοιες, πού πῆγαν μέ τό μέρος τοῦ προλεταριάτου, νά πιαστοῦν ἀπό τήν θεωρητικά ἔτοιμη γι' αὐτές ἀντίφαση. Ἡ ἐργασία εἶναι ἡ μοναδική πηγὴ τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας καί ὁ μοναδικός δρῶν δημιουργός τῆς ἀξίας χρήσης. Αὐτό λέτε. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, λέτε ὅτι τό κεφάλαιο εἶναι τό πᾶν, οἱ ἐργάτες τίποτα ἢ ὅτι οἱ ἐργάτες εἶναι ἓνα ἀπλό ἔξοδο παραγωγῆς τοῦ κεφαλαίου. Ἐχετε ἀναιρέσει τούς ἴδιους τούς ἑαυτούς σας. Τό κεφάλαιο δέν εἶναι τίποτα ἄλλο ἀπό ἀπάτη σέ βάρος τοῦ ἐργάτη. Ἡ ἐργασία εἶναι τό πᾶν.

Αὐτός εἶναι πράγματι ὁ τελευταῖος λόγος ὅλων τῶν συγγραμμάτων πού ὑπερασπίζονται τό προλεταριακό συμφέρον, ξεκινώντας ἀπό τήν ἀποψη τοῦ Ρικάρντο, πάνω στή βάση τῶν δικῶν του προυποθέσεων. Ὅσο δέν καταλαβαίνει ὁ Ρικάρντο τήν ταύτιση κεφαλαίου καί ἐργασίας, ἄλλο τόσο κι αὐτοί δέν καταλαβαίνουν τήν ἀντίφαση πού παρασταίνουν, γι' αὐτό οἱ σημαντικότεροι ἀπ' αὐτούς, ὅπως λ.χ. ὁ Χότζκιν, παραδέχονται ὅλες τίς οἰκονομικές προυποθέσεις τῆς ἴδιας

τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς σάν αἰώνιες μορφές καί θέλουν νά σβήσουν μονάχα τό κεφάλαιο, δηλαδή τή βάση καί ταυτόχρονα τό ἀναγκαῖο ἀποτέλεσμα αὐτῶν τῶν προϋποθέσεων.

Ὁ κύριος συλλογισμός τοῦ Ράβενστον εἶναι:

Ἡ ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς ἐργασίας δημιουργεῖ κεφάλαιο ἢ ἰδιοκτησία, δηλαδή ἓνα πρόσθετο προϊόν γιά «μή ἐργαζόμενους» («idlers»), τεμπέληδες, μή ἐργάτες, καί μάλιστα παράγει ἡ ἐργασία αὐτή τήν παρασιτική παραφυάδα τῆς, ἡ ὁποία ἀπομυζᾷ τήν ἐργασία ὡς τό μεδούλι καί αὐτό γίνεται τόσο περισσότερο, ὅσο πῖο πολύ ἀναπτύσσεται ἡ παραγωγική τῆς δύναμη. Ἄν τό δικαίωμα πάνω σ' αὐτό τό πρόσθετο προϊόν ἢ ἡ ἐξουσία νά ἰδιοποιεῖται τό προϊόν ξένης ἐργασίας περιέρχεται στόν μή ἐργάτη ἀπό τό γεγονός ὅτι εἶναι ἤδη κάτοχος πλούτου ἢ γῆς, κάτοχος γαιοκτησίας, τό γεγονός αὐτό δέν ἀλλάζει τίποτα στήν ὑπόθεση. Καί τά δύο εἶναι κεφάλαιο, δηλαδή κυριαρχία πάνω στό προϊόν ξένης ἐργασίας. Ἰδιοκτησία, property, σημαίνει γιά τόν Ράβενστον μόνον ἰδιοποίηση τῶν προϊόντων ξένης ἐργασίας, καί αὐτή ἡ ἰδιοποίηση εἶναι δυνατή μόνο στό βαθμό πού ἀναπτύσσεται ἡ παραγωγική ἐργασία*. Μέ τόν ὄρο παραγωγική ἐργασία ὁ Ράβενστον ἐννοεῖ τήν ἐργασία πού παράγει ζωτικῆς ἀνάγκης ἀγαθά (necessaries). Μιά ἀπό τίς συνέπειες τῆς ἀνάπτυξης τοῦ κεφαλαίου ἢ τῆς ἰδιοκτησίας εἶναι ἡ μή παραγωγική ἐργασία, ἡ ἐργασία τῆς κατανάλωσης (industry of consumption)¹⁶⁶. Ὅπως ὁ συγγραφέας τοῦ φυλλαδίου, πού ἀναφέραμε, ἐμφανίζεται καί ὁ Ράβενστον ἀσκητικός. Ἐδῶ εἶναι πάλι ὁ ἴδιος αἰχμάλωτος τῶν ἀντιλήψεων τῶν οικονομολόγων. Χωρίς τό κεφάλαιο, χωρίς τήν ἰδιοκτησία θά παράγονταν σέ ἀφθονία τά ζωτικῆς ἀνάγκης ἀγαθά τοῦ ἐργάτη, δέν θά ὑπῆρχε ὅμως κλάδος παραγωγῆς εἰδῶν πολυτελείας. Ἡ μπορεῖ ἀκόμα νά εἰπωθεῖ ὅτι καί ὁ Ράβενστον, καί ὁ συγγραφέας τοῦ πῖο πάνω φυλλαδίου, καταλαβαίνουν ἢ τουλάχιστον παραδέχονται τήν ἱστορική ἀναγκαιότητα τοῦ κεφαλαίου στό μέτρο πού τό κεφάλαιο, σύμφωνα μέ τόν συγγραφέα τοῦ φυλλαδίου, παράγει πρόσθετη ἐργασία πέρα ἀπό τήν ἐργασία πού εἶναι ἀκριβῶς ἀναγκαῖα γιά τή συντήρηση τοῦ ἐργάτη, καί ταυτόχρονα παράγει μηχανές (πάγιο κεφάλαιο κατά τόν συγγραφέα τοῦ φυλλαδίου) καί δημιουργεῖ ἐξωτερικό ἐμπόριο, παγκόσμια ἀγορά, γιά νά χρησιμοποιεῖ τό ἀποσπασμένο ἀπό τούς ἐργάτες πρόσθετο προϊόν ἐνμέρει γιά τήν αὔξησι τῆς παραγωγικῆς δυνάμεως καί ἐνμέρει γιά νά δώσει σ' αὐτό τό

* Ὅπως κάνει καί ἡ ρωσική μετάφραση, μέ τόν ὄρο: «παραγωγική ἐργασία» ἀποδίδουμε τόν ὄρο: «produktive Industrie», πού ἐπιλέξει θά πεῖ: «παραγωγική βιομηχανία».

πρόσθετο προϊόν τις πίο πολυποίκιλες μορφές τῆς ἀξίας χρήσης πέρα ἀπό τις στοιχειώδεις ἀνάγκες. Ἔτσι, κατὰ τόν Ράβενστον, χωρίς κεφάλαιο καί ἰδιοκτησία δέν θά δημιουργοῦνταν οὔτε «ἀνέσεις», οὔτε μηχανές, οὔτε εἶδη πολυτελείας, οὔτε [θά ὑπῆρχε] ἡ ἀνάπτυξη τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, οὔτε ἡ πνευματική παραγωγή, πού χρωσιέται στήσχόλη ἢ στήν τάση τῶν πλουσίων νά παίρνουν ἀπό μή ἐργάτες ἕνα ἰσοδύναμο γιά τό «πρόσθετο προϊόν» τους.

Αὐτό τό λένε ὁ συγγραφέας τοῦ φυλλαδίου καί ὁ Ράβενστον, ὄχι γιά νά δικαιολογήσουν τό κεφάλαιο, ἀλλά γιά νά τό κάνουν σημεῖο ἀφετηρίας τῆς ἐπίθεσης ἐναντίον του, ἐπειδή ὅλα αὐτά γίνονται μόνο ἐναντίον καί ὄχι ὑπέρ τῶν ἐργατῶν. Ἔτσι ὅμως παραδέχονται στήν πραγματικότητα ὅτι εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς, ὅτι ἐπομένως ἡ καπιταλιστική παραγωγή ἀποτελεῖ μιά παροδική μορφή γιά τήν κοινωνική ἀνάπτυξη, ἄν καί γίνεται σέ ἀντίθεση πρός τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ πληθυσμοῦ, πού ἀποτελεῖ τή βάση ὅλης αὐτῆς τῆς ἀνάπτυξης. Ἔτσι συμμερίζονται — ἄν καί ἀπό τόν ἀντίθετο πόλο — μαζί μέ τούς οἰκονομολόγους τή στενοκεφαλιά, πού συνίσταται στό ὅτι τήν ἀντιφατική μορφή αὐτῆς τῆς ἀνάπτυξης τή συγχέουν μέ τό ἴδιο τό περιεχόμενό της. Μερικοί θέλουν νά διαιωνίσουν τήν ἀντίθεση, λόγω τῶν καρπῶν πού ἀποφέρει. Ἄλλοι εἶναι ἀποφασισμένοι νά θυσιάσουν τούς καρπούς πού βλασταίνουν σ' αὐτή τήν ἀνταγωνιστική μορφή, γιά νά ἀπαλλαχθοῦν ἀπό τήν ἀντίθεση. Αὐτό εἶναι πού ξεχωρίζει τούτη τήν ἀντίθετη ἄποψη ἐνάντια στήν [ἀστική] πολιτική οἰκονομία, ἀπό τήν ἀντίθετη ἄποψη τοῦ σύγχρονου τότε Ὅουεν κλπ. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, τό ἴδιο γίνεται καί μέ τήν ἀντίθετη ἄποψη τοῦ Σισμοντί, πού καταφεύγει σέ ἀπαρχαιωμένες μορφές τῆς ἀντίθεσης, γιά νά τήν ξεφορτωθεῖ στήν ὀξυμμένη της μορφή.

Εἶναι οἱ «ἀνάγκες» τῶν φτωχῶν, πού δημιουργοῦν τόν «δικό του» (τοῦ πλούσιου) «τόν πλοῦτο... Ἄν ἦταν ὅλοι ἴσοι, τότε κανένας δέν θά δούλευε γιά τόν ἄλλο. Τά ἀναγκαῖα γιά τή ζωή πράγματα θά ὑπῆρχαν ἄφθονα, ἐνῶ θά ἔλειπαν ὀλότελα οἱ ἀνέσεις (Komfort) τῆς ζωῆς» (σελ. 10). «Ἡ ἐργασία πού παράγει εἶναι ὁ πατέρας τῆς ἰδιοκτησίας. Αὐτό πού προωθεί τήν κατανάλωση εἶναι τό τέκνο του» (σελ. 12). «Ἡ αὔξηση τῆς ἰδιοκτησίας, αὐτή ἡ μεγαλύτερη ἰκανότητα νά συντηροῦνται ἀργόσχολοι καί μή παραγωγική ἐργασία, εἶναι ἐκεῖνο πού ἡ πολιτική οἰκονομία τό ὀνομάζει κεφάλαιο» (σελ. 13). «Μιά καί ὁ προορισμός τῆς ἰδιοκτησίας εἶναι τό ἐξοδεύειν, μιά καί χωρίς αὐτό εἶναι πέρα γιά πέρα ἀνώφελη γιά τόν κάτοχό της, ἡ ὑπαρξη τῆς ἰδιοκτησίας συνδέεται στενότερα μέ [863] τήν παραγωγική κατανάλωση» (στό ἴδιο).

«Ἄν ἡ ἐργασία τοῦ κάθε ἀνθρώπου ἐπαρκοῦσε μόνο γιά νά ἐξασφαλίσαι τή δική του διατροφή, δέν θά μπορούσε νά ὑπάρχει ἰδιοκτησία, καί κανένα μέρος

της εργασίας του λαού δέν θά μπορούσε νά χρησιμοποιηθεῖ γιά τίς ἀνάγκες της φαντασίας» (σελ. 14, 15).

«Σέ κάθε κατάστασι, της κοινωνίας μικραίνει ὁ ἀριθμός ἐκείνων πού ἐργάζονται στό μέτρο πού ἡ ἀνάπτυξι καί οἱ βελτιώσεις της τεχνικῆς αὐξάνουν τήν παραγωγική δύναμη τοῦ ἀνθρώπου... Ἡ ἰδιοκτησία προέρχεται ἀπό τή βελτίωσι τῶν μέσων παραγωγῆς. Ἡ μόνη ἀπασχόλησί της εἶναι ἡ προώθησι της ἀργίας. Ὅσον καιρό ἡ ἐργασία τοῦ κάθε ἀνθρώπου μόλις θά ἐπαρκεῖ γιά τή δική του συντήρησι, δέν θά ὑπάρχουν ἀργόσχολοι, ἐπειδή δέν θά εἶναι δυνατή ἡ ἰδιοκτησία. Ἄν, ἀντίθετα, ἡ ἐργασία ἑνός ἀνθρώπου μπορεῖ νά συντηρήσει πέντε ἀνθρώπους, τότε στόν κάθε ἀπασχολημένο στήν παραγωγή ἄνθρωπο ἀναλογοῦν τέσσερις ἀργόσχολοι. Ἔτσι μόνο μπορεῖ νά καταναλώνεται τό προϊόν... Ἡ τάσι της κοινωνίας εἶναι νά ἀνυψώνει τόν ἀργόσχολο μέ ἔξοδα τοῦ φίλεργου, νά μετατρέπει τήν ἀφθονία σέ ἔξουσία» (σελ. 11).

{Σχετικά μέ τήν πρόσοδο (αὐτό δέν εἶναι πέρα γιά πέρα σωστό, ἐπειδή ἐδῶ θά ἔπρεπε νά ἐξηγηθεῖ, γιατί ἡ [πρόσοδος] πάει στόν γαιοκτήμονα καί ὄχι στόν φάρμερ, στόν καπιταλιστή παραγωγό), λέει αὐτό πού ἰσχύει γενικά γιά τήν ὑπεραξία, ἐφόσον ἀναπτύσσεται μέ τήν ἄνοδο της παραγωγικότητας της ἐργασίας: }

«Στά πρῶτα βήματα της κοινωνίας, τότε πού οἱ ἄνθρωποι δέν ἔχουν ἀκόμα μιά τεχνητή ὑποστήριξι γιά τίς παραγωγικές τους δυνάμεις, εἶναι ἐξαιρετικά μικρό τό μέρος τοῦ ἐσόδου τους, πού μπορεῖ νά δοθεῖ σάν πρόσοδος, γιατί ἡ γῆ δέν ἔχει φυσική ἀξία, ὅλο τό προϊόν της τό ὀφείλει στήν ἐργασία. Κάθε αὐξησι, ὅμως της ἐπιτηδειότητας στή δουλιὰ αὐξάνει τό μέρος πού μπορεῖ νά ξεχωρίζεται σάν πρόσοδος. Ὅταν ἡ δουλιὰ 9 ἀνθρώπων ἀπαιτεῖται γιά τή συντήρησι 10, μπορεῖ νά πάει γιά πρόσοδος μόνο τό $\frac{1}{10}$ τοῦ συνολικοῦ προϊόντος. Ὅταν ἡ ἐργασία 1 ἀνθρώπου ἀρκεῖ γιά τή συντήρησι 5 ἀνθρώπων, τότε τά $\frac{4}{5}$ τοῦ συνολικοῦ προϊόντος μποροῦν νά διατεθοῦν γιά τήν πρόσοδο ἢ γιά τίς ἀνάγκες τοῦ κράτους, οἱ ὁποῖες μποροῦν νά ἱκανοποιηθοῦν μόνο ἀπό τό πρόσθετο προϊόν της ἐργασίας. Τό πρῶτο φαίνεται ὅτι εἶχε γίνει στήν Ἀγγλία στήν περίοδο της Κατάκτησης*, τό δεύτερο τώρα πού στή γεωργία ἀπασχολεῖται τό $\frac{1}{5}$ τοῦ πληθυσμοῦ» (σελ. 45, 46). «Νά, ἴσαμε ποιό σημεῖο εἶναι ἀληθινό ὅτι ἡ κοινωνία τήν κάθε βελτίωσι τήν μετατρέπει σέ αὐξησι της ἀργίας» (σελ. 48).

Παρατήρησι: Τό σύγγραμμα τοῦ Ράβενστον εἶναι πρωτότυπο. Τό καθεαυτό ἀντικείμενό του εἶναι, ὅπως μᾶς λέει ὁ τίτλος του: τό σύγχρονο σύστημα κρατικοῦ χρέους. Ἀνάμεσα στ' ἄλλα λέει:

«Τό μεγαλύτερο ἀποτέλεσμα πού ἐπέφερε ὁλος ὁ πόλεμος ἐνάντια στή Γαλλική Ἐπανάστασι, εἶναι ἡ μετατροπή μερικῶν Ἑβραίων σέ τζέντλεμαν καί

* Πρόκειται γιά τήν κατάκτησι της Ἀγγλίας ἀπό τόν Γουλιέλμο, δούκα της Νορμανδίας, τό 1066. — Σημ. μετ.

μερικῶν ἀνόητων σέ πολιτικο-οικονομολόγους» (σελ. 66, 67). Ἐνα καλό ἔχει τό χρεωστικό σύστημα, παρ' ὄλον ὅτι ληστεύει μεγάλο μέρος τῆς ἰδιοκτησίας τῆς παλιάς ἀριστοκρατίας τῆς γῆς γιά νά τή δώσει στους ἰδαλγούς* ἐκείνους τῆς μόδας σάν ἀμοιβή γιά τήν ἐπιτηδειότητά τους στίς τέχνες τοῦ δόλου καί τῆς ὑπεξαίρεσης... Ὅταν ἐνθαρρύνει τήν ἀπάτη καί τήν προστυχιά, ὅταν περιβάλλει μέ τό ἐνδυμα τῆς σοφίας τόν τσαρλατανισμό καί τό θράσος, ὅταν ἕναν ὀλόκληρο λαό τόν μετατρέπει σέ ἕνα ἔθνος κερδοσκοπῶν τοῦ χρηματιστηρίου... ὅταν γκρεμίζει ὅλες τίς προλήψεις γιά τά ἀξιώματα καί τήν καταγωγή καί κάνει τό χρήμα μοναδικό διακριτικό σημεῖο τῶν ἀνθρώπων μεταξύ τους... τότε καταστρέφει τήν αἰωνιότητα τῆς ἰδιοκτησίας» (σελ. 51, 52).

3. Χότζκιν

«Labour defended against the claims of capital; or, the Unproductiveness of capital proved. By a Labourer», London, 1825. (With reference to the Recent Combination amongst journeymen).

Thomas Hodgskin, «Popular Political Economy. Four Lectures delivered at the London Mechanics Institution», London, 1827.

Καί τό πρῶτο ἀνώνυμο σύγγραμμα εἶναι τοῦ Χότζκιν. Ἄν τά φυλλάδια, πού ἀναφέραμε πιο πάνω, καθώς καί πολλά ἄλλα παρόμοια περάσανε χωρίς νά ἀφήσουν ἴχνη, τά δύο αὐτά συγγράμματα, ἰδίως τό πρῶτο, ξεσήκωσαν μεγάλο θόρυβο καί ἐξακολουθοῦν ἀκόμα (βλ. τό «Money and Morals» τοῦ John Lalor, Λονδίνο, 1852) νά λογαριάζονται ἀνάμεσα στίς σημαντικότερες ἐργασίες τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Θά ἐξετάσουμε ἐδῶ τό ἕνα ὕστερα ἀπό τό ἄλλο τά δύο συγγράμματα.

[α) Ἡ θέση γιά τή μὴ παραγωγικότητα τοῦ κεφαλαίου σάν ἀναγκαῖο συμπέρασμα ἀπό τή θεωρία τοῦ Ρικάρντο]

«Labour defended etc ». Αὐτό πού θέλει νά ἀποδείξει ὁ συγγραφέας αὐτῆς τῆς προσούρας εἶναι ἡ «μὴ παραγωγικότητα τοῦ κεφαλαίου», ὅπως λέει ὁ τίτλος.

Ὁ Ρικάρντο δέν ὑποστηρίζει τήν ἀποψη ὅτι τό κεφάλαιο εἶναι παραγωγός ἀξίας. Προσθέτει στό προῖόν μόνο τή δική του ἀξία, ἡ δέ δική του ἀξία ἐξαρτιέται ἀπό τόν χρόνο ἐργασίας, πού ἀπαιτήθηκε γιά

* Ἰδαλγοί λέγονταν τά μέλη τῆς κατώτερης ἰσπανικῆς ἀριστοκρατίας. — Σημ. μετ.

τήν αναπαραγωγή του. Τό κεφάλαιο ἔχει ἀξία μόνο σάν συσσωρευμένη ἐργασία (μάλλον [864] σάν ὑλοποιημένη ἐργασία) καί μόνο αὐτήν τή δική του ἀξία προσθέτει στό προϊόν, στό ὁποῖο μπαίνει. Πάντως παρουσιάζει μιάν ἀσυνέπεια στό ζήτημα τοῦ γενικοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους. Αὐτή ὅμως εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἀντίφαση, ἀπό τήν ὁποία τόν τσάκωσαν οἱ ἀντίπαλοί του.

“Ὅσον ἀφορᾷ τώρα τήν παραγωγικότητα τοῦ κεφαλαίου σχετικά μέ τήν ἀξία χρήσης, γιά τούς Σμίθ, Ρικάρντο κλπ., γενικά γιά τούς οἰκονομολόγους, δέν σημαίνει παρά μόνο ὅτι προϊόντα προηγούμενων ωφέλιμων ἐργασιῶν χρησιμεύουν πάλι σάν μέσα παραγωγῆς, σάν ἀντικείμενα δουλιᾶς, σάν ἐργαλεῖα δουλιᾶς καί σάν μέσα συντήρησης τοῦ ἐργάτη. Οἱ ἀντικειμενικοί ὅροι τῆς ἐργασίας δέν ἀντιπαρατίθενται, ὅπως γίνεται στήν πρωτόγονη κατάσταση, σάν ἀπλά φυσικά πράγματα (σάν τέτια δέν εἶναι ποτέ κεφάλαιο), ἀλλά σάν φυσικά πράγματα, τά ὁποία τά ἔχει ἤδη μεταπλάσει ἡ ἀνθρώπινη δραστηριότητα. Μ’ αὐτή τήν ἔννοια ὅμως ἡ λέξη κεφάλαιο εἶναι πέρα γιά πέρα περιττή καί χωρίς περιεχόμενο. Τό σιτάρι τρέφει, ὄχι γιατί εἶναι κεφάλαιο, ἀλλά γιατί εἶναι σιτάρι. Ἡ ἀξία χρήσης τοῦ μαλλιῦ ἀνήκει σ’ αὐτό σάν μαλλί καί ὄχι σάν κεφάλαιο. Τό ἴδιο ἡ δραστηριότητα τῆς ἀτμομηχανῆς δέν ἔχει τίποτα τό κοινό μέ τήν ὑπαρξή της σάν κεφαλαίου. Ἡ ἀτμομηχανή θά πρόσφερε ἀπόλυτα τήν ἴδια ὑπηρεσία, ἂν δέν ἦταν «κεφάλαιο» καί ἀνῆκε στους ἐργάτες τοῦ ἐργοστασίου ἀντί στον ἐργοστασιάρχη. Στό πραγματικό προτσές ἐργασίας ὅλα αὐτά τά πράγματα χρησιμεύουν χάρη στή σχέση πού ἔχουν σάν ἀξίες χρήσης μέ τήν ἐργασία, πού ἐπενεργεῖ σ’ αὐτά, καί ὄχι σάν ἀνταλλακτικές ἀξίες, καί ἀκόμα λιγότερο σάν κεφάλαιο. Ἡ ιδιότητά τους σάν ἀντικειμενικῶν ὄρων τῆς πραγματικῆς ἐργασίας καί ὄχι ἡ κοινωνική ὑπαρξή τους εἶναι ἐκεῖνα πού ἀντιπαρατίθενται αὐτοτελῶς στον ἐργάτη σάν ἀποξενωμένοι ὅροι, σάν τό ἐνσαρκωμένο στό πρόσωπο τοῦ καπιταλιστῆ ἀφεντικῶ (master) πάνω στή ζωντανή ἐργασία, σάν ὅροι πού εἶναι ἐδῶ παραγωγικοί ἢ μάλλον σάν ὅροι στους ὁποίους πραγματοποιεῖται ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας σάν οὐσία (Stoff) τους. Εἶναι τό γεγονός ὅτι καταναλώνονται καί χρησιμοποιοῦνται ἐδῶ σάν πλοῦτος, ὅπως λέει σωστά Ἡρόδοτος Χόπκινς (ὄχι ὁ Χότζκιν μας), καί ὄχι σάν «καθαρός» πλοῦτος, σάν προϊόν καί ὄχι σάν «καθαρό» προϊόν. Ἡ καθορισμένη κοινωνική μορφή αὐτῶν τῶν πραγμάτων ἀπέναντι στήν ἐργασία καί ὁ πραγματικός προορισμός τους σάν στοιχείων τοῦ προτσές ἐργασίας εἶναι βέβαια στό κεφάλι τοῦ οἰκονομολόγου τόσο ἀνακατωμένα καί τόσο ἀξεδιάλυτα συνυφασμένα μεταξύ τους, ὅσο καί στό κεφάλι τοῦ καπιταλι-

στῆ. Ὡστόσο, ἀπό τή στιγμή πού ἀρχίζουν νά ἀναλύουν τό προτσές ἐργασίας, ἀναγκάζονται νά ἐγκαταλείψουν ὀλότελα τήν ἔκφραση κεφάλαιο καί νά μιλάνε γιά ὑλικό ἐπεξεργασίας, γιά μέσα ἐργασίας καί γιά μέσα συντήρησης. Μ' αὐτόν ὅμως τόν καθορισμό τοῦ προϊόντος σάν ὑλικού, σάν ἐργαλείου καί σάν μέσου συντήρησης τοῦ ἐργάτη ἔχει ἐκφραστεῖ μόνον ἡ σχέση τους σάν ὑλικῶν ὄρων τῆς ἐργασίας. Ἡ ἴδια ἢ ἐργασία ἐμφανίζεται σάν ἡ δραστηριότητα πού τά ἐξουσιάζει. Ἐδῶ δέν πρόκειται ἀπολύτως καθόλου γιά τή σχέση ἐργασίας καί κεφάλαιου, ἀλλά γιά τή σχέση τῆς σκόπιμης ἀνθρώπινης δραστηριότητας μέ τά δικά της προϊόντα στό προτσές ἀναπαραγωγῆς. Δέν παύουν νά εἶναι προϊόντα τῆς δουλιᾶς, ἢ ἀπλά ἀντικείμενα, πού τά ἐξουσιάζει καί τά χρησιμοποιεῖ. Ἐκφράζουν μόνον τή σχέση, μέ τήν ὁποία ἡ ἐργασία ἰδιοποιεῖται τόν ὑλοποιημένο καί ἀπ' αὐτή τήν ἴδια δημιουργημένο, μ' αὐτή τή μορφή τουλάχιστον δημιουργημένο, ὑλικό κόσμο. Δέν ἐκφράζουν ὅμως καθόλου μιάν ἄλλη κυριαρχία αὐτῶν τῶν πραγμάτων πάνω στήν ἐργασία, ἐκτός ὅτι ἡ δραστηριότητα πρέπει νά εἶναι ἀνάλογη μέ τό ὑλικό της, διαφορετικά δέν θά ἦταν σκόπιμη δραστηριότητα, δέν θά ἦταν ἐργασία.

Γιά παραγωγικότητα τοῦ κεφαλαίου μπορεῖ νά γίνεται λόγους μόνον ἀπό τή στιγμή ὅπου τό κεφάλαιο θά ἐννοεῖται σάν ἔκφραση μιᾶς καθορισμένης κοινωνικῆς σχέσης παραγωγῆς. Ὅταν ὅμως ἐννοηθεῖ ἔτσι, τότε προβάλλει ἀμέσως ὁ ἱστορικά παροδικός χαρακτήρας αὐτῆς τῆς σχέσης, ἡ γενική γνώση τῆς ὁποίας δέν συμβιδάζεται μέ τήν μονιμότητά της, καί πού ἡ ἴδια αὐτή ἢ σχέση δημιουργεῖ τά μέσα γιά τήν κατάργησή της.

Οἱ οἰκονομολόγοι ὅμως δέν τήν ἀντιλαμβάνονται σάν μιᾶ τέτια σχέση, ἐπειδή δέν τοῦς ἐπιτρέπεται νά παραδεχτοῦν, οὔτε καταλαβαίνουν τόν σχετικό χαρακτήρα της. Ἐκφράζουν μάλλον μόνον θεωρητικά τόν τρόπο ἀντίληψης τῶν πρακτικιστῶν, πού εἶναι αἰχμάλωτοι τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς, πού κυριαρχοῦνται ἀπ' αὐτήν καί πού ἐνδιαφέρονται γι' αὐτήν.

Ὁ ἴδιος ὁ Χότζκιν στήν πολεμική του [ἐνάντια στους ἀστούς οἰκονομολόγους] ξεκινάει ἀπό τόν οἰκονομικά περιορισμένο τρόπο ἀντίληψης. Ἐφόσον οἱ οἰκονομολόγοι παρουσιάζουν τό κεφάλαιο σάν αἰώνια σχέση παραγωγῆς, τό ἀνάγουν στίς γενικές σχέσεις τῆς ἐργασίας μέ τοῦς ὑλικούς της ὄρους, οἱ ὁποῖοι εἶναι κοινοί σ' ὅλους τοῦς τρόπους παραγωγῆς καί δέν περιέχουν τίποτα ἀπό τόν εἰδικό χαρακτήρα τοῦ κεφαλαίου. Ἐφόσον βάζουν τό κεφάλαιο νά δημιουργεῖ «ἀξία», οἱ καλύτεροι ἀπ' αὐτούς, μαζί καί ὁ Ρικάρντο, παραδέχονται ὅτι δέν δη-

μιουργεί αξία εκτός από την αξία που έχει πάρει προηγούμενα από την εργασία και που την παίρνει διαρκώς, αφού ή περιεχόμενη σ' ένα προϊόν αξία καθορίζεται από τον αναγκαίο για την αναπαραγωγή του χρόνο εργασίας, δηλαδή από τη σχέση του σαν αποτέλεσμα της ζωντανής, τωρινής και όχι της παρωχημένης εργασίας. Η δέ παραγωγικότητα της εργασίας, όπως τονίζει ο Ρικάρντο, δείχνει την πρόοδό της ακριβώς με την σταθερή υποτίμηση του προϊόντος της παρωχημένης εργασίας. Από την άλλη μεριά, οι οικονομολόγοι ανακατεύουν μόνιμα την καθορισμένη ειδική μορφή, με την οποία τά πράγματα αυτά είναι κεφάλαιο, με την ιδιότητά τους σαν πραγμάτων και σαν απλών στοιχείων κάθε προτσές εργασίας. Τόν φενακισμό που περιέχεται στο κεφάλαιο — εφόσον χρησιμοποιεί εργασία — δέν τόν εξηγούν, αλλά περιορίζονται μόνο να λένε ασυναίσθητα ότι είναι αδιαχώριστος από τόν εμπράγματο χαρακτήρα του.

[867] ¹⁶⁸¹Τό πρώτο φυλλάδιο*, βγάζοντας τό σωστό συμπέρασμα από τόν Ρικάρντο, ανάγει την υπεραξία σε πρόσθετη εργασία. Αυτό είναι αντίθετο με τούς αντιπάλους και τούς διαδόχους του Ρικάρντο, οι οποίοι πιάνονται από τη σύγχυση της υπεραξίας και του κέρδους που κάνει ο Ρικάρντο.

Τό δεύτερο φυλλάδιο**, σε αντίθεση με τούς ίδιους αντιπάλους και διαδόχους του Ρικάρντο, καθορίζει ακριβέστερα τη σχετική υπεραξία, που εξαρτιέται από τόν βαθμό ανάπτυξης της παραγωγικής δύναμης της εργασίας. Ο Ρικάρντο, λέει τό ίδιο, αποφεύγει όμως να βγάλει τό συμπέρασμα που βγάζει ο Ράβενστον ότι: Η άνοδος των παραγωγικών δυνάμεων της εργασίας αυξάνει μόνο τόν ξένο πλούτο που τίς εξουσιάζει, δηλαδή τό κεφάλαιο.

Τό τρίτο φυλλάδιο***, τέλος, οδηγεί στη γενική θέση που είναι τό αναπόφευκτο συμπέρασμα της ρικαρντιανής άποψης ότι: Τό κεφάλαιο δέν είναι παραγωγικό. Αυτό στρέφεται ενάντια στους Τόρρενς, Μάλθους κλπ., για τούς οποίους ή θέση του Ρικάρντο ότι: Η εργασία είναι ο δημιουργός της αξίας — αναπτυσσόμενη με βάση τη μιά πλευρά της άποψης του Ρικάρντο — αντιστρέφεται στην αντίθετη θέση: ότι τό κεφάλαιο είναι ο δημιουργός της αξίας. Ταυτόχρονα γίνεται εδώ πολεμική ενάντια στη θέση, που τη διακρίνει κανείς από τόν Σμίθ ως τόν Μάλθους, στον τελευταίο ιδίως ανεβασμένη ως τό απόλυτο δόγμα (τό ίδιο και στον Τζαίημς Μίλλ): Απόλυτη εξάρτηση της εργασίας από

* «The Source and Remedy of National Difficulties etc ».

** Ravenstone, «Thoughts on the Funding System and its Effects»

*** Hodgskin, «Labour defended etc »

τὴν ὑπάρχουσα μάζα τοῦ κεφαλαίου, πού ἀποτελεῖ τὸν ὄρο τῆς ὑπαρξῆς τῆς.

Τὸ πρῶτο φυλλάδιο καταλήγει στό ὅτι «ὁ πλοῦτος δέν εἶναι παρά διαθέσιμος χρόνος»*.

[β) Πολεμική ἐνάντια στόν ὀρισμό τοῦ κεφαλαίου
ἀπό τόν Ρικάρντο σάν συσσωρευμένης ἐργασίας.
Ἐποτίμηση τῆς ὑλοποιημένης παρωχημένης ἐργασίας]

Ὁ Χότζκιν ἔχει τὴ γνώμη ὅτι: τὸ κυκλοφοροῦν κεφάλαιο (circulating capital) δέν εἶναι παρά ἡ συνύπαρξη τῶν διάφορων κοινωνικῶν ἐργασιῶν (ἡ συνυπάρχουσα ἐργασία - coexisting labour), ὅτι συσσώρευση δέν εἶναι παρά σώρευση τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας, ἔτσι ὥστε ἡ συσσώρευση τῆς ἐπιδεξιότητος καί τῆς γνώσης (ἐπιστημονικῆς δυνάμης - scientific power) τῶν ἴδιων τῶν ἐργατῶν νά εἶναι ἡ κύρια συσσώρευση, ἀσύγκριτα σημαντικότερη ἀπὸ τοὺς ὑπάρχοντες ἀντικειμενικούς ὄρους πού χέρι-χέρι συμπορεύονται μέ τὴ συσσώρευση αὐτῆ καί πού μόνο τὴν ἐκφράζουν, ἀπὸ τοὺς ἀντικειμενικούς ὄρους αὐτῆς τῆς συσσωρευμένης δραστηριότητος, πού διαρκῶς ξαναπαράγονται καί ξανακαταναλώνονται καί πού μόνο κατ' ὄνομα συσσωρεύονται:

«Παραγωγικό κεφάλαιο καί ἐπιδέξια ἐργασία εἶναι τὸ ἴδιο πράγμα». «Κεφάλαιο καί ἐργαζόμενος πληθυσμός εἶναι πέρα γιὰ πέρα ταυτόσημες ἔννοιες» (σελ. 33).

Ὅλα αὐτά εἶναι μόνο ἄλλες ἐκφράσεις τῆς θέσης τοῦ Γκαλιάνι:

«Ὁ ἀληθινός πλοῦτος... εἶναι ὁ ἄνθρωπος» («Della Moneta», ἔκδοση Custodi, Parte moderna, τομ. III, σελ. 229).

Ὁλόκληρος ὁ ἀντικειμενικός κόσμος, ὁ «κόσμος τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν», ὑποβαθμίζεται ἐδῶ σέ ἀπλό στοιχεῖο, σέ ἀπλή φθίνουσα, ξανά καί ξανά νεοπαραγόμενη δραστηριότητα τῶν ἀνθρώπων, πού παράγουν κοινωνικά. Καί τώρα ἄς συγκρίνουν αὐτό τόν «ἰδεαλισμό» μέ τόν χονδροκομμένο ὑλικό φετιχισμό, στόν ὁποῖο καταλήγει ἡ θεωρία τοῦ Ρικάρντο «σ' αὐτόν τόν ἀπίστευτο μπαλωματῆ»^[62], στόν Μάκ Κούλλοχ, ὅπου δέν ἐξαφανίζεται μόνο ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στόν ἄνθρωπο καί

* Βλέπε σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 284-286.

20. Κ. Μάρξ, «Θεωρίες γιὰ τὴν Ἐπιραξία»

στό ζῶο, ἀλλά ἀκόμα καί ἀνάμεσα στό ζωντανό ὄν καί στό πράγμα. Καί ὕστερα ἀπό ὅλα αὐτά μᾶς λένε ὅτι ἡ προλεταριακή ἀντίθεση ἀντιτάσσει στήν ἔξοχη πνευματικότητα τῆς ἀστικής πολιτικῆς οἰκονομίας ἕναν ὠμό ὕλισμό, πού ἀποβλέπει ἀποκλειστικά στήν ἱκανοποίηση τῆς κτηνώδους ἀνάγκης!

Ὁ Χότζκιν λαθεύει στό ὅτι κατά τή διερεύνησή του σχετικά μέ τήν παραγωγικότητα τοῦ κεφαλαίου δέν κάνει διάκριση ὡς ποιοῦ βαθμοῦ πρόκειται γιά τήν παραγωγή ἀξίας χρήσης ἢ ἀνταλλακτικῆς ἀξίας.

Αὐτό ὅμως δικαιώνεται ἐπίσης ἱστορικά: Ὁ Χότζκιν παίρνει τό κεφάλαιο, ὅπως τό βρίσκει στούς οἰκονομολόγους. Ἀπό τή μιά μεριά (ἐφόσον τό κεφάλαιο δρᾷ στό πραγματικό προτσές ἐργασίας), ὁ Χότζκιν τό βλέπει, ὅπως καί οἱ οἰκονομολόγοι, σάν ν' ἀποτελεῖ ἀπλῶς τούς ἐμπράγματα ὄρους τῆς ἐργασίας ἢ σάν κάτι πού ἔχει σημασία σάν ὑλικό στοιχεῖο τῆς ἐργασίας, ἢ ὅτι (στό προτσές ἀξιοποίησης) δέν εἶναι παρά μόνο μιά ποσότητα ἐργασίας, πού μετριέται μέ τόν χρόνο, ὅτι δηλαδή δέν εἶναι κάτι τό διαφορετικό ἀπ' αὐτή τήν ἴδια τήν ποσότητα ἐργασίας. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἐφόσον τό κεφάλαιο ἐμφανίζεται στό πραγματικό προτσές παραγωγῆς, παρ' ὅλον ὅτι στήν πραγματικότητα εἶναι μιά ἀπλή ὀνομασία, μιά μεταβάφτιση τῆς ἴδιας τῆς ἐργασίας, ἐμφανίζεται σάν μιά δύναμη πού ἐξουσιάζει καί καθορίζει τήν ἐργασία, σάν ἡ βάση τῆς παραγωγικότητάς της, σάν ξένος πρός τήν ἐργασία πλοῦτος. Καί αὐτό χωρίς καμιά μεσολάβηση. Ἔτσι βρίσκει ὁ Χότζκιν τά πράγματα. Καί ἀντιπαραθέτει τήν πραγματική πλευρά τῆς οἰκονομικῆς ἐξέλιξης στόν ἀστικό της φενακισμό.

«Τό κεφάλαιο εἶναι ἕνα εἶδος καθβαλιστικῆς* λέξης, ὅπως ἡ ἐκκλησία, τό κράτος, ἢ ὅπως ὅποιαδήποτε ἄλλη ἀπό τίς γενικές ἐκεῖνες ἐκφράσεις, πού ἔχουν ἐφευρεθεῖ ἀπό ἐκεῖνους πού ἀποβλέπουν στό νά μαδοῦν τήν ὑπόλοιπη ἀνθρωπότητα, πού θέλουν νά κρύψουν τό χέρι πού τήν μαδάει» («Labour defended », σελ. 17).

Ὁ Χότζκιν διακρίνει ἀκόμα, συμμορφούμενος μέ τήν παράδοση πού βρίσκει στούς οἰκονομολόγους, τό κυκλοφοροῦν καί τό πάγιο κεφάλαιο, ἐννοώντας μέ τό κυκλοφοροῦν κεφάλαιο κυρίως τό μέρος ἐκεῖνο, πού ἀποτελεῖται ἀπό μέσα συντήρησης γιά τούς ἐργάτες ἢ πού χρησιμοποιεῖται σάν τέτιο.

* Μυστηριώδους.

«Ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας, λένε, εἶναι ἀδύνατος χωρίς προηγούμενη οἰκονομολογία κεφαλαίου» Ὁμως «οἱ ἐπιδράσεις πού ἀποδίδονται σ' ἓνα ἀπόθεμα ἐμπορευμάτων μέ τήν ὀνομασία κυκλοφοροῦν κεφάλαιο, προκαλοῦνται ἀπό τή συννιπάρχουσα ἐργασία» (σελ. 8-9).

Μπρός στή βάνουση ἀντίληψη τῶν οικονομολόγων, ὁ Χότζκιν μέ τό δίκιο του λέει ὅτι «κυκλοφοροῦν κεφάλαιο» εἶναι μόνο τό «ὄνομα» ἐνός «ἀποθέματος» ἀπό ἰδιαίτερα «ἐμπορεύματα». Καί ἐπειδή οἱ οικονομολόγοι δέν ἐξήγησαν τήν εἰδική κοινωνική σχέση, πού παρασταίνεται στή μεταμόρφωση τῶν ἐμπορευμάτων, μποροῦν καί τό «κυκλοφοροῦν» κεφάλαιο νά τό ἀντιληφθοῦν μόνο σάν κάτι πού ἀποτελεῖται ἀπό πράγματα. Ὅλες οἱ διαφορές τοῦ κεφαλαίου, πού προκύπτουν ἀπό τό προτσές κυκλοφορίας [868], δέν εἶναι στήν πραγματικότητα παρά μόνο τό δικό του προτσές κυκλοφορίας, δέν εἶναι στήν πραγματικότητα παρά μόνο ἡ μεταμόρφωση τῶν ἐμπορευμάτων (πού καθορίζεται ἀπό τή σχέση τους μέ τήν μισθωτή ἐργασία σάν κεφάλαιο), σάν στοιχεῖο τοῦ προτσές ἀναπαραγωγῆς.

Ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας κατὰ κάποια ἔννοια δέν εἶναι παρά συννιπάρχουσα ἐργασία (coexisting labour), δηλαδή ἡ συνύπαρξη διαφορετικῶν εἰδῶν ἐργασίας, πού παρασταίνεται μέ τά διαφορετικά εἶδη τῶν προϊόντων ἢ, πῖο σωστά, ἐμπορευμάτων. Ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας, μέ τήν καπιταλιστική ἔννοιά της, σάν ἀνάλυση τῆς ἰδιαίτερης ἐργασίας, πού παράγει ἓνα καθορισμένο ἐμπόρευμα, σέ ἓνα ἄθροισμα ἀπλῶν, ἀνάμεσα σέ διάφορους ἐργάτες κατανεμημένων καί συνδυασμένων πράξεων, προυποθέτει τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας στά πλαίσια τῆς κοινωνίας, ἔξω ἀπό τό ἐργαστήρι, σάν χωρισμός τῆς ἀπασχόλησης. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, τόν μεγαλώνει*. Τό προϊόν μπορεῖ μέ πληρέστερη τήν ἔννοια νά παράγεται σάν ἐμπόρευμα, ἡ ἀνταλλακτική του ἀξία νά εἶναι τόσο πῖο ἀνεξάρτητη ἀπό τήν ἄμεση ὕπαρξή του σάν ἀξία χρήσης, ἢ ἡ παραγωγή του νά εἶναι τόσο πῖο ἀνεξάρτητη ἀπό τήν κατανάλωσή του ἀπό μέρους τῶν παραγωγῶν, ἀπό τήν ὕπαρξή του σάν ἀξία χρήσης γιά τούς παραγωγούς, ὅσο πῖο μονόπλευρο θά εἶναι τό ἴδιο τό προϊόν καί ὅσο μεγαλύτερη θά εἶναι ἡ ποικιλία τῶν ἐμπορευμάτων, μέ τά ὅποια ἀνταλλάσσεται, ὅσο μεγαλύτερη θά εἶναι ἡ σειρά τῶν ἀξιῶν χρήσης, μέ τίς ὅποιες ἐκφράζεται ἡ ἀνταλλακτική του ἀξία, ὅσο μεγαλύτερη θά εἶναι ἡ ἀγορά γι' αὐτό. Ὅσο περισσότερο θά γίνε-ται αὐτό, τόσο περισσότερο μπορεῖ τό προϊόν νά παράγεται σάν ἐμπό-

* Στή θέση αὐτῆς τῆς μικρῆς φράσης ἡ ρωσική μετάφραση ἔχει τήν παρακάτω φράση: «Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας μέσα στό ἐργαστήρι μεγαλώνει τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας μέσα στήν κοινωνία». — Σημ. μετ.

ρευμα. Έπομένως νά παράγεται επίσης πιό μαζικά: Τό γεγονός ότι ή αξία χρήσης του προϊόντος αφήνει αδιάφορο τόν παραγωγό, εκφράζεται ποσοτικά μέ τή μάζα στην οποία παράγεται, πού δέν έχει απόλυτα καμιά σχέση μέ τίς ανάγκες κατανάλωσης του παραγωγού, ακόμα καί στην περίπτωση πού είναι ό ίδιος ταυτόχρονα καταναλωτής του προϊόντος του. Μιά από τίς μέθοδες γι' αυτή τήν μαζική παραγωγή, έπομένως γιά τήν παραγωγή του προϊόντος, είναι όμως ό καταμερισμός τής εργασίας μέσα στό εργαστήρι. Έτσι ό καταμερισμός τής εργασίας μέσα στό εργαστήρι βασίζεται στον καταμερισμό τών απασχολήσεων μέσα στην κοινωνία.

Τό μέγεθος τής αγοράς έχει διπλή έννοια: Πρώτο, αφορά τή μάζα τών καταναλωτών, τόν αριθμό τους. Δεύτερο, όμως, αφορά καί τόν αριθμό τών απασχολήσεων πού έγιναν αυτοτελείς ή μιά από τήν άλλη. Αυτό τό τελευταίο είναι δυνατό νά γίνει χωρίς τό πρώτο. Όταν λ.χ. τό κλώσιμο καί ή ύφανση χωρίζονται από τήν οίκοτεχνία καί τή γεωργία, όλοι οί ασχολούμενοι μέ τή γεωργία γίνονται αγορά γιά τούς κλώστες καί τούς ύφαντές. Τό ίδιο γίνεται καί μ' αυτούς, μέ τούς κλώστες καί τούς ύφαντές, μετά τόν χωρισμό τών τρόπων απασχόλησής τους. Αυτό πού προϋποθέτει πρίν απ' όλα ό καταμερισμός τής εργασίας μέσα στην κοινωνία είναι μιά τέτια αυτοτελοποίηση τών εργασιών, ώστε τά προϊόντα τους νά αντικρύζονται τό ένα μέ τό άλλο σαν έμπορεύματα καί ότι πρέπει νά περνοῦν από τήν ανταλλαγή, νά πραγματοποιοῦν τή μεταμόρφωση τών έμπορευμάτων, νά σχετίζονται μεταξύ τους σαν έμπορεύματα. (Γι' αυτό στον μεσαιώνα οί πόλεις απαγόρευαν στην ύπαιθρο τήν άσκηση όσο τό δυνατό περισσότερων επαγγελματιών. Όχι μόνο γιά ν' αποκλείσουν τόν συναγωνισμό, πού είναι τό μοναδικό πού βλέπει ό Σμίθ, αλλά γιά νά εξατραλίσουν αγορά γιά τόν έαυτό τους). Από τήν άλλη μεριά, γιά νά μ.μ.υρεϊ αυτός ό καταμερισμός τής εργασίας στην κοινωνία νά αναπτυχθεί κανονικά προϋποθέτει μιάν όρισμένη πυκνότητα του πληθυσμού. Αυτή τήν πυκνότητα του πληθυσμού τήν προϋποθέτει ακόμα περισσότερο ή ανάπτυξη του καταμερισμού τής εργασίας στό εργαστήρι. Αυτός ό τελευταίος καταμερισμός αποτελεί ως ένα βαθμό προϋπόθεση γιά τήν ανάπτυξη του πρώτου, του καταμερισμού τής εργασίας μέσα στην κοινωνία, τόν έντείνει μέ τή σειρά του άλληλοεπηρεαζόμενοι. Τόν εκτείνει γιατί διασπᾶ σε ξεχωριστούς ανεξάρτητους ό ένας από τόν άλλο τρόπους απασχόλησης, τρόπους πού άλληλοσυνδέονταν προηγούμενα. Τό ίδιο, γιατί αυξάνει καί διαφοροποιεί τίς απαιτούμενες γι' αυτούς προκαταρκτικές εργασίες. Τό ίδιο, γιατί δημιουργεί νέες ανάγκες καί νέους τρόπους ικανο-

ποίησής τους μέ τήν αὔξηση τῆς παραγωγῆς καί τοῦ πληθυσμοῦ, μέ τήν ἀπελευθέρωση κεφαλαίου καί ἐργασίας.

Γι' αὐτό, ὅταν ὁ Χότζκιν λέει ὅτι: «Ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας» εἶναι τό ἀποτέλεσμα ὅχι ἐνός ἀποθέματος ἀπό ἐμπορεύματα, πού ὀνομάζεται κυκλοφοροῦν κεφάλαιο, ἀλλά τῆς «συνυπάρχουσας ἐργασίας», αὐτό θά ἦταν μιά ταυτολογία, ἄν. ἐδῶ μέ τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας ἐννοοῦσε τόν χωρισμό τῶν κλάδων δουλιᾶς. Αὐτό θά σήμαινε μόνο ὅτι: ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας εἶναι τό αἷτιο ἢ τό αἷτιατό τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας. Μπορεῖ λοιπόν νά ἐννοεῖ μόνο ὅτι: ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας μέσα στό ἐργαστήρι καθορίζεται ἀπό τόν χωρισμό τῶν ἀπασχολήσεων, ἀπό τόν κοινωνικό καταμερισμό τῆς ἐργασίας καί ὅτι μέ κάποια ἐννοια εἶναι τό ἀποτέλεσμά του.

Δέν εἶναι ἓνα «ἀπόθεμα ἀπό ἐμπορεύματα», πού δημιουργεῖ αὐτόν τόν χωρισμό τῶν ἀπασχολήσεων, ἐπομένως καί αὐτόν τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας στό ἐργαστήρι, ἀλλά εἶναι αὐτός ὁ χωρισμός τῶν ἀπασχολήσεων (καί ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας), πού ἐκφράζεται μέ τό ἀπόθεμα ἐμπορευμάτων ἢ πιό σωστά πού ἐκφράζεται μέ τό ὅτι ἓνα ἀπόθεμα ἀπό προϊόντα μετατρέπεται σέ ἓνα ἀπόθεμα ἀπό ἐμπορεύματα. {Εἶναι ὅμως ἀπαραίτητο γιά τοὺς οἰκονομολόγους νά παρουσιάσουν σάν ιδιότητα τοῦ πράγματος αὐτό πού εἶναι ἰδιότητα, χαρακτηριστικό τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ τρόπου παραγωγῆς, δηλαδή τοῦ ἴδιου τοῦ κεφαλαίου, ἐφόσον ἐκφράζει μιάν ὀρισμένη σχέση τῶν παραγωγῶν μεταξύ τους καί μέ τό προϊόν τους. }

[869] Ἄν ὅμως γίνεται λόγος ἀπό οἰκονομική ἄποψη (βλέπε τόν Τυργκό, τόν Σμίθ κλπ.) γιά «προγενέστερη (preVIOUS) συσσώρευση κεφαλαίου» σάν ὅρος γιά τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας, τότε ἐννοεῖται μ' αὐτήν μιά προκαταρκτική συγκέντρωση ἐνός ἀποθέματος ἀπό ἐμπορεύματα σάν κεφαλαίου στό χέρι τοῦ ἀγοραστή ἐργασίας, ἐπειδή ὁ τρόπος τῆς συνεργασίας (KoopeRATION), πού χαρακτηρίζει τόν καταμερισμό ἐργασίας, προυποθέτει συνάθροιση (KonglomeRATION) ἐργατῶν — δηλαδή συσσώρευση μέσων συντήρησης γι' αὐτούς κατά τή διάρκεια τῆς δουλιᾶς τους, αὔξημένη παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας — ἐπομένως αὔξηση τῶν πρώτων ὑλῶν, τῶν ἐργαλείων καί τῶν βοηθητικῶν ὑλῶν, πού πρέπει νά ὑπάρχουν, γιά νά συνεχίζεται ἡ ἐργασία χωρίς διακοπή, γιατί χρειάζεται διαρκῶς μεγάλη μάζα ἀπ' αὐτά, μέ δύο λόγια ἀπό τοὺς ἀντικειμενικούς ὅρους τῆς παραγωγῆς σέ μεγάλη κλίμακα.

Συσσώρευση κεφαλαίου δέν μπορεῖ νά σημαίνει ἐδῶ: Αὔξηση μέσων συντήρησης, πρώτων ὑλῶν καί ἐργαλείων δουλιᾶς σάν ὅρος τοῦ κατα-

μερισμοῦ τῆς ἐργασίας, γιατί, ἐφόσον αὐτό ἐννοεῖται μέ τόν ὄρο συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου, πρέπει νά εἶναι συνέπεια τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας καί ὄχι προϋπόθεσή του.

Συσσώρευση κεφαλαίου δέν μπορεῖ ἐπίσης νά σημαίνει ἐδῶ ὅτι πρέπει γενικά νά ὑπάρχουν μέσα συντήρησης γιά τόν ἐργάτη, προτοῦ νά ἔχουν ἀναπαραχθεῖ τά καινούργια, ἤ ὅτι προϊόντα τῆς δουλιᾶς του πρέπει νά ἀποτελοῦν τήν πρώτη ὕλη καί τά μέσα δουλιᾶς τῆς νέας παραγωγῆς του. Γιατί αὐτά ἀποτελοῦν τόν ὄρο γενικά τῆς ἐργασίας καί ἦταν ἐπίσης σωστό καί πρὶν τῆ ἀνάπτυξη τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας, καί ὕστερα ἀπ' αὐτόν.

Ἀπό τή μιά μεριά, ἐξεταζόμενη ἀπό τήν ἄποψη τοῦ ὕλικου στοιχείου, συσσώρευση θά πεῖ ἐδῶ μόνον ὅτι: Ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας κάνει ἀπαραίτητη τή συγκέντρωση σέ ὀρισμένα σημεῖα τῶν μέσων συντήρησης καί τῶν μέσων δουλιᾶς, τά ὁποῖα προηγούμενα ἦταν σκόρπια καί κατακερματισμένα, ὅσον καιρό ὁ ἐργάτης στούς διάφορους κλάδους — οἱ ὁποῖοι κάτω ἀπό τήν προϋπόθεση αὐτή δέν μποροῦν νά εἶναι πολυάριθμοι — ἐκτελοῦσε ὁ ἴδιος ὅλες μέ τή σειρά τους τίς διαφορες πράξεις, πού ἀπαιτεῖ ἡ παραγωγή ἑνός ἢ περισσότερων προϊόντων. Αὐτό πού προϋποτίθεται δέν εἶναι μιά ἀπόλυτη αὔξηση, ἀλλά ἡ συγκέντρωση: ἡ σώρευση περισσότερων σ' ἓνα σημεῖο καί σχετικά περισσότερων σέ σύγκριση μέ τόν ἀριθμό τῶν συναθροισμένων ἐργατῶν. Περισσότερο λινάρι γιά τούς ἀπασχολούμενους στή μανουφακτοῦρα ἐργάτες (σέ σχέση μέ τόν ἀριθμό τους) καί σέ σύγκριση μέ τήν ποσότητα τοῦ ἴδιου λιναριοῦ, πού ἀναλογοῦσε λ.χ. σ' ὅλους τούς ἀγρότες ἢ σ' ὅλες τίς κοπέλλες τοῦ χωριοῦ, πού, δίπλα στίς ἄλλες τους δουλιές, κλῶθαν καί λινάρι. Ἔτσι ἔχουμε συνάθροιση ἐργατῶν, καί συγκέντρωση πρώτων ὑλῶν, ἐργαλείων καί μέσων συντήρησης.

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά: Ἀπό τήν ἱστορική βάση, ἀπό τήν ὁποία ξεκινάει τό προτσές αὐτό — ἀπό τό ὁποῖο ἀναπτύσσεται ἡ μανουφακτοῦρα, ὁ βιομηχανικός τρόπος παραγωγῆς, πού χαρακτηριστικό της εἶναι ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας — ἡ συγκέντρωση αὐτή μπορεῖ νά γίνει μόνο μέ τή μορφή στήν ὁποία οἱ ἐργάτες αὐτοί συναθροίζονται σάν μισθωτοί ἐργάτες, δηλαδή σάν ἐργάτες πού ὑποχρεώνονται νά πουλᾶνε τήν ἐργατική δύναμή τους, ἐπειδή οἱ ὄροι τῆς ἐργασίας τους ἀντιπαρατίθενται σ' αὐτούς αὐτοτελῶς σάν ξένη ἰδιοκτησία, σάν ξένη δύναμη, πράγμα πού περιλαβαίνει ὅτι οἱ ὄροι αὐτοί ἀντιπαρατίθενται σ' αὐτούς σάν κεφάλαιο, πού παρασταίνεται ταυτόχρονα ἔτσι, ὥστε αὐτά τά μέσα συντήρησης καί τά μέσα ἐργασίας ἢ, πράγμα πού εἶναι τό ἴδιο, ἡ διάθεσή τους, μέ τή μεσολάβηση τοῦ χρήματος, βρίσκεται στά χέρια

ὀρισμένων κατόχων χρήματος καὶ ἐμπορευμάτων, πού γίνονται ἔτσι καπιταλιστές. Ἡ ἀπώλεια τῶν ὄρων δουλιᾶς γιά τοὺς ἐργάτες παρουσιάζεται σάν αὐτοτελοποίησή τους μέ τή μορφή τοῦ κεφαλαίου ἢ σάν τό γεγονός ὅτι αὐτούς τοὺς ὄρους δουλιᾶς τοὺς διαθέτουν οἱ καπιταλιστές.

Ἔτσι ἡ πρωταρχική συσσώρευση, ὅπως ἔχω ἤδη ἐξηγήσει^{169]} δέν εἶναι παρά ὁ χωρισμός τῶν ὄρων δουλιᾶς σάν αὐτοτελῶν δυνάμεων, πού ἀντιπαρατίθενται στήν ἐργασία καί στοὺς ἐργάτες. Ἱστορικά προτσές παρασταίνουν τόν χωρισμό αὐτό σάν στοιχεῖο τῆς κοινωνικῆς ἀνάπτυξης. Ὄταν ὑπάρχει πιά τό κεφάλαιο, τότε ἀναπτύσσεται ἀπό τόν ἴδιο τόν τρόπο τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς ἢ διατήρηση καί ἡ ἀναπαραγωγή αὐτοῦ τοῦ χωρισμοῦ σέ διαρκῶς μεγαλύτερη κλίμακα, ὥσπου νά γίνει ἡ ἱστορική ἀνατροπή.

Δέν εἶναι ἡ κατοχή χρήματος αὐτό πού κάνει καπιταλιστή τόν καπιταλιστή. Γιά νά μετατραπῆ τό χρήμα σέ κεφάλαιο, πρέπει νά ὑπάρχουν οἱ προυποθέσεις τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς, πρώτη ἱστορική προϋπόθεση τῆς ὁποίας εἶναι ὁ χωρισμός πού ἀναφέραμε. Στά πλαίσια τῆς ἴδιας τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς εἶναι δοσμένος ὁ χωρισμός, ἐπομένως ἡ ὑπαρξη τῶν ὄρων δουλιᾶς σάν κεφαλαίου, ἡ διαρκῶς ἀναπαραγόμενη καί διευρυνόμενη βάση τῆς ἴδιας τῆς παραγωγῆς.

Συσσώρευση γίνεται τώρα τό μόνιμο προτσές, μέ ἐπαναμετατροπή τοῦ κέρδους ἢ τοῦ πρόσθετου προϊόντος σέ κεφάλαιο, χάρη στό ὁποῖο τά αὐξημένα προϊόντα τῆς ἐργασίας, πού εἶναι ταυτόχρονα οἱ ἀντικειμενικοί ὄροι τῆς, εἶναι ὄροι τῆς ἀναπαραγωγῆς, πού σάν κεφάλαιο ἀντιπαρατίθενται διαρκῶς στήν ἐργασία σάν ἀποξενωμένες, κυριαρχοῦσες καί ἐξατομικευμένες στό πρόσωπο τοῦ καπιταλιστῆ δυνάμεις. Ἔτσι ὅμως γίνεται ἐπίσης εἰδική λειτουργία τοῦ καπιταλιστῆ νά συσσωρεύει, δηλαδή νά ξαναμετατρέπει σέ ὄρους δουλιᾶς ἕνα μέρος τοῦ πρόσθετου προϊόντος. Καί ἀπ' αὐτό συμπεραίνει ὁ μωρός οἰκονομολόγος ὅτι ἡ πράξη αὐτή, ἂν δέν συντελοῦνταν μ' αὐτόν τόν διαφορούμενο, εἰδικό τρόπο, δέν θά μπορούσε καθόλου νά ἐπισυμβεῖ. Ἡ ἀναπαραγωγή σέ διευρυνόμενη κλίμακα παραμένει στό κεφάλι τοῦ οἰκονομολόγου ἀδιαχώριστη ἀπό τήν καπιταλιστική μορφή αὐτῆς τῆς ἀναπαραγωγῆς — ἀπό τή συσσώρευση.

[870] Ἡ συσσώρευση παρασταίνει μόνο σάν συνεχές προτσές αὐτό πού στήν πρωταρχική συσσώρευση ἐμφανίζεται σάν ἕνα ἰδιαίτερο ἱστο-

ρικό προτσές, σάν προτσές γένεσης τοῦ κεφαλαίου καί σάν πέρασμα ἀπό ἓναν τρόπο παραγωγῆς σ' ἓναν ἄλλο.

Οἱ οἰκονομολόγοι, ἔτσι ὅπως εἶναι αἰχμάλωτοι τῶν παραστάσεων μέσα στίς ὁποῖες κινοῦνται οἱ παράγοντες τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς, διαπράττουν ἓνα διπλό, ἀλληλοκαθοριζόμενο ὅμως ἀλλαντάλλων (Quidproquo).

Ἀπό τή μιά μεριά, μετατρέπουν τό κεφάλαιο ἀπό μιά σχέση σέ ἓνα πράγμα, σ' ἓνα ἀπόθεμα ἀπό ἐμπορεύματα (ξεχνώντας κιόλας, ὅτι τά ἴδια τά ἐμπορεύματα δέν εἶναι πράγματα), τά ὁποῖα, ἐφόσον χρησιμεύουν σάν ὄροι παραγωγῆς γιά νέα ἐργασία, ὀνομάζονται κεφάλαιο καί ὅτι σχετικά μέ τόν τρόπο τῆς ἀναπαραγωγῆς τους εἶναι κυκλοφοροῦν κεφάλαιο.

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, μετατρέπουν τά πράγματα σέ κεφάλαιο, δηλαδή θεωροῦν τήν κοινωνική σχέση, πού παρασταίνεται μ' αὐτά καί μέσω αὐτῶν, σάν ιδιότητα, πού ἀνήκει στό πράγμα σάν τέτιο, ἀπό τή στιγμή πού μπαίνει σάν στοιχεῖο στό προτσές ἐργασίας ἢ στό τεχνολογικό προτσές.

[Ἀπό τή μιά μεριά,] ἔχουμε συγκέντρωση τῆς πρώτης ὕλης καί τῆς διάθεσης τῶν μέσων συντήρησης στά χέρια τῶν μή ἐργατῶν, σάν δυνάμεις πού ἐξουσιάζουν τήν ἐργασία, σάν προκαταρκτικό ὄρο τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας (ἀργότερα ὁ καταμερισμός αὐτός αὐξάνει ὄχι μόνο τή συγκέντρωση, ἀλλά μέ τήν αὔξηση τῆς παραγωγικῆς δύναμης τῆς ἐργασίας αὐξάνει καί τή μάζα τῆς συγκέντρωσης), δηλαδή ἡ προκαταρκτική συσσώρευση κεφαλαίου σάν ὄρος γιά τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας σημαίνει γι' αὐτούς αὔξηση ἢ συγκέντρωση (δέν κάνουν τόν ξεχωρισμό) μέσων συντήρησης καί μέσων δουλιᾶς.

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, αὐτά τά μέσα συντήρησης καί τά μέσα δουλιᾶς δέν θά ἐπενεργοῦσαν σάν ἀντικειμενικοί ὄροι τῆς παραγωγῆς, ἂν τά πράγματα αὐτά δέν εἶχαν τήν ιδιότητα νά εἶναι κεφάλαιο, ἂν τό προϊόν τῆς ἐργασίας, ὁ ὄρος τῆς ἐργασίας, ὄχι ἡ ἴδια ἡ ἐργασία, ἡ παρωχημένη ἐργασία, δέν κατανάλωνε τήν ζωντανή ἐργασία, καί ἂν τά πράγματα αὐτά δέν ἀνήκαν στόν ἴδιο τόν ἑαυτό τους ἢ *per procura** στόν καπιταλιστή ἀντί στόν ἐργάτη.

Σάν νά μή ἦταν ἐξίσου δυνατός ἓνας καταμερισμός τῆς ἐργασίας (παρ' ὅλον ὅτι ἱστορικά δέν μπορούσε νά ἐμφανιστεῖ ἐξαρχῆς ἔτσι,

* Μέ ἐξουσιοδότηση.

ἀντίθετα μπορεί νά ἐμφανιστεῖ ἔτσι μόνο σάν ἀποτέλεσμα τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς) στήν περίπτωση πού οἱ ὄροι τῆς θά ἀνῆκαν στους συνεταιρισμένους ἐργάτες καί ἂν οἱ τελευταῖοι σχετίζονταν μ' αὐτούς σάν τέτιοι πού εἶναι ἀπό τή φύση τους, σάν μέ δικά τους προϊόντα καί σάν τά ὑλικά στοιχεῖα τῆς δικῆς τους δραστηριότητας.

Καί ἐπειδή ἀκόμα στήν καπιταλιστική παραγωγή τό κεφάλαιο ἰδιοποιεῖται τό πρόσθετο προϊόν τῶν ἐργατῶν, ἐπειδή λοιπόν ἔχει ἰδιοποιηθεῖ τά προϊόντα τῆς ἐργασίας, καί ἐπειδή τά προϊόντα αὐτά ἀντιπαρατίθενται τώρα στόν ἐργάτη μέ τή μορφή τοῦ κεφαλαίου, εἶναι φανερό ὅτι ἡ μετατροπή πρόσθετου προϊόντος σέ ὄρους δουλιᾶς μπορεί νά ξεκινάει μόνο ἀπό τόν καπιταλιστή καί μόνο μέ τή μορφή, μέ τήν ὁποία τό προϊόν τῆς ἐργασίας, πού τό ἔχει ἰδιοποιηθεῖ ὁ καπιταλιστής χωρίς νά δώσει ἕνα ἰσοδύναμο, τό μετατρέπει σέ μέσο παραγωγῆς νέας ἐργασίας, χωρίς νά ἔχει πληρώσει ἕνα ἰσοδύναμο. Γι' αὐτό ἡ διεύρυνση τῆς ἀναπαραγωγῆς παρουσιάζεται σάν μετατροπή κέρδους σέ κεφάλαιο καί σάν οἰκονομία τοῦ καπιταλιστή, ὁ ὁποῖος, ἀντί νά φάει τό παρμένο δωρεάν πρόσθετο προϊόν, τό ξαναμετατρέπει σέ μέσο ἐκμετάλλευσης τῆς ἐργασίας, αὐτό ὅμως μπορεί καί τό κάνει μόνο, ἂν τό ξαναμετατρέψει σέ παραγωγικό κεφάλαιο, πού συμπεριλαμβάνει τή μετατροπή τοῦ πρόσθετου προϊόντος σέ μέσα δουλιᾶς. Γι' αὐτό ὁ οἰκονομολόγος συμπεραίνει ὅτι τό πρόσθετο προϊόν δέν θά ἔμπουσε νά χρησιμεύσει σάν στοιχεῖο νέας παραγωγῆς, ἂν προηγούμενα δέν μετατρεπόταν ἀπό προϊόν τοῦ ἐργάτη σέ ἰδιοκτησία τοῦ καπιταλιστή, ὁ ὁποῖος τόν ἀπασχολεῖ, γιά νά χρησιμεύσει κατόπιν ξανά σάν κεφάλαιο καί γιά νά ἐπαναλάβει τό παλιό προτσές ἐκμετάλλευσης. Στους χειρότερους οἰκονομολόγους προστίθεται ἡ ἀντίληψη τῆς ἀποθήκευσης καί τοῦ θησαυρισμοῦ. Ἀλλά καί οἱ καλύτεροι, ὅπως ὁ Ρικάρντο, μεταφέρουν στόν καπιταλιστή τήν ἀντίληψη τῆς ἀπάρνησης τοῦ θησαυριστή.

Οἱ οἰκονομολόγοι ἀντιλαμβάνονται τό κεφάλαιο ὄχι σάν σχέση. Δέν μποροῦν νά τό ἀντιληφθοῦν σάν σχέση, χωρίς νά τό ἀντιληφθοῦν ταυτόχρονα σάν ἱστορικά μεταβατική, σχετική, ὄχι ἀπόλυτη μορφή τῆς παραγωγῆς. Ὁ ἴδιος ὁ Χότζκιν δέν συμμαρίζεται αὐτή τήν ἀντίληψη. Στό μέτρο πού ἡ ἀντίληψη αὐτή δικαιολογεῖ τό κεφάλαιο, δέν δικαιολογεῖ τή δικαιολογία του ἀπό τούς οἰκονομολόγους, ἀντίθετα τήν ἀντικρούει. Ἐπομένως ὁ Χότζκιν δέν ἔχει καμιά δουλιά μέ τό ζήτημα.

Ὅπως εἶχε λοιπόν ἡ ὑπόθεση ἀνάμεσα στόν Χότζκιν καί στους οἰκονομολόγους, φαίνεται σάν νά εἶναι ὑπαγορευμένο καί πολύ ἀπλό τό εἶδος τῆς πολεμικῆς του. Φτάνει ἀπλούστατα νά πεῖ ὅτι ἡ μιά πλευρά, πού τήν ἀναπτύσσουν «ἐπιστημονικά» οἱ οἰκονομολόγοι, πρέπει νά ἐπι-

βληθεί έναντι στη φετιχιστική αντίληψη, πού τή μεταφέρουν ασυλλόγιστα, μέ ασυναίσθητη αφέλεια από τόν καπιταλιστικό τρόπο αντίληψης.

Ἡ χρησιμοποίηση τῶν προϊόντων προηγούμενης ἐργασίας, τῆς ἐργασίας γενικά, μέ τή μορφή πρώτης ὕλης, ἐργαλείων καί μέσων συντήρησης, εἶναι ἀναγκαία, ἂν ὁ ἐργάτης θελήσει νά χρησιμοποιήσει τά προϊόντα του γιά νέα παραγωγή. Αὐτός ὁ συγκεκριμένος τρόπος κατανάλωσης τοῦ προϊόντος του εἶναι παραγωγικός. Τί δουλιά ὅμως μπορεί νά ἔχει αὐτή ἡ χρησιμοποίηση ἀπό μέρους του, ὁ τρόπος κατανάλωσης ἀπ' αὐτόν τοῦ προϊόντος του, μέ τήν κυριαρχία αὐτοῦ τοῦ προϊόντος πάνω σ' αὐτόν τόν ἴδιο, μέ τήν ὑπαρξή του σάν κεφαλαίου, μέ τή συγκέντρωση στά χέρια τῶν ξεχωριστῶν καπιταλιστῶν τῆς διάθεσης τῆς πρώτης ὕλης, τῶν μέσων συντήρησης [870a] καί μέ τήν ἐξαίρεση τῆς ἰδιοκτησίας τῶν ἐργατῶν ἀπό τό προϊόν τους; Τί δουλιά ἔχει τό γεγονός ὅτι τό προϊόν τους ὀφείλουν οἱ ἐργάτες νά τό δίνουν πρῶτα δωρεάν σέ ἕναν τρίτο, γιά νά τό ἀγοράζουν μετά ἀπ' αὐτόν μέ τή δική τους τήν ἐργασία, μέ τήν ὑποχρέωση μάλιστα νά τοῦ δίνουν στήν ἀνταλλαγή περισσότερη ἐργασία ἀπό τήν ἐργασία πού περιέχεται στό προϊόν πού παίρνουν γι' αὐτήν, γιά νά παράγουν ἔτσι γι' αὐτόν τόν τρίτο νέο πρόσθετο προϊόν;

Ἡ παρωχημένη ἐργασία παρουσιάζεται ἐδῶ μέ δύο μορφές. Πρῶτο, σάν προϊόν, σάν ἀξία χρήσης. Τό προτσές παραγωγῆς ἀπαιτεῖ οἱ ἐργάτες νά καταναλώνουν [μέ τή μορφή μέσων συντήρησης]* ἕνα μέρος αὐτοῦ τοῦ προϊόντος καί τό ἄλλο μέρος σάν πρώτη ὕλη καί ἐργαλεῖα δουλιᾶς. Αὐτό ἀφορᾷ τό τεχνολογικό προτσές καί δείχνει μόνο πῶς πρέπει στή βιομηχανική παραγωγή οἱ ἐργάτες νά φερθοῦν πρὸς τά προϊόντα τῆς δικῆς τους δουλιᾶς, πρὸς τά δικά τους προϊόντα, γιά νά τά κάνουν μέσα παραγωγῆς.

Δεύτερο, ἡ παρωχημένη ἐργασία παρουσιάζεται σάν ἀξία. Αὐτό δείχνει μόνο ὅτι ἡ ἀξία τοῦ νέου προϊόντος τῶν ἐργατῶν ἀντιπροσωπεύει ὄχι μόνο τήν τωρινή, ἀλλά καί τήν παρωχημένη τους ἐργασία καί ὅτι διατηροῦν τήν παλιά ἀξία αὐξάνοντάς την, μέ τό ὅτι τήν αὐξάνουν.

Ἡ ἀξίωση τοῦ καπιταλιστῆ δέν ἔχει καμιᾶ δουλιά μέ τό προτσές αὐτό σάν τέτιο. Ἐχει βέβαια σφετεριστεῖ ὁ καπιταλιστής τά προϊόντα τῆς ἐργασίας, τῆς παρωχημένης ἐργασίας, καί κατέχει ἔτσι ἕνα μέσο γιά νά ἰδιοποιεῖται νέα προϊόντα καί ζωντανή ἐργασία. Μά αὐτό ἀκρι-

* Ἡ φράση μέσα στίς ἀγκύλες ὑπάρχει στό ρωσικό κείμενο. — Σημ. μετ.

δῶς εἶναι ἓνας τρόπος ἐνέργειας ἐνάντια στὸν ὁποῖο διαμαρτύρονται. Ἡ προσωρινὰ ἀπαραίτητη γιὰ τὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας συγκέντρωση καὶ σῶρευση δὲν πρέπει ἀκριβῶς νὰ ἐμφανίζεται σάν συσσώρευση κεφαλαίου. Τὸ γεγονὸς ὅτι εἶναι ἀπαραίτητη, δὲν συνεπάγεται ὅτι εἶναι ἀπαραίτητο ὁ καπιταλιστὴς νὰ διαθέτει τοὺς δημιουργημένους ἀπὸ τὴ χθесινή ἐργασία γιὰ τὴ σημερινή ἐργασία ὄρους. Ἄν ἡ συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου [σύμφωνα μὲ τοὺς οἰκονομολόγους]* δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἄλλο τίποτα ἀπὸ συσσωρευμένη ἐργασία, αὐτὸ δὲν θὰ πεῖ καθόλου ὅτι πρέπει νὰ εἶναι συσσώρευση τῆς ἐργασίας ἄλλων ἀνθρώπων.

Ὁ Χότζκιν ἀκολουθεῖ ὅμως — κατὰ περίεργο ἀπὸ πρώτη ματιά τρόπο — ὄχι αὐτὸ τὸν ἀπλὸ δρόμο. Στὴν πολεμική του ἐνάντια στὴν παραγωγικότητα τοῦ κεφαλαίου, πρῶτα τοῦ κυκλοφοροῦντος καὶ ἀκόμα περισσότερο τοῦ πάγιου, φαίνεται σάν νὰ καταπολεμαίει ἢ νὰ ἀρνεῖται τὴ σημασία τῆς ἴδιας τῆς παρωχημένης ἐργασίας ἢ τοῦ προϊόντος τῆς γιὰ τὴν ἀναπαραγωγή, σάν ὄρου νέας ἐργασίας. Δηλαδή τὴ σημασία τῆς παρωχημένης, τῆς ὑλοποιημένης σὲ προϊόντα ἐργασίας, γιὰ τὴν ἐργασία σάν τωρινή ἐνέργεια**. Ποῦ ὀφείλεται αὐτὴ ἡ στροφή;

Ἄφου οἱ οἰκονομολόγοι τὴν παρωχημένη ἐργασία τὴν ταυτίζουν μὲ τὸ κεφάλαιο — παρωχημένη ἐργασία ἐδῶ καὶ μὲ τὴν ἔννοια τῆς συγκεκριμένης, στὴν παραγωγή ἀποκρυσταλλωμένης ἐργασίας, καὶ μὲ τὴν ἔννοια τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας, τοῦ ὑλοποιημένου χρόνου ἐργασίας — εἶναι κατανοητό γι' αὐτούς, τοὺς Πινδάρους τοῦ κεφαλαίου, τὸ ὅτι προβάλλουν τὰ ἀντικειμενικὰ στοιχεῖα τῆς παραγωγῆς καὶ ὅτι ὑπερεκτιμοῦν τὴ σημασία τους ἐναντι τοῦ ὑποκειμενικοῦ στοιχείου, τῆς ζωντανῆς, ἄμεσης ἐργασίας. Ἡ ἐργασία ταιριάζει στὴν ἀποψή τους μόνο ἅμα γίνεи κεφάλαιο, ὅταν ἀντιπαρατίθεται στὸν ἑαυτὸ τῆς, ὅταν τὸ παθητικὸ τῆς ἐργασίας ἀντιπαρατίθεται στό ἐνεργητικὸ τῆς. Γι' αὐτὸ, τὸ προϊόν εἶναι καθοριστικὸ γιὰ τὸν παραγωγό, τὸ ἀντικείμενο γιὰ τὸ ὑποκείμενο, ἡ ὑλοποιημένη ἐργασία γιὰ τὴν ὑλοποιούμενη ἐργασία κλπ. Σ' ὅλες αὐτές τίς ἀντιλήψεις ἡ παρωχημένη ἐργασία παρῶσιάζεται ὄχι σάν ὑλικὸ μόνον στοιχεῖο τῆς ζωντανῆς καὶ ὑπαγμένης σ' αὐτὴν ἐργασίας, ἀλλὰ ἀντίστροφα, ὄχι σάν ἓνα στοιχεῖο ἐξουσίας τῆς ζωντανῆς ἐργασίας πάνω στὴν παρωχημένη, ἀλλὰ σάν ἐξουσία τῆς παρωχημένης πάνω σ' αὐτὴ τὴν ζωντανή ἐργασία. Γιὰ νὰ δικαιολογήσουν καὶ τεχνολογικά τὴν εἰδικὴ κοινωνικὴ μορφή, δηλαδή τὴν κα-

* Οἱ λέξεις μέσα στίς ἀγκύλες ὑπάρχουν στὸ ρωσικὸ κείμενο. — Σημ. μετ.

** Ἡ λέξη: ἐνέργεια εἶναι γραμμένη στὰ ἑλληνικά ἀπὸ τὸν Μάρξ. — Σημ. μετ

πιταλιστική μορφή, μέ τήν όποία άντιστρέφεται ή σχέση έργασίας καί όρων δουλιās, έτσι ώστε νά μή χρησιμοποιει ό έργάτης τούς όρους, αλλά οί όροι τόν έργάτη, οί οίκονομολόγοι αποδίδουν μιά πλαστή σπουδαιότητα στό άντικειμενικό στοιχείο τής έργασίας έναντι τής ίδιας τής έργασίας. Καί γιά τόν λόγο αυτό ό Χότζκιν προβάλλει αντίθετα, ότι τό άντικειμενικό στοιχείο — δηλαδή όλος ό ύλοποιημένος πλούτος — είναι στόν άνώτατο βαθμό άσήμαντο σέ σχέση μέ τό ζωντανό προτσές παραγωγής καί ότι πράγματι έχει αξία γι' αυτό, μόνο σάν στοιχείο του, καί έπομένως δέν έχει καμιά αξία γι' αυτό τό ίδιο. Συμβαίνει όμως έδω νά ύποτιμάει κάπως — πράγμα όμως πού είναι έντάξει έναντι του οίκονομικού φετιχισμού — τήν αξία πού έχει τό παρελθόν τής έργασίας γιά τό παρόν της. Άν στήν καπιταλιστική παραγωγή — δηλαδή στή θεωρητική της έκφραση, στήν πολιτική οίκονομία — ή παρωχημένη έργασία έμφανίζόταν μόνο σάν ένα από τήν ίδια τήν έργασία δημιουργημένο ύπόβαθρό της κλπ., τότε δέν θά μπορούσε νά ύπάρχει ένα τέτιο διαφιλονικούμενο ζήτημα. Ύπάρχει μόνον, έπειδή στήν πρακτική τής καπιταλιστικής παραγωγής, καθώς καί στή θεωρία της, ή ύλοποιημένη έργασία έμφανίζεται σάν αντίθεση πρός τόν ίδιο τόν έαυτό της, πρός τή ζωντανή έργασία. Άκριβώς όπως στό θρησκευτικά προκατειλημμένο προτσές σκέψης τό προϊόν τής σκέψης δέν διεκδικεί μόνον κυριαρχία πάνω στήν ίδια τή σκέψη, αλλά καί ασκεί τήν κυριαρχία αυτή [870α].

[865] Έπομένως ή θέση του Χότζκιν ότι:

«Οί επενέργειες πού αποδίδονται σέ ένα απόθεμα από έμπορεύματα μέ τήν όνομασία κυκλοφορούν κεφάλαιο, προκαλούνται από συνυπάρχουσα έργασία » (σελ. 9),

σημαίνει πρώτα ότι:

Ή ταυτόχρονη συνύπαρξη ζωντανής έργασίας προκαλεί ένα μεγάλο μέρος τών αποτελεσμάτων, πού αποδίδονται στό προϊόν προηγούμενης έργασίας μέ τήν όνομασία του κυκλοφορούντος κεφαλαίου.

Ένα μέρος του κυκλοφορούντος κεφαλαίου αποτελείται λ.χ. από τό απόθεμα μέσων συντήρησης, πού τά σώρευσε τάχα ό καπιταλιστής, γιά νά συντηρήσει τόν έργάτη κατά τή διάρκεια τής έργασίας του.

Ό σχηματισμός αποθεμάτων δέν είναι καθόλου κάτι πού χαρακτηρίζει τήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή, παρ' όλον ότι, μιά καί ή παραγωγή καί ή κατανάλωση είναι μεγαλύτερη από κάθε άλλη φορά, μεγαλύτερη είναι καί ή μάζα τών έμπορευμάτων πού βρίσκεται στήν αγορά

— ἡ μάζα πού βρίσκεται στή σφαῖρα τῆς κυκλοφορίας. Ἐδῶ ἐξακολουθεῖ νά διαφαίνεται πάντα ἡ ἀνάμνηση τῆς σώρευσης πού κάνει ὁ θησαυριστής, τοῦ θησαυροῦ.

Πρέπει ἐδῶ νά παραβλεφθεῖ τό κονδύλι τῆς κατανάλωσης, μιά καί γίνεται λόγος γιά κεφάλαιο καί γιά τή βιομηχανική παραγωγή. Αὐτό πού ἔχει περιέλθει στή σφαῖρα τῆς ἀτομικῆς κατανάλωσης, ἀδιάφορο ἂν καταναλώνεται γρήγορα ἢ σιγά-σιγά, ἔπαυσε νά εἶναι κεφάλαιο. {Παρ' ὅλον ὅτι μπορεῖ νά ξαναμετατραπεῖ ἐνμέρει σέ κεφάλαιο, ὅπως τά σπίτια, τά πάρκα, τά δοχεῖα κλπ.}

«Κατέχουν ἄραγε τούτη τή στιγμή ὅλοι οἱ καπιταλιστές τῆς Εὐρώπης ἄρκετά μέσα διατροφῆς καί ρουχισμοῦ, γιά νά ἐφοδιάσουν τούς ἐργάτες τους μιά ὀλόκληρη ἐβδομάδα; Θά ἐξετάσουμε πρῶτα τό ζήτημα πού ἀφορᾶ τά μέσα διατροφῆς. Ἐνα μέρος τῆς διατροφῆς τοῦ λαοῦ εἶναι ψωμί πού ψήνεται πάντα λίγες ὥρες μόνον προτοῦ καταναλωθεῖ... Τό προϊόν τοῦ ἀρτοποιοῦ δέν μπορεῖ νά ἀποθηκευτεῖ. Σέ καμιά περίπτωση ἡ πρώτη ὕλη τοῦ ψωμιοῦ, ἀδιάφορο ἂν ἀποτελεῖται ἀπό σιτάρι ἢ ἀλεύρι, δέν μπορεῖ νά διαφυλαχθεῖ χωρίς τήν καταβολή μόνιμης ἐργασίας. Ἡ πεποίθηση τοῦ ἐργάτη, τοῦ βαμβακοκλώστη, ὅτι θά βρεῖ ψωμί, ὅταν τό ἐπιθυμήσει, καί ἡ πεποίθηση τοῦ ἀφεντικοῦ του ὅτι τό χρῆμα πού πληρώνει στόν ἐργάτη, θά τοῦ δώσει τή δυνατότητα νά προμηθευτεῖ ψωμί, προκύπτει ἀπλῶς ἀπό τό γεγονός ὅτι θά ὑπῆρχε πάντα ψωμί, ὅταν θά τό ἐπιθυμοῦσε» (σελ. 10).

«Ἐνα ἄλλο εἶδος τροφῆς τοῦ ἐργάτη εἶναι τό γάλα, γάλα ὅμως... παράγεται δύο φορές τήν ἡμέρα. Ἄν εἰπωθεῖ ὅτι τό ζῶο πού δίνει τό γάλα ὑπάρχει ἤδη, τότε θά πρέπει νά δοθεῖ ἡ ἀπάντηση ὅτι τό ζῶο αὐτό ἀπαιτεῖ μόνιμη φροντίδα καί μόνιμη ἐργασία καί ὅτι ἡ ζωοτροφή του βλασταίνει κάθε μέρα κατά τή διάρκεια τοῦ μεγαλύτερου μέρους τοῦ ἔτους. Τά λιβάδια στά ὁποῖα βόσκει ἀπαιτοῦν τό ἀνθρώπινο χέρι. Τό ἴδιο γίνεται καί μέ τό κρέας. Δέν μπορεῖ νά διαφυλάσσεται μεγάλο χρονικό διάστημα, γιατί μόλις μεταφερθεῖ στήν ἀγορά, ἀρχίζει νά χαλάει» (σελ. 10).

Ἄκόμα καί εἶδη ἐνδυμασίας λόγω τοῦ σκόρου «παράγονται σέ σχέση μέ τή γενική κατανάλωση μόνο σέ μικρό ἀπόθεμα» (σελ. 11).

«Ὁ Μίλλ λέει μέ τό δίκιο του ὅτι: "Αὐτό πού παράγεται μέσα σ' ἕνα χρόνο, καταναλώνεται μέσα σ' ἕνα χρόνο", ἔτσι πού στήν πραγματικότητα δέν μπορεῖ ν' ἀποθηκευτεῖ ἕνα μεγάλο ἀπόθεμα ἀπό ἐμπορεύματα, γιά νά δόσουν αὐτά τή δυνατότητα στους ἀνθρώπους νά ἐκτελοῦν ὅλες ἐκεῖνες τίς πράξεις, πού διαρκοῦν ἕνα χρονικό διάστημα μεγαλύτερο τοῦ ἐνός ἔτους. Γι' αὐτό οἱ ἀνθρώποι, πού ἀναλαβαίνουν νά ἐκτελέσουν τέτιες πράξεις, δέν ἐπιτρέπεται νά βασίζονται στά παραγμένα ἤδη ἐμπορεύματα, ἀλλά πρέπει νά στηρίζονται στό ὅτι ἐργάζονται ἄλλοι ἀνθρώποι καί παράγουν αὐτό πού χρειάζονται, ὥσπου νά ἔχουν παραχθεῖ τά δικά τους προϊόντα. Ἄν λοιπόν παραδεχόταν ὁ ἐργάτης ὅτι εἶναι ἀπαραίτητη μιά ὀρισμένη συσσώρευση κυκλοφοροῦντος κεφαλαίου γιά τίς

πράξεις, πού εκτελούνται στη διάρκεια του έτους... είναι όμως φανερό, ότι σ' όλες τις πράξεις, πού εκτείνονται σε χρονικό διάστημα μεγαλύτερο του έτους, ο έργατης δέν βασίζεται και δέν μπορεί νά βασίζεται σε συσσωρευμένο κεφάλαιο» (σελ. 12).

«Αν πάρουμε υπόψη μας όσο πρέπει τόν αριθμό και τή σημασία τών πράξεων εκείνων, πού δέν αποπερατώνονται στη διάρκεια του έτους και, από τήν άλλη μεριά, τά απειράριθμα προϊόντα τής καθημερινής δουλιᾶς, πού απαιτούνται για τή συντήρηση του ανθρώπου και πού καταναλώνονται τό ίδιο γρήγορα όπως παράγονται, τότε θά καταλάβουμε ότι ἡ ἐπιτυχία και ἡ παραγωγική δύναμη του κάθε ξεχωριστοῦ κλάδου δουλιᾶς ἐξαρτιέται πάντα περισσότερο από τή συνυπάρχουσα παραγωγική ἐργασία ἄλλων ἀνθρώπων, παρά από κάποια συσσώρευση κυκλοφορούντος κεφαλαίου» (σελ. 13).

«Ἡ ἐξουσία, πού ἀσκει ὁ καπιταλιστής πάνω στήν ἐργασία ἑνός ἀριθμοῦ ἀνθρώπων, και ὄχι ἡ κατοχή ἑνός ἀποθέματος ἀπό ἐμπορεύματα, εἶναι ἐκεῖνο πού του δίνει τή δυνατότητα νά συντηρεῖ ἄλλους ἐργάτες και ἐπομένως νά τούς χρησιμοποιεῖ» (σελ. 14).

«Τό μοναδικό πράγμα, για τό ὁποῖο μπορεί νά πει κανείς ὅτι ἀποθεματοποιεῖται και προετοιμάζεται ἀπό τά πρῖν, εἶναι ἡ μοῖρα του ἐργάτη» (σελ. 12).

«Ὅλα τά ἀποτελέσματα πού ἀποδίδονται συνήθως στη συσσώρευση του κυκλοφορούντος κεφαλαίου, πηγάζουν ἀπό τή συσσώρευση και τήν ἀποταμίευση εἰδικευμένης ἐργασίας και αὐτή ἡ σημαντικότερη πράξη, ὅσον ἀφορᾷ τή μεγάλη μάζα τών ἐργατῶν, συντελεῖται χωρίς ὁποιοδήποτε κυκλοφοροῦν κεφάλαιο» (σελ. 13).

«Ὁ ἀριθμός τών ἐργατῶν πρέπει πάντα νά ἐξαρτιέται ἀπό τόν ὄγκο του κυκλοφορούντος κεφαλαίου ἢ, ὅπως θά ἔπρεπε νά τό πῶ πιο σωστά, ἀπό τόν ὄγκο του προϊόντος τής συνυπάρχουσας ἐργασίας, πού ἐπιτρέπεται στους ἐργάτες νά καταναλώνουν» (σελ. 20).

[866] «Κυκλοφοροῦν κεφάλαιο... δημιουργεῖται μόνο για τήν κατανάλωση, ἐνῶ τό πάγιο κεφάλαιο... παράγεται ὄχι για νά καταναλώνεται, ἀλλά για νά ὑποβοηθεῖ τόν ἐργάτη στήν παραγωγή ἐκείνων τών πραγμάτων, πού καταναλώνονται» (σελ. 19).

Πρῖν ἀπ' ὅλα λοιπόν:

«Ἡ ἐπιτυχία και ἡ παραγωγική δύναμη του κάθε ξεχωριστοῦ κλάδου δουλιᾶς ἐξαρτιέται πάντα περισσότερο ἀπό τή συνυπάρχουσα παραγωγική ἐργασία ἄλλων ἀνθρώπων, παρά ἀπό κάποια συσσώρευση κυκλοφορούντος κεφαλαίου», δηλαδή «ἀπό ἤδη παραγμένα ἐμπορεύματα». Αὐτά «τά ἤδη παραγμένα ἐμπορεύματα» βρίσκονται σε ἀντίθεση μέ τά προϊόντα τής συνυπάρχουσας ἐργασίας».

{Στά πλαίσια του κάθε ξεχωριστοῦ κλάδου παραγωγῆς τό μέρος του κεφαλαίου, πού ἀποτελεῖται ἀπό ἐργαλεῖα δουλιᾶς και ἀπό ὑλικά για ἐπεξεργασία, προυποτίθεται κάθε φορά σάν «ἤδη παραγμένα ἐμπο-

ρεύματα». Δέν μπορεί νά κλωστεί βαμβάκι, τό ὁποῖο δέν ἔχει ἀκόμα «παραχθεῖ», δέν μπορεί νά τεθοῦν σέ κίνηση ἀδράχτια, πού δέν ἔχουν ἀκόμα κατασκευαστεῖ, καί δέν μπορεί νά καεῖ κάρβουνο, πού δέν ἐξορύχθηκε ἀκόμα ἀπό τό ἀνθρακωρυχεῖο. Μπαίνουν λοιπόν πάντα στό προτσές παραγωγῆς σάν μορφές ὑπαρξῆς προγενέστερης ἐργασίας (previous labour). Ἔτσι ἡ τωρινή ἐργασία ἐξαρτιέται καί ἀπό τήν προηγούμενη ἐργασία, ὄχι μόνο ἀπό τή συνυπάρχουσα ἐργασία, παρ' ὅλον ὅτι αὐτή ἡ προηγούμενη ἐργασία, εἴτε ὑπάρχει μέ τή μορφή μέσων δουλιᾶς εἴτε μέ τή μορφή ὑλικοῦ γιά ἐπεξεργασία, ἀποκτάει κάποια χρησιμότητα (παραγωγική χρησιμότητα) μόνο, ὅταν βρίσκεται σέ ἐπαφή μέ τή ζωντανή ἐργασία σάν ὑλικό στοιχεῖο τῆς. Μόνο σάν στοιχεῖο τῆς παραγωγικῆς κατανάλωσης, δηλαδή τῆς κατανάλωσης μέ τήν ἐργασία.

Ὅμως κατά τήν ἐξέταση τῆς κυκλοφορίας καί τοῦ προτσές ἀναπαραγωγῆς ἔχουμε δεῖ ἐπίσης* ὅτι τό ἐμπόρευμα μπορεί νά ἀναπαραχθεῖ μόνο, ὅταν εἶναι πιά ἔτοιμο καί ὅταν ἔχει μετατραπεῖ σέ χρήμα, ἐπειδή ταυτόχρονα — μέ τή συνυπάρχουσα ἐργασία — ἔχουν παραχθεῖ καί ἀναπαραχθεῖ ὅλα του τά στοιχεῖα.

Στήν παραγωγή γίνεται μιά διπλή κίνηση. Τό βαμβάκι λ.χ. προχωρεῖ ἀπό τή μιά φάση παραγωγῆς στήν ἄλλη. Πρῶτα παράγεται σάν πρώτη ὕλη καί μετὰ ὑποβάλλεται σέ πολυάριθμες διαδικασίες, ὥσπου νά γίνεῖ κατάλληλο, γιά νά σταλεῖ ἀλλοῦ ἢ, ἂν ἡ παραπέρα ἐπεξεργασία γίνεται στήν ἴδια χώρα, περνάει στά χέρια τοῦ κλώστη. Προχωρεῖ ἔπειτα ἀπό τόν κλώστη στόν ὑφαντή, ἀπό τόν ὑφαντή στόν λευκαντή, στόν βαφέα, στόν τελειωτή (finisher), ἀπ' αὐτόν περνάει στά διάφορα ἐργαστήρια, τά ὁποῖα τό ἐπεξεργάζονται γιά διάφορους σκοπούς, σέ εἶδη ρουχισμοῦ, σέ σεντόνια κλπ. Τέλος περνάει ἀπό τά χέρια τοῦ τελευταίου παραγωγοῦ στά χέρια τοῦ καταναλωτῆ, στήν ἀτομική κατανάλωση, ὅταν δέν περάσει σάν μέσο δουλιᾶς (ὄχι σάν πρώτη ὕλη) στήν παραγωγική κατανάλωση. Ἐχει ὅμως ἀποκτήσει τήν τελευταία του μορφή σάν ἀξία χρήσης, γιά νά καταναλωθεῖ εἴτε παραγωγικά εἴτε ἀτομικά. Αὐτό πού ἐδῶ βγαίνει σάν προϊόν ἀπό τή μιά σφαῖρα παραγωγῆς, μπαίνει στήν ἄλλη σάν ὄρος παραγωγῆς καί διατρέχει ἔτσι διαδοχικές φάσεις ὡς τήν τελική ἐπεξεργασία του σάν ἀξία χρήσης. Ἐδῶ ἡ προγενέστερη ἐργασία ἐμφανίζεται μόνιμα σάν ὄρος τῆς ὑπάρχουσας ἐργασίας.

* Βλέπε τίς σελ. 97-101 τοῦ πρώτου μέρους τῶν «Θεωριῶν γιά τήν Ὑπεραξία», καί τίς σελ. 549-550 καί τίς σελ. 562-564 τοῦ δευτέρου μέρους. — Ἐκδοση «Σύγχρονης Ἐποχῆς», Ἀθήνα, 1981 καί 1982.

Ταυτόχρονα όμως, ενώ τό προιον προχωρεί ἔτσι από τή μιά φάση στην ἄλλη, ενώ ύφίσταται αὐτή τήν πραγματική μεταμόρφωση, παράγεται σέ κάθε φάση. Τή στιγμή πού ὁ ύφαντής ύφαίνει τό νήμα, ὁ κλώστης κλώθει ταυτόχρονα τό βαμβάκι, καί στό προτσές τῆς παραγωγῆς βρίσκεται νέο βαμβάκι.

Καί ἐπειδή τό συνεχές, τό ἀνανεωνόμενο προτσές παραγωγῆς εἶναι προτσές ἀναπαραγωγῆς, γι' αὐτό ἐξαρτιέται ἐξίσου από τή συνυπάρχουσα ἐργασία, πού παράγει ταυτόχρονα τίς διάφορες φάσεις τοῦ προιοντος, ενώ αὐτό διατρέχει τίς μεταμορφώσεις του, προχωρεί από τή μιά φάση στην ἄλλη. Τό βαμβάκι, τό νήμα, τό ύφαντό δέν παράγονται μόνο τό ἓνα ὕστερα από τό ἄλλο καί τό ἓνα από τό ἄλλο, ἀλλά παράγονται καί ἀναπαράγονται ταυτόχρονα τό ἓνα δίπλα στό ἄλλο. Αὐτό πού παρουσιάζεται σάν ἀποτέλεσμα τῆς προγενέστερης ἐργασίας, ὅταν ἐξετάζω τό προτσές παραγωγῆς τοῦ ἑνός ξεχωριστοῦ ἐμπορεύματος, παρουσιάζεται ταυτόχρονα σάν ἀποτέλεσμα τῆς συνυπάρχουσας ἐργασίας, ὅταν ἐξετάζω τό προτσές ἀναπαραγωγῆς του, δηλαδή τό προτσές παραγωγῆς του στή ροή του καί στό εὔρος τῶν ὄρων του, ὅταν δέν τό ἐξετάζω μόνο σάν μεμονωμένη πράξη ἢ μέσα σ' ἓναν περιορισμένο χῶρο. Δέν πρόκειται μόνο γιά κυκλική πορεία, πού περνάει από διάφορες φάσεις, ἀλλά γιά παράλληλη παραγωγή τοῦ ἐμπορεύματος σ' ὅλες τίς φάσεις του, πού ἀνήκουν σ' ὅλες τίς ἰδιαίτερες σφαῖρες τῆς παραγωγῆς καί ἀποτελοῦν διάφορους κλάδους δουλιᾶς. Ὅταν ὁ ἴδιος ὁ ἀγρότης πρῶτα καλλιεργεῖ τό λινάρι, ἔπειτα τό κλώθει καί ἔπειτα τό ύφαίνει, τότε ἔχουμε τή διαδοχή, ὄχι ὅμως τό ταυτόχρονο αὐτῶν τῶν πράξεων, ὅπως τό προυποθέτει ὁ τρόπος παραγωγῆς, πού βασίζεται στόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας στά πλαίσια τῆς κοινωνίας.

Ἄν ἐξετάσουμε τό προτσές παραγωγῆς τοῦ ἑνός ξεχωριστοῦ ἐμπορεύματος σέ μιά οποιαδήποτε φάση, τότε εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ προγενέστερη ἐργασία ἀποκτάει νόημα μόνο χάρη στή ζωντανή ἐργασία, στην ὁποία προμηθεύει τούς ὄρους παραγωγῆς τῆς. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὅμως, αὐτοί οἱ ὄροι παραγωγῆς, χωρίς τούς ὁποίους δέν μπορεῖ νά ὑλοποιηθεῖ ἡ ζωντανή ἐργασία, μπαίνουν στό προτσές πάντα σάν πραγματοποιημένα ἀποτελέσματα προγενέστερης ἐργασίας. Ἡ συνεργαζόμενη ἐργασία (cooperating labour) τῶν βοηθητικῶν κλάδων δουλιᾶς ἐμφανίζεται λοιπόν πάντα νά παίξει ρόλο παθητικό καί μόνο σάν τέτιο παθητικό στοιχεῖο ἀποτελεῖ προυπόθεση. Αὐτό ἀκριβῶς τό στοιχεῖο ὑπογραμμίζουν οἱ οικονομολόγοι. Ἀντίθετα, στην ἀναπαραγωγή καί στην κυκλοφορία ἡ ἐργασία πού μεσολαβεῖ κοινωνικά, πάνω στην ὁποία στηρίζεται καί από τήν ὁποία ἐξαρτιέται τό προτσές παραγωγῆς

τοῦ ἐμπορεύματος στήν κάθε ἰδιαίτερη σφαῖρα παραγωγῆς, ἐμφανίζεται σάν συνυπάρχουσα, ταυτόχρονα στό παρόν ὑπάρχουσα ἐργασία. Τό ἐμπόρευμα παράγεται ταυτόχρονα στίς ἀρχικές του μορφές καί στίς ἔτοιμες μορφές του ἢ στίς διαδοχικές του μορφές. Χωρίς αὐτό τό ἐμπόρευμα δέν θά μπορούσε, ὅταν θά ἔχει πιά διατρέξει τίς πραγματικές του μεταμορφώσεις, νά ξαναμετατραπῆ ἀπό χρήμα στοὺς ζωτικούς του ὄρους [870β]. Ἔτσι τό ἐμπόρευμα εἶναι προϊόν τῆς προγενέστερης ἐργασίας, μόνον ἐφόσον παρουσιάζεται ταυτόχρονα σάν προϊόν τῆς σύγχρονης, τῆς ζωντανῆς ἐργασίας. Ἔτσι ὅλος ὁ ὑλικός πλοῦτος, πού διαπιστώνει ἡ καπιταλιστική ἄποψη, ἐμφανίζεται μόνο σάν ρευστό στοιχεῖο στόν ποταμό τῆς συνολικῆς παραγωγῆς, πού συμπεριλαμβάνει τό προτσές κυκλοφορίας}

[γ] Ἡ λεγόμενη σώρευση (*Aufhäufung*) σάν φαινόμενο τῆς κυκλοφορίας (ἀπόθεμα κλπ. - δεξαμενές τῆς κυκλοφορίας)]

Ὁ Χότζκιν ἐξετάζει τό κυκλοφοροῦν κεφάλαιο μόνο στό ἓνα ἀπό τά συστατικά του. Ἐνα μέρος τοῦ κυκλοφοροῦντος κεφαλαίου μετατρέπεται ὅμως διαρκῶς σέ πάγιο κεφάλαιο καί σέ βοηθητικές ὕλες καί μόνο τό ὑπόλοιπο μέρος μετατρέπεται σέ ἀντικείμενα κατανάλωσης. Κάτι παραπάνω. Ἀκόμα καί τό μέρος τοῦ κυκλοφοροῦντος κεφαλαίου, πού μετατρέπεται τελικά σέ ἐμπορεύματα, τά ὁποῖα περιέχονται στήν ἀτομική κατανάλωση, ἐκτός ἀπό τήν τελευταία μορφή, μέ τήν ὁποία τό μέρος αὐτό βγαίνει σάν ἔτοιμο προϊόν ἀπό τήν τελική φάση, ὑπάρχει διαρκῶς ταυτόχρονα στίς προηγούμενες φάσεις, στίς προγενέστερες του μορφές, μέ τίς ὁποῖες δέν μπορεῖ ἀκόμα νά μπεῖ στήν κατανάλωση, σάν πρώτη ὕλη ἢ σάν ἡμικατεργασμένο προϊόν, τό ὁποῖο ἀπέχει κατά διαφορετικούς βαθμούς ἀπό τήν τελική μορφή τοῦ προϊόντος.

Τό ζήτημα γιά τό ὁποῖο γίνεται λόγος στόν Χότζκιν εἶναι: Ποιά εἶναι ἡ σχέση τῆς προσφερόμενης ἀπό τόν ἐργάτη στόν καπιταλιστή τωρινῆς ἐργασίας μέ τήν ἐργασία <πού περιέχεται στά δικά του ἀντικείμενα κατανάλωσης>, πού περιέχεται στά εἶδη, στά ὁποῖα μετατρέπεται ὁ μισθός, στά εἶδη πού στήν πραγματικότητα εἶναι οἱ ἀξίες χρήσης, ἀπό τίς ὁποῖες ἀποτελεῖται τό μεταβλητό κεφάλαιο; Παραδέχονται ὅτι ὁ ἐργάτης δέν μπορεῖ νά ἐργαστεῖ, ἂν δέν βρῖσκει τά εἶδη αὐτά γιά τήν κατανάλωση. Καί γι' αὐτό οἱ οἰκονομολόγοι λένε ὅτι τό κυκλοφοροῦν κεφάλαιο — ἡ προγενέστερη ἐργασία, τά ἤδη παραγμένα ἐμπορεύματα πού τά ἔχει συσσωρεύσει ὁ καπιταλιστής — εἶναι ὁ ὅρος

τῆς ἐργασίας καί, ἀνάμεσα στά ἄλλα, καί τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας.

Ὅταν πρόκειται γιά τούς ὄρους παραγωγῆς καί εἰδικά γιά τό κυκλοφοριακό κεφάλαιο μέ τήν χοτζκινική ἔννοια, λένε συνήθως πώς ὁ καπιταλιστής πρέπει νά ἔχει σωρευμένα τά μέσα συντήρησης, πού πρέπει νά καταναλώσει ὁ ἐργάτης, προτοῦ νά ἔχει ἀποπερατωθεῖ τό νέο ἐμπόρευμά του, δηλαδή κατά τή διάρκεια τῆς ἐργασίας του, κατά τή διάρκεια πού τό παραγόμενο ἀπό τόν ἴδιο ἐμπόρευμα βρίσκεται ἀκόμα στήν κατάσταση τῆς γένεσής του. Ὑπαισθύνει ἔτσι ἡ ἀντίληψη εἴτε ὅτι ὁ καπιταλιστής σωρεύει ὅπως ὁ θησαυριστής, εἴτε ὅτι ἀποθηκεύει ἕνα ἀπόθεμα ἀπό μέσα συντήρησης, ὅπως ἡ μέλισσα τό μέλι.

Πρόκειται ὅμως γιά ἕναν τρόπο τοῦ λέγειν (*modus loquendi*).

Πρῶτα, δέν μιλάμε ἐδῶ γιά τούς μπακάληδες*, πού πουλᾶνε μέσα διατροφῆς. Αὐτοί πρέπει φυσικά νά ἔχουν πάντα ἕνα πλήρες ἀπόθεμα ἀπό ἐμπορεύματα. Τά μαγαζιά τους, τά μπακάλικα κλπ., εἶναι ἀπλῶς οἱ ἀποθήκες, στίς ὁποῖες κατανέμονται τά ἐμπορεύματα, ὅταν γίνουν κατάλληλα γιά νά κυκλοφορήσουν. Αὐτή ἡ σῶρευση (*Aufhaufung*) εἶναι ἀπλῶς τό ἐνδιάμεσο στάδιο, στό ὁποῖο βρίσκεται τό ἐμπόρευμα, προτοῦ περάσει ἀπό τήν κυκλοφορία στήν κατανάλωση. Πρόκειται γιά τήν ὑπαρξή του στήν ἀγορά σάν ἐμπορεύματος. Σάν τέτιο ὑπάρχει κυρίως μόνο μέ τήν μορφή αὐτή. Δέν ἀλλάζει τίποτα στήν ὑπόθεση, ἂν βρίσκεται στό χέρι τοῦ τρίτου ἢ τοῦ τέταρτου, ἀντί νά βρίσκεται στό χέρι τοῦ πρώτου πωλητῆ (τοῦ παραγωγοῦ) καί ἂν τελικά περνάει στό χέρι τοῦ πωλητῆ, πού τό πουλάει στόν καθεαυτό καταναλωτή. Ἀφορᾶ μόνο τό γεγονός ὅτι τό ἐμπόρευμα στά ἐνδιάμεσα στάδια παρασταίνει ἀνταλλαγῆ κεφαλαίου μέ κεφάλαιο (στήν πραγματικότητα κεφαλαίου σὺν κέρδους, γιατί ὁ παραγωγός πουλάει μέ τό ἐμπόρευμα ὄχι μόνο τό κεφάλαιο, ἀλλά καί τό κέρδος πού ἔβγαλε μέ τό κεφάλαιο), στό τελευταῖο στάδιο γίνεται ἀνταλλαγῆ κεφαλαίου μέ εἰσόδημα (ἂν δηλαδή τό ἐμπόρευμα, ὅπως ὑποτίθεται ἐδῶ, προορίζεται νά περάσει ὄχι στήν παραγωγική, ἀλλά στήν ἀτομική κατανάλωση).

Τό ἐμπόρευμα πού εἶναι ἔτοιμο σάν ἀξία χρήσης στήν κατάλληλη γιά πούλημα κατάστασή του, βρίσκεται σάν ἐμπόρευμα στήν ἀγορά, στή φάση τῆς κυκλοφορίας. Ὅλα τά ἐμπορεύματα βρίσκονται σ' αὐτήν, ὅταν πρόκειται νά πραγματοποιήσουν τήν πρώτη τους μεταμόρ-

* Πρόκειται γιά τήν ἀπόδοση τῆς ἀγγλικῆς λέξης *shopkeeper* πού σημαίνει καταστηματάρχης, μαγαζάτορας, ὁ ὁποῖος μπορεῖ νά εἶναι μπακάλης, ὑφασματέμπορας κλπ., ἀνάλογα μέ τήν περίπτωση. — Σημ. μετ.

φωση, τή μετατροπή σέ χρήμα. Ἐάν αὐτό θά πεί «σωρεύω» (Aufhäufen), τότε σωρεύω δέν θά πεί τίποτα ἄλλο ἀπό «κυκλοφορῶ» ἢ ἀπό ὕπαρξη τῶν ἐμπορευμάτων σάν ἐμπορευμάτων. Θά ἦταν λοιπόν ἀκριβῶς τό ἀντίθετο τοῦ θησαυρισμοῦ αὐτό τό εἶδος «σώρευσης» (Aufhäufung), ἡ ὁποία θέλει νά διατηρεῖ τό ἐμπόρευμα σ' αὐτή τήν κατάλληλη γιά κυκλοφορία κατάσταση καί τό πετυχαίνει αὐτό μόνο ἀποσύροντάς το μέ τή μορφή τοῦ χρήματος ἀπό τήν κυκλοφορία. Ἐάν ἡ παραγωγή εἶναι ποικίλη καί μαζική, ἐπομένως καί ἡ κατανάλωση, τότε μιά μεγαλύτερη μάζα ἀπό τά πιό διαφορετικά ἐμπορεύματα θά βρίσκεται σ' αὐτό τό σημείο στάσης, σ' αὐτή τήν ἐνδιάμεση στάση, μέ δύο λόγια στήν κυκλοφορία ἢ στήν ἀγορά. Ἐπό ποσοτική ἄποψη ἐξεταζόμενη, μεγάλη σώρευση δέν σημαίνει παρά μονάχα μεγάλη παραγωγή καί μεγάλη κατανάλωση.

Τό σταμάτημα (stop) τῶν ἐμπορευμάτων — ἡ παραμονή τους σ' αὐτό τό σημείο τοῦ προτσές, ἡ ὕπαρξή τους στήν ἀγορά, ἀντί στό ἐργοστάσιο ἢ στήν ἰδιωτική κατοικία (σάν εἶδος κατανάλωσης) καί στό μπακάλιο, στό μαγαζί τοῦ μπακάλη — εἶναι μόνο μιά [871] φευγαλέα στιγμή στό προτσές τῆς ζωῆς τους. Ἡ πάγια αὐτοτελής ὕπαρξη αὐτοῦ τοῦ «κόσμου τῶν ἀγαθῶν», τοῦ «κόσμου τῶν πραγμάτων» εἶναι μόνο ἐπίφαση. Ἡ αἴθουσα ἀναμονῆς εἶναι πάντα γεμάτη, πάντα ὅμως μέ ἄλλους ταξιδιωτές. Τά ἴδια (σέ εἶδος) ἐμπορεύματα ἀνανεώνονται διαρκῶς στή σφαῖρα τῆς παραγωγῆς, βρίσκονται στήν ἀγορά καί ἀπορροφιοῦνται ἀπό τήν κατανάλωση. Ὅχι αὐτά τά ἴδια τά ἐμπορεύματα, ἀλλά τά ἐμπορεύματα τοῦ ἴδιου εἶδους, βρίσκονται ταυτόχρονα πάντα σ' αὐτά τά 3 στάδια. Ἐάν παραταθεῖ τό χρονικό διάστημα τῆς παραμονῆς τους σ' αὐτά, ἔτσι ὥστε τά ἐμπορεύματα πού ἔρχονται διαρκῶς ἀπό τίς σφαῖρες παραγωγῆς νά βρῶνται τήν ἀγορά ἀκόμα κατειλημμένα ἀπό τά παλιά ἐμπορεύματα, τότε δημιουργεῖται συμφόρηση, ἀπόφραξη. Ἡ ἀγορά εἶναι ὑπερφορτωμένη, τά ἐμπορεύματα ὑποτιμοῦνται, σημειώνεται ὑπερπαραγωγή. Ἐτσι, ἐκεῖ ὅπου ἡ φάση τῆς κυκλοφορίας ἀποκτάει αὐτοτέλεια καί δέν πρόκειται γιά ἀπλό σταμάτημα τοῦ ποταμοῦ στήν κίνησή του, ἐκεῖ ὅπου ἡ ὕπαρξη τῶν ἐμπορευμάτων στή φάση τῆς κυκλοφορίας ἐμφανίζεται σάν σώρευση (Aufhäufung), δέν πρόκειται γιά ἐλεύθερη πράξη τοῦ παραγωγοῦ, γιά σκοπό ἢ γιά ἐνυπάρχον ζωτικό στοιχεῖο τῆς παραγωγῆς, ὅπως ἡ συμφόρηση τοῦ αἵματος στό κεφάλι, πού ὁδηγεῖ στήν ἀποπληξία, δέν ἀποτελεῖ ἐνυπάρχον στοιχεῖο τῆς κυκλοφορίας τοῦ αἵματος. Τό κεφάλαιο μέ τή μορφή τοῦ ἐμπορευματοῦ κεφαλαίου (ἔτσι ἐμφανίζεται σ' αὐτή τή φάση τῆς κυκλοφορίας στήν ἀγορά) δέν πρέπει νά παραμείνει ἀκίνητο στήν ἀγορά, ἡ

παραμονή του σ' αυτήν μπορεί νά είναι μόνο ένα σύντομο σταμάτημα στην κίνηση. Διαφορετικά διαταράσσεται τό προτσές αναπαραγωγής. Όλος ό μηχανισμός περιέρχεται σέ κατάσταση αποδιοργάνωσης. Τόσο λίγος είναι καί δέν μπορεί παρά νά είναι ό εμφανιζόμενος σέ μερικά σημεία συγκεντρωμένος ύλικός πλούτος, συγκρινόμενος μέ τήν άκατάπαυστη ροή τής παραγωγής καί τής κατανάλωσης. Γι' αυτό ό πλούτος είναι, σύμφωνα ακόμα καί μέ τόν Σμίθ, «ή έτήσια» αναπαραγωγή. Δέν φέρει λοιπόν παλιά ήμερομηνία. Είναι πάντα χθεσινός. Έτσι, αν θά σταματούσε λόγω κάποιων προσκομμάτων ή αναπαραγωγή, τότε θά άδειαζαν τά μαγαζιά κλπ., θά σημειωνόταν έλλειψη, καί έτσι θά αποδειχνόταν άμέσως ότι ή σταθερότητα, πού φαίνεται νά έχει ό ύπάρχων πλούτος, είναι μόνο ή σταθερότητα τής αντικατάστασής του, τής αναπαραγωγής του, ή διαρκής ύλοποίηση τής κοινωνικής έργασίας.

Καί στον καταστηματοάρχη συντελείται ή κίνηση E-X-E. Ός πρός τό «κέρδος» πού βγάζει, είναι ένα ζήτημα πού δέν μās άφορά έδω. Πουλάει τό έμπορεύμα καί ξαναγοράζει τό ίδιο (τό ίδιο σέ είδος) έμπορεύμα από τόν παραγωγό. Τό ίδιο (σέ είδος) έμπορεύμα μετατρέπεται έδω διαρκώς σέ χρήμα καί τό χρήμα ξαναμετατρέπεται διαρκώς στό ίδιο έμπορεύμα. Η κίνηση αυτή όμως παρασταίνει μόνο τήν αδιάκοπη αναπαραγωγή, τήν αδιάκοπη παραγωγή καί κατανάλωση, γιατί ή αναπαραγωγή περιλαβαίνει τήν κατανάλωση. (Τό έμπορεύμα πρέπει νά πουληθεί, νά περάσει στην κατανάλωση για νά μπορέσει νά αναπαραχθεί). Πρέπει νά αναδειχθεί σαν αξία χρήσης. (Γιατί τό E-X για τόν πωλητή είναι X-E για τόν αγοραστή, δηλαδή μετατροπή χρήματος σέ έμπορεύμα σαν αξία χρήσης). Τό προτσές αναπαραγωγής, έπειδή αποτελεί μιάν ένότητα κυκλοφορίας καί παραγωγής, περιλαβαίνει τήν κατανάλωση, πού ή ίδια αποτελεί ένα στοιχείο τής κυκλοφορίας. Η ίδια ή κατανάλωση αποτελεί στοιχείο καί όρο του προτσές αναπαραγωγής. Πράγματι, συνολικά εξεταζόμενο τό ζήτημα, ό καταστηματοάρχης πληρώνει τό έμπορεύμα στον παραγωγό μέ τό ίδιο χρήμα, μέ τό όποιο ό καταναλωτής τό αγοράζει απ' αυτόν. Άπέναντι στον παραγωγό αντιπροσωπεύει τόν καταναλωτή καί άπέναντι στον καταναλωτή αντιπροσωπεύει τόν παραγωγό. Είναι αγοραστής καί πωλητής του ίδιου έμπορεύματος. Τό χρήμα, έφόσον ό καταστηματοάρχης αγοράζει μ' αυτό, είναι στην πραγματικότητα, εξεταζόμενο άπλως από τυπική άποψη, ή τελική μεταμόρφωση του έμπορεύματος του καταναλωτή. Αυτός ό τελευταίος, ό καταναλωτής, μετατρέπει τό χρήμα του στό έμπορεύμα σαν αξία χρήσης. Έτσι τό πέραςμα του χρήματος στά χέρια του καταστηματοάρχης σημαίνει τήν κατανάλωση του έμπορεύματος

ἢ, ἐξεταζόμενο ἀπό τυπική ἄποψη, σημαίνει τό πέρασμα τοῦ ἐμπορεύματος ἀπό τήν κυκλοφορία στήν κατανάλωση. Ἐφόσον ὁ καταστηματοάρχης ἀγοράζει μέ τό χρήμα πάλι ἀπό τόν παραγωγό, πρόκειται γιά τήν πρώτη μεταμόρφωση τοῦ ἐμπορεύματος τοῦ παραγωγοῦ καί σημαίνει τό πέρασμα τοῦ ἐμπορεύματος στήν ἐνδιάμεση φάση (Intervall), στήν ὁποία παραμένει σάν ἐμπόρευμα στήν κυκλοφορία. Τό προτσές E-X-E, ἐφόσον ἀποτελεῖ μετατροπή τοῦ ἐμπορεύματος στό χρήμα τοῦ καταναλωτῆ καί ξαναμετατροπή τοῦ χρήματος, κάτοχος τοῦ ὁποίου εἶναι τώρα ὁ καταστηματοάρχης στό ἴδιο (σέ εἶδος) ἐμπόρευμα, δέν ἐκφράζει παρά μόνο τό διαρκές πέρασμα τοῦ ἐμπορεύματος στήν κατανάλωση, ὁπότε ἡ θέση, τήν ὁποία ἀφήνει ἄδεια τό ἐμπόρευμα πού περνάει στήν κατανάλωση, πρέπει νά ἀντικατασταθεῖ ἀπό τό ἐμπόρευμα πού προέρχεται ἀπό τό προτσές παραγωγῆς καί πού τώρα βρίσκεται σ' αὐτό τό ἐνδιάμεσο στάδιο.

[872] Ἡ παραμονή τοῦ ἐμπορεύματος στήν κυκλοφορία καί ἡ ἀντικατάστασή του μέ νέο ἐμπόρευμα ἐξαρτιέται φυσικά ταυτόχρονα ἀπό τό χρονικό διάστημα, στό ὁποῖο τά ἐμπορεύματα βρίσκονται στή σφαῖρα τῆς παραγωγῆς, δηλαδή ἀπό τή διάρκεια τοῦ χρόνου ἀναπαραγωγῆς τους καί διαφέρει ἡ παραμονή τους σ' αὐτήν ἀνάλογα μέ τήν ποιιλία, πού παρουσιάζει ὁ χρόνος αὐτός. Ἡ παραγωγή τοῦ σιταριοῦ λ.χ. ἀπαιτεῖ ἕνα χρόνο. Τό σιτάρι λ.χ. πού τό ἔχουν συγκομίσει τοῦτο τό φθινόπωρο, λ.χ. τό 1862 (ἐφόσον δέν χρησιμοποιοεῖται ξανά σάν σπόρος), πρέπει νά εἶναι ἀρκετό γιά τήν κατανάλωση ὄλου τοῦ ἐπόμενου χρόνου — ὡς τό φθινόπωρο τοῦ 1863. Τό σιτάρι αὐτό ρίχνεται μεμιάς στήν κυκλοφορία (ἀκόμα καί ὅταν βρίσκεται στά ἀμπάρια τοῦ ἀγρότη παραγωγοῦ, βρίσκεται ἤδη στήν κυκλοφορία) καί ἀπορροφιέται ἀπό διάφορες δεξαμενές (Reservoirs) τῆς κυκλοφορίας, ἀπό μαγαζιά, ἀπό σιτέμπορους, ἀπό μύλους κλπ. Οἱ δεξαμενές αὐτές εἶναι καί ἀποχετευτικά κανάλια γιά τήν παραγωγή καί διοχετευτικά κανάλια γιά τήν κατανάλωση. Ὅσον καιρό τό ἐμπόρευμα βρίσκεται σ' αὐτές, εἶναι ἐμπόρευμα καί γι' αὐτό βρίσκεται στήν ἀγορά, στήν κυκλοφορία. Ἡ χρονιάτικη κατανάλωση τό ἀποσύρει ἀπό τήν κυκλοφορία μόνο κομμάτι-κομμάτι, σταγόνα πρὸς σταγόνα. Ἡ ἀντικατάστασή του, τό ποτάμι τῶν ἐμπορευμάτων πού ἀκολουθεῖ, πού μπαίνει στή θέση του, θά φτάσει μόνο ὕστερα ἀπό ἕνα χρόνο. Γι' αὐτό οἱ δεξαμενές αὐτές ἀδειάζουν μόνο σιγά-σιγά, στό μέτρο πού ἀκολουθεῖ ἡ ἀντικατάστασή του. Ἄν ἀπομείνει ἕνα περίσσευμα καί ἂν ἡ νέα σοδιά εἶναι πάνω ἀπό τόν μέσο ὄρο, τότε δημιουργεῖται συμφόρηση. Ὁ χώρος, τόν ὁποῖο αὐτό τό συγκεκριμένο ἐμπόρευμα πρέπει νά καταλάβει στήν ἀγορά, εἶναι παρα-

γεμισμένος. Καί για νά βρουν ὅλα θέση σ' αὐτήν, συστέλλονται οἱ ἀγοραῖες τιμές τῶν ἐμπορευμάτων, πράγμα πού τά βάζει πάλι σέ κίνηση. Ὄταν ἡ μάζα τῶν ἐμπορευμάτων σάν ἀξιῶν χρήσης εἶναι πολύ μεγάλη, τότε αὐτά προσαρμόζονται στόν χώρο πού πρέπει νά καταλάβουν μέ τή συστολή τῶν τιμῶν τους. Ἄν ἡ μάζα τους εἶναι πολύ μικρή, τότε ἐπεκτείνονται στό χώρο, μέ τή διαστολή τῶν τιμῶν τους.

Ἄπό τήν ἄλλη μεριά, εἶναι στιγμιαία ἡ παραμονή στίς δεξαμενές τῆς κυκλοφορίας τῶν ἐμπορευμάτων, πού χαλᾶνε γρήγορα σάν ἀξίες χρήσης. Ὁ χρόνος, μέσα στόν ὁποῖο πρέπει νά ἔχουν μετατραπῆ σέ χρήμα καί πού πρέπει νά ἀναπαραχθῶν, εἶναι προδιαγραμμένος ἀπό τή φύση τῆς ἀξίας τους χρήσης, ἡ ὁποία, ἂν δέν καταναλώνεται κάθε μέρα ἢ σχεδόν κάθε μέρα, χαλαίει καί παύει ἐπομένως νά ὑπάρχει. Γιατί, μαζί μέ τόν φορέα τῆς, τήν ἀξία χρήσης, ἐξαφανίζεται καί ἡ ἀνταλλακτική ἀξία, στήν περίπτωση πού ἡ ἐξαφάνιση τῆς ἴδιας τῆς ἀξίας χρήσης δέν ἀποτελεῖ πράξη τῆς παραγωγῆς.

Κατά τά ἄλλα, παρά τό γεγονός ὅτι μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας αὐξάνει ἡ ἀπόλυτη μάζα τῶν σωρευμένων στίς δεξαμενές τῆς κυκλοφορίας ἐμπορευμάτων, ἐπειδὴ αὐξάνουν ἡ παραγωγή καί ἡ κατανάλωση, εἶναι φανερό ὅτι αὐτή ἡ μάζα μειώνεται σέ σύγκριση μέ τήν ἐτήσια συνολική παραγωγή καί κατανάλωση. Συντομεύεται τό πέρασμα τῶν ἐμπορευμάτων ἀπό τήν κυκλοφορία στήν κατανάλωση. Καί μάλιστα ἀπό τούς παρακάτω λόγους. Αὐξάνει ἡ ταχύτητα τῆς ἀναπαραγωγῆς <παραβλέπουμε πρῶτα τό στοιχείο τῆς κυκλοφορίας> στίς παρακάτω περιπτώσεις:

1) Ἄπό τή στιγμή πού τό ἐμπόρευμα διατρέχει γρήγορα τίς διάφορες φάσεις παραγωγῆς, συντομεύεται τό προτσές παραγωγῆς στήν κάθε φάση τῆς παραγωγῆς. Αὐτό ὀφείλεται στό ὅτι μειώνεται ὁ χρόνος ἐργασίας, πού εἶναι ἀναγκαῖος γιά τήν παραγωγή τοῦ ἐμπορεύματος σ' ὅλες του τίς μορφές, δηλαδή ὀφείλεται στήν ἀνάπτυξη τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας, στίς μηχανές, στή χρησιμοποίηση χημικῶν προτσές κλπ. {Μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς χημείας ἐπιταχύνεται τεχνητά τό πέρασμα τῶν ἐμπορευμάτων ἀπό τή μιά κατάσταση τῆς ὕλης σέ μιάν ἄλλη, ἡ σύνδεσή τους μέ ἄλλα σώματα, ὅπως κατά τό βάψιμο, ὁ χωρισμός τους ἀπό οὐσίες, ὅπως κατά τή λεύκανση, μέ δύο λόγια, καί ἡ μορφή τῶν ἴδιων τῶν οὐσιῶν (ἡ κατάσταση τῆς ὕλης τῆς), καί ὁ μεταβολισμός πού πρόκειται νά προκληθεῖ, παραβλέποντας πέρα γιά πέρα τό γεγονός, ὅτι γιά τήν φυτική καί ὀργανική ἀναπαραγωγή χορηγοῦνται στά φυτά καί στά ζῶα φτηνότερες οὐσίες, δηλαδή οὐσίες πού κοστίζουν λίγο χρόνο ἐργασίας κλπ.}

2) Ἐνμέρει μέ τόν συνδυασμό διάφορων κλάδων παραγωγῆς, κέντρων τῆς παραγωγῆς, πού δημιουργοῦνται γιά ὀρισμένους κλάδους τῆς παραγωγῆς, [ἐνμέρει] μέ τήν ἀνάπτυξη τῶν μέσων ἐπικοινωνίας τό ἐμπόρευμα περνάει γρήγορα ἀπό τή μιά φάση στήν ἄλλη, ἢ συντομεύεται τό ἐνδιάμεσο χρονικό διάστημα, πού πιάνει ἡ φάση τῆς παραμονῆς τοῦ ἐμπορεύματος στόν ἐνδιάμεσο σταθμό ἀνάμεσα στή μιά φάση τῆς παραγωγῆς καί στήν ἄλλη, ἢ συντομεύεται τό πέρασμα ἀπό τή μιά φάση τῆς παραγωγῆς στήν ἄλλη.

3) Ὅλη αὐτή ἡ ἀνάπτυξη — καί ἡ συντόμευση τῶν φάσεων παραγωγῆς, καί τοῦ περάσματος ἀπό τή μιά φάση στήν ἄλλη — προϋποθέτει τήν παραγωγή σέ μεγάλη κλίμακα, τή μαζική παραγωγή καί ταυτόχρονα τήν παραγωγή πάνω στή βάση μεγάλου σταθεροῦ, ἰδίως πάγιου κεφαλαίου, ἐπομένως τή συνεχή ροή τῆς παραγωγῆς. Συνεχῆ δηλαδή ροή, ὄχι μέ τήν ἔννοια πού ἐξετάσαμε πρὶν λίγο αὐτή τή ροή, μέ τόν χωρισμό καί τήν ἀλληλοσύνδεση τῶν ξεχωριστῶν φάσεων τῆς παραγωγῆς, ἀλλά μέ τήν ἔννοια ὅτι δέν σημειώνονται σκόπιμα διαλείμματα στήν παραγωγή. Ἡ περίπτωση αὐτή ὑπάρχει ὅσον καιρό ἐργάζονται ἐπί παραγγελία, ὅπως γίνεται στή [873] χειροτεχνία, καί ἐξακολουθεῖ ἀκόμα νά γίνεται καί στήν καθεαυτό μανουφακτούρα (ἐφόσον ἡ ἴδια ἡ μανουφακτούρα δέν ἔχει ἀναμορφωθεῖ ἀπό τή σύγχρονη βιομηχανία). Ἐδῶ ὅμως ἡ ἐργασία διεξάγεται στήν κλίμακα πού ἐπιτρέπει τό κεφάλαιο. Τό προτσές αὐτό δέν ἀναμένει τή ζήτηση, ἀλλά εἶναι λειτουργία τοῦ κεφαλαίου. Τό κεφάλαιο ἐξακολουθεῖ νά ἐργάζεται μόνιμα στήν ἴδια κλίμακα (χωρίς νά γίνεται λόγος γιά τή συσσώρευση καί τή διεύρυνση) μέ σταθερή ἀνάπτυξη καί διεύρυνση τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων. Ἐπομένως ἡ παραγωγή δέν εἶναι μόνο γρήγορη, ἔτσι ὥστε τό ἐμπόρευμα νά ἀποκτάει γρήγορα τή μορφή, μέ τήν ὁποία εἶναι κατάλληλο νά κυκλοφορήσει, ἀλλά εἶναι συνεχῆς. Ἡ παραγωγή ἐμφανίζεται ἐδῶ μόνο σάν ἀδιάκοπη ἀναπαραγωγή, καί εἶναι ταυτόχρονα μαζική.

Ἄν λοιπόν τά ἐμπορεύματα μένουν πολύ καιρό στίς δεξαμενές τῆς κυκλοφορίας — ἂν σωρεύονται σ' αὐτές — τότε θά τίς ὑπερπληρώσουν γρήγορα λόγω τῆς ταχύτητος, μέ τήν ὁποία ἀκολουθοῦν τά κύματα τῆς παραγωγῆς καί λόγω τοῦ μεγάλου ὄγκου τοῦ ὑλικοῦ πού διοχετεύουν διαρκῶς στίς δεξαμενές. Αὐτή εἶναι ἡ ἔννοια, μέ τήν ὁποία ὁ Κόρμπετ λέει ὅτι: Ἡ ἀγορά εἶναι πάντα παραγεμισμένη^[70]. Ὅμως, τά ἴδια περιστατικά, πού δημιουργοῦν αὐτή τήν ταχύτητα καί τή μαζικότητα τῆς ἀναπαραγωγῆς, συντομεύουν καί τήν ἀνάγκη τῆς σώρευσης τῶν ἐμπορευμάτων σ' αὐτές τίς δεξαμενές. Ἐνμέρει — ἐφόσον ἀφορᾷ

τήν παραγωγική κατανάλωση — αυτό έμπεριέχεται στην άλληλοπροσέγγιση τῶν φάσεων τῆς παραγωγῆς, τίς ὁποῖες πρέπει νά διατρέξει τό ἴδιο τό ἐμπόρευμα ἢ τά συστατικά του μέρη. Ἐάν τό κάρβουνο παράγεται κάθε μέρα μαζικά καί μεταφέρεται κάθε μέρα μέ τό σιδηρόδρομο, μέ ἀτμόπλοια κλπ. ὡς τήν πόρτα τοῦ ἐργοστασιάρχῃ, τότε ὁ ἐργοστασιάρχῃ δέν χρειάζεται νά διατηρεῖ ἕνα ἀπόθεμα κάρβουνου, ἢ θά χρειάζεται νά διατηρεῖ μόνον ἕνα μικρό ἀπόθεμα κάρβουνου ἢ, πράγμα πού εἶναι τό ἴδιο, ἄν μεσολαβεῖ ἕνας ἔμπορος κάρβουνου, ὁ ἔμπορος αὐτός χρειάζεται νά διατηρεῖ ἕνα μικρό μόνον ἀπόθεμα, χῶρια ἀπό τό κάρβουνο πού πουλάει καθημερινά καί πού καθημερινά προμηθεύεται. Τό ἴδιο γίνεται μέ τό νῆμα, μέ τό σίδηρο κλπ. Ἐάν παραβλέψουμε ὅμως τήν παραγωγική κατανάλωση, στην ὁποία τά ἀποθέματα ἐμπορευμάτων (δηλαδή τά ἀποθέματα τῶν συστατικῶν μερῶν τῶν ἐμπορευμάτων) πρέπει νά μειώνονται τόσο, ὁ καταστηματάρχῃς [εἰδῶν ἀτομικῆς κατανάλωσης]* διαθέτει ἐπίσης πρῶτα τήν ταχύτητα τῆς ἐπικοινωνίας, δεύτερο τή σιγουριά τῆς σταθερῆς καί γρήγορης ἀνανέωσης τῶν ἀποθεμάτων του καί τοῦ ἀνεφοδιασμοῦ του. Γι' αὐτό, παρ' ὅλον ὅτι τό ἀπόθεμά του μπορεῖ νά αὐξηθεῖ ὡς πρός τή μάζα του, τό κάθε στοιχείο τοῦ ἀποθέματός του βρίσκεται λιγότερο χρονικό διάστημα στή δεξαμενή του, σ' αὐτή τή μεταβατική κατάσταση. Ἀνάλογα μέ τή συνολική μάζα τῶν ἐμπορευμάτων πού πουλάει, δηλαδή ἀνάλογα καί μέ τό μέγεθος τῆς παραγωγῆς καί μέ τό μέγεθος τῆς κατανάλωσης, εἶναι μικρός ὁ ὄγκος τῶν ἐμπορευμάτων πού διατηρεῖται, πού μαζεύεται στό ἀπόθεμά του. Διαφορετικά ἔχει τό ζήτημα στίς λιγότερο ἀνεπτυγμένες βαθμίδες τῆς παραγωγῆς, στίς ὁποῖες ἡ ἀναπαραγωγή εἶναι βραδυκίνητη καί γι' αὐτό πρέπει νά διατηροῦνται περισσότερα ἐμπορεύματα στίς δεξαμενές τῆς κυκλοφορίας. Τά μέσα ἐπικοινωνίας λειτουργοῦν μέ βραδύτητα, οἱ συνδέσεις εἶναι δυσκίνητες, καί γι' αὐτό ἡ ἀνανέωση τοῦ ἀποθέματος γίνεται μέ διακοπές καί γι' αὐτό μεσολαβεῖ μεγάλο χρονικό διάστημα ἀνάμεσα στό ἄδειασμα τῆς δεξαμενῆς καί στό ξαναγέμισμά της — στην ἀνανέωση τοῦ ἀποθέματος τῶν ἐμπορευμάτων. Στην περίπτωση αὐτή γίνεται κάτι τό ἀνάλογο πού γίνεται μέ τά προϊόντα, ἡ ἀναπαραγωγή τῶν ὁποίων, λόγω τῆς φύσης τῆς ἀξίας τους χρήσης, πραγματοποιεῖται σέ ἐτήσιες ἢ ἐξάμηνες προθεσμίες, πού ἀπέχουν μικρότερα ἢ μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα ἢ μιά ἀπό τήν ἄλλη.

{Γιά τό πῶς οἱ ἐπικοινωνίες ἐπηρεάζουν τό ἄδειασμα τῶν δεξαμε-

* Οἱ λέξεις μέσα στίς ἀγκύλες ὑπάρχουν στή ρωσική μετάφραση. — Σημ. μετ.

νῶν, τό δείχνει λ.χ. τό βαμβάκι. Μιά καί ἀνάμεσα στό Λίβερπουλ καί στις Ἐνωμένες Πολιτεῖες κινουῦνται διαρκῶς καράβια — ἡ ταχύτητα τῆς ἐπικοινωνίας εἶναι ἓνα πράγμα καί ἄλλο ἡ σταθερότητά της — δέν φορτώνεται μεμιᾶς ὅλο τό βαμβάκι. Φθάνει σιγά-σιγά στήν ἀγορά. (Καί ὁ παραγωγός δέν θέλει νά πλημμυρίσει μεμιᾶς τήν ἀγορά). Στό Λίβερπουλ τό βαμβάκι βρίσκεται στις ἀποθήκες, πού ἀποτελοῦν βέβαια ἤδη μιά δεξαμενή τῆς κυκλοφορίας, ὄχι ὅμως σέ τέτιον ὄγκο — ἀνάλογο μέ τή συνολική κατανάλωση τοῦ εἴδους — πού θά ἀπαιτοῦνταν, ἂν τό καράβι ἔφτανε ἀπό τήν Ἀμερική μιά ἢ δύο φορές τό χρόνο ὕστερα ἀπό ἐξάμηνο ταξίδι. Ὁ ἄνθρωπος τοῦ Μάντσεστερ κλπ. γεμίζει τίς ἀποθήκες του περίπου ἀνάλογα μέ τήν ἄμεση κατανάλωσή του, ἐπειδή ὁ ἠλεκτρικός τηλεγράφος καί ὁ σιδηρόδρομος κάνει δυνατή τή μεταφορά τοῦ βαμβακιοῦ ἀπό τό Λίβερπουλ στό Μάντσεστερ σέ ὁποιαδήποτε στιγμή. }

Ἐνα εἰδικό γέμισμα τῶν δεξαμενῶν — ἐφόσον αὐτό τό γέμισμα δέν εἶναι συνέπεια τῆς ὑπερπλήρωσης τῆς ἀγορᾶς πού, κάτω ἀπ' αὐτές τίς συνθῆκες, εἶναι ἀπείρως εὐκολότερη ἀπ' ὅ,τι κάτω ἀπό τίς συνθῆκες τῆς πατριαρχικῆς βραδυκινήσιας — εἶναι μόνο κερδοσκοπικό, κάτι σάν ἐξαίρεση, ὅταν προβλέπεται μιά πραγματική ἢ ἀναμενόμενη πτώση ἢ ἄνοδος τῶν τιμῶν. Γι' αὐτήν τή σχετική μείωση τῶν ἀποθεμάτων — δηλαδή τῶν ἐμπορευμάτων πού βρίσκονται στήν κυκλοφορία — σέ σύγκριση μέ τή μάζα τῆς παραγωγῆς καί τῆς κατανάλωσης, βλέπε τόν Λάλορ^[71] τό περιοδικό «Ἐκονομίστ»^[72], τόν Κόρμπετ (οἱ σχετικές περικοπές [874] νά μποῦν ὕστερα ἀπό τόν Χότζκιν). Ὁ Σισμοντί ἔχει λαθεμένα δεῖ σ' αὐτό κάτι τό ἀξιολύπητο (νά ξανακοιταχτεῖ κι αὐτός)^[73].

(Εἶναι ἀλήθεια, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὅτι συντελεῖται μιά σταθερή ἐπέκταση τῆς ἀγορᾶς, καί, στό μέτρο πού μικραίνει τό ἐνδιάμεσο χρονικό διάστημα, στή διάρκεια τοῦ ὁποίου τό ἐμπόρευμα βρίσκεται στήν ἀγορά, μεγαλώνει τό ἄπλωμα στόν χῶρο ἢ ἐπεκτείνεται στόν χῶρο ἢ ἀγορά, ἡ δέ περιφέρειά της, ξεκινώντας ἀπό τό κέντρο, ἀπό τή σφαῖρα παραγωγῆς τοῦ ἐμπορεύματος, διαγράφεται μέ μιά ὀλοένα καί περισσότερο ἐπιμηκυνόμενη ἀκτίνα).

Μέ τήν ταχύτητα τῆς ἀναπαραγωγῆς συνδέεται, ἡ εἶναι μιά ἄλλη ἐκφρασή της, τό γεγονός ὅτι ἡ κατανάλωση γίνεται μεροδούλι-μεροφάγι, ὅτι ἀλλάζει τά ἐσώρουχα καί τά φορέματά της τόσο γρήγορα, ὅσο γρήγορα ἀλλάζει τίς γνώμες της καί γι' αὐτό δέν γυρνᾶει 10 χρόνια συνέχεια μέ τό ἴδιο φόρεμα κλπ. Ἡ κατανάλωση, ἀκόμα καί στά εἶδη πού δέν ἐξαρτιέται ἀπό τή φύση τῆς ἀξίας χρήσης, συγχρονί-

ζεται ὄλο καί περισσότερο μέ τήν παραγωγή, δηλαδή ἐξαρτιέται ὄλο καί περισσότερο ἀπό τό παρόν, ἀπό τή συνυπάρχουσα ἐργασία (coexisting labour). (Μιά καί στήν πραγματικότητα γίνεται ἀνταλλαγή συνυπάρχουσας ἐργασίας). Καί αὐτό γίνεται στό ἴδιο μέτρο πού ἡ παρωχημένη ἐργασία γίνεται ὄλοένα σημαντικότερο στοιχείο τῆς παραγωγῆς, παρ' ὄλον ὅτι τό παρελθόν της φέρει πάντα πρόσφατη ἡμερομηνία καί εἶναι μόνο σχετικό.

(Ὡς ποιό σημεῖο ἡ δημιουργία ἀποθεμάτων συνδέεται μέ τήν ἐλλειμματικότητα τῆς παραγωγῆς φαίνεται καί ἀπό τό παρακάτω παράδειγμα: "Ὅσον καιρό τά ζῶα ξεχειμωνιάζουν μέ δυσκολία, δέν ὑπάρχει φρέσκο κρέας τόν χειμῶνα. Ἀπό τή στιγμή πού ἡ κτηνοτροφία ξεπερνάει αὐτή τή δυσκολία, παύει ἀπό μόνη της ἡ ἀποθεματοποίηση τοῦ κρέατος, πού ὀφείλεται στήν ἀντικατάσταση τοῦ φρέσκου κρέατος μέ κρέας παστωμένο ἢ καπνιστό).

Τό προϊόν μετατρέπεται σέ ἐμπόρευμα ἐκεῖ μόνο, ὅπου μπαίνει στήν κυκλοφορία. Ἡ παραγωγή τῶν προϊόντων σάν ἐμπορευμάτων, ἐπομένως καί ἡ κυκλοφορία διευρύνεται ἐξαιρετικά μέ τήν καπιταλιστική παραγωγή γιά τούς παρακάτω λόγους:

1) *Παραγωγή en masse, ποσότητα, μαζικότητα* πού ποσοτικά δέν ἔχει ἐπομένως καμιά σχέση μέ τίς ἀνάγκες τοῦ παραγωγοῦ. Στήν πραγματικότητα πρόκειται γιά *καθαρή σύμπτωση*, ἄν σέ ὅποιονδήποτε ἐλάχιστο βαθμό ὁ παραγωγός εἶναι καταναλωτής τοῦ δικοῦ του τοῦ προϊόντος. Ἐκεῖ ὅπου εἶναι μαζικός καταναλωτής, αὐτό γίνεται μόνο στήν περίπτωση πού παράγει ἕνα μέρος τῶν συστατικῶν τοῦ κεφαλαίου του. Ἀντίθετα, σέ μιά προηγούμενη βαθμίδα ἀνάπτυξης τῆς κοινωνίας: ἐμπόρευμα γίνεται μόνο τό περίσσευμα τοῦ προϊόντος πάνω ἀπό τήν προσωπική ἀνάγκη τοῦ παραγωγοῦ - ἢ ἔστω κυρίως τό περίσσευμα αὐτό.

2) *Ποιοτική μονομέρεια* τοῦ προϊόντος ἀντιστρόφως ἀνάλογη πρὸς τήν αὐξανόμενη ποικιλία τῶν ἀναγκῶν τοῦ παραγωγοῦ. Τό γεγονός αὐτό ἐπιφέρει τόν μεγαλύτερο χωρισμό καί τήν αὐτοτελοποίηση κλάδων τῆς παραγωγῆς πού συνδέονταν προηγούμενα μεταξύ τους — μέ δύο λόγια τήν αὔξηση τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας στό ἐσωτερικό τῆς κοινωνίας — στήν ὁποία προστίθεται καί ἡ δημιουργία νέων κλάδων παραγωγῆς καί ἡ αὔξηση τῆς ποικιλίας τοῦ κόσμου τῶν ἐμπορευμάτων. (Στό τέλος, ὕστερα ἀπό τόν Χότζκιν, νά κοιταχτεῖ σχετικά μέ τό ζήτημα καί ὁ Οὐέκφηντ). Αὐτή ἡ ποικιλομορφία, ἡ διαφοροποίηση τῶν ἐμπορευμάτων εἶναι διπλή: Οἱ διάφορες φάσεις τοῦ ἴδιου προϊόντος, τό ἴδιο καί οἱ ἐνδιάμεσες ἐργασίες κατὰ τήν παραγωγή του (δη-

λαδὴ οἱ ἐργασίες πού ἀφοροῦν τὴν παραγωγή τῶν συστατικῶν του μερῶν) χωρίζονται σέ διάφορους ἀνεξάρτητους ὁ ἕνας ἀπὸ τόν ἄλλο κλάδους δουλιᾶς. Ἡ τό ἴδιο προϊόν σέ διάφορες φάσεις μετατρέπεται σέ διάφορα εἶδη ἐμπορευμάτων. Δεύτερο, [εἶναι ἡ ἐμφάνιση νέων εἰδῶν ἐμπορευμάτων]*, ἐπειδὴ ἀπελευθερώνονται ἐργασία καί κεφάλαιο (ἢ ἐργασία καί πρόσθετο προϊόν), καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἐπειδὴ ἀνακαλύπτονται νέες χρησιμοποιοῦσες τῆς ἴδιας ἀξίας χρήσης, εἴτε γιατί ἐξαιτίας τῶν μεταλλαγῶν γιά τίς ὁποῖες ἔγινε λόγος στό σημεῖο 1 δημιουργοῦνται νέες ἀνάγκες (λ.χ. ἡ ἀνάγκη γρήγορων καί ὀλόπλευρων μέσων συγκοινωνίας μέ τὴν χρησιμοποίηση τοῦ ἀτμοῦ στή βιομηχανία) καί ἐπομένως νέα εἶδη ἱκανοποίησής τους, εἴτε γιατί ἀνακαλύπτονται νέες ἐπωφελεῖς χρησιμοποιοῦσες τῆς ἴδιας ἀξίας χρήσης ἢ νέα ὑλικά ἢ νέες μέθοδοι παραγωγῆς (ὅπως λ.χ. ἡ γαλβανοπλαστική), γιά τὴν διαφορετικὴ ἐπεξεργασία τοῦ παλιοῦ ὑλικοῦ κλπ. Ὅλα αὐτὰ ἀνάγονται στό ὅτι: Ἐνα προϊόν στίς διαδοχικὲς φάσεις ἢ καταστάσεις του μετατρέπεται σέ διάφορα ἐμπορεύματα. Δημιουργοῦνται νέα προϊόντα ἢ νέες ἀξίες χρήσης μέ τὴν μορφή τῶν ἐμπορευμάτων.

3) Μετατροπὴ τῆς πλειοψηφίας τοῦ πληθυσμοῦ σέ μισθωτοὺς ἐργάτες, οἱ ὁποῖοι κατανάλωναν πολλὰ προϊόντα *in naturalibus***.

4) Μετατροπὴ τοῦ παχτωτῆ σέ βιομήχανο καπιταλιστὴ {γι' αὐτό καί μετατροπὴ τῆς προσόδου σέ χρηματικὴν πρόσοδο, γενικά ὄλων τῶν εἰσφορῶν σέ εἶδος (τῶν φόρων κλπ., τῆς γαιοπροσόδου) σέ εἰσφορές σέ χρῆμα}. Γενικά: βιομηχανικὴ ἐκμετάλλευση τοῦ ἐδάφους, μέ τὴν ὁποία καί οἱ χημικοὶ καί οἱ μηχανικοὶ ὄροι παραγωγῆς του, ἀκόμα καί ὁ σπόρος κλπ., καί τό λίπασμα κλπ., καί τὰ ζῶα κλπ. ὑποβάλλονται στήν ἐναλλαγὴ τῆς ὕλης καί δέν περιορίζονται μόνο στόν σωρό τῆς κοπριάς πού μαζεύει ὁ ἴδιος ὁ παχτωτῆς ὅπως γινόταν προηγούμενα.

5) Κινητοποίηση πολλῶν ἀγαθῶν πού προηγούμενα «δέν ἐκποιοῦνταν», μετατροπὴ τους σέ ἐμπορεύματα καί δημιουργία μορφῶν ἰδιοκτησίας, πού ὑπάρχουν μόνο μέ τὴν μορφή χαρτιοῦ κυκλοφορίας. Ἀπὸ τὴν μιά μεριά, ἐκποίηση τῆς γαιοκτησίας. {Ἡ συνέπεια τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ μάζες δέν ἔχουν ἰδιοκτησία εἶναι λ.χ. ὅτι φέρονται πρὸς τὴν κατοικία τους σάν πρὸς ἕνα ἐμπόρευμα.} Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, μετοχές τῶν σιδηροδρόμων, μέ λίγα λόγια κάθε λογῆς μετοχές.

* Ἡ φράση, μέσα στίς ἀγκύλες ὑπάρχει στή ρωσικὴ μετάφραση. — Σημ. μετ.

** Σέ φυσικὴν κατάστασιν (ἐννοεῖται ἡ κατανάλωση, στίς συνθήκες τῆς φυσικῆς οἰκονομίας). — Ὑποσημείωση, τῆς σύνταξης.

[δ) Πολεμική ἐνάντια στήν ἀντίληψη τῆς «σώρευσης»
μέσων συντήρησης ἀπό τούς καπιταλιστές γιά τούς ἐργάτες.
Ἡ μὴ κατανόηση ἀπό τόν Χότζκιν τῶν πραγματικῶν αἰτιῶν
τῆς φετιχοποίησης τοῦ κεφαλαίου]

(875] Καί τώρα ἄς ξαναγυρίσουμε στόν Χότζκιν.

Με τήν ἔννοια «σώρευση» τοῦ καπιταλιστῆ γιά τόν ἐργάτη δέν μπορεῖ φυσικά νά ἐννοεῖται τό γεγονός ὅτι τά ἐμπορεύματα κατά τό πέρασμά τους ἀπό τήν παραγωγή στήν κατανάλωση βρίσκονται στίς δεξαμενές τῆς κυκλοφορίας, στήν κυκλοφορία, στήν ἀγορά. Αὐτό θά σήμαινε ὅτι τά προϊόντα κυκλοφοροῦν γιά χατήρι τοῦ ἐργάτη καί ὅτι γιά χατήρι του γίνονται ἐμπορεύματα, ὅτι γενικά γιά χατήρι τοῦ ἐργάτη γίνεται ἡ παραγωγή τῶν προϊόντων μέ τήν ιδιότητα τῶν ἐμπορευμάτων.

Ὁ ἐργάτης, ὅπως καί κάθε ἄλλος [κάτοχος ἐμπορεύματος], συμμερίζεται τό γεγονός ὅτι τό ἐμπόρευμα πού πουλάει οὐσιαστικά, ὀφείλει ἄν καί ὄχι τυπικά — δηλαδή τήν ἐργασία του — νά τό μετατρέψει πρῶτα σέ χρήμα, γιά νά ξαναμετατρέψει τό χρήμα αὐτό σέ ἐμπορεύματα γιά τήν κατανάλωση. Εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει καταμερισμός τῆς ἐργασίας (ἐφόσον βασίζεται στήν παραγωγή ἐμπορευμάτων), μισθωτή ἐργασία, γενικά καπιταλιστική παραγωγή, χωρίς νά βρίσκονται στήν ἀγορά σάν ἐμπορεύματα τά μέσα κατανάλωσης, καθώς καί τά μέσα παραγωγῆς, ὅτι εἶναι ἀδύνατος ὁ τρόπος αὐτός παραγωγῆς χωρίς τήν κυκλοφορία ἐμπορευμάτων — χωρίς τήν παραμονή τῶν ἐμπορευμάτων στίς δεξαμενές τῆς κυκλοφορίας. Καί αὐτό, γιατί τό προϊόν εἶναι κατ' ἐξοχήν* ἐμπόρευμα μόνο μέσα στήν κυκλοφορία. Ὅτι ὁ ἐργάτης πρέπει νά βρίσκει τά μέσα συντήρησής του μέ τή μορφή ἐμπορευμάτων εἶναι ἐξίσου σωστό γι' αὐτόν ὅπως καί γιά κάθε ἄλλον.

Ἐξάλλου ὁ ἐργάτης ἀντικρύζει τόν μαγαζάτορα, ὄχι ὅπως ὁ ἐργάτης ἀντικρύζει τόν καπιταλιστή, ἀλλά ὅπως τό χρήμα τό ἐμπόρευμα, ὅπως ὁ ἀγοραστής τόν πωλητή. Ἐδῶ δέν ἔχουμε τή σχέση μισθωτῆς ἐργασίας καί κεφαλαίου, ἐκτός ἂν πρόκειται γιά τούς ἴδιους τούς ἐργάτες τοῦ μαγαζάτορα. Ἀλλά καί αὐτοί ἀκόμα, ὅταν ἀγοράζουν ἀπ' αὐτόν, δέν τόν ἀντικρύζουν σάν ἐργάτες. Αὐτό ἰσχύει μόνον, ὅταν ἀγορά-

* Οἱ λέξεις: «κατ' ἐξοχήν» εἶναι γραμμένες ἀπό τόν Μάρξ στά ἑλληνικά. — Σημ. μετ.

ζουν ἀπ' αὐτόν. Ἄς παραβλέψουμε λοιπόν αὐτό τόν παράγοντα τῆς κυκλοφορίας.

Ὅσον ἀφορᾷ ὅμως τόν βιομήχανο καπιταλιστή, τό ἀπόθεμά του — ἡ σώρευσή του, ἀποτελεῖται: πρῶτα ἀπό τό πάγιο κεφάλαιό του — ἀπό οἰκοδομές, μηχανές κλπ., πού δέν τίς καταναλώνει ὁ ἐργάτης ἢ, ὅταν τίς καταναλώνει ὁ ἐργάτης μέ τήν ἐργασία του, τίς καταναλώνει παραγωγικά γιά τόν καπιταλιστή. Οἱ μηχανές κλπ. ἀποτελοῦν βέβαια μέσα ἐργασίας, ὄχι ὅμως μέσα συντήρησης γι' αὐτόν. Δεύτερο, ἀποτελεῖται ἀπό τό ἀκατέργαστο ὑλικό του, ἀπό τίς βοηθητικές ὕλες του, τό ἀπόθεμα τῶν ὁποίων, ὅπως εἶδαμε, μειώνεται, ἐφόσον δέν μπαίνει ἄμεσα στήν παραγωγή. Καί τό ἀπόθεμα αὐτό δέν ἀποτελεῖται ἀπό μέσα συντήρησης γιά τόν ἐργάτη. Αὐτή ἡ «σώρευση» τοῦ καπιταλιστοῦ γιά τόν ἐργάτη σημαίνει μόνο ὅτι ὁ καπιταλιστής τοῦ κάνει τή χάρη νά ἀφαιρεῖ ἀπό τήν ἰδιοκτησία τοῦ ἐργάτη τούς ὄρους τῆς δουλιᾶς του, γιά νά κάνει αὐτά τά μέσα τῆς δουλιᾶς του (πού ἀποτελοῦν τά ἴδια ἀπλῶς μεταλλαγμένο προϊόν τῆς ἐργασίας τοῦ ἐργάτη) μέσα ἐκμετάλλευσης τῆς ἐργασίας. Πάντως, κατά τό χρονικό διάστημα ὅπου ὁ ἐργάτης χρησιμοποιεῖ τή μηχανή καί τίς πρῶτες ὕλες σάν μέσα δουλιᾶς, δέν ζεῖ μ' αὐτές. Τρίτο, ἀποτελεῖται ἀπό τά ἐμπορεύματά του, πού βρίσκονται στήν ἀποθήκη, στό ἐμπορικό κατάστημα, προτοῦ μποῦν στήν κυκλοφορία. Ὅλα αὐτά τά ἐμπορεύματα εἶναι προϊόντα τῆς ἐργασίας. Δέν εἶναι μέσα συντήρησης, σωρευμένα γιά νά συντηρήσουν τήν ἴδια τήν ἐργασία κατά τή διάρκεια τῆς παραγωγῆς.

Ἔτσι ἡ «σώρευση» (stockage) μέσων συντήρησης ἀπό τόν καπιταλιστή γιά τόν ἐργάτη σημαίνει μόνο ὅτι ὁ καπιταλιστής πρέπει νά κατέχει ἀρκετό χρήμα, γιά νά πληρώνει τόν μισθό ἐργασίας, ὅτι μέ τό χρήμα αὐτό ὁ ἐργάτης ἀντλεῖ ἀπό τίς δεξαμενές τῆς κυκλοφορίας τά μέσα κατανάλωσής του (καί ἂν παρθεῖ ὑπόψη ὅλη ἡ ἐργατική τάξη, σάν σύνολο, ξαναγοράζει ἕνα μέρος τοῦ δικοῦ της προϊόντος). Τό χρήμα αὐτό ὅμως εἶναι μόνο ἡ μεταλλαγμένη μορφή τοῦ ἐμπορεύματος, πού ἔχει πουλήσει καί προσφέρει ὁ ἐργάτης. Μέ τήν ἔννοια αὐτή εἶναι «σωρευμένα» γι' αὐτόν μέσα συντήρησης, ὅπως εἶναι σωρευμένα γιά τόν καπιταλιστή του, ὁ ὁποῖος ἐπίσης μέ χρήμα (μέ τή μεταλλαγμένη μορφή τοῦ ἴδιου ἐμπορεύματος) ἀγοράζει μέσα κατανάλωσης κλπ. Τό χρήμα αὐτό μπορεῖ νά εἶναι ἕνα ἀπλό σύμβολο ἀξίας, δέν χρειάζεται δηλαδή καθόλου νά εἶναι ἐκπρόσωπος «προγενέστερης ἐργασίας» («of previous labour»), ἀλλά ἐκφράζει στό χέρι τοῦ καθενός μονάχα τήν πραγματοποιημένη τιμή ὄχι μιᾶς παρωχημένης ἐργασίας (ἢ ἐνός προγενέστερου ἐμπορεύματος), ἀλλά τῆς τωρινῆς ἐργασίας ἢ τοῦ τωρινοῦ

ἐμπορεύματος πού τό πουλάει*. Ἔχουμε ἐδῶ ἀπλή μορφή ὑπαρξῆς¹⁷³¹
Ἡ ἀκόμα — μιά καί σέ προηγούμενους ἐπίσης τρόπους παραγωγῆς ὁ
ἐργάτης πρέπει νά τρώει, πρέπει νά καταναλώνει καί κατά τή διάρ-
κεια τῆς παραγωγῆς, ἀνεξάρτητα ἀπό τή χρονική διάρκεια πού ἀπαι-
τεῖ ἡ παραγωγή τοῦ προϊόντος του — ἡ «σώρευση» μπορεί νά σημαίνει
ὅτι ὁ ἐργάτης τό προϊόν τῆς ἐργασίας του ὀφείλει νά τό μετατρέψει
πρῶτα σέ προϊόν τοῦ καπιταλιστῆ, σέ κεφάλαιο, γιά νά πάρει ἔπειτα
πίσω ἐν εἴδει πληρωμῆς ἓνα μέρος τοῦ μέ τή μορφή, τοῦ χρήματος.

[876] Αὐτό πού ἐνδιαφέρει τώρα τόν Χότζκιν σέ τοῦτο τό προτσές
(στό ὁποῖο προτσές σάν τέτιο δέν ἔχει πράγματι σημασία, ἂν αὐτό πού
παίρνει ὁ ἐργάτης εἶναι προϊόν τωρινῆς ἢ προγενέστερης ἐργασίας, ἂν
παίρνει τό προϊόν παράλληλης ἐργασίας ἢ τό προϊόν δικῆς του προγε-
νέστερης ἐργασίας), εἶναι τό ἑξῆς:

Ἐνα μεγάλο μέρος, τό μεγαλύτερο μέρος τῶν προϊόντων πού κατα-
ναλώνει κάθε μέρα ὁ ἐργάτης, τῶν προϊόντων πού πρέπει νά κατανα-
λώσει, ἀδιάφορο ἂν ἔχει ἀποπερατωθεῖ ἢ ὄχι τό δικό του προϊόν, δέν
ἀποτελεῖται καθόλου ἀπό σωρευμένη ἐργασία προγενέστερων χρόνων.
Ἀπεναντίας σέ μεγάλο βαθμό αὐτά εἶναι προϊόντα ἐργασίας πού ἔχουν
παραχθεῖ τήν ἴδια μέρα, τήν ἴδια ἐβδομάδα, κατά τήν ὁποία ὁ ἐργάτης
παράγει τό ἐμπόρεμά του. Τέτια εἶναι τό ψωμί, τό κρέας, ἡ μύρα,
τό γάλα, οἱ ἐφημερίδες κλπ. Θά μπορούσε κανεῖς νά προσθέσει ὅτι
ἐνμέρει μόνο εἶναι προϊόντα μελλοντικῆς ἐργασίας, γιατί μέ τούς μι-
σθούς, πού ἔχει μαζέψει μέσα σέ 6 μῆνες, ὁ ἐργάτης ἀγοράζει ἓνα
σακκάκι, πού τό ἔχουν ράψει στό τέλος μόνο αὐτῶν τῶν 6 μηνῶν κλπ.
(Ἔχουμε δεῖ ὅτι ὅλη ἡ παραγωγή προυποθέτει ταυτόχρονη ἀναπαρα-
γωγή τῶν συστατικῶν μερῶν καί τῶν προϊόντων, τά ὁποῖα μπαίνουν σ'
αὐτήν μέ διαφορετική μορφή, ὅπως τό βαμβάκι, τό ἡμικατεργασμένο
προϊόν κλπ. Κάθε πάγιο κεφάλαιο ὅμως προυποθέτει μελλοντική ἐργα-
σία γιά τήν ἀναπαραγωγή του, τό ἴδιο καί γιά τό ἰσοδύναμό του, χω-
ρίς τήν ὁποία δέν μπορεί νά ἀναπαραχθεῖ). Κατά τή διάρκεια τοῦ
ἔτους, λέει ὁ Χότζκιν (ἐξαιτίας τοῦ τρόπου παραγωγῆς τῶν σιτηρῶν,
τῶν φυτικῆς παραγωγῆς πρώτων ὑλῶν κλπ.) εἶναι ὡς ἓνα βαθμό ὑπο-
χρεωτικό γιά τόν ἐργάτη νά βασιζέται στήν προγενέστερη ἐργασία.
{Στήν περίπτωση λ.χ. ἑνός σπιτιοῦ δέν μπορεί νά εἰπωθεῖ αὐτό. Ὅταν
ἡ φύση τῆς ἀξίας χρήσης εἶναι τέτια, πού φθείρεται μόνο σιγά-σιγά,
πού δέν τρώγεται μεμιᾶς, ἀλλά καταναλώνεται κατά τή χρησιμοποίη-

* Βλέπε τήν «Κριτική τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας» στόν 13ο τόμο, σελ. 34 τῆς γερμα-
νικῆς ἐκδόσεως τῶν «Ἔργων» Μάρξ-Ἐνγκελς

σὴ τῆς, δὲν πρόκειται γιὰ μιὰ ἰδιαίτερη, πράξη, πού ἐπινοήθηκε γιὰ τοὺς ἐργάτες μέ βάση τό γεγονός ὅτι βρίσκονται στήν «ἀγορά» αὐτά τά προϊόντα προγενέστερης ἐργασίας. Ὁ ἐργάτης «κατοικοῦσε» καί προηγούμενα, προτοῦ ὁ καπιταλιστής «σωρεύσει» γι' αὐτόν τίς βρωμερές τρώγλες-φέρετρα. (Βλέπε σχετικά στόν Λαίγχι¹⁷⁴).} (Ἄνεξάρτητα ἀπό τό πλῆθος αὐτό τῶν καθημερινῶν ἀναγκῶν, πού εἶναι ἀποφασιστικῆς σημασίας ἰδίως γιὰ τόν ἐργάτη, ὁ ὁποῖος μπορεῖ νά ἱκανοποιεῖ σχεδόν μόνο τρέχουσες καθημερινές ἀνάγκες, ἔχουμε δεῖ πώς γενικά ἡ παραγωγή καί ἡ κατανάλωση συγχρονίζονται ὅλο καί περισσότερο, δηλαδή, ἂν πάρουμε ὑπόψη μας ὁλόκληρη τήν κοινωνία, θά δοῦμε ὅτι ἡ κατανάλωση ὅλων στηρίζεται ὅλο καί περισσότερο στήν ταυτόχρονη μ' αὐτήν παραγωγή ἤ, πιό σωστά, στά προϊόντα ταυτόχρονης παραγωγῆς). Ὅταν ὅμως οἱ πράξεις παραγωγῆς κρατοῦν πολλά χρόνια, ὁ ἐργάτης πρέπει νά «βασίζεται» στή δική του παραγωγή, στήν ταυτόχρονη καί μελλοντική ἐργασία τῶν ἐργατῶν πού παράγουν ἄλλα ἐμπορεύματα.

Ὁ ἐργάτης πρέπει νά βρίσκει τά μέσα συντήρησης πάντα μέ τή μορφή ἐμπορευμάτων στήν ἀγορά (οἱ «ὑπηρεσίες πού ἀγοράζει εἶναι αὐτονόητο — eo ipso — ὅτι δημιουργοῦνται μόνο τή στιγμή πού ἀγοράζονται), ἐπομένως σχετικά, σάν προϊόντα προγενέστερης ἐργασίας, δηλαδή τέτιας ἐργασίας ἡ ὁποία προηγεῖται ἀπό τήν ὑπαρξή τους, ὅμως δὲν προηγεῖται καθόλου ἀπό τή δική του ἐργασία, μέ τήν τιμή τῆς ὁποίας ἀγοράζει αὐτά τά προϊόντα. Μποροῦν νά εἶναι σύγχρονα προϊόντα καί εἶναι τέτια τίς περισσότερες φορές γιὰ ἐκεῖνον πού ζεῖ μεροδούλι-μεροφάγι.

Ἄν πάρουμε ὑπόψη μας ὅλα αὐτά, τότε ἡ «σώρευση» ἀπό τόν καπιταλιστή τῶν μέσων συντήρησης γιὰ τόν ἐργάτη καταλήγει:

1) Στό ὅτι ἡ ἐμπορευματική παραγωγή προυποθέτει ὅτι τά εἶδη κατανάλωσης, πού δὲν τά παράγει ὁ ἴδιος ὁ ἐργάτης γιὰ τόν ἑαυτό του, πρέπει νά τά βρίσκει στήν ἀγορά σάν ἐμπορεύματα, ἤ ὅτι τά ἐμπορεύματα γενικά πρέπει νά παράγονται σάν ἐμπορεύματα.

2) Στό ὅτι πράγματι τό μεγαλύτερο μέρος τῶν ἐμπορευμάτων πού καταναλώνει ὁ ἐργάτης στήν τελική τους μορφή μέ τήν ὁποία ἀντιπαρατίθενται σ' αὐτόν σάν ἐμπορεύματα, εἶναι προϊόντα ταυτόχρονης ἐργασίας (ἐπομένως προϊόντα, πού μέ κανένα τρόπο δὲν σωρεύονται ἀπό καπιταλιστές).

3) Στό ὅτι στήν καπιταλιστική παραγωγή τά μέσα ἐργασίας καί τά μέσα συντήρησης, πού παράγονται ἀπό τόν ἴδιο τόν ἐργάτη, ἀντιπαρατίθενται σ' αὐτόν, ἄλλα σάν σταθερό καί ἄλλα σάν μεταβλητό

κεφάλαιο. "Ότι αυτοί οι όροι παραγωγής του εμφανίζονται σαν ιδιοκτησία του καπιταλιστή. "Ότι ή μεταβίβασή τους από τον εργάτη στον καπιταλιστή και ή μερική επιστροφή του προϊόντος του ή της αξίας του προϊόντος του σ' αυτόν, απαιτεί τή «σώρευση» κυκλοφορούντος κεφαλαίου γι' αυτόν. Αυτά τά μέσα συντήρησης, πού πρέπει πάντα να καταναλώνει ο εργάτης προτού έτοιμαστει τό προϊόν του, γίνονται έτσι «κυκλοφορούν κεφάλαιο», ότι αντί να τά αγοράζει άμεσα ο ίδιος ή να τά πληρώνει μέ τήν αξία είτε του προηγούμενου προϊόντος του ή μέ τό μελλοντικό [877] προϊόν του, οφείλει να πάρει πρώτα μιά έπιταγή από τον καπιταλιστή γι' αυτά τά μέσα συντήρησης, δηλαδή χρήμα, μιά έπιταγή, ή έκδοση της οποίας γίνεται δυνατή γιά τον καπιταλιστή μόνο χάρη στό προηγούμενο, τό μελλοντικό ή τό τωρινό προϊόν του εργάτη.

Ο Χότζκιν ασχολείται εδώ μέ τό ν' αποδείξει τήν εξάρτηση του εργάτη από τή συνυπάρχουσα εργασία άλλων εργατών έναντι της εξάρτησής του από τήν προγενέστερη εργασία,

1) γιά να παραμερίσει τή «φρασεολογία της σώρευσης»

2) γιατί ή «τωρινή εργασία» αντιπαρατίθεται στό κεφάλαιο, ενώ ή «προγενέστερη εργασία» θεωρούνταν πάντα από τους οικονομολόγους σαν κεφάλαιο eo ipso, σαν μορφή αλλοτριωμένης εργασίας, έχθρικής προς τήν ίδια τήν εργασία και ανεξάρτητης από αυτήν.

Η αντίληψη όμως, πού βλέπει τή σημασία της σύγχρονης εργασίας έναντι της προγενέστερης, αποτελεί αυτή καθ' έαυτή ένα πολύ σημαντικό στοιχείο.

Έτσι ο Χότζκιν φτάνει στό εξής συμπέρασμα:

Τό κεφάλαιο είναι είτε ένα άπλό όνομα και πρόσχημα, ή δέν εκφράζει ένα πράγμα. Η κοινωνική σχέση της εργασίας του ενός προς τήν συνυπάρχουσα εργασία του άλλου και οι συνέπειες, τά αποτελέσματα αυτής της σχέσης αποδίδονται στά πράγματα, από τά όποια αποτελείται τό λεγόμενο κυκλοφορούν κεφάλαιο. Παρά τήν ύπαρξη του έμπορεύματος μέ τή μορφή του χρήματος ή πραγματοποίησή του σε αξίες χρήσης εξαρτιέται από τή σύγχρονη εργασία. (Ακόμα και ή εργασία ενός ολόκληρου έτους είναι σύγχρονη εργασία). Ένα μικρό μόνο μέρος των έμπορευμάτων, πού μπαίνουν στην άμεση κατανάλωση, είναι προϊόν εργασίας μεγαλύτερης του ενός έτους, και όταν είναι τέτιο, όπως τά ζώα κλπ., απαιτεί κάθε χρόνο νέα εργασία. Όλες οι δουλιές πού απαιτούν χρονικό διάστημα μεγαλύτερο του έτους βασίζονται σε συνεχή ετήσια παραγωγή.

Ἡ ἐξουσία πού ἀσκεῖ ὁ καπιταλιστής πάνω στήν ἐργασία ἐνός ὀρισμένου ἀριθμοῦ ἀνθρώπων, καί ὄχι ἡ κατοχή ἀπό μέρος του ἐνός ἀποθέματος ἀπό ἐμπορεύματα, εἶναι ἐκεῖνο πού του δίνει τή δυνατότητα νά συντηρεῖ καί ἐπομένως νά χρησιμοποιοῦ ἄλλους ἐργάτες» (σελ. 14).

Πάντως τό χρήμα δίνει σέ ὅλους «ἐξουσία» πάνω στή «δουλιὰ ἐνός ὀρισμένου ἀριθμοῦ ἀνθρώπων», στήν ἐργασία πού ἔχει ὑλοποιηθεῖ στά ἐμπορεύματά τους, καθώς καί πάνω στήν ἀναπαραγωγή τῆς ἐργασίας αὐτῆς, δηλαδή μέ τήν ἔννοια αὐτή πάνω στήν ἴδια τήν ἐργασία.

Αὐτό πού, ὅπως λέει ὁ Χότζκιν, πραγματικά «σωρεύεται» ὄχι ὅμως σάν νεκρή μάζα, ἀλλά σάν κάτι τό ζωντανό, εἶναι ἡ ἐπιδεξιότητα τοῦ ἐργάτη, ὁ βαθμός ἀνάπτυξης τῆς ἐργασίας. {Βέβαια (αὐτό πού δέν τονίζει ὁ Χότζκιν, ἐπειδή γι' αὐτόν σημασία εἶχε, μπρός στήν χοντροκομμένη ἀντίληψη τῶν οἰκονομολόγων, νά βάζει τόν τόνο στό ὑποκείμενο, σάν νά λέμε σ' αὐτό πού εἶναι ὑποκειμενικό στό ὑποκείμενο, σέ ἀντίθεση μέ τό πράγμα) εἶναι ἡ κάθε φορά βαθμίδα τῆς ἀνάπτυξης τῆς παραγωγικῆς δύναμης τῆς ἐργασίας, ἀπό τήν ὁποία γίνεται τό ξεκίνημα, βαθμίδα πού ὑπάρχει ὄχι μόνο στήν κλίση, στήν ἰκανότητα τοῦ ἐργάτη, ἀλλά ταυτόχρονα στά ἐμπράγματα ἐκεῖνα ὄργανα, πού δημιουργοῦσε γιά τόν ἑαυτό της ἡ ἐργασία αὐτή καί πού καθημερινά τά ἀνανεώνει.} Πρόκειται γιά τό ἀληθινό *rplus**, πού ἀποτελεῖ τό σημεῖο ἀφετηρίας, καί αὐτό τό *rplus* εἶναι τό ἀποτέλεσμα μιᾶς ἀναπτυξιακῆς πορείας. Σώρευση θά πεῖ ἐδῶ ἀφομοίωση, συνεχῆς συντήρηση καί ταυτόχρονα μετάπλαση ἐκείνου πού ἔχει ἤδη κληρονομηθεῖ, πού ἔχει πραγματοποιηθεῖ. Εἶναι ὁ ἴδιος τρόπος μέ τόν ὁποῖο ὁ Δαρβίνος ἐννοεῖ τή «σώρευση» μέ τήν κληρονομικότητα σ' ὅλους τοὺς ὀργανισμούς, στά φυτά καί στά ζῶα, πού τήν κάνει κινητήρια ἀρχή τῆς διαμόρφωσῆς τους, ἔτσι ὥστε οἱ ἴδιοι οἱ διάφοροι ὀργανισμοί νά σχηματίζονται μέ τή «σώρευση» καί πού δέν εἶναι παρά μόνο «ἐφευρέσεις», βαθμιαία σωρευμένες ἐφευρέσεις τῶν ζωντανῶν ὑποκειμένων. Αὐτό ὅμως δέν εἶναι τό μοναδικό *rplus* γιά τήν παραγωγή. Στό ζῶο καί στό φυτό εἶναι ἡ ἔξω ἀπ' αὐτά φύση, δηλαδή καί ἡ ἀνόργανη φύση, καί ἡ σχέση τους μέ τά ἄλλα ζῶα καί φυτά. Ὁ ἄνθρωπος πού παράγει μέσα σέ κοινωνία βρῖσκει ἐπίσης μιάν ἤδη τροποποιημένη φύση (ἰδιαίτερα μετατρέπει καί τό φυσικό στοιχεῖο σέ ὄργανο τῆς δικῆς του δραστηριότητος) καί καθορισμένες σχέσεις τῶν παραγωγῶν μεταξύ τους. Ἡ συσσώρευση αὐτή εἶναι ἐνμέρει ἀποτέλεσμα τοῦ ἱστορικοῦ προτσές, καί ἐνμέρει, γιά τόν ξεχωριστό ἐργάτη, μεταβίβαση ἐπιδεξιότητας. Στή

* Τό ἀρχικό, τό προγενέστερο στοιχεῖο.

συσσώρευση αυτή, λέει ο Χότζκιν, δέν συμβάλλει κάποιο κυκλοφορούν κεφάλαιο για τή μεγάλη μάζα τῶν ἐργατῶν.

Ὁ Χότζκιν ἔδειξε ὅτι «τό ἀπόθεμα ἑτοιμῶν ἐμπορευμάτων» (μέσων συντήρησης) εἶναι πάντα μικρό συγκρινόμενο μέ τή συνολική κατανάλωση καί παραγωγή. Ἀντίθετα, ὁ βαθμός ἐπιδεξιότητας τοῦ ὑπάρχοντος πληθυσμοῦ ἀποτελεῖ τήν κάθε φορά προυπόθεση τῆς συνολικῆς παραγωγῆς, δηλαδή τήν κύρια συσσώρευση τοῦ πλούτου, τό σπουδαιότερο διατηρημένο ἀποτέλεσμα τῆς ἐργασίας πού προηγήθηκε, τό ὁποῖο ὅμως ὑπάρχει στήν ἴδια τή ζωντανή ἐργασία.

[878] «Ὅλα τά ἀποτελέσματα, πού τά ἀποδίδουν συνήθως στή συσσώρευση τοῦ κυκλοφορούντος κεφαλαίου, πηγάζουν ἀπό τή συσσώρευση καί τήν ἀποταμίευση ἐπιδεξίας ἐργασίας, καί αὐτή ἡ σπουδαιότατη πράξη συντελεῖται, σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τή μεγάλη μάζα τῶν ἐργατῶν, χωρίς τή συμμετοχή ὁποιουδήποτε κυκλοφορούντος κεφαλαίου» (σελ. 13).

Τή διατύπωση τῶν οικονομολόγων, ὅτι ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν (ἐπομένως ἡ εὐημερία ἢ ἡ ἀθλιότητα τοῦ ὑπάρχοντος ἐργατικῶν πληθυσμοῦ) ἐξαρτιέται ἀπό τήν ὑπάρχουσα μάζα τοῦ κυκλοφορούντος κεφαλαίου, τήν σχολιάζει σωστά ὁ Χότζκιν ὡς ἐξῆς:

«Ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν πρέπει πάντοτε νά ἐξαρτιέται ἀπό τό μέγεθος τοῦ κυκλοφορούντος κεφαλαίου ἢ, ὅπως θά ἔλεγα πιά σωστά, ἀπό τήν ποσότητα τοῦ προϊόντος τῆς συνυπάρχουσας ἐργασίας, πού ἐπιτρέπεται στούς ἐργάτες νά καταναλώνουν» (σελ. 20).

Αὐτό πού ἀποδίδουν στό κυκλοφοροῦν κεφάλαιο, σ' ἓνα ἀπόθεμα ἀπό ἐμπορεύματα, εἶναι τό ἀποτέλεσμα τῆς «συνυπάρχουσας ἐργασίας». Ὁ Χότζκιν λέει λοιπόν μ' ἄλλα λόγια: Τά ἀποτελέσματα μιᾶς καθορισμένης κοινωνικῆς μορφῆς τῆς ἐργασίας ἀποδίδονται στό πράγμα, στά προϊόντα αὐτῆς τῆς ἐργασίας. Τήν ἴδια τή σχέση τήν φαντάζονται μέ ἐμπράγματα μορφή. Ἔχουμε δεῖ, ὅτι αὐτό ἀποτελεῖ ἓνα εἰδικό χαρακτηριστικό γνώρισμα τῆς ἐργασίας, πού βασίζεται στήν ἐμπορευματική παραγωγή, στήν ἀνταλλακτική ἀξία καί ὅτι αὐτό τό *Quidproquo* στό ἐμπόρευμα, στό χρῆμα (κάτι πού δέν τό βλέπει ὁ Χότζκιν) ἐμφανίζεται σέ μεγαλύτερο ἀκόμα βαθμό στό κεφάλαιο^[75]. Τά ἀποτελέσματα, πού προκαλοῦν τά πράγματα σάν ὑλικά στοιχεῖα στό προτσές ἐργασίας, ἀποδίδονται ἀπό τό κεφάλαιο σ' αὐτά, σάν ιδιότητες πού τίς κατέχουν ἀπέναντι στήν ἐργασία κατά τήν προσωποποίηση καί τήν αὐτοτέλειά τους. Θά ἔπαυαν [κατά τήν ἀντίληψη τῶν οικονομολόγων] νά προκαλοῦν αὐτά τά ἀποτελέσματα, ἂν ἔπαυαν νά συμπεριφέρονται πρός τήν ἐργασία μ' αὐτή τήν ἀποξενωμένη μορφή. Ὁ

καπιταλιστῆς σάν καπιταλιστῆς εἶναι ἀπλῶς ἡ προσωποποίηση τοῦ κεφαλαίου, δημιουργία τῆς ἐργασίας, προσωπικότητα προικισμένη μέ δική της θέληση, πού ἀντιτίθεται στήν ἐργασία. Ὁ Χότζκιν ἀντιλαμβάνεται τό φαινόμενο αὐτό σάν καθαρῆ ὑποκειμενική πλάνη, πίσω ἀπό τήν ὁποία κρύβεται ἡ ἀπάτη καί τό συμφέρον τῆς ἐκμεταλλεύτριας τάξης. Δέν βλέπει πῶς ὁ τρόπος αὐτός ἀντίληψης ἀπορρέει ἀπό τήν ἴδια τήν πραγματική σχέση, ὅτι αὐτή ἡ τελευταία δέν εἶναι ἔκφραση τοῦ πρώτου, ἀλλά ἀντίστροφα. Μέ τήν ἴδια ἔννοια ἄγγλοι σοσιαλιστές λένε: «Χρειαζόμαστε τό κεφάλαιο, ὄχι ὅμως τόν καπιταλιστή»*. Ὁταν ὅμως βγάζουν ἀπό τή μέση τόν καπιταλιστή, τότε στεροῦν ἀπό τοὺς ὅρους δουλιᾶς τόν χαρακτήρα νά εἶναι κεφάλαιο.

{Ὁ συγγραφέας τῶν «Observations on certain Verbal Disputes», ὁ Μπαίηλυ καί οἱ ἄλλοι, παρατηροῦν ὅτι οἱ λέξεις «value, valeur»** ἐκφράζουν μιάν ιδιότητα πού ἀνήκει στά πράγματα. Στήν πραγματικότητα ἐκφράζουν ἀνέκαθεν μόνο τήν ἀξία χρήσης τῶν πραγμάτων γιά τόν ἄνθρωπο, τίς ιδιότητές τους, πού τά κάνουν ωφέλιμα ἢ εὐχάριστα γιά τόν ἄνθρωπο κλπ. Βρίσκεται στή φύση τοῦ ζητήματος ὅτι οἱ λέξεις «value, valeur, Wert» δέν μποροῦν νά ἔχουν ἐτυμολογικά ἄλλη προέλευση. Ἡ ἀξία χρήσης ἐκφράζει τή φυσική σχέση ἀνάμεσα στά πράγματα καί στοὺς ἀνθρώπους, στήν πραγματικότητα τήν ὕπαρξη τῶν πραγμάτων γιά τόν ἄνθρωπο. Ἡ ἀνταλλακτική ἀξία εἶναι μιὰ ἔννοια, πού μπολιάστηκε ἀργότερα — μέ τήν κοινωνική ἀνάπτυξη πού τή δημιούργησε — στή λέξη ἀξία = ἀξία χρήσης. Εἶναι ἡ κοινωνική ὕπαρξη τῶν πραγμάτων.

«Στά σανσκριτικά: “Wer, σημαίνει καλύπτω, προστατεύω”, ἀπ’ αὐτό οἱ λέξεις σέβομαι, τιμῶ, καί ἀγαπῶ, ἐκτιμῶ. Ἀπ’ αὐτό ἔχουμε τό παράγωγο ἐπίθετο Wertas, ἔξοχος, σεβάσμιος. Στά γοιθικά: wairth. Στά tudisque*** wert. Στά ἀγγλοσαξωνικά: weorth, worthy Ἡ Στά ὀλλανδικά: waard, waarding Στά ἀλαμανικά: werth Στά λιθουανικά: wertas. σεβάσμιος, πολύτιμος, ἀκριβός, ἀξιότιμος. Στά σανσκριτικά: wertis Στά λατινικά: virtus Στά γοιθικά: wairthi Στά γερμανικά: werth » [Chavée, «Essai d’ étymologie philosophique». Bruxelles. 1844. σελ. 176].

Ἡ ἀξία τοῦ πράγματος εἶναι τώντι ἡ δική του virtus ****, ἐνῶ ἡ

* Βλέπε σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 360/361.

** Τιμή, ἀξία.

*** Ἀρχαία γερμανικά.

**** Δύναμη, καλή ιδιότητα.

άνταλλακτική του αξία είναι πέρα για πέρα ανεξάρτητη από τις εμπράγματα ιδιότητές του.

Στά σανσκριτικά: «Wal = καλύπτω, στεριώνω. Στά λατινικά: vallo*, valeo**, vallus***: καλυμμένος και όχυρωμένος, valor είναι ή ίδια ή δύναμη». 'Από δῶ valeur, value. «Σύγκρινε μέ τό γερμανικό Wal, Walle, walte Στά άγγλικά: wall, wield» (στό ίδιο, σελ. 70^[76]).

’Ο Χότζκιν περνάει ύστερα στό πάγιο κεφάλαιο. Είμαι παραγμένη παραγωγική δύναμη και στην εξέλιξη του στη μεγάλη βιομηχανία είναι ένα όργανο, τό οποίο δημιούργησε για τόν έαυτό της ή κοινωνική εργασία.

’’Οσο για τό πάγιο κεφάλαιο:

«’Ολα τά εργαλεία και οί μηχανές είναι τό προϊόν εργασίας» (σελ. 14). «’Οσον καιρό δέν είναι παρά μόνο τό αποτέλεσμα προγενέστερης εργασίας και δέν χρησιμοποιούνται ανάλογα από εργάτες, δέν αντικατασταίνουν τή δαπάνη πού απαιτήσε ή παραγωγή τους... Τά περισσότερα άπ’ αυτά χάνουν σέ αξία, όταν μένουν άχρησιμοποίητα μεγάλο χρονικό διάστημα... Τό πάγιο κεφάλαιο άντλει τήν ώφελιμότητά του όχι από τήν παρωχημένη, αλλά από τήν τωρινή εργασία και άποφέρει στον κάτοχό του κέρδος, όχι για τόν λόγο ότι έχει άποθεματοποιηθεί, αλλά για τόν λόγο ότι είναι ένα μέσο για νά άποκτηθεί έξουσία πάνω σέ εργασία» (σε. 14, 15).

’Εδῶ κατανοήθηκε έπιτέλους σωστά ή φύση του κεφαλαίου.

[879] «Τί άποφέρουν τά εργαλεία, όταν έχουν κατασκευαστεί; Τίποτα. ’Αντίθετα, αρχίζουν νά σκουριάζουν ή νά σαπίζουν, όταν δέν χρησιμοποιούνται από τήν εργασία» (σελ. 15). «Τό, άν ένα εργαλείο πρέπει νά θεωρείται ή όχι παραγωγικό κεφάλαιο, εξαρτιέται ολότελα από τό άν χρησιμοποιείται ή όχι από παραγωγικούς εργάτες» (σελ. 15, 16).

«Μπορεί εύκολα νά κατανοηθεί, γιατί... ό κατασκευαστής μιās όδοϋ πρέπει νά πάρει κάτι από τό κέρδος πού άποκομίζει από τήν όδό εκείνος μόνο πού τή χρησιμοποιεί. Δέν καταλαβαίνω όμως, γιατί τό συνολικό κέρδος από τήν όδό πρέπει νά πηγαίνει στην ίδια τήν όδό και νά τό ιδιοποιούνται μέ τήν όνομασία κέρδος για τό κεφάλαιό τους μιά σειρά από πρόσωπα πού οϋτε κατασκευάζουν, οϋτε χρησιμοποιούν τήν όδό» (σελ. 16).

«Τό τεράστιο όφελος από τήν άτμομηχανή δέν εξαρτιέται από τό άποθεματοποιημένο σίδηρο και ξύλο, αλλά από τήν πρακτική και ζωντανή γνώση των φυ-

* Περιβάλλω μέ ένα πρόχωμα, όχυρώνω, υπερασπίζω.

** Δυνατός, ισχυρός.

*** ’Ενα πρόχωμα.

σικῶν δυνάμεων, πού δίνει τή δυνατότητα σέ μερικούς ἀνθρώπους νά κατασκευάζουν τήν ἀτμομηχανή καί σέ ἄλλους νά τήν χρησιμοποιοῦν» (σελ. 17).

«Χωρίς γνώσεις δέν θά μπορούσαν νά ἐφευρευθοῦν» (οἱ μηχανές) «χωρίς τήν ἐπιδεξιότητα καί τήν ἐπιτηδειότητα τῶν χειρῶν τῶν μηχανουργῶν δέν θά μπορούσαν νά κατασκευαστοῦν, καί χωρίς τήν ἐπιδεξιότητα καί τήν ἐργασία δέν θά μπορούσαν νά χρησιμοποιηθοῦν παραγωγικά. Ἡ γνώση, ἡ ἐπιδεξιότητα καί ἡ ἐργασία εἶναι οἱ μοναδικοί συντελεστές, στίς ὁποῖες ὁ καπιταλιστής μπορεῖ νά στηρίξει μιᾶ ἀξίωση νά πάρει ἕνα μερίδιο ἀπό τό προϊόν» (σελ. 18).

«Ἄφου πρῶτα» (ὁ ἄνθρωπος) «κληρονόμησε τή γνώση πολλῶν γενεῶν, καί ὅταν ζεῖ στριμωγμένος κατὰ μεγάλες μάζες, τότε εἶναι σέ θέση νά συμπληρώνει μέ τίς πνευματικές του ιδιότητες τήν ἐργασία τῆς φύσης» (στό ἴδιο).

«Ἡ παραγωγική ἐργασία μιᾶς χώρας δέν ἐξαρτιέται ἀπό τήν ποσότητα, ἀλλά ἀπό τήν ποιότητα τοῦ πάγιου κεφαλαίου... Τό πάγιο κεφάλαιο, στήν ἀποτελεσματικότητά του σάν μέσο νά διατρέφει καί νά συντηρεῖ ἀνθρώπους, ἐξαρτιέται ὀλοκληρωτικά ἀπό τήν ἐπιδεξιότητα τῶν ἐργατῶν, καί γι' αὐτό ἡ παραγωγική ἐργασία μιᾶς χώρας, ὅσον ἀφορᾷ τό πάγιο κεφάλαιο, εἶναι ἀνάλογη μέ τή γνώση καί τήν ἐπιδεξιότητα τοῦ πληθυσμοῦ» (σελ. 19, 20).

[ε] Τόκος ἀπό τόν τόκο. Ἡ βασισμένη σ' αὐτόν πτώση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους¹⁷⁷⁾

«Μιά πεταχτή κιόλας ματιά πρέπει νά δείχνει ὅτι τό ἀπλό κέρδος δέν μειώνεται, ἀλλά αὐξάνεται μέ τήν πρόοδο τῆς κοινωνίας. Αὐτό θά πεῖ ὅτι ἡ ἴδια ποσότητα ἐργασίας, πού σέ ἕνα προηγούμενο χρονικό διάστημα παρήγε 100 κουάρτερ σιτάρι ἢ 100 ἀτμομηχανές, θά παράγει σήμερα κάτι παραπάνω... Πράγματι βρίσκουμε ὅτι σήμερα στή χώρα αὐτή ζεῖ πλουσιοπάροχα ἀπό τό κέρδος ἕνας πολύ μεγαλύτερος ἀπό πρὶν ἀριθμός προσώπων. Ὡστόσο εἶναι φανερό, ὅτι καμιά ἐργασία, καμιά παραγωγική δύναμη, καμιά ὀξύνοια καί καμιά τέχνη δέν μπορεῖ νά ἱκανοποιήσει τίς καταπληκτικές ἀξιώσεις τοῦ σύνθετου τόκου "Ὅλα ὅμως τά ἀποταμιεύματα γίνονται ἀπό τό εἰσόδημα τοῦ καπιταλιστή» (δηλαδή ἀπό τό ἀπλό κέρδος), «ἔτσι ὥστε οἱ ἀξιώσεις αὐτές νά ἐγείρονται πράγματι μόνιμα καί ἡ παραγωγική δύναμη τῆς ἐργασίας νά ἀρνεῖται τό ἴδιο μόνιμα νά τίς ἱκανοποιεῖ. Γι' αὐτό δημιουργεῖται μόνιμα ἕνα εἶδος ἐξισορροπησης»¹⁷⁸⁾ (στό ἴδιο, σελ. 23).

Λογουχάρη, ἕνα κεφάλαιο 100 λ. μέ ἐπιτόκιο 10% θά ἔφτανε, στήν περίπτωση, στήν ὁποία θά συσσωρευόταν πάντα τό κέρδος μέσα σέ 20 χρόνια, τίς 673 λιρ. περίπου ἢ, ἄς ποῦμε, τίς 700 λιρ. μιᾶ καί ἐδῶ δέν παίζει κανένα ρόλο τό λίγο σύν ἢ πλήν. Ἄρα τό κεφάλαιο θά εἶχε ἐπταπλασιαστεῖ μέσα σέ 20 χρόνια. Μέ βάση τήν κλίμακα αὐτή, ἂν ὁ τόκος ἦταν μόνον ἀπλός, θά ἔπρεπε νά ἀποφέρει 30% μέσα σ' ἕνα χρόνο ἀντί 10%, ἕνα τρεῖς φορές μεγαλύτερο κέρδος, καί ὅσο περισσότερο θά προχωρούσαμε στά χρόνια καί θά λογαριάζαμε μέ βάση τόν

άπλό τόκο για τόν κάθε χρόνο, τότε θά ανέβαινε τό έπιτόκιο ή τό ποσοστό του κέρδους σέ άκόμα μεγαλύτερο βαθμό και πάντοτε τόσο πιά γρήγορα όσο μεγαλύτερο θά γίνεται τό κεφάλαιο.

Πράγματι όμως ή καπιταλιστική συσσώρευση δέν είναι καθόλου κάτι τό διαφορετικό από τήν έπαναμετατροπή τόκου σέ κεφάλαιο (μιά και έδω για τόν σκοπό μας, δηλαδή για τόν σκοπό αυτού του λογαριασμού ο τόκος και τό κέρδος ταυτίζονται). Έπομένως τόκος από τόν τόκο. Σήμερα είναι ένα κεφάλαιο 100 λιρ. Τό κεφάλαιο αυτό παράγει 10 κέρδος (ή τόκο). Αυτά τά 10 προσθεμένα στό κεφάλαιο γίνονται 110, αυτό είναι τώρα τό κεφάλαιο. Ο τόκος λοιπόν από τό κεφάλαιο αυτό δέν είναι μόνο τόκος ενός κεφαλαίου 100 λιρ. αλλά τόκος ενός κεφαλαίου 100 + ενός τόκου 10. Έπομένως είναι σύνθετος τόκος. Έτσι στό τέλος του δεύτερου χρόνου $(100K + 10T) + 10T + 1T = (100K + 10T) + 11T = 121$. Αυτό είναι τώρα τό κεφάλαιο στην αρχή του τρίτου χρόνου. Ο τρίτος χρόνος $(100K + 10T) + 11T + 12\frac{1}{10}T$. Έτσι ως τό τέλος του τρίτου χρόνου τό κεφάλαιο έφτασε τίς $133\frac{1}{10}$ λ.

[880] Έτσι αποκτούμε τόν παρακάτω πίνακα:

	Κεφάλαιο	Τόκος	Συνολικά
Πρώτος χρόνος	100	10	110
Δεύτερος χρόνος $100 + 10$	$= 110$	$10 + 1'$	121
		(Μέ τόν τόνο δίνουμε τόν τό- κο από τόν τόκο)	
Τρίτος χρόνος $100 + 20 + 1$	$= 121$	$10 + 2' + \frac{1}{10}'$	$133\frac{1}{10}$
Τέταρτος χρόνος $100 + 30 + 3\frac{1}{10}$	$= 133\frac{1}{10}$	$10 + 3\frac{31}{100}'$	$146\frac{41}{100}$
Πέμπτος χρόνος $100 + 40 + 6\frac{41}{100}$	$= 146\frac{41}{100}$	$10 + 4\frac{641}{1000}'$	$161\frac{51}{1000}$

κλπ.

Τό δεύτερο χρόνο περιέχει τό κεφάλαιο 10 τόκο (άπλό).

Τόν τρίτο χρόνο περιέχει τό κεφάλαιο 21 τόκο.

Τόν τέταρτο χρόνο περιέχει τό κεφάλαιο $33\frac{1}{10}$ τόκο.

Τόν πέμπτο χρόνο περιέχει τό κεφάλαιο $46\frac{41}{100}$ τόκο.

Τόν έκτο χρόνο περιέχει τό κεφάλαιο $61\frac{51}{1000}$ τόκο.

Τόν έβδομο χρόνο περιέχει τό κεφάλαιο $77 \frac{1561}{10.000}$ τόκο.

Τόν ὄγδοο χρόνο περιέχει τό κεφάλαιο 94 $\frac{87.171}{100.000}$ τόκο.

Τόν ἑνατο χρόνο περιέχει τό κεφάλαιο 114 $\frac{358.881}{1.000.000}$ τόκο.

Μ' ἄλλα λόγια, τόν ἑνατο χρόνο τό μισό καί πάνω τοῦ κεφαλαίου [πού θά ἔχει φθάσει τίς 214,358881 λιρ.]* ἀποτελεῖται ἤδη ἀπό τόκους, καί ἔτσι τό μέρος τοῦ κεφαλαίου πού ἀποτελεῖται ἀπό τόκο αὐξάνει μέ γεωμετρική πρόοδο.

Ἔχουμε δεῖ ὅτι σέ 20 χρόνια τό κεφάλαιο θά ἐπταπλασιαζόταν, ἐνῶ ἀκόμα, σύμφωνα καί μέ τίς πιό «ἀκραῖες» ὑποθέσεις τοῦ Μάλθους, ὁ πληθυσμός μπορεῖ νά διπλασιαστεῖ μόνο σέ 25 χρόνια. Ἀλλά ἄς πούμε ὅτι διπλασιάζεται μέσα σέ 20 χρόνια, καί ἐπομένως ὅτι καί ὁ ἐργατικός πληθυσμός διπλασιάζεται στό χρονικό αὐτό διάστημα. Ἄν ὑπολογίσουμε τό μέσο ἐτήσιο ἀποτέλεσμα, τότε ὁ τόκος θά ἔπρεπε νά εἶναι 30% τό χρόνο, δηλαδή 3 φορές μεγαλύτερος ἀπ' ὅ,τι εἶναι. Ἄν ὅμως ὑποθέσουμε ὅτι τό ποσοστό τῆς ἐκμετάλλευσης ἔμεινε ἴδιο, τότε ὁ διπλασιασμένος μέσα σέ 20 χρόνια πληθυσμός (καί κατά τή διάρκεια μεγάλου μέρους αὐτῶν τῶν 20 χρόνων ἡ νέα γενεά δέν εἶναι ἀκόμα ἱκανή γιά ἐργασία. Εἶναι ζήτημα ἂν θά εἶναι ἱκανή γιά δουλιά ἢ μισή νέα γενεά, παρά τήν ἀπασχόληση τῶν παιδιῶν) θά μπορούσε νά προσφέρει μόνο δύο φορές περισσότερη πρόσθετη ἐργασία, ὄχι ὅμως τρεῖς φορές περισσότερη.

Τό ποσοστό τοῦ κέρδους (ἐπομένως καί τό ὕψος τοῦ τόκου) καθορίζεται:

1) Ὄταν προϋποτεθεῖ ἀμετάβλητος ὁ βαθμός ἐκμετάλλευσης: καθορίζεται ἀπό τόν ἀριθμό τῶν ἀπασχολούμενων ἐργατῶν, ἀπό τήν ἀπόλυτη μάζα τῶν χρησιμοποιούμενων ἐργατῶν, ἐπομένως ἀπό τήν αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ. Παρ' ὅλον ὅτι μεγαλώνει ἡ μάζα αὐτή, μικραίνει σέ σχέση μέ τό συνολικό ποσό τοῦ χρησιμοποιημένου κεφαλαίου, πού αὐξάνει μέ τή συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου καί μέ τή βιομηχανική ἀνάπτυξη (ἄρα πέφτει τό ποσοστό τοῦ κέρδους, ὅταν μένει ἀμετάβλητος ὁ βαθμός ἐκμετάλλευσης). Φυσικά δέν κατεβαίνει ἡ ἰδέα στόν πληθυσμό νά αὐξάνει μέ τήν ἴδια γεωμετρική πρόοδο, πού αὐξάνει τό κεφάλαιο μέ τόν σύνθετο τόκο. Ἡ αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ σέ μιάν ὀρισμένη βαθμίδα τῆς βιομηχανικῆς ἀνάπτυξης, ἐξηγεῖ τήν αὐξηση τῆς μάζας τῆς

* Οἱ λέξεις μέσα στίς ἀγκύλες ὑπάρχουν στή ρωσική ἐκδόση. — Σημ. μετ.

ύπεραξίας και του κέρδους, ταυτόχρονα όμως εξηγεί και την πτώση του ποσοστού του κέρδους.

2) Καθορίζεται από το απόλυτο μέγεθος της κανονικής εργάσιμης ημέρας, δηλαδή από την αύξηση του ποσοστού της ύπεραξίας. Μπορεί επομένως το ποσοστό του κέρδους να αυξηθεί με την παράταση του χρόνου εργασίας πέρα από το όριο της κανονικής εργάσιμης ημέρας. Ωστόσο ο χρόνος εργασίας έχει τά φυσικά και — σιγά-σιγά — τά κοινωνικά του όρια. Είναι έξω από κάθε συζήτηση ότι στο μέτρο που οι εργάτες θέτουν σε κίνηση περισσότερο κεφάλαιο, αυτό το ίδιο τό κεφάλαιο εξουσιάζει [881] περισσότερο απόλυτο χρόνο εργασίας.

3) Όταν η κανονική εργάσιμη ημέρα μένει ίδια, η πρόσθετη εργασία μπορεί να αυξηθεί σχετικά με τη συντόμευση του αναγκαίου χρόνου εργασίας και με το φτήναιμα των μέσων συντήρησης που μπαίνουν στην κατανάλωση του εργάτη, ανάλογα με την ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης της εργασίας. Αυτή η ίδια ή ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης όμως μειώνει το μεταβλητό κεφάλαιο σε σχέση με το σταθερό. Είναι από φυσική άποψη αδύνατο ο πρόσθετος χρόνος εργασίας, λ.χ. 2 ανθρώπων, να μπορεί να αντικαταστήσει τον πρόσθετο χρόνο εργασίας 20 ανθρώπων με οποιαδήποτε παράταση του απόλυτου ή του σχετικού πρόσθετου χρόνου εργασίας, έτσι ώστε να είναι ίσος με τον πρόσθετο χρόνο εργασίας των 20. Αν οι 20 άνθρωποι εργάζονται μόνο 2 ώρες πρόσθετο χρόνο εργασίας, προσφέρουν κάθε μέρα 40 ώρες πρόσθετης εργασίας, ενώ όλη η διάρκεια της ζωής και των 2 μαζί ανθρώπων είναι 48 ώρες τη μέρα.

Η αξία της εργατικής δύναμης δεν πέφτει στην ίδια αναλογία που ανεβαίνει η παραγωγική δύναμη της εργασίας ή του κεφαλαίου. Αυτή ή άνοδος της παραγωγικής δύναμης ανεβάζει και σε όλους τους κλάδους που δεν παράγουν ζωτικής σημασίας αγαθά (άμεσα ή έμμεσα) τη σχέση του σταθερού προς το μεταβλητό κεφάλαιο, χωρίς να επιφέρει οποιαδήποτε αλλαγή στην αξία της εργασίας. Η ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης δεν είναι ισόμετρη. Από τη φύση της ή κεφαλαιοκρατική παραγωγή αναπτύσσει γρηγορότερα τη βιομηχανία από τη γεωργία. Αυτό δεν προκύπτει από τη φύση του εδάφους, αλλά από το ότι το έδαφος χρειάζεται άλλες κοινωνικές σχέσεις, για να γίνει ή εκμετάλλευσή του σύμφωνα με τη φύση του. Η καπιταλιστική παραγωγή καταπιάνεται με τη γη, αφού πρώτα ή επίδρασή της την έχει εξαντλήσει και έχει καταστρέψει τά φυσικά χαρίσματά της. Έδω προστίθεται τό γεγονός ότι, λόγω της γαιοκτησίας, τά γεωργικά προϊόντα πληρώνονται ακριβότερα σε σχέση με τά άλλα έμπορεύματα,

ἐπειδὴ πληρώνονται στήν ἀξία τους καί δέν συμπιέζονται στίς τιμές κόστους. Ἀποτελοῦν ὅμως τό κύριο συστατικό μέρος τῶν ζωτικῆς σημασίας ἀγαθῶν. Προστίθεται ἀκόμα ὅτι λόγω τοῦ νόμου τοῦ συναγωνισμού, ἂν ἡ ἐκμετάλλευση τοῦ $\frac{1}{10}$ τῆς γῆς εἶναι πιό ἀκριβή, τότε καί τά ὑπόλοιπα $\frac{9}{10}$ τῆς γῆς συγκαταλέγονται «τεχνητά» σ' αὐτή τή γῆ μέ τήν σχετική ἀφορία.

Γιά νά μένει μέ τή συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου ἀμετάβλητο τό ποσοστό τοῦ κέρδους, θά ἔπρεπε τό ποσοστό αὐτό νά αὐξάνει στήν πραγματικότητα. Ἐφόσον τό κεφάλαιο ἀπόφερε 10% πρόσθετη ἐργασία, ὁ ἴδιος ὁ ἐργάτης θά ἔπρεπε ἀπό τή στιγμή πού θά συσσωρεύονται τόκοι τῶν τόκων καί πού γι' αὐτό θά μεγάλωνε τό χρησιμοποιούμενο κεφάλαιο, μέ τήν πρόοδο τοῦ σύνθετου τόκου νά ἀποφέρει τό τριπλάσιο, τό τετραπλάσιο, τό πενταπλάσιο, πράγμα πού ἀποτελεῖ ἀνοησία.

Ἡ μάζα τοῦ κεφαλαίου, πού θέτει σέ κίνηση ὁ ἐργάτης καί πού τήν ἀξία του τή διατηρεῖ καί τήν ἀναπαράγει μέ τήν ἐργασία του, εἶναι ἐντελῶς διαφορετική ἀπό τήν ἀξία πού προσθέτει, ἐπομένως καί ἀπό τήν ὑπεραξία. Ἄν ἡ μάζα τοῦ κεφαλαίου εἶναι 1000 καί ἡ προσθεμένη ἐργασία 100, τότε τό ἀναπαραγμένο κεφάλαιο εἶναι 1100. Ἄν ἡ μάζα τοῦ κεφαλαίου εἶναι 100, καί ἡ προσθεμένη ἀξία 20, τότε τό ἀναπαραγμένο κεφάλαιο εἶναι 120. Τό ποσοστό τοῦ κέρδους εἶναι στήν πρώτη περίπτωση 10% καί στή δεύτερη 20%. Καί ὅμως ἀπό τά 100 μποροῦν νά συσσωρευτοῦν περισσότερα παρά ἀπό τά 20. Καί ἔτσι συνεχίζει νά κυλάει ὁ ροῦς τοῦ κεφαλαίου {δέν παίρνομε ὑπόψη μας τήν ὑποτίμησή του ἐξαιτίας τῆς ἀνάπτυξης τῆς παραγωγικῆς δύναμης} — ἢ συνεχίζεται ἡ «συσσώρευσή» του — ἀνάλογα μέ τήν φόρα πού ἤδη ἔχει καί ὄχι ἀνάλογα μέ τό ὕψος τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους. Ἐτσι ἐξηγεῖται ἡ αὐξηση τῆς συσσώρευσης — ὡς πρός τή μάζα της — παρά τήν πτώση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους, ἀνεξάρτητα ἀπό τό γεγονός ὅτι, μέ ἀνερχόμενη τήν παραγωγικότητα, μπορεῖ νά συσσωρεύεται ἕνα μεγαλύτερο μέρος τοῦ εἰσοδήματος, ἀκόμα καί ὅταν τό εἰσόδημα πέφτει, ἀπό ἐκεῖνο πού μπορεῖ νά συσσωρεύεται μέ ἕνα μεγάλο ποσοστό τοῦ κέρδους, μέ μικρότερη ὅμως τήν παραγωγικότητα. Ἐνα ὑψηλό ποσοστό τοῦ κέρδους — ἐφόσον βασιίζεται σ' ἕνα ὑψηλό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας — εἶναι δυνατό: ὅταν ὁ ἐργάσιμος χρόνος εἶναι πολύ μέγανος, παρά τό γεγονός ὅτι ἡ ἐργασία εἶναι λιγότερο παραγωγική. Εἶναι δυνατό, γιατί οἱ ἀνάγκες τοῦ ἐργάτη εἶναι πολύ μικρές, ἐπομένως καί τό κατώτατο ὄριο τοῦ μισθοῦ, παρά τό γεγονός ὅτι ἡ ἐργασία εἶναι λιγότερο παραγωγική. Στήν πενιχρότητα τοῦ κατώτερου ὀρίου θά ἀνταποκρίνεται ἡ μικρή ἀποδοτικότητα τῆς ἐργασίας. Καί στίς δύο

περιπτώσεις τό κεφάλαιο συσσωρεύει μέ βραδύτητα, παρά τό ύψηλό ποσοστό του κέρδους. Ὁ πληθυσμός μένει στάσιμος, καί ὁ χρόνος ἐργασίας πού κοστίζει τό προϊόν εἶναι μέγας, παρ' ὄλον ὅτι εἶναι μικρός ὁ μισθός πού πληρώνεται στον ἐργάτη.

[882] Τήν πτώση του ποσοστού του κέρδους, παρά τό γεγονός ὅτι μένει ἀμετάβλητο τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας, ἀκόμα καί ὅταν ἀνεβαίνει τό ποσοστό τῆς, τήν ἔχω ἐξηγήσει μέ τό γεγονός ὅτι τό μεταβλητό κεφάλαιο μειώνεται σέ σχέση μέ τό σταθερό, δηλαδή ἡ τωρινή ζωντανή ἐργασία σέ σχέση μέ τήν παρωχημένη ἐργασία πού χρησιμοποιεῖται καί ἀναπαράγεται. Ὁ Χότζκιν καί ὁ συγγραφέας του φυλλαδίου μέ τόν τίτλο «The Source and Remedy of the National Difficulties» ἐξηγοῦν τήν πτώση του ποσοστού του κέρδους μέ τό ὅτι εἶναι ἀδύνατο γιά τόν ἐργάτη νά ἀνταποκρίνεται στίς ἀπαιτήσεις του σύνθετου τόκου, δηλαδή στίς ἀπαιτήσεις τῆς συσσώρευσης του κεφαλαίου:

«Καμιά ἐργασία, καμιά παραγωγική δύναμη, καμιά ὀξύνοια καί καμιά τέχνη δέν μπορεῖ νά ἱκανοποιήσει τίς καταθλιπτικές ἀπαιτήσεις του σύνθετου τόκου. Ὅλη ὅμως ἡ οἰκονομία γίνεται ἀπό τό εἰσόδημα του καπιταλιστή» (δηλαδή ἀπό τό ἀπλό κέρδος), «ἔτσι ὥστε οἱ ἀπαιτήσεις αὐτές νά προβάλλονται διαρκῶς, ἡ δέ παραγωγική δύναμη τῆς ἐργασίας ἐξίσου διαρκῶς νά ἀρνεῖται νά τίς ἱκανοποιεῖ. Γι' αὐτό ἀποκατασταίνεται διαρκῶς ἓνα εἶδος ἐξισορρόπησης» (στό ἴδιο, σελ. 23).

Σύμφωνα μέ τό γενικότερο νόημα, ὅλο αὐτό καταλήγει στό ἴδιο πράγμα. Ὅταν λέω ὅτι τό ποσοστό του κέρδους μειώνεται μέ τή συσσώρευση, ἐπειδή τό σταθερό κεφάλαιο αὐξάνει σέ σχέση μέ τό μεταβλητό, αὐτό θά πεῖ ὅτι, ἂν παραβλέψουμε τή συγκεκριμένη μορφή τῶν μερῶν του κεφαλαίου, τό χρησιμοποιούμενο κεφάλαιο αὐξάνει σέ σχέση μέ τή χρησιμοποιούμενη ἐργασία. Τό κέρδος δέν πέφτει, ἐπειδή τόν ἐργάτη τόν ἐκμεταλλεύονται λιγότερο, ἀλλά ἐπειδή χρησιμοποιεῖται γενικά λιγότερη ἐργασία σέ σχέση μέ τό χρησιμοποιούμενο κεφάλαιο.

Ἄς ὑποθέσουμε λ.χ. ὅτι ἡ σχέση του μεταβλητοῦ καί του σταθεροῦ κεφαλαίου εἶναι = 1:1. Στήν περίπτωση αὐτή, ἂν τό συνολικό κεφάλαιο = 1000, τό σ = 500 καί τό μ = 500, καί ἂν τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας = 50%, τότε τό 50% του 500 = $50 \times 5 = 250$. Ἔτσι τό ποσοστό

του κέρδους γιά τά 1.000 δίνει ἓνα κέρδος = $250 = \frac{250}{1.000} = \frac{25}{100} =$

$$\frac{1}{4} = 25\%.$$

Ἄν τὸ συνολικὸ κεφάλαιο = 1000 καὶ τὸ $\sigma = 750$, τότε τὸ $\mu = 250$.
 Στὴν περίπτωση αὐτὴ μέ 50% [τὸ ποσοστὸ τῆς ὑπεραξίας] οἱ 250
 δίνουν 125. Ὅμως $\frac{125}{1.000} = \frac{1}{8} = 12\frac{1}{2}\%$.

Ὅμως στὴ δεύτερη περίπτωση ἡ χρησιμοποιούμενη ζωντανὴ ἐργασία, συγκρινόμενη μέ τὴν χρησιμοποιούμενη ἐργασία τῆς πρώτης περίπτωσης εἶναι μικρότερη, ἂν παραδεχθούμε ὅτι ὁ μισθὸς ἐργασίας γιὰ τὸν ἕνα ἐργάτη = 25 λιρ. τὸ χρόνο. Στὴν πρώτη περίπτωση μέ 500 λιρ. μισθοὺς οἱ ἐργάτες = 20. Στὴ δεύτερη περίπτωση μέ 250 λιρ. μισθοὺς οἱ ἐργάτες = 10. Τὸ ἴδιο κεφάλαιο τῶν 1000 λιρ. χρησιμοποιεῖ 20 ἐργάτες στὴ μιά περίπτωση καὶ μόνο 10 στὴν ἄλλη. Στὴν πρώτη περίπτωση ἡ σχέση τῆς μάζας τοῦ κεφαλαίου πρὸς τὸν ἀριθμὸ τῶν ἡμερῶν ἐργασίας εἶναι ἴδια μέ τὴ σχέση 1000:20, στὴ δεύτερη περίπτωση ἴδια μέ τὴ σχέση 1000:10. Στὸν καθένα ἀπὸ τοὺς 20 ἐργάτες ἀναλογεῖ στὴν πρώτη περίπτωση ἡ χρησιμοποίησις ἑνὸς κεφαλαίου (σταθεροῦ καὶ μεταβλητοῦ μαζί) 50 λιρ. (γιατί $20 \times 50 = 500 \times 2 = 1000$). Στὴ δεύτερη περίπτωση στὸν κάθε ἐργάτη ἀναλογεῖ ἡ χρησιμοποίησις κεφαλαίου 100 λιρ. (γιατί $10 \times 10 = 1000$). Ἐπομένως καὶ στίς δύο περιπτώσεις εἶναι ἴσο τὸ ποσοστὸ τοῦ κεφαλαίου, πού διατίθεται σάν μισθὸς γιὰ τὸν κάθε ξεχωριστὸ ἐργάτη.

Ὁ τύπος πού δίνω περιέχει μιά νέα ἐξήγησις γιατί μέ τὴ συσσώρευσις ἀναλογοῦν λιγότεροι ἐργάτες στὴν ἴδια μάζα κεφαλαίου ἢ, πράγμα πού εἶναι τὸ ἴδιο, γιατί μιά μεγαλύτερη μάζα κεφαλαίου ἀναλογεῖ στὴν ἴδια ἐργασία. Εἴτε πῶ λοιπὸν ὅτι 1 ἐργάτης ἀναλογεῖ σέ ἕνα κεφάλαιο 50, πού χρησιμοποιήθηκε στὴ μιά περίπτωση, καὶ 1 ἐργάτης σέ ἕνα κεφάλαιο 100, πού χρησιμοποιήθηκε στὴν ἄλλη περίπτωση, δηλαδή μόνο $\frac{1}{2}$ ἐργάτης σέ ἕνα κεφάλαιο 50, εἴτε ἐπομένως πῶ ὅτι στὴ μιά περίπτωση ἀναλογεῖ 1 ἐργάτης σέ ἕνα κεφάλαιο 50, καὶ στὴν ἄλλη περίπτωση $\frac{1}{2}$ ἐργάτης σ' ἕνα κεφάλαιο 50, εἴτε πῶ, ὅτι στὴ μιά περίπτωση ἕνα κεφάλαιο 50 ἀναλογεῖ σέ 1 ἐργάτη καὶ στὴν ἄλλη περίπτωση ἕνα κεφάλαιο 50×2 ἀναλογεῖ σέ 1 ἐργάτη, εἶναι τὸ ἴδιο πράγμα.

Αὐτὸς ὁ τελευταῖος τύπος εἶναι λοιπὸν ἐκεῖνος πού χρησιμοποίησαν ὁ Χότζκιν κ.ἄ. Σύμφωνα μ' αὐτοὺς συσσώρευσις θά πεῖ γενικὰ νά ἀπαιτεῖς τόκο ἀπὸ τὸν τόκο, ὅτι δηλαδή στὸν ἴδιο ἐργάτη ἀναλογεῖ περισσότερο κεφάλαιο, καὶ ὅτι ἀνάλογα μέ τὸ μέγεθος τοῦ κεφαλαίου, πού ἀναλογεῖ σ' αὐτόν, πρέπει τώρα νά προσφέρει περισσότερη πρόσθετη ἐργασία. Μιά καὶ τὸ ἀναλογοῦν σ' αὐτόν κεφάλαιο αὐξάνει ἀνάλογα

μέ τον σύνθετο τόκο, ενώ ο χρόνος εργασίας του έχει πολύ καθορισμένα όρια, πού μπορούν μάλιστα να συμπιεστούν σχετικά από «μή παραγωγικές δυνάμεις» (no productive powers), ανάλογα με τις απαιτήσεις αυτού του σύνθετου τόκου, δημιουργείται διαρκώς ένα είδος εξισορρόπησης. Το «άπλο κέρδος» μένει τό ίδιο ή μάλλον αυξάνει. (Πρόκειται στην πραγματικότητα για τήν πρόσθετη εργασία ή για τήν υπεραξία). Αυτό όμως πού μέ τή συσσώρευση του κεφαλαίου κρύβεται μέ τή μορφή του άπλου τόκου είναι ο σύνθετος τόκος.

[883] Είναι ακόμα σαφές ότι: "Αν ο σύνθετος τόκος = συσσώρευση, τότε — αν παραβλέψουμε τό απόλυτο όριο τής συσσώρευσης — αυτός ο σχηματισμός τόκου εξαρτιέται από τήν έκταση, τήν έντατικότητα κλπ. του ίδιου του προτσές συσσώρευσης, δηλαδή από τόν τρόπο παραγωγής. Ο σύνθετος τόκος είναι μάλλον μόνο ιδιοποίηση ξένου κεφαλαίου (ξένης ιδιοκτησίας) μέ τή μορφή του τόκου, όπως γίνονταν στη Ρώμη και γενικά μέ τή τοκογλυφία.

Η αντίληψη του Χότζκιν είναι τούτη. Στην αρχή αναλογούν λ.χ. στον ένα εργάτη 50 λιρ. κεφάλαιο, στο οποίο ο εργάτης αποφέρει λ.χ. 25% κέρδος. Αργότερα, λόγω τής μετατροπής ενός μέρους του τόκου σε κεφάλαιο, και αυτό επαναλαμβάνεται βαθμηδόν, αναλογούν 200 λιρ. κεφάλαιο στον εργάτη. "Αν ο ετήσιος τόκος των 50% κεφαλαιοποιόταν πάντα ολόκληρος, τότε τό προτσές αυτό θα ολοκληρωνόταν σε λιγότερα από τέσσερα χρόνια. Ο εργάτης, όπως αποφέρει για ένα κεφάλαιο 50 λιρ. κέρδος 25 λιρ. τώρα πρέπει να αποφέρει για ένα κεφάλαιο 200 λιρ. κέρδος 100 λιρ. ή τέσσερις φορές περισσότερο. Αυτό όμως είναι αδύνατο να γίνει. Για να γίνει αυτό, θα έπρεπε, είτε να δουλέψει τετραπλάσιο χρόνο, δηλαδή 48 ώρες τήν ημέρα, αν στην αρχή δούλευε 12 ώρες, είτε, συνεπεία τής ανάπτυξης τής παραγωγικής δύναμης τής εργασίας, θα έπρεπε να πέσει τέσσερις φορές ή αξία τής εργασίας.

"Αν ή εργάσιμη ημέρα = 12 ώρες, ο ετήσιος μισθός εργασίας = 25 λ. και ο εργάτης αποφέρει 25 λ. κέρδος τόν χρόνο, τότε πρέπει ο εργάτης να εργάζεται τόσο χρόνο για τόν καπιταλιστή, όσο και για τόν εαυτό του. Δηλαδή 6 ώρες. Τή μισή εργάσιμη ημέρα. "Αν ο εργάτης πρέπει να αποφέρει στον καπιταλιστή 100 λιρ. κέρδος, τότε θα οφείλει μέσα σε 12 ώρες να εργαστεί 4X6 ώρες για τόν καπιταλιστή, πράγμα πού αποτελεί παραλογοισμό. Και αν υποθέσουμε ακόμα ότι ή εργάσιμη ημέρα παρατείνεται και γίνεται 15 ώρες, πάλι δέν μπορεί μέσα σε 15 ώρες να εργαστεί 24 ώρες. Και πολύ περισσότερο δέν μπορεί να εργαστεί 30 ώρες, πράγμα πού θα ήταν απαραίτητο, γιατί

θά ἐργαζόταν 24 ὥρες γιά τόν καπιταλιστή καί 6 γιά τόν ἑαυτό του. Ἄν ὀλόκληρο τόν χρόνο τῆς ἐργασίας τόν ἐργαζόταν γιά τόν καπιταλιστή, θά μπορούσε νά ἀποφέρει μόνο 50 λιρ. κέρδος, νά διπλασιάσει τόν τόκο, δηλαδή γιά ἓνα κεφάλαιο 200 λιρ. νά ἀποφέρει 50 λιρ. κέρδος, ἐνῶ ἀπόφερε 25 λιρ. γιά ἓνα κεφάλαιο 50 λιρ. Στήν τελευταία περίπτωση τό ποσοστό τοῦ κέρδους = 50%. Στήν πρώτη = 25%. Αὐτό ὅμως εἶναι κάτι πού δέν μπορεί νά γίνει, ἐπειδή ὁ ἐργάτης πρέπει νά ζήσει. Ὅσο κι ἂν ἀνέβει ἡ παραγωγική δύναμη τῆς ἐργασίας, ὅταν ἡ ἀξία 12 ὥρῶν εἶναι = 75 λιρ., ὅπως στό πιό πάνω παράδειγμα, τότε ἡ ἀξία 24 ὥρῶν = 2X75=150 λιρ. Καί ἐπειδή πρέπει νά ζήσει ὁ ἐργάτης, δέν μπορεί ποτέ νά ἀποφέρει κέρδος 150 λιρ. καί πολύ περισσότερο δέν μπορεί ν' ἀποφέρει κέρδος 200 λιρ. Ἡ πρόσθετη ἐργασία του εἶναι πάντα ἓνα μέρος τῆς ἐργάσιμης ἡμέρας του, ἀπό τό ὁποῖο ὅμως δέν συνάγεται καθόλου, ὅπως λέει ὁ κ. Ροντμπέρτους, ὅτι τό κέρδος δέν μπορεί ποτέ νά φτάσει τό 100%. Δέν μπορεί ποτέ νά εἶναι 100% ὑπολογιζόμενο σέ σχέση μέ ὀλόκληρη τήν ἐργάσιμη ἡμέρα (γιατί τό ἴδιοσυνυπολογίζεται σ' αὐτήν), μπορεί ὅμως πολύ ὡραία νά φτάσει τό 100% σέ σχέση μέ τό πληρωμένο μέρος τῆς ἐργάσιμης ἡμέρας.

Στό πιό πάνω παράδειγμα εἶναι λ.χ. 50%:

Κεφάλαιο σταθερό	Κεφάλαιο μεταβλητό	Ἵπεραξία	Ποσοστό τῆς ὑπεραξίας	Ποσοστό τοῦ κέρδους
25	25	25	100%	50%

Ἐδῶ ἡ μισή ἐργάσιμη ἡμέρα εἶναι κέρδος = τό $\frac{1}{3}$ τοῦ συνόλου.

[884] Ἄν ὁ ἐργάτης ἔδινε στόν καπιταλιστή τά $\frac{3}{4}$ τῆς ἐργάσιμης ἡμέρας, τότε θά εἴχαμε τό ἑξῆς:

Κεφάλαιο σταθερό	Κεφάλαιο μεταβλητό	Ἵπεραξία	Ποσοστό τῆς ὑπεραξίας	Ποσοστό τοῦ κέρδους
25	12 $\frac{1}{2}$			
Συνολικό κεφάλαιο				
37 $\frac{1}{2}$		37 $\frac{1}{2}$	300%	100%

Μέ βάση τό 100:

Κεφάλαιο		Ύπεραξία	Ποσοστό τῆς ὑπεραξίας	Ποσοστό τοῦ κέρδους
σταθερό	μεταβλητό			
66 ² / ₃	33 ¹ / ₃			
Συνολικό κεφάλαιο				
100		100	300%	100%

Ἄς δοῦμε τώρα ἀπό πιό κοντά ποιές πιθανότητες κρύβονται πίσω ἀπό τήν ἀντίληψη αὐτή, σύμφωνα μέ τήν ὁποία τό κέρδος πέφτει, ἐπειδή στήν πορεία τῆς συσσώρευσης δέν ἀντιπροσωπεύει ἕνα ἀπλό κέρδος (δηλαδή δέν μειώνεται ὁ βαθμός ἐκμετάλλευσης τοῦ ἐργάτη, ἀλλά μεγαλώνει, ὅπως λέει ὁ Χότζκιν), ἀλλά ἕνα σύνθετο κέρδος, ἡ δέ ἐργασία δέν μπορεῖ νά ἀνταποκρίνεται στίς ἀπαιτήσεις τοῦ σύνθετου τόκου.

Πρέπει πρῶτα νά παρατηρηθεῖ ὅτι αὐτό τό σύνθετο κέρδος πρέπει νά προσδιοριστεῖ γιά νά ἔχει γενικά κάποιο νόημα. Ἄν παρθεῖ σάν προῖόν τῆς συσσώρευσης (δηλαδή σάν προῖόν τῆς ἰδιοποίησης πρόσθετης ἐργασίας) — καί αὐτή ἡ ἄποψη εἶναι ἀναγκαία σέ σχέση μέ τό σύνολο τῆς ἀναπαραγωγῆς — τότε ὅλο τό κεφάλαιο ἀποτελεῖται ἀπό κέρδος (ἀπό τόκο, ἂν ἡ λέξη αὐτή παρθεῖ σάν ταυτόσημη μέ τό κέρδος καί ὄχι μέ τήν ἔννοια τοῦ τόκου). Ἄν λοιπόν τό ποσοστό τοῦ κέρδους = 10%, τότε εἶναι «τόκος ἀπό τόκο», κέρδος ἀπό κέρδος. Καί θά ἦταν δύσκολο νά νοηθεῖ κατά τί — ἀπό οικονομική ἄποψη — θά ἔπρεπε νά διαφέρει τό 10 σέ σχέση μέ τό 100, ἀπό τό 11 σέ σχέση μέ τό 110. Ἔτσι λοιπόν θά προέκυπτε, ὅτι δέν εἶναι ἐπίσης δυνατό νά ἐπιτευχθεῖ ἕνα «ἀπλό κέρδος» ἢ τουλάχιστον ὅτι πρέπει νά πέσει καί τό ἀπλό κέρδος, ἐπειδή καί αὐτό τό ἀπλό κέρδος εἶναι πράγματι τό ἴδιο σύνθετο μέ τό σύνθετο κέρδος. Ἄν ἀντιληφθοῦμε τό ζήτημα πιό στενά, δηλαδή μόνο σέ σχέση μέ τό τοκοφόρο κεφάλαιο, τότε ὁ σύνθετος τόκος θά καταβρόχθιζε τό κέρδος καί κάτι παραπάνω ἀπό τό κέρδος. Καί ἐπειδή ὁ παραγωγός (ἀδιάφορο ἂν εἶναι καπιταλιστής ἢ ὄχι) ὀφείλει νά πληρώσει στόν δανειστή τόκο πάνω στόν τόκο, συμπίπτει ἔτσι μέ τό ὅτι ὁ παραγωγός ὀφείλει ἐκτός ἀπό τό κέρδος νά τοῦ πληρώνει σιγά-σιγά μέρος τοῦ κεφαλαίου του.

Πρέπει λοιπόν πρῶτα νά σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἀντίληψη τοῦ Χότζκιν τότε μόνο ἔχει κάποιο νόημα, ἂν προυποθεθεῖ ὅτι τό κεφάλαιο αὐξάνεται πιό γρήγορα ἀπό τόν πληθυσμό, δηλαδή ἀπό τόν ἐργατικό πληθυ-

σμό. (Καί αὐτή ἀκόμα ἢ τελευταία αὔξηση εἶναι σχετική. Ἡ φύση τοῦ κεφαλαίου εἶναι τέτλια, πού τό κεφάλαιο βάζει ἕνα μέρος τοῦ ἐργατικοῦ πληθυσμοῦ νά ὑπερεργάζεται καί ἕνα ἄλλο μέρος τό ἐξαθλιώνει). Ἄν ὁ πληθυσμός αὐξάνεται σύμμετρα μέ τό κεφάλαιο, τότε δέν ὑπάρχει ἀπόλυτα κανένας λόγος γιατί τήν πρόσθετη ἐργασία, πού βγάζω μέ 100 λίρες ἀπό χ ἐργάτες, νά μήν μπορῶ νά τή βγάζω μέ 800 λιρ. ἀπό 8χ ἐργάτες. [885] $8 \times 100K$ δέν ἀπαιτεῖ νά βγάζει ἀπό 8χ ἐργάτες περισσότερα ἀπ' ὅ,τι βγάζει ἕνα κεφάλαιο 100 λιρ. ἀπό χ ἐργάτες. Ἐδῶ ἐκλείπει λοιπόν ὁ λόγος πού προβάλλει ὁ Χότζκιν. (Στήν πραγματικότητα τό ζήτημα ἔχει διαφορετικά. Ἄν ὁ πληθυσμός αὐξάνεται σύμμετρα μέ τό κεφάλαιο, ἢ καπιταλιστική ἀνάπτυξη ἔχει ὥστόσο σάν ἀποτέλεσμα νά γίνει ὑπεράριθμο ἕνα μέρος τοῦ πληθυσμοῦ, γιατί τό σταθερό κεφάλαιο ἀναπτύσσεται σέ βάρος τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου).

{«Σέ σχέση μέ τήν ἐργασία ἔχει πολύ οὐσιαστική σημασία, ἄν αὐτά» (τά ἐμπορεύματα, goods) «μοιράζονται ἔτσι, ὥστε νά προκαλοῦν μιά μεγαλύτερη ἢ μικρότερη προσφορά ἐργασίας, ἢ, ἄν μοιράζονται ἔτσι, ὥστε νά μετατρέπονται σέ ὄρους τῆς δουλιᾶς ἢ νά χρησιμεύουν γιά τή συντήρηση ἀργόσχολων» («An Inquiry into those Principles, respecting the Nature of Demand etc », London, 1821, p. 57). «Ἡ αὐξανόμενη προσφορά ἐργασίας προκαλεῖται ἀπό ἕναν αὐξανόμενο ἀριθμό ἀνθρώπων» (στό ἴδιο, σελ. 58). «Ἄν τά ἐμπορεύματα δέν εἶναι σέ θέση νά ἐξουσιάζουν ἴση μέ προηγούμενα ἐργασία, τό γεγονός αὐτό ἔχει σημασία τότε μόνο, ἄν ἡ ἐργασία δέν παράγει περισσότερα ἀπό πρῖν. Ἄν ἡ ἐργασία ἔγινε παραγωγικότερη, τότε δέν θά περιοριστεῖ ἡ παραγωγή, ἀκόμα καί στήν περίπτωση ὅπου ἡ ὑπάρχουσα μάζα τῶν ἐμπορευμάτων ἐξουσιάζει λιγότερη ἀπό πρῖν ἐργασία» (στό ἴδιο, σελ. 60).

Αὐτό στρέφεται ἐνάντια στόν Μάλθους. Σωστό εἶναι ὅτι δέν θά περιοριζόταν ἡ παραγωγή, θά περιοριζόταν ὅμως τό ποσοστό τοῦ κέρδους. Αὐτές οἱ κυνικές ἐκφράσεις, σύμφωνα μέ τίς ὁποῖες μιά «μάζα ἐμπορευμάτων ἐξουσιάζει ἐργασία, εἶναι ὁ ἴδιος κυνισμός πού βρίσκεται στήν ἐξήγησι τῆς ἀξίας ἀπό τόν Μάλθους*. Ἡ ἔκφρασι: ἐξουσία τοῦ ἐμπορεύματος πάνω στήν ἐργασία εἶναι πολύ καλή καί ἀπόλυτα χαρακτηριστική γιά τή φύση τοῦ κεφαλαίου.

Ὁ ἴδιος συγγραφέας παρατηρεῖ πολύ σωστά ἐνάντια στόν Οὐέστ:

«Ὁ συγγραφέας τοῦ "Essay on the Application of Capital to Land". λέει ὅτι γιά τήν ἐργασία δίνονται περισσότερα, ὅταν τό κεφάλαιο μεγαλώνει ὅσο τό δυνατό γρηγορότερα καί αὐτό θά γίνεται στήν περίπτωση, στήν ὁποία τό κέρδος τοῦ

* Βλέπε σέ τούτο τόν τόμ. σελ. 5/6 καί 19/20.

κεφαλαίου θά είναι πολύ ύψηλό. “Όσο μεγαλύτερο είναι τό κέρδος του κεφαλαίου”, προσθέτει ό συγγραφέας, “τόσο μεγαλύτερος θά είναι ό μισθός”. Τό λάθος βρίσκεται στό ότι παραλείπονται μιά ή δυό λέξεις: “Όσο πίο ύψηλό ήταν τό κέρδος του κεφαλαίου, τόσο πίο ύψηλός θά είναι ό μισθός τής εργασίας”... Τό ύψηλό κέρδος και ό ύψηλός μισθός τής εργασίας δέν συγχρονίζονται. Δέν συμπίπτουν στην ίδια συναλλαγή. Τό ένα αντιδρά στό άλλο και τό περιορίζει σε κάποιο επίπεδο. Θά μπορούσε κανείς νά προβάλλει τό έπιχείρημα ότι: “Η προσφορά ενός έμπορεύματος αυξάνει πίο γρήγορα, όταν ή τιμή του είναι πίο ύψηλή. Έπομένως αλληλοκαθορίζονται ή μεγάλη προσφορά και οι ύψηλές τιμές”. Πρόκειται για μπερδεμα τής αιτίας και του αιτιατού» (στό ίδιο, σελ. 100-101).}

Γι' αυτό ή θέση του Χότζκιν έχει νόημα μόνο, όταν από τόν ίδιο εργάτη — λόγω του προτσές τής συσσώρευσης — τίθεται σε κίνηση περισσότερο κεφάλαιο ή, όταν τό κεφάλαιο αυξάνει σε σχέση μέ τήν εργασία. Έπομένως αυτό θά γινόταν, αν τό κεφάλαιο ήταν λ.χ. 100, ενώ είναι τώρα 110, εξαιτίας τής συσσώρευσης, και όταν ό ίδιος εργάτης, πού απόδιδε υπεραξία 10, θά πρέπει τώρα νά αποδόσει, ανάλογα μέ τήν αύξηση του κεφαλαίου, 11 υπεραξία, σύνθετο τόκο. Έτσι ώστε τό ίδιο κεφάλαιο, πού ό εργάτης έθετε προηγούμενα σε κίνηση ύστερα από τήν αναπαραγωγή του, νά μή δίνει τό ίδιο κέρδος (άπλό κέρδος), αλλά για τό κεφάλαιο αυτό, τό αυξημένο μέ τήν πρόσθετη εργασία του εργάτη, θά πρέπει ό εργάτης νά αποδίδει τώρα τήν πρόσθετη εργασία, πρώτα για τό αρχικό κεφάλαιο (ή για τήν αξία του) και δεύτερο και για τή δική του συσσωρευμένη, δηλαδή και για τήν κεφαλαιοποιημένη πρόσθετη εργασία. Και έπειδή τό κεφάλαιο αυτό αυξάνει χρόνο μέ τό χρόνο, θά έπρεπε ό ίδιος εργάτης νά δίνει διαρκώς περισσότερη εργασία.

“Ότι όμως γενικά αναλογεί περισσότερο κεφάλαιο στον ίδιο εργάτη, αυτό είναι δυνατό μόνο στις δύο παρακάτω περιπτώσεις:

Πρώτο: “Αν μείνει ίδια ή παραγωγική δύναμη τής εργασίας, αυτό είναι δυνατό μόνο, αν ό εργάτης παρατείνει τόν απόλυτο χρόνο εργασίας του, αν δουλέψει λ.χ. 15 ώρες αντί 12, ή όταν δουλεύει ολοένα και πίο έντατικά, όταν σε 12 ώρες εργασίας εκτελεί εργασία 15 ώρων. Σε 4 ώρες τήν εργασία 5 ώρων ή σε $\frac{4}{5}$ τής ώρας τήν εργασία $\frac{5}{5}$ τής ώρας. Και έπειδή σε έναν καθορισμένο αριθμό ώρων αναπαράγει τά μέσα συντήρησής του, κερδίζονται έδω 3 ώρες για τόν καπιταλιστή, απόλυτα τό ίδιο σαν νά είχε αυξηθεί ή παραγωγική δύναμη τής εργασίας, ενώ στην πραγματικότητα ή εργασία δέν έχει αυξήσει τήν παραγωγική της δύναμη. “Αν αυτή ή έντατικοποίηση τής εργασίας ήταν γενική, τότε θά έπρεπε ή αξία του έμπορεύματος νά πέσει ανάλο-

γα μέ τόν μικρότερο χρόνο ἐργασίας, πού κοστίζει ἡ παραγωγή του. Ὁ βαθμός τῆς ἐντατικότητας θά γινόταν ὁ μέσος βαθμός τῆς, ἡ φυσική τῆς ποιότητα. Ἐάν, ἀντίθετα, ἡ ἐντατικοποίηση αὐξανόταν [886] μόνο σέ ὀρισμένες σφαῖρες παραγωγῆς, τότε εἶναι = μέ σύνθετη, ἀπλή ἐργασία, ἀνυψωμένη σέ ἀνώτερο βαθμό. Στήν περίπτωση αὐτή ἡ ἐντατικότερη ὥρα λογαριάζεται τόσο, ὅσο ἡ πιο παρατεταμένη καί προσθέτει τήν ἴδια ἀξία*. Λογουχάρη ἔτσι, ὅπως στήν πιο πάνω περίπτωση τά $\frac{4}{5}$ τῆς ὥρας ἦταν ἴσα μέ τά $\frac{5}{5}$ τῆς ὥρας ἢ μέ μιά ὥρα.

Καί τά δύο, καί ἡ παράταση τοῦ χρόνου ἐργασίας, καί ἡ αὐξηση τῆς ἐργασίας μέ μεγαλύτερη τήν ἐντατικότητά της, μέ τή συμπίεση κατά κάποιο τρόπο τῶν πόρων τῆς ἐργασίας, ἔχουν τά ὅριά τους (παρ' ὅλον ὅτι οἱ ἀρτοποιοί στό Λονδίνο ἐργάζονται λ.χ. 17 ὥρες, ἂν δέν ἐργάζονται περισσότερες), πολύ καθορισμένα ὅρια, φυσικά ὅρια, καί ὅταν ἡ ὑπόθεση φτάσει στά ὅρια αὐτά, σταματάει ὁ τόκος ἀπό τόν τόκο — ὁ σύνθετος τόκος.

Μέσα στά ὅρια αὐτά ἰσχύει τό ἀκόλουθο:

Ἐάν ὁ καπιταλιστής δέν πληρώνει τίποτα γιά τήν παράταση ἢ γιά τήν ἐντατικοποίηση τῆς ἐργασίας, τότε αὐξάνει ἡ ὑπεραξία του (καί τό κέρδος, ἂν δέν σημειωθεῖ κάποια ἀλλαγή στήν ἀξία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, μιά καί προϋποθέτουμε ὅτι παραμένει ἴδια ἡ διαδικασία τῆς παραγωγῆς) — (μέ τόν ὅρο ὅτι τό κέρδος του ἔχει αὐξηθεῖ πιο γρήγορα ἀπό ὅ,τι ἔχει αὐξηθεῖ τό κεφάλαιό του. Γιά τό προσθεμένο κεφάλαιο δέν πληρώνει ἀναγκαῖα ἐργασία.

Ἐάν γιά τήν πρόσθετη ἐργασία πληρώνει στήν ἴδια μέ προηγούμενα ἀναλογία, τότε ἡ ὑπεραξία αὐξάνει στήν ἴδια ἀναλογία πού αὐξάνει τό κεφάλαιο. Τό κέρδος αὐξάνει γρηγορότερα. Αὐτό συμβαίνει γιατί γίνεται πιο γρήγορη ἡ περιστροφή τοῦ πάγιου κεφαλαίου. Ταυτόχρονα, ἡ μηχανή πού χρησιμοποιεῖται γρηγορότερα δέν φθείρεται στήν ἴδια ἀναλογία γρηγορότερα. Μειώνεται ἡ δαπάνη γιά τό πάγιο κεφάλαιο, ἐπειδή γιά τούς 200 ἐργάτες, πού ἐργάζονται ταυτόχρονα, χρειάζονται περισσότερες μηχανές, χτίρια κλπ. ἀπ' ὅ,τι γιά τούς 100 ἐργάτες πού ἐργάζονται μεγαλύτερο χρονικό διάστημα. Χρειάζονται ἐπίσης λιγότεροι ἐπόπτες (overlookers) κλπ. (Γιά τόν καπιταλιστή δημιουργεῖται μιά ἐξαιρετικά εὐχάριστη κατάσταση, πού τοῦ δίνει τή δυνατότητα νά ἐπεκτείνει ἢ νά περιορίζει τήν παραγωγή του, χωρίς καμιά ἄλλη διατάραξη, σύμφωνα μέ τίς συνθήκες πού ἐπικρατοῦν στήν ἀγορά. Ἐκτός ἀπ' αὐτό μεγαλώνει ἡ ἐξουσία του, γιὰτί στό μέρος τῶν

* Βλέπε «Τό Κεφάλαιο», τόμ. 1ος, σελ. 431-433 τῆς ἐλληνικῆς ἐκδόσεως.

ύπεραπασχολούμενων εργατῶν ἀντιστοιχεῖ ἓνας μὴ ἀπασχολούμενος ἢ μισοαπασχολούμενος ἐφεδρικός στρατός, πράγμα πού ἐντείνει τόν συναγωνισμό ἀνάμεσα στους ἐργάτες).

Παρ' ὅλον ὅτι στήν περίπτωση αὐτή δέν διαταράσσεται ἡ ἀριθμητική σχέση ἀνάμεσα στήν ἀνάγκαία ἐργασία καί στήν πρόσθετη ἐργασία, πρόκειται ἀντίθετα γιά τή μοναδική περίπτωση, στήν ὁποία μποροῦν νά αὐξάνουν ἰσόμετρα καί οἱ δύο, παρ' ὅλα αὐτά ἔχει αὐξηθεῖ ἡ ἐκμετάλλευση τῆς ἐργασίας, καί ὅταν παρατείνεται ἡ ἐργάσιμη ἡμέρα, καί ὅταν ἐντατικοποιεῖται (συμπύκνωση), ἂν ταυτόχρονα δέν συντομευτεῖ (ὅπως ἔγινε μέ τόν νόμο γιά τό δεκάωρο). Ὁ ἐργάτης συντομεύει τή διάρκεια τῆς ἐργατικῆς του δύναμης, τήν ἐξαντλεῖ σέ πολύ μεγαλύτερη ἀναλογία ἀπό ὅ,τι αὐξάνει ὁ μισθός του καί μετατρέπεται ἀκόμα περισσότερο σέ ἀπλή ἐργασιομηχανή. Καί ἂν ἀκόμα παραβλέψουμε αὐτό τό τελευταῖο, τότε, ἂν μέ τήν κανονική ἐργάσιμη ἡμέρα ὁ ἐργάτης μπορεῖ νά ζεῖ 20 χρόνια, μέ τήν ἄλλη θά ζήσει μόνο 15 χρόνια καί ἔτσι πουλάει τήν ἀξία τῆς ἐργατικῆς του δύναμης στή μιά περίπτωση μέσα σέ 15 χρόνια καί στήν ἄλλη σέ 20 χρόνια. Στή μιά περίπτωση πρέπει νά ἀντικατασταθεῖ ὕστερα ἀπό 15 χρόνια, στήν ἄλλη ὕστερα ἀπό 20 χρόνια.

Μιά ἀξία 100 λιρ., πού διαρκεῖ 20 χρόνια, ἀντικατασταίνεται, ἂν κάθε χρόνο πληρώνονται γι' αὐτήν τά 5%, γιὰτί $5 \times 20 = 100$. Μιά ἀξία 100 λιρ. πού διαρκεῖ 15 χρόνια ἀντικατασταίνεται, ἂν κάθε χρόνο πληρώνονται γι' αὐτήν τά $6^{10/15}\%$ [=] $6^{2/3}\%$. Ὁ ἐργάτης ὅμως παίρνει στή δοσμένη περίπτωση ἀπό τίς 3 πρόσθετες ὥρες μόνο τόσα, ὅσα ἀντιστοιχοῦν στήν ἡμερήσια ἀξία τῆς ἐργατικῆς του δύναμης, ὑπολογισμένη μέ βάση τά 20 χρόνια. Ἄν ὑποθέσουμε ὅτι ἐργάζεται 8 ὥρες ἀναγκαία ἐργασία καί 4 ὥρες πρόσθετη ἐργασία, τότε ἀπό κάθε

ὥρα παίρνει τά $2/3$, γιὰτί $\frac{12 \times 2}{3} = 8$. Στήν ἴδια ἀναλογία παίρνει

ἀπό τίς 3 ὥρες πρόσθετο χρόνο τίς 2 ὥρες. Ἡ ἀπό τήν κάθε ὥρα τά $2/3$. Αὐτή ὅμως εἶναι ἡ ἀξία μόνο τῆς ὠριαίας ἐργατικῆς του δύναμης μέ τήν προϋπόθεση ὅτι διαρκεῖ 20 χρόνια. Ἄν τήν πουλήσει σέ 15 χρόνια, τότε ἀνεβαίνει ἡ ἀξία της.

Πρόληψη (Antizipation) τοῦ μέλλοντος — πραγματική πρόληψη — στήν παραγωγή τοῦ πλούτου γίνεται γενικά μόνο σχετικά μέ τόν ἐργάτη καί τή γῆ. Καί στίς δύο περιπτώσεις, μπορεῖ μέ πρόωρη ὑπερκόπωση καί ἐξάντληση, μέ τή διατάραξη τῆς ἰσορροπίας ἀνάμεσα στή δαπάνη καί στό ἔσοδο νά προληφθεῖ πραγματικά τό μέλλον καί νά ἐρημω-

θεῖ. Καί οἱ δύο περιπτώσεις συμβαίνουν στήν καπιταλιστική παραγωγή. "Ὅσον ἀφορᾷ τή λεγόμενη πρόβλεψη λ.χ. σχετικά μέ τά κρατικά χρέη, ὁ Ράβενστον παρατηρεῖ μέ τό δίκιο του τά ἑξῆς:

[887] «Ὅταν προφασίζονται ὅτι ἀναβάλλουν στό μέλλον τίς δαπάνες τοῦ παρόντος, ὅταν ἰσχυρίζονται ὅτι μπορούμε νά ἐπιβαρύνουμε τοὺς ἀπογόνους, γιά νά ἱκανοποιηθοῦν οἱ ἀνάγκες τῆ σημερινῆς γενεᾶς, προβάλλουν τόν παραλογισμό, ὅτι μπορούν νά καταναλώσουν αὐτό πού δέν ὑπάρχει ἀκόμα, ὅτι μπορούν νά ζοῦν μέ τρόφιμα, προτοῦ κλείρουν στή γῆ τόν σπόρο τους» (Ράβενστον, στό ἴδιο, σελ. 8). «Ὅλη ἡ σιφια τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν μας καταλήγει σέ μιά μεγάλη μεταβίβαση ἰδιοκτησίας ἀπό μιά τάξη προσώπων σέ μιά ἄλλη, δημιουργώντας ἕνα τεράστιο ταμεῖο (Fonds) γιά τήν ἀνταμοιβή κερδοσκοπιῶν καί ὑπεξαιρέσεων» (στό ἴδιο, σελ. 9).

Διαφορετικά ἔχει τό ζήτημα μέ τοὺς ἐργάτες καί μέ τή γῆ. Αὐτό πού ξοδεύτηκε ἐδῶ, ὑπάρχει σάν δύναμις *, καί μέ τήν ἐπιτάχυνση τῆς δαπάνης του συντομεύεται ἡ διάρκεια ζωῆς αὐτῆς τῆς δύναμης*.

Τέλος, ὁ καπιταλιστής ἀναγκάζεται νά πληρώνει κάτι παραπάνω γιά τίς ὑπερωρίες ἀπό ἐκεῖνο πού πληρώνει γιά τόν κανονικό χρόνο ἐργασίας, ἔτσι, σύμφωνα μέ ὅσα εἰπώθηκαν πῶς πάνω, αὐτό τό παραπάνω δέν ἀποτελεῖ καθόλου αὐξηση τοῦ μισθοῦ, ἀλλά μόνο ἀντιστάθμισμα γιά τήν αὐξημένη ἀξία τοῦ πρόσθετου χρόνου, σπάνια ὅμως ἡ αὐξημένη πληρωμή καλύπτει τήν αὐξημένη ἀξία τοῦ πρόσθετου χρόνου. Πράγματι ἡ κάθε ὥρα ἐργασίας θά ἔπρεπε νά πληρώνεται καλύτερα, θά ἔπρεπε νά πληρώνεται ὄχι μόνο ὁ πρόσθετος χρόνος, ὅταν δουλεύεται πρόσθετος χρόνος, ἀλλά καί ὅταν πληρώνεται μόνο ἡ γρηγορότερη φθορά τῆς ἐργατικῆς δύναμης.

Ἔτσι, κάτω ἀπό ὅλες τίς περιστάσεις ἔχουμε ἐδῶ μεγαλύτερη ἐκμετάλλευση τῆς ἐργασίας. Ταυτόχρονα κάτω ἀπό ὅλες τίς περιστάσεις σημειώνεται μέ τή συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου [σχετική]** μείωση τῆς ὑπεραξίας, ἐπομένως καί μείωση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους, ὅταν ἡ μείωση αὐτή δέν ἐξουδετερώνεται ἀπό οἰκονομία στό σταθερό κεφάλαιο. [887]

[887] Πρόκειται λοιπόν γιά μιά περίπτωση, στήν ὁποία μέ τή συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου — μέ τήν ἐμφάνιση τοῦ σύνθετου κέρδους — πρέπει νά μειώνεται τό ποσοστό τοῦ κέρδους. Ἄν γιά ἕνα κεφάλαιο 300 (γιά τήν πρώτη δόση) = 10% (δηλαδή = 30) καί ἂν γιά τήν

* Ἡ λέξη: δύναμις εἶναι γραμμένη στά ἑλληνικά ἀπό τόν Μάρξ μέ τήν ἔννοια τῆς ἐργατικῆς δύναμης. — Σημ. μετ.

** Ἡ λέξη μέσα στίς ἀγκύλες ὑπάρχει στή ρωσική μετάφραση. — Σημ. μετ.

προσθήκη 100 στό κεφάλαιο = 6, τότε για τό κεφάλαιο τών 400 τό κέρδος = 36. Έπομένως για κάθε 100 μονάδες του κεφαλαίου τό κέρδος = 9. Έτσι από 10% τό ποσοστό του κέρδους έπεσε στό 9%.

Όπως είπώθηκε όμως, πέρα από ένα όρισμένο σημείο θά έπρεπε πάνω στή βάση αυτή (μέ άμετάβλητη τήν παραγωγικότητα τής έργασίας) όχι μόνο νά πέσει τό κέρδος του πρόσθετου κεφαλαίου, αλλά νά σταματήσει, δηλαδή νά σταματήσει ή βασιζόμενη σ' αυτό τό σύνθετο κέρδος συσσώρευση. Στην περίπτωση αυτή ή μείωση του κέρδους συνδέεται μέ αύξημένη τήν έκμετάλλευση τής έργασίας, καί μέ τό σταμάτημά του πέρα από ένα όρισμένο σημείο, όχι έπειδή ο έργάτης ή όποιοσδήποτε άλλος θά έπαιρνε όλόκληρο τό προϊόν του, αλλά γιατί θά είναι αδύνατο από φυσική άποψη νά έργάζεται ο έργάτης πέρα από ένα όρισμένο μέγεθος του χρόνου έργασίας ή νά αύξάνει πέρα από έναν όρισμένο βαθμό τήν έντατικότητα τής έργασίας.

Δεύτερο: Η μοναδική άλλη περίπτωση, κατά τήν όποία μέ άμετάβλητο τόν αριθμό τών έργατών άνολογεί περισσότερο κεφάλαιο στον κάθε έργάτη, καί γι' αυτό μπορεί νά χρησιμοποιείται, νά δαπανάται πρόσθετο κεφάλαιο στην αύξημένη έκμετάλλευση του ίδιου αριθμού εργατών, είναι ή αύξηση τής παραγωγικότητας τής έργασίας, ή άλλαγή τής διαδικασίας τής παραγωγής. Αυτό προϋποθέτει άλλαγή στην όργανική σχέση του σταθερού καί μεταβλητού κεφαλαίου. Η ή αύξηση του κεφαλαίου σέ σχέση μέ τήν έργασία είναι έδω ταυτόσημη μέ τήν αύξηση του σταθερού κεφαλαίου, σέ σχέση μέ τό μεταβλητό καί γενικά σέ σχέση μέ τή μάζα τής χρησιμοποιούμενης άπ' αυτό ζωντανής έργασίας.

Έδω λοιπόν ή άποψη του Χότζκιν ανάγεται στον γενικό νόμο που τον έχω ήδη έξηγήσει.

Μεγαλώνει ή ύπεραξία, δηλαδή ή έκμετάλλευση του έργάτη, ταυτόχρονα όμως πέφτει τό ποσοστό του κέρδους, έπειδή πέφτει τό μεταβλητό κεφάλαιο σέ σχέση μέ τό σταθερό, έπειδή, συγκρινόμενη γενικά μέ τό κεφάλαιο που τήν θέτει σέ κίνηση, πέφτει σχετικά ή μάζα τής ζωντανής έργασίας. Ένα μεγαλύτερο μέρος του έτήσιου προϊόντος τής έργασίας τό ιδιοποιείται ο καπιταλιστής μέ τήν ταμπέλα του κεφαλαίου καί ένα μικρότερο μέ τήν ταμπέλα του κέρδους.

{ Από δώ ή φαντασίωση του παπα-Τσάλμερς ¹⁷⁹, ότι όσο πίο μικρή είναι ή μάζα του έτήσιου προϊόντος που δαπανούν οι καπιταλιστές σαν κεφάλαιο, τόσο μεγαλύτερα είναι τά κέρδη που τρώνε, όποτε έρχεται άρωγός σ' αυτούς ή «Κρατική Έκκλησία» («Established Church»), για νά φροντίσει για τήν κατανάλωση μεγάλου μέρους του πρόσθετου

προϊόντος, ἀντί γιὰ τὴν κεφαλαιοποίησή του. Ὁ ἀναθεματισμένος παπὰς μπερδεύει τὴν αἰτία καὶ τὸ αἰτιατό. Ἐξάλλου, μέ μικρότερο τὸ ποσοστὸ τοῦ κέρδους, ἢ μάζα τοῦ κέρδους αὐξάνει, ὅταν αὐξάνει τὸ μέγεθος τοῦ ἐπενδυμένου κεφαλαίου. Ἐκτός ἀπ' αὐτό, αὐξάνει ἢ ποσότητα τῶν ἀξιών χρήσης, πού παρασταίνει αὐτὴ τὴ μικρότερη μερίδα τοῦ προϊόντος. Αὐτὸ ὅμως συνεπάγεται ταυτόχρονα τὴ συγκεντροποίηση τοῦ κεφαλαίου, ἐπειδὴ τώρα οἱ ὄροι τῆς παραγωγῆς ἐπιβάλλουν τὴ χρησιμοποίηση μαζικοῦ κεφαλαίου, πράγμα πού σημαίνει καταβρόχθιση τῶν μικρότερων καπιταλιστῶν ἀπὸ τοὺς μεγάλους καὶ «ἀποκεφαλοποίηση» τῶν πρώτων. Πρόκειται πάλι μόνο γιὰ μιὰ ἄλλη μορφή τοῦ χωρισμοῦ τῶν ὄρων ἐργασίας ἀπὸ τὴν ἐργασία (μιὰ καὶ στοὺς μικρότερους καπιταλιστὲς ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει ἀκόμα ἢ δική τους προσωπική ἐργασία. Γενικά, ἡ ἐργασία τοῦ καπιταλιστῆ εἶναι ἀντιστρόφως ἀνάλογη πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ κεφαλαίου του, δηλαδή τοῦ βαθμοῦ, στὸν ὁποῖο εἶναι καπιταλιστῆς. Τὸ προτσές αὐτὸ θὰ ὀδηγοῦσε σύντομα σὲ κλονισμό τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς, ἂν ὄχι στὴν παράλυσή της, πρόκειται γιὰ μιὰ τάση πού δέν εἶναι ἐδῶ ἢ θέση της γιὰ νὰ ἐξηγηθεῖ — ἢ ἐξήγησή της ἀνήκει στὸ κεφάλαιο, πού ἐξετάζει τὸν συναγωνισμό τῶν κεφαλαίων — ἓνα προτσές πού ἀποκεντρώνει πάλι σταθερὰ παράλληλα μέ τὴν κεντρομόλο δύναμη, χωρισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὴν ἔννοια τοῦ κεφαλαίου καὶ τῆς πρωταρχικῆς συσσώρευσης, πού ἐμφανίζεται ἔπειτα σάν μόνιμο προτσές στὴ συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου καὶ πού ἐδῶ ἐκφράζεται τελικά σάν συγκεντροποίηση σὲ λίγα χέρια ὑπαρχόντων ἤδη κεφαλαίων καὶ σάν ἀποκεφαλοποίηση πολλῶν. }

Τὸ γεγονός ὅτι ἡ μειωνόμενη (σχετικά) ποσότητα τῆς ἐργασίας δέν ἀναπληρώνεται μέ τὴν αὐξημένη παραγωγικότητά της ἢ ὅτι ἡ σχέση τῆς πρόσθετης ἐργασίας πρὸς τὸ δαπανημένο κεφάλαιο δέν μεγαλώνει στὴν ἴδια ἀναλογία, πού μειώνεται σχετικά ἢ μάζα τῆς χρησιμοποιούμενης ἐργασίας, προκύπτει ἐνμέρει ἀπὸ τὸ ὅτι ἡ ἀνάπτυξη τῆς παραγωγικότητας τῆς ἐργασίας μόνο σὲ ὀρισμένες σφαῖρες τοῦ κεφαλαίου μειώνει τὴν ἀξία τῆς ἐργασίας, τῆς ἀναγκαίας ἐργασίας καὶ αὐτὸ γιὰτί ἀκόμα καὶ στίς σφαῖρες αὐτές δέν ἀναπτύσσεται ἰσόμετρα ἢ παραγωγικότητα καὶ γιὰτί μεσολαβοῦν παραλύοντα αἷτια. Λογουχάρη, οἱ ἴδιοι οἱ ἐργάτες δέν μποροῦν βέβαια νὰ παρεμποδίσουν τὴ συμπίεση τοῦ μισθοῦ (σὲ ἀξία), ὅμως δέν ἐπιτρέπουν ἀπόλυτα τὴ συμπίεσή του ὡς τὸ ἐλάχιστο ὄριο, ἀντίθετα πετυχαίνουν ποσοτικά κάποιο μερίδιο ἀπὸ τὴν αὐξηση τοῦ γενικοῦ πλούτου.

Ἄλλὰ ἀκόμα καὶ αὐτὴ ἡ αὐξηση τῆς πρόσθετης ἐργασίας εἶναι σχετική καὶ εἶναι δυνατὴ μέσα σὲ ὀρισμένα ὅρια. Ἄν ἐπρόκειτο νὰ

άνταποκρίνεται στις απαιτήσεις του σύνθετου τόκου, τότε θά ἔπρεπε στήν περίπτωση αὐτή ὁ ἀναγκαῖος χρόνος ἐργασίας νά περιοριστεῖ ἀπόλυτα ὡς τό 0, ὅπως στήν περίπτωση πού ἐξετάσαμε προηγούμενα, στήν ὁποία ἡ πρόσθετη ἐργασία θά ἔπρεπε νά παραταθεῖ στό ἄπειρο.

Ἡ ἄνοδος καί ἡ πτώση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους — στό μέτρο πού ἐξαρτιέται ἀπό τήν ἄνοδο ἢ τήν πτώση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας, λόγω ἀλλαγῶν στή σχέση τῆς ζήτησης καί τῆς προσφορᾶς ἢ λόγω τῆς προσωρινῆς ἀνόδου ἢ πτώσης τῆς τιμῆς τῶν ζωτικῆς σημασίας ἀγαθῶν, σέ σύγκριση μέ τήν ἄνοδο ἢ τήν πτώση τῆς τιμῆς τῶν εἰδῶν πολυτελείας σάν συνέπεια τῆς ἀλλαγῆς αὐτῆς στή ζήτηση καί στήν προσφορά καί τῆς καθορισμένης ἀπ' αὐτήν ἀνόδου ἢ πτώσης τοῦ μισθοῦ ἐργασίας — ἔχει τόσο λίγη σχέση μέ τόν γενικό νόμο τῆς [889] ἀνόδου ἢ τῆς πτώσης τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους, ὅση καί ἡ ἄνοδος ἢ ἡ πτώση τῶν ἀγοραίων τιμῶν τῶν ἐμπορευμάτων γενικά μέ τόν καθορισμό τῆς ἀξίας ἀπό μέρος τῆς^[80]. Αὐτό πρέπει νά ἐξεταστεῖ στό κεφάλαιο πού ἀφορᾶ τήν πραγματική κίνηση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας. Ἄν ἡ σχέση τῆς ζήτησης καί τῆς προσφορᾶς εἶναι εὐνοϊκή γιά τούς ἐργάτες, τότε ὁ μισθός τους ἀνεβαίνει, τότε εἶναι δυνατό (καθόλου ὅμως ἀναγκαῖο), νά ἀνέβουν προσωρινά οἱ τιμές ὀρισμένων ζωτικῆς σημασίας ἀγαθῶν, ἰδίως τῶν μέσων διατροφῆς. Σωστά παρατηρεῖ σχετικά μ' αὐτό ὁ συγγραφέας τῆς «Inquiry into those Principles etc.» :

«Στήν περίπτωση αὐτή θά ὑπάρξει «μιά αὐξηση τῆς ζήτησης γιά τά ἀναγκαῖα γιά τή ζωή πράγματα, σέ σχέση μέ τά πράγματα πού μπορεῖ νά τά στερηθεῖ κανεῖς, σέ σύγκριση μέ τή σχέση πού θά ὑπῆρχε ἀνάμεσα στά δύο ἐκεῖνα εἶδη τῆς ζήτησης, ἂν ἀσκούσε αὐτή τήν ἐξουσία» (ὁ καπιταλιστής τήν ἐξουσία του στά ἐμπορεύματα), «γιά νά προμηθευτεῖ πράγματα γιά τή δική του τήν κατανάλωση. Ἔτσι θά ἀνταλλάσσονται τά ἀναγκαῖα γιά τή ζωή πράγματα μέ περισσότερα πράγματα γενικά... Καί τουλάχιστον ἓνα μέρος αὐτῶν τῶν ἀναγκαίων γιά τή ζωή πραγμάτων θά εἶναι μέσα διατροφῆς» (στό ἴδιο, σελ. 22).

Παρακάτω, ὁ ἀνώνυμος συγγραφέας ἐκφράζει ἐκφράζει σωστά τήν ἄποψη τοῦ Ρικάρντο.

«Ἐν πάσῃ περιπτώσει λοιπόν ἡ αὐξημένη τιμή τοῦ σιταριοῦ δέν ἦταν ἡ βασική αἰτία ἐκείνης τῆς ἀνόδου τοῦ μισθοῦ, πού ἔκανε νά πέσει τό κέρδος, ἀλλά, ἀντίθετα, ἡ ἄνοδος τοῦ μισθοῦ ἐργασίας ἦταν πρὶν ἀπ' ὅλα ἡ αἰτία τῆς ἀνόδου τῆς τιμῆς τοῦ σιταριοῦ. Καί ἡ φύση τοῦ ἐδάφους, τό ὁποῖο ἔναντι μιᾶς αὐξημένης καλλιέργειας προσφέρει σχετικά πάντα μικρότερες σοδιές, μετέτρεψε σέ μόνιμη ἓνα μέτρο αὐτῆς τῆς ἀνόδου τῆς τιμῆς καί παρεμπόδισε νά ἐκδηλωθεῖ μιά πλήρης ἀντενέργεια ἀπό μέρος τοῦ πληθυσμιακοῦ νόμου» (στό ἴδιο, σελ. 23).

Ὁ Χότζκιν καὶ ὁ συγγραφέας τοῦ φυλλαδίου «The Source and Remedy of the National Difficulties», ἐξηγώντας τὴν πτώση τοῦ κέρδους μέ τό ὅτι εἶναι ἀδύνατο ἡ ζωντανή ἐργασία νά ἀνταποκριθεῖ στίς ἀπαιτήσεις τοῦ «σύνθετου τόκου», βρίσκονται, παρ' ὅλον ὅτι δέν τό ἀναλύουν αὐτό παραπέρα, πολύ πιά κοντά στήν ἀλήθεια ἀπ' ὅ,τι ὁ Σμίθ καί ὁ Ρικάρντο, πού ἐξηγοῦν τὴν πτώση τοῦ κέρδους μέ τὴν ἄνοδο τοῦ μισθοῦ. Ὁ ἕνας μέ τὴν ἄνοδο τοῦ πραγματικοῦ καί τοῦ ὀνομαστικοῦ μισθοῦ, ὁ ἄλλος μέ τὴν ἄνοδο τοῦ ὀνομαστικοῦ, στήν ὁποία ἀντιστοιχεῖ μάλλον μιά πτώση τοῦ πραγματικοῦ μισθοῦ. Ὁ Χότζκιν καί ὅλοι αὐτοί οἱ προλετάριοι ἀντιρρησίες [πολιτικο-οικονομολόγοι] τονίζουν μέ τὴν κοινή λογική τό γεγονός ὅτι μέ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ κεφαλαίου ἔχει αὐξηθεῖ σχετικὰ ὁ ἀριθμός τῶν ἀνθρώπων πού ζοῦν ἀπό τό κέρδος.

*[στ) Ὁ Χότζκιν γιά τόν κοινωνικό χαρακτήρα τῆς ἐργασίας
καί γιά τή σχέση κεφαλαίου καί ἐργασίας]*

Τώρα μερικά ἀκόμα συμπεράσματα ἀπό τὴν ἐργασία τοῦ Χότζκιν «Labour Defended against the Claims of Capital».

Ἀνάπτυξη τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος, δηλαδή τῆς περιεχόμενης στό ἐμπόρευμα ἐργασίας σάν κοινωνικῆς ἐργασίας.

«Σχεδόν κάθε προϊόν ἐπιδεξιότητας καί δεξιοτεχνίας εἶναι τό ἀποτέλεσμα κοινῆς καί συνδυασμένης ἐργασίας».

(Αὐτό εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς).

«Τόσο ἐξαρτημένος εἶναι ὁ ἄνθρωπος ἀπό τόν ἄνθρωπο καί τόσο περισσότερο μεγαλώνει ἡ ἐξάρτησή αὐτή, ὅσο περισσότερο προοδεύει ἡ κοινωνία, ὥστε εἶναι ζήτημα ἂν ἡ ἐργασία ὁποιοῦδήποτε ξεχωριστοῦ ἀτόμου... ἔχει τὴν παραμικρότερη ἀξία, ἂν δέν ἀποτελεῖ ἕνα μέρος τῆς μεγάλης κοινωνικῆς ἐργασίας».

{Νά παρατεθεῖ αὐτό τό σημεῖο καί νά τονιστεῖ ὅτι μόνο πάνω στή βάση τοῦ κεφαλαίου ἡ ἐμπορευματική παραγωγή ἢ ἡ παραγωγή τοῦ προϊόντος σάν ἐμπορεύματος γενικεύεται καί μπαίνει στήν οὐσία τοῦ προϊόντος. }

«... Παντοῦ ὅπου ἔχει ἐφαρμοστεῖ ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας μεσολαβεῖ ἡ κριτική ἄλλων ἀνθρώπων, προτοῦ μπορέσει ὁ ἐργάτης νά πραγματοποιήσει τό ἔσοδό του, καί δέν ὑπάρχει τίποτα ἄλλο πού θά μπορούσε νά τό ὀνομάσει κανεῖς φυσική ἀμοιβή τῆς ἐργασίας ἑνός ἀτόμου. Κάθε ἐργάτης παράγει μονάχα ἕνα μέρος ἑνός συνόλου καί μιά πού τό κάθε κομμάτι μόνο του εἶναι χωρίς ἀξία καί χωρίς ὄφελος, δέν ὑπάρχει τίποτα πού μπορεῖ νά τό πάρει ὁ ἐργάτης καί γιά τό ὁποῖο θά μπορούσε νά πει: "Αὐτό εἶναι δικό μου προϊόν, αὐτό θέλω

νά τό κρατήσω γιά τόν έαυτό μου». 'Ανάμεσα στην έναρξη τής σύμπραξης διάφορων έργατῶν, λ.χ. γιά τήν παραγωγή τσόχας, καί στό μοίρασμα τοῦ προϊόντος τους ανάμεσα στά πρόσωπα πού συνεργάστηκαν, καί οί κοινές προσπάθειες τῶν ὁποίων τό ἔχουν παραγάγει, πρέπει νά ἐπέμβει πολλές φορές ἡ κριτική τῶν ἀνθρώπων, καί γεννιέται τό ἐρώτημα, πόσο μέρος ἀπό αὐτό τό κοινό προϊόν πρέπει νά ἀναλογεῖ στό καθένα ἀπό τά ἄτομα, ἡ συνενωμένη ἐργασία τῶν ὁποίων τό ἔχει δημιουργήσει» (σελ. 25).

«Δέν γνωρίζω ἄλλον τρόπο, γιά νά λύσω τό πρόβλημα αὐτό [890] ἐκτός ἀπό τό νά ἀφήσω τή λύση του στην ἐντελῶς ἐλεύθερη κρίση τοῦ ἴδιου τοῦ ἐργάτη» (στό ἴδιο).

«Πρέπει νά προσθέσω ὅτι εἶναι ἀμφίβολο, ἂν ἓνα εἶδος ἐργασίας ἔχει μεγαλύτερη ἀξία ἀπό μιάν ἄλλη. Σίγουρο εἶναι ὅτι καμιά δέν εἶναι πιο ἀναγκαῖα ἀπό τήν ἄλλη» (σελ. 26).

Τέλος ὁ Χότζκιν λέει τό ἐξῆς γιά τή σχέση τοῦ κεφαλαίου καί τής ἐργασίας:

«Οἱ μαστόροι εἶναι ἐξίσου ἐργάτες, ὅπως καί οἱ καλφάδες τους. Στόν ρόλο αὐτό τό συμφέρο τους εἶναι ἀκριβῶς τό ἴδιο μέ ἐκεῖνο τῶν ἀνθρώπων τους. Ἐκτός ἀπ' αὐτό ὅμως εἶναι εἴτε καπιταλιστές εἴτε πράκτορες τῶν καπιταλιστῶν, καί ἀπό τήν ἀποψη αὐτή τό συμφέρον τους εἶναι διαμετρικά ἀντίθετο ἀπό τό συμφέρον τῶν ἐργατῶν τους» (στό ἴδιο, σελ. 27).

«Ἡ πλατιά διάδοση τής μόρφωσης στούς ἐργάτες βιομηχανίας αὐτῆς τής χώρας μειώνει καθημερινά τήν ἀξία τής ἐργασίας καί τής ἐπιδεξιότητος σχεδόν ὅλων τῶν μαστόρων καί τῶν ἐπιχειρηματιῶν, ἐπειδή μεγαλώνει ὁ ἀριθμός τῶν προσώπων, πού ἔχουν τίς εἰδικές γνώσεις τους» (σελ. 30).

«Ὁ καπιταλιστής εἶναι ὁ καταπιέζων μεσολαβητής ανάμεσα στούς διάφορους ἐργάτες». Ἄν τόν ἀποκλείσουν, τότε «εἶναι φανερό ὅτι τό κεφάλαιο ἢ ἡ ἐξουσία νά χρησιμοποιεῖ ἐργασία, καί ἡ συνυπάρχουσα ἐργασία εἶναι τό ἴδιο πράγμα. Τό ἴδιο πράγμα εἶναι ἐπίσης τό παραγωγικό κεφάλαιο καί ἡ ἐπιτήδεια ἐργασία. Ἐπομένως τό κεφάλαιο καί ἓνας ἐργαζόμενος πληθυσμός ἔχουν ἀκριβῶς τήν ἴδια σημασία. Στό σύστημα τής φύσης τό στόμα εἶναι ἐνωμένο μέ τά χέρια καί μέ τό λογικό» (σελ. 33).

Μαζί μέ τήν ἐξαφάνιση τής μορφῆς τής ἀποξένωσης, πού ἔχουν τό ἓνα μέ τό ἄλλο τά διάφορα στοιχεῖα τής κοινωνικῆς ἐργασίας καί πού παρασταίνεται στό κεφάλαιο, ἐξαφανίζεται ὁ κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγῆς. Αὐτό εἶναι τό ἀποτέλεσμα τοῦ συλλογισμοῦ τοῦ Χότζκιν.

Ἡ πρωταρχική συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου. Συμπεριλαβαίνει τή συγκεντροποίηση τῶν ὄρων ἐργασίας. Εἶναι ἡ αὐτοτελοποίηση τῶν ὄρων ἐργασίας ἀπέναντι στόν ἐργάτη καί στην ἴδια τήν ἐργασία. Ἡ ἱστορική τῆς πράξης = ἡ ἱστορική πράξη γέννησης τοῦ κεφαλαίου. Εἶ-

ναι τὸ ἱστορικό προτσές χωρισμοῦ, πού μετατρέπει τοὺς ὄρους τῆς ἐργασίας σέ κεφάλαιο καί τήν ἐργασία σέ μισθωτή ἐργασία. Ἔτσι δόθηκε ἡ βάση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς.

Συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου πάνω στή βάση τοῦ ἴδιου τοῦ κεφαλαίου, ἐπομένως καί τῆς σχέσης κεφαλαίου καί μισθωτῆς ἐργασίας. Ἀναπαράγει σέ διαρκῶς διευρυνόμενη κλίμακα τόν χωρισμό καί τήν αὐτοτελοποίηση τοῦ ἐμπράγματος πλοῦτου ἀπέναντι στήν ἐργασία.

Συγκέντρωση τοῦ κεφαλαίου. Συσσώρευση τῶν μεγάλων κεφαλαίων μέ τήν ἐξόντωση τῶν μικρῶν. Προσέλκυση. Ἀποκεφαλαιοποίηση τῶν ἐνδιάμεσων συνδέσεων κεφαλαίου καί ἐργασίας. Πρόκειται μόνο γιά τήν τελευταία βαθμίδα (Potenz) καί μορφή τοῦ προτσές, πού μετατρέπει τοὺς ὄρους δουλιᾶς σέ κεφάλαιο, πού μετά ἀναπαράγει σέ διευρυμένη κλίμακα τὸ κεφάλαιο καί τὰ ξεχωριστά κεφάλαια καί τέλος ἀποσπᾶ ἀπό τοὺς κατόχους του τὰ κεφάλαια πού ἔχουν σχηματιστεῖ σέ διάφορα σημεῖα τῆς κοινωνίας καί τὰ συγκεντροποιεῖ στά χέρια μεγάλων καπιταλιστῶν. Μ' αὐτή τήν ἀκραία μορφή τῆς ἀντίθεσης καί τῆς ἀντίφασης μετατράπηκε ἡ παραγωγή, ἄν καί μέ ἀποξενωμένη μορφή, σέ κοινωνική παραγωγή. Κοινωνική ἐργασία καί στό πραγματικό προτσές ἐργασίας καί κοινότητα τῶν ἐργαλείων παραγωγῆς. Σάν λειτουργοί τοῦ προτσές, πού ταυτόχρονα ἐπιταχύνει αὐτή τήν κοινωνική παραγωγή, ἐπομένως καί τήν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, οἱ καπιταλιστές γίνονται περιττοί στό μέτρο πού *per procura** τῆς κοινωνίας ἀπολαμβάνουν τὰ ὀφέλη καί καμαρώνουν σάν ἰδιοκτῆτες αὐτοῦ τοῦ κοινωνικοῦ πλοῦτου καί σάν διοικητές τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας. Τήν παθαίνουν ὅπως οἱ φεουδάρχες, οἱ ἀξιώσεις τῶν ὀπίων, στό μέτρο πού μέ τήν ἐμφάνιση τῆς ἀστικῆς κοινωνίας γίνονταν περιττές οἱ ὑπηρεσίες τους, μετατρέπονταν σέ ἀπλά ἀναχρονιστικά καί σέ ἄσκοπα πρόνομια καί ἐπιτάχυναν ἔτσι τόν ἀφανισμό τους. [XV-890]

[ζ] Διατύπωση θεμελιωδῶν θέσεων τοῦ Χότζκιν
στό βιβλίο του
«*Popular Political Economy*»]

[XVII-1084] Th. Hodgskin, «*Popular Political Economy. Four Lectures delivered at the London Mechanics Institution*», London, 1827.

«Ἡ εὐκόλη δουλιά εἶναι μόνο κληρονομημένη ἐπιδεξιότητα» (σελ. 48).

* Μέ ἐξουσιοδότηση.

«Μιά και όλα τά όφέλη πού προκύπτουν από τόν καταμερισμό τής έργασίας συγκεντρώνονται λόγω τής φύσης τους στους έργάτες και ανήκουν στους έργάτες, τότε — αν τους αφαιρεθούν τά όφέλη αυτά και αν μέ τήν πρόοδο τής κοινωνίας από τήν αύξημένη έπιτηδειότητα τών άλλων πλουτίζουν εκείνοι μόνο πού ποτέ δέν έργάζονται — αυτό πρέπει νά προέρχεται από τήν άδικη ιδιοποίηση, από τόν σφετερισμό και τή ληστεία από μέρους τών πλουσίων και από τήν ταπεινόφρονη ύποταγή από μέρους τών φτωχευμένων» (σελ. 108, 109).

[1085] «Οί έργάτες πληθαίνουν πάντως πολύ γρήγορα, αν ή άριθμητική αυτή αύξησή τους συγκριθεί μόνο μέ τή ζήτηση τών υπηρεσιών τους από μέρους τών καπιταλιστών» (στό ίδιο, σελ. 120).

«Ο Μάλθους δείχνει τίς επιδράσεις πού άσκει ή αύξηση του άριθμού τών εργατών στη μείωση του μεριδίου πού παίρνει ο καθένας τους από τό έτήσιο προϊόν. Τό μέρος του προϊόντος πού μοιράζεται στους έργάτες είναι ένα μέ ακρίβεια καθορισμένο μέγεθος, τό όποιο μέ κανένα τρόπο δέν ρυθμίζεται από αυτό πού παράγουν τό χρόνο» (στό ίδιο, σελ. 126).

«Η έργασία είναι τό αποκλειστικό μέτρο τής αξίας», όμως, «ή έργασία, πού είναι ή δημιουργός κάθε πλούτου, δέν είναι έμπόρευμα » (σελ. 186).

Σχετικά μέ τήν επίδραση του χρήματος στην αύξηση του πλούτου ο Χότζκιν παρατηρεί σωστά:

«Εφόσον ένας άνθρωπος έναντι μικρών ποσοτήτων φθαρτών προϊόντων μπορεί νά παίρνει άφθαρτα προϊόντα, δέν θά προσπαθει νά απαλλαγει από τά πρώτα. Έτσι ή χρησιμοποίηση του χρήματος αύξάνει τόν πλούτο, γιατί έμποδίζει τή σπατάλη» (σελ. 197).

«Τό κύριο πλεονέκτημα του μικρεμπορίου οφείλεται στό γεγονός ότι ή ποσότητα τών παραγόμενων έμπορευμάτων κάτω από τους πιό άριστους όρους δέν είναι εκείνη πού διανέμεται μέ τόν καλύτερο τρόπο» (στό ίδιο, σελ. 146).

«Και ή θεωρία σχετικά μέ τό κεφάλαιο, και ή πρακτική πού συνίσταται στό σταμάτημα τής έργασίας στό σημείο όπου μπορεί νά παράγει ένα κέρδος για τόν καπιταλιστή πέρα από τά έξοδα συντήρησης του εργατή, φαίνεται νά αντιτίθεται στους φυσικούς νόμους πού ρυθμίζουν τήν παραγωγή» (σελ. 238).

Σχετικά μέ τή συσσώρευση του κεφαλαίου ο Χότζκιν λέει περίπου τά ίδια πού λέει στό πρώτο σύγγραμμά του. Για λόγους πληρότητας όμως θά παραθέσουμε τά κύρια σημεία:

«Ας πάρουμε λ.χ. τό πάγιο κεφάλαιο, τήν πιό εϋνοική περίπτωση για τήν ιδέα, ότι τό κεφάλαιο ύποστηρίζει τήν παραγωγή. Πρέπει νά διακρίνουμε τριών ειδών περιστατικά, στα όποια διαφέρει πολύ ή συσσώρευση του κεφαλαίου:

1) Όταν τήν κάνει και τήν χρησιμοποιεί τό ίδιο πρόσωπο. Είναι αυτονόητο ότι κάθε συσσώρευση εργαλείων στην κατοχή του, πού τά φτιάχνει και τά χρησιμοποιεί τό ίδιο, διευκολύνει τή δουλιά του. Τό όριο μιας τέτιας συσσώρευ-

σης είναι η ικανότητα του εργατή να κατασκευάζει και να χρησιμοποιεί τέτια εργαλεία.

2) Όταν τό κεφάλαιο παράγεται και χρησιμοποιείται από διαφορετικά πρόσωπα, πού μοιράζονται μεταξύ τους σέ δίκαιη, αναλογία τό προϊόν τής συνδυασμένης εργασίας τους. Ό ένας εργάτης παράγει τό κεφάλαιο και ό άλλος τό χρησιμοποιεί. Μοιράζονται μεταξύ τους τό εμπόρευμα ανάλογα μέ τή συμβολή τής εργασίας του καθενός στην παραγωγή του εμπορεύματος... Τό γεγονός αυτό θά τό εξέφραζα μάλλον έτσι σαν νά έλεγα: αν ένα μέρος τής κοινωνίας απασχολείται για νά παράγει εργαλεία, ενώ ένα άλλο μέρος τά χρησιμοποιεί, τότε αυτό είναι ένα είδος καταμερισμού τής εργασίας, πού αναπτύσσει τήν παραγωγική δύναμη και πού συμβάλλει στον γενικό πλούτο. Όσον καιρό τό προϊόν αυτών των δύο κατηγοριών εργατών διανέμεται μεταξύ τους, ή συσσώρευση και ή αύξηση τέτιων εργαλείων, πού μπορούν νά τά κατασκευάζουν και νά τά χρησιμοποιούν οί ίδιοι, είναι τό ίδιο επωφελές μέ τήν περίπτωση πού κατασκευάζονται και χρησιμοποιούνται από τό ίδιο πρόσωπο.

3) Αν τό κεφάλαιο ανήκει σέ μιά τάξη ανθρώπων, πού ούτε τό παράγει ούτε τό χρησιμοποιεί... Ό καπιταλιστής σαν άπλόξιδιοκτήτης των εργαλείων δέν είναι εργάτης. Δέν συμβάλλει καθόλου στην παραγωγή»

{μ' άλλα λόγια ή παραγωγή βοηθιέται από τό εργαλείο και όχι από τό ότι ό Α είναι ιδιοκτήτης του εργαλείου αυτού, όχι από τό γεγονός ότι τό εργαλείο ανήκει στον μή εργάτη}.

«Ό καπιταλιστής αποκτά τήν κατοχή του προϊόντος του ενός εργατή, πού τό δίνει σ' έναν άλλο εργατή, είτε για ένα καθορισμένο χρονικό διάστημα, όπως γίνεται μέ τά περισσότερα είδη πάγιου κεφαλαίου, είτε για πάντα, όπως στην περίπτωση του μισθού, όταν νομίζει ότι αυτό μπορεί νά χρησιμεύσει ή νά καταναλωθεί προς όφελός του, δηλαδή του ίδιου του καπιταλιστή. Δέν επιτρέπει ποτέ τό προϊόν ενός εργατή, από τή στιγμή πού θά περάσει στην κατοχή του ίδιου του καπιταλιστή, νά χρησιμοποιηθεί ή νά καταναλωθεί διαφορετικά από έναν άλλο εργατή, παρά μόνο προς όφελος του ίδιου του καπιταλιστή. Χρησιμοποιεί ή δανείζει τήν ιδιοκτησία του, για νά πάρει μερίδιο από τό προϊόν ή από τό φυσικό εισόδημα των εργατών. Και κάθε συσσώρευση τέτιας ιδιοκτησίας στά χέρια του σημαίνει άπλή διεύρυνση τής εξουσίας του στο προϊόν τής εργασίας και ανακόπτει τήν αύξηση του έθνικού πλούτου. Αυτό γίνεται τώρα... Και επειδή ό καπιταλιστής, σαν ιδιοκτήτης όλων των προϊόντων, δέν επιτρέπει στους εργάτες νά κατασκευάζουν ή νά χρησιμοποιούν εργαλεία, εκτός αν βγάξει κέρδος πέρα απ' αυτό πού κοστίζει ή συντήρηση των εργατών, είναι εξώφθαλμο ότι τίθενται πολύ πιό στενά όρια στην παραγωγική εργασία από εκείνα πού τής υπαγορεύει ή φύση. Στο μέτρο πού συσσωρεύεται κεφάλαιο στα χέρια ενός τρίτου, αυξάνει ή μάζα του κέρδους πού διεκδικεί ό καπιταλιστής και έτσι δημιουργείται ένα τεχνητό εμπόδιο για τήν παραγωγή και τον πληθυσμό... Στην σημερινή κατάσταση τής κοινωνίας, όπου σέ καμιά περίπτωση δέν είναι οί εργάτες οί ιδιοκτήτες κεφαλαίου, κάθε συσσώρευση κεφαλαίου αυξάνει τή μάζα του κέρδους

πού διεκδικείται από τούς ιδιοκτήτες του κεφαλαίου και παραμερίζει όλη εκείνη τήν εργασία, ή οποία θά δημιουργούσε μονάχα στον εργάτη μιάν άνετη ύπαρξη... "Αν δεχθούμε ότι ή εργασία παράγει όλα τά πράγματα, ακόμα και τό ίδιο τό κεφάλαιο, τότε είναι παραλογισμός νά αποδίδεται παραγωγική δύναμη στά εργαλεία, πού τά φτιάχνει και τά χρησιμοποιεί ή εργασία... "Ο μισθός εργασίας δέν εύκολύνει τήν παραγωγή, όπως τήν εύκολύνουν τά εργαλεία... "Η εργασία και όχι τό κεφάλαιο πληρώνει κάθε μισθό τής εργασίας» (στό ίδιο, σελ. 243-247).

[1086] «Οί περισσότερες προκαταβολές των καπιταλιστών συνίστανται από ύποσχέσεις ότι θά πληρώσουν...

Η εφεύρεση και ή χρησιμοποίηση του χαρτονομίσματος έχει αποκαλύψει ότι τό κεφάλαιο δέν είναι καθόλου κάτι πού προέρχεται από οικονομίες. "Όσον καιρό ο καπιταλιστής, για νά πραγματοποιήσει τον πλούτο του ή για νά εξουσιάσει τήν εργασία άλλων ανθρώπων, θά έπρεπε νά έχει στην κατοχή του μιá πραγματική σώρευση εύγενούς μετάλλου ή έμπορευμάτων, θά μπορούσε κανείς νά παραδεχθεί ότι ή συσσώρευση του κεφαλαίου είναι τό αποτέλεσμα πραγματικών οικονομιών και ότι από τό κεφάλαιο εξαρτιέται ή πρόοδος τής κοινωνίας. "Από τή στιγμή όμως πού εφευρέθηκαν τό χαρτόνισμα και τά τυπωμένα σε περγαμηνές χρεώγραφα, όταν ο κάτοχος μόνον μιās τέτιας περγαμηνής εισέπραττε ένα έτήσιο εισόδημα σε χαρτονομίσματα, μέ τό όποιο αποκτούσε όλα όσα χρειάζονται για τή χρήση ή τήν κατανάλωσή του, και αν, χωρίς νά έχει ξοδέψει όλα τά χαρτονομίσματα, στό τέλος του έτους ήταν πλουσιότερος απ' ό,τι στην αρχή του έτους, ή αν τον επόμενο χρόνο του εδινε τό δικαίωμα νά εισπράξει έναν ακόμα μεγαλύτερο αριθμό χαρτονομισμάτων, κάτι πού του δίνει τή δυνατότητα νά αυξήσει ακόμα περισσότερο τήν εξουσία του στο προϊόν τής εργασίας, έγινε ολοκάθαρο ότι τό κεφάλαιο δέν είναι κάτι πού προέρχεται από οικονομίες, και ότι ο ατομικός καπιταλιστής δέν πλουτίζει από πραγματικές και υλικές οικονομίες, αλλά από τό γεγονός ότι κάνει κάτι πού του δίνει τή δυνατότητα... νά αποκτάει μεγαλύτερο μέρος από τήν εργασία άλλων...

Ο επιχειρηματίας μιās μανουφακτούρας διαθέτει είτε μεταλλικά νομίσματα ή χαρτονομίσματα, μέ τά όποια πληρώνει τούς μισθούς. Τούς μισθούς αυτους τους ανταλλάσσουν οι εργάτες του μέ τό προϊόν άλλων εργατών, οι όποιοι τον αποτελούμενο από μεταλλικά ή χάρτινα νομίσματα μισθό τους δέν τον κρατούν. Έτσι ο μισθός τους επιστρέφει πίσω στον μανουφακτορίστα, πού σε αντίλλαγμα δίνει τό ύφασμα, πού τό έτοιμάσαν οι δικοί του εργάτες. Μ' αυτά πληρώνει πάλι μισθούς και τό μεταλλικό ή χάρτινο νόμισμα αρχίζει πάλι τήν ίδια περιοδεία...

«Στήν ιδιοκτησία του» (του καπιταλιστή) «μόνο, αδιάφορο αν χρησιμοποιείται για τήν πληρωμή μισθών ή αν αποτελείται από χρήσιμα εργαλεία, αποδίδεται όλη αυτή ή τεράστια συμβολή, πού προικίζει τήν εργασία μέ γνώσεις και επιτηδειότητα, οι όποιες υλοποιούνταν σε μηχανές.. Οι συνδυασμένες εργασίες του άνθρακωρύχου, του μεταλλουργού εργάτη, του σιδηρουργού, του μηχανουργού, του θερμαστή, και απειράριθμων άλλων ανθρώπων, και όχι οι άψυχες μηχανές πραγματοποιούν αυτό πού εκτελείται από τίς μηχανές... Στήν κοινή

καθημερινή γλώσσα ἡ παραγωγικὴ δύναμη αὐτῆς τῆς ἐπιτηδειότητος ἀποδίδεται στό δραστικό προϊόν της, στά ἐργαλεῖα, οἱ ἀπλοί ἰδιοκτῆτες τῶν ὁποίων, ἐνῶ οὔτε τά κατασκευάζουν οὔτε τά χρησιμοποιοῦν, φαντάζονται ὅτι εἶναι στόν ἀνώτατο βαθμό παραγωγικές προσωπικότητες» (σελ. 248-251).

Σχετικά μέ τήν πολεμική τοῦ Χότζκιν ἐναντία «στόν κίνδυνο νά διωχτεῖ τό κεφάλαιο ἀπό τή χώρα», ἐναντία στόν τόκο τοῦ κεφαλαίου σάν ἀπαραίτητου κίνητρου γιά τή βιομηχανία ἢ ἐναντία στή θεωρία τῆς πραγματοποιήσεως οἰκονομιῶν, βλέπε τό Τετράδιο ΙΧ, σελ. 47¹⁸¹! Νά μεταφερθεῖ στό κεφάλαιο πού ἀφορᾷ τοὺς ἀγοραίους οἰκονομολόγους.

«Στό μέτρο πού αὐξάνει ὁ πληθυσμός συντελεῖται καί αὐξημένη παραγωγή, καί αὐξημένη κατανάλωσις. Αὐτό εἶναι ὅλο αὐτό πού πρέπει νά ἐννοεῖται μέ τοὺς ὅρους συσσώρευσις, ἢ αὔξησις, τοῦ ἐθνικοῦ πλοῦτου» (στό ἴδιο, σελ. 257).
[XVIII-1086]

[η) Ἡ ἀντίληψη τοῦ Χότζκιν σχετικά
μέ τή δύναμη τοῦ κεφαλαίου
καί τήν ἐπανάστασις στό δίκαιο τῆς ἰδιοκτησίας]

[XIII-670α] Hodskin. «The Natural and Artificial Right of Property Contrasted». London. 1832.

«Σήμερα ὅλος ὁ πλοῦτος τῆς κοινωνίας περνάει πρῶτα ἀπό τά χέρια τοῦ καπιταλιστῆ, ἀκόμα καί τό μεγαλύτερο μέρος τῆς γῆς ἀγοράζεται ἀπ' αὐτόν. Ὁ καπιταλιστής πληρώνει τήν πρόσοδο στόν γαιοκτήμονα, στόν ἐργάτη τόν μισθό, στόν εἰσπράκτορα τῶν φόρων καί τῆς δεκάτης αὐτό πού ζητάει, καί κρατᾷ γιά τόν ἑαυτό του ἓνα μεγάλο, στήν πράξη τό μεγαλύτερο καί καθημερινά αὐξανόμενο μέρος τοῦ ἐτήσιου προϊόντος τῆς ἐργασίας. Ὁ καπιταλιστής μπορεῖ τώρα νά θεωρεῖται ὁ ἰδιοκτῆτης ὅλου τοῦ κοινωνικοῦ πλοῦτου ἀπό πρῶτο χέρι, παρ' ὅλον ὅτι κανένας νόμος δέν ἔχει μεταβιβάσει σ' αὐτόν τό δικαίωμα σ' αὐτή τήν ἰδιοκτησία» (στό ἴδιο, σελ. 98).

«Αὐτή ἡ ἀλλαγὴ στήν ἰδιοκτησία προκλήθηκε μέ τήν ἀποκόμισις τόκου γιά τό κεφάλαιο. Καί δέν εἶναι καθόλου περίεργο ὅτι οἱ νομοθέτες ὅλης τῆς Εὐρώπης ἐπεδίωξαν νά τό ἐμποδίσουν αὐτό μέ νόμους ἐναντία στήν τοκογλυφία» (στό ἴδιο, σελ. 98, ὑποσημείωσις).

«Ἡ ἐξουσία τοῦ καπιταλιστῆ σ' ὅλον τόν πλοῦτο τῆς χώρας εἶναι μιᾷ πλήρῃ ἐπανάστασις στό δίκαιο τῆς ἰδιοκτησίας, καί μέ ποιόν νόμο ἢ μέ ποιούς νόμους προκλήθηκε αὐτό;» (στό ἴδιο, σελ. 99). [XIII-670α]

[4.] 'Ο Μπραΐη σάν αντίθεση στους οικονομολόγους^[82]

[X-441] Bray, (J.F.), «Labour's Wrongs and Labour's Remedy etc.», Leeds, 1839.

Μιά και ή ύπαρξη του ανθρώπου εξαρτιέται από τήν εργασία, και ή εργασία προϋποθέτει μέσα εργασίας, «πρέπει τό μεγάλο πεδίο για όλες τίς δραστηριότητες και τό ακατέργαστο ύλικό κάθε πλούτου — ή γή — νά είναι κοινή ιδιοκτησία όλων τών κατοίκων της» (σελ. 28). «'Η ζωή εξαρτιέται από τήν τροφή, και ή τροφή από τήν εργασία. 'Η εξάρτηση αυτή είναι απόλυτη. Γι' αυτό, αν ένα άτομο αποφεύγει τήν εργασία, αυτό μπορεί νά γίνει μόνο μέ τόν όρο ότι θά αυξάνει ή εργασία της υπόλοιπης μάζας τών ανθρώπων» (σελ. 31). «'Ολες οι άδικίες πού έχουν διαπραχθεί από ανθρώπους και όλα τά βάσανα πού έχουν ύποστει οι άνθρωποι μπορούν νά αναχθούν στον σφετερισμό του δικαιώματος ιδιοκτησίας στη γή από μερικά άτομα και τάξεις και μέ τόν αποκλεισμό τών άλλων ατόμων και τάξεων... 'Υστερα από τό γεγονός ότι οι άνθρωποι διεκδίκησαν τήν ιδιοκτησία στη γή τό επόμενο βήμα ήταν νά διεκδικήσουν τήν ιδιοκτησία πάνω στους ίδιους τους ανθρώπους» (σελ. 34).

Σάν στόχο του ό Μπραΐη αναφέρει:

«τήν καταπολέμηση τών οικονομολόγων στό δικό τους τό έδαφος και μέ τά δικά τους όπλα» (για νά αποδείξει ότι ή φτώχεια δέν είναι ύποχρεωτικά ή μοίρα του εργάτη σ' όλα τά κοινωνικά συστήματα). «Προτού μπορέσουν νά ανατραπούν τά συμπεράσματα, πού επιτεύχθηκαν μ' αυτή τή μέθοδο, πρέπει οι οικονομολόγοι νά διαψεύσουν ή νά αντικρούσουν τίς καθιερωμένες αλήθειες και άρχές, πάνω στις όποιες στηρίζονται τά δικά τους επιχειρήματα» (σελ. 41).

«Σύμφωνα μέ τους ίδιους τους οικονομολόγους, για τήν παραγωγή του πλούτου απαιτούνται: 1) εργασία, 2) συσσώρευση παρωχημένης εργασίας ή κεφάλαιο και 3) ανταλλαγές...» Σύμφωνα μέ τους ίδιους, αυτοί είναι οι γενικοί όροι παραγωγής. «Αυτοί οι όροι παραγωγής ισχύουν για τήν κοινωνία σάν σύνολο και λόγω της φύσης τους δέν μπορούν ούτε τά άτομα, ούτε οι τάξεις νά ξεφύγουν τήν επίδρασή τους» (σελ. 42).

«'Η έντολή: Πρέπει νά εργάζεσαι! είναι ίδια για όλα τά όντα της δημιουργίας... Μόνο ό άνθρωπος μπορεί νά καταστρατηγήσει τόν νόμο αυτό. Σύμφωνα δέ μέ τή φύση του, ό νόμος αυτός μπορεί νά καταστρατηγηθεί από έναν άνθρωπο μόνο σέ βάρος ενός άλλου» (σελ. 43).

«Σύμφωνα μέ τήν αληθινή φύση της εργασίας και της ανταλλαγής, ή αυστηρή δικαιοσύνη απαιτεί» {αναφέρεται εδώ στους οικονομικούς όρισμούς για τήν ανταλλακτική αξία τών εμπορευμάτων} όχι μόνο όλοι οι ανταλλάσσοντες νά έχουν άμοιβαίο, αλλά και ίσο όφελος... "Αν πραγματοποιόταν ένα δίκαιο σύστημα ανταλλαγής, τότε ή αξία όλων τών εμπορευμάτων θά καθοριζόταν από τά συνολικά έξοδα παραγωγής τους: στην περίπτωση αυτή ίσες αξίες θά ανταλλάσσονταν πάντα μέ ίσες αξίες... Κατά τήν ανταλλαγή οι

ἐργάτες ἔδιναν ὡς τώρα στὸν καπιταλιστὴ τὴν ἐργασία ἑνὸς ὁλόκληρου ἔτους καὶ ἔπαιρναν ἐναντι τὴν ἀξία τῆς ἐργασίας μισοῦ ἔτους — καὶ γι' αὐτό προέκυψε ἡ ἀνισότητα στὴ δύναμη καὶ στὸν πλοῦτο, πού ὑπάρχει τώρα γύρω μας. Εἶναι μιά ἀναπόφευκτη συνέπεια τῆς ἀνισότητος τῆς ἀνταλλαγῆς — τῆς ἀγορᾶς σέ μιά τιμὴ καὶ τῆς πούλησης σέ μιάν ἄλλη τιμὴ — τὸ γεγονός ὅτι οἱ καπιταλιστὲς συνεχίζουν νὰ εἶναι καπιταλιστὲς καὶ οἱ ἐργάτες νὰ εἶναι ἐργάτες, οἱ πρῶτοι μιά τάξη τυράννων, οἱ δεῦτεροι μιά τάξη σκλάβων» (σελ. 48, 49).

Στὸ σημερινὸ σύστημα οἱ ἀνταλλαγές ὄχι μόνο δέν εἶναι ἀμοιβαῖα ἐπωφελεῖς γιὰ ὅλα τὰ μέρη, ὅπως εἶχαν βεβαιώσει οἱ πολιτικο-οικονομολόγοι, ἀλλὰ εἶναι βέβαιο ὅτι στίς περισσότερες συναλλαγές ἀνάμεσα στὸν καπιταλιστὴ καὶ στὸν παραγωγὸ δέν γίνεται καμιὰ ἀνταλλαγή... Τί δίνουν ὁ ἐργοστασιάρχης ἢ ὁ γαιοκτῆμονας γιὰ τὴ δουλιὰ τῶν ἐργατῶν; Ἔργασία; Ὁχι, γιατί ὁ καπιταλιστὴς δέν ἐργάζεται. Κεφάλαιο; Ὁχι, γιατί τὸ ἀπόθεμά του σέ πλοῦτο αὐξάνει διαρκῶς... Γι' αὐτό ὁ καπιταλιστὴς δέν μπορεῖ νὰ ἀνταλλάξει κάτι πού ἀνήκει στὸν ἴδιο. Ὁλη ἡ συναλλαγή δείχνει γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ καθαρά, ὅτι οἱ καπιταλιστὲς καὶ οἱ γαιοκτῆμονες δέν κάνουν τίποτα ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ δίνουν στὸν ἐργάτη γιὰ τὴν ἐργασία του μιᾶς ἐβδομάδας ἕνα μέρος τοῦ πλοῦτου, πού ἔχουν πάρει ἀπ' αὐτόν, ἀπὸ τὸν ἐργάτη, τὴν προηγούμενη ἐβδομάδα, πράγμα πού καταλήγει μὲ ἀκρίβεια σὸ ὅτι παίρνουν ἀπὸ τὸν ἐργάτη κάτι, χωρὶς νὰ τοῦ δίνουν κάτι ἐναντι... Ὁ πλοῦτος, πού φαίνεται ὅτι δίνει ὁ καπιταλιστὴς σάν ἀντάλλαγμα γιὰ τὴ δουλιὰ τοῦ ἐργάτη, δέν ἔχει παραχθεῖ οὔτε μὲ τὴ δουλιὰ οὔτε μὲ τὸν πλοῦτο τοῦ καπιταλιστῆ, ἀλλὰ ἔχει ἀποκτηθεῖ προηγούμενα μὲ τὴν ἐργασία ἐργατῶν, καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ παίρνεται καθημερινὰ ἀπὸ τὸν ἐργάτη μὲ ἕνα δόλιο σύστημα ἀνιστῆς ἀνταλλαγῆς». «Ὁλη ἡ συναλλαγή ἀνάμεσα στὸν παραγωγὸ καὶ στὸν καπιταλιστὴ εἶναι μιά χειροπιαστὴ ἀπάτη, μιά καθαρὴ φάρσα» (σελ. 49, 50).

«Ὁ νόμος πού λέει: πρέπει νὰ ὑπάρχει συσσώρευση, ἔχει ἐφαρμοστεῖ κατὰ τὸ ἥμισυ καὶ τὸ ὄφελος μιᾶς ἰδιαίτερης τάξης ἔχει ἐπιτευχθεῖ σέ βάρος ὅλης τῆς ὑπόλοιπης κοινωνίας» (σελ. 50). «Στίς συνθήκες τοῦ σημερινοῦ κοινωνικοῦ συστήματος τὸ σύνολο τῆς ἐργατικῆς τάξης ἐξαρτιέται ἀπὸ τοὺς καπιταλιστὲς ἢ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους πού χρησιμοποιοῦν τὰ μέσα δουλιᾶς. Καὶ ἐκεῖ ὅπου μιά τάξη εἶναι ἐξαιτίας τῆς κοινωνικῆς τῆς θέσης τόσο ἐξαρτημένη ἀπὸ μιάν ἄλλη τάξη, ὅσον ἀφορᾶ τὰ μέσα δουλιᾶς, εἶναι ἐξίσου ἐξαρτημένη ἀπ' αὐτὴν καὶ ὅσον ἀφορᾶ τὰ μέσα ζωῆς. Καὶ πρόκειται γιὰ μιά κατάσταση τόσο ἀντίθετη πρὸς τὸν ἀληθινὸ προορισμὸ τῆς κοινωνίας; τόσο ἐξοργιστικὴ γιὰ τὸ λογικό... ὥστε νὰ μὴ μπορεῖ οὔτε γιὰ μιά στιγμή νὰ τὴν ἐξωραΐσει ἢ νὰ τὴν ὑπερασπιστεῖ κανεὶς. Ἡ κατάσταση αὐτὴ παραχωρεῖ σ' ἕναν ἄνθρωπο μιά ἐξουσία, τὴν ὁποία δέν ἐπιτρεπόταν νὰ τὴν κατέχει κανένας θνητός» (σελ. 52).

«Ἡ καθημερινὴ μας ἐμπειρία μᾶς διδάσκει πῶς, ὅταν κόψουμε μιά φέτα ἀπὸ ἕνα καρβέλι ψωμιοῦ, ἡ φέτα αὐτὴ δέν φυτρώνει πάλι. Τὸ καρβέλι εἶναι μόνον μιά συσσώρευση ἀπὸ φέτες, καὶ ὅσο περισσότερο τρώμε ἀπ' αὐτό, τόσο λιγότερο μένει γιὰ φάγωμα. Τέτια εἶναι ἡ [442] περίπτωση, μὲ τὸ καρβέλι τοῦ

εργάτη. Τό καρβέλι ὅμως τοῦ καπιταλιστῆ δέν ἀκολουθεῖ αὐτό τόν κανόνα. Ἄντί νά μικραίνει, τό καρβέλι του διαρκῶς μεγαλώνει. Κόβει διαρκῶς κάτι ἀπ' αὐτό, καί αὐτό τό κάτι διαρκῶς ἐπανέρχεται... Ἄν οἱ ἀνταλλαγές ἦταν ἴσες, τότε ὁ πλοῦτος τῶν τωρινῶν καπιταλιστῶν θά μεταβιβαζόταν βαθμηδόν ἀπό αὐτούς στήν ἐργατική τάξη. Τό κάθε σελλίνι, πού θά ξόδευε ὁ πλούσιος, θά τόν ἄφηνε κατά ἓνα σελλίνι λιγότερο πλούσιο» (σελ. 54, 55).

Στό ἴδιο ὁ Μπραϊή ἀποδείχνει ὅτι

«εἶναι πέρα γιά πέρα ἀδύνατο ἓνας καπιταλιστής νά μπορεῖ νά ἔχει κληρονομήσει ἔστω καί μόνον 1000 λίρες στερλίνες ἀπό τίς πραγματικές οἰκονομίες τῆς δουλιᾶς τῶν προγόνων (progenitors) του πού ἀνήκαν στήν τάξη τῶν ἐργαζομένων» (σελ. 55).

Ἄπό ὅσα διδάσκουν οἱ ἴδιοι οἱ οἰκονομολόγοι προκύπτει,

«ὅτι δέν μπορεῖ νά γίνει ἀνταλλαγή χωρίς συσσώρευση, δέν μπορεῖ νά γίνει συσσώρευση χωρίς ἐργασία» (στό ἴδιο). «Στίς συνθήκες τοῦ σημερινοῦ συστήματος, στό ὁποῖο ὁ κάθε ἐργάτης δίνει σ' ἐκεῖνον πού τόν ἀπασχολεῖ τουλάχιστον 6 ἡμερῶν ἐργασία ἔναντι ἑνός ἰσοδύναμου, πού ἡ ἀξία του εἶναι ἴση μέ 4 ἢ 5 ἡμερῶν ἐργασία, τά κέρδη τοῦ δευτέρου θά εἶναι ἀναπόφευκτα οἱ ἀπώλειες τοῦ πρώτου» (σελ. 56).

«Ἔτσι, κάτω ἀπό ὁποιοδήποτε φῶς κι ἄν ἐξεταστεῖ ἡ προέλευση τοῦ πλούτου, κάτω ἀπό τό φῶς τοῦ δώρου, τῆς ἀτομικῆς συσσώρευσης, τῆς ἀνταλλαγῆς, τῆς κληρονομιάς, ἡ μιᾶ ἀπόδειξη πάνω στήν ἄλλη δείχνει ὅτι ὑπάρχει ἓνα ράγισμα στόν τίτλο τοῦ πλούσιου ἀνθρώπου, πού ἀφαιρεῖ μεμιάς τήν ἐπίφασή τῆς δικαιοσύνης του καί τήν ἀξία του... Ἀντίθετα, ὅλος αὐτός ὁ πλοῦτος βγαίνει ἀπό τά κόκαλα καί ἀπό τά νεῦρα τῆς ἐργατικῆς τάξης κατά τή διάρκεια διαδοχικῶν ἐποχῶν καί ἔχει ἀφαιρεθεῖ ἀπό τούς ἐργάτες μέ τό ἀπατηλό σύστημα τῶν ἀνίσων ἀνταλλαγῶν πού δῆμιουργεῖ τή σκλαβιά» (σελ. 56, 57). «Ἄν ὁ ἐργάτης πρόκειται νά γίνει πλούσιος στίς συνθήκες τοῦ τωρινοῦ συστήματος, τότε θά πρέπει, ἀντί νά ἀνταλλάσσει τή δική του ἐργασία, νά γίνει ἓνας καπιταλιστής ἢ ἀνθρώπος πού ἀνταλλάσσει τήν ἐργασία ἄλλων ἀνθρώπων. Καί ἔτσι, ληστεύοντας ἄλλους μέ τόν ἴδιο τρόπο πού ληστεύσαν ὁ ἴδιος μέ τό μέσο τῶν ἀνίσων ἀνταλλαγῶν, θά εἶναι σέ θέση ἀπό τίς μικρές ἀπώλειες τῶν ἄλλων ἀνθρώπων νά ἀποκτήσει μεγάλα κέρδη» (σελ. 57).

«Οἱ πολιτικο-οικονομολόγοι καί οἱ καπιταλιστές ἐγράψαν καί τύπωσαν πολλὰ βιβλία, γιά νά ἐγχαράξουν στό μυαλό τοῦ ἐργάτη τήν ἀπάτη, τήν ἐπίφασή ὅτι "τό κέρδος τῶν καπιταλιστῶν δέν εἶναι αὐτά πού χάνει ὁ ἐργάτης". Μᾶς λένε ὅτι ἡ ἐργασία δέν μπορεῖ νά κάνει οὔτε ἓνα βῆμα, χωρίς τό κεφάλαιο, ὅτι τό κεφάλαιο εἶναι τό φτυάρι γιά τόν ἀνθρώπο πού σκάβει, ὅτι τό κεφάλαιο εἶναι ἐξίσου ἀναγκαῖο γιά τήν παραγωγή, ὅπως καί ἡ ἴδια ἡ ἐργασία... Αὐτή ἡ ἀμοιβαία ἐξάρτηση ἀνάμεσα στό κεφάλαιο καί στήν ἐργασία δέν ἔχει καμιᾶ δουλιά μέ τή σχετική θέση τοῦ καπιταλιστῆ καί τῶν ἐργατῶν, ὅτι δείχνει ἀκόμα ὅτι ὁ πρῶτος πρέπει νά συντηρεῖται ἀπό τούς τελευταίους... Τό

κεφάλαιο καὶ ὄχι ὁ καπιταλιστὴς εἶναι οὐσιαστικῆς σημασίας γιὰ τίς πράξεις τῶν παραγωγῶν. Καὶ ὑπάρχει τόσο μεγάλη διαφορά ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς τοὺς δύο, ὅση καὶ ἀνάμεσα στό φορτίο ἑνὸς πλοίου καὶ στή φορτωτικὴ» (σελ. 59).

«Ἀπὸ τῆ σχέσης πού ἔχουν μεταξύ τους τὸ κεφάλαιο καὶ ἡ ἐργασία εἶναι φανερό, ὅτι ὅσο περισσότερο κεφάλαιο ἢ συσσωρευμένο προϊόν ὑπάρχει σέ μιά χώρα, τόσο περισσότερες θά εἶναι οἱ εὐκολίες γιὰ τὴν παραγωγή καὶ τόσο λιγότερη ἐργασία θά ἀπαιτεῖται γιὰ τὴν ἐπίτευξη ἑνὸς δοσμένου» (καθορισμένου) «ἀποτελέσματος. Ἔτσι ὁ βρετανικὸς λαὸς μπορεῖ μέ τὴν τωρινή του ἐκτεταμένη συσσώρευση κεφαλαίου μέ τίς οἰκοδομές, τίς μηχανές, τὰ πλοῖα, τίς διώρυγες καὶ τοὺς σιδηροδρόμους του, νά παράγει μέσα σέ μιά ἐβδομάδα περισσότερο πλοῦτο μανουφακτούρας, ἀπὸ ἐκεῖνον πού μποροῦσαν πρὶν 1000 χρόνια νά παράγουν οἱ προπάτορές μας μέσα σέ μισὸν αἰῶνα. Αὐτὸ πού μᾶς κάνει ικανοὺς γι' αὐτὸ δέν εἶναι οἱ μεγαλύτερες φυσικὲς δυνάμεις μας, ἀλλὰ τὸ κεφάλαιό μας. Γιατί παντοῦ ὅπου ὑπάρχει ἔλλειψη κεφαλαίου ἢ παραγωγή προχωρεῖ μόνο μέ βραδύ ρυθμὸ καὶ μέ κόπο, καὶ ἀντίστροφα. Ἄπ' ὅλα αὐτὰ εἶναι φανερό ὅτι ἐκεῖνο πού ἔχει κερδηθεῖ γιὰ τὸ κεφάλαιο, ἔχει πάντα ἐξίσου κερδηθεῖ γιὰ τὴν ἐργασία, ὅτι κάθε αὐξηση τοῦ πρώτου τείνει νά ἐλαφρύνει τὸ φορτίο τοῦ δεύτερου, καὶ ὅτι γι' αὐτὸ κάθε ζημιὰ γιὰ τὸ κεφάλαιο πρέπει νά εἶναι ἐπίσης ζημιὰ γιὰ τὴν ἐργασία. Ἡ ἀλήθεια αὕτη, παρ' ὅλον ὅτι ἔχει παρατηρηθεῖ ἀπὸ τοὺς οἰκονομολόγους, δέν ἔχει περιγραφεῖ ἀπ' αὐτοὺς μέ τίμιον τρόπο» (σελ. 59, 60).

{Πράγματι, οἱ κύριοι αὐτοὶ ἐπιχειρηματολογοῦν ὡς ἑξῆς:

Συσσωρευμένα προϊόντα — δηλαδή μὴ καταναλωμένα προϊόντα — τῆς ἐργασίας διευκολύνουν καὶ γονιμοποιοῦν τὴν ἐργασία. Γι' αὐτὸ ὁ καρπὸς αὐτῶν τῶν διευκολύνσεων κλπ. πρέπει νά πάει ὄχι πρὸς ὄφελος τῆς ἐργασίας, ἀλλὰ τῆς συσσώρευσης. Γι' αὐτὸ ἡ συσσώρευση δέν πρέπει νά εἶναι ἰδιοκτησία τῆς ἐργασίας, ἀλλὰ ἡ ἐργασία πρέπει νά εἶναι ἰδιοκτησία τῆς συσσώρευσης — τῶν δικῶν τῆς προϊόντων. Γι' αὐτὸ ὁ ἐργάτης δέν πρέπει νά συσσωρεύει γιὰ τὸν ἑαυτό του, ἀλλὰ γιὰ ἕναν ἄλλον, καὶ ἡ συσσώρευση νά ἀντιπαρατίθεται σ' αὐτόν σάν κεφάλαιο.

Γι' αὐτὸ τὸ ὑλικὸ στοιχεῖο τοῦ κεφαλαίου εἶναι τόσο συνυφασμένο μέ τὸν κοινωνικὸ καθορισμὸ τῆς μορφῆς του σάν κεφαλαίου — μέ τὸν ἀνταγωνιστικὸ χαρακτήρα του, σάν τὸ προϊόν πού ἐξουσιάζει τὴν ἐργασία — ὥστε νά μὴ μποροῦν νά διατυπώσουν μιά θέση χωρὶς νά ἀντιφάσκουν μέ τὸν ἑαυτό τους.}

«Ἐχουν πάντα ταυτίσει τὸ κεφάλαιο μέ μιά καὶ τὴν ἐργασία μέ μίαν ἄλλη τάξη τῆς κοινωνίας, παρ' ὅλον ὅτι οἱ δύο αὐτές δυνάμεις δέν ἔχουν μιά τέτια σύνδεση ἀπὸ τὴ φύση τους καὶ δέν θά ἔπρεπε νά τὴν ἔχουν τεχνητά. Οἱ οἰκονομολόγοι προσπαθοῦν πάντα τὴν εὐημερία ἀκόμα καὶ τὴν ἴδια τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἐργάτη νά

τήν ἐξαρτήσουν ἀπό τή συντήρηση τοῦ καπιταλιστῆ στήν πολυτέλεια καί στήν ἀργία. Δέν θέλουν ὁ ἐργάτης νά φάει ἕνα πιάτο φαί προτοῦ παραγάγει δύο πιάτα, τό ἕνα γιά τόν ἑαυτό του καί τό ἄλλο γιά τό ἀφεντικό του, μόνο πού ὁ τελευταῖος παίρνει τή μερίδα του ἔμμεσα μέ τήν ἄνιση ἀνταλλαγή» (σελ. 59, 60).

«Ὅταν ὁ ἐργάτης ἔχει παραγάγει ἕνα πράγμα, τό πράγμα αὐτό δέν εἶναι πιά δικό του, ἀνήκει στόν καπιταλιστή, μεταβιβάστηκε ἀπό τόν ἕνα στόν ἄλλο μέ τήν ἀόρατη μαγεία τῆς ἄνισης ἀνταλλαγῆς» (σελ. 61).

«Στό σημερινό σύστημα τό κεφάλαιο καί ἡ ἐργασία, τό φτυάρι καί ὁ σκαφτιάς εἶναι δύο χωρισμένες καί ἀνταγωνιστικές δυνάμεις» (σελ. 60).

[443] «Ἀλλά ἀκόμα καί στήν περίπτωση πού ὅλη ἡ γῆ καί οἱ οἰκοδομές καί οἱ μηχανές θά ἀνήκαν στους καπιταλιστές καί δέν θά ὑπῆρχε ἡ ἐργατική τάξη, δέν θά μπορούσαν οἱ πρῶτοι νά ἀποφύγουν τόν μεγάλο ὄρο "ὅτι ἐδῶ πρέπει νά ὑπάρξει ἐργασία". Ὁ πλοῦτος τους θά τοὺς ἐπέτρεπε μόνο νά ἐπιλέξουν ἀνάμεσα στό νά πεθάνουν ἢ νά ἐργαστοῦν. Δέν μποροῦν νά φάνε τή γῆ καί τίς οἰκοδομές. Καί ἡ γῆ δέν θά γίνει τρόφιμα, οὔτε οἱ μηχανές θά φτιάχνουν ροῦχα, χωρίς τήν χρησιμοποίηση ἀνθρώπινης ἐργασίας. Γι' αὐτό, ὅταν οἱ καπιταλιστές ἢ οἱ ἰδιοκτῆτες λένε ὅτι ἡ ἐργατική τάξη πρέπει νά τοὺς ὑποστηρίξει, λένε στήν πραγματικότητα ὅτι, ὅπως ἡ γῆ καί τά νερά, ἔτσι καί οἱ παραγωγοί ἀνήκουν σ' αὐτούς, ὅτι οἱ ἐργάτες ἔχουν δημιουργηθεῖ μόνο πρός ὄφελος τῶν πλουσίων» (σελ. 68).

«Γι' αὐτό πού ὁ παραγωγός δίνει στόν καπιταλιστή κατά τήν ἀνταλλαγή δέν παίρνει οὔτε τήν ἐργασία, οὔτε τό προϊόν τῆς ἐργασίας τοῦ καπιταλιστῆ, ἀλλά: ἐργασία. Μέ τό χρήμα οἱ ἐργατικές τάξεις δέν παρακινοῦνται μόνο νά ἐκτελοῦν τήν ἐργασία πού τοὺς ἐπιβάλλει ἡ συντήρηση τῆς φυσικῆς ὑπαρξῆς τους, ἀλλά ἐπιβαρύνονται ἐξίσου μέ τήν ἐργασία γιά τίς ἄλλες τάξεις. Δέν ἔχει σημασία ἂν οἱ παραγωγοί παίρνουν χρυσό ἢ ἀσήμι ἢ ἄλλα ἐμπορεύματα ἀπό μιά τάξη, ἡ ὁποία δέν παράγει. Ὅλα αὐτά καταλήγουν στό ὅτι ἡ ἐργατική τάξη ἐκτελεῖ τή δική της ἐργασία, γιά νά συντηρεῖται ἡ ἴδια, καί ἐκτελεῖ ἐξίσου τήν ἐργασία τοῦ καπιταλιστῆ καί ἐπιπλέον τόν συντηρεῖ. Ὅποιοσδήποτε κι ἂν εἶναι οἱ ὀνομαστικές ἀμοιβές πού παίρνουν οἱ παραγωγοί ἀπό τοὺς καπιταλιστές, ἡ πραγματική τους ἀμοιβή εἶναι μόνο ἡ μεταφορά τοῦ μέρους κείνου τῆς ἐργασίας τους, πού πρέπει νά τοὺς ξαναδοθεῖ ἀπό τόν καπιταλιστή» (στό ἴδιο, σελ. 153, 154).

«Ἰπολογίζουμε ὅτι ὁ πληθυσμός τοῦ Ἐνωμένου Βασιλείου εἶναι 25.000.000. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ἡ συντήρησή του κοστίζει κατά μέσο ὄρο τουλάχιστον 15 λ. στ. τό χρόνο γιά τόν κάθε κάτοικο. Τότε προκύπτει ὅτι ἀπαιτεῖται μιά ἀξία 375 ἑκατομμυρίων λιρῶν στερλινῶν γιά τή συντήρηση ὅλου τοῦ λαοῦ τοῦ Ἐνωμένου Βασιλείου. Δέν παράγουμε ὅμως μόνο εἶδη συντήρησης, γιατί ἡ ἐργασία μας παράγει ἐξίσου πολλά μὴ καταναλώσιμα εἶδη. Κάθε χρόνο μεγαλώνουμε τό συσσωρευμένο ἀπόθεμά μας ἢ τό κεφάλαιο, μέ τήν αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν σπιτιῶν, τῶν καραβιῶν, τῶν ἐργαλείων, τῶν μηχανῶν, τῶν ὁδῶν μας καί τῶν ἄλλων βοηθητικῶν πραγμάτων γιά τή μελλοντική

παραγωγή, και επιπρόσθετα διορθώνουμε όλα όσα έχουν χαλάσει. Έτσι, παρ' όλον ότι η συντήρησή μας μπορεί να αξίζει μόνο 375 εκατομμύρια λιρ. στ. τό χρόνο, η ετήσια συνολική αξία του παραγόμενου από τον λαό πλούτου δεν μπορεί να είναι μικρότερη από 500 εκατομμύρια λιρ. στ.» (σελ. 81).

«Μπορούμε να υπολογίζουμε μόνο το $\frac{1}{4}$ του πληθυσμού, ή περίπου 6 εκατομμύρια ανθρώπους ηλικίας από 14 ως 50 χρονών σαν πραγματικούς παραγωγούς. Μπορεί να ειπωθεί ότι, κάτω από τις σημερινές συνθήκες, από τον αριθμό αυτό μόλις 5 εκατομμύρια μπορούν να συμβάλλουν στην παραγωγή» (μόνο 4 εκατομμύρια λείει παρακάτω, άμεσα στην ύλική παραγωγή), «γιατί χιλιάδες ικανοί εργάτες μένουν υποχρεωτικά χωρίς δουλιά, ενώ τό έργο πού θά έπρεπε να έκτελέσουν τό κάνουν γυναίκες και παιδιά. Καί εκατοντάδες χιλιάδες άνδρες στην Ίρλανδία δεν μπορούν να βρούν καθόλου δουλιά. Έτσι 5 εκατομμύρια άνδρες, βοηθούμενοι από λίγες χιλιάδες παιδιά και γυναίκες, πρέπει να παράγουν για 25 εκατομμύρια ανθρώπους» (σελ. 81, 82).

«Ό σημερινός αριθμός τών εργατών, αν αυτοί δεν βοηθούνταν από τίς μηχανές, δεν θά μπορούσαν να συντηρήσουν τον έαυτό τους και τον σημερινό αριθμό τών άκαμάτηδων και τών μή παραγωγικών εργατών. Οί κάθε λογής γεωργικές μηχανές και οί μηχανές μανουφακτούρας, πού χρησιμοποιούνται τώρα, υπολογίζεται ότι κάνουν τή δουλιά περίπου 100 εκατομμυρίων εργαζόμενων άνδρων... Αυτές οί μηχανές και ή χρησιμοποίησή τους στό σημερινό σύστημα δημιούργησαν τίς χιλιάδες τών άκαμάτηδων και τών προσώπων πού ζούν από τό κέρδος και πού καταπιέζουν σήμερα τούς εργάτες» (σελ. 82).

«Η σημερινή συγκρότηση τής κοινωνίας γονιμοποιήθηκε από τίς μηχανές, και θά καταστραφεί από τίς μηχανές... Οί ίδιες οί μηχανές είναι καλές, είναι απαραίτητες, ή χρησιμοποίησή τους όμως, τό γεγονός ότι τίς κατέχουν άτομα αντί να τίς κατέχει τό έθνος, είναι κακό πράγμα» (σελ. 82, 83).

«Από τά 5 εκατομμύρια άνδρες, πού συμβάλλουν τώρα στην παραγωγή, μερικοί εργάζονται μόνο 5 ώρες τήν ήμέρα, ενώ άλλοι εργάζονται 15 ώρες. Καί αν υπολογίσουμε επιπρόσθετα τήν άπώλεια χρόνου λόγω τής υποχρεωτικής άργίας μεγάλης μάζας εργατών στην περίοδο τής ύφεσης τών εργασιών, τότε θά βρούμε ότι ή ετήσια παραγωγή μας δημιουργείται και διανέμεται από ένα μικρότερο από τό $\frac{1}{5}$ μέρος τής κοινωνίας, πού εργάζεται κατά μέσον όρο 10 ώρες τήν ήμέρα» (σελ. 83).

«Αν υποθέσουμε ότι οί κάθε λογής πλούσιοι μή παραγωγοί, μαζί μέ τίς οικογένειες και τούς άκολουθους τους, φθάνουν μόνο τά 2 εκατομμύρια πρόσωπα, ώστόσο μόνον αυτός ό αριθμός θά κοστίζει στην εργατική τάξη 30 εκατομμύρια λίρες στερλίνες τό χρόνο, αν ή συντήρησή τους υπολογιστεί ότι θά ήταν ίδια μέ τή συντήρηση τής εργατικής τάξης, δηλαδή 15 λιρ. στ. τό άτομο... Όμως, σύμφωνα μέ τον πιο συντηρητικό υπολογισμό, ή συντήρησή τους κοστίζει όχι λιγότερες από 50 λιρ. στ. τό άτομο. Αυτό σημαίνει ότι οί καθαυτό κηφήνες τής κοινωνίας, οί απόλυτα μή παραγωγικοί, κοστίζουν τό χρόνο ένα συνολικό ποσό 100 εκατομμυρίων στερλινών» (σελ. 83, 84).

«Στό ποσό αυτό προστίθεται τό διπλάσιο ή τετραπλάσιο ποσό, πού εισπράτ-

τουν αί διάφορες τάξεις τών μικρών ιδιοκτητῶν, τών ἐργοστασιαρχῶν καί τών ἐμπορευομένων, μέ τή μορφή [444] κέρδους καί τόκων. Σύμφωνα μέ τίς πιό μέτριες ἐκτιμήσεις, τό μέρος τοῦ πλούτου πού τόν ἀπολαμβάνει αὐτή ἡ πολυάριθμη μερίδα τῆς κοινωνίας, φτάνει τουλάχιστον τά 140 ἑκατομμύρια λιρ. στ. τό χρόνο πάνω ἀπό τή μέση ἀπόλαυση τοῦ ποσοῦ πού παίρνει ἕνας ἴσος ἀριθμός ἀπό τούς καλύτερα πληρωνόμενους ἐργάτες. Ἔτσι, μαζί μέ τήν κυβέρνησή τους, οἱ δύο τάξεις τών ἀκαμάτηδων καί τών ἀνθρώπων πού ζοῦν ἀπό τά κέρδη, περίπου τό $\frac{1}{4}$ τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ, ἀπορροφοῦν γύρω στά 300.000.000 λιρ. στ. τό χρόνο καί πάνω ἀπό τόν μισό παραγμένο πλούτο. Πράγμα πού σημαίνει μέση ἀπώλεια πάνω ἀπό 50 λιρ. στ. τό ἄτομο γιά τόν κάθε ἐργάτη στήν ἐπικράτειά μας... Δέν ἀπομένουν περισσότερες ἀπό 11 λιρ. στ. περίπου, κατά μέσον ὄρο τό ἄτομο, τό χρόνο γιά νά μοιραστοῦν ἀνάμεσα στά ὑπόλοιπα $\frac{3}{4}$ τοῦ ἔθνους. Ἀπό τούς ὑπολογισμούς, πού ἔγιναν τό 1815, προκύπτει ὅτι τό χρονιάτικο ἐπίδομα ὄλου τοῦ λαοῦ τοῦ Ἐνωμένου Βασιλείου ἔφτασε περίπου τά 430 ἑκατομμύρια λιρ. στ., ἀπό τά ὁποῖα ἡ ἐργατική τάξη πῆρε τά 99.742.547 λιρ. στ., ἐνώ ἡ τάξη πού ζεῖ ἀπό τή γαιοπρόσοδο, τίς κρατικές συντάξεις καί ἀπό τά κέρδη πῆρε 330.778.825 λιρ. στ. "Ὅλη ἡ ιδιοκτησία τῆς χώρας εἶχε ὑπολογιστεῖ ὅτι τό ἴδιο χρονικό διάστημα εἶχε μιάν ἀξία πού ἔφτανε περίπου τά 3.000 ἑκατομμύρια λιρ. στ.» (σελ. 84, 85).

Νά τί λέει ὁ πίνακας τοῦ Κίνγκ¹⁸³¹ κλπ.

Τό 1844 ὁ πληθυσμός τῆς Ἀγγλίας ἦταν: Ἀνώτερη καί κατώτερη ἀριστοκρατία = 1.181.000 ἄτομα. Οἱ ἔμποροι, οἱ φάρμερ κλπ. = 4.221.000 ἄτομα (μαζί 5.402.000). Οἱ ἐργάτες, οἱ φτωχοί κλπ. = 9.567.000 (Banfield, T C «The Organisation of Industry», 2 ed, London, 1848 [X-444].

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΙΚΟΣΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Ράμσαιη

[1. Προσπάθεια νά γίνει διάκριση ανάμεσα
στό σταθερό και στό μεταβλητό κεφάλαιο.
Ἐπίληψη τοῦ κεφαλαίου
σάν ἐπουσιώδους κοινωνικῆς μορφῆς]

[XVIII-1086] Ramsay, (George) (on Trinity College) «An Essay on Distribution of Wealth», Edinburgh, 1836.

Μέ τόν Ράμσαιη ξαναγυρνᾶμε στή σειρά τῶν πολιτικο-οικονομολόγων.

Γιά νά κατατάξει τό ἐμπορικό κεφάλαιο, τό ὀνομάζει «μεταφορά ἐμπορευμάτων ἀπό τόν ἕναν τόπο στόν ἄλλο» (σελ. 19). Μπερδεύει λοιπόν τό ἐμπόριο μέ τή βιομηχανία μεταφορῶν:

Ἡ κύρια ὑπηρεσία πού πρόσφερε ὁ Ράμσαιη εἶναι:

Πρῶτο: Ὅτι κάνει πράγματι τή διάκριση ανάμεσα στό σταθερό καί στό μεταβλητό κεφάλαιο. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι αὐτό γίνεται μέ τή μορφή, ὅτι τίς διαφορές πού προκύπτουν ανάμεσα στό πάγιο καί στό κυκλοφοροῦν κεφάλαιο στό πρῶτο τῆς κυκλοφορίας τίς διατηρεῖ κατ' ὄνομα σάν τίς μοναδικές διαφορές, ἐξηγεῖ ὅμως τό πάγιο κεφάλαιο ἔτσι, πού περιλαβαίνει ὅλα τά στοιχεῖα τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου. Γι' αὐτό, μέ τόν ὄρο: πάγιο κεφάλαιο, ἐννοεῖ ὄχι μόνο τίς μηχανές καί τά ἐργαλεῖα, τά χτίρια στά ὁποῖα πραγματοποιεῖται ἡ ἐργασία ἢ στά ὁποῖα φυλάγεται τό ἀποτέλεσμα τῆς ἐργασίας, τά ὑποζύγια καί τά ζῶα ἔλξης, ἀλλά καί ὅλα τά ἀκατέργαστα ὑλικά (ἡμικατεργασμένα προϊόντα κλπ.)

«τόν σπόρο τοῦ ἀγρότη καί τήν πρώτη ὕλη τοῦ μανουφακτουρίστα» (σελ. 22, 23). Ἐκτός ἀπ' αὐτό πάγιο κεφάλαιο εἶναι «τά κάθε λογῆς λιπάσματα, οἱ

ἀπαραίτητοι γιά τήν ἀγροτική οἰκονομία φράχτες καί τά ὑλικά θέρμανσης πού καταναλώνονται στίς μανουφακτοῦρες» (στό ἴδιο, σελ. 23).

«Τό κυκλοφοροῦν κεφάλαιο ἀποτελεῖται μόνο ἀπό μέσα διατροφῆς καί ἀπό ἄλλα εἶδη ἀνάγκης, πού προκαταβάλλονται στούς ἐργάτες, προτοῦ ὀλοκληρῶσουν τό προϊόν τῆς δουλιᾶς τους» (στό ἴδιο).

Βλέπουμε λοιπόν ὅτι ὁ Ράμσαιη μέ τόν ὄρο «κυκλοφοροῦν κεφάλαιο» ἐννοεῖ μόνο [1087] τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ κεφαλαίου, πού ἀνάγεται σέ μισθό ἐργασίας, καί μέ τόν ὄρο πάγιο κεφάλαιο τό μέρος ἐκεῖνο πού ἀνάγεται στούς ἀντικειμενικούς ὄρους — στά μέσα ἐργασίας καί στά ὑλικά ἐργασίας. Τό λάθος συνίσταται βέβαια στό ὅτι αὐτή ἡ διάσπαση τοῦ κεφαλαίου ταυτίζεται μέ τή διαφορά πού ἀπορρέει ἀπό τό προτσές κυκλοφορίας. Αὐτό εἶναι συνέπεια τῆς ἐμμονῆς στήν οἰκονομική παράδοση.

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά πάλι, ὁ Ράμσαιη τό ἀπλῶς ὑλικό συστατικό, τό τοῦ καθορισμένου μέ τόν τρόπο αὐτό πάγιου κεφαλαίου, τό συγχέει μέ τήν ὑπαρξή του σάν «κεφαλαίου». Στό πραγματικό προτσές ἐργασίας δέν μπαίνει τό κυκλοφοροῦν κεφάλαιο (δηλαδή τό μεταβλητό κεφάλαιο), ἀλλά αὐτό πού μπαίνει εἶναι ἐκεῖνο πού ἀγοράζεται μέ τό κυκλοφοροῦν κεφάλαιο — μέ τό ὁποῖο ἀντικατασταίνεται — ἡ ζωντανή ἐργασία. Ἐκεῖνο πού, ἐκτός ἀπ' αὐτό μπαίνει στό προτσές ἐργασίας, εἶναι τό σταθερό κεφάλαιο, δηλαδή ἡ ἐργασία ἢ ὑλοποιημένη στούς ἀντικειμενικούς ὄρους δουλιᾶς, στό ὑλικό ἐργασίας καί στά μέσα δουλιᾶς. Γι' αὐτό ὁ Ράμσαιη λέει:

«Μόνο τό πάγιο κεφάλαιο, ὄχι τό κυκλοφοροῦν, εἶναι στήν κυριολεξία μιά πηγή τοῦ ἐθνικοῦ πλούτου» (σελ. 23). Ἡ ἐργασία καί τό πάγιο κεφάλαιο εἶναι τά μοναδικά στοιχεῖα τῶν ἐξόδων παραγωγῆς» (σελ. 28).

Αὐτό πού ξοδεύεται πραγματικά στήν παραγωγή ἑνός ἐμπορεύματος εἶναι τό ἀκατέργαστο ὑλικό, οἱ μηχανές κλπ. καί ἡ ζωντανή ἐργασία, ἡ ὁποία τά βάζει σέ κίνηση.

Τό «κυκλοφοροῦν» κεφάλαιο εἶναι περιττό, βρίσκεται ἔξω ἀπό τό προτσές παραγωγῆς.

«Ἄν προυποθέσουμε ὅτι οἱ ἐργάτες δέν θά πληρώνονταν προτοῦ νά ἔχει παραχθεῖ τό προϊόν, τότε δέν θά ὑπῆρχε καθόλου ἡ ἀνάγκη γιά κυκλοφοροῦν κεφάλαιο. Ἡ παραγωγή θά ἦταν ἐξίσου μεγάλη. Τό γεγονός αὐτό ἀποδείχνει ὅτι τό κυκλοφοροῦν κεφάλαιο δέν συμμετέχει ἄμεσα στήν παραγωγή καί δέν παίζει καθόλου οὐσιαστικό ρόλο σ' αὐτήν, ἀλλά ἀποτελεῖ μόνο ἕναν ὄρο, πού ἔγινε ἀπαραίτητος, ἐξαιτίας τῆς ἀξιολύπητης φτώχειας τῆς πλειοψηφίας τοῦ

λαοῦ» (σελ. 24). «'Από ἐθνική ἄποψη μόνο τό πάγιο κεφάλαιο ἀποτελεῖ ἕνα στοιχεῖο τῶν ἐξόδων παραγωγῆς» (σελ. 26).

Μ' ἄλλα λόγια: Ἡ ὑλοποιημένη στους ὅρους δουλιᾶς — σέ ὑλικά καί μέσα δουλιᾶς — ἐργασία, πού ἐμεῖς τήν ὀνομάζουμε «πάγιο κεφάλαιο», καί ἡ ζωντανή ἐργασία, ἀκόμα πιά συνοπτικά, ἡ ἀντικειμενοποιημένη, ἡ ὑλοποιημένη ἐργασία καί ἡ ζωντανή ἐργασία, ἀποτελοῦν ἀπαραίτητους ὅρους τῆς παραγωγῆς, στοιχεῖα τοῦ ἐθνικοῦ πλούτου. Ἀντίθετα εἶναι ἕνας ἀπλός «συμβατικός ὅρος» («Konvention») πού «ὀφείλεται στήν ἀξιολύπητη φτώχεια τῆς πλειοψηφίας τοῦ λαοῦ» τό γεγονός ὅτι τά μέσα συντήρησης τοῦ ἐργάτη παίρνουν γενικά τή μορφή «κυκλοφοροῦντος κεφαλαίου». Ἡ ἐργασία εἶναι ἕνας ὅρος τῆς παραγωγῆς, ὄχι ὅμως ἡ μισθωτή ἐργασία, ἐπομένως δέν ἀποτελεῖ ὄρο τῆς παραγωγῆς ἡ ἀντιπαράθεση τῶν μέσων συντήρησης τοῦ ἐργάτη στόν ἴδιο τόν ἐργάτη μέ τή μορφή τοῦ «κεφαλαίου», σάν «προκαταβολή τοῦ καπιταλιστή». Αὐτό πού δέν βλέπει ὁ Ράμσαιη εἶναι τό γεγονός ὅτι, ἂν τά μέσα συντήρησης δέν ἀντιπαρατίθενται στόν ἐργάτη σάν «κεφάλαιο» (σάν «κυκλοφοροῦν κεφάλαιο», ὅπως τό ὀνομάζει), δέν θά ἀντιπαρατίθενται ἐπίσης σ' αὐτόν σάν «κεφάλαιο», οὔτε σάν «πάγιο κεφάλαιο», ὅπως τό ὀνομάζει. Ὁ Ράμσαιη μιᾶ στά σοβαρά καί ὄχι στά λόγια, ὅπως κάνουν οἱ ἄλλοι οἰκονομολόγοι, ὅταν ἀναλύει τό κεφάλαιο σέ

«ἕνα μέρος τοῦ ἐθνικοῦ πλούτου, πού χρησιμοποιεῖται ἢ πού προορίζεται νά χρησιμοποιηθεῖ γιά τήν προώθηση τῆς ἀναπαραγωγῆς»,

γι' αὐτό ἀνακηρύσσει τήν μισθωτή ἐργασία, ἐπομένως καί τό κεφάλαιο — τήν κοινωνική μορφή πού ἀποκτοῦν τά μέσα τῆς ἀναπαραγωγῆς πάνω στή βάση τῆς μισθωτῆς ἐργασίας — σάν κάτι τό ἐπουσιῶδες, πού ὀφείλεται μόνο στή φτώχεια τῆς πλειοψηφίας τοῦ λαοῦ.

Ἔτσι φτάσαμε ἐδῶ στό σημεῖο ὅπου ἡ ἴδια ἡ πολιτική οἰκονομία, πάνω στή βάση τῆς ἀνάλυσής της, ἀνακήρυξε τήν καπιταλιστική μορφή τῆς παραγωγῆς, ἐπομένως καί τό κεφάλαιο ὄχι ἀπόλυτο, ἀλλά ἀπλῶς «συμπωματικό» ἱστορικό* ὄρο τῆς παραγωγῆς.

Ὁ Ράμσαιη ὅμως δέν προχώρησε ἀρκετά στήν ἀνάλυση, γιά νά βγάλει τά σωστά συμπεράσματα ἀπό τίς προϋποθέσεις (Premissen) του, ἀπό τόν νέο ὀρισμό πού ἔδωσε στό κεφάλαιο στό ἄμεσο προτσές τῆς παραγωγῆς.

* Μέ τήν ἔννοια τοῦ παροδικοῦ. — Σημ. μετ.

[2. Ὁ Ράμσαιη γιά τήν ὑπεραξία καί τήν ἀξία.
Ἐναγωγή τῆς ὑπεραξίας στό κέρδος.
Γιά τήν ἐπίδραση τῶν ἀλλαγῶν στήν ἀξία τοῦ σταθεροῦ
καί τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου στό ποσοστό
καί στή μάζα τοῦ κέρδους]

Ὁ Ράμσαιη πλησίασε, βέβαια, τή σωστή ἀντίληψη τῆς ὑπεραξίας.

«Ἐνα κυκλοφοροῦν κεφάλαιο θά χρησιμοποιεῖ διαρκῶς περισσότερη ἐργασία ἀπό τήν ἐργασία πού εἶχε προηγούμενα χρησιμοποιηθεῖ σ' αὐτό τό ἴδιο. Γιατί, ἂν δέν μπορούσε νά χρησιμοποιήσει περισσότερη ἐργασία ἀπό ἐκείνη πού εἶχε χρησιμοποιηθεῖ σ' αὐτό τό ἴδιο, τότε ποιό ὄφελος θά προέκυπτε γιά τόν ἰδιοκτήτη ἀπό τήν χρησιμοποίησή του σάν τέτιου;» (σελ. 49). «Ἡ μήπως θέλουν νά βεβαιώσουν, ὅτι ἡ ποσότητα τῆς ἐργασίας πού μπορεῖ νά χρησιμοποιήσῃ ὅποιο-δήποτε κυκλοφοροῦν κεφάλαιο δέν εἶναι περισσότερη ἀπό ἴση σέ σχέση μέ τήν ἐργασία πού εἶχε ξοδευτεῖ γιά τήν παραγωγή του; Αὐτό θά σήμαινε ὅτι ἡ ἀξία τοῦ δαπανηθέντος κεφαλαίου εἶναι ἴση μέ τήν ἀξία τοῦ προϊόντος» (σελ. 52).

Αὐτό θά πεῖ λοιπόν ὅτι ὁ καπιταλιστής ἀνταλλάσσει λιγότερη ἀντικειμενοποιημένη ἐργασία μέ περισσότερη ζωντανή ἐργασία, καί αὐτό τό περίσσευμα τῆς μή πληρωμένης ζωντανῆς ἐργασίας συγκροτεῖ τό περίσσευμα τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος πάνω ἀπό τήν ἀξία τοῦ κεφαλαίου, πού καταναλώθηκε κατά τήν παραγωγή του, μ' ἄλλα λόγια τήν ὑπεραξία (τό κέρδος κλπ.). Ἄν ἡ ποσότητα τῆς ἐργασίας, τήν ὁποία πληρώνει ὁ καπιταλιστής γιά τόν μισθό, εἶναι ἴση μέ τήν ποσότητα πού παίρνει πίσω μέ τό προϊόν τοῦ ἐργάτη, τότε ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος δέν θά ἦταν μεγαλύτερη ἀπό τήν ἀξία τοῦ κεφαλαίου καί δέν θά ὑπῆρχε κέρδος. Ὅσο κοντά κι ἂν βρίσκεται ἐδῶ ὁ Ράμσαιη στήν πραγματική πηγή τῆς ὑπεραξίας, κυριαρχεῖται παρ' ὅλα αὐτά τόσο πολύ ἀπό τήν οἰκονομική παράδοση, πού δέν μπορεῖ νά μή μπερδεύεται ἀμέσως σέ παραστρατήματα. Πρῶτα εἶναι διαφοροῦμενος ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο ἐξηγεῖ τήν ἀνταλλαγή αὐτή ἀνάμεσα στό μεταβλητό κεφάλαιο [1088] καί τήν ἐργασία. Ἄν ἦταν πέρα γιά πέρα σαφές, τότε δέν θά ἦταν δυνατή καμιά παρανόηση. Λέει:

«Ἐνα κυκλοφοροῦν κεφάλαιο» λ.χ. «πού ἔχει δημιουργηθεῖ μέ τήν ἐργασία 100 ἐργατῶν, θά θέσει σέ κίνηση 150 ἐργάτες. Γι' αὐτό στό τέλος τοῦ χρόνου τό προϊόν θά εἶναι στήν περίπτωση αὐτή τό ἀποτέλεσμα τῆς δουλειᾶς 150 ἐργατῶν» (σελ. 50).

Κάτω ἀπό ποιές συνθήκες μπορεῖ τό προϊόν 100 ἐργατῶν νά ἀγοράσει τήν ἐργασία 150 ἐργατῶν;

Ἄν ὁ μισθός πού παίρνει ἕνας ἐργάτης γιά 12 ὥρες ἐργασίας ἦταν ἴσος μέ τήν ἀξία 12 ὡρῶν ἐργασίας, τότε μέ τό προϊόν τῆς ἐργασίας του θά μπορούσε νά ξαναγοραστεῖ μόνο μιά ἐργάσιμη ἡμέρα καί μέ τό προϊόν 100 ἐργάσιμων ἡμερῶν 100 μόνο ἐργάσιμες ἡμέρες. Ἄν ὅμως ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος μιᾶς ἡμέρας πού δίνει εἶναι ἴση μέ 12 ὥρες ἐργασίας, καί ἡ μάζα τοῦ ἡμερήσιου μισθοῦ ἐργασίας πού παίρνει εἶναι ἴση μέ 8 ὥρες ἐργασίας, τότε μέ τήν ἀξία τοῦ ἡμερήσιου προϊόντος του μπορεῖ νά πληρωθεῖ, νά ξαναγοραστεῖ $1\frac{1}{2}$ ἐργάσιμη ἡμέρα ἢ $1\frac{1}{2}$ ἐργάτης. Καί μέ τό προϊόν 100 ἐργάσιμων ἡμερῶν μπορεῖ νά ἀγοραστοῦν $100(1+\frac{1}{2}$ ἐργάτες ἢ ἡμέρες ἐργασίας) = $100+50=150$ ἐργάτες. Ὁ ὅρος λοιπόν, γιά νά μπορεῖ τό προϊόν 100 ἐργατῶν νά θέτει σέ κίνηση 150 ἐργάτες, εἶναι ὁ καθένας ἀπό τούς 100 ἐργάτες καί γενικά ὁ κάθε ἐργάτης νά ἐργάζεται δωρεάν γιά τόν καπιταλιστή τό μισό τοῦ χρόνου πού ἐργάζεται γιά τόν ἑαυτό του ἢ ὅτι ἔχει ἐργαστεῖ δωρεάν τό $\frac{1}{3}$ τῆς ἐργάσιμης ἡμέρας. Αὐτό δέν προβάλλει μέ σαφήνεια ἀπ' αὐτά πού λέει ὁ Ράμσαιη. Τό διαφορούμενο φαίνεται στήν παρακάτω συμπερασματική φράση:

«Γι' αὐτό, στήν περίπτωση αὐτή, στό τέλος τοῦ χρόνου, τό προϊόν θά εἶναι τό ἀποτέλεσμα τῆς ἐργασίας 150 ἐργατῶν» (σελ. 50).

Φυσικά θά εἶναι τό ἀποτέλεσμα τῆς ἐργασίας 150 ἐργατῶν, ἀκριβῶς ὅπως τό προϊόν 100 ἐργατῶν ἦταν τό ἀποτέλεσμα τῆς ἐργασίας 100 ἐργατῶν. Τό διαφορούμενο (καί σίγουρα ἡ ἀσάφεια πού λίγο-πολύ στηρίζεται στόν Μάλθους) εἶναι τό ἐξῆς: Φαίνεται σάν νά ἔβγαινε τό κέρδος μόνο ἀπό τό ὅτι ἀντί 100 τώρα χρησιμοποιοῦνται 150 ἐργάτες. Ἀπόλυτα σάν νά ἔβγαινε τό κέρδος τῶν 150 ἀπό τό ὅτι τώρα μέ τό προϊόν τῶν 150 τίθενται σέ κίνηση 225 ἐργάτες ($100:150=150:225$, $20:30=30:45$, $4:6=6:9$). Δέν εἶναι ὅμως αὐτή ἡ οὐσία. Ἡ ἐργασία, πού πρόσφεραν οἱ 100 ἐργάτες = χ , ἂν χ εἶναι ἡ συνολική ἐργάσιμη ἡμέρα τους. Καί ὁ μισθός πού παίρνουν εἶναι $\frac{2}{3}\chi$. Γι' αὐτό ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος τους = χ , ἡ ἀξία τοῦ μισθοῦ τους = $\chi - \frac{1}{3}[\chi]$ καί ἡ ὑπεραξία πού βγῆκε ἀπ' αὐτούς = $\frac{\chi}{3}$. Ἄν ὅλο τό προϊόν τῆς ἐργασίας τῶν

100 ἐργατῶν διατεθεῖ πάλι γιά μισθοῦς ἐργασίας, τότε μποροῦν μ' αὐτό νά μισθωθοῦν 150 ἐργάτες, τό προϊόν τῶν ὁποίων εἶναι ἴσο μέ τόν μισθό ἐργασίας 225 ἐργατῶν. Ὁ χρόνος ἐργασίας τῶν 100 ἐργατῶν εἶναι ὁ χρόνος ἐργασίας 100 ἐργατῶν. Ἡ πληρωμένη ἐργασία τους ὅμως εἶναι τό προϊόν τῆς ἐργασίας $66\frac{2}{3}$ ἐργατῶν ἢ μόνο τά $\frac{2}{3}$ τῆς ἀξίας πού περιέχεται στό προϊόν τους. Ἀπό δῶ τό διαφορούμενο, τό ὅτι

εμφανίζεται σαν να πρόσφεραν οι 100 εργάτες ή οι 100 ημέρες εργασίας (δέν αλλάζει η υπόθεση, αν λογαριαστούν ημέρες διάρκειας ενός έτους ή καθεμιά ή διάρκειας μιας μόνο ημέρας) 150 ημέρες εργασίας ένα προϊόν, στο οποίο περιέχεται ή αξία 150 ημερών εργασίας, ενώ αντίθετα, ή αξία 100 ημερών εργασίας είναι αρκετή, για να πληρωθούν 150 ημέρες εργασίας. Αν ο καπιταλιστής εξακολουθούσε να απασχολεί, όπως και προηγούμενα, 100 εργάτες, τό κέρδος θά έμενε τό ίδιο. Ο καπιταλιστής θά συνέχιζε; όπως και προηγούμενα, να πληρώνει στους 100 εργάτες ένα προϊόν ίσο μέ τόν χρόνο εργασίας $66\frac{2}{3}$ εργατών και να τσεπώνει τά υπόλοιπα. Αν, αντίθετα, διαθέτει ξανά για μισθούς όλόκληρο τό προϊόν τών 100 εργατών, τότε συσσωρεύει και ιδιοποιείται μία νέα πρόσθετη εργασία 50 ημερών εργασίας αντί μόνο $33\frac{1}{3}$ ημερών εργασίας, όπως γινόταν προηγούμενα.

Ότι ο Ράμσαιη δέν ξεκαθάρισε τό ζήτημα για τόν έαυτό του, φαίνεται άμέσως από τό ό,τι προβάλλει πάλι ένάντια στόν καθορισμό τής αξίας από τόν χρόνο εργασίας τό κατά τά άλλα «ανεξήγητο» φαινόμενο, ότι δηλαδή τό ποσοστό του κέρδους είναι ίσο για κεφάλαια πού εκμεταλλεύονται διαφορετικές μάζες εργασίας.

«Η χρησιμοποίηση πάγιου κεφαλαίου τροποποιεί σημαντικά τήν αρχή ότι ή αξία εξαρτιέται από τήν ποσότητα τής εργασίας. Γιατί μερικά έμπορεύματα, στά όποια ξοδεύτηκε ίση ποσότητα εργασίας, απαιτούν πολύ διαφορετικά χρονικά διαστήματα να προετοιμαστούν για τήν κατανάλωση. Και έπειδή στό χρονικό αυτό διάστημα τό κεφάλαιο δέν αποφέρει έσοδα, για να μήν είναι ή προκείμενη χρησιμοποίησή του λιγότερο κερδοφόρα από τίς άλλες, στίς όποιες τό έμπόρευμα προετοιμάζεται πιο γρήγορα για τήν κατανάλωση, θά πρέπει, αν φθάσει τελικά στην αγορά, να ανέθει τόσο σε αξία όσο είναι τό μή εισπραχθέν κέρδος. Αυτό δείχνει πώς μπορεί τό κεφάλαιο να καθορίζει τήν αξία ανεξάρτητα από τήν εργασία» (σελ. 43).

Αυτό δείχνει, αντίθετα, πώς τό κεφάλαιο καθορίζει μέσες τιμές^[84], ανεξάρτητα από τήν αξία του ενός ή του άλλου έμπορεύματος, πώς ανταλλάσει τά έμπορεύματα όχι σύμφωνα μέ τήν αξία τους, αλλά έτσι ώστε ή μία

«χρησιμοποίηση κεφαλαίου να μήν είναι λιγότερο [1089] κερδοφόρα από τίς άλλες» (σελ. 43).

Ο Ράμσαιη δέν παραλείπει να αναπαραγάγει τό περιβόητο από τόν καιρό του Τζαίημς Μίλλ «κрасί στό υπόγειο»*, γιατί στην πολιτική

* Βλέπε σε τούτο τόν τόμο, σελ. 87-90.

οικονομία ή αστόχαστη παράδοση είναι πιο δυνατή απ' ό,τι σ' όλες τις άλλες έπιστῆμες. Καί συμπεραίνει ἔτσι ὅτι:

«τό κεφάλαιο είναι μιά πηγῆ αξίας ανεξάρτητη από τήν ἔργασία» (σελ. 54), ἐνώ θά ἔπρεπε τό πολύ νά συμπεράνει ὅτι: ἡ ὑπεραξία, τήν ὁποία πραγματοποιεῖ τό κεφάλαιο σ' ἕναν ἰδιαίτερο κλάδο, δέν ἐξαρτιέται ἀπό τήν ποσότητα τῆς ἔργασίας πού χρησιμοποιεῖ αὐτό τό ἰδιαίτερο κεφάλαιο. [1089] ^[185]

[1090] Ἐδῶ είναι ἀκόμα πιο παράξενη ἡ λαθεμένη ἀντίληψη τοῦ Ράμσαιη, γιατί, ἀπό τή μιά μεριά, κατανοεῖ σάν νά λέμε τή φυσική βάση τῆς ὑπεραξίας καί, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, σέ μιά περίπτωση κάνει τή διαπίστωση, ὅτι τό μοίρασμα τῆς ὑπεραξίας — ἡ ἰσοπέδωσή της μέ τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους — δέν αὐξάνει τήν ἴδια τήν ὑπεραξία.

[Πρῶτον, ὁ Ράμσαιη λέει:]

«Ἡ πηγῆ τοῦ κέρδους είναι ὁ νόμος τοῦ ὑλικοῦ κόσμου, σύμφωνα μέ τόν ὁποῖο ἡ ἀπλοχεριά τῆς φύσης, ὅταν ὑποστηρίζεται καί διευθύνεται ἀπό τήν ἔργασία καί τήν ἐπιδεξιότητα τῶν ἀνθρώπων, ἡ ἔργασία τοῦ ἔθνους ἀμείβει τόσο πλουσιοπάροχα, πού προσφέρει ἕνα περίσσευμα σέ προϊόντα πέρα ἀπό τό μέτρο πού είναι ἀπόλυτα ἀναγκαῖο γιά τήν ἀντικατάσταση σέ εἶδος τοῦ πάγιου κεφαλαίου καί γιά τή διαιώνιση τοῦ γένους τῶν χρησιμοποιούμενων ἔργατῶν» (σελ. 205).

(Εἶναι κι αὐτό [1091] ἕνα ὠραῖο ἀποτέλεσμα τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς, «ἡ διαιώνιση τοῦ γένους τῶν ἔργατῶν». Φυσικά, ἂν ἡ ἔργασία ἐπαρκοῦσε μόνο γιά νά ἀναπαραγάγει τούς ὄρους δουλιᾶς καί γιά νά συντηρεῖ στή ζωῆ τόν ἐργάτη, τότε δέν θά ἦταν δυνατή ἡ παραγωγή ἑνός περισσεύματος, ἐπομένως δέν θά ἦταν δυνατή ἡ ὑπαρξη κέρδους καί κεφαλαίου. Ὅτι ὅμως ἡ φύση δέν ἔχει καμιά δουλιά μέ τήν ὑπόθεση, ὅτι δηλαδή παρά τό περίσσευμα αὐτό διαιωνίζεται τό γένος τῶν ἔργατῶν καί ὅτι τό περίσσευμα παίρνει τή μορφή τοῦ κέρδους καί ὅτι πάνω στή βάση αὐτή «διαιώνίζει» τό γένος τῶν καπιταλιστῶν, αὐτό τό παραδέχτηκε ὁ ἴδιος ὁ Ράμσαιη, δηλώνοντας ὅτι τό «κυκλοφοροῦν κεφάλαιο», δηλαδή γι' αὐτόν ὁ μισθός ἔργασίας, ἡ μισθωτή ἔργασία δέν ἀποτελεῖ οὐσιαστικόν ὄρο τῆς παραγωγῆς, ἀλλά ὅτι ὁ ὄρος αὐτός ὀφείλεται μόνο «στήν ἀξιολύπητη φτώχεια τῆς πλειοψηφίας τοῦ λαοῦ». Δέν ἔχει συναγάγει τό συμπέρασμα ὅτι ἡ καπιταλιστική παραγωγή «διαιώνίζει» αὐτή τήν «ἀξιολύπητη φτώχεια», παρ' ὅλον ὅτι καί αὐτό πάλι τό παραδέχεται, ὅταν λέει ὅτι «διαιώνίζει τό γένος τῶν ἔργατῶν» καί τούς χορηγεῖ μόνο τόσα, ὅσα είναι ἀναγκαῖα γιά τή διαιώνιση αὐτή. Μέ τήν ἔννοια τῆς πιο πάνω σκέψης μπορεῖ νά

είπωθει ὅτι ἡ ὑπεραξία κλπ. βασίζεται σ' ἓναν φυσικό νόμο, στήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας τοῦ ἀνθρώπου, στήν ἀνταλλαγή τῆς μέτῃ φύσῃ. Ὁ ἴδιος ὅμως ὁ Ράμσαιη φτάνει στήν ἀπόλυτη παράταση τοῦ ἐργάσιμου χρόνου σάν πηγὴ τῆς ὑπεραξίας (σελ. 102), ἀλλὰ ἐπίσης καί στήν ἀνεβασμένη μέτῃ βιομηχανία παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας).

«Ὅσο λίγο κι ἂν ξεπερνάει τὸ ἀκαθάριστο προϊόν αὐτὸ πού εἶναι ἀπολύτως ἀπαραίτητο γιὰ τοὺς πιό πάνω σκοποὺς, θά εἶναι ὥστόσο δυνατό νά ξεχωριστεῖ ἀπὸ τῆ συνολικὴ μάζα τοῦ προϊόντος ἓνα ἰδιαίτερο εἰσόδημα μέ τὸ ὄνομα κέρδος, πού νά ἀνήκει σέ μιάν ἄλλη τάξη ἀνθρώπων» (σελ. 205). «Ἡ ἀπλή ὑπαρξὴ καπιταλιστῶν ἐπιχειρηματιῶν σάν ἰδιαίτερης τάξης ἐξαρτιέται ἀπὸ τὴν παραγωγικότητα τῆς βιομηχανίας» (σελ. 206).

Δεύτερο, γιὰ τὴν ἐξίσωση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους μέ τὴν αὔξηση τῶν τιμῶν σέ μερικοὺς κλάδους, λόγω ἀνόδου τῶν μισθῶν, ὁ Ράμσαιη παρατηρεῖ:

Ἡ ἀνόδος τῶν τιμῶν σέ μερικοὺς κλάδους τῆς βιομηχανίας, σάν ἀποτέλεσμα γενικῆς ἀνόδου τῶν μισθῶν, «δέν προστάτευσε σέ καμιὰ περίπτωσι τούς καπιταλιστὲς ἐπιχειρηματίες ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι περιορίστηκε τὸ κέρδος τους, δέν ἔχει μάλιστα μειώσει οὔτε τὴ συνολικὴ τους ζημιὰ, ἀλλὰ χρησίμευσε μόνο γιὰ νά μοιραστεῖ πιό ἰσόμετρα ἢ ζημιὰ ἀνάμεσα στὰ διάφορα στρώματα, πού συγκροτοῦν τὴν τάξη αὐτὴ» (σελ. 163).

Καί ἂν ὁ καπιταλιστὴς, τὸ κρασί τοῦ ὁποίου εἶναι τὸ προϊόν 100 ἐργατῶν (πρόκειται γιὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Ράμσαιη), τὸ πουλάει τόσο ἀκριβὰ ὅσο τὸ πουλάει ἓνας ἄλλος καπιταλιστὴς, τὸ ἐμπόρευμα τοῦ ὁποίου εἶναι τὸ προϊόν 150 ἐργατῶν, γιὰ «νά μὴν εἶναι λιγότερο κερδοφόρα ἢ προκειμένη χρησιμοποίησι» [τοῦ κεφαλαίου] «ἀπὸ τίς ἄλλες», τότε εἶναι φανερό ὅτι ἡ περιεχόμενη στό κρασί ἢ στό ἄλλο ἐμπόρευμα ὑπεραξία δέν ἔχει αὔξηθεῖ, ἀλλὰ ἔχει ἐξίσου μοιραστεῖ ἀνάμεσα στὰ διάφορα στρώματα τῶν καπιταλιστῶν. [1091]

[1089] Ὁ Ράμσαιη ἐπανέρχεται στίς ἐξαιρέσεις τοῦ Ρικάρντο [πού ἀφοροῦν τὸν καθορισμὸ τῆς ἀξίας ἀπὸ τὸν χρόνο ἐργασίας]. Αὐτές τίς ἐξαιρέσεις πρέπει νά τίς ἀναφέρουμε στό κείμενό μας, ἐκεῖ ὅπου μιλοῦμε γιὰ τὴ μετατροπὴ τῆς ἀξίας σέ τιμὴ παραγωγῆς ^[86] Καί μάλιστα πολὺ σύντομα. Μέ τὴν προυπόθεση ὅτι εἶναι ἴση ἢ διάρκεια τῆς ἐργασίμης ἡμέρας στοὺς διάφορους κλάδους (ἐφόσον ἢ διάρκεια αὐτὴ δέν ἀντισταθμίζεται ἀπὸ τὴν ἔντασι τῆς ἐργασίας, ἀπὸ ἀναποδιά στή δουλιὰ κλπ.) — ἢ, πιό σωστά, μέ τὴν προυπόθεση ὅτι εἶναι ἴση ἢ πρόσθετη ἐργασία, ἐπομένως καί τὸ ποσοστὸ τῆς ὑπεραξίας — εἶναι δυνατό

νά σημειωθεί μιά αλλαγή στο ποσοστό τῆς ἐκμετάλλευσης μόνο στήν περίπτωση, ὅπου ἀνεβαίνει ἢ πέφτει ὁ μισθός ἐργασίας. Μιά τέτια αλλαγή στο ποσοστό τῆς ὑπεραξίας = ἄνοδος ἢ πτώση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας, θά ἔθιγε διαφορετικά τίς τιμές παραγωγῆς τῶν ἐμπορευμάτων, ἀνάλογα μέ τήν ὀργανική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου. Τό κεφάλαιο, στο ὁποῖο τό μεταβλητό κεφάλαιο εἶναι μεγάλο σέ σχέση μέ τό σταθερό, θά κέρδιζε περισσότερη πρόσθετη ἐργασία ἐξαιτίας μιᾶς πτώσης τοῦ μισθοῦ ἐργασίας, ἐνώ ἐξαιτίας μιᾶς ἀνόδου τοῦ μισθοῦ ἐργασίας θά ἰδιοποιόταν λιγότερη πρόσθετη ἐργασία ἀπό τά κεφάλαια, στά ὁποῖα τό σταθερό μέρος εἶναι μεγαλύτερο σέ σχέση μέ τό μεταβλητό. Ἔτσι ἡ ἄνοδος ἢ ἡ πτώση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας θά ἐπηρέαζε ἀντίστροφα τό ποσοστό τοῦ κέρδους καί στούς δύο κλάδους ἢ θά διατάρασσε τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους. Ἐπομένως, γιά νά παίρνει τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους θά ἀνεβαίνει ἢ τιμή τοῦ πρώτου εἴδους τῶν ἐμπορευμάτων, ἐνώ τοῦ δεύτερου θά πέφτει, ὅταν ὁ μισθός ἐργασίας ἀνεβαίνει. (Κάθε εἶδος κεφαλαίου θίγεται φυσικά εὐθέως ἀνάλογα μόνο ἀπό τίς διακυμάνσεις τοῦ μισθοῦ ἐργασίας, ἀνάλογα μέ τό ἂν χρησιμοποιεῖ πολύ ἢ λίγη ζωντανή ἐργασία σέ σχέση μέ τό σύνολο τοῦ καταβληθέντος κεφαλαίου). Ἀντίστροφα, ἡ τιμή τοῦ πρώτου εἴδους θά πέφτει καί τοῦ δεύτερου θά ἀνεβαίνει, ὅταν πέφτει ὁ μισθός ἐργασίας.

Γιά τήν ἀκρίβεια, εἶναι ζήτημα ἂν ἀνήκει αὐτό στήν ἐξέταση τῆς ἀρχικῆς μετατροπῆς τῶν ἀξιών σέ τιμές παραγωγῆς καί στήν ἀρχική δημιουργία τοῦ γενικοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους, γιατί πρόκειται μάλλον γιά τό ζήτημα, πῶς μιά γενική ἄνοδος ἢ πτώση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας θά ἐπηρέαζε τίς ρυθμιζόμενες ἀπό τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους τιμές παραγωγῆς. Ἡ περίπτωση αὐτή σχετίζεται ἀκόμα λιγότερο μέ τήν διαφορά ἀνάμεσα στο πάγιο καί στο κυκλοφοροῦν κεφάλαιο. Ἐνας τραπεζίτης, ἕνας ἔμπορος, χρησιμοποιοῦν σχεδόν μόνο κυκλοφοροῦν κεφάλαιο, ὅμως πολύ λίγο μεταβλητό κεφάλαιο, μ' ἄλλα λόγια διαθέτουν σχετικά λίγο κεφάλαιο γιά ζωντανή ἐργασία. Ἀντίθετα, ὁ κάτοχος ἑνός ὀρυχείου χρησιμοποιεῖ ἀπείρως περισσότερο πάγιο κεφάλαιο ἀπό ἕναν καπιταλιστή-ράφτη. Στήν οὐσία ὅμως πρόκειται γιά τό ζήτημα, ἂν χρησιμοποιεῖ τήν ἴδια σχετικά ποσότητα ζωντανῆς ἐργασίας. Καί αὐτό μόνο, γιατί ὁ Ρικάρντο αὐτή τήν εἰδική, σχετικά ἀσήμαντη, περίπτωση τήν ἔχει ἀνακηρύξει σάν τή μοναδική διαφορά ἀνάμεσα στήν τιμή παραγωγῆς καί στήν ἀξία (ἢ, ὅπως λέει λαθεμένα: σάν ἐξαίρεση ἀπό τόν καθορισμό τῆς ἀξίας μέ τό χρόνο ἐργασίας) καί τήν ἔχει ἀνακηρύξει μέ τή μορφή τῆς διαφορᾶς ἀνάμεσα στο πάγιο καί τό κυκλοφοροῦν κεφάλαιο, πρόκειται γιά τό γεγονός ὅτι αὐτή ἡ πλάνη

πέρασε σ' ὄλη τή μετέπειτα πολιτική οἰκονομία σάν σημαντικό δόγμα — καί μάλιστα μέ τή λαθεμένη μορφή. (Ὁ κάτοχος τοῦ ὄρυχείου δέν πρέπει νά ἀντιπαρατεθεῖ στόν ράφτη, ἀλλά στόν τραπεζίτη καί στόν ἔμπορο).

«Ἡ ἀνοδος τῶν μισθῶν περιορίζεται ἀπό τήν παραγωγικότητα τῆς βιομηχανίας. Μ' ἄλλα λόγια... ἕνας ἐργάτης δέν μπορεῖ ποτέ νά πάρει περισσότερα γιά τήν ἐργασία μιᾶς ἡμέρας ἢ ἐνός ἔτους ἀπό ἐκεῖνα πού μπορεῖ νά παράγει στό ἴδιο χρονικό διάστημα μέ τή βοήθεια ὄλων τῶν ἄλλων πηγῶν τοῦ πλούτου... Ἡ πληρωμή του πρέπει νά εἶναι μικρότερη, γιατί ἕνα μέρος τοῦ συνολικοῦ προϊόντος ἀφαιρεῖται πάντα, γιά νά ἀντικαταστήσει, μαζί μέ ἕνα κέρδος, τό πάγιο κεφάλαιο» (δηλαδή κατά τόν Ράμσαιη τό σταθερό κεφάλαιο, τό ἀκατέργαστο ὑλικό καί τίς μηχανές κλπ.) (σελ. 119).

Ἐδῶ ἔχουν ἀνακατευτεῖ δύο πράγματα. Ἡ ποσότητα τοῦ «πάγιου κεφαλαίου» πού περιέχεται στό ἡμερήσιο προϊόν δέν εἶναι τό προϊόν τῆς ἡμερήσιας ἐργασίας τοῦ ἐργάτη, ἢ αὐτό τό μέρος τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος, πού ἐκπροσωπεῖται ἀπό ἕνα μέρος *in natura* τοῦ προϊόντος, δέν εἶναι τό προϊόν τῆς ἡμερήσιας ἐργασίας. Ἀντίθετα ὅμως τό κέρδος εἶναι μιᾶ ἀφαίρεση ἀπό αὐτό τό ἡμερήσιο προϊόν τοῦ ἐργάτη ἢ ἀπό τήν ἀξία αὐτοῦ τοῦ ἡμερήσιου προϊόντος.

Ἄν ὁ Ράμσαιη δέν μπόρεσε νά ξεκαθαρίσει τή φύση τῆς ὑπεραξίας καί μένει εἰδικά αἰχμάλωτος πέρα γιά πέρα τῆς παλιάς προκατάληψης στό ζήτημα τῆς σχέσης τῆς ἀξίας καί τῆς τιμῆς παραγωγῆς καθώς καί τῆς μετατροπῆς τῆς ὑπεραξίας στό μέσο κέρδος, ἔχει ἀντίθετα συναγάγει ἕνα ἄλλο σωστό [1090] συμπέρασμα ἀπό τήν ἀντίληψή του γιά τό πάγιο καί τό κυκλοφοροῦν κεφάλαιο.

Προηγούμενα ὅμως τοῦτο ἀκόμα:

«Ἡ ἀξία πρέπει νά εἶναι ἀνάλογη ὄχι μόνο μέ τό πραγματικά καταναλωμένο κεφάλαιο, ἀλλά καί μέ τό κεφάλαιο πού παραμένει ἀμετάβλητο, μέ δύο λόγια, μέ τό συνολικό κεφάλαιο πού χρησιμοποιήθηκε» (σελ. 74).

Αὐτό θέλει νά πεῖ ὅτι τό κέρδος πρέπει νά εἶναι ἀνάλογο, ἐπομένως καί ἡ τιμή παραγωγῆς, μέ τό συνολικό κεφάλαιο πού χρησιμοποιήθηκε, ἐνῶ ἡ ἀξία εἶναι φανερό πώς δέν μπορεῖ νά ἀλλάξει ἀπό τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ κεφαλαίου, πού δέν μπαίνει στήν ἀξία τοῦ προϊόντος.

[Ἀπό τήν ἀντίληψή του γιά τό πάγιο καί τό κυκλοφοροῦν κεφάλαιο, ὁ Ράμσαιη ἔβγαλε τό ἀκόλουθο συμπέρασμα:] Μέ τήν πρόοδο τῆς κοινωνίας (δηλαδή τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς) αὐξάνει τό πάγιο μέρος τοῦ κεφαλαίου σέ βάρος τοῦ κυκλοφοροῦντος, δηλαδή σέ βάρος τοῦ μέρους πού δαπανήθηκε γιά ἐργασία. Γι' αὐτό μειώνεται ἡ

ζήτηση εργασίας σε σχέση με την αύξηση του πλούτου ή της συσσώρευσης του κεφαλαίου. Στή μανουφακτούρα όμως ανανεώνονται διαρκώς τά «δεινά», πού προκαλεί προσωρινά για τόν εργάτη ή ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης. Στή γεωργία τά δεινά αυτά είναι μόνιμα, ειδικά όταν μετατρέπεται καλλιεργούμενη γη σε βοσκές για τά ζώα. Τό γενικό αποτέλεσμα είναι: Μέ την πρόοδο της κοινωνίας, δηλαδή μέ την ανάπτυξη του κεφαλαίου, έδω του έθνικου πλούτου, ή ανάπτυξη αυτή άσκει όλοένα μικρότερη επίδραση στην κατάσταση του εργάτη, μ' άλλα λόγια ή κατάστασή του χειροτερεύει σχετικά στην ίδια αναλογία μέ την αύξηση του γενικου πλούτου, δηλαδή μέ τή συσσώρευση του κεφαλαίου ή, πράγμα πού είναι τό ίδιο, μέ την κλίμακα της αναπαραγωγής. "Όπως βλέπουμε, υπάρχει μεγάλη απόσταση ανάμεσα σ' αυτά τά αποτελέσματα και στην άφελή αντίληψη του Α. Σμίθ ή στην άπολογητική αντίληψη της αγοραίας πολιτικής οικονομίας. Για τόν Α. Σμίθ ή συσσώρευση του κεφαλαίου είναι ταυτόσημη μέ την αυξανόμενη ζήτηση εργασίας, μέ τή συνεχή άνοδο των μισθών εργασίας, και έπομένως μέ την πτώση του κέρδους. Στην εποχή του αυξανόταν πράγματι ή ζήτηση εργασίας, τουλάχιστον στην ίδια αναλογία πού συσσώρευε τό κεφάλαιο, έπειδή τότε κυριαρχούσε ακόμα ή μανουφακτούρα, ενώ ή μεγάλη βιομηχανία βρισκόταν ακόμα στά γεννοφάσκια της.

«Η ζήτηση εργασίας έξαρτιέται μόνο» (άμεσα, άπ' ευθείας) από τή μάζα του κυκλοφορούντος κεφαλαίου» (σελ. 87).

(Αυτό είναι ταυτολογία για τόν Ράμσαιη, γιατί τό κυκλοφορούν κεφάλαιο είναι γι' αυτόν = μέ τό δαπανημένο σε μισθό εργασίας κεφάλαιο).

«Μέ την πρόοδο του πολιτισμού τό πάγιο κεφάλαιο της χώρας αυξάνει σε βάρος του κυκλοφορούντος» (σελ. 89). «Γι' αυτό ή ζήτηση εργασίας δέν αυξάνει γενικά, όπως αυξάνει τό κεφάλαιο, τουλάχιστον όχι στην ίδια αναλογία» (σελ. 88). «Αυτό μόνο στην περίπτωση πού εξαιτίας των νέων εφευρέσεων τό κυκλοφορούν κεφάλαιο αυξάνει πέρα από τό προηγούμενο μέγεθος του»

{έδω υπεισδύει πάλι τό λάθος ότι είναι ταυτόσημες ή αύξηση των μέσων συντήρησης γενικά και ή αύξηση του μέρους εκείνου των μέσων συντήρησης, πού προορίζεται για τούς εργάτες},

«ότι παρουσιάζεται μιά μεγαλύτερη ζήτηση εργασίας. Στην περίπτωση αυτή θά αυξηθεί ή ζήτηση, όχι όμως στην ίδια αναλογία μέ τή συσσώρευση του γενικου κεφαλαίου. Στίς χώρες, ή βιομηχανία των οποίων είναι πολύ προοδευμένη, αυξάνει όλοένα και περισσότερο τό πάγιο κεφάλαιο σε σχέση μέ τό κυ-

κλοφορούν κεφάλαιο. Γι' αυτό, κάθε αύξηση του προορισμένου για την αναπαραγωγή εθνικού κεφαλαίου θά άσκει στην πορεία τής κοινωνικής προόδου μιά διαρκώς μειωνόμενη επίδραση στην κατάσταση του έργατη» (σελ. 90, 91). «Κάθε αύξηση του πάγιου κεφαλαίου γίνεται σέ βάρος του κυκλοφορούντος κεφαλαίου», δηλαδή σέ βάρος τής ζήτησης εργασίας (σελ. 91). «Τά δεινά για τόν άπασχολούμενο στή μανουφακτούρα εργατικό πληθυσμό, πού προέρχονται από τήν έφεύρεση τών μηχανών, πιθανόν θά είναι μόνο παροδικής φύσης, άπειλούν όμως ότι θά άνανεώνονται μόνιμα, έπειδή νέες βελτιώσεις τών μηχανών καταλήγουν πάντα στό ότι έξοικονομείται εργασία» (σελ. 91).

Καί μάλιστα για τούς παρακάτω λόγους: [Πρώτο], οί καπιταλιστές πού χρησιμοποιούν τίς νεοεισαγμένες μηχανές άπολαβαίνουν έξαιρετικά κέρδη, αυξάνει δηλαδή ή δυνατότητά τους νά κάνουν οικονομίες και νά μεγαλώνουν τό κεφάλαιό τους. Ένα μέρος από τίς οικονομίες αυτές χρησιμοποιείται επίσης σάν κυκλοφορούν κεφάλαιο. Δεύτερο, ή τιμή του παραγμένου έμπορεύματος πέφτει στην ίδια αναλογία πού μειώνεται τό κόστος παραγωγής. Έτσι οί καταναλωτές κάνουν οικονομίες, έτσι μεγαλώνει ή εύκολία συσώρευσης κεφαλαίου, ένα μέρος του οποίου μπορεί νά βρεί τόν δρόμο του στην προκείμενη μανουφακτορική βιομηχανία. Τρίτο: Έ πτώση τής τιμής αυτών τών προϊόντων αυξάνει τή ζήτηση γι' αυτά (σελ. 91, 92).

«Έτσι, παρ' όλον ότι ή μηχανή μπορεί νά κάνει άνεργους σημαντική μάζα ανθρώπων, ώστόσο είναι πιθανόν, ύστερα από ένα μεγαλύτερο ή μικρότερο χρονικό διάστημα, νά δοθεί δουλιά σ' αυτούς ή ακόμα και σέ έναν μεγαλύτερο αριθμό εργατών» (σελ. 92, 93). «Στή γεωργία ή περίπτωση είναι έντελώς διαφορετική. Έ ζήτηση άκατέργαστου προϊόντος δέν αυξάνει τόσο γρήγορα όσο ή ζήτηση βιομηχανικών αγαθών... Τό πιό όλέθριο για τόν λαό τής υπαίθρου είναι ή μετατροπή καλλιεργήσιμης γής σέ βοσκή... Σχεδόν όλα τά κονδύλια πού συντήρουσαν προηγούμενα ανθρώπους, διατίθενται τώρα για βοοειδή, για πρόβατα και για άλλα στοιχεία του πάγιου κεφαλαίου» (σελ. 93). [1090]

[1091] Έ Ράμσαιη παρατηρεί σωστά:

«Καί οί μισθοί και τά κέρδη πρέπει και τά δύο νά θεωρούνται σάν μέρος του έτοιμου προϊόντος, από εθνική άποψη είναι έντελώς διαφορετικά από τά έξοδα παραγωγής τους» (σελ. 142). «Τό πάγιο κεφάλαιο... ανεξάρτητα από τά άποτελέσματά του... είναι καθαρή ζημιά... Μόνον ή εργασία, αν παραβλέψουμε τούς μισθούς, αυτό πού πληρώνεται γι' αυτούς, άποτελεί έξάλλου, ένα στοιχείο τών έξόδων παραγωγής. Έ εργασία είναι μιά θυσία. Όσο περισσότερη ξοδεύεται απ' αυτήν σ' έναν κλάδο, τόσο λιγότερη ξοδεύεται σ' έναν άλλο κλάδο. Γι' αυτό, αν χρησιμοποιηθεί σέ μιά μή κερδοφόρα επιχείρηση, τότε τό έθνος ύποφέρει από τήν κατασπατάληση τής σπουδαιότερης πηγής του πλούτου... Έ πληρωμή τής εργασίας δέν άποτελεί στοιχείο τών έξόδων» (σελ. 142, 143).

(Αυτό είναι πολύ σωστό, ότι παρασταίνεται σαν στοιχείο τῆς ἀξίας ἢ ἐργασία, καί ὄχι ἢ πληρωμένη ἐργασία ἢ ὁ μισθός τῆς ἐργασίας).

Ὁ Ράμσαιη περιγράφει σωστά τό πραγματικόπροτσές ἀναπαραγωγῆς.

«Πῶς μπορεῖ νά συγκριθοῦν τό προϊόν καί τό ξοδεμένο γι' αὐτό κεφάλαιο; ...» Ἄν πρόκειται γιά ἓνα ὁλόκληρο ἔθνος... εἶναι φανερό, ὅτι ὅλα τὰ διάφορα στοιχεῖα τοῦ ξοδεμένου κεφαλαίου πρέπει νά ἀναπαράγονται στόν ἓνα ἢ στόν ἄλλο κλάδο παραγωγῆς, ἐπειδή διαφορετικά ἢ παραγωγή τῆς χώρας δέν θά μποροῦσε νά διεξαχθεῖ ὅπως προηγούμενα. Τό ἀκατέργαστο ὑλικό πού χρησιμοποιοῦνται στίς μανοῦφακτοῦρες, ἢ τὰ ἐργαλεῖα πού χρησιμοποιοῦνται σ' αὐτές καί στή γεωργία, οἱ ὀγκώδεις μηχανές τῶν πρώτων, τὰ χτίρια πού εἶναι ἀπαραίτητα γιά τήν παραγωγή καί γιά τήν ἀποθήκευση τῶν προϊόντων, πρέπει ὅλα νά εἶναι μέρη τοῦ συνολικοῦ προϊόντος μιᾶς χώρας, καθώς καί ὅλες οἱ προκαταβολές τῶν καπιταλιστῶν ἐπιχειρηματιῶν τῆς. Γι' αὐτό, ἡ ποσότητα τῶν πρώτων μπορεῖ νά συγκριθεῖ μέ τήν ποσότητα τῶν δευτέρων, ἄν φανταστοῦμε ὅτι ἓνα εἶδος μπαίνει κατά κάποιον τρόπο δίπλα σ' ἓνα ἄλλο τοῦ ἴδιου εἶδους» (σελ. 137-139).

«Ὅσον ἀφορᾷ τώρα τόν ἀτομικό καπιταλιστή»

{πρόκειται γιά λαθεμένη ἀφαίρεση. Τό ἔθνος δέν ὑπάρχει, ἢ ὑπάρχει μόνο σαν τάξη τῶν καπιταλιστῶν, καί ὁλόκληρη ἢ τάξη ἐνεργεῖ ἀκριβῶς ὅπως ὁ ἀτομικός καπιταλιστής. Οἱ δύο τρόποι ἐξέτασης διαφέρουν μόνο κατά τοῦτο, ὅτι ὁ ἓνας κρατάει καί ἀπομονώνει τήν ἀξία χρήσης, ὁ ἄλλος τήν ἀνταλλακτική ἀξία},

«ἀφοῦ δέν ἀντικατασταίνει σέ εἶδος τά ἐξοδά του, ἀφοῦ τό μεγαλύτερο μέρος πρέπει νά τό πάρει μέ ἀνταλλαγή, γιά τό σκοπό τῆς ὁποίας ἀπαιτεῖται ἓνα ὀρισμένο μέρος τοῦ προϊόντος, ἔτσι ὁ κάθε ξεχωριστός καπιταλιστής ἐπιχειρηματίας καταλήγει στό νά ἀποβλέπει περισσότερο στήν ἀνταλλακτική ἀξία τοῦ προϊόντος παρά στήν ποσότητά του» (σελ. 145, 146).

[1092] «Ὅσο περισσότερο ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος του ξεπερνάει τήν ἀξία τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου, τόσο μεγαλύτερο θά εἶναι τό κέρδος. Γι' αὐτό θά τό ὑπολογίσει συγκρίνοντας ἀξία μέ ἀξία καί ὄχι ποσότητα μέ ποσότητα. Αὐτή εἶναι ἡ πρώτη διαφορά, πού πρέπει νά σημειωθεῖ ἀνάμεσα στά ἔθνη καί στά ἄτομα στόν τρόπο ὑπολογισμοῦ τῶν κερδῶν».

{Καί τό ἔθνος, πού ὑποτίθεται ὅτι εἶναι κάτι τό διαφορετικό ἀπό τό σύνολο τῶν καπιταλιστῶν, μπορεῖ μέ τήν ἔννοια αὐτή νά συγκρίνει ἀξία μέ ἀξία: Μπορεῖ νά ὑπολογίσει τόν συνολικό χρόνο ἐργασίας, πού τοῦ κοστίζει, γιά νά ἀντικαταστήσει τό ξοδεμένο μέρος τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου καί ὅλα τὰ μέρη τοῦ προϊόντος, πού καταναλώνονται ἀτομικά, καθώς καί τόν χρόνο ἐργασίας, πού θά ξοδευτεῖ γιά νά δη-

μιουργηθεί ένα περίσσευμα, τό όποιο προορίζεται νά διευρύνει τήν κλίμακα τής παραγωγής.}

«Τό δεύτερο είναι ότι, μιά και ό καπιταλιστής επιχειρηματίας προκαταβάλλει στόν εργάτη πάντα τόν μισθό, αντί νά τόν πληρώνει από τό παραγμένο πιά έμπορεύμα, θεωρεί τήν προκαταβολή αυτή, τό ίδιο όπως και τό ξοδεμένο πάγιο κεφάλαιο, σάν ένα μέρος τών έξόδων του, παρ' όλον ότι, έξεταζόμενο από τήν άποψη του έθνους, δέν άποτελεί στοιχείο του κόστους».

{Πράγματι, στό συνολικό προτσές τής αναπαραγωγής φεύγει από τή μέση και αυτή ή διαφορά. 'Ο καπιταλιστής πληρώνει πάντα από τό έτοιμο πιά προϊόν, δηλαδή από τό έμπορεύμα, πού είχε έτοιμάσει χθές ό εργάτης, πληρώνει αύριο τόν μισθό του, ή του δίνει πράγματι μέ τή μορφή του μισθού εργασίας μόνο μιά έντολή για προϊόντα, πού πρόκειται νά παραχθούν στό μέλλον ή πού έχουν σχεδόν έτοιμαστέι (δηλαδή πού είναι έντελώς έτοιμα) τή στιγμή κατά τήν όποία αγοράζονται. 'Η προκαταβολή εξαφανίζεται σάν άπλή επίφαση στήν αναπαραγωγή, δηλαδή στή συνέχεια του προτσές παραγωγής.}

«Γι' αυτό, τό ποσοστό του κέρδους του θά έξαρτηθεί από τό περίσσευμα τής αξίας του προϊόντος του πάνω από τήν αξία του κεφαλαίου, και του πάγιου και του κυκλοφορούντος κεφαλαίου» (σελ. 146).

{Και αυτό επίσης από τήν «έθνική άποψη». Τό κέρδος του καπιταλιστή επιχειρηματία έξαρτιέται πάντα από τό τί πληρώνει ό ίδιος για τό προϊόν, άδιάφορο αν είναι πιά έτοιμο ή όχι τή στιγμή πού πληρώνει τόν μισθό.}

'Η ύπηρεσία πού πρόσφερε ό Ράμσαιη συνίσταται, πρώτα, στό ότι αντίτασσεται στή λαθεμένη από τόν καιρό του Σμίθ συνηθιζόμενη άποψη, ότι ή αξία του συνολικού προϊόντος ανάγεται σε εισοδήματα μέ διάφορες όνομασίες. Δεύτερο, στό ότι τό ποσοστό του κέρδους καθορίζεται μέ διπλό τρόπο, από τό ύψος του μισθού τής εργασίας, δηλαδή από τό ποσοστό τής υπεραξίας, και, δεύτερο, από τήν αξία του σταθερού κεφαλαίου. 'Αμαρτάνει όμως μέ αντίθετο τρόπο απ' ό,τι ό Ρικάρντο. 'Ο Ρικάρντο θέλει τό ποσοστό τής υπεραξίας νά τό έξισώσει βίαια μέ τό ποσοστό του κέρδους. 'Αντίθετα, ό Ράμσαιη διατυπώνει τήν χωρίς νόημα άποψη του διπλού καθορισμού του ποσοστού του κέρδους σάν δυό παράλληλα περιστατικά: 1) από τό ποσοστό τής υπεραξίας (δηλαδή από τό ύψος του μισθού και 2) από τή σχέση αυτής τής υπεραξίας προς τό προκαταβλημένο κεφάλαιο, ότι δηλαδή στήν πραγματικότητα καθορίζεται από τή σχέση του σταθερού κεφαλαίου προς τό συνολικό κεφάλαιο. Δέν βλέπει τήν άλλαγή πού συντελείται μέ τήν υπεραξία, προ-

του γίνεται κέρδος. Γι' αυτό ο Ρικάρντο, για να επιβάλει τη θεωρία της αξίας, προσπαθεί να αναγάγει βίαια το ποσοστό του κέρδους στο ποσοστό της υπεραξίας, ενώ ο Ράμσαιη ανάγει την υπεραξία σε κέρδος. Θα δούμε παρακάτω, ότι ο τρόπος με τον οποίο ο Ράμσαιη περιγράφει την επίδραση της αξίας του σταθερού κεφαλαίου στο ποσοστό του κέρδους είναι πολύ ανεπαρκής και επομένως λαθεμένος.

«Τό κέρδος πρέπει να ανεβαίνει ή να πέφτει, ακριβώς όπως πέφτει ή ανεβαίνει τό μερίδιο εκείνο του συνολικού προϊόντος ή της αξίας του, πού απαιτείται για την αντικατάσταση των αναγκαίων προκαταβολών... Έπομένως τό ποσοστό του κέρδους εξαρτιέται από δύο περιστατικά: 1) από τό μερίδιο του συνολικού προϊόντος πού αναλογεί στους εργάτες, 2) από τό μέρος πού πρέπει να επιστραφεί, για να αντικαταστήσει τό πάγιο κεφάλαιο είτε σε είδος, είτε μέ ανταλλαγή» (σελ. 147, 148).

Έπομένως, μ' άλλα λόγια, τό ποσοστό του κέρδους εξαρτιέται από τό περίσσευμα της αξίας του προϊόντος πάνω από τό άθροισμα του κυκλοφορούντος και του πάγιου κεφαλαίου, δηλαδή από τη σχέση, πρώτα, του κυκλοφορούντος κεφαλαίου και, δεύτερο, του πάγιου κεφαλαίου προς την αξία του συνολικού προϊόντος. "Αν ξέρουμε από πού προέρχεται αυτό τό περίσσευμα, τότε τό πράγμα είναι άπλό. "Αν όμως ξέρουμε μόνο, ότι τό κέρδος εξαρτιέται από τη σχέση του περισεύματος προς τά έξοδα αυτά, τότε μπορούμε να έχουμε τίς πίο λαθεμένες απόψεις για την προέλευση αυτού του περισεύματος, να φανταστούμε, λ.χ. όπως ο Ράμσαιη, ότι πηγάζει ένμέρει από τό πάγιο (σταθερό) κεφάλαιο.

[1093] «Είναι βέβαιο πώς μία αύξημένη εύκολία, να παράγονται τά διάφορα πράγματα πού μπαίνουν στη σύνθεση του πάγιου κεφαλαίου, έχει την τάση, μέ τη μείωση του μέρους αυτού* να ανεβάσει τό ποσοστό του κέρδους, ακριβώς όπως στην προηγούμενη περίπτωση προκαλούνταν μέ τό φτήναιμα** της παραγωγής των στοιχείων του κυκλοφορούντος κεφαλαίου, πού χρησιμεύει για τη συντήρηση της εργασίας» (σελ. 164).

Λογουχάρη στον παχτωτή.

«Είτε μικρή είτε μεγάλη είναι ή παραγωγή, δέν μπορεί να υποβληθεί στην παραμικρότερη αλλαγή ή ποσότητα πού απαιτείται για την αντικατάσταση της κατανάλωσης σ' αυτές τίς διάφορες μορφές. Η ποσότητα αυτή πρέπει να

* (Δηλαδή του μέρους εκείνου του συνολικού προϊόντος πού απαιτείται για την αντικατάσταση του «πάγιου κεφαλαίου») — Σημ. του πρωτότυπου κειμένου.

** Η απόδοση γίνεται σύμφωνα μέ τη ρωσική έκδοση.

θεωρείται σταθερή, δσον καιρό ή παραγωγή συνεχίζεται στην ίδια κλίμακα. "Όσο μεγαλύτερη είναι λοιπόν ή συνολική παραγωγή, τόσο μικρότερο πρέπει νά είναι τό μέρος του συνόλου, πού πρέπει νά βάλει στην μπάντα ό παχτωτής για τους σκοπούς πού αναφέραμε» (σελ. 166). «Όσο πίο εύκολα ό παχτωτής, πού παράγει μέσα διατροφής και τέτιες πρώτες ύλες, όπως λινάρι, κάναβη, ξυλεία κλπ., μπορεί νά τά αναπαραγάγει, τόσο περισσότερο θά ανέβει τό κέρδος. Τό κέρδος του παχτωτή ανεβαίνει μέ την αύξηση του όγκου του προϊόντος του, ή συνολική αξία του όποιου μένει αμετάβλητη. Ό παχτωτής όμως χρειάζεται ένα μικρότερο μέρος απ' αυτό τό συνολικό προϊόν, έπομένως και από την αξία του, για νά αντικαταστήσει τά διάφορα στοιχειά του πάγιου κεφαλαίου, μετά όποια μπορεί νά αυτοεφοδιαστεί ό ίδιος, ενώ ό μανουφακτουρίστας θά κέρδιζε χάρη στην μεγαλύτερη αγοραστική δύναμη του προϊόντος πού κατέχει» (σελ. 166, 167).

"Ας υποθέσουμε ότι ή σοδιά = 100 κουάρτερ και ό σπόρος = 20 κρτ., ότι είναι δηλαδή = μέ τό $\frac{1}{5}$ τής σοδιάς. "Ας υποθέσουμε ότι τον έπόμενο χρόνο ή σοδιά διπλασιάζεται (μέ την ίδια δαπάνη έργασίας). Τώρα ή σοδιά = 200 κρτ. "Αν ή κλίμακα τής παραγωγής μένει ίδια μέ πρίν, τότε ό σπόρος θά είναι όπως και προηγούμενα = 20 κρτ., τά όποια όμως είναι τώρα μόνο τό $\frac{1}{10}$ τής σοδιάς. Πρέπει όμως νά παρθεί υπόψη, ότι ή αξία των 100 κρτ. είναι ίση μέ την αξία των 200. "Αρα τό 1 κουάρτερ τής πρώτης σοδιάς = 2 κρτ. τής δεύτερης σοδιάς. Στην πρώτη περίπτωση έμεινε ένα υπόλοιπο 80 κρτ., στην δεύτερη 180. Και επειδή έδώ δέν πρόκειται για τό μισθό (για τό ζήτημα πού αφορά την επίδραση πού ασκεί μιά αξιακή αλλαγή του σταθερού κεφαλαίου στο ποσοστό του κέρδους), ας υποθέσουμε ότι ό μισθός έργασίας μένει ίδιος ως προς την αξία του. Έπομένως, αν είναι 20 κρτ. στην πρώτη περίπτωση, είναι 40 κρτ. στην δεύτερη. "Ας υποθέσουμε τέλος ότι μένουν σταθερά τά άλλα συστατικά του κεφαλαίου, τά όποια δέν τά αναπαράγει σε είδος ό φάρμερ*, ότι είναι σε αξία ίσα μέ 20 κρτ. στην πρώτη περίπτωση, τότε στην τελευταία περίπτωση είναι ίσα μέ 40 κρτ. Έτσι έχουμε τον παρακάτω λογαριασμό:

1) Τό προϊόν = 100 κουάρτερ, ό σπόρος = 20 κρτ. Τό υπόλοιπο σταθερό κεφάλαιο = 20 κρτ., ό μισθός έργασίας = 20 κρτ., τό κέρδος = 40 κρτ.

2) Τό προϊόν = 200 κρτ., ό σπόρος = 20 κρτ. Τό υπόλοιπο σταθερό κεφάλαιο = 40 κρτ., ό μισθός έργασίας = 40 κρτ., τό κέρδος =

* Υπενθυμίζουμε ότι παχτωτής και φάρμερ είναι συνώνυμα, πρόκειται για τον καπιταλιστή επιχειρηματία πού νοικιάζει γή, για νά κάνει γεωργική επιχείρηση. — Σημ. μετ.

100 κρτ., τό όποιο σέ άξία είναι ίσο μέ 50 κρτ. τής περίπτωσης 1. Στή δεύτερη περίπτωση θά έβγαινε ένα πρόσθετο κέρδος 10 κρτ. Έδω λοιπόν, εξαιτίας μιās άξιακής άλλαγής στό σταθερό κεφάλαιο, θά μεγάλωνε όχι μόνο τό ποσοστό του κέρδους, αλλά και τό ίδιο τό κέρδος. Παρά τό γεγονός ότι στίς περιπτώσεις 1 και 2 ό μισθός έργασίας θά έμενε ίδιος, θά ανέβαινε ή σχέση του κέρδους προς τόν μισθό έργασίας, δηλαδή τό ποσοστό τής υπεραξίας. Αυτό όμως είναι μόνο μιá επίφαση. Τό κέρδος θά αποτελούνταν πρώτον από 80 κουάρτερ, πού είναι ίσα [σέ άξία] μέ 40 κρτ. τής περίπτωσης 1 και θά έμενε ίδια ή σχέση μέ τόν μισθό έργασίας. Δεύτερο, στήν περίπτωση 2 τό κέρδος θά αποτελούνταν από 20 κρτ., = 10 κρτ. μόνο τής περίπτωσης 1, πού από τό σταθερό κεφάλαιο θά είχαν μετατραπεί σε εισόδημα.

Είναι όμως σωστός ό λογαριασμός; Πρέπει νά υποθέσουμε ότι στήν περίπτωση 2 τό αποτέλεσμα [ό διπλασιασμός τής σοδιάς]* έπιτεύχθηκε, παρ' όλον ότι εργάστηκαν μέ τούς όρους τής περίπτωσης 1. Για νά άποσαφηνίσουμε τό ζήτημα, θά υποθέσουμε ότι στήν περίπτωση 1 τό ένα κουάρτερ = 2 λίρες. Αυτό θά πει ό παχτωτής έχει δαπανήσει για τή σοδιά πού του άπόφερε 200 κρτ.: 20 κρτ. σπόρο (=40 λιρ.), 20 κρτ. για τό υπόλοιπο σταθερό κεφάλαιο (=40 λιρ.), 20 κρτ. για τόν μισθό έργασίας (=40 λιρ.), όλα μαζί 120 λιρ. (=60 κρτ.), τό δέ προϊόν = 100 κρτ. πού είναι ίσο μέ 200 λιρ. Έτσι μένουν 80 λιρ. ή 40 κρτ. κέρδος. Και επειδή τά 200 κρτ. στήν περίπτωση 2 είναι τό προϊόν τής ίδιας έργασίας, όπως τό προϊόν των 100 κρτ. στήν περίπτωση 1, είναι επίσης = μέ 200 λιρ. μόνο. Έτσι μένουν επίσης μόνο 80 λιρ. κέρδος, πού τώρα όμως = 140 κρτ.^[87] Άρα τό ένα κουάρτερ κοστίζει στον φάρμερ μόνο $\frac{4}{7}$ τής λίρας και όχι 1 λιρ. Η ή άξία του ενός κουάρτερ θά είχε πέσει από 2 λιρ. σέ $\frac{4}{7}$ τής λίρας, δηλαδή κατά $1\frac{3}{7}$ λίρες, όχι όμως από 2 σέ 1 λίρες ή μόνο κατά τό ήμισυ, όπως υποτέθηκε πιό πάνω στήν περίπτωση 2 σέ αντίθεση μέ τήν περίπτωση 1.

Όλο τό προϊόν του φάρμερ = 200 κρτ., = 200 λ. Άπ' αυτό όμως οι 120 λίρες αντικατασταίνουν τά 60 κρτ. πού ξόδεψε και πού τό καθένα άπ' αυτά του κοστίζει 2 λ. Έτσι μένουν 80 λιρ. κέρδος, ίσο μέ τά υπόλοιπα 140 κρτ. Πώς γίνεται αυτό; Τό 1 κρτ. τώρα = 1 λίρα, όμως τά 60 κρτ., πού ξοδεύτηκαν στήν παραγωγή, κόστισαν 2 λίρες τό ένα. Του κόστισαν τόσο, όσο θά του κόστιζαν, αν από τά νέα κουάρτερ είχε ξοδέψει τά 120. Τά υπόλοιπα 140 κρτ. είναι λοιπόν ίσα μέ 80 λ. ή δέν

* Η άπόδοση έγινε σύμφωνα μέ τή ρωσική μετάφραση. — Σημ. μετ.

έχουν μεγαλύτερη αξία από εκείνη που είχαν προηγούμενα τα υπόλοιπα 40 κρτ. Πουλάει βέβαια τό καθένα από τά 200 κρτ. πρὸς 1 λίρα (ἂν πουλήσει ὄλο του τό προϊόν). Καί εἰσπράττει ἔτσι 200 λίρες. Ἀπό τά 200 κρτ. ὅμως τά 60 κρτ. τοῦ ἔχουν κοστίζει 2 λ. τό ἓνα. Γι' αὐτό, τά υπόλοιπα τοῦ ἀποφέρουν μόνο $\frac{4}{7}$ λ. τό καθένα.

Ἄν τώρα ὁ φάρμερ διαθέσει πάλι 20 κρτ. [γιά σπόρο] (= 10 λίρες), 40 κρτ. γιά μισθούς ἐργασίας (= 20 λίρες) καί 40 κρτ. γιά τό υπόλοιπο σταθερό κεφάλαιο (= 20 λίρες), συνολικά δηλαδή 100 κρτ., ἀντί ὅπως προηγούμενα 60 κρτ., καί ἐξασφαλίσει μιὰ σοδιά 180 κρτ., τότε αὐτά τά 180 κρτ. δέν ἔχουν τήν ἴδια ἀξία που εἶχαν προηγούμενα τά 100 κρτ. [ἂν υπολογίσει κανεῖς 1 λ. τό ἓνα κουάρτερ]. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ φάρμερ ἔχει χρησιμοποιήσει τήν ἴδια μέ πρὶν ποσότητα ζωντανῆς ἐργασίας καί γι' αὐτό ἡ [1094] ἀξία τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου εἶναι ἴδια μέ προηγούμενα, τό ἴδιο καί ἡ ἀξία τοῦ πρόσθετου προϊόντος. Ἐχει ὅμως ξοδέψει λιγότερη ἀντικειμενοποιημένη ἐργασία, γιατί τά ἴδια 20 κρτ., που προηγούμενα = 20 λίρες, εἶναι τώρα ἴσα μόνο μέ 10 λίρες.

Ἐτσι ὁ λογαριασμός διαμορφώνεται ὡς ἐξῆς:

Σταθερό κεφάλαιο	Μεταβλητό κεφάλαιο	Ὑπεραξία
1) 20 κρτ. = 20 λ. σπόρος 20 κρτ. = 20 λ. ἐργαλεῖα δουλιᾶς κλπ.	20 κρτ. (20 λ.)	40 κρτ. (40 λ.)
2) 20 κρτ. = 10 λ. [σπόρος] 40 κρτ. = 20 λ. [ἐργαλεῖα δουλιᾶς]	40 κρτ. (20 λ.)	80 κρτ. (40 λ.)

Προϊόν στήν πρώτη περίπτωση 100 κρτ. = 100 λίρες.

Προϊόν στή δεύτερη περίπτωση 180 κρτ. = 90 λίρες.

Καί ὅμως [παρά τήν πτώση τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος] ἔχει ἀνέβει τό ποσοστό τοῦ κέρδους. Αὐτό συμβαίνει γιατί στήν πρώτη περίπτωση ἓνα κέρδος 40 λ. βγήκε ἀπό δαπάνη 60 λ. καί στή δεύτερη περίπτωση ἀπό δαπάνη 50 λ. Στήν πρώτη περίπτωση τό ποσοστό τοῦ κέρδους εἶναι $66\frac{2}{3}$ %, στή δεύτερη 80%.

Ἡ ἄνοδος τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους δέν προέρχεται πάντως ἀπό τό ὅτι μένει ἴδια ἡ ἀξία, ὅπως ὑποθέτει ὁ Ράμσαιη. Καί αὐτό, ἐπειδή ἔχει ἐλαττωθεῖ ἓνα μέρος τῆς δαπανημένης ἐργασίας, συγκεκριμένα

τό μέρος πού περιέχεται στό σταθερό κεφάλαιο (έδῶ στό σπόρο), πέφτει ἡ ἀξία τοῦ προιόντος, ὅταν συνεχίζεται ἡ ἴδια κλίμακα τῆς παραγωγῆς, ὅπως πέφτει ἡ ἀξία 100 λιβρῶν τοῦ νήματος, ὅταν φτηναίνει τό περιεχόμενο σ' αὐτό βαμβάκι. Ἀνεβαίνει ὅμως τό μεταβλητό κεφάλαιο σέ σχέση μέ τό σταθερό (χωρίς νά ἀνεβεῖ ἡ ἀξία τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου). Ἡ ἐλαττώνεται τό συνολικό ποσό τοῦ δαπανημένου κεφαλαίου σέ σχέση μέ τό περίσσευμα. Ἔτσι σημειώνεται ἄνοδος τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους.

Ἄν ἦταν σωστό αὐτό πού λέει ὁ Ράμσαιη, ἡ ἀξία θά ἔμενε ἴδια, ἔτσι θά ἀνέβαινε τό κέρδος, τό ποσό τοῦ κέρδους, ἐπομένως καί τό ποσοστό τοῦ κέρδους. Δέν μπορεῖ νά γίνεται λόγος γιά ἀπλή ἄνοδο τοῦ ποσοστοῦ.

Γιά τήν εἰδική ὅμως περίπτωση, [γιά τήν περίπτωση ὅπου τό μέρος τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου ἀντικατασταίνεται σέ εἶδος] δέν ἔχει ἀκόμα τελειώσει τό ζήτημα [τῆς ἐπίδρασης τῆς ἀλλαγῆς τῆς ἀξίας τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου στό ποσοστό τοῦ κέρδους]. Αὐτή ἡ εἰδική περίπτωση ἐκφράζεται στή γεωργία ὡς ἐξῆς:

Μιά καθορισμένη ποσότητα σπόρου στήν παλιά τιμή τοῦ προιόντος ἐμφανίζεται στή σοδιά, αὐτό δέ τό μέρος μπῆκε σέ εἶδος στή σοδιά. Τά υπόλοιπα ἔξοδα πληρώνονται ἀπό τήν πούληση τοῦ σιταριοῦ στήν παλιά του τιμή. Μ' αὐτά τά παλιά ἔξοδα διπλασιάζεται τό προϊόν. Ἔτσι λ.χ. στήν πιό πάνω περίπτωση μέ 20 κρτ. σπόρο (=40 λ.) (καί οἱ υπόλοιπες δαπάνες, = 40 κρτ., = 80 λ.) θερίζονται τώρα 200 κρτ. ἀντί 100 κρτ. στήν προηγούμενη σοδιά (δηλαδή = 200 λ.) (ἀπό τίς ὁποῖες τά 40 κρτ. = 80 λ. εἶναι κέρδος ἀπό μιά συνολική δαπάνη 60 κρτ. = 120 λ.). Ἡ δαπάνη στή σοδιά αὐτή εἶναι ἀπόλυτα ἴδια μέ τήν παλιά, = 60 κρτ., ἡ ἀξία τῶν ὁποίων ἦταν 120 λ., στή θέση ὅμως ἑνός περισσεύματος 40 κρτ. ὑπάρχει ἕνα περίσσευμα 140 κρτ. Σέ εἶδος ἔχει ἐδῶ σημαντικά αὐξηθεῖ τό περίσσευμα. Ὅμως, ἐπειδή ἡ δαπανημένη ἐργασία εἶναι ἴδια καί στίς δύο περιπτώσεις, τά 200 κρτ. δέν ἀξίζουν περισσότερο ἀπό τά 100 κουάρτερ. Δηλαδή 200 λίρες. Ἡ τό ἕνα κουάρτερ ἔπese ἀπό τίς 2 λίρες στή 1 λίρα. Ὡστόσο ὅμως φάνηκε, ἐπειδή τό περίσσευμα = 140 κρτ., ὅτι πρέπει νά φτάνει τίς 140 λίρες, μιά καί τό ἕνα κουάρτερ ἀξίζει ἀκριβῶς τόσο, ὅσο καί τό ἄλλο. Πιό ἀπλό γίνεται τό ζήτημα, ἂν τό δοῦμε πρῶτα, χωρίς νά πάρουμε ὑπόψη τό προτσές ἀναπαραγωγῆς, καί ἂν πάρουμε τό ζήτημα ἔτσι, σάν νά ἀποσύρεται ὁ παχτωτής ἀπό τήν ἐπιχείρηση καί πουλάει ὀλόκληρο τό προϊόν του. Στήν περίπτωση αὐτή πρέπει πράγματι νά πουλήσει 120 κουάρτερ, γιά νά καλύψει (γιά νά πληρώσει) τά ἔξοδά του ὕψους 120

λιρῶν. Ἔτσι καλύφθηκε τό προκαταβλημένο κεφάλαιο. Μένουν λοιπόν 80 κρτ. περίσσευμα καί ὄχι 140, καί ἐπειδή αὐτά τά 80 κρτ. = 80 λίρες, ἀξίζουν ἀπόλυτα τόσο ὅσο τό περίσσευμα στήν πρώτη περίπτωση.

Μέ τήν ἀναπαραγωγή ὅμως ἡ ὑπόθεση ἀλλάζει κατά κάποιον τρόπο. Συγκεκριμένα, ὁ παχτωτής ἀπό τό δικό του τό προϊόν ἀντικατασταίνει σέ εἶδος τά 20 κουάρτερ τοῦ σπόρου. Τοῦ ἴδιου παχτωτῆ ἔχει ἀντικατασταθεῖ σέ εἶδος (ὡς πρός τήν ἀξία του) ὁ σπόρος μέ 40 κρτ. Στήν ἀναπαραγωγή ὅμως ἔχει νά πληρώσει σέ εἶδος τόν σπόρο, ὅπως καί πρῖν, μέ 20 μονάχα κουάρτερ. Τά υπόλοιπα ἔξοδά του αὐξάνουν στήν ἀναλογία πού ἔχει ὑποτιμηθεῖ τό κουάρτερ (στήν περίπτωση πού δέν πέφτει ὁ μισθός ἐργασίας). Γιά νά ἀντικαταστήσει τό υπόλοιπο μέρος τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, χρειάζεται τώρα 40 κρτ. ἀντί 20 πού χρειαζόταν προηγούμενα καί, γιά νά ἀντικαστήσει τόν μισθό ἐργασίας, χρειάζεται ἐπίσης 40 ἀντί 20 κρτ. Συνολικά ὁ φάρμερ πρέπει νά ξοδέψει 100 κουάρτερ ἐκεῖ ὅπου προηγούμενα ξόδευε 60. Δέν χρειάζεται ὅμως νά ξοδέψει 120, πράγμα πού ἀπαιτοῦσε ἡ ὑποτίμηση τοῦ σιταριοῦ, γιατί τά 20 κρτ. [γιά σπόρο], πού ἄξιζαν 40 λίρες, τά ἀντικατασταίνει τώρα μέ 20 κρτ., (μιά καί ἀφορᾶ μόνο τήν ἀξία τους χρήσης), τά ὁποῖα ἀξίζουν 20 λίρες. Εἶναι φανερό λοιπόν [1095] ὅτι κερδίζει αὐτά τά 20 κρτ., πού τώρα = 20 λιρ. Καί τό περίσσευμά του δέν εἶναι τώρα = 80 λίρες, ἀλλά = 100 λίρες, ὄχι 80 κρτ. ἀλλά 100 κρτ. (Ἐκφρασμένο σέ κουάρτερ τῆς παλιᾶς ἀξίας δέν εἶναι = 40, ἀλλά = 50). Αὐτό εἶναι ἓνα γεγονός, πού δέν μπορεῖ νά ἀμφισβητηθεῖ, καί ἂν δέν πέφτει ἡ ἀγοραία τιμή σάν συνέπεια τῆς ἀφθονίας, τότε ὁ φάρμερ ἔχει νά πουλήσει 20 κουάρτερ περισσότερα στή νέα ἀξία καί κερδίζει 20 λίρες. Καί ἔχει μάλιστα κερδίσει αὐτές τίς 20 λίρες περίσσευμα ἔναντι τῆς ἴδιας δαπάνης σέ σύνδεση μέ τήν ἀναπαραγωγή, ἐπειδή ἔγινε παραγωγικότερη ἡ ἐργασία, χωρίς νά ἔχει ἀνέβει τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας ἢ χωρίς νά ἔχει προσφέρει ὁ ἐργάτης περισσότερη ἀπό πρῖν πρόσθετη ἐργασία, ἢ χωρίς νά ἔχει πάρει ὁ ἐργάτης ἓνα μικρότερο μέρος ἀπό τό ἀναπαραγμένο μέρος τοῦ προϊόντος (πού παρασταίνει τή ζωντανή ἐργασία). Ἐχει ἀντίθετα ὑποτεθεῖ ὅτι κατά τήν ἀναπαραγωγή ὁ ἐργάτης παίρνει 40 κρτ. στήν περίπτωση ὅπου προηγούμενα ἔπαιρνε μόνον 20. Πρόκειται λοιπόν γιά ἓνα ιδιόμορφο φαινόμενο. Δέν παρουσιάζεται χωρίς τήν ἀναπαραγωγή, παρουσιάζεται ὅμως σέ σχέση μ' αὐτήν, καί παρουσιάζεται ἐπειδή ὁ παχτωτής ἀντικατασταίνει σέ εἶδος ἓνα μέρος τῶν προκαταβολῶν του. Ἐδῶ δέν θά ἀνέβαινε μόνο τό ποσοστό τοῦ κέρδους, ἀλλά καί τό κέρδος. (Ὅσον

ἀφορᾶ τό ἴδιο τό προτσές ἀναπαραγωγῆς, μπορεῖ τώρα ὁ παχτωτής εἶτε νά τό συνεχίσει στήν ἴδια κλίμακα καί μετά, ἄν ἡ σοδιά εἶναι πάλι τό ἴδιο εὐνοική, τότε πέφτει ἡ τιμή τοῦ προϊόντος, ἐπειδὴ ἓνα μέρος τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου κόστισε λιγότερο, ἀνεβαίνει ὅμως τό ποσοστό τοῦ κέρδους. Εἴτε μπορεῖ ὁ παχτωτής νά ἀνεβάσει τήν κλίμακα τῆς παραγωγῆς του, νά σπείρει περισσότερο μέ τήν ἴδια δαπάνη, καί τότε ἀνεβαίνουν καί τό κέρδος καί τό ποσοστό τοῦ κέρδους).

Ἄς πάρουμε τόν ἐργοστασιάρχην. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι δαπάνησε 100 λίρες γιά τό νῆμα. Τό κέρδος εἶναι 20 λ. Ἐπομένως τό προϊόν = 120 λ. Σ' αὐτήν τή δαπάνη, τῶν 100 λ., ἄς ὑποθέσουμε ὅτι τό βαμβάκι ἦταν = 80 λ. Ἄν πέσει τώρα στό μισό ἡ τιμή τοῦ βαμβακιοῦ, τότε ὁ ἐργοστασιάρχης χρειάζεται νά δαπανήσει μόνο 40 λ. γιά τό βαμβάκι καί 20 λ. γιά τά ὑπόλοιπα, δηλ. 60 λ. (ἀντί 100), τό δέ κέρδος ἐξακολουθεῖ νά εἶναι = 20 λ., τό συνολικό προϊόν = 80 λ. (ἄν αὐτός δέν διευρύνει τήν κλίμακα τῆς παραγωγῆς του). Ἐτσι μένουσιν 40 λ. στήν τσέπη του. Μπορεῖ νά τίς ξοδέψει ἢ νά τίς τοποθετήσῃ σάν συμπληρωματικό κεφάλαιο. Στήν περίπτωση αὐτή, σύμφωνα μέ τή νέα κλίμακα τῆς παραγωγῆς, θά δαπανοῦσε ἐπιπρόσθετα $26\frac{2}{3}$ λ. γιά βαμβάκι καί $13\frac{1}{3}$ λ. γιά ἐργασία κλπ. Καί τό κέρδος [γιά τή συμπληρωματική δαπάνη τῶν 40 λ.] θά ἦταν $13\frac{1}{3}$ λ. Τό συνολικό προϊόν θά ἦταν τώρα ἴσο μέ $60 + 40 + 33\frac{1}{3} = 133\frac{1}{3}$ λίρες.

Ἐπομένως, τό ζήτημα δέν συνίσταται στό ὅτι ὁ παχτωτής ἀντικατασταίνει σέ εἶδος τόν σπόρο του, ἐπειδὴ ὁ ἐργοστασιάρχης ἀγοράζει τό βαμβάκι του καί δέν τό ἀντικατασταίνει ἀπό τό δικό του προϊόν. Τό φαινόμενο καταλήγει λοιπόν στό ἐξῆς: Ἀπελευθέρωση ἑνός μέρους ἀπό τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ κεφαλαίου, πού ἦταν δεσμευμένο σάν σταθερό κεφάλαιο, ἢ μετατροπή σέ εἰσόδημα ἑνός μέρους τοῦ κεφαλαίου. Ἄν στό προτσές ἀναπαραγωγῆς διατεθεῖ ἀκριβῶς τόσο κεφάλαιο, ὅσο εἶχε διατεθεῖ προηγουμένα, τότε εἶναι τό ἴδιο σάν νά εἶχε χρησιμοποιηθεῖ πρόσθετο κεφάλαιο — στήν παλιά κλίμακα παραγωγῆς. Πρόκειται λοιπόν γιά ἓνα εἶδος τῆς συσσώρευσης, πού προκύπτει ἀπό τήν αὐξημένη παραγωγικότητα τῶν κλάδων ἐκείνων τῆς βιομηχανίας, οἱ ὅποιοι προμηθεύουν τά παραγωγικά συστατικά τοῦ κεφαλαίου. Ὡστόσο, μιά τέτια πτώση τῆς τιμῆς στίς πρῶτες ὕλες, ἄν ὀφείλεται σέ μιά εὐνοική σοδιά, ἀντισταθμίζεται ἀπό μή εὐνοικές σοδιές, στίς ὁποῖες ἀνεβαίνει ἡ τιμή τῆς πρῶτης ὕλης. Γι' αὐτό, τό ἀπελευθερωνόμενο μ' αὐτό τόν τρόπο κεφάλαιο μιᾶς ἢ περισσότερων καλῶν ἐσοδειῶν εἶναι ἴσαμε ἓνα βαθμό ἐφεδρικό κεφάλαιο γιά τίς περιπτώσεις κακῆς σοδιάς. Ὁ μανουφρακτουρίστας λ.χ., τό πάγιο κεφάλαιο τοῦ ὁποίου διαγράφει μιά περι-

στροφή, σέ 12 χρόνια, πρέπει νά τακτοποιηθεῖ ἔτσι, ὥστε κατά τή διάρκεια τῶν 12 χρόνων νά μπορεῖ νά συνεχίζει νά παράγει τουλάχιστον στήν ἴδια κλίμακα. Πρέπει λοιπόν νά ὑπολογιστεῖ ὅτι κυμαίνονται οἱ τιμές, μέ τίς ὁποῖες ἀντικατασταίνεται ἡ πρώτη ὕλη, καί ὅτι ἐξισώνονται λίγο-πολύ ὕστερα ἀπό κάμποσα χρόνια.

Ἀντίθετα ἀπό ὅ,τι ἐπιδρᾷ τό φτήναιμα τῶν συστατικῶν μερῶν τοῦ κεφαλαίου (δέν παίρνουμε ἐδῶ ὑπόψη μας τό μεταβλητό κεφάλαιο, παρ' ὅλον ὅτι, ὅταν πέφτει ὁ μισθός ἐργασίας, χρειάζεται νά δαπανηθεῖ, ὡς πρός τήν ἀξία του, λιγότερο μεταβλητό κεφάλαιο καί περισσότερο, ὅταν ὁ μισθός ἀνεβαίνει), ἐπιδρᾷ ἡ ἀνοδος τῶν τιμῶν τους. Ἄν πρόκειται νά συνεχιστεῖ ἡ δουλιά στήν παλιά κλίμακα παραγωγῆς, τότε χρειάζεται μεγαλύτερη δαπάνη κεφαλαίου. Ἐπομένως, χωρίς νά γίνεται λόγος γιά τήν πτώση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους, πρέπει νά χρησιμοποιηθεῖ ἐφεδρικό κεφάλαιο ἢ νά μετατραπεί σέ κεφάλαιο ἕνα μέρος τοῦ εἰσοδήματος, χωρίς νά παίξει τόν ρόλο τοῦ πρόσθετου κεφαλαίου. Στή μιά περίπτωση ἔχουμε συσσώρευση, παρ' ὅλον ὅτι ἔμεινε ἴδια ἡ ἀξία τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου (ἔχουν ὅμως αὐξηθεῖ τά ὑλικά συστατικά του μέρη). Μεγαλώνει τό ποσοστό τῆς ἀξιοποίησης, μεγαλώνει καί τό ἀπόλυτο κέρδος, ἐπειδή εἶναι τό ἴδιο σάν νά ἔχει διατεθεῖ πρόσθετο κεφάλαιο στήν παλιά κλίμακα τῆς παραγωγῆς. Στήν ἄλλη περίπτωση ἔχουμε συσσώρευση, ἐφόσον ἔχει αὐξηθεῖ ἡ ἀξία τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου, τοῦ μέρους ἐκείνου τῆς συνολικῆς παραγωγῆς πού λειτουργεῖ σάν κεφάλαιο. Δέν αὐξάνουν ὅμως τά ὑλικά συστατικά. Τό ποσοστό τοῦ κέρδους πέφτει. (Ἡ μάζα τοῦ κέρδους πέφτει μόνο, ἂν δέν ἀπασχολεῖται ὁ ἴδιος ἀριθμός ἐργατῶν ἢ ἀκόμα ἂν ἀνέβει ὁ μισθός τους.)

Νά σημειωθεῖ τό φαινόμενο ἐκεῖνο τῆς μετατροπῆς κεφαλαίου σέ εἰσόδημα, ἐπειδή προκαλεῖ τήν ἐπίφαση μιᾶς ἀνεξάρτητης ἀπό τή μάζα τῆς ὑπεραξίας αὐξησης (ἢ ἐπίσης μιᾶς μείωσης στήν ἀντίθετη περίπτωση) τῆς μάζας τοῦ κέρδους. Εἶδαμε πῶς κάτω [1096] ἀπό ὀρισμένες συνθήκες μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ ἀπό τό φαινόμενο αὐτό ἕνα μέρος τῆς προσόδου*.

Μέ τόν τρόπο πού ἀναφέραμε (ὅταν τά 20 περίσσια κουάρτερ, = 20 λίρες, δέν χρησιμοποιηθοῦν ἀμέσως πάλι γιά τή διεύρυνση τῆς κλίμακας τῆς παραγωγῆς, δηλ. ἂν δέν συσσωρευτοῦν), ἀπελευθερώνεται ἕνα χρηματικό κεφάλαιο, = 20 λίρες. Νά ἕνα παράδειγμα, πῶς μπο-

* Βλέπε σελ. 528-534 τοῦ δευτέρου μέρους τῶν «Θεωριῶν γιά τήν Ὑπεραξία», ἐκδόση «Σύγχρονης Ἐποχῆς», Ἀθήνα, 1982.

ρει και κατακαθίζει περίσσιο χρηματικό κεφάλαιο από την αναπαραγωγή, παρ' όλον ότι έμεινε ίδια ή συνολική έμπορευματική αξία: Με τη μετατροπή σε χρηματικό κεφάλαιο ενός μέρους του κεφαλαίου, πού υπήρχε πριν με τη μορφή του πάγιου (του σταθερού) κεφαλαίου.

Πόσο λίγη σχέση έχει τό πιο πάνω φαινόμενο με τον καθορισμό του ποσοστού του κέρδους φανερώνεται, αν αναλογιστούμε έναν φάρμερ (ή κάτοχο μανουφακτούρας), πού αρχίζει την επιχείρησή του κάτω από τους νέους όρους παραγωγής. Προηγούμενα χρειαζόταν ένα κεφάλαιο 120 λιρών, για να αρχίσει την επιχείρησή του: 40 λίρες για να αγοράσει 20 κουάρτερ σπόρο, 40 λίρες για τα άλλα συστατικά μέρη του σταθερού κεφαλαίου και 40 λίρες για να πληρώσει τους μισθούς. Τό δε κέρδος του ήταν 80 λ., 80 προς 120 = 8 προς 12 = 2 προς 3, = $66\frac{2}{3}\%$.

Τώρα πρέπει να προκαταβάλει 20 λίρες για να αγοράσει 20 κρτ. σπόρο, 40 λ., όπως αναφέραμε πιο πάνω (για τα άλλα συστατικά του σταθερού κεφαλαίου), 40 για μισθούς, έτσι ώστε η δαπάνη του σε κεφάλαιο = 100 λίρες. Τό δε κέρδος των 80 λ. δίνει 80% ποσοστό. Η μάζα του κέρδους έμεινε ίδια, τό ποσοστό του όμως ανέβηκε κατά 20%. Βλέπουμε λοιπόν ότι αυτή καθεαυτή ή πτώση σε αξία του σπόρου (ή της τιμής του σπόρου πού πρέπει ν' αντικατασταθεί) δεν έχει καμιά δουλιά με την αύξηση του κέρδους, αλλά περιλαβαίνει μόνο την αύξηση του ποσοστού του κέρδους.

Έξάλλου, στή μιά περίπτωση ο φάρμερ και στήν άλλη ο κάτοχος μανουφακτούρας θά δούν επίσης τό ζήτημα όχι από την πλευρά ότι έχει αυξηθεί τό κέρδος τους, αλλά από την πλευρά ότι έχει απελευθερωθεί ένα μέρος του προηγούμενα δεσμευμένου στήν παραγωγή κεφαλαίου τους. Και μάλιστα πάνω στή βάση του παρακάτω απλού λογαριασμού. Προηγούμενα τό προκαταβλημένο στήν παραγωγή κεφάλαιο = 120, τώρα = 100, ενώ 20 βρίσκονται στήν τσέπη του φάρμερ σαν ελεύθερο κεφάλαιο, πού κατά κάποιον τρόπο μπορεί να χρησιμοποιηθεί. Όμως τό κεφάλαιό του και στίς δυό περιπτώσεις είναι ίσο μόνο με 120, δεν έχει επομένως αυξήσει τό μέγεθός του. Η απόσπαση του ενός έκτου του κεφαλαίου από τη μορφή του εκείνη, με την οποία είναι καθηλωμένο στό προτσές της παραγωγής, έχει βέβαια τό ίδιο αποτέλεσμα πού θά είχε ένα πρόσθετο κεφάλαιο.

Ο Ράμσαιη δεν έχει εξετάσει σε βάθος τό ζήτημα αυτό, επειδή δεν έχει γενικά ξεδιαλύνει με σαφήνεια την αξία, την υπεραξία και τό κέρδος.

Ο Ράμσαιη σωστά εξηγεί κατά πόσο οι μηχανές κλπ., στον βαθμό

πού θίγουν τό μεταβλητό κεφάλαιο, ἐπηρεάζουν τό κέρδος καί τό ποσοστό τοῦ κέρδους. Συγκεκριμένα, μέ τό φθίναιμα τῆς ἐργατικῆς δύναμης, μέ τήν αὔξηση τῆς σχετικῆς πρόσθετης ἐργασίας ἤ ἀκόμα, ὅταν ἐξετάζει τό συνολικό προτσές ἀναπαραγωγῆς, μέ τό μικρότερο μέρος τοῦ συνολικοῦ προϊόντος, πού πρέπει νά ἀντικαταστήσει τόν μισθό ἐργασίας.

«Μιά ἀνεβασμένη ἢ μειωμένη παραγωγικότητα τῆς βιομηχανίας, πού χρησιμεύει στήν παραγωγή ἐμπορευμάτων, τά ὁποῖα δέν μπαίνουν στή σύνθεση τοῦ πάγιου κεφαλαίου, δέν μπορεῖ νά ἀσκήσει καμιά ἐπίδραση στό ποσοστό τοῦ κέρδους, ἐκτός ἀπό τήν περίπτωση ὅπου ἀλλάζει τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ συνολικοῦ προϊόντος πού χρησιμεύει γιά τή συντήρηση τῆς ἐργασίας» (σελ. 168). «Ἄν ὁ ἐργοστασιάρχης μέ τή βελτίωση τῶν μηχανῶν διπλασιάσει τά προϊόντα του, τότε θά πρέπει τελικά νά πέσει ἡ ἀξία τῶν ἀγαθῶν του στήν ἴδια ἀναλογία, στήν ὁποῖα ἔχει αὔξηθῆ ἡ ποσότητά τους».

{Προϋποτίθεται ὅτι στήν πραγματικότητα, συνυπολογίζοντας καί τή φθορά τῶν μηχανῶν, ἡ διπλασιασμένη ποσότητα τοῦ προϊόντος δέν κοστίζει περισσότερο ἀπ' ὅ,τι κόστιζε προηγούμενα ἢ μισή τῆς ποσότητας αὐτῆς. Ἐξάλλου πέφτει ἡ ἀξία, ὄχι ὅμως στήν ἴδια ἀναλογία μέ τήν ποσότητά του. Μπορεῖ ποσοτικά νά διπλασιαστεῖ, ἐνῶ ἔχει ἀνέβει ἡ ἀξία της, ἡ ἀξία τοῦ ξεχωριστοῦ ἐμπορεύματος, καθώς καί ἡ ἀξία τοῦ συνολικοῦ προϊόντος, μόνο πού μπορεῖ ἀντί ἀπό 2 στό 1 νά πέσει ἀπό 2 στό 1¹/₄ κλπ.}

«... ὁ κάτοχος μανουφακτούρας κερδίζει μόνο στό μέτρο πού εἶναι σέ θέση νά ντύσει πιό φτηνά τόν ἐργάτη, ὅποτε περιέρχεται στόν ἐργάτη ἓνα μικρότερο μέρος τοῦ συνολικοῦ προϊόντος... Κερδίζει ἐπίσης καί ὁ παχτωτής {λόγω τῆς αὔξημένης παραγωγικότητας τῆς βιομηχανίας τοῦ κατόχου μανουφακτούρας} μόνο στό μέτρο πού ἓνα μέρος τῶν ἐξόδων του ἀποτελεῖται ἀπό ροῦχα τοῦ ἐργάτη καί πού μπορεῖ νά τά ἀποκτήσει φτηνότερα, δηλαδή μέ τόν ἴδιο τρόπο, ὅπως καί ὁ κάτοχος μανουφακτούρας» (σελ. 168, 169).

Μιά πτώση [ἢ ἄνοδος*] τῆς ἀξίας τῶν συστατικῶν μερῶν τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου ἐπηρεάζει τό ποσοστό τοῦ κέρδους, γιατί θίγει τή σχέση τῆς ὑπεραξίας πρὸς τό σύνολο τοῦ δαπανημένου κεφαλαίου. Ἀντίθετα, ἡ πτώση (ἢ ἀντίστροφα ἢ ἄνοδος) τοῦ μισθοῦ ἐπηρεάζει τό ποσοστό τοῦ κέρδους, γιατί θίγει ἄμεσα τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας.

Ἄς ὑποθέσουμε, στήν πιό πάνω περίπτωση, ὅτι μένει ἀμετάβλητη λ.χ. ἡ τιμή γιά τή σπορά (λ.χ. ἑνός φάρμερ πού παράγει λινάρι) = 40

* Ἡ λέξη στίς ἀγκύλες ὑπάρχει στή ρωσική μετάφραση. — Σημ. μετ.

λίρες (20 χρτ.), ότι επίσης 40 λιρ. (20 χρτ.) ξοδεύονται για τό υπόλοιπο του σταθερού κεφαλαίου, ότι όμως ο μισθός εργασίας — δηλαδή ο μισθός για τόν ίδιο αριθμό εργατών — πέφτει από 40 στίς 20 λιρ. (από 20 σέ 10 κουάρτερ). Στην περίπτωση αυτή μένει αμετάβλητο τό σύνολο τής αξίας, πού είναι ίση μέ τόν μισθό εργασίας + τήν υπεραξία. Καί επειδή ο αριθμός τών εργατών μένει ίδιος, ή εργασία τους υλοποιείται ὅπως καί πρίν σέ μιά αξία $40+80=120$ λιρών. 'Απ' αυτές ὅμως τίς 120 λίρες οί 20 πάνε τώρα στους εργάτες καί οί 100 στήν υπεραξία. { Έχει δηλαδή ἐδῶ προϋποτεθεῖ ὅτι δέν προηγήθηκαν βελτιώσεις, οί ὁποῖες θά ἐπηρέαζαν στόν κλάδο αὐτό τόν ἀριθμό τών χρησιμοποιούμενων εργατῶν. } Τό προκαταβλημένο κεφάλαιο εἶναι τώρα 100 καί ὄχι 120, ὅπως ἦταν στήν περίπτωση, στήν ὁποία εἶχε πέσει στό μισό ἡ αξία τής σποράς. Τό κέρδος ὅμως εἶναι τώρα 100, εἶναι δηλαδή 100%, ἐνῶ στήν ἄλλη περίπτωση, στήν ὁποία τό προκαταβλημένο κεφάλαιο εἶχε πέσει επίσης ἀπό 120 λιρ. στίς 100, ἦταν 80%. Καί ὅπως εἶχε γίνει στήν περίπτωση ἐκείνη, ἔχουν ἀπελευθερωθεῖ 20 λιρ. ἢ τό $\frac{1}{6}$ τοῦ κεφαλαίου [1097]. Στή μιά περίπτωση ὅμως ἡ υπεραξία ἔμεινε ἴδια = 80 λιρ. (Ἐπομένως, τό ποσοστό τής ἦταν 200%, ἀφοῦ γιά τόν μισθό πληρώθηκαν 40 λιρ.) Στήν ἄλλη περίπτωση ἡ υπεραξία φτάνει τίς 100 λιρ. (Ἐπομένως τό ποσοστό τής ἀνέβηκε στό 500%, ἀφοῦ γιά τόν μισθό πληρώθηκαν 20 λιρ.) Ἐδῶ δέν ἀνέβηκε μόνο τό ποσοστό τοῦ κέρδους, ἀλλά καί τό ἴδιο τό κέρδος, ἐπειδή ἀνέβηκε τό ποσοστό τής υπεραξίας, ἐπομένως καί ἡ ἴδια ἡ υπεραξία. Τό γεγονός αὐτό διακρίνει τήν περίπτωση αὐτή ἀπό τήν ἄλλη, πράγμα πού δέν τό βλέπει ὁ Ράμσαιη. Αὐτό πρέπει νά γίνεται πάντα, στήν περίπτωση ὅπου ἡ αὔξηση τοῦ κέρδους δέν ἐξουδετερώνεται ἀπό μιά ἀντίστοιχη μείωση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους, λόγω μιᾶς ταυτόχρονης ἀλλαγῆς στήν αξία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου. Στήν πιό πάνω περίπτωση λ.χ. τό προκαταβλημένο κεφάλαιο ἦταν 120 λίρες, τό κέρδος $80=66\frac{2}{3}\%$. Στήν περιπτώσή μας τό προκαταβλημένο κεφάλαιο = 100 λίρες, τό κέρδος 100 λίρες = 100%. Ἄν ὅμως, μέ τήν ἀλλαγῆ στήν τιμή τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, ἡ δαπάνη αὐξανόταν ἀπό 100 σέ 150 λίρες, τότε τό αὐξημένο ἀπό 80 σέ 100 λίρες κέρδος θά παράστανε ἓνα ποσοστό τοῦ κέρδους ἴσο μόνο μέ $66\frac{2}{3}\%$.

[Ὁ Ράμσαιη λέει παρακάτω:]

«Τά ἐμπορεύματα, πού δέν συμβάλλουν οὔτε στό πάγιο οὔτε στό κυκλοφοροῦν κεφάλαιο, δέν μποροῦν ν' ἀλλάξουν τό κέρδος μέ κάποια ἀλλαγή στήν παραγωγικότητα τής εργασίας. Τά ἐμπορεύματα αὐτά εἶναι λογιῶν-λογιῶν εἶδη πολυτελείας» (σελ. 169, 170). «Οἱ καπιταλιστές ἐπιχειρηματίες κερδί-

ζουν από τήν αφθονία τῶν εἰδῶν πολυτελείας, γιατί τό κέρδος τους θά ἐξουσιάζει μιά μεγαλύτερη ποσότητα ἀπ' αὐτά γιά τήν ιδιωτική τους κατανάλωσι. Τό ποσοστό αὐτοῦ τοῦ κέρδους ὅμως δέν ἐπηρεάζεται οὔτε ἀπό τήν ὑπεραφθονία τῶν εἰδῶν πολυτελείας οὔτε ἀπό τήν ἔλλειψή τους» (σελ. 171).

Πρῶτα, ἕνα μέρος τῶν εἰδῶν πολυτελείας μπορεῖ νά μπεῖ σάν συστατικό μέρος τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου. Ὅπως λ.χ. τά σταφύλια στό κρασί, ὁ χρυσός στά εἶδη πολυτελείας, τά διαμάντια στή λείανση τοῦ γυαλιοῦ κλπ. Ὁ Ράμσαιη ὅμως ἀποκλείει τήν περίπτωση αὐτή, ὅταν λέει: ἐμπορεύματα πού δέν μπαίνουν στό πάγιο κεφάλαιο. Μόνο πού τότε εἶναι λαθεμένη ἢ ἐπόμενη φράση: «Τά ἐμπορεύματα αὐτά εἶναι λογιῶν-λογιῶν εἶδη πολυτελείας». Ἡ παραγωγικότητα στή βιομηχανία εἰδῶν πολυτελείας μπορεῖ ὅμως νά αὐξηθεῖ μόνο ὅπως αὐξάνει σ' ὅλους τούς ἄλλους κλάδους τῆς βιομηχανίας, εἴτε γιατί γίνονται πιό ἀποδοτικοί οἱ φυσικοί φορεῖς, ὅπως τά ὀρυχεῖα, ἢ γῆ κλπ. ἀπό τούς ὁποίους ἀντλοῦνται οἱ πρῶτες ὕλες τῶν εἰδῶν πολυτελείας, εἴτε γιατί ἀνακαλύφθηκαν πιό ἀποδοτικοί φορεῖς τοῦ εἶδους αὐτοῦ, εἴτε μέ τήν ἐφαρμογή τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας, εἴτε ὅμως καί ἰδίως μέ τήν χρησιμοποίηση μηχανῶν (καθώς καί μέ τήν χρησιμοποίηση καλύτερων ἐργαλείων) καί φυσικῶν δυνάμεων. {Ἡ βελτίωση λόγω διαφοροποίησης τῶν ἐργαλείων ἀνήκει στόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας.} (Νά μή ξεχαστοῦν τά χημικά προτσές.)

Ἄς ὑποθέσουμε τώρα ὅτι μέ μηχανές (ἢ μέ χημικά προτσές) συντομεύεται ὁ χρόνος παραγωγῆς τῶν εἰδῶν πολυτελείας, ὅτι ἀπαιτεῖται λιγότερη ἐργασία γιά νά παραχθοῦν. Τό γεγονός αὐτό δέν μπορεῖ νά ἀσκήσει τήν παραμικρότερη ἐπίδραση στήν ἀξία τῆς ἐργατικῆς δύναμης, ἐπειδή τά εἶδη αὐτά δέν μπαίνουν στήν κατανάλωσι τῶν ἐργατῶν (τουλάχιστον ποτέ στό μέρος ἐκεῖνο τῆς κατανάλωσής τους, πού καθορίζει τήν ἀξία τῆς ἐργατικῆς δύναμής τους). {Αὐτό μπορεῖ νά ἐπηρεάσει τήν ἀγοραία τιμή τῶν ἐργατῶν, ἂν πετιοῦνται ἔτσι ἐργάτες στό δρόμο καί ἔχει ἔτσι μεγαλώσει ἢ προσφορά στήν ἀγορά ἐργασίας.} Δέν ἀσκεῖ λοιπόν καμιά ἐπίδραση στό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας, ἐπομένως καί στό ποσοστό τοῦ κέρδους, στό μέτρο πού τό ποσοστό αὐτό καθορίζεται ἀπό τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας. Ἀντίθετα, μπορεῖ βέβαια νά ἐπιδράσει τό ποσοστό τοῦ κέρδους, στό μέτρο πού εἴτε θίγεται ἡ μάζα τῆς ὑπεραξίας, εἴτε ἡ σχέση τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου πρὸς τό σταθερό καί πρὸς τό συνολικό κεφάλαιο. Ἄν λ.χ. οἱ μηχανές δίνουν τήν δυνατότητα νά χρησιμοποιοῦνται λ.χ. 10 ἐργάτες ἐκεῖ ὅπου χρησιμοποιοῦνταν προηγουμένα 20, τότε εἶναι ἀλήθεια ὅτι δέν τροποποιεῖται μέ κανένα τρόπο τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας. Τό φτήναιμα τῶν ἐμπορευ-

μάτων πολυτελείας δέν δίνει τή δυνατότητα στόν ἐργάτη νά ζεῖ πιό φτηνά. Αὐτός χρειάζεται ὅπως καί πρὶν τόν ἴδιο χρόνο ἐργασίας, γιά νά ἀναπαραγάγει τήν ἐργατική δύναμή του. {Γι' αὐτό στήν πράξη ὁ ἐργοστασιάρχης πού παράγει εἶδη πολυτελείας προσπαθεῖ νά συμπίεσει τόν μισθό τῆς ἐργασίας κάτω ἀπό τήν ἀξία της, νά συμπίεσει τό κατώτατο ὄριό της, πράγμα πού τοῦ δίνεται ἡ δυνατότητα νά τό κάνει μέ τόν σχετικό ὑπερπληθυσμό, πού δημιουργεῖ ἡ αὐξανόμενη παραγωγικότητα στούς ἄλλους κλάδους τῆς βιομηχανίας. Λογουχάρη στίς πλέχτρες. Ἡ, πράγμα πού γίνεται ἐπίσης σ' αὐτούς τούς κλάδους, προσπαθεῖ νά παρατείνει τόν ἀπόλυτο χρόνο ἐργασίας, ὅποτε στήν περίπτωση αὐτή παράγει στήν πραγματικότητα ἀπόλυτη ὑπεραξία. Ἡ ἀλήθεια εἶναι μόνο ὅτι ἡ παραγωγικότητα στή βιομηχανία εἰδῶν πολυτελείας δέν μπορεῖ νά μειώσει τήν ἀξία τῆς ἐργατικῆς δύναμης, δέν μπορεῖ νά παραγάγει σχετική ὑπεραξία, γενικά δέν μπορεῖ νά παραγάγει τή μορφή τῆς ὑπεραξίας πού ὀφείλεται στήν αὐξανόμενη παραγωγικότητα τῆς βιομηχανίας σάν τέτιας.}

Ἡ μάζα ὅμως τῆς ὑπεραξίας καθορίζεται ἀπό δύο παράγοντες: [πρῶτα] ἀπό τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας, δηλαδή ἀπό τήν πρόσθετη ἐργασία (τήν ἀπόλυτη ἢ τή σχετική) τοῦ ξεχωριστοῦ ἐργάτη, καί δεύτερο ἀπό τή μάζα τῶν ταυτόχρονα χρησιμοποιούμενων ἐργατῶν. Στό μέτρο λοιπόν ὅπου ἡ αὐξανόμενη παραγωγικότητα στή βιομηχανία εἰδῶν πολυτελείας μειώνει τή μάζα τῶν ἐργατῶν πού ἀπασχολεῖται ἀπό μιά καθορισμένη μερίδα κεφαλαίου, μειώνει τή μάζα τῆς ὑπεραξίας. Ἄρα, ὅταν ὅλοι οἱ ἄλλοι ὅροι παραμένουν ἀμετάβλητοι, μειώνει καί τό ποσοστό τοῦ κέρδους. Τό ἴδιο συμβαίνει, ὅταν ἐλαττώνεται ἡ μάζα τῶν ἐργατῶν ἢ ὅταν μένει ἴδια, ἀλλά αὐξάνει τό κεφάλαιο πού διατίθεται γιά μηχανές καί πρώτη ὕλη, δηλαδή σέ κάθε μείωση πού σημειώνεται στή σχέση τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου πρὸς τό συνολικό κεφάλαιο, ἡ ὁποία ἐδῶ δέν ἐξισώνεται ἢ δέν ἐξουδετερώνεται ἐνμέρει μέ μιά πτώση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας. Καί ἐπειδή ὅμως τό ποσοστό τοῦ κέρδους αὐτῆς τῆς σφαίρας παραγωγῆς μπαίνει ἐπίσης [1098] στήν ἐξίσωση τοῦ γενικοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους, ὅπως καί κάθε ἄλλης σφαίρας, ἡ αὐξημένη παραγωγικότητα στή βιομηχανία εἰδῶν πολυτελείας θά συνεπαγόταν ἐδῶ τήν πτώση τοῦ γενικοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους.

Ἀντίθετα. Ἄν ἡ παραγωγικότητα τῆς βιομηχανίας εἰδῶν πολυτελείας ἀνέβαινε ὄχι σ' αὐτή τήν ἴδια, ἀλλά στούς κλάδους πού τῆς προμηθεύουν τό σταθερό κεφάλαιό της, τότε θά αὐξανόταν τό ποσοστό τοῦ κέρδους της.

{Ἡ ὑπεραξία (δηλαδή τό μέγεθός της, ἡ μάζα της, τό συνολικό

μέγεθός της) καθορίζεται από τό ποσοστό τής υπεραξίας, πολλαπλασιασμένο μέ τόν ἀριθμό τών ἀπασχολούμενων ἐργατῶν. Μπορεῖ ὀρισμένα περιστατικά νά ἐπιδράσουν ταυτόχρονα εἴτε στήν ἴδια κατεύθυνση καί στούς δύο συντελεστές, εἴτε σέ ἀντίθετη κατεύθυνση, εἴτε μόνο στόν ἓνα συντελεστή. Ἐάν δέν πάρουμε ὑπόψη τήν ἀπόλυτη παράταση τής ἐργάσιμης ἡμέρας, ἡ βιομηχανία εἰδῶν πολυτελείας ἐπηρεάζει μόνο τόν ἀριθμό τών ἀπασχολούμενων ἐργατῶν, ὅταν αὐξάνει ἡ παραγωγικότητά της. Ἐτσι ἀναγκαῖα συνέπεια εἶναι ἡ μείωση τής μάζας τής υπεραξίας, ἐπομένως καί τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους, ἀκόμα καί στήν περίπτωση ὅπου δέν θά αὐξανόταν τό σταθερό κεφάλαιο. Ἐτσι ὅμως θά ὑπολογιζόταν μειωμένη υπεραξία σέ ἓνα αὐξημένο συνολικό κεφάλαιο.}

Ὁ Ράμσαιη βρίσκεται πιό κοντά ἀπό τούς ἄλλους στή σωστή κατανόηση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους. Γι' αὐτό προβάλλουν πιό καθαρά σ' αὐτόν καί οἱ ἀνεπάρκειές της. Τονίζει ὅλα τά σημεῖα, τά τονίζει ὅμως μονόπλευρα καί ἐπομένως λαθεμένα.

Ὁ Ράμσαιη συνοψίζει τήν ἀποψή του γιά τό κέρδος μέ τά παρακάτω λόγια:

«Τό ποσοστό τοῦ κέρδους καθορίζεται λοιπόν σέ ὀρισμένες περιπτώσεις ἀπό τίς παρακάτω αἰτίες: 1) Ἀπό τήν παραγωγικότητα τής βιομηχανίας πού χρησιμεύει γιά τήν παραγωγή τών εἰδῶν ἀπόλυτης ἀνάγκης, τά ὅποια ἀπαιτοῦνται ἀπό τόν ἐργάτη γιά τροφή, γιά ντύσιμο κλπ. 2) Ἀπό τήν παραγωγικότητα τής βιομηχανίας πού χρησιμεύει γιά τήν παραγωγή πραγμάτων πού μπαίνουν στή σύνθεση τοῦ πάγιου κεφαλαίου. 3) Ἀπό τό ὕψος τοῦ πραγματικοῦ μισθοῦ» {πρέπει ἐδῶ νά σημαίνει τήν ποσότητα τών ἀναγκαίων γιά τή ζωή ἀγαθῶν κλπ., τά ὅποια παίρνει ὁ ἐργάτης, ὅποιαδήποτε κι ἄν εἶναι ἡ τιμή τών εἰδῶν πού τά ἀποτελοῦν}.

«Μιά ἀλλαγή στήν πρώτη καί στήν τρίτη ἀπό αὐτές τίς αἰτίες ἐπιδρά στό κέρδος μέ τήν ἀλλαγή τοῦ μεριδίου ἀπό τό συνολικό προϊόν πού περιέρχεται στόν ἐργάτη. Μιά ἀλλαγή στή δεύτερη περίπτωση ἐπιδρά στό κέρδος μέ τήν ἀλλαγή τοῦ μέρους πού ἀπαιτεῖται, γιά νά ἀντικαταστήσει εἴτε ἄμεσα εἴτε μέ ἀνταλλαγή τό πάγιο κεφάλαιο πού ἔχει καταναλωθεῖ στήν παραγωγή, γιατί τό κέρδος εἶναι οὐσιαστικά ἓνα ζήτημα τοῦ σχετικοῦ μεριδίου» (σελ. 172).

(Παρ' ὅλον ὅτι καί ἡ δική του περιγραφή εἶναι ἀνεπαρκής) ὁ Ράμσαιη κατηγορεῖ τόν Ρικάρντο:

«Ὁ Ρικάρντο ξεχνᾷ ὅτι τό συνολικό προϊόν δέν μοιράζεται ἀνάμεσα στόν

μισθό εργασίας και στό κέρδος, αλλά ότι ένα μέρος είναι επίσης αναγκαίο για τήν αντικατάσταση του πάγιου κεφαλαίου» (σελ. 174, ύποσημείωση).

{ Μπορεί άμέσως από τήν πρώτη περιγραφή του τής συσσώρευσης, δηλαδή τής μετατροπής ύπεραξίας σέ κεφάλαιο, νά σημειωθεί ότι <άν κάνουμε άφαίρεση από τή μορφή και έξετάσουμε μόνο τό περιεχόμενο> όλόκληρη ή πρόσθετη εργασία παρασταίνεται σάν κεφάλαιο (σταθερό και μεταβλητό) και σάν πρόσθετη εργασία (κέρδος, τόκος, πρόσοδος). Αυτό, έπειδή σ' αυτήν τή μετατροπή φαίνεται μέ ποιόν τρόπο ή ίδια ή πρόσθετη εργασία παίρνει τή μορφή του κεφαλαίου και ή μή πληρωμένη εργασία του έργατη αντιπαρατίθεται σ' αυτόν σάν τό σύνολο τών αντικειμενικών όρων δουλιās. Μέ τή μορφή αυτή, τό σύνολο τών αντικειμενικών όρων δουλιās αντιπαρατίθεται στον έργατη σάν ξένη ιδιοκτησία, έτσι ώστε τό προϋποτιθέμενο για τή δουλιά του κεφάλαιο νά εμφανίζεται σάν νά είναι ανεξάρτητο άπ' αυτήν τή δουλιά. Τό κεφάλαιο αυτό παρουσιάζεται σάν έτοιμο άξιακό μέγεθος, τήν άξία του οποίου ό έργατης οφείλει μόνο νά τή μεγαλώσει. Παρουσιάζεται σάν νά μήν είναι ποτέ τό προϊόν τής παρωχημένης εργασίας του (ούτε κάποιων περιστατικών, τά όποια θίγουν, ανεβάζουν τήν άξία της, ανεξάρτητα από τό ιδιαίτερο εκείνο προσιές εργασίας, στό όποιο μπαίνει αυτή ή παρωχημένη εργασία του), τό όποιο ή ή αντικατάσταση του οποίου νά εμφανίζεται σάν έκμετάλλευση, αλλά πάντα μόνο ό τρόπος και τό ποσοστό κατά τό όποιο γίνεται ή έκμετάλλευση τής τωρινής του εργασίας. "Όσο ό ξεχωριστός καπιταλιστής εξακολουθεί νά παράγει στην ίδια (ή σέ διευρυνόμενη) κλίμακα παραγωγής, ή αντικατάσταση του κεφαλαίου εμφανίζεται σάν μιά πράξη πού δέν θίγει τόν έργατη, έπειδή και ό ίδιος ό έργατης, άν ανήκαν σ' αυτόν οί όροι δουλιās, θά έπρεπε επίσης νά τό αντικαταστήσει από τό συνολικό προϊόν, για νά συνεχίσει τήν παραγωγή στην ίδια κλίμακα ή για νά τήν επεκτείνει (και αυτό τό τελευταίο είναι επίσης αναγκαίο έξαιτίας τής φυσιολογικής αύξησης του πληθυσμού). Αυτή όμως ή αντικατάσταση του κεφαλαίου θίγει τόν έργατη από τριπλή άποψη: 1) 'Η διαιώνιση τών όρων δουλιās σάν ξένη προς τόν έργατη ιδιοκτησία, σάν κεφάλαιο, διαιωνίζει τή θέση του σάν μισθωτού έργατη, έπομένως και τή μοίρα του, ένα μέρος του χρόνου του εργασίας νά τό εργάζεται δωρεάν για ένα τρίτο πρόσωπο. 2) 'Η επέκταση αυτών τών όρων παραγωγής, μ' άλλα λόγια ή συσσώρευση του κεφαλαίου, αύξάνει τή μάζα και τήν ευρύτητα τών τάξεων εκείνων πού ζούνε από τήν πρόσθετη εργασία του έργατη. 'Η συσσώρευση του κεφαλαίου χειροτερεύει

σχετικά τή θέση του εργάτη, επειδή αυξάνει τόν σχετικό πλούτο του καπιταλιστή και των συνεταιίρων του. Ἡ συσσώρευση, αυξάνοντας ἐξάλλου μέ τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας κλπ. τή σχετική πρόσθετη ἐργασία του εργάτη, ἐλαττώνει τό μέρος του συνολικοῦ προϊόντος πού ἀνάγεται σέ μισθό ἐργασίας. 3) Τέλος, επειδή οἱ ὄροι δουλιᾶς ὀρθώνονται ἀπέναντι στον ξεχωριστό εργάτη σέ ὀλοένα καί πῖο γιγαντιαίες διαστάσεις, ὅλο καί περισσότερο σάν κοινωνικές δυνάμεις, ἐξαλείφεται τό ἐνδεχόμενο νά τίς πάρει ὁ ἴδιος ὁ ἐργάτης στά χέρια του, ὅπως γίνεται κάποτε στή μικρή βιομηχανία.}

[3. Ὁ Ράμσαιη γιά τόν χωρισμό του ἀκαθάριστου κέρδους
σέ καθαρὸ κέρδος καί σέ ἐπιχειρηματικό κέρδος.
Ἀπολογητικά στοιχεῖα στίς ἀπόψεις του]

[1099] Ὁ Ράμσαιη ὀνομάζει gross profit (ἀκαθάριστο κέρδος) αὐτό πού ἐγώ τό ὀνομάζω ἀπλῶς κέρδος. Αὐτό τό ἀκαθάριστο κέρδος τό χωρίζει σέ καθαρὸ κέρδος (net profit) (τόκο) καί σέ profit of enterprise (ἐπιχειρηματικό κέρδος, βιομηχανικό κέρδος)*.

Σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς πτώσης του γενικοῦ ποσοστοῦ του κέρδους ὁ Ράμσαιη, ὅπως καί ὁ Ρικάρντο, καταπολεμάει τήν ἀποψη του Α. Σμίθ. Λέει ἐνάντια στον Α. Σμίθ ὅτι:

«Ὁ συναγωνισμός ἀνάμεσα στους καπιταλιστές ἐπιχειρηματίες μπορεῖ βέβαια νά ἰσοπεδώσει τό κέρδος ἐκεῖνο πού ἀνεβαίνει ἐξαιρετικά πάνω ἀπό τό συνηθισμένο ἐπίπεδο.»

{Ἡ ἰσοπέδωση αὐτή δέν εἶναι καθόλου ἀρκετή, γιά νά ἐξηγήσει τόν σχηματισμό ἑνός γενικοῦ ποσοστοῦ του κέρδους.}

«εἶναι ὅμως λαθεμένο ὅτι αὐτό τό συνηθισμένο ἐπίπεδο πέφτει μόνο του» (σελ. 179, 180). «Ἄν ἦταν δυνατό νά πέσει ἡ τιμή κάθε ἐμπορεύματος, καί του ἀκατέργαστου ὑλικοῦ, καί του ἔτοιμου ἐμπορεύματος σάν ἀποτέλεσμα του συναγωνισμοῦ ἀνάμεσα στους παραγωγούς, τό γεγονός αὐτό δέν θά μπορούσε

* [1130] {Τώρα, γιατί ὁ κ. Σένιор, οἱ «Outlines» του ὁποίου ἔχουν ἐκδοθεῖ σχεδόν ταυτόχρονα μέ τό «Essay on the Distribution of Wealth» του Ράμσαιη, στό ὁποῖο ἀναλύεται διεξοδικά ὁ χωρισμός του κέρδους σέ «ἐπιχειρηματικό κέρδος» καί σέ «καθαρά κέρδη του κεφαλαίου ἢ σέ τόκο» (κεφ. ΙV), λέει ὅτι ἔχει τάχα βρεῖ ὁ ἴδιος αὐτόν τόν ἤδη ἀπό τό 1821 καί 1822 γνωστό χωρισμό, μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ μόνο μέ τό γεγονός ὅτι ὁ Σένιор εἶναι ἕνας ἀπλός ἀπολογητής του κατεστημένου καί γι' αὐτό εἶναι ἕνας ἀγοραῖος οἰκονομολόγος καί τόσο συμπαθής στον κ. Ρόσσερ^[88].} [1130] (Ἡ ὑποσημείωση εἶναι του Μάρξ. — Σημ. μετ.)

ώστόσο νά θίξει μέ κανένα τρόπο τό κέρδος. Ὁ κάθε καπιταλιστής ἐπιχειρηματίας θά πουλούσε τό προϊόν του ἔναντι λιγότερου χρήματος, ἀπό τήν ἄλλη μεριά ὅμως, κάθε εἶδος τῆς δαπάνης του, ἀδιάφορο ἂν ἀνήκει στό πάγιο ἢ στό κυκλοφοροῦν κεφάλαιο, θά τοῦ κόστιζε ἀντίστοιχα λιγότερο» (σελ. 180, 181).

Τό ἴδιο ἐνάντια στόν Μάλθους:

«Ἡ ἰδέα ὅτι τά κέρδη τά πληρώνουν οἱ καταναλωτές εἶναι βέβαια ἐντελῶς παράλογη. Ποιοί εἶναι οἱ καταναλωτές; Πρέπει νά εἶναι εἴτε γαιοκτήμονες, καπιταλιστές, μαστόροι, ἐργάτες, εἴτε ἄνθρωποι πού παίρνουν ἕνα μισθό» (σελ. 183). «Ὁμόνος συναγωνισμός, πού μπορεῖ νά θίξει τό γενικό ποσοστό τοῦ ἀκαθάριστου κέρδους, εἶναι ὁ συναγωνισμός ἀνάμεσα στους καπιταλιστές ἐπιχειρηματίες καί στους ἐργάτες» (σελ. 206).

Σέ τούτη τήν τελευταία φράση ἔχει ἀναχθεῖ ἡ θέση τοῦ Ρικάρντο στό σωστό περιεχόμενό της. Τό ποσοστό τοῦ κέρδους μπορεῖ νά πέσει ἀνεξάρτητα ἀπό τόν συναγωνισμό ἀνάμεσα στό κεφάλαιο καί στήν ἐργασία, ὁμόνος συναγωνισμός ὅμως, μέ τόν ὁποῖο μπορεῖ νά πέσει, εἶναι αὐτός ὁ συναγωνισμός. Ὁ ἴδιος ὁ Ράμσαιη ὅμως δέν μᾶς ἀναφέρει τόν λόγο, γιατί τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους ἔχει τήν τάση νά πέφτει. Τό μόνο πού λέει — πράγμα πού εἶναι σωστό — εἶναι ὅτι σέ μιά χώρα τό ποσοστό τοῦ τόκου (Zinsrate) μπορεῖ νά πέφτει ἐντελῶς ἀνεξάρτητα ἀπό τό ποσοστό τοῦ ἀκαθάριστου κέρδους καί μάλιστα:

«Κι ἂν ἀκόμα ὑποθέσουμε ὅτι ποτέ δέν θά δανειζόταν κανείς κεφάλαιο παρά μόνο γιά νά τό τοποθετήσῃ παραγωγικά, ὡστόσο εἶναι δυνατό νά ἀλλάξει ὁ τόκος, χωρίς νά ἔχει σημειωθεῖ ὀποιαδήποτε ἀλλαγή στό ποσοστό τοῦ ἀκαθάριστου κέρδους. Αὐτό, γιατί στό μέτρο πού ἕνας λαός προχωρεῖ στήν ἀνάπτυξη τοῦ πλούτου, γεννιέται καί ἀναπτύσσεται ὀλοένα καί περισσότερο μιά τάξη ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι χάρη στίς δουλιές» (στήν ἐκμετάλλευση, τή ληστεία) «τῶν προγόνων τους, ἔχουν στήν κατοχή τους κεφάλαια, ἀπό τόν τόκο μόνο τῶν ὁποίων μποροῦν νά ζοῦν. Πολλοί ἐπίσης πού στά νιάτα καί στήν ἀνδρική τους ἡλικία συμμετεῖχαν ἐνεργά σέ ἐπιχειρήσεις, ἀποσύρονται ἀπ' αὐτές, γιά νά ζοῦν στά γηρατεία τους ἤσυχά ἀπό τούς τόκους τῶν κεφαλαίων πού εἶχαν συσσωρεύσει οἱ ἴδιοι. Αὐτές οἱ δύο τάξεις ἔχουν τήν τάση νά αὐξάνουν μαζί μέ τόν αὐξανόμενο πλοῦτο τῆς χώρας. Αὐτό, γιατί ὅσοι ἀρχίζουν ἤδη μέ ἕνα μέσο κεφάλαιο μποροῦν νά ἀποκτήσουν μιάν ἀνεξάρτητη περιουσία πῶς εὐκολά ἀπό ἐκείνους πού ἀρχίζουν μέ ἕνα μικρό κεφάλαιο. Γι' αὐτό σέ παλιές καί πλούσιες χώρες τό μέρος τοῦ ἐθνικοῦ κεφαλαίου, πού ἀνήκει σέ κείνους πού δέν θέλουν νά τό χρησιμοποιήσουν οἱ ἴδιοι, εἶναι ἀναλογικά μεγαλύτερο σέ σχέση μέ τό συνολικό παραγωγικό κεφάλαιο τῆς κοινωνίας ἀπ' ὅ,τι στίς νεοαποικισμένες καί φτωχές χώρες. Πόσο πολυάριθμη εἶναι ἀλήθεια ἡ τάξη τῶν εἰσοδηματιῶν (Rentiers) στήν Ἀγγλία! Στό ἴδιο μέτρο πού αὐξάνει ἡ τάξη τῶν εἰσοδηματιῶν, αὐξάνει καί ἡ τάξη τῶν δανειστῶν κεφαλαίου, γιατί πρόκειται γιά τούς ἴδιους

άνθρώπους. Γι' αυτόν και μόνο τό λόγο θά ἔπρεπε σ' ὅλες τίς χῶρες ὁ τόκος νά ἔχει τήν τάση νά πέφτει» (σελ. 201 κ.έ.).

Σχετικά μέ τό ποσοστό τοῦ καθαροῦ κέρδους (τοῦ τόκου) ὁ Ράμσαιη λέει ὅτι

«ἐξαρτιέται ἐνμέρει ἀπό τό ποσοστό τοῦ ἀκαθάριστου κέρδους καί ἐνμέρει ἀπό τήν ἀναλογία, στήν ὁποία τό ποσοστό αὐτό χωρίζεται σέ τόκο καί σέ βιομηχανικό κέρδος. Ἡ ἀναλογία αὐτή ἐξαρτιέται ἀπό τόν συναγωνισμό ἀνάμεσα στούς δανειστές κεφαλαίου καί στούς δανειζόμενους κεφάλαιο. Ὁ συναγωνισμός αὐτός ἐπηρεάζεται, ὅμως δέν ρυθμίζεται ἀποκλειστικά ἀπό τό προβλεπόμενο ποσοστό του ἀκαθάριστου κέρδους. Καί ὁ συναγωνισμός δέν ρυθμίζεται ἀποκλειστικά ἀπ' αὐτή τήν αἰτία, ἐπειδή, ἀπό τή μιά μεριά, πολλοί δανείζονται χωρίς τήν παραμικρότερη πρόθεση νά χρησιμοποιήσουν παραγωγικά τό ποσό πού δανείζονται καί ἐπειδή, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἡ ἀναλογία τοῦ συνολικοῦ διαθέσιμου γιά δανεισμό ἐθνικοῦ κεφαλαίου ἀλλάζει, ὅταν ἀλλάζει ὁ πλοῦτος τῆς χώρας, ἀνεξάρτητα ἀπό ὁποιαδήποτε ἀλλαγή στό ἀκαθάριστο κέρδος» (σελ. 206, 207). «Τό ἐπιχειρηματικό κέρδος ἐξαρτιέται ἀπό τό καθαρό κέρδος τοῦ κεφαλαίου, ὄχι τό τελευταῖο ἀπό τό πρῶτο» (σελ. 214).

[1100] Ἐκτός ἀπό τό ἀναφερόμενο πῶς πάνω περιστατικό, ὁ Ράμσαιη παρατηρεῖ ἀκόμα σωστά ὅτι:

«Ὁ τόκος εἶναι μέτρο τοῦ βιομηχανικοῦ κέρδους μόνον ἐκεῖ, ὅπου ὁ πολιτισμός ἔφτασε σέ ἐπίπεδο, στό ὁποῖο δέν ἀμφισβητεῖται ἡ σιγουριά τῆς πληρωμῆς τοῦ δανείου... Στήν Ἀγγλία λ.χ. δέν μπορεῖ σήμερα νά περάσει ἀπό τό μυαλό μας ἡ σκέψη μιᾶς ἀποζημίωσης γιά τήν περίπτωση κινδύνου, ἀφοῦ ὅλα ὅσα ἀποφέρουν τόκο προέρχονται ἀπό τοποθετήσεις πού μπορεῖ νά τίς ὀνομάσει κανεῖς ὅτι εἶναι καλά ἀσφαλισμένες» (σελ. 199, ὑποσημείωση).

Σχετικά μέ τόν βιομήχανο καπιταλιστή, πού τόν ὀνομάζει καπιταλιστή ἐπιχειρηματία (master-capitalist), ὁ Ράμσαιη παρατηρεῖ:

«Ὁ βιομήχανος καπιταλιστής εἶναι ὁ γενικός διανομέας τοῦ πλούτου: πληρώνει στούς ἐργάτες τούς μισθοῦς, στόν κεφαλαιοκράτη τόν τόκο, στόν γαιοκτήμονα τήν πρόσοδο*. Ἀπό τή μιά μεριά εἶναι οἱ ἐπιχειρηματίες καί ἀπό τήν ἄλλη μεριά οἱ ἐργάτες, οἱ καπιταλιστές καί οἱ γαιοκτήμονες. Τά συμφέροντα αὐτῶν τῶν δύο μεγάλων τάξεων εἶναι διαμετρικά ἀντίθετα. Ὁ ἐπιχειρηματίας εἶναι ἐκεῖνος πού μισθώνει τήν ἐργασία, τό κεφάλαιο καί τή γῆ καί ἐπιδιώκει φυσικά νά πετύχει τήν χρησιμοποίησή τους κάτω ἀπό ὅσο τό δυνατό φτηνότερους ὅρους, ἐνώ οἱ ἰδιοκτῆτες τῶν πηγῶν αὐτῶν τοῦ πλούτου κάνουν ὅ,τι μποροῦν γιά νά τίς ἐκμισθώσουν ὅσο τό δυνατό πῶς ἀκριβά» (σελ. 218, 219).

* Βλ. στή σελ. 91 τοῦ πρώτου μέρους τῶν «Θεωριῶν γιά τήν Ὑπεραξία», ἔκδοσι «Σύγχρονης Ἐποχῆς», Ἀθήνα, 1981. — Σημ. μετ.

Βιομηχανικό κέρδος. (Labour of Superintendence - 'Εργασία έποπτείας).

Συνολικά, αυτό που λέει ο Ράμσαιη για τό βιομηχανικό κέρδος (ειδικά και για τήν έργασία έποπτείας) είναι τό πιο λογικό, που έχει ειπωθεί στην έργασία αυτή, παρ' όλον ότι ένα μέρος τής έπιχειρηματολογίας του τό δανείστηκε από τόν Στόρχ¹⁸⁹¹.

Ή έκμετάλλευση τής έργασίας κοστίζει έργασία. Έφόσον ή έπιτελούμενη από τόν βιομήχανο καπιταλιστή έργασία έγινε απαραίτητη μόνον έπειδή υπάρχει ή αντίθεση κεφαλαίου και έργασίας, ή έργασία αυτή μπαίνει στα έξοδα τών έποπτών (overlookers) (τών ύπαξιωματικών τής βιομηχανίας) και έχει ήδη υπολογιστεί στην κατηγορία τών μισθών, ακριβώς όπως τά έξοδα, που προξενούνται από τόν έπόπτη τών δούλων και από τό μαστίγιό του, υπολογίζονται στα έξοδα παραγωγής του δουλοχτήτη. Τά έξοδα αυτά, ακριβώς όπως και τό μεγαλύτερο μέρος τών έμπορικων έξόδων, ανήκουν στα γενικά έξοδα (faux frais) τής καπιταλιστικής παραγωγής. "Όταν όμως πρόκειται για τό γενικό ποσοστό του κέρδους, δέν παίρνεται υπόψη ή έργασία που προξενείται για τούς καπιταλιστές από τόν δικό τους συναγωνισμό και από τήν προσπάθειά τους νά έξαπατήσει ο ένας τόν άλλο. Τό ίδιο δέν παίρνονται υπόψη ή μεγαλύτερη ή μικρότερη κατασσοσύνη, τά μεγαλύτερα ή μικρότερα γενικά έξοδα, μέ τά όποια ο ένας βιομήχανος καπιταλιστής σέ διάκριση από τόν άλλο καταφέρνει και απομυζά μέ τό μικρότερο δυνατό κόστος τή μεγαλύτερη δυνατή ποσότητα πρόσθετης έργασίας από τούς εργάτες του. Και αυτή τήν απομυζημένη πρόσθετη έργασία καταφέρνει και τήν ύλοποιεί στό προτσές κυκλοφορίας. Ή εξέταση αυτών τών πραγμάτων ανήκει στην εξέταση του συναγωνισμού ανάμεσα στα κεφάλαια. Πραγματεύεται γενικά τήν πάλη τους και τήν προσπάθειά τους νά αποσπάσουν όσο τό δυνατό μεγαλύτερη μάζα πρόσθετης έργασίας και έχει σχέση μόνο μέ τή διανομή της ανάμεσα στους διάφορους ιδιώτες καπιταλιστές, δέν έχει όμως καμιά σχέση ούτε μέ τήν προέλευσή της ούτε μέ τήν γενική έκτασή της.

Για τήν έργασία τής έποπτείας απομένει μόνο ή γενική λειτουργία νά οργανώνει τόν καταμερισμό τής έργασίας και τή συνεργασία όρισμένων ατόμων. Ή έργασία αυτή εκπροσωπείται πέρα για πέρα από τόν μισθό του γενικού manager (διευθυντή) στις μεγάλες καπιταλιστικές έπιχειρήσεις. Ο μισθός αυτός έχει κιόλας αφαιρεθεί από τό γενικό ποσοστό του κέρδους. Τήν καλύτερη πρακτική απόδειξη γι' αυτό τήν προσφέρουν τά συνεργατικά εργοστάσια τών εργατών στην Άγγλία¹⁹⁰, αφού τά εργοστάσια αυτά, παρά τόν ύψηλότερο μάλιστα τόκο

πού πληρώνουν, αποφέρουν κέρδος μεγαλύτερο από τό μέσο κέρδος, παρ' ὅλον ὅτι ἀφαιρεῖται ὁ μισθός τοῦ γενικοῦ διευθυντῆ πού καθορίζεται φυσικά ἀπό τήν ἀγοραία τιμή τῆς ἐργασίας αὐτοῦ τοῦ εἴδους. Οἱ βιομήχανοι καπιταλιστές, πού εἶναι οἱ ἴδιοι οἱ γενικοί διευθυντές τοῦ ἑαυτοῦ τους, οἰκονομοῦν ἕνα ἀπό τά κονδύλια τῶν ἐξόδων παραγωγῆς, πληρώνουν μισθό στόν ἴδιο τόν ἑαυτό τους καί γι' αὐτό εἰσπράττουν ἕνα ποσοστό κέρδους μεγαλύτερο ἀπό τό μέσο ποσοστό του. Ἄν αὔριο ἢ φράση αὐτή τῶν ἀπολογητῶν παίρνονταν κατά γράμμα καί τό κέρδος τοῦ βιομήχανου καπιταλιστῆ περιοριζόταν μόνο στόν μισθό γιά τή διεύθυνση καί τή διαχείριση (wages of management and direction), τότε θά ἔπαιρνε μεθαὔριο τέλος ἢ καπιταλιστική παραγωγή, ἢ ἰδιοποίηση ξένης πρόσθετης ἐργασίας καί ἢ μετατροπή σέ κεφάλαιο αὐτῆς τῆς πρόσθετης ἐργασίας.

Καί ἄν ἀκόμα ἐξετάσει κανεῖς αὐτή τήν ἀμοιβή τῆς ἐργασίας τῆς ἐποπτείας σάν μισθό πού κρύβεται στό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους, τότε ἰσχύει ἐδῶ ὁ νόμος πού ἀνάπτυξαν ὁ Ράμσαιη καί ἄλλοι ὅτι, ἐνῶ τό κέρδος (καί τό βιομηχανικό καί τό ἀκαθάριστο κέρδος) εἶναι ἀνάλογο μέ τό μέγεθος τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου, τό μέρος του αὐτό εἶναι ἀντιστρόφως ἀνάλογο πρὸς τό μέγεθος τοῦ κεφαλαίου, καί εἶναι ἐξαιρετικά μικρό, ὅταν τό κεφάλαιο εἶναι μεγάλο, καί καταθλιπτικά μεγάλο, ὅταν τό κεφάλαιο εἶναι μικρό, δηλαδή ἐκεῖ ὅπου μόνον κατ' ὄνομα ὑπάρχει καπιταλιστική παραγωγή. Ἄν ὁ μικρός καπιταλιστής, πού ὅλη σχεδόν τήν ἐργασία του τήν ἐκτελεῖ ὁ ἴδιος, φαίνεται νά ἀπολαμβάνει σέ σχέση μέ τό κεφάλαιό του ἕνα πολύ ὑψηλό ποσοστό τοῦ κέρδους, τότε τό γεγονός ὅτι στήν πραγματικότητα, ἐφόσον αὐτός δέν ἀπασχολεῖ μερικούς ἐργάτες τήν πρόσθετη ἐργασία τῶν ὁποίων θά τήν ἰδιοποιόταν, δέν βγάζει ἀπολύτως καθόλου κέρδος καί μόνο κατ' ὄνομα παράγει μέ καπιταλιστικό τρόπο (βιομηχανικό ἢ ἐμπορικό). Αὐτός ὁ μικρός καπιταλιστής ξεχωρίζει κατά τοῦτο ἀπό τόν μισθωτό ἐργάτη, κατά τό ὅτι, χάρη στό κατ' ὄνομα κεφάλαιό του, εἶναι στήν πραγματικότητα κύριος καί ἰδιοκτήτης τῶν δικῶν του ὄρων δουλιᾶς καί γι' αὐτό δέν ἔχει ἕνα ἀφεντικό (master) πάνω ἀπό τό κεφάλι του, [1101] καί γι' αὐτό ἰδιοποιεῖται ὁλόκληρο τόν χρόνο ἐργασίας του, ἀντί νά τόν ἰδιοποιεῖται ἕνα τρίτο πρόσωπο. Αὐτό πού ἐμφανίζεται ἐδῶ σάν κέρδος εἶναι μόνο ἡ διαφορά ἀπό τόν συνηθισμένο μισθό, πού προκύπτει ἀκριβῶς ἀπ' αὐτή τήν ἰδιοποίηση τῆς δικῆς του πρόσθετης ἐργασίας. Πάντως, αὐτός ὁ τρόπος ἰδιοποίησης ἀνήκει μόνο στίς σφαῖρες ἐκεῖνες, τίς ὁποῖες δέν κυρίευσε ἀκόμα στήν πραγματικότητα ὁ κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγῆς.

«Μπορεί κανείς τό επιχειρηματικό κέρδος νά τό αναλύσει: 1) σέ μισθό του επιχειρηματία, 2) στήν ασφάλειά του από τόν κίνδυνο, 3) στό πρόσθετο κέρδος του» (σελ. 226).

“Όσον ἀφορᾶ τώρα τό σημεῖο 2, τό σημεῖο αὐτό δέν ἔχει ἀπολύτως καμιά δουλιὰ ἐδῶ. Ὁ Κόρμπετ (καί ὁ ἴδιος ὁ Ράμσαιη) τό ἔχει πεῖ^[91], ὅτι ἡ ασφάλεια, μέ τήν ὁποία καλύπτεται ὁ κίνδυνος, κατανέμει μόνο ἰσόμερα τίς ζημίες τῶν καπιταλιστῶν ἢ τίς κατανέμει γενικότερα ἀνάμεσα σ’ ὅλη τήν τάξη. Ἀπ’ αὐτή τήν ἰσόμερα κατανεμημένη ζημία πρέπει νά ἀφαιρεθεῖ τό κέρδος τῶν ασφαλιστικῶν ἐταιριῶν, τῶν κεφαλαίων πού τοποθετοῦνται στίς ασφαλιστικές ἐπιχειρήσεις, οἱ ὁποῖες ἀναλαμβάνουν αὐτή τήν κατανομή. Οἱ ἐταιρίες αὐτές παίρνουν ἓνα μέρος τῆς ὑπεραξίας μέ τόν ἴδιο τρόπο πού παίρνουν ἓνα μέρος τῆς ὑπεραξίας οἱ ἔμποροι καπιταλιστές ἢ οἱ καπιταλιστές τοῦ χρήματος, χωρίς νά συμμετέχουν στήν ἄμεση παραγωγή της. Πρόκειται γιά ἓνα ζήτημα τῆς κατανομῆς τῆς ὑπεραξίας ἀνάμεσα στά διάφορα εἶδη τῶν καπιταλιστῶν καί τῶν κρατήσεων πού πληρώνει μέ τόν τρόπο αὐτό τό κάθε ξεχωριστό κεφάλαιο. Τό ζήτημα αὐτό δέν ἔχει καμιά σχέση οὔτε μέ τή φύση, οὔτε μέ τό μέγεθος τοῦ περισσεύματος. Ὁ ἐργάτης δέν μπορεῖ φυσικά νά προσφέρει περισσότερα ἀπό τήν πρόσθετη ἐργασία του. Δέν μπορεῖ νά πληρώνει στόν καπιταλιστή κάτι ἀκόμα τό ἕκτακτο, γιά νά ἐξασφαλίζει ὁ καπιταλιστής τήν κατοχή τῶν καρπῶν αὐτῆς τῆς πρόσθετης ἐργασίας. Τό πολύ-πολύ θά μπορούσε νά πεῖ κανείς, ὅτι καί στήν περίπτωση πού ἡ παραγωγή δέν θά ἦταν καπιταλιστική πάλι οἱ παραγωγοί θά ὑποβάλλονταν σέ ὀρισμένα ἔξοδα, δηλαδή θά ἔπρεπε νά ξοδεύουν ἓνα μέρος τῆς ἐργασίας τους ἢ τῶν προϊόντων τῆς ἐργασίας τους γιά τήν ἐξασφάλιση τῶν προϊόντων τους, τοῦ πλούτου τους ἢ τῶν στοιχείων τοῦ πλούτου τους ἀπό ἀπρόοπτα γεγονότα κλπ. Ἀντί ὁ κάθε καπιταλιστής νά αὐτοασφαλιζέται, ἀποκτᾶ τήν ἐξασφάλισή του πιά σίγουρα καί πιά φτηνά ἀναθέτοντας τήν φροντίδα αὐτή σ’ ἓνα μέρος τοῦ [συνολικοῦ]* κεφαλαίου. Τό ἀσφάλιστρο πληρώνεται ἀπό ἓνα μέρος τῆς ὑπεραξίας, ἡ κατανομή — καί ἡ ἀσφάλιση — τῆς ὁποίας ἀνάμεσα στούς καπιταλιστές δέν ἔχει καμιά σχέση μέ τήν προέλευση καί τό μέγεθος τῆς ὑπεραξίας. Ἀπομένουν ἐπομένως: 1) ὁ μισθός καί 2) τό πρόσθετο κέρδος, ὅπως ὁ Ράμσαιη ὀνομάζει ἐδῶ τό μέρος τῆς ὑπεραξίας, πού περιέρχεται στόν βιομήχανο καπιταλιστή σέ διάκριση ἀπό τόν καπιταλιστή πού τρώει τόκο καί πού γι’ αὐτό καθορίζεται ἐπίσης ἀπόλυτα ἀπό τήν σχέση ἀνάμεσα στόν τόκο καί στό βιο-

* Οἱ λέξεις μέσα στίς ἀγκύλες ὑπάρχουν στή ρωσική μετάφραση. — Σημ. μετ.

μηχανικό κέρδος, από τὰ δύο μέρη στά ὁποῖα χωρίζεται (σέ διάκριση ἀπό τή γαιοκτησία) τό μέρος τῆς ὑπεραξίας πού περιέρχεται στό κεφάλαιο. "Ὅσον ἀφορᾷ τώρα τό σημεῖο 1, τόν μισθό, εἶναι πρῶτ' ἀπ' ὅλα ἀπόλυτα αὐτονόητο ὅτι μέ τήν καπιταλιστική παραγωγή στόν καπιταλιστή ἢ σέ ἕναν ὑπάλληλο, σ' ἕναν ἀντιπρόσωπο πού πληρώνεται ἀπ' αὐτόν, περιέρχονται οἱ λειτουργίες τοῦ κεφαλαίου σάν τοῦ κυρίαρχου τῆς ἐργασίας. Μέ τό τέλος τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς θά ἔπαυε καί αὐτή ἡ λειτουργία, ἐφόσον δέν θά προκύπτει ἀπό τή φύση τῆς συνεργατικῆς ἐργασίας, ἀλλά ἀπό τήν κυριαρχία τῶν ὄρων δουλιᾶς πάνω στήν ἴδια τήν ἐργασία. Ὁ ἴδιος ὁ Ράμσαιη ὡστόσο καταργεῖ αὐτό τό συστατικό [τοῦ ἐπιχειρηματικοῦ κέρδους]* ἢ τό περιορίζει τόσο πού δέν ἀξίζει νά γίνεται λόγος γι' αὐτό.

«Ὁ μισθός ἐργασίας τοῦ ἐπιχειρηματία, ὅπως καί ὁ μόχθος τῆς ἐποπτείας, παραμένει περίπου ὁ ἴδιος, ἀδιάφορο ἂν ἡ ἐπιχείρηση εἶναι μεγάλη ἢ μικρή» (σελ. 227). «Ἐνας ἐργάτης δέν θά μπορέσει ποτέ νά πεῖ, ὅτι μπορεῖ νά κάνει τόση δουλιᾶ, ὅση μποροῦν νά κάνουν 2 ἢ 3 κλπ. ἴδιοι σάν αὐτόν ἐργάτες. Ἐνας βιομήχανος καπιταλιστής ὅμως ἢ ἕνας φάρμερ μπορεῖ νά ἀντικαταστήσει 10 καί 15 ὁμοίους μ' αὐτόν» (σελ. 255).

Τό τρίτο μέρος, τὰ πρόσθετα κέρδη, στά ὁποῖα συμπεριλαμβάνεται καί ἡ [ἀντιστάθμιση]* τῶν πιθανῶν μόνο κινδύνων (risks), δέν εἶναι παρά μιᾶ πιθανή ἀπώλεια ἀπό τὰ κέρδη καί ἀπό τό κεφάλαιο, πού στήν πραγματικότητα παρασταίνονται σάν ἀσφάλιστρο καί γι' αὐτό παρασταίνονται μέ τή σειρά τους σάν ἕνα μερίδιο ἀπό τή συνολική ὑπεραξία καθορισμένων κεφαλαίων σέ μιάν ἰδιαίτερη σφαῖρα παραγωγῆς.

«Αὐτά τὰ πρόσθετα κέρδη», λέει ὁ Ράμσαιη, «παρασταίνουν στήν πραγματικότητα ἐκεῖνο τό εἰσόδημα, πού ἀνταποκρίνεται στή δύναμη νά ἐξουσιάζει τή χρησιμοποίηση τοῦ κεφαλαίου, ἀδιάφορο ἂν ἀνήκει στόν ἴδιο τόν καπιταλιστή ἢ ἂν εἶναι δανεισμένο ἀπό ἄλλους» {δηλαδή στή δύναμη νά ἐξουσιάζει τήν ἐργασία ἄλλων ἀνθρώπων} ... «Τό καθαρό κέρδος» (ὁ τόκος) «ἀλλάζει ἀκριβῶς τόσο ὅσο καί τό μέγεθος τοῦ κεφαλαίου. Ἀντίθετα, στή σχέση του πρός τό χρησιμοποιηθέν κεφάλαιο τό πρόσθετο κέρδος εἶναι τόσο πῖό μεγάλο ὅσο πῖό μεγάλο εἶναι τό κεφάλαιο» (σελ. 230).

Μ' ἄλλα λόγια, αὐτό θά πεῖ ἀπλούστατα ὅτι οἱ μισθοί τῶν ἐπιχειρηματιῶν εἶναι ἀντιστρόφως ἀνάλογοι πρός τό μέγεθος τοῦ κεφαλαίου. Ὅσο μεγαλύτερη εἶναι ἡ κλίμακα στήν ὁποῖα δρᾷ τό κεφάλαιο, ὅσο περισσότερο καπιταλιστικός εἶναι ὁ τρόπος παραγωγῆς, τόσο πῖό μηδα-

* Οἱ λέξεις μέσα στίς ἀγκύλες ὑπάρχουν στή ρωσική μετάφραση. — Σημ. μετ.

μινό είναι τό συστατικό του βιομηχανικού κέρδους πού μπορεί νά αναχθεί σέ μισθό, καί τόσο πιά καθαρά προβάλλει ό πραγματικός χαρακτήρας του βιομηχανικού κέρδους — ότι είναι ένα μέρος του πρόσθετου κέρδους, δηλαδή τής ύπεραξίας, δηλαδή τής απλήρωτης πρόσθετης εργασίας. "Όλη ή αντίθεση ανάμεσα στό βιομηχανικό κέρδος καί στόν τόκο έχει κάποιο νόημα μόνο στην αντίθεση ανάμεσα στόν εισοδηματία καί στόν βιομήχανο καπιταλιστή, δέν θίγει όμως απόλύτως καθόλου ούτε τή σχέση του εργάτη πρός τό κεφάλαιο, ούτε τή φύση του κεφαλαίου, ούτε τήν προέλευση του κέρδους του κλπ.

Σχετικά μέ τήν πρόσοδο από κομμάτια γής, πού χρησιμοποιούνται όχι για τήν παραγωγή σιταριού, ό Ράμσαιη λέει:

«Έτσι ή πρόσοδος πού πληρώνεται για ενός είδους προϊόντα γίνεται ή αίτια για τήν ύψηλή αξία των προϊόντων άλλου είδους» (σελ. 279).

«Τό εισόδημα», λέει ό Ράμσαιη στό τελευταίο κεφάλαιό του, «διαφέρει από τό έτήσιο ακαθάριστο προϊόν απλούστατα για τό λόγο ότι λείπουν όλα εκείνα τά πράγματα πού απαιτούνται, για νά συντηρηθεί τό πάγιο κεφάλαιο» (πάγιο κεφάλαιο σημαίνει για τόν Ράμσαιη σταθερό κεφάλαιο: πρώτες ύλες σ' όλες τίς φάσεις τής παραγωγής, βοηθητικές ύλες καί μηχανές κλπ.) (σελ. 471).

[1102] 'Ο Ράμσαιη τό έχει πεί κιόλας* καί τό επαναλαβαίνει στό τελευταίο κεφάλαιό του, ότι τό «κυκλοφορούν κεφάλαιο», πού σημαίνει γι' αυτόν τό κεφάλαιο πού δαπανήθηκε για μισθό εργασίας, είναι περιττό,

«δέν είναι ουσιαστικό για τήν παραγωγή ούτε σαν άμεσος συντελεστής ούτε γενικά κατά κάποιον άλλο τρόπο» (σελ. 468).

Μόνο πού δέν βγάζει τό αυτόνοητο συμπέρασμα πώς, όταν αρνείται τή μισθωτή εργασία καί τό κεφάλαιο πού δαπανήθηκε για μισθωτή εργασία, αρνείται γενικά τήν ανάγκη τής καπιταλιστικής παραγωγής, όποτε οί όροι δουλιās παύουν νά αντιπαρατίθενται στους εργάτες σαν «κεφάλαιο» ή, όπως τό ονομάζει ό Ράμσαιη, σαν «πάγιο κεφάλαιο». Τό ένα μέρος των όρων δουλιās εμφανίζεται μόνο σαν πάγιο κεφάλαιο, επειδή τό άλλο μέρος εμφανίζεται σαν κυκλοφορούν κεφάλαιο. "Όταν όμως ή καπιταλιστική παραγωγή προυποτεθεί πιά σαν γεγονός, ό Ράμσαιη θεωρεί σαν αναγκαία μορφή του εισοδήματος τους μισθούς καί τό ακαθάριστο κέρδος του κεφαλαίου (πού περιλαβαίνει τό βιομηχανικό κέρδος ή, όπως τό ονομάζει, τό επιχειρηματικό κέρδος) (σελ. 478, 475). Φυσικά πρόκειται για τίς δύο μορφές του εισοδήματος, πού συνο-

* Βλέπε σέ τούτο τόν τόμο, σελ. 366

ψίζουν πράγματι στήν απλότητα καί στή γενικότητά της τήν ουσία τής καπιταλιστικής παραγωγής καί τών δυό τάξεων πάνω στίς όποιες στηρίζεται. Ἀντίθετα, ἀνακηρύσσει τήν πρόσοδο, δηλαδή τή γαιοκτησία, σάν μιά μορφή περιττή γιά τήν καπιταλιστική παραγωγή (σελ. 472), ξεχνάει ὅμως ὅτι αὐτή ἡ πρόσοδος ἀποτελεῖ ἀναγκαῖο προϊόν αὐτοῦ τοῦ τρόπου παραγωγής. Τό ἴδιο ἰσχύει, ὅταν ἀνακηρύσσει τό «καθαρό κέρδος τοῦ κεφαλαίου» ἢ τόν τόκο σάν μιά μὴ ἀπαραίτητη μορφή.

«Οἱ εἰσοδηματίες θά ἔπρεπε νά μετατραποῦν μόνο σέ βιομήχανους καπιταλιστές [σέ περίπτωση ἀπότομης πτώσης τοῦ ἀκαθάριστου προϊόντος]*. Αὐτό ὅμως εἶναι χωρίς σημασία γιά τόν ἐθνικό πλοῦτο... Τό καθαρό κέρδος δέν χρειάζεται βέβαια νά εἶναι τόσο ὑψηλό γιά νά ἀποφέρει ἓνα ἰδιαίτερο εἰσόδημα στόν κάτοχο τοῦ κεφαλαίου καί σ' αὐτόν πού χρησιμοποιοῦν τό κεφάλαιο αὐτό» (σελ. 476, 477),

ὁπότε πάλι ξεχνάει αὐτό πού τό ἔχει πει ὁ ἴδιος, ὅτι μέ τήν ἀνάπτυξη τοῦ κεφαλαίου σχηματίζεται μιά διαρκῶς αὐξανόμενη τάξη εἰσοδηματιῶν.

«Τό ἀκαθάριστο κέρδος τοῦ κεφαλαίου καί τής ἐπιχείρησης... εἶναι ἀπαραίτητο γιά τή συνέχιση τής παραγωγής» (σελ. 475).

Φυσικά. Χωρίς κέρδος δέν ὑπάρχει κεφάλαιο, καί χωρίς κεφάλαιο δέν ὑπάρχει καπιταλιστική παραγωγή.

Ἔτσι τό ἀποτέλεσμα γιά τόν Ράμσαιη εἶναι ἀπό τή μιά (πράγμα πού ὁ ἴδιος τό λέει μέ τή στενή μορφή, ὅτι τό «κυκλοφοροῦν κεφάλαιο» καί οἱ «μισθοί» θά ἦταν περιττά πράγματα, ἂν ἡ μάζα τοῦ λαοῦ δέν θά ἦταν τόσο φτωχή, ὥστε τό μερίδιό της ἀπό τό προϊόν νά ὑποχρεώνεται νά τό παίρνει προκαταβολικά, προτοῦ τελειώσει ἡ παραγωγή του), ὅτι ὁ καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής, πού βασίζεται στή μισθωτή ἐργασία, δέν εἶναι μιά ἀναγκαῖα, δηλαδή μιά ἀπόλυτη μορφή τής κοινωνικῆς παραγωγής, καί, ἀπό τήν ἄλλη, ὅτι ὁ τόκος σέ διάκριση ἀπό τό βιομηχανικό κέρδος, καθῶς καί ἡ γαιοπρόσοδος (δηλαδή ἡ μορφή τής γαιοκτησίας ὅπως ἔχει δημιουργηθεῖ ἀπό τήν ἴδια τήν καπιταλιστική παραγωγή) εἶναι παραφυάδες (superfetations), πού δέν εἶναι οὐσιαστικές γι' αὐτήν καί πού θά μπορούσε νά τίς ἀποβάλει. Στήν περίπτωση πού θά μπορούσε νά πραγματοποιηθεῖ τό ἀστικό αὐτό ιδεῶδες, ἡ

* Οἱ λέξεις μέσα στίς ἀγκύλες ὑπάρχουν στή ρωσική μετάφραση. — Σημ. μετ.

συνέπεια θά ἦταν μόνο ὅτι ὀλόκληρη ἡ ὑπεραξία θά περιερχόταν ἄμεσα στους βιομήχανους καπιταλιστές καί ἡ κοινωνία (ἀπό οἰκονομική ἄποψη) θά ἀναγόταν στήν ἀπλή ἀντίθεση κεφαλαίου καί μισθωτῆς ἐργασίας, μιά ἀπλοποίηση πού θά ἐπιτάχυνε πάντως τή γενική διάλυση αὐτοῦ τοῦ τρόπου παραγωγῆς. [1102]

[1102] {Στήν εφημερίδα «Μόρνινγκ Στάρ»^[92] τῆς 1ης τοῦ Δεκέμβρη 1862 ἕνας ἐργοστασιάρχης κλαίγεται καί λέει:

«Ἄν ἀπό τό ἀκαθάριστο προϊόν ἀφαιρεθοῦν οἱ μισθοί ἐργασίας, ἡ γαιοπρόσδος, ὁ τόκος τοῦ κεφαλαίου, τά ἐξοδα τῆς πρώτης ὕλης, καθώς καί τά κέρδη τοῦ παραγγελιοδόχου, τοῦ ἐμπόρου ἢ τοῦ μεταπράτη, τότε αὐτό πού θά ἀπόμεινε θά ἦταν τό κέρδος τοῦ ἐργοστασιάρχου, τοῦ κατοίκου τοῦ Λάγκασάιρ, τοῦ ἰδιοκτῆτη, πάνω στόν ὁποῖο φορτώνεται τό βάρος νά συντηρεῖ τούς ἐργάτες, γιά τόσο πολλούς πού συμμετέχουν στή διανομή τοῦ ἀκαθάριστου προϊόντος.» }

{Ἄν ἀφήσουμε κατά μέρος τήν ἀξία καί πάρουμε τό ἀκαθάριστο προϊόν σέ εἶδος, τότε εἶναι φανερό ὅτι, ὕστερα ἀπό τήν ἀντικατάσταση τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου καί τοῦ κεφαλαίου πού δαπανήθηκε γιά τόν μισθό ἐργασίας, τό μέρος τοῦ προϊόντος πού ἀπομένει εἶναι ἐκεῖνο πού ἀποτελεῖ τήν ὑπεραξία. Ἄπ' αὐτό ὁμως φεύγει ἕνα μέρος σάν πρόσδος καί τά κέρδη τῶν παραγγελιοδόχων, τῶν ἐμπόρων καί τῶν μεταπρατῶν, ἀδιάφορο ἂν χρησιμοποιοῦν δικό τους ἢ ὄχι κεφάλαιο, συνίστανται στή συμμετοχή τους στό μέρος ἐκεῖνο τοῦ ἀκαθάριστου προϊόντος πού ἀποτελεῖ τήν ὑπεραξία. Ἐπομένως γιά τόν ἐργοστασιάρχη ἀποτελεῖ ἀφαίρεση (Deduktion). Τό ἴδιο τό κέρδος του χωρίζεται, στήν περίπτωση πού ἔχει δανειστεῖ κεφάλαιο, πάλι σέ βιομηχανικό κέρδος καί σέ τόκο. }

{Σχετικά μέ τή διαφορική πρόσοδο: Ἡ ἐργασία τοῦ ἐργάτη πού ἐργάζεται σέ γονιμότερη γῆ εἶναι παραγωγικότερη ἀπό τήν ἐργασία τοῦ ἐργάτη πού ἐργάζεται σέ λιγότερο γόνιμη γῆ. Ἄν πληρωνόταν λοιπόν σέ εἶδος, τότε θά ἔπαιρνε ἕνα μικρότερο μέρος τοῦ ἀκαθάριστου προϊόντος ἀπό ἐκεῖνον πού ἐργάζεται σέ λιγότερο εὐφορη γῆ. Ἡ, πράγμα πού εἶναι τό ἴδιο, ἡ σχετική του πρόσθετη ἐργασία, παρ' ὅλον ὅτι ἐργάστηκε τόν ἴδιο ἀριθμό ὥρων σέ μιά μέρα, θά ἦταν μεγαλύτερη ἀπό τοῦ ἄλλου. Ὅμως ὁ μισθός τῆς ἐργασίας του κοστίζει τόσο ὅσο καί τοῦ ἄλλου. Γι' αὐτό δέν εἶναι μεγαλύτερο καί τό κέρδος τοῦ καπιταλιστῆ ὁ ὁποῖος τόν ἀπασχολεῖ. Ἡ ὑπεραξία πού ἐμπεριέχεται στό περίσσευμα τοῦ προϊόντος του, ἡ μεγαλύτερη σχετικά γονιμότητα τῆς ἐργασίας του ἢ ἡ διαφορική πρόσθετη ἐργασία του τσεπώνεται ἀπό τόν γαιοκτήμονα. } [1102]

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΙΚΟΣΤΟ ΤΡΙΤΟ

Σερμπυλιέ

[1102] Cherbulier, «Riche ou pauvre etc.», Paris, 1841. (Ἀνατύπωση τῆς ἔκδοσης τῆς Γενεύης.)

(Εἶναι πράγματι μεγάλο ζήτημα, ἂν τόν ἀνθρωπάκο αὐτόν θά πρέπει νά τόν συμπεριλάβουμε εἰδικά στή σειρά αὐτή, γιατί τό μεγαλύτερο μέρος ἀπό ἐκεῖνα πού ἔγραψε εἶναι ἰσισμοντικά, ἤ ἂν θά πρέπει ὅ,τι εἶναι κατάλληλο γιά νά ἀναφερθεῖ ἀπ' αὐτόν νά τό ἀναφέρουμε ἐνδεχόμενα σάν περικοπή ^[93] [1102])

[1. Προσπάθεια νά γίνει διάκριση ἀνάμεσα
στό σταθερό καί στό μεταβλητό κεφάλαιο]

[1103] Κεφάλαιο, λέει ὁ Σερμπυλιέ, εἶναι «οἱ πρῶτες ὕλες, τό ἐργαλεῖο, μιά ποσότητα (fonds) ἀπό μέσα συντήρησης» (σελ. 16). «Δέν ὑπάρχει καμιά διαφορά ἀνάμεσα σ' ἕνα κεφάλαιο καί σέ ὁποιοδήποτε ἄλλο μέρος τοῦ πλούτου. Μόνον ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο χρησιμοποιεῖται ἕνα πράγμα καθορίζει ἂν γίνεται κεφάλαιο, δηλαδή ἂν χρησιμοποιεῖται σέ μιά παραγωγική πράξη σάν πρώτη ὕλη, σάν ἐργαλεῖο ἢ σάν μιά ποσότητα ἀπό μέσα συντήρησης» (σελ. 18).

Αὐτός εἶναι λοιπόν ὁ συνηθισμένος τρόπος ἀναγωγῆς τοῦ κεφαλαίου στά ὑλικά στοιχεῖα, μέ τά ὁποῖα ἐμφανίζεται στό προτσές ἐργασίας. Μέσα ἐργασίας καί μέσα συντήρησης. Γιά τά δεύτερα μάλιστα κατά τοῦτο αὐτό δέν εἶναι σωστό, κατά τό ὅτι τά μέσα συντήρησης ἀποτελοῦν βέβαια ὄρο ὑπαρξῆς, προυπόθεση γιά τούς παραγωγούς γιά νά μποροῦν νά ὑπάρχουν κατά τή διάρκεια τοῦ προτσές παραγωγῆς, στό ὁποῖο ὅμως δέν μπαίνουν τά μέσα συντήρησης. Στό προτσές παραγωγῆς δέν μπαίνουν παρά μόνο τό ἀντικείμενο ἐργασίας, τό μέσο ἐργα-

σίας καί ἡ ἴδια ἡ ἐργασία. Τά ἀντικειμενικά λοιπόν στοιχεῖα τοῦ προ-
τσές ἐργασίας — πού εἶναι κοινά σ' ὅλες τίς μορφές τῆς παραγωγῆς
— βαφτίζονται ἐδῶ κεφάλαιο, μολονότι τά μέσα συντήρησης
(approvisionnement) (στά ὁποῖα περιέχεται ἤδη ὁ μισθός ἐργασίας) συμ-
περιλαμβάνονται σιωπηρά στήν καπιταλιστική μορφή αὐτῶν τῶν ὄρων
δουλιᾶς.

Ὁ Σερμπυλιέ νομίζει, ἀκριβῶς ὅπως καί ὁ Ράμσαιη, ὅτι τό approvi-
sionnement, πού ὁ Ράμσαιη τό ὀνομάζει κυκλοφοροῦν κεφάλαιο, μικραί-
νει (τουλάχιστον σχετικά, σέ σχέση μέ τό σύνολο τοῦ κεφαλαίου, καί
ἀπόλυτα, ἐφόσον οἱ μηχανές πετοῦν διαρκῶς ἐργάτες ἀπό τήν παραγω-
γή). Ὅμως ὁ Σερμπυλιέ, ὅπως καί ὁ Ράμσαιη, φαίνεται νά νομίζουν
ὅτι ἀπαραίτητα μικραίνει ἡ μάζα τῶν μέσων συντήρησης, τῶν ἀπα-
ραίτητων γιά τή ζωή ἀγαθῶν, πού μποροῦν νά χρησιμοποιηθοῦν σάν
παραγωγικό κεφάλαιο. Αὐτό δέν γίνεται καθόλου. Ἐδῶ συγχέονται
πάντα τό μέρος τοῦ ἀκαθάριστου προϊόντος, πού ἀντικατασταίνει τό
κεφάλαιο καί πού χρησιμοποιεῖται σάν κεφάλαιο, καί τό μέρος πού
παρασταίνει τό πρόσθετο προϊόν. Τά μέσα συντήρησης
(approvisionnement) λιγοστεύουν, ἐπειδή μεγάλο μέρος τοῦ κεφαλαίου,
δηλαδή τό μέρος τοῦ ἀκαθάριστου προϊόντος πού χρησιμοποιεῖται σάν
κεφάλαιο, ἀναπαράγεται σάν σταθερό, ἀντί σάν μεταβλητό κεφάλαιο.
Ἐνα μεγαλύτερο μέρος τοῦ πρόσθετου προϊόντος, πού ἀποτελεῖται ἀπό
μέσα συντήρησης, τρώγεται ἀπό μή παραγωγικούς ἐργάτες καί ἀπό μή
ἐργάτες, ἢ ἀνταλλάσσεται μέ εἶδη πολυτελείας. Voilà tout (αὐτό εἶναι
ὅλο).

Μπορεῖ βέβαια νά ἐκφραστεῖ καί διαφορετικά τό γεγονός ὅτι διαρ-
κῶς ἓνα μικρότερο μέρος τοῦ συνολικοῦ κεφαλαίου μετατρέπεται σέ
μεταβλητό κεφάλαιο. Τό μέρος τοῦ κεφαλαίου, πού ἀποτελεῖται ἀπό
μεταβλητό κεφάλαιο, εἶναι ἴσο μέ τό μέρος τοῦ συνολικοῦ προϊόντος
πού τό ἰδιοποιεῖται ὁ ἴδιος ὁ ἐργάτης, πού τό παράγει γιά τόν ἴδιο τόν
ἑαυτό του. Ὅσο μικρότερο εἶναι λοιπόν τό μέρος αὐτό, τόσο μικρότερο
εἶναι ἐπίσης τό μέρος τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργατῶν, τό ὁποῖο
ἄρκει γιά νά τό ἀναπαράγει (ἀκριβῶς ὅπως γίνεται μέ τόν ξεχωριστό
ἐργάτη, πού ἐργάζεται διαρκῶς λιγότερο χρόνο ἐργασίας γιά τόν ἑαυ-
τό του). Ὅπως ἡ συνολική ἐργασία, τό ἴδιο καί τό συνολικό προϊόν τῶν
ἐργατῶν χωρίζεται σέ 2 μέρη. Στό ἓνα πού τό παράγουν γιά τόν ἴδιο
τόν ἑαυτό τους, καί στό ἄλλο πού τό παράγουν γιά τόν καπιταλιστή.
Ὅπως μπορεῖ κανεῖς τόν χρόνο τοῦ ξεχωριστοῦ ἐργάτη νά τόν χωρίσει
σέ 2 μέρη, τό ἴδιο μπορεῖ νά χωρίσει σέ 2 μέρη τόν χρόνο ὅλης τῆς
ἐργατικῆς τάξης. Ἄν ἡ πρόσθετη ἐργασία εἶναι = μέ $\frac{1}{2}$ μέρα, τότε

είναι τό ἴδιο σάν νά παράγει τό μισό μέρος τῆς ἐργατικῆς τάξης τά μέσα ὑπαρξῆς γιά τήν ἐργατική τάξη, καί τό ἄλλο μισό πρῶτες ὕλες, μηχανές καί ἔτοιμα προϊόντα γιά τόν καπιταλιστή, ἐνμέρει σάν παραγωγό καί ἐνμέρει σάν καπιταλιστή.

Κωμικό εἶναι ὅτι ὁ Σερμπυλιέ καί ὁ Ράμσαιη πιστεύουν πώς ἔχει μειωθεῖ κατ' ἀνάγκην ἢ γενικά τό μέρος τοῦ ἀκαθάριστου προϊόντος πού μπορεῖ νά καταναλωθεῖ ἀπό τούς ἐργάτες, νά μπεῖ σέ εἶδος στήν κατανάλωσή τους. Ἐχει μειωθεῖ ἐκεῖνο μόνο τό μέρος πού καταναλώνεται μέ τή μορφή αὐτή, δηλαδή σάν μεταβλητό κεφάλαιο. Ἀντίθετα, ἕνα ἀκόμα μεγαλύτερο μέρος τρώγεται ἀπό ὑπηρέτες, στρατιῶτες κλπ., ἢ ἐξάγεται καί ἀνταλλάσσεται μέ πολυτελέστερα εἶδη κατανάλωσης.

Αὐτό πού ἔχει σημασία καί στόν Ράμσαιη καί στόν Σερμπυλιέ εἶναι μόνο ὅτι ἀντιπαραθέτουν πράγματι τό μεταβλητό καί τό σταθερό κεφάλαιο καί δέν σταματοῦν στή δανεισμένη ἀπό τήν κυκλοφορία διάκριση πάγιου καί κυκλοφοροῦντος κεφαλαίου. Αὐτό, γιατί ὁ Σερμπυλιέ ἀντιπαραθέτει τό μέρος τοῦ κεφαλαίου πού διατίθεται γιά μέσα συντήρησης στό μέρος ἐκεῖνο πού ἀποτελεῖται ἀπό ἀκατέργαστα ὑλικά, ἀπό βοηθητικές ὕλες καί ἀπό μέσα ἐργασίας, ἀπό ἐργαλεῖα καί μηχανές. Ὅμως τά δύο ἀπό αὐτά τά συστατικά τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου — τά ἀκατέργαστα ὑλικά καί οἱ βοηθητικές ὕλες — ὡς πρὸς τήν μορφή τῆς κυκλοφορίας τους ἀνήκουν στό κυκλοφοροῦν κεφάλαιο.

{Αὐτό πού ἔχει σημασία γιά τήν ἀλλαγὴ στά συστατικά μέρη τοῦ κεφαλαίου δέν εἶναι ὅτι ἀπασχολοῦνται σχετικά περισσότεροι ἐργάτες στήν παραγωγή πρώτων ὑλῶν καί μηχανῶν, ἀπ' ὅ,τι στήν παραγωγή ἄμεσων μέσων συντήρησης. Αὐτό ἀφορᾷ μόνο τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας. Ἀλλά εἶναι ἡ ἀναλογία, στήν ὁποία τό προϊόν πρέπει νά ἀντικαταστήσει παρωχημένη ἐργασία (δηλαδή νά ἀντικαταστήσει σταθερό κεφάλαιο) καί ἡ ἀναλογία στήν ὁποία πρέπει νά πληρώσει ζωντανή ἐργασία. Ὅσο μεγαλύτερη εἶναι ἡ κλίμακα τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς — ἐπομένως, ὅσο μεγαλύτερο εἶναι τό συσσωρευμένο κεφάλαιο — τόσο μεγαλύτερο εἶναι τό μερίδιο στήν ἀξία τοῦ προϊόντος, στό ὁποῖο συμμετέχουν οἱ μηχανές καί ἡ πρώτη ὕλη, στό ὁποῖο ἀνάγεται τό κεφάλαιο πού χρησιμοποιεῖται στήν παραγωγή μηχανῶν καί πρώτης ὕλης. Ἔτσι, ἕνα ἀκόμα μεγαλύτερο μέρος τοῦ προϊόντος πρέπει νά ἐπιστραφεῖ σέ εἶδος στήν παραγωγή ἢ μέσω τῆς ἀνταλλαγῆς ἀνάμεσα στούς παραγωγούς διάφορων συστατικῶν μερῶν τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου. Ἡ ἀναλογία τοῦ μέρους τοῦ προϊόντος πού ἀνήκει στήν παραγωγή, θά εἶναι τόσο μεγαλύτερη, καί θά εἶναι ἀντίστοιχα τόσο πῖο

μικρό τό μέρος τοῦ προϊόντος πού ἀντιπροσωπεύει τή ζωντανή νεοπροσθεμένη ἐργασία. Ἐκφρασμένο βέβαια σέ ἐμπορεύματα, σέ ἀξίες χρήσης, τό μέρος αὐτό μεγαλώνει, ἐπειδή τό γεγονός ἐκεῖνο ἔχει ἴση σημασία μέ τήν αὐξημένη παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας. "Ὅμως τόσο περισσότερο πέφτει ἀκόμα σχετικά τό μέρος αὐτοῦ τοῦ μέρους πού τό ἰδιοποιεῖται ὁ ἐργάτης. Καί τό ἴδιο προτσές προκαλεῖ ἕνα μόνιμο σχετικό περίσσευμα τοῦ ἐργαζόμενου πληθυσμοῦ.}

[2. Σχετική μείωση τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου μέ τήν προϊούσα ἀνάπτυξη τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς]

[1104] {Εἶναι ἀναμφισβήτητο γεγονός ὅτι μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς αὐξάνει τό μέρος τοῦ κεφαλαίου πού ἐπενδύεται σέ μηχανές καί πρῶτες ὕλες, ἐνῶ μειώνεται τό μέρος πού δαπανᾶται σέ μισθό ἐργασίας. Αὐτό εἶναι τό μοναδικό ζήτημα πού ἀπασχολεῖ τόν Ράμσαιη καί τόν Σερμπυλιέ. Τό κύριο ὅμως ζήτημα γιά μᾶς εἶναι: ἂν τό γεγονός αὐτό ἐξηγεῖ τήν πτώση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους (πού ἐξάλλου δέν εἶναι καθόλου τόσο μεγάλη ὅσο λένε). Ἐδῶ δέν πρόκειται μόνο γιά ποσοτική σχέση, ἀλλά καί γιά ἀξιακή σχέση.

"Ἄν 1 ἐργάτης μπορεῖ νά κλώσει τόσο βαμβάκι ὅσο κλώθουν 100 ἐργάτες, τότε ἡ πρώτη ὕλη πρέπει νά ἐκατονταπλασιαστεῖ καί, ἐκτός ἀπ' αὐτό, τό προτσές αὐτό μπορεῖ νά ἐπιτευχθεῖ μόνο μέ τήν κλωστική μηχανή, ὅπου ἕνας ἐργάτης χειρίζεται 100 ἀδράχτια. "Ἄν ὅμως ἕνας ἐργάτης παράγει ταυτόχρονα τόσο βαμβάκι, ὅσο παρήγαν προηγούμενα 100 ἐργάτες καί ἂν φκιάχνει μιά κλωστική μηχανή ἐκεῖ ὅπου προηγούμενα ἔφκιαχνε 1 ἀδράχτι, τότε θά ἔμενε ἴδια ἡ ἀξιακή σχέση, μ' ἄλλα λόγια θά ἔμενε ἐντελῶς ἴδια ἡ ἐργασία πού ξοδεύεται στό κλώσιμο, στό βαμβάκι καί στήν κλωστική μηχανή, μέ τήν ἐργασία πού ξοδευόταν προηγούμενα γιά τό κλώσιμο, γιά τό βαμβάκι καί γιά τό ἀδράχτι.

"Ὅσον ἀφορᾶ τώρα τίς μηχανές, δέν κοστίζουν τόσο ὅσο ἡ ἐργασία πού ἀντικατασταίνουν, παρ' ὅλον ὅτι ἡ κλωστική μηχανή εἶναι πολύ ἀκριβότερη ἀπό τό ἀδράχτι. Ὁ ξεχωριστός καπιταλιστής πού ἔχει μιά κλωστική μηχανή πρέπει νά ἔχει ἕνα πολύ μεγαλύτερο κεφάλαιο ἀπ' ὅ,τι ὁ ξεχωριστός κλώστης πού ἀγοράζει ἕνα ροδάνι. Σέ σχέση ὅμως μέ τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν, πού ἀπασχολεῖ, ἡ κλωστική μηχανή εἶναι πιό φτηνή ἀπό τό ροδάνι. Διαφορετικά δέν θά ἐκτόπιζε αὐτό τό τελευταῖο. Στή θέση τοῦ κλώστη μπαίνει ἕνας καπιταλιστής. Τό κεφάλαιο

ὅμως πού ἐπενδύει ὁ ἕνας κλώστης στό ροδάνι εἶναι μεγαλύτερο, σέ σχέση μέ τό μέγεθος τοῦ προϊόντος, ἀπό τό κεφάλαιο πού ἐπενδύει ὁ ἄλλος στήν κλωστική μηχανή.}

Ἡ αὐξανόμενη παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας εἶναι (στό μέτρο πού συνδέεται μέ μηχανές) ταυτόσημη μέ τή μειωνόμενη μάζα τῶν ἐργατῶν σέ σχέση μέ τόν ἀριθμό καί τήν ἔκταση τῶν χρησιμοποιούμενων μηχανῶν. Στή θέση ἑνός ἀπλοῦ καί φτηνοῦ ἐργαλείου μπαίνει ἕνα σύνολο τέτιων ἐργαλείων (ἄν καί μεταποιημένων) καί σ' αὐτό τό σύνολο προστίθεται ἀκόμα ὁλόκληρο τό μέρος τῶν μηχανῶν πού ἀποτελεῖται ἀπό μέρη πού κινουῦνται καί μεταβιβάζουν τήν κινητήρια δύναμη. Σ' αὐτά προστίθενται τά ὑλικά (ὅπως τό κάρβουνο κλπ.) πού ἀπαιτοῦνται, γιά νά παραχθεῖ ἡ κινητήρια δύναμη (λ.χ. ὁ ἀτμός). Τέλος, τά χτίρια. Ὄταν ἕνας ἐργάτης ἐπιβλέπει 1800 ἀδράχτια, ἀντί νά περιστρέφει ἕνα ροδάνι, θά ἦταν στόν ἀνώτατο βαθμό κουτό ἄν ρωτοῦσε κανεῖς: γιατί αὐτά τά 1800 ἀδράχτια δέν εἶναι τόσο φτηνά ὅσο τό ἕνα ροδάνι. Ἡ παραγωγικότητα ἔχει ἐδῶ ἐπιτευχθεῖ ἀκριβῶς χάρη στή μάζα τοῦ κεφαλαίου πού χρησιμοποιεῖται μέ τή μορφή μηχανῶν. Ἡ ἀναλογία τῆς φθορᾶς τῆς μηχανῆς ἀφορᾶ μόνο τό ἐμπόρευμα. Ὁ ἐργάτης ἀντιμετωπίζει τό σύνολο τῶν μηχανῶν καί γι' αὐτό ἡ ἀξία τοῦ κεφαλαίου πού δαπανήθηκε γιά τήν ἐργασία ἀντιμετωπίζει τό κεφάλαιο πού δαπανήθηκε γιά τίς μηχανές.

Δέν ἀμφισβητεῖται καθόλου ὅτι οἱ μηχανές γίνονται πιο φτηνές γιά δύο λόγους: Γιατί χρησιμοποιοῦνται μηχανές στήν παραγωγή τῶν πρώτων ὑλῶν ἀπό τίς ὁποῖες κατασκευάζονται οἱ μηχανές, καί γιατί χρησιμοποιοῦνται μηχανές κατά τή μετατροπή αὐτῶν τῶν πρώτων ὑλῶν σέ μηχανές. Μόνο πού μέ τά πιο πάνω λέγονται δύο πράγματα: *Πρῶτο*: ὅτι καί στούς δύο αὐτούς κλάδους, ἄν οἱ μηχανές πού χρησιμοποιοῦνται σ' αὐτούς συγκριθοῦν μέ τά ἐργαλεῖα πού χρησιμοποιοῦσε ἡ βιομηχανία τῆς μανουφακτούρας, προκύπτει ὅτι τό κεφάλαιο πού δαπανήθηκε γιά μηχανές μεγάλωσε σέ σχέση μέ τό κεφάλαιο πού δαπανήθηκε γιά μισθοῦς. *Δεύτερο*: Αὐτό πού φτηναίνει εἶναι ἡ ξεχωριστή μηχανή καί τά συστατικά μέρη της, ἀναπτύσσεται ὅμως ἕνα σύστημα ἀπό μηχανές. Στή θέση τοῦ ἐργαλείου δέν μπαίνει μιά μόνο μηχανή, ἀλλά ἕνα σύστημα ἀπό μηχανές, καί τό ἐργαλεῖο, πού ἴσως νά ἔπαιζε προηγούμενα τόν κύριο ρόλο, ὅπως λ.χ. ἡ βελόνα (στίς καλτσομηχανές ἢ σέ ἄλλες παρόμοιες μηχανές), συγκεντρώνεται σ' αὐτές κατά χιλιάδες. Ἡ κάθε ξεχωριστή μηχανή πού ἀντιπαρατίθεται στόν ἐργάτη, ἀποτελεῖ ἤδη μιά τεράστια συλλογή ἀπό ἐργαλεῖα, τά ὁποῖα ὁ ἐργάτης τά χρησιμοποιοῦσε προηγούμενα τό καθένα ξεχωριστά, ὅπως λ.χ.

τά 1800 ἀδράχτια στή θέση τοῦ ἑνός. Ἐκτός ἀπό τά ἐργαλεῖα αὐτά ἡ μηχανή περιέχει καί στοιχεῖα, πού δέν τά περιεῖχε τό παλιό ἐργαλεῖο κλπ. Παρά τό φθῆναιμα τοῦ κάθε ξεχωριστοῦ στοιχείου, ὀλόκληρη ἡ μάζα τῶν μηχανῶν ἀνεβαίνει τεράστια ὡς πρός τήν τιμή της, ἡ δέ παραγωγικότητα συνίσταται στή σταθερή ἐπέκταση αὐτῆς τῆς μάζας τῶν μηχανῶν.

Παρακάτω: "Ἐνα στοιχεῖο πού φθηναίνει τίς μηχανές, ἐκτός ἀπό τό φθῆναιμα τῶν στοιχείων τους, εἶναι ὅτι γίνεται πῶς φτηνὴ ἡ βάση τῆς κινητήριας δύναμης (λ.χ. τοῦ ἀτμολέβητα) καί τῶν μηχανῶν μεταδίβασης τῆς κίνησης. Ἡ οἰκονομία σέ κινητήρια δύναμη. Αὐτή ὅμως πετυχαίνεται ἀκριβῶς χάρη στό γεγονός ὅτι σέ αὐξανόμενο βαθμό ὁ ἴδιος κινητήρας θέτει σέ κίνηση ἕνα μεγαλύτερο σύστημα μηχανῶν. Ὁ κινητήρας γίνεται σχετικὰ πῶς φτηνός (ἢ τό κόστος του αὐξάνει ὄχι στήν ἴδια ἀναλογία πού μεγαλώνει τό μέγεθος τοῦ συστήματος τῶν μηχανῶν, στό ὁποῖο χρησιμοποιεῖται). Ἀκόμα καί στήν περίπτωση πού τά ἔξοδά του μεγαλώνουν ἀπόλυτα, μικραίνουν σχετικὰ. Πρόκειται λοιπόν γιά ἕνα νέο στοιχεῖο πού, ἐντελῶς ἀνεξάρτητα ἀπό τήν τιμή τῆς μιᾶς ξεχωριστῆς μηχανῆς, ἀνεβάζει τό ἀντιπαρατιθέμενο στήν ἐργασία κεφάλαιο. Ἐνα ἄλλο στοιχεῖο, πού ἀνεβάζει σέ τεράστιο βαθμό τήν παραγωγική δύναμη, εἶναι ἡ αὐξανόμενη ταχύτητα στή λειτουργία τῶν μηχανῶν, τό ὁποῖο ὅμως δέν ἔχει καμιά σχέση μέ τήν ἀξία τῶν ἰδίων τῶν μηχανῶν.

Εἶναι λοιπόν αὐτονόητο, ἢ πρόκειται γιά ταυτολογία, ὅταν λένε ὅτι στήν αὐξανόμενη παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας πού γίνεται μέ τίς μηχανές ἀντιστοιχεῖ μιᾶ αὐξανόμενη ἀξία τῶν μηχανῶν σέ σχέση μέ τή μάζα τῆς χρησιμοποιούμενης ἐργασίας (δηλαδή σέ σχέση μέ τήν ἀξία τῆς ἐργασίας, μέ τό μεταβλητό κεφάλαιο).

[1105] "Ὅλα τά περιστατικά, χάρη στά ὁποῖα ἡ χρησιμοποίηση τῶν μηχανῶν φθηναίνει τήν τιμή τῶν ἐμπορευμάτων, ἀνάγονται πρῶτα στόν περιορισμό τῆς ποσότητας τῆς ἐργασίας, πού ἀπορροφίεται ἀπό τή μονάδα τοῦ ἐμπορεύματος, καί, δεύτερο, στόν περιορισμό τῆς φθορᾶς τῶν μηχανῶν, ἡ ἀξία τῆς ὁποίας μεταφέρεται στή μονάδα τοῦ ἐμπορεύματος. Ὅσο λιγότερο γρήγορα φθείρονται οἱ μηχανές, τόσο λιγότερη ἐργασία χρειάζεται γιά τήν ἀναπαραγωγή τους. Τό γεγονός αὐτό αὐξάνει λοιπόν τό μέγεθος καί τήν ἀξία τοῦ κεφαλαίου πού ὑπάρχει μέ τή μορφή μηχανῶν, σέ σχέση μέ τό μέγεθος καί τήν ἀξία τοῦ κεφαλαίου πού ὑπάρχει μέ τή μορφή ἐργασίας.

Ἔτσι ἀπομένει μόνο τό ζήτημα πού ἀφορᾶ τήν πρώτη ὕλη. Εἶναι φανερό ὅτι ἡ ποσότητά της πρέπει νά αὐξάνει στήν ἴδια ἀναλογία πού

αυξάνει ή παραγωγικότητα τής εργασίας, δηλαδή ή μάζα τής πρώτης ύλης σέ σχέση μέ τή μάζα τής εργασίας. Ή αναλογία αυτή είναι πίο μεγάλη άπ' ό,τι φαίνεται. "Ας υποθέσουμε λ.χ. ότι καταναλώνονται τήν εβδομάδα 10.000 λίβρες βαμβάκι. "Αν τό έτος τό υπολογίσουμε 50 εβδομάδες, τότε ή έτήσια κατανάλωση = $10.000 \times 50 = 500.000$ λίβρες. "Αν υποθέσουμε ότι ό μισθός εργασίας για όλο τό έτος = 5.000 λίρες και ότι ή 1 λίβρα βαμβάκι κοστίζει 6 πέννες, τότε έχουμε 250.000 σελλίγια = 12.500 λίρες. "Ας υποθέσουμε ότι τό κεφάλαιο περιστρέφεται 5 φορές τό χρόνο. Τότε στό $\frac{1}{5}$ του χρόνου χρησιμοποιούνται 100.000 λίβρες βαμβάκι αξίας 2.500 λιρών. Καί στό ίδιο $\frac{1}{5}$ του χρόνου ξοδεύονται 1.000 λίρες για μισθούς εργασίας. Δηλαδή πάνω άπό τό $\frac{1}{5}$ * τής αξίας του κεφαλαίου πού περιέχεται στό βαμβάκι. Τό γεγονός αυτό όμως δέν αλλάζει τή σχέση [ανάμεσα στή μάζα τής πρώτης ύλης και στή μάζα τής εργασίας]**. "Αν ήταν τώρα ή αξία του βαμβακιού για τό κάθε $\frac{1}{5}$ του έτους = 10.000 λίρες και τής εργασίας = 1.000 λίρες, τότε ή σχέση μεταξύ τους θά ήταν 1 πρός 10 = $\frac{1}{10}$. (Είναι επίσης $\frac{1}{10}$ αν πάρουμε ολόκληρο τό προϊόν, 50.000 λίρες, άπό τή μιά μεριά, και 5.000 λίρες άπό τήν άλλη).

(Τό μέρος τής αξίας του έμπορεύματος, ή όποία προέρχεται άπό τίς μηχανές, καθορίζεται άπό τή φθορά τους πού μπαίνει στό έμπόρευμα. Ή επομένως μόνο άπό τήν αξία των μηχανών, στό μέτρο πού ή αξία αυτή μπαίνει στό προτσές αξιοποίησης, δηλαδή στό μέτρο πού καταναλώνεται στό προτσές τής δουλιās. Τό κέρδος αντίθετα καθορίζεται (αν παραβλεφθεί ή πρώτη ύλη) άπό τήν αξία του συνόλου των μηχανών πού μπαίνει στό προτσές εργασίας, ανεξάρτητα άπό τήν κατανάλωση τής αξίας τους. Για τόν λόγο αυτό πρέπει τό κέρδος νά πέφτει στήν αναλογία, στήν όποία πέφτει ή συνολική εργασία έναντι του μέρους του κεφαλαίου πού έχει δαπανηθεί για τίς μηχανές. Τό κέρδος δέν πέφτει στήν ίδια αναλογία, γιατί μεγαλώνει ή πρόσθετη εργασία.)

Σχετικά μέ τήν πρώτη ύλη μπορεί νά προβληθεί τό έρώτημα: "Αν λ.χ. ή παραγωγική δύναμη στό νηματουργείο έχει δεκαπλασιαστεί, όταν δηλαδή ένας εργάτης κλώθει τόσο βαμβάκι όσο εκλωθαν προηγούμενα δέκα εργάτες, γιατί τότε ένας νέγρος νά μή παράγει τόσο βαμβάκι όσο παρήγαν προηγούμενα 10 νέγροι, έτσι ώστε νά μένει έδώ ίδια ή αξιακή σχέση; Ό νηματουργός καταναλώνει στό ίδιο χρονικό διάστημα 10 φορές περισσότερο βαμβάκι, ό νέγρος όμως παράγει στό

* Στο ρωσικό κείμενο: $\frac{1}{3}$, πράγμα πού φαίνεται νά είναι πίο σωστό. — Σημ. μετ.

** Οί λέξεις ανάμεσα στις άγκύλες υπάρχουν στό ρωσικό κείμενο. — Σημ. μετ.

ἴδιο χρονικό διάστημα 10 φορές περισσότερο βαμβάκι. Ἐπομένως, ἡ 10 φορές μεγαλύτερη ποσότητα τοῦ βαμβακιοῦ δέν εἶναι πιό ἀκριβή ἀπ' ὅ,τι προηγούμενα ἡ 10 φορές μικρότερη ποσότητα. Ἔτσι, παρά τήν αὔξηση τῆς ποσότητας τῆς πρώτης ὕλης, ἡ ἀξιακή της σχέση πρὸς τό μεταβλητό κεφάλαιο ἔμεινε ἴδια. Πράγματι, μόνο χάρη στό μεγάλο φθίνασμα τοῦ βαμβακιοῦ μπόρεσε ἡ βιομηχανία αὐτή νά ἀναπτυχθεῖ τόσο*. Ὅσο πιό ἀκριβή εἶναι ἡ πρώτη ὕλη (λ.χ. ὁ χρυσός καί ὁ ἄργυρος), τόσο λιγότερο χρησιμοποιοῦνται οἱ μηχανές καί ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας γιά τήν κατασκευή ἀπ' αὐτήν ἐμπορευμάτων πολυτελείας. Αὐτό, γιάτί εἶναι πολύ μεγάλη ἡ προκαταβολή κεφαλαίου γιά τήν πρώτη ὕλη καί περιορισμένη ἡ ζήτηση γιά τέτια προϊόντα, λόγω τῆς ἀκρίβειας τῆς πρώτης ὕλης τους.

Σ' αὐτό μπορεῖ ν' ἀπαντήσῃ κανεῖς πολύ ἀπλά, ὅτι ἕνα μέρος τῆς πρώτης ὕλης, ὅπως τό μαλλί, τό μετάξι, τά δέρματα, παράγεται μέ ζωικά ὀργανικά προτσές, ἐνῶ τό βαμβάκι, τό λινάρι κλπ. παράγονται μέ φυτικά ὀργανικά προτσές καί ὅτι ὡς τώρα ἡ καπιταλιστική παραγωγή δέν κατόρθωσε καί δέν θά κατορθώσει ποτέ νά ἐλέγχει τά προτσές αὐτά, ὅπως ἐλέγχει τά καθαρά μηχανικά ἢ τά ἀνόργανα χημικά προτσές. Ἐνμέρει ἀκριβαίνει ἤδη ἡ πρώτη ὕλη, ὅπως τά δέρματα κλπ. καί ἄλλα ζωικά συστατικά, ἐπειδῆ ὁ ἀνούσιος νόμος τῆς γαιοπροσόδου μέ τήν πρόοδο τοῦ πολιτισμοῦ ἀνεβάζει τήν ἀξία αὐτῶν τῶν προϊόντων. Ὅσον ἀφορᾷ τό κάρβουνο καί τά μέταλλα (μαζί μέ τό ξύλο), μέ τήν πρόοδο τῆς παραγωγῆς ἔχουν φτηνῆναι πάρα πολύ, ὥστόσο μέ τήν ἐξάντληση τῶν ὀρυχείων τό φθίνασμα τους θά γίνεται ἐπίσης δυσκολότερο κλπ.

{ Ἄν γιά τήν πρόσοδο ἀπό σιτάρι καί ἀπό ὀρυχεῖα μπορεῖ νά εἰπωθεῖ ὅτι δέν κάνει πιό ἀκριβή τήν ἀξία τοῦ προϊόντος (ἀλλά μόνο τήν ἀγοραία τιμή του), ὅτι ἀντίθετα εἶναι ἔκφραση τῆς ἀξίας του (τό περίσσευμα τῆς ἀξίας του πάνω ἀπό τήν τιμή παραγωγῆς), τότε δέν ὑπάρχει ἀντίθετα ἀμφιβολία ὅτι ἡ πρόσοδος ἀπό ζῶα, ἡ πρόσοδος ἀπό σπίτια κλπ. δέν εἶναι ἀποτέλεσμα, ἀλλά αἰτία τῆς ἀνερχόμενης ἀξίας αὐτῶν τῶν πραγμάτων. }

Ἐπιβραδύνεται τό φθίνασμα τῶν πρώτων ὑλῶν, τῶν βοηθητικῶν ὑλικῶν κλπ., δέν ἀναιρεῖται ὅμως ἡ αὐξανόμενη ἀξία αὐτοῦ τοῦ μέρους τοῦ κεφαλαίου. Ἐξουδετερώνεται ὡς τόν βαθμό πού προκαλεῖ τήν πτώση τοῦ κέρδους.

* (Ἄν αὔριο τό βαμβάκι γινόταν 10 φορές πιό φτηνό, τότε ἡ νηματουργία θά προχωροῦσε μεθαύριο ἀκόμα πιό γρήγορα) ^[94][1105]. — Ἡ ὑποσημείωση εἶναι τοῦ Μάρξ. — Σημ. μετ.

{“Έτσι τελειώσαμε μ’ αυτές τις άνοησίες.”} [1105]

[1105] {Κατά τήν εξέταση του κέρδους, ή υπεραξία προϋποτίθεται δοσμένη. Παίρνονται υπόψη μόνο οι αλλαγές στό σταθερό κεφάλαιο ως προς τήν επίδρασή τους στό ποσοστό του κέρδους. Πρόκειται μόνο για έναν από τους τρόπους μέ τους οποίους ή υπεραξία επηρεάζει άμεσα τό σταθερό κεφάλαιο, λ.χ. μέ τήν απόλυτη πρόσθετη εργασία, μέ τήν παράταση τής εργάσιμης ήμέρας, χάρη στην οποία μικραίνει τό μερίδιο του σταθερού κεφαλαίου στην αξία [του προϊόντος]. ‘Η σχετική πρόσθετη εργασία — στην περίπτωση όπου μένει αμετάβλητη ή εργάσιμη ήμέρα (δέν παίρνεται υπόψη ή μεγαλύτερη έντατικοποίηση τής εργασίας) — μεγαλώνει τή σχέση τής αξίας του κέρδους προς τό συνολικό κεφάλαιο μέ τήν αύξηση τής ίδιας τής υπεραξίας. ‘Ο απόλυτος πρόσθετος χρόνος εργασίας μειώνει σχετικά τά έξοδα για τό σταθερό κεφάλαιο.}

[3. ‘Ο Σερμπυλιέ για τήν οργανική σύνθεση του κεφαλαίου και για τήν επίδρασή της στό ποσοστό του κέρδους.
‘Ο δικός του «νόμος τής ιδιοποίησης»]

[1106] [“Άς επιστρέψουμε στον Σερμπυλιέ:]

Οί τύποι (Formeln) πού προτείνει για τό ποσοστό του κέρδους, είναι είτε μαθηματικές εκφράσεις για τό κέρδος στη συνηθισμένη αντίληψη γι’ αυτό, χωρίς νά έμπεριέχουν κάποιον νόμο, είτε είναι άμεσα λαθεμένες, παρ’ όλον ότι ο Σερμπυλιέ έχει κάποια άοριστη ιδέα για τό ζήτημα, ή παρ’ όλον ότι τό πλησιάζει.

«Τό έμπορικό κέρδος ^[95] καθορίζεται από τήν αξία των προϊόντων, συγκρινόμενη μέ τά διάφορα στοιχεία του παραγωγικού κεφαλαίου» (σελ. 70).

{Στήν πραγματικότητα τό κέρδος είναι ή σχέση τής υπεραξίας του προϊόντος προς τήν αξία του προκαταβληθέντος συνολικού κεφαλαίου, ανεξάρτητα από τήν ποικιλία των στοιχείων του. ‘Η ίδια ή υπεραξία όμως καθορίζεται από τό μέγεθος και από τό ποσοστό τής αξιοποίησης του μεταβλητού κεφαλαίου. ‘Η δέ σχέση αυτής τής υπεραξίας προς τό συνολικό κεφάλαιο καθορίζεται μέ τή σειρά της από τή σχέση μεταβλητού και σταθερού κεφαλαίου, καθώς και από τήν αλλαγή στην αξία του σταθερού κεφαλαίου.}

«Τά δύο κύρια στοιχεία αυτού του καθορισμού είναι όλοφάνερα ή τιμή των πρώτων ύλων και τό μέγεθος του κονδυλίου για τά μέσα συντήρησης, πού είναι

ἀναγκαῖα γιά τήν ἐπεξεργασία τους. Ἡ οἰκονομική πρόοδος τῆς κοινωνίας ἐπιδρᾷ σέ ἀντίστροφη κατεύθυνση σ' αὐτά τα δύο στοιχεῖα καί ἔχει τήν τάση νά ἀκριβαίνει τίς πρῶτες ὕλες, γιὰτί αὐξάνει τήν ἀξία ὄλων τῶν προϊόντων τῆς ἐξορυκτικῆς βιομηχανίας¹⁹⁶¹, τῶν βιομηχανιῶν πού λειτουργοῦν πάνω σέ γῆ ξένης ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας καί σέ περιορισμένη ἔκταση» (σελ. 70).

Ἀντίθετα, μειώνεται (σχετικά) τό κονδύλι γιά τά μέσα συντήρησης, ἓνα ζήτημα στό ὁποῖο θά ἐπανέλθουμε παρακάτω.

«Ἄν ἀπό τή συνολική ἀξία τῶν προϊόντων ἀφαιρεθεῖ τό σύνολο τοῦ κεφαλαίου πού καταναλώθηκε γιά τήν ἀπόκτησή τους, θά βρεθεῖ τό συνολικό ποσό τῶν κερδῶν κατά τή διάρκεια ἑνός καθορισμένου χρονικοῦ διαστήματος. Ἡ συνολική ἀξία τῶν προϊόντων αὐξάνει στήν ἴδια ἀναλογία πού αὐξάνει τό κεφάλαιο πού χρησιμοποιήθηκε καί ὄχι τό κεφάλαιο πού καταναλώθηκε. Γι' αὐτό τό ποσοστό τῶν κερδῶν ἢ ἡ σχέση τους πρὸς τό κεφάλαιο προκύπτει ἀπό τόν συνδυασμό δυό ἄλλων σχέσεων, συγκεκριμένα ἀπό τή σχέση ἀνάμεσα στό κεφάλαιο πού χρησιμοποιήθηκε καί στό κεφάλαιο πού καταναλώθηκε καί ἀπό τή σχέση ἀνάμεσα στό καταναλωμένο κεφάλαιο καί στό προϊόν» (στό ἴδιο, σελ. 70).

Ὁ Σερμπυλιέ λέει πρῶτα σωστά ὅτι τό κέρδος <καθορίζεται>* ἀπό τήν ἀξία τοῦ προϊόντος σέ σχέση μέ «τά διάφορα στοιχεῖα» τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου. Ἐαφνικά καταφεύγει στό ἴδιο τό προϊόν, στή μάζα τοῦ προϊόντος. Ἔλα ὅμως πού ἡ μάζα τοῦ προϊόντος μπορεῖ νά αὐξηθεῖ, χωρίς νά αὐξηθεῖ ἡ ἀξία αὐτῆς τῆς μάζας. Δεύτερο, τή μάζα τοῦ προϊόντος, μπορεῖ τό πολύ-πολύ νά τή συγκρίνει κανείς, ὅπως κάνει ὁ Ράμσαιη, μέ τή μάζα ἐκείνων τῶν προϊόντων ἀπό τά ὁποῖα ἀποτελοῦνταν τό καταναλωμένο καί τό μή καταναλωμένο κεφάλαιο, ἂν τό συνολικό ἐθνικό προϊόν συγκρινόταν μέ τά δαπανημένα σέ εἶδος συστατικά μέρη του.** Ὅμως γιά τό κεφάλαιο στήν κάθε ξεχωριστή σφαῖρα παραγωγῆς ἢ μορφή τοῦ προϊόντος εἶναι διαφορετική ἀπό τά συστατικά του μέρη (ἀκόμα καί σέ κείνους τούς κλάδους παραγωγῆς, ὅπως γίνεται στή γεωργία κλπ., στούς ὁποίους ἓνα μέρος τοῦ προϊόντος σέ εἶδος ἀποτελεῖ ἓνα στοιχεῖο παραγωγῆς τοῦ προϊόντος αὐτοῦ). Γιὰτί ὁ Σερμπυλιέ φτάνει σ' αὐτή τήν ὑπεκφυγή (faux-fuyant); Γιὰτί, παρά τήν ὑπόψια του ὅτι τό ἀποφασιστικό γιά τό ποσοστό τοῦ κέρδους εἶναι ἡ ὀργανική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου, δέν ἔχει χρησιμοποιήσει ἀπολύτως καθόλου τήν ἀντίθεση τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου πρὸς τό ἄλλο συστατικό μέρος τοῦ κεφαλαίου, γιά νά ἐξηγήσει τήν ὑπεραξία, πού δέν τήν ἔχει καθόλου ἐξηγήσει, ὅπως δέν ἔχει ἐξηγήσει καί τήν ἴδια τήν ἀξία.

* Στό χειρόγραφο ἀκολουθεῖ ἐδῶ μιά δυσανάγνωστη λέξη.

** Βλέπε σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 376/377

Δέν ἔδειξε ἀπό ποῦ προέρχεται ἡ ὑπεραξία καί γι' αὐτό καταφεύγει στό πρόσθετο προϊόν, δηλαδή στήν ἀξία χρήσης.

Παρ' ὅλον ὅτι κάθε ὑπεραξία παρασταίνεται μέ ἓνα πρόσθετο προϊόν, τό πρόσθετο προϊόν αὐτό καθεαυτό ὅμως δέν παρασταίνει ὑπεραξία. (Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ἓνα προϊόν δέν θά περιεῖχε καθόλου ὑπεραξία, στήν περίπτωση λ.χ. πού ἓνας ἀγρότης θά εἶχε δικό του ἐργαλεῖο (καί ἐπιπλέον δική του γῆ) καί θά ἐργαζόταν ἀκριβῶς τόσον μόνο χρόνο, ὅσον ἐργάζεται ἓνας μισθωτός ἐργάτης γιά νά ἀντικαταστήσει τόν μισθό του, λ.χ. 6 ὥρες. Ἄν ἡ χρονιά ἦταν καλή, τότε ὁ ἀγρότης θά παρήγε, ἄς πούμε, διπλάσιο προϊόν. Θά παρήγε ὅμως τήν ἴδια ἀξία. Ἐπομένως δέν θά ὑπῆρχε ὑπεραξία, παρά τό γεγονός ὅτι θά ὑπῆρχε πρόσθετο προϊόν)*. Αὐτό καθεαυτό ἦταν ἤδη λάθος τό ὅτι τό μεταβλητό κεφάλαιο ὁ Σερμπυλιέ τό παράσταине μέ τήν «παθητική» καί ἀπλῶς τήν ὑλική μορφή τοῦ κονδυλίου γιά τά μέσα συντήρησης, δηλαδή μέ τή μορφή τῆς ἀξίας χρήσης, πού παίρνει τό μεταβλητό κεφάλαιο στά χέρια τοῦ ἐργάτη. Ἄν, ἀντίθετα, τό ἔπαιρνε μέ τή μορφή, μέ τήν ὁποία παρασταίνεται πραγματικά, δηλαδή μέ τή μορφή τοῦ χρήματος (πού εἶναι ἡ μορφή ὑπαρξης τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας, δηλαδή ἄν τό ἔπαιρνε σάν μιά καθορισμένη ποσότητα κοινωνικοῦ χρόνου ἐργασίας σάν τέτιου), τότε γιά τόν καπιταλιστή τό μεταβλητό κεφάλαιο θά ἀναγόταν στήν ἐργασία μέ τήν ὁποία τό ἀνταλλάσσει (καί μ' αὐτή τήν ἀνταλλαγῆ ἀντικειμενοποιημένης ἐργασίας μέ ζωντανή ἐργασία θά προκαλοῦνταν κίνηση στό μεταβλητό κεφάλαιο καί θά αὐξανόταν). Σάν ἐργασία καί ὄχι σάν κονδύλι γιά τά μέσα συντήρησης τό μεταβλητό κεφάλαιο γίνεται στοιχεῖο τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου. Ἀντίθετα, τό κονδύλι γιά τά μέσα συντήρησης εἶναι ἡ ἀξία χρήσης, ἡ ὑλική ὑπαρξη τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου, μέ τήν ὁποία πραγματοποιεῖται γιά τόν ἐργάτη σάν εισόδημά του. Ἔτσι μέ τή μορφή τοῦ κονδυλίου γιά τά μέσα συντήρησης τό μεταβλητό κεφάλαιο εἶναι ἀπόλυτα ἓνα τόσο «παθητικό» στοιχεῖο, ὅπως εἶναι καί τά δύο ἄλλα μέρη τοῦ κεφαλαίου, τά ὁποία ὁ Σερμπυλιέ τά ὀνομάζει παθητικά**.

Ἡ ἴδια λαθεμένη ἀντίληψη ἐμποδίζει τόν Σερμπυλιέ νά ἐξηγήσει, ἀπό τή σχέση αὐτοῦ τοῦ ἐνεργοῦ στοιχείου πρὸς τό παθητικό, τό ποσοστό τοῦ κέρδους καί τήν πτώση τοῦ τελευταίου στήν πορεία τῆς προό-

* Ἡ μετάφραση ὅλης τῆς παραγράφου πού βρίσκεται μέσα στίς παρενθέσεις ἔγινε πιο ἐλεύθερα, γιά ν' ἀποδοθεῖ καλύτερα τό νόημά της. — Σημ. μετ.

** [1110] στή σελ. 59 ὁ Σερμπυλιέ ὀνομάζει τίς πρώτες ὕλες, τίς μηχανές κλπ. «τά δύο παθητικά στοιχεῖα τοῦ κεφαλαίου», σέ ἀντίθεση μέ τό κονδύλι γιά τά μέσα συντήρησης¹⁷¹ [1110]. — Ἡ ὑποσημείωση εἶναι τοῦ Μάρξ. — Σημ. μετ.

δου τῆς κοινωνίας. Πράγματι δέν καταλήγει σέ κανένα ἄλλο συμπέρασμα, ἐκτός ἀπό τό συμπέρασμα ὅτι τό κονδύλι γιά τά μέσα συντήρησης [1107] μειώνεται σάν ἀποτέλεσμα τῆς ἀνάπτυξης τῆς παραγωγικῆς δύναμης, ἐνῶ αὐξάνει ὁ ἐργατικός πληθυσμός, δηλαδή σάν ἀποτέλεσμα τοῦ πλεονάζοντος πληθυσμοῦ ὁ μισθός του συμπιέζεται κάτω ἀπό τήν ἀξία του. Ὁ Σερμπυλιέ δέν ἐξηγεῖ ἀπολύτως τίποτα ἔχοντας σάν βάση τήν ἀνταλλαγή ἀξιών — δηλαδή πάνω στή βάση ἐπίσης τῆς πληρωμῆς τῆς ἐργατικῆς δύναμης στήν ἀξία της — καί ἔτσι τό κέρδος παρουσιάζεται στήν πράξη (παρ' ὄλον ὅτι δέν τό λέει αὐτό) σάν ἀφαίρεση ἀπό τόν μισθό ἐργασίας, πού εἶναι ἀλήθεια ὅτι πού καί πού τό πραγματικό κέρδος μπορεῖ νά περιλαβαίνει μιὰ τέτια ἀφαίρεση, ἡ ὁποία ὅμως δέν μπορεῖ ποτέ νά ἐξηγήσει τήν κατηγορία τοῦ κέρδους.

Ἄς ἀναγάγουμε πρῶτα τήν πρώτη θέση στή σωστή ἔκφρασή της.

« Ἡ ἀξία τοῦ συνολικοῦ προϊόντος ὕστερα ἀπό τήν ἀφαίρεση τῆς ἀξίας τοῦ συνολικοῦ ποσοῦ τοῦ κεφαλαίου πού καταναλώθηκε γιά τήν ἀπόκτησή του» (παραγωγή) «μᾶς δίνει τό συνολικό ποσό τοῦ κέρδους κατά τή διάρκεια ἐνός καθορισμένου χρονικοῦ διαστήματος.»

Αὐτή εἶναι ἡ πρώτη συνηθισμένη μορφή μέ τήν ὁποία παρασταίνεται, ἐμφανίζεται τό κέρδος, ἀκόμα καί στή συνείδηση τοῦ καπιταλιστή. Μ' ἄλλα λόγια: Τό κέρδος εἶναι τό περίσσευμα σέ ἀξία τοῦ προϊόντος κατά τή διάρκεια ἐνός καθορισμένου χρονικοῦ διαστήματος, πάνω ἀπό τήν ἀξία τοῦ κεφαλαίου πού καταναλώθηκε. Ἡ τό περίσσευμα τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος πάνω ἀπό τήν τιμή κόστους τοῦ προϊόντος. Ἀκόμα καί τό «καθορισμένο χρονικό διάστημα» παρουσιάζεται γιά τόν Σερμπυλιέ σάν τή μύγα μέσ' στό γάλα, ἐφόσον δέν ἐξέθεσε τό προτσές κυκλοφορίας τοῦ κεφαλαίου. Ἐτσι ἡ πρώτη φράση τοῦ Σερμπυλιέ δέν εἶναι παρά ὁ συνηθισμένος ὀρισμός τοῦ κέρδους, ἡ ἄμεση μορφή μέ τήν ὁποία ἐμφανίζεται.

Ἡ δεύτερη θέση .

« Ἡ συνολική ἀξία τῶν προϊόντων αὐξάνει στήν ἴδια ἀναλογία πού αὐξάνει τό κεφάλαιο πού χρησιμοποιήθηκε καί ὄχι τό κεφάλαιο πού καταναλώθηκε.»

Τό ἴδιο πάλι μέ ἄλλα λόγια. Ἐπομένως

« ἡ ἀξία τοῦ συνολικοῦ ποσοῦ τοῦ προϊόντος αὐξάνει στήν ἴδια ἀναλογία πού αὐξάνει τό προκαταβλημένο κεφάλαιο» (whether consumed or not *).

Μέ τόν τρόπο αὐτό θέλει νά περάσει μέ πονηριά τήν πέρα γιά πέρα

* Ἀδιάφορο ἂν ἔχει καταναλωθεῖ ἢ ὄχι.

αναπόδεικτη και στην άμεση διατύπωσή της λαθεμένη θέση (γιατί προϋποθέτει ήδη την ισοπέδωση, στο γενικό ποσοστό του κέρδους) ότι τό μέγεθος του κέρδους εξαρτιέται από τό μέγεθος του χρησιμοποιηθέντος κεφαλαίου. Έτσι γίνεται προσπάθεια νά περάσει μιά φαινομενική συνάρτηση (Kausalneyus) ότι τάχα «ή συνολική αξία τών προϊόντων αύξάνει στην ίδια αναλογία πού αύξάνει τό κεφάλαιο πού χρησιμοποιήθηκε και όχι τό κεφάλαιο πού καταναλώθηκε».

Άς πάρουμε τή θέση αυτή και στις δύο διατυπώσεις της, έτσι όπως δίνεται από τόν Σερμπυλιέ και έτσι όπως θά έπρεπε νά είχε διατυπωθεί. Σέ συνάρτηση μέ τά συμφραζόμενα και σύμφωνα μέ τόν σκοπό, γιά τόν όποιο πρόκειται νά χρησιμεύσει σάν ενδιάμεσος κρίκος, έπρεπε νά είχε διατυπωθεί ως εξής: «Η αξία του συνολικού ποσού τών προϊόντων αύξάνει στην ίδια αναλογία πού αύξάνει τό κεφάλαιο πού χρησιμοποιήθηκε και όχι μέ τό κεφάλαιο πού καταναλώθηκε». Είναι φανερό ότι έδω γίνεται ή πονηρή προσπάθεια νά εξηγηθεί ή υπεραξία μέ τό ότι τό περίσσευμα τής αξίας του προϊόντος τό δημιουργεί τάχα τό περίσσευμα του κεφαλαίου πού χρησιμοποιήθηκε πάνω από τό κεφάλαιο πού καταναλώθηκε. Τό κεφάλαιο πού δέν καταναλώθηκε (οί μηχανές κλπ.) όμως διατηρεί τήν αξία του (γιατί, όταν γίνεται λόγος γιά κεφάλαιο πού δέν καταναλώθηκε, θά πει ότι ή αξία του δέν έχει καταναλωθεί), διατηρεί ύστερα από τήν αποπεράτωση του προτσές παραγωγής τήν ίδια αξία, πού είχε προτου αρχίσει τό προτσές αυτό. Αν έχει σημειωθεί μιά αξιακή αλλαγή, ή αλλαγή αυτή μπορεί νά έχει σημειωθεί στό μέρος μόνο εκείνο του κεφαλαίου, πού έχει καταναλωθεί και πού γι' αυτό μπήκε στό προτσές αξιοποίησης. Πράγματι είναι λαθεμένη ή αντιμετώπιση του ζητήματος γιά τήν εξήγηση του κέρδους από τόν Σερμπυλιέ ακόμα και μέ τήν έννοια κατά τήν όποία από ένα κεφάλαιο, από τό όποιο τό $\frac{1}{3}$ λ.χ. δέν έχει καταναλωθεί στην παραγωγή, ένω έχουν καταναλωθεί τά $\frac{2}{3}$ μέ ίδιο τό ποσοστό εκμετάλλευσης τής εργασίας (και χωρίς νά παίρνεται υπόψη ή εξίσωση του ποσοστού του κέρδους), δίνεται όπωςδήποτε ένα μεγαλύτερο κέρδος από ένα κεφάλαιο από τό όποιο τά $\frac{2}{3}$ δέν έχουν καταναλωθεί, ένω έχει καταναλωθεί τό $\frac{1}{3}$. Αυτό, γιατί τό τελευταίο κεφάλαιο περιέχει ολοφάνερα περισσότερες μηχανές κλπ. καθώς και άλλο σταθερό κεφάλαιο, ένω τό πρώτο περιέχει λιγότερο από τό στοιχείο αυτό και θέτει σέ κίνηση περισσότερη ζωντανή εργασία, επομένως και περισσότερη πρόσθετη εργασία.

Άν πάρουμε όμως τή διατύπωση πού δίνει ο ίδιος ο Σερμπυλιέ στή θέση του, πρώτα δέν τόν ωφελεί σέ τίποτα, επειδή ή μάζα τών προϊόντων ή ή μάζα τών αξιών χρήσης σάν τέτια δέν είναι καθόλου καθορι-

στική ούτε για τήν αξία, ούτε για τήν υπεραξία, ούτε για τό κέρδος. Τί κρύβεται όμως πίσω από όλα αυτά; Ένα μέρος του σταθερού κεφαλαίου πού αποτελείται από μηχανές κλπ. μπαίνει στο προτσές εργασίας, χωρίς νά μπαίνει στο προτσές αξιοποίησης, καί κατά τά άλλα συμβάλλει στην αύξηση τής μάζας τών προϊόντων, χωρίς νά προσθέτει κάτι στην αξία τους. (Γιατί στο μέτρο πού μέ τή φθορά του προσθέτει αξία στο προϊόν, ανήκει τό ίδιο στο κεφάλαιο πού καταναλώθηκε καί όχι στο κεφάλαιο πού χρησιμοποιήθηκε σέ διάκριση από τό καταναλωμένο.) Αυτό όμως τό μή καταναλωμένο μέρος του σταθερού κεφαλαίου, αυτό καθεαυτό δέν δημιουργεί αύξηση τής μάζας τών προϊόντων. Συμβάλλει ώστε σ' ένα δοσμένο χρονικό διάστημα νά δημιουργείται ένα μεγαλύτερο προϊόν. Έπομένως, αν δροῦσε τόσο μόνο χρονικό διάστημα, όσο περιέχεται στο κονδύλι για τά μέσα συντήρησης (аррoвισиoнпeмeнт), τότε ή μάζα του προϊόντος θά ἔμενε ίδια. Αυτό λοιπόν πού δημιουργεί τό περίσσευμα του προϊόντος είναι μιά ἀλλαγή πού συντελείται σ' αυτό τό μέρος του καταναλωμένου κεφαλαίου καί όχι τό περίσσευμα του κεφαλαίου, τό όποιο χρησιμοποιήθηκε πάνω από τό κεφάλαιο πού καταναλώθηκε, μέ τήν προϋπόθεση ότι δέν πρόκειται για κλάδους τής βιομηχανίας, στους όποιους ή μάζα του προϊόντος είναι ή μπορεί νά είναι ανεξάρτητη από τή μάζα του δαπανημένου κεφαλαίου, όπως γίνεται στή γεωργία, καί στους όποιους ή παραγωγικότητα τής εργασίας ἐξαρτιέται ἐνμέρει από τίς μή ἐλεγχόμενες φυσικές συνθήκες.

Αν αντίθετα ό Σερμπυλιέ ἐξετάζει τό σταθερό κεφάλαιο, ἀδιάφορο αν ἔχει καταναλωθεί ή όχι, σαν ανεξάρτητο από τόν χρόνο εργασίας, ανεξάρτητο από τήν ἀλλαγή πού συντελείται στο μεταβλητό κεφάλαιο στο προτσές αξιοποίησης, τότε μπορεί ἐξίσου νά πει: «Ή συνολική αξία [1108] τών προϊόντων» (τουλάχιστον στην βιομηχανία τής μανουφακτούρας) «αὐξάνει όπως αὐξάνει τό μέρος του καταναλωμένου κεφαλαίου πού αποτελείται από πρώτη ὕλη.» Αυτό, ἐπειδή ή αύξηση από φυσική ἀποψη ταυτίζεται μέ τήν αύξηση αὐτοῦ του μέρους του κεφαλαίου. Από τήν ἄλλη μεριά, στή γεωργία (τό ίδιο καί στην ἐξορυκτική βιομηχανία), όταν ή γῆ είναι πίο εὐφορη, μπορεί ή μάζα του προϊόντος ἐκεῖ όπου χρησιμοποιεῖται λίγο μή καταναλωνόμενο κεφάλαιο (δηλαδή σταθερό κεφάλαιο) καί σχετικά πολύ καταναλωνόμενο κεφάλαιο (λ.χ. μισθός εργασίας), ή μάζα τών προϊόντων μπορεί νά είναι πολύ μεγαλύτερη ἀπ' ό,τι στην πίο προοδευμένη χώρα, στην όποια είναι ἀπείρως μεγαλύτερη ή σχέση του χρησιμοποιούμενου κεφαλαίου προς τό καταναλωνόμενο.

Ἐπομένως, ἡ δεύτερη φάση ἀνάγεται σέ μιὰ προσπάθεια τοῦ Σερμπυλιέ νά λαθροεξηγήσει μέ πονηριά τήν ὑπεραξία (τήν ἀναγκαία βάση τοῦ κέρδους).

Τρίτη θέση.

«Τό ποσοστό τῶν κερδῶν ἢ ἡ σχέση τους πρὸς τό κεφάλαιο προκύπτει ἀπό τόν συνδυασμό δυό ἄλλων σχέσεων, συγκεκριμένα ἀπό τή σχέση ἀνάμεσα στό κεφάλαιο πού χρησιμοποιήθηκε καί στό κεφάλαιο πού καταναλώθηκε καί ἀπό τή σχέση ἀνάμεσα στό καταναλωμένο κεφάλαιο καί στό προϊόν» (σελ. 70).

Προηγούμενα ἐπρόκειτο νά ἐξηγηθεῖ τό κέρδος. Δέν προέκυψε ὅμως τίποτα, ἐκτός ἀπό τόν ὀρισμό του, πού ἐκφράζει μόνο τόν τρόπο τῆς ἐμφάνισής του, τό γεγονός ὅτι τό κέρδος εἶναι ἴσο μέ τό περίσσευμα τῆς ἀξίας τοῦ συνολικοῦ προϊόντος πάνω ἀπό τήν τιμή κόστους τοῦ προϊόντος ἢ πάνω ἀπό τήν ἀξία τοῦ καταναλωθέντος κεφαλαίου, δηλαδή ὁ ἀπλοϊκός (vulgar) ὀρισμός τοῦ κέρδους.

Τώρα πρόκειται νά ἐξηγηθεῖ τό ποσοστό τοῦ κέρδους. Ὡστόσο πάλι δέν βγαίνει τίποτα, ἐκτός ἀπό τόν ἀπλοϊκό ὀρισμό. Τό ποσοστό τοῦ κέρδους εἶναι ἴσο μέ τή σχέση τοῦ κέρδους πρὸς τό συνολικό κεφάλαιο ἢ πάλι, πράγμα πού εἶναι τό ἴδιο, εἶναι ἴσο μέ τή σχέση τοῦ περισσεύματος τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος πάνω ἀπό τήν τιμή κόστους του πρὸς τό συνολικό κεφάλαιο πού ἔχει προκαταβληθεῖ στήν παραγωγή. Ἡ στραβή ἀντίληψη καί ἡ ἀδέξια ἐφαρμογή τῆς σχεδόν σωστῆς διάκρισης ἀνάμεσα στά στοιχεῖα τοῦ κεφαλαίου καί ἡ προαίσθηση ὅτι τό κέρδος καί τό ποσοστό τοῦ κέρδους ἐξαρτώνται ἀκριβῶς ἀπό τή σχέση ἀνάμεσα σ' αὐτά τά στοιχεῖα, ὀδηγεῖ μόνο στήν ἐπανάληψη μέ πῖο δογματική μορφή τῶν γενικά γνωστῶν φράσεων, μέ τίς ὁποῖες διαπιστώνεται στήν πράξη μόνο ἡ ὑπαρξη τοῦ κέρδους καί τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους, χωρίς ὅμως νά ἔχει εἰπωθεῖ τίποτα γιά τήν οὐσία τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους.

Ἡ ὑπόθεση δέν καλυτερεύει ἀπό τό γεγονός ὅτι ὁ Σερμπυλιέ ἐκφράζει ἀλγεβρικά τίς δογματικές διατυπώσεις:

«Ἄς πούμε ὅτι κατά τή διάρκεια μιᾶς δοσμένης περιόδου τό συνολικό προϊόν εἶναι = P , τό κεφάλαιο πού χρησιμοποιήθηκε = C , τό κέρδος = π , ἡ σχέση τοῦ κέρδους πρὸς τό κεφάλαιο (ποσοστό) = r , τό κεφάλαιο πού καταναλώθηκε = c Ἐπομένως $P - c = \pi$, $r = \frac{\pi}{C}$, ἐπομένως $Cr = \pi$. Ἐπομένως

$P - c = Cr$. Ἐπομένως $r = \frac{P - c}{C}$ » (σελ. 70, ὑποσημείωση 1)*.

* Ἡ χρησιμοποίηση τοῦ ἑλληνικοῦ π μέ γράμματα τοῦ λατινικοῦ ἀλφαβήτου γίνεται ἀπό τόν ἴδιο τόν Σερμπυλιέ. — Στμ. μετ.

Πράγμα πού δέν σημαίνει, παρά μόνο ὅτι τό ποσοστό τοῦ κέρδους εἶναι ἴσο μέ τή σχέση τοῦ κέρδους πρός τό κεφάλαιο, τό δέ κέρδος εἶναι ἴσο μέ τό περίσσευμα τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος πάνω ἀπό τήν τιμή κόστους του.

Γενικά, αὐτό πού φαντάζεται ὁ Σερμπυλιέ μέ τό καταναλωμένο καί τό μή καταναλωμένο κεφάλαιό του, εἶναι ἡ διαφορά ἀνάμεσα στό πάγιο καί στό κυκλοφοροῦν κεφάλαιο, ἀντί νά ἐμμείνει στή διαπιστωμένη ἀπό τόν ἴδιο διαφορά στό κεφάλαιο πού προκύπτει ἀπό τό προτσές παραγωγῆς του καί πού διαφέρει ἀπό τήν πρώτη. Ἡ ὑπεραξία προυποτίθεται ἤδη ὅτι ὑπάρχει πρὶν ἀπό τήν κυκλοφορία. Καί ὅσο κι ἂν θίγουν τό ποσοστό τοῦ κέρδους οἱ διαφορές πού προκύπτουν ἀπό τήν κυκλοφορία, δέν ἔχουν καμιά δουλιὰ μέ τήν προέλευση τοῦ κέρδους.

«Τό παραγωγικό κεφάλαιο ἀποτελεῖται ἀπό ἕνα καταναλώσιμο μέρος καί ἀπό ἕνα μή καταναλώσιμο μέρος. Ὅσο περισσότερο αὐξάνουν ὁ πλοῦτος καί ὁ πληθυσμός, τόσο περισσότερο ἔχει τήν τάση νά αὐξάνει τό καταναλώσιμο μέρος, ἐπειδή οἱ ἐξορυκτικές βιομηχανίες ἀπαιτοῦν ἕνα διαρκῶς αὐξανόμενο μέρος ἐργασίας. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἡ ἴδια πρόοδος [χάρη σέ ἕναν πληρέστερο καταμερισμό τῶν ἐργασιῶν καί χάρη στή χρησιμοποίηση μηχανῶν]* αὐξάνει τή μάζα τοῦ χρησιμοποιηθέντος κεφαλαίου σέ πολύ μεγαλύτερη ἀναλογία ἀπ' ὅ,τι τή μάζα τοῦ καταναλωμένου κεφαλαίου. Ἔτσι, παρ' ὅλον ὅτι ἔχει τήν τάση νά αὐξάνει ἡ συνολική μάζα τοῦ καταναλωμένου κεφαλαίου, τό πρῶτο ἀποτέλεσμα ἐξουδετερώνεται, ἐπειδή ἡ μάζα τοῦ προϊόντος αὐξάνει μέ ἀκόμα πιό γρήγορη πρόοδο, ἡ δέ συνολική μάζα τῶν κερδῶν πρέπει νά θεωρεῖται ὅτι αὐξάνεται τουλάχιστον σέ ἐξίσου μεγάλη ἀναλογία μέ τή συνολική μάζα τοῦ χρησιμοποιηθέντος κεφαλαίου» (σελ. 71). «Αὐξάνει ἡ μάζα τῶν κερδῶν καί ὄχι τό ποσοστό τους, πού ἀποτελεῖ τή σχέση αὐτῆς τῆς μάζας πρός τό χρησι-

μοποιηθέν κεφάλαιο, $r = \frac{P-c}{C}$. Εἶναι κατάδηλο ὅτι $P-c$ ἢ ὅτι τό κέρδος, μιά

καί $P-c = \pi$, μπορεῖ νά αὐξάνει, παρ' ὅλον ὅτι τό r πέφτει, ὅταν τό C αὐξάνει γρηγορότερα ἀπό τό $P-c$ » (σελ. 71, ὑποσημείωση).

Ἐδῶ ἔχει προσεγγιστεῖ σχεδόν ἀκόμα ἡ αἰτία τῆς πτώσης τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους. Ὑστερα ὅμως ἀπό τίς στραβές ἀντιλήψεις πού προηγήθηκαν, μπορεῖ αὐτό νά ὀδηγήσει μόνο σέ σύγχυση καί σέ αὐτοαναϊρούμενες ἀντιφάσεις. Πρῶτα, αὐξάνει ἡ μάζα τοῦ κεφαλαίου πού καταναλώθηκε, ἡ μάζα ὅμως τῶν προϊόντων αὐξάνει ἀκόμα πιό γρήγορα, (ἐδῶ δηλαδή τό περίσσευμα τῆς ἀξίας τῶν προϊόντων πάνω ἀπό

* Οἱ λέξεις μέσα στίς ἀγκύλες ὑπάρχουν στή γαλλική ἀπόδοση, μέ τήν παρατήρηση ὅτι οἱ λέξεις αὐτές δέν ἔχουν μεταφραστεῖ ἀπό τόν Μάρξ. — Σημ. μετ.

τήν τιμή κόστους τους), ἐπειδὴ ἡ μάζα τῶν προϊόντων αὐξάνει στήν ἴδια ἀναλογία μέ τό κεφάλαιο πού χρησιμοποιήθηκε, καί τό κεφάλαιο αὐτό αὐξάνει γρηγορότερα ἀπό τό κεφάλαιο πού καταναλώθηκε. Πουθενά ὅμως δέν λέγεται, γιατί τό πάγιο κεφάλαιο αὐξάνει γρηγορότερα ἀπό τή μάζα λ.χ. τῶν πρώτων ὑλῶν. Ἄς τό ἀφήσουμε ὅμως αὐτό. Ἡ μάζα τοῦ κέρδους αὐξάνει στήν ἴδια ἀναλογία μέ τό κεφάλαιο πού χρησιμοποιήθηκε, μέ τό συνολικό κεφάλαιο, καί ὅμως [1109] τό ποσοστό τοῦ κέρδους ὀφείλει νά πέσει, ἐπειδὴ τό συνολικό κεφάλαιο αὐξάνει πιά γρήγορα ἀπό τή μάζα τῶν προϊόντων ἢ, πιά σωστά, ἀπό τή μάζα τοῦ κέρδους.

Πρῶτα, [λέει ὁ Σερμπυλιέ]*, αὐξάνει ἡ μάζα τοῦ κέρδους τουλάχιστον στήν ἴδια ἀναλογία μέ «τό συνολικό κεφάλαιο πού χρησιμοποιήθηκε» καί μετά πέφτει τό ποσοστό τοῦ κέρδους, ἐπειδὴ τό συνολικό ποσό τοῦ κεφαλαίου πού χρησιμοποιήθηκε αὐξάνει γρηγορότερα ἀπό τή μάζα τοῦ κέρδους. Πρῶτα αὐξάνει τό P-c «τουλάχιστον» στήν ἴδια ἀναλογία μέ τό C, καί μετά πέφτει τό $\frac{P-c}{C}$, ἐπειδὴ τό C αὐξάνει

ἀκόμα πιά γρήγορα ἀπό τό P-c, τό ὁποῖο αὐξάνει τουλάχιστον τόσο ὅσο τό C. Ἄν σβήσουμε ὅλη αὐτή τή σύγκυση, τότε μένει μόνο ἡ ταυτολο-

γία ὅτι τό $\frac{P-c}{C}$ μπορεῖ πάλι νά πέφτει, παρ' ὄλον ὅτι αὐξάνει τό P-c,

ὅτι δηλαδή τό ποσοστό τοῦ κέρδους μπορεῖ νά πέφτει, παρ' ὄλον ὅτι αὐξάνει τό κέρδος, ὅταν δηλαδή πέφτει τό ποσοστό. Ποσοστό-ὀνομάζεται μόνο ἡ σχέση τοῦ P-c πρὸς τό C, [καί ἡ σχέση αὐτή μικραίνει], ὅταν τό κεφάλαιο μεγαλώνει πιά γρήγορα ἀπό τή μάζα τοῦ κέρδους.

Καί τό ἐπιμύθιο ἀπ' ὅλα αὐτά: Τό ποσοστό τοῦ κέρδους μπορεῖ νά πέσει, δηλαδή μπορεῖ νά πέσει ἡ σχέση μιᾶς αὐξανόμενης μάζας τοῦ κέρδους πρὸς τό κεφάλαιο, ὅταν τό κεφάλαιο αὐξάνει γρηγορότερα ἀπό τή μάζα τοῦ κέρδους, ἢ ὅταν ἡ μάζα τοῦ κέρδους, παρά τήν ἀπόλυτη αὐξησή της, σχετικά μειώνεται σέ σύγκριση μέ τό κεφάλαιο. Δέν εἶναι παρά μόνο μιᾶ ἄλλη ἔκφραση γιά τήν πτώση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους. Καί δέν ἔχει ποτέ ἀμφισβητηθεῖ ἡ δυνατότητα αὐτοῦ τοῦ φαινομένου, οὔτε καί ἡ ὑπαρξή του. Τό μόνο, γιά τό ὁποῖο γινόταν λόγος σχετικά μ' αὐτό, ἦταν ὅτι πρέπει νά ἐξηγηθεῖ ἡ αἰτία ἀκριβῶς αὐτοῦ τοῦ φαινομένου, ὁ δέ Σερμπυλιέ τήν πτώση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους, τήν πτώση τῆς μάζας τοῦ κέρδους σέ σχέση μέ τό συνολικό κεφάλαιο,

* Οἱ λέξεις στίς ἀγκύλες ὑπάρχουν στή ρωσική μετάφραση. — Σημ. μετ.

τήν ἐξηγεῖ μέ τήν αὐξηση τῆς μάζας τοῦ κέρδους τουλάχιστον στήν ἴδια ἀναλογία μέ τήν αὐξηση τοῦ κεφαλαίου. Φαίνεται νά διαισθανόταν ὅτι ἡ μάζα τῆς χρησιμοποιούμενης ζωντανῆς ἐργασίας μειώνεται σχετικά, σέ σύγκριση μέ τή χρησιμοποιούμενη παρωχημένη ἐργασία, μολονότι αὐξάνει ἀπόλυτα, καί ὅτι γι' αὐτό πρέπει νά μειώνεται τό ποσοστό τοῦ κέρδους. Ἡ διαίσθηση αὐτή ὅμως δέν εἶναι ἐκεῖνο πού ἐπικρατεῖ. Ὅσο πιο κοντά βρίσκεται στό κατώφλι πού πρέπει νά περάσει, τόσο πιο στραβές γίνονται οἱ διατυπώσεις του, ὅταν δέν τό ἔχει περάσει πραγματικά τό κατώφλι, καί τόσο πιο μεγάλη ἡ αὐταπάτη ὅτι τό ἔχει περάσει.

Ἀντίθετα, εἶναι πολύ πετυχημένο αὐτό πού λέει γιά τήν ἐξίσωση τοῦ γενικοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους ^[98]. [1109]

[1109] «Ἵστερα ἀπό τήν ἀφαίρεση τῆς γαιοπροσόδου, τό ὑπόλοιπο τοῦ συνόλου τῶν κερδῶν, δηλαδή τοῦ περισσεύματος τῶν προϊόντων, πάνω ἀπό τό καταναλωμένο κεφάλαιο, μοιράζεται ἀνάμεσα στούς καπιταλιστές παραγωγούς ἀνάλογα μέ τό κεφάλαιο πού ἔχει χρησιμοποιήσει ὁ καθένας, ἐνῶ τό μερίδιο τῶν προϊόντων πού ἀντιστοιχεῖ στό καταναλωμένο κεφάλαιο καί πού προορίζεται νά τό ἀντικαταστήσει, μοιράζεται ἀνάλογα σέ κείνους πού τό ἔχουν πραγματικά καταναλώσει. Αὐτός ὁ διπλός νόμος τοῦ μοιράσματος πραγματοποιεῖται σάν ἀποτέλεσμα τοῦ συναγωνισμοῦ, πού ἔχει τήν τάση νά ἐξισώνει τά πλεονεκτήματα ὅλων τῶν κεφαλαίων πού χρησιμοποιοῦνται. Αὐτός ὁ διπλός νόμος τοῦ μοιράσματος καθορίζει σέ τελευταία ἀνάλυση τίς ἀντίστοιχες ἀξίες καί τιμές γιά τά διάφορα εἶδη τῶν προϊόντων» (σελ. 71, 72).

Αὐτό εἶναι πολύ καλό. Μόνο τό συμπέρασμα εἶναι λαθεμένο, ὅτι μέ τή διαμόρφωση αὐτή τοῦ γενικοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους καθορίζονται οἱ ἀξίες καί οἱ τιμές τῶν ἐμπορευμάτων (θά ἔπρεπε νά ἔχει πεί: οἱ τιμές παραγωγῆς). Ὁ καθορισμός τῆς ἀξίας εἶναι ἀντίθετα τό πρότερον (Prius), ἡ προϋπόθεση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους καί τῆς διαμόρφωσης τῶν τιμῶν παραγωγῆς. Πῶς θά μπορούσε γενικά μιά ὁποιαδήποτε διανομή τοῦ «συνόλου τῶν κερδῶν», δηλαδή τῆς ὑπεραξίας, [1110] πού ἡ ἴδια εἶναι μόνο ἓνα μέρος τῆς συνολικῆς ἀξίας τῶν ἐμπορευμάτων, νά καθορίζει αὐτό τό «σύνολο τῶν κερδῶν», δηλαδή τήν ὑπεραξία, δηλαδή τίς ἀξίες τῶν ἰδίων τῶν ἐμπορευμάτων; Ἡ ὑπόθεση εἶναι σωστή μόνον, ἐφόσον μέ τίς σχετικές ἀξίες τῶν ἐμπορευμάτων ἐννοοῦνται οἱ τιμές παραγωγῆς τους. Ὅλο τό λάθος τοῦ Σερμπυλιέ προκύπτει ἀπό τό γεγονός ὅτι δέν ἐξετάζει ἀνεξάρτητα τήν καταγωγή καί τοὺς νόμους τῆς ἀξίας καί τῆς ὑπεραξίας.

Κατά τά ἄλλα ἀντιλαμβάνεται ὡς ἓνα βαθμό σωστά τή σχέση ἀνάμεσα στή μισθωτή ἐργασία καί στό κεφάλαιο:

«Πρόσωπα, πού δέν ἔχουν ἀποκτήσει τίποτα μέ dévolution» (μέ νόμιμη παραχώρηση, μέ κληρονομιά κλπ.) «καί πού οὔτε ἔχουν κάτι νά δόσουν σάν ἀντάλλαγμα, παίρνουν τά ἀναγκαῖα μέσα πού χρειάζονται, προσφέροντας τήν ἐργασία τους στούς καπιταλιστές. Ἀποκτοῦν τό δικαίωμα νά πάρουν μόνο τά πράγματα πού τούς χορηγοῦνται σάν τιμή τῆς ἐργασίας, ὄχι ὅμως τό προϊόν αὐτῆς τῆς ἐργασίας, οὔτε τήν ἀξία πού ἔχουν προσθέσει ἐδῶ» (σελ. 55, 56). «Πουλώντας ὁ προλετάριος τήν ἐργασία του γιά μιά καθορισμένη ποσότητα μέσων συντήρησης, παραιτεῖται ἐντελῶς ἀπό κάθε δικαίωμα στά ἄλλα μέρη τοῦ κεφαλαίου. Ἡ ιδιότητα αὐτῶν τῶν προϊόντων μένει ἴδια μέ πρῖν. Δέν ἔχει καθόλου τροποποιηθεῖ μέ τήν πιο πάνω συμφωνία. Τά προϊόντα ἐξακολουθοῦν νά ἀνήκουν ἀποκλειστικά στόν καπιταλιστή πού ἔχει χορηγήσει τίς πρώτες ὕλες καί τά μέσα συντήρησης. Πρόκειται γιά μιά ἀναπόφευκτη συνέπεια τοῦ νόμου τῆς ἰδιοποίησης, ἡ θεμελιακή ἀρχή τοῦ ὁποίου ἦταν ἀντίθετα ἡ ἀποκλειστική ἰδιοποίηση ἀπό τόν κάθε ἐργάτη τῶν προϊόντων τῆς δουλιᾶς του» (σελ. 58).

Σύμφωνα μέ τόν Σερμπυλιέ αὐτή ἡ θεμελιακή ἀρχή λέει:

«Ὁ ἐργάτης ἔχει ἀποκλειστικό δικαίωμα νά πάρει τήν ἀξία τοῦ προϊόντος πού προκύπτει ἀπό τή δουλιά του» (σελ. 48).

Ὅπως ὁ νόμος τῶν ἐμπορευμάτων, σύμφωνα μέ τόν ὁποῖο τά ἐμπορεύματα σχηματίζουν ἰσοδύναμα καί ἀνταλλάσσονται μεταξύ τους ἀνάλογα μέ τήν ἀξία τους, δηλαδή ἀνάλογα μέ τόν περιεχόμενο σ' αὐτά χρόνο ἐργασίας, ἀντιστρέφεται ἔτσι ὥστε ἡ καπιταλιστική παραγωγή — καί μόνο πάνω στή βάση τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς εἶναι οὐσιαστικό γιά τό προϊόν νά παράγεται σάν ἐμπόρευμα — νά στηρίζεται ἀντίθετα στό ὅτι ἕνα μέρος τῆς ἐργασίας τό ἰδιοποιεῖται χωρίς ἀνταλλαγή, αὐτό τό γεγονός ὁ Σερμπυλιέ οὔτε τό καταλαβαίνει οὔτε τό ἐξηγεῖ. Διαισθάνεται μόνο ὅτι ἐδῶ γίνεται μιά ἀντιστροφή.

Αὐτός ὁ θεμελιακός νόμος τοῦ Σερμπυλιέ εἶναι ἕνα καθαρό πλάσμα φαντασίας. Πηγάζει ἀπό μιά ἐπίφαση τῆς κυκλοφορίας τῶν ἐμπορευμάτων. Τά ἐμπορεύματα ἀνταλλάσσονται ἀνάλογα μέ τήν ἀξία τους, δηλαδή ἀνάλογα μέ τήν περιεχόμενη σ' αὐτά ἐργασία. Τά ἄτομα ἀντικρίζονται μεταξύ τους μόνο σάν κάτοχοι ἐμπορευμάτων καί γι' αὐτό τό ἐμπόρευμα τῶν ἄλλων μποροῦν νά τό ἀποκτήσουν μόνο μέ τήν ἐκποίηση τοῦ δικοῦ τους ἐμπορεύματος. Γι' αὐτό φαίνεται σάν νά εἶχαν νά ἀνταλλάξουν μόνο τή δική τους ἐργασία, μιά καί ἡ ἀνταλλαγή ἐμπορευμάτων, πού περιέχουν ξένη ἐργασία, ἐφόσον αὐτά τά ἴδια δέν ἔχουν ἀποκτηθεῖ πάλι μέ ἀνταλλαγή τοῦ δικοῦ τους ἐμπορεύματος, προϋποθέτει ἄλλες σχέσεις ἀνάμεσα στούς ἀνθρώπους, ἀπό τίς σχέσεις ἀνάμεσα σέ κατόχους ἐμπορευμάτων, σχέσεις ἀγοραστῶν καί πωλητῶν. Στήν καπιταλιστική παραγωγή ἐξαφανίζεται αὐτή ἡ ἐπίφαση πού πα-

ρουσιάζεται στην επιφάνειά της. Αυτό όμως πού δέν εξαφανίζεται είναι ή αὐταπάτη ὅτι ἀρχικά οἱ ἄνθρωποι ἀντικρίζονται ὁ ἕνας μέ τόν ἄλλο μόνο σάν κάτοχοι ἐμπορευμάτων καί γι' αὐτό ὁ καθένας εἶναι ἰδιοκτῆτης μόνο, ἐφόσον εἶναι ἐργάτης. Αὐτό τό «ἀρχικά» εἶναι, ὅπως εἰπώθηκε, μιᾶ πλάνη πού πηγάζει ἀπό τήν ἐπίφαση τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς, πλάνη ἡ ὁποία ἱστορικά δέν ὑπῆρξε ποτέ. Γενικά ὁ ἄνθρωπος (ἀτομικά ἢ κοινωνικά) ἐμφανίζεται πάντα σάν ἰδιοκτῆτης, προτοῦ ἐμφανιστεῖ σάν ἐργάτης, ἀκόμα καί ὅταν ἡ ἰδιοκτησία εἶναι μόνον αὐτό πού τό παίρνει καί τό κάνει δικό του ἀπό τή φύση πού τόν περιβάλλει (ἢ αὐτό πού τό ἀποκτᾶ σάν οἰκογένεια, γένος, κοινότητα ἐνμέρει ἀπό τή φύση καί ἐνμέρει ἀπό τά κοινά πιά παραγμένα μέσα παραγωγῆς. Καί ἀπό τή στιγμή πού παύει ἡ πρώτη ζωώδης κατάσταση, ἡ ἰδιοκτησία τοῦ ἀνθρώπου στή γύρω φύση πραγματοποιεῖται ἤδη πάντα χάρη στήν ὕπαρξή του σάν μέλους μιᾶς κοινότητας, μιᾶς οἰκογένειας, ἑνός γένους κλπ., χάρη στή σχέση μέ ἄλλους ἀνθρώπους, ἡ ὁποία καθορίζει τή σχέση του μέ τή φύση. Ἀντίθετα, ὁ «χωρίς ἰδιοκτησία ἐργάτης» σάν «θεμελιακή ἀρχή» εἶναι δημιούργημα μονάχα τοῦ πολιτισμοῦ καί σέ ἱστορική κλίμακα δημιούργημα τῆς «καπιταλιστικῆς παραγωγῆς». Εἶναι ἕνας νόμος τῆς «ἀπαλλοτρίωσης» («Expropriation») καί ὄχι τῆς «ἰδιοποίησης» («Appropriation»), τουλάχιστον ὄχι τῆς ἰδιοποίησης γενικά, ὅπως φαντάζεται ὁ Σερμπυλιέ, ἀλλά τοῦ εἴδους ἐκείνου τῆς ἰδιοποίησης πού ἀνταποκρίνεται σ' ἕναν καθορισμένο, εἰδικό τρόπο παραγωγῆς. [1110] ¹⁹⁹¹

[1111] Ὁ Σερμπυλιέ λέει:

«Τά προϊόντα τά ἔχουν ἰδιοποιηθεῖ, προτοῦ νά ἔχουν μετατραπεῖ σέ κεφάλαιο. Ἡ μετατροπή αὐτή δέν τά ἀπαλλάσσει ἀπό ἐκείνη τήν ἰδιοποίηση» (σελ. 54).

Αὐτό ἰσχύει ὅμως ὄχι μόνο γιά τά προϊόντα, ἀλλά καί γιά τή δουλιά. Ἡ πρώτη ὕλη κλπ. καί τά μέσα ἐργασίας ἀνήκουν στόν καπιταλιστή, πού εἶναι μιᾶ μεταβλημένη μορφή τοῦ χρήματός του. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὅταν ὁ καπιταλιστής ἔχει ἀγοράσει μιᾶ ἐργατική δύναμη — ἢ τήν ἡμερήσια (λ.χ. τή 12ωρη) χρησιμοποίηση μιᾶς ἐργατικῆς δύναμης — μέ ἕνα χρηματικό ποσό πού εἶναι ἴσο μέ τό προϊόν 6 ὥρων ἐργασίας, τότε τοῦ ἀνήκει ἡ δουλιά 12 ὥρων, τή δουλιά αὐτή τήν ἔχει ἰδιοποιηθεῖ (approprié), προτοῦ πραγματοποιηθεῖ. Μέ τό ἴδιο τό προτσές παραγωγῆς μετατρέπεται σέ κεφάλαιο. Ἡ μετατροπή αὐτή ὅμως εἶναι μιᾶ πιο κατοπινή πράξη ἀπό τήν ἰδιοποίησή της. Τά «προϊόντα» μετατρέπονται σέ κεφάλαιο, ἀπό ὕλική ἀποψη ἐφόσον λειτουργοῦν στό

προτσές τῆς δουλιᾶς σάν ὄροι τῆς δουλιᾶς, σάν ὄροι τῆς παραγωγῆς, σάν ἀντικείμενο δουλιᾶς καί σάν μέσο δουλιᾶς. Ὡς πρὸς τὴ μορφὴ τους, ἐφόσον δέν συντηρεῖται μόνο ἡ ἀξία τους, ἀλλὰ καί ἐφόσον γίνονται μέσα ἀπομύζησης ἐργασίας καί πρόσθετης ἐργασίας, ἐφόσον λειτουργοῦν στὴν πραγματικότητα σάν ἀπορροφητῆρες ἐργασίας. [1112] Ἐπίσης ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἡ ἐργατικὴ δύναμη πού τὴν ἔχουν ἰδιοποιηθεῖ πρὶν ἀπὸ τὸ προτσές παραγωγῆς, μετατρέπεται μέσα στό προτσές ἄμεσα σέ κεφάλαιο, μέ τὴ μετατροπὴ τῆς στοῦς ὄρους δουλιᾶς καί σέ ὑπεραξία, γιατί ἡ ὑλοποίησή τῆς στό προϊόν καί τὸ σταθερὸ κεφάλαιο συντηρεῖ καί τὸ μεταβλητὸ κεφάλαιο ἀντικατασταίνει καί ὑπεραξία προσθέτει. [1112]

[4. Γιά τὴ συσσώρευση σάν διευρυμένη ἀναπαραγωγή]

[1110] «Κάθε συσσώρευση τοῦ πλούτου προμηθεύει τὰ μέσα, γιὰ νὰ ἐπιταχυνθεῖ ἡ παραπέρα συσσώρευση» (σελ. 29). [1110]

[1110] {Ἡ ἀποψη τοῦ Ρικάρντο (τὴν ἔχει πάρει ἀπὸ τὸν Σμίθ), ὅτι κάθε συσσώρευση ἀνάγεται σέ δαπάνη γιὰ μισθό, θὰ ἦταν λαθεμένη ἀκόμα καί στὴν περίπτωση, ὅπου κανένα ἀπὸ τὰ μέρη τῆς συσσώρευσης δέν θὰ γινόταν σέ εἶδος, ὅπως γίνεται λ.χ. ὅταν ὁ φάρμερ σπέρνει περισσότερο σπόρο, ὅταν ὁ κτηνοτρόφος αὐξάνει τὸν ἀριθμὸ τῶν ζώων τοῦ ἢ τῶν ζώων γιὰ πάχυνση, ὅταν ὁ μηχανουργὸς ἕνα μέρος τῆς ὑπεραξίας τὸ κατέχει σέ μηχανή πού κατασκευάζει μηχανές, καθὼς καί στὴν περίπτωση πού ὅλοι οἱ παραγωγοὶ παράγουν τὰ συστατικά κάποιου μέρους τοῦ κεφαλαίου, ἂν δέν τὰ ὑπερπαρῆγαν διαρκῶς, ὑπολογίζοντας τὸ γεγονὸς τῆς ἐτήσιας συσσώρευσης, δηλαδή τὴν αὐξηση τῆς γενικῆς κλίμακας τῆς παραγωγῆς. Ἐκτός ἀπ' αὐτό, ὁ ἀγρότης μπορεῖ νὰ ἀνταλλάξει ἕνα μέρος τοῦ περισσευόμενου σιταριοῦ του μέ τὸν κτηνοτρόφο, ὁ ὁποῖος τὸ σιτάρι αὐτό μπορεῖ νὰ τὸ μετατρέψει σέ μεταβλητὸ κεφάλαιο, ἐνῶ ὁ ἀγρότης [μέ μιὰ τέτια ἀνταλλαγή] ἔχει μετατρέψει τὸ δικό του σέ σταθερὸ κεφάλαιο. Ὁ ἀγρότης παραγωγὸς λιναριοῦ [1111] ἕνα μέρος τοῦ πρόσθετου προϊόντος του τὸ πουλάει στὸν νηματουργό, ὁ ὁποῖος τὸ μετατρέπει σέ σταθερὸ κεφάλαιο. Μέ τὸ ἴδιο χρῆμα μπορεῖ ὁ λιναροπαραγωγὸς νὰ ἀγοράσει ἐργαλεῖα καί ὁ παραγωγὸς ἐργαλείων σίδηρο κλπ. ἔτσι ὥστε ὅλα αὐτὰ τὰ στοιχεῖα νὰ γίνονται ἄμεσα σταθερὸ κεφάλαιο. Ἄς τὸ ἀφήσουμε ὅμως αὐτό. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ὁ μηχανουργὸς ἐργοστασιάρχης θέλει νὰ μετατρέψει σέ

στοιχεία παραγωγής ένα πρόσθετο κεφάλαιο 1.000 λιρών. Στην περίπτωση αυτή ένα μέρος από τό κεφάλαιο αυτό, ἄς πούμε 200 λ., θά τό δαπανήσει βέβαια σέ μισθό ἐργασίας. Μέ τίς 800 λ. ὅμως ἀγοράζει σίδηρο, κάρβουνο κλπ. Ἐάν ὑποθέσουμε ὅτι αὐτό τό σίδηρο καί τό κάρβουνο πρέπει πρῶτα νά παραχθοῦν. Τότε — ἂν οἱ παραγωγοί σιδήρου ἢ κάρβουνου δέν διαθέτουν πιά περισσευούμενο (συσσωρευμένο) ἀπόθεμα τῶν ἐμπορευμάτων τους, καί ἂν οὔτε πρόσθετες μηχανές διαθέτουν οὔτε μηχανές μποροῦν ἄμεσα νά ἀγοράσουν (αὐτό, γιατί στήν περίπτωση αὐτή θά γινόταν πάλι ἀνταλλαγή σταθεροῦ κεφαλαίου μέ σταθερό κεφάλαιο) — αὐτό θά ἦταν δυνατό μόνο, ἂν βάλουν νά ἐργαστοῦν ἕνα μεγαλύτερο χρονικό διάστημα οἱ παλιές μηχανές τους. Στήν περίπτωση αὐτή οἱ μηχανές αὐτές ἀντικατασταίνονται γρηγορότερα, ἕνα μέρος τῆς ἀξίας τους ὅμως μπαίνει στό νέο προϊόν. Ἐάν τό ἀφήσουμε ὅμως αὐτό. Πάντως ὁ σιδηροπαραγωγός χρειάζεται περισσότερο κάρβουνο, ἐπομένως ὀφείλει ἐδῶ τουλάχιστον ἕνα μέρος ἀπό τίς 800 λίρες πού περιέρχονται σ' αὐτόν νά τό μετατρέψει ἄμεσα σέ σταθερό κεφάλαιο. Καί οἱ δύο τους ὅμως, ὁ παραγωγός κάρβουνου καί ὁ παραγωγός σιδήρου, πουλάνε τό κάρβουνο καί τό σίδηρό τους ἔτσι, πού περιέχεται σ' αὐτά ἀπλήρωτη πρόσθετη ἐργασία. Καί ἂν αὐτή ἢ ἀπλήρωτη ἐργασία φτάνει τό $\frac{1}{4}$, τότε ἀπό τίς 800 λ. ἤδη οἱ 200 λ. δέν ἀνάγονται σέ μισθό ἐργασίας, χωρίς νά γίνεται λόγος γιά τό μέρος πού ἀφορᾷ τή φθορά τῶν παλιῶν μηχανῶν.

Τό πρόσθετο προϊόν ἀποτελεῖται παντοῦ ἀπό τό ἴδιο εἶδος πού παράγει τό κάθε ξεχωριστό κεφάλαιο, ἀπό κάρβουνο, σίδηρο κλπ. Ἐάν οἱ παραγωγοί, τά εἶδη τῶν ὁποίων χρησιμεύουν ἀμοιβαῖα σάν συστατικά μέρη τῆς παραγωγῆς τους, τά ἀνταλλάσσουν μεταξύ τους, τότε ἕνα μέρος τοῦ πρόσθετου προϊόντος μετατρέπεται ἄμεσα σέ σταθερό κεφάλαιο. Τό μέρος ὅμως, πού ἀνταλλάσσεται μέ τά προϊόντα πού παράγουν οἱ παραγωγοί μέσων συντήρησης, καί πού ἀντικατασταίνει τό σταθερό κεφάλαιό τους, δημιουργεῖ τό ἀναγκαῖο μεταβλητό κεφάλαιο. Οἱ παραγωγοί τέτιων μέσων συντήρησης, τά ὁποῖα δέν μποροῦν πιά νά μπαίνουν σάν στοιχεῖα στήν παραγωγή τους, (ἐκτός ἂν μποῦν σάν μεταβλητό κεφάλαιο), ἀποκτοῦν ἀκριβῶς μέ τό προτσές αὐτό συμπληρωματικό σταθερό κεφάλαιο, μέ τό ἴδιο προτσές πού οἱ ἄλλοι ἀποκτοῦν συμπληρωματικό μεταβλητό κεφάλαιο.

Αὐτό, πού διακρίνει ἀπό τήν ἀπλή ἀναπαραγωγή τήν ἀναπαραγωγή πού γίνεται μέ συσσώρευση, εἶναι τό ἐξῆς:

Πρῶτο: Τά συσσωρευμένα στοιχεῖα παραγωγῆς, τόσο τό μεταβλητό, ὅσο καί τό σταθερό μέρος τους, ἀποτελοῦνται ἀπό νεοπροσθεμένη

έργασία. Δέν ανάγονται σέ εισοδήματα, ἀλλά προέρχονται ἀπό τό κέρδος. Τό κέρδος ἤ ἡ πρόσθετη έργασία ανάγεται σ' αὐτά, ἐνῶ στήν ἀπλή ἀναπαραγωγή ἕνα μέρος τοῦ προϊόντος ἀντιπροσωπεύει παροχημένη έργασία (δηλαδή ἐδῶ πρόκειται γιά έργασία πού δέν ἔχει ἐκτελεστεί στό τρέχον ἔτος).

Δεύτερο: Φυσικά, ἂν σέ ὀρισμένους κλάδους παραταθεῖ ὁ χρόνος έργασίας, ὅταν δηλαδή ἡ δουλιά δέν γίνεται μέ πρόσθετα έργαλειά ἢ μέ πρόσθετες μηχανές, τό καινούργιο προϊόν πληρώνει ἐνμέρει τή γρηγορότερη φθορά τῶν παλιῶν, καί αὐτή ἡ ἐπιταχυμένη κατανάλωση τοῦ παλιοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου ἀποτελεῖ ἐπίσης ἕνα στοιχείο τῆς συσσώρευσης.

<Τρίτο:> Μέ τό πρόσθετο χρηματικό κεφάλαιο, πού σχηματίζεται στό προτσές τῆς ἀναπαραγωγῆς, ἐνμέρει μέ τήν ἀπελευθέρωση κεφαλαίου, ἐνμέρει μέ τή μετατροπή ἑνός μέρος τοῦ προϊόντος σέ χρήμα, ἐνμέρει μέ τό ὅτι ὁ παραγωγός ἀπλῶς μέ τό χρήμα πού εἰσέπραξε μειώνει τή ζήτηση ἐμπορευμάτων ἄλλων παραγωγῶν, λ.χ. τῶν πωλητῶν προϊόντων πολυτελείας, δέν εἶναι καθόλου ἀναγκαία ἡ συστηματική ἀντικατάσταση τῶν στοιχείων, ὅπως γίνεται στήν ἀπλή ἀναπαραγωγή. Μέ τό περίσσευμα σέ χρήμα μπορεῖ ὁ καθένας νά ἀγοράζει ἢ νά ἐξουσιάζει προϊόντα, παρ' ὅλον ὅτι ὁ παραγωγός, ἀπό τόν ὁποῖο τά ἀγοράζει, οὔτε δαπανᾷ τό εἰσόδημά του στό προϊόν τοῦ πρώτου, οὔτε ἀντικατασταίνει τό κεφάλαιό του μέ τό προϊόν αὐτό.} {Κάθε φορά πού τό πρόσθετο κεφάλαιο (μεταβλητό ἢ σταθερό) δέν συμπληρώνεται ἀμοιβαῖα, πρέπει στή μιά πλευρά νά κατακάτσει σάν χρηματικό κεφάλαιο, ἀκόμα καί στήν περίπτωση ὅπου αὐτό τό τελευταῖο ὑπάρχει μέ τή μορφή χρεωστικῶν ἀπαιτήσεων.}

[5. Στοιχεῖα σισμοντικῶν ἀντιλήψεων στόν Σερμπυλιέ.
Ἡ ὀργανική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου.
Πάγιο καί κυκλοφοροῦν κεφάλαιο]

Κατά τά ἄλλα, οἱ ἀπόψεις τοῦ Σερμπυλιέ εἶναι ἕνας παράξενος συνδυασμός ἀνταγωνιζόμενων σισμοντικῶν καί ρικαρντιανῶν ἀντιλήψεων. [1111]

[1112] Σισμοντικῶν :

« Ἡ ὑπόθεση μιᾶς ἀμετάβλητης σχέσης ἀνάμεσα στά διάφορα στοιχεῖα τοῦ κεφαλαίου δέν πραγματοποιεῖται σέ καμιά βαθμίδα τῆς οἰκονομικῆς προόδου

της κοινωνίας. Ἡ σχέση αὐτή εἶναι οὐσιαστικά μεταβλητή καί μάλιστα γιά δύο λόγους: α) τόν καταμερισμό της ἐργασίας καί β) τήν ἀντικατάσταση της ἀνθρώπινης δύναμης μέ φυσικές δυνάμεις» (σελ. 61). «Αὐτές οἱ δύο αἰτίες ἔχουν τήν τάση νά μειώνουν τήν ἀναλογία ἀνάμεσα στό κονδύλι γιά τά μέσα συντήρησης καί στά δύο ἄλλα στοιχεῖα τοῦ κεφαλαίου» (σελ. 62). «Μ' αὐτή τήν κατάσταση πραγμάτων ἡ αὔξηση τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου δέν συνεπάγεται ὑποχρεωτικά τήν αὔξηση τοῦ ποσοῦ γιά τά μέσα συντήρησης, πού προορίζεται νά διαμορφώσει τήν τιμή της ἐργασίας. Μπορεῖ, τουλάχιστον προσωρινά, νά συνοδεύεται ἀπό μιά ἀπόλυτη μείωση αὐτοῦ τοῦ στοιχείου τοῦ κεφαλαίου καί, ἐπομένως, ἀπό πτώση της τιμῆς της ἐργασίας» (σελ. 63).

{Αὐτό εἶναι σισμοντικό. Ἡ ἐπίδραση στό ὕψος τοῦ μισθοῦ εἶναι ἡ μοναδική ἄποψη τοῦ Σερμπυλιέ. Αὐτό φεύγει ὀλωσδιόλου ἀπό τή μέση σέ μιά ἔρευνα, στήν ὁποία προϋποτίθεται πάντα ὅτι πληρώνεται ἡ ἀξία της ἐργασίας καί δέν παίρνεται ὑπόψη ἡ διακύμανση της ἀγοραίας τιμῆς πάνω ἢ κάτω ἀπ' αὐτό τό σημεῖο (ἀπό τήν ἀξία).}

«Ὁ παραγωγός, ὁ ὁποῖος στή βιομηχανία του θέλει νά ἐφαρμόσει ἕνα νέο καταμερισμό της ἐργασίας ἢ νά κερδίσει ἀπό ἕναν φυσικό κινητήρα, δέν θά περιμένει ὥσπου νά πραγματοποιηθεῖ μιά ἐπαρκῆς συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου, γιά νά χρησιμοποιήσει μέ τόν τρόπο αὐτό ὅλους τούς ἐργάτες, πού χρειάζοταν προηγούμενα. Στήν περίπτωση τοῦ καταμερισμοῦ της ἐργασίας ἴσως νά ἀρκεστεῖ ὁ παραγωγός αὐτός νά παράγει μέ 5 ἐργάτες, αὐτό πού παρήγε προηγούμενα μέ 10 ἐργάτες. Στήν περίπτωση της χρησιμοποίησης ἑνός φυσικοῦ κινητήρα ἴσως νά χρησιμοποιεῖ μόνο 1 μηχανή καί 2 ἐργάτες. Ἐπομένως, τό κονδύλι γιά τά μέσα συντήρησης (προηγούμενα ἦταν 3.000) θά περιοριστεῖ στήν πρώτη περίπτωση σέ 1.500 λ. καί στή δεύτερη σέ 600. Μιά ὅμως πού ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν μένει ἴδιος, ὁ συναγωνισμός μεταξύ τους θά προκαλέσει σύντομα τήν πτώση της τιμῆς της ἐργασίας κάτω ἀπό τό ἀρχικό της ἐπίπεδο» (σελ. 63, 64). «Αὐτό εἶναι ἕνα ἀπό τά πιό χτυπητά ἀποτελέσματα τοῦ νόμου της ἰδιοποίησης. Ἡ ἀπόλυτη αὔξηση τοῦ πλοῦτου, δηλαδή τῶν προϊόντων της ἐργασίας, δέν ἐπιφέρει καμιά ἀνάλογη αὔξηση τοῦ κονδυλίου τῶν μέσων συντήρησης καί μπορεῖ μάλιστα νά ἐπιφέρει μίαν ἐλάττωση στό κονδύλι τῶν μέσων συντήρησης τῶν ἐργατῶν, στό μερίδιο ὅλων τῶν εἰδῶν ἀπό τά προϊόντα πού τούς ἀναλογεῖ» (σελ. 64). «Τά αἷτια πού καθορίζουν τήν τιμή της ἐργασίας» {ἐδῶ γίνεται πάντα λόγος γιά τήν ἀγοραία τιμή της ἐργασίας}, «ἡ ἀπόλυτη ποσότητα τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου καί ἡ σχέση ἀνάμεσα στά διάφορα στοιχεῖα τοῦ κεφαλαίου εἶναι δύο κοινωνικά γεγονότα πάνω στά ὁποῖα δέν μπορεῖ νά ἀσκήσει καμιά ἐπίδραση ἢ θέληση τοῦ ἐργάτη» (σελ. 64). «Ὅλες οἱ πιθανότητες σχεδόν εἶναι ἐνάντια στόν ἐργάτη» (στό ἴδιο).

Ἡ σχέση ἀνάμεσα στά διάφορα στοιχεῖα τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου καθορίζεται μέ δύο τρόπους.

Πρῶτο: Μέ τήν ὀργανική σύνθεση τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου. Μ'

αυτήν έννοοῦμε τήν τεχνολογική σύνθεση. Γιά μιά δοσμένη παραγωγική δύναμη τῆς ἐργασίας — πού μπορεί νά θεωρεῖται σταθερή, ὅσον καιρό δέν σημειώνεται μιά ἀλλαγή — σέ κάθε σφαῖρα τῆς παραγωγῆς εἶναι καθορισμένη, ὡς πρὸς τά ὑλικά στοιχεῖα τῆς, ἡ ποσότητα τῆς πρώτης ὕλης καί τῶν μέσων δουλιᾶς, δηλαδή ἡ ποσότητα τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου πού ἀντιστοιχεῖ σέ μιάν ὀρισμένη ποσότητα ζωντανῆς ἐργασίας (πληρωμένης καί μή πληρωμένης), δηλαδή σέ μιάν ὀρισμένη ποσότητα τῶν ὑλικῶν στοιχείων τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου.

Ἄν εἶναι μικρή ἡ σχέση τῆς ἀντικειμενοποιημένης ἐργασίας πρὸς τῆ ζωντανή ἐργασία πού χρησιμοποιεῖται, τότε τό μέρος τοῦ προϊόντος, πού ἀντιπροσωπεύει ζωντανή ἐργασία εἶναι μεγάλο, ἀνεξάρτητα ἀπό τό πῶς μοιράζεται τό μέρος αὐτό ἀνάμεσα στόν καπιταλιστή καί στόν ἐργάτη. Ἀντίστροφα, ὅταν γίνεται τό ἀντίστροφο. Μέ δοσμένο τό ποσοστό ἐκμετάλλευσης τῆς ἐργασίας καί ἡ πρόσθετη ἐργασία εἶναι στή μιά περίπτωση μεγάλη καί στήν ἄλλη μικρή. Ἀλλαγές μποροῦν νά γίνουν ἐδῶ μόνο σάν συνέπεια μιάς ἀλλαγῆς στή διαδικασία τῆς παραγωγῆς, ἡ ὁποία ἀλλάζει τήν τεχνολογική σχέση τῶν δύο μερῶν τοῦ κεφαλαίου. Ἀκόμα καί στήν περίπτωση αὐτή μπορεί, ἂν τό μέγεθος τῶν κεφαλαίων εἶναι διαφορετικό, ἡ ἀπόλυτη ποσότητα τῆς χρησιμοποιούμενης ζωντανῆς ἐργασίας νά εἶναι ἴση ἢ ἀκόμα καί μεγαλύτερη γιά τό κεφάλαιο πού χρησιμοποιεῖ μεγαλύτερο σταθερό κεφάλαιο. Σχετικά ὅμως πρέπει νά εἶναι μικρότερη. Γιά κεφάλαια τοῦ ἴδιου μεγέθους ἢ γιά κεφάλαια ὑπολογισμένα πάνω στή βάση ἑνός καθορισμένου ὑποπολλαπλάσιου μέρους τοῦ συνολικοῦ κεφαλαίου, λ.χ. 100, πρέπει νά εἶναι μικρότερη καί ἀπόλυτα καί σχετικά. Ὅλες οἱ ἀλλαγές σάν συνέπεια τῆς ἀνάπτυξης (ἔτσι τῆς πτώσης) τῆς παραγωγικῆς δύναμης τῆς ἐργασίας, μειώνουν τό μέρος τοῦ προϊόντος πού ἀντιπροσωπεύει ζωντανή ἐργασία, μειώνουν τό μεταβλητό κεφάλαιο. Μποροῦμε νά πούμε, ἂν ἐξετάζουμε κεφάλαια [1113] σέ διάφορους κλάδους παραγωγῆς, ὅτι αὐτές οἱ ἀλλαγές μειώνουν ἀπόλυτα τό μεταβλητό κεφάλαιο στίς σφαῖρες πού βρίσκονται σέ ἀνώτερη βαθμίδα παραγωγῆς, ἐπειδὴ ὁ μισθός ἐργασίας προυποτέθηκε ἴσος.

Τόσα, ὅσον ἀφορᾶ τίς ἀλλαγές πού προκύπτουν ἀπό μιάν ἀλλαγή στή διαδικασία τῆς παραγωγῆς.

Δεύτερο ὅμως, ἂν προυποθεθεῖ δοσμένη ἡ ὀργανική σύνθεση τῶν κεφαλαίων, καθῶς καί ἡ διαφορά πού προκύπτει ἀπό τή διαφορά τῆς ὀργανικῆς σύνθεσῆς τους, τότε ἡ ἀξιακή σχέση μπορεί ν' ἀλλάξει, παρ' ὅλον ὅτι μένει ἴδια ἡ τεχνολογική σύνθεση. Μπορεῖ νά γίνει α) ἀλλα-

γή στην αξία του σταθερού κεφαλαίου, β) αλλαγή στην αξία του μεταβλητού κεφαλαίου, γ) αλλαγή και στά δύο, σέ ίσες ή άνισες αναλογίες.

α) "Αν μείνει ίδια ή τεχνολογική σύνθεση και γίνει μιά αλλαγή στην αξία του σταθερού κεφαλαίου, τότε ή αξία αυτή πέφτει ή ανεβαίνει. "Αν πέφτει και άν χρησιμοποιείται ή ίδια μέ πριν ποσότητα εργασίας, δηλαδή άν μένει ίδια ή κλίμακα ή ή βαθμίδα της παραγωγής, θά χρησιμοποιούονται όπως και προηγούμενα λ.χ. 100 εργάτες, τότε από ύλική άποψη θά εξακολουθεί νά απαιτείται ή ίδια ποσότητα πρώτης ύλης και μέσων εργασίας. 'Η πρόσθετη εργασία όμως αυξάνει στην ίδια αναλογία μέ τό συνολικό προκαταβλημένο κεφάλαιο. Τό ποσοστό του κέρδους ανεβαίνει. Στην αντίθετη περίπτωση πέφτει. Στην πρώτη περίπτωση, για τά κεφάλαια πού χρησιμοποιούνται ήδη στη σφαίρα εκείνη (όχι εκείνα τά κεφάλαια πού νεοεπενδύθηκαν σ' αυτήν ύστερα από την αλλαγή της αξίας στά στοιχεία του σταθερού κεφαλαίου), μικραίνει τό συνολικό ποσό του χρησιμοποιούμενου κεφαλαίου ή απελευθερώνεται ένα μέρος του κεφαλαίου, μολονότι ή παραγωγή συνεχίζεται στην ίδια κλίμακα, ή τό απελευθερωμένο έτσι κεφάλαιο προστίθεται στην παραγωγή, όποτε δρᾶ σαν μιά συσσώρευση κεφαλαίου. 'Η κλίμακα της παραγωγής έχει μεγαλώσει και ή απόλυτη μάζα της πρόσθετης εργασίας έχει ανέβει σχετικά. Μέ δοσμένη τή διαδικασία της παραγωγής, κάθε συσσώρευση του κεφαλαίου επηρεάζει την αύξηση της συνολικής μάζας του, όποιοδήποτε κι άν είναι τό ποσοστό της υπεραξίας.

'Αντίθετα. "Αν μεγαλώσει ή αξία των στοιχείων του σταθερού κεφαλαίου, τότε για νά χρησιμοποιηθεί ή ίδια μέ πριν μάζα εργασίας (τό ίδιο μεταβλητό κεφάλαιο — άμετάβλητο στην αξία του), πρέπει είτε νά ανέβει ή κλίμακα της παραγωγής (δηλαδή ή μάζα του προκαταβλημένου συνολικού κεφαλαίου), και τότε, παρά τό γεγονός ότι μένουν ίδια ή απόλυτη μάζα της υπεραξίας και τό ποσοστό της υπεραξίας, μειώνεται ή σχέση της προς τό συνολικό προκαταβλημένο κεφάλαιο και γι' αυτό πέφτει τό ποσοστό του κέρδους. Είτε δέν διευρύνεται ή κλίμακα της παραγωγής και τό συνολικό ποσό του προκαταβλημένου κεφαλαίου. Στην περίπτωση αυτή πρέπει κάτω από όλες τις περιστάσεις νά μειωθεί τό μεταβλητό κεφάλαιο.

"Αν για τό σταθερό κεφάλαιο δαπανηθεί τό ίδιο μέ προηγούμενα ποσό, τότε αυτό τό ίδιο ποσό αντιπροσωπεύει ένα μικρότερο μερίδιο των ύλικών του στοιχείων και, επειδή έμεινε ίδια ή τεχνολογική σχέση, θά χρησιμοποιείται λιγότερη εργασία. Τό συνολικό προκαταβλημένο κεφάλαιο μειώνεται τότε κατά τό μέγεθος της απελευθερωμένης εργα-

σίας. Μειώνεται ή συνολική αξία του προκαταβλημένου κεφαλαίου, σ' αυτό όμως τό μειωμένο κεφάλαιο μεγαλώνει (σέ αξία) τό σταθερό κεφάλαιο. Η ύπεραξία έχει μειωθεί απόλυτα, έπειδή χρησιμοποιείται λιγότερη έργασία. Έχει μειωθεί και ή σχέση τής ύπολειπόμενης ύπεραξίας πρós τό συνολικό προκαταβλημένο κεφάλαιο, έπειδή είναι μικρότερο τό μεταβλητό κεφάλαιο σέ σχέση μέ τό σταθερό κεφάλαιο.

Άπό τήν άλλη μεριά, αν τό συνολικό κεφάλαιο χρησιμοποιείται, όπως και προηγούμενα, ή μικρότερη αξία του μεταβλητού κεφαλαίου (πού αντιπροσωπεύει μιά μικρότερη ποσότητα τής συνολικής χρησιμοποιούμενης ζωντανής έργασίας) άπορροφείται από τή μεγαλύτερη αξία του σταθερού κεφαλαίου, γιατί τό ένα μικραίνει στήν ίδια αναλογία πού μεγαλώνει τό άλλο. Έπειτα μειώνεται ή απόλυτη μάζα τής ύπεραξίας, έπειδή έχει χρησιμοποιηθεί λιγότερη έργασία και ταυτόχρονα πέφτει ή σχέση αυτής τής ύπεραξίας πρós τό συνολικό προκαταβλημένο κεφάλαιο. Έτσι τό ποσοστό του κέρδους πέφτει για δύο λόγους, έπειδή μικραίνει ή μάζα τής πρόσθετης έργασίας και έπειδή μειώνεται αυτή ή πρόσθετη έργασία σέ σχέση μέ τό συνολικό προκαταβλημένο κεφάλαιο.

Στήν πρώτη περίπτωση, (μέ μειωνόμενη τήν αξία των στοιχείων του σταθερού κεφαλαίου), όπου τό ποσοστό του κέρδους ανεβαίνει κάτω από όλες τις περιστάσεις, πρέπει νά διευρυνθεί ή βαθμίδα τής παραγωγής, αν πρόκειται νά αύξηθεί ή μάζα του κέρδους. Άς ύποθέσουμε ότι τό κεφάλαιο είναι 600, τό μισό σταθερό και τό άλλο μισό μεταβλητό. Άν τό σταθερό μέρος του κεφαλαίου μειωνόταν στό $\frac{1}{2}$ τής αξίας του, τότε θά είχαμε όπως και πρίν 300 μονάδες μεταβλητό, όμως 150 μόνο σταθερό. Τό συνολικό κεφάλαιο πού χρησιμοποιήθηκε θά είναι μόνο 450 και θά έχουν άπελευθερωθεί 150 σταθερό κεφάλαιο. Άν αυτές οι 150 μονάδες προστεθούν πάλι στό κεφάλαιο, τότε (άπό τις 150) οι 100 έχουν τώρα δαπανηθεί σέ μεταβλητό [1114] κεφάλαιο. Έδώ λοιπόν έχει διευρυνθεί ή κλίμακα τής παραγωγής και ή μάζα τής χρησιμοποιούμενης έργασίας, αν συνεχιστεί νά χρησιμοποιείται στήν παραγωγή τό ίδιο μέ πρίν κεφάλαιο.

Στήν αντίθετη περίπτωση, μέ ανερχόμενη τήν αξία των στοιχείων του σταθερού κεφαλαίου, όπου τό ποσοστό του κέρδους πέφτει κάτω από όλες τις περιστάσεις, αν πρόκειται νά μή μειωθεί ή μάζα του κέρδους και νά μείνει ίδια ή μάζα τής χρησιμοποιούμενης έργασίας (δηλαδή τής ύπεραξίας), πρέπει νά μεγαλώσει ή κλίμακα τής παραγωγής, έπομένως και τό προκαταβλημένο κεφάλαιο. Άν δέ γίνει αυτό, αν

προκαταβληθεί μόνο τό παλιό ή λιγότερο από τό παλιό κεφάλαιο, τότε θά πέσει όχι μόνο τό ποσοστό, αλλά και ή μάζα του κέρδους.

Και στίς δύο περιπτώσεις μένει αμετάβλητο τό ποσοστό τής υπεραξίας, πού αντίθετα αλλάζει στην περίπτωση μιās αλλαγής στην τεχνολογική σύνθεση του κεφαλαίου: αυξάνει όμως, όταν αυξάνει τό σταθερό κεφάλαιο (έπειδή στην περίπτωση αυτή ή εργασία γίνεται παραγωγικότερη, και μειώνεται, όταν τό σταθερό κεφάλαιο μειώνεται (έπειδή στην περίπτωση αυτή ή εργασία γίνεται λιγότερο παραγωγική).

β) "Αν σημειωθεί μιά αλλαγή στην αξία του μεταβλητού κεφαλαίου, ανεξάρτητα από τήν οργανική σύνθεση, αυτό είναι δυνατό νά γίνει μόνο, έπειδή έχει πέσει ή ανέβει ή τιμή των μέσων συντήρησης, πού δέν παράγονται σ' αυτήν τή σφαίρα παραγωγής και πού μπαίνουν απ' έξω σ' αυτήν σαν έμπορεύματα.

"Αν πέφτει ή αξία του μεταβλητού κεφαλαίου, τότε εξακολουθεί νά αντιπροσωπεύει τήν ίδια ποσότητα ζωντανής εργασίας. Μόνο πού κοστίζει λιγότερο αυτή ή ίδια ποσότητα. "Αν μένει λοιπόν ίδια ή κλίμακα τής παραγωγής (αφού μένει αμετάβλητη ή αξία του σταθερού κεφαλαίου), τότε μικραίνει τό μέρος εκείνο του συνολικού κεφαλαίου, πού έχει προκαταβληθεί για τήν αγορά εργασίας. Τώρα δαπανάται λιγότερο κεφάλαιο, για νά πληρώνεται ό ίδιος αριθμός εργατών. "Έτσι, μέ αμετάβλητη τήν κλίμακα τής παραγωγής, μειώνεται έδω τό ποσό του δαπανώμενου κεφαλαίου. Τό ποσοστό του κέρδους ανεβαίνει και μάλιστα για δύο λόγους. 'Η υπεραξία έχει ανέβει. "Εμεινε ίδια ή σχέση τής ζωντανής εργασίας προς τήν αντικειμενοποιημένη εργασία, όμως ένα μεγαλύτερο μέρος τής υπεραξίας αναλογεί σέ ένα μικρότερο συνολικό κεφάλαιο. "Αν αντίθετα προστεθεί σ' αυτό τό κεφάλαιο τό απελευθερωμένο μέρος, τότε αυτό θά πει συσσώρευση.

"Αν ανεβαίνει ή αξία του μεταβλητού κεφαλαίου, τότε, για νά χρησιμοποιηθεί ό ίδιος μέ πρίν αριθμός εργατών, θά χρειαστεί επίσης νά δαπανηθεί περισσότερο συνολικό κεφάλαιο, έπειδή μένει ίδια ή αξία του σταθερού κεφαλαίου και έχει ανέβει ή αξία του μεταβλητού κεφαλαίου. 'Η μάζα τής εργασίας μένει ίδια, όμως, ένα μικρότερο μέρος απ' αυτήν είναι πρόσθετη εργασία και αυτό τό μικρότερο από πρίν μέρος αναλογεί σ' ένα μεγαλύτερο από πρίν κεφάλαιο. Αυτό στην περίπτωση όπου μένει ίδια ή κλίμακα τής παραγωγής, ενώ έχει ανέβει ή αξία του συνολικού κεφαλαίου. "Αν δέν ανέβει αυτή ή αξία, τότε πρέπει νά μικραίνει ή κλίμακα τής παραγωγής. 'Η μάζα τής χρησιμοποιούμενης εργασίας μειώνεται και από αυτή τή μειωμένη μάζα ένα μικρότερο

μέρος είναι πρόσθετη εργασία, πού μειώνεται επίσης σέ σχέση μέ τό συνολικό προκαταβλημένο κεφάλαιο.

Οί ὀργανικές ἀλλαγές καί αὐτές πού ἔχουν προκύψει ἀπό τήν ἀλλαγὴ τῆς ἀξίας μποροῦν κάτω ἀπό ὀρισμένες περιστάσεις νά ἀσκήσουν τήν ἴδια ἐπίδραση στό ποσοστό τοῦ κέρδους. Διαφέρουν ὅμως σέ τοῦτο: ἂν οἱ ἀλλαγές τῆς ἀξίας δέν ὀφείλονται σέ ἀπλές διακυμάνσεις τῶν ἀγοραίων τιμῶν, ἂν δηλαδή δέν εἶναι προσωρινές, πρέπει νά ὀφείλονται πάντα σέ μιά ὀργανική ἀλλαγὴ στίς σφαῖρες ἐκεῖνες, πού προμηθεύουν στοιχεῖα τοῦ σταθεροῦ ἢ τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου.

γ) Περίπτωση 3η. Δέν χρειάζεται ἐδῶ νά ἀναφερθοῦμε σέ λεπτομέρειες.

Γιά ἴσα σέ μέγεθος κεφάλαια σέ διάφορες σφαῖρες παραγωγῆς — ἢ γιά ἴση συμμετοχὴ τοῦ συνολικοῦ κεφαλαίου λ.χ. σέ κάθε 100 μονάδες — μπορεῖ νά εἶναι ἴδια ἡ ὀργανικὴ σύνθεση, διαφορετικὴ ὅμως ἡ ἀξιακὴ σχέση τῶν συστατικῶν μερῶν τοῦ σταθεροῦ καί μεταβλητοῦ κεφαλαίου, ἀνάλογα μέ τὴ διαφορετικὴ ἀξία τῆς χρησιμοποιούμενης μάζας ἐργαλείων καί πρώτης ὕλης. Λογουχάρη, χαλκοῦ ἀντὶ σίδερου, σίδερου ἀντὶ μόλυβδου, μαλλιοῦ ἀντὶ βαμβακιοῦ κλπ.

Ἀπὸ τήν ἄλλη μεριά, μπορεῖ ἡ ὀργανικὴ σύνθεση νά εἶναι διαφορετικὴ, ὅταν εἶναι ἴδια ἡ ἀξιακὴ σχέση; Μὲ ἴδια τήν ὀργανικὴ σύνθεση [δύο κεφαλαίων σέ διαφορετικὴς σφαῖρες παραγωγῆς]* εἶναι ἴδιες οἱ σχετικὲς μάζες τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου καί τῆς ζωντανῆς ἐργασίας, πού ἀναλογοῦν σέ κάθε 100 μονάδες τοῦ κεφαλαίου. Οἱ ποσοτικὲς σχέσεις εἶναι ἴδιες. Εἶναι δυνατό νά εἶναι ἴση ἡ ἀξία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, παρ' ὅλον ὅτι εἶναι διαφορετικὲς οἱ σχετικὲς μάζες ἐργασίας πού ἔχουν τεθεῖ σέ κίνηση. Ἄν εἶναι ἀκριβότερες (ἢ ἀντίστροφα) οἱ μηχανές ἢ ἡ πρώτη ὕλη, μπορεῖ λ.χ. νά ἀπαιτεῖται λιγότερη ἐργασία. Τότε ὅμως εἶναι σχετικὰ μικρότερη καί ἡ ἀξία τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου ἢ ἀντίστροφα.

[1115] Ἄς πάρουμε τὰ κεφάλαια Α καί Β. Τό σ' καί τό μ' εἶναι τὰ συστατικὰ μέρη τοῦ Α (σέ ἀξία) καί σ καί μ τὰ συστατικὰ μέρη τοῦ Β (σέ ἀξία). Ἄν τώρα σ':μ' = σ:μ, τότε σ'μ = μ'σ. Ἐπομένως ἐπίσης

$$\frac{\sigma'}{\sigma} = \frac{\mu'}{\mu}.$$

Μιά καί εἶναι ἴσες οἱ ἀξιακὲς σχέσεις ἀνάμεσα στό σταθερό καί στό μεταβλητό κεφάλαιο, εἶναι δυνατό μόνο τό ἐξῆς: Ἄν στή μιά σφαῖρα

* Οἱ λέξεις στίς ἀγκύλες ὑπάρχουν στή ρωσικὴ μετάφραση. — Σημ. μετ.

καταβληθεῖ περισσότερη πρόσθετη ἐργασία, ἀπ' ὅ,τι στήν ἄλλη, {λ.χ. στή γεωργία δέν εἶναι δυνατή ἢ νυχτερινή ἐργασία καί μολονότι τόν ἀτομικό ἐργάτη τῆς γεωργίας μπορεῖ νά τόν τσακίσουν στή δουλιά, ἢ συνολική ποσότητα τῆς ἐργασίας, πού μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ μέ δοσμένο τό μέγεθος τοῦ κομματιοῦ γῆς κλπ., εἶναι περιορισμένη ἀπό τό ἀντικείμενο (σιτάρι) πού πρόκειται νά παραχθεῖ, ἐνώ μέ δοσμένο τό μέγεθος τοῦ ἐργοστασίου ἢ μάζα τῶν παραγόμενων προϊόντων ἐξαρτιέται (δυνάμει*) ἀπό τόν ἀριθμό τῶν ὥρῶν πού βαστάει ἡ ἐργασία — δηλαδή ὀφείλεται στή διαφορά τῆς διαδικασίας παραγωγῆς, ὅτι στή μιά σφαῖρα μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ περισσότερη πρόσθετη ἐργασία σέ μιά δοσμένη κλίμακα παραγωγῆς ἀπ' ὅ,τι στήν ἄλλη}, τότε μπορεῖ νά εἶναι ἴδια ἡ ἀξιακή σχέση ἀνάμεσα στό σταθερό καί στό μεταβλητό κεφάλαιο, καί ὅμως νά εἶναι διαφορετική ἡ χρησιμοποιούμενη μάζα ἐργασίας σέ σχέση μέ τό συνολικό κεφάλαιο. Ἡ ἄς ὑποθέσουμε ὅτι τό ὑλικό εἶναι πιο ἀκριβό καί στήν ἴδια ἀναλογία εἶναι πιο ἀκριβή καί ἡ ἐργασία (ἐπειδή ἀνήκει σέ ἀνώτερου εἶδους ἐργασία). Στήν περίπτωση αὐτή ὁ Α χρησιμοποιεῖ 5 ἐργάτες, ὅταν ὁ Β χρησιμοποιεῖ 25, καί αὐτοί κοστίζουν 100 λίρες ὅπως καί οἱ 25, ἐπειδή ἡ ἐργασία τους εἶναι πιο ἀκριβή (ἐπομένως ἔχει μεγαλύτερη ἀξία καί ἡ πρόσθετη ἐργασία τους). Ταυτόχρονα οἱ 5 ἐπεξεργάζονται 100 λίβρες πρώτη ὕλη $\psi = 500$ λίρες, καί οἱ ἐργάτες τοῦ Β ἐπεξεργάζονται 1.000 λίβρες πρώτη ὕλη χ ἀξίας 500 λιρῶν, ἐπειδή τό ὑλικό εἶναι πιο ἀκριβό καί ἡ παραγωγική δύναμη τῆς ἐργασίας τοῦ Α εἶναι λιγότερο ἀνεπτυγμένη. Ἐδῶ ἡ ἀξιακή σχέση καί στίς δύο περιπτώσεις εἶναι 100 λίρες μ πρὸς 500 λίρες σ , ἡ ὀργανική ὅμως σύνθεση εἶναι διαφορετική.

Ἡ ἀξιακή σχέση εἶναι ἴδια: Ἡ ἀξία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου στόν καπιταλιστή Α εἶναι ἴδια μέ τοῦ Β, καί ἀναλογικά ὁ Α δαπανᾷ σέ μισθό ἐργασίας τόσα, ὅσα ὁ Β. Εἶναι ὅμως μικρότερη ἡ μάζα τῶν προϊόντων τοῦ πρώτου. Χρειάζεται βέβαια ἀπόλυτα τήν ἴδια μέ τόν Β μάζα ἐργασίας, σχετικά ὅμως περισσότερη, ἐπειδή εἶναι πιο ἀκριβό τό σταθερό κεφάλαιό του. Ἐπεξεργάζεται στό ἴδιο χρονικό διάστημα λιγότερη πρώτη ὕλη κλπ., ὅμως τό λιγότερο τοῦ Α κοστίζει τόσο ὅσο τό περισσότερο τοῦ Β. Στήν περίπτωση αὐτή ἡ ἀξιακή σχέση εἶναι ἴδια, ἡ ὀργανική σύνθεση ὅμως εἶναι διαφορετική. Στήν ἄλλη περίπτωση, μέ ἴση τήν ἀξιακή σχέση, αὐτό εἶναι δυνατό μόνο στήν περίπτωση διαφορετικῆς πρόσθετης ἐργασίας ἢ διαφορετικῶν ἀξιῶν τῶν διαφόρων ἐργασιῶν.

* Ἡ λέξη: δυνάμει, εἶναι γραμμένη, στά ἑλληνικά ἀπό τόν Μάρξ. — Σημ. μετ.

Ἡ ὀργανική σύνθεση μπορεῖ νά νοηθεῖ ἔτσι: Διαφορετική σχέση, στήν ὁποία εἶναι ἀναγκαῖα δαπάνη σταθεροῦ κεφαλαίου στίς διάφορες σφαῖρες παραγωγῆς, γιά ν' ἀπορροφηθεῖ ἡ ἴδια μάζα ἐργασίας. Ἡ σύνδεση τῆς ἴδιας μάζας ἐργασίας μέ τό ἀντικείμενο ἐργασίας ἀπαιτεῖ εἴτε περισσότερη πρώτη ὕλη καί περισσότερες μηχανές στή μιά περίπτωση ἀπό τήν ἄλλη, εἴτε τό ἕνα μόνο ἀπό τά δύο.

{Κάτω ἀπό πολύ διαφορετικές σχέσεις ἀνάμεσα στό πάγιο καί στό κυκλοφοροῦν κεφάλαιο μπορεῖ νά εἶναι ἴδια ἡ σχέση ἀνάμεσα στό σταθερό καί στό μεταβλητό κεφάλαιο, ἐπομένως καί ἡ ὑπεραξία, παρ' ὅλον ὅτι πρέπει νά εἶναι διαφορετικές οἱ παραγόμενες στή διάρκεια τοῦ ἔτους ἀξίες. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι στή βιομηχανία κάρβουνου, στήν ὁποία δέν χρησιμοποιεῖται καθόλου πρώτη ὕλη (παραβλέπουμε τίς βοηθητικές ὕλες), τό πάγιο κεφάλαιο εἶναι τό μισό τοῦ συνολικοῦ κεφαλαίου καί τό μεταβλητό κεφάλαιο τό ἄλλο μισό. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι σ' ἕνα ραφεῖο τό πάγιο κεφάλαιο = 0 (ὅπως στήν προηγούμενη περίπτωση, δέν παίρνουμε ὑπόψη μας τίς βοηθητικές ὕλες), ὅτι ὅμως ἡ πρώτη ὕλη = τό $\frac{1}{2}$ καί τό μεταβλητό κεφάλαιο = τό ἄλλο $\frac{1}{2}$ τοῦ συνολικοῦ κεφαλαίου. Τότε καί τά δύο κεφάλαια (μέ ἴσο τόν βαθμό ἐκμετάλλευσης τῆς ἐργασίας) πραγματοποιοῦν τήν ἴδια ὑπεραξία, μιά καί χρησιμοποιοῦν σέ σχέση μέ τό κεφάλαιο γιά κάθε 100 μονάδες του τήν ἴδια μάζα ἐργασίας. Ἄς ὑποθέσουμε ὅμως ὅτι στήν παραγωγή κάρβουνου τό πάγιο κεφάλαιο περιστρέφεται μιά φορά στά 10 χρόνια, ἐνώ καί στίς δύο περιπτώσεις δέν ὑπάρχει καμιά διαφορά στήν περιστροφή τοῦ κυκλοφοροῦντος κεφαλαίου. Ἡ ἀξία πού ἔχει παραγάγει ὡς τό τέλος τοῦ χρόνου ὁ ράφτης (ὑποθέτουμε ὅτι καί στίς δύο περιπτώσεις τό μεταβλητό κεφάλαιο περιστρέφεται μιά φορά τό χρόνο) = 150, ἂν ἡ ὑπεραξία = 50. Ἀντίθετα, ἡ ἀξία πού ἔχει παραχθεῖ ὡς τό τέλος τοῦ χρόνου ἀπό τόν καρβουνοπαραγωγό = 105 (δηλαδή 5 γιά τό πάγιο κεφάλαιο, 50 γιά τό μεταβλητό καί 50 γιά τήν πρόσθετη ἐργασία). Ἡ συνολική ἀξία τοῦ προϊόντος του + τό πάγιο κεφάλαιο = 150, δηλαδή τό προϊόν = 105 + 45 γιά τό ὑπολειπόμενο πάγιο κεφάλαιο, ὅπως γίνεται καί μέ τόν ράφτη. Ἄρα, ἡ παραγωγή διάφορων ἀξιακῶν μεγεθῶν δέν ἀποκλείει τήν παραγωγή ἴδιας ὑπεραξίας.

Τόν δεύτερο χρόνο τό πάγιο κεφάλαιο τοῦ καρβουνοπαραγωγοῦ θά ἦταν = 45, τό μεταβλητό θά ἦταν = 50, ἡ ὑπεραξία = 50. Ἔτσι τό προκαταβλημένο κεφάλαιο θά ἦταν = 95 καί τό κέρδος = 50. Τό ποσοστό τοῦ κέρδους θά εἶχε ἀνέβει, ἐπειδή θά εἶχε μειωθεῖ ἡ ἀξία τοῦ πάγιου [1116] κεφαλαίου, σάν ἀποτέλεσμα τῆς φθορᾶς του κατά $\frac{1}{10}$ στόν πρῶτο χρόνο. Δέν ὑπάρχει λοιπόν ἡ παραμικρότερη ἀμφιβολία,

ὅτι σέ ὅλα τά κεφάλαια, στά ὁποῖα χρησιμοποιεῖται πολύ πάγιο κεφάλαιο — μέ ἀμετάβλητη τήν κλίμακα τῆς παραγωγῆς — τό ποσοστό τοῦ κέρδους πρέπει ν' ἀνεβαίνει στό μέτρο πού πέφτει κάθε χρόνο ἡ ἀξία τῆς μηχανῆς, τοῦ πάγιου κεφαλαίου ἐξαιτίας τῆς ἤδη ἀναπληρωμένης φθοράς. Ἄν ὁ καρβουνοπαραγωγός πουλάει αὐτά τά 10 χρόνια διαρκῶς στήν ἴδια τιμή, τότε θά πρέπει τόν δεύτερο χρόνο νά βγάλει ὑψηλότερο ποσοστό τοῦ κέρδους ἀπό τόν πρῶτο καί οὕτω καθεξῆς. Ἡ θά ἔπρεπε νά ὑποτεθεῖ ὅτι οἱ ἐργασίες ἐπισκευῆς κλπ. εἶναι εὐθέως ἀνάλογες μέ τή φθορά, ἔτσι ὥστε νά μένει ἴδιο τό μέρος τοῦ συνολικοῦ ποσοῦ, πού προκαταβάλλεται κάθε χρόνο γιά τό πάγιο κεφάλαιο. Αὐτό τό ἔκτακτο κέρδος μπορεῖ ἐπίσης νά ἀντισταθμιστεῖ μέ τό ὅτι μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου — ἀνεξάρτητα ἀπό τή φθορά — πέφτει ἡ ἀξία τοῦ πάγιου κεφαλαίου, ἐπειδή ὑποχρεώνεται νά συναγωνίζεται τίς καλύτερες νέες μηχανές πού ἔχουν ἐφευρεθεῖ ἀργότερα. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά ὅμως, αὐτό τό ἀνερχόμενο ποσοστό τοῦ κέρδους, πού προέρχεται φυσικά ἀπό τή φθορά, ἀπό τή μειωνόμενη ἀξία τοῦ πάγιου κεφαλαίου, ἐπιτρέπει τόν συναγωνισμό μέ καλύτερες νέες μηχανές, γιά τίς ὁποῖες πρέπει νά ὑπολογίζεται ἀκόμα ὅλη ἡ ἀξία. Τέλος, ἂν ὁ καρβουνοπαραγωγός πουλοῦσε [στό τέλος τοῦ δεύτερου χρόνου] φτηνότερα, λογαριάζοντας δηλαδή ἔτσι: ὅτι 50 κέρδος σέ σχέση μέ 100 προκαταβλημένο κεφάλαιο θά ἔδινε 50% κέρδος. 50% ἐπί 95 δίνει $47\frac{1}{2}$. Ἄν πουλοῦσε τήν ἴδια μάζα τοῦ προϊόντος [ὄχι πρὸς 105, ἀλλά] πρὸς $102\frac{1}{2}$, τότε θά πουλοῦσε πιο φτηνά ἀπό τόν καρβουνοπαραγωγό ἐκεῖνο, οἱ μηχανές τοῦ ὁποίου βρίσκονται λ.χ. στόν πρῶτο χρόνο τῆς χρησιμοποίησής τους. Οἱ ἐπενδύσεις μεγάλου πάγιου κεφαλαίου προϋποθέτουν τήν κατοχή μεγάλου κεφαλαίου. Καί ἐπειδή αὐτοί οἱ μεγάλοι κάτοχοι κεφαλαίου κυριαρχοῦν στήν ἀγορά, φαίνεται ὅτι μόνο γιά τόν πιο πάνω λόγο ἐργάζονται μέ πρόσθετο κέρδος (πρόσοδο). Ἡ πρόσοδος αὐτή στή γεωργία προέρχεται ἀπό τό ὅτι ἐργάζονται σέ σχετικά γονιμότερο ἔδαφος, ὅμως ἐδῶ ἐργάζονται μέ σχετικά φτηνότερες μηχανές.}

{Ἐνα πλῆθος ἀπό ἱστορίες, πού ἀποδίδονται στή σχέση πάγιου καί κυκλοφοροῦντος κεφαλαίου, ἀνήκουν στή διαφορά ἀνάμεσα στό σταθερό καί στό μεταβλητό κεφάλαιο. Πρῶτον, οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στό σταθερό καί στό μεταβλητό κεφάλαιο μπορεῖ νά εἶναι ἴδιες, παρ' ὅλον ὅτι εἶναι διαφορετικές οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στό πάγιο καί στό κυκλοφοροῦν κεφάλαιο. Δεύτερο, ὅσον ἀφορᾷ τό σταθερό καί τό μεταβλητό κεφάλαιο, πρόκειται γιά τήν πρωταρχική διαίρεση τοῦ κεφαλαίου ἀνάμεσα σέ ζωντανή καί σέ ἀντικειμενοποιημένη ἐργασία, ὄχι γιά τήν τροποποίηση αὐτῆς τῆς σχέσης ἀπό τό προτσές τῆς κυκλοφορίας ἢ ἀπό

τήν επίδραση πού άσκει αυτό τό τελευταίο στήν άναπαραγωγή.

Πρώτα, είναι ξεκάθαρο ότι ή διαφορά ανάμεσα στό πάγιο και στό κυκλοφορούν κεφάλαιο δέν μπορεί νά θίξει τήν ύπεραξία (δέν παίρνουμε υπόψη τίς διαφορές στή μάζα τής χρησιμοποιούμενης ζωντανής έργασίας, πού άφορούν τή σχέση μεταβλητού και σταθερού κεφαλαίου) παρά μόνο στό μέτρο πού θίγει τήν περιστροφή του συνολικού κεφαλαίου. Πρέπει έπομένως νά εξεταστεί πώς ή περιστροφή έπηρεάζει τήν ύπεραξία. Μ' αυτό συνδέονται όλοφάνερα δύο περιστατικά: 1) 'Η ύπεραξία δέν μπορεί νά συσσωρεύεται, νά ξαναμετατρέπεται σέ κεφάλαιο τόσο γρήγορα (τόσο συχνά). 2) Τό προκαταβλημένο κεφάλαιο πρέπει νά αύξηθει, τόσο γιά νά διατηρεί στή δουλιά τήν ίδια μάζα έργατών κλπ., όσο και λόγω τών πιό παρατεταμένων προκαταβολών, πού πρέπει νά κάνει ό καπιταλιστής γιά τά δικά του έξοδα κατανάλωσης. Τά περιστατικά αυτά είναι σημαντικά γιά τό κέρδος. 'Εδώ όμως πρέπει νά εξεταστεί πρώτα πώς έπηρεάζουν τήν ύπεραξία. Αυτά δέ τά δύο περιστατικά πρέπει πάντα νά ξεχωρίζονται. }

{ Όλα όσα μεγαλώνουν τίς προκαταβολές, χωρίς νά μεγαλώνουν άνάλογα τήν ύπεραξία, μικραίνουν τό ποσοστό του κέρδους άκόμα και στήν περίπτωση όπου μένει ίδια ή ύπεραξία. 'Αντίθετα, τό ποσοστό του κέρδους τό μεγαλώνουν όλα όσα μικραίνουν τίς προκαταβολές. 'Εφόσον λοιπόν ένα μεγάλο πάγιο κεφάλαιο σέ σχέση μέ τό κυκλοφορούν κεφάλαιο — ή μιά διαφορετική περιστροφή του κεφαλαίου — έπηρεάζει τό μέγεθος τών προκαταβολών, έπηρεάζει και τό ποσοστό του κέρδους, άκόμα και στήν περίπτωση όπου δέν θίγεται καθόλου ή ύπεραξία. }

{ Τό ποσοστό του κέρδους δέν είναι άπλώς ή ύπεραξία, ύπολογισμένη μέ βάση τό προκαταβλημένο κεφάλαιο, αλλά ή πραγματοποιημένη σέ μιά δοσμένη χρονική περίοδο μάζα τής ύπεραξίας, δηλαδή σέ ένα καθορισμένο μέρος τής κυκλοφορίας. 'Εφόσον λοιπόν ή διαφορά ανάμεσα στό πάγιο και στό κυκλοφορούν κεφάλαιο έπηρεάζει τή μάζα τής ύπεραξίας, τήν όποία πραγματοποιεί ένα καθορισμένο κεφάλαιο μέσα σέ μιά δοσμένη χρονική περίοδο, ή διαφορά αυτή έπηρεάζει τό ποσοστό του κέρδους. 'Εδώ έπεμβαίνει ένα διπλό στοιχείο, ή διαφορά στό μέγεθος τών προκαταβολών (σέ σχέση μέ τήν πραγματοποιημένη ύπεραξία) και, δεύτερο, ή διαφορά στή διάρκεια του χρόνου, γιά τήν όποία πρέπει νά γίνουν αυτές οι προκαταβολές, προτού έπιστρέψουν μαζί μέ μιά ύπεραξία. }

[1117] { Ό χρόνος άναπαραγωγής ή, πιό σωστά, ό άριθμός τών

ἀναπαραγωγῶν σ' ἓνα καθορισμένο χρονικό διάστημα ἐπηρεάζεται οὐσιαστικά ἀπό δύο περιστατικά:

1) Ἀπό τήν παρατεταμένη παραμονή τοῦ προϊόντος στήν καθεαυτο σφαίρα παραγωγῆς.

Πρῶτο, εἶναι δυνατό ἓνα προϊόν νά χρειάζεται γιά τήν παραγωγή του περισσότερο χρόνο ἀπό ἓνα ἄλλο, εἴτε ἓνα μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἔτους, εἴτε ἓνα ὀλόκληρο ἔτος, εἴτε περισσότερο ἀπό ἓνα ἔτος. (Αὐτό τό τελευταῖο λ.χ. στίς κατασκευές, στήν κτηνοτροφία καί σέ μερικά προϊόντα πολυτελείας.) Στήν περίπτωση αὐτή, ἀνάλογα μέ τή σύνθεση τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, σέ σταθερό καί μεταβλητό κεφάλαιο, τό προϊόν ἀπορροφᾷ διαρκῶς ἐργασία, συχνά πολλή ἐργασία (ὅπως γιά προϊόντα πολυτελείας, γιά κατασκευές) σέ σχέση μέ τό σταθερό κεφάλαιο. Δηλαδή στό μέτρο ὅπου ἡ παραγωγή τοῦ προϊόντος βαστάει περισσότερο χρόνο, παραγωγή ὅμως πού εἶναι ταυτόχρονα ὁμαλή συνέχιση τοῦ προτσές ἐργασίας, συνεχῆς ἀπορρόφηση ἐργασίας καί πρόσθετης ἐργασίας. Λογούχρη στήν περίπτωση τῶν ζώων καί τῶν κατασκευῶν, ἄν οἱ τελευταῖες ἀπαιτοῦν περισσότερο ἀπό ἓνα ἔτος. Τό προϊόν μπορεῖ νά κυκλοφορήσει, δηλαδή νά πουληθεῖ, νά ριχτεῖ στήν ἀγορά μόνο ὅταν εἶναι ἔτοιμο. Ἡ πρόσθετη ἐργασία τοῦ πρώτου ἔτους ἔχει ἀντικειμενοποιηθεῖ μέ τήν ἄλλη ἐργασία στό ἀνέτοιμο προϊόν τοῦ πρώτου ἔτους. Δέν εἶναι οὔτε μικρότερη οὔτε μεγαλύτερη ἀπό ἐκείνη τῶν ἄλλων κλάδων τῆς βιομηχανίας, ὅπου ἐπικρατεῖ ἡ ἴδια σχέση ἀνάμεσα στό σταθερό καί στό μεταβλητό κεφάλαιο. Ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος ὅμως δέν μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ, δηλαδή μέ τήν ἔννοια ὅτι δέν μπορεῖ νά μετατραπεῖ σέ χρήμα, ἐπομένως οὔτε καί ἡ ὑπεραξία. Γι' αὐτό ἡ τελευταία δέν μπορεῖ νά συσσωρευτεῖ σάν κεφάλαιο, οὔτε νά χρησιμοποιηθεῖ γιά τήν κατανάλωση. Καί τό προκαταβλημένο κεφάλαιο καί ἡ ὑπεραξία χρησιμεύουν, σά νά λέμε, σάν βάση τῆς παραπέρα παραγωγῆς. Εἶναι προυπόθεσή της καί μπαίνουν κάπως, μέ τόν ἓνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο, σάν ἡμικατεργασμένα προϊόντα, σάν πρώτη ὕλη στήν παραγωγή τοῦ δεύτερου ἔτους.

Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι τό κεφάλαιο εἶναι 500, ἡ ἐργασία = 100, ἡ ὑπεραξία 50, ἔτσι ὥστε τό προκαταβλημένο στήν παραγωγή κεφάλαιο = 550+500, πού προκαταβάλλονται στό δεύτερο ἔτος. Ἡ ὑπεραξία εἶναι πάλι = 50. Ἔτσι ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος = 1100 λίρες, ἀπό τίς ὁποῖες οἱ 100 εἶναι ὑπεραξία. Στήν περίπτωση αὐτή ἡ ὑπεραξία εἶναι ἴδια, μέ ἐκείνη πού θά ἦταν, ἄν εἶχε ἀναπαραχθεῖ τό κεφάλαιο τόν πρῶτο χρόνο καί ἄν στόν δεύτερο χρόνο εἶχαν ἐπενδυθεῖ πάλι 500 λίρες. Τό μεταβλητό κεφάλαιο ἐξακολουθεῖ νά εἶναι 100 καί ἡ ὑπεραξία

50. Διαφορετικό είναι όμως τό ποσοστό του κέρδους. Τόν πρώτο χρόνο είναι $\frac{50}{500}$ ή 10%. Τόν δεύτερο χρόνο όμως προκαταβλήθηκαν $500 + 550 = 1050$ καί τό $\frac{1}{10}$ απ' αυτό τό ποσό = 105. "Αν υπολογιστεί λοιπόν ἴδιο τό ποσοστό του κέρδους, τότε ἡ ἀξία του προϊόντος είναι ἴση: τόν 1ο χρόνο μέ 550, τόν δεύτερο χρόνο $550 + 500 + 55 + 50 = 1155$. Καί ἡ ἀξία του προϊόντος στό τέλος του δεύτερου χρόνου = 1155. Διαφορετικά θά ἦταν μόνο = 1100. Τό κέρδος είναι ἐδῶ μεγαλύτερο ἀπό τήν παραγμένη ὑπεραξία, γιατί ἡ ὑπεραξία είναι μόνο 100 λ. "Αν συνυπολογιστοῦν καί τά ἔξοδα κατανάλωσης του καπιταλιστή, πού ὀφείλει νά τά προκαταβάλλει κατά τή διάρκεια 2 χρόνων, τότε τό δαπανημένο κεφάλαιο θά είναι ἀκόμα μεγαλύτερο σέ σχέση μέ τήν ὑπεραξία. "Αντί γι' αὐτό, είναι ἀλήθεια ὅτι ὅλη ἐπίσης ἡ ὑπεραξία του πρώτου χρόνου μετατρέπεται τόν δεύτερο χρόνο σέ κεφάλαιο. "Επίσης είναι μεγαλύτερο τό κεφάλαιο, πού ἔχει δαπανηθεῖ σέ μισθό ἐργασίας, ἐπειδή στό τέλος του πρώτου χρόνου οἱ 100 λ. δέν ἔχουν ἀναπαραχθεῖ, γι' αὐτό τόν δεύτερο χρόνο θά πρέπει νά προκαταβληθοῦν 200 λ. γιά τήν ἴδια ἐργασία, γιά τήν ὁποία κατά τά ἄλλα ἀρκοῦν οἱ 100, πού ἀναπαράγονται τόν πρώτο χρόνο.

Δεύτερο: Είναι δυνατό, ὅταν ἔχει πιά τελειώσει τό προτσές ἐργασίας, νά χρειαστεῖ τό προϊόν νά μείνει ἀκόμα στή σφαῖρα τῆς παραγωγῆς, γιά νά περάσει ἀπό φυσικά προτσές, πού δέν ἀπαιτοῦν καθόλου ἢ πού ἀπαιτοῦν μιάν ἐντελῶς ἀσήμαντη ἐργασία, ὅπως τό κρασί στό ὑπόγειο. Μόνο ὕστερα ἀπό τήν παρέλευση αὐτῆς τῆς προθεσμίας μπορεῖ νά ἀναπαραχθεῖ τό κεφάλαιο. "Εδῶ είναι ὀλοφάνερα τό ἴδιο, σάν νά εἶχε δαπανηθεῖ περισσότερο σταθερό καί λιγότερο μεταβλητό κεφάλαιο, ἀνεξάρτητα ἀπό τή σχέση ἀνάμεσα στό μεταβλητό καί στό σταθερό κεφάλαιο. "Εδῶ είναι μικρότερη ἡ πρόσθετη ἐργασία, ὅπως καί ἡ ἐργασία γενικά, πού χρησιμοποιεῖται κατά τή διάρκεια μιᾶς καθορισμένης περιόδου. "Αν τό ποσοστό του κέρδους μένει ἴδιο, αὐτό ὀφείλεται στήν ἐξίσωση, καί ὄχι ἀπό τήν ὑπεραξία πού ἔχει παραχθεῖ σ' αὐτή τή σφαῖρα. Γιά νά διατηρηθεῖ τό προτσές ἀναπαραγωγῆς — ἡ συνέχεια τῆς παραγωγῆς — πρέπει νά ἔχει προκαταβληθεῖ προηγούμενα περισσότερο κεφάλαιο. Καί πάλι γιά τόν λόγο αὐτό πέφτει ἡ σχέση τῆς ὑπεραξίας πρὸς τό προκαταβλημένο κεφάλαιο.

Τρίτο. Είναι δυνατές διακοπές στό προτσές ἐργασίας, στό διάστημα τῶν ὁποίων τό προϊόν βρίσκεται στό προτσές παραγωγῆς, ὅπως γίνεται λ.χ. στή γεωργία, καθῶς καί σέ προτσές σάν τῆς βυρσοδεψίας κλπ.,

όπου χημικά προτσές απαιτοῦν ἕνα χρονικό διάστημα, προτοῦ νά μπορεῖ τό προϊόν νά περάσει ἀπό μιά φάση τῆς παραγωγῆς σέ μιά ἀνώτερη. Ἄν σέ τέτιες περιπτώσεις συντομεύεται αὐτό τό χρονικό διάστημα ὕστερα ἀπό ἀνακαλύψεις στόν τομέα τῆς χημείας, τότε αὐξάνει ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας, μεγαλώνει ἡ ὑπεραξία καί προκαταβάλλεται στό προτσές ἀντικειμενοποιημένη ἐργασία μικρότερου χρονικοῦ διαστήματος. Σ' ὅλες αὐτές τίς περιπτώσεις ἡ ὑπεραξία εἶναι μικρότερη, τό προκαταβλημένο κεφάλαιο μεγαλύτερο.

2) Τό ἴδιο γίνεται, ἄν οἱ χρόνοι ἐπιστροφῆς (returns) τοῦ κυκλοφοροῦντος κεφαλαίου διαρκοῦν περισσότερο ἀπό τόν μέσο ὄρο λόγω τῆς μεγάλης ἀπόστασης τῆς ἀγορᾶς. Καί ἐδῶ ἡ προκαταβολή κεφαλαίου εἶναι μεγαλύτερη, ἡ ὑπεραξία μικρότερη, μικρότερη εἶναι καί ἡ σχέση τῆς πρὸς τό προκαταβλημένο κεφάλαιο.} {Στήν τελευταία περίπτωση τό κεφάλαιο καθηλώνεται περισσότερο χρόνο στή σφαῖρα κυκλοφορίας, στήν πρώτη περίπτωση στή σφαῖρα παραγωγῆς.}

[1118] {Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι σέ κάποιον κλάδο τῆς βιομηχανίας μεταφορῶν τό προκαταβλημένο κεφάλαιο = 1000, τό πάγιο κεφάλαιο = 500, πού φθείρεται σέ πέντε χρόνια. Τό μεταβλητό κεφάλαιο = 500, πού περιστρέφεται μιά φορά τό χρόνο. Στήν περίπτωση αὐτή ἡ ἐτήσια ἀξία τοῦ προϊόντος = 100+500+100, ὅταν τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας = 20%. Ὅλα μαζί = 700. Ἄπό τήν ἄλλη μεριά, σ' ἕνα κλάδο τῆς ραφτικῆς, ἄς ὑποθέσουμε ὅτι τό σταθερό κυκλοφοροῦν κεφάλαιο = 500 (τό πάγιο = 0) καί τό μεταβλητό = 500, ἡ ὑπεραξία = 100. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι περιστρέφεται 4 φορές τό χρόνο. Στήν περίπτωση αὐτή ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος (τοῦ ἐτήσιου) = 4(500+500) + 100 = 4100. Ἡ ὑπεραξία καί στίς δύο περιπτώσεις εἶναι ἴδια. Τό τελευταῖο κεφάλαιο περιστρέφεται 4 φορές τό χρόνο ἢ μιά φορά στό τρίμηνο. Ἄπό τό πρῶτο κεφάλαιο οἱ 600 περιστρέφονται μιά φορά τό

χρόνο, δηλαδή $\frac{600}{4} = 150$ στό τρίμηνο. Δηλαδή 50 τόν μήνα. 100

σέ 2 μῆνες καί 400 σέ 8 μῆνες. Γιά νά περιστραφεῖ ὄλο τό κεφάλαιο, χρειάζεται 1 χρόνο καί 8 μῆνες ἢ 20 μῆνες. Μέσα σ' ἕνα χρόνο περι-

στρέφονται μόνο τά $\frac{6}{10}$ του.

Μπορεῖ τώρα νά μᾶς ποῦν ὅτι στό τρίμηνο τό πρῶτο κεφάλαιο, γιά νά βγάλει κέρδος 10%, προσθέτει στήν ἀξία τῶν 1000 λιγότερα ἀπό τό ἄλλο κεφάλαιο. Ἐδῶ ὅμως δέν πρόκειται γιά προσθήκη. Ὁ πρῶτος

καπιταλιστής βγάζει περισσότερη υπεραξία [από τόν δεύτερο]* από τό κεφάλαιό του πού καταναλώθηκε, όχι όμως από εκείνο πού χρησιμοποιήθηκε. Έδω ή διαφορά προκύπτει από τό [σχετικό μέγεθος]* τής υπεραξίας, όχι από τήν προσθήκη κέρδους. Η διαφορά υπάρχει έδω στην άξια, όχι στην υπεραξία. Καί στά δύο κεφάλαια τό μεταβλητό κεφάλαιο τών 500 περιστρέφεται 4 φορές τό χρόνο. Καί τά δύο κεφάλαια βγάζουν τό χρόνο υπεραξία = 100. Τό [έτήσιο] ποσοστό τής υπεραξίας = 20%. Στο τρίμηνο όμως 25 λίρες, δηλαδή μεγαλύτερο ποσοστό; 25 στις 500 όλα τά τρίμηνα = 5% στό τρίμηνο, δηλαδή 20% τό χρόνο.

Ο πρώτος καπιταλιστής περιστρέφει 4 φορές τό $\frac{1}{2}$ του κεφαλαίου του και από τό άλλο $\frac{1}{2}$ περιστρέφει μόνο τό $\frac{1}{5}$ τό χρόνο. Τό μισό τών 4 περιστροφών είναι δύο περιστροφές. Άρα τό κεφάλαιό του τό περιστρέφει $2\frac{1}{10}$ φορές τό χρόνο. Ο άλλος καπιταλιστής περιστρέφει όλο τό κεφάλαιό του 4 φορές τό χρόνο. Τό γεγονός αυτό όμως δέν αλλάζει απόλύτως καθόλου τήν υπεραξία. Αν ό κάτοχος του δεύτερου κεφαλαίου συνεχίζει τό προτσές αναπαραγωγής, τότε πρέπει διαρκώς νά μετατρέπει 500 σέ πρώτη ύλη κλπ. και νά έχει πάντα μόνο 500 για τήν πληρωμή έργασίας, ενώ ό πρώτος καπιταλιστής έχει επίσης 500 για τήν πληρωμή έργασίας και τίς άλλες 500 τίς έχει μιά για πάντα (δηλαδή για 5 χρόνια) μέ μιά μορφή, μέ τήν όποία δέν χρειάζεται νά τίς ξαναμετατρέψει. Αυτό όμως ισχύει μόνο, αν, παρά τή διαφορά πάγιου και κυκλοφορούντος κεφαλαίου, είναι ίδια [και στά δύο κεφάλαια] ή σχέση ανάμεσα στό μεταβλητό και στό σταθερό κεφάλαιο. Αν και στά δύο κεφάλαια τό $\frac{1}{2}$ αποτελείται από σταθερό και τό άλλο $\frac{1}{2}$ από μεταβλητό κεφάλαιο, τότε μπορεί [στό ένα] τό $\frac{1}{2}$ νά αποτελείται μόνο από πάγιο κεφάλαιο, όταν τό κυκλοφορούν σταθερό κεφάλαιο = 0, και [στό άλλο] τό $\frac{1}{2}$ νά αποτελείται από κυκλοφορούν σταθερό κεφάλαιο, όταν τό πάγιο = 0. Τώρα, παρ' όλον ότι τό κυκλοφορούν σταθερό κεφάλαιο μπορεί νά είναι = 0, όπως γίνεται στην έξορυκτική βιομηχανία και στή βιομηχανία μεταφορών, όπου όμως οι βοηθητικές ύλες αντί τής πρώτης ύλης αποτελούν κυκλοφορούν σταθερό κεφάλαιο, τότε τό πάγιο κεφάλαιο (μέ εξαίρεση τούς τραπεζίτες κλπ.) δέν μπορεί ποτέ νά είναι = 0. Ωστόσο τά πράγματα δέν αλλάζουν, όταν τό σταθερό κεφάλαιο και στις δύο περιπτώσεις βρίσκεται στην ίδια σχέση μέ τό μεταβλητό κεφάλαιο, μολονότι στή μιά περίπτωση περιέχει λιγότερο

* Οι λέξεις στις άγκύλες υπάρχουν στή ρωσική μετάφραση. — Σημ. μετ

καί στήν ἄλλη περισσότερο πάγιο κεφάλαιο καί λιγότερο κυκλοφοροῦν σταθερό κεφάλαιο. Καί στήν ἄλλη περίπτωση ἀντίστροφα. Ἐδῶ ὑπάρχει διαφορά μόνο στό χρόνο ἀναπαραγωγῆς τοῦ ἑνός μισοῦ τοῦ κεφαλαίου καί τῆς ἀναπαραγωγῆς τοῦ συνολικοῦ κεφαλαίου. Ὁ ἕνας καπιταλιστής πρέπει νά προκαταβάλλει 500 λίρες γιά 5 χρόνια, προτοῦ αὐτές ἐπιστρέψουν, ὁ ἄλλος γιά ἕνα τρίμηνο ἢ γιά 1 χρόνο. Ἡ ἰκανότητα διάθεσης τοῦ κεφαλαίου εἶναι διαφορετική. Ἡ προκαταβολή δέν εἶναι διαφορετική, ὁ χρόνος ὅμως γιά τόν ὁποῖο προκαταβάλλεται εἶναι διαφορετικός. Ἡ διαφορά αὐτή δέν μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ. Ἡ ὑπεραξία καί τό κέρδος εἶναι ἐδῶ ἴδια, ἂν παρθεῖ ὑπόψη τό συνολικό προκαταβλημένο κεφάλαιο: 100 λ. τόν πρῶτο χρόνο γιά τό προκαταβλημένο κεφάλαιο τῶν 1000 λ. Τόν δεύτερο χρόνο τό ὑψηλότερο ποσοστό τοῦ κέρδους θά εἶναι μάλλον στήν πλευρά τοῦ πάγιου κεφαλαίου, ἐπειδή ἔχει μείνει ἴδιο τό μεταβλητό κεφάλαιο, ἐνῶ ἔχει μειωθεῖ ἡ ἀξία τοῦ πάγιου κεφαλαίου. Τόν δεύτερο χρόνο ὁ πρῶτος καπιταλιστής προκαταβάλλει μόνο 400 λ. πάγιο καί 500 μεταβλητό κεφάλαιο καί βγάζει, ὅπως καί πρὶν, 100 λ. κέρδος. Ὅμως ἡ σχέση 100 πρὸς 900 = 11¹/₉ %, ἐνῶ ὁ δεύτερος καπιταλιστής, ὅταν συνεχίζει νά ἀναπαράγει, προκαταβάλλει ὅπως καί προηγούμενα 1000 λ. καί βγάζει 100 λ. κέρδος = 10%.

Διαφορετικά ἔχει φυσικά ἡ ὑπόθεση, ὅταν μαζί μέ τό πάγιο κεφάλαιο αὐξάνει γενικά τό σταθερό κεφάλαιο σέ σχέση μέ τό μεταβλητό ἢ ὅταν γενικά πρέπει νά προκαταβληθεῖ περισσότερο κεφάλαιο καί νά τεθεῖ σέ κίνηση ἡ ἴδια ποσότητα ἐργασίας. Στήν πιό πάνω περίπτωση δέν προβάλλει τό ζήτημα πόσες φορές περιστρέφεται τό συνολικό κεφάλαιο ἢ πόσο μεγάλη εἶναι ἡ προκαταβολή, ἀλλά πόσο συχνά περιστρέφεται τό μέρος ἐκεῖνο, πού εἶναι ἀρκετό, γιά νά θέσει σέ κίνηση τήν ἴδια μάζα παραγωγικῆς ἐργασίας, ὅση καί στήν ἄλλη περίπτωση, γιά νά ἀνανεωθεῖ τό προτσές παραγωγῆς. Ἄν ὅμως στό πιό πάνω παράδειγμα τό πάγιο κεφάλαιο ἦταν [ὄχι 500, ἀλλά] = 1000 καί τό κυκλοφοροῦν [ὅπως καί πρὶν] μόνο = 500, τότε θά ἄλλαζαν τά πράγματα. Αὐτή ἡ ἀλλαγή ὅμως θά προερχόταν ὄχι ἀπό τό γεγονός ὅτι πρόκειται γιά πάγιο κεφάλαιο. Γιατί, ἂν τό κυκλοφοροῦν σταθερό κεφάλαιο κόστιζε στή δεύτερη περίπτωση (λ.χ. ἐξαιτίας τῆς ἀκρίβειας τοῦ ὑλικοῦ) 1000 [ἀντί 500], τότε ἡ περίπτωση θά ἦταν ὅπως ἡ προηγούμενη. Καί ἐπειδή στίς πρῶτες περιπτώσεις [καί τῶν δύο παραδειγμάτων] ὅσο μεγαλύτερο εἶναι τό πάγιο κεφάλαιο, τόσο μεγαλύτερο εἶναι τό σχετικό μέγεθος τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου γενικά σέ σχέση μέ τό μεταβλητό, γι' αὐτό τά μπερδεύουν. Κατά τά ἄλ-

λα, ὅλη ἡ ἱστορία γιά τόν χρόνο κυκλοφορίας (Umlauf) εἶναι στήν ἀρχή οὐσιαστικά παρμένη ἀπό τό ἐμπορικό κεφάλαιο (merkantiles Kapital), ὅπου ρυθμίζεται ἀπό ἄλλους νόμους: "Ὅπου, ὅπως ἔχω δείξει ^[100], τό ποσοστό τοῦ κέρδους καθορίζεται στήν πράξη ἀπό τόν μέσο ὄρο τοῦ ἀριθμοῦ τῶν χρόνων κυκλοφορίας, ἀνεξάρτητα ἀπό τή σύνθεση αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου, πού κατά τά ἄλλα ἀποτελεῖται κυρίως ἀπό κυκλοφοροῦν κεφάλαιο. Γιατί στό ἐμπορικό κεφάλαιο τό κέρδος του καθορίζεται ἀπό τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους. }

[1119] { "Ὅλο τό νόημα εἶναι τοῦτο. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι τό πάγιο κεφάλαιο = χ. Ἄν τό κεφάλαιο αὐτό περιστρέφεται μόνο μιά φορά στά 15 χρόνια, τότε σ' ἓνα χρόνο περιστρέφεται τό $\frac{1}{15}$ του, ὅμως χρειάζεται ἐπίσης ν' ἀντικατασταθεῖ μόνο τό $\frac{1}{15}$ του. Δέν θά ἄλλαζαν καθόλου τά πράγματα, ἂν ἀντικατασταθῶν 15 φορές τό χρόνο. Ἡ μάζα του θά ἔμενε ἴδια. Τό μόνο ἀποτέλεσμα θά ἦταν νά ἀκριβύνει ἔτσι τό προϊόν. Πάντως εἶναι μικρότερη ἡ ἱκανότητα διάθεσης καί μεγαλύτερος ὁ κίνδυνος τῆς ὑποτίμησης ἀπό τήν περίπτωση, ὅπου ἡ ἴδια μάζα κεφαλαίου θά προκαταβαλλόταν μέ τήν μορφή τοῦ κυκλοφοροῦντος κεφαλαίου. Αὐτό ὅμως δέν ἀλλάζει καθόλου τήν ὑπεραξία, παρ' ὅλον ὅτι μπαίνει στόν ὑπολογισμό τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους τῶν κυρίων καπιταλιστῶν, γιατί στόν ὑπολογισμό τῆς φθορᾶς παίρνεται ὑπόψη αὐτός ὁ κίνδυνος. "Ὅσον ἀφορᾷ ὅμως τό ἄλλο μέρος τοῦ κεφαλαίου, ἄς ὑποθέσουμε ὅτι τό κυκλοφοροῦν μέρος τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου (πρῶτες ὕλες καί βοηθητικές ὕλες) = 25.000 λίρες τό χρόνο καί ὁ μισθός ἐργασίας = 5.000 λ. Τότε θά ἔπρεπε, ἂν περιστρεφόταν μιά φορά τό χρόνο, νά προκαταβληθοῦν 30.000 λ. κατά τή διάρκεια ὅλου τοῦ ἔτους, καί ἂν ἡ ὑπεραξία = 100% = 5.000 λίρες καί ἔτσι τό κέρδος στό τέλος τοῦ χρόνου = 5.000, πού σέ σχέση μέ τίς 30.000 δίνει $16\frac{2}{3}$ %.

Ἄν ἀντίθετα τό κεφάλαιο αὐτό [ἐπέστρεφε] κάθε $\frac{1}{5}$ τοῦ ἔτους, τότε θά χρειαζόταν μόνο μιά προκαταβολή κεφαλαίου 5.000 λ. γιά τό κυκλοφοροῦν σταθερό κεφάλαιο καί 1.000 λ. γιά τόν μισθό ἐργασίας. Τό κέρ[δος θά ἦταν 1.000 λ.] καί γιά τά $\frac{5}{5}$ τοῦ ἔτους 5.000 λ. Αὐτή ἡ ὑπεραξία ὅμως βγαίνει ἀπό ἓνα κεφάλαιο 6.000 λ., ἀφοῦ ποτέ δέν προκαταβάλλεται περισσότερο. Ἐτσι τό κέρδος θά ἦταν [λοιπόν 5.000 λ. γιά] ἓνα κεφάλαιο 6.000 λ. ἢ $\frac{5}{6}$, 5 φορές περισσότερο = $83\frac{1}{3}$ ». (Δέν παίρνεται ὑπόψη τό πάγιο κεφάλαιο.) Ἐτσι ὑπάρχει ἐδῶ μιά πολύ σημαντική διαφορά στό [ποσοστό] τοῦ κέρδους, ἐπειδή πράγματι [ἀγοράζεται] ἐργασία 5.000 λιρῶν μέ ἓνα κεφάλαιο 1.000 λ. καί πρώτη ὕλη κλπ. 25.000 λ. μέ ἓνα κεφάλαιο [5.000 λ.] Ἄν τά κεφά-

λαια ήταν ίσα με αυτό τό διαφορετικό ποσοστό τής περιστροφής, τότε θά μπορούσαν στήν πρώτη περίπτωση [νά προκαταβληθούν μόνο 6.000 λ.]. "Η μόνο 500 λ. τόν μήνα, από τίς όποιες τά $\frac{5}{6}$ σέ σταθερό κεφάλαιο καί τό $\frac{1}{6}$ σέ μεταβλητό κεφάλαιο. Αυτό τό $\frac{1}{6}=83\frac{1}{3}$ λ. γιά τίς όποιες [μιά ύπεραξία] 100% θά έδινε [83 $\frac{1}{3}$ λ.] καί [αυτό] θά έδινε γιά όλο τό έτος $(83+\frac{1}{3})12=12\frac{2}{3}$ (ή 4)+996=1000. "Όμως τό 1000 σέ σχέση μέ 60[00=16 $\frac{2}{3}$ %.]*

[6. 'Η προσπάθεια του Σερμπυλιέ νά ένώσει
τίς άλληλοαποκλειόμενες άπόψεις
του Ρικάρντο καί του Σισμοντί]

*Ας έπιστρέψουμε στον Σερμπυλιέ .

Στό πνεύμα του Σισμοντί:

«'Η οικονομική πρόοδος τής κοινωνίας, έφόσον χαρακτηρίζεται από μιά απόλυτη αύξηση του παραγωγικού κεφαλαίου καί από μιά άλλαγή τής σχέσης ανάμεσα στά διάφορα στοιχεία του κεφαλαίου, προσφέρει στους έργάτες μερικά πλεονεκτήματα: 1) 'Η μεγαλύτερη παραγωγικότητα τής έργασίας, ιδίως μέ τή χρησιμοποίηση των μηχανών, έπιφέρει μιά τόσο γρήγορη αύξηση του παραγωγικού κεφαλαίου, ώστε, παρά τήν άλλαγή πού σημειώθηκε στή σχέση του κονδυλίου γιά τά μέσα συντήρησης προς τά άλλα στοιχεία του κεφαλαίου, τό στοιχείο αυτό αύξάνει ώστόσο απόλυτα, πράγμα πού του έπιτρέπει νά χρησιμοποιεί όχι μόνο τόν ίδιο μέ προηγούμενα αριθμό εργατών, αλλά καί νά άπασχολεί ένα πρόσθετο αριθμό εργατών, έτσι ώστε τό αποτέλεσμα τής προόδου, μέ έξαιρέση μερικές διακοπές γιά τους έργάτες, νά καταλήγει σέ μιά αύξηση του παραγωγικού κεφαλαίου καί τής ζήτησης έργασίας. 2) 'Η μεγαλύτερη παραγωγικότητα του κεφαλαίου έχει τήν τάση νά μειώνει σημαντικά τήν αξία μεγάλου αριθμού προϊόντων, νά τά κάνει έπομένως προσιτά γιά τόν εργατή, οι άπολαύσεις του όποιου αύξάνουν μέ τόν τρόπο αυτό (στό ίδιο, σελ. 65).

'Αντίθετα:

1) "Όσο μικρής διάρκειας κι άν είναι, όσο μερική κι άν είναι ή προσωρινή μείωση του κονδυλίου γιά τά μέσα συντήρησης, πού συγκροτούν τήν τιμή τής έργασίας, δέν προκαλεί ώστόσο λιγότερο όλέθρια αποτελέσματα. 2) Τά περιστατικά, πού καθορίζουν τήν οικονομική πρόοδο μιās κοινωνίας, είναι στό μεγαλύτερό τους μέρος συμπτωματικά, άνεξάρτητα από τή θέληση των καπιταλιστών πού παράγουν. 'Η επίδραση αυτών των αιτίων δέν είναι μόνιμη κλπ.»

* Τά μέρη του κειμένου πού στήν παράγραφο αυτή βρίσκονται σέ άγκύλες είναι μουτζουρωμένα στο χειρόγραφο μέ μελάνι καί έγιναν δυσανάγνωστα.

(σελ. 66). 3) Αυτό που κάνει ευτυχισμένη ή δυστυχισμένη την κατάσταση του εργάτη είναι λιγότερο ή απόλυτη κατανάλωσή του παρά ή σχετική του κατανάλωση. Τί σημασία μπορεί να έχει για τον εργάτη το γεγονός ότι μπορεί να προμηθεύεται ορισμένα προϊόντα, τά όποια προηγούμενα ήταν απλησίαστα γι' αυτόν και τους όμοιους 'του, όταν έχει αυξηθεί σέ ακόμα μεγαλύτερη αναλογία ό αριθμός τών προϊόντων, τά όποια είναι απλησίαστα γι' αυτόν, όταν ή απόσταση που τον χωρίζει από τον καπιταλιστή έχει μόνο μεγαλώσει, όταν ή κοινωνική του θέση έχει υποβιβαστεί και έγινε πιο μειονεκτική; Αν εξαιρεθεί ή αυστηρά απαραίτητη κατανάλωση για τή διατήρηση τών δυνάμεών μας, είναι στην ουσία σχετική ή αξία τών απολαύσεών μας» (σελ. 67).

«Ξεχνούν ότι ό μισθωτός εργάτης είναι ένας άνθρωπος που σκέπτεται και είναι προικισμένος μέ τις ίδιες ικανότητες, ένας άνθρωπος που κινείται μέ τά ίδια μέ τον εργαζόμενο καπιταλιστή έλατήρια» (σελ. 67).

[1120] «Όποιαδήποτε όφέλη κι αν αποφέρει στους μισθωτούς εργάτες μια γρήγορη αύξηση του κοινωνικού πλούτου, δέν θεραπεύει τήν αίτία τής άθλιότητάς τους ... αυτοί εξακολουθούν να στερούναι κάθε δικαίωματος στό κεφάλαιο, και γι' αυτό είναι υποχρεωμένοι να πουλούν τήν εργασία τους και να παραιτούνται από κάθε αξίωση πάνω στό προϊόν τής εργασίας αυτής » (σελ. 68). «Αυτό είναι τό κύριο λάθος του νόμου τής ιδιοποίησης... τό κακό βρίσκεται σ' αυτή τήν απόλυτη έλλειψη του δεσμού ανάμεσα στον μισθωτό εργάτη και στό κεφάλαιο, που θέτει σέ κίνηση τή βιομηχανία του» (σελ. 69).

Αυτή ή τελευταία φράση μέ τον «δεσμό» είναι γνήσια σισμοντική και ταυτόχρονα βλακώδης.

Γιά τον κανονικό άνθρωπο = τον καπιταλιστή κλπ. βλέπε στό ίδιο, σελ. 74-76.

Γιά τή συγκεντροποίηση τών κεφαλαίων και τον παραμερισμό τών μικρών καπιταλιστών (στό ίδιο, σελ. 85-88).

«Αν στή σημερινή κατάσταση τό πραγματικό κέρδος προέρχεται από τις οικονομίες του καπιταλιστή, τότε [σέ ένα άλλο σύστημα διανομής]* θά μπορούσε μέ τήν ίδια επιτυχία να προέρχεται από τις οικονομίες τών μισθωτών εργατών» (σελ. 89).

Ό Σερμπυλιέ συμμερίζεται

1) τήν άποψη του [Τζαίημς] Μίλλ, ότι όλοι οι φόροι πρέπει να παίρνονται από τή γαιοπρόσοδο (σελ. 128) ^[101], επειδή όμως είναι αδύνατο να γίνει αυτό,

«να επιβληθεί ένα είδος φόρου μέ τέτιον τρόπο, ώστε να παίρνεται από τήν πρόσοδο και να θίγει μόνο τήν πρόσοδο»

έφóσον εἶναι δύσκολο νά διακριθεῖ τό κέρδος ἀπό τήν πρόσοδο καί ἀδύνατο, ὅταν ὁ ἴδιος ὁ ἰδιοκτήτης τῆς γῆς εἶναι καλλιεργητής, ἔτσι

2) ὁ Σερμπυλιέ φτάνει στό σωστό συμπέρασμα τοῦ Ρικάρντο:

«Γιατί δέν κάνουν ἕνα ἀκόμα βῆμα πρὸς τά μπρός καί δέν καταργοῦν τήν ἀτομική ἰδιοκτησία στή γῆ;» (σελ. 129). «Οἱ γαιοκτήμονες εἶναι χασομέρηδες, πού συντηροῦνται μέ δημόσια ἔξοδα χωρίς κανένα ὄφελος γιά τή βιομηχανία ἢ γιά τή γενική εὐημερία τῆς κοινωνίας» (σελ. 129). «Αὐτό πού κάνει παραγωγικό τό ἔδαφος εἶναι τά κεφάλαια, πού χρησιμοποιοῦνται στήν ἀγροτική οἰκονομία. Ὁ γαιοκτήμονας δέν συμβάλλει καθόλου σ' αὐτό. Ὑπάρχει μόνο γιά νά τσεπώνει μιά πρόσοδο, ἡ ὁποία δέν ἀποτελεῖ ἕνα μέρος τοῦ κέρδους τῶν κεφαλαίων του καί ἡ ὁποία δέν εἶναι οὔτε τό προϊόν τῆς ἐργασίας οὔτε τό προϊόν τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τοῦ ἐδάφους, ἀλλά τό ἀποτέλεσμα τῆς τιμῆς, στήν ὁποία ἀνεβάζει τά προϊόντα τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας ὁ συναγωνισμός τῶν καταναλωτῶν» κλπ. (σελ. 129). «Καί ἐπειδή ἡ κατάργηση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας στή γῆ δέν θά ἄλλαζε τίποτα στίς αἰτίες πού παράγουν τήν πρόσοδο, ἐξακολουθεῖ αὐτό νά ὑπάρχει. Ὅμως θά τήν εἰσέπραττε τό κράτος, στό ὁποῖο ἀνήκει ὅλη ἡ γῆ, καί τό ὁποῖο τήν καλλιεργήσιμη ἐπιφάνεια θά τήν ἐκμίσθωνε σέ ἰδιῶτες, πού θά κατεῖχαν ἀρκετά κεφάλαια γιά τήν ἐκμετάλλευσή τους» (σελ. 130).

Θά ἔμπαινε στή θέση ὄλων τῶν κρατικῶν ἐσόδων.

«Τέλος, ἡ βιομηχανία χειραφετημένη, ἀπελευθερωμένη ἀπό ὅλα τά δεσμά, θά σημείωνε μιά πρωτάκουστη ἄνοδο» κλπ. (σελ. 130).

Πῶς ὅμως αὐτό τό συμπέρασμα τοῦ Ρικάρντο ταιριάζει μέ τόν σιμοντικό εὐσεβή πόθο νά ἐπιβληθοῦν δεσμά στό κεφάλαιο καί στήν καπιταλιστική παραγωγή; Πῶς συμβιβάζεται μ' αὐτόν τόν θρῆνο;

«Τό κεφάλαιο θά γίνει κυρίαρχος τοῦ κόσμου, ἂν μιά ἀνατροπή δέν σταματήσει αὐτή τήν πορεία, τήν ὁποία ἀκολουθεῖ ἡ ἐξέλιξη τῆς κοινωνίας μας κάτω ἀπό τήν κυριαρχία τοῦ νόμου τῆς ἰδιοποίησης» (σελ. 152). «Παντοῦ τό κεφάλαιο θά ἐξαλείψει τίς παλιές κοινωνικές διακρίσεις, γιά νά τίς ἀντικαταστήσει μ' αὐτή τήν ἀπλή ταξινόμηση τῶν ἀνθρώπων σέ πλούσιους καί φτωχοῦς, σέ πλούσιους πού ἀπολαμβάνουν καί κυβερνοῦν, καί σέ φτωχοῦς, πού ἐργάζονται καί ὑπακούουν» (σελ. 153). «Ἡ γενική ἰδιοποίηση τῶν παραγωγικῶν ἀγαθῶν καί τῶν προϊόντων εἶχε σ' ὅλες τίς ἐποχές ὑποβιάσει τήν πολυάριθμη τάξη τῶν προλετάρων σέ μιά κατάσταση ὑποταγῆς καί πολιτικῆς ἀνικανότητας, αὐτή ἡ ἰδιοποίηση ὅμως εἶχε κάποτε συνδυαστεῖ μέ ἕνα σύστημα περιοριστικῶν νόμων, οἱ ὁποῖοι δέσμευαν τήν ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας καί τή συσσώρευση τῶν κεφαλαίων [1121] καί ἔβαζαν ὅρια στήν αὔξηση τῆς τάξης τῶν ἀποκληρωμένων, στρίμωγναν τήν ἀστική τους ἐλευθερία μέσα σέ στενά ὅρια καί ἔτσι μέ διάφορους τρόπους ἔκαναν ἀκίνδυνη τήν τάξη ἐκείνη. Σήμερα τό κεφάλαιο ἔσπασε

ένα μέρος αὐτῶν τῶν δεσμῶν. Ἐτοιμάζεται νά τά σπάσει ὅλα» (σελ. 155, 156).

«Ἡ διαφθορά τῶν προλετάρων εἶναι τό δεύτερο ἀποτέλεσμα τῆς διανομῆς τοῦ πλούτου»¹¹⁰² (σελ. 156).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΙΚΟΣΤΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Ρίτσαρντ Τζώνς

[1. «Ένα δοκίμιο για τή διανομή του πλούτου...»
 Διαισθηση του Τζώνς για τήν ιστορική διαφορά
 ανάμεσα στους τρόπους παραγωγής.
 Έ Η ύπεροχή έναντι του Ρικάρντο σέ διάφορα ζητήματα
 τής θεωρίας τής γαιοπροσόδου]

Rev. R. Jones: «An Essay on the Distribution of Wealth, and on the Source of Taxation», London, 1831, Part I: Rent.

Αυτό κιόλας τό πρώτο σύγγραμμα για τήν πρόσοδο ξεχωρίζει μέ τήν έννοια τής ιστορικής διαφοράς ανάμεσα στους τρόπους παραγωγής, ή οποία λείπει από όλους τούς άγγλους οικονομολόγους από τόν καιρό του Τζαίημς Στιούαρτ. (Σ' αυτήν τή σωστή διάκριση τών ιστορικών μορφών γενικά δέν αντιφάσκουν πολλές σημαντικές αρχαιολογικές, φιλοσοφικές και ιστορικές πλάνες, όπως αποδείχτηκε ότι υπάρχουν στόν Τζώνς. Βλέπε λ.χ. «Edinburgh Review», Vol. LIV, Art. IV^[103].)

Στους σύγχρονους οικονομολόγους ύστερα από τόν Ρικάρντο, ό Τζώνς βρήκε τόν όρισμό τής προσόδου σαν πρόσθετου κέρδους, έναν όρισμό πού προϋποθέτει ότι ό φάρμερ είναι καπιταλιστής (ή ότι ένας καπιταλιστής φάρμερ έκμεταλλεύεται τή γή), ό οποίος προσμένει νά βγάλει τό μέσο κέρδος γι' αυτή τήν ειδική χρησιμοποίηση του κεφαλαίου, και ότι ή ίδια ή γεωργία είναι ύποταγμένη στόν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Κοντολογής, ή γαιοκτησία έννοείται έδώ μόνο μέ τή μεταβλημένη μορφή, πού τής έχει δώσει τό κεφάλαιο σαν ή κυρίαρχη σχέση παραγωγής τής κοινωνίας, μέ τή σύγχρονη αστική μορφή. Ό Τζώνς δέν συµμερίζεται καθόλου αυτή τήν άυταπάτη, ότι τό κεφάλαιο υπήρχε από τήν αρχή του κόσμου.

Οι απόψεις του για τήν καταγωγή τής προσόδου γενικά συνοψίζονται στίς παρακάτω θέσεις:

«Στήν ικανότητα τῆς γῆς νά ἀποφέρει ἀκόμα καί μέ τήν πιό πρωτόγονη ἐργασία τοῦ ἀνθρώπου περισσότερα ἀπό ὅσα εἶναι ἀπαραίτητα γιά τήν ὑπαρξη τοῦ καλλιεργητῆ καί πού τοῦ δίνει ἔτσι τή δυνατότητα νά πληρώνει ἕνα φόρο στόν ἰδιοκτήτη τῆς γῆς, βρίσκεται ἡ καταγωγή τῆς προσόδου» (σελ. 4). «Ἔτσι ἡ πρόσοδος ἔχει τήν καταγωγή της στήν ἰδιοποίηση τῆς γῆς σέ μιᾶ ἐποχή, ὅπου ἡ μάζα τοῦ λαοῦ ἐξαναγκάζεται ἢ νά τήν καλλιεργήσει κάτω ἀπό ὁποιοδήποτε ὄρο, ἢ νά πεθάνει ἀπό τήν πείνα, καί ὅπου τό πενιχρό της κεφάλαιο σέ ἐργαλεῖα, σπόρο κλπ., ἐπειδή εἶναι ἐντελῶς ἀνεπαρκές γιά νά τῆς ἐξασφαλίσει τή συντήρησή της σ' ἕνα ἄλλο ἐπάγγελμα, ἐκτός ἀπό τή γεωργία, εἶναι μαζί μ' αὐτά ἀλυσσοδεμένη μέ τή γῆ ἐξαιτίας μιᾶς καταθλιπτικῆς φτώχειας» (σελ. 11).

Ὁ Τζώνς παρακολουθεῖ τήν πρόσοδο σ' ὅλες τίς μεταμορφώσεις της ἀπό τήν πιό πρωτόγονη μορφή της σάν ἀγγαρεία ὡς τή σύγχρονη πρόσοδο τοῦ φάρμερ <Pachtrente>. Βρίσκει παντοῦ ὅτι σέ μιᾶ καθορισμένη μορφή τῆς ἐργασίας καί τῶν ὄρων της ἀντιστοιχεῖ μιᾶ καθορισμένη μορφή τῆς προσόδου, δηλαδή τῆς γαιοκτησίας. Ἔτσι ἐξετάζονται ἀπό τόν Τζώνς ἡ μιᾶ ὕστερα ἀπό τήν ἄλλη ἡ πρόσοδος ἐργασίας ἢ ἡ πρόσοδος τῶν δουλοπάροικων, ἡ μετατροπή τῶν προσόδων ἐργασίας σέ πρόσοδες σέ προϊόντα, οἱ μεσακάρικες πρόσοδες, οἱ πρόσοδες ράιοι (Ryot) ^[104] κλπ. — μιᾶ ἐξέλιξη πού δέν μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ στίς λεπτομέρειές της. Σ' ὅλες τίς προηγούμενες μορφές ἐμφανίζεται ὁ γαιοκτήμονας, ὄχι ὁ καπιταλιστής σάν ὁ ἄμεσος σφετεριστής ξένης πρόσθετης ἐργασίας (surplus labour). Ἡ πρόσοδος (ὅπως τήν ἔχουν ἀντιληφθεῖ οἱ φυσιοκράτες πάνω στή βάση [φεουδαρχικῶν] ἀναμνήσεων) ἐμφανίζεται ἱστορικά (ὅπως γίνεται ἀκόμα στήν ἀνώτατη κλίμακα στούς ἀσιατικούς λαούς) σάν ἡ γενική μορφή τῆς πρόσθετης ἐργασίας, τῆς χωρίς πληρωμή ἐκτελούμενης ἐργασίας. Ἐδῶ στήν ἰδιοποίηση αὐτῆς τῆς πρόσθετης ἐργασίας δέν μεσολαβεῖ ἀνταλλαγή, ὅπως γίνεται μέ τό κεφάλαιο, ἀλλά ἡ βάση τῆς ἰδιοποίησης εἶναι ἡ βίαιη κυριαρχία ἐνός μέρους τῆς κοινωνίας πάνω στό ἄλλο μέρος της (ἀπό δῶ ἐπίσης προέρχεται ἡ ἄμεση δουλεία, ἡ δουλοπαροικία ἢ ἡ πολιτική σχέση ἐξάρτησης).

Καί ἐπειδή ἔχουμε ἐδῶ νά ἐξετάσουμε μόνο τή γαιοκτησία, ἐφόσον ἡ κατανόησή της προϋποθέτει τήν κατανόηση τοῦ κεφαλαίου, θά ἀφήσουμε τίς ἐξηγήσεις τοῦ Τζώνς καί θά περάσουμε στό ἀποτέλεσμα ἐκεῖνο, πού τόν ξεχωρίζει ἰδιαίτερα πρὸς ὄφελός του ἀπό ὄλους τοὺς προδρόμους του:

Προηγούμενα λίγες ἀκόμα παροδικές παρατηρήσεις.

Σχετικά μέ τήν ἀγγαρεία — καί μέ τίς μορφές τῆς δουλοπαροικίας (ἢ τῆς δουλείας) πού ἀντιστοιχοῦν λίγο-πολύ σ' αὐτήν — [1122] ὁ

Τζώνς υπογραμμίζει *άσυναίσθητα* τις δύο μορφές, στις οποίες *ανάγεται* κάθε *υπεραξία* (πρόσθετη *έργασία*). Είναι γενικά χαρακτηριστικό ότι η *καθεαυτή άγγαρεία* δείχνει *μέ τήν πιό άγροίκα μορφή* και *μέ τή μεγαλύτερη σαφήνεια* τό *ούσιαστικό στοιχείο* τής *μισθωτής έργασίας*.

«*Ή πρόσδοδος*» (έκει όπου υπάρχει *άγγαρεία*) «*μπορεί νά αυξάνει κάτω άπ' αυτές τις συνθήκες μόνο μέ δύο τρόπους: είτε έπειδή γίνεται πιό έπιτήδεια ή έργασία τών δουλοπάροικων άγροτών και πιό άποτελεσματική ή χρησιμοποίησή τους*» {*σχετική πρόσθετη έργασία*}, «*έδω όμως στέκει έμπόδιο ή άνικανότητα τών γαιοκτημόνων νά προωθήσουν τήν έπιστήμη τής γεωργίας, είτε, έπειδή αυξάνει ή ποσότητα τής έργασίας πού άποσπάται άπό τούς δουλοπάροικους, και όταν ή γή τών γαιοκτημόνων καλλιεργείται καλύτερα, τότε καλλιεργείται χειρότερα ή γή τών δουλοπάροικων, άπό τήν όποία έχει άποσυρθεί έργασία*» (στό ίδιο, κεφ. II, σελ. 61).

Έκεινο πού ξεχωρίζει τό βιβλίο του Τζώνς για τήν πρόσδο άπό τό βιβλίο του «*Syllabus*», στό όποιο θά αναφερθούμε στό ύποκεφάλαιο 2, είναι τοῦτο: Στό πρώτο σύγγραμμα ξεκινάει άπό τις διάφορες μορφές τής γαιοκτησίας σάν κάτι τό *δοσμένο*. Στό δεύτερο άπό τις διάφορες μορφές τής *έργασίας* πού *άντιστοιχοῦν* σ' αυτές.

Ό Τζώνς δείχνει επίσης πώς σ' αυτές τις διάφορες σχέσεις παραγωγής *άντιστοιχοῦν* διάφοροι βαθμοί στην *ανάπτυξη* τής *κοινωνικής παραγωγικής δύναμης* τής *έργασίας*.

Ή *άγγαρεία* (όπως και ή *έργασία τών δούλων*) έχει τοῦτο τό κοινό μέ τή *μισθωτή έργασία*, όσον *άφορα* τήν *πρόσοδο*, ότι ή *τελευταία* *πληρώνεται* *σέ έργασία*, *όχι* *σέ προϊόντα* και *άκόμα λιγότερο* *σέ χρήμα*.

Στή «*μισακάρικη πρόσδοδος*» «*ή προκαταβολή τών μέσων για τήν παραγωγή άπό τόν γαιοκτήμονα και ή εκχώρηση τής διεύθυνσης τής καλλιέργειας τής γής στόν πραγματικό εργάτη* δείχνει τή *μόνιμη άπουσία* *μιάς τάξης* *καπιταλιστών* *ανάμεσά τους*» (σελ. 74).

«*Οί ράιοτ-πρόσοδες είναι πρόσδοδες σέ προϊόντα, πού πληρώνει ένας εργάτης, ό όποιος άντλεί τόν δικό του μισθό άπό τή γή, στόν άρχοντα ιδιοκτήτη τής γής*» (ch. I, p. 109). (Ίδίως στην *Άσία*.) «*Οί ράιοτ-πρόσοδες αναμιγνύονται συχνά μέ πρόσδοδες σέ έργασία και μέ μισακάρικες πρόσδοδες*» (σελ. 136 κ.ε.). Έδω ό *άρχοντας* είναι *ό λόρδος γαιοκτήμονας*. «*Ή προκοπή ή, πιό σωστά, ή ύπαρξη πόλεων* στην *Άσία*, *οφείλεται* *άπόλυτα* στην *τοπική δαπάνη* τής *κυβέρνησης*» (σελ. 138).

«*Οί κόττιρ-πρόσοδες (Cottier-Renten)*^{105]} ... είναι όλες οι πρόσδοδες, πού βάσει *συμβολαίου* *πρέπει* *νά πληρώνονται* *σέ χρήμα* *άπό* *άγρότες* *ένοικιαστές*, *οί όποιοι* *τά μέσα συντήρησής τους* *τά βγάζουν* *άπό τή γή*» (σελ. 143). (*Ιρλανδία*.) «*Στό μεγαλύτερο μέρος τής επιφάνειας τής ύδρογείου* *δέν υπάρχει* *πρόσοδος* *σέ* *χρήμα*».

«Όλες αυτές οι μορφές» (ή πρόσδοος σέ εργασία, ή ράιιοτ, ή μισακάριχη, ή κοπτίρ-πρόσοδος κλπ., μέ δυό λόγια ή πρόσδοος πού δίνει ο άγρότης) «έμποδίζουν τήν πλήρη ανάπτυξη τών παραγωγικών δυνάμεων τής γής». «Ή διαφορά στήν παραγωγικότητα τής βιομηχανίας έξαρτιέται πρώτα από τό πλήθος τών έγκαταστάσεων πού χρησιμοποιεί ή βιομηχανία, για νά άπασχολήσει χειρωνακτική εργασία, και, δεύτερο, από τήν έκταση μέ τήν όποία οι καθαρά χειρωνακτικές δραστηριότητες ύποστηρίζονται από τά συσσωρευμένα άποτελέσματα παρωχημένης εργασίας, δηλαδή από τίς διάφορες ποσότητες έπιτηδειότητας, γνώσεων και κεφαλαίου, πού χρησιμοποιούνται για τήν παραγωγή...» «Μικρός είναι ο αριθμός τών μή άγροτικών τάξεων. Είναι φανερό ότι ο σχετικός αριθμός ανθρώπων, οι όποιοι μπορούν νά συντηρηούνται χωρίς νά έκτελούν οι ίδιοι γεωργική εργασία, πρέπει νά μετριέται όλοτελα σύμφωνα μέ τίς παραγωγικές δυνάμεις τών καλλιεργητών» (κεφ. VI, σελ. 157-160). «Όταν στήν Άγγλία έξαφανίστηκε ή εργασία τών δουλοπάροικων, τότε βρέθηκαν στήν ύπαιθρο οι ένοικιαστές, πού ανέλαβαν τήν καλλιέργεια τών κτημάτων τών γαιοκτημόνων. Ήταν έλεύθεροι άγρότες» (στό ίδιο, σελ. 166).

Φτάνουμε τέλος στό σημείο πού έδω μās ενδιαφέρει περισσότερο άπ' όλα, στήν πρόσδοο τών ένοικιαστών (Farmers' Rent). Στο σημείο αυτό προβάλλει περίτρανα ή ύπεροχή του Τζώνς, γιατί αυτό πού ο Ρικάρντο και λοιποί τό θεωρούν αιώνια μορφή τής γαιοκτησίας, ο Τζώνς άποδείχνει ότι πρόκειται για τήν άστική της μορφή, πού έμφανίζεται γενικά μόνο 1) από τή στιγμή όπου ή γαιοκτησία έχει παύσει νά είναι ή σχέση, ή όποία έξουσιάζει τήν παραγωγή, έπομένως και τήν κοινωνία, 2) από τή στιγμή όπου ή ίδια ή γεωργία διεξάγεται μέ καπιταλιστικό τρόπο, κάτι πού προϋποθέτει τήν ανάπτυξη τής μεγάλης βιομηχανίας (τουλάχιστον τής μανουφακτούρας) στή βιομηχανία τών πόλεων. Ο Τζώνς άποδείχνει ότι ή πρόσδοος μέ τή ρικαρντιανή έννοια ύπάρχει μόνο σέ μιά [1123] κοινωνία, ή βάση τής όποίας είναι ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής. Μέ τή μετατροπή τής γαιοπροσόδου σέ πρόσθετο κέρδος παύει ή άμεση επίδραση τής γαιοκτησίας στον μισθό εργασίας, πού μ' άλλα λόγια σημαίνει μόνο ότι: ο γαιοκτήμονας παύει νά είναι ο άμεσος σφετεριστής τής πρόσθετης εργασίας, πράγμα πού είναι στό έξής ο καπιταλιστής. Τό σχετικό μέγεθος τής προσόδου άφορά μόνο τό μοίρασμα τής υπεραξίας ανάμεσα στον καπιταλιστή και στον γαιοκτήμονα, όχι τήν άπόκτηση αυτής τής πρόσθετης εργασίας. Αυτό τό στοιχείο προβάλλει ουσιαστικά στον Τζώνς, χωρίς νά έκφράζεται μέ σαφήνεια.

Ο Τζώνς, τόσο μέ τήν ιστορική έξήγηση, όσο και μέ τίς οικονομικές λεπτομερείς αναλύσεις του, άποτελεί ουσιαστική πρόοδο σέ σχέση μέ τον Ρικάρντο. Θα ακολουθήσουμε βήμα πός βήμα τή θεωρία του. Έδω φυσικά παρεισδύουν λάθη.

Μέ τις παρακάτω θέσεις ο Τζώνς εξηγεί σωστά τούς ιστορικούς και οικονομικούς όρους, κάτω από τούς οποίους ή γαιοπρόσοδος είναι ίση μέ τό πρόσθετο κέρδος ή είναι ή έκφραση τής σύγχρονης γαιοκτησίας:

«Πρόσοδες ένοικιαστών γής μπορεί νά υπάρχουν μονάχα εκεί όπου οί σπουδαιότερες σχέσεις ανάμεσα στίς διάφορες κοινωνικές τάξεις έχουν παύσει νά πηγάζουν από τήν ιδιοκτησία και τήν κατοχή τής γής» (σελ. 185).

‘Ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής αρχίζει μέ τή μανουφακτούρα και μόνο άργότερα ύποτάσσει τή γεωργία.

«Οί χειροτέχνες και οί χειρώνακτες έργάτες είναι οί πρώτοι πού ύποτάσσονται στή διεύθυνση τών καπιταλιστών» (σελ. 187). «Άμεση συνέπεια αυτού του συστήματος είναι ή δυνατότητα τής κατά βούλησιν μεταφοράς σέ άλλες άπασχολήσεις εργασίας και κεφαλαίου πού χρησιμοποιούνται στή γεωργία.»

{Και μόνο, όταν υπάρχει ή δυνατότητα αυτή, μπορεί νά γίνεται λόγος για μία έξίσωση του γεωργικού και του βιομηχανικού κέρδους.}

«Όσον καιρό ο ίδιος ο παχτωτής ήταν ένας εργαζόμενος αγρότης, πού λόγω έλλειψης άλλων μέσων για τή συντήρησή του ήταν αναγκασμένος τά μέσα αυτά νά τά άντλει από τή γή, ήταν δεμένος από ανάγκη μέ τή γή αυτή. Τό μικρό άπόθεμα σέ μέσα εργασίας πού ίσως κατείχε ήταν στήν πραγματικότητα μαζί μέ τόν κάτοχό τους δεμένο μέ τή γή, έπειδή δέν ήταν αρκετό για νά του εξασφαλίσει τή συντήρηση, εκτός άν χρησιμοποιούνταν για τήν καλλιέργεια τής γής. Μέ τήν εμφάνιση του καπιταλιστή επιχείρηματία έχει σπάσει ή έξάρτηση αυτή από τή γή και, άν μέ τήν άπασχόληση τής εργαζόμενης τάξης στήν ύπαιθρο δέν μπορεί νά κερδίζονται τόσα, όσα μέ τή χρησιμοποίησή της στά διάφορα άλλα επαγγέλματα, τά όποια σέ μία τέτια κατάσταση τής κοινωνίας υπάρχουν σέ μεγάλο αριθμό, τότε εγκαταλείπεται ή άπασχόληση μέ τήν καλλιέργεια τής γής. Στήν περίπτωση αυτή ή πρόσοδος αποτελείται κατ’ ανάγκην αποκλειστικά από υπερέκδος» (σελ. 188). «Σταματάει ο έπηρεασμός του μισθού από τις πρόσοδες». «Από τή στιγμή όπου ο έργάτης αναλαβαίνει μιάν ύποχρέωση άπέναντι σ’ έναν καπιταλιστή, σταματάει ή έξάρτηση αυτή από τόν γαιοκτήμονα» (σελ. 189).

Όπως θά δούμε παρακάτω, ο Τζώνς δέν εξηγεί στήν πραγματικότητα από πού πηγάζει τό πρόσθετο κέρδος, ή τό κάνει αυτό μάλλον μέ ρικαρντιανό τρόπο, δηλαδή μέ τή διαφορά στους βαθμούς τής φυσικής γονιμότητας τών διαφόρων κομματιών γής.

Όταν οί πρόσοδες αποτελούνται από υπερέκδος, τότε ή πρόσοδος ενός όρισμένου χωραφιού μπορεί νά αύξηθει από τρεις αίτίες:

1) από τήν αύξηση τοῦ προϊόντος σάν συνέπεια τῆς συσσώρευσης μεγαλύτερων ποσῶν κεφαλαίου στήν καλλιέργεια αὐτοῦ τοῦ χωραφιοῦ,

2) από τήν ἀποτελεσματικότερη χρησιμοποίηση τοῦ χρησιμοποιηθέντος ἤδη κεφαλαίου,

3) ἂν τό κεφάλαιο καί τό προϊόν μείνουν ἴδια, ἀπό τό ἂν σημειωθεῖ μείωση τοῦ μεριδίου στό προϊόν αὐτό τῶν τάξεων, οἱ ὁποῖες παράγουν, καί μιά ἀντίστοιχη αύξηση τοῦ μεριδίου τῶν γαιοκτημόνων. Οἱ αἰτίες αὐτές μποροῦν ἐπίσης νά συνδυάζονται σέ διάφορες ἀναλογίες» (σελ. 189).

Θά δοῦμε πῶς ἔχουν τά πράγματα μ' αὐτές τίς διάφορες αἰτίες. Πρῶτα, ὅλες προϋποθέτουν τήν ὕπαρξη τῆς προσόδου ἀπό πρόσθετο κέρδος, καί ἔπειτα δέν ὑπάρχει ἡ παραμικρότερη ἀμφιβολία ὅτι εἶναι πέρα γιά πέρα σωστή ἡ αἰτία 1, τήν ὁποία ὑπαινίσσεται ὁ Ρικάρντο μόνο μιά φορά ἐν παρόδῳ. Ὄταν αὐξάνει τό χρησιμοποιούμενο στή γεωργία κεφάλαιο, τότε αὐξάνει ἡ μάζα τῆς προσόδου, παρ' ὄλον ὅτι δέν ἀνεβαίνουν οἱ τιμές τοῦ σιταριοῦ κλπ., ὅταν δέν σημειώνεται κατά τά ἄλλα καμιά ἀλλαγῆ. Εἶναι φανερό ὅτι στήν περίπτωση αὐτή ἀνεβαίνει καί ἡ τιμή τῆς γῆς, παρ' ὄλον ὅτι δέν ἀνεβαίνουν οἱ τιμές τοῦ σιταριοῦ, ὅταν δέν σημειώνεται ἀπόλυτα καμιά ἀλλαγῆ σ' αὐτές.

Τήν πρόσοδο ἀπό τή χειρότερη γῆ ὁ Τζῶνς τήν ἐξηγεῖ σάν μονοπωλιακή τιμή. Ἔτσι ἡ πραγματική καταγωγή τῆς προσόδου περιορίζεται σ' αὐτόν σέ τοῦτο: εἴτε στή μονοπωλιακή τιμή (ὅπως στόν Μπιούκενεν, τόν Σισμοντί, τόν Χόπκινς κλπ.), ὅταν ὑπάρχει ἀπόλυτη πρόσοδος (πού προέρχεται ὄχι ἀπό τή διαφορά τῆς γονιμότητας τῶν διάφορων κατηγοριῶν τῆς γῆς), εἴτε στή διαφορική πρόσοδο (ὅπως στόν Ρικάρντο).

{Σχετικά μέ τήν ἀπόλυτη πρόσοδο: Ἄς πάρουμε ἓνα χρυσωρυχεῖο. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι τό χρησιμοποιημένο κεφάλαιο = 100 λίρες, τό μέσο κέρδος = 10 λ., ἡ πρόσοδος = 10 λ. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι τό κεφάλαιο ἀποτελεῖται τό μισό ἀπό σταθερό κεφάλαιο (στήν περίπτωση αὐτή ἀπό μηχανές καί βοηθητικές ὕλες) καί τό ἄλλο μισό ἀπό μεταβλητό κεφάλαιο. Οἱ 50 λ. σταθερό κεφάλαιο σημαίνουν μόνο ὅτι περιέχουν τόσον χρόνο ἐργασίας ὅσος [1124] χρυσός περιέχεται στίς 50 λ. Ἔτσι τό μέρος τοῦ προϊόντος πού εἶναι ἴσο μέ 50 λ. ἀντικατασταίνει αὐτό τό σταθερό κεφάλαιο. Ἄν τό ὑπόλοιπο τοῦ προϊόντος εἶναι τώρα = 70 λ. καί ἂν μέ τίς 50 λ. μεταβλητό κεφάλαιο τίθενται σέ κίνηση 50 ἐργάτες, τότε οἱ 50 ἐργάτες (ἡ ἐργάσιμη ἡμέρα ὑποτίθεται = 12 ὥρες) πρέπει νά ἐκφράζονται μέ χρυσό 70 λ., ἀπό τόν ὁποῖο οἱ 50 λ. πληρώνουν τόν μισθό ἐργασίας καί οἱ 20 λ. ὑλοποιοῦνται σέ ἀπλήρωτη ἐργασία. Ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος ὄλων τῶν κεφαλαίων τῆς ἴδιας σύνθεσης εἶναι τότε = 120 λ. Τότε τό προϊόν = $50\sigma + 70$, οἱ $70 = 50$

ἐργάσιμες ἡμέρες = $50\mu + 20\nu$. Ἐνα κεφάλαιο 100 λ., πού θά χρησιμοποιοῦσε περισσότερο σταθερό κεφάλαιο καί μικρότερο ἀριθμό ἐργατῶν, θά παρήγε ἕνα προϊόν μικρότερης ἀξίας. Ὅμως, ὅλα τὰ συνηθισμένα βιομηχανικά κεφάλαια, παρ' ὅλον ὅτι ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος τους κάτω ἀπό παρόμοιες συνθῆκες = 120 λ., θά τό πουλοῦσαν μόνο στήν τιμή παραγωγῆς του πρὸς 110 λ. Αὐτό ὅμως εἶναι ἀδύνατο στήν περίπτωση τοῦ χρυσωρυχείου, ἀκόμα καί στήν περίπτωση ὅπου δέν θά παρθεῖ ὑπόψη ἡ ἰδιοκτησία στή γῆ (ownership of land), ἐπειδὴ ἡ ἀξία ἐκφράζεται ἐδῶ μέ τή φυσική μορφή τοῦ προϊόντος. Ἐπομένως θά προέκυπτε κατ' ἀνάγκην μιά πρόσδοδος 10 λιρῶν. }

«Τό σιτάρι μπορεῖ νά πουλιέται σέ μονοπωλιακή τιμή (δηλαδή σέ μιά τιμή πού πληρώνει περισσότερα ἀπό τὰ ἐξοδα καί τὰ κέρδη ἐκείνων, πού τό παράγουν κάτω ἀπό τίς πιό δυσμενεῖς συνθῆκες) ἢ σέ μιά τιμή, πού πληρώνει μόνο τὰ συνηθισμένα κέρδη. Ἄν ὑποθέσουμε τήν πρώτη περίπτωση, τότε μπορεῖ, ἂν παραβλέψουμε ὅποιαδήποτε διαφορά στή γονιμότητα τῶν καλλιεργημένων κομματιῶν γῆς, τό αὐξημένο προϊόν νά ἐπιτευχθεῖ μέ αὐξημένο κεφάλαιο (οἱ τιμές μένουν ἴδιες), νά αὐξηθεῖ ἡ πρόσδοδος ἀνάλογα μέ τό δαπανημένο αὐξημένο κεφάλαιο.» «Λ.χ. 10% τό συνηθισμένο ποσοστό τοῦ κέρδους. Ἄν τό σιτάρι πού ἔχει παραχθεῖ μέ 100 λίρες μπορεῖ νά πουληθεῖ πρὸς 115 λ., τότε ἡ πρόσδοδος = 5 λ. Ἄν μέ συνεχεῖς βελτιώσεις διπλασιαστεῖ τό κεφάλαιο πού χρησιμοποιήθηκε στό ἴδιο κομμάτι γῆς, διπλασιάζεται τό ἴδιο ἐπίσης τό προϊόν, τότε οἱ 200 λίρες θά ἀποδόσουν ἕνα προϊόν 230 λιρῶν, τότε ἡ πρόσδοδος θά ἀνέβει στίς 10 λ., θά ἔχει δηλαδή ἐπίσης διπλασιαστεῖ» (σελ. 191).

{Αὐτό ἰσχύει καί γιά τήν ἀπόλυτη πρόσδοδο, καί γιά τή διαφορική πρόσδοδο. }

«Σέ μικρές κοινότητες μπορεῖ τό σιτάρι νά πουλιέται μόνιμα σέ μονοπωλιακή τιμή... Αὐτό εἶναι δυνατό καί σέ μεγαλύτερες χῶρες, ἂν ὁ πληθυσμός αὐξάνει μόνιμα γρηγορότερα ἀπό τήν ἐπέκταση τῆς καλλιέργειας. Ἡ μονοπωλιακή τιμή ὅμως τοῦ σιταριοῦ εἶναι ἀσυνήθιστη σέ χῶρες μεγάλης ἔκτασης καί μεγάλης ποικιλίας γῆς. Ὅταν σημειώνεται μεγάλη ἄνοδος τῶν τιμῶν, καλλιεργεῖται περισσότερη γῆ ἢ χρησιμοποιεῖται περισσότερο κεφάλαιο στήν παλιά γῆ, ὡς τή στιγμή ὅπου ἡ τιμή μόλις καί μετά βίας θά ἀποφέρει τό συνηθισμένο κέρδος γιά τὰ ἐξοδα πού γίνονται. Τότε περιορίζεται ἡ καλλιέργεια, καί στίς χῶρες αὐτές τό σιτάρι πουλιέται συνήθως σέ τιμή, πού ἐπαρκεῖ ἀκριβῶς γιά νά ἀντικαταστήσει τό κεφάλαιο πού χρησιμοποιήθηκε κάτω ἀπό τίς πιό δυσμενεῖς συνθῆκες καί μέ τό συνηθισμένο ποσοστό τοῦ κέρδους, ἡ δέ πρόσδοδος πού πληρώνεται ἀπό τὰ καλύτερα κομμάτια γῆς μετρίεται τότε μέ τό περίσσειμα τοῦ προϊόντος τους πάνω ἀπό τό προϊόν τοῦ χειρότερου κομματιοῦ γῆς πού καλλιεργήθηκε μέ ἴσο κεφάλαιο» (σελ. 191, 192). «Ὅλα ὅσα εἶναι ἀναγκαῖα γιά μιά ἄνοδο τῆς προσόδου σ' ὅλη τήν ἐπιφάνεια μιᾶς χώρας, πού ἔχει γαῖες διαφορε-

τικῆς ποιότητας, εἶναι ὅτι οἱ καλύτερες γαῖες προσφέρουν κάτι παραπάνω ἀπὸ τίς ὀλοφάνερα λιγότερο καλές γαῖες, γιὰ τὸ πρόσθετο κεφάλαιο, πού μέ τὴν πρόοδο τῆς γεωργίας τοποθετεῖται σ' αὐτές. Γιατί, μιά καί μποροῦν νά βρεθοῦν τὰ μέσα γιὰ νά χρησιμοποιηθεῖ μέ τὸ συνηθισμένο ποσοστὸ τοῦ κέρδους νέο κεφάλαιο σέ κάθε κομμάτι γῆς, πού βρίσκεται ἀνάμεσα στὰ ἀκραῖα κομμάτια Α καί Ω, θά αὐξηθοῦν οἱ πρόσδοδες σ' ὅλα τὰ κομμάτια γῆς, πού ξεπερνοῦν σέ ποιότητα τὸ ἰδιαίτερο αὐτὸ κομμάτι γῆς» (σελ. 195). «Ἄν τὸ κομμάτι γῆς Α καλλιεργηθεῖ μέ δαπάνη 100 λ., ἀποφέρει τὸ χρόνο 110 λ., ἀπὸ τίς ὁποῖες οἱ 10 λ. εἶναι τὸ συνηθισμένο κέρδος, καί τὸ κομμάτι γῆς Β μέ δαπάνη 100 λ. θά ἀποφέρει 115 λ. καί τὸ κομμάτι Γ μέ δαπάνη 100 λ. θά ἀποφέρει 120 λ. κ.ο.κ ὡς τὸ κομμάτι Ω. Τότε τὸ Β πληρώνει πρόσοδο 5 λ. καί 10 λ. τὸ Γ. Ἄς ὑποθέσουμε τώρα ὅτι τὸ καθένα ἀπ' αὐτὰ τὰ κομμάτια γῆς καλλιεργεῖται μέ δαπάνη 200 λ. Στὴν περίπτωση αὐτὴ τὸ Α θά ἀποφέρει 220 λ., τὸ Β 230 λ., τὸ Γ 240 λ. κλπ., ἔτσι ἡ πρόσοδος εἶναι τώρα στὸ Β 10 λ., στὸ Γ 20 λ.» κλπ. (σελ. 193). «Ἡ γενικὴ συσσώρευση τοῦ χρησιμοποιούμενου στή γεωργία κεφαλαίου αὐξάνει τὸ προϊόν σέ ὅλα τὰ εἶδη τῆς γῆς σχεδὸν ἀνάλογα μέ τὴν ἀρχικὴ τους ποιότητα καί πρέπει ἀπὸ μόνη της νά ἀνεβάσει τίς πρόσδοδες, ἀνεξάρτητα ἀπὸ ὁποιαδήποτε προοδευτικὴ μείωση τῆς ἀπόδοσης τῆς ἐργασίας καί τοῦ κεφαλαίου πού χρησιμοποιοῦνται, καί γενικά ἐντελῶς ἀνεξάρτητα ἀπὸ ὁποιαδήποτε ἄλλη αἰτία» (σελ. 195).

Ἡ ὑπηρεσία πού προσφέρει ὁ Τζῶνς συνίσταται στό ὅτι τονίζει πρῶτα μέ σαφήνεια ὅτι, ἐφόσον ὑπάρχει πρόσοδος, ἡ αὐξησὴ τῆς γενικά {μέ τὴν προϋπόθεση πάντα ὅτι δέν σημειώνονται ἀλλαγές στή διαδικασία τῆς παραγωγῆς} προκύπτει ἀπὸ τὴν αὐξησὴ τοῦ ἀγροτικοῦ κεφαλαίου. Αὐτὸ μπορεῖ νά συμβεῖ ὄχι μόνο στήν περίπτωση ὅπου οἱ τιμές μένουν ἀμετάβλητες, ἀλλὰ ἀκόμα καί στήν περίπτωση ὅπου πέφτουν κάτω ἀπὸ τὸ προηγούμενο ἐπίπεδό τους.

[1125] Ἐνάντια στὸν ἰσχυρισμὸ τῆς φθίνουσας παραγωγικότητας τῆς [ἀγροτικῆς] παραγωγῆς ὁ Τζῶνς παρατηρεῖ:

«Ἡ μέση παραγωγή σιταριοῦ στήν Ἀγγλία δέν ξεπερνοῦσε ἄλλοτε τὰ 12 μποῦσελ τὸ πλῆθρο. Τώρα εἶναι περίπου διπλάσια» (σελ. 199). «Κάθε παραπέρα προσθήκη κεφαλαίου καί ἐργασίας πού γίνεται στή γῆ μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ πιὸ οἰκονομικά καί πιὸ ἀποτελεσματικά ἀπὸ τὴν προηγούμενη» (σελ. 199, 200).

«Ἡ πρόσοδος θά διπλασιαστεῖ, θά τριπλασιαστεῖ, θά τετραπλασιαστεῖ κλπ. ἂν διπλασιαστεῖ, τριπλασιαστεῖ, τετραπλασιαστεῖ τὸ τοποθετημένο στήν παλιά γῆ κεφάλαιο, χωρὶς νά μειωθεῖ ἡ ἀπόδοση καί χωρὶς νά ὑποστεῖ κάποια ἀλλαγὴ ἢ σχετικὴ εὐφορία τῶν καλλιεργημένων κομματιῶν γῆς» (σελ. 204).

Αὐτὸ εἶναι λοιπὸν τὸ πρῶτο σημεῖο, μέ τὸ ὁποῖο ὁ Τζῶνς ὑπερέχει ἀπὸ τὸν Ρικάρντο. Ἐφόσον ὑπάρχει πιά, ἡ πρόσοδος μπορεῖ νά αὐξάνει

μέ τήν άπλή αύξηση του κεφαλαίου πού χρησιμοποιείται στη γή, άνεξάρτητα από οποιαδήποτε άλλαγή τής σχετικής εύφορίας τών κομματιών γής ή τών αποδόσεων τών διαδοχικών ποσών του χρησιμοποιηθέντος κεφαλαίου ή τών τιμών τών άγροτικών προϊόντων.

Τό έπόμενο σημείο του Τζώνς είναι τουτο:

«Δέν είναι άπόλυτα άπαραίτητο για τήν άνοδο τής προσόδου νά μένει έντελώς άμετάβλητη ή σχέση άνάμεσα στην εύφορία τών γαιών» (σελ. 205).

{Ο Τζώνς δέν βλέπει έδω ότι άντίθετα μέ μία αύξηση τής δυσαναλογίας, άκόμα και στην περίπτωση όπου όλο τό γεωργικό κεφάλαιο χρησιμοποιείται παραγωγικότερα, πρέπει νά αύξηθει και θά αύξηθει ή μάζα τής διαφορικής προσόδου. Άντίθετα, μία μείωση στις διαφορές τής εύφορίας τών διαφόρων γαιών πρέπει νά μειώσει τή διαφορική πρόσοδο, δηλαδή τήν πρόσοδο πού προκύπει άπ' αυτές τίς διαφορές. Άν παραμερίσει κανείς τήν αίτία, τότε παραμερίζει και τό άποτέλεσμα. Παρ' όλα αυτά μπορεί ν' άνέβει ή πρόσοδος (παραβλέπουμε τήν άπόλυτη πρόσοδο), αυτό όμως μόνο σαν συνέπεια τής αύξησης του χρησιμοποιούμενου γεωργικού κεφαλαίου.

«Ο Ρικάρντο δέν είδε ότι τό πρόσθετο κεφάλαιο θά αποφέρει αναπόφευκτα άνισα άποτελέσματα σε κομμάτια γής άνισης εύφορίας» (στό ίδιο).

(Αυτό θά σήμαινε μόνο ότι ή χρησιμοποίηση πρόσθετου κεφαλαίου αύξάνει τή διαφορά τής σχετικής εύφορίας τών γαιών και αύξάνει έτσι τή διαφορική πρόσοδο.)

«Άν πολλαπλασιάσει κανείς αριθμούς, πού βρίσκονται σε μιάν όρισμένη σχέση μεταξύ τους, μέ τόν ίδιο αριθμό, τότε ή σχέση τους μένει ίδια μέ εκείνη τών πρώτων αριθμών, όμως μέ κάθε παραπέρα βήμα του προτσές θά αύξάνει ή διαφορά τών μεγεθών τών διάφορων προϊόντων. Άν οί αριθμοί 10, 15, 20 πολλαπλασιαστούν μέ 2 ή μέ 4 και γίνουν 20, 30, 40 ή 40, 60, 80, τότε μένουν ίδιες οί μεταξύ τους σχετικές σχέσεις: Οί αριθμοί 80 και 60, έχουν τήν ίδια σχέση μέ τόν 40, όπως οί αριθμοί 20 και 15 μέ τό 10. Όμως μέ κάθε πράξη θά αύξάνει ή διαφορά άνάμεσα στα μεγέθη τών γινομένων τους. Άν στην αρχή ήταν 5 και 10, θά γίνει 10 και 20 και τελικά 20 και 40» (σελ. 206, 207).

Ο νόμος αυτός είναι άπλούστατα ό έξης:

- 1) 10,⁵ 15,¹⁰ 20. Διαφορά 5 [και 10]. Άθροισμα τής διαφοράς 15.
- 2) 20,¹⁰ 30,²⁰ 40. Διαφορά 10 [και 20]. Άθροισμα τής διαφοράς 30.
- 3) 40,²⁰ 60,⁴⁰ 80. Διαφορά 20 [και 40]. Άθροισμα τής διαφοράς 60.
- 4) 80,⁴⁰ 120,⁸⁰ 160. Διαφορά 40 [και 80]. Άθροισμα τής διαφοράς 120.

Ἡ διαφορά ἀνάμεσα στοὺς ἀριθμοὺς διπλασιάστηκε στό 2, τετραπλασιάστηκε στό 3. Τό ἄθροισμα τῆς διαφοράς διπλασιάστηκε ἐπίσης στό 2, τετραπλασιάστηκε στό 3.

Αὐτός εἶναι λοιπόν ὁ δεύτερος νόμος.

Ἄς πρῶτος νόμος εἶχε (χρησιμοποιηθεῖ ἀπό τόν Γζώνος μόνο στήν περίπτωση τῆς διαφορικῆς προσόδου): Ἡ μάζα τῆς προσόδου αὐξάνει, ὅταν αὐξάνει ἡ μάζα τοῦ χρησιμοποιούμενου κεφαλαίου. Ἄν γιά ἓνα κεφάλαιο 100 λ. = 5, τότε γιά ἓνα κεφάλαιο 200 λ. εἶναι 10.

[1126] Δεύτερος νόμος: Ἄν μείνουν ἴδια ὅλα τά ἄλλα περιστατικά καί μένει ἴδια καί ἡ σχέση στή διαφορά ἀνάμεσα στά κεφάλαια πού χρησιμοποιοῦνται σέ διάφορα κομμάτια γῆς, τότε αὐξάνει τό μέγεθος αὐτῆς τῆς διαφοράς καί μαζί τῆς τό μέγεθος τῆς συνολικῆς προσόδου ἢ τό ἄθροισμα αὐτῶν τῶν διαφορῶν μέ τήν αὐξηση τοῦ ἀπόλυτου μεγέθους τῆς διαφοράς, αὐξηση πού προκύπτει ἀπό τήν αὐξηση τοῦ χρησιμοποιηθέντος κεφαλαίου. Ἔτσι ὁ δεύτερος νόμος λέει: Ἡ μάζα τῆς διαφορικῆς προσόδου αὐξάνει στήν ἴδια ἀναλογία πού αὐξάνει ἡ διαφορά τοῦ προϊόντος, πού παίρνεται ἀπό διαφορετικά κομμάτια γῆς, μέ ἀμετάβλητη τή σχέση στήν εὐφορία τους, ἀλλά σάν συνέπεια τῆς ἰσομετρῆς αὐξησης τοῦ κεφαλαίου πού χρησιμοποιεῖται σ' αὐτά τά διάφορα κομμάτια τῆς γῆς.

Παρακάτω.

«Ἄν χρησιμοποιηθοῦν 100 λίρες στίς κατηγορίες γῆς Α, Β καί Γ πού ἀποφέρουν ἓνα προϊόν 110, 115 καί 120 λ. καί ἀργότερα 200 λ. μέ ἓνα προϊόν 220, 228, 235 λ., τότε ἔχουν μειωθεῖ οἱ σχετικές διαφορές τῶν προϊόντων καί οἱ γαῖες ἔχουν πλησιάσει περισσότερο μεταξύ τους ὡς πρός τήν εὐφορία τους. Παρ' ὅλα αὐτά αὐξάνουν οἱ διαφορές τῶν μεγεθῶν τῶν προϊόντων τους ἀπό 5 καί 10 σέ 8 καί 15, καί γιά τό λόγο αὐτό θά ἀνέβουν οἱ πρόσοδες. Ἐπομένως οἱ βελτιώσεις, πού ἔχουν τήν τάση νά πλησιάζουν μεταξύ τους τοὺς βαθμούς τῆς εὐφορίας τῶν καλλιεργούμενων γαιῶν, μποροῦν νά ἀνεβάζουν πολύ ὠραία τίς πρόσοδες χωρίς τή συμβολή κάποιας ἄλλης αἰτίας» (σελ. 208). «Ἡ τευτλοκαλλιέργεια καί ἡ προβατοτροφία καί τά νέα κεφάλαια πού ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ γι' αὐτές ἀνέβασαν τήν εὐφορία τῶν φτωχῶν ἐδαφῶν περισσότερο ἀπ' ὅ,τι τήν εὐφορία τῶν καλύτερων ἐδαφῶν. Αὐξήσαν ὁμως τό ἀπόλυτο προϊόν τοῦ καθενός ἀπ' αὐτά τά ἐδάφη καί γι' αὐτό ἀνέβασαν τίς πρόσοδες, ἐνῶ μείωσαν τίς διαφορές στήν εὐφορία τῶν καλλιεργούμενων ἐδαφῶν» (στό ἴδιο). «Ὅσο γιά τή γνώμη τοῦ Ρικάρντο ὅτι οἱ βελτιώσεις μποροῦν νά κατεβάσουν τίς πρόσοδες, πρέπει νά ἐπικαλεστοῦμε μέ πόσο ἀργό τρόπο ἀνακαλύπτονται στήν πραγματικότητα, τελειοποιοῦνται καί διαδίδονται οἱ γεωργικές βελτιώσεις» (σελ. 211).

{Αυτή ή τελευταία θέση παρουσιάζει μόνο πρακτικό ενδιαφέρον, δέν άφορα τήν ύπόθεση αυτή καθεαυτή και άναφέρεται μόνο στό ότι αυτές οί βελτιώσεις δέν συντελοούνται τόσο γρήγορα, ώστε νά αυξάνει σημαντικά ή προσφορά σέ σχέση μέ τή ζήτηση και νά κατεβάζει έτσι τίς αγοραίες τιμές.}

Στήν άρχή είχαμε:

α β γ

1) 10, 15, 20. Τό κεφάλαιο πού χρησιμοποιήθηκε στήν κάθε κατηγορία γής = 100. Τό προϊόν = 110, 115, 120. 'Η διαφορά = 5+10=15. 'Εξαιτίας τής βελτίωσης, χρησιμοποιείται τώρα διπλάσιο κεφάλαιο, 200 αντί 100 στήν κάθε κατηγορία γής α, β, γ. Τό κεφάλαιο αυτό όμως έπιδρα διαφορετικά στις διάφορες κατηγορίες τής γής και έχουμε προϊόντα ίσα μέ 220 (διπλασιασμένα δηλαδή για τήν κατηγορία α), 228 και 235. Έτσι

α β γ

2) 20, 28, 35. Τό κεφάλαιο πού χρησιμοποιήθηκε στήν κάθε κατηγορία γής = 200. Τό προϊόν = 220, 228 και 235. 'Η διαφορά = 8+15=23. Όμως μειώθηκε τό μέγεθος τής διαφοράς. 5:10 (δηλαδή [ή σχέση τής διαφοράς] β-α [πρός τό α] στήν περίπτωση 1)=1/2 και

10 προς 10 = 1, ενώ 8:20 είναι ίσο μόνο μέ $\frac{8}{20} = \frac{2}{5}$ και 15:20=

$\frac{15}{20} = \frac{3}{4}$. Τό μέγεθος τής διαφοράς μειώθηκε, αυξήθηκε όμως ή μά-

ζα της. Αυτό όμως δέν συγκροτεί ένα νέο νόμο, δείχνει μόνο τήν αύξηση τής προσόδου σάν άποτέλεσμα τής αύξησης του χρησιμοποιηθέντος κεφαλαίου, όπως γίνεται μέ τόν πρώτο νόμο, παρ' όλον ότι ή αύξηση στά α, β και γ δέν είναι ανάλογη μέ τήν άρχική διαφορά τής εύφορίας τους. Άν όμως, λόγω αυτής τής αυξημένης εύφορίας (ή [σχετικά] όμως μειωμένη για τό β και γ εύφορία, γιατί διαφορετικά τό προϊόν θά έπρεπε νά είναι ίσο μέ 230 και 240), πέφτουν οί τιμές, τότε δέν είναι καθόλου άπαραίτητο νά αυξάνει ή πρόσοδος ή και νά μένει ακόμα στάσιμη.

[1127] Σάν συνέπεια του δεύτερου νόμου, τής παραπέρα έφαρμογής του, ακολουθεί:

'Ο τρίτος νόμος: Άν «βελτιώσεις στήν αποτελεσματικότητα του χρησιμοποιούμενου στήν καλλιέργεια κεφαλαίου» μεγαλώνουν τό πρόσθετο κέρδος, πού πραγματοποιείται στά ιδιαίτερα κομμάτια γής, τότε μεγαλώνουν τήν πρόσοδο.

Οί σχετικές μέ τά πιό πάνω θέσεις του Τζώνς (μαζί μέ τίς προηγούμενες) είναι οί έξής:

« Έτσι ή πρώτη πηγή αύξησης τών προσόδων τών παχτωτών είναι ή προοδύουσα συσσώρευση καί τά άνιστα άποτελέσματα του κεφαλαίου στίς διάφορες κατηγορίες τής γής » (σελ. 234).

{ Αυτό όμως μπορεί νά άφορά μόνο βελτιώσεις πού έπηρεάζουν άμεσα τήν εύφορία του έδάφους, όπως λ.χ. ή λίπανση, ή άμειψισπορά κλπ. }

« Βελτιώσεις στην άποτελεσματικότητα του χρησιμοποιούμενου στην καλλιέργεια κεφαλαίου άνεβάζουν τίς πρόσοδες, γιατί αύξάνουν τό πρόσθετο κέρδος πού πραγματοποιείται σέ ιδιαίτερα κομμάτια γής. Παράγουν σταθερά τήν αύξηση αυτή του πρόσθετου κέρδους, όταν δέν αύξάνουν τόσο γρήγορα τή μάζα του προϊόντος τής γής, ώστε νά ξεπερνιέται έτσι ή αύξηση τής ζήτησης. Τέτιες βελτιώσεις στην άποτελεσματικότητα του χρησιμοποιούμενου κεφαλαίου παρουσιάζονται συνήθως στό μέτρο πού προοδύει ή γεωργική έπιτηδειότητα καί ή συσσώρευση μεγαλύτερων μαζών βοηθητικού κεφαλαίου » (σταθερού κεφαλαίου). « Ύστερα από άνοδο τής προσόδου άπ' αυτή τήν αίτία, άκολουθεί συνήθως μία επέκταση τής καλλιέργειας σέ κατώτερης ποιότητας κομμάτια γής, χωρίς όποιαδήποτε μείωση τών έσόδων του γεωργικού κεφαλαίου στά χειρότερα από τά κομμάτια γής πού έγιναν καλλιεργήσιμα » (σελ. 244).

{ Ο Τζώνς παρατηρεί πολύ σωστά ότι ή πτώση του κέρδους δέν άποδειχνει [τήν μειωμένη παραγωγικότητα] τής γεωργικής έργασίας (μ' άλλα λόγια τήν πτώση τών τιμών του γεωργικού προϊόντος). Ο ίδιος όμως έξηγει πολύ λειψά τή δυνατότητα αυτής τής πτώσης. Είτε μπορεί ν' αλλάξει τό προϊόν, είτε μπορεί ν' αλλάξει τό μοίρασμα του ανάμεσα στους εργάτες καί τους καπιταλιστές. Έδώ δέν ύπάρχει άκόμα ή παραμικρότερη ιδέα σχετικά μέ τόν πραγματικό νόμο τής πτώσης του ποσοστού του κέρδους. }

« Η πτώση του κέρδους δέν άποτελεί άπόδειξη για τή φθίνουσα παραγωγικότητα τής άγροτικής έργασίας » (σελ. 257). « Τό κέρδος έξαρτιέται ένμέρει από τή μάζα του προϊόντος τής έργασίας καί ένμέρει από τό μοίρασμα του προϊόντος αυτού ανάμεσα στους εργάτες καί τους καπιταλιστές, καί γι' αυτό ή μάζα του μπορεί για τόν λόγο αυτό ν' αλλάξει, εξαιτίας μιās άλλαγής του ενός από αυτούς τους συντελεστές » (σελ. 260).

Έτσι έξηγείται ό λαθεμένος νόμος πού διατυπώνει ό Τζώνς:

« Αν, παραβλέποντας τά άποτελέσματα τής φορολογίας, σημειωθεί μία ολοφάνερη μείωση του εισοδήματος τών τάξεων πού παράγουν, παρμένες σάν

σύνολο» {έδω δέν λέγεται τί είναι εισόδημα. Ἄξια χρήσης ἢ ἀξία ἀνταλλακτική, μάζα τοῦ κέρδους ἢ ποσοστό τοῦ κέρδους}, «ὅταν σημειώνεται πτώση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους, πού δέν ἀντισταθμίζεται ἀπό μία ἄνοδο τοῦ μισθοῦ ἐργασίας καί ἀντίστροφα» {αὐτός είναι ἀκριβῶς ὁ λαθεμένος ρικαρντιανός νόμος}, «τότε μπορεῖ νά συμπεράνει κανεῖς ὅτι ἔχει σημειωθεῖ μείωση τῆς παραγωγικῆς δύναμης τῆς ἐργασίας καί τοῦ κεφαλαίου» (σελ. 273).}

Αὐτό τό κατανοεῖ σωστά ὁ Τζώνς, ὅτι ἡ σχετική ἄνοδος [τῆς ἀξίας] τοῦ ἀγροτικοῦ προϊόντος, συγκρινόμενου μέ τήν ἄνοδο τοῦ βιομηχανικοῦ προϊόντος, μπορεῖ νά σημειωθεῖ στήν πορεία ἀνάπτυξης τῆς κοινωνίας, παρ' ὅλον ὅτι ἡ γεωργία προοδεύει πράγματι ἀπόλυτα.

«Στήν πορεία ἀνάπτυξης τῶν ἐθνῶν συμβαίνει συνήθως τό γεγονός ὅτι ἡ δύναμη καί ἡ ἐπιτηδειότητα τῆς βιομηχανίας αὐξάνει σέ μεγαλύτερο βαθμό ἀπό τόν βαθμό πού μπορεῖ νά ἀναμένει κανεῖς ἀπό τή γεωργία ἑνός αὐξανόμενου πληθυσμοῦ. Πρόκειται γιά μία ἀναμφισβήτητη ἀλήθεια. Γι' αὐτό μπορεῖ μέ τήν πρόοδο τῶν ἐθνῶν νά ἀναμένεται μία ἄνοδος στή σχετική ἀξία τῶν προϊόντων τῆς γῆς, χωρίς θετική μείωση τῆς παραγωγικότητας τῆς γεωργίας» (σελ. 265).

Αὐτό ὅμως δέν ἐξηγεῖ τή θετική ἄνοδο τῶν χρηματικῶν τιμῶν τοῦ ἀκατέργαστου προϊόντος, ἐκτός ἂν σημειωθεῖ μία τέτια πτώση στήν ἀξία τοῦ χρυσοῦ, ἡ ὁποία ἀντισταθμίζεται καί ξεπερνιέται στή μανουφακτούρα ἀπό μία ἀκόμα μεγαλύτερη πτώση τῶν τιμῶν τῶν παραγμένων ἐμπορευμάτων, ἐνῶ στή γεωργία δέν συμβαίνει κάτι τέτιο. Αὐτό μπορεῖ μάλιστα νά συμβεῖ, χωρίς νά σημειωθεῖ γενική πτώση στήν ἀξία τοῦ χρυσοῦ (τοῦ χρήματος), ἂν λ.χ. ἓνα ἰδιαίτερο ἔθνος μέ τή δουλιά μιᾶς ἡμέρας βγάζει περισσότερο χρήμα ἀπό τά ἔθνη πού τό συναγωνίζονται.

Ὁ Τζώνς ἐξηγεῖ τούς λόγους, γιατί στήν Ἀγγλία δέν πιστεύει στήν ἐπενέργεια τοῦ νόμου τοῦ Ρικάρντο, τήν ἀφηρημένη ὅμως δυνατότητα τοῦ ὁποίου παραδέχεται.

«Ἄν αὐξάνει ἡ πρόσοδος μέ βάση τήν ρικαρντιανή ἄποψη, "τῆ χρησιμοποίηση μιᾶς πρόσθετης ποσότητας ἐργασίας πού ἀποφέρει ἓνα σχετικά μικρότερο ἔσοδο" καί πού γιά τόν λόγο αὐτό δίνει στόν λόρδο γαιοκτήμονα ἓνα μέρος τοῦ προϊόντος πού ἔχει ἐπιτευχθεῖ σέ καλύτερη γῆ, τότε κατ' ἀνάγκη πρέπει νά αὐξηθεῖ τό μέσο μερίδιο ἀπό τό συνολικό προϊόν πού παίρνει μέ τή μορφή προσόδου ὁ λόρδος γαιοκτήμονας». Δεύτερο, «πρέπει νά ἀφιερώνεται στή γεωργία ἓνα μεγαλύτερο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ» (σελ. 280, 281).

(Αὐτό τό τελευταῖο δέν είναι σωστό. Εἶναι δυνατό νά χρησιμοποιεῖται ἓνα μεγαλύτερο μέρος ἑμμεσης (secondary) ἐργασίας, νά μπαίνουν στό γεωργικό προτσές περισσότερα ἐμπορεύματα πού ἀποκτήθη-

καν μέ τή βιομηχανία καί τό ἐμπόριο, χωρίς νά ἔχει αὐξηθεῖ ἀντίστοιχα τό συνολικό προϊόν καί χωρίς νά ἔχει χρησιμοποιηθεῖ περισσότερη ἄμεση [γεωργική]* ἐργασία. Μπορεῖ μάλιστα νά ἔχει χρησιμοποιηθεῖ λιγότερη.)

«Στήν ἀγγλική στατιστική βρίσκουμε τώρα 3 γεγονότα: Μιά ἐπέκταση τῆς καλλιέργειας, συνοδευόμενη ἀπό μιά ἄνοδο τῆς συνολικῆς μάζας τῆς προσόδου τῆς χώρας. Μιά μείωση τοῦ μέρους τοῦ λαοῦ πού εἶναι ἀπασχολημένο στήν ἀγροτική οἰκονομία. Μιά μείωση στή συμμετοχή τῶν λόρδων γαιοκτημόνων στό προϊόν» (σελ. 282).

(Αὐτό τό τελευταῖο σημεῖο ἐξηγεῖται ἀκριβῶς, ὅπως ἡ πτώση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους: μέ τήν αὐξηση τοῦ μέρους τοῦ προϊόντος πού ἀντικατασταίνει σταθερό κεφάλαιο. Ταυτόχρονα μπορεῖ ἡ πρόσοδος νά αὐξάνει καί σάν μάζα καί σάν ἀξία.)

«Ὁ Α. Σμίθ λέει: "Στήν πορεία τῆς βελτίωσης ἡ πρόσοδος μειώνεται σέ σχέση μέ τό προϊόν τῆς γῆς, παρ' ὅλον ὅτι αὐξάνει σέ μέγεθος"^[106]» (σελ. 284).

Τό σταθερό κεφάλαιο ὁ Τζῶνς τό ὀνομάζει «βοηθητικό κεφάλαιο».

«Ἀπό διάφορες ἐκθέσεις, πού στάλθηκαν σέ διάφορες χρονικές περίοδες στό ὑπουργεῖο Γεωργίας, προκύπτει ὅτι στήν Ἀγγλία ὅλο τό κεφάλαιο πού χρησιμοποιεῖται στή γεωργία σχετίζεται πρὸς τό κεφάλαιο πού εἶναι ἀπαραίτητο γιά τή συντήρηση τῶν ἐργατῶν, ὅπως τό 5:1, δηλαδή χρησιμοποιεῖται 4 φορές περισσότερο βοηθητικό κεφάλαιο ἀπό τό κεφάλαιο πού χρησιμεύει γιά τή συντήρηση τῆς ἐργασίας, ἡ ὁποία χρησιμοποιεῖται ἄμεσα στή γεωργία. Στή Γαλλία ἡ σχέση αὐτή εἶναι 2:1» (σελ. 223).

«Ὅταν ἓνα ὀρισμένο ποσό πρόσθετου κεφαλαίου χρησιμοποιεῖται μέ τή μορφή τοῦ ἀποτελέσματος παρωχημένης ἐργασίας, γιά νά ὑποστηρίξει τήν ἐργασία τῶν πράγματι ἀπασχολούμενων ἐργατῶν, τότε ἓνα μικρότερο ἐτήσιο ἔσοδο θά εἶναι ἀρκετό γιά νά κάνει ἐπικερδή, ἐπομένως καί μόνιμα ἐφαρμόσιμη τή χρησιμοποίηση ἑνός τέτιου κεφαλαίου, ἀπ' ὅ,τι θά τό ἔκανε τό ἴδιο ποσό πρόσθετου κεφαλαίου, ἂν δαπανόταν γιά τή συντήρηση πρόσθετων ἐργατῶν» (σελ. 224).

«Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι θά χρησιμοποιοῦνταν 100 λίρες στή γεωργία γιά τή συντήρηση τριῶν ἐργατῶν, πού παράγουν τόν μισθό τους καί 10% κέρδος, δηλαδή 110 λίρες. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι διπλασιάζεται τό χρησιμοποιούμενο κεφάλαιο. Πρῶτα χρησιμοποιοῦνται 3 νέοι ἐργάτες. Τό αὐξημένο προϊόν πρέπει νά εἶναι = 110 λ., = μέ τόν μισθό τῶν 3 πρόσθετων ἐργατῶν + 10 λ. κέρδος. Τώρα, ἂς ὑποθέσουμε ὅτι οἱ πρόσθετες 100 λ. χρησιμοποιοῦνται μέ τή μορφή ἐργαλείων, λιπασμάτων ἢ ἄλλων ἀποτελεσμάτων παρωχημένης ἐργασίας, ἐνῶ

* Ἡ λέξη στίς ἀγκύλες ὑπάρχει στή ρωσική μετάφραση. — Σημ. μετ.

μένει ίδιος ο αριθμός τών απασχολούμενων εργατῶν. Αυτό τό βοηθητικό κεφάλαιο ἔχει διάρκεια ζωῆς 5 ἐτῶν κατά μέσο ὄρο. Τό ἐτήσιο ἔσοδο τοῦ καπιταλιστῆ πρέπει νά εἶναι 10% κέρδος καί 20 λ. γιά τήν ἐτήσια φθορά τοῦ κεφαλαίου του, δηλαδή 30 λ., ἔσοδο ἀπαραίτητο γιά νά κάνει κερδοφόρα τή μόνιμη χρησιμοποίηση τῶν δεύτερων 100 λ., στή θέση τῶν 110 λ., τοῦ ποσοῦ πού εἶναι ἀπαραίτητο, ἄν χρησιμοποιούταν μ' αὐτές κερδοφόρα ἄμεση ἐργασία. Γι' αὐτό εἶναι σαφές ὅτι ἡ συσσώρευση βοηθητικοῦ κεφαλαίου στή γεωργία εἶναι δυνατή καί ὅταν ἔχει παύσει νά εἶναι δυνατή ἡ χρησιμοποίηση τῆς ἴδιας μάζας κεφαλαίου γιά τή συντήρηση πρόσθετης ἐργασίας καί ὅταν ἡ συσσώρευση τέτοιου κεφαλαίου στή γεωργία μπορεί νά τραβήξει σέ ἀπεριόριστο μάκρος» (σελ. 224, 225). «Γι' αὐτό, ἡ αὔξηση τοῦ βοηθητικοῦ κεφαλαίου μεγαλώνει ἀπό τή μιὰ μεριά τήν ἐξουσία τοῦ ἀνθρώπου πάνω στίς δυνάμεις τῆς γῆς ἀνάλογα μέ τήν [1129] ἄμεσα ἢ ἔμμεσα χρησιμοποιούμενη στή γῆ ἐργασία καί, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, μειώνει τό ἐτήσιο ἔσοδο, πού ἀπαιτεῖται γιά νά κάνει ἐπικερδή τήν αὐξανόμενη χρησιμοποίηση ὀρισμένων ποσῶν νέου κεφαλαίου» (σελ. 227).

«Ἄς ὑποθέσουμε ἕνα κεφάλαιο, λ.χ. 100 λιρῶν, πού χρησιμοποιοῦνται ὅλες στή γῆ γιά τήν πληρωμή μισθοῦ ἐργασίας καί πού ἀποφέρουν 10% κέρδος, ἔτσι ὥστε τό εἰσοδήμα τοῦ παχτωτῆ νά εἶναι ἴσο μέ τό $\frac{1}{10}$ τοῦ εἰσοδήματος τῶν εργατῶν. Ἄν τό κεφάλαιο τριπλασιαστεῖ, τετραπλασιαστεῖ κλπ., τότε τό εἰσοδήμα τοῦ παχτωτῆ θά ἐξακολουθήσει νά ἔχει τήν ἴδια σχέση μέ τό εἰσοδήμα τῶν εργατῶν. Ἄν ὅμως μείνει ἴδιος ὁ ἀριθμός τῶν εργατῶν καί διπλασιαστεῖ ἡ μάζα τοῦ κεφαλαίου, τότε τά κέρδη θά εἶναι 20 λ. ἢ θά ἀποτελοῦν τό $\frac{1}{5}$ τοῦ εἰσοδήματος τῶν εργατῶν. Ἄν τετραπλασιαστεῖ τό κεφάλαιο, τά κέρδη θά εἶναι 40 λ. ἢ τά $\frac{2}{5}$ τοῦ εἰσοδήματος τῶν εργατῶν. Ἄν τό κεφάλαιο αὐξηθεῖ στίς 500 λ., τότε τό κέρδος θά φτάσει τίς 50 λ. ἢ θά ἀποτελεῖ τό μισό τοῦ εἰσοδήματος τῶν εργατῶν. Καί θά αὐξηθεῖ ἀντίστοιχα ὁ πλοῦτος, ἡ ἐπιρροή καί πιθανόν σέ ὀρισμένο βαθμό ὁ ἀριθμός τῶν καπιταλιστῶν στήν κοινωνία... Μέ τήν αὔξηση τοῦ κεφαλαίου γίνεται συνήθως ἀναγκαία καί ἡ ἀπασχόληση λίγης συμπληρωματικῆς ἄμεσης ἐργασίας. Αὐτό τό περιστατικό ὅμως δέν θά ἐμποδίσει [νά αὐξάνει] ἀδιάκοπα τό σχετικό μέγεθος τοῦ βοηθητικοῦ κεφαλαίου» (σελ. 231, 232).

Πρῶτο, σ' αὐτή τήν περικοπή σημαντικό εἶναι ὅτι μαζί μέ τήν αὔξηση τοῦ κεφαλαίου αὐξάνει τό βοηθητικό κεφάλαιο σέ σχέση μέ τό μεταβλητό ἢ τό μεταβλητό μειώνεται σχετικά σέ σχέση μέ τό σταθερό.

Παρατηρεῖται γενικά, ὄχι μόνο στή γεωργία, τό γεγονός ὅτι τά ἐτήσια ἔσοδα μειώνονται σέ σχέση μέ τό προκαταβλημένο κεφάλαιο, ὅταν αὐξάνει τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ βοηθητικοῦ κεφαλαίου πού ἀποτελεῖται ἀπό πάγιο κεφάλαιο, ἢ ὅταν ὁ κύκλος αὐτοῦ τοῦ πάγιου κεφαλαίου ἀπλώνεται σέ πολλά χρόνια — ἡ ἀξία τοῦ ὁποῖου μπαίνει στό προϊόν μόνο μέ τή μορφή τῆς φθοράς. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι στή βιομηχανία ἡ πρώτη ὕλη πού τήν ἐπεξεργάστηκαν κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους αὐξάνει

νει πολύ πιο γρήγορα από ό,τι τό μέγεθος του πάγιου κεφαλαίου. Φτάνει νά συγκριθεί λ.χ. ή μάζα του βαμβακιού, πού καταναλώνει κάθε εβδομάδα, επομένως και κάθε χρόνο, ή κλωστική μηχανή mule-jenny, μέ τή μάζα του βαμβακιού πού καταναλώνει ένα ροδάνι. "Αν πάρουμε όμως ότι λ.χ. σέ ένα ραφείο (μεγάλης κλίμακας) έπεξεργάζονται τόσης αξίας πρώτη ύλη (άν και όχι τόση μάζα πρώτης ύλης, ή πρώτη ύλη του όμως είναι ακριβότερη από τήν πρώτη ύλη του κλωστηρίου), τότε πρέπει τό έτήσιο έσοδο στό ραφείο νά είναι σημαντικά μεγαλύτερο άπ' ό,τι στό κλωστήριο, έπειδή μεγάλο μέρος του δαπανημένου κεφαλαίου (του πάγιου) στό κλωστήριο μπαίνει στό προϊόν μόνο σάν έτήσιο χρεολύσιο (annuity).

Η αξία του έτήσιου έσοδου στή γεωργία (όπου αυτό πού μπορεί νά τό θεωρεί κανείς σάν πρώτη ύλη, ό σπόρος, δέν αύξάνει στήν ίδια αναλογία μέ τά άλλα μέρη του σταθερού κεφαλαίου, ιδίως μέ τό πάγιο κεφάλαιο) είναι φυσικά μικρότερη, όταν τό κεφάλαιο αύξάνει, όμως αντί νά αύξάνει τό μεταβλητό κεφάλαιο, αύξάνει μόνο τό σταθερό. Γιατί τό μεταβλητό πρέπει πάντα νά αντικατασταίνεται ολόκληρο στό προϊόν, τό άλλο μόνο σάν έτήσια απόσβεση, στό μέτρο μόνο πού καταναλώνεται κάθε χρόνο. Μέ τήν προϋπόθεση ότι είναι δοσμένη ή τιμή του σιταριού, χρειάζονται, όταν τό ένα κουάρτερ = $\frac{1}{2}$ λίρα, 220 κρτ. για νά αντικαταστήσουν ένα μεταβλητό κεφάλαιο 100 λ. μέ 10% κέρδος, ενώ χρειάζονται μόνο 60 κρτ. (=30 λ.), για νά αντικαταστήσουν 20 λιρών φθορά και 10 λ. κέρδος. Ένα απόλυτα μικρότερο έσοδο (έδώ τό ίδιο όπως γίνεται κάτω από τίς ίδιες συνθήκες και στή βιομηχανία) δίνει τό ίδιο κέρδος. Και όμως παρεισδύουν έδώ στον Τζώνς διάφορα λάθη (fallacies).

Πρώτα δέν μπορεί νά είπωθει (κάτω από τίς πιο πάνω προϋποθέσεις) ότι έχουν αύξηθει οι παραγωγικές δυνάμεις τής γής. Έχουν αύξηθει σέ σχέση μέ τήν άμεσα χρησιμοποιημένη εργασία, όχι όμως σέ σχέση μέ τό συνολικά χρησιμοποιημένο κεφάλαιο. Μπορεί νά είπωθει μόνο ότι χρειάζεται τουλάχιστον τό ίδιο ακαθάριστο προϊόν, για νά αποφέρει τό ίδιο μέ πριν καθαρό προϊόν, δηλαδή τό ίδιο κέρδος.

[1130] Έπίσης ή αύξηση του εισοδήματος του φάρμερ σέ σχέση μέ τό εισόδημα των εργαζομένων είναι βέβαια σ' αυτή τήν ιδιαίτερη σφαιρα ακόμη πιο σημαντική, γιατί έδώ τό μέρος του συνολικού προϊόντος πού μετατρέπεται σέ κέρδος αύξάνει όλο και περισσότερο σέ σχέση μέ τό μέρος πού περιέρχεται στους εργάτες. Έτσι αύξάνει και επεκτείνεται απόλυτα ό πλούτος και ή έπιρροή του καπιταλιστή, πού ασχολείται μέ τή γεωργία, συγκρινόμενα μέ τον πλούτο και τήν έπιρροή των

ἐργατῶν του. Ὁ Τζώνς ὅμως φαίνεται νά λογαριάζει μέ τόν ἐξῆς τρόπο: τό 10 σέ σχέση μέ τό 100 εἶναι τό $\frac{1}{10}$, τό 20 σέ σχέση μέ τό 120 (δηλαδή 100 πού δαπανήθηκαν γιά τήν ἐργασία καί 20 πού ἀντιπροσωπεύουν τήν φθορά) = $\frac{1}{6}$, καί οἱ 20 λίρες εἶναι τό $\frac{1}{3}$ τοῦ ποσοῦ πού πληρώθηκε στους ἐργάτες κλπ. "Ὅμως, γιά νά μιλήσουμε γενικά, δέν ὑπάρχει πιά λαθεμένο πράγμα ἀπό τό ὅτι τό ποσοστό τοῦ κέρδους μπορεῖ ν' ἀνεβαίνει, ἐνῶ μειώνεται τό κεφάλαιο πού δαπανᾶται γιά ἐργασία. Ἀκριβῶς τό ἀντίθετο γίνεται. Στήν περίπτωση αὐτή πραγματοποιεῖται ἀναλογικά λιγότερη ὑπεραξία. Τό ποσοστό τοῦ κέρδους πέφτει ὅμως. Ὅσον ἀφορᾷ εἰδικά τόν φάρμερ (ὅπως καί κάθε ἄλλη ξεχωριστή ἐπιχείρηση), μπορεῖ τό ποσοστό τοῦ κέρδους νά μείνει ἴδιο, ἀδιάφορο ἂν μέ ἓνα κεφάλαιο 200 λιρῶν ἀπασχολεῖ 3 ἢ 6 ἐργάτες.

Γιά νά εἶναι ἡ πρόσδοδος ἴση μέ ἓνα πρόσθετο κέρδος, δηλ. μέ τό περίσσευμα πάνω ἀπό τό μέσο κέρδος, ἔχει ὑποτεθεῖ ὄχι μόνο ὅτι ἡ γεωργία ἔχει ὑποταχθεῖ ὄχι μόνο τυπικά στήν καπιταλιστική παραγωγή, ἀλλά ὅτι γίνεται ἐξίσωση τῶν ποσοστῶν τοῦ κέρδους ἀνάμεσα στίς διάφορες σφαῖρες παραγωγῆς, ἰδιαίτερα ὅμως ἀνάμεσα στή γεωργία καί στή βιομηχανία. Διαφορετικά, ἡ πρόσδοδος μπορεῖ νά εἶναι ἴση μέ τό περίσσευμα πάνω ἀπό τόν μισθό τῆς ἐργασίας (πράγμα πού εἶναι καί τό κέρδος). Μπορεῖ μάλιστα νά ἀποτελεῖ μέρος τοῦ κέρδους. Μπορεῖ ἀκόμα νά ἀποτελεῖ ἀφαίρεση ἀπό τόν μισθό.

2. [*«An Introductory Lecture on Political Economy...»*]*.

Ἡ ἔννοια «οἰκονομική διάρθρωση τοῦ ἔθνους».

Ἡ σύγκυση τοῦ Τζώνς σχετικά μέ τό «Labor Fund»]

R. Jones, «An Introductory Lecture on Political Economy, delivered at King's College, 27th February, 1833. To which is added a Syllabus of Course of Lectures on the Wages of Labor», London 1833.

«Σέ μιά δοσμένη περίοδο τῆς ἀνάπτυξης ἑνός λαοῦ ἡ ἰδιοκτησία στή γῆ στηρίζεται σχεδόν χωρίς καμιά ἐξαίρεση εἴτε στήν κεντρική κυβέρνηση εἴτε σέ πρόσωπα πού ἀντλοῦν τό ὄφελός τους ἀπό τήν κυβέρνηση αὐτή» (σελ. 14).

«Μέ τήν ἔννοια οἰκονομική διάρθρωση τῶν ἐθνῶν ἐννοῶ τίς σχέσεις ἐκεῖνες ἀνάμεσα στίς διάφορες τάξεις, πού δημιουργήθηκαν πρὶν ἀπ' ὅλα μέ τήν ἐπιβολή τῆς ἰδιοκτησίας στή γῆ καί μέ τήν διανομή τοῦ πρόσθετου προϊόντος της, πού ἀργότερα τροποποιοῦνται καί ἀλλάζουν (σέ μεγαλύτερο ἢ μικρότερο βαθμό)

* «Μιά εἰσαγωγική διάλεξη στήν Πολιτική Οἰκονομία...»

μέ τήν εμφάνιση καπιταλιστών σάν παραγόντων πού ασχολοῦνται μέ τήν παραγωγή καί τήν ἀνταλλαγή τοῦ πλούτου καί μέ τήν διατροφή καί τήν ἀπασχόληση τοῦ ἐργαζόμενου πληθυσμοῦ» (σελ. 21, 22)^[107].

Μέ τόν ὄρο «Labor Fund» * ὁ Τζώνς ἐννοεῖ

«τή συνολική μάζα τῶν εἰσοδημάτων, πού καταναλώνονται ἀπό τοὺς ἐργάτες, ἀδιάφορο ποιά εἶναι ἡ πηγή αὐτῶν τῶν εἰσοδημάτων» ([«Syllabus...»] σελ. 44).

Τό κύριο (οἱ λέξεις labor fund ἀνήκουν στόν Μάλθους;^[108]) στόν Τζώνς συνίσταται σέ τοῦτο: "Ὀλη ἡ οἰκονομική διάρθρωση τῆς κοινωνίας περιστρέφεται γύρω ἀπό τή μορφή τῆς ἐργασίας, δηλαδή ἀπό τή μορφή μέ τήν ὁποία ὁ ἐργάτης ἀποκτᾶ τά μέσα συντήρησής του ἢ τό μέρος τοῦ προϊόντος του μέ τό ὁποῖο ζεῖ. Αὐτό τό labor fund (κονδύλι δουλιᾶς) ἔχει διάφορες μορφές, τό δέ κεφάλαιο εἶναι μόνο μιά ἀπό τίς μορφές του, μιά ἱστορικά κατοπινή μορφή. Μόνο στόν Ρ. Τζώνς ἀποκτᾶ τήν πλήρη ἀνάπτυξή της ἡ οὐσιαστική διάκριση πού κάνει ὁ Α. Σμίθ — ἂν δηλαδή ἡ ἐργασία πληρώνεται ἀπό τό κεφάλαιο ἢ ἂν πληρώνεται ἄμεσα ἀπό εἰσόδημα —, ἀποκτᾶ τήν πλήρη ἀνάπτυξη στήν ὁποία εἶναι σέ θέση νά φθάσει καί γίνεται ἕνα ἀπό τά κύρια κλειδιά γιά τήν κατανόηση τῶν διάφορων οἰκονομικῶν διαρθρώσεων τῆς κοινωνίας. Ταυτόχρονα ἐξαφανίζεται ἔτσι ἡ ἠλίθια ἀντίληψη ὅτι ἐδῶ πρόκειται γιά κάτι περισσότερο ἀπό μιά διαφορά μορφῆς, ἐπειδή στό κεφάλαιο τό εἰσόδημα τοῦ ἐργάτη ἐμφανίζεται πρῶτα μέ τή μορφή ἑνός ἀπό τόν καπιταλιστή ἰδιοποιημένου, δηλαδή ἐξοικονομημένου ποσοῦ.

«Καί στά ἴδια τά δυτικοευρωπαϊκά ἔθνη συναντοῦμε ἀκόμα τίς συνέπειες τῆς κοινωνικῆς διαμόρφωσης, πού ἀπορρέει ἀπό τόν ἰδιόμορφο τρόπο μέ τῶν ὁποῖο διανέμεται τό προϊόν τῆς χώρας τους καί τῆς ἐργασίας τους, ὅπως εἶχε [1131] καθιερωθεῖ στήν ἀρχική περίοδο τῆς ὑπαρξης τῶν γεωργικῶν ἐθνῶν» ([«An introductory lecture on political economy . . .»] σελ. 16) (συγκεκριμένα μιά τάξη ἐργαζομένων ἀγροτῶν, δεύτερο μιά τάξη γαιοκτημόνων, τρίτο ὑπηρέτες, λακέδες καί χειροτέχνες, οἱ ὁποῖοι τρέφονται ἄμεσα ἢ ἔμμεσα ἀπό τό εἰσόδημα τῶν γαιοκτημόνων).

«Οἱ ἀλλαγές πού ἐπηρεάζουν αὐτή τήν οἰκονομική διαμόρφωση ἔχουν στό κεφάλαιο τόν κύριο παράγοντά τους, τήν κινητήρια δύναμή τους, ἀπό τήν ὁποία προκύπτουν, δηλαδή στόν συσσωρευμένο πλοῦτο πού χρησιμοποιεῖται γιά τήν ἐπίτευξη κέρδους»... «Πολύ σημαντικό ρόλο σ' ὅλα τά ἔθνη παίζει, στήν ἀλλαγή τῶν δεσμῶν πού συνδέουν μεταξύ τους τίς διάφορες τάξεις τῆς κοινωνίας καί στόν καθορισμό τῆς παραγωγικῆς δύναμής τους, τό ἰδιαίτερο μοῖρασμα τοῦ πλούτου πού τονίστηκε ἐδῶ.»... «Στήν Ἀσία καί σέ ἕνα μέρος τῆς Εὐρώπης

* Κονδύλι ἐργασίας.

(παλαιότερα σ' όλη τήν Ευρώπη) οίμή αγροτικές τάξεις συντηρούνται σχεδόν ολοκληρωτικά από τό εισόδημα τών άλλων τάξεων, κυρίως από τίς τάξεις τών γαιοκτημόνων. Άν έπιθυμείς τήν έργασία ενός χειροτέχνη, τότε τόν έφοδιάζεις μέ ύλικά, έρχεται στό σπίτι σου, τόν διατρέφεις και του πληρώνεις τόν μισθό του. Ύστερα από ένα χρονικό διάστημα παρεμβαίνει στή μέση ό καπιταλιστής, πού προμηθεύει τά ύλικά, προκαταβάλλει τόν μισθό στον έργάτη, γίνεται ό εργοδότης του και είναι ό ιδιοκτήτης του παραγμένου προϊόντος, πού τό ανταλλάσσει μέ τό χρήμα σου... Έτσι εμφανίζεται μιά ενδιάμεση τάξη ανάμεσα στους γαιοκτήμονες και σέ ένα μέρος εκείνων, πού δέν είναι αγρότες, και απ' αυτή τήν ενδιάμεση τάξη εξαρτώνται στό εξής, στό ζήτημα τής απασχόλησης και τής συντήρησής τους, όλοι όσοι δέν είναι αγρότες. Οί δεσμοί πού συγκρατούσαν προηγούμενα τήν κοινωνία έχουν χαλαρώσει και θρυμματιστεί. Άλλοι δεσμοί, άλλες αρχές τής συγκράτησης συνδέουν τίς διάφορες τάξεις της, δημιουργούνται νέες οικονομικές σχέσεις κλπ... Έδώ στήν Άγγλία είναι μισθωτοί τών καπιταλιστών όχι μονάχα ή μεγάλη μάζα εκείνων πού δέν είναι αγρότες, αλλά και οί εργαζόμενοι καλλιεργητές τής γής είναι ύπηρέτες τους» (σελ. 16 κ.έ.).

Τό βιβλίο του Τζώνς: «Syllabus of a course of lectures on the Wages of Labor» διαφέρει από τό βιβλίο του «On Rent» στό ότι: Στο δεύτερο εξετάζονται οί διάφορες μορφές τής γαιοκτησίας, στίς όποιες αντιστοιχούν διάφορες κοινωνικές μορφές τής έργασίας. Στο πρώτο, στό «Syllabus», ό Τζώνς ξεκινάει από αυτές τίς διάφορες μορφές τής έργασίας και εξετάζει και τίς διάφορες μορφές τής γαιοκτησίας και τό κεφάλαιο σάν προϊόν τους. Στή μορφή, πού αποκτούν έναντι του έργάτη οί όροι τής έργασίας — ιδίως μάλιστα ή γή (ή φύση, μιά και ή σχέση αυτή περιλαβαίνει όλες τίς άλλες) —, αντιστοιχεί ό κοινωνικός προορισμός (Bestimmtheit) τής έργασίας του. Στήν πραγματικότητα όμως αυτός ό τελευταίος είναι εκείνος πού βρίσκει στον πρώτο μόνο τήν αντικειμενική έκφρασή του.

Θά δούμε γι' αυτό ότι οί διάφορες μορφές του κονδυλίου έργασίας (labor fund) ανταποκρίνονται στους διάφορους τρόπους, μέ τούς όποιους σχετίζεται ό έργάτης μέ τούς δικούς του όρους παραγωγής. Ό τρόπος, μέ τόν όποιο ιδιοποιείται τό προϊόν του (ή ένα μέρος απ' αυτό), εξαρτιέται από τόν τρόπο πού σχετίζεται μέ τούς όρους παραγωγής του.

«Τό κονδύλι έργασίας», λέει ό Τζώνς, «μπορεί νά χωριστεί σέ 3 κατηγορίες:

1) Σέ εισοδήματα, πού παράγονται από τούς έργάτες, τά όποια τά καταναλώνουν οί ίδιοι και πού δέν ανήκουν ποτέ σέ άλλα πρόσωπα». {Στήν περίπτωση αυτή, όποια κι αν είναι ή ιδιαίτερη μορφή του εισοδήματός του, ό έργάτης πρέπει νά είναι πράγματι κάτοχος τών εργαλείων του παραγωγής.}

2) Σέ εισοδήματα πού ἀνήκουν σέ τάξεις πού διαφέρουν ἀπό τούς ἐργάτες καί δαπανῶνται ἀπό τίς τάξεις αὐτές γιά τήν ἄμεση συντήρηση ἐργασίας.

3) Σέ κεφάλαιο μέ τήν καθεαυτή ἔννοιά του.

Αὐτά τά διάφορα εἶδη τοῦ κονδυλίου ἐργασίας μποροῦν νά παρατηρηθοῦν ὅλα στή δική μας τή χώρα. Ἐν ὅμως κοιτάξουμε τίς χώρες τοῦ ἐξωτερικοῦ, θά δοῦμε ὅτι τά μέρη ἐκεῖνα αὐτοῦ τοῦ κονδυλίου, πού ἐδῶ εἶναι τά πιό περιορισμένα, ἀποτελοῦν ἀλλοῦ τίς κύριες πηγές τῆς συντήρησης τοῦ πληθυσμοῦ καί καθορίζουν τόν χαρακτήρα καί τή θέση τῆς πλειοψηφίας τοῦ πληθυσμοῦ» (σελ. 45, 46).

Σχετικά μέ τό σημεῖο 1. «Οἱ μισθοί τῶν ἐργαζόμενων ἀγροτῶν ἢ τῶν κατόχων γῆς ἀγροτῶν... Αὐτοί οἱ ἐργαζόμενοι γεωργοί ἢ ἀγρότες εἶναι κληρονόμοι κάτοχοι, ἰδιοκτῆτες, κολλῆγοι. Οἱ κολλῆγοι εἶναι δουλοπάροικοι, μισακάρηδες, μεροκαματιάρηδες. Οἱ τελευταῖοι ἰδίως στήν Ἰρλανδία. Κάτι σάν πρόσοδος ἢ κέρδος, συχνά ἀνακατεμένο μέ τά εισοδήματα τῶν ἀγροτῶν ὅλων τῶν κατηγοριῶν, ὅταν ὅμως ἡ ὑπαρξή τους ἐξαρτιέται ἀπό τήν ἀμοιβή τῆς δουλιᾶς τῶν χειρῶν τους, πρέπει νά θεωροῦνται μισθωτοί ἐργάτες».

Ἔτσι στούς ἐργαζόμενους ἀγρότες ἀνήκουν:

α) «κληρονόμοι κάτοχοι πού καλλιεργοῦν οἱ ἴδιοι τή γῆ. [1132] Ἀρχαία Ἑλλάδα. Σύγχρονη Ἀσία, ἰδιαίτερα οἱ Ἰνδίες».

β) «[ἀγρότες] ἰδιοκτῆτες. Γαλλία, Γερμανία, Ἀμερική, Αὐστραλία, Ἀρχαία Παλαιστίνη».

γ) «Μεροκαματιάρηδες» (Hausler) (σελ. 46-48).

Χαρακτηριστικό ἐδῶ εἶναι ὅτι: ὁ ἐργάτης ἀναπαράγει γιά τόν ἑαυτό του τό κονδύλι δουλιᾶς. Δέν μετατρέπεται σέ κεφάλαιο. Ὅπως τό παράγει ἄμεσα, ἔτσι τό ἰδιοποιεῖται ἄμεσα, παρ' ὅλον ὅτι τήν πρόσθετη ἐργασία του, ἀνάλογα μέ τήν ἰδιαίτερη μορφή μέ τήν ὁποία σχετίζεται μέ τούς ὄρους τῆς παραγωγῆς του, τήν ἰδιοποιεῖται ὀλόκληρη ἢ κατά ἓνα μέρος ὁ ἴδιος ἢ τήν ἰδιοποιοῦνται ὀλόκληρη ἄλλες τάξεις. Πρόκειται γιά πλήρη οἰκονομική προκατάληψη, ὅταν ὁ Τζῶνς ὀνομάζει μισθωτούς ἐργάτες τούς ἐργαζόμενους αὐτοῦ τοῦ εἴδους. Δέν ὑπάρχει σ' αὐτούς τίποτα ἀπ' αὐτό πού χαρακτηρίζει τόν μισθωτό ἐργάτη. Πρόκειται γιά μιά ωραία ἀστική οἰκονομική ἀντίληψη, τό γεγονός ὅτι στίς συνθήκες τοῦ κεφαλαίου εἶναι μισθός τό μέρος τοῦ προϊόντος πού τό ἰδιοποιεῖται ὁ ἴδιος ὁ ἐργάτης, ὅτι πρέπει νά εἶναι μισθός τό μέρος τοῦ προϊόντος τοῦ ἐργάτη πού τό τρώει ὁ ἴδιος.

Σχετικά μέ τό σημεῖο 2. «Στήν Ἀγγλία [ἢ τάξη αὐτή] περιορίζεται στούς ὑπηρετές, τούς στρατιῶτες, τούς ναῦτες καί σέ μερικούς χειροτέχνες, πού ἐργάζονται γιά δικό τους λογαριασμό καί πού πληρώνονται ἀπό τό εἰσόδημα αὐτῶν πού τούς ἀπασχολοῦν. Αὐτός ὁ κλάδος τοῦ γενικοῦ κονδυλίου ἐργασίας συντηρεῖ σ'

ένα μεγάλο μέρος τῆς γῆς σχεδόν ὅλους τούς μὴ ἀγροτικούς ἐργάτες. Στὴν Ἀγγλία τὸ κονδύλι αὐτὸ ὑπερτεροῦσε. Ὁ Οὐάρβικ, ὁ κατασκευαστὴς βασιλιάδων.^[109] Ἡ ἀγγλικὴ ἀριστοκρατία τῆς γῆς. Σήμερα ὑπερτερεῖ στὴν Ἀνατολή. Χειροτέχνες, ὑπηρέτες. Μεγάλες στρατιωτικὲς μονάδες συντηροῦνται μ' αὐτὸ τὸν τρόπο. Συνέπειες τῆς συγκέντρωσης αὐτοῦ τοῦ κονδυλίου στὰ χέρια τοῦ κυρίαρχου ἄρχοντα σ' ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἀσίας. Ξαφνικὴ ἐμφάνιση πόλεων. Ξαφνικὴ ἐγκατάλειψή τους, ἡ Σαμαρκάνδη, τὸ Κανταχάρ καὶ ἄλλες» (σελ. 48, 49).

Τοῦ Τζώνς τοῦ διαφεύγουν δύο κύριες μορφές. Ἡ ἀσιατικὴ κοινότητα μέ τὴν ἐνότητα τῆς γεωργίας καὶ τῆς βιομηχανίας της. Δεύτερο, τὸ συντεχνιακὸ καθεστῶς τοῦ μεσαίωνα στὶς πόλεις, ἐνμέρει καὶ στὸν ἀρχαῖο κόσμος.

Σχετικὰ μέ τὸ σημεῖο 3. «Δέν θά ἔπρεπε ποτέ νά μπερδευτεῖ μέ τὸ γενικὸ κονδύλι ἐργασίας τοῦ κόσμου τὸ κεφάλαιο ἐκεῖνο, μεγάλο μέρος τοῦ ὁποῖου ἀποτελεῖται ἀπὸ εἰσοδήματα. Ὅλοι οἱ κλάδοι τῶν εἰσοδημάτων ἐνός ἔθνους... συμβάλλουν στὴ συσσώρευση, μέ τὴν ὁποία σχηματίζεται κεφάλαιο. Τὸ κάνουν αὐτὸ σέ διαφορετικὸ βαθμὸ στὶς διάφορες χῶρες καὶ σέ διαφορετικὲς βαθμίδες τῆς ἀνάπτυξης τῆς κοινωνίας. Ὅταν οἱ μισθοὶ καὶ οἱ πρόσδοδες συμβάλλουν κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος στὴ συσσώρευση» (σελ. 50).

Τὸ γεγονός ὅτι ἡ πρόσθετη ἐργασία μετατρέπεται σέ κεφάλαιο (ἀντὶ σάν εἰσόδημα νά ἀνταλλάσσεται ἄμεσα μέ ἐργασία) κάνει νά φαίνεται τὸ κεφάλαιο σάν κάτι πού ἔχει ἐξοικονομηθεῖ ἀπὸ εἰσόδημα. Αὐτὴ εἶναι ἡ κύρια ἄποψη τοῦ Τζώνς. Καὶ μέ τὴν πρόοδο τῆς κοινωνίας ἡ μάζα τοῦ κεφαλαίου ἀποτελεῖται πράγματι ἀπὸ εἰσόδημα πού ἔχει ξαναμετατραπεί μέ τὸν τρόπο αὐτό. Ὡστόσο στὴν καπιταλιστικὴ παραγωγή τὸ ἴδιο τὸ ἀρχικὸ κονδύλι ἐργασίας ἐμφανίζεται σάν οἰκονομίες πού ἔκανε ὁ καπιταλιστὴς. Τὸ ἴδιο τὸ ἀναπαραγμένο κονδύλι ἐργασίας, ἀντὶ νά μένει σάν κάτι πού ἀνήκει στὸν ἐργάτη, ὅπως στὴν περίπτωση τοῦ σημείου 1, ἐμφανίζεται σάν ἰδιοκτησία τοῦ καπιταλιστῆ καὶ σάν ξένη ἰδιοκτησία γιὰ τὸν ἐργάτη. Καὶ τὸ σημεῖο αὐτὸ δέν ἐξηγήθηκε ἀπὸ τὸν Τζώνς.

Αὐτὸ πού λέει ὁ Τζώνς σ' αὐτὸ τὸν κύκλο μαθημάτων, γιὰ τὸ ποσοστὸ τοῦ κέρδους καὶ γιὰ τὴν ἐπίδρασή του στὴ συσσώρευση, εἶναι ἀδύνατο:

«Ὅταν μένουν ἀμετάβλητοι ὅλοι οἱ ἄλλοι ὄροι, τότε ἡ ἱκανότητα ἐνός ἔθνους νά κάνει οἰκονομίες ἀπὸ τὰ κέρδη του, ἀλλάζει, ὅταν ἀλλάζει τὸ ποσοστὸ τοῦ κέρδους. Εἶναι μεγάλη, ὅταν τὸ κέρδος εἶναι ὑψηλό, εἶναι μικρότερη, ὅταν τὸ κέρδος εἶναι χαμηλό. Ὅταν ὅμως πέφτει τὸ ποσοστὸ τοῦ κέρδους, ὅλα τὰ ἄλλα

δέν μένουν ἀμετάβλητα. Τά ποσά τοῦ χρησιμοποιούμενου κεφαλαίου μποροῦν νά αὐξηθοῦν σέ σχέση μέ τόν ἀριθμό τοῦ πληθυσμοῦ .»

{Αὐτό πού δέν βλέπει ὁ Τζώνς εἶναι πώς ἀπό τή «δυνατότητα» αὐξησης τοῦ χρησιμοποιούμενου κεφαλαίου προκύπτει τό γεγονός ὅτι πέφτει τό ποσοστό τοῦ κέρδους, ἐπειδή «τά ποσά τοῦ χρησιμοποιούμενου κεφαλαίου ἔχουν αὐξηθεῖ σέ σχέση μέ τόν ἀριθμό τοῦ πληθυσμοῦ». Πλησιάζει ὅμως τήν ἀλήθεια. }

«Οἱ ἀφορμές καί οἱ εὐκολίες γιά συσσώρευση μποροῦν νά αὐξάνουν... Ἐνα χαμηλό ποσοστό τοῦ κέρδους συνοδεύεται συνήθως ἀπό ἕναν γρήγορο σέ σχέση μέ τήν ἀριθμητική δύναμη τοῦ πληθυσμοῦ ρυθμό συσσώρευσης, ὅπως λ.χ. στήν Ἀγγλία, καί ἕνα ὑψηλό ποσοστό τοῦ κέρδους συνοδεύεται ἀπό ἕναν πιά ἀργό σέ σχέση μέ τήν ἀριθμητική δύναμη τοῦ πληθυσμοῦ ρυθμό συσσώρευσης [1133] ὅπως λ.χ. στήν Πολωνία, τή Ρωσία, τίς Ἰνδίες κλπ.» (σελ. 50 κ.έ.).

Ἐκεῖ ὅπου τό ποσοστό τοῦ κέρδους εἶναι ὑψηλό (ἐκτός ἀπό περιπτώσεις σάν τῆς Βόρειας Ἀμερικῆς, ὅπου, ἀπό τή μιά μεριά, ὑπάρχει καπιταλιστική παραγωγή καί, ἀπό τήν ἄλλη, εἶναι χαμηλή ἡ ἀξία ὄλων τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων), αὐτό γίνεται συνήθως, ἐπειδή τό κεφάλαιο ἀποτελεῖται κυρίως ἀπό μεταβλητό κεφάλαιο, ἐπικρατεῖ δηλαδή ἡ ἄμεση ἐργασία. Ἄς πάρουμε ἕνα κεφάλαιο 100, ἀπό τό ὁποῖο τό $\frac{1}{5}$ εἶναι μεταβλητό κεφάλαιο. Καί ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ἡ πρόσθετη ἐργασία εἶναι ἴση μέ τό $\frac{1}{3}$ τῆς ἐργάσιμης ἡμέρας. Στήν περίπτωση αὐτή τό κέρδος = 10%. Ἄς ὑποθέσουμε τώρα ὅτι τά $\frac{4}{5}$ τοῦ κεφαλαίου ἀποτελοῦνται ἀπό μεταβλητό κεφάλαιο καί ὅτι ἡ πρόσθετη ἐργασία εἶναι ἴση μέ τό $\frac{1}{6}$ τῆς ἐργάσιμης ἡμέρας. Στήν περίπτωση αὐτή τό κέρδος = 16%.

«Λαθεμένη εἶναι ἡ θεωρία ὅτι ἐκεῖ ὅπου μέ τήν πρόοδο τοῦ ἔθνους πέφτει τό ποσοστό τοῦ κέρδους, ὅτι πρέπει νά μειώνονται τά μέσα γιά τήν ἐξασφάλιση τῆς συντήρησης γιά ἕναν αὐξανόμενο πληθυσμό. Τό λάθος αὐτό πηγάζει 1) ἀπό τή λαθεμένη ἀντίληψη ὅτι πρέπει νά εἶναι ἀργή ἡ συσσώρευση ἀπό κέρδη, ἐκεῖ ὅπου εἶναι χαμηλό τό ποσοστό τοῦ κέρδους, καί γρήγορή ἐκεῖ ὅπου εἶναι ὑψηλό τό ποσοστό τοῦ κέρδους. 2) Ἀπό τή λαθεμένη γνώμη ὅτι τό κέρδος εἶναι ἡ μοναδική πηγή τῆς συσσώρευσης. 3) Ἀπό τή λαθεμένη γνώμη ὅτι ὄλοι οἱ ἐργάτες γῆς ζοῦσαν μόνο ἀπό συσσώρευση καί οἰκονομίες ἀπό εἰσοδήματα καί ποτέ ἀπό τά ἴδια τά εἰσοδήματα» (σελ. 51).

«Στήν οικονομική διάρθρωση τῶν ἐθνῶν σημειώνονται ἀλλαγές, ὅταν τό κεφάλαιο ἀναλαβαίνει τό καθήκον νά προκαταβάλλει τόν μισθό ἐργασίας...» (σελ. 51, 52). [1133]

[1157] Στή θέση πού ἀκολουθεῖ ὁ Ρ. Τζώνς συνοψίζει σωστά ὅτι:
[1157]

[1133] «Τό ποσό τοῦ προορισμένου γιά τή συντήρηση τῆς ἐργασίας κεφαλαίου μπορεῖ νά ποικίλλει ἀνεξάρτητα ἀπό μιᾶ ἀλλαγὴ στή συνολικὴ μάζα τοῦ κεφαλαίου.» (Πρόκειται γιά σημαντικὴ θέση.) «... Μπορεῖ κάποτε νά παρατηρήσει κανεῖς, ὅτι γίνονται συχνότερες μεγάλες διακυμάνσεις στήν ἔκταση τῆς ἀπασχόλησης καί ἐπομένως μεγάλη φτώχεια, ὅταν τό ἴδιο τό κεφάλαιο γίνεται πιό ἄφθονο» (σελ. 52).^[110] [1133]

[1157] Τό συνολικό κεφάλαιο μπορεῖ νά μείνει ἀμετάβλητο καί νά σημειωθεῖ ἀλλαγὴ (δηλαδή μείωση) στό μεταβλητό κεφάλαιο. Ἡ ἀλλαγὴ στή σχέση ἀνάμεσα στά δύο συστατικά μέρη τοῦ κεφαλαίου δέν περιλαβαίνει ὑποχρεωτικά μιάν ἀλλαγὴ στό μέγεθος τοῦ συνολικοῦ κεφαλαίου.

Ἄπό τήν ἄλλη μεριά, ἡ αὔξηση τοῦ συνολικοῦ κεφαλαίου μπορεῖ νά συνδέεται ὄχι μόνο μέ μιᾶ σχετικὴ, ἀλλὰ καί μέ μιᾶ ἀπόλυτη μείωση τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου καί συνδέεται πάντα μέ ἔντονες διακυμάνσεις σ' αὐτό καί ἐπομένως μέ «διακυμάνσεις στόν ἀριθμὸ τῶν ἀπασχολούμενων ἐργατῶν». [1157]

[1133] «Περίοδες βαθμιαίου περάσματος (transfer) τῶν ἐργατῶν ἀπὸ τὴν ἐξάρτηση ἀπὸ ἓνα κονδύλι στήν ἐξάρτηση ἀπὸ ἓνα ἄλλο... Πέρασμα τῶν ἐργαζόμενων ἀγροτῶν στήν πληρωμὴ ἀπὸ καπιταλιστές... Πέρασμα τῶν μὴ ἀγροτικῶν τάξεων στήν ἀπασχόλησή τους ἀπὸ καπιταλιστές» (σελ. 52, 53).

Αὐτό πού ὁ Τζώνς ὀνομάζει ἐδῶ «πέραςμα» (transfer) εἶναι αὐτό πού ἐγὼ τό ὀνομάζω «πρωταρχικὴ συσσώρευση». Ἄπλῃ διαφορὰ μορφῆς. Καί αὐτό ἀντιτίθεται στήν ἀνούσια ἄποψη σχετικά μέ τίς «οἰκονομίες».

Δουλεία. «Οἱ δούλοι μποροῦν νά χωριστοῦν σέ βοσκούς, σέ δούλους ἀγρότες, σέ δούλους ὑπηρέτες, σέ δούλους μικτοῦ χαρακτήρα πού βρίσκονται ἀνάμεσα στοὺς δούλους ἀγρότες καί στοὺς δούλους ὑπηρέτες... Βρίσκουμε δούλους σάν ἀγρότες, σάν οἰκιακούς ὑπηρέτες ἢ σάν χειροτέχνες, πού συντηροῦνται ἀπὸ τό εἰσόδημα τῶν πλουσίων, σάν ἐργάτες πού συντηροῦνται ἀπὸ τό κεφάλαιο» (σελ. 59).

Ὅσον καιρὸ ὅμως κυριαρχεῖ ἡ δουλεία, ἡ σχέση τοῦ κεφαλαίου μπορεῖ νά ἐμφανίζεται μόνο σποραδικά, ἐξαρτημένα, ποτέ σάν κυρίαρχη σχέση.

3. Richard Jones «Text-book of Lectures on the Political Economy of Nations», Hertford, 1852

[α) 'Ο Τζώνς για τό κεφάλαιο.

‘Η αντίληψη του για τήν παραγωγική καί μή παραγωγική εργασία]

«'Η παραγωγικότητα τής εργασίας τών λαών εξαρτιέται στήν πραγματικότητα από δύο περιστατικά: Πρώτα από τήν εϋφορία ἢ τήν ἀφορία τών ἀρχικῶν πηγῶν (γῆ καί νερό) τοῦ πλούτου, πού παράγουν. Δεύτερο, από τήν ἀποτελεσματικότητα τής εργασίας, πού χρησιμοποιοῦν, ὅταν ἐκμεταλλεύονται αὐτές τίς πηγές ἢ ὅταν κατασκευάζουν τά ἐμπορεύματα πού παράγονται ἀπ' αὐτές» (σελ. 4).

‘Η ἀποτελεσματικότητα τής εργασίας τοῦ ἀνθρώπου εξαρτιέται:

- 1) ἀπό τό διηνεκές μέ τό ὁποῖο διεξάγεται,
- 2) ἀπό τίς γνώσεις καί τήν ἐπιτηδειότητα, μέ τίς ὁποῖες χρησιμοποιοῦνται γιά νά ἐπιτευθοῦν οἱ σκοποί τοῦ παραγωγοῦ,
- 3) ἀπό τή μηχανική δύναμη πού τήν ὑποστηρίζει» (σελ. 6).

«Μπορεῖ νά ἐνισχυθεῖ ἡ δύναμη, πού χρησιμοποιεῖ ὁ ἐργαζόμενος ἄνθρωπος στήν παραγωγή τοῦ πλούτου...

- 1) θέτοντας στήν ὑπηρεσία τουκινήτριες δυνάμεις, πού εἶναι μεγαλύτερες ἀπό τίς δικές του,
- 2) χρησιμοποιώντας μιά δοσμένη ποσότητα ἢ ἓνα δοσμένο εἶδος τής κινήτριας [1134] δύναμης, πού διαθέτει, μέ τέτιον τρόπο, ὥστε νά ἀποφέρει μεγαλύτερο μηχανικό ὄφελος. Λογουχάρη, μιά ἀτμομηχανή 40 ἵππων δίνει διαφορετικό ἀποτέλεσμα, ἂν χρησιμοποιηθεῖ στό σιδηρόδρομο, ἀπό τό ἀποτέλεσμα πού θά ἔδινε, ἂν χρησιμοποιόταν σέ μιά δημόσια ὁδó» (σελ. 48).

«'Η καλύτερη μορφή τοῦ ἀλετριοῦ ἐκτελεῖ μέ δύο ἄλογα ἴση καί ἐξίσου καλή δουλιά μέ ἐκείνη πού ἐκτελεῖ τό χειρότερο ἀλέτρι μέ τέσσερα ἄλογα» (σελ. 9).

«'Η ἀτμομηχανή δέν εἶναι ἓνα ἀπλό ἐργαλεῖο, προσφέρει αὐξημένη κινήτρια δύναμη καί ὄχι μόνο τά μέσα γιά μηχανική ἐπωφελέστερη χρησιμοποίηση τών δυνάμεων, πού διαθέτει ἤδη ὁ ἐργάτης» (σελ. 10, ὑποσημείωση).

Αὐτή εἶναι λοιπόν, σύμφωνα μέ τή γνώμη τοῦ Τζώνς, ἡ διαφορά ἀνάμεσα στό ἐργαλεῖο καί τή μηχανή. Τό πρῶτο δίνει στόν ἐργάτη τό μέσο νά χρησιμοποιεῖ μέ μεγαλύτερο μηχανικό ὄφελος τίς δυνάμεις πού διαθέτει ὁ ἐργάτης, ἡ δεύτερη αὐξάνει τήν κινήτρια δύναμη. (?)

«Τό κεφάλαιο. . ἀποτελεῖται ἀπό πλοῦτο, πού ἐξοικονομήθηκε ἀπό τό εἰσόδημα καί χρησιμοποιεῖται γιά τήν ἐπίτευξη κέρδους» (σελ. 16). «Οἱ πιθανές πηγές τοῦ κεφαλαίου... εἶναι ὀλοφάνερα ὅλα τά εἰσοδήματα ὅλων τών ἀτόμων πού

αποτελούν μιά κοινότητα, από τὰ ὁποῖα εἰσοδήματα εἶναι δυνατό νά γίνονται οικονομίες. Οἱ ἰδιαιτέρες εἰσοδηματικές τάξεις, πού συμβάλλουν πῶς πλουσιοπάροχα στήν πρόοδο τοῦ ἐθνικοῦ κεφαλαίου, ἀλλάζουν στίς διάφορες βαθμίδες τῆς ἀνάπτυξής τους καί γιά τόν λόγο αὐτό εἶναι πέρα γιά πέρα διαφορετικές σέ ἔθνη πού βρίσκονται σέ διαφορετικές βαθμίδες στήν ἀνάπτυξη αὐτή» (στό ἴδιο). «Ἐπομένως τό κέρδος ἀπέχει πολύ ἀπό τό νά εἶναι ἡ μοναδική πηγή, ἀπό τήν ὁποῖα σχηματίζεται ἡ αὐξάνει τό κεφάλαιο. Στίς προηγούμενες βαθμίδες ἀνάπτυξης τῆς κοινωνίας τέτια εἶναι ἀκόμα καί μιά ἀσήμαντη πηγή τῆς συσσώρευσης, σέ σύγκριστι μέ τούς μισθοῦς καί τίς πρόσδοδες» (σελ. 20). «Ὅταν σημειωθεῖ πράγματι σημαντική αὐξηση, στίς δυνάμεις τῆς ἐθνικῆς βιομηχανίας, τὰ κέρδη ἀποκτοῦν μιά συγκριτικά μεγαλύτερη σπουδαιότητα σάν πηγή τῆς συσσώρευσης» (σελ. 21).

Σύμφωνα μέ τήν ἀντίληψη αὐτή τό κεφάλαιο εἶναι ἓνα μέρος τοῦ πλούτου ἐκείνου, ἀπό τόν ὁποῖο ἀποτελεῖται τό εἰσόδημα πού δέν ξοδεύεται σάν εἰσόδημα, ἀλλά ξοδεύεται γιά νά παράγει κέρδος. Τό κέρδος εἶναι ἤδη μιά μορφή τῆς ὑπεραξίας, πού προϋποθέτει εἰδικά τήν ὑπαρξη τοῦ κεφαλαίου. Μέ προυποθεθειμένο πιά τόν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγῆς — δηλαδή μέ προυποθεθειμένο τό κεφάλαιο —, ἡ ἐξήγησι τοῦ Τζώνς εἶναι σωστή. Μ' ἄλλα λόγια, ὅταν προυποθεθεῖ ἀκριβῶς αὐτό πού πρέπει νά ἐξηγηθεῖ. Ὁ Τζώνς ὅμως ἐννοεῖ ἐδῶ ὅλα τὰ εἰσοδήματα πού δέν ξοδεύονται σάν εἰσοδήματα, ἀλλά ξοδεύονται μέ σκοπό τόν πλουτισμό, δηλαδή παραγωγικά.

Σημαντικά ὅμως εἶναι ἐδῶ δύο πράγματα:

Πρῶτο: Μιά ὀρισμένη συσσώρευσι τοῦ πλούτου συντελεῖται σ' ὅλες τίς βαθμίδες τῆς οικονομικῆς ἀνάπτυξης, δηλαδή συντελεῖται ἐνμέρει διεύρυνσι τῆς κλίμακας τῆς παραγωγῆς, ἐνμέρει ἀποθησαυρισμός κλπ. Ὅσον καιρό στήν κοινωνία ἐπικρατοῦν οἱ μισθοί καί οἱ πρόσδοδες — δηλαδή, σύμφωνα μέ τὰ πῶς πάνω, ὅσον καιρό τό μεγαλύτερο μέρος τῆς πρόσθετης ἐργασίας καί τοῦ πρόσθετου προϊόντος, πού γενικά δέν περιέρχεται στόν ἴδιο τόν ἐργαζόμενο, περιέρχεται στόν γαιοκτήμονα (στό κράτος στήν Ἀσία), ἐνώ, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὁ ἐργάτης ἀναπαράγει ὁ ἴδιος τό κονδύλι ἐργασίας του, δέν παράγει μόνο τόν μισθό του, ἀλλά καί τόν πληρώνει στόν ἴδιο τόν ἑαυτό του, ὅποτε στίς περισσότερες περιπτώσεις (σ' αὐτή τήν κατάστασι τῆς κοινωνίας σχεδόν πάντα) ἔχει τή δυνατότητα νά ἰδιοποιεῖται ὁ ἴδιος ὁ ἐργάτης τουλάχιστον ἓνα μέρος τῆς πρόσθετης ἐργασίας καί τοῦ πρόσθετου προϊόντος του — σ' αὐτή τήν κατάστασι τῆς κοινωνίας ὁ μισθός καί ἡ πρόσδοδος εἶναι ἐπίσης οἱ κύριες πηγές τῆς συσσώρευσης. (Τό κέρδος περιορίζεται ἐδῶ στους ἐμπόρους κλπ.) Μόνο ἀπό τή στιγμὴ ὅπου ἡ καπιταλιστικὴ παραγωγή ἔχει γίνει κυρίαρχη, ὅπου δέν ὑπάρχει δηλαδή μόνο σπορα-

δικά, αλλά έχει υποτάξει τόν τρόπο παραγωγής τῆς κοινωνίας, μόνο από τή στιγμή ὅπου ὁ καπιταλιστής ιδιοποιεῖται πράγματι ἅμεσα ὅλη τήν πρόσθετη ἐργασία καί ὅλο τό πρόσθετο προϊόν, γιά νά πληρώσει πρὶν ἀπ' ὅλα, παρ' ὅλον ὅτι μπορεῖ νά τό κάνει ἀναγκαστικά, ἕνα μέρος ἀπ' αὐτά στόν γαιοκτήμονα, μόνο, ἀπό τή στιγμή αὐτή τό κέρδος γίνεται ἡ κύρια πηγή τοῦ κεφαλαίου, τῆς συσσώρευσης, τοῦ πλούτου, πού ἐξοικονομεῖται ἀπό τό εἰσόδημα καί πού χρησιμοποιεῖται γιά τήν ἐπίτευξη κέρδους. Αὐτό προϋποθέτει ταυτόχρονα (ἐμπεριέχεται στήν κυριαρχία τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς) ὅτι «ἔχει πράγματι σημειωθεί σημαντική αὔξηση στίς δυνάμεις τῆς ἐθνικῆς παραγωγῆς».

Ἔτσι, στά γαιδούρια, πού φαντάζονται ὅτι χωρίς τό κέρδος τοῦ κεφαλαίου δέν θά μπορούσε νά γίνει συσσώρευση, ἢ πού δικαιολογοῦν τό κέρδος, μέ τό ὅτι ὁ καπιταλιστής υποβάλλεται στή θυσία νά κάνει οἰκονομίες ἀπό τό εἰσόδημά του γιά παραγωγικούς σκοπούς, ὁ Τζῶνς ἀπαντάει ὅτι αὐτή ἡ λειτουργία «τοῦ συσσωρεύειν» σ' αὐτόν τόν εἰδικό (τόν καπιταλιστικό) τρόπο παραγωγῆς περιέρχεται κατά προτεραιότητα στόν καπιταλιστή, ὅτι σέ παλαιότερους τρόπους παραγωγῆς ὁ ἴδιος ὁ ἐργάτης καί ἐνμέρει ὁ γαιοκτήμονας ἦταν οἱ κύριοι λειτουργοί στό προτσές αὐτό καί ὅτι ἡ τιμή δέν ἔπαιζε ἐδῶ σχεδόν ἀπόλυτα κανένα ρόλο.

Ἡ λειτουργία τῆς συσσώρευσης περνάει φυσικά πάντα 1) σ' αὐτόν πού τσεπώνει τήν ὑπεραξία καί 2) ἀνάμεσα σ' αὐτούς πού τσεπώνουν τήν ὑπεραξία, ἰδίως σέ κείνον πού εἶναι ταυτόχρονα παράγοντας στήν ἴδια τήν παραγωγή. "Όταν λοιπόν λένε [1135] ὅτι ἔτσι δικαιολογεῖται τό κέρδος, ἐπειδή ὁ καπιταλιστής «ἐξοικονομεῖ» τό κεφάλαιό του ἀπό τό κέρδος καί ἐπειδή ἐκπληρώνει τή λειτουργία τοῦ «συσσωρεύειν», εἶναι σάν νά λένε μόνο ὅτι ὁ καπιταλιστικός τρόπος παραγωγῆς δικαιώνεται, ἐπειδή ὑπάρχει, πράγμα πού ἰσχύει καί γιά τούς προγενέστερους καί γιά τούς μελλοντικούς τρόπους παραγωγῆς. "Όταν λένε ὅτι διαφορετικά δέν εἶναι δυνατή ἡ συσσώρευση, τότε ξεχνοῦν ὅτι αὐτός ὁ συγκεκριμένος τρόπος τῆς συσσώρευσης — μέ τήν μεσολάβηση τῆς δραστηριότητος τοῦ καπιταλιστῆ — ἔχει τήν ἱστορική ἡμερομηνία τῆς ἐμφάνισής του καί προχωρεῖ πρὸς τήν ἱστορική ἡμερομηνία τῆς ἐξαφάνισής του.

Δεύτερο: "Όταν, δίκαια ἢ ἄδικα, ἔχει πιά περάσει στά χέρια καπιταλιστῶν τόσος συσσωρευμένος πλοῦτος, ὥστε νά μπορούν νά ἐξουσιάζουν τήν παραγωγή, τότε μπορεῖ τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ ὑπάρχοντος κεφαλαίου — ὕστερα ἀπό ἕνα ὀρισμένο χρονικό διάστημα — νά θεω-

ρείται ότι προέρχεται αποκλειστικά από κέρδος (εισόδημα), δηλαδή από κεφαλαιοποιημένη υπεραξία.

Ένα σημείο, τό οποίο ο Τζώνς δέν τό υπογραμμίζει όσο πρέπει καί πού τό συμπεριλαβαίνει σιωπηλά μόνο, εἶναι τοῦτο: "Όταν ὁ ἐργαζόμενος παραγωγός πληρώνει ὁ ἴδιος στόν ἑαυτό του τόν μισθό του καί ὅταν τό προϊόν του δέν παίρνει πρῶτα τή «μορφή» τῆς «ἐξοικονόμησης» ἀπό τό εἰσόδημα ἄλλων ἀνθρώπων, γιά νά πληρωθεῖ ἀργότερα πίσω στόν ἐργάτη, εἶναι ἀπαραίτητο ὁ ἐργάτης νά ἔχει στήν κατοχή του (εἴτε σάν ἰδιοκτήτης, σάν ἐνοικιαστής, σάν κληρονομικός κάτοχος κλπ.) τούς ὅρους τῆς παραγωγῆς του. Γιά νά ἀντιπαρατίθεται σ' αὐτόν σάν ξένο κεφάλαιο ὁ μισθός του, ἐπομένως καί τό κονδύλι τοῦ μισθοῦ, πρέπει οἱ ὅροι αὐτοῖ τῆς παραγωγῆς νά ἔχουν χαθεῖ γι' αὐτόν καί νά ἔχουν πάρει τή μορφή ξένης ἰδιοκτησίας. Μόνο ἀφοῦ, μαζί μέ τούς ὅρους τῆς παραγωγῆς του, ἀποσπαστεῖ ἀπ' αὐτόν τό κονδύλι τῆς ἐργασίας του καί ἀποκτήσει αὐτοτέλεια ἀπέναντί του σάν κεφάλαιο, ἀρχίζει τό παραπέρα προτσές, πού δέν συνίσταται ἀπλῶς στήν ἀναπαραγωγή αὐτῶν τῶν ἀρχικῶν ὄρων, ἀλλά στήν παραπέρα ἀνάπτυξή τους, στό ὅτι καί οἱ ὅροι τῆς παραγωγῆς καί τό κονδύλι ἐργασίας ἐμφανίζονται στόν ἐργάτη σάν «οἰκονομίες» ἀπό τό εἰσόδημα ἄλλων ἀνθρώπων, γιά νά μετατραποῦν σέ κεφάλαιο. Μαζί μέ τήν ἀπώλεια τῶν ὄρων παραγωγῆς του, ἐπομένως καί τοῦ κονδυλίου του ἐργασίας, ὁ ἐργάτης ἔχασε καί τή λειτουργία τοῦ συσσωρεύειν, καί κάθε προσθήκη πού κάνει στόν πλοῦτο ἐμφανίζεται μέ τή μορφή ἑνός εἰσοδήματος ἄλλων ἀνθρώπων, πού «ἐξοικονομεῖται» πρῶτα ἀπό τούς ἀνθρώπους αὐτούς, δηλαδή ἑνός εἰσοδήματος πού δέν πρέπει νά δαπανηθεῖ σάν εἰσόδημα, ἀν πρόκειται νά ἐκπληρώσει τή λειτουργία τοῦ κεφαλαίου καί τοῦ κονδυλίου ἐργασίας γιά τόν ἐργάτη.

Μιά καί ὁ ἴδιος ὁ Τζώνς περιγράφει τήν κατάσταση ἐκεῖνη τῆς κοινωνίας, στήν ὁποία τὰ πράγματα δέν παρουσιάζονται ἀκόμα ἔτσι, ὅπως στήν περίπτωση ὅπου ὑπάρχει ἐνότητα, θά ἔπρεπε φυσικά τόν «χωρισμό» αὐτό νά τόν παρουσιάσει σάν τό καθευατό προτσές σχηματισμοῦ τοῦ κεφαλαίου. "Όταν ὑπάρχει πιά τό κεφάλαιο, τότε ἐπέρχεται βέβαια τό προτσές, συνεχίζεται καί ἐπεκτείνεται, γιατί στό ἐξῆς ἡ πρόσθετη ἐργασία τοῦ ἐργάτη ἀντιπαρατίθεται σ' αὐτόν πάντα σάν ξένο εἰσόδημα, ἀπό τήν «ἐξοικονόμηση» τοῦ ὁποίου μόνο μπορεῖ νά συσσωρεύεται πλοῦτος καί νά διευρύνεται ἡ κλίμακα τῆς παραγωγῆς.

Ἡ ἐπαναμετατροπή τοῦ εἰσοδήματος σέ κεφάλαιο. "Αν τό κεφάλαιο {δηλαδή ὁ χωρισμός τῶν ὄρων παραγωγῆς ἀπό τόν ἐργάτη} εἶναι ἡ πηγὴ τοῦ κέρδους {δηλαδή τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ πρόσθετη ἐργασία ἐμ-

φανίζεται σαν εισόδημα του κεφαλαίου και όχι της εργασίας}, τώρα τό κέρδος γίνεται ή πηγή του κεφαλαίου, του νέου σχηματισμού κεφαλαίου, δηλαδή του γεγονότος ότι οι πρόσθετοι όροι παραγωγής αντιπαρατίθενται σαν κεφάλαιο στον εργάτη, σαν μέσο για να τον διατηρεί σαν εργάτη και να ιδιοποιείται πάλι την πρόσθετη εργασία του. 'Η αρχική ένότητα ανάμεσα στον εργάτη και στους όρους εργασίας {δέν παίρνεται υπόψη ή σχέση της περιόδου της δουλειάς, όπου ο ίδιος ο εργάτης ανήκει στους αντικειμενικούς όρους της εργασίας} έχει δύο κύριες μορφές: την ασιατική κοινότητα (πρωτόγονος κομμουνισμός) και τή μικρή οικογενειακή γεωργία (μέ την οποία συνδέεται ή οικιακή βιομηχανία) μέ τή μιά ή τήν άλλη μορφή. Και οι δύο μορφές είναι παιδικές μορφές και εξίσου λίγο κατάλληλες να αναπτύξουν τήν εργασία σαν κοινωνική εργασία και τήν παραγωγική δύναμη της κοινωνικής εργασίας. 'Από δώ ή ανάγκη του χωρισμού, της ρήξης, της αντίθεσης ανάμεσα στην εργασία και τήν ιδιοκτησία (μέ την οποία έννοείται ή ιδιοκτησία στους όρους παραγωγής). 'Η άκραία μορφή αυτής της ρήξης, στην οποία αναπτύσσονται ταυτόχρονα στον ανώτατο βαθμό οι παραγωγικές δυνάμεις της κοινωνικής εργασίας, είναι ή μορφή του κεφαλαίου. Πάνω στην υλική βάση πού δημιουργεί τό κεφάλαιο, και μέ επαναστάσεις πού πραγματοποιεί ή εργατική τάξη και όλη ή κοινωνία, στό προτσές αυτής της δημιουργίας μπορεί πάλι να αποκατασταθεί ή αρχική ένότητα.

"Ένα σημείο, πού επίσης ο Τζώνς δέν τό τονίζει αρκετά, είναι τό εξής:

Τό εισόδημα, πού σαν τέτιο ανταλλάσσεται άμεσα μέ εργασία, άν δέν είναι τό εισόδημα του αυτοσυντηρούμενου εργάτη, πού άπασχολεί ένα βοηθό, είναι τό εισόδημα του γαιοκτήμονα, πού τό ίδιο προέρχεται από τήν πρόσοδο, τήν οποία του πληρώνει ο αυτοσυντηρούμενος εργάτης και πού δέν τήν καταναλώνει όλη σε είδος ο ίδιος μέ τους υπηρέτες και τους λακέδες του, αλλά μέ τήν οποία αγοράζει ένμέρει τό προϊόν ή τις υπηρεσίες βοηθών κλπ. Αυτό λοιπόν προϋποθέτει πάντα τήν πρώτη σχέση.

[1136] { 'Ακριβώς, όπως ένα μέρος του κέρδους θεωρείται τόκος, ακόμα και στην περίπτωση όπου ο βιομήχανος καπιταλιστής χρησιμοποιεί μόνο δικό του κεφάλαιο, επειδή ή μορφή αυτή έχει ξεχωριστό τρόπο ύπαρξης, έτσι πάνω στη βάση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, ακόμα και όταν ένας εργάτης κατέχει τά δικά του μέσα παραγωγής τά θεωρεί σαν κεφάλαιο, ακόμα και όταν δέν άπασχολεί άλλους εργάτες, και τό μέρος της δικής του δουλιās, πού τό πραγματοποιεί

πέρα από τό μέρος πού αποτελεί τόν συνηθισμένο μισθό, εμφανίζεται σάν κέρδος πού οφείλεται στό κεφάλαιό του. Σάν ἐργάτης τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ του παίρνει τόν μισθό ἐργασίας του καί σάν καπιταλιστής τό κέρδος του. Ἡ παρατήρηση αὐτή ἀνήκει στό κεφάλαιο μέ τόν τίτλο: Τό εἰσόδημα καί οἱ πηγές του.*}

«Ὅσον ἀφορᾶ τήν ἐπίδραση στίς παραγωγικές δυνάμεις τῶν ἐθνῶν, ὑπάρχει μιά διαφορά ἀνάμεσα στόν πλοῦτο πού προέρχεται ἀπό οἰκονομίες καί ξοδεύεται σάν μισθός ἐργασίας, γιά νά ἐπιτευχθεῖ κέρδος, καί στόν πλοῦτο ἐκεῖνο πού ξοδεύεται ἀπό τό εἰσόδημα γιά τή συντήρηση ἐργασίας. Ἐχοντας ὑπόψη αὐτή τή διαφορά, χρησιμοποιοῦ τή λέξη κεφάλαιο, γιά νά ὀνομάσω ἀποκλειστικά τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ πλοῦτου πού οἰκονομήθηκε ἀπό εἰσόδημα γιά νά ἐπιτευχθεῖ κέρδος» (σελ. 36, 37).

«Μποροῦμε... μέ τήν ἔννοια κεφάλαιο νά ἐννοοῦμεκάθε πλοῦτο πού χρησιμοποιεῖται γιά τή συντήρηση ἐργατῶν, ἀδιάφορο ἂν ἔχει προηγούμενα περάσει ἢ ὄχι ἀπό ἕνα προσιές οἰκονομιῶν... Ἄν θέλουμε νά παρακολουθήσουμε τή θέση τῶν ἐργαζόμενων τάξεων καί ἐκείνων ἀπό τούς ὁποίους πληρώνονται στά διάφορα ἔθνη καί κάτω ἀπό διαφορετικές συνθήκες, τότε θά πρέπει λοιπόν νά κάνουμε διάκριση ἀνάμεσα στό κεφάλαιο, πού προέρχεται ἀπό οἰκονομίες, καί στό κεφάλαιο πού δέν ἔχει περάσει ἀπό ἕνα προσιές συσσώρευσης, κοντολογίς, ἀνάμεσα σέ ἕνα κεφάλαιο πού εἶναι εἰσόδημα, καί σέ ἕνα κεφάλαιο, πού δέν εἶναι εἰσόδημα» (σελ. 36).

«Σ' ὅλα τά ἔθνη τοῦ Παλαιοῦ Κόσμου, μέ ἐξαίρεση τήν Ἀγγλία καί τήν Ὀλλανδία, ὁ μισθός ἐργασίας τῶν ἐργατῶν γῆς δέν προκαταβάλλεται ἀπό τά κονδύλια πού ἔχουν ἐξοικονομηθεῖ καί συσσωρευτεῖ ἀπό εἰσόδημα, ἀλλά ἀπό κονδύλια πού ἔχουν παραχθεῖ ἀπό τούς ἴδιους τούς ἐργάτες καί πού ποτέ δέν ὑπάρχουν μέ ἄλλη μορφή, ἐκτός ἀπό τή μορφή ἑνός ἀποθέματος γιά τή δική τους ἄμεση κατανάλωση» (σελ. 37).

Αὐτό πού ξεχωρίζει τόν Τζώνς ἀπό τούς ἄλλους οἰκονομολόγους (μέ ἐξαίρεση ἴσως τόν Σισμοντί) εἶναι ὅτι τονίζει σάν τό οὐσιαστικό τόν κοινωνικό καθορισμό μορφῆς τοῦ κεφαλαίου καί ὅτι ὅλη τή διαφορά τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς ἀπό ἄλλους τρόπους παραγωγῆς τήν ἀνάγει σ' αὐτόν τόν καθορισμό μορφῆς (Form bestimmtheit). Εἶναι ἐπίσης ὅτι ἡ ἐργασία μετατρέπεται ἄμεσα σέ κεφάλαιο, καί ὅτι, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, τό κεφάλαιο αὐτό ἀγοράζει ἐργασία, ὄχι χάρη στό γεγονός ὅτι εἶναι ἀξία χρήσης, ἀλλά γιά νά ἀξιοποιήσει τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του, γιά νά δημιουργήσει ὑπεραξία (μεγαλύτερη ἀνταλλακτική ἀξία), «γιά νά βγάλει κέρδος».

Ταυτόχρονα ὁμως φαίνεται ἐδῶ ὅτι «οἱ οἰκονομίες ἀπό εἰσόδημα»,

* Βλέπε σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 517-670

για να μετατραπεί τό εισόδημα αυτό σε κεφάλαιο, και ή ίδια ή «συσσώρευση» διαφέρουν μόνο με τήμορφή από τούς άλλους τρόπους, στούς οποίους «χρησιμοποιείται πλούτος για τή συντήρηση εργασίας». Οί εργάτες γής στήν Ἄγγλία και Ὀλλανδία, πού παίρνουν «προκαταβλημένο» από τό κεφάλαιο μισθό, παράγουν «μόνοι τους τόν μισθό τους», ακριβώς ὅπως ὁ γάλλος ἀγρότης ἢ ὅπως ὁ αὐτοσυντηρούμενος ρώσος δουλοπάροικος. Ἄν ἐξετάσουμε τό προτσές παραγωγῆς στή συνέχειά του, ὁ καπιταλιστής προκαταβάλλει σήμερα στόν ἐργάτη μέ τή μορφή τοῦ «μισθοῦ» ἓνα μέρος τοῦ προϊόντος, πού ὁ ἐργάτης τό ἔχει «παραγάγει» χθές. Ἡ διαφορά [ἀνάμεσα στόν καπιταλιστικό και τούς άλλους τρόπους παραγωγῆς] συνίσταται λοιπόν ὄχι στό ὅτι στή μιά περίπτωση ὁ ἐργάτης παράγει τόν δικό του μισθό και στήν ἄλλη περίπτωση ὄχι. Ἡ διαφορά συνίσταται στό ὅτι αὐτό τό προϊόν του ἐμφανίζεται σάν μισθός, στό ὅτι στή μιά περίπτωση τό προϊόν τοῦ ἐργάτη (τό μέρος τοῦ προϊόντος τοῦ ἐργάτη πού συγκροτεῖ τό κονδύλι ἐργασίας) 1) ἐμφανίζεται σάν ξένο εισόδημα, ἔπειτα ὁμως 2) δέν δαπανᾶται σάν εισόδημα, οὔτε και για ἐργασία, κατά τήν ὁποία καταναλώνεται ἄμεσα εισόδημα, ἀλλά 3) ἀντιπαρατίθεται σάν κεφάλαιο στόν ἐργάτη; τό ὁποῖο ἐπιστρέφει σ' αὐτόν τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ προϊόντος ἀνταλλάσσοντάς το ὄχι μόνο μέ ἓνα ἰσοδύναμο, ἀλλά μέ περισσότερη ἐργασία ἀπό τήν ἐργασία πού ἀντικειμενοποιεῖται στό προϊόν. Ἔτσι τό προϊόν τοῦ ἐργάτη ἐμφανίζεται 1) σάν ξένο εισόδημα, 2) σάν «οἰκονομία» ἀπό τό εισόδημα για τήν ἀγορά ἐργασίας και για τήν ἐπίτευξη κέρδους, δηλαδή σάν κεφάλαιο.

Και τό προτσές αὐτό, πού ἔχει ὑπόψη του ὁ Τζώνς, στό ὁποῖο τό προϊόν τοῦ ἴδιου τοῦ ἐργαζόμενου ἀντιπαρατίθεται σ' αὐτόν σάν κεφάλαιο, εἶναι τό ἴδιο πού λέει ὁ Τζώνς ὅτι τό κονδύλι ἐργασίας «ἔχει περάσει ἀπό ἓνα προηγούμενο προτσές πραγματοποίησης οἰκονομιῶν», ὅτι «ἔχει περάσει ἀπό ἓνα προτσές συσσώρευσης», ὅτι «ὑπάρχει» προτοῦ ἐπαναμετατραπεί σε μέσο ὑπαρξῆς για τόν ἐργαζόμενο «μέ μιά ἄλλη μορφή» (ἐδῶ ὁ Τζώνς λέει καθαρά ὅτι πρόκειται για ἀπλή ἀλλαγή μορφῆς) «μέ τή μορφή ἑνός ἀποθέματος για τήν ἄμεση κατανάλωση ἀπό μέρος τῶν ἐργαζομένων». Ὁλη ἡ διαφορά συνίσταται στήν ἀλλαγή μορφῆς, ἀπό τήν ὁποία περνάει τό παραγμένο ἀπό τόν ἐργαζόμενο κονδύλι ἐργασίας, προτοῦ τό κονδύλι αὐτό ἐπιστρέψει πάλι στόν ἐργαζόμενο μέ τή μορφή τοῦ μισθοῦ. Γι' αὐτό, στήν περίπτωση τῶν αὐτοσυντηρούμενων ἀγροτῶν ἢ τῶν ἀνεξάρτητων χειροτεχνῶν, τό κονδύλι αὐτό δέν παίρνει ποτέ τή μορφή τοῦ «μισθοῦ».

[1137] «Οἰκονομίες» και «συσσώρευση» — ἐφόσον πρόκειται για

τό κονδύλι εργασίας — είναι ἐδῶ ἀπλά ὀνόματα γιά τίς ἀλλαγές μορφῆς ἀπό τίς ὁποῖες περνάει τό προϊόν τοῦ ἐργαζόμενου. Ὁ αὐτοσυντηρούμενος ἐργαζόμενος τρώει ἐξίσου ὠραία τό προϊόν του, ὅπως καί ὁ μισθωτός ἐργάτης, ἢ μάλλον ὁ δεύτερος τό τρώει ἐξίσου ὠραία, ὅπως ὁ πρῶτος. Μόνο πού στόν τελευταῖο τό προϊόν του ἐμφανίζεται σάν κάτι πού ἔχει ἐξοικονομηθεῖ ἢ συσσωρευτεῖ ἀπό ἄλλους σάν τό εἰσόδημα τοῦ καπιταλιστή. Ἀντίθετα, ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τό προτσές αὐτό δίνει τή δυνατότητα στόν καπιταλιστή νά «οἰκονομεῖ» γιά τόν ἑαυτό του ἢ νά «συσσωρεύει» τήν πρόσθετη ἐργασία τοῦ ἐργαζόμενου, καί αὐτός εἶναι ὁ λόγος πού ὁ Τζώνς τονίζει τόσο ὅτι στόν μή καπιταλιστικό τρόπο παραγωγῆς ἡ συσσώρευση δέν προέρχεται ἀπό τό κέρδος ἀλλά ἀπό τόν μισθό, δηλαδή ἀπό τό εἰσόδημα τοῦ αὐτοσυντηρούμενου καλλιεργητῆ ἢ τοῦ χειροτέχνη, ὁ ὁποῖος τήν ἐργασία του τήν ἀνταλλάσσει ἄμεσα μέ εἰσόδημα (καί πῶς θά μπορούσαν διαφορετικά νά προκύψουν ἀπό τούς τελευταίους οἱ ἄνθρωποι τῆς ἀστικής τάξης;) καί μέ τήν πρόσοδο τῶν γαιοκτημόνων. Γιά νά περάσει ὅμως τό κονδύλι τοῦ μισθοῦ ἀπ' αὐτές τίς μεταμορφώσεις, εἶναι ἐξίσου ἀνάγκη οἱ ὅροι παραγωγῆς του νά ἀντιπαρατίθενται στόν ἐργαζόμενο ἐπίσης σάν κεφάλαιο, κάτι πού δέν συμβαίνει στίς ἄλλες μορφές. Ἡ αὔξηση τοῦ πλούτου δέν ἐμφανίζεται στήν τελευταία περίπτωση ὅτι προέρχεται ἀπό τόν ἐργαζόμενο, ἀλλά ἀπό οἰκονομίες ἀπό τό κέρδος — ἐπαναμετατροπή ὑπεραξίας σέ κεφάλαιο — ἀκριβῶς ὅπως τό ἴδιο τό κονδύλι ἐργασίας (πρῖν ἀπό τή διεύρυνση μέ νέα συσσώρευση) ἀντιπαρατίθεται στόν ἐργαζόμενο σάν κεφάλαιο.

Οἱ «οἰκονομίες» στήν κυριολεξία τους ἔχουν νόημα μόνο γιά τόν καπιταλιστή, πού κεφαλαιοποιεῖ τό εἰσόδημά του ἔναντι ἐκείνου πού τό τρώει, πού τό ξοδεύει σάν εἰσόδημα, δέν ἔχουν ὅμως τό παραμικρότερο νόημα γιά τή σχέση ἀνάμεσα στόν καπιταλιστή καί στόν ἐργαζόμενο.

Δύο κύρια γεγονότα χαρακτηρίζουν τήν καπιταλιστική παραγωγή:

[Πρῶτο] ἡ συγκέντρωση τῶν μέσων παραγωγῆς σέ λίγα χέρια, ὅποτε τά μέσα παραγωγῆς παύουν νά ἐμφανίζονται σάν ἄμεση ἰδιοκτησία τοῦ ξεχωριστοῦ ἐργαζόμενου, ἀλλά σάν δυνάμεις τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς, ἀδιάφορο ἂν στήν ἀρχή ἐμφανίζονται σάν ἰδιοκτησία τῶν μή ἐργαζόμενων καπιταλιστῶν. Αὐτοί οἱ τελευταῖοι εἶναι οἱ ἐπιστάτες (trustees) τους στήν ἀστική κοινωνία καί ἀπολαβαίνουν ὅλους τούς καρπούς αὐτῆς τῆς ἐπιστασίας.

Δεύτερο: Ἡ ὀργάνωση τῆς ἴδιας τῆς ἐργασίας, σάν ἐργασίας κοινωνικῆς μέ τή συνεργασία (Cooperation), μέ τόν καταμερισμό τῆς ἐργα-

σίας και μέ τή σύνδεση τῆς ἐργασίας μέ τά ἀποτελέσματα τῆς κυριαρχίας τῆς κοινωνίας πάνω στίς δυνάμεις τῆς φύσης.

Καί πρός τίς δυό πλευρές ἡ καπιταλιστική παραγωγή καταργεῖ τήν ἀτομική ἰδιοκτησία καί τήν ἀτομική ἐργασία, ἔστω κι ἂν αὐτό γίνεται ἀκόμα μέ ἀνταγωνιστικές μορφές.

Αὐτό πού εἶναι γιά τόν Α. Σμίθ ἡ κύρια διαφορά ἀνάμεσα στήν παραγωγική καί στή μή παραγωγική ἐργασία, ὅτι ἡ πρώτη ἀνταλλάσσεται ἄμεσα μέ κεφάλαιο, ἐνώ ἡ ἄλλη ἀνταλλάσσεται ἄμεσα μέ εἰσόδημα — τό νόημα αὐτῆς τῆς διαφορᾶς διασαφηνίζεται ὀλοκληρωτικά μόνο στόν Τζώνς. Ἐδῶ φαίνεται ὅτι ἡ πρώτη ἐργασία εἶναι ἐκείνη πού χαρακτηρίζει τόν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγῆς, ἐνώ ἡ δεύτερη, ἐκεῖ ὅπου κυριαρχεῖ, ἀνήκει σέ προηγούμενους τρόπους παραγωγῆς, καί ἐκεῖ ὅπου ἀπλῶς ἐμφανίζεται καμιά φορά περιορίζεται (ἢ θά ἔπρεπε νά περιορίζεται) σέ σφαῖρες, στίς ὁποῖες δέν πρόκειται γιά τήν ἄμεση παραγωγή πλούτου.

«Τό κεφάλαιο εἶναι τό ὄργανο, πού θέτει σέ κίνηση ὅλους τούς παράγοντες μέ τούς ὁποίους αὐξάνουν ἡ ἀποτελεσματικότητα τῆς ἀνθρώπινης ἐργασίας καί οἱ παραγωγικές δυνάμεις τῶν ἐθνῶν... Τό κεφάλαιο εἶναι τό συσσωρευμένο ἀποτέλεσμα παρωχημένης ἐργασίας πού χρησιμοποιεῖται, γιά νά ἐπιτευχθεῖ ἕνα ὀρισμένο ἀποτέλεσμα σέ μιάν ὀρισμένη κατεύθυνση τῆς παραγωγῆς πλούτου» (σελ. 35).

(Στήν ὑποσημείωση τῆς ἴδιας σελ. 35 ὁ Τζώνς λέει:

«Ταιριάζει καί εἶναι λογικό, νά θεωρεῖται μή ὀλοκληρωμένη ἡ πράξη τῆς παραγωγῆς, ὅσον καιρό δέν ἔχει φθάσει τό παραγμένο ἐμπόρευμα στά χέρια τοῦ ἀτόμου πού πρόκειται νά τό καταναλώσει. Ὅλα ὅσα μεσολαβοῦν ὡς τότε ἀποβλέπουν σ' αὐτόν τό σκοπό. Τό ἄλογο καί τό κάρο τοῦ παντοπώλη, πού μᾶς φέρνει τό τσαί ἀπό τό Χέρτφορντ στό Κολλέγιό μας, εἶναι τό ἴδιο ἀπαραίτητα, ἂν πρόκειται νά πάρουμε αὐτό τό τσαί γιά νά τό καταναλώσουμε, ὅπως εἶναι ἀπαραίτητη καί ἡ ἐργασία τοῦ κινέζου, πού μάζεψε καί ξέρανε τά φύλλα τοῦ τσαγιού.»)

«...Τό κεφάλαιο αὐτό... ὅμως... δέν ἐκπληρώνει σέ κάθε κοινωνία ὅλα τά καθήκοντα πού εἶναι σέ θέση νά ἐκπληρώσει. Ἐν πάσῃ περιπτώσει προχωρεῖ στήν ἐκπλήρωσή τους σιγά-σιγά, τοῦ ἑνός καθήκοντος ὕστερα ἀπό τό ἄλλο. Καί εἶναι ἕνα ἀξιοσημείωτο καί στόν ἀνώτατο βαθμό σημαντικό γεγονός ὅτι ἡ μιᾶ ἰδιαίτερη λειτουργία, ἡ ἐκπλήρωση τῆς ὁποίας εἶναι ἀπαραίτητη, ἂν πρόκειται νά σημειώσουν σοβαρή πρόοδο οἱ δυνάμεις τοῦ κεφαλαίου γιά ὅλες τίς ἄλλες λειτουργίες του, εἶναι ἀκριβῶς ἡ λειτουργία ἐκείνη, πού δέν ἔχει ἀκόμα καθόλου ἐκπληρώσει τό κεφάλαιο γιά τό μεγαλύτερο μέρος τῶν ἐργαζομένων τῆς ἀνθρωπότητας» (σελ. 35, 36).

«Έχω υπόψη μου την προκαταβολή του μισθοῦ ἐργασίας» (σελ. 36).

«Ὁ μισθός ἐργασίας, τόν ὁποῖο προκαταβάλλουν οἱ καπιταλιστές, δέν ἀφορᾷ ἀκόμα οὔτε τό ἕνα τέταρτο τῶν ἐργαζομένων τῆς γῆς... Τό γεγονός αὐτό... ἔχει τεράστια σημασία γιά τή σύγκριση τῆς προόδου τῶν ἐθνῶν» (στό ἴδιο).

[1138] «Τό κεφάλαιο ἢ τό συσσωρευμένο ἀπόθεμα, ἀφοῦ ἔχει ἐκπληρώσει πρῶτα διάφορες ἄλλες λειτουργίες στήν παραγωγή τοῦ πλούτου, μόνο ἀργότερα ἀναλαβαίνει τή λειτουργία νά προκαταβάλλει στόν ἐργαζόμενο τόν μισθό του» (σελ. 79).

Στήν τελευταία φράση (σελ. 79) ὁ Τζώνς χαρακτηρίζει τό κεφάλαιο στήν πραγματικότητα σάν «σχέση», ὄχι μόνο σάν «συσσωρευμένο ἀπόθεμα», ἀλλά σάν ἀπόλυτα καθορισμένη σχέση παραγωγῆς. Τό «ἀπόθεμα» δέν μπορεῖ «νά ἀναλάβει τή λειτουργία νά προκαταβάλλει τόν μισθό ἐργασίας». Καί ὁ Τζώνς τονίζει ὅτι τό κεφάλαιο στή βασική του μορφή — πού δίνει σ' ὄλο τό προτσές τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς τόν διακριτικό του χαρακτήρα, τό ἐξουσιάζει καί ἐπιφέρει μιᾶ ἐντελῶς νέα ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, ἐπαναστατεῖ ὅλες τίς κοινωνικές καί πολιτικές σχέσεις — εἶναι ἡ μορφή ἐκείνη μέ τήν ὁποία ἀντιπαρατίθεται στή μισθωτή ἐργασία καί πληρώνει μισθοῦς. Ὁ Τζώνς τονίζει ὅτι, πρίν ἀπό τήν ἐμφάνισή του σ' αὐτή τήν ἀποφασιστική λειτουργία, τό κεφάλαιο ἐκπληρώνει ἄλλες λειτουργίες, ἐμφανίζεται σέ ἄλλες ὑποδεέστερες ἱστορικά ὅμως προγενέστερες μορφές, ὅτι ὅμως ἡ δύναμή του σ' ὅλες τίς λειτουργίες του ἀναπτύσσεται ὀλοκληρωτικά μόνο μέ τήν ἐμφάνισή του σάν βιομηχανικοῦ κεφαλαίου. Ἀπό τήν ἄλλη, στό III μάθημα «Γιά τόν τρόπο, μέ τόν ὁποῖο τό κεφάλαιο ἢ οἱ καπιταλιστές» {ἐδῶ βρίσκεται ἡ οὐσία τοῦ ζητήματος, σ' αὐτό τό ἦ. Μόνο μ' αὐτή τήν προσωποποίηση, τό συσσωρευμένο ἀπόθεμα γίνεται κεφάλαιο} «ἀναλαβαίνουν διάφορες λειτουργίες στήν παραγωγή τοῦ πλούτου» ὁ Τζώνς δέν λέει ποιές εἶναι αὐτές οἱ προηγούμενες λειτουργίες. Μπορεῖ πράγματι νά εἶναι μόνο οἱ λειτουργίες τοῦ ἐμπορικοῦ κεφαλαίου ἢ τοῦ κεφαλαίου πού βρίσκεται στό χρηματεμπόριο. Ὅμως, παρ' ὄλον ὅτι ὁ Τζώνς πλησιάζει τόσο πολύ στή σωστή ἀπόψη, τήν ὁποία ὡς ἕνα βαθμό ἐκφράζει ὁ ἴδιος, εἶναι, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, σάν οικονομολόγος τόσο αἰχμάλωτος τοῦ ἀστικοῦ φετιχισμού, ὥστε κανένας διάβολος νά μή μπορεῖ νά ἐγγυηθεῖ γιά τό ἄν ὁ Τζώνς κατανοεῖ διάφορες λειτουργίες, πού μπορεῖ νά ἐκπληρώσει τό «συσσωρευμένο ἀπόθεμα» σάν τέτιο.

Ἡ θέση:

«Τό κεφάλαιο ἢ τό συσσωρευμένο ἀπόθεμα, ἀφοῦ ἔχει ἐκπληρώσει πρῶτα διάφορες ἄλλες λειτουργίες στήν παραγωγή τοῦ πλούτου, μόνο ἀργότερα ἀνα-

λαβαίνει τή λειτουργία νά προκαταβάλλει στόν εργαζόμενο τόν μισθό του» (σελ. 79),

ή θέση αὐτή τοῦ Τζώνς εἶναι ἡ πιό ολοκληρωμένη ἔκφραση τῆς ἀντίφρασης, ἀπό τή μιά μεριά, τῆς σωστῆς ἱστορικῆς ἀντίληψης τοῦ κεφαλαίου, ἡ ὁποία, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἐπισκιάζεται ἀπό τήν οἰκονομική στενοκεφαλιά, πού λέει ὅτι τό «ἀπόθεμα» σάν τέτιο εἶναι «κεφάλαιο». Γι' αὐτό γιά τόν Τζώνς «τό συσσωρευμένο ἀπόθεμα» γίνεται ἕνα πρόσωπο, πού «ἀναλαβαίνει τή λειτουργία νά προκαταβάλλει τόν μισθό» σέ εργαζόμενους ἀνθρώπους. [Ὀφείλεται] ἀκόμα στήν οἰκονομική προκατάληψη τό γεγονός ὅτι ὁ Τζώνς τό καταργεῖ, μιά κατάργηση ἀναγκαία ἀπό τή στιγμή πού τόν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγῆς τόν ἀντιλαμβάνονται σάν ἕνα ἱστορικά καθορισμένο τρόπο παραγωγῆς καί ὄχι σάν αἰώνια σχέση τῆς παραγωγῆς.

Βλέπουμε πόσο μεγάλο εἶναι τό ἄλμα πού σημειώθηκε ἀπό τόν Ράμσαιη ὡς τόν Τζώνς. Ὁ Ράμσαιη ἐξηγεῖ σάν τυχαία τή λειτουργία ἀκριβῶς ἐκεῖνη τοῦ κεφαλαίου, πού τό κάνει κεφάλαιο, τήν προκαταβολή μισθῶν, πού ὀφείλεται μόνο στή φτώχεια τῆς μεγάλης μάζας τοῦ λαοῦ, καί εἶναι χωρίς σημασία γιά τό προτσές παραγωγῆς σάν τέτιο. Μέ τή στενοκέφαλη αὐτή μορφή ἀρνεῖται τήν ἀνάγκη τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς. Ὁ Τζώνς ἀντίθετα {περίεργο εἶναι ὅτι καί οἱ δύο ἦταν παπάδες τῆς ἐπίσημης ἀγγλικῆς ἐκκλησίας^[111]. Φαίνεται ὡστόσο ὅτι οἱ ἄγγλοι παπάδες τῆς «ἐπίσημης ἐκκλησίας» σκέπτονται περισσότερο ἀπό τούς παπάδες τῆς ἡπειρωτικῆς Εὐρώπης} δείχνει ὅτι αὐτή ἀκριβῶς ἡ λειτουργία κάνει τό κεφάλαιο νά εἶναι κεφάλαιο καί καθορίζει τή χαρακτηριστική ιδιότητα τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς. Ὁ Τζώνς δείχνει πῶς ἡ μορφή αὐτή ἐμφανίζεται μόνο σέ μιάν ὀρισμένη βαθμίδα ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καί ὅτι δημιουργεῖ ἔπειτα μιάν ἐντελῶς νέα ὑλική βάση. Γιά τόν λόγο αὐτόν ὁμως ὁ Τζώνς κατανοεῖ πιό βαθιά, μέ ἐντελῶς διαφορετικό τρόπο ἀπό τόν Ράμσαιη, τό «πεπερασμένο», τήν ἀπλῶς ἱστορικά παροδική ἀνάγκη τῆς μορφῆς αὐτῆς. Δέν θεωρεῖ μέ κανένα τρόπο τή σχέση τοῦ κεφαλαίου σχέση αἰώνια.

«Μπορεῖ στό μέλλον νά ὑπάρξει κάποτε μιά κατάσταση — καί μερικά μέρη τοῦ κόσμου ἴσως νά τείνουν νά τήν προὑπαντήσουν — στήν ὁποία νά ταυτίζονται οἱ ἐργάτες καί οἱ ἰδιοκτῆτες τοῦ συσσωρευμένου ἀποθέματος. Στήν πορεία πρὸς τά ἐμπρός τῶν ἐθνῶν ὁμως... ὡς τώρα δέν σημειώθηκε ποτέ ἀκόμα ἡ περίπτωση αὐτή, καί γιά νά παρακολουθήσουμε καί νά κατανοήσουμε αὐτή τήν πορεία, πρέπει νά βλέπουμε πῶς οἱ εργαζόμενοι περνοῦν σιγά-σιγά ἀπό τήν ἐξουσία τῶν πελατῶν, πού πληρώνουν τούς εργαζόμενους ἀπό τό εἰσόδημά τους, στήν

έξουσία τῶν ἐργοδοτῶν ἀπό τούς ὁποίους πληρώνονται μέ προκαταβολές ἀπό ἓνα κεφάλαιο, ἀπό τά ἔσοδα τῶν ὁποίων οἱ ἰδιοκτῆτες ἐπιδιώκουν νά πραγματοποιήσουν ἓνα ἰδιαίτερο εἰσόδημα. Ἡ κατάσταση αὐτή δέν θά ἔπρεπε νά εἶναι τόσο ἐπιθυμητή, ὅσο ἐκείνη στήν ὁποία ταυτίζονται οἱ ἐργάτες καί οἱ καπιταλιστές, πρέπει ὅμως νά τή δεχτοῦμε σάν ἓνα στάδιο στήν ἐξελικτική πορεία τῆς παραγωγῆς, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει ὡς τώρα τήν ἱστορία τῶν ἐθνῶν πού προοδεύουν. Στό στάδιο αὐτό δέν φτάσαν ἀκόμα οἱ λαοί τῆς Ἀσίας» (σελ. 73).

[1139] Ἐδῶ ὁ Τζώνς λέει ἀπόλυτα χωρίς περιστροφές, ὅτι τό κεφάλαιο καί τόν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγῆς τόν «παραδέχεται» μόνο σάν μιά μεταβατική φάση στήν ἀνάπτυξη τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς, μιά φάση πού ἀποτελεῖ μιά τεράστια πρόοδο ἔναντι ὅλων τῶν προηγούμενων μορφῶν, ἄν πάρουμε ὑπόψη μας τήν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας — πού ὅμως δέν ἀποτελεῖ καθόλου ἓνα τελικό ἀποτέλεσμα, ἀντίθετα, στήν ἀνταγωνιστική της μορφή ἀνάμεσα στούς «ἰδιοκτῆτες τοῦ συσσωρευμένου πλούτου» καί τούς πραγματικά ἐργαζόμενους συμπεριλαμβάνει τήν ἀναγκαιότητα τοῦ ἀφανισμοῦ της.

Ὁ Τζώνς ἦταν καθηγητής τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας στό Χάιλμπερι, ὁ διάδοχος τοῦ Μάλθους. Ἐδῶ βλέπουμε πῶς ἡ πραγματική ἐπιστήμη τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας τελειώνει μέ τό ὅτι τίς ἀστικές σχέσεις παραγωγῆς τίς ἀντιλαμβάνεται ἀπλῶς σάν ἱστορικές * σχέσεις, πού ὀδηγοῦν σέ ἀνώτερες σχέσεις, στίς ὁποῖες ἐξαφανίζεται ὁ ἀνταγωνισμός πάνω στόν ὁποῖο στηρίζονται. Μέ τήν ἀνάλυσή τους ἡ πολιτική οἰκονομία συντρίβει τίς φαινομενικά αὐτοτελεῖς τή μιά ἀπό τήν ἄλλη μορφές, μέ τίς ὁποῖες ἐμφανίζεται ὁ πλοῦτος. Ἡ ἀνάλυσή τους (ἀκόμα καί ἀπό τόν Ρικάρντο) προχωρεῖ τόσο μακριά, πού

1) ἐξαφανίζεται ἡ αὐτοτελής ὕλική μορφή τοῦ πλούτου καί ἐμφανίζεται στό ἐξῆς ἀπλῶς σάν δραστηριότητα τοῦ ἀνθρώπου. "Ὅλα ὅσα δέν εἶναι ἀποτέλεσμα ἀνθρώπινης δραστηριότητας, ἐργασίας, εἶναι φύση καί σάν τέτια δέν εἶναι κοινωνικός πλοῦτος. Τό φάντασμα (Phantom) τοῦ κόσμου τῶν ἀγαθῶν καταρρέει καί ἐμφανίζεται στό ἐξῆς μόνο σάν διαρκῶς ἐξαφανιζόμενη καί διαρκῶς ἀναπαραγμένη ἀντικειμενοποίηση τῆς ἀνθρώπινης ἐργασίας. "Ὅλος ὁ ὕλικός πλοῦτος σέ στέρεα ἀντικείμενα, εἶναι μόνο παροδική ἀντικειμενοποίηση αὐτῆς τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας, ἀποκρυστάλλωση τοῦ προτσές παραγωγῆς, τό μέτρο τοῦ ὁποίου εἶναι ὁ χρόνος, τό μέτρο τῆς ἴδιας τῆς κίνησης.

2) Οἱ ποικίλες μορφές, μέ τίς ὁποῖες τά διάφορα συστατικά τοῦ

* Ἱστορικές (historisch) — ἐδῶ μέ τήν ἔννοια: παροδικές. — Σημ. μετ.

πλούτου περιέρχονται σέ διάφορα τμήματα τῆς κοινωνίας, χάνουν τή φαινομενική αὐτοτέλειά τους. Ὁ τόκος εἶναι μόνο μέρος τοῦ κέρδους, ἡ πρόσδοδος εἶναι μόνο πρόσθετο κέρδος. Γι' αὐτό καί τά δυό χωνεύονται στό κέρδος, πού τό ἴδιο ἀνάγεται σέ ὑπεραξία, δηλαδή σέ ἀπλήρωτη ἐργασία. Ἡ ἀξία τοῦ ἴδιου τοῦ ἐμπορεύματος ὅμως ἀνάγεται μόνο σέ χρόνο ἐργασίας. Ἡ ἴδια ἡ σχολή τοῦ Ρικάρντο προχωρεῖ τόσο, ὥστε νά ἀρνεῖται μιά ἀπό τίς μορφές τῆς ἰδιοποίησης αὐτῆς τῆς ὑπεραξίας — τή γαιοκτησία (τήν πρόσδοδο) — σάν ἀνωφελή, ἐφόσον εἰσπράττεται ἀπό ἰδιῶτες [καί ὄχι ἀπό τό κράτος]*. Ἀρνεῖται στόν γαιοκτήμονα τήν ιδιότητα τοῦ συντελεστή στήν καπιταλιστική παραγωγή. Ἔτσι ἡ ἀντίθεση ἀνάγεται στήν ἀντίθεση ἀνάμεσα στόν καπιταλιστή καί στόν μισθωτό ἐργάτη. Ἡ ρικαρντιανή ὅμως πολιτική οἰκονομία θεωρεῖ τή σχέση αὐτή σάν κάτι τό δοσμένο, σάν φυσικό νόμο, πάνω στόν ὁποῖο βασίζεται τό ἴδιο τό προτσές παραγωγῆς. Οἱ κατοπινοί οἰκονομολόγοι δέν σταματᾶνε σ' αὐτό, ἀλλά παραδέχονται, ὅπως ὁ Τζῶνς, μονάχα τήν ἱστορική δικαίωση αὐτῆς τῆς σχέσης. Ἀπό τή στιγμή ὅμως πού ὁ ἀστικός τρόπος παραγωγῆς καί οἱ ἀντίστοιχές του σχέσεις παραγωγῆς καί διανομῆς ἔχουν ἀναγνωριστεῖ σάν ἱστορικές, παύει ἡ μανία νά θεωροῦνται φυσικοί νόμοι τῆς παραγωγῆς καί ἀνοίγει ἡ προοπτική γιά μιά νέα κοινωνία, γιά ἕναν οἰκονομικό κοινωνικό σχηματισμό, πρὸς τόν ὁποῖο ὁ ἀστικός τρόπος παραγωγῆς ἀποτελεῖ μόνο τό πέρασμα ^[112]. [1139]

[1139] Σχετικά μέ τόν Τζῶνς θά ἐξετάσουμε τώρα ἀκόμα μερικά σημεία:

1) Πῶς ἀκριβῶς ὁ καπιταλιστικός τρόπος παραγωγῆς — ἡ προκαταβολή τοῦ μισθοῦ ἀπό τό κεφάλαιο — ἀλλάζει τή μορφή [τῆς παραγωγῆς καί]* τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων.

2) Τίς σχέσεις του σχετικά μέ τή συσσώρευση καί τό ποσοστό τοῦ κέρδους.

Ἐδῶ ὅμως πρέπει νά τονίσουμε ἀκόμα ἕνα σημεῖο.

[1140] «Ὁ καπιταλιστής ἦταν μόνο ἕνας μεσολαβητής, γιά νά δίνει τή δυνατότητα νά ἐκχωρεῖται στούς ἐργαζόμενους μέ νέα μορφή καί κάτω ἀπό ἄλλες συνθηκες τό ὄφελος ἀπό τή δαπάνη τοῦ εἰσοδήματος τῶν πελατῶν, πού περιβάλλον τούς ἐργαζόμενους» (σελ. 79).

Αὐτό ἀφορᾶ τούς ἐργαζόμενους ὄχι στή γεωργία, πού προηγουμένα ζοῦσαν ἄμεσα ἀπό τό εἰσόδημα τῶν γαιοκτημόνων κλπ. Ἀντί νά ἀ-

* Οἱ λέξεις μέσα στίς ἀγκύλες ὑπάρχουν στή ρωσική μετάφραση. — Σημ. μετ.

νταλλάσσουν άμεσα τήν έργασία τους (ή τό προϊόν της) μέ εκείνα τά εισοδήματα, ανταλλάσσει ό καπιταλιστής τό προϊόν τής έργασίας τους — σωρευμένο και συγκεντρωμένο στό χέρι του — μέ εκείνα τά εισοδήματα, ή αυτά μετατρέπονται, ανταλλάσσονται μέ κεφάλαιο και αποτελούν τά έσοδα του κεφαλαίου. Αντί νά αποτελούν τά άμεσα έσοδα για τήν έργασία, αποτελούν άμεσα έσοδα για τό κεφάλαιο πού χρησιμοποιεί τούς εργάτες ^[113]. [1140]

[1144] Αφού ό Τζώνς εξήγησε τό κεφάλαιο σαν ειδική σχέση παραγωγής, ή ουσία του οποίου συνίσταται στό ότι ό συσσωρευμένος πλούτος έμφανίζεται σαν τό πρόσωπο πού προκαταβάλλει τούς μισθούς, και τό ίδιο τό κονδύλι έργασίας σαν «πλούτος πού εξοικονομήθηκε από εισόδημα και πού χρησιμοποιείται για νά έπιτευχθεί κάποιο κέρδος», εξηγεί συνέχεια τίς χαρακτηριστικές γι' αυτό τόν τρόπο παραγωγής αλλαγές στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων. Ό Τζώνς λέει πολύ ώραία πώς μέ τήν αλλαγή στις υλικές παραγωγικές δυνάμεις αλλάζουν οι (οικονομικές) σχέσεις και μαζί τους αλλάζει ή κοινωνική, ή ήθική και ή πολιτική κατάσταση των έθνών.

«Στό μέτρο πού αλλάζουν στην κοινωνία οι παραγωγικές της δυνάμεις, αλλάζουν και' ανάγκη και τά ήθη και έθιμά της » (σελ. 48). «Στήν πορεία τής ανάπτυξης τους όλες οι διάφορες τάξεις μιās κοινωνίας βρίσκουν ότι συνδέονται μέ άλλες τάξεις μέ νέες σχέσεις, παίρνουν νέες θέσεις, ότι περιβάλλονται από νέους ήθικούς και κοινωνικούς κινδύνους και από νέους όρους κοινωνικής και πολιτικής προκοπής» (στό ίδιο).

Τήν επίδραση τής καπιταλιστικής μορφής τής παραγωγής στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων ό Τζώνς τήν εξηγεί ως εξής. "Όμως προηγούμενα λίγες ακόμα φράσεις πού συνδέονται μέ όσα έχουν αναφερθεί ως τώρα.

«Μεγάλες πολιτικές, κοινωνικές, ήθικές και διανοητικές αλλαγές συνοδεύουν τίς αλλαγές στην οικονομική οργάνωση τής κοινωνίας και στις δυνάμεις και στά μέσα, αδιάφορο αν είναι πλούσια ή φτωχά, μέ τά όποια εκπληρώνονται τά καθήκοντα τής παραγωγής. Οι αλλαγές αυτές ασκούν αναπόφευκτα αποφασιστική επίδραση στά διάφορα πολιτικά και κοινωνικά στοιχεία του πληθυσμού, στους κόλπους του οποίου συντελούνται αυτές οι αλλαγές. Η επίδραση αυτή επεκτείνεται στον διανοητικό χαρακτήρα, στις συνήθειες, στά ήθη, στά έθιμα και στην ευτυχία των έθνών» (σελ. 45).

«Η Αγγλία είναι ή μοναδική μεγάλη χώρα, ή όποια... έχει κάνει τό πρώτο βήμα στην πρόοδο και στην τελειότητα σαν ένας μηχανισμός πού παράγει, είναι ή μοναδική χώρα στην όποια ό πληθυσμός, και ό αγροτικός και ό μη αγροτικός, έχει ύποταχθεί στην καθοδήγηση των καπιταλιστών και όπου οι

ἐπενέργειες τῶν μέσων πού χρησιμοποιοῦν οἱ καπιταλιστές καί τῶν ιδιαίτερων λειτουργιῶν τους, πού μόνον αὐτοί εἶναι σέ θέση νά ἀσκήσουν, γίνονται αἰσθητές σέ μεγάλη ἔκταση, ὄχι μόνο στήν τεράστια αὔξηση τοῦ πλούτου της, ἀλλά καί σέ ὅλες τίς οικονομικές σχέσεις καί θέσεις τοῦ πληθυσμοῦ της.

Ὅμως ἡ Ἀγγλία, καί τό λέω αὐτό μέ λύπη, χωρίς ὅμως τόν παραμικρότερο δισταγμό: δέν ἐπιτρέπεται νά ἰσχύει σάν ἓνα εὐτυχές παράδειγμα [1145] τῆς πορείας ἑνός λαοῦ, πού μέ τόν τρόπο αὐτόν ἀναπτύσσει τίς παραγωγικές δυνάμεις του» (σελ. 48, 49).

«Τό γενικό κονδύλι ἐργασίας ἀποτελεῖται: 1) Ἀπό μισθό ἐργασίας, πού τόν παράγουν οἱ ἴδιοι οἱ ἐργαζόμενοι. 2) Ἀπό τά εἰσοδήματα ἄλλων τάξεων, πού ξοδεύονται γιά τή συντήρηση ἐργαζομένων. 3) Ἀπό κεφάλαιο ἢ ἀπό ἓνα μέρος τοῦ πλούτου, ὁ ὁποῖος ἔχει ἐξοικονομηθεῖ ἀπό εἰσόδημα, πού χρησιμοποιεῖται γιά νά προκαταβληθεῖ μισθός γιά τήν ἐπίτευξη κέρδους. Ἐκείνους πού συντηροῦνται ἀπό τό πρῶτο μέρος τοῦ κονδυλίου ἐργασίας, δέν θά τοὺς ὀνομάσουμε μισθωτούς ἐργαζόμενους. Ἐκείνους πού πληρώνονται ἀπό τό δεύτερο μέρος θά τοὺς ὀνομάσουμε πληρωνόμενους ὑπηρετές. Καί ἐκείνους πού πληρώνονται ἀπό τό τρίτο μέρος τοῦ κονδυλίου ἐργασίας θά τοὺς ὀνομάσουμε μισθωμένους ἐργαζόμενους» (Μισθωτούς ἐργάτες). «Ἡ προέλευση τοῦ μισθοῦ ἀπό τό ἓνα ἢ τό ἄλλο τῶν 3 μερῶν τοῦ κονδυλίου ἐργασίας καθορίζει τή σχέση τοῦ ἐργαζομένου μέ τίς ἄλλες τάξεις τῆς κοινωνίας καί καθορίζει κάποτε ἄμεσα, κάποτε περισσότερο ἢ λιγότερο ἔμμεσα, τόν βαθμό τῆς σταθερότητας, τῆς ἐπιτηδειότητας καί τῆς δυνάμεις μέ τίς ὁποῖες ἐκπληρώνονται τά καθήκοντα τῆς παραγωγῆς» (σελ. 51, 52).

«Τό πρῶτο μέρος τοῦ κονδυλίου ἐργασίας, ὁ μισθός ἐργασίας πού παράγεται ἀπό τόν ἴδιο τόν ἐργαζόμενο, συντηρεῖ πάνω ἀπό τόν μισό, ἴσως πάνω ἀπό τὰ $\frac{2}{3}$ τοῦ ἐργαζομένου πληθυσμοῦ τῆς γῆς. Οἱ ἐργαζόμενοι αὐτοί ἀποτελοῦνται παντοῦ ἀπό ἀγρότες πού κατέχουν καί καλλιεργοῦν γῆ... Τό δεύτερο μέρος τοῦ κονδυλίου ἐργασίας, τό εἰσόδημα, πού ξοδεύεται γιά τή συντήρηση ἐργασίας, συντηρεῖ στήν Ἀνατολή τό σημαντικά μεγαλύτερο μέρος τῶν παραγωγικά ἐργαζομένων ὄχι στή γεωργία. Τό μέρος αὐτό ἔχει κάποια σημασία στήν εὐρωπαϊκή ἤπειρο. Στήν Ἀγγλία ἀντίθετα περιλαμβάνει μόνο μερικούς χειροτέχνες, πού κάνουν δουλιές εὐκαιρίας, τά ὑπολείμματα ἑνός μεγαλύτερου στρώματος.. Τό τρίτο μέρος τοῦ κονδυλίου ἐργασίας, τό κεφάλαιο, ἀπασχολεῖ στήν Ἀγγλία τή μεγάλη πλειοψηφία τῶν ἐργαζομένων της, ἀντίθετα στήν Ἀσία συντηρεῖ μόνο ἓνα ἀσήμαντο ἀριθμό ἀτόμων, στή δέ ἠπειρωτική Εὐρώπη συντηρεῖ μόνο ἐργαζόμενους πού δέν ἐργάζονται στή γεωργία, πού συνολικά πιθανόν δέν ἀποτελοῦν οὔτε τό ἓνα τέταρτο τοῦ παραγωγικοῦ πληθυσμοῦ» (σελ. 52).

«Ἀπό τήν ἐργασία τοῦ δούλου δέν ξεχώρισα καμιά κατηγορία... Τά πολιτικά δικαιώματα τῶν ἐργαζομένων δέν ἀσκοῦν καμιά ἐπίδραση στήν οικονομική κατάσταση τους. Μπορεῖ νά διαπιστώσει κανεῖς ὅτι καί οἱ δούλοι καί οἱ ἐλεύθεροι ζοῦνε ἀπό ὅλα τά μέρη τοῦ γενικοῦ κονδυλίου ἐργασίας» (σελ. 53).

Ἄν τά «πολιτικά δικαιώματα» τῶν ἐργαζομένων δέν ἐπηρεάζουν

«τὴν οἰκονομικὴν κατάστασίν τους», ἡ οἰκονομικὴ κατάστασίν τους ὅμως ἐπηρεάζει τὰ πολιτικὰ δικαιώματά τους. Ἡ μισθωτὴ ἐργασία σέ ἐθνικὴ κλίμακα, ἐπομένως καὶ ὁ καπιταλιστικὸς τρόπος παραγωγῆς, εἶναι δυνατός μόνο ἐκεῖ ὅπου οἱ ἐργάτες εἶναι πρόσωπα ἐλεύθερα. Βασίζεται στὴν προσωπικὴ ἐλευθερία τῶν ἐργατῶν.

Ἡ παραγωγικὴ καὶ μὴ παραγωγικὴ ἐργασία τοῦ Σμίθ ἀνάγεται ἀπὸ τὸν Τζώνς σωστά στὴν οὐσία της, σέ καπιταλιστικὴ καὶ μὴ καπιταλιστικὴ ἐργασία, ἐφαρμόζοντας σωστά τὴν κατὰ τὸν Σμίθ πληρωμὴ τῶν ἐργαζομένων ἀπὸ τὸ κεφάλαιο ἢ ἀπὸ τὸ εἰσόδημα. Ἀντίθετα, ὁ ἴδιος ὁ Τζώνς ἐννοεῖ μὲ τὴν παραγωγικὴ καὶ μὴ παραγωγικὴ ἐργασία ὀλοφάνερα τὴν ἐργασία πού μπαίνει στὴν παραγωγή τοῦ ὑλικοῦ [πλούτου] καὶ τὴν ἐργασία ἐκείνη πού δέν μπαίνει σ' αὐτήν. Ὅπως τὸ βλέπουμε ἐδῶ, ὅπου μιλάει γιὰ τοὺς παραγωγικοὺς ἐργάτες, πού ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὸ δαπανώμενο εἰσόδημα. Παρακάτω:

«Τὸ μέρος ἐκεῖνο τῆς κοινωνίας, πού εἶναι μὴ παραγωγικό μὲ τὴν ἔννοια τοῦ ὑλικοῦ πλούτου, μπορεῖ νά εἶναι ὠφέλιμο ἢ ἀνώφελο» (σελ. 42).

«Εἶναι λογικό νά θεωρεῖται μὴ ὀλοκληρωμένη ἡ πράξη τῆς παραγωγῆς, ὅσον καιρὸ δέν ἔχει φθάσει τὸ παραγμένο ἐμπόρευμα στὰ χέρια τοῦ ἀτόμου πού πρόκειται νά τὸ καταναλώσει» (σελ. 35, ὑποσημείωση).

Ἡ διαφορὰ τῶν ἐργαζομένων πού ζοῦν ἀπὸ τὸ κεφάλαιο ἢ ἀπὸ τὸ εἰσόδημα ἔχει σχέση μὲ τὴ μορφή τῆς ἐργασίας. Αὐτὴ εἶναι ὅλη ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὸν καπιταλιστικὸ καὶ στὸν μὴ καπιταλιστικὸ τρόπο παραγωγῆς. Ἀντίθετα, ἂν τὴν ἔννοια παραγωγικοὶ καὶ μὴ παραγωγικοὶ ἐργαζόμενοι τὴν πάρουμε μὲ τὴ στενότερη σημασία, τότε παραγωγικὴ ἐργασία εἶναι κάθε ἐργασία πού μπαίνει στὴν παραγωγή ἑνὸς ἐμπορεύματος (ἡ παραγωγή περιλαμβάνει ἐδῶ ὅλες τίς πράξεις πού ὀφείλει νά διατρέξει τὸ ἐμπόρευμα, ἀπὸ τὸν πρῶτο παραγωγὸ ὡς τὸν καταναλωτὴ), ὅποιοιδήποτε εἶδους κι ἂν εἶναι ἡ ἐργασία αὐτή, χειρωνακτικὴ ἐργασία ἢ ὄχι (ἐπιστημονικὴ), ἐνῶ ἡ μὴ παραγωγικὴ ἐργασία εἶναι μιά τέτλια ἐργασία, πού δέν μπαίνει στὴν παραγωγή τοῦ ἐμπορεύματος καὶ δέν εἶναι σκοπὸς της ἡ παραγωγή τοῦ ἐμπορεύματος. Σ' αὐτὴ τὴ διαφορὰ πρέπει νά ἐμμένουμε, καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ὅλα τὰ ἄλλα εἶδη δραστηριότητος ἐπηρεάζουν μὲ τὴ σειρά τους τὴν ὑλικὴ παραγωγή καὶ ἀντίστροφα, δέν ἀλλάζει ἀπολύτως τίποτα στὴν ἀναγκαιότητα αὐτῆς τῆς διάκρισης.

[β) Ὁ Τζώνς γιά τήν επίδραση τῆς καπιταλιστικῆς
 παραγωγῆς στήν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων.

Γιά τούς ὄρους τῆς χρησιμοποίησης
 συμπληρωματικοῦ πάγιου κεφαλαίου]

[1146] Περναῖμε τώρα στήν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων ἀπό τόν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγῆς.

« Ἴσως νά εἶναι ἐδῶ ἡ θέση, γιά νά δείξουμε πῶς τό γεγονός αὐτό {ὅτι οἱ μισθοί προκαταβάλλονται ἀπό τό κεφάλαιο} ἐπηρεάζει τίς παραγωγικές δυνάμεις τῶν ἐργαζομένων ἢ τό διηνεκές, τή γνώση καί τή δύναμη, μέ τήν ὁποία διεξάγεται ἡ ἐργασία... Ὁ καπιταλιστής, πού πληρώνει ἕναν ἐργάτη, μπορεῖ νά προωθήσει τό διηνεκές τῆς ἐργασίας του. Πρῶτα, μέ τό ὅτι κάνει δυνατό αὐτό τό διηνεκές. Ἐπειτα, μέ τό ὅτι τήν ἐργασία τήν ἐπιβλέπει καί τήν ἐπιβάλλει. Ἐπάρχουν πολλά καί πολυάριθμα στρώματα ἐργαζομένων στόν κόσμο, πού τριγυρνοῦν στούς δρόμους, ἀναζητῶντας πελάτες καί πού ὁ μισθός τους ἐξαρτιέται ἀπό τίς εὐκαιριακές ἀνάγκες τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων πού ἀκριβῶς τή στιγμή αὐτή ζητοῦν τίς ὑπηρεσίες τους ἢ χρειάζονται τά ἀντικείμενα πού οἱ τελευταῖοι κατασκευάζουν. Οἱ πρῶτοι ἱεραπόστολοι βρῆκαν τήν κατάστασι, αὐτή στήν Κίνα... Ἐκεῖ οἱ χειροτέχνες τριγυρνᾶνε ἀπό τό πρωί ὡς τό νυχτερινό σκοτάδι στούς δρόμους, γιά νά βροῦν πελατεία. Τό μεγαλύτερο μέρος τῶν κινέζων ἐργατῶν δουλεύει σέ ἰδιωτικά σπίτια. Χρειάζεσαι ἕνα κοστούμι; Ὁ ράφτης θά ἔρθει σέ σένα τό πρωί καί θά φύγει τό βράδυ γιά τό σπίτι του. Τό ἴδιο γίνεται καί μέ τούς ἄλλους χειροτέχνες. Γυρνᾶνε στούς δρόμους ἀδιάκοπα γιά νά βροῦν δουλιὰ, ἀκόμα καί οἱ σιδεράδες πού κουβαλᾶνε τό σφυρί καί τό τζάκι τους γιά συνηθισμένες δουλιές. Ἀκόμα καί οἱ κουρεῖς... περιπλανῶνται στούς δρόμους μέ μιά πολυθρόνα στήν πλάτη καί μέ μιά λεκάνη καί ἕνα καζάνι γιά ζεστό νερό στό χέρι¹¹¹¹. Αὐτό εἶναι γενικό φαινόμενο στήν Ἀνατολή, ἐνμέρει καί στή Δύση (Ἑσπερία).

Οἱ ἐργαζόμενοι αὐτοί δέν μποροῦν νά ἐργάζονται ἐπί ἕνα μακρό χρονικό διάστημα Ἐποχρεώνονται νά κινοῦνται στούς δρόμους σάν μισθωτοί καρτσιέρηδες, κι ἂν δέν βροῦν πελάτη, πρέπει νά μείνουν ἀργόσχολοι. Ἐν μέ τό πέρασμα τοῦ χρόνου σημειωθεῖ ἀλλαγῆ στήν οικονομική τους κατάστασι καί γίνουν οἱ ἐργάτες ἐνός καπιταλιστῆ πού τούς προκαταβάλλει τόν μισθό τους, τότε θά συμβοῦν δύο πράγματα: Πρῶτα, μποροῦν νά ἐργάζονται χωρίς διακοπή, καί, δεύτερο, ὑπάρχει ἔτοιμη μιά δύναμη, καθήκον καί συμφέρον τῆς ὁποίας εἶναι νά παροτρύνει τούς ἐργάτες νά ἐργάζονται πράγματι συνεχῶς... ὁ καπιταλιστής ἔχει ἐφεδρείες... καί μπορεῖ νά περιμένει ὡσπου νά ἔρθει ὁ πελάτης... Ἐτσι πραγματοποιεῖται μεγαλύτερη συνέχεια στή δουλιὰ τῆς τάξης αὐτῆς τῶν ἀνθρώπων. Ἐργάζονται κάθε μέρα ἀπό τό πρωί ὡς τή νύχτα καί ἡ δουλιὰ τους δέν διακόπτεται ἀπό τό γεγονός ὅτι περιμένουν ἢ ἀναζητοῦν τόν πελάτη, πού πρόκειται τελικά νά καταναλώσει τό εἶδος γιά τήν παραγωγή τοῦ ὁποίου ἐργάζονται.

Τό συνεχές ὁμως τῆς ἐργασίας τους, πού γίνεται δυνατό μέ τόν τρόπο αὐτό, ἐξασφαλίζεται καί αὐξάνει μέ τήν ἐπίβλεψη τοῦ καπιταλιστῆ. Ὁ καπιταλιστής ἔχει προκαταβάλλει τόν μισθό τους καί θά πάρει τό προϊόν τῆς δουλιᾶς τους. Ἐχει συμφέρον καί τό προνόμιο νά φροντίζει, ὥστε νά μὴν ἐργάζονται μέ διακοπές ἢ τεμπέλικα.

Ἄν μέ τόν τρόπο αὐτό ἔχει πιά ἐπιτευχθεῖ τό διηνεκές τῆς ἐργασίας, τότε εἶναι πολύ μεγάλη, ἔστω καί μόνο ἡ ἐπίδραση αὐτῆς τῆς ἀλλαγῆς στήν παραγωγική δύναμη τῆς ἐργασίας... Ἡ δύναμη διπλασιάστηκε. Δύο ἐργάτες, πού ὀλόκληρο τό ἔτος δουλεύουν χωρίς διακοπή ἀπό τό πρωί ὡς τή νύχτα, εἶναι πιθανόν νά παράγουν περισσότερα ἀπό ὅσα παράγουν 4 ἐργάτες πού μεταπηδοῦν ἀπό τή μιά ἐργασία στήν ἄλλη καί πού χάνουν πολύ ἀπό τόν χρόνο τους κυνηγώντας πελάτες καί ξαναρχίζοντας ἐργασίες, τίς ὁποῖες εἶχαν διακόψει» (σελ. 37 κ.έ.).

Πρῶτο: Σχετικά μέ τό πέρασμα τῶν ἐργαζομένων πού κάνουν δουλιές εὐκαιρίας, πού ράβουν ἕνα σακάκι καί ἕνα παντελόνι στό σπίτι τοῦ γαιοκτήμονα κλπ., στήν κατηγορία τῶν ἐργαζομένων πού τούς ἀπασχολεῖ τό κεφάλαιο, τό βλέπει κανεῖς ἤδη στόν *Τυργκώ* πολύ καλά διατυπωμένο.

Δεύτερο: Τό διηνεκές αὐτό δέν ξεχωρίζει καί πολύ τήν καπιταλιστική ἐργασία αὐτῆς τῆς μορφῆς, πού περιγράφει ὁ Τζώνς, ἀπό τή μεγάλη δουλοκτητική παραγωγή.

Τρίτο: Δέν εἶναι σωστό τήν αὐξηση τῆς ἴδιας τῆς ἐργασίας μέ τή μεγάλη διάρκειά της καί μέ τήν ἀπουσία διακοπῶν, νά τήν ὀνομάζουν αὐξηση τῆς παραγωγικῆς δύναμης ἢ τῆς δύναμης (power) τῆς ἐργασίας. Ἡ αὐξηση τῆς παραγωγικῆς δύναμης τῆς ἐργασίας συντελεῖται ἐδῶ μόνο στό μέτρο πού τό διηνεκές τῆς ἐργασίας αὐξάνει τήν προσωπική ἐπιτηδειότητα τοῦ ἐργάτη. Μέ τήν [αὐξηση τῆς παραγωγικῆς] δύναμης (power) τῆς ἐργασίας ἐννοοῦμε τή μεγαλύτερη παραγωγική ἀπόδοση (Macht), μέ τήν ὁποία χρησιμοποιεῖται μιά δοσμένη ποσότητα ἐργασίας καί ὄχι κάποια ἀλλαγή στήν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού χρησιμοποιήθηκε. Αὐτό, γιά τό ὁποῖο μιλάει ὁ Τζώνς, ἀνήκει μάλλον στήν τυπική ὑπαγωγή τῆς ἐργασίας στό κεφάλαιο καί φτάνει στήν πλήρη ἀνάπτυξή της μέ τήν ἀνάπτυξη τοῦ πάγιου κεφαλαίου (γι' αὐτό θά μιλήσουμε ἀμέσως).

Ὁ Τζώνς σωστά ὑπογραμμίζει ὅτι: Ὁ καπιταλιστής θεωρεῖ τήν ἐργασία δική του ἰδιοκτησία, ἀπό τήν ὁποία δέν ἐπιτρέπεται νά χαθεῖ τίποτα. Ὅσο γιά τήν ἐργασία, πού ἐξαρτιέται ἄμεσα ἀπό τό εἰσόδημα, πρόκειται μονάχα γιά τήν ἀξία χρήσης τῆς ἐργασίας.

[1147] Πολύ σωστά ὑπογραμμίζει ἀκόμα ὁ Τζώνς ὅτι ἡ ἀπό τό

πρωί ως τό βράδυ *sedentary* * εργασία τών μή απασχολούμενων στή γεωργία εργατῶν δέν ἀποτελεῖ καθόλου κάτι τό δοσμένο ἀπό τή φύση, ἀλλά ἀποτελεῖ ἡ ἴδια προϊόν τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης. Σέ ἀντίθεση μέ τήν ἀσιατική μορφή καί μέ τή δυτική μορφή (παλαιότερα, ἐνμέρει καί τώρα ἀκόμα) τῆς ἐργασίας στό χωριό, ἡ ἐργασία στίς πόλεις τοῦ μεσαιῶνα ἀποτελεῖ ἤδη μεγάλη πρόοδο καί προκαταρκτική σχολή γιά τόν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγῆς, γιά τό διηνεκές καί τήν χωρίς διακοπές διεξαγωγή τῆς ἐργασίας.

Γι' αὐτό τό διηνεκές τῆς ἐργασίας στό ἀνώνυμο φυλλάδιο «An Inquiry into those Principles, respecting the Nature of Demand and the Necessity of Consumption etc.», London, 1821, σελ. 102, λέγεται τό ἐξῆς:

«Ὁ καπιταλιστής διατηρεῖ ἐπίσης, σάν νά λέμε, ἕνα γραφεῖο ἐξεύρεσης ἐργασίας. Ἀσφαλίζει ἐνάντια στήν ἀβεβαιότητα ἐξεύρεσης μιᾶς ἀγορᾶς τοποθέτησης ἐργασίας. Ἄν δέν ὑπῆρχε ὁ καπιταλιστής, ἡ ἀβεβαιότητα αὐτή θά ἐμπόδιζε τήν ἀνάληψη πολλῶν ἐργασιῶν. Χάρη στή μεσολάβηση τοῦ καπιταλιστῆ περιορίζεται σχετικᾶ στό ἐλάχιστο ὁ κόπος νά βρεθεῖ ἕνας ἀγοραστής γιά τήν ἐργασία καί γιά νά πάει ὁ ἐργάτης ὡς τήν ἀγορά.»

Στό ἴδιο:

«Ἐκεῖ ὅπου τό κεφάλαιο εἶναι σέ μεγάλο βαθμό πάγιο κεφάλαιο ἢ ἐκεῖ ὅπου εἶναι τοποθετημένο στή γῆ... ὁ ἐπιχειρηματίας εἶναι πολύ περισσότερο ὑποχρεωμένος (ἀπ' ὅ,τι θά ἦταν, ἂν εἶχε ἐπενδύσει λιγότερο πάγιο κεφάλαιο) νά χρησιμοποιεῖ διαρκῶς τό ἴδιο μέ πρὶν κυκλοφοροῦν κεφάλαιο, γιά νά μήν πάψει νά βγάζει κάποιο κέρδος ἀπό ἐκεῖνο τό μέρος τοῦ κεφαλαίου, πού ἀποτελεῖται ἀπό πάγιο κεφάλαιο» (στό ἴδιο, σελ. 73).

{[Ὁ Τζῶνς λέει παρακάτω:]}

«Γιά τήν κατάσταση πού προέκυψε στήν Κίνα λόγω τῆς ἐξάρτησης τῶν ἐργαζομένων ἀπό τό εἰσόδημα τῶν πελατῶν τους, ἀποκτάει κανεῖς μιᾶ ζωντανή εἰκόνα στήν Κινέζικη Ἐκθεση, πού τήν εἶχε τόσον καιρό ἀνοιχτή στό Λονδίνο ὁ ἀμερικανός ἰδιοκτῆτης της. Βλέπει κανεῖς σ' αὐτήν μάζες ἀπό μορφές χειροτεχνῶν μέ τά μικρά δεματάκια τους μέ ἐργαλεῖα, πού τριγυρνοῦν ἀναζητώντας πελάτες καί πού μένουν χωρίς δουλιὰ, ὅταν δέν παρουσιαστοῦν πελάτες. Παραστατικά δείχνουν τήν ἀναπόφευκτη ἀπουσία ἐκεῖνου τοῦ διηνεκοῦς τῆς ἐργασίας, πού ἀποτελεῖ τό ἕνα ἀπό τά τρία μεγάλα στοιχεῖα τῆς παραγωγικότητάς τους. Μαρτυροῦν ὅμως ἐπίσης ἀρκετά γιά τόν κάθε ἐνημερωμένο θεατῆ τήν ἀπουσία πάγιου κεφαλαίου καί μηχανῶν, πράγματα πού ζήτημα εἶναι ἂν ἀπο-

* καθιστική ἐργασία, ἐδῶ μέ τήν ἔννοια ὅτι ὁ ἐργάτης δέν μετακινεῖται ἀπό τόν τόπο τῆς δουλιᾶς του. — Σημ. μετ.

τελούν λιγότερο σημαντικά στοιχεία τῆς ἀποδοτικότητας τῆς παραγωγῆς» («Jones, Textbook of lectures...», Hertford, 1852, σελ. 73).

«Τὴν ἴδια εἰκόνα μπορεῖ νὰ τῆ δεῖ κανεὶς στὶς Ἰνδίες στὶς πόλεις, ὅπου ἡ παρουσία τῶν Εὐρωπαίων δὲν ἔχει ἀκόμα ἀλλάξει τὸ σκηνικό. Ὡστόσο στὶς ἀγροτικές περιοχές τῶν Ἰνδιῶν τοὺς χειροτέχνες τοὺς ἐφοδιάζουν μὲ ἰδιαίτερο τρόπο... Οἱ χειροτέχνες ἐκεῖνοι καὶ ἄλλα μὴ ἀγροτικά στοιχεία, πού ἦταν πράγματι ἀπαραίτητοι σ' ἓνα χωριό, συντηροῦνταν μὲ τὴ χορήγηση σ' αὐτοὺς ἐνός μέρους τοῦ κοινοῦ εἰσοδήματος τῶν κατοίκων τοῦ χωριοῦ. Ἀπ' αὐτό τό ποσό ζοῦσαν σ' ὅλη τὴ χώρα πολυάριθμες ὁμάδες ἐργατῶν πού κληροδοτοῦσαν τὸ ἐπάγγελμά τους ἀπὸ γενεὰ σὲ γενεὰ καὶ πού ἡ δουλιὰ τους ἱκανοποιοῦσε τίς ἀπλές ἀνάγκες καὶ ἐπιθυμίες τους, τίς ὁποῖες οἱ ἀγρότες δὲν μπορούσαν νὰ τίς καλύψουν μὲ τὴν ἐργασία τῶν δικῶν τους χειρῶν. Ἡ θέση καὶ τὰ δικαιώματα τῶν χειροτεχνῶν τῶν ἀγροτικῶν περιοχῶν ἔγιναν γρήγορα κληρονομικά, ὅπως γίνεται μὲ ὅλα τὰ δικαιώματα στὴν Ἀνατολή. Ἡ ὁμάδα τῶν χειροτεχνῶν ἔβρισκε πελάτες στοὺς ἄλλους κατοίκους τοῦ χωριοῦ. Οἱ ἀγρότες ἦταν μόνιμοι κάτοικοι τοῦ χωριοῦ καὶ συντηρητικοί, τὸ ἴδιο ἦταν καὶ οἱ χειροτέχνες...

Ἐντελῶς διαφορετικὴ ἦταν καὶ εἶναι ἡ κατάσταση τῶν χειροτεχνῶν τῶν πόλεων. Ἐπαιρναν τὸν μισθὸ τῆς ἐργασίας τους ἀπὸ ἓνα ποσό, πού στὴν οὐσία ἦταν τὸ ἴδιο — τὸ περισσευούμενο εἰσόδημα ἀπὸ τὴ γῆ —, εἶχε ὅμως γι' αὐτοὺς μεταβληθεῖ ὡς πρὸς τὸν τρόπο τῆς διανομῆς του καὶ ὡς πρὸς τοὺς διανομείς τους ἔτσι, ὥστε χανόταν γι' αὐτοὺς ἡ μόνιμη ἐγκατάσταση, μὲ συνέπεια τίς συχνές καὶ συνήθως ὀλέθριες ὁδοιπορίες... Αὐτοῦ τοῦ εἶδους οἱ χειροτέχνες δὲν εἶναι δεμένοι μὲ ἓναν τόπο, λόγω τῆς ἐξάρτησής τους ἀπὸ μάζες πάγιου κεφαλαίου. (Λογουχάρη στὴν Εὐρώπη οἱ μανουφακτοῦρες βαμβακιοῦ κλπ. βρίσκονται ὑποχρεωτικά σὲ μέρη ὅπου ὑπάρχει ἄφθονη δύναμη νεροῦ ἢ καύσιμη ὕλη πού παράγει ἀτμὸ καὶ ὅπου ἔχουν μετατραπῆ σὲ χτίρια καὶ σὲ μηχανές σημαντικές μάζες πλούτου κλπ.)... Διαφορετικὰ ἔχει τὸ ζήτημα, ἂν οἱ [1148] ἐργάτες ἐξαρτῶνται μόνο ἀπὸ τὴν ἄμεση εἰσπραξὴ ἐνός μέρους τῶν εἰσοδημάτων τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι καταναλώνουν τὰ παραγόμενα ἀπὸ τοὺς χειροτέχνες ἐμπορεύματα... Δὲν εἶναι δεμένοι οἱ ἐργάτες μὲ τὸν τόπο κάποιου πάγιου κεφαλαίου. Ἄν οἱ πελάτες τους ἀλλάξουν γιὰ ἓνα μεγάλο χρονικὸ διάστημα ἢ ἔστω γιὰ πολὺ σύντομα χρονικὰ διαστήματα τὸν τόπο διαμονῆς τους, ὀφείλουν οἱ μὴ ἐργαζόμενοι στὴ γεωργία ἐργάτες νὰ τοὺς ἀκολουθήσουν, γιὰ νὰ μὴν πεθάνουν ἀπὸ τὴν πείνα» (στό ἴδιο, σελ. 73, 74).

«Τὸ μεγαλύτερο μέρος αὐτοῦ τοῦ ποσοῦ (Fonds) γιὰ τοὺς χειροτέχνες μοιράζεται στὴν Ἀσία ἀπὸ τὸ κράτος καὶ ἀπὸ τοὺς ὑπαλλήλους του. Ἡ πρωτεύουσα ἦταν ὑποχρεωτικά τὸ κύριο κέντρο τῆς διανομῆς» (σελ. 75).

«Προχωρώντας ἀπὸ τὴ Σαμαρκάνδη πρὸς τὸ Νότο ὡς τὸ Μπιτζαπούρ καὶ τὸ Σερινγκαπατάμ μποροῦμε νὰ παρακολουθήσουμε τὰ ἐρείπια καταστραμμένων πρωτευουσῶν, ὁ πληθυσμὸς τῶν ὁποίων τίς ἐγκατέλειψε ξαφνικά (καὶ ὄχι λόγω βαθμιαίας παρακμῆς, ὅπως γίνεται σὲ ἄλλες χώρες), ἀπὸ τὴ στιγμή πού ἰδρύθηκαν νέα κέντρα τῆς διανομῆς τῶν βασιλικῶν εἰσοδημάτων, δηλαδή τοῦ συνολικοῦ πλεονάζοντος προϊόντος τῆς γῆς» (σελ. 76).

Βλέπε τόν δ-ρα Μπερνιέ, ό όποίος τίς ινδικές πόλεις τίς συγκρίνει
 11151 μέ στρατιωτικούς καταυλισμούς. "Όλα αὐτά βασίζονται στή μορφή
 τῆς γαιοκτησίας στήν Ἀσία.}

Ἄπό τό διηνεκές τῆς ἐργασίας περνᾶμε τώρα στόν καταμερισμό τῆς
 ἐργασίας, [ἀνάπτυξη τῶν] γνώσεων, στή χρησιμοποίηση μηχανῶν
 κλπ.

[Ἄ Τζώνς γράφει:]

«Μέ ὅσα εἰπώθηκαν ὅμως δέν ἔχει καθόλου ἐξαντληθεῖ ἡ ἐπίδραση τῆς ἀλλα-
 γῆς τῶν προσώπων ἐκείνων, πού πληρώνουν τήν ἐργασία, στό διηνεκές τῆς ἐργα-
 σίας. Τά διάφορα εἶδη τῆς ἐργασίας μποροῦν τώρα νά καταμεριστοῦν παραπέρα...
 Ἄν αὐτός» (ό καπιταλιστής) «ἀπασχολεῖ πάνω ἀπό ἕναν ἄνθρωπο, μπορεῖ τώ-
 ρα νά καταμερίσει τήν ἐργασία μεταξύ τους. Μπορεῖ τόν καθένα ξεχωριστά νά
 τόν ἀφήσει μόνιμα στό μέρος ἐκεῖνο τῆς κοινῆς ἐργασίας, τήν ὁποία ἐκτελεῖ
 καλύτερα ἀπό τίς ἄλλες... Ἄν ὁ καπιταλιστής εἶναι πλούσιος καί ἀπασχολεῖ
 ἄρκετό ἀριθμό ἐργατῶν, τότε μπορεῖ ἡ ἐργασία νά διαμεριστεῖ ἀκόμα σέ παρα-
 πέρα ὑποδιαιρέσεις, ἐφόσον εἶναι κατάλληλη γιά παραπέρα μερισμό. Στήν
 περίπτωση αὐτή τό διηνεκές τῆς ἐργασίας εἶναι πλήρες... Τό κεφάλαιο, ἀφοῦ
 ἀνέλαβε τή λειτουργία τῆς προκαταβολῆς τοῦ μισθοῦ ἐργασίας, τελειοποίησε
 σιγά-σιγά τό διηνεκές τῆς ἐργασίας. Αὐξάνει ταυτόχρονα τίς γνώσεις καί τήν
 ἐπιτηδειότητα μέ τήν ὁποία χρησιμοποιεῖται ἡ ἐργασία αὐτή, γιά νά ἐπιτευχθεῖ
 ἕνα καθορισμένο ἀποτέλεσμα.

Ἡ τάξη τῶν καπιταλιστῶν ἀπαλλάσσεται πρῶτα ἐνμέρει καί τελικά ὀλο-
 κληρωτικά ἀπό τήν ἀνάγκη τῆς χειρωνακτικῆς ἐργασίας. Ἐχει συμφέρον, οἱ παρα-
 γωγικές δυνάμεις τῶν ἐργατῶν, πού ἀπασχολεῖ, νά εἶναι ὅσο τό δυνατό μεγαλύτε-
 ρες. Ὅλη τῆς ἡ προσοχή εἶναι στραμμένη σχεδόν ἀποκλειστικά στό μέγιστο αὐ-
 τῆς τῆς δύναμης. Μέ τή μεγαλύτερη ἐπιμέλεια σκέπτονται οἱ καπιταλιστές γιά
 νά βροῦν ποιά εἶναι τά καλύτερα μέσα γιά νά προωθήσουν τόν ζῆλο τῶν ἀνθρώ-
 πων γιά δουλιά. Οἱ γνώσεις διευρύνονται καί αὐξάνουν τούς τομεῖς τῆς ἐφαρμο-
 γῆς τους καί βοηθοῦν τήν ἐργασία σχεδόν σ' ὅλους τούς κλάδους τῆς παραγω-
 γῆς.

Ἄλλά καί ἡ μηχανική δύναμη μεγαλώνει. Τό κεφάλαιο πού χρησιμοποιεῖται
 ὄχι γιά νά πληρωθεῖ ἐργασία, ἀλλά γιά νά τή βοηθήσει, θά τό ὀνομάσουμε
 βοηθητικό κεφάλαιο.»

{ Ἄρα μέ τόν ὄρο βοηθητικό κεφάλαιο ὁ Τζώνς ἐννοεῖ τό μέρος
 ἐκεῖνο τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, πού δέν ἀποτελεῖται ἀπό πρώτη ὕλη. }

Ἡ μάζα τοῦ βοηθητικοῦ κεφαλαίου τοῦ ἔθνους μπορεῖ, ὅταν ἐκπληρωθοῦν ὀρι-
 σμένοι ὄροι, νά αὐξάνει ἐπ' ἄπειρο μέ ἴδιο τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν. Μέ τό κάθε
 βῆμα, πού γίνεται πρὸς αὐτή τήν κατεύθυνση, [αὐξάνει] τό τρίτο στοιχεῖο τῆς
 ἀποτελεσματικότητας τῆς ἀνθρώπινης ἐργασίας, δηλαδή ἡ μηχανική τῆς δύνα-
 μη... Ἔτσι ἡ μάζα τοῦ βοηθητικοῦ κεφαλαίου αὐξάνει σέ σχέση μέ τόν πληθυσμό...

Ποιοί λοιπόν ὄροι πρέπει νά ἔχουν ἐκπληρωθεῖ, γιά νά μπορεῖ νά αὐξάνει ἡ μάζα τοῦ βοηθητικοῦ κεφαλαίου, πού χρησιμοποιεῖται γιά νά βοηθηθοῦν αὐτοί {οἱ ἐργάτες πού ἀπασχολεῖ ὁ καπιταλιστής};

Τρία πράγματα πρέπει νά συμπέσουν:

1) Τά μέσα, γιά νά ἐξοικονομηθεῖ συμπληρωματικό κεφάλαιο.

2) Ἡ θέληση νά ἐξοικονομηθεῖ τό συμπληρωματικό αὐτό κεφάλαιο.

3) Ἐφευρέσεις, οἱ ὁποῖες μέ τή χρησιμοποίηση τέτιου κεφαλαίου κάνουν δυνατή τήν αὐξηση τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς ἐργασίας, καί μάλιστα σέ βαθμό, ὥστε ἡ ἐργασία αὐτή, πέρα ἀπό τόν πλοῦτο πού παρήγε προηγούμενα, νά ἀναπαράγει ἐπιπλέον, μέ τήν ἴδια ταχύτητα πού καταναλώνεται, τό συμπληρωματικό βοηθητικό κεφάλαιο, καί ἐπιπρόσθετα ἕνα κέρδος ...

Ἄν ἔχει πιά παραδοθεῖ ὅλη ἡ μάζα τοῦ βοηθητικοῦ κεφαλαίου, πού μέ τό δοσμένο ἐπίπεδο γνώσεων μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ μέ ὄφελος..., τότε μονάχα μιά διεύρυνση τῶν γνώσεων μπορεῖ νά ὑποδείξει τά μέσα καί τούς τρόπους γιά τή χρησιμοποίηση περισσότερου κεφαλαίου. Ἐξάλλου, μιά τέτια χρησιμοποίηση εἶναι μονάχα τότε ἐφαρμόσιμη στήν πράξη, ἂν τά ἀνακαλυφθέντα μέσα ἀνεβάζουν ἀρκετά τή δύναμη τῆς ἐργασίας, ὥστε νά ἀναπαράγει τό συμπληρωματικό κεφάλαιο στό ἴδιο χρονικό διάστημα, στή διάρκεια τοῦ ὁποίου καταναλώνεται. Ἄν δέν γίνει αὐτό, τότε ὁ καπιταλιστής πρέπει νά χάσει τόν πλοῦτο του... Πέρα ἀπ' αὐτό ὅμως, ἡ αὐξημένη ἀποτελεσματικότητα τῆς δουλιᾶς τῶν ἐργατῶν πρέπει νά ἀναπαράγει ἐπιπρόσθετα καί ἕνα κέρδος, διαφορετικά ὁ καπιταλιστής δέν θά εἶχε λόγο νά χρησιμοποιοῦσε γενικά τό κεφάλαιό του στήν παραγωγή... Ὅσον καιρό οἱ δύο αὐτοί σκοποὶ μποροῦν νά πετυχαίνονται μέ τή χρησιμοποίηση νέων μαζῶν βοηθητικοῦ κεφαλαίου, δέν ὑπάρχει σταθερό καί καθορισμένο ὄριο γιά τή χρησιμοποίηση νέων μαζῶν τέτιου κεφαλαίου. Ἡ αὐξησή του μπορεῖ νά συμβαδίζει μέ τήν αὐξηση τῶν γνώσεων. Ποτέ ὅμως οἱ γνώσεις δέν μένουν στάσιμες καί στό μέτρο πού προοδεύουν ἀπό ὥρα σέ ὥρα πρὸς ὅλες τίς κατευθύνσεις μποροῦν ἀπό ὥρα σέ ὥρα νά προβάλλουν νέα ἐργαλεῖα, νέες μηχανές, νέες κινητήριες δυνάμεις, πού δίνουν τή δυνατότητα στήν κοινωνία νά αὐξάνει πρὸς ὄφελός της τή μάζα τοῦ βοηθητικοῦ κεφαλαίου, τό ὁποῖο εὐνοεῖ τή δουλιά της κοινωνίας καί νά μεγαλώσει ἔτσι τή διαφορὰ πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας της καί στήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας τῶν φτωχῶν καί λιγότερο ἐπιτήδειων ἐθνῶν» (στό ἴδιο, σελ. 38-41).

[1149] Πρῶτα, σχετικά μέ τήν παρατήρηση τοῦ Τζώνς ὅτι οἱ ἐφευρέσεις ἢ οἱ συσκευές ἢ οἱ κατασκευές πρέπει νά εἶναι σέ θέση

«νά ἀνεβάσουν τίς παραγωγικές δυνάμεις τῆς ἐργασίας σέ τέτιο βαθμό, ὥστε πέρα ἀπό τόν πλοῦτο πού παρήγε προηγούμενα νά παράγει ἐπιπλέον, μέ τήν ἴδια ταχύτητα πού καταναλώνεται, τό συμπληρωματικό βοηθητικό κεφάλαιο» ἢ «νά ἀναπαράγει τό συμπληρωματικό κεφάλαιο στό ἴδιο χρονικό διάστημα, στό ὁποῖο καταναλώνεται» (σελ. 40).

Αὐτό λοιπόν σημαίνει μονάχα ὅτι ἡ φθορά ἀντικατασταίνεται στό

μέτρο πού πραγματοποιείται, ή ότι τό συμπληρωματικό κεφάλαιο αντικατασταίνεται κατά μέσο όρο στό ίδιο χρονικό διάστημα πού καταναλώνεται. Ένα μέρος τής αξίας του προϊόντος — ή, πράγμα πού καταλήγει στό ίδιο, ένα μέρος του προϊόντος — πρέπει νά αντικαταστήσει τό καταναλωμένο βοηθητικό κεφάλαιο καί μάλιστα σέ τόσο χρονικό διάστημα, ώστε τή στιγμή όπου θά έχει καταναλωθεί ολοκληρωτικά νά έχει ανανεωθεί ολοκληρωτικά ή στή θέση του εξαφανισθέντος κεφαλαίου νά μπει ένα νέο κεφάλαιο του ίδιου είδους. Ποιός είναι όμως ο όρος για νά γίνει αυτό; Η παραγωγικότητα τής εργασίας νά ανέβει τόσο μέ τό συμπληρωματικό βοηθητικό κεφάλαιο, ώστε νά μπορεί νά αποσυρθεί ένα μέρος του προϊόντος για τήν αντικατάσταση αυτού του συστατικού μέρους είτε σέ είδος είτε μέ ανταλλαγή.

Αν ή παραγωγικότητα τής εργασίας, δηλαδή ή αύξηση των προϊόντων πού παράγονται στήν ίδια σέ διάρκεια εργάσιμη ήμέρα, είναι τόσο μεγάλη, ώστε ή μονάδα του έμπορεύματος νά είναι πίο φτηνή από τή μονάδα του έμπορεύματος του προτσές παραγωγής πού προηγήθηκε, παρ' όλον ότι τό σύνολο των έμπορευμάτων μέ τή συνολική τους τιμή καλύπτει τήν ετήσια (λ.χ.) φθορά των μηχανών, έτσι ώστε νά είναι μηδαμινό τό αντίστοιχο μέρος τής φθοράς πού μπαίνει στή μονάδα του έμπορεύματος, τότε αναπαράγεται τό βοηθητικό κεφάλαιο. Αν από τό συνολικό προϊόν αφαιρέσουμε, πρώτα, τό μέρος πού αντικατασταίνει τή φθορά καί, δεύτερο, τό μέρος πού αντικατασταίνει τήν αξία τής πρώτης ύλης, τότε μένει ένα μέρος πού πληρώνει τόν μισθό εργασίας καί ένα μέρος πού καλύπτει τό κέρδος καί αποφέρει ακόμα μεγαλύτερη υπεραξία απ' ό,τι ή προηγούμενη διαδικασία.

Αύξηση του προϊόντος θά μπορούσε νά σημειωθεί καί χωρίς νά εκπληρωθεί αυτός ο όρος. Αν λ.χ. δεκαπλασιαζόταν [μόνο] (αντί νά εκατονταπλασιαζόταν κλπ.) ο αριθμός των λιβρών του νήματος, καί τό αναλογούν στή μονάδα του προϊόντος μερίδιο από τό συμπληρωματικό κεφάλαιο για τήν αντικατάσταση τής φθοράς των μηχανών, έπεφτε από τό $\frac{1}{6}$ στό $\frac{1}{10}$, τότε τό κλωσμένο μέ μηχανές νήμα θά ήταν ακριβότερο από τό κλωσμένο μέ τό αδράχτι νήμα. Αν ένα συμπληρωματικό κεφάλαιο 100 λιρών ξοδευόταν στή γεωργία για γκουανό* καί αν έπρεπε τό γκουανό αυτό νά αντικατασταθεί μέσα σ' ένα χρόνο καί αν ή αξία ενός κουάρτερ του προϊόντος (μέ τήν παλιά μέθοδο) = 2 λίρες, τότε θά έπρεπε νά παραχθούν 50 πρόσθετα κουάρτερ, μόνο καί μόνο για

* Γκουανό = απολιθωμένα περιττώματα πουλιών στις δυτικές ακτές τής Ν. Αμερικής καί τής Αφρικής, πλούσια σέ άζωτο καί φωσφόρο. — Σημ. μετ.

νά αντικαταστήσουν τή φθορά. Χωρίς αυτό δέν μπορούσε νά χρησιμοποιηθεῖ τό γκουανό (παραβλέπουμε τό κέρδος).

Ἡ παρατήρηση τοῦ Τζώνς ὅτι τό συμπληρωματικό κεφάλαιο πρέπει νά ἔχει «ἀναπαραχθεῖ» (φυσικά ἀπό τήν πούληση τοῦ προϊόντος ἢ σέ εἶδος) «στό ἴδιο χρονικό διάστημα πού καταναλώνεται» θά πει μόνο ὅτι τό ἐμπόρευμα πρέπει νά αντικαταστήσει τή φθορά, πού περιέχεται σ' αὐτό. Γιά νά ξαναρχίσει πάλι ἡ ἀναπαραγωγή, πρέπει νά ἔχουν ἀντικατασταθεῖ ὅλα τά ὑπάρχοντα στό ἐμπόρευμα ἀξιακά στοιχεῖα τή στιγμή πού πρέπει νά ξαναρχίσει ἡ ἀναπαραγωγή τους. Στή γεωργία ὁ χρόνος αὐτός τῆς ἀναπαραγωγῆς εἶναι δοσμένος ἀπό τίς φυσικές συνθήκες, δοσμένος εἶναι ἐπίσης ἐδῶ καί ὁ χρόνος στόν ὁποῖο πρέπει νά ἀντικατασταθεῖ ἡ φθορά, οὔτε περισσότερος οὔτε λιγότερος, καθώς καί ὁ χρόνος στόν ὁποῖο πρέπει νά ἔχουν ἀντικατασταθεῖ ὅλα τά ἄλλα ἀξιακά στοιχεῖα, λ.χ. τοῦ σιταριοῦ.

Γιά νά μπορέσει ν' ἀρχίσει τό προτσές ἀναπαραγωγῆς — δηλαδή γιά νά μπορέσει νά πραγματοποιηθεῖ ἡ ἀνανέωση τοῦ καθεαυτοῦ προτσές παραγωγῆς —, πρέπει νά διανυθεῖ τό προτσές κυκλοφορίας, δηλαδή θά πρέπει νά ἔχει πούληθεῖ τό ἐμπόρευμα (ἐφόσον δέν ἀντικατασταίνει τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του σέ εἶδος, ὅπως ὁ σπόρος), καί τό χρήμα, ἔναντι τοῦ ὁποίου ἔχει πούληθεῖ, πρέπει νά ἔχει μετατραπεῖ πάλι στά στοιχεῖα τῆς παραγωγῆς. Γιά τά δημητριακά καί γιά ἄλλα γεωργικά προϊόντα ὑπάρχουν γι' αὐτή τήν ἀναπαραγωγή ὑπαγορευμένες ἀπό τήν πορεία τῶν ἐποχῶν τοῦ ἔτους περίοδες, δηλαδή (ἀκραῖα) ὅρια, θετικά ὅρια γιά τή διάρκεια τοῦ προτσές κυκλοφορίας.

Δεύτερο: Ἀπό τή φύση τῶν ἐμπορευμάτων σάν ἀξιῶν χρήσης προκύπτουν γενικά τέτια θετικά ὅρια τοῦ προτσές κυκλοφορίας. "Ὅλα τά ἐμπορεύματα χαλᾶνε ὕστερα ἀπό ἕνα καθορισμένο χρονικό διάστημα, παρ' ὅλον ὅτι τό *ultima Thule** τῆς ὑπαρξῆς τους εἶναι διαφορετικό. Ἄν δέν καταναλωθοῦν ἀπό τοὺς ἀνθρώπους (γιά τήν παραγωγή ἢ γιά τήν ἀτομική κατανάλωση), τότε καταναλώνονται ἀπό τίς στοιχειώδεις φυσικές δυνάμεις. Χαλοῦν καί τελικά καταστρέφονται. Ἄν καταστραφεῖ ἡ ἀξία τους χρήσης, τότε πάει κατά διαβόλου καί ἡ ἀνταλλακτική τους ἀξία καί σταματάει ἡ ἀναπαραγωγή τους. Ἐπομένως, τά ἀκραῖα ὅρια τοῦ χρόνου κυκλοφορίας τῶν ἐμπορευμάτων καθορίζονται ἀπό τίς φυσικές προθεσμίες τῶν περιόδων ἀναπαραγωγῆς, οἱ ὁποῖες τά χαρακτηρίζουν σάν ἀξίες χρήσης.

Τρίτο: Γιά νά εἶναι συνεχές τό προτσές παραγωγῆς τους, γιά νά

* ἀνώτατο ὄριο

βρίσκεται [1150] δηλαδή ένα μέρος του κεφαλαίου συνεχώς στο προτσές παραγωγής και τό άλλο συνεχώς στο προτσές κυκλοφορίας, πρέπει, ανάλογα μέ τά φυσικά όρια τών χρόνων αναπαραγωγής ή μέ τά όρια τών διαφόρων αξιών χρήσης ή τών διαφόρων σφαιρών δραστηριότητας του κεφαλαίου, νά υπάρχουν πολύ διαφορετικά χωρίσματα ανάμεσα στά δύο μέρη του κεφαλαίου.

Τέταρτο: Αυτό ισχύει ταυτόχρονα για όλα τά αξιακά στοιχεία του έμπορεύματος. Για τά έμπορεύματα όμως, στά όποια μπαίνει πολύ πάγιο κεφάλαιο, προστίθενται σάν καθοριστικό στοιχείο, έκτός από τά όρια πού υπαγορεύουν στον χρόνο κυκλοφορίας οί δικές τους αξίες χρήσης, και ή αξία χρήσης του πάγιου κεφαλαίου. Τό πάγιο κεφάλαιο γίνεται άχρηστο ύστερα από ένα όρισμένο χρονικό διάστημα και πρέπει έπομένως νά αναπαραχθεί μέσα σ' ένα δοσμένο χρονικό διάστημα. Άς πούμε λ.χ. ότι ένα πλοίο άχρηστεύεται σέ 10 χρόνια και μιά κλωστική μηχανή σέ 12. Τά ναύλα από τίς μεταφορές, πού έχει κάνει μέσα σέ 10 χρόνια τό πλοίο, ή τά έσοδα από τό πουλημένο νήμα μέσα σέ 12 χρόνια πρέπει νά είναι αρκετά, για νά αγοραστεί ύστερα από 10 χρόνια ένα καινούργιο πλοίο ή για νά αντικατασταθεί ύστερα από 12 χρόνια ή παλιά κλωστική μηχανή. Άν τό πάγιο κεφάλαιο καταναλώνεται σέ $\frac{1}{2}$ χρόνο, τότε τό προϊόν πρέπει νά έπιστρέψει κατά τή διάρκεια του μισού χρόνου από τήν κυκλοφορία.

Έκτός από τίς φυσικές προθεσμίες θνησιμότητας τών έμπορευμάτων σάν αξιών χρήσης — προθεσμίες πού είναι πολύ διαφορετικές για τίς διάφορες αξίες χρήσης —, έκτός από τίς απαιτήσεις του διηνεκούσ τών προτσές παραγωγής, μέ τίς όποιες τίθενται πάλι διάφορα τελικά όρια του χρόνου κυκλοφορίας, ανάλογα μέ τό άν τά έμπορεύματα οφείλουν νά μένουν περισσότερο ή λιγότερο χρόνο στή σφαίρα τής παραγωγής ή άν μπορούν νά μείνουν περισσότερο ή λιγότερο χρόνο στή σφαίρα τής κυκλοφορίας, προστίθενται λοιπόν κατά τρίτο λόγο οί διάφορες προθεσμίες θνησιμότητας, έπομένως και άνάγκες αναπαραγωγής του βοηθητικού κεφαλαίου πού μπαίνει στήν παραγωγή τών έμπορευμάτων.

Σάν δεύτερο όρο βάζει ο Τζώνς τό «κέρδος», πού πρέπει νά «παράγει» τό βοηθητικό κεφάλαιο, και αυτό είναι *conditio sine que non* * για κάθε καπιταλιστική παραγωγή, όποιοσδήποτε κι άν είναι ο ιδιαίτερος καθορισμός μορφής του χρησιμοποιούμενου κεφαλαίου. Πουθενά δέν έχει έξηγήσει ο Τζώνς πώς φαντάζεται στήν πραγματικότητα τή γέ-

* εκ τών ουκ άνευ όρων

νεση αυτού του κέρδους. Ἀφοῦ ὅμως τό θεωρεῖ προϊόν μόνο τῆς «ἐργασίας», καί τό κέρδος πού ἀποφέρει τό βοηθητικό κεφάλαιο τό θεωρεῖ μόνο προϊόν τῆς ἀνεβασμένης ἀποτελεσματικότητας τῆς δουλιᾶς τῶν ἐργατῶν, τό κέρδος αὐτό πρέπει νά ἀναχθεῖ στήν ἀπόλυτη ἢ σχετική πρόσθετη ἐργασία. Βασίζεται δά γενικά στό ὅτι ὁ καπιταλιστής, ὕστερα ἀπό τήν ἀφαίρεση τοῦ μέρους ἐκείνου τοῦ προϊόντος πού σέ εἶδος ἢ μέ τήν ἀνταλλαγή ἀντικατασταίνει τά συστατικά ἐκεῖνα μέρη τοῦ κεφαλαίου πού ἀποτελοῦνται ἀπό πρώτη ὕλη ἢ ἀπό μέσα ἐργασίας, μέ τό ὑπόλοιπο μέρος τοῦ προϊόντος πρῶτον πληρώνει μισθούς, δεύτερο ἰδιοποιεῖται ἕνα μέρος σάν πρόσθετο προϊόν, ἕνα πρόσθετο προϊόν πού τό πουλάει ἢ πού τό καταναλώνει σέ εἶδος. (Αὐτό τό τελευταῖο, ἄν ἐξαιρεθοῦν λίγοι καπιταλιστές, πού παράγουν ἄμεσα ἀναγκαῖα μέσα συντήρησης, δέν πρέπει νά παίρνεται ὑπόψη στίς συνθήκες τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς.) Αὐτό τό πρόσθετο προϊόν ἀντιπροσωπεύει ἐξίσου ὑλοποιημένη ἐργασία τῶν ἐργατῶν, ὅπως καί τά ἄλλα μέρη τοῦ προϊόντος, ἀντιπροσωπεύει ὅμως μή πληρωμένη ἐργασία, ἕνα προϊόν δουλιᾶς πού τό ἰδιοποιεῖται ὁ καπιταλιστής, χωρίς νά δίνει ἔναντι ἕνα ἰσοδύναμο.

Αὐτό πού εἶναι νέο στήν περιγραφή τοῦ Τζώνς εἶναι ὅτι ἡ αὔξηση τοῦ βοηθητικοῦ κεφαλαίου πέρα ἀπό ἕνα ὀρισμένο βαθμό ἐξαρτιέται ἀπό μιά αὔξηση τῶν γνώσεων. Ὁ Τζώνς λέει πώς αὐτά πού χρειάζονται εἶναι 1) τά μέσα γιά τήν ἐξοικονόμηση συμπληρωματικοῦ κεφαλαίου, 2) ἡ θέληση νά ἐξοικονομηθεῖ, 3) μιά ἐφεύρεση, μέ τήν ὁποία αὐξάνονται ἀρκετά οἱ παραγωγικές δυνάμεις τῆς ἐργασίας γιά νά ἀναπαρχθεῖ τό πρόσθετο κεφάλαιο καί γιά νά παραχθεῖ ἕνα κέρδος γιά τό κεφάλαιο αὐτό.

Αὐτό πού εἶναι πρῖν ἀπ' ὅλα ἀναγκαῖο, εἶναι νά ὑπάρχει πρόσθετο προϊόν εἴτε στή φυσική του μορφή, εἴτε μεταβλημένο σέ χρήμα.

Λογουχάρη, στή βαμβακοπαραγωγή οἱ ἰδιοκτῆτες φυτειῶν στήν Ἀμερική (ὅπως τώρα στίς Ἰνδίες) μποροῦσαν νά καλλιεργοῦν μέ βαμβάκι μεγάλες ἐκτάσεις, δέν εἶχαν ὅμως τά μέσα γιά νά τό μετατρέπουν ἔγκαιρα μέ τόν ἐκκοκκισμό σέ ἴνες βαμβακιοῦ. Ἐνα μέρος σάπιζε στούς ἀγρούς. Ἡ κατάσταση αὐτή τερματίστηκε μέ τήν ἐφεύρεση τῆς ἐκκοκκιστικῆς μηχανῆς (cotton gin). Ἐνα μέρος τοῦ προϊόντος μετατρέπεται τώρα σέ ἐκκοκκιστική μηχανή. Ἡ ἐκκοκκιστική μηχανή ὅμως δέν ἀντικατασταίνει μόνο τά ἔξοδά της, ἀλλά αὐξάνει ἐπίσης τό πρόσθετο προϊόν. Μιά καινούργια ἀγορά φέρνει τό ἴδιο ἀποτέλεσμα, λ.χ. γιά τή μετατροπή δερμάτων σέ χρήμα (τό ἴδιο καί τά βελτιωμένα μέσα μεταφορᾶς).

Κάθε νέα μηχανή, πού καταναλώνει κάρβουνα, είναι ένα μέσο για να μετατρέπει σε κεφάλαιο ένα μέρος του περισσεύματος, πού αποτελείται από κάρβουνο. Η μετατροπή μέρους του περισσεύματος αυτού σε βοηθητικό κεφάλαιο μπορεί να γίνει με δύο τρόπους: Με την αύξηση του υπάρχοντος βοηθητικού κεφαλαίου, με την αναπαραγωγή του σε μεγαλύτερη κλίμακα. Με την ανακάλυψη νέων αξιών χρήσης ή νέας χρησιμοποίησης παλιών αξιών χρήσης και με νέα εφεύρεση μηχανών ή κινητήριας δύναμης, με τις οποίες δημιουργούνται νέα είδη του βοηθητικού κεφαλαίου. Φυσικά εδώ ή διεύρυνση των γνώσεων αποτελεί ένα από τους όρους της αύξησης του βοηθητικού κεφαλαίου ή, πράγμα πού είναι τό ίδιο, της μετατροπής του πρόσθετου προϊόντος ή του πρόσθετου χρήματος (όποτε σημασία έχει τό εξωτερικό εμπόριο) σε πρόσθετο βοηθητικό κεφάλαιο. Ο τηλεγράφος λ.χ. άνοιξε ένα έντελώς νέο πεδίο για την τοποθέτηση βοηθητικού κεφαλαίου, άκριβώς όπως και οι σιδηρόδρομοι κλπ., τό ίδιο όλη ή παραγωγή γουταπέρκας ή ή παραγωγή καουτσούκ των Ινδιών.

[1151] Σημαντικό είναι τό σημείο αυτό σχετικά με τή διεύρυνση των γνώσεων.

Γι' αυτό ή συσσώρευση δέν χρειάζεται να θέτει σε κίνηση νέα έργασία, αλλά χρειάζεται μόνο να δίνει άλλη κατεύθυνση στην παλιά. Τό ίδιο λ.χ. μηχανουργικό εργαστήριο, πού παρήγε προηγούμενα [χειροκίνητους] άργαλιούς, κατασκευάζει τώρα μηχανοκίνητους άργαλιούς και ένα μέρος των ύφαντουργών περνάει σ' αυτό τόν μεταβλημένο τρόπο παραγωγής τό υπόλοιπο μέρος των ύφαντουργών πετιέται στό δρόμο.

"Όταν μιά μηχανή αντικατασταίνει έργασία, τότε απαιτεί έν πάση περιπτώσει λιγότερη νέα έργασία (για τή δική της παραγωγή) από εκείνη πού αντικατασταίνει. Ίσως να δίνεται μόνο νέα κατεύθυνση στην παλιά έργασία. Πάντως απελευθερώνεται έργασία, ή οποία ύστερα από μεγαλύτερη ή μικρότερη περιπλάνηση και ταλαιπωρία μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε άλλη κατεύθυνση. Έτσι προμηθεύεται τό ανθρώπινο ύλικό για μιά νέα σφαίρα παραγωγής. "Όσον άφορᾶ όμως τήν άμεση απελευθέρωση κεφαλαίου, δέν πρόκειται για απελευθέρωση του κεφαλαίου πού αγοράζει τή μηχανή, άφου τό κεφάλαιο αυτό είναι επενδυμένο σ' αυτήν. Και αν ύποτεθει ακόμα ότι ή μηχανή θα είναι φτηνότερη από τόν αντικαταστημένο μισθό, πάλι απαιτείται περισσότερη πρώτη ύλη κλπ. "Αν οι άπολυμένοι εργάτες κόστιζαν 500 λίρες και 500 λ. ή νέα μηχανή, τότε ο καπιταλιστής θα έπρεπε να δαπανᾶ 500 λ. τό χρόνο, τώρα όμως ή διάρκεια ζωής της μηχανής ίσως να

είναι 10 χρόνια, όποτε δαπανᾶ στήν πραγματικότητα μόνο 50 λίρες τό χρόνο. Πάντως, αυτό πού ἀπελευθερώνεται (ὕστερα ἀπό τήν ἀποχώρηση τῶν πρόσθετων ἐργατῶν πού χρησιμοποιοῦνταν στήν παραγωγή τῶν μηχανῶν καί τῶν βοηθητικῶν τους ὑλικῶν, ὅπως τό κάρβουνο κλπ.), εἶναι τό κεφάλαιο πού ἀποτελέσει τό εἰσόδημα γιά τούς ἐργάτες ἢ ἔναντι τοῦ ὁποίου οἱ ἐργάτες ξόδεψαν τόν μισθό τους. Αυτό ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει, ὅπως καί προηγούμενα. Ἄν οἱ ἐργάτες ἀντικατασταίνονται ἀπλῶς σάν κινητήρια δύναμη, χωρίς νά ἔχουν ἀλλάξει πολύ οἱ ἴδιες οἱ μηχανές, ἄν τώρα λ.χ. οἱ μηχανές κινοῦνται μέ τό νερό ἢ μέ τόν ἀέρα, ἐνῶ προηγούμενα τίς κινοῦσαν οἱ ἐργάτες, τότε θά ἀπελευθερωνόταν διπλό κεφάλαιο, τό κεφάλαιο πού χρησίμευε προηγούμενα γιά τήν πληρωμή τῶν ἐργατῶν, καί τό κεφάλαιο ἔναντι τοῦ ὁποίου οἱ ἐργάτες ἀντάλλαξαν τό χρηματικό τους εἰσόδημα. Πρόκειται γιά ἕνα παράδειγμα πού χρησιμοποιοῦσε ὁ Ρικάρντο.

Πάντοτε ὅμως ἕνα μέρος τοῦ προϊόντος, πού προηγούμενα μετατρεπόταν σέ μισθό ἐργασίας, τώρα ἀναπαράγεται σάν βοηθητικό κεφάλαιο.

Μεγάλο μέρος τῆς ἐργασίας πού χρησιμοποιόταν προηγούμενα ἄμεσα στήν παραγωγή μέσων συντήρησης, χρησιμοποιεῖται τώρα στήν παραγωγή βοηθητικοῦ κεφαλαίου. Καί αυτό ἀντιτίθεται στήν ἄποψη τοῦ Α. Σμίθ, σύμφωνα μέ τήν ὁποία, συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου = χρησιμοποίηση περισσότερης παραγωγικῆς ἐργασίας. Μπορεῖ — ἄν παραβλέψουμε αυτό πού εἰπώθηκε πῶς πάνω — νά ἔχει γίνει ἀπλή ἀλλαγή στή χρησιμοποίηση ἐργασίας καί μεταφορά τῆς ἐργασίας ἀπό τήν ἄμεση παραγωγή μέσων συντήρησης στήν παραγωγή μέσων παραγωγῆς, σιδηροδρόμων, γεφυρῶν, μηχανῶν, διωρύγων κλπ.

{ Πόσο σημαντική εἶναι γιά τή συσσώρευση ἢ ὑπάρχουσα μάζα τῶν μέσων παραγωγῆς καί ἡ ὑπάρχουσα κλίμακα τῆς παραγωγῆς, φαίνεται ἀπό τίς παρακάτω περικοπές:

« Ἡ ἐκπλητική ταχύτητα, μέ τήν ὁποία μπορεῖ νά ἀνεγερθεῖ στό Λάγκασαιρ ἕνα μεγάλο ἐργοστάσιο βαμβακουργίας, πού ἀποτελεῖται ἀπό ἕνα νηματοουργεῖο καί ἕνα ὑφαντουργεῖο, ὀφείλεται στίς κάθε λογῆς μεγάλες συλλογές μοντέλων, ἀρχίζοντας ἀπό τίς γιγάντιες ἀτμομηχανές, τούς ὑδραυλικούς τροχούς, τά σιδερένια δοκάρια ὡς τό πῶς μικρό ἐξάρτημα μιᾶς κλωστικῆς μηχανῆς βάτερ ἢ ἐνός ἀργαλιοῦ, ἀπό τά ὁποία μποροῦν νά διαλέξουν οἱ μηχανικοί, οἱ κατασκευαστές καί οἱ μηχανουργοί. Κατά τή διάρκεια τοῦ τελευταίου ἔτους ὁ κύριος Φέρμπερν ἐγκατέστησε — ἀνεξάρτητα ἀπό τό μηχανουργεῖο καί τό λε-

δητοποιεῖο του — μόνο σέ ἓνα ἀπό τά μηχανουργικά ἐργαστήριά του ὑδραυλικούς τροχούς ἰσχύος 700 ἵππων καί ἀτμομηχανές ἰσχύος 400 ἵππων. Μόλις προσφερθῶν νέα κεφάλαια γιά νέες ἐπιχειρήσεις, παράγονται μέ τέτια ταχύτητα τά μέσα γιά τήν καρποφόρα τοποθέτησή τους, τά ὁποῖα μποροῦν νά ἀποφέρουν κέρδος, πού διπλασιάζει τήν ἀξία τοῦ κεφαλαίου, προτοῦ προλάβει νά ἀρχίσει νά παράγει ἓνα ἀνάλογο ἐργοστάσιο στή Γαλλία, στό Βέλγιο ἢ στή Γερμανία» («Philosophie des manufactures etc.», par A. Ure, tome I, Paris, 1836, p. 61,62).

[1152] Ἡ ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας ὁδηγεῖ στό φτήναιμα τῶν μηχανῶν, ἐνμέρει σχετικά, σέ σύγκριση μέ τήν ἰσχύ τους, ἐνμέρει ἀπόλυτα. Ταυτόχρονα ὅμως συνδέεται μέ τό φτήναιμα ἢ μαζική συγκέντρωση μηχανῶν σ' ἓνα ἐργαστήρι, ἔτσι ὥστε ἡ ἀξία τους νά μεγαλώνει σέ σχέση μέ τή χρησιμοποιούμενη ζωντανή ἐργασία, παρ' ὅλον ὅτι μειώνεται ἡ ἀξία τῶν ξεχωριστῶν συστατικῶν μερῶν τους.

Ἡ κινητήρια δύναμη γίνεται πιά φτηνή — ἡ μηχανή πού παράγει τήν κινητήρια δύναμη —, στό μέτρο πού βελτιώνονται οἱ μηχανές μεταβίβασης τῆς κίνησης, καί ἡ ἐργαλειομηχανή, στό μέτρο πού μειώνεται ἡ τριβή κλπ.

«Τά πλεονεκτήματα πού προκύπτουν ἀπό τή χρησιμοποίηση αὐτόματων ἐργαλείων δέν ἔχουν μόνο τελειοποιήσει τήν ἀκρίβεια καί ἐπιταχύνει τήν κατασκευή τοῦ μηχανισμοῦ ἑνός ἐργοστασίου, ἀλλά ἔχουν κατεβάσει σέ ἀξιόλογο βαθμό τήν τιμή καί ἀνεβάσει τήν κινητικότητα. Μπορεῖ σήμερα ν' ἀγοράσει κανεῖς μιά ἐξαιρετική κλωστική μηχανή πρὸς 9 σελλίνια καί 6 πένες τό ἀδράχτι καί ἓναν σέλφακτορ* πρὸς 8 σελλ. τό ἀδράχτι, μαζί καί τό δίπλωμα εὔρεσιτεχνίας τοῦ τελευταίου. Τά ἀδράχτια σ' ἓνα ἐργοστάσιο βαμβακουργίας κινοῦνται μέ τόσο μηδαμινή τριβή, ὥστε μιά ἵπποδύναμη νά θέτει σέ κίνηση 500 ἀδράχτια μιᾶς λεπτῆς κλωστικῆς μηχανῆς, 300 ἀδράχτια ἑνός σέλφακτορ καί 180 ἀδράχτια μιᾶς κλωστικῆς μηχανῆς βάτερ. Ἡ ἰσχύς αὐτή περιλαβαίνει ὅλες τίς προπαρασκευαστικές μηχανές, ὅπως τήν τινακτῆ, τήν προγνέστρα κλπ. Μιά ἰσχύς 3 ἵπποδυνάμεων εἶναι ἀρκετή, γιά νά κινεῖ 30 ἀργαλιούς μαζί μέ τίς κτενίστρες τους» (στό ἴδιο, σελ. 62, 63).

Ἄ Τζώνς λέει παρακάτω:

«Στό κατά πολύ μεγαλύτερο μέρος τῆς ὑδρογείου, ἡ μεγάλη πλειοψηφία τῶν ἐργαζόμενων τάξεων δέν παίρνει τήν ἀμοιβή γιά τή δουλιὰ της ἀπό καπιταλιστές. Εἴτε τήν παράγουν οἱ ἴδιοι, εἴτε τήν παίρνουν ἀπό τό εἰσόδημα τῶν πελατῶν τους. Δέν ἔχει γίνει ἀκόμα τό πρῶτο μεγάλο βῆμα, πού ἐξασφαλίζει τή μονιμότητα τῆς ἐργασίας τους. Μονάχα τέτιες γνώσεις καί ἓνα τέτιο μέγεθος

* Selffactor. εἶδος κλωστικῆς μηχανῆς. — Σημ. μετ.

μηχανικής δύναμης βοηθοῦν τούς ἐργαζόμενους, πού μποροῦν νά βρεθοῦν στήν κατοχή ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι ἐργάζονται μέ τά δικά τους χέρια γιά τή συντήρησή τους. Ἡ ἐπιτηδειότητα καί ἡ ἐπιστήμη προοδευμένων χωρῶν, οἱ χιγαντιαῖες κινητήριες δυνάμεις, τά συσσωρευμένα ἐργαλεῖα καί οἱ συσσωρευμένες μηχανές, πού μποροῦν νά θέτουν σέ κίνηση τίς δυνάμεις αὐτές, ὅλα αὐτά λείπουν ἀπό τήν ἐργασία μιᾶς παραγωγῆς, πού ἀσχεῖται μόνο ἀπό τέτιους ἐργαζόμενους» («Text-book of lectures...», Hertford, 1852), σελ. 43).

{Στήν ἴδια τήν Ἀγγλία:

«Ἄς πάρουμε τή γεωργία... Οἱ γνώσεις γιά μιά καλή ἄσκηση τῆς γεωργίας εἶναι λίγο καί ὄχι παντοῦ διαδεδομένες στή χώρα. Ἐνα πολύ μικρό μέρος ὅλου τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ ὑποστηρίζεται ἀπό ὅλο ἐκεῖνο τό κεφάλαιο, τό ὁποῖο... θά μπορούσε νά χρησιμοποιηθεῖ γι' αὐτό τόν κλάδο τῆς ἐθνικῆς παραγωγῆς... Ἡ δουλιὰ σ' αὐτές» {τίς μεγάλες μανουφακτοῦρες} «ἀπασχολεῖ μόνο ἓνα μικρό μέρος τῶν ἐργαζομένων μας σέ μή γεωργικές ἐργασίες. Στά ἐργαστήρια στήν ὑπαιθρο χώρα, τό ἴδιο καί στούς χειροτέχνες, πού ἀσκοῦν τίς διάφορες ἐπιχειρήσεις τους μέ τόν συνδυασμό λίγων ἐργασιῶν, εἶναι λειψός ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας καί γιά τό λόγο αὐτό εἶναι ἀτελής ἡ μονιμότητα τῆς ἐργασίας... Δέν ἔχει παρά νά φύγει κανεῖς ἀπό τίς μεγάλες πόλεις, νά πάει στήν ὑπαιθρο χώρα, γιά νά δεῖ πώς μεγάλο μέρος τῆς ἐθνικῆς παραγωγῆς πηγαίνει κουτσαίνοντας πολύ πίσω ἀπό τήν τελειότητα ὡς πρός τό διηνεκές, τήν ἐπιτηδειότητα καί τή δύναμη τῆς ἐργασίας» (σελ. 44).

Μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς συνδέεται ὁ χωρισμός τῆς ἐπιστήμης ἀπό τήν ἐργασία. Ταυτόχρονα ἔχουμε ἐφαρμογή τῆς ἐπιστήμης σάν τέτιας στήν ὑλική παραγωγή.

Σχετικά μέ τή γαιοπρόσοδο ὁ Τζώνς παρατηρεῖ σωστά ὅτι:

Ἡ πρόσοδος μέ τή σύγχρονη ἔννοιά της, ἡ ὁποία ἐξαρτιέται ἀπόλυτα ἀπό τό κέρδος, προϋποθέτει

«τῆ δυνατότητα τῆς μεταφορᾶς κεφαλαίου καί ἐργασίας ἀπό τόν ἓναν κλάδο δουλιᾶς στόν ἄλλο .. τήν κινητικότητα τοῦ κεφαλαίου καί τῆς ἐργασίας, καί σέ χώρες, ὅπου τό κεφάλαιο καί ἡ ἐργασία στήν ἀγροτική οἰκονομία δέν ἔχουν μιά τέτια κινητικότητα..., δέν μπορεῖ νά περιμένουμε ὅτι θά δοῦμε κάποιο ἀπό τά ἀποτελέσματα πού προκύπτουν σέ μᾶς ἀποκλειστικά ἀπό τήν κινητικότητα αὐτή» (στό ἴδιο, σελ. 59).

Αὐτή ἡ «κινητικότητα κεφαλαίου καί ἐργασίας» («mobility of capital and labour») εἶναι γενικά ἡ πραγματική προϋπόθεση γιά τή διαμόρφωση τοῦ γενικοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους. Προϋποθέτει ὅτι δέν παίζει ἐδῶ κανένα ρόλο ἡ συγκεκριμένη ἐργασία. Ἐδῶ παρουσιάζονται στήν πραγματικότητα (σέ βάρος τῆς ἐργατικῆς τάξης) προστριβές ἀνάμεσα στόν

μονόπλευρο χαρακτήρα, πού δίνουν, από τή μιά μεριά, στήν *έργατική δύναμη* ό καταμερισμός τής *έργασίας* και οι *μηχανές*, ενώ, από τήν *άλλη μεριά*, ή *έργατική δύναμη* αντιπαρατίθεται στό κεφάλαιο {πράγμα πού τό κάνει *έτσι* νά διαφέρει από τή μή ανεπτυγμένη μορφή του στή *συντεχνιακή βιομηχανία*} μόνο σάν ζωντανή δυνατότητα κάθε *έργασίας* γενικά, στό όποιο, *ανάλογα* μέ τό κέρδος πού μπορεί νά βγάλει σέ τούτη ή στήν *άλλη σφαίρα παραγωγής*, δίνεται τούτη ή *έκείνη* ή κατεύθυνση, *έτσι* ώστε οι *διάφορες μάζες* *έργασίας* μπορούν νά *ρίχνονται* από τή μιά σφαίρα παραγωγής στήν *άλλη*.

Στήν *Άσία* κλπ. «ή *πλειοψηφία* του *πληθυσμού* αποτελείται από *έργαζόμενους* *άγρότες*. *Άνεπαρκώς ανεπτυγμένα συστήματα καλλιέργειας τής γής* [1153] *άφήνουν μεγάλα διαλείμματα αναδουλιās*. *Έτσι*, όπως ό *άγρότης* παράγει τή δική του τροφή... *έτσι παράγει επίσης τά περισσότερα από τά άλλα στοιχειώδη για τή ζωή* *άπαραίτητα πράγματα* πού καταναλώνει — *τά ρούχα* του, *τά εργαλεία* του, *τά οικιακά* του *σκεύη*, *άκόμα* και *τά κτίσματά* του, *έπειδή* στήν τάξη του *ύπάρχει* μόνο μικρός καταμερισμός των *έπαγγελματών*. *Τά ήθη* και *τά έθιμα* ενός τέτοιου *λαού* *δέν αλλάζουν*. *Άπό* τούς *γονείς* *κληρονομούνται* *στά παιδιά*. *Τίποτα* *δέν* *ύπάρχει* *έδω* πού *θά* *μπορούσε* ν' *αλλάξει* ή *νά* *παραβιαστεί*» (σελ. 97).

Άντίθετα, *μαζί* μέ τήν *χαρακτηριστική* για τήν *καπιταλιστική παραγωγή* *κινητικότητα* του *κεφαλαίου* και τής *έργασίας* και μέ τίς *διαρκείς* *έπαναστάσεις* στον τρόπο τής *παραγωγής*, *έπομένως* και *στίς* *σχέσεις* *παραγωγής*, *στίς* *σχέσεις* και στον τρόπο τής *ζωής* *έκδηλώνεται* *μεγάλη* *κινητικότητα* *στίς* *συνήθειες*, *στον* *τρόπο* *σκέψης* κλπ. του *λαού*.

Άς *συγκρίνουμε* μέ τήν *πιό* *πάνω* *περικοπή* για τά «*διαλείμματα αναδουλιās*» *στά* «*άνεπαρκώς ανεπτυγμένα συστήματα καλλιέργειας τής γής*»:

«*Άν* σ' *ένα* *άγρόκτημα* *χρησιμοποιηθεί* *μιά* *άτμομηχανή*, *τότε* *άποτελεί* *αυτή* *τό μέρος* *ένός* *συστήματος* πού *άπασχολεί* *τούς* *περισσότερους* *έργάτες* *στήν* *άγροτική* *οικονομία* και *έν* *πάση* *περιπτώσει* μέ *μιά* *μείωση* του *άριθμού* των *άλόγων*» («On the Forces used in Agriculture». Paper read by Mr John C. Morton, at the Society of Arts^[116], [December 7, 1859]) και:

«*Η* *διαφορά* *στον* *χρόνο* πού *είναι* *άπαραίτητος*, *για* *νά* *έτοιμαστούν* *τά* *προϊόντα* τής *άγροτικής* *οικονομίας* και *τά* *προϊόντα* των *άλλων* *ειδών* *έργασίας*, *είναι* *ή* *κύρια* *αίτία* τής *μεγάλης* *έξάρτησης* των *άγροτών*. *Τά* *έμπορεύματα* *τους* *δέν* *μπορούν* *νά* *τά* *φέρουν* *στήν* *άγορά* *σέ* *χρονικό* *διάστημα* *μικρότερο* του *έτους*. *Σ'* *όλο* *αυτό* *τό* *χρονικό* *διάστημα* *είναι* *ύποχρεωμένοι* *νά* *δανείζονται* *άπό* *τόν* *τσαγκάρη*, *τόν* *ράφτη*, *τόν* *σιδηρουργό*, *τόν* *καροποιό* και *άπό* *διάφορους* *άλλους* *παραγωγούς*, *τά* *προϊόντα* των *όποιων* *χρειάζονται*, *προϊόντα* *όμως* πού *παράγονται* *μέσα* *σέ* *λίγες* *μέρες* ή *έβδομάδες*. *Έξαιτίας* *αυτού* του *φυσικού*

περιστατικού καί εξαιτίας τῆς γρηγορότερης αὔξεσης τοῦ πλούτου στοὺς ἄλλους κλάδους δουλιᾶς, οἱ γαιοκτήμονες πού ἔχουν μονοπωλήσει τή γῆ ὅλης τῆς ἐπικράτειας, παρ' ὅλον ὅτι ἐκτός ἀπ' αὐτό ἔχουν σφετεριστεῖ καί τό μονοπώλιο τῆς νομοθεσίας, εἶναι ὡστόσο ἀνίκανοι νά σώσουν τοὺς ὑπηρέτες τους, τοὺς παχτωτές ἀπό τή μοῖρα τους νά εἶναι οἱ πιά ἐξαρτημένοι ἄνθρωποι στή χώρα» (Hodgskin, «Popular Political Economy», London 1827, σελ. 147, ὑποσημείωση).

Ὁ καπιταλιστής διακρίνεται ἀπό τό κεφάλαιο κατά τό ὅτι πρέπει νά ζήσει, δηλαδή κατά τό ὅτι εἶναι ὑποχρεωμένος κάθε ὥρα καί κάθε μέρα νά καταναλώνει σάν εἰσόδημα ἓνα μέρος τῆς ὑπεραξίας. Ἄρα, ὅσο περισσότερο διαρκεῖ ὁ χρόνος παραγωγῆς, δηλαδή ὥσπου νά μπορέσει νά φέρει ὁ καπιταλιστής τό ἐμπόρευμά του στήν ἀγορά ἢ ὅσο περισσότερο διαρκεῖ ὁ χρόνος εἰσπραξῆς ἀπό τήν ἀγορά τῆς ἀξίας τοῦ πωλημένου ἐμπορεύματός του, τόσο περισσότερο χρόνο εἶναι ὑποχρεωμένος νά ζεῖ εἴτε μέ δανεικά στό ἐνδιάμεσο χρονικό διάστημα, πράγμα πού δέν πρόκειται νά τό ἐξετάσουμε ἐδῶ, εἴτε εἶναι ὑποχρεωμένος νά κρατάει ἓνα ἀκόμα μεγαλύτερο ποσό χρήματος, γιά νά τό ξοδέψει σάν εἰσόδημα. Εἶναι ὑποχρεωμένος ὁ καπιταλιστής νά προκαταβάλλει στόν ἑαυτό του τό δικό του εἰσόδημα γιά ἓνα ἀκόμα μεγαλύτερο χρονικό διάστημα. Τό κεφάλαιό του πρέπει νά εἶναι ἀκόμα μεγαλύτερο. Εἶναι ὑποχρεωμένος νά κρατᾶ μόνιμα ἀχρησιμοποίητο μέ τή μορφή ἐνός ἀποθέματος γιά κατανάλωση ἓνα μέρος τοῦ κεφαλαίου του.

{ Ἔτσι ἐξηγεῖται στή μικρή γεωργία ἢ συνδεμένη μέ τή γεωργία οἰκοτεχνία. Ἔτσι ἐξηγοῦνται τά ἀποθέματα γιά ὀλόκληρο τό ἔτος κλπ. }

[γ) Ὁ Τζώνς γιά τή συσσώρευση
καί γιά τό ποσοστό τοῦ κέρδους.
Γιά τήν πηγή τῆς ὑπεραξίας]

Περναῖμε τώρα στή θεωρία τοῦ Τζώνς γιά τή συσσώρευση. Ὡς τώρα εἴχαμε μόνο τήν ἀποψή του ὅτι ἡ συσσώρευση δέν εἶναι καθόλου ἀπαραίτητο νά προέρχεται ἀπό τό κέρδος, καί, δεύτερο, ὅτι ἡ συσσώρευση βοηθητικοῦ κεφαλαίου ἐξαρτιέται ἀπό τήν πρόοδο τῶν γνώσεων. Αὐτό τό τελευταῖο τό περιορίζει στήν ἐφεύρεση νέων μηχανικῶν ἐφαρμογῶν, νέων κινητήριων δυνάμεων κλπ. Αὐτό ὁμως ἰσχύει γενικά. Λογουχάρη: Ἄν χρησιμοποιηθεῖ σιτάρι σάν πρώτη ὕλη γιά τήν παραγωγή ρακιού, παρουσιάζεται μιά νέα πηγή συσσώρευσης, ἐπειδή τό πρόσθετο προϊόν μπορεῖ νά μετατραπῆ σέ νέες μορφές, ἱκανοποιεῖ νέες ἀνάγκες καί σάν παραγωγικό στοιχεῖο μπορεῖ νά μπεῖ σέ μιά νέα σφαί-

ρα τῆς παραγωγῆς. Τό ἴδιο ἂν ἀπό τό σιτάρι παράγεται κόλλα κλπ. Ἔτσι μεγαλώνει ἡ σφαῖρα ἀνταλλαγῶν αὐτοῦ τοῦ συγκεκριμένου ἐμπορεύματος, ἀλλά καί ὄλων τῶν ἐμπορευμάτων. Τό ἴδιο γίνεται ἂν γιά τόν φωτισμό κλπ. χρησιμοποιεῖται κάρβουνο.

Φυσικά τό ἐξωτερικό ἐμπόριο, καί μέ τήν αὔξηση τῆς ποικιλίας τῶν ἀξιῶν χρήσης καί μέ τή μάζα τῶν ἐμπορευμάτων, ἀποτελεῖ ἐπίσης σημαντικό παράγοντα στό προτσές τῆς συσσώρευσης.

Αὐτό πού πρίν ἀπ' ὅλα λέει τώρα ὁ Τζῶνς ἀφορᾷ τή σχέση ἀνάμεσα στή συσσώρευση καί στό ποσοστό τοῦ κέρδους. (Σχετικά μέ τή γένεση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους ὁ Τζῶνς δέν εἶναι καθόλου σαφής):

«Ἡ ἱκανότητα ἑνός ἔθνους νά συσσωρεύει κεφάλαιο ἀπό κέρδη δέν ἀλλάζει μέ τόν ἴδιο τρόπο, ὅπως τό ποσοστό τοῦ κέρδους... Ἀντίθετα, ἡ ἱκανότητα νά συσσωρευθεῖ κεφάλαιο ἀπό κέρδος, κινεῖται συνήθως σέ ἀντίθετη κατεύθυνση ἀπό τήν κίνηση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους. Δηλαδή αὐτή ἡ ἱκανότητα εἶναι μεγάλη, ἐκεῖ ὅπου εἶναι χαμηλό τό ποσοστό τοῦ κέρδους καί μικρή ἐκεῖ ὅπου εἶναι ὑψηλό τό ποσοστό τοῦ κέρδους» ([Text-book of lectures...], Hertford, 1852], σελ. 21).

Ἔτσι ὁ Α. Σμίθ λέει: [1154] «Ἄν τό μέρος τοῦ εἰσοδήματος τῶν κατοίκων, πού προέρχεται ἀπό τό κέρδος τοῦ κεφαλαίου, εἶναι πολύ πιά μεγάλο στίς πλουσιότερες χώρες ἀπ' ὅ,τι στίς φτωχές, αὐτό γίνεται γιατί τό κεφάλαιο σ' αὐτές εἶναι πολύ πιά μεγάλο. Σέ σύγκριση μέ τό κεφάλαιο, τά κέρδη εἶναι σ' αὐτές γενικά πολύ μικρότερα» («Wealth of Nations», Βιβλ. II, κεφ. III [σελ. 102])^[117].

«Στήν Ἀγγλία καί τήν Ὀλλανδία τό ποσοστό τοῦ κέρδους εἶναι χαμηλότερο ἀπ' ὅ,τι σέ κάθε ἄλλο μέρος τῆς Εὐρώπης» ([«Text-book of lectures ...», Hertford 1852], σελ. 21).

«Τόν καιρό κατά τόν ὁποῖο αὐξανόταν πιά γρήγορα ὁ πλοῦτος καί τό κεφάλαιό τῆς» (τῆς Ἀγγλίας), «ἔπεφτε σιγά-σιγά τό ποσοστό τοῦ κέρδους » (σελ. 21, 22).

«Οἱ σχετικές μάζες τοῦ παραγμένου κέρδους... δέν ἐξαρτῶνται μονάχα ἀπό τό ποσοστό τοῦ κέρδους... ἀλλά ἀπό τό ποσοστό τοῦ κέρδους σέ σύνδεση μέ τά σχετικά μεγέθη τοῦ χρησιμοποιούμενου κεφαλαίου» (σελ. 22).

«Ἡ αὔξηση τοῦ μεγέθους τοῦ κεφαλαίου τῶν πλουσιότερων ἐθνῶν... συνοδεύεται συνήθως ἀπό πτώση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους ἢ ἀπό πτώση τῆς σχέσης, στήν ὁποία βρίσκεται τό ἐτήσιο εἰσόδημα πού παίρνει τό χρησιμοποιούμενο κεφάλαιο, πρὸς τό συνολικό ποσό αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου» (στό ἴδιο).

«Ὅταν λένε ὅτι, κάτω ἀπό ἴσες κατά τά ἄλλα συνθήκες, εἶναι τό ποσοστό τοῦ κέρδους ἐκεῖνο πού καθορίζει τή δυνατότητα νά γίνεται συσσώρευση ἀπό τό κέρδος, τότε μπορεῖ νά ἀπαντήσῃ κανεῖς σ' αὐτό ὅτι, παρά τό γεγονός ὅτι ἡ περίπτωση αὐτή εἶναι δυνατό νά ἐπισυμβεῖ στήν πράξη, ὥστόσο παρουσιάζεται τόσο σπάνια, ὥστε νά μή μπορεῖ νά παρθεῖ ὑπόψη. Ξέρουμε ἀπό τίς δικές μας παρατηρήσεις ὅτι μιά πτώση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους εἶναι τό φαινόμενο πού συνο-

δεύει τήν αύξηση τῶν διαφορῶν ανάμεσα στίς μάζες τοῦ κεφαλαίου πού χρησιμοποιοῦνται ἀπό τά διάφορα ἔθνη, καί ὅτι γι' αὐτό δέν μένουν ἴδια ὅλα τά ἄλλα πράγματα. ὅταν πέφτει τό ποσοστό τοῦ κέρδους τῶν πλουσιότερων ἐθνῶν.

Ἐπιπλέον ἰσχυρίζεται κάποιος ὅτι τό κέρδος μπορεῖ νά πέσει ἀρκετά κάτω, ἔτσι ὥστε νά εἶναι ἀπόλυτα ἀδύνατο νά γίνεταί συσσώρευση ἀπό τό κέρδος, τότε μπορεῖ ν' ἀπαντήσῃ ὁ καθένας ὅτι θά ἦταν γελοῖο νά φιλονικεῖ κανεῖς γιά τήν ὑπόθεση μιᾶς τέτιας πτώσης, γιατί τό κεφάλαιο πολύ πῖο πρῖν, προτοῦ τό ποσοστό τοῦ κέρδους φτάσει ἕνα τόσο χαμηλό ἐπίπεδο, θά εἶχε πάει στό ἐξωτερικό γιά νά βγάλει ἐκεῖ μεγαλύτερο κέρδος, καί ὅτι ἡ δυνατότητα τῆς ἐξαγωγῆς θ' ἀποτελεῖ πάντα ἕνα ὀρισμένο ὄριο, κάτω ἀπό τό ὁποῖο δέν θά πέφτει ποτέ τό κέρδος, ὅσον καιρό θά ὑπάρχουν ἄλλες χώρες, στίς ὁποῖες στέκει ὑψηλότερα τό ποσοστό τοῦ κέρδους» (σελ. 22, 23).

«Ἐκτός ἀπό τίς πρωταρχικές πηγές τῆς συσσώρευσης ὑπάρχουν καί παράγωγες. ὅπως λ.χ. οἱ κάτοχοι κρατικῶν χρεογράφων, οἱ δημόσιοι υπάλληλοι κλπ.» (σελ. 23).

Ἐπιπλέον εἶναι ὠραία καί καλά. Εἶναι πέρα γιά πέρα σωστό ὅτι οἱ συσσωρευμένες μάζες δέν ἐξαρτῶνται καθόλου μόνο ἀπό τό ποσοστό τοῦ κέρδους, ἀλλά ἀπό τό ποσοστό τοῦ κέρδους πολλαπλασιασμένο μέ τό χρησιμοποιούμενο κεφάλαιο: δηλαδή ἐξίσου καί ἀπό τό μέγεθος τοῦ χρησιμοποιούμενου κεφαλαίου. Ἐάν τό χρησιμοποιούμενο κεφάλαιο = K καί τό ποσοστό τοῦ κέρδους εἶναι λ.χ. = π , τότε ἡ συσσώρευση = $K\pi$, καί εἶναι σαφές ὅτι τό γινόμενο αὐτό μπορεῖ νά αὐξηθεῖ, ἂν ὁ παράγοντας K αὐξάνει γρηγορότερα ἀπ' ὅ,τι μειώνεται ὁ παράγοντας π . Καί αὐτό εἶναι πράγματι ἕνα γεγονός πού διαπιστώθηκε ὕστερα ἀπό παρατηρήσεις. Μ' αὐτό ὅμως δέν ξέρουμε τίποτα γιά τήν αἰτία, γιά τόν λόγο ὑπαρξῆς (raison d' être) αὐτοῦ τοῦ γεγονότος. Ὁ ἴδιος ὁ Τζώνς βρισκόταν πολύ κοντά στήν αἰτία, ὅταν ἔκανε τήν παρατήρηση ὅτι τό βοηθητικό κεφάλαιο αὐξάνει συνεχῶς σέ σχέση μέ τόν ἐργαζόμενο πληθυσμό πού θέτει σέ κίνηση.

Ἐφόσον ἡ πτώση τοῦ κέρδους προκύπτει ἀπό τήν ρικαρντιανή αἰτία, ἀπό τήν αύξηση τῆς προσόδου, μένει ἴδια ἡ σχέση τῆς συνολικῆς ὑπεραξίας πρὸς τό χρησιμοποιημένο κεφάλαιο. Μόνο πού αὐξάνει ἕνα μέρος τῆς — ἡ πρόσοδος — σέ βάρος τοῦ ἄλλου μέρους, τοῦ κέρδους, πράγμα πού ἀφήνει ἀμετάβλητη τήν σχέση τῆς συνολικῆς ὑπεραξίας, κατηγορίες τῆς ὁποίας ἀποτελοῦν τό κέρδος, ὁ τόκος καί ἡ πρόσοδος. Ἐτσι ὁ Ρικάρντο ἀρνεῖται στήν πραγματικότητα τό ἴδιο τό φαινόμενο.

Ἐπιπλέον ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἡ ἀπλή πτώση τοῦ ἐπιτοκίου δέν ἀποδείχνει τίποτα, τό ἴδιο καί ἡ ἀνοδός του, παρ' ὅλον ὅτι ἀποτελεῖ πάντα τόν δείκτη τοῦ κατώτατου ποσοστοῦ, κάτω ἀπό τό ὁποῖο δέν ἔχει πέσει τό

κέρδος. Αυτό συμβαίνει γιατί τό κέρδος πρέπει νά είναι πάντα μεγαλύτερο από τόν μέσο τόκο.

[1155] Ἀνεξάρτητα ἀπό τόν τρόπο, πού προκαλεῖ στους οικονομολόγους ὁ νόμος τῆς πτώσης τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους, ἡ σπουδαιότερη συνέπειά του εἶναι ὅτι προϋποθέτει πάντα αὐξανόμενη συγκέντρωση τῶν κεφαλαίων, δηλαδή πάντα τήν αὐξανόμενη ἀποκαπιταλιστικοποίηση (Entkapitalisierung) τῶν μικρῶν καπιταλιστῶν. Αυτό εἶναι γενικά τό ἀποτέλεσμα ὅλων τῶν νόμων τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς. Καί ἂν ἀφαιρέσουμε ἀπό τό γεγονός αὐτό τόν ἀντιφατικό χαρακτήρα του, πού τό χαρακτηρίζει πάνω στή βάση τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς, τί ἐκφράζει τό γεγονός αὐτό, ἡ πρόοδος αὐτή τῆς συγκεντροποίησης; Τίποτα ἄλλο, ἐκτός ἀπό τό ὅτι ἡ παραγωγή χάνει τόν ἀτομικό χαρακτήρα της καί γίνεται κοινωνικό προτσές, ὄχι τυπικά ἀλλά πραγματικά, ὅπως γίνεται μέ τήν ἀνταλλαγή, ὅταν ἡ παραγωγή εἶναι κοινωνική λόγω τῆς ἀπόλυτης ἀλληλοεξάρτησης τῶν παραγωγῶν καί τῆς ἀνάγκης νά ἐκφράσουν τήν ἐργασία τους σάν ἀφηρημένη κοινωνική ἐργασία (σάν χρήμα). Καί αὐτό ἐπειδή τά μέσα παραγωγῆς χρησιμοποιοῦνται σάν κοινά μέσα παραγωγῆς καί ἐπομένως χρησιμοποιοῦνται ὄχι γιατί εἶναι ἰδιοκτησία ἑνός ἀτόμου, ἀλλά χάρη στή σχέση του μέ τήν παραγωγή — χρησιμοποιοῦνται σάν κοινωνικά μέσα παραγωγῆς· τό ἴδιο καί οἱ ἐργασίες ἐκτελοῦνται σέ κοινωνική κλίμακα.

Ἄς τζώνσ σ' ἕνα μέρος τῆς ἐργασίας του ἔβαλε τόν τίτλο: «Causes which determine the inclination to accumulate*». [Τέτιες αἰτίες ὀνομάζει τίς παρακάτω:]

- 1) Τίς διαφορές τῆς ἰδιοσυγκρασίας καί τῶν διαθέσεων τοῦ λαοῦ.
- 2) Τίς διαφορές τῶν ἀναλογιῶν, στίς ὁποῖες τά εἰσοδήματα τοῦ ἔθνους μοιράζονται ἀνάμεσα στίς διάφορες τάξεις τοῦ πληθυσμοῦ.
- 3) Τούς διάφορους βαθμούς ἐξασφάλισης τῆς ἀπόλαυσης τοῦ οικονομημένου κεφαλαίου.
- 4) Τούς διάφορους βαθμούς τῆς εὐκολίας νά ἐπενδύονται ἐξίσου ἐπικερδῶς καί ἐξασφαλισμένα οἱ διαδοχικές οικονομίες.
- 5) Τίς διαφορές τῶν δυνατοτήτων πού ὑπάρχουν γιά τά διάφορα στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ νά βελτιώνουν μέ οικονομίες τή θέση τους.

Ὅλες αὐτές οἱ πέντε αἰτίες ἀνάγονται πράγματι στό ὅτι ἡ συσσώρευση ἐξαρτιέται ἀπό τή βαθμίδα τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς, στήν ὁποία ἔχει φθάσει ἕνα καθορισμένο ἔθνος.

Πρῶτο, ἄς πάρουμε τό σημεῖο 2: Ἐκεῖ ὅπου εἶναι ἀνεπτυγμένη ἡ

* «Αἰτίες πού καθορίζουν τήν κλίση νά συσσωρεύουν».

καπιταλιστική παραγωγή, τήν κύρια πηγή τῆς συσσώρευσης τήν ἀποτελεῖ τό κέρδος· αὐτό θά πεί ὅτι οἱ καπιταλιστές ἔχουν στά χέρια τους τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος καί ὅτι ἀκόμα καί ἕνα μέρος τῶν γαιοκτημόνων προσπαθεῖ νά κεφαλαιοποιεῖ.

Σχετικά μέ τό σημεῖο 3: Ἡ (νομική - ἀστυνομική) ἀσφάλεια αὐξάνει ἀνάλογα μέ τόν βαθμό πού οἱ καπιταλιστές παίρνουν στά χέρια τους τό κρατικό καθεστώς.

Σχετικά μέ τό σημεῖο 4: Μέ τήν ἀνάπτυξη τοῦ κεφαλαίου, ἀπό τή μιά μεριά, αὐξάνουν οἱ σφαῖρες παραγωγῆς καί, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἀναπτύσσεται ἡ ὀργάνωση τῆς Πίστης, γιά νά συγκεντρώνει στά χέρια τῶν money - lenders (τραπεζιτῶν) καί τήν τελευταία πεντάρα.

Σχετικά μέ τό σημεῖο 5: Στήν καπιταλιστική παραγωγή ἡ βελτίωση τῆς κατάστασης τοῦ ἀνθρώπου ἐξαρτιέται μόνο ἀπό τό χρήμα, καί ὁ καθένας μπορεῖ νά φαντάζεται ὅτι θά γίνεῖ ἕνας Ρότσιλντ*.

Μένει τό σημεῖο 1. "Ολοὶ οἱ λαοί δέν ἔχουν τήν ἴδια ἱκανότητα γιά καπιταλιστική παραγωγή. Μερικοὶ πρωτόγονοι λαοί, ὅπως οἱ Τοῦρκοι, δέν ἔχουν οὔτε τό τεμπεραμέντο οὔτε τήν κλίση γι' αὐτήν. Ἀλλά πρόκειται γιά ἐξαιρέσεις. Μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς δημιουργεῖται ἕνα μέσο ἐπίπεδο τῆς ἀστικῆς κοινωνίας καί μαζί του τῶν τεμπεραμέντων καί τῶν διαθέσεων στούς διάφορους λαούς. Ἡ καπιταλιστική παραγωγή, ὅπως καί ὁ χριστιανισμός, εἶναι στήν οὐσία τῆς κοσμοπολίτικη. Γι' αὐτό ὁ χριστιανισμός εἶναι ἡ εἰδική θρησκεία τοῦ κεφαλαίου. Καί στίς δύο ὑπολογίζεται μόνο ὁ ἄνθρωπος. Αὐτός καθεαυτός ὁ κάθε ἄνθρωπος ἀξίζει τόσο ὅσο καί ὁ ἄλλος. Στόν ἕνα ὅλα ἐξαρτῶνται ἀπό τό ἄν πιστεύει, καί στόν ἄλλο ἄν ἔχει πίστωση. Ἐξάλλου εἶναι ἀλήθεια ὅτι στόν ἕναν προστίθεται ἡ θεία χάρη. Στόν ἄλλο ἡ τύχη, ἄν ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀπό γεννησιμιό χρήματα ἢ ὄχι.

Πηγή τῆς ὑπεραξίας καί πρωτόγονη πρόσοδος:

«Ἄν ἡ γῆ ἔχει γίνεῖ ἀντικείμενο ἰδιοποίησης καί καλλιεργηθεῖ, τότε γιά τήν ἐργασία πού ἔχει χρησιμοποιηθεῖ σ' αὐτήν ἀποφέρει σχεδόν πάνταπερισσότερα ἀπ' ὅ,τι ἀπαιτοῦνται γιά νά συνεχιστεῖ ἡ καλλιέργειά τῆς μέ τόν ἴδιο τρόπο πού ἔχει ἤδη ἀρχίσει. Τό παραπανίσιο πού παράγει ἡ γῆ [1156] θά τό ὀνομάσουμε τό πρόσθετο προϊόν τῆς. Αὐτή εἶναι ἡ πηγή τῆς πρωταρχικῆς πρόσοδος, καί σ' αὐτήν περιορίζεται ἡ ἐπέκταση ἐκείνων τῶν εἰσοδημάτων, τά ὁποῖα μποροῦν

* Μεγάλος τραπεζικός οἶκος μέ διακλαδώσεις στή Γαλλία, τήν Ἀγγλία καί τήν Αὐστρία. — Σημ. μετ.

διαρκώς νά εισπράττονται από τούς ιδιοκλήτες τῆς γῆς, σέ διάκριση, από εκείνους πού τήν κατέχουν καί τήν καλλιεργοῦν» (σελ. 19).

Αὐτές οἱ πρωτόγονες πρόσοδες εἶναι ἡ πρώτη κοινωνική μορφή, μέ τήν ὁποία παρασταίνεται ἡ ὑπεραξία, καί αὐτή εἶναι ἡ κρυφή ἄποψη πού βρίσκεται στή βάση τῆς θεωρίας τῶν φυσιοκρατῶν.

Καί οἱ δύο, καί ἡ ἀπόλυτη καί ἡ σχετική ὑπεραξία, ἔχουν κοινό τό γεγονός ὅτι προϋποθέτουν ἕναν ὀρισμένο βαθμό τῆς παραγωγικότητας τῆς ἐργασίας. Ἄν ὀλόκληρη ἡ ἡμέρα ἐργασίας (ὁ διαθέσιμος χρόνος ἐργασίας) ἑνός ἀνθρώπου (τοῦ κάθε ἀνθρώπου) ἦταν ἀρκετή, γιά νά διαθρέψει μόνο τόν ἑαυτό του (καί στήν καλύτερη περίπτωση καί τήν οἰκογένειά του), τότε θά ἐξέλιπαν ἡ πρόσθετη ἐργασία, ἡ ὑπεραξία καί τό πρόσθετο προϊόν. Αὐτή ἡ προϋπόθεση, ἑνός ὀρισμένου βαθμοῦ τῆς παραγωγικῆς δύναμης βασίζεται στή φυσική ἀποδοτικότητα τῶν φυσικῶν πηγῶν τοῦ πλούτου, στή γῆ καί στό νερό. Εἶναι διαφορετική, στίς διάφορες χῶρες κλπ. Στήν ἀρχή εἶναι ἀπλές καί πρωτόγονες οἱ ἀνάγκες, ἐπομένως εἶναι μικρό τό ἐλάχιστο ποσό τοῦ προϊόντος, πού εἶναι ἀπαραίτητο γιά τή συντήρηση τῶν ἴδιων τῶν παραγωγῶν. Ἄρα εἶναι μικρό καί τό πρόσθετο προϊόν. Ἐξάλλου, κάτω ἀπ' αὐτές τίς συνθῆκες, πολύ μικρός εἶναι καί ὁ ἀριθμός τῶν ἀνθρώπων πού ζοῦν ἀπό τό πρόσθετο προϊόν, ἔτσι ὥστε αὐτό (τό πρόσθετο προϊόν) νά εἶναι τό σύνολο τῶν μικρῶν πρόσθετων προϊόντων ἑνός σχετικά μεγάλου ἀριθμοῦ παραγωγῶν.

Ἡ βάση τῆς ἀπόλυτης ὑπεραξίας — δηλαδή ὁ πραγματικός ὅρος τῆς ὑπαρξῆς τῆς — εἶναι ἡ φυσική εὐφορία τῆς γῆς, τῆς φύσης, ἐνώ ἡ σχετική ὑπεραξία βασίζεται στήν ἀνάπτυξη τῶν κοινωνικῶν παραγωγικῶν δυνάμεων.

Ἔτσι τελειώσαμε μέ τόν Τζώνς. [XVIII - 1156]

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

Τό εισόδημα καί οί πηγές του. Ἡ ἀγοραία οἰκονομία^[118]

[1.] Ἀνάπτυξη τοῦ τοκοφόρου κεφαλαίου
στή βάση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς^[119]

[Τό τοκοφόρο κεφάλαιο
σάν φετιχιστική μορφή τοῦ κεφαλαίου.
Ἀγοραῖοι οἰκονομολόγοι καί ἀγοραῖοι σοσιαλιστές
γιά τόν τόκο τοῦ κεφαλαίου]

[XV-891] Ἡ μορφή τοῦ εισοδήματος καί οί πηγές τοῦ εισοδήματος καί οί πηγές τοῦ εισοδήματος ἐκφράζουν τίς σχέσεις τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς στήν πιό φετιχιστική μορφή. Ἡ ὕπαρξή τους, ὅπως ἐμφανίζεται ἐπιφανειακά, εἶναι χωρισμένη ἀπό τήν ἀπόκρυφη συνάρτηση καί ἀπό τά ἐνδιάμεσα μέρη πού μεσολαβοῦν. Ἔτσι ἡ γῆ γίνεται ἡ πηγὴ τῆς γαιοπρόσδοου, τό κεφάλαιο ἡ πηγὴ τοῦ κέρδους καί ἡ ἐργασία ἡ πηγὴ τοῦ μισθοῦ ἐργασίας. Ἡ στρεβλωμένη μορφή, μέ τήν ὁποία ἐκφράζεται ἡ πραγματική ἀναστροφή, ἀναπαράγεται φυσικά στίς ἀντιλήψεις τῶν παραγόντων αὐτοῦ τοῦ τρόπου παραγωγῆς. Εἶναι ἓνα εἶδος ἔπαρσης χωρίς φαντασία, μία θρησκεία τοῦ ἀγοραίου. Οἱ ἀγοραῖοι οἰκονομολόγοι — πού διαφέρουν πολύ ἀπό τοὺς ἐρευνητές τῆς οἰκονομίας, στοὺς ὁποίους ἀσκήσαμε κριτική — μεταφράζουν πράγματι τίς ἀντιλήψεις, κίνητρα κλπ. τῶν ἐξαρτημένων ἀπό τήν ἴδια φορέων τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς. Ἀντιλήψεις στίς ὁποῖες ἀντανάκλαται μόνο ἡ ἐπιφανειακὴ τῆς ἐπίφαση. Τίς μεταφράζουν σέ μία δογματικὴ γλώσσα ἀπό τὴ σκοπιὰ τοῦ κυρίαρχου μέρους, τῶν καπιταλιστῶν, καί γι' αὐτό τό λόγο χωρίς ἀφέλεια καί ἀντικειμενικότητα ἀλλὰ ἀπολογητικά. Ἡ στενοκέφαλη καί σχολαστικὴ διατύπωση τῶν ἀγοραίων ἀντιλήψεων, πού γεννιοῦνται ὑποχρεωτικά στοὺς φορεῖς αὐτοῦ τοῦ τρόπου παραγωγῆς, εἶναι πολύ διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν παρόρμηση τῶν πολιτικῶν οἰκονομολόγων Α. Σμίθ, Ρικάρντο, ὅπως καί τῶν φυσιοκρατῶν, νά κατανοήσουν τὴν ἐσωτερικὴ συνάφεια.

Ὡς τόσο ἀπὸ ὅλες αὐτές τίς μορφές τό πιό ὀλοκληρωμένο φετιχ εἶναι τό τοκοφόρο κεφάλαιο. Ἐχομε ἀναγάγει ἐδῶ τό ἀρχικὸ σημεῖο ἐκκίνησης τοῦ κεφαλαίου — τό χρῆμα — καί τόν τύπο X-E-X' στά δύο

τους άκραία X-X'. Χρήμα πού δημιουργεί περισσότερο χρήμα. Αυτός είναι ο άρχικός και γενικός τύπος του κεφάλαιου πού έχει συνοψιστεί σε μία παράλογη περίληψη.

Ή γη ή ή φύση σαν πηγή τής γαιοπροσόδου, δηλαδή τής γαιοκτησίας, είναι ήδη αρκετά φετιχιστική. Άλλά μέσω μιας ευχάριστης σύγχυσης τής αξίας χρήσης με τήν ανταλλακτική αξία παραμένει στή συνηθισμένη αντίληψη ή φυγή από τήν παραγωγική δύναμη τής φύσης, πού με κάποια τσαρλατανιά προσωποποιείται στον γαιοκτήμονα.

Ή εργασία σαν πηγή του μισθού εργασίας, δηλαδή ενός όρισμένου μερίδιου του έργατη από τό προϊόν του μέσω μιας ιδιαίτερης κοινωνικής μορφής τής εργασίας, είναι μία αρκετά νόστιμη ιδέα. Ή εργασία παρουσιάζεται σαν πηγή από τό γεγονός ότι ο εργάτης αγοράζει από τό προϊόν (τό κεφάλαιο από ύλική σκοπιά) μέσω τής εργασίας του τήν άδεια νά παράγει και κατέχει με τήν εργασία τήν πηγή, μέσω τής οποίας επαναρέει σ' αυτόν ένα μέρος του προϊόντος του σαν πληρωμή από τό ίδιο τό προϊόν, πού έχει τό ρόλο του εργοδότη. Άλλά ή συνηθισμένη αντίληψη βρίσκεται εδώ σε άρμονία με τήν όλη υπόθεση από τό γεγονός ότι αν και συγχέει τήν εργασία με τή μισθωτή εργασία και γι' αυτό τό λόγο τό προϊόν τής μισθωτής εργασίας — τόν μισθό εργασίας — με τό προϊόν τής εργασίας, παραμένει παρ' όλα αυτά καθαρό για τόν υγιή ανθρώπινο νου τό έξής: ότι ή ίδια ή εργασία δημιουργεί τό μισθό της.

Γιά τό κεφάλαιο, έφ' όσον παρατηρείται στό προτσές παραγωγής, παραμένει λίγο πολύ ή αντίληψη ότι είναι ένα εργαλείο για νά ψαρεύει ξένη εργασία. Αυτό μπορεί νά θεωρηθεί σαν «δίκαιο» ή «άδικο», «δικαιολογημένο» ή «άδικαιολόγητο», όμως πάντοτε υποτίθεται και υπονοείται ή σχέση καπιταλιστή και εργάτη.

Έφ' όσον τό κεφάλαιο εμφανίζεται στό προτσές κυκλοφορίας, πού προβάλλει στή συνηθισμένη αντίληψη ιδιαίτερα σαν κεφάλαιο του έμπορου, σαν ένα είδος κεφάλαιου πού έξυπηρετεί μία τέτοια δοσοληψία, τό κέρδος συνοδεύεται από κάποια άκαθόριστη αντίληψη μιας γενικής εξαπάτησης ή ειδικά σαν νά εξαπατεί ο έμπορος τό βιομήχανο καπιταλιστή ή και τόν καταναλωτή, όπως ο βιομήχανος καπιταλιστής εξαπατεί τόν εργάτη ή οι παραγωγοί ο ένας τόν άλλον. Σε κάθε περίπτωση εδώ τό κέρδος εξηγείται από τήν ανταλλαγή, από μία κοινωνική σχέση, όχι από ένα πράγμα.

Άντίθετα στό τοκοφόρο κεφάλαιο τό φετίχ έχει ολοκληρωθεί. Είναι τό έτοιμο κεφάλαιο — πού αποτελεί τήν ένότητα του προτσές παραγωγής και προτσές κυκλοφορίας — και γι' αυτό τό λόγο άποφέρει

κέρδος σέ ἓνα ὀρισμένο χρονικό διάστημα. Στή μορφή τοῦ τοκοφόρου κεφάλαιου ἰσχύει αὐτός ὁ ὀρισμός χωρίς τή μεσολάβηση τοῦ προτσές παραγωγῆς καί τοῦ προτσές κυκλοφορίας. Στό κεφάλαιο καί τό κέρδος μένει μόνο ἡ ἀνάμνηση στό παρελθόν τους παρ' ὄλο πού μέ τή διαφορετικότητα τοῦ κέρδους ἀπό τήν ὑπεραξία, τό ὁμοίομορφο κέρδος ὄλων τῶν κεφαλαίων — τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους — ἤδη [892] συσκοτίζεται πολύ τό κεφάλαιο, γίνεται σκοτεινό πράγμα καί μυστήριο.

Στό τοκοφόρο κεφάλαιο ὀλοκληρώνεται αὐτό τό αὐτόματο φετίχ, ἡ αὐτοαξιοποιούμενη ἀξία, τό χρήμα πού δημιουργεῖ χρήμα. Σ' αὐτή τή μορφή του δέν ἔχει πιά τά σημάδια τῆς γέννησῆς του. Ἡ κοινωνική σχέση ἔχει ὀλοκληρωθεῖ σάν σχέση τοῦ πράγματος (χρήμα, ἐμπορεύμα) μέ τόν ἑαυτό του.

Ἡ παραπέρα διερεύνηση για τόν τόκο καί τή σχέση του μέ τό κέρδος δέν ἀνήκει ἐδῶ· ὅπως ἐπίσης καί ἡ διερεύνηση σέ ποιά σχέση χωρίζεται τό κέρδος σέ βιομηχανικό κέρδος καί τόκο. Ἔτσι εἶναι καθαρό ὅτι τό κεφάλαιο ὀλοκληρώνεται σέ κεφάλαιο καί τόκο σάν μιά μυστηριώδης καί αὐτοδημιουργούμενη πηγὴ τοῦ τόκου, τῆς αὔξησῆς του. Ἔτσι σ' αὐτή τή μορφή κατανοεῖται τό κεφάλαιο ἀπό τήν γενικώτερη ἀντίληψη. Εἶναι τό κεφάλαιο αὐτό καθ' ἑαυτό (*par excellence*).

Ἐπειδὴ στή βάση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς ἓνα ὀρισμένο ποσό ἀξίας, πού παρουσιάζεται σέ χρήμα ἢ ἐμπορεύματα — στήν οὐσία σέ χρήμα, τή μεταμορφωμένη μορφή τοῦ ἐμπορεύματος —, δίνει τήν ἐξουσία νά ἐξαχθεῖ δωρεάν ἀπό τούς ἐργάτες μιά ὀρισμένη ποσότητα ἐργασίας, νά ἰδιοποιηθεῖ μιά ὀρισμένη ὑπεραξία, ὑπερεργασία, ὑπερπρόϊόν, εἶναι σαφές ὅτι τό ἴδιο τό χρήμα μπορεῖ νά πουληθεῖ σάν κεφάλαιο. Εἶναι ὅμως ἑνός ἰδιαίτερου χαρακτήρα (*sui generis*) ἐμπορεύμα δηλ. τό κεφάλαιο μπορεῖ νά ἀγοραστεῖ εἴτε στή μορφή τοῦ ἐμπορεύματος εἴτε τοῦ χρήματος.

Μπορεῖ νά πουληθεῖ σάν πηγὴ κέρδους. Μέ χρήμα κλπ. δίνω τήν ἱκανότητα στόν ἄλλο νά ἰδιοποιηθεῖ ὑπεραξία. Ἔτσι εἶναι ἐν τάξει τό ὅτι παίρνω ἓνα μέρος αὐτῆς τῆς ὑπεραξίας. Ὅπως ἡ γῆ ἔχει ἀξία γιατί μέ κάνει ἱκανό νά κρατήσω ἓνα μέρος τῆς ὑπεραξίας καί ἔτσι ἀπλά πληρώνω στή γῆ τήν ὑπεραξία πού ἔχει κρατήσει ἡ ἴδια, ἔτσι καί στό κεφάλαιο πληρώνω τήν ὑπεραξία πού ἔχει δημιουργηθεῖ ἀπ' αὐτό. Ἐπειδὴ στό καπιταλιστικό προτσές παραγωγῆς διαιώνίζεται ἡ ἀξία τοῦ κεφάλαιου, ἀναπαράγεται, μαζί μέ τήν ὑπεραξία του, ἔτσι εἶναι ἐν τάξει τό ὅτι ἂν πουληθοῦν σάν κεφάλαιο, τό χρήμα ἢ τό ἐμπορεύμα ἐπιστρέφουν μετά ἀπό ἓνα ὀρισμένο διάστημα στόν πωλητή, πού δέν τά ἐκποιεῖ ποτέ ὅπως τό ἐμπορεύμα. Κρατάει τήν ἰδιοκτησία τους. Ἔτσι τό χρήμα ἢ τό ἐμπορεύμα δέν πωλοῦνται σάν χρήμα ἢ ἐμπορεύμα

ἀλλά στό τετράγωνο, σάν κεφάλαιο, σάν πολλαπλασιαζόμενο χρήμα ἢ σάν ἐμπορευματική ἀξία. Δέν πολλαπλασιάζεται μόνο ἀλλά καί διατηρεῖται στό συνολικό προτσές παραγωγῆς. Ἔτσι παραμένει σάν κεφάλαιο γιά τόν πωλητή καί γυρίζει πίσω σ' αὐτόν. Ἡ πούληση συνίσταται στό ὅτι ἓνας τρίτος, πού τό χρησιμοποιεῖ σάν παραγωγικό κεφάλαιο, πρέπει νά πληρώσει στόν ἰδιοκτήτη τοῦ κεφαλαίου ἓνα ὀρισμένο μέρος ἀπό τό κέρδος του, πού βγάζει μόνο μέσω αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου. Νοικιάζεται ὅπως ἡ γῆ σάν ἓνα πρᾶγμα πού δημιουργεῖ ἀξία, πού διατηρεῖται σ' αὐτή τή δημιουργία ἀξίας, ἐπιστρέφεται συνεχῶς καί ἔτσι μπορεῖ νά ἐπιστραφεῖ στόν ἀρχικό πωλητή. Μόνο μέ τήν ἐπιστροφή σ' αὐτόν εἶναι κεφάλαιο. Διαφορετικά τό ἔχει πούλησει σάν ἐμπόρευμα ἢ ἔχει ἀγοράσει μ' αὐτό σάν χρήμα.

Ὅμως εἶναι αὐτή καθ' ἑαυτή ἡ μορφή (τό χρήμα ἐκποιεῖται στήν πραγματικότητα περιοδικά σάν μέσο γιά τήν ἐκμετάλλευση τῆς ἐργασίας, γιά τή δημιουργία ὑπεραξίας), πού κάνει τό πρᾶγμα νά ἐμφανίζεται σάν κεφάλαιο καί τό κεφάλαιο σάν ἀπλό πρᾶγμα.

Εἶναι ἡ μορφή αὐτή πού κάνει τό συνολικό ἀποτέλεσμα τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ προτσές παραγωγῆς καί κυκλοφορίας νά ἐμφανίζεται σάν μιά ἰδιότητα πού βρίσκεται μέσα στό πρᾶγμα καί ἐξαρτᾶται ἀπό τόν ἰδιοκτήτη τοῦ χρήματος, δηλ. τοῦ ἐμπορεύματος στή μορφή πού μπορεῖ πάντοτε νά ἀνταλλαγεῖ, ἐάν θά θελήσει νά τό ξοδέψει σάν χρήμα ἢ νά τό νοικιάσει σάν κεφάλαιο.

Ἐδῶ βρίσκεται ἡ σχέση τοῦ κεφαλαίου σάν ποσό πρὸς τόν ἑαυτό του, σάν καρπός καί τό κέρδος πού βγάζει μετρίεται στήν ἴδια τήν ἀξία του χωρίς νά χάνεται μέσα σ' αὐτό τό προτσές (πρᾶγμα πού ἀντιστοιχεῖ στή φύση τοῦ κεφαλαίου).

Ἔτσι εἶναι φανερό γιατί ἡ ἐπιφανειακή κριτική, πού ἐνῶ θέλει τό ἐμπόρευμα καταπολεμᾶ τό χρήμα, στρέφεται τώρα μέ τή μεταρρυθμιστική σοφία τῆς κατά τοῦ τοκοφόρου κεφαλαίου χωρίς νά ἀγγίζει τήν πραγματική καπιταλιστική παραγωγή καί ἐπιτίθεται μόνο σέ ἓνα ἀπό τά ἀποτελέσματά τῆς. Αὐτή ἡ πολεμική κατά τοῦ τοκοφόρου κεφαλαίου ἀπό τή σκοπιά τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς, πού αὐτοπαρουσιάζεται σήμερα προκλητικά σάν «Σοσιαλισμός», ὑπάρχει σάν στοιχείο ἀνάπτυξης τοῦ ἴδιου τοῦ κεφαλαίου π.χ. στόν 17ο αἰῶνα, ὅταν ὁ βιομήχανος καπιταλιστής ἔπρεπε νά ἐπικρατήσῃ ἐνάντια στόν παλαιομοδίτη τοκογλύφο, πού ἦταν τότε παντοδύναμος ἀπέναντί του.

[893] Μέ τήν πλήρη ἐμπραγμάτωση, ἀντιστροφή καί μετατόπιση τοῦ κεφαλαίου σάν τοκοφόρο κεφάλαιο — ὅπου ὅμως μόνο φαίνεται σέ χειροπιαστή μορφή ἡ ἐσωτερική φύση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς,

ὁ μετατοπισμένος χαρακτήρας της — τό κεφάλαιο γεννάει «σύνθετο τόκο» σάν ἓνα τέρας πού ζητάει ὀλόκληρο τόν κόσμο γιά θύμα του ἀλλά λόγῳ κάποιας μοίρας γεμάτης μυστήριου δέν μπορεῖ ποτέ νά ἱκανοποιήσει τίς δίκαιες ἀπαιτήσεις του, πού βγαίνουν ἀπό τήν ἴδια τή φύση του, καί τίς βλέπει συνέχεια νά ματαιώνονται.

Ἡ χαρακτηριστική κίνηση τοῦ κεφαλαίου, τόσο στό προτσές παραγωγῆς ὅσο καί στό προτσές κυκλοφορίας, εἶναι ἡ ἐπιστροφή τοῦ χρήματος ἢ τοῦ ἐμπορεύματος στήν ἀφετηρία τους, στόν καπιταλιστή. Ἐκφράζει ἐπίσης τήν πραγματική μεταμόρφωση, ὅτι τό ἐμπόρευμα μετατρέπεται στούς ὄρους παραγωγῆς του καί οἱ ὄροι παραγωγῆς μετατρέπονται ξανά στή μορφή τοῦ ἐμπορεύματος: δηλ. ἀναπαραγωγή. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά ἔχουμε τήν τυπική μεταμόρφωση, ὅτι τό ἐμπόρευμα μετατρέπεται σέ χρήμα καί τό χρήμα μετατρέπεται ξανά σέ ἐμπόρευμα. Τέλος τόν πολλαπλασιασμό τῆς ἀξίας $X-E-X'$. "Ὅμως ἡ ἀρχική ἀξία μεγαλώνοντας στό προτσές παραμένει πάντοτε στό χέρι τοῦ ἴδιου καταπιταλιστή. Ἀλλάζουν μόνο οἱ μορφές, μέ τίς ὁποῖες τήν ἔχει στό χέρι του, σάν χρήμα, ἐμπόρευμα ἢ στή μορφή τοῦ ἴδιου τοῦ προτσές παραγωγῆς.

Αὐτή ἡ ἐπιστροφή τοῦ κεφαλαίου στήν ἀφετηρία του ἀποκτᾶ στό τοκοφόρο κεφάλαιο ἓνα ἐντελῶς ἐξωτερικό χωριστό σχῆμα ἀπό τήν πραγματική κίνηση, τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ μορφή. Ὁ Α ξοδεύει τό χρήμα του ὄχι σάν χρήμα ἀλλά σάν κεφάλαιο. Δέν πραγματοποιεῖται ἐδῶ κάποια μετατροπή μέ τό χρήμα. Ἀλλάζει μόνο χέρια. Ἡ πραγματική του μετατροπή σέ κεφάλαιο γίνεται στά χέρια τοῦ Β. "Ὅμως γιά τόν Α ἔγινε κεφάλαιο μέ τή μεταβίβαση τοῦ χρήματος ἀπό τό χέρι τοῦ Α σ' αὐτό τοῦ Β. Ἡ πραγματική ἐπιστροφή τοῦ κεφαλαίου ἀπό τά προτσές παραγωγῆς καί κυκλοφορίας γίνεται γιά τόν Β. "Ὅμως γιά τόν Α πραγματοποιεῖται μέ τόν ἴδιο τρόπο ὅπως καί ἡ ἐκποίηση. Πηγαίνει ἀπό τό χέρι τοῦ Β πίσω στό χέρι τοῦ Α. Δανεῖζει τό χρήμα ἀντί νά τό ξοδεύει.

Κάθε ἀλλαγή θέσης τοῦ χρήματος στό πραγματικό προτσές παραγωγῆς τοῦ κεφαλαίου ἐκφράζει μιά φάση τῆς ἀναπαραγωγῆς, εἴτε τή μετατροπή τοῦ χρήματος σέ ἐργασία, εἴτε τή μετατροπή τοῦ ἔτοιμου ἐμπορεύματος σέ χρήμα (ὀλοκλήρωση τῆς πράξης παραγωγῆς), εἴτε τήν ἐπαναμετατροπή τοῦ χρήματος σέ ἐμπόρευμα (ἀνανέωση τοῦ προτσές παραγωγῆς, ξαναρχίνισμα τῆς ἀναπαραγωγῆς). Ἡ ἀλλαγή θέσης τοῦ χρήματος, ὅταν τό δανεῖζουν σάν κεφάλαιο, ὅταν δηλαδή δέν μεταβάλλεται σέ κεφάλαιο ἀλλά μπαίνει σάν κεφάλαιο στήν κυκλοφορία, δέν ἐκφράζει παρά μόνο τή μεταβίβαση τοῦ ἴδιου χρήματος ἀπό

ένα χέρι σέ άλλο. Ὁ τίτλος ἰδιοκτησίας παραμένει στό χέρι τοῦ δανειστή, ὁ κατοχή του ὅμως περνᾶ στό χέρι τοῦ βιομήχανου καπιταλιστή. Γιά τόν δανειστή ὅμως ἡ μετατροπή τοῦ χρήματος σέ κεφάλαιο ἀρχίζει ἀπό τή στιγμή πού ἀντί νά τό ξοδέψει σάν χρήμα τό ξοδεύει σάν κεφάλαιο, δηλαδή τό δίνει στά χέρια τοῦ βιομήχανου καπιταλιστή. (Παραμένει γιά τόν δανειστή κεφάλαιο, ἀκόμα καί στήν περίπτωση πού τό δανεῖζει ὄχι στόν βιομήχανο, ἀλλά σ' ἕνα σπάταλο, ἢ ὅταν τό δανεῖζει σ' ἕναν ἐργάτη πού δέν μπορεῖ νά πληρώσει τό νοίκι του. Αὐτή εἶναι ἡ ἱστορία ὄλων τῶν ἐνεχειροδανειστηρίων.) Ἕνας ἄλλος τό μετατρέπει βέβαια σέ κεφάλαιο, πρόκειται ὅμως γιά μιᾶ ἐπιχείρηση πού γίνεται πέρα ἀπό τά ὄρια ἐκείνης πού συντελεῖται ἀνάμεσα στόν δανειστή καί στόν δανειζόμενο. Σ' αὐτήν ἔχει σθηστεῖ αὐτή ἡ μεσολάβηση, εἶναι ἀόρατη, δέν συμπεριλαμβάνεται ἄμεσα. Στή θέση τῆς πραγματικῆς μετατροπῆς τοῦ χρήματος σέ κεφάλαιο ἔχουμε ἐδῶ μονάχα τήν χωρίς περιεχόμενο μορφή της. Ὅπως γίνεται μέ τήν ἐργατική δύναμη, ἡ ἀξία χρήσης τοῦ χρήματος εἶναι ἐδῶ τούτη: νά δημιουργεῖ ἀνταλλακτική ἀξία, μεγαλύτερη ἀνταλλακτική ἀξία ἀπό ἐκείνη πού περιέχεται σ' αὐτό. Τό χρήμα δανεῖζεται σάν αὐτοαξιοποιούμενη ἀξία, σάν ἐμπόρευμα, σάν ἐμπόρευμα ὅμως πού διακρίνεται ἀκριβῶς μέ τήν ιδιότητα αὐτή ἀπό τό ἐμπόρευμα σάν τέτιο καί πού γι' αὐτό ἐπίσης κατέχει μιάν ιδιόμορφη μορφή τῆς ἐκποίησης.

Τό σημεῖο ἀφετηρίας τοῦ κεφαλαίου εἶναι ὁ κάτοχος ἐμπορευμάτων, ὁ κάτοχος χρήματος, μέ δύο λόγια, ὁ καπιταλιστής. Καί ἐπειδὴ στό κεφάλαιο συμπίπτουν τό σημεῖο ἀφετηρίας καί τό σημεῖο ἐπιστροφῆς, τό κεφάλαιο ξαναεπιστρέφει στόν καπιταλιστή. Ἐδῶ ὅμως ὁ καπιταλιστής ὑπάρχει διπλός: σάν ἰδιοκτήτης τοῦ κεφαλαίου καί σάν βιομήχανος καπιταλιστής πού μετατρέπει πράγματι τό χρήμα σέ κεφάλαιο. Στήν πραγματικότητα τό κεφάλαιο ἐκρέει [894] ἀπ' αὐτόν καί ἐπαναρρέει σ' αὐτόν. Ὅμως μόνο σάν προσωρινό κάτοχο. Ὁ καπιταλιστής ὑπάρχει διπλός. Νομικά καί οἰκονομικά. Γι' αὐτό, σάν ἰδιοκτησία τό κεφάλαιο ἐπιστρέφει ἐπίσης στόν νομικό καπιταλιστή, στόν, σά νά λέμε, ἀντίζηλο σύζυγο. Ἡ ἐπιστροφή ὅμως τοῦ κεφαλαίου, ἡ ὁποία περιλαμβάνει τή διατήρηση τῆς ἀξίας του, πού τό θεωρεῖ σάν αὐτοσυντηρούμενη καί δαιωνιζόμενη ἀξία, μεσολαβεῖται βέβαια γιά τόν καπιταλιστή ἀριθμ. II ὄχι ὅμως γιά τόν καπιταλιστή ἀριθμ. I. Γι' αὐτό ἡ ἐπιστροφή τοῦ κεφαλαίου ἐκφράζεται ἐδῶ ἐπίσης ὄχι σάν συνέπεια καί ἀποτέλεσμα μιᾶς σειρᾶς οἰκονομικῶν προτσές, ἀλλά σάν συνέπεια μιᾶς ἰδιαίτερης νομικῆς συναλλαγῆς ἀνάμεσα σέ ἀγοραστῆς καί πωλητῆς, σάν συνέπεια τοῦ γεγονότος ὅτι δίνεται τό κεφάλαιο δανει-

κό, ἀντί νά πουλιέται, δηλαδή ἐκποιεῖται προσωρινά μόνο. Αυτό πού πουλιέται στήν πραγματικότητα εἶναι ἡ ἀξία χρήσης του, πού ἐδῶ συνίσταται στήν παραγωγή ἀνταλλακτικῆς ἀξίας, στήν παραγωγή κέρδους, στήν παραγωγή περισσότερης ἀξίας ἀπό ἐκείνη πού περιέχει τό ἴδιο. Σάν χρήμα τό κεφάλαιο δέν ἀλλάζει μέ τή χρησιμοποίησή του. Σάν χρήμα ὅμως ξοδεύεται, καί σάν χρήμα ἐπαναρρέει.

Ἡ μορφή μέ τήν ὁποία ἐπαναρρέει τό χρήμα ἐξαρτιέται ἀπό τόν τρόπο ἀναπαραγωγῆς τοῦ κεφαλαίου. Ἄν τό δανείζουν σάν χρήμα, ἐπιστρέφει, μέ τή μορφή τοῦ κυκλοφοροῦντος κεφαλαίου, ἐπιστρέφει ὅλη του ἡ ἀξία + ἡ ὑπεραξία, ἐδῶ τό μέρος τῆς ὑπεραξίας ἢ τοῦ κέρδους, πού ἀνάγεται σέ τόκο: τό χρηματικό ποσό πού δόθηκε σάν δάνειο + τό αὐξημένο ποσό πού προέκυψε ἀπ' αὐτό.

Ἄν τό κεφάλαιο δοθεῖ δανεικό μέ τή μορφή μηχανῶν, χτιρίων κλπ., μέ δύο λόγια, μέ μιά ὑλική μορφή, μέ τήν ὁποία πρέπει νά λειτουργήσῃ στό προτσές παραγωγῆς σάν πάγιο κεφάλαιο, τότε ἐπιστρέφει μέ τή μορφή τοῦ πάγιου κεφαλαίου σάν ἐτήσια ἀπόσβεση (annuité), δηλαδή λ.χ. μέ μιά ἐτήσια πληρωμή ἴση μέ τήν ἀντικατάσταση τῆς φθορᾶς, = μέ τό μέρος ἐκεῖνο τῆς ἀξίας του πού μπήκε στήν κυκλοφορία, + τό μέρος ἐκεῖνο τῆς ὑπεραξίας πού ὑπολογίζεται σάν κέρδος (ἐδῶ σάν μέρος τοῦ κέρδους, σάν τόκος) πάνω στή βάση τοῦ πάγιου κεφαλαίου (ὄχι γιατί εἶναι πάγιο κεφάλαιο, ἀλλά γιατί εἶναι κεφάλαιο ἐνός καθορισμένου γενικά μεγέθους).

Στό κέρδος σάν τέτιο ἔχει κιόλας συσκοτισθεῖ καί φενακιστεῖ ἡ ὑπεραξία, ἐπομένως ἡ πραγματική του πηγή:

1) γιατί, ἐξεταζόμενο τυπικά, τό κέρδος εἶναι ἡ ὑπεραξία, ὑπολογισμένη σέ σχέση μέ ὄλο τό προκαταβλημένο κεφάλαιο, ἔτσι ὥστε κάθε μέρος τοῦ κεφαλαίου, τό πάγιο ἢ τό κυκλοφοροῦν, αὐτό πού ξοδεύτηκε γιά πρώτη ὕλη, γιά μηχανές ἢ γιά ἐργασία νά ἀποφέρει ἴσο κέρδος.

2) Γιατί μέ τόν καθορισμό τοῦ γενικοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους, ὅπως γίνεται μέ κάθε δοσμένο ξεχωριστό κεφάλαιο, λ.χ. 500 λιρῶν, τό κάθε ἕνα πέμπτο του ἀποφέρει λ.χ. κέρδος 10%, ἂν ἡ ὑπεραξία του = 50 λ., ἔτσι τώρα κάθε κεφάλαιο 500 ἢ 100 λ., σέ ὁποιαδήποτε σφαῖρα κι ἂν δρᾷ, ὁποιαδήποτε κι ἂν εἶναι ἡ ἀναλογία μεταβλητοῦ καί σταθεροῦ κεφαλαίου, ὅσο διαφορετικός κι ἂν εἶναι ὁ χρόνος περιστροφῆς του κλπ., στήν ἴδια περίοδο ἀποφέρει τό ἴδιο μέσο κέρδος, λ.χ. 10%, ὅπως καί κάθε ἄλλο κεφάλαιο μέ ὁλότελα ἄλλους ὀργανικούς ὄρους. Ἐτσι λοιπόν τό κέρδος τῶν ξεχωριστῶν κεφαλαίων, ὅταν ἐξετάζονται ἀπομονωμένα, καί ἡ ὑπεραξία πού παράγεται ἀπό αὐτά τά ἴδια στή δική τους σφαῖρα παραγωγῆς εἶναι πράγματι διαφορετικά μεγέθη.

Στό δεύτερο σημείο έχει βέβαια εξελιχθεί παραπέρα αυτό που υπάρχει στο πρώτο.

Όμως ο τόκος βασίζεται ακριβώς σ' αυτή την αλλαγμένη μορφή της υπεραξίας, μορφή διαφορετική από εκείνη την πρώτη άπλη φόρμα της, αλλά που φέρνει ακόμα τά ίχνη της καταγωγής της, μά δέν μπορεί καθόλου ν' αναγνωρίσει κανείς με πρώτη ματιά την ύπαρξή της σαν κέρδος. Ο τόκος προϋποθέτει άμεσα όχι την υπεραξία, αλλά τό κέρδος — μέρος μόνο του όποιου αποτελεί ο ίδιος ένταγμένος σε μία ιδιαίτερη κατηγορία, σε μία ιδιαίτερη ρουμπρίκα. Στόν τόκο λοιπόν ή υπεραξία είναι πάλι πολύ πιο άγνωριστη άπ' ό,τι στό κέρδος, γιατί σχετίζεται άμεσα με την υπεραξία μονάχα με τή μορφή του κέρδους.

Ο χρόνος της έπιστροφής του κεφαλαίου εξαρτιέται από τό πραγματικό προτσές παραγωγής. Στό τοκοφόρο κεφάλαιο φαίνεται ότι ή έπιστροφή του σαν κεφάλαιο εξαρτιέται μόνο από τή συμφωνία ανάμεσα στόν δανειστή και στόν δανειζόμενο. Έτσι ώστε ή έπιστροφή του κεφαλαίου σχετικά με τή συναλλαγή αυτή νά μήν εμφανίζεται πιά σαν αποτέλεσμα που καθορίζεται από τό προτσές παραγωγής, αλλά έτσι, λές και ή μορφή του χρήματος δέν είχε χαθεί ούτε για μία στιγμή για τό κεφάλαιο. Αυτές οι συναλλαγές καθορίζονται βέβαια από τις πραγματικές έπιστροφές. Αυτό όμως δέν φαίνεται στην ίδια τή συναλλαγή.

[895] Ο τόκος, σαν κάτι τό διαφορετικό από τό κέρδος, παρασταίνει την αξία της άπλης ιδιοκτησίας σε κεφάλαιο, δηλαδή μετατρέπει την ιδιοκτησία χρήματος (ένός ποσού αξίας, μιας ποσότητας έμπορεύματος, όποιαδήποτε μορφή κι άν έχει) αυτή καθεαυτή σε ιδιοκτησία κεφαλαίου και γι' αυτό μετατρέπει τό έμπόρευμα ή τό χρήμα αυτά καθεαυτά σε αυτοαξιοποιούμενη αξία. Οί όροι δουλιās είναι βέβαια κεφάλαιο μόνο, έφόσον απέναντι στόν εργάτη λειτουργούν σαν μή ιδιοκτησία του και γι' αυτό σαν ξένη ιδιοκτησία. Σαν ξένη για τόν εργάτη ιδιοκτησία λειτουργούν όμως μόνο σε αντίθεση προς την εργασία. Η αντίτιθέμενη ύπαρξη των όρων αυτών ενάντια στην εργασία μετατρέπει τόν ιδιοκτήτη τους σε καπιταλιστή και τούς όρους αυτούς που κατέχονται άπ' αυτόν τούς μετατρέπει σε κεφάλαιο. Στά χέρια όμως του καπιταλιστή του χρήματος (moneyed capitalist) Α τό κεφάλαιο δέν έχει αυτό τόν αντίτιθέμενο χαρακτήρα που τό κάνει κεφάλαιο, έπομένως και την ιδιοκτησία στό χρήμα δέν την κάνει νά εμφανίζεται σαν ιδιοκτησία κεφαλαίου. Έχει σθήσει ο πραγματικός καθορισμός μορφής με την όποία χρήμα ή έμπόρευμα μετατρέπονται σε κεφάλαιο. Ο καπιταλιστής του χρήματος Α δέν αντιμετωπίζει με κανένα τρόπο τόν εργάτη, αλλά μόνο έναν άλλο καπιταλιστή Β. Αυτό που του πουλάει είναι στην πραγματικότητα

τα ἢ «χρησιμοποίηση» τοῦ χρήματος, τὰ ἀποτελέσματα πού θά ἐπιφέρει ἀπό τή στιγμή πού θά ἔχει μετατραπῆ σέ παραγωγικό κεφάλαιο. Στήν πραγματικότητα ὅμως αὐτό πού πουλάει ἄμεσα ὁ καπιταλιστής τοῦ χρήματος δέν εἶναι ἡ χρησιμοποίηση. Ὅταν πουλάω ἐμπόρευμα, πουλάω μιᾶ καθορισμένη ἀξία χρήσης. Ὅταν ἀγοράζω χρῆμα μέ ἐμπόρευμα, ἀγοράζω τή λειτουργική ἀξία χρήσης πού ἔχει τό χρῆμα σάν μεταβλημένη μορφή τοῦ ἐμπορεύματος. Δέν πουλάω τήν ἀξία χρήσης τοῦ ἐμπορεύματος μαζί μέ τήν ἀνταλλακτική του ἀξία, οὔτε ἀγοράζω τήν ἰδιαίτερη ἀξία χρήσης τοῦ χρήματος μαζί μέ τό ἴδιο τό χρῆμα. Σάν χρῆμα ὅμως τό χρῆμα δέν ἔχει — πρὶν ἀπό τή μετατροπή του καί τή λειτουργία του σάν κεφαλαίου, πού δέν τήν ἐκπληρώνει στά χέρια τοῦ δανειστή χρήματος — καμιᾶ ἄλλη ἀξία χρήσης ἐκτός ἀπό ἐκείνη πού ἔχει σάν ἐμπόρευμα (χρυσός, ἄργυρος, ἢ ὑλική του οὐσία) ἢ σάν χρῆμα, σάν μεταβλημένη μορφή τοῦ ἐμπορεύματος. Στήν πραγματικότητα, αὐτό πού πουλάει ὁ δανειστής χρήματος στόν βιομήχανο καπιταλιστή, αὐτό πού συμβαίνει σ' αὐτήν τή συναλλαγή εἶναι μόνο τοῦτο: Ἐκχωρεῖ σ' αὐτόν τήν ἰδιοκτησία του στό χρῆμα γιά ἓνα καθορισμένο χρονικό διάστημα. Ἐκποιεῖ γιά ἓνα ὀρισμένο χρονικό διάστημα τόν τίτλο τοῦ ἰδιοκτησίας, καί ἔτσι ὁ βιομήχανος καπιταλιστής ἔχει ἀγοράσει γιά ἓνα ὀρισμένο χρονικό διάστημα τήν ἰδιοκτησία. Γι' αὐτό τό χρῆμα τοῦ δανειστή ἐμφανίζεται σάν κεφάλαιο, προτοῦ ἀκόμα ἐκποιηθεῖ: Ἡ ἰδιοκτησία μόνο χρήματος ἢ ἐμπορεύματος — χωρισμένη ἀπό τό καπιταλιστικό προτσές παραγωγῆς — ἐμφανίζεται σάν κεφάλαιο.

Τό γεγονός ὅτι τό χρῆμα βεβαιώνεται σάν κεφάλαιο μόνο ὕστερα ἀπό τήν ἐκποίησή του δέν ἀλλάζει τίποτα στήν ὑπόθεση, ὅπως δέν ἀλλάζει τίποτα στήν ἀξία χρήσης τοῦ βαμβακιοῦ ἀπό τό γεγονός ὅτι βεβαιώνεται μόνο ὕστερα ἀπό τήν ἐκποίησή του στόν νηματοουργό, ἢ ὅτι ἡ ἀξία χρήσης τοῦ κρέατος βεβαιώνεται μόνο ἀπό τή στιγμή πού ἀπό τό κατάστημα τοῦ κρεοπώλη ἔχει περάσει στό τραπέζι τοῦ καταναλωτή. Γι' αὐτό τό χρῆμα, ἅμα δέν ξοδευτεῖ γιά τήν κατανάλωση, τό ἐμπόρευμα, ἅμα δέν ἐξυπηρετεῖ πάλι τήν κατανάλωση τοῦ ἰδιοκτήτη του, κάνουν τόν ἰδιοκτήτη τους καπιταλιστή καί εἶναι αὐτά καθεαυτά κεφάλαιο — χωρισμένα ἀπό τό καπιταλιστικό προτσές παραγωγῆς καί πρὶν ἀπό τή μετατροπή τους σέ «παραγωγικό» κεφάλαιο. Δηλαδή σέ αὐτοαξιοποιούμενη, αὐτοδιατηρούμενη καί αὐτοαυξανόμενη ἀξία... Ἔτσι, ἡ ἐνυπάρχουσα σ' αὐτά ἰδιότητα εἶναι νά παράγουν ἀξία, νά ἀποφέρουν τόκο, ὅπως ἡ ἰδιότητα μιᾶς ἀπιδιᾶς εἶναι νά παράγει ἀπίδια. Καί ἀκριβῶς σάν ἓνα τέτιο τοκοφόρο πράγμα πουλάει ὁ δανειστής χρήματος τό χρῆμα του στό βιομήχανο καπιταλιστή. Καί

ἐπειδὴ τὸ χρῆμα διατηρεῖται, ἐπειδὴ εἶναι μιά αὐτοδιατηρούμενη ἀξία, μπορεῖ ὁ βιομήχανος καπιταλιστὴς νὰ τὸ ἐπιστρέψει σέ ὅποιαδήποτε συμφωνημένη προθεσμία. Καί ἐπειδὴ δημιουργεῖ κάθε χρόνο ὀρισμένη ὑπεραξία, τόκο, πῶ σωστά, ἐπειδὴ σέ κάθε χρονικό διάστημα αὐξάνει σέ ἀξία, μπορεῖ ὁ βιομήχανος καπιταλιστὴς νὰ πληρώνει ἐπίσης στόν δανειστή αὐτή τήν ὑπεραξία κάθε χρόνο ἢ σέ κάθε ἄλλη συμφωνημένη καθορισμένη προθεσμία. Τό χρῆμα σάν κεφάλαιο ἀποφέρει ἐπίσης κάθε μέρα ὑπεραξία, ὅπως καί ἡ μισθωτή ἐργασία. Ἐνῶ ὁ τόκος εἶναι ἓνα, μέ ἓνα ἰδιαίτερο ὄνομα παγιωμένο μέρος τοῦ κέρδους, ἐμφανίζεται ἐδῶ σάν κάτι τὸ χωρισμένο ἀπό τὸ προτσές παραγωγῆς [πού ὀφείλεται] στό κεφάλαιο σάν τέτιο καί γι' αὐτό μόνο στήν ἀπλή ἰδιοκτησία του, στήν ἰδιοκτησία χρήματος καί ἐμπορεύματος, χωρισμένα ἀπό τίς σχέσεις πού δίνουν στήν ἰδιοκτησία αὐτή τόν χαρακτήρα τῆς καπιταλιστικῆς ἰδιοκτησίας, γιατί βρίσκεται σέ ἀντίθεση πρὸς τήν ἐργασία. [Ὁ τόκος ἐμφανίζεται] μόνο σάν κάτι πού χαρακτηρίζει τήν ἰδιοκτησία μόνο τοῦ κεφαλαίου καί γι' αὐτό τὸ ἴδιο τὸ κεφάλαιο σάν ἰδιόμορφη δημιουργία τῆς ὑπεραξίας, ἐνῶ τὸ βιομηχανικό κέρδος ἀντίθετα ἐμφανίζεται ἐδῶ σάν ἀπλή προσθήκη [στόν τόκο]*, τήν ὁποία ἀποκτᾶ μέ τήν παραγωγική χρησιμοποίηση τοῦ κεφαλαίου πού ἔχει δανειστεῖ ὁ βιομήχανος, δηλαδή ἐκμεταλλευόμενος τοὺς ἐργάτες μέ τή βοήθεια τοῦ κεφαλαίου πού ἔχει πάρει δανεικό (ἢ, ὅπως μπορεῖ ἐπίσης νὰ ἐκφραστεῖ, μέ τήν ἐργασία του σάν καπιταλιστὴς, μέ τή λειτουργία του σάν καπιταλιστὴς, ἡ ὁποία ἐξισώνεται ἐδῶ μέ τήν ἐργασία, κάτι παραπάνω, ταυτίζεται μέ τή μισθωτή ἐργασία, ἐπειδὴ ὁ βιομήχανος καπιταλιστὴς πού λειτουργεῖ στό [896] προτσές παραγωγῆς ἐμφανίζεται πράγματι σάν δρῶν παράγοντας τῆς παραγωγῆς, σάν ἐργάτης, ἔναντι τοῦ τεμπέλη, ἀργόσχολου δανειστή τοῦ χρήματος, πού ἀσχεῖ τή λειτουργία τῆς ἰδιοκτησίας, χωρισμένη καί ἔξω ἀπό τὸ προτσές παραγωγῆς).

Ἔτσι ὁ τόκος καί ὄχι τὸ κέρδος ἐμφανίζεται σάν δημιουργία ἀξίας ἀπό τὸ κεφάλαιο, πού ἀπορρέει ἀπό τὸ κεφάλαιο σάν τέτιο καί ἐπομένως ἀπό τήν ἀπλή ἰδιοκτησία τοῦ κεφαλαίου. Γι' αὐτό ὁ τόκος ἐμφανίζεται σάν τὸ εἰσόδημα, ἡ παραγωγή τοῦ ὁποίου προσιδιάζει στό κεφάλαιο. Γι' αὐτό μέ τή μορφή αὐτή τόν ἀντιλαμβάνονται καί οἱ ἀγοραῖοι οἰκονομολόγοι. Στή μορφή αὐτή ἔχει σβῆσει κάθε μεσολάβηση καί ἔχει ὀλοκληρωθεῖ ἡ φетиχιστική μορφή τοῦ κεφαλαίου, καθὼς καί ἡ ἀντίληψη γιὰ τὸ κεφάλαιο-φetiχ. Ἡ μορφή αὐτή δημιουργεῖται κατ' ἀνάγκη μέ τὸ ὅτι ἡ νομική ἰδιοκτησία τοῦ κεφαλαίου χωρίζεται ἀπό τήν οἰκονομική του ἰδιοκτησία, καί ἡ ἰδιοποίηση ἑνός μέρους τοῦ κέρ-

* Οἱ λέξεις στὶς ἀγκύλες ὑπάρχουν στή ρωσική μετάφραση. — Σχημ μετ

δους μέ τήν ὀνομασία τόκος περιέρχεται σ' ἓνα ὀλότελα χωρισμένο ἀπό τό προτσές παραγωγῆς κεφάλαιο αὐτό καθεαυτό ἤ στόν ἰδιοκτήτη τοῦ κεφαλαίου.

Γιά τόν ἀγοραῖο οἰκονομολόγο, πού θέλει νά παρουσιάσει τό κεφάλαιο σάν αὐτοτελή πηγῆ τῆς ἀξίας, τῆς δημιουργίας τῆς ἀξίας, ἡ μορφή αὐτή εἶναι φυσικά ἓνα εὔρημα, μιά μορφή στήν ὁποία εἶναι πιά ἀγνώριστη ἡ πηγῆ τοῦ κέρδους καί ἀποκτάει μιά αὐτοτελή ὑπαρξη τό ἀποτέλεσμα τοῦ καπιταλιστικοῦ προτσές — χωρισμένο ἀπό τό ἴδιο τό προτσές. Στό $X-E-X'$ περιέχεται ἀκόμα μεσολάβηση. Στό $X-X'$ ἔχουμε τήν χωρίς νόημα μορφή τοῦ κεφαλαίου, τή στρέβλωση καί τήν ὑλοποίηση στόν ἀνώτατο βαθμό τῆς σχέσης παραγωγῆς.

Στό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους ἀνταποκρίνεται φυσικά ἓνα γενικό ποσοστό τοῦ τόκου ἢ ἓνα γενικό ἐπιτόκιο. Ἐδῶ δέν ἔχουμε σκοπό νά τό ἀναπτύξουμε αὐτό παραπέρα, ἐπειδή ἡ ἀνάλυση τοῦ τοκοφόρου κεφαλαίου δέν ἀνήκει σ' αὐτό τό γενικό μέρος, ἀλλά στό μέρος γιά τήν Πίστη¹¹²⁰¹ Σημασία ἔχει ἀντίθετα, γιά τήν πλήρη ἀποσαφήνιση αὐτῆς τῆς μορφῆς ἐμφάνισης τοῦ κεφαλαίου, ἡ παρατήρηση, ὅτι τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους ἐμφανίζεται ἀσύγκριτα λιγότερο σάν ἓνα χειροπιαστό, σταθερό γεγονός, ἀπ' ὅ,τι τό ποσοστό τοῦ τόκου ἢ τό ἐπιτόκιο. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι τό ἐπιτόκιο διαρκῶς κυμαίνεται. Σήμερα (στήν χρηματαγορά γιά τόν βιομήχανο καπιταλιστή, καί γι' αὐτόν ἀκριβῶς μιλοῦμε) εἶναι 2, αὔριο 3, μεθαύριο 5%. Εἶναι ὅμως 2, 3, 5% γιά ὅλους πού παίρνουν δάνειο. Αὐτή εἶναι ἡ γενική σχέση ὁποιοῦδήποτε χρηματικοῦ ποσοῦ τῶν 100 λιρῶν, νά ἀποφέρει 2, 3, 5%, ἐνῶ τό ἴδιο ποσό ἀξίας στήν πραγματική λειτουργία του σάν κεφαλαίου ἀποφέρει στίς διάφορες σφαῖρες παραγωγῆς πολύ διαφορετικά πραγματικά κέρδη, ἀπό τήν ἀπόκλιση τῶν ὁποίων ἀπό τό ἰδανικό μέσο ἐπίπεδο ἀποκατασταίνεται διαρκῶς μόνο μέ ἓνα προτσές, μέ μιά ἀντίδραση τό ἐπίπεδο, καί αὐτό πετυχαίνεται πάντα σέ μακρόχρονες ἐποχές κυκλοφορίας τοῦ κεφαλαίου. Κατά τή διάρκεια μερικῶν χρόνων τό ποσοστό τοῦ κέρδους εἶναι ὑψηλότερο σέ ὀρισμένες σφαῖρες, ἐνῶ εἶναι χαμηλότερο στά ἐπόμενα χρόνια. Ἄν συνοψιστοῦν ὅλα αὐτά τά χρόνια ἢ μιά ὀλόκληρη σειρά τέτιων ἐξελίξεων, θά βγεῖ κατά μέσο ὄρο τό μέσο κέρδος. Ἐτσι ὅμως δέν ἐμφανίζεται ποτέ σάν κάτι τό ἄμεσα δοσμένο, ἀλλά μόνο σάν τό μέσο ἀποτέλεσμα διακυμάνσεων πού ἀντιφάσκουν. Διαφορετικά ἔχει τό ζήτημα μέ τό ἐπιτόκιο. Στή γενικότητά του εἶναι ἓνα καθημερινά παγιωμένο, ἓνα γεγονός πού χρησιμεύει μάλιστα στόν βιομήχανο καπιταλιστή σάν προυπόθεση ἢ σάν δείχτης (item) τοῦ ὑπολογισμοῦ στίς ἐπιχειρήσεις του. Τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους ὑπάρχει πράγματι

μόνο σάν ιδανικός μέσος αριθμός εφόσον χρησιμεύει για τόν υπολογισμό τῶν πραγματικῶν κερδῶν. Ὑπάρχει μόνο σάν μέσος αριθμός, σάν ἀφαίρεση, εφόσον παγιώνεται σάν κάτι τό καθαυτό ἔτοιμο, καθορισμένο, δοσμένο. Στήν πραγματικότητα ὅμως ὑπάρχει μόνο μέ τή μορφή μιᾶς τάσης πού καθορίζει τήν κίνηση τῆς ἐξίσωσης τῶν πραγματικά διαφορετικῶν ποσοστῶν τοῦ κέρδους, εἴτε τῶν ξεχωριστῶν κεφαλαίων στήν ἴδια σφαίρα ἢ τῶν διάφορων κεφαλαίων στίς διάφορες σφαῖρες παραγωγῆς.

[897] Αὐτό πού ζητᾶ ὁ δανειστής ἀπό τόν καπιταλιστή, υπολογίζεται μέ βάση τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους (τοῦ μέσου), ὄχι μέ βάση τήν ἀτομική του ἀπόκλιση ἀπ' αὐτό. Τό μέσο γίνεται ἐδῶ προϋπόθεση. Τό ἴδιο τό ἐπιτόκιο ποικίλλει, ἀλλά γιά ὅλους ἐκεῖνους πού δανεῖζονται.

Ἕνα καθορισμένο, ἴσο ἐπιτόκιο ὑπάρχει ἀντίθετα ὄχι μόνο κατά μέσο ὄρο, ἀλλά στήν πραγματικότητα (ἄν καί μέ διακυμάνσεις ἀνάμεσα στό κατώτατο καί στό ἀνώτατο ὄριο, ἀνάλογα μέ τό ἀξιόχρεο ἢ ὄχι τοῦ δανειολήπτη), καί οἱ ἐξαιρέσεις ἐμφανίζονται μάλλον σάν ἐξαιρέσεις, πού αἰτιολογοῦνται ἀπό διάφορα περιστατικά. Τά μετεωρολογικά δελτία δέν σημειώνουν μέ μεγαλύτερη ἀκρίβεια τή στάθμη τοῦ βαρόμετρου, ἀπ' ὅ,τι τά δελτία τοῦ χρηματιστηρίου τή στάθμη τοῦ ἐπιτοκίου, ὄχι γιά τοῦτο ἢ γιά ἐκεῖνο τό κεφάλαιο, ἀλλά γιά τό κεφάλαιο πού βρίσκεται στή χρηματαγορά, δηλαδή γιά τό κεφάλαιο πού μπορεῖ νά δοθεῖ δανεικό.

Δέν εἶναι ἐδῶ ὁ τόπος γιά νά ἐξηγηθεῖ πού ὀφείλεται αὐτή ἡ μεγαλύτερη παγιότητα καί ἰσότητα τοῦ ἐπιτοκίου γιά τό κεφάλαιο πού μπορεῖ νά δοθεῖ δανεικό, ἀντίθετα καί διαφορετικά ἀπό τή λιγότερο χειροπιαστή μορφή τοῦ γενικοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους. Μιά τέτια ἐξήγηση ἀνήκει στό μέρος πού ἀσχολεῖται μέ τήν Πίστη. Ἕνα πράγμα ὅμως εἶναι φανερό: οἱ διακυμάνσεις τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους — ἀφήνουμε ὀλότελα κατά μέρος τά ἰδιαίτερα πλεονεκτήματα πού ἀπολαβαίνουν ὀρισμένοι καπιταλιστές στά πλαίσια τῆς ἴδιας σφαίρας παραγωγῆς — στά πλαίσια τῆς κάθε σφαίρας ἐξαρτῶνται ἀπό τήν ἐκάστοτε στάθμη τῶν ἀγοραίων τιμῶν καί ἀπό τίς διακυμάνσεις τους γύρω ἀπό τίς τιμές κόστους. Ἡ διαφορά τῶν ποσοστῶν τοῦ κέρδους στίς διάφορες σφαῖρες μποροῦν νά διαπιστωθοῦν μονάχα μέ τή σύγκριση τῶν ἀγοραίων τιμῶν στίς διάφορες σφαῖρες, δηλαδή τῶν διάφορων ἐμπορευμάτων, μέ τίς τιμές κόστους τῶν διάφορων ἐμπορευμάτων. Ἡ πτώση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους σέ μία ξεχωριστή σφαίρα κάτω ἀπό τόν ἰδεώδη μέσο ὄρο, ὅταν παρατείνεται, εἶναι ἀρκετή γιά νά ἀποσυρθεῖ ἀπό τή σφαίρα αὐτή κεφάλαιο ἢ γιά νά ἀποκλειστεῖ ἡ μέση εἰσροή νέου κεφα-

λαίου σ' αὐτήν. Γιατί αὐτό πού ἐξισώνει τήν κατανομή τοῦ κεφαλαίου στίς διάφορες σφαῖρες παραγωγῆς δέν εἶναι τόσο ἡ ἀναδιανομή τοῦ ἤδη ἐπενδυμένου σ' αὐτές κεφαλαίου, ὅσο ἡ εἰσροή νέου πρόσθετου κεφαλαίου. Ἀντίθετα, ἡ ὑπαρξη πρόσθετου κέρδους στίς διάφορες σφαῖρες μπορεί νά διαπιστωθεῖ [ἐπίσης]* ὅταν γίνει σύγκριση τῶν ἀγοραίων τιμῶν μέ τίς τιμές κόστους. Ἀπό τή στιγμή πού μέ τόν ἕνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο ἐκδηλώνεται ἡ διαφορά [ἀρχίζει] ἡ ἐκροή τῶν κεφαλαίων ἀπό διάφορες σφαῖρες παραγωγῆς καί ἡ εἰσροή τους σέ ἄλλες. Ἐκτός ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ πράξη αὐτή τῆς ἐξίσωσης ἀπαιτεῖ χρόνο, τό ἴδιο τό μέσο κέρδος ἐμφανίζεται σέ κάθε ιδιαίτερη σφαῖρα μέ τόν μέσο ὄρο τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους, πού πραγματοποιεῖται λ.χ. κατά τή διάρκεια ἑνός κύκλου 7 ἐτῶν κλπ., ἀνάλογα μέ τή φύση τοῦ κεφαλαίου. Ἔτσι οἱ ἀπλές διακυμάνσεις κάτω ἢ πάνω, ὅταν δέν ξεπερνοῦν τό μέσο μέτρο, δέν παίρνουν μιάν ἐξαιρετική μορφή, δέν εἶναι ἀρκετές γιά νά προκαλέσουν μετακίνηση κεφαλαίου, στήν ὁποία προστίθενται ἀκόμα οἱ δυσκολίες πού ἀντιτάσσει στή μετακίνηση τό πάγιο κεφάλαιο. Οἱ σύντομες συγκυρίες μποροῦν νά ἐπιδράσουν μόνο σέ περιορισμένη ἔκταση καί μάλιστα περισσότερο στήν προσέλκυση ἢ στήν ἀπώθηση κεφαλαίων, παρά στήν ἀναδιανομή τοῦ ἐπενδυμένου ἤδη στίς διάφορες σφαῖρες κεφαλαίου.

Βλέπουμε ὅτι ὅλο αὐτό συνολικά εἶναι μιά πολύ περίπλοκη κίνηση, στήν ὁποία παίρνονται ὑπόψη τόσο οἱ ἀγοραῖες τιμές στήν κάθε ιδιαίτερη σφαῖρα, οἱ συγκριτικές τιμές κόστους τῶν διαφόρων ἐμπορευμάτων, τό ἐπίπεδο τῆς ζήτησης καί τῆς προσφορᾶς στά πλαίσια τῆς ἴδιας σφαῖρας, ὅσο καί ὁ συναγωνισμός ἀνάμεσα στούς καπιταλιστές τῶν διαφόρων σφαιρῶν καί, ἐκτός ἀπ' αὐτό, ἡ ταχύτερη ἢ βραδύτερη ἐξίσωση ἐξαρτιέται ἀπό τήν ιδιαίτερη ὀργανική σύνθεση τῶν κεφαλαίων (λ.χ. περισσότερο πάγιο ἢ κυκλοφοροῦν κεφάλαιο) καί ἀπό τήν ιδιαίτερη φύση τῶν ἐμπορευμάτων τους, ἀνάλογα μέ τό ἂν ἡ φύση τους σάν ἀξίες χρήσης ἐπιτρέπει τήν εὐκολότερη ἀπόσυρσή τους ἀπό τήν ἀγορά, ἀπό τήν ἐλάττωση ἢ τήν αὔξηση τῆς προσφορᾶς τους, σέ ἀντιστοιχία μέ τό ἐπίπεδο τῶν ἀγοραίων τιμῶν.

Ἀντίθετα, στό χρηματικό κεφάλαιο — στή χρηματαγορά — ἀντιπαρατίθενται μονάχα δύο εἰδῶν ἀγοραστές καί πωλητές, ζήτησης καί προσφορᾶς. Ἀπό τή μιά μεριά, ἡ τάξη τῶν καπιταλιστῶν πού δανεῖζεται, καί ἀπό τήν ἄλλη μεριά ἡ τάξη τῶν καπιταλιστῶν πού δανεῖζει. Τό ἐμπόρευμα ἔχει τήν ἴδια μορφή: τή μορφή τοῦ χρήματος. Ἐδῶ εἶναι

* Ἡ λέξη στίς ἀγκύλες ὑπάρχει στή ρωσική μετάφραση. — Σημ. μετ.

σθησμένες ὅλες οἱ ἰδιαίτερες μορφές πού παίρνει τό κεφάλαιο, ἀνάλο-
γα μέ τίς ἰδιαίτερες σφαῖρες παραγωγῆς ἢ κυκλοφορίας, στίς ὁποῖες
εἶναι τοποθετημένο. Ἰπάρχει ἐδῶ στήν χωρίς διάκριση, μέ τόν ἑαυτό
του ὁμοια μορφή τῆς αὐτοτελοῦς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας, τοῦ χρήματος.
Ἐδῶ σταματάει ὁ συναγωνισμός ἀνάμεσα στίς διάφορες σφαῖρες: ἐδῶ
ἔχουν ὅλοι ἀνακατευτεῖ σάν δανειολῆπτες, καί τό κεφάλαιο στέκει
ἐπίσης ἀπέναντι σέ ὅλους μέ τή μορφή μέ τήν ὁποία εἶναι ἀκόμα ἀδιά-
φορο σχετικά μέ τίς μορφές τῆς χρησιμοποίησῆς του. Αὐτό πού κάνει
τό παραγωγικό κεφάλαιο [898] νά ἐμφανίζεται μόνο στήν κίνηση καί
στό συναγωνισμό ἀνάμεσα στίς διάφορες σφαῖρες, σάν κοινό κεφάλαιο
ὅλης τῆς τάξης τῶν καπιταλιστῶν, ἐκδηλώνεται πράγματι μ' ὅλη του τή
δύναμη στή ζήτηση κεφαλαίου. Ἐξάλλου τό χρηματικό κεφάλαιο (τό
κεφάλαιο στή χρηματαγορά) κατέχει πράγματι τή μορφή, μέ τήν
ὁποία σάν κοινό γιά ὅλους στοιχεῖο, ἀδιάφορο γιά τήν ἰδιαίτερη χρησι-
μοποίησή του, κατανέμεται ἀνάμεσα στίς διάφορες σφαῖρες, ἀνάμεσα
στήν τάξη τῶν καπιταλιστῶν, ἀνάλογα μέ τίς ἀνάγκες τῆς παραγω-
γῆς τῆς κάθε ξεχωριστῆς σφαίρας. Ἐδῶ προστίθεται ἀκόμα τό γεγο-
νός ὅτι μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς μεγάλης βιομηχανίας τό χρηματικό κε-
φάλαιο, ἐφόσον παρουσιάζεται στήν ἀγορά, ὀλοένα καί περισσότερο
δέν ἀντιπροσωπεύεται ἀπό τόν ἀπομονωμένο καπιταλιστή, τόν ἰδιο-
κτήτη, τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ κλάσματος τοῦ κεφαλαίου πού βρίσκεται
στήν ἀγορά, ἀλλά συγκεντρώνεται, ὀργανώνεται ἀπό τούς τραπεζίτες
καί ὑποτάσσεται στόν ἔλεγχό τους ἐντελῶς διαφορετικά ἀπό τήν πραγ-
ματική παραγωγή. Ἔτσι ὥστε, ὅσον ἀφορᾷ τή μορφή τῆς ζήτησης,
ἀντιπαρατάσσεται στό χρηματικό κεφάλαιο ἡ δύναμη μιᾶς τάξης.
Ἄσον ἀφορᾷ ὅμως τήν προσφορά, παρουσιάζεται en masse συγκεντρω-
μένο σέ λίγες δεξαμενές σάν κεφάλαιο πού μπορεῖ νά δοθεῖ δανεικό, τό
κεφάλαιο ὅλης τῆς κοινωνίας πού μπορεῖ νά δοθεῖ δανεικό.

Αὐτοί εἶναι μερικοί ἀπό τούς λόγους, γιατί τό γενικό ποσοστό τοῦ
κέρδους ἐμφανίζεται σάν μιά θαμπή νεφελώδης εἰκόνα δίπλα στό πά-
γιο ἐπιτόκιο, πού κυμαίνεται βέβαια ὡς πρός τό μέγεθός του, πράγμα
ὅμως πού δέν ἐμποδίζει καθόλου νά κυμαίνεται ἐξίσου γιά ὅλους ὅσους
δανεῖζονται καί γι' αὐτό ἀντιπαρατάσσεται σ' αὐτούς πάντα σάν κάτι
τό πάγιο, τό ὁσμένο, ὅπως ἡ ἀλλαγῆ τῆς ἀξίας τοῦ χρήματος δέν τό
ἐμποδίζει νά ἔχει τήν ἴδια ἀξία γιά ὅλα τά ἐμπορεύματα. Ὅπως οἱ
ἀγοραῖες τιμές κυμαίνονται κάθε μέρα, πράγμα πού δέν τίς ἐμποδίζει
νά σημειώνονται κάθε μέρα, ἔτσι καί τό ἐπιτόκιο πού σημειώνεται ἐξί-
σου κάθε μέρα σάν τιμή τοῦ χρήματος. Αὐτό γίνεται γιατί τό ἴδιο τό
κεφάλαιο προσφέρεται ἐδῶ σάν ἰδιαίτερο ἐμπόρευμα — σάν χρῆμα —,

γι' αὐτό ἡ παγίωση τῆς τιμῆς του εἶναι παγίωση τῆς ἀγοραίας τιμῆς, ὅπως εἶναι γιά ὅλα τὰ ἄλλα ἐμπορεύματα. Γι' αὐτό τό ποσοστό τοῦ τόκου παρουσιάζεται πάντα σάν γενικό ποσοστό τοῦ τόκου, σάν τόσο γιά τόσο χρῆμα, ἐνώ τό ποσοστό τοῦ κέρδους μπορεῖ μέ ἴσες τίς ἀγοραίες τιμές τῶν ἐμπορευμάτων νά εἶναι διαφορετικό στά πλαίσια τῆς ἴδιας σφαίρας (ἀνάλογα μέ τούς ὅρους, κάτω ἀπό τούς ὁποίους τὰ ξεχωριστά κεφάλαια παράγουν τό ἴδιο ἐμπόρευμα. Αὐτό, γιατί τό ἰδιαίτερο ποσοστό τοῦ κέρδους δέν ἐξαρτιέται ἀπό τήν ἀγοραία τιμή τοῦ ἐμπορεύματος, ἀλλά ἀπό τή διαφορά ἀνάμεσα στήν ἀγοραία τιμή καί στήν τιμή κόστους) καί στά πλαίσια τῶν διαφορῶν σφαιρῶν ἐξισώνονται μέ διαρκεῖς διακυμάνσεις στό προτσές. Μέ δύο λόγια: Μόνο στό χρηματικό κεφάλαιο, στό χρηματικό κεφάλαιο πού μπορεῖ νά δοθεῖ δανεικό, ἔχει γίνει τό κεφάλαιο ἐμπόρευμα, ἡ αὐτοαξιοποιούμενη ιδιότητα τοῦ ὁποίου ἔχει μιά πάγια τιμή πού σημειώνεται στόν κάθε φορά τόκο.

Γι' αὐτό σάν τοκοφόρο κεφάλαιο, καί μάλιστα στήν ἄμεση μορφή του σάν τοκοφόρο χρηματικό κεφάλαιο (οἱ ἄλλες μορφές τοῦ τοκοφόρου κεφαλαίου, πού δέν μᾶς ἐνδιαφέρουν ἐδῶ, εἶναι μέ τή σειρά τους παράγωγες αὐτῆς τῆς μορφῆς καί τήν προϋποθέτουν), ἔχει ἀποκτήσει τό κεφάλαιο τήν καθαρῆ του φετιχιστική μορφή. Πρῶτα, μέ τή συνεχή ὕπαρξή του σάν χρῆμα, μιά μορφή στήν ὁποία ἔχει σθηστεῖ κάθε καθορισμός του καί εἶναι ἄδηλα τὰ πραγματικά του στοιχεῖα, καί στήν ὁποία ὑπάρχει σάν ἀπλή ὕπαρξη τῆς αὐτοτελοῦς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας, σάν ἀξία πού ἀπόκτησε αὐτοτέλεια. Στό πραγματικό προτσές τοῦ κεφαλαίου ἡ χρηματική μορφή εἶναι παροδική. Στή χρηματαγορά ὑπάρχει πάντα μ' αὐτήν τή μορφή. Δεύτερο, ἡ παραγμένη ἀπ' αὐτό τό κεφάλαιο ὑπεραξία, πάλι μέ τή μορφή τοῦ χρήματος, φαίνεται νά ἀνήκει σ' αὐτό σάν τέτιο, ἐπομένως στόν ἀπλό ἰδιοκτήτη τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου, τοῦ κεφαλαίου χωρισμένου ἀπό τό προτσές του. Τό X-E-X' γίνεται ἐδῶ X-X' καί μάλιστα ἐμφανίζεται, ὅπως ἡ μορφή του ἐδῶ εἶναι ἡ χωρίς διάκριση χρηματική μορφή — τό χρῆμα εἶναι δά ἀκριβῶς ἐκείνη ἡ μορφή, στήν ὁποία ἔχει σθήσει ἡ διαφορά τῶν ἐμπορευμάτων σάν ἀξιών χρήσης, ἐπομένως καί ἡ διαφορά ἀνάμεσα στά παραγωγικά κεφάλαια, πού ἀποτελοῦνται ἀπό τούς ὅρους ὕπαρξης αὐτῶν τῶν ἐμπορευμάτων, ἡ ἰδιαίτερη μορφή τῶν ἰδίων τῶν παραγωγικῶν κεφαλαίων — ἔτσι καί ἡ ὑπεραξία πού γενικά παράγει τό χρηματικό κεφάλαιο, τό πρόσθετο χρῆμα στό ὁποῖο μετατρέπεται ἢ ἀπό τό ὁποῖο ἀποτελεῖται, ἐμφανίζεται μέ τή μορφή ἐνός καθορισμένου ποσοστοῦ πού μετρίεται μέ τή μάζα τοῦ ἴδιου χρηματικοῦ ποσοῦ. Μέ 5% τόκο οἱ 100

λίρες σάν κεφάλαιο εἶναι ἴσες μέ 105 λ. Ἔτσι ἔχουμε τήν καθαρὰ χειροπιαστή μορφή τῆς αὐτοαξιοποιούμενης ἀξίας ἢ τοῦ χρήματος πού δημιουργεῖ χρήμα καί μαζί του τήν καθαρή χωρίς νόημα μορφή. Τήν ἀκατανόητη καί φενακισμένη μορφή. Κατά τήν ἀνάλυση τοῦ κεφαλαίου ξεκινήσαμε ἀπό τό X-E-X', ἀποτέλεσμα μόνο τοῦ ὁποίου εἶναι τό X-X' ¹¹²¹. Τώρα ἔχουμε τό X-X' σάν ὑποκείμενο. Ὅπως ἡ αὔξηση εἶναι ιδιότητα τοῦ δέντρου, ἔτσι ἡ γέννηση (τόκος)* χρήματος εἶναι ιδιότητα τοῦ κεφαλαίου σ' αὐτή τήν καθαρή μορφή του σάν χρήματος. Τήν ἀκατανόητη μορφή, πού βρίσκουμε στήν ἐπιφάνεια καί πού γιά τό λόγο αὐτό ξεκινήσαμε κατά τήν ἀνάλυση, τήν βρίσκουμε πάλι σάν τό ἀποτέλεσμα τοῦ προτσές, στό ὁποῖο ἡ μορφή τοῦ κεφαλαίου γίνεται σιγά-σιγά ὀλοένα καί περισσότερο πιά ἀποξενωμένη καί πιά ἄσχετη μέ τήν ἐσωτερική του οὐσία.

[899] Τό χρήμα, σάν ἡ μεταβλητή μορφή τοῦ ἐμπορεύματος, ἦταν αὐτό, ἀπό τό ὁποῖο ξεκινήσαμε. Τό χρήμα σάν ἡ μεταβλημένη μορφή τοῦ κεφαλαίου εἶναι αὐτό στό ὁποῖο φτάνουμε, ἀκριβῶς ὅπως βρήκαμε τό ἐμπόρευμα σάν προϋπόθεση καί σάν ἀποτέλεσμα τοῦ προτσές παραγωγῆς τοῦ κεφαλαίου.

Σ' αὐτή τήν πιά παράξενη καί ταυτόχρονα στή λαϊκή ἀντίληψη πλησιέστερη μορφή του, τό κεφάλαιο εἶναι τόσο ἡ «βασική μορφή» τῶν ἀγοραίων οἰκονομολόγων, ὅσο καί τό πιά βολικό σημεῖο ἐπίθεσης μιᾶς ἐπιπόλαιης κριτικῆς. Ἡ πρώτη, γιατί ἐδῶ προβάλλει λιγότερο ἡ ἐσωτερική συνάρτηση καί τό κεφάλαιο ἐμφανίζεται μέ μιά μορφή, στήν ὁποία φαίνεται σάν αὐτοτελής πηγὴ ἀξίας. Ἐνμέρει, ἐπειδὴ στή μορφή αὐτή ἀποκρύπτεται καί σθῆνεται ὀλοκληρωτικά ὁ ἀντιφατικός του χαρακτήρας, δέν φαίνεται ἡ ἀντίθεσή του πρὸς τήν ἐργασία. Ἀπὸ τήν ἄλλη μεριά, μέ τή μορφή αὐτή τό κεφάλαιο γίνεται ἀντικείμενο ἐπίθεσης, ἐπειδὴ πρόκειται γιά τή μορφή, μέ τήν ὁποία ἐμφανίζεται πιά παράλογο καί προσφέρει τό εὐκολότερο σημεῖο ἐπίθεσης γιά τούς ἀγοραίους οἰκονομολόγους.

Ἡ πολεμική τῶν ἀστῶν οἰκονομολόγων τοῦ 17ου αἰῶνα (Τσαίλντ, Κάλπεπερ κλπ.) ἐνάντια στὸν τόκο σάν αὐτοτελή μορφή τῆς ὑπεραξίας εἶναι μόνο ἡ πάλη τῆς ἀνερχόμενης βιομηχανικῆς ἀστικῆς τάξης ἐνάντια στοὺς παλιὰς μόδας τοκογλύφους, τούς μονοπωλητές τὸν καιρὸ ἐκεῖνο τοῦ χρηματικοῦ πλούτου. Τό τοκοφόρο κεφάλαιο βρίσκεται ἐδῶ ἀκόμα στήν προκατακλυσμιαία μορφή τοῦ κεφαλαίου πού πρέπει πρῶτα νά ὑποταχθεῖ στό βιομηχανικό κεφάλαιο καί νά πάρει τήν ἐξαρτημένη

* Ἡ λέξη: τόκος, εἶναι γραμμένη ἀπὸ τὸν Μάρξ στά ἑλληνικά. — Σημ. μετ.

ἀπ' αὐτό θέση του, πού ὀφείλει νά πάρει θεωρητικά καί πρακτικά πάνω στή βάση τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς. Ἡ ἀστική τάξη δέν δίσταζε νά χρησιμοποιήσῃ ἐδῶ καί ἄλλοῦ τή βοήθεια τοῦ κράτους, ὅταν ἐπρόκειτο νά προσαρμόσῃ τίς ὑπάρχουσες, τίς παραδοσιακές σχέσεις παραγωγῆς στίς δικές της ἀνάγκες.

Εἶναι φανερό ὅτι ἓνα ἄλλο μοῖρασμα τοῦ κέρδους ἀνάμεσα στά διάφορα εἶδη τῶν καπιταλιστῶν, δηλαδή ἡ αὔξηση τοῦ βιομηχανικοῦ κέρδους μέ τή μείωση τοῦ ἐπιτοκίου καί ἀντίστροφα, δέν μπορεῖ μέ κανένα τρόπο νά θίξῃ τήν οὐσία τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς. Ὁ σοσιαλισμός λοιπόν, πού στρέφεται ἐνάντια στό τοκοφόρο κεφάλαιο σάν τήν «βασική μορφή» τοῦ κεφαλαίου, δέν εἶναι μόνο πέρα γιά πέρα αἰχμάλωτος τοῦ ἀστικοῦ ὀρίζοντα. Ἐφόσον ἡ πολεμική του δέν εἶναι μιά ὀφειλόμενη στή σκοτεινή τάση ἐνάντια στό ἴδιο τό κεφάλαιο παρανοημένη ἐπίθεση καί κριτική — πού ὅμως τό ταυτίζει μέ μιά παράγωγη μορφή του — δέν εἶναι παρά μόνο μιά σοσιαλιστικά μετεμφισμένη τάση ἀνάπτυξης τῆς ἀστικῆς Πίστης (Credit), ἐκφράζει ἔτσι μόνο τήν ὑποανάπτυξη τῶν σχέσεων στή χώρα, στήν ὁποία μιά τέτια πολεμική συμπεριφέρεται σοσιαλιστικά, ἡ ἴδια δέν εἶναι παρά μόνο ἓνα θεωρητικό σύμπτωμα τῆς καπιταλιστικῆς ἀνάπτυξης, παρ' ὅλον ὅτι αὐτή ἡ ἀστική ἐπιδίωξη μπορεῖ νά πάρει πολύ ἀνατριχιαστικές μορφές, ὅπως λ.χ. τή μορφή τοῦ «Crédit gratuit» ^[122] Λογουχάρη, ὁ Σαίν - Σιμονισμός μέ τήν ἐξύμνηση ἀπό μέρους του τῶν τραπεζῶν. (Crédit mobilier ^[123] πού ἐμφανίστηκε ἀργότερα.)

[2. Τοκοφόρο κεφάλαιο καί ἐμπορικό κεφάλαιο
στή σχέση τους μέ τό βιομηχανικό κεφάλαιο.
Παλαιότερες μορφές. Παράγωγες μορφές^[119]]

Μιά καί ἡ ἐμπορική καί τοκοφόρα μορφή τοῦ κεφαλαίου εἶναι παλαιότερες ἀπό ἐκείνη τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς, τό βιομηχανικό κεφάλαιο, τό ὁποῖο εἶναι ἡ βασική μορφή τῶν καπιταλιστικῶν σχέσεων πού κυριαρχοῦν στήν ἀστική κοινωνία — ἔτσι πού ὅλες οἱ ἄλλες μορφές ἐμφανίζονται μόνο σάν παράγωγες ἢ δευτερεύουσες —, παράγωγες, ὅπως αὐτό γίνεται γιά τό τοκοφόρο κεφάλαιο· δευτερεύουσες, δηλαδή σάν κεφάλαιο σέ μιά ἰδιαίτερη λειτουργία (πού ἀνήκει στό προτσές κυκλοφορίας του), ὅπως αὐτό γίνεται μέ τό ἐμπορικό κεφάλαιο. Γι' αὐτό, τό βιομηχανικό κεφάλαιο στό προτσές τῆς γέννησῆς του πρέπει πρῶτα νά ὑποτάξῃ τίς μορφές αὐτές καί νά τίς μετατρέψῃ σέ

παράγωγες ἢ ἰδιαίτερες λειτουργίες τοῦ ἑαυτοῦ του. Αὐτές τίς παλαιότερες μορφές τίς βρίσκει τό βιομηχανικό κεφάλαιο τήν ἐποχή τοῦ σχηματισμοῦ καί τῆς γέννησής του. Τίς βρίσκει σάν προϋποθέσεις, ὄχι ὅμως σάν προϋποθέσεις πού τίς θέτει τό ἴδιο, ὄχι σάν μορφές τοῦ δικοῦ του ζωτικῆς προτσές. Ἀκριβῶς ὅπως βρίσκει ἀπό τήν ἀρχή τό ἐμπόρευμα, ὄχι ὅμως σάν δικό του προϊόν, καί ὅπως βρίσκει τή χρηματική κυκλοφορία, ὄχι ὅμως σάν στοιχεῖο τῆς δικῆς του ἀναπαραγωγῆς. Ὅταν ἡ καπιταλιστική παραγωγή ἔχει ἀναπτυχθεῖ σ' ὅλο τό εὖρος τῶν μορφῶν της καί σάν κυρίαρχος τρόπος παραγωγῆς, τότε τό τοκοφόρο κεφάλαιο κυριαρχεῖται ἀπό τό βιομηχανικό κεφάλαιο, τό δέ ἐμπορικό κεφάλαιο εἶναι μόνο μιά μορφή τοῦ ἴδιου τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου, μορφή παράγωγη τοῦ προτσές κυκλοφορίας. Καί τά δύο ὅμως, καί τό τοκοφόρο καί τό ἐμπορικό κεφάλαιο, πρέπει [900] νά παύσουν νά ὑπάρχουν σάν αὐτοτελεῖς μορφές καί νά ὑποταχθοῦν στό βιομηχανικό κεφάλαιο. Ἀπέναντι τοῦ τοκοφόρου κεφαλαίου χρησιμοποιεῖται βία (ἀπό μέρους τοῦ κράτους), μέ τή βίαιη μείωση τοῦ ἐπιτοκίου, ἔτσι πού νά μή μπορεῖ ἄλλο νά ὑπαγορεύει τούς ὄρους του στό βιομηχανικό κεφάλαιο. Αὐτή ὅμως εἶναι μιά μορφή πού ἀνήκει στή μή ἀνεπτυγμένη βαθμίδα τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς. Ὁ πραγματικός τρόπος τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου γιά νά ὑποτάξει τό τοκοφόρο κεφάλαιο εἶναι ἡ δημιουργία μιᾶς χαρακτηριστικῆς γι' αὐτό μορφῆς — τοῦ πιστωτικοῦ συστήματος. Ἡ βίαιη μείωση τοῦ ἐπιτοκίου εἶναι μιά μορφή πού τό ἴδιο τό βιομηχανικό κεφάλαιο τή δανεῖζεται ἀκόμα ἀπό τίς μέθοδες ἑνός προηγούμενου τρόπου παραγωγῆς καί πού τήν ἀπορρίπτει σάν ἀνώφελη καί ἄσκοπη ἀπό τή στιγμή πού θά δυναμώσει καί θά ἔχει κατακτήσει τό πεδίο. Τό πιστωτικό σύστημα εἶναι δική του δημιουργία, εἶναι τό ἴδιο μιά μορφή τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου, πού ἄρχισε μέ τή μανουφакτούρα καί ἔχει διαμορφωθεῖ παραπέρα μέ τή μεγάλη βιομηχανία. Τό πιστωτικό σύστημα εἶναι στήν ἀρχή μιά πολεμική μορφή ἐνάντια στούς παλιᾶς μόδας τοκογλύφους (χρυσόχοι στήν Ἀγγλία, ἑβραῖοι, λομβαρδοί κλπ.). Τά συγγράμματα στά ὁποῖα ἐκτίθενται τά πρῶτα μυστικά του τόν 17ο αἰῶνα εἶναι ὅλα γραμμένα μ' αὐτή τήν πολεμική μορφή.

Τό ἐμπορικό κεφάλαιο ὑποτάσσεται μέ διάφορες μορφές στό βιομηχανικό κεφάλαιο ἢ, πράγμα πού εἶναι τό ἴδιο, γίνεται λειτουργία του, εἶναι τό βιομηχανικό κεφάλαιο σέ μιά ἰδιαίτερη λειτουργία. Ὁ ἔμπορος, ἀντί νά ἀγοράζει τό ἐμπόρευμα, ἀγοράζει μισθωτή ἐργασία, μέ τήν ὁποία παράγει τό ἐμπόρευμα πού τό προορίζει νά πουληθεῖ ἀπό τό ἐμπόριο. Ἐτσι ὅμως τό ἴδιο τό ἐμπορικό κεφάλαιο χάνει τήν πάγια μορφή πού εἶχε ἀπέναντι στήν παραγωγή. Οἱ μεσαιωνικές συντεχνίες

καταπολεμήθηκαν ἔτσι ἀπό τή μανουφακτούρα καί ἡ χειροτεχνία περιορίστηκε σ' ἓναν στενό κύκλο. Στό μεσαίωνα ὁ ἔμπορος (ἐκτός ἀπό τά σποραδικά σημεῖα στά ὁποῖα ἀναπτύσσεται ἡ μανουφακτούρα, στήν Ἰταλία, στήν Ἰσπανία κλπ.) ἦταν ἀπλῶς μεταπράτης τῶν παραγμένων ἐμπορευμάτων — ἀδιάφορα ἂν ἐπρόκειτο γιά ἐμπορεύματα παραγμένα ἀπό τίς συντεχνίες τῶν πόλεων ἢ ἀπό τούς ἀγρότες.

Αὐτή ἡ μετατροπή τοῦ ἐμπόρου σέ βιομήχανο καπιταλιστή εἶναι ταυτόχρονα ἡ μετατροπή τοῦ ἐμπορικοῦ κεφαλαίου σέ μιά ἀπλή μορφή τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὁ παραγωγός γίνεται ἔμπορος. Ἀντί λ.χ. ὁ ὑφαντής νά παίρνει τά ὑλικά του διαδοχικά σέ μικρές μερίδες ἀπό τόν ἔμπορο καί νά ἐργάζεται γι' αὐτόν, ἀγοράζει ὁ ἴδιος τά ὑλικά του ἀνάλογα μέ τό κεφάλαιό του κλπ. Οἱ ὄροι τῆς παραγωγῆς μπαίνουν στό προτσές τῆς παραγωγῆς σάν ἐμπορεύματα πού ἔχουν ἀγοραστεῖ ἀπό τόν ἴδιο. Καί ἀντί νά παράγει γιά τόν ξεχωριστό ἔμπορο ἢ γιά καθορισμένους πελάτες, ὁ ὑφαντής παράγει τώρα γιά τό σύνολο τοῦ ἐμπορικοῦ κόσμου.

Στήν πρώτη μορφή ὁ ἔμπορος ἐξουσιάζει τήν παραγωγή καί τό ἐμπορικό κεφάλαιο, ἐξουσιάζει τήν χειροτεχνική βιομηχανία τῶν πόλεων καί τήν ἀγροτική οἰκιακή βιομηχανία πού τίθενται ἀπ' αὐτό σέ κίνηση. Τά ἐπαγγέλματα εἶναι οἱ ὑποτεταγμένοι σ' αὐτόν. Στή δεύτερη μορφή ἡ παραγωγή μετατρέπεται σέ καπιταλιστική. Ὁ παραγωγός εἶναι ὁ ἴδιος ἔμπορος. Τό ἐμπορικό κεφάλαιο ἀσκεῖ ἀκόμα μονάχα τό προτσές κυκλοφορίας, ἐκπληρώνει μιά καθορισμένη λειτουργία στό προτσές ἀναπαραγωγῆς τοῦ κεφαλαίου. Πρόκειται γιά δύο μορφές. Ὁ ἔμπορος γίνεται σάν ἔμπορος παραγωγός, βιομήχανος. Ὁ βιομήχανος, ὁ παραγωγός γίνεται ἔμπορος.

Στήν ἀρχή τό ἐμπόριο εἶναι ἡ προυπόθεση γιά τή μετατροπή τῆς συντεχνιακῆς, τῆς ἀγροτικῆς - οἰκοτεχνικῆς καί τῆς φεουδαρχικῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς σέ καπιταλιστική. Τό ἐμπόριο ἀναπτύσσει τό προϊόν σέ ἐμπόρευμα, ἐνμέρει, γιατί δημιουργεῖ γι' αὐτό μιάν ἀγορά, ἐνμέρει γιατί δημιουργεῖ νέα ἐμπορικά ἰσοδύναμα, ἐνμέρει γιατί προμηθεύει νέα ὑλικά στήν παραγωγή καί ἐγκαινιάζει ἔτσι νέους τρόπους παραγωγῆς πού ἐξαρχῆς βασίζονται στό ἐμπόριο, τόσο γιά τήν παραγωγή γιά τήν ἀγορά, ὅσο καί σέ στοιχεῖα τῆς παραγωγῆς πού προέρχονται ἀπό τήν παγκόσμια ἀγορά.

Ἀπό τή στιγμή πού ἔχει κατά κάποιον τρόπο δυναμώσει ἡ μανουφακτούρα καί ἀκόμα περισσότερο σάν μεγάλη βιομηχανία, δημιουργεῖ ἡ ἴδια τήν ἀγορά γιά τόν ἑαυτό της, τήν κατακτᾶ, ἀνοίγει γιά τόν ἑαυτό της ἐνμέρει μέ τή βία ἀγορές πού τίς κατακτᾶ ὅμως ἡ ἴδια μέ τά

έμπορεύματά της. Παραπέρα τό έμπόριο είναι πιά μόνο ύπηρετής τής βιομηχανικής παραγωγής, γιά τήν όποία έγινε ζωτικός όρος ή διαρκώς διευρυνόμενη αγορά, έπειδή ή διαρκώς διευρυνόμενη μαζική παραγωγή, πού δέν περιορίζεται από τά ύπάρχοντα όρια του έμπορίου (έφόσον τό έμπόριο έκφράζει μονάχα τήν ύπάρχουσα ζήτηση), αλλά μόνο από τό μέγεθος του ύπάρχοντος κεφαλαίου και από τήν άνεπτυγμένη παραγωγική δύναμη τών έργατών, πλημμυρίζει πάντα τήν ύπάρχουσα αγορά και γι' αυτό εργάζεται διαρκώς γιά τή διεύρυνσή της και γιά τήν απομάκρυνση τών φραγμών της. Έδώ τό έμπόριο σάν ύπηρετής τής βιομηχανικής παραγωγής έκπληρώνει μιά λειτουργία πού έκπορεύεται από τούς όρους τής παραγωγής του.

Μέ τό άποικιακό σύστημα (ταυτόχρονα μέ τό δασμολογικό σύστημα) τό βιομηχανικό κεφάλαιο προσπαθεί στίς πρώτες περιόδους τής ανάπτυξής του νά έξασφαλίσει γιά τόν έαυτό του μιάν αγορά και αγορές. 'Ο βιομήχανος καπιταλιστής έχει μπροστά του τήν παγκόσμια αγορά. Συγκρίνει [901] και γι' αυτό όφείλει νά συγκρίνει διαρκώς τίς δικές του τιμές κόστους όχι μόνο μέ τήν αγοραία τιμή τής χώρας του, αλλά και μέ τήν αγοραία τιμή όλόκληρης τής παγκόσμιας αγοράς. Παράγει διαρκώς, παίρνοντας υπόψη του τίς αγοραίες τιμές τής παγκόσμιας αγοράς. 'Η σύγκριση αυτή γινόταν στήν αρχική περίοδο μόνο από τούς έμπόρους και έξασφάλιζε έτσι τήν κυριαρχία του έμπορικού κεφαλαίου πάνω στό παραγωγικό κεφάλαιο [901].

[902] Έπομένως ό τόκος δέν είναι παρά ένα μέρος του κέρδους (πού από τήν πλευρά του δέν είναι παρά ύπεραξία, απλήρωτη δουλιά), τό όποιο ό βιομήχανος καπιταλιστής πληρώνει στον ιδιοκτήτη εκείνου του ξένου κεφαλαίου, μέ τό όποιο «εργάζεται» αποκλειστικά ή ένμέρει. 'Ο τόκος είναι ένα μέρος του κέρδους — τής ύπεραξίας — τό όποιο παγιώνεται σάν μιά ιδιαίτερη κατηγορία, πού μέ δικό του όνομα αποχωρίζεται από τό συνολικό κέρδος. Ένας αποχωρισμός πού δέν έχει απολύτως καμιά σχέση μέ τήν καταγωγή του, αλλά μόνο μέ τόν τρόπο τής πληρωμής ή τής ιδιοποίησής του. Αντί νά τό ιδιοποιείται ό ίδιος ό βιομήχανος καπιταλιστής — παρ' όλον ότι είναι τό πρόσωπο στά χέρια του όποιου βρίσκεται άμεσα όλη ή ύπεραξία, άδιάφορο πώς θά μοιραστεί άργότερα μέ τίς όνομασίες πρόσοδος, βιομηχανικό κέρδος και τόκος ανάμεσα σ' αυτόν και σέ άλλα πρόσωπα —, τό μέρος αυτό του κέρδους τό αφαιρεί από τό δικό του εισόδημα και τό πληρώνει στον ιδιοκτήτη του κεφαλαίου.

"Αν είναι δοσμένο τό ποσοστό του κέρδους, τότε τό σχετικό ύψος του

ποσοστοῦ τοῦ τόκου ἐξαρτιέται ἀπὸ τὴν ἀναλογία, στὴν ὁποία χωρίζεται τὸ κέρδος σὲ τόκο καὶ σὲ βιομηχανικό κέρδος. Ἄν εἶναι δοσμένη ἡ ἀναλογία αὐτοῦ τοῦ χωρισμοῦ, τότε τὸ ἀπόλυτο ὕψος τοῦ ποσοστοῦ τοῦ τόκου (δηλαδή ἡ σχέση τοῦ τόκου πρὸς τὸ κεφάλαιο) ἐξαρτιέται ἀπὸ τὸ ποσοστό τοῦ κέρδους. Ἐδῶ δὲν θὰ ἐξετάσουμε πῶς καθορίζεται ἡ σχέση αὐτὴ τοῦ μοιράσματος. Αὐτὸ ἀνήκει στὴν ἐξέταση τῆς πραγματικῆς κίνησης τοῦ κεφαλαίου, δηλαδή τῶν κεφαλαίων, ἐνῶ ἐδῶ ἔχουμε νὰ κάνουμε μέ τίς γενικὲς μορφές τοῦ κεφαλαίου.

Ὁ σχηματισμὸς τοῦ τοκοφόρου κεφαλαίου, ὁ ἀποχωρισμὸς του ἀπὸ τὸ βιομηχανικό κεφάλαιο, εἶναι ἀναγκαῖο προϊόν τῆς ἀνάπτυξης τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου, τοῦ ἴδιου τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς. Τὸ χρῆμα (σύνολο ἀξιῶν μετατρέψιμο πάντα στίς συνθήκες παραγωγῆς) ἢ οἱ ὄροι παραγωγῆς στοὺς ὁποίους μπορεῖ νὰ μετατραπεῖ σὲ ὁποιαδήποτε στιγμή καὶ πού ἀποτελεῖ μόνο τὴ μεταβλημένη μορφή τους, χρησιμοποιοῦμενο σάν κεφάλαιο, ἐξουσιάζει μιά καθορισμένη ποσότητα ξένης ἐργασίας, περισσότερῆς ἐργασίας ἀπὸ τὴν ἐργασία πού περιέχεται σ' αὐτὸ τὸ ἴδιο. Στὴν ἀνταλλαγή του μέ ἐργασία τὸ χρῆμα δὲν διατηρεῖ μόνο τὴν ἀξία του, ἀλλὰ τὴν αὐξάνει, παράγει ὑπεραξία. Ἡ ἀξία τοῦ χρήματος ἢ τῶν ἐμπορευμάτων σάν κεφάλαιο δὲν καθορίζεται ἀπὸ τὴν ἀξία πού ἔχουν σάν χρῆμα ἢ σάν ἐμπορεύματα, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ποσότητα τῆς ὑπεραξίας πού «παράγουν» γιὰ τὸν κάτοχό τους. Τὸ προϊόν τοῦ κεφαλαίου εἶναι τὸ κέρδος. Πάνω στὴ βάση τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς πρόκειται μόνο γιὰ διαφορετικὴ χρησιμοποίηση τοῦ χρήματος, ἂν θὰ δαπανηθεῖ σάν χρῆμα ἢ σάν κεφάλαιο. Τὸ χρῆμα (τὸ ἐμπόρευμα), πάνω στὴ βάση τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς εἶναι κεφάλαιο αὐτὸ καθεαυτὸ (an sich), ἀκριβῶς ὅπως ἡ ἐργατικὴ δύναμη εἶναι ἐργασία αὐτὴ καθεαυτὴ (an sich), ἐπειδὴ 1) τὸ χρῆμα μπορεῖ νὰ μετατραπεῖ στοὺς ὄρους παραγωγῆς καὶ εἶναι, ὅπως εἶναι, ἀπλῶς ἡ ἀφηρημένη ἔκφρασή τους, ἢ ὑπαρξὴ τους σάν ἀξίας, καὶ 2) τὰ ὑλικά στοιχεῖα τοῦ πλούτου κατέχουν αὐτὰ καθεαυτὰ (an sich) τὴν ιδιότητα νὰ εἶναι κεφάλαιο, ἐπειδὴ ἡ ἀντίθεσή τους — ἡ μισθωτὴ ἐργασία — πού εἶναι αὐτὸ πού τὰ κάνει κεφάλαιο, ὑπάρχει σάν βάση τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς.

Ἡ πρόσσδος εἶναι ἐπίσης μόνο ἓνα ὄνομα γιὰ ἓνα μέρος τῆς ὑπεραξίας, πού πρέπει νὰ τὸ πληρώνει ὁ βιομήχανος καπιταλιστὴς σ' ἓνα ἄλλο πρόσωπο, ἀκριβῶς ὅπως ὁ τόκος εἶναι ἓνα ἄλλο μέρος τῆς ὑπεραξίας πού ναί μὲν τὸ εἰσπράττει (ὅπως καὶ τὴν πρόσσδο) ὁ ἴδιος ὁ βιομήχανος καπιταλιστὴς, τὸ ὁποῖο ὁμως ὀφείλει νὰ τὸ πληρώνει σὲ ἓνα τρίτο πρόσωπο. Ἐδῶ ὅμως ὑπάρχει ἡ μεγάλη διαφορά. Μέ τὴ γαιοκτησία ὁ ἰδιοκτῆτης τῆς γῆς ἐμποδίζει τὸ κεφάλαιο νὰ ἐξισώνει τίς

ἀξίες τῶν γεωργικῶν προϊόντων μέ τις τιμές κόστους τους. Τῆ δυνατότητα αὐτῆ τοῦ τῆ δίνει τό μονοπώλιο τῆς γαιοκτησίας. Τοῦ δίνει τῆ δυνατότητα νά τσεπώνει τῆ διαφορά ἀνάμεσα στήν ἀξία καί στήν τιμή κόστους. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά — ὅταν πρόκειται γιά τῆ διαφορική πρόσοδο —, τό μονοπώλιο αὐτό τοῦ δίνει τῆ δυνατότητα νά εἰσπράττει τό περίσσευμα τῆς ἀγοραίας ἀξίας πάνω ἀπό τήν ἀτομική ἀξία τοῦ προϊόντος ἐνός καθορισμένου ἐδάφους, ἀντί ἢ διαφορά αὐτῆ νά περιέρχεται στήν τσέπη τοῦ καπιταλιστῆ σάν πρόσθετο κέρδος, ὅπως γίνεται στούς ἄλλους κλάδους πού ἐργάζονται κάτω ἀπό εὐνοϊκότερους ἀπό τοὺς μέσους ὅρους πού ἱκανοποιοῦν τό μεγαλύτερο μέρος τῆς ζήτησης καί πού καθορίζουν τό μεγαλύτερο μέρος τῆς παραγωγῆς καί πού γι' αὐτό ρυθμίζουν τήν ἀγοραία ἀξία κάθε ξεχωριστῆς σφαίρας παραγωγῆς.

Ἡ γαιοκτησία εἶναι ἕνα μέσο γιά νά ἀρπάζουν ἕνα μέρος τῆς ὑπεραξίας πού ἔχει παραχθεῖ ἀπό τό βιομηχανικό κεφάλαιο. Τό δανεισμένο κεφάλαιο, ἀντίθετα, εἶναι τό μέσο — ἐφόσον ὁ καπιταλιστῆς ἐργάζεται μέ δανεικό κεφάλαιο — γιά νά παράγει ὁ ἴδιος ὅλη [903] τήν ὑπεραξία. Ὅτι τό χρήμα (τό ἐμπόρευμα) μπορεί νά δανείζεται σάν κεφάλαιο, σημαίνει μόνο ὅτι αὐτό καθ'αυτὸ (an sich) εἶναι κεφάλαιο. Ἡ κατάργηση τῆς γαιοκτησίας μέ τήν ἔννοια τοῦ Ρικάρντο, ἢ μετατροπὴ δηλαδή τῆς γῆς σέ ἰδιοκτησία τοῦ κράτους, ἔτσι ὥστε ἡ πρόσοδος νά πληρώνεται στό κράτος ἀντί νά πληρώνεται στόν γαιοκτήμονα, εἶναι τό ἰδεῶδες, ὁ ἐγκάρδιος πόθος πού προέρχεται ἀπό τήν ἐνδότερη οὐσία τοῦ κεφαλαίου. Τό κεφάλαιο δέν μπορεί νά καταργήσῃ τήν ἰδιοκτησία στή γῆ. Μέ τῆ μετατροπὴ της ὅμως σέ πρόσοδο [πού θά πληρώνεται στό κράτος] τό κεφάλαιο ἰδιοποιεῖται τήν πρόσοδο σάν τάξη γιά τήν κάλυψη τῶν κρατικῶν της ἐξόδων, ἰδιοποιεῖται λοιπόν ἀπό ἕναν πλάγιο δρόμο αὐτό πού δέν μπορεί νά τό συλλάβῃ ἄμεσα. Ἡ κατάργηση τοῦ τόκου καί τοῦ τοκοφόρου κεφαλαίου σημαίνει ἀντίθετα κατάργηση τοῦ ἴδιου τοῦ κεφαλαίου καί τῆς ἴδιας τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς. Ὅσον καιρό τό χρήμα (τό ἐμπόρευμα) μπορεί νά χρησιμεύει σάν κεφάλαιο, μπορεί νά πουλιέται σάν κεφάλαιο. Γι' αὐτό εἶναι ἀντάξιο γιά τοὺς μικροαστοὺς οὐτοπιστές, τό γεγονός ὅτι θέλουν τό ἐμπόρευμα, ὄχι ὅμως τό χρήμα, ὅτι θέλουν τό βιομηχανικό κεφάλαιο, ὄχι ὅμως τό τοκοφόρο, τό κέρδος, ὄχι ὅμως τόν τόκο.

Δέν πρόκειται γιά δύο διαφορετικά κεφάλαια, γιά τό τοκοφόρο καί γιά τό κερδοφόρο, ἀλλά γιά τό ἴδιο κεφάλαιο πού στό προτσές παραγωγῆς λειτουργεῖ σάν κεφάλαιο, ἀποφέρει ἕνα κέρδος πού μοιράζεται ἀνάμεσα σέ δύο καπιταλιστές: στόν καπιταλιστῆ πού βρίσκεται ἔξω

ἀπό τό προτσές παραγωγῆς καί πού σάν ἰδιοκτῆτης ἀντιπροσωπεύει τό κεφάλαιο αὐτό καθεαυτό (an sich) {ἀποτελεῖ ὅμως οὐσιαστικό ὄρο νά ἀντιπροσωπεύεται ἀπό ἕναν ἀτομικό ἰδιοκτῆτη, χωρίς αὐτό δέν γίνεται κεφάλαιο σέ ἀντίθεση πρὸς τή μισθωτή ἐργασία}, καί στόν καπιταλιστή πού ἀντιπροσωπεύει τό λειτουργοῦν κεφάλαιο, τό κεφάλαιο πού βρίσκεται στό προτσές παραγωγῆς.

[3. Ξεχωρισμός ὀρισμένων μερῶν τῆς ὑπεραξίας μέ τή μορφή διάφορων εἰσοδημάτων.

Ἡ σχέση τόκου καί βιομηχανικοῦ κέρδους.

Παραλογισμός τῶν φετιχιστικῶν μορφῶν τοῦ εἰσοδήματος]

Ἡ παραπέρα «ἀποστέωση» ἢ ἀνεξαρτοποίηση τοῦ χωρισμοῦ τοῦ κέρδους προβάλλει ἔτσι, ὥστε τό κέρδος τοῦ κάθε κεφαλαίου — δηλαδή καί τό μέσο κέρδος πού στηρίζεται στήν ἐξίσωση τῶν κεφαλαίων μεταξύ τους — νά χωρίζεται ἢ νά ἀναλύεται σέ δύο ἀνεξάρτητα τό ἕνα ἀπό τό ἄλλο ἢ αὐτοτελή συστατικά μέρη: σέ τόκο καί βιομηχανικό κέρδος, πού τώρα ὀνομάζεται κάποτε ἐπίσης ἀπλά κέρδος ἢ τό βαπτίζουν μέ νέο ὄνομα, ὅπως μισθός γιά τή δουλιὰ τῆς ἐποπτείας κλπ. Ἄν τό ποσοστό τοῦ κέρδους (ἀπό μέσο κέρδος) = 15% καί το ποσοστό τοῦ τόκου (πού, ὅπως εἶδαμε, εἶναι παγιωμένο πάντα στή γενική μορφή) = 5% (τό γενικό ποσοστό τοῦ τόκου σημειώνεται πάντα στή χρηματαγορά σάν «ἀξία» ἢ «τιμή» τοῦ χρήματος), τότε ὁ καπιταλιστής — καί στήν περίπτωση ἀκόμα πού εἶναι ἰδιοκτῆτης τοῦ κεφαλαίου καί δέν ἔχει δανειστεῖ κανένα ἀπό τά μέρη του, στήν περίπτωση λοιπόν πού τό κέρδος δέν χρειάζεται νά μοιραστεῖ ἀνάμεσα σέ δύο καπιταλιστές — βλέπει τό κεφάλαιο ἔτσι, ὅτι ἀπό αὐτά τά 15% τά 5% ἀντιπροσωπεύουν τόν τόκο τοῦ κεφαλαίου, ἐνῶ μόνο τά 10% ἀντιπροσωπεύουν τό κέρδος πού τό ἔβγαλε μέ τήν παραγωγική χρησιμοποίηση τοῦ κεφαλαίου. Αὐτό τόν τόκο τῶν 5% τόν χρωστᾷ σάν «βιομήχανος καπιταλιστής» στόν ἴδιο τόν ἑαυτό του, σάν «ἰδιοκτῆτη» τοῦ κεφαλαίου, ἀνήκει στό κεφάλαιό του αὐτό καθεαυτό (an sich), ἀνήκει ἐπομένως ἐπίσης στόν ἴδιο σάν ἰδιοκτῆτη τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ καθεαυτοῦ (an sich) (πράγμα πού εἶναι ταυτόχρονα τό εἶναι τοῦ κεφαλαίου γιά τόν ἑαυτό του ἢ τό εἶναι τοῦ κεφαλαίου σάν καπιταλιστή, σάν ἰδιοκτησίας πού ἀποκλείει ἄλλους), στό κεφάλαιο, ὕστερα ἀπό ἀφαίρεση ἀπό τό προτσές παραγωγῆς, σέ διάκριση ἀπό τό λειτουργοῦν κεφάλαιο, ἀπό τό κεφάλαιο στό προτσές παραγωγῆς καί ἀπό τόν «βιομήχανο καπιταλιστή» σάν ἐκπρόσωπο αὐ-

του του λειτουργούντος, του «έργαζόμενου» κεφαλαίου. Ὁ «τόκος» εἶναι ὁ καρπὸς τοῦ κεφαλαίου, ἐφόσον δὲν «εἰργάζεται», δὲν λειτουργεῖ, τὸ δὲ κέρδος εἶναι ὁ καρπὸς τοῦ «εἰργαζόμενου», τοῦ λειτουργούντος κεφαλαίου. Εἶναι κάτι τὸ ἀνάλογο μὲ τὸν ἀγρότη καπιταλιστὴ — πού εἶναι ταυτόχρονα ἰδιοκτῆτης τῆς γῆς, ἰδιοκτῆτης τῆς γῆς πού ἐκμεταλλεύεται καπιταλιστικά —, ὁ ὁποῖος τὸ μέρος τοῦ κέρδους τοῦ πού ἀποτελεῖ τὴν πρόσοδο, αὐτὸ τὸ πρόσθετο κέρδος, δὲν τὸ ἀποδίδει στὸν ἑαυτό του σάν καπιταλιστὴ, ἀλλὰ στὸν ἑαυτό του σάν ἰδιοκτῆτη τῆς γῆς, ὄχι στὸ κεφάλαιο, ἀλλὰ στὴ γαιοκτησία, ἔτσι ὥστε αὐτός, ὁ καπιταλιστής, χρωστᾶ στὸν ἑαυτό του τὴν «πρόσοδο» σάν ἰδιοκτῆτης τῆς γῆς. Ἔτσι τὸ κεφάλαιο σὲ μιά ἀπὸ τίς ἰδιότητες τοῦ [σάν τοκοφόρο]* ἀντικρίζει τὸ ἴδιο τὸ κεφάλαιο στὴν ἄλλη του ἰδιότητα [σάν κεφάλαιο πού ἀποφέρει βιομηχανικὸ κέρδος]*, ἀκριβῶς ἔτσι, ὅπως ἀντικρίζονται ἡ γαιοκτησία καὶ τὸ κεφάλαιο, πού στὴν πραγματικότητα ἀποτελοῦν δύο τίτλους γιὰ τὴν ἰδιοποίηση ξένης ἐργασίας, οἱ ὁποῖοι στηρίζονται σὲ δύο οὐσιαστικὰ διαφορετικὰ μέσα παραγωγῆς.

Ἄν, σὲ μιά περίπτωση, 5 συνεταῖροι διευθύνουν** ἓνα βαμβακονηματοουργεῖο πού ἀντιπροσωπεύει ἓνα κεφάλαιο 100.000 λιρῶν καὶ ἀποφέρει 10% κέρδος, δηλαδή 10.000 λ., τότε ὁ καθένας ἀπὸ τοὺς συνεταίρους θά πάρει τὸ $\frac{1}{5}$ αὐτοῦ τοῦ κέρδους = 2.000 λ. Ἄν, σὲ μιά ἄλλη περίπτωση, ἓνας μόνον καπιταλιστὴς ἔχει τοποθετήσει τὸ ἴδιο κεφάλαιο σ' ἓνα νηματοουργεῖο καὶ ἔχει βγάλει τὸ ἴδιο κέρδος τῶν 10.000 λ., τότε ὁ καπιταλιστὴς αὐτός δὲν θά λογαριάσει ἔτσι, ὅτι εἰσπράττει 2.000 λ. συνεταιριστικὸ κέρδος σὺν 8.000 λ. κέρδος τῆς ἐταιρίας γιὰ τοὺς μὴ ὑπάρχοντες 4 συνεταίρους. Ἐπομένως τὸ ἀπλό μοῖρασμα τοῦ κέρδους αὐτὸ καθεαυτὸ ἀνάμεσα σὲ διάφορους [904] καπιταλιστές, πού ἔχουν διαφορετικούς νομικούς τίτλους πάνω στὸ ἴδιο κεφάλαιο, καὶ πού μὲ τὴ μιά ἢ τὴν ἄλλη μορφή εἶναι συνιδιοκτῆτες τοῦ ἴδιου κεφαλαίου, δὲν δημιουργεῖ καθόλου διάφορες κατηγορίες ἐκείνων πού εἰσπράττουν τὰ μέρη αὐτὰ τοῦ κέρδους. Γιατί λοιπὸν τὸ συμπτωματικὸ μοῖρασμα ἀνάμεσα στὸν δανειστὴ κεφαλαίου καὶ στὸν δανειζόμενον κεφάλαιο;

Ἄπο πρώτη ματιὰ πρόκειται μόνον γιὰ μοῖρασμα τοῦ κέρδους, ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχουν δύο ἰδιοκτῆτες τοῦ κεφαλαίου — ἰδιοκτῆτες μὲ διαφορετικούς τίτλους —, πρόκειται γιὰ ἓνα ἀπὸ πρώτη ματιὰ νομικὸ, ὄχι οἰκονομικὸ στοιχεῖο. Αὐτὸ καθεαυτὸ εἶναι ἀπόλυτα χωρὶς σημασία ἂν

* Οἱ φράσεις στὶς ἀγκύλες ὑπάρχουν στὴ ρωσικὴ μετάφραση. — Σημ. μετ.

** Ἡ λέξη αὐτὴ δὲν ἀποκρυπτογραφεῖται καθαρὰ ἀπὸ τὸ χειρόγραφο τοῦ Μάρξ.

ἓνας καπιταλιστής παράγει μέ δικό του ἢ μέ ξένο κεφάλαιο ἢ σέ ποιά ἀναλογία παράγει μέ δικό του καί μέ ξένο κεφάλαιο. Πῶς γίνεται λοιπόν ὥστε τό μοίρασμα αὐτό τοῦ κέρδους σέ [βιομηχανικό] κέρδος καί σέ τόκο νά μήν ἀποκαλύπτεται σάν ἓνα τυχαῖο μοίρασμα, πού ἐξαρτιέται ἀπό τήν τύχη, εἴτε ὁ καπιταλιστής ὀφείλει πράγματι νά τό μοιραστεῖ ἢ ὄχι μέ ἓναν ἄλλο, εἴτε τυχαῖα ἐνεργεῖ μέ δικό του ἢ μέ ξένο κεφάλαιο; Γιατί, ἀντίθετα, ἀκόμα καί στήν περίπτωση πού παράγει μόνο μέ δικό του κεφάλαιο, παρ' ὄλα αὐτά, κάτω ἀπό ὄλες τίς περιστάσεις διασπᾶται σέ ἀπλό ἰδιοκτήτη τοῦ κεφαλαίου καί σέ ἄνθρωπο πού χρησιμοποιεῖ τό κεφάλαιο, σέ κεφάλαιο ἔξω ἀπό τό προτσές παραγωγῆς καί σέ κεφάλαιο μέσα στό προτσές παραγωγῆς, σέ κεφάλαιο πού αὐτό καθεαυτό (an sich) ἀποφέρει τόκο καί σέ κεφάλαιο πού στό προτσές τῆς κίνησῆς του ἀποφέρει τό κέρδος;

Ἐδῶ ὑπάρχει ἓνα πραγματικό στοιχεῖο στή βάση. Τό χρήμα (σάν ἔκφραση τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορεύματος γενικά) ἰδιοποιεῖται στό προτσές ὑπεραξία — μέ ὁποιοδήποτε ὄνομα κι ἂν τήν βαπτίσουν καί σέ ὅσαδήποτε μέρη ἂν διαιρεθεῖ — μόνον ἐπειδή ἤδη πρῖν ἀπό τό προτσές παραγωγῆς προϋποτίθεται σάν κεφάλαιο. Στό προτσές διατηρεῖται, παράγεται καί ἀναπαράγεται σάν κεφάλαιο καί μάλιστα σέ διαρκῶς διευρυνόμενη κλίμακα. Ἀλλά ἤδη πρῖν ἀπό τό προτσές — ὅταν εἶναι πιά δοσμένος ὁ καπιταλιστικός τρόπος παραγωγῆς, ὅταν ἡ ἐργασία διεξάγεται στή βάση του καί στά πλαίσια τῶν ἀντίστοιχων μ' αὐτό κοινωνικῶν σχέσεων, ἄρα ὅταν δέν πρόκειται μόνο γιά τό προτσές σχηματισμοῦ τοῦ κεφαλαίου — τό χρήμα ὑπάρχει σάν κεφάλαιο αὐτό καθεαυτό (an sich), σύμφωνα μέ τόν χαρακτήρα του, παρ' ὄλον ὅτι ὁ χαρακτήρας αὐτός πραγματοποιεῖται μόνο στό προτσές καί γενικά τήν πραγματικότητά του τήν ἀποκτᾶ μονάχα στό ἴδιο τό προτσές. Ἄν τό χρήμα δέν ἔμπαινε στό προτσές σάν κεφάλαιο, τότε δέν θά ἔβγαινε ἐπίσης σάν κεφάλαιο ἀπ' αὐτό, δηλαδή σάν χρήμα πού ἀποφέρει κέρδος, σάν αὐτοαξιοποιούμενη ἀξία, σάν ἀξία πού γεννᾶ ὑπεραξία.

Τά πράγματα γίνονται ὅπως μέ τό χρήμα. Τό νόμισμα λ.χ. δέν εἶναι παρά ἓνα κομμάτι μέταλλο. Χρήμα εἶναι μονάχα χάρη στή λειτουργία του στό προτσές κυκλοφορίας. Ὅταν ὅμως ἔχει προϋποτεθεῖ πιά ἡ ὑπαρξη τοῦ προτσές κυκλοφορίας τῶν ἐμπορευμάτων, τό νόμισμα λειτουργεῖ ὄχι μόνο σάν χρήμα, ἀλλά στήν κάθε ξεχωριστή περίπτωση προϋποτίθεται σάν τέτιο τοῦ προτσές κυκλοφορίας, προτοῦ μπεῖ σ' αὐτό. Τό κεφάλαιο δέν εἶναι μόνο ἀποτέλεσμα, ἀλλά καί προϋπόθεση τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς. Γι' αὐτό, τό χρήμα καί τά ἐμπορεύματα εἶναι αὐτά καθεαυτά (an sich) λανθάνον κεφάλαιο, δυνητικό κεφάλαιο

τέτιο είναι όλα τὰ ἐμπορεύματα, ἐφόσον είναι μετατρέψιμα σέ χρήμα, τό χρήμα, ἐφόσον είναι μετατρέψιμο σέ ἐμπορεύματα, πού ἀποτελοῦν τὰ στοιχεῖα τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς. Τό χρήμα λοιπόν — σάν ἡ καθαρὴ ἔκφραση τῆς ἀξίας τῶν ἐμπορευμάτων καί τῶν ὄρων δουλιᾶς — αὐτό καθεαυτό (an sich) σάν κεφάλαιο ἀποτελεῖ προϋπόθεση τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς. Τί είναι τό κεφάλαιο, ὅταν τό ἐξετάζουμε ὄχι σάν ἀποτέλεσμα, ἀλλά σάν προϋπόθεση τοῦ προτσές; Τί εἶναι αὐτό πού τό κάνει κεφάλαιο, προτοῦ μπεῖ στό προτσές, ἔτσι ὥστε τό προτσές νά ἀναπτύσσει μόνο τόν ἐνυπάρχοντα σ' αὐτό χαρακτήρα; Ἡ κοινωνική ιδιότητα μέ τήν ὁποία ὑπάρχει. Τό γεγονός ὅτι στή ζωντανή ἐργασία ἀντιπαρατίθεται ἡ παρωχημένη ἐργασία, στή δραστηριότητα τό προϊόν, στόν ἄνθρωπο τό πράγμα, στήν ἐργασία οἱ δικοί της ὑλικοί ὄροι σάν ξένα, αὐτοτελή, σταθερά ὑποκείμενα ἢ προσωποποιήσεις, κοντολογίς σάν ξένη ιδιοκτησία, καί μέ τή μορφή αὐτή σάν ἄνθρωποι πού «χρησιμοποιοῦν» καί «ἐξουσιάζουν» τήν ἴδια τήν ἐργασία, πού τήν ιδιοποιοῦνται ἀντί νά ιδιοποιοῦνται οἱ ἴδιοι ἀπ' αὐτήν. Τό γεγονός ὅτι ἡ ἀξία — ἀδιάφορο ἂν ὑπάρχει σάν χρήμα ἢ σάν ἐμπόρευμα — ἀναπτύσσει παραπέρα τούς ὄρους δουλιᾶς, πού ἀντιπαρατίθενται σάν ξένη ιδιοκτησία στόν ἐργάτη, σάν ιδιοκτῆτης τοῦ ἑαυτοῦ της (Selbsteigentümer), δέν θά πει ἄλλο τίποτα, παρά μόνο ὅτι ἀντιπαρατίθενται σ' αὐτόν σάν ιδιοκτησία τοῦ μή ἐργάτη ἢ ὅτι τουλάχιστον ἀντικρίζει τούς ὄρους δουλιᾶς, ἐφόσον είναι καπιταλιστής, ὄχι σάν ἐργάτη, ἀλλά σάν ιδιοκτῆτης τῆς ἀξίας κλπ., σάν τό ὑποκείμενο, στό ὁποῖο τὰ πράγματα αὐτά ἔχουν τή δική τους θέληση, ἀνήκουν στόν ἴδιο τόν ἑαυτό τους καί εἶναι προσωποποιημένα σάν αὐτοτελεῖς δυνάμεις. Τό κεφάλαιο σάν προϋπόθεση τῆς παραγωγῆς, τό κεφάλαιο, ὅπως δέν προκύπτει ἀπό τό προτσές παραγωγῆς, ἀλλά ὑπάρχει, προτοῦ μπεῖ στό προτσές αὐτό, εἶναι ἡ ἀντίθεση, στήν ὁποία ἡ ἐργασία ἀντιπαρατίθεται σ' αὐτό σάν ξένη ἐργασία, καί στήν ὁποία τό ἴδιο τό κεφάλαιο ἀντικρίζει τήν ἐργασία σάν ξένη ιδιοκτησία. Εἶναι ἡ ἀντιφατική κοινωνική ιδιότητα πού ἐκφράζεται μ' αὐτήν καί πού χωρισμένη ἀπό τό ἴδιο τό προτσές ἐκφράζεται στήν ιδιοκτησία τοῦ κεφαλαίου σάν τέτια.

[905]

Αὐτό τό στοιχεῖο λοιπόν, χωρισμένο ἀπό τό ἴδιο τό καπιταλιστικό προτσές παραγωγῆς, μόνιμο ἀποτέλεσμα τοῦ ὁποίου εἶναι καί σάν μόνιμο ἀποτέλεσμά του ἀποτελεῖ μόνιμη προϋπόθεσή του, ἐκφράζεται μέ τό ὅτι τό χρήμα καί τό ἐμπόρευμα αὐτά καθεαυτά (an sich) εἶναι λανθάνον κεφάλαιο, ὅτι μποροῦν νά πωληθοῦν σάν κεφάλαιο, καί ὅτι μ' αὐτήν τή μορφή παρασταίνουν τήν ἀπλή ιδιοκτησία τοῦ κεφαλαίου, τόν

καπιταλιστή σάν ἀπλό ἰδιοκτήτη, ἐκτός ἀπό τήν καπιταλιστική του λειτουργία — πού ἐξεταζόμενα καθεαυτά εἶναι ἐξουσία πάνω σέ ξένη ἐργασία καί κατά συνέπεια αὐτοαξιοποιούμενη ἀξία, καί δίνουν τό δικαίωμα ἰδιοποίησης ξένης ἐργασίας.

Ἐδῶ ἐπίσης προβάλλει καθαρά ὅτι ἡ σχέση αὐτή εἶναι ὁ τίτλος καί τό μέσο γιά τήν ἰδιοποίηση ξένης ἐργασίας, ὄχι κάποια ἐργασία ἢ ἰσοδύναμη ἀξία, πού δίνεται ἀπό μέρος τοῦ καπιταλιστή.

Γι' αὐτό ὁ τόκος ἐμφανίζεται σάν ὀφειλόμενη στό κεφάλαιο σάν κεφάλαιο, στήν ἀπλή ἰδιοκτησία τοῦ κεφαλαίου ὑπεραξία, πού τό κεφάλαιο τή βγάζει ἀπό τό προτσές παραγωγῆς, ἐπειδή μπαίνει σ' αὐτό σάν κεφάλαιο, ἡ ὁποία κατά συνέπεια ἀνήκει στό κεφάλαιο σάν τέτιο, ἀνεξάρτητα ἀπό τό προτσές παραγωγῆς, παρ' ὄλον ὅτι φανερώνεται μονάχα στό προτσές παραγωγῆς, μιά ὑπεραξία πού γι' αὐτό τό κεφάλαιο σάν κεφάλαιο τήν περιέχει ἤδη μέσα του σέ λανθάνουσα κατάσταση. Τό βιομηχανικό κέρδος, ἀντίθετα, ἐμφανίζεται σάν μέρος τῆς ὑπεραξίας πού ἀνήκει στόν καπιταλιστή ὄχι σάν ἰδιοκτήτη τοῦ κεφαλαίου, ἀλλά σάν λειτουργόντα ἰδιοκτήτη, σάν λειτουργόν κεφάλαιο. Ἀκριβῶς ὅπως ὅλα παρασταίνονται στρεβλωμένα σ' αὐτό τόν τρόπο παραγωγῆς, τό ἴδιο τελικά καί ἡ τελευταία στρέβλωση παρασταίνεται στή σχέση τόκου καί κέρδους, ἔτσι ὥστε τό χωρισμένο σέ μιά ἰδιαίτερη ρουμπρίκα (τόκος) μέρος τοῦ κέρδους παρασταίνεται μάλλον σάν τό πιό χαρακτηριστικό προϊόν πού ἀνήκει στό κεφάλαιο, τό δέ βιομηχανικό κέρδος παρασταίνεται ἀπλῶς σάν μιά μπολιασμένη σ' αὐτόν προσθήκη.

Μιά καί ὁ καπιταλιστής τοῦ χρήματος στήν πραγματικότητα μόνο σάν ἰδιοκτήτης τοῦ κεφαλαίου παίρνει τό μερίδιό του ἀπό τήν ὑπεραξία, ἐνῶ παραμένει ἔξω ἀπό τό ἴδιο τό προτσές παραγωγῆς. Μιά καί ἡ τιμή τοῦ κεφαλαίου — δηλαδή τοῦ ἀπλοῦ τίτλου ἰδιοκτησίας στό κεφάλαιο — σημειώνεται στή χρηματαγορά μέ τό ποσοστό τοῦ τόκου, ὅπως σημειώνεται ἡ ἀγοραία τιμή κάθε ἄλλου ἐμπορεύματος. Μιά καί ἡ συμμετοχή στήν ὑπεραξία πού καθορίζεται ἀπό τό κεφάλαιο αὐτό καθεαυτό (an sich), δηλαδή ἀπό τήν ἀπλή ἰδιοκτησία στό κεφάλαιο εἶναι ἔτσι ἓνα δοσμένο μέγεθος, ἐνῶ τό ποσοστό τοῦ κέρδους κυμαίνεται, κάθε στιγμή εἶναι διαφορετικό στίς διάφορες σφαῖρες, στήν κάθε σφαῖρα ὅμως εἶναι διαφορετικό ἀνάμεσα στούς ξεχωριστούς καπιταλιστές, ἐνμέρει γιατί τό παράγουν κάτω ἀπό διαφορετικά εὐνοϊκούς ὄρους, ἐνμέρει γιατί μέ διαφορετικό τόν βαθμό περίσκεψης καί ἐνέργειας ἐκμεταλλεύονται καπιταλιστικά τήν ἐργασία, καί ἐνμέρει γιατί μέ διαφορετικό βαθμό ἐπιτυχίας καί καπατσοσύνης ξεγελοῦν τούς ἀγοραστές καί πωλητές ἐμπορευμάτων (profit upon expropriation, alienation), γι' αὐτό στούς καπι-

ταλιστές, αδιάφορο ἂν εἶναι ἰδιοκτῆτες ἢ μὴ ἰδιοκτῆτες τοῦ κεφαλαίου πού βρίσκεται στό προτσές τῆς κίνησής του, φαίνεται φυσικό ὅτι ὁ τόκος ὀφείλεται στό κεφάλαιο σάν τέτιο, στήν ἰδιοκτησία στό κεφάλαιο, στούς ἰδιοκτῆτες τοῦ κεφαλαίου, αδιάφορο ἂν ἰδιοκτῆτες εἶναι αὐτοί ἢ τρίτα πρόσωπα, σάν ἀπλή ἀδρανὴ ὕπαρξη τοῦ κεφαλαίου, γι' αὐτό σάν ἐργάτες ἀντιπαρατίθενται στὸν ἑαυτό τους ἢ σέ ἄλλους σάν ἰδιοκτῆτες. Καί μιά πού εἶναι πιά ἐργάτης εἶναι στήν πραγματικότητα μισθωτοί ἐργάτες καί, λόγω τῆς ἰδιαίτερης πλεονεκτικῆς τους θέσης, εἶναι μόνο καλύτερα πληρωνόμενοι μισθωτοί ἐργάτες, πράγμα πού ἐνμέρει τό ὀφείλουν καί στό γεγονός ὅτι πληρώνουν στούς ἑαυτούς τους τὸν μισθό τους.

Ἐνῶ λοιπόν ὁ τόκος καί τό κεφάλαιο σάν τοκοφόρο κεφάλαιο ἐκφράζει τὴν ἀπλή ἀντίθεση τοῦ ὑλικοῦ πλούτου πρὸς τὴν ἐργασία καί ἐπομένως τὴν ὕπαρξή του σάν κεφάλαιο, τό γεγονός αὐτό ἀναποδογυρίζεται ἀκριβῶς στήν ἀντίληψη, γιατί τό φαινόμενο ἀπὸ πρώτη ματιά τὸν καπιταλιστὴ τοῦ χρήματος τὸν παρουσιάζει ὅτι δέν ἔχει καμιὰ σχέση μέ τό μισθωτό ἐργάτη, ἀλλὰ ὅτι ἔχει σχέση μέ ἕναν ἄλλο καπιταλιστὴ, ἐνῶ αὐτός ὁ ἄλλος καπιταλιστής, ἀντὶ νὰ βρίσκεται σέ ἀντίθεση μέ τὴ μισθωτὴ ἐργασία, ἀντίθετα ὁ ἴδιος σάν ἐργάτης βρίσκεται σέ ἀντίθεση μέ τὸν ἑαυτό του ἢ μέ ἄλλους καπιταλιστές σάν ἢ ἀπλή ὕπαρξη, σάν ἀπλό ἰδιοκτῆτη τοῦ κεφαλαίου. Ἐδῶ προστίθεται τό γεγονός ὅτι ὁ ξεχωριστός καπιταλιστής μπορεῖ εἴτε νὰ δανείσει τό χρήμα τοῦ σάν κεφάλαιο εἴτε νὰ τό ἀξιοποιήσει ὁ ἴδιος σάν κεφάλαιο. Ἐφόσον εἰσπράττει γιὰ τό χρήμα τοῦ τόκο, παίρνει μόνο τὴν τιμὴ γι' αὐτό, πού θὰ τὴν ἔπαιρνε καί στήν περίπτωση πού δέν θὰ «λειτουργοῦσε», δέν θὰ «ἐργαζόταν» σάν καπιταλιστής. Γι' αὐτό εἶναι φανερό ὅτι αὐτό πού ἀντλεῖ οὐσιαστικά ἀπὸ τό προτσές παραγωγῆς, ἐφόσον πρόκειται μόνο γιὰ τόκο, τό χρωστᾶ μόνο στό κεφάλαιο, ὄχι στό ἴδιο τό προτσές παραγωγῆς καί [906] ὄχι στὸν ἑαυτό του σάν ἐκπρόσωπο τοῦ λειτουργοῦντος κεφαλαίου.

Ἀπὸ δῶ προέρχεται καί ἡ ωραία φράση μερικῶν ἀγοραίων οικονομολόγων ὅτι: ἂν ὁ βιομήχανος καπιταλιστής δέν ἔβγαζε ἄλλο κέρδος πέρα ἀπὸ τὸν τόκο, τότε θὰ τόκιζε τό κεφάλαιό του καί θὰ ζοῦσε σάν εἰσοδηματίας (rentier). Ἔτσι ὥστε ὅλοι οἱ καπιταλιστές θὰ σταματοῦσαν νὰ παράγουν καί ὅλο τό κεφάλαιο θὰ ἔπαυε νὰ λειτουργεῖ σάν κεφάλαιο, καί ὅμως θὰ μπορούσαν νὰ ζοῦν ἀπὸ τοὺς τόκους τοῦ κεφαλαίου. Ἡδὴ στὸν Τυρκῶ ^[124] βρίσκουμε ἀνάλογους συλλογισμούς. Ἄν ὁ καπιταλιστής δέν ἔβγαζε τόκο θὰ ἀγόραζε γῆ (κεφαλαιοποιημένη πρόσοδο) καί θὰ ζοῦσε ἀπὸ τὴ γαιοπρόσοδο. Ἐδῶ ὅμως, ἐπειδὴ στούς

φυσιοκράτες ἢ γαιοπρόσδοδος ἀντιπροσωπεύει τὴν πραγματικὴ ὑπεραξία, ὁ τόκος προέρχεται ἀπὸ αὐτὴν. Ἐνῶ τὸ ἀντίθετο γίνεται μὲ τὴν ἀγοραία ἐκείνη ἀποψη.

Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ἓνα ἄλλο περιστατικό. Γιά τὸ βιομήχανο καπιταλιστὴ πού δανείστηκε χρήμα, ὁ τόκος μπαίνει στὰ ἔξοδα, τὰ ἔξοδα ἐδῶ μὲ τὴν ἔννοια ὅτι σημαίνουν τὴν προκαταβλημένη ἀξία. Τὸ κεφάλαιο λ.χ. 1.000 λιρῶν δέν μπαίνει στὴν παραγωγή του σάν ἐμπόρευμα ἀξίας 1.000 λιρῶν, ἀλλὰ σάν κεφάλαιο. Ἄρα, ἂν ἓνα κεφάλαιο 1.000 λ. ἀποφέρει κάθε χρόνο 10% τόκο, τότε στό ἐτήσιο προϊόν μπαίνει σάν ἀξία 1.100 λ. Ἔτσι προβάλλει ἐδῶ μὲ σαφήνεια ὅτι τὸ ποσό ἀξίας (καί τὸ ἐμπόρευμα μὲ τὸ ὁποῖο παρασταίνεται τὸ ποσό αὐτό) δέν γίνεται κεφάλαιο μόνο στό προτσές παραγωγῆς, ἀλλὰ ὅτι σάν κεφάλαιο ἀποτελεῖ προϋπόθεση τοῦ προτσές παραγωγῆς καί γι' αὐτὸ περιέχει κίολας μέσα του τὴν ὑπεραξία πού τοῦ ἀρμόζει. Γιά τὸ βιομήχανο πού ἐργάζεται μὲ δανεισμένο κεφάλαιο μπαίνει στὰ ἔξοδά του ὁ τόκος ἢ τὸ κεφάλαιο σάν κεφάλαιο — καί εἶναι κεφάλαιο μόνο ἐφόσον δημιουργεῖ ὑπεραξία (ἔτσι ὥστε λ.χ. σάν ἐμπόρευμα 1.000 λ. ἔχει σάν κεφάλαιο ἀξία 1.100 λ., δηλαδή $1.000 + \frac{1.000}{10}$, $K + \frac{K}{\chi}$). Ἄν ἐπρόκειτο

μόνο γιά τὸν τόκο στό προϊόν, θά ἦταν βέβαια ἓνα περίσσευμα πάνω ἀπὸ τὴν ἀξία τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου ἂν ὑπολογιστεῖ μόνο σάν ἐμπόρευμα, ὄχι ὅμως πάνω ἀπὸ τὴν ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος ἂν ὑπολογιστεῖ σάν κεφάλαιο. Ὁ βιομήχανος πρέπει νὰ πληρώσει σέ ἄλλον αὐτὴ τὴν ὑπεραξία, ἀνήκει στὶς προκαταβολές του, στὰ ἔξοδα πού ἔκανε γιά νὰ παραγάγει τὸ ἐμπόρευμα.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ βιομήχανο πού ἐργάζεται μὲ δικό του κεφάλαιο, τότε πρέπει νὰ πληρώσει στὸν ἑαυτό του τὸν τόκο γιά τὸ κεφάλαιο καί θεωρεῖ τὸν τόκο προκαταβλημένο. Στὴν πραγματικότητα αὐτὸ πού ἔχει προκαταβάλλει δέν εἶναι μόνο ἓνα κεφάλαιο, λ.χ. ἀξίας 1.000 λ., ἀλλὰ ἢ ἀξία 1.000 λ. σάν κεφάλαιο καί ἢ ἀξία αὐτὴ εἶναι 1.050 λ., ἂν ὁ τόκος = 5%. Καί δέν εἶναι ἓνας ἄστοχος συλλογισμός. Αὐτὸ γιὰτί οἱ 1.000 λ. σάν κεφάλαιο θά τοῦ ἀπόφεραν 1.050 λ., ἂν τίς δάνειζε, ἀντὶ νὰ τίς χρησιμοποιήσει παραγωγικά. Ἐφόσον λοιπὸν τίς 1.000 λ. τίς προκαταβάλλει στὸν ἑαυτό του σάν κεφάλαιο, προκαταβάλλει στὸν ἑαυτό του 1.050 λ. Αὐτὸ γιὰτί πρέπει νὰ ἀποζημιωθεῖ κανεὶς ἀπὸ κάποιον γιά τὴν ἀμέλειά του, ἀκόμα καί ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του! (Il faut bien se rattraper sur quelqu' un et fusse-t-il sur lui même!)

Ἐμπορεύματα ἀξίας 1.000 λ. ἔχουν σάν κεφάλαιο μιά ἀξία 1.050 λ. Αὐτὸ θά πεῖ ὅτι τὸ κεφάλαιο δέν εἶναι ἓνας ἀπλὸς ἀριθμὸς, δέν εἶναι

ένα απλό εμπόρευμα, αλλά ένα δυναμικό εμπόρευμα, δέν είναι ένα απλό μέγεθος, αλλά μιά σχέση μεγεθών. Τό κεφάλαιο είναι μιά σχέση σάν κύριο ποσό, σάν δοσμένη αξία μέ τόν ἴδιο τόν έαυτό του σάν ύπεραξία. Ἡ αξία τοῦ κεφαλαίου K είναι $K(1 + \frac{1}{\chi})$ (γιά ένα χρόνο) ἢ $K + \frac{K}{\chi}$. Ὅπως δέν μπορεῖ κανείς στήν ἐξίσωση $\alpha^x = n$ νά κατανοήσῃ ἢ νά ἐξηγήσῃ τό χ μέ ἀπλούς ἀριθμητικούς ὑπολογισμούς, ἔτσι δέν μπορεῖ μέ στοιχειώδεις συλλογισμούς νά κατανοήσῃ τό δυναμικό εμπόρευμα, τό δυναμικό χρῆμα, τό κεφάλαιο.

Ἀκριβῶς ὅπως στόν τόκο ένα μέρος τοῦ κέρδους, τῆς παραγμένης ἀπό τό κεφάλαιο ὑπεραξίας ἐμφανίζεται προκαταβλημένο ἀπό τόν καπιταλιστή, τό ἴδιο στήν ἀγροτική παραγωγή ένα ἄλλο μέρος τοῦ κέρδους, ἡ γαιοπρόσοδος, ἐμφανίζεται προκαταβλημένο ἀπό τόν καπιταλιστή. Ὁ παραλογισμός μιᾶς τέτιας ἀντίληψης χτυπάει ἐδῶ λιγότερο στά μάτια, ἐπειδή ἡ πρόσοδος ἐμφανίζεται ἐδῶ σάν ἐτήσια τιμή τῆς γῆς πού μπαίνει ἔτσι σάν εμπόρευμα στήν παραγωγή. Στήν «τιμή τῆς γῆς» εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὑπάρχει μεγαλύτερος παραλογισμός ἀπ' ὅ,τι στήν τιμή τοῦ κεφαλαίου, ὅχι ὅμως στήν ἴδια τή μορφή. Αὐτό γιατί ἡ γῆ ἐμφανίζεται ἐδῶ σάν αξία χρήσης ενός ἐμπορεύματος καί ἡ γαιοπρόσοδος σάν τιμή του. (Τό παράλογο βρίσκεται στό ὅτι κάτι πού δέν εἶναι προϊόν δουλιᾶς — ἡ γῆ — πρέπει νά ἔχει τιμή, δηλαδή ἐκφρασμένη μέ χρῆμα αξία, ἄρα πρέπει νά ἔχει αξία, δηλαδή νά θεωρεῖται ὑλοποιημένη κοινωνική ἐργασία.) Γι' αὐτό, σύμφωνα μέ τήν ἐξωτερική μορφή, ἔχουμε ἐδῶ, ὅπως σέ κάθε εμπόρευμα, διπλή ἐκφραση: τήν ἐκφραση τοῦ ἐμπορεύματος σάν αξίας χρήσης καί σάν ἀνταλλακτικῆς αξίας, ἡ δέ ἀνταλλακτική αξία ἐκφράζεται ἰδεατά σάν τιμή, σάν κάτι πού τό εμπόρευμα σάν αξία χρήσης δέν εἶναι ἀπολύτως τίποτα. Ἀντίθετα στήν ἐκφραση 1.000 λ. = 1.050 λ. ἢ οἱ 50 λ. εἶναι ἡ ἐτήσια τιμή τῶν 1.000 λ., εἶναι τό ἴδιο ἀναγμένο στό ἴδιο, ἀνταλλακτική αξία ἀναγμένη σέ ἀνταλλακτική αξία, ἡ δέ ἀνταλλακτική αξία πρέπει σάν κάτι τό διαφορετικό ἀπό τόν έαυτό της νά εἶναι ἡ τιμή της, δηλαδή ἡ ἴδια ἀνταλλακτική αξία ἐκφρασμένη μέ χρῆμα.

[907] Ἐδῶ λοιπόν, 2 μορφές τῆς ὑπεραξίας — ὁ τόκος καί ἡ πρόσοδος, πού εἶναι ἀποτελέσμα τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς — μπαίνουν σ' αὐτήν σάν προϋποθέσεις, σάν προκαταβολές, πού τίς κάνει ὁ ἴδιος ὁ καπιταλιστής, πού γι' αὐτό δέν ἀντιπροσωπεύουν καθόλου γι' αὐτόν μιά ὑπεραξία, ένα περίσσευμα πάνω ἀπό τήν αξία τῶν προκαταβολῶν πού ἔγιναν. Στίς μορφές αὐτές τῆς ὑπεραξίας φαίνεται στόν ἴδιο

τόν ξεχωριστό καπιταλιστή, ὅτι ἡ παραγωγή ὑπεραξίας ἀνήκει στήν ἔξοδα παραγωγῆς τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς, ὅτι ἡ ἰδιοποίηση ξένης ἐργασίας καί τοῦ περισσεύματος πάνω ἀπό τήν ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων πού ἔχουν καταναλωθεῖ στό προτσές (ἀδιάφορο λοιπόν ἂν μπαίνουν στό σταθερό ἢ στό μεταβλητό κεφάλαιο) ἀποτελεῖ ἀναγκαῖο ὄρο αὐτοῦ τοῦ τρόπου παραγωγῆς. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι αὐτό προβάλλει ἐπίσης, ἐφόσον τό μέσο κέρδος ἀποτελεῖ ἕνα στοιχεῖο τῆς τιμῆς κόστους τοῦ ἐμπορεύματος, δηλαδή ὄρο τῆς προσφορᾶς καί τῆς παραγωγῆς τοῦ ἐμπορεύματος. Ὡστόσο ὅμως ὁ βιομήχανος καπιταλιστής θεωρεῖ μέ τό δίκιο του αὐτό τό περίσσευμα, αὐτό τό μέρος τῆς ὑπεραξίας — παρ' ὄλον ὅτι ἀποτελεῖ στοιχεῖο τῆς ἴδιας τῆς παραγωγῆς — γιά τόν ἑαυτό του σάν περίσσευμα πάνω ἀπό τά ἔξοδά του, ὄχι, ὅπως γίνεται μέ τόν τόκο καί μέ τήν πρόσοδο, σάν κάτι πού ἀνήκει στίς προκαταβολές του. Σέ κρίσιμες στιγμές καί τό κέρδος ἀκόμα ἀντιπαρατάσσεται στήν πραγματικότητα σ' αὐτό τόν ἴδιο σάν ὄρος τῆς παραγωγῆς, ἐφόσον ἀκολουθεῖ ὁ περιορισμός ἢ τό σταμάτημα τῆς παραγωγῆς, λόγω πτώσης τῆς τιμῆς, ἡ ὁποία καταβροχθίζει τό κέρδος ἢ τό περιορίζει σημαντικά. Ἀπό δῶ προκύπτει ἡ βλακεία ἐκείνων πού τίς διάφορες μορφές τῆς ὑπεραξίας τίς βλέπουν σάν ἀπλές μορφές διανομῆς. Εἶναι ἐξίσου μορφές παραγωγῆς. [907]

[937] Θά μπορούσε νά φανεῖ ὅτι στήν τριάδα γῆ - πρόσοδος, κεφάλαιο - κέρδος (τόκος), ἐργασία - μισθός ἐργασίας, ὁ τελευταῖος κρίκος εἶναι ἀκόμα ὁ πῖο λογικός (rational). Ἔχει τουλάχιστον κατονομαστεῖ ἡ πηγή ἀπό τήν ὁποία ἀναβλύζει ὁ μισθός ἐργασίας. Ἡ τελευταία μορφή ὅμως εἶναι μάλλον ἡ πῖο παράλογη καί ἀποτελεῖ τή βάση τῶν ἄλλων δύο, ὅπως γενικά ἡ μισθωτή ἐργασία προϋποθέτει τή γῆ σάν γαιοκτησία καί τό προϊόν σάν κεφάλαιο. Μόνο ἂν στήν ἐργασία ἀντιτάσσονται οἱ ὄροι τῆς μέ τή μορφή αὐτή εἶναι μισθωτή ἐργασία. Σάν μισθωτή ἐργασία ἔχει ἐκφραστεῖ στόν τύπο: ἐργασία - μισθός ἐργασίας. Ἐμφανιζόμενος ἐδῶ ὁ μισθός σάν τό εἰδικό προϊόν τῆς ἐργασίας, σάν τό μοναδικό προϊόν τῆς (καί εἶναι πράγματι γιά τόν μισθωτό ἐργάτη τό μοναδικό προϊόν τῆς ἐργασίας), ἐμφανίζονται ἐξίσου ἀναγκαῖα τά ἄλλα μέρη τῆς ἀξίας — πρόσοδος, κέρδος, τόκος — πού ἀναβλύζουν ἀπό ἄλλες εἰδικές πηγές. Καί ἀκριβῶς ὅπως τό μέρος τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος πού ἀνάγεται σέ μισθό ἐργασίας [πρέπει νά γίνει ἀντιληπτό] σάν τό εἰδικό προϊόν τῆς ἐργασίας, πρέπει τά μέρη τῆς ἀξίας πού ἀνάγονται σέ πρόσοδο καί κέρδος νά γίνονται ἀντιληπτά σάν

εἰδικά ἀποτελέσματα τῶν παραγόντων γιά τούς ὁποίους ὑπάρχουν, στούς ὁποίους περιέρχονται, δηλαδή σάν ἀντίστοιχος καρπός τῆς γῆς καί τοῦ κεφαλαίου. [937]

[4. *Αὐξανόμενος ἀποχωρισμός τῆς μεταβλημένης μορφῆς τῆς ὑπεραξίας ἀπό τήν οὐσία τῆς - τήν πρόσθετη ἐργασία. Τό βιομηχανικό κέρδος σάν «μισθός ἐργασίας γιά τόν καπιταλιστή»]*

[910] Ἄς ἐξετάσουμε τόν δρόμο, πού διατρέχει τό κεφάλαιο, προ- τοῦ ἐμφανιστεῖ μέ τή μορφή τοῦ τοκοφόρου κεφαλαίου.

Στό ἄμεσο προτσές παραγωγῆς τό ζήτημα εἶναι ἀκόμα ἀπλό. Ἡ ὑπεραξία δέν ἔχει ἀκόμα πάρει μιάν ἰδιαίτερη μορφή, ἐκτός ἀπό τή μορφή τῆς ἴδιας τῆς ὑπεραξίας, πού τή διακρίνει μόνο ἀπό τήν ἀξία τοῦ προϊόντος, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ἓνα ἰσοδύναμο τῆς ἀναπαραγμένης σ' αὐτό ἀξίας. Ὅπως ἡ ἀξία γενικά ἀνάγεται σέ ἐργασία, ἔτσι καί ἡ ὑπεραξία ἀνάγεται σέ πρόσθετη ἐργασία, σέ ἀπλήρωτη δουλιά. Γι' αὐτό ἡ ὑπεραξία μετριάται μόνο μέ τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ κεφαλαίου, πού πράγματι ἀλλάζει τήν ἀξία του — μέ τό μεταβλητό κεφάλαιο, μέ τό μέρος τοῦ κεφαλαίου πού προκαταβλήθηκε σέ μισθό ἐργασίας. Τό σταθερό κεφάλαιο ἐμφανίζεται μόνο σάν ὄρος, γιά νά μπορέσει νά δράσει τό μεταβλητό μέρος τοῦ κεφαλαίου. Εἶναι πολύ ἀπλό ὅτι ἂν μέ 100 λίρες, πού εἶναι ἴσες μέ τήν ἐργασία 10 ἀνθρώπων, ἀγοράζεται ἡ ἐργασία 20 ἀνθρώπων (δηλαδή ἐμπόρευμα στό ὁποῖο περιέχεται ἡ ἐργασία 20 ἀνθρώπων), τότε ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος = 200 λ. καί ἡ ὑπεραξία 100 λ. = μέ τήν ἀπλήρωτη δουλιά 10 ἀνθρώπων. Ἡ, ὅταν ἐργάζονται 20 ἄνθρωποι, ὁ καθένας ἐργάζεται μόνο μισή μέρα γιά τόν ἑαυτό του καί μισή μέρα γιά τό κεφάλαιο. 20 μισές μέρες = 10 μέρες. Εἶναι τό ἴδιο μέ τήν περίπτωση πού θά πληρωνόταν ἡ ἐργασία τῶν 10 ἀνθρώπων, ἐνῶ οἱ ἄλλοι 10 θά ἐργάζονταν δωρεάν γιά τόν καπιταλιστή.

Ἐδῶ, σ' αὐτή τήν ἐμβρυώδη κατάσταση ἡ σχέση εἶναι ἀκόμα πολύ κατανοητή ἢ μάλλον δέν μπορεῖ καθόλου νά παρερμηνευτεῖ. Ἡ δυσκολία συνίσταται ἐδῶ μόνο στό νά βρεθεῖ πῶς αὐτή ἡ ἰδιοποίηση ἐργασίας, χωρίς νά δοθεῖ ἔναντι ἓνα ἰσοδύναμο, προκύπτει ἀπό τόν νόμο τῆς ἀνταλλαγῆς ἐμπορευμάτων — πού λέει ὅτι τά ἐμπορεύματα ἀνταλλάσσονται ἀνάλογα μέ τόν περιεχόμενο σ' αὐτά χρόνο ἐργασίας — ὅτι δηλαδή πρῖν ἀπ' ὅλα δέν ἀντιφάσκει μέ τόν νόμο αὐτό.

[911] Τό προτσές κυκλοφορίας ἐξαλείφει ἤδη, θολώνει ἤδη τή συνάφεια πού ὑπάρχει. Ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ μάζα τῆς ὑπεραξίας καθο-

ρίζεται ἐδῶ ταυτόχρονα καί ἀπό τόν χρόνο κυκλοφορίας τοῦ κεφαλαίου φαίνεται σάν νά μπαίνει ἐδῶ ἓνα ξένο πρὸς τόν χρόνο ἐργασίας στοιχείο.

Τέλος στό ἔτοιμο κεφάλαιο, ὅπως ἐμφανίζεται σάν ἓνα σύνολο, σάν ἡ ἐνότητα τοῦ προτσές κυκλοφορίας καί τοῦ προτσές παραγωγῆς, σάν ἔκφραση τοῦ προτσές ἀναπαραγωγῆς — σάν ἓνα καθορισμένο ποσό ἀξίας πού σέ ἓνα καθορισμένο χρονικό διάστημα, σ' ἓνα καθορισμένο μέρος τῆς κυκλοφορίας, παράγει ἓνα καθορισμένο κέρδος (ὑπεραξία) — στή μορφή αὐτή τό προτσές παραγωγῆς καί τό προτσές κυκλοφορίας ὑπάρχουν ἀκόμα μόνο σάν ἀνάμνηση καί σάν στοιχεῖα πού ἐξίσου καθορίζουν τήν ὑπεραξία, ἔτσι πού συγκαλύπτεται ἡ ἀπλή φύση της. Ἡ ὑπεραξία ἐμφανίζεται τώρα σάν κέρδος. Τό κέρδος αὐτό 1) σχετίζεται μέ ἓνα καθορισμένο μέρος τῆς κυκλοφορίας τοῦ κεφαλαίου πού διαφέρει ἀπό τόν χρόνο ἐργασίας. 2) Ἡ ὑπεραξία ὑπολογίζεται καί σχετίζεται ὄχι μέ τό μέρος τοῦ κεφαλαίου, ἀπό τό ὁποῖο πηγάζει ἄμεσα, ἀλλά χωρίς διάκριση μέ τό συνολικό κεφάλαιο. Ἔτσι καταχωνιάζεται πέρα γιά πέρα ἡ πηγὴ της. 3) Παρ' ὅλον ὅτι σ' αὐτή τήν πρώτη μορφή τοῦ κέρδους ἡ μάζα τοῦ κέρδους εἶναι ποσοτικά ταυτόσημη μέ τή μάζα τῆς ὑπεραξίας πού ἔχει παραχθεῖ ἀπό ἓνα ξεχωριστό κεφάλαιο, τό ποσοστό τοῦ κέρδους εἶναι ἐξαρχῆς διαφορετικό ἀπό τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας, γιὰτί τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας = $\frac{\upsilon}{\mu}$, ἐνῶ τό ποσοστό τοῦ κέρδους

= $\frac{\upsilon}{\sigma + \mu}$. 4) Ἄν προϋποθεθεῖ δοσμένο τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας, μπορεῖ τό ποσοστό τοῦ κέρδους ν' ἀνέβει ἢ νά πέσει, καί μάλιστα σέ ἀντίθετη κατεύθυνση ἀπό τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας.

Ἔτσι, στήν πρώτη μορφή τοῦ κέρδους ἡ ὑπεραξία ἔχει ἤδη μιά μορφή πού ὄχι μόνο δέν ἐπιτρέπει νά φανεῖ ἄμεσα ἡ ταύτισή της μέ τήν ὑπεραξία, μέ τήν πρόσθετη ἐργασία, ἀλλά φαίνεται νά ἀντιφάσκει ἄμεσα μ' αὐτή τήν ταύτιση.

Παραπέρα, μέ τή μετατροπὴ τοῦ κέρδους σέ μέσο κέρδος, μέ τόν σχηματισμό τοῦ γενικοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους καί μέ τή συνδεόμενη ἢ τήν ὑποτιθέμενη μ' αὐτόν μετατροπὴ τῶν ἀξιῶν σέ τιμές κόστους, τό κέρδος τοῦ ξεχωριστοῦ κεφαλαίου ὄχι μόνο ὡς πρὸς τήν ἔκφραση, σάν διαφορὰ τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους ἀπό τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας, ἀλλά ὡς πρὸς τήν οὐσία του, δηλαδή ἐδῶ ὡς πρὸς τήν ποσότητά του, εἶναι διαφορετικό ἀπό τήν ἴδια τήν ὑπεραξία, τήν ὁποία τό ξεχωριστό κεφάλαιο τήν ἔχει παραγάγει στή δική του ἰδιαίτερη σφαῖρα παραγωγῆς. Ἄν πάρουμε τό ξεχωριστό κεφάλαιο, ἀλλά καί τό συνολικό κεφάλαιο σέ μιά ξεχωριστή σφαῖρα, τότε δέν φαίνεται μόνο, ἀλλά εἶναι τό κέρδος

τώρα πραγματικά διαφορετικό από τήν υπεραξία. Κεφάλαια ἴσου μεγέθους ἀποφέρουν ἴσα κέρδη, ἢ τό κέρδος εἶναι ἀνάλογο μέ τό μέγεθος τῶν κεφαλαίων. Ἡ τό κέρδος καθορίζεται ἀπό τήν ἀξία τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου. Σ' ὅλες αὐτές τίς ἐκφράσεις ἔχει σθηστεῖ ὀλότελα ἡ σχέση τοῦ κέρδους μέ τήν ὀργανική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου, δέν διακρίνεται πιά. Αὐτό μάλλον πού εἶναι ὀλοφάνερο εἶναι ὅτι ἴσα σέ μέγεθος κεφάλαια, πού θέτουν σέ κίνηση πολύ διαφορετικές ποσότητες ἐργασίας, πού ἐξουσιάζουν λοιπόν πολύ διαφορετικές ποσότητες πρόσθετης ἐργασίας, πού παράγουν ἐπομένως πολύ διαφορετικές ποσότητες υπεραξίας, ἀποφέρουν ἴσο σέ μέγεθος κέρδος. Μάλιστα μέ τή μετατροπή τῶν ἀξιῶν σέ τιμές κόστους φαίνεται σάν νά καταργεῖται ἡ ἴδια ἡ βάση — ὁ καθορισμός τῆς ἀξίας τῶν ἐμπορευμάτων ἀπό τό χρόνο ἐργασίας πού περιέχεται σ' αὐτά.

Καί σ' αὐτή τήν ὀλότελα ἀποξενωμένη μορφή τοῦ κέρδους, καί στόν ἴδιο βαθμό πού ἡ μορφή τοῦ κέρδους κρύβει τόν ἐσωτερικό του πυρήνα, ἀποκτάει τό κεφάλαιο ὀλοένα καί περισσότερο μιά ἐμπράγματη μορφή, ἀπό σχέση γίνεται ὀλοένα καί περισσότερο πρᾶγμα, πρᾶγμα ὅμως πού ἔχει μέσα του τήν κοινωνική σχέση, τήν ἔχει καταπιεῖ, πρᾶγμα πού συμπεριφέρεται στόν ἴδιο τόν ἑαυτό του μέ πλασματική ζωή καί αὐτοτέλεια, ἕνα αἰσθητό καί υπεραισθητό ὄν. Καί σ' αὐτή τή μορφή κεφαλαίου καί κέρδους τό κεφάλαιο ἐμφανίζεται στήν ἐπιφάνεια σάν ἕτοιμη προϋπόθεση. Εἶναι ἡ μορφή τῆς πραγματικότητάς του ἢ μάλλον ἡ πραγματική μορφή ὑπαρξῆς του. Καί εἶναι ἡ μορφή μέ τήν ὀποία ζεῖ στή συνείδηση τῶν φορέων του, τῶν καπιταλιστῶν, μέ τήν ὀποία καθρεπτίζεται στίς ἀντιλήψεις τους.

Αὐτή ἡ πάγια καί ἀποστεωμένη (μεταμορφωμένη) μορφή τοῦ κέρδους (ἄρα καί τοῦ κεφαλαίου σάν δημιουργοῦ του, γιατί τό κεφάλαιο εἶναι βάση καί τό κέρδος συνέπεια, τό κεφάλαιο εἶναι αἰτία καί τό κέρδος ἀποτέλεσμα, τό κεφάλαιο εἶναι οὐσία καί τό κέρδος σύμπτωση (Akzidenz), τό κεφάλαιο εἶναι κεφάλαιο μόνο ἐφόσον παράγει κέρδος, μόνο ἐφόσον παράγει ἀξία πού δημιουργεῖ ἕνα κέρδος, μιά πρόσθετη ἀξία) — ἐπομένως καί τοῦ κεφαλαίου σάν βάση τοῦ κέρδους, τοῦ κεφαλαίου πού διατηρεῖται σάν κεφάλαιο καί πού αὐξάνει μέ τό κέρδος — ἐδραιώνεται περισσότερο στήν ἐμφάνισή του μέ τό ὅτι τό ἴδιο προτσές ἐξίσωσης τοῦ κεφαλαίου, πού δίνει στό κέρδος τή μορφή αὐτή τοῦ μέσου κέρδους, ξεχωρίζει ἕνα μέρος ἀπό αὐτό μέ τή μορφή τῆς προσόδου πού ἀποκτᾶ αὐτοτελή ὑπαρξη καί πού σά νά λέμε αὐξήθηκε σέ ἄλλη βάση, στή γῆ. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ πρόσοδος παρουσιάζεται ἐξαρχῆς σάν μέρος τοῦ κέρδους πού ὁ φάρμερ πληρώνει στό γαιοκτήμονα. Καί ἐπειδή ὅμως αὐτό τό πρόσθετο κέρδος δέν τό τσεπώνει οὔτε ὁ φάρμερ

οὔτε τὸ κεφάλαιο πού χρησιμοποιεῖ, κατὰ κάποιον τρόπο διακρίνεται σάν κεφάλαιο ἀπὸ τὸ ἄλλο κεφάλαιο (ἐπειδὴ τὸ πρόσθετο κέρδος δέν τὸ ὀφείλει στό κεφάλαιο σάν κεφάλαιο, τὸ πληρώνει στό γαιοκτήμονα) παρουσιάζεται ἡ ἴδια ἡ γῆ σάν ἡ πηγὴ αὐτοῦ τοῦ μέρους τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορεύματος (τῆς ὑπεραξίας του) καὶ ὁ γαιοκτήμονας φαίνεται σὰ νὰ ἀντιπροσωπεύει τὴ γῆ [912] σὰ νομικὴ προσωπικότητα.

Ἄν ἡ πρόσοδος ὑπολογιστεῖ πάνω στή βάση τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου, τότε ἔχουμε ἀκόμα ἓνα νῆμα πού θυμίζει τὴν καταγωγὴ τῆς, σάν ἓνα ἀποχωρισμένο μέρος τοῦ κέρδους, δηλαδή τῆς ὑπεραξίας γενικά. (Φυσικά διαφορετικά ἔχει τὸ ζήτημα σέ μιά κοινωνικὴ κατάσταση, στήν ὁποία ἡ γαιοκτησία ἐκμεταλλεύεται ἄμεσα τὴν ἐργασία. Σ' αὐτὴν δέν ὑπάρχει καμιὰ δυσκολία νὰ γνωριστεῖ ἡ καταγωγὴ τοῦ πρόσθετου πλούτου — surplus wealth.) Ἡ πρόσοδος ὅμως πληρώνεται γιὰ ἓνα καθορισμένο κομμάτι γῆς. Κεφαλαιοποιεῖται στήν ἀξία τῆς γῆς. Ἡ ἀξία αὐτὴ ἀνεβαίνει καὶ πέφτει ἀνάλογα μέ τὴν ἀνοδο ἢ τὴν πτώση τῆς προσόδου. Ἡ πρόσοδος ἀνεβαίνει ἢ πέφτει σέ σχέση μέ τὴ μὴ μεταβαλλόμενη ἐπιφάνεια τῆς γῆς (ἐνῶ τὸ ἐργαζόμενο σ' αὐτὴν κεφάλαιο εἶναι ἓνα μεταβαλλόμενο μέγεθος). Ἡ διαφορὰ στά εἶδη τῆς γῆς ἐκδηλώνεται στό ὕψος τῆς προσόδου πού πρέπει νὰ πληρωθεῖ γιὰ ἓναν δοσμένο ἀριθμὸ τετραγωνικῶν ποδιῶν γῆς. Ἡ συνολικὴ πρόσοδος ὑπολογίζεται μέ βάση τὴ συνολικὴ ἐπιφάνεια τῆς γῆς, γιὰ νὰ καθοριστεῖ ἡ μέση πρόσοδος λ.χ. ἀπὸ ἓνα τετραγωνικὸ πόδι γῆς. Ἡ πρόσοδος ἐμφανίζεται, ὅπως κάθε δημιουργημένη ἀπὸ τὴν καπιταλιστικὴ παραγωγὴ μορφή τῆς, ταυτόχρονα σάν σταθερὴ, δοσμένη, σέ κάθε στιγμή ὑπάρχουσα, δηλαδή γιὰ τὸ ξεχωριστὸ ἄτομο ἀνεξάρτητα ὑπάρχουσα προυπόθεση. Ὁ φάρμερ ὀφείλει νὰ πληρώσει πρόσοδο, καὶ μάλιστα τόση ἀνάλογα μέ τὴν ἔκταση τῆς γῆς, ἀνάλογα μέ τὴν ποιότητα τοῦ ἐδάφους. Ὄταν ἀνεβαίνει ἢ πέφτει ἡ ποιότητα τῆς γῆς, ἀνεβαίνει ἢ πέφτει ἡ πρόσοδος, πού ὀφείλει νὰ πληρώσει γιὰ τόσα ἢ τόσα πλῆθρα γῆς, γιὰ τὴ γῆ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ κεφάλαιο πού χρησιμοποιεῖ σ' αὐτὴν. Ἀκριβῶς ὅπως ὀφείλει νὰ πληρώσει τὸν τόκο, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ κέρδος πού βγάζει.

Ὁ ὑπολογισμὸς τῆς προσόδου σέ σχέση μέ τὸ ἀπασχολούμενο στήν παραγωγὴ κεφάλαιο ἀποτελεῖ ἀκόμα ἓναν κρίσιμο τύπο τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας πού διατηρεῖ τὴν ἐσωτερικὴ συνάφεια τῆς προσόδου μέ τὸ κέρδος σάν ἔδαφός τῆς. Στὴν πραγματικότητα ὅμως δέν φανερώνεται αὐτὴ ἡ συνάφεια, ἀντίθετα, ἐδῶ ἡ πρόσοδος μετρίεται στό πραγματικὸ ἔδαφος — καὶ ἔτσι ἀποκόπτεται ὅλη ἡ μεσολάβηση καὶ ὀλοκληρώνεται ἡ ἐξωτερικὴ αὐτοτελὴς μορφή τῆς. Αὐτοτελὴς μορφή εἶναι μόνο σ' αὐτὴ τὴν ἐξωτερικὴν, στὸν ὀλοκληρωτικὸ ἀποχωρισμὸ τῆς ἀπ' αὐτὸ

πού τή μεσολάβησε. Τά τετραγωνικά πόδια ἐδάφους (γῆς)* ἀποφέρουν τόση ἢ τόση πρόσοδο. Στήν ἔκφραση αὐτή, στήν ὁποία ἓνα μέρος τῆς ὑπεραξίας — ἡ πρόσοδος — παρασταίνεται στή σχέση της μέ ἓνα ιδιαίτερο φυσικό στοιχείο, ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ἀνθρώπινη ἐργασία, δέν σβήνεται μόνο ὀλότελα ἡ φύση τῆς ὑπεραξίας, ἐπειδή σβήνεται ἡ φύση τῆς ἴδιας τῆς ἀξίας, ἀλλά τό ἴδιο τό κέρδος ἐμφανίζεται τώρα, ὅπως λ.χ. ἡ πρόσοδος τῆς γῆς, ὅτι ὀφείλεται στό κεφάλαιο σάν ἓνα ιδιαίτερο ἐμπράγατο στοιχείο τῆς παραγωγῆς. Ἡ γῆ εἶναι ἓνα κομμάτι τῆς φύσης καί ἀποφέρει πρόσοδο. Τό κεφάλαιο ἀποτελεῖται ἀπό προϊόντα, καί τά προϊόντα αὐτά ἀποφέρουν κέρδος. Τό γεγονός ὅτι μιά ἀξία χρήσης πού ἔχει παραχθεῖ ἀποφέρει κέρδος, καί μιά ἄλλη ἀξία χρήσης πού δέν ἔχει παραχθεῖ ἀποφέρει πρόσοδο, εἶναι μόνο δύο διαφορετικές μορφές, στίς ὁποῖες πράγματα δημιουργοῦν ἀξίες, ἀπό τίς ὁποῖες ἡ μιά εἶναι ἀκριβῶς τόσο κατανοητή, ὅσο ἀκατανόητη εἶναι ἡ ἄλλη.

Εἶναι σαφές ὅτι ἀπό τή στιγμή πού ἡ ὑπεραξία χωρίζεται σέ διάφορα ιδιαίτερα μέρη, τά ὁποῖα σχετίζονται μέ διάφορα, μόνο ἀπό ὑλική ἄποψη διαφορετικά στοιχεία τῆς παραγωγῆς — ὅπως ἡ φύση, τά προϊόντα, ἡ ἐργασία —, ὅτι ἀπό τή στιγμή πού παίρνει γενικά ιδιαίτερες, ἀδιάφορες μεταξύ τους, ἀνεξάρτητες ἡ μιά ἀπό τήν ἄλλη καί μέ διαφορετικούς νόμους ρυθμιζόμενες μορφές, γίνεται ὅλο καί περισσότερο ἀγνώριστη ἡ κοινή τους ἐνότητα — ἡ ὑπεραξία — ἐπομένως καί ἡ φύση αὐτῆς τῆς κοινῆς ἐνότητας καί δέν φανερώνεται στήν ἐπιφάνεια, ἀλλά σάν κρυμμένο μυστήριο πρέπει πρῶτα νά ἀνακαλυφθεῖ. Αὐτή ἡ ἀνεξαρτοποίηση τῆς μορφῆς τῶν ξεχωριστῶν μερῶν — καί ἡ ἀντιπαράθεσή τους σάν αὐτοτελεῖς μορφές — ὀλοκληρώνεται μέ τό ὅτι τό καθένα ἀπό αὐτά τά μέρη ἀνάγεται σέ ἓνα ιδιαίτερο στοιχείο σάν μέτρο του καί σάν ιδιαίτερη πηγὴ του, ἢ ὅτι τό κάθε ἓνα μέρος τῆς ὑπεραξίας παρουσιάζεται σάν ἀποτέλεσμα μιᾶς ιδιαίτερης αἰτίας, σάν σύμπτωμα μιᾶς ιδιαίτερης οὐσίας. Ἔτσι λ.χ. τό κέρδος - κεφάλαιο, ἡ πρόσοδος - γῆ, ὁ μισθός - ἐργασία.

Καί εἶναι αὐτές οἱ ἔτοιμες σχέσεις καί μορφές, πού ἐμφανίζονται σάν προϋποθέσεις στήν πραγματική παραγωγή, ἐπειδή ὁ καπιταλιστικός τρόπος παραγωγῆς κινεῖται μέσα στίς δημιουργημένες ἀπό τόν ἴδιο μορφές, καί οἱ μορφές αὐτές, τό ἀποτέλεσμά του, ἀντικρίζουν ἐξίσου σάν ἔτοιμες προϋποθέσεις τό προτσές ἀναπαραγωγῆς. Σάν τέτιες καθορίζουν πρακτικά τίς πράξεις καί τή συμπεριφορὰ τῶν ξεχωριστῶν καπιταλιστῶν κλπ., προσφέρουν τά κίνητρα, ὅπως καθρεπτίζονται σάν

* Στό χειρόγραφο τοῦ Μάρξ ἡ λέξη: γῆς, εἶναι γραμμένη πάνω ἀπό τή λέξη, ἐδάφους.

τέτια στή συνείδησή τους. Ἡ ἀγοραία πολιτική οἰκονομία ἐκφράζει συνολικά μέ δογματική μορφή αὐτή τή συνείδηση, πού ὡς πρός τά κίνητρα καί τίς ἀντιλήψεις εἶναι αἰχμάλωτη τῶν ἐξωτερικῶν ἐκδηλώσεων τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς. Καί ὅσο πιο ἐπιπόλαια κολλάει στήν ἐπιφάνεια τῶν φαινομένων καί τά ἀντηχεῖ μέ μίαν ὀρισμένη τάξη, τόσο περισσότερο ἀποκτᾶ τή συνείδηση ὅτι εἶναι «σύμφωνη μέ τούς φυσικούς νόμους» καί μακριά ἀπό κάθε λογῆς ἀφηρημένα σοφίσματα.

[913] Πιο πάνω, ἐκεῖ πού μιλούσαμε γιά τό προτσές κυκλοφορίας, πρέπει νά σημειωθεῖ ἀκόμα* ὅτι οἱ καθορισμοί πού προκύπτουν ἀπό τό προτσές κυκλοφορίας ἀποκρυσταλλώνονται σάν ιδιότητες ὀρισμένων εἰδῶν τοῦ κεφαλαίου, τοῦ πάγιου, τοῦ κυκλοφοροῦντος κλπ. καί φαίνονται ἔτσι σάν δοσμένες ιδιότητες, πού ἀπό ὑλική ἄποψη ἀνήκουν σέ ὀρισμένα ἐμπορεύματα.

Ἄν στήν τελική μορφή, στήν ὁποία τό κέρδος παρουσιάζεται στήν καπιταλιστική παραγωγή σάν κάτι ἀπό τά πρὶν δοσμένο, σάν προϋπόθεση, σβήνονται καί γίνονται ἀγνώριστες ἐκεῖνες οἱ πολυάριθμες μετατροπές καί μεσολαθήσεις ἀπό τίς ὁποῖες περνᾶ καί γι' αὐτό γίνεται ἀγνώριστη καί ἡ φύση τοῦ κεφαλαίου. Ἄν ἡ μορφή αὐτή παγιώνεται ἀκόμα περισσότερο μέ τό ὅτι τό ἴδιο προτσές, πού τῆς δίνει τό τελευταῖο φινίρισμα, ἀντιπαραθέτει σ' αὐτό ἓνα μέρος τοῦ κέρδους σάν πρόσοδο, τό μετατρέπει σέ μίαν ἰδιαίτερη μορφή τῆς ὑπεραξίας, πού σχετίζεται ἔτσι ὁλότελα μέ τό κεφάλαιο σάν ἓνα ἀπό ὑλική ἄποψη ἰδιαίτερο ἐργαλεῖο παραγωγῆς, ὅπως ἡ πρόσοδος σχετίζεται μέ τή γῆ, ἔτσι αὐτή ἡ μέ ἓνα πλῆθος ἀόρατων ἐνδιάμεσων κρίκων χωρισμένη ἀπό τήν ἐσωτερική της οὐσία μορφή ἀποκτᾶ μιά ἀκόμα περισσότερο ἐξωτερικευμένη μορφή ἢ μάλλον τή μορφή τῆς ἀπόλυτης ἐξωτερίκευσης στό τοκοφόρο κεφάλαιο, στή διάσπαση στό κέρδος καί στόν τόκο, στό τοκοφόρο κεφάλαιο σάν τήν ἀπλή μορφή τοῦ κεφαλαίου, στή μορφή στήν ὁποία τό κεφάλαιο ἀποτελεῖ προϋπόθεση τοῦ δικοῦ του προτσές ἀναπαραγωγῆς. Ἀπό τή μιά μεριά ἐκφράζεται μ' αὐτό ἡ ἀπόλυτη μορφή τοῦ κεφαλαίου: $X-X'$. Αὐτοαξιοποιούμενη ἀξία. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἐξαλείφθηκε τό μέσο πού ὑπάρχει ἀκόμα καί στό καθαρό ἐμπορικό κεφάλαιο, τό E , τό $X-E-X'$. Εἶναι μόνο ἡ σχέση τοῦ X πρός τόν ἴδιον τόν ἑαυτό του. Εἶναι τό κεφάλαιο πού ἔχει ἀποτραβηχτεῖ ἀπό τό προτσές, χωρίστηκε ἀπ' αὐτό, βρίσκεται ἔξω ἀπό τό προτσές — σάν προϋπόθεση

* Βλέπε σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 540/541

του προτσές αποτέλεσμα του οποίου είναι και πού στό προτσές και μέ τό προτσές μόνο είναι κεφάλαιο.

{ Έδω παραβλέπουμε τό γεγονός ότι ό τόκος μπορεί νά είναι άπλή μεταφορά περιουσίας και ότι δέν χρειάζεται νά εκφράζει πραγματική υπεραξία, όπως όταν δίνεται δανεικό χρήμα σ' ένα «σπάταλο», δηλαδή όταν δίνεται δανεικό για κατανάλωση. Η ίδια περίπτωση μπορεί νά σημειωθεί όταν δίνεται δανεικό για νά γίνει μιά πληρωμή. Και στίς δύο αυτές περιπτώσεις δίνεται δανεικό σαν χρήμα και όχι σαν κεφάλαιο, για τόν κάτοχό του όμως γίνεται κεφάλαιο μέ τήν άπλή πράξη του δανείζειν. Στή δεύτερη περίπτωση, κατά τήν προεξόφληση συναλλαγματικών ή όταν δίνονται δανεικά όχι άμεσα έκποιήσιμα έμπορεύματα, μπορεί στό προτσές κυκλοφορίας του κεφαλαίου, τό χρήμα πού πάρθηκε για πληρωμή νά σχετίζεται μέ τό προτσές κυκλοφορίας του κεφαλαίου, μέ τήν άπαραίτητη μετατροπή του έμπορευματικού κεφαλαίου σε χρηματικό κεφάλαιο. Έφόσον ή έπιτάχυνση αυτού του προτσές μετατροπής — όπως γίνεται στην Πίστη (Kredit) σύμφωνα μέ τή γενική της φύση — έπιταχύνει τήν αναπαραγωγή, δηλαδή τήν παραγωγή υπεραξίας, τό δανεισμένο χρήμα είναι κεφάλαιο. Έφόσον, αντίθετα, τό χρήμα χρησιμεύει μόνο για νά πληρωθούν χρέη χωρίς νά έπιταχύνει τό προτσές αναπαραγωγής, ίσως μάλιστα νά τό κάνει άδύνατο ή νά τό στενέψει, είναι άπλό μέσο πληρωμής, είναι χρήμα για τόν δανειζόμενο, ενώ για τόν δανείζοντα είναι στην πραγματικότητα κεφάλαιο, ανεξάρτητο από τό προτσές του κεφαλαίου. Στην περίπτωση αυτή ό τόκος, όπως και τό κέρδος από άπαλλοτρίωση (profit upon expropriation), είναι βέβαια μιά αναπαραγμένη στην καπιταλιστική παραγωγή, αλλά ανεξάρτητη απ' αυτήν μορφή του τόκου πού ανήκει σε παλαιότερους τρόπους παραγωγής. Οφείλεται όμως στην φύση τής καπιταλιστικής παραγωγής τό γεγονός ότι τό χρήμα (ή τό έμπόρευμα) μπορεί νά είναι κεφάλαιο έξω από τό προτσές παραγωγής, ότι αυτό μπορεί νά συμβεί και μέ τήν παλαιότερη μορφή, μέ τήν όποία δέν μετατρέπεται σε κεφάλαιο, αλλά χρησιμεύει μόνο σαν χρήμα.

Η τρίτη παλαιότερη μορφή του τοκοφόρου κεφαλαίου βασίζεται στό ότι δέν υπάρχει ακόμα ή καπιταλιστική παραγωγή, τό δέ κέρδος σπώνεται ακόμα μέ τή μορφή του τόκου και ό καπιταλιστής εμφανίζεται μόνο σαν τοκογλύφος. Αυτό προυποθέτει 1) ότι ό παραγωγός εργάζεται ακόμα σαν αυτοτελής παραγωγός μέ τά δικά του μέσα παραγωγής, ότι τά μέσα παραγωγής δέν εργάζονται ακόμα μ' αυτόν (ακόμα και στην περίπτωση πού σ' αυτά τά μέσα παραγωγής ανήκουν δούλοι, πού όμως έδω, όπως γίνεται μέ τά ζώα, δέν αποτελούν μιάν ιδιαίτερη

οἰκονομική κατηγορία, ἢ ὅτι τό πολύ-πολύ ὑπάρχει ὑλική διαφορά ἀνά-
 μεσά τους ὅπως: βουβά ἐργαλεία, αἰσθανόμενα ἐργαλεία, ὀμιλοῦντα
 ἐργαλεία). 2) "Ὅτι τά μέσα παραγωγῆς ἀνήκουν ὀνομαστικά μόνο σ'
 αὐτόν, δηλαδή ὅτι λόγω κάποιων τυχαίων περιστατικῶν δέν εἶναι σέ
 θέση νά τά ἀναπαραγάγει ἀπό τήν πούληση τῶν ἐμπορευμάτων του.
 Γι' αὐτό οἱ μορφές αὐτές τοῦ τοκοφόρου κεφαλαίου ὑπάρχουν σ' ὅλες
 τίς κοινωνικές μορφές, ἀδιάφορο ἂν κυριαρχοῦν σ' αὐτές ἡ δουλεία, ἡ
 δουλοπαροικία ἢ ἡ ἐλεύθερη ἐργασία, στίς ὁποῖες κυκλοφοροῦν ἐμπο-
 ρεύματα καί χρήμα. Στήν τελευταία ἀπό τίς πιό πάνω μορφές ὁ παρα-
 γωγός πληρώνει στόν καπιταλιστή τήν πρόσθετη ἐργασία του μέ τή
 μορφή τοῦ τόκου, πού γιά τόν λόγο αὐτό περιλαβαίνει κέρδος. Ὑπάρ-
 χει ἐδῶ ὀλόκληρη [914] ἡ καπιταλιστική παραγωγή, χωρίς τά πλεο-
 νεκτήματά της, τήν ἀνάπτυξη τῶν κοινωνικῶν μορφῶν τῆς ἐργασίας
 καί τίς ἀπ' αὐτές βλαστάνουσες παραγωγικές δυνάμεις τῆς ἐργασίας.
 Μιά μορφή πού ἐπικρατεῖ κυρίως σέ ἀγροτικούς λαούς, πού ὅμως ὑπο-
 χρεώνονται ἤδη ἓνα μέρος τῶν μέσων συντήρησής τους καί τῶν ἐργα-
 λείων παραγωγῆς νά τά ἀγοράζουν σάν ἐμπορεύματα, δίπλα στούς
 ὁποῖους ἐπομένως ὑπάρχει ἤδη ξεχωριστή βιομηχανία στίς πόλεις καί
 πού ἐκτός ἀπ' αὐτό ὀφείλουν νά πληρώνουν μέ χρήμα φόρους, πρόσδο
 κλπ. }

Τό τοκοφόρο κεφάλαιο ἀναδεικνύεται σάν κεφάλαιο μόνο ἐφόσον τό δανει-
 σμένο χρήμα μετατρέπεται πραγματικά σέ κεφάλαιο καί παράγει ὑπερα-
 ξία, μέρος τῆς ὁποίας εἶναι ὁ τόκος. Μόνο πού αὐτό δέν ἀναιρεῖ τό γεγονός
 ὅτι αὐτό πού τό χαρακτηρίζει [τό χρήμα] εἶναι ὅτι ἀνεξάρτητα ἀπό τό
 προτσές ἔχει σάν αὐτοφυῆ ιδιότητα νά ἀποδίδει τόκο καί νά εἶναι τοκο-
 φόρο. Ἔτσι τό γεγονός ὅτι τό βαμβάκι γιά ν' ἀποδείξει τήν ὠφέλιμη ἰ-
 διότητά του πρέπει νά τό κλώσουν ἢ νά τό χρησιμοποιήσουν κατά κάποιο
 ἄλλο τρόπο δέν ἀναιρεῖ τήν ἀξία τῆς χρήσης του σάν βαμβάκι, ἔτσι καί
 τό κεφάλαιο [ἀποδείχνει] τήν τοκοδημιουργό δύναμή του μόνο ὅταν περά-
 σει στό προτσές παραγωγῆς. Ἀλλά καί ἡ ἐργατική δύναμη ἀποδείχνει
 τήν ἰκανότητά της νά δῆμιουργεῖ ἀξία, ὅταν δρᾷ στό προτσές σάν ἐργα-
 σία, ὅταν ὑλοποιεῖται σ' αὐτό. Τό γεγονός αὐτό δέν ἀποκλείει αὐτή κα-
 θεαυτή (an sich), σάν δύναμη, νά εἶναι ἡ δραστηριότητα πού παράγει ἀξία
 καί σάν τέτια δέν γίνεται μόνο μέ τό προτσές, ἀλλά μάλλον ἀποτελεῖ
 προϋπόθεσή του. Σάν τέτια ἀγοράζεται (ὅπως λ.χ. ἓνας διευθυντής θεά-
 τρου ἀγοράζει ἓναν ἠθοποιό ὄχι γιά νά τόν βάλει νά παίξει, ἀλλά γιά νά στε-
 ρήσει τό παίξιμό του ἀπό ἓνα ἄλλο θεάτρο πού τόν συναγωνίζεται). Τό ζήτη-
 μα, ἂν αὐτός πού ἀγοράζει τήν ἐργατική δύναμη χρησιμοποιεῖ τήν ιδιότητά

της, πού τήν ἔχει πληρώσει, τήν ιδιότητά της νά δημιουργεῖ ἀξία, δέν ἐνδιαφέρει καθόλου τόν πωλητή, ὅπως δέν ἐνδιαφέρει καί τό πωλημένο ἐμπόρευμα, ὄχι περισσότερο ἀπό ὅ,τι ἐκείνον πού ἀγοράζει κεφάλαιο καί τό χρησιμοποιοῦν σάν κεφάλαιο, βάζει δηλαδή νά δράσει στό προτσές ἢ ἐνυπάρχουσα σ' αὐτό ιδιότητα νά δημιουργεῖ ἀξία. Αὐτό πού πληρώνει ὁ ἀγοραστής εἶναι καί στίς δύο περιπτώσεις ἡ ὑπεραξία, ἡ ὁποία αὐτή καθεαυτή (an sich) περιέχεται δυνητικά σ' αὐτό πού ἐκεῖνος ἀγόρασε, σύμφωνα μέ τή φύση τοῦ ἀγορασμένου ἐμπορεύματος — στή μιά περίπτωση πρόκειται γιά τήν ἐργατική δύναμη, στήν ἄλλη γιά τό κεφάλαιο, πού περιέχεται σ' αὐτό τό ἐμπόρευμα, καί τήν ἰκανότητά του νά διατηρεῖ τή δική του ἀξία. Γιά τό λόγο αὐτό καί ὁ καπιταλιστής, πού ἐργάζεται μέ δικό του κεφάλαιο, θεωρεῖ ἕνα μέρος τῆς ὑπεραξίας σάν τόκο, δηλαδή σάν μιά ὑπεραξία πού προέρχεται ἀπό τό προτσές παραγωγῆς, ἐπειδή τό κεφάλαιο, ἀνεξάρτητα ἀπ' αὐτό, τό ἔμπασε σ' αὐτό τό προτσές παραγωγῆς.

Ἡ γαιοπρόσοδος καί ἡ σχέση γῆ-πρόσοδος μπορεῖ νά ἐμφανιστεῖ σάν μιά πολύ πιό μυστηριώδης μορφή, ἀπό τή [μορφή] τοῦ τόκου, ἀπ' ὅ,τι ἡ σχέση κεφάλαιο-τόκος. Ἀλλά καί τό παράλογο (das Irrationale) δέν ἔχει ἐκφραστεῖ καί διαμορφωθεῖ στή μορφή τῆς γαιοπροσόδου ἔτσι, ὥστε νά ἐκφράζει μιά σχέση τοῦ ἴδιου τοῦ κεφαλαίου. Μιά καί ἡ ἴδια ἡ γῆ εἶναι παραγωγική (ἔχει ἀξία χρήσης) καί εἶναι ἡ ἴδια μιά ζωντανή παραγωγική δύναμη (πού ἔχει ἀξία χρήσης ἢ πού χρησιμεύει γιά τήν παραγωγή ἀξιῶν χρήσης), μπορεῖ προληπτικά (superstitious) νά μπερδευτοῦν ἡ ἀξία χρήσης καί ἡ ἀνταλλακτική ἀξία, τό πράγμα μέ μιά εἰδική κοινωνική μορφή τῆς περιεχόμενης στό προϊόν ἐργασίας. Ὁ παραλογισμός (die Irrationalität) βρίσκει τότε τήν αἰτία του στόν ἴδιο τόν ἑαυτό του, ἐπειδή ἡ πρόσοδος σάν *sui generis*, σάν κάτι τό ἰδιαίτερο, δέν ἔχει καμιά δουλιά μέ τό καπιταλιστικό προτσές σάν τέτιο, ἢ ἡ ἀντίληψη τῆς «φωτισμένης» πολιτικῆς οἰκονομίας μπορεῖ, λόγω τοῦ μή συσχετισμοῦ τῆς προσόδου εἴτε μέ τήν ἐργασία εἴτε μέ τό κεφάλαιο, νά ἀρνηθεῖ ὅτι ἡ πρόσοδος γενικά εἶναι μιά μορφή τῆς ὑπεραξίας καί νά τήν ἐξηγήσει σάν ἀπλή αὔξηση τῆς τιμῆς ἀπό τόν γαιοκτήμονα, ὁ ὁποῖος ἔχει τή δυνατότητα νά τό κάνει αὐτό, ἐπειδή ἔχει τό μονοπώλιο τῆς κατοχῆς τῆς γῆς.

Διαφορετικά ἔχει τό ζήτημα μέ τό τοκοφόρο κεφάλαιο. Ἐδῶ δέν πρόκειται γιά μιά ξένη πρὸς τό κεφάλαιο σχέση, ἀλλά γιά τήν ἴδια τή σχέση, γιά μιά σχέση πού πηγάζει ἀπό τήν καπιταλιστική παραγωγή καί πού τήν χαρακτηρίζει, γιά μιά σχέση πού ἐκφράζει τήν οὐσία τοῦ κεφαλαίου, γιά μιά μορφή τοῦ κεφαλαίου, στήν ὁποία ἐμφανίζεται σάν

κεφάλαιο. Τό κέρδος ἐξακολουθεῖ πάντα νά περιέχει μιᾶ σχέση μέ τό κεφάλαιο, πού βρίσκεται στό προτσές παραγωγῆς, μέ τό προτσές στό ὁποῖο παράγεται (ή ἴδια) ἡ ὑπεραξία. Στό τοκοφόρο κεφάλαιο ἡ μορφή τῆς ὑπεραξίας δέν εἶναι ἀποξενωμένη, ὅπως στό κέρδος, δέν ἔχει γίνει παράξενη, χωρίς νά ἐπιτρέπει νά γνωριστεῖ ἄμεσα ἡ ἀπλή της μορφή καί ἐπομένως ἡ οὐσία καί ἡ αἰτία τῆς καταγωγῆς της. Ἀντίθετα, στόν τόκο αὐτή ἡ ἀποξενωμένη μορφή εἶναι σταθερά τοποθετημένη, παρούσα, ἐκφρασμένη σάν τό οὐσιώδες. Ἐχει γίνει αὐτοτελής, ἔχει παγιωθεῖ σάν ἀντιτιθέμενη στήν πραγματική φύση τῆς ὑπεραξίας. Στό τοκοφόρο κεφάλαιο ἔχει σθηστεῖ ἡ σχέση τοῦ κεφαλαίου μέ τήν ἐργασία. Στήν πράξη ὁ τόκος προϋποθέτει τό κέρδος, μέρος τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖ, καί στήν πράξη μένει ἀπόλυτα ἀδιάφορο γιά τόν μισθωτό ἐργάτη τό πῶς ἡ ὑπεραξία [915] μοιράζεται σέ τόκο καί κέρδος ἀνάμεσα στά διάφορα εἶδη τῶν καπιταλιστῶν.

Ὁ τόκος ἐμφανίζεται ἐκδηλα σάν καρπός τοῦ κεφαλαίου, χωρισμένος, ἀνεξάρτητος καί ἔξω ἀπό τό ἴδιο τό καπιταλιστικό προτσές. Ἀνήκει στό κεφάλαιο σάν κεφάλαιο. Μπαίνει στό προτσές παραγωγῆς καί γι' αὐτό βγαίνει ἀπ' αὐτό. Τό κεφάλαιο κυοφορεῖ τόν τόκο. Δέν βγάζει τόν τόκο ἀπό τό προτσές παραγωγῆς, ἀλλά τόν μπάζει σ' αὐτό. Τό περίσσευμα τοῦ κέρδους πάνω ἀπό τόν τόκο ἢ τό ποσό τῆς ὑπεραξίας, τό ὁποῖο χρωστάει τό κεφάλαιο μόνο στό προτσές παραγωγῆς, τό παράγει μόνο σάν λειτουργοῦν κεφάλαιο, σάν δημιουργία ἀξίας, πού ἀνήκει στό κεφάλαιο αὐτό καθ'αυτό (an sich), στό κεφάλαιο σάν τέτιο (für sich), στό κεφάλαιο σάν κεφάλαιο, καί γιά τό λόγο αὐτό ἀποκτᾶ ἔναντι τοῦ τόκου μιᾶ ιδιαίτερη μορφή σάν βιομηχανικό κέρδος (ἐπιχειρησιακό κέρδος, βιομηχανικό ἢ ἐμπορικό, ἀνάλογα μέ τό ποιό τονίζεται περισσότερο, τό προτσές παραγωγῆς ἢ τό προτσές κυκλοφορίας). Ἔτσι καί ἡ τελευταία μορφή τῆς ὑπεραξίας, πού κατά κάποιον τρόπο θυμίζει τήν καταγωγή της, θεωρεῖται καί κατανοεῖται ὄχι μόνο μέ μιᾶ ἀποξενωμένη μορφή, ἀλλά σέ ἄμεση ἐπίσης ἀντίθεση πρὸς τήν καταγωγή τῆς ὑπεραξίας, σάν ἀποτέλεσμα, καί σέ τελευταία ἀνάλυση μυστικοποιεῖται πέρα γιά πέρα ἡ φύση τοῦ κεφαλαίου καί τῆς ὑπεραξίας, ὅπως καί ἡ καπιταλιστική παραγωγή γενικά.

Το βιομηχανικό κέρδος, σέ ἀντίθεση πρὸς τόν τόκο, παρασταίνει τό κεφάλαιο στό προτσές σέ ἀντίθεση πρὸς τό κεφάλαιο ἔξω ἀπό τό προτσές, τό κεφάλαιο σάν προτσές σέ ἀντίθεση πρὸς τό κεφάλαιο σάν ἰδιοκτησία, γι' αὐτό παρασταίνει τόν καπιταλιστή σάν λειτουργοῦντα καπιταλιστή, σάν ἐκπρόσωπο τοῦ ἐργαζόμενου κεφαλαίου, σέ ἀντίθεση πρὸς τόν καπιταλιστή σάν ἀπλή προσωποποίηση τοῦ κεφαλαίου, σάν ἀπλό ἰδιοκτήτη τοῦ κεφαλαίου. Ἔτσι ἐμφανίζεται σάν ἐργαζόμενος

καπιταλιστής ενάντια στον ίδιο τον εαυτό του σαν καπιταλιστή. Γι' αυτό εμφανίζεται παραπέρα σαν εργάτης ενάντια στον εαυτό του σαν απλό ιδιοκτήτη. Έπομένως, εφόσον διαπιστώνεται ακόμα μιά σχέση της υπεραξίας με τό προτσές, αυτό γίνεται ακριβώς με τή μορφή στην οποία αρνείται τήν αληθινή έννοια τής υπεραξίας. Τό βιομηχανικό κέρδος ανάγεται σε εργασία, όχι όμως σε ξένη απλήρωτη εργασία, αλλά σε μισθωτή εργασία, σε μισθό εργασίας για τον καπιταλιστή, πού έτσι περιέρχεται στην ίδια κατηγορία με τον μισθωτό εργάτη, μόνο πού πρόκειται για ένα καλύτερο είδος πληρωμένου μισθωτού εργάτη, ακριβώς όπως ο μισθός εργασίας γενικά διαφέρει πολύ.

Πράγματι δέν μετατρέπεται χρήμα σε κεφάλαιο, μέ τό ότι ανταλλάσσεται μέ τούς υλικούς όρους τής παραγωγής του έμπορεύματος και μέ τό ότι οί όροι αυτοί — τό υλικό εργασία, τό μέσο εργασία, ή εργασία — ζυμώνονται στό προτσές εργασία, αλληλοεπηρεάζονται, ενώνονται, μπαίνουν σ' ένα χημικό προτσές στό όποιο κατακαθίζει τό έμπορεύμα σαν αποκρυστάλλωση αυτού του προτσές. Έτσι δέν θά προέκυπτε ούτε κεφάλαιο ούτε υπεραξία. Αντίθετα, αυτή ή άφηρημένη μορφή του προτσές εργασία είναι κοινή σ' όλους τούς τρόπους παραγωγής, άδιάφορο ποιά είναι ή κοινωνική τους μορφή ή ό ιστορικός τους προορισμός. Τό προτσές αυτό γίνεται καπιταλιστικό προτσές, τό χρήμα μετατρέπεται σε κεφάλαιο, μόνο άν 1) ή έμπορευματική παραγωγή, ή παραγωγή του προϊόντος σαν έμπορεύματος, είναι ή γενική μορφή τής παραγωγής, 2) άν τό έμπορεύμα (χρήμα) ανταλλάσσεται μέ εργατική δύναμη (δηλαδή στην πραγματικότητα μέ εργασία) σαν έμπορεύμα και γι' αυτό ή εργασία είναι μισθωτή εργασία, 3) αυτό όμως γίνεται μόνο άν οί αντικειμενικοί όροι, δηλαδή (άν πάρουμε υπόψη μας τό συνολικό προτσές παραγωγής) τά προϊόντα τής ίδιας τής εργασία, αντιπαρατίθενται σαν αυτοτελείς δυνάμεις, σαν μή ιδιοκτησία τους, σαν ξένη ιδιοκτησία και έτσι, ως προς τή μορφή, σαν κεφάλαιο.

Η εργασία σαν μισθωτή εργασία και οί όροι τής εργασία σαν κεφάλαιο — έπομένως σαν ιδιοκτησία του καπιταλιστή: είναι αυτοιδιοκτήτες στό πρόσωπο του καπιταλιστή, στό όποιο προσωποποιούνται, και ή ιδιοκτησία του σ' αυτούς, ή ιδιοκτησία τους αυτή καθαυτή (an sich) άπέναντι στην εργασία — είναι έκφραση τής ίδιας σχέσης θεωρούμενη μόνο από τίς διαφορετικές σκοπιές της. Αυτός ό όρος τής καπιταλιστικής παραγωγής είναι τό μόνιμο αποτέλεσμα της. Είναι ή προϋπόθεσή της, σαν νά έχει καθοριστεί από τήν ίδια, από τή στιγμή πού έχει αναπτυχθεί και λειτουργήσει σύμφωνα μέ τίς σχέσεις της. Τό καπιταλιστικό προτσές παραγωγής όμως δέν είναι επίσης γενικά τό προτσές παραγωγής. Εκείνος ό αντιφατικός κοινωνικός καθορισμός

τῶν στοιχείων του ἀναπτύσσεται μόνο, πραγματοποιεῖται μόνο στό ἴδιο τό προτσές πού ἀποτελεῖ χαρακτηριστικό του πέρα γιά πέρα καί πού τό μετατρέπει ἀκριβῶς σ' αὐτόν τόν κοινωνικά καθορισμένο τρόπο παραγωγῆς, στό καπιταλιστικό προτσές παραγωγῆς.

[916] Στό μέτρο πού ἀρχίζει νά σχηματίζεται τό κεφάλαιο — ὄχι ἓνα συγκεκριμένο κεφάλαιο, ἀλλά τό κεφάλαιο γενικά — τό προτσές τοῦ σχηματισμοῦ του εἶναι τό προτσές διάλυσης, τό προῖόν τῆς ἀπισύνθεσης τοῦ κοινωνικοῦ τρόπου παραγωγῆς πού προηγήθηκε ἀπ' αὐτό. Πρόκειται δηλαδή γιά ἓνα ἱστορικό προτσές καί γιά ἓνα προτσές πού ἀνήκει σέ μιᾶ καθορισμένη ἱστορική περίοδο. Αὕτη εἶναι ἡ ἱστορική περίοδος τῆς γένεσής του. ("Ἐτσι ἡ ὑπαρξή τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τό ἀποτέλεσμα ἑνός προηγούμενου προτσές, πού διέτρεξε ἡ ὀργανική ζωή. Σ' ἓνα σημεῖο μόνο γίνεται ἄνθρωπος. "Ὅταν ὅμως ὑπάρξει πιά ὁ ἄνθρωπος, τότε ὁ ἴδιος ἀποτελεῖ τή μόνιμη προϋπόθεση τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου, ἐπίσης τό μόνιμο προῖόν καί ἀποτέλεσμά της, καί εἶναι ἡ προϋπόθεση μόνο σάν δικό του προῖόν καί ἀποτέλεσμα.) Ἐδῶ, στήν πορεία αὐτοῦ τοῦ ἱστορικοῦ προτσές πρέπει ἡ ἐργασία νά ἀποχωριστεῖ ἀπό τούς ὅρους ἐργασίας στήν προηγούμενη μορφή τους, δηλαδή τῆς ταύτισης μ' αὐτούς. Ἐτσι μόνο γίνεται ἐλεύθερη ἐργασία καί ἔτσι μετατρέπονται ἀπέναντί της οἱ ὅροι της σέ κεφάλαιο. Τό προτσές τοῦ γίγνεσθαι τοῦ κεφαλαίου σέ κεφάλαιο ἢ τῆς ἐξέλιξης πρὶν ἀπό τό ἴδιο τό καπιταλιστικό προτσές παραγωγῆς καί τῆς πραγματοποίησής του σ' αὐτό τό προτσές ἀνήκουν ἐδῶ δύο ἱστορικά διαφορετικές περίοδοι. Στή δευτέρῃ τό κεφάλαιο προϋποτίθεται, ἡ ὑπαρξή του προϋποτίθεται σάν κάτι πού δρᾷ μόνο του. Στήν πρώτη εἶναι τό καταστάλαγμα τοῦ προτσές διάλυσης μιᾶς ἄλλης κοινωνικῆς μορφῆς. Εἶναι προῖόν μιᾶς ἄλλης μορφῆς καί ὄχι προῖόν της δικῆς του ἀναπαραγωγῆς, ὅπως γίνεται ἀργότερα. Ἡ καπιταλιστική παραγωγή συντελεῖται μέ τή μισθωτή ἐργασία σάν ὑπάρχουσα, ἀλλά ταυτόχρονα σταθερά ἀπ' αὐτήν ἀναπαραγόμενη, βάση. Γι' αὐτό ἐργάζεται μέ τό κεφάλαιο σάν τή μορφή των ὅρων ἐργασίας, σάν δοσμένη προϋπόθεσή της, μια προϋπόθεση πού ἐπίσης, ὅπως ἡ μισθωτή ἐργασία, εἶναι ἡ σταθερή δημιουργία της, τό σταθερό προῖόν της.

Πάνω σ' αὕτη τή βάση εἶναι τό χρήμα λ.χ. αὐτό καθεαυτό (an sich) κεφάλαιο, ἐπειδή αὐτά καθεαυτά (an sich) τό χρήμα καί τό κεφάλαιο ἔχουν ἀπέναντί τους τούς ὅρους παραγωγῆς, τήν ἀποξενωμένη μορφή τῆς ἐργασίας, πού ἐμφανίζονται ἀπέναντί τους σάν ξένη ἰδιοκτησία καί σάν τέτια τά ἐξουσιάζουν. Τότε τό κεφάλαιο μπορεῖ νά πωληθεῖ καί σάν ἐμπόρευμα, πού ἔχει αὕτη τήν ιδιότητα, δηλαδή κεφάλαιο μπο-

ρει νά πουληθεῖ σάν κεφάλαιο, ὅπως γίνεται μέ τό δάνεισμα τοῦ κεφαλαίου μέ τόκο.

Ὅμως μιά καί τό στοιχεῖο τοῦ εἰδικοῦ κοινωνικοῦ καθορισμοῦ (Bestimmtheit, détermination) τοῦ κεφαλαίου καί τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς — ἕνας εἰδικός κοινωνικός καθορισμός, πού νομικά ἐκφράζεται στό κεφάλαιο σάν ἰδιοκτησία, στήν ἰδιοκτησία τοῦ κεφαλαίου, σάν μιά ιδιαίτερη μορφή τῆς ἰδιοκτησίας — παγιώνεται ἔτσι, καί γι' αὐτό ὁ τόκος ἐμφανίζεται σάν τό μέρος τῆς ὑπεραξίας, πού παράγει τό κεφάλαιο σ' αὐτόν τόν καθορισμό, χωρισμένο ἀπό τόν καθορισμό αὐτό σάν καθορισμός τοῦ προτσές γενικά, εἶναι φανερό ὅτι τό ἄλλο μέρος τῆς ὑπεραξίας, τό περίσσευμα τοῦ κέρδους πάνω ἀπό τόν τόκο, τό βιομηχανικό κέρδος, παρασταίνεται σάν ἀξία, ἡ ὁποία δέν κατάγεται ἀπό τό κεφάλαιο σάν κεφάλαιο, ἀλλά ἀπό τό προτσές παραγωγῆς χωρισμένο ἀπό τόν κοινωνικό του καθορισμό, ὁ ὁποῖος ἔχει ἀποκτήσει ἤδη τόν ἰδιαίτερο τρόπο ὑπαρξῆς του στήν ἐκφραση κεφάλαιο - τόκος. Χωρισμένο ὅμως ἀπό τό κεφάλαιο τό προτσές παραγωγῆς εἶναι προτσές ἐργασίας γενικά. Ὁ βιομήχανος καπιταλιστής, σάν διαφορετικός ἀπό τόν ἑαυτό του σάν καπιταλιστή, ὁ βιομήχανος καπιταλιστής, σέ διάκριση ἀπό τόν ἑαυτό του σάν καπιταλιστή ἰδιοκτήτη τοῦ κεφαλαίου — εἶναι λοιπόν μόνο ἕνας ἀπλός λειτουργός στό προτσές τῆς ἐργασίας, ὄχι λειτουργοῦν κεφάλαιο, ἀλλά λειτουργός ἀνεξάρτητα ἀπό τό κεφάλαιο — δηλαδή ἕνας ἰδιαίτερος φορέας τοῦ προτσές ἐργασίας γενικά, ἕνας ἐργάτης. Ἐτσι τό βιομηχανικό κέρδος μετατρέπεται αἰσίως σέ μισθό ἐργασίας καί συμπίπτει μέ τόν συνηθισμένο μισθό ἐργασίας, ἀπό τόν ὁποῖο διαφέρει μόνο ποσοτικά καί μέ μιά εἰδική μορφή τῆς πληρωμῆς, μέ τό ὅτι ὁ καπιταλιστής τόν πληρώνει ὁ ἴδιος στόν ἑαυτό του, ἀντί νά τόν παίρνει ἀπό ἕναν ἄλλον.

Σ' αὐτή τήν τελευταία διάσπαση τοῦ κέρδους σέ τόκο καί βιομηχανικό κέρδος δέν ἔχει σθηστεῖ μόνο ἡ φύση τῆς ὑπεραξίας (ἐπομένως καί τοῦ κεφαλαίου), ἀλλά παρασταίνεται κατηγορηματικά σάν κάτι τό ἐντελῶς διαφορετικό.

Ὁ τόκος ἐκφράζει ἕνα μέρος τῆς ὑπεραξίας, ἕνα ἀπλό μέ ἰδιαίτερο ὄνομα ταξινομημένο μέρος (Quotum) τοῦ κέρδους. Τό μέρος, πού περιέρεται στόν ἀπλό ἰδιοκτήτη τοῦ κεφαλαίου καί πού συλλαμβάνεται ἀπ' αὐτόν. Αὐτό ὅμως τό ποσοτικό μόνο μοῖρασμα μετατρέπεται σέ ἕνα ποιοτικό μοῖρασμα, πού δίνει μιά ἀλλαγμένη μορφή καί στά δύο μέρη, μιά μορφή, στήν ὁποία δέν ὑπάρχει πιά οὔτε ἴχνος τῆς ἀρχικῆς του οὐσίας. [917] Αὐτό στεριώνει πρῶτα μέ τό ὅτι ὁ τόκος δέν ἐμφανίζεται σάν ἕνα ἀδιάφορο γιά τήν παραγωγή μοῖρασμα, πού τότε μόνο γίνεται «εὐκαιριακά», ὅταν ὁ βιομήχανος καπιταλιστής ἐργάζεται μέ ξένο κε-

φάλαιο. Κι ἂν ἀκόμα ἐργάζεται μέ δικό του κεφάλαιο, τό κέρδος του διασπᾶται σέ τόκο καί σέ βιομηχανικό κέρδος, ἐπειδή ὁ ἀπλός ποσοτικός χωρισμός παγιώνεται ἤδη σάν ποιοτικός, χάρη στό τυχαῖο γεγονός, ἀνεξάρτητα ἀπό τό ἂν ὁ βιομήχανος εἶναι ἰδιοκτῆτης ἢ μή ἰδιοκτῆτης τοῦ κεφαλαίου του, ἀνεξάρτητα ἀπό τόν ποιοτικό χωρισμό, πού προκύπτει ἀπό τήν ἴδια τή φύση τοῦ κεφαλαίου καί τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς. Δέν πρόκειται μόνο γιά δύο σε διάφορα πρόσωπα μοιρασμένα μέρη τοῦ κέρδους, ἀλλά γιά ἰδιαίτερες κατηγορίες του, πού βρίσκονται σέ διαφορετική σχέση πρός τό κεφάλαιο, δηλαδή στή σχέση μέ διαφορετικούς καθορισμούς τοῦ κεφαλαίου. Αὐτή ἡ ἀπόκτηση αὐτοτέλειας, ἀνεξάρτητα ἀπό τούς λόγους πού ἀναπτύχθηκαν προηγουμένα, στεριώνεται ἀκόμη πιό εὐκολα, γιατί τό τοκοφόρο κεφάλαιο σάν ἱστορική μορφή ἐμφανίζεται πρῖν ἀπό τό βιομηχανικό κεφάλαιο καί συνεχίζει νά ὑπάρχει μέ τήν παλιά του μορφή δίπλα σ' αὐτό, καί μόνο στήν πορεία τῆς ἀνάπτυξης τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου ὑπάγεται σέ μιά ἰδιαίτερη μορφή τοῦ ἑαυτοῦ του στήν καπιταλιστική παραγωγή.

Γι' αὐτό, ἀπό τόν ἀπλό ποσοτικό χωρισμό γίνεται μιά ποιοτική διάσπαση. Διασπᾶται τό ἴδιο τό κεφάλαιο. Ἐφόσον τό κεφάλαιο ἀποτελεῖ προϋπόθεση τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς, ἐφόσον λοιπόν ἐκφράζει τήν ἀποξενωμένη μορφή τῶν ὄρων ἐργασίας, μιάν εἰδική κοινωνική σχέση, πραγματοποιεῖται στόν τόκο. Τόν χαρακτήρα του σάν κεφάλαιο τόν πραγματοποιεῖ στόν τόκο. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἐφόσον λειτουργεῖ στό προτσές, τό προτσές αὐτό ἐμφανίζεται σάν χωρισμένο ἀπό τόν εἰδικό καπιταλιστικό χαρακτήρα του, ἀπό τόν εἰδικό κοινωνικό καθορισμό του — γενικά σάν ἀπλό προτσές ἐργασίας. Γι' αὐτό, ἐφόσον ὁ καπιταλιστής ἐπεμβαίνει σ' αὐτό, δέν ἐπεμβαίνει σάν καπιταλιστής, γιατί αὐτός ὁ χαρακτήρας του ἔχει προεξοφληθεῖ στόν τόκο, ἀλλά σάν λειτουργός τοῦ προτσές ἐργασίας γενικά, σάν ἐργάτης, καί ὁ μισθός ἐργασίας του παρασταίνεται στό βιομηχανικό κέρδος. Εἶναι ἕνας εἰδικός τρόπος τῆς ἐργασίας — ἐργασία διεύθυνσης (labour of direction), ὅμως οἱ τρόποι ἐργασίας διαφέρουν γενικά μεταξύ τους.

Ἔτσι, σ' αὐτές τίς δύο μορφές τῆς ὑπεραξίας δέν ἔχει μόνο σθηστεῖ ὀλότελα ἡ φύση της, ἡ οὐσία τοῦ κεφαλαίου καί ὁ χαρακτήρας τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς, ἀλλά ἔχει μετατραπῆ σ' ἀντίθετό της. Ἐφόσον ὅμως ὀλοκληρώνεται ἐπίσης ὁ χαρακτήρας καί ἡ μορφή τοῦ κεφαλαίου, σάν ἡ ὑποκειμενοποίηση τῶν πραγμάτων καί ἡ ἐμπραγματοποίηση τῶν ὑποκειμένων, ἡ ἀντιστροφή τῆς αἰτίας καί τοῦ αἰτιατοῦ, τό θρησκευτικό *Quidproquo*, ἡ καθαρῆ μορφή τοῦ κεφαλαίου χ-χ', παρασταίνεται καί ἐκφράζεται χωρίς νόημα καί χωρίς καμιά μεσο-

λάβηση. Τό ἴδιο καί ἡ ἀποστέωση τῶν σχέσεων, ἡ περιγραφή τους σάν ὀρισμένου κοινωνικοῦ χαρακτήρα σχέσης τῶν ἀνθρώπων μέ τά πράγματα, ἐντελῶς διαφοροτικά ἐπεξεργασμένα ἀπ' ὅ,τι στόν ἀπλό μυστικισμό (Mystifikation) τοῦ ἐμπορεύματος καί τοῦ ἤδη πιά περίπλοκου χαρακτήρα τοῦ χρήματος. Ἡ μετουσίωση, ὁ φετιχισμός ἔχουν ὀλοκληρωθεῖ.

Ὁ τόκος αὐτός καθεαυτός (an sich) ἐκφράζει λοιπόν ἀκριβῶς τήν ὑπαρξη τῶν ὄρων ἐργασίας σάν κεφαλαίου στήν κοινωνική τους ἀντίθεση καί στή μεταμόρφωσή τους σάν προσωπικῶν δυνάμεων ἀπέναντι στήν ἐργασία καί πάνω στήν ἐργασία. Συνοψίζει τόν ἀποξενωμένο χαρακτήρα τῶν ὄρων ἐργασίας σέ σχέση μέ τή δραστηριότητα τοῦ ὑποκειμένου. Παρασταίνει τήν ἰδιοκτησία τοῦ κεφαλαίου ἢ τήν ἀπλή ἰδιοκτησία τοῦ κεφαλαίου σάν μέσο ἰδιοποίησης τοῦ προϊόντος ξένης ἐργασίας, σάν κυριαρχία πάνω σέ ξένη ἐργασία. Τόν χαρακτήρα ὅμως αὐτόν τοῦ κεφαλαίου τόν παρασταίνει σάν κάτι, πού τοῦ ἀνήκει ἔξω ἀπό τό ἴδιο τό προτσές παραγωγῆς, καί καθόλου σάν ἀποτέλεσμα τοῦ εἰδικοῦ καθορισμοῦ αὐτοῦ τοῦ ἴδιου τοῦ προτσές παραγωγῆς. Παρασταίνει τό κεφάλαιο, ὄχι σέ ἀντίθεση μέ τήν ἐργασία, ἀλλά ἀντίθετα, χωρίς καμιά σχέση μέ τήν ἐργασία καί σάν ἀπλή σχέση ἑνός καπιταλιστῆ πρὸς ἕναν ἄλλον. Δηλαδή σάν ἕναν ἐξωτερικό καί ἀδιάφορο γιά τή σχέση τοῦ κεφαλαίου πρὸς τήν ἴδια τήν ἐργασία καθορισμό. Τό μοῖρασμα τοῦ κέρδους ἀνάμεσα στούς καπιταλιστές δέν ἐνδιαφέρει τόν ἐργάτη σάν τέτιο. Στόν τόκο λοιπόν, στή μορφή τοῦ κέρδους, στήν ὁποία ὁ ἀντιφατικός χαρακτήρας τοῦ κεφαλαίου δίνει μιάν ἰδιαίτερη ἐκφραση στόν ἑαυτό του, δίνει στόν ἑαυτό του μιάν ἐκφραση, στήν ὁποία σβήνει πέρα γιά πέρα ἡ ἀντίθεση αὐτή καί ἀφαιρεῖται ἐντελῶς ἀπ' αὐτήν. Ἐφόσον γενικά, ἐκτός ἀπό τό ὅτι παρασταίνει τήν ἰκανότητα τοῦ χρήματος, τῶν ἐμπορευμάτων κλπ. νά ἀξιοποιοῦν τή δική τους ἀξία, νά βγάζουν ἀπ' αὐτά τήν ὑπεραξία σάν φυσικό τους καρπό, πού εἶναι δηλαδή ἀπλή ἐκφραση τῆς μυστικοποίησης τοῦ κεφαλαίου στήν πιά ἀκραία μορφή — ἐφόσον ὁ τόκος παρασταίνει γενικά μιὰ κοινωνική σχέση, σάν τέτια — ἐκφράζει [918] μόνο μιὰ σχέση ἀνάμεσα σέ καπιταλιστές, καί σέ καμιά περίπτωση ἀνάμεσα στό κεφάλαιο καί στήν ἐργασία.

Ἐξάλλου, ἡ μορφή αὐτή τοῦ τόκου δίνει στό ἄλλο μέρος τοῦ κέρδους τήν ποιοτική μορφή τοῦ βιομηχανικοῦ κέρδους, τοῦ μισθοῦ ἐργασίας γιά τήν ἐργασία τοῦ βιομηχανοῦ καπιταλιστῆ, ὄχι σάν καπιταλιστῆ, ἀλλά σάν ἐργάτη (βιομηχανίας). Οἱ ἰδιαίτερες λειτουργίες πού πρέπει νά ἐκπληρώνει ὁ καπιταλιστής σάν τέτιος στό προτσές ἐργασίας καί πού τοῦ ἀνήκουν ἀκριβῶς σέ διάκριση ἀπό τόν ἐργάτη, παρασταίνονται σάν ἀπλές λειτουργίες ἐργασίας. Αὐτός δημιουργεῖ ὑπεραξία, ὄχι ἐ-

πειδή ἐργάζεται σάν καπιταλιστής, ἀλλά ἐπειδή αὐτός, ὁ καπιταλιστής, ἐργάζεται ἐπίσης. Ἀκριβῶς ὅπως ὅταν ἕνας βασιλιάς, πού σάν βασιλιάς διοικεῖ ὀνομαστικά τόν στρατό, θά τοποθετοῦνταν γιά νά τόν διοικήσει, ὄχι ἐπειδή σάν ἰδιοκτῆτης τοῦ βασιλικοῦ ἀξιώματος διοικεῖ, παίξει τό ρόλο τοῦ στρατηγοῦ, ἀλλά ἐπειδή εἶναι βασιλιάς, ἐπειδή διοικεῖ, ἀσκεῖ τή λειτουργία τοῦ στρατηγοῦ. Ἄν μέ τόν τρόπο αὐτό ἕνα μέρος τῆς ὑπεραξίας μέ τή μορφή τοῦ τόκου χωρίζεται ὀλοτελα ἀπό τό προτσές ἐκμετάλλευσης, τότε τό ἄλλο μέρος, μέ τή μορφή τοῦ βιομηχανικοῦ κέρδους, παρασταίνεται σάν ἡ ἄμεση ἀντίθεσή του, ὄχι σάν ἰδιοποίηση ξένης ἐργασίας, ἀλλά σάν δημιουργία ἀξίας μέ δική του ἐργασία. Αὐτό τό μέρος τῆς ὑπεραξίας δέν εἶναι ἐπομένως καθόλου ὑπεραξία, ἀλλά τό ἀντίθετό της, ἕνα ἰσοδύναμο γιά ἐκτελεσμένη ἐργασία. Μιά καί ὁ ἀποξενωμένος χαρακτήρας τοῦ κεφαλαίου, ἡ ἀντίθεσή του πρός τήν ἐργασία, ὑπάρχει πέρα ἀπό τό προτσές ἐκμετάλλευσης, πέρα ἀπό τήν πραγματική πράξη αὐτῆς τῆς ἀποξένωσης, ἔχει ἀπομακρυνθεῖ ὅλος ὁ ἀνταγωνιστικός χαρακτήρας ἀπ' αὐτό τό ἴδιο τό προτσές. Γι' αὐτό ἡ πραγματική ἐκμετάλλευση ἐμφανίζεται σ' αὐτό, στό ὁποῖο πραγματοποιεῖται ὁ ἀνταγωνιστικός χαρακτήρας καί ἐκδηλώνεται πραγματικά, ἀκριβῶς σάν τό ἀντίθετό της, σάν μιά ουσιαστικά ἰδιαίτερη μορφή τῆς ἐργασίας, ἀλλά σάν νά ἀνήκει στόν ἴδιο κοινωνικό καθορισμό τῆς ἐργασίας — στή μισθωτή ἐργασία. Στήν ἴδια κατηγορία τῆς ἐργασίας. Ἡ ἐργασία τῆς ἐκμετάλλευσης ταυτίζεται ἐδῶ μέ τήν ἐργασία πού τήν ἐκμεταλλεύονται.

Αὐτή ἡ μετατροπή ἑνός μέρους τοῦ κέρδους σέ βιομηχανικό κέρδος προκύπτει, ὅπως βλέπουμε, ἀπό τή μετατροπή σέ τόκο τοῦ ἄλλου μέρους. Στό ἕνα μέρος ἀντιστοιχεῖ ἡ κοινωνική μορφή τοῦ κεφαλαίου — τό γεγονός ὅτι τό μέρος αὐτό εἶναι ἰδιοκτησία. Στό ἄλλο, ἡ οἰκονομική λειτουργία τοῦ κεφαλαίου, ἡ λειτουργία του στό προτσές ἐργασίας, ἀπελευθερωμένη ὅμως, ἀφηρημένη ἀπό ἐκείνη τήν κοινωνική μορφή, ἀπό τήν ἀντιφατική μορφή στήν ὁποία τό κεφάλαιο ἐκπληρώνει αὐτή τή λειτουργία. Πῶς δικαιολογεῖται αὐτό παραπέρα μέ σοφιστεῖες, θά τό δοῦμε κατά τήν ἀπολογητική παρουσίαση τοῦ κέρδους σάν ἐργασίας τῆς ἐποπτείας (labour of superintendence). Ἐδῶ ὁ καπιταλιστής ταυτίζεται μέ τόν μάνατζερ του, ὅπως ἔχει ἤδη παρατηρήσει ὁ Σμίθ^[125].

Πάντως μπαίνει ἕνα κομμάτι μισθοῦ (ἐκεῖ ὅπου τόν μισθό αὐτόν δέν τόν παίρνει ἕνας μάνατζερ). Στό προτσές παραγωγῆς τό κεφάλαιο ἐμφανίζεται σάν διευθυντής τῆς ἐργασίας, σάν διοικητής της (captain of industry), καί παίξει ἔτσι ἕναν ἐνεργό ρόλο στό ἴδιο τό προτσές ἐργασίας. Ἐφόσον ὅμως οἱ λειτουργίες αὐτές προκύπτουν ἀπό τήν εἰδική μορφή τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς — δηλαδή ἀπό τήν κυριαρχία

του κεφαλαίου πάνω στην εργασία σάν δική του εργασία, έπομένως πάνω στους εργάτες σάν ὄργανά του, από τή φύση του κεφαλαίου, πού εμφανίζεται σάν ἡ κοινωνική ένότητα, τό ὑποκείμενο τῆς κοινωνικῆς μορφῆς τῆς ἐργασίας, πού προσωποποιεῖται σ' αὐτό σάν ἐξουσία πάνω στην εργασία, ἡ εργασία αὐτή, πού συνδέεται μέ τήν ἐκμετάλλευση (πού μπορεί ἐπίσης νά μεταβιθαστεῖ σ' ἕναν μάνατζερ), μιὰ εργασία πού πάντως πολύ ὠραῖα, ὅπως ἡ εργασία τοῦ μισθωτοῦ ἐργάτη, μπαίνει στην ἀξία τοῦ προϊόντος, ἀκριβῶς ὅπως στή δουλεία ἡ εργασία τοῦ ἐπόπτη τῶν δούλων ὀφείλει νά πληρώνεται ἐξίσου καλά ὅπως ἡ εργασία τοῦ ἴδιου τοῦ ἐργαζόμενου. Ἄν ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀνεξαρτοποιήσει τή σχέση του πρὸς τή δική του φύση, πρὸς τήν ἐξωτερική φύση καί πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους μέ θρησκευτική μορφή, ἔτσι ὥστε νά κυριαρχεῖται ἀπ' αὐτές τίς ἀντιλήψεις, τότε χρειάζεται τοὺς ἱερεῖς καί τήν εργασία τους. Μέ τήν ἐξαφάνιση τῆς θρησκευτικῆς μορφῆς τῆς συνείδησης καί τῶν σχέσεών της, σταματάει ἐπίσης καί ἡ δουλιά τοῦ ἱερέα νά μπαίνει στό κοινωνικό προτσές παραγωγῆς. Μέ τήν ἐξαφάνιση τοῦ ἱερέα σταματάει ἡ δουλιά τοῦ ἱερέα καί, μαζί μέ τόν καπιταλιστή, ἡ εργασία πού κάνει σάν καπιταλιστής ἢ πού βάζει νά τήν κάνει ἕνας ἄλλος. (Τό παράδειγμα μέ τή δουλεία νά συμπληρωθεῖ μέ περικοπές*.)

Ἐξάλλου, ἡ ἀπολογία αὐτή, τῆς ἀναγωγῆς τοῦ κέρδους σέ μισθό ἐργασίας σάν μισθό γιά τήν εργασία τῆς ἐποπτείας, στρέφεται ἐναντία στους ἴδιους τοὺς ἀπολογητές. Οἱ ἄγγλοι [919] σοσιαλιστές ἀπάντησαν, μέ τό δίκιο τους: Ὁραῖα, στό ἐξῆς θά παίρνετε μόνο τόν μισθό συνηθισμένων μάνατζερ. Τό βιομηχανικό σας κέρδος θά ἀναχθεῖ, ὄχι ὀνομαστικά, ἀλλά πραγματικά, στόν μισθό τῆς ἐποπτείας ἢ τῆς διεύθυνσης τῆς ἐργασίας.

{ Δέν μπορεί φυσικά κανένας νά καταπιαστεῖ μ' αὐτή τήν ἀνοησία καί τή ρηχὴ φλυαρία μ' ὅλες τίς ἀντιφάσεις τους. Λογουχάρη, τό βιομηχανικό κέρδος ἀνεβαίνει καί πέφτει ἀντιστρόφως ἀνάλογα πρὸς τόν τόκο καί τή γαιοπρόσοδο. Ἡ ἐποπτεία τῆς ἐργασίας, ἡ ὀρισμένη ποσότητα ἐργασίας πού ἐκπληρώνει πράγματι ὁ καπιταλιστής, δέν ἔχει καμιά σχέση μέ τό ζήτημα αὐτό, ὅπως δέν ἔχει καί μέ τήν πτώση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας. Αὐτό τό εἶδος τοῦ μισθοῦ ἐργασίας ἔχει δηλαδή τήν ἰδιομορφία νά πέφτει καί νά ἀνεβαίνει ἀντιστρόφως ἀνάλογα πρὸς τόν πραγματικό μισθό ἐργασίας (ἐφόσον τό ποσοστό τοῦ κέρδους ἐξαρτιέται ἀπό τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας. Καί ἐφόσον μένουν ἀμετάβλητοι ὅλοι οἱ ὅροι παραγωγῆς, ἐξαρτιέται ἀποκλειστικά ἀπ' αὐτό). Τέτιου εἶδους

* Βλέπε τίς σελίδες 484-485 τοῦ τρίτου τόμου τοῦ «Κεφαλαίου», πού ἔχει ἐκδόσει ἡ «Σύγχρονη Ἐποχή».

«μικροαντιθέσεις» ὅμως δέν αἴρουν τήν ταύτιση στο κεφάλι τοῦ ἀπολογητῆ ἀγοραίου οἰκονομολόγου. Ἡ ἐργασία πού ἐκτελεῖ ὁ καπιταλιστής παραμένει ἀπόλυτα ἡ ἴδια, ἀδιάφορο ἂν πληρώνει λίγο ἢ πολύ μισθό ἐργασίας, ἂν οἱ ἐργάτες πληρώνονται περισσότερο ἢ λιγότερο. Ἀκριβῶς ὅπως ὁ μισθός ἐργασίας, πού πληρώνεται γιά μιᾶ ἐργάσιμη ἡμέρα, δέν ἀλλάζει καθόλου τήν ἴδια τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας. Ἀκόμα λιγότερο. Καί αὐτό γιατί ὁ ἐργάτης ἐργάζεται πιο ἐντατικά μέ καλύτερο μισθό. Ἀντίθετα, ἡ ἐργασία τοῦ καπιταλιστῆ εἶναι ἡ καθορισμένη ὕλη, εἶναι καθορισμένη ποιοτικά καί ποσοτικά ἀπό τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού πρέπει νά διευθύνει ὁ καπιταλιστής καί ὄχι ἀπό τόν μισθό αὐτῆς τῆς ποσότητας. Καί ὁ καπιταλιστής δέν μπορεῖ νά ἐντατικοποιήσει τήν ἐργασία του, ὅπως ὁ ἐργάτης δέν μπορεῖ νά ἐπεξεργαστεῖ περισσότερο βαμβάκι ἀπό ἐκεῖνο πού βρίσκει στό ἐργοστάσιο. }

Καί παραπέρα οἱ ἄγγλοι σοσιαλιστές λένε: Ἡ δουλιά τῆς διεύθυνσης, ἡ ἐργασία ἐποπτείας, μπορεῖ τώρα νά ἀγοραστεῖ ἐπίσης στήν ἀγορά καί μπορεῖ νά παραχθεῖ σχετικά ἐξίσου φτηνά καί ἐπομένως νά ἀγοραστεῖ ὅπως κάθε ἄλλη ἐργατική δύναμη. Ἡ ἴδια ἡ καπιταλιστική παραγωγή ὁδήγησε τά πράγματα στό σημεῖο, ὥστε ἡ ἐργασία διεύθυνσης (labour of direction) νά τριγυρνᾷ στούς δρόμους ἐντελῶς χωρισμένη ἀπό τήν ἰδιοκτησία τοῦ κεφαλαίου σέ ἴδιο ἢ σέ ξένο κεφάλαιο. Ἐγινε πέρα γιά πέρα ἀνώφελο νά ἀσκεῖται ἀπό τόν καπιταλιστή αὐτή ἡ ἐργασία διεύθυνσης. Ὑπάρχει στήν πραγματικότητα χωρισμένη ἀπό τό κεφάλαιο, ὄχι δῆθεν χωρισμένη ἀπό τόν βιομήχανο καπιταλιστή καί τόν καπιταλιστή τοῦ χρήματος (moneyed capitalist), ἀλλά ἀπό τόν μάνατζερ τῆς βιομηχανίας κλπ., ἀπό κάθε λογιῆς καπιταλιστή. Ἡ καλύτερη ἀπόδειξη γι' αὐτό εἶναι: Τά συνεταιριστικά ἐργοστάσια, πού ἰδρύθηκαν ἀπό τούς ἴδιους τούς ἐργάτες. Τά ἐργοστάσια αὐτά προσφέρουν τήν ἀπόδειξη ὅτι ὁ καπιταλιστής σάν λειτουργός τῆς παραγωγῆς ἔγινε ἐξίσου περιττός γιά τούς ἐργάτες, ὅσο γιά τόν ἴδιο τόν καπιταλιστή φαίνεται περιττή ἡ λειτουργία τοῦ γαιοκτήμονα γιά τήν ἀστική παραγωγή. Δεύτερο: Ἐφόσον ἡ ἐργασία τοῦ καπιταλιστῆ δέν προκύπτει ἀπό τό προτσές σάν καπιταλιστικό προτσές, δηλαδή ἐφόσον σταματᾷ μόνη τῆς μαζί μέ τό κεφάλαιο, ἐφόσον δέν πρόκειται γιά ἓνα ὄνομα γιά τή λειτουργία πού ἐκμεταλλεύεται ξένη ἐργασία, ἐφόσον προκύπτει ἀπό τήν κοινωνική μορφή τῆς ἐργασίας, ἀπό τή συνεργασία (Koooperation), ἀπό τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας κλπ., εἶναι ἐπίσης ὀλότελα ἀνεξάρτητη ἀπό τό κεφάλαιο, ὅπως ἡ ἴδια ἡ μορφή, ἀπό τή στιγμή πού ἔχει ἀποβάλλει τό καπιταλιστικό περίβλημα. Ὁ ἰσχυρισμός ὅτι ἡ ἐργασία αὐτή εἶναι ἀναγκαία σάν καπιταλιστική ἐργα-

σία, σάν λειτουργία τοῦ καπιταλιστῆ, σημαίνει μόνο ὅτι ὁ ἀγοραῖος οἰκονομολόγος δέν μπορεῖ νά φανταστεῖ τήν ἀναπτυγμένη στους κόλπους τοῦ κεφαλαίου κοινωνική παραγωγική δύναμη καί τόν κοινωνικό χαρακτήρα τῆς ἐργασίας ἀποσπασμένα ἀπ' αὐτή τήν καπιταλιστική μορφή, ἀπό τή μορφή τῆς ἀποξένωσης, τῆς ἀντίθεσης καί τῆς ἀντίφασης τῶν στοιχείων τους, χωρισμένα ἀπό τή στρέβλωσή της καί ἀπό τό Quidproquo τους. Καί εἶναι αὐτό ἀκριβῶς ἐκεῖνο πού βεβαιώνουμε. [XV-919]

[XVIII-1142] {Τό πραγματικό κέρδος τοῦ καπιταλιστῆ, πού κατά ἓνα μεγάλο μέρος εἶναι κέρδος ἀπό ἀπαλλοτρίωση (profit upon expropriation) καί ἡ «ἀτομική ἐργασία» τοῦ καπιταλιστῆ ἔχει ἐξαιρετικά πλατιά περιθώρια στό πεδίο αὐτό, στό ὁποῖο δέν πρόκειται γιά δημιουργία ὑπεραξίας, ἀλλά γιά τή διανομή τοῦ συνολικοῦ κέρδους ὅλης τῆς τάξης τῶν καπιταλιστῶν καί τῶν ξεχωριστῶν μελῶν της στό ἐμπορικό πεδίο. Αὐτό δέν μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ. Ὅρισμένα εἶδη τοῦ κέρδους, λ.χ. αὐτά πού βασίζονται στήν κερδοσκοπία, κινουῦνται μόνο σ' αὐτό τό πεδίο. Ἀποκλείεται λοιπόν ὀλοκληρωτικά ἡ ἐξέτασή τους ἐδῶ. Τήν πολλαπλή ἡλιθιότητα τῆς ἀγοραίας πολιτικῆς οἰκονομίας δείχνει τό ὅτι — ἰδίως γιά νά παρουσιάσει τό κέρδος σάν «μισθό» — τό ἀνακατεύει μέ τό κέρδος, πού πηγάζει ἀπό τή δημιουργία ὑπεραξίας. Κοίτα λ.χ. τόν ἀξιότιμο Ρόσσερ. Εἶναι λοιπόν πέρα γιά πέρα φυσικό τέτια γαιδούρια νά συγχέουν ἐπίσης τούς ὑπολογισμούς καί τά κίνητρα ἀποζημίωσης τῶν καπιταλιστῶν στίς διάφορες σφαῖρες τῆς παραγωγῆς — κατά τήν ἀνακατανομή τοῦ συνολικοῦ κέρδους ὅλης τῆς τάξης τῶν καπιταλιστῶν — μέ δικαιολογίες γιά τήν ἐκμετάλλευση τῶν ἐργαζομένων ἀπό τούς καπιταλιστές, σά νά λέμε μέ τούς λόγους τῆς προέλευσης τοῦ κέρδους σάν τέτιου.} [XVIII-1142]

[5. Οὐσιαστική διαφορά ἀνάμεσα
 στήν κλασική καί στήν ἀγοραία πολιτική οἰκονομία.
 Ὁ τόκος καί ἡ πρόσοδος σάν στοιχεῖα,
 πού συγκροτοῦν τήν ἀγοραία τιμή τοῦ ἐμπορεύματος.
 Προσπάθεια τῶν ἀγοραίων οἰκονομολόγων
 νά δόσουν στίς παράλογες μορφές τοῦ τόκου
 καί τῆς προσόδου μιᾶ λογική ἐπίφαση]

[XV-919] Στό τοκοφόρο κεφάλαιο λοιπόν — στή διάσπαση τοῦ κέρδους σέ τόκο καί σέ [βιομηχανικό] κέρδος — τό κεφάλαιο ἀπόκτησε τήν

ἐμπράγματη μορφή του, τήν καθαρή φετίχ μορφή του, ἡ δέ φύση τῆς ὑπεραξίας παρασταίνεται σάν κάτι πού ἔχει χαθεῖ πέρα γιά πέρα. Τό κεφάλαιο — σάν πράγμα — ἐμφανίζεται ἐδῶ σάν αὐτοτελής πηγὴ ἀξίας, σάν δημιουργός ἀξίας μέ τόν ἴδιο τρόπο, ὅπως ἡ γῆ στήν πρόσοδο καί ἡ ἐργασία στόν μισθό ἐργασίας (ἐνμέρει σέ καθεαυτό μισθό, ἐνμέρει σέ βιομηχανικό κέρδος). Εἶναι βέβαια πάντα ἀκόμα ἡ τιμὴ τοῦ ἐμπορεύματος αὐτῆ πού πρέπει νά πληρώσει τόν μισθό ἐργασίας, τόν τόκο, τήν πρόσοδο, τὰ πληρώνει ὅμως, ἐπειδὴ ἡ γῆ πού μπαίνει σ' αὐτό, ἡ πρόσοδος, τό κεφάλαιο πού μπαίνει σ' αὐτό δημιουργεῖ τόν τόκο καί ἡ ἐργασία πού μπαίνει σ' αὐτό δημιουργεῖ τόν μισθό ἐργασίας. [Αὐτό ἐπειδὴ] δημιουργοῦν τὰ μέρη ἐκεῖνα τῆς ἀξίας, πού περιέρχονται στοὺς ἀντίστοιχους ἰδιοκτῆτες ἢ ἐκπροσώπους τους, [920] στόν γαιοκτήμονα, στόν καπιταλιστὴ καί στόν ἐργάτη (τόν μισθωτό ἐργάτη καί βιομήχανο). Ἀπὸ τήν ἄποψη αὐτῆ λοιπὸν δέν ἀποτελεῖ ἐξίσου μιὰ ἀντίφαση γιά τὴ θεωρία ἢ, ἂν ἀποτελεῖ μιὰ ἀντίφαση, τότε εἶναι ταυτόχρονα μιὰ ἀντίφαση, ἓνας φαῦλος κύκλος τῆς πραγματικῆς κίνησης τό ὅτι, ἀπὸ τῆ μιὰ μεριά, ἡ τιμὴ τοῦ ἐμπορεύματος καθορίζει τόν μισθό ἐργασίας, τήν πρόσοδο καί τόν τόκο καί, ἀπὸ τήν ἄλλη μεριά, ἡ τιμὴ τοῦ τόκου, τῆς προσόδου καί τοῦ μισθοῦ ἐργασίας καθορίζει τήν τιμὴ τῶν ἐμπορευμάτων.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι τό ἐπιτόκιο κυμαίνεται, ὅμως μόνο ὅπως ἡ ἀγοραία τιμὴ κάθε ἄλλου ἐμπορεύματος, ἀνάλογα μέ τὴ σχέση ζήτησης καί προσφορᾶς. Αὐτό δέν ἀναιρεῖ τόν τόκο σάν κάτι πού ἐνυπάρχει στό κεφάλαιο, ὅπως οἱ διακυμάνσεις τῶν τιμῶν τῶν ἐμπορευμάτων δέν ἀναιροῦν τίς τιμές σάν καθορισμούς πού ἀνήκουν σ' αὐτά.

Ἔτσι ἡ γῆ, τό κεφάλαιο καί ἡ ἐργασία, ἀπὸ τῆ μιὰ μεριά, ἐφόσον εἶναι οἱ πηγές τῆς προσόδου, τοῦ τόκου καί τοῦ μισθοῦ ἐργασίας καί ἐφόσον ἀποτελοῦν τὰ στοιχεῖα, πού συγκροτοῦν τίς τιμές τῶν ἐμπορευμάτων, ἐμφανίζονται σάν τὰ στοιχεῖα πού δημιουργοῦν τήν ἀξία. Ἀπὸ τήν ἄλλη μεριά, ἐφόσον κυλοῦν στόν κάτοχο τοῦ καθενός ἀπὸ τὰ ὄργανα αὐτά πού παράγουν ἀξία, προσφέρουν τό μέρος τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος, πού δημιουργεῖται ἀπ' αὐτά σάν πηγές εἰσοδήματος καί τίς μορφές τῆς προσόδου, τοῦ τόκου καί τοῦ μισθοῦ ἐργασίας σάν μορφές τῆς διανομῆς. (Ὅπως θά δοῦμε ἀργότερα, ἔχουμε ἐδῶ, ἐναντι τῆς κριτικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, τὴ συνέπεια τῆς βλακειίας, ὅταν οἱ ἀγοραῖοι οἰκονομολόγοι τίς μορφές διανομῆς τίς ἀντιλαμβάνονται στήν πράξη μόνο σάν μορφές παραγωγῆς μέ ἄλλη μορφή (sub alia specie), ἐνῶ οἱ κριτικοὶ οἰκονομολόγοι τίς χωρίζουν καί παραγνωρίζουν τήν ταυτότητά τους.)

Στό τοκοφόρο κεφάλαιο ἐμφανίζεται τό κεφάλαιο σάν αὐτοτελής πηγὴ ἀξίας ἢ ὑπεραξίας, πού τήν κατέχει σάν χρῆμα ἢ σάν ἐμπόρευμα.

Καί μάλιστα ή πηγή αυτή είναι αυτή καθαυτή στην εμπράγματη μορφή της. Πρέπει βέβαια τό κεφάλαιο νά μπει στό προτσές παραγωγής, γιά νά υλοποιήσει αυτή τήν ιδιότητά του, αλλά αυτό όφείλουν νά τό κάνουν καί ή γή καί ή εργασία.

Είναι κατανοητό, γιατί ή αγοραία πολιτική οικονομία προτιμάει [τή μορφή]: γή-πρόσοδος, κεφάλαιο-τόκος, εργασία-μισθός εργασίας, από τή μορφή πού τή συναντούμε στόν Σμίθ κλπ. γιά τά στοιχεία τής τιμής (μάλλον γιά τά μέρη της, στά όποια αναλύεται) καί όπου εμφάνίζεται τό κεφάλαιο-κέρδος, όπως γενικά ή σχέση κεφαλαίου σάν τέτια εκφράζεται έτσι άπ' όλους τούς κλασικούς οικονομολόγους. Στο κέρδος περιέχεται ακόμα ή ένοχλητική σχέση μέ τό προτσές καί ή πραγματική φύση τής υπεραξίας καί τής καπιταλιστικής παραγωγής είναι λίγο-πολύ ευδιάγνωστη σέ διάκριση από τήν εμφάνισή της. Αυτό σταματάει, αν ό τόκος παρασταίνεται σάν τό καθαυτό προϊόν του κεφαλαίου, καί έτσι εξαφανίζεται όλοτελα τό άλλο μέρος τής υπεραξίας, τό βιομηχανικό κέρδος, καί περιέρχεται στην κατηγορία του μισθού εργασίας.

Η κλασική πολιτική οικονομία προσπαθει τις διάφορες πάγιες καί μεταξύ τους ξένες μορφές του πλούτου νά τις έπαναγάγει μέ τήν ανάλυση στην έσωτερική τους ένότητα καί νά αποβάλλει άπ' αυτές τή μορφή, μέ τήν όποια υπάρχει αδιάφορα ή μιά δίπλα στην άλλη. Θέλει νά κατανοήσει τήν έσωτερική συνάρτηση, σέ διάκριση από τήν ποικιλία των μορφών εμφάνισης. Γι' αυτό ανάγει τήν πρόσοδο σέ πρόσθετο κέρδος, όποτε παύει νά υπάρχει σάν ιδιαίτερη, αυτοτελής μορφή καί χωρίζεται από τή φαινομενική της πηγή, από τή γή. Αποβάλλει από τόν τόκο τήν αυτοτελή μορφή του καί τόν δείχνει σάν μέρος του κέρδους. Έτσι όλες τις μορφές του εισοδήματος καί όλες τις αυτοτελείς μορφές, τούς τίτλους μέ τούς όποιους ό μή εργαζόμενος συμμετέχει στην αξία του έμπορεύματος, τις έχει αναγάγει στή μιά μορφή του κέρδους. Τό κέρδος όμως ανάγεται σέ υπεραξία, μιά καί ή αξία όλου του έμπορεύματος ανάγεται σέ εργασία. Τό πληρωμένο μέρος τής περιεχόμενης στό έμπόρευμα εργασίας ανάγεται στόν μισθό εργασίας. Έτσι τό περίσσευμα πάνω από τό μέρος αυτό ανάγεται στή μή πληρωμένη εργασία, τήν όποια ιδιοποιούνται μέ διάφορους τίτλους, πού όμως ανάγεται στην πρόσθετη εργασία, τήν όποια προκαλεί όμως τό κεφάλαιο. Η κλασική πολιτική οικονομία αντιφάσκει καμιά φορά στην ανάλυση αυτή. Συχνά προσπαθει άμεσα, χωρίς τούς ενδιάμεσους κρίκους, νά κάνει τήν αναγωγή καί νά αποδείξει τήν ταυτότητα τής πηγής των διαφόρων μορφών. Αυτό προκύπτει όμως κατ' ανάγκην από τήν αναλυτική μέθοδό της [921], μέ τήν όποια πρέπει νά αρχίσει ή

κριτική καί ἡ κατανόηση. Δέν ἐνδιαφέρεται ν' ἀναπτύξει τίς διάφορες μορφές ἀπό γενετική ἀποψη, ἀλλά νά τίς ἐπαναγάγει μέ τήν ἀνάλυση στήν ἐνότητά τους, ἐπειδή ξεκινάει ἀπ' αὐτές σάν δοσμένες προϋποθέσεις. Ἡ ἀνάλυση ὅμως εἶναι ἡ ἀπαραίτητη προϋπόθεση τῆς γενετικῆς περιγραφῆς, τῆς κατανόησης τοῦ πραγματικοῦ προτσές διαμόρφωσης στίς διάφορες φάσεις του. Ἡ κλασική πολιτική οἰκονομία πέφτει τελικά ἔξω, εἶναι ἀνεπαρκής, ἐπειδή τή βασική μορφή τοῦ κεφαλαίου, τήν παραγωγή πού ἀποβλέπει στήν ἰδιοποίηση ξένης ἐργασίας, δέν τήν ἀντιλαμβάνεται σάν μιά ἱστορική μορφή, ἀλλά σάν φυσική μορφή κοινωνικῆς παραγωγῆς, μιά ἀντίληψη, γιά τόν παραμερισμό τῆς ὁποίας ἀνοίγει τό δρόμο ἡ ἴδια μέ τήν ἀνάλυσή της.

Ἐντελῶς διαφορετικά ἔχει τό ζήτημα μέ τήν ἀγοραία πολιτική οἰκονομία, πού ταυτόχρονα ἀπλώνεται ἀπό τή στιγμή πού ἡ ἴδια ἡ πολιτική οἰκονομία μέ τήν ἀνάλυσή της ἔχει διαλύσει, ἔκανε ἀμφίβολες τίς δικές της προϋποθέσεις, καί ἔτσι ὑπάρχει ἤδη ἡ ἀντίθεση πρὸς τήν πολιτική οἰκονομία σέ λίγο-πολύ οἰκονομική, οὐτοπική, κριτική καί ἐπαναστατική μορφή. Αὐτό συμβαίνει, γιατί ἡ ἀνάπτυξη τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας καί τῆς ἀντίθεσης, πού δημιουργεῖται ἀπ' αὐτή τήν ἴδια, συμβαδίζει μέ τήν πραγματική ἀνάπτυξη τῶν κοινωνικῶν ἀντιθέσεων καί ταξικῶν ἀγώνων, πού περιέχονται στήν καπιταλιστική παραγωγή. Μόνο ἀπό τή στιγμή πού ἡ πολιτική οἰκονομία ἔχει φτάσει ἓνα ὀρισμένο εὖρος ἀνάπτυξης — σύμφωνα δηλαδή μέ τόν Σμίθ — καί ἔχει πάρει σταθερές μορφές, ξεχωρίζει σ' αὐτήν τό στοιχεῖο πού εἶναι ἀπλή ἀναπαραγωγή τοῦ φαινομένου σάν ἀντίληψή του, ἀπό τό ἀγοραῖο στοιχεῖο τῆς σάν ἰδιαίτερη παρουσίαση τῆς οἰκονομίας. Ἔτσι στόν Σαί ἡ ἀποβολή τῶν ἀγοραίων ἀντιλήψεων, πού ὑπάρχουν στόν Α. Σμίθ, διαπιστώνεται παράλληλα σάν δική του ἀποκρυστάλλωση. Μέ τόν Ρικάρντο καί μέ τήν παραπέρα ἀπ' αὐτόν διαμόρφωση τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας ἀποκτᾶ νέα τροφή καί ὁ ἀγοραῖος οἰκονομολόγος (μιά καί ὁ ἴδιος δέν παράγει τίποτα), καί ὅσο περισσότερο ἡ πολιτική οἰκονομία πλησιάζει τήν ὀλοκλήρωσή της, δηλαδή προχωρεῖ σέ βάθος καί ἀναπτύσσεται σ' ἓνα σύστημα τῆς ἀντίθεσης, μέ τόσο μεγαλύτερη αὐτοτέλεια ἀντιτάσσεται σ' αὐτήν τό δικό της ἀγοραῖο στοιχεῖο, πλουτισμένο μέ ὑλικό, πού τό ἐτοίμασε μέ δικό του τρόπο, ὥσπου βρίσκει τήν καλύτερη ἔκφρασή του σάν σοφή συγκρητική καί ἀχαρακτήριστη - ἐκλεκτική περιπλοκή.

Στό ἴδιο μέτρο πού ἡ πολιτική οἰκονομία προχωρεῖ στό βάθος, δέν παρασταίνει μόνο ἡ ἴδια ἀντιθέσεις, ἀλλά ἀντιτάσσεται σ' αὐτήν ἡ ἀντίθεσή της σάν τέτια, ταυτόχρονα μέ τήν ἀνάπτυξη τῶν πραγματικῶν ἀντιθέσεων στήν οἰκονομική ζωή τῆς κοινωνίας. Στό ἴδιο μέτρο ἡ ἀγο-

ραία πολιτική οικονομία γίνεται συνειδητά πιά ἀπολογητική καί ἀναζητεῖ τίς σκέψεις, γιά νά παραμερίσει ἐντονότερα στά λόγια τίς ἀντιθέσεις. Γι' αὐτό ὁ Σαί ἐμφανίζεται ἀκόμα σάν κριτικός καί οὐδέτερος — ἐπειδή στόν Σμίθ βρίσκει ἀκόμα σχετικά ὑπανάπτυκτες τίς ἀντιθέσεις — ἔναντι λ.χ. τοῦ Μπαστιά, τοῦ ἐξ ἐπαγγέλματος κήρυκα τῆς ἀρμονίας καί ἀπολογητῆ, ὁ ὁποῖος πάντως τόσο στή ρικαρντιανή πολιτική οικονομία ἐπεξεργάστηκε ὁ ἴδιος τήν ἀντίθεση μέσα στήν ἴδια τήν πολιτική οικονομία, ὅπως τή βρῆκε ἐπεξεργασμένη στό σοσιαλισμό καί στούς ἀγῶνες τῆς ἐποχῆς του. Ἐδῶ προστίθεται τό γεγονός ὅτι ἡ ἀγοραία πολιτική οικονομία στίς προηγούμενες βαθμίδες τῆς δέν βρίσκει ἀκόμα τό ὑλικό πέρα γιά πέρα ἐπεξεργασμένο, ὅτι ἀκόμα ἡ ἴδια λίγο-πολύ συνεργάζεται γιά τή λύση τῶν οικονομικῶν προβλημάτων ἀπό τήν ἄποψη τῆς πολιτικῆς οικονομίας, ὅπως λ.χ. ὁ Σαί, ἐνῶ ὁ Μπαστιά ἀσχολεῖται μόνο μέ τό νά ἀντιγράψει καί νά παραμερίζει στά λόγια τή δυσάρεστη πλευρά τῆς κλασικῆς πολιτικῆς οικονομίας.

Ὁ Μπαστιά ὅμως δέν παρασταίνει ἀκόμα τήν τελευταία βαθμίδα. Χαρακτηρίζεται ἀκόμα ἀπό μιά ἔλλειψη πολυμάθειας καί ἀπό μιά πέρα γιά πέρα ἐπιφανειακή γνωριμία μέ τήν ἐπιστήμη, πού τήν ἐξωραίζει πρὸς ὄφελος τῆς κυρίαρχης τάξης. Στόν Μπαστιά ἡ ἀπολογητική εἶναι ἀκόμα ἐμπαθῆς καί εἶναι ἡ καθαυτό δουλιά του, μιά καί τό περιεχόμενο τῆς πολιτικῆς οικονομίας τό παίρνει ἀπό ἄλλους, ὅπως ἀκριβῶς τόν συμφέρει. Ἡ τελευταία μορφή εἶναι ἡ καθηγητική μορφή, ἡ ὁποία καταπιάνεται «ἱστορικά» μέ τήν ὑπόθεση καί μέ σοφή μετριοτήτα ἀναζητεῖ παντοῦ τό «καλύτερο», ὅποτε δέν ἔχει σημασία γι' αὐτήν, ἂν τελικά καταλήγει σέ ἀντιφάσεις ἢ στήν τελειότητα. Εἶναι ἡ ἀποβλάκωση [922] ὄλων τῶν συστημάτων, ἀπό τά ὁποῖα παντοῦ σπάει ἡ αἰχμή (Pointe) καί τά ὁποῖα συνυπάρχουν εἰρηνικά στό τετράδιο τῶν ἐκλεκτῶν κομματιῶν. Ἡ ἔξαψη τῆς ἀπολογητικῆς μετριάζεται ἐδῶ ἀπό τήν πολυμάθεια, πού μέ συγκατάβαση βλέπει τίς ὑπερβολές τῶν σοφῶν οικονομολόγων καί τούς ἀφήνει μόνο σάν περίεργα ὄντα νά κολυμπᾶνε στό μέτριο ζουμί τους. Μιά καί αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἐργασίες ἐμφανίζονται ταυτόχρονα μόνο ὅταν ὁ κύκλος τῆς πολιτικῆς οικονομίας σάν ἐπιστήμης ἔφτασε στό τέλος τῆς, εἶναι ταυτόχρονα ὁ τάφος αὐτῆς τῆς ἐπιστήμης. (Δέν χρειάζεται νά σημειωθεῖ ὅτι ἐξέχει ἐπίσης πάνω ἀπό τίς φαντασιοπληξίες τῶν σοσιαλιστῶν). Ἀκόμα καί ἡ πραγματική σκέψη ἑνός Σμίθ, Ρικάρντο κλπ. — ὄχι μόνο τό δικό τους ἀγοραῖο στοιχεῖο — ἐμφανίζεται ἐδῶ ἀστόχαστη καί μετατρέπεται σέ ἀγοραία ἄποψη. Ἐνας ἀριστοτέχνης αὐτοῦ τοῦ εἴδους εἶναι ὁ καθηγητής Ρόσσερ, πού ἀπό μετριοφροσύνη ἀνακήρυξε τόν ἑαυτό του Θουκυδίδη τῆς πολιτικῆς οικονομίας¹²⁶¹. Ἡ ταύτισή του μέ τόν Θουκυδίδη ἴσως

νά βασίζεται στήν ἀντίληψη πού ἔχει γιά τόν Θουκυδίδη, ὅτι δηλαδή μπερδεύει πάντα τήν αἰτία καί τό αἰτιατό.

Στή μορφή τοῦ τοκοφόρου κεφαλαίου προβάλλει βέβαια αἰσθητά ὅτι τό κεφάλαιο χωρίς νά ἐργάζεται ἰδιοποιεῖται τούς καρπούς ξένης ἐργασίας. Ἐμφανίζεται ἐδῶ μέ μιά μορφή, μέ τήν ὁποία εἶναι χωρισμένο ἀπό τό προτσές παραγωγῆς σάν προτσές. Μόνο μέ τή μορφή αὐτή τό κάνει αὐτό χωρίς ἐργασία, ἐπειδή πράγματι μόνο του, χωρίς ἐργασία, μπαίνει σάν ἓνα στοιχεῖο στό προτσές ἐργασίας, πού δημιουργεῖ τό ἴδιο ἀξία γιά τόν ἑαυτό του, εἶναι πηγὴ ἐργασίας. "Ἄν ἰδιοποιεῖται χωρίς ἐργασία ἓνα μέρος τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος, τότε ἔχει ἐπίσης δημιουργήσει τέτια ἀξία χωρίς ἐργασία, ἀπό μόνο του *ex proprio sinu*.

Ἐνῶ στούς κλασικούς καί ἐπομένως κριτικούς οἰκονομολόγους ἡ μορφή τῆς ἀποξένωσης δημιουργεῖ ἐργασία, τήν ὁποία προσπαθοῦν νά τήν ἀποβάλουν μέ τήν ἀνάλυση, ἡ ἀγοραία πολιτική οἰκονομία ἀντίθετα αἰσθάνεται ἀκριβῶς ὀλοκληρωτικά σάν στό σπίτι της στήν ἀποξένωση, στήν ὁποία ἀντιπαρατίθενται τά διάφορα μέρη τῆς ἀξίας, ἀκριβῶς ὅπως αἰσθάνεται ἓνας σχολαστικός μέ τόν θεό-πατέρα, τόν θεό-γιό καί τόν θεό-ἅγιο πνεῦμα, τό ἴδιο ὁ ἀγοραῖος οἰκονομολόγος αἰσθάνεται μέ τή γῆ-πρόσοδο, τό κεφάλαιο-τόκο, τήν ἐργασία-μισθό ἐργασίας. Πρόκειται δά γιά τή μορφή, μέ τήν ὁποία οἱ σχέσεις αὐτές προκαλοῦν φαινομενικά τήν ἐντύπωση ὅτι συνδέονται ἄμεσα μεταξύ τους, ἐπομένως ζοῦνε καί στίς ἀντιλήψεις καί τή συνείδηση τῶν παραγόντων πού εἶναι αἰχμάλωτοι τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς. Ἡ ἀγοραία πολιτική οἰκονομία παρουσιάζεται τόσο πιό ἀπλή, πιό φυσική καί πιό κοινωνοφελής, τόσο πιό ἀπομακρυσμένη ἀπό κάθε θεωρητική σοφιστεία, ὅσο περισσότερο δέν κάνει τίποτα στήν πράξη, ἐκτός ἀπό τό νά μεταφράζει τίς κοινές ἀντιλήψεις σέ μιά δογματική γλώσσα. Γι' αὐτό, ὅσο περισσότερο ἀντιλαμβάνεται σέ μιά ἀποξενωμένη μορφή τούς σχηματισμούς τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς, τόσο πιό κοντά βρίσκεται στό στοιχεῖο τῆς συνηθισμένης ἀντίληψης, δηλαδή τόσο περισσότερο κολυμπάει στό φυσικό της στοιχεῖο.

Ἐξάλλου, αὐτό προσφέρει πολύ καλές ὑπηρεσίες στήν ἀπολογητική. Καί αὐτό γιατί λ.χ. στή γῆ-πρόσοδο, στό κεφάλαιο-τόκος, στήν ἐργασία-μισθός ἐργασίας δέν ἀντιπαρατίθενται ἀποξενωμένες οἱ διάφορες μορφές τῆς ὑπεραξίας καί οἱ μορφές τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς, ἀλλά μορφές ξένες καί ἀδιάφορες, ἀπλῶς σάν διαφορετικές μορφές χωρίς ἀντίθεση. Τά διάφορα εἰσοδήματα ρέουν ἀπό ἐντελῶς διαφορετικές πηγές, τό ἓνα ἀπό τή γῆ, τό ἄλλο ἀπό τό κεφάλαιο καί τό ἄλλο ἀπό τήν ἐργασία. Δέν βρίσκονται λοιπόν σέ καμιᾶ ἐχθρική σχέση, ἀκριβῶς ἐπειδή δέν βρίσκονται σέ καμιᾶ ἐσωτερική σχέση μεταξύ

τους. "Αν ωστόσο επενεργούν μαζί στην παραγωγή, τότε πρόκειται για μία αρμονική επενέργεια, για την έκφραση της αρμονίας, όπως συμβαίνει λ.χ. με τον αγρότη, το βόδι, το αλέτρι και τη γη στη γεωργία, με το πραγματικό προτσές εργασίας, όπου, παρά τη διαφορά τους, συνεργάζονται αρμονικά. Έφόσον υπάρχει μία αντίθεση μεταξύ τους, ή αντίθεση αυτή πηγάζει μόνο από τον συναγωνισμό για το ποιος από τους συμμετέχοντες θα ιδιοποιηθεί μεγαλύτερο μέρος από το προϊόν, από την αξία που τη δημιούργησαν από κοινού, και, αν καμιά φορά ή υπόθεση φτάνει σε μία σύγκρουση, τότε αποδείχεται σαν το τελικό αποτέλεσμα αυτού του συναγωνισμού ανάμεσα στη γη, το κεφάλαιο και την εργασία, ότι, ενώ [923] φιλονικούσαν μεταξύ τους για το μοίρασμα, έχουν με την άμιλλα τους αυξήσει την αξία του προϊόντος, έτσι ώστε ο καθένας να παίρνει ένα μεγαλύτερο κομμάτι, ότι ο ίδιος ο συναγωνισμός τους εμφανίζεται μόνο σαν ή παρορμητική έκφραση της αρμονίας τους.

Σάν κριτικός του Ράου λέει λ.χ. ο κ. "Αρντ:

«Ο συγγραφέας παρασύρεται εξίσου από μερικούς προκατόχους του, και στά τρία στοιχεία του εθνικού πλούτου (στον μισθό εργασίας, στην πρόσοδο του κεφαλαίου και στη γαιοπρόσοδο) αραδιάζει ένα τέταρτο στοιχείο, τά επιχειρηματικά κέρδη. Έτσι καταστρέφεται όλη ή βάση που δημιουργήθηκε με τόση φροντίδα από τον Α. Σμίθ για παραπέρα ανάπτυξη της επιστήμης μας (!), γι' αυτό δέν μπορεί να γίνει στό παρόν έργο ούτε σκέψη για μία τέτια εξέλιξη» (*Karl Arnd, «Die naturgemasse Volkswirtschaft gegenüber den Monopoliengeiste und dem Communismus, mit Ruckblicke auf die einschlangende Literatur», Hanau, 1845, σελ. 477*).

Με τον όρο δηλαδή «πρόσοδος του κεφαλαίου» έννοει ο "Αρντ τον τόκο (στό ίδιο, σελ. 123). Δέν θά έπρεπε λοιπόν να πιστεύει κανείς ότι ο Α. Σμίθ ανάγει τον εθνικό πλούτο σε τόκο του κεφαλαίου, σε πρόσοδο και σε μισθό εργασίας, ενώ αντίθετα ακριβώς όνομάζει τό κέρδος ρητά αξιοποίηση του κεφαλαίου και επαναλαβαίνει ρητά, ότι ο τόκος είναι πάντα μία από τό κέρδος παραγωγή μορφή, έφόσον παρασταίνει γενικά υπεραξία; Έτσι ο αγοραϊός οικονομολόγος μπάζει στις πηγές του ακριβώς τό αντίθετα. Έκει όπου ο Α. Σμίθ γράφει «κέρδος», ο "Αρντ διαβάζει «τόκος». Τί να έχει άραγε σκεφτεί για τον όρο «τόκος» του Α. Σμίθ;

Ο ίδιος άνθρωπος, που αναπτύσσει προσεκτικά «την επιστήμη μας», κάνει την παρακάτω ένδιαφέρουσα ανακάλυψη:

«Στη φυσική πορεία της παραγωγής αγαθών υπάρχει μόνο ένα φαινόμενο, που — στις χώρες, οι οποίες είναι πέρα για πέρα καλλιεργημένες — φαίνεται να ρυθμίζει κατά κάποιον τρόπο τό έπιτόκιο — είναι ή σχέση, στην οποία

οἱ μάζες τῆς ξυλείας τῶν εὐρωπαϊκῶν δασῶν αὐξάνουν κάθε χρόνο — αὐτή ἡ αὐξησι γίνεται ἐντελῶς ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἀνταλλακτικὴ τους ἀξία» (πόσο κωμικό εἶναι γιὰ τὰ δέντρα τὸ ὅτι τὴν αὐξησὶ τους τὴ ρυθμίζουν ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἀνταλλακτικὴ τους ἀξία!) «στὴν ἀναλογία 3 ὡς 4%. Ἔτσι λοιπὸν {μιά καὶ ἡ αὐξησι τῶν δέντρων εἶναι “ἀνεξάρτητη” ἀπὸ τὴν “ἀνταλλακτικὴ ἀξία”, ὅσο κι ἂν ἡ ἀνταλλακτικὴ τους ἀξία μπορεῖ νά ἐξαρτιέται ἀπὸ τὴν αὐξησὶ τους!} δέν μπορεῖ νά ἀναμένεται πτώσι κάτω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο, ὅπου βρίσκεται» (τὸ ἐπιτόκιο) «σήμερα στίς πιό πλούσιες σέ χρῆμα χώρες» (στό ἴδιο, σελ. 124, 125).

Αὐτὸ ἀξίζει νά ὀνομαστεῖ τὸ «δασικῆς προέλευσις ἐπιτόκιο», καὶ αὐτὸς πού το ἀνακάλυψε διακρίθηκε στὰ ἔργα πού ἀναφέραμε σχετικὰ μέ τὴν «ἐπιστήμη μας» καὶ σάν φιλόσοφος τοῦ «φόρου γιὰ τὰ σκυλιὰ» (σελ. 420, 421).

{Τὸ κέρδος (μαζί καὶ τὸ βιομηχανικὸ κέρδος) ὑπολογίζεται σέ σχέση μέ τὸ μέγεθος τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου. Ἀντίθετα, ὁ μισθὸς πού παίρνει ὁ βιομήχανος καπιταλιστῆς ὑπολογίζεται ἀντιστρόφως ἀνάλογα πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ κεφαλαίου: Εἶναι σημαντικό, ὅταν τὸ κεφάλαιο εἶναι μικρὸ (ἐπειδὴ ἐδῶ ὁ καπιταλιστῆς εἶναι ἓνας ἐνδιάμεσος κρίκος ἀνάμεσα στὸν ἐχμεταλλευτὴ ξένης ἐργασίας καὶ στὸν ἄνθρωπο πού ζεῖ ἀπὸ τὴ δική του ἐργασία), εἶναι ἐλάχιστο γιὰ τὸ μεγάλο κεφάλαιο, ἢ εἶναι ἐντελῶς χωρισμένο ἀπ’ αὐτὸ, ὅπως στὴν περίπτωση τοῦ μάνατζερ. Ἐνα μέρος τῆς ἐργασίας διεύθυνσις (labour of direction) προέρχεται μόνον ἀπὸ τὴν ἐχθρικὴ ἀντίθεσι ἀνάμεσα στό κεφάλαιο καὶ στὴν ἐργασία, ἀπὸ τὸν ἀνταγωνιστικὸ χαρακτῆρα τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς, ἀνήκει εἰς τὰ γενικά της ἔξοδα παραγωγῆς, ἀκριβῶς ὅπως τὰ $\frac{9}{10}$ τῆς «ἐργασίας» πού προκαλεῖ τὸ προτσές κυκλοφορίας. Ἐνας διευθυντῆς τῆς μουσικῆς δέν χρειάζεται καθόλου νά εἶναι ἰδιοκτῆτης τῶν ὀργάνων τῆς ὀρχήστρας. Ἀκόμα ἀνήκει στή λειτουργία του σάν διευθυντῆ νά κερδοσκοπεῖ μέ τὰ ἔξοδα συντήρησις τῶν μελῶν τῆς ὀρχήστρας, νά κάνει γενικά κάτι μέ τὸν «μισθὸ» τους. Εἶναι πολὺ περιέργο ὅτι οἰκονομολόγοι σάν τὸν Τζῶν Στούαρτ Μίλλ, πού ἐπιμένουν στή μορφὴ τοῦ «τόκου», τοῦ «βιομηχανικοῦ κέρδους», γιὰ νά μετατρέψουν τὸ «βιομηχανικὸ κέρδος» σέ μισθὸ ἐποπτείας τῆς ἐργασίας, παραδέχονται, μαζί μέ τὸν Σμίθ, τὸν Ρικάρντο καὶ μέ ὅλους τοὺς ἀξιόλογους οἰκονομολόγους, ὅτι τὸ μέσο ἐπιτόκιο, τὸ μέσο ποσοστὸ τοῦ τόκου καθορίζεται ἀπὸ τὸ μέσο ποσοστὸ τοῦ κέρδους, πού [κατὰ] τὸν Μίλλ εἶναι ἀντιστρόφως ἀνάλογο πρὸς τὸ ποσοστὸ τοῦ μισθοῦ, δηλαδή δέν εἶναι παρά ἀπλήρωτη ἐργασία, πρόσθετη ἐργασία.

Τὸ γεγονός ὅτι ὁ μισθὸς ἐποπτείας γενικά δέν μπαίνει καθόλου [στό] μέσο ποσοστὸ τοῦ κέρδους, τὸ ἀποδείχνουν καλύτερα 2 γεγονότα:

[924] 1) "Ότι στά συνεταιριστικά έργοστάσια, στά όποια πληρώνεται ό γενικός μάνατζερ, όπως σέ κάθε άλλο έργοστάσιο, καί όπου άσκει όλη τή δουλιά τής διεύθυνσης — οί έπόπτες εΐναι οί ΐδιοι άπλοί έργάτες — τό ποσοστό του κέρδους δέν βρίσκειται κάτω, αλλά πάνω από τό μέσο ποσοστό του κέρδους.

2) "Ότι εκεί όπου τά κέρδη δέν ανήκουν σέ μονοπωλημένους κλάδους, όπως στους μικροπαντοπώλες, στους φάρμερ κλπ., βρίσκονται διαρκώς πάνω από τό μέσο ποσοστό του κέρδους, οί οικονομολόγοι μέ τό δίκιο τους τό εξηγούν αυτό, μέ τό ότι ό άνθρωπος αυτός πληρώνει τόν δικό του μισθό. Έκει όπου δουλεύει μόνος, τό κέρδος του αποτελείται 1) από τούς τόκους του μικρού του κεφαλαίου, 2) από τόν δικό του μισθό, 3) από τό μέρος του πρόσθετου χρόνου, πού τό κεφάλαιό του του δίνει τή δυνατότητα νά εργάζεται για τόν έαυτό του καί όχι για άλλους, από τό μέρος πού δέν έχει ήδη εκφραστεί στόν τόκο. "Αν όμως άπασχολεί έργάτες, τότε προστίθεται ό πρόσθετος χρόνος τους.

Ό άξιοσέβαστος Σένιορ (Νάσσαου) μετατρέπει φυσικά καί τό βιομηχανικό κέρδος σέ μισθό έποπτείας. Ξεχνάει όμως τήν έπινόηση αυτή από τή στιγμή πού δέν πρόκειται για τίς δογματικές φράσεις, αλλά για άγώνες στην πράξη ανάμεσα σέ έργάτες καί έργοστασιάρχες. Τότε τάσσεται λ.χ. ενάντια στόν περιορισμό του χρόνου εργασίας, γιατί οί έργάτες από τίς 11½ ώρες δουλιās εργάζονταν μόνο μιá ώρα για τόν καπιταλιστή καί γιατί τό προϊόν αυτής τής ώρας αποτελούσε τό κέρδος του (έκτός από τόν τόκο, πού σύμφωνα μέ τούς ύπολογισμούς του εργάζονταν έπίσης μιá ώρα). Έδώ λοιπόν ξαφνικά τό βιομηχανικό κέρδος δέν εΐναι ΐσο μέ τήν άξία, πού προσθέτει ή εργασία του καπιταλιστή στό προτσές παραγωγής του έμπορεύματος, αλλά ΐσο μέ τήν άξια πού προσθέτει σ' αυτό ό άπλήρωτος χρόνος εργασίας των εργατών. "Αν τό βιομηχανικό κέρδος ήταν τό προϊόν τής δουλιās του καπιταλιστή, θά έπρεπε ό Σένιορ νά παραπονιέται όχι γιατί οί έργάτες εργάζονται δωρεάν μόνο μιάν ώρα, αντί δύο, καί ακόμα λιγότερο θά έπρεπε νά λέει ότι, αν εργάζονταν αντί 11½ μόνο 10½ ώρες, δέν θά υπήρχε καθόλου κέρδος. Θά έπρεπε νά λέει ότι, αν οί έργάτες εργάζονταν μόνο 10½ αντί 11½ ώρες, ό καπιταλιστής θά έπαιρνε μισθό έποπτείας μόνο για 10½ ώρες, αντί για 11½ ώρες, δηλαδή θά έχανε τόν μισθό έποπτείας μιās ώρας. Όπότε οί έργάτες θά του άπαντούσαν ότι, αν γι' αυτούς θά ήταν άρκετός ό συνηθισμένος μισθός των 10½ ώρων, τότε για τόν καπιταλιστή θά πρέπει νά ήταν άρκετός ένας ανώτερος μισθός για 10½ ώρες.

Εΐναι άκατανόητο, πώς οικονομολόγοι σαν τόν Τζών Στούαρτ Μίλλ, πού εΐναι ρικαρντιανοί καί εκφράζουν μάλιστα τή θέση, ότι τό

κέρδος εἶναι ἴσο μόνο μέ τήν ὑπεραξία, μέ τήν πρόσθετη ἐργασία, ὅτι τό ποσοστό τοῦ κέρδους καί ὁ μισθός ἐργασίας εἶναι ἀντιστρόφως ἀνάλογα καί ὅτι τό ποσοστό τοῦ μισθοῦ ἐργασίας καθορίζει τό ποσοστό τοῦ κέρδους (πράγμα πού μέ τή μορφή αὐτή εἶναι λαθεμένο), ξαφνικά μετατρέπουν τό βιομηχανικό κέρδος ἀπό πρόσθετη ἐργασία τοῦ ἐργάτη σέ ἐργασία τοῦ ἴδιου τοῦ καπιταλιστή, ἐκτός ἂν τή λειτουργία τῆς ἐκμετάλλευσης ξένης ἐργασίας τήν ὀνομάζουν ἐργασία, ὅποτε στήν πράξη προκύπτει ὅτι ὁ μισθός τῆς ἐργασίας αὐτῆς εἶναι ἀκριβῶς ἴσος μέ τήν ποσότητα τῆς ἰδιοποιημένης ξένης ἐργασίας ἣ ἐξαρτιέται ἄμεσα ἀπό τόν βαθμό ἐκμετάλλευσης, ὄχι ἀπό τόν βαθμό τοῦ κόπου πού ἣ ἐκμετάλλευση αὐτή κοστίζει στόν καπιταλιστή. ("Ὅταν ἣ λειτουργία αὐτή τῆς ἐκμετάλλευσης τῆς ἐργασίας ἀπαιτεῖ πραγματική ἐργασία στήν καπιταλιστική παραγωγή, τότε αὐτό ἐκφράζεται μέ τόν μισθό τῶν γενικῶν μάνατζερ.) Λέω, εἶναι ἀκατανόητο τό γεγονός ὅτι, ἀφοῦ πρῶτα ἀνάλυσαν (σάν ρικαρντιανοί) τό κέρδος στό πραγματικό του στοιχεῖο, ἐξαπατήθηκαν ἀπό τήν ἀντίθεση τοῦ τόκου καί τοῦ βιομηχανικοῦ κέρδους, τό ὁποῖο εἶναι μόνο μιά μεταμφιεσμένη μορφή τοῦ κέρδους καί τό ὁποῖο, ὅταν ἐννοεῖται μέ τέτια αὐτοτέλεια, βασίζεται στήν ἄγνοια τῆς οὐσίας τοῦ κέρδους. Τό ἕνα μέρος τοῦ κέρδους ἐμφανίζεται μόνο σάν βιομηχανικό κέρδος, σάν κάτι πού προκύπτει ἀπό τή δραστηριότητα στό προτσές (στήν οὐσία ἀπό τό δρῶν προτσές, πού συμπεριλαμβάνει ταυτόχρονα τή δραστηριότητα τοῦ λειτουργούντος καπιταλιστή) καί γι' αὐτό ἐμφανίζεται σάν νά ὀφείλεται στή δουλιά τοῦ καπιταλιστή, ἐπειδή τό ἄλλο μέρος, ὁ τόκος, ἐμφανίζεται σάν νά ἀνήκει στό κεφάλαιο σάν πράγμα, σάν τό ἐνεργό, αὐτοδημιουργικό πράγμα, ἀνεξάρτητα ἀπό τό προτσές. Αὐτό συμβαίνει λοιπόν, ἐπειδή τό κεφάλαιο καί ἣ ὑπεραξία, πού πηγάζει ἀπ' αὐτό, μέ τό ὄνομα τόκος ἀνακηρύσσεται μυστήριο. Ἡ ἀντίληψη αὐτή, πού ἀπορρέει καθαρά ἀπό τίς παραστάσεις, τίς ὁποῖες παρουσιάζει στήν ἐπιφάνεια ἣ πιό ἐξωτερική ὄψη τοῦ κεφαλαίου, εἶναι τό ἀμέσως ἀντίθετο τῆς ἀντίληψης τοῦ Ρικάρντο καί ἀντιφάσκει ὀλοκληρωτικά μέ τήν ἀντίληψή του γιά τήν ἀξία. Ἐφόσον τό κεφάλαιο ἀποτελεῖ μιά ἀξία, ἣ ἀξία του καθορίζεται ἀπό τήν περιεχόμενη σ' αὐτό ἐργασία, προτοῦ τό κεφάλαιο μπεῖ στό προτσές. Ἐφόσον μπαίνει σάν πράγμα στο προτσές, μπαίνει σ' αὐτό σάν ἀξία χρήσης, καί σάν τέτιο, ὁποιασδήποτε χρήσης κι ἂν εἶναι, δέν μπορεῖ ποτέ νά δημιουργήσει ἀνταλλακτική ἀξία. Βλέπουμε πόσο ωραία οἱ ρικαρντιανοί κατανοοῦν τόν δάσκαλό τους. Ἀπέναντι στόν καπιταλιστή τοῦ χρήματος ὁ βιομήχανος καπιταλιστής, μιά καί εἶναι πράγματι τό λειτουργοῦν κεφάλαιο, τό ὁποῖο ἀπομυζᾷ πράγματι πρόσθετη ἐργασία, ἔχει ἀπόλυτα δίκιο νά τσεπώνει ὁ ἴδιος ἕνα μέρος αὐτοῦ τοῦ περισ-

σεύματος. Σέ σύγκριση μέ τόν καπιταλιστή τοῦ χρήματος εἶναι ἐργάτης, ἐργάτης ὅμως σάν καπιταλιστής, δηλαδή σάν ἐκμεταλλευτής ξένης ἐργασίας. Ἐπέναντι [925] στόν ἐργάτη ἀποτελεῖ ἀντίθετα μιά κωμική δικαιολογία, ὅτι ἡ ἐκμετάλλευση τῆς ἐργασίας τῶν ἐργατῶν κοστίζει ἐργασία στόν καπιταλιστή καί ὅτι γι' αὐτό πρέπει νά τόν πληρώνουν γιά τήν ἐκμετάλλευση αὐτή. Αὐτή εἶναι ἡ δικαιολογία τοῦ ἐπόπτη τῶν δούλων ἀπέναντι στό δούλο. }

Κάθε προϋπόθεση τοῦ κοινωνικοῦ προτσές παραγωγῆς εἶναι ταυτόχρονα τό ἀποτελέσμα του καί τό καθένα ἀπό τά ἀποτελέσματά του ἐμφανίζεται ταυτόχρονα σάν προϋπόθεση. Γι' αὐτό ὅλες οἱ σχέσεις παραγωγῆς, στίς ὁποῖες κινεῖται τό προτσές, εἶναι ἐξίσου καί προϊόντα του καί ὅροι του. Στήν τελευταία μορφή — ὅσο περισσότερο ἐξετάζουμε τή μορφή του στήν πραγματική του ἐμφάνιση — ἐδραιώνεται ὅλο καί περισσότερο, ἔτσι ὥστε οἱ ὅροι αὐτοί, σάν ἀνεξάρτητοι ἀπό τό προτσές, νά ἐμφανίζονται ὅτι τό καθορίζουν, καί οἱ δικές τους σχέσεις τῶν συναγωνιζομένων στό προτσές νά ἐμφανίζονται σ' αὐτούς σάν ἐμπράγματοι ὅροι, σάν ἐμπράγματα δυνάμεις, σάν καθορισμοί πραγμάτων, καί αὐτό πολύ περισσότερο, γιατί στό καπιταλιστικό προτσές τό καθετί, ἀκόμα καί τό πῖό ἀπλό στοιχεῖο, ὅπως λ.χ. τό ἐμπόρευμα, εἶναι ἤδη μιά στρέβλωση καί σάν σχέσεις ἀνάμεσα σέ πρόσωπα, πού τίς κάνει νά ἐμφανίζονται σάν ιδιότητες πραγμάτων, καί σάν σχέσεις τῶν προτύπων μέ τίς κοινωνικές ιδιότητες αὐτῶν τῶν πραγμάτων.

{ «Ὁ τόκος εἶναι ἀμοιβή γιά τήν παραγωγική χρησιμοποίηση τῶν οἰκονομιῶν. Τό κέρδος στήν κυριολεξία εἶναι ἡ ἀμοιβή γιά τή «δραστηριότητα τῆς ἐμποτείας στή διάρκεια αὐτῆς τῆς παραγωγικῆς χρησιμοποίησης» («Westminster Review», Januar 1826, σελ. 107 κ.έ.).

Ἐδῶ λοιπόν ὁ τόκος εἶναι ἡ ἀμοιβή γιά τό χρήμα κλπ. χρησιμοποιεῖται σάν κεφάλαιο. Πηγάζει δηλαδή ἀπό τό κεφάλαιο σάν τέτιο, πού ἀμείβεται γιά τήν ιδιότητά του σάν κεφαλαίου. Ἀντίθετα, τό βιομηχανικό κέρδος εἶναι ἡ ἀμοιβή γιά τή λειτουργία τοῦ κεφαλαίου ἢ τοῦ καπιταλιστή «κατά τή διάρκεια αὐτῆς τῆς παραγωγικῆς χρησιμοποίησης», δηλαδή στό ἴδιο τό προτσές παραγωγῆς. } [925]

[925] Ὁ τόκος εἶναι μόνο ἓνα μέρος τοῦ κέρδους, πού πληρώνεται στόν ἰδιοκτήτη τοῦ κεφαλαίου ἀπό τόν βιομήχανο, τόν λειτουργοῦντα καπιταλιστή. Μιά καί ὁ καπιταλιστής αὐτός μόνο μέσω τοῦ κεφαλαίου (τοῦ χρήματος, τοῦ ἐμπορεύματος κλπ.) μπορεῖ νά ἰδιοποιηθεῖ πρόσθετη ἐργασία, πληρώνει ἓνα μέρος ἀπ' αὐτήν σ' αὐτόν πού τοῦ προμηθεύει αὐτό τό μέσο. Καί αὐτός ὁ τελευταῖος, πού θέλει νά ἀπολαύσει τό χρήμα σάν κεφάλαιο, χωρίς νά τό βάλει νά λειτουργήσῃ σάν κεφάλαιο, μπορεῖ νά τό κάνει αὐτό ἀρκούμενος σέ ἓνα μέρος τοῦ κέρδους.

Εἶναι στήν πραγματικότητα συνέταιροι: ὁ ἓνας εἶναι ὁ νομικός, ὁ ἄλλος ὁ οἰκονομικός ἰδιοκτῆτης τοῦ κεφαλαίου, ὅσον καιρό τό χρησιμοποιεῖ. Καί ἐπειδή ὅμως τό κέρδος προέρχεται ἀπό τό προτσές παραγωγῆς, εἶναι τό ἀποτέλεσμά του καί πρέπει πρῶτα νά παραχθεῖ. Ὁ τόκος εἶναι στήν πραγματικότητα μόνο μιά διεκδίκηση ἑνός μέρους τῆς πρόσθετης ἐργασίας, πού πρόκειται νά ἐκτελεστεῖ, εἶναι ἓνας τίτλος σέ μιά μελλοντική ἐργασία, διεκδίκηση ἑνός μέρους τῆς ἀξίας μή ὑπαρχόντων ἀκόμα ἐμπορευμάτων, δηλαδή μόνο τό ἀποτέλεσμα ἑνός προηγούμενου παραγωγικοῦ προτσές κατά τό χρονικό ἐκεῖνο διάστημα, στό τέλος τοῦ ὁποίου εἶναι ληξιπρόθεσμο.

[926] Τό κεφάλαιο ἀγοράστηκε (δηλαδή δόθηκε δανεικό μέ τόκο), προτοῦ πληρωθεῖ. Τό χρήμα λειτουργεῖ ἐδῶ σάν μέσο πληρωμῆς, ὅπως ὅταν ἀγοράζεται ἡ ἐργατική δύναμη κλπ. Γι' αὐτό ἡ τιμή τοῦ κεφαλαίου — ὁ τόκος — μπαίνει ἐπίσης στήν προκαταβολή τοῦ βιομήχανου (καί στήν προκαταβολή στόν ἑαυτό του, ὅταν ἐργάζεται μέ δικό του κεφάλαιο), ὅπως ἡ τιμή τοῦ βαμβακεροῦ, πού λ.χ. ἔχει ἀγοραστεῖ ἐπίσης σήμερα καί θά πρέπει νά πληρωθεῖ μόνο ὕστερα ἀπό 6 ἐβδομάδες. Οἱ διακυμάνσεις στό ἐπιτόκιο, στήν ἀγοραία τιμή τοῦ χρήματος, ἀλλάζουν τόσο λίγο, ὅπως οἱ διακυμάνσεις στίς ἀγοραῖες τιμές ἄλλων ἐμπορευμάτων. Ἀντίθετα, ἡ ἀγοραία τιμή τοῦ χρήματος — αὐτό εἶναι τό ὄνομα τοῦ τοκοφόρου κεφαλαίου σάν χρηματικοῦ κεφαλαίου — καθορίζεται στή χρηματαγορά, ὅπως ἡ τιμή κάθε ἄλλου ἐμπορεύματος, ἀπό τόν συναγωνισμό τῶν ἀγοραστῶν καί τῶν πωλητῶν, ἀπό τή ζήτηση καί τήν προσφορά. Ἡ πάλη αὐτή ἀνάμεσα στούς καπιταλιστές τοῦ χρήματος καί στούς βιομήχανους καπιταλιστές εἶναι μόνο μιά πάλη γιά τό μοίρασμα τοῦ κέρδους, γιά τό μερίδιο, πού θά περιέλθει κατά τό μοίρασμα στό καθένα ἀπό τά δύο μέρη. Ἡ ἴδια ἡ σχέση (ἡ ζήτηση καί ἡ προσφορά), ὅπως τό καθένα ἀπό τά ἄκρα του, εἶναι ἓνα ἀποτέλεσμα τοῦ προτσές παραγωγῆς ἢ, γιά νά ἐκφραστοῦμε ἀπλά, [καθορίζεται] ἀπό τήν κάθε φορά στάθμη τῶν ἐργασιῶν — ἀπό τήν κάθε φορά κατάσταση, στήν ὁποία βρίσκονται τό προτσές ἀναπαραγωγῆς καί τά στοιχεῖα του. Ὡς πρός τή μορφή καί τήν ἐμφάνιση, ἡ πάλη αὐτή καθορίζει τήν τιμή τοῦ κεφαλαίου (τόν τόκο), προτοῦ μπεῖ στήν ἀναπαραγωγή. Ὁ καθορισμός αὐτός γίνεται μάλιστα ἔξω ἀπό τό καθεαυτό προτσές παραγωγῆς, καθορίζεται ἀπό περιστατικά ἀνεξάρτητα ἀπ' αὐτόν καί ὁ καθορισμός αὐτός τῆς τιμῆς ἐμφανίζεται μάλλον σάν ἓνας ἀπό τούς ὅρους, κάτω ἀπό τούς ὁποίους ὀφείλει νά ἐπισυμβεῖ. Ὁ ἀγῶνας φαίνεται λοιπόν ὄχι μόνο νά παγιώνει τόν τίτλο ἰδιοκτησίας σ' ἓνα καθορισμένο μέρος τοῦ μελλοντικοῦ κέρδους, ἀλλά τό ἴδιο αὐτό μέρος δέν τό βγάζει σάν ἀποτέλεσμα ἀπό τό προτσές παραγωγῆς,

μάλλον τό μπάζει σ' αὐτό σάν προϋπόθεση, σάν τιμή τοῦ κεφαλαίου, ἀκριβῶς ὅπως ἡ τιμή τοῦ ἐμπορεύματος ἢ ὁ μισθός ἐργασίας μπαίνει σάν προϋπόθεση σ' αὐτό, παρόλον ὅτι στήν πραγματικότητα — στό προτσές ἀναπαραγωγῆς — προκύπτει διαρκῶς ἀπ' αὐτό. Κάθε στοιχειό τῆς τιμῆς τοῦ ἐμπορεύματος, ὅταν ἐμφανίζεται σάν προκαταβολή, παύει νά παρασταίνεται ἀπέναντι στό βιομήχανο καπιταλιστή σάν ὑπεραξία, σάν πρόσθετη ἀξία. Τό μέρος τοῦ κέρδους, πού γιά τόν λόγο αὐτό μπαίνει στό προτσές σάν τιμή τοῦ κεφαλαίου, συμπεριλαμβάνεται στά ἔξοδα προκαταβολῆς. Ἔτσι δέν ἐμφανίζεται πιά σάν πρόσθετη ἀξία καί ἀπό ἓνα προϊόν τοῦ προτσές γίνεται μιά ἀπό τίς δοσμένες προϋποθέσεις του, ὄρος παραγωγῆς, πού σάν τέτιος μπαίνει μέ αὐτοτελή μορφή στό προτσές καί καθορίζει τό ἀποτέλεσμά του. (Ἄν πέσει λ.χ. τό ἐπιτόκιο καί ἄν ἡ κατάσταση τῆς ἀγορᾶς ἀπαιτήσῃ μείωση τῆς τιμῆς τῶν ἐμπορευμάτων κάτω ἀπό τήν τιμή κόστους τους, τότε μπορεῖ ὁ βιομήχανος νά μειώσῃ τήν τιμή τῶν ἐμπορευμάτων, χωρίς νά μειώσῃ τό ποσοστό τοῦ βιομηχανικοῦ κέρδους. Μάλιστα, μπορεῖ νά τή μειώσῃ καί νά βγάλῃ ἓνα ὑψηλότερο βιομηχανικό κέρδος, πράγμα πού πάντως, γι' αὐτόν πού ἐργάζεται μόνο μέ δικό του κεφάλαιο, ἐκφραζόταν σάν πτώση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους, τοῦ συνολικοῦ κέρδους. Τό καθετί πού παρασταίνεται σάν δοσμένος ὄρος τῆς παραγωγῆς, ὅπως ἡ τιμή τῶν ἐμπορευμάτων, τοῦ μισθοῦ ἐργασίας, τοῦ κεφαλαίου — οἱ ἀγοραῖες τιμές αὐτῶν τῶν στοιχείων — ἀντεπιδρά καθοριστικά στήν κάθε φορά ἀγοραία τιμή τοῦ ἐμπορεύματος καί ἡ πραγματική τιμή κόστους τοῦ ξεχωριστοῦ ἐμπορεύματος ἐπιβάλλεται μόνο μέσα στά πλαίσια τῶν διακυμάνσεων τῶν ἀγοραίων τιμῶν, εἶναι μόνο ἡ αὐτοεξίσωση αὐτῶν τῶν ἀγοραίων τιμῶν, ἀκριβῶς ὅπως μόνο στήν ἐξίσωση τῶν τιμῶν κόστους ὅλων τῶν ἄλλων ἐμπορευμάτων ἐπιβάλλονται οἱ ἀξίες τῶν ἐμπορευμάτων. Ἄπό δῶ ὁ φαῦλος κύκλος τοῦ ἀγοραίου οἰκονομολόγου, εἴτε πρόκειται γιά θεωρητικό τῆς συνείδησης τοῦ καπιταλιστῆ εἴτε γιά πρακτικό καπιταλιστή: Τίς τιμές τῶν ἐμπορευμάτων τίς καθορίζουν ὁ μισθός ἐργασίας, ὁ τόκος, τό κέρδος καί ἡ πρόσοδος, καί ἀντίστροφα, οἱ τιμές τῆς ἐργασίας, τοῦ τόκου, τοῦ κέρδους καί τῆς προσόδου καθορίζουν τίς τιμές τῶν ἐμπορευμάτων. Πρόκειται μόνο γιά τήν ἐκφραση τῆς κυκλικῆς κίνησης, στήν ὁποία οἱ γενικοί νόμοι ἐφαρμόζονται γεμάτοι ἀντιφάσεις στήν πραγματική κίνηση καί στήν ἐμφάνισή.)

Ἐνα μέρος τῆς ὑπεραξίας, ὁ τόκος, ἐμφανίζεται ἔτσι σάν ἀγοραία τιμή τοῦ κεφαλαίου, πού μπαίνει στό προτσές, καί γι' αὐτό μπαίνει ὄχι σάν ὑπεραξία, ἀλλά σάν ὄρος τῆς παραγωγῆς. Ἔτσι παρουσιάζεται τό ἔξης: ὅτι δύο τάξεις καπιταλιστῶν μοιράζονται τήν ὑπεραξία, οἱ

καπιταλιστές πού βρίσκονται ἔξω ἀπό τό προτσές καί ἐκεῖνοι πού βρίσκονται σ' αὐτό. Ἡ προηγούμενη διαπίστωση τοῦ μοιράσματος ἐκφράζεται σάν ἀνεξαρτησία τοῦ ἑνός μέρους ἀπό τό ἄλλο, σάν ἀνεξαρτησία τοῦ ἑνός μέρους ἀπό τό ἴδιο τό προτσές, τέλος σάν ἐνυπάρχουσα ιδιότητα ἑνός πράγματος, τοῦ χρήματος, τοῦ ἐμπορεύματος, ὅμως σάν ιδιότητα αὐτῶν τῶν πραγμάτων σάν κεφαλαίου, πράγμα πάλι πού δέν ἐμφανίζεται σάν ἐκφραση μιᾶς σχέσης, ἀλλά ἔτσι, ὅτι αὐτό τό χρήμα, τό ἐμπόρευμα τεχνολογικά προορίζονται γιά τό προτσές ἐργασίας. Μέ τόν προορισμό αὐτό τό χρήμα καί τό ἐμπόρευμα γίνονται κεφάλαιο. Ἔτσι προορισμένα εἶναι τά ἀπλά στοιχεῖα τοῦ ἴδιου τοῦ προτσές ἐργασίας, [927] καί ἐπομένως σάν τέτια εἶναι κεφάλαιο.

Δέν ὑπάρχει ἀπολύτως τίποτα τό μυστηριώδες στό ὅτι ἡ ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος ἀναλύεται ἐνμέρει στήν ἀξία τῶν περιεχομένων σ' αὐτό ἐμπορευμάτων, ἐνμέρει στήν ἀξία τῆς ἐργασίας, δηλαδή τῆς πληρωμένης ἐργασίας, ἐνμέρει σέ ἀπλήρωτη ἐργασία, πού ἐπίσης μπορεῖ νά πωληθεῖ, καί ὅτι τό μέρος τῆς ἀξίας του, πού ἀποτελεῖται ἀπό ἀπλήρωτη ἐργασία, ἡ ὑπεραξία του, ἀναλύεται μέ τή σειρά του σέ τόκο, σέ βιομηχανικό κέρδος καί σέ πρόσοδο, μ' ἄλλα λόγια ὁ ἄμεσος σφετεριστής καί «παραγωγός» αὐτῆς τῆς συνολικῆς ὑπεραξίας ὀφείλει νά παραδόσει μέρη ἀπ' αὐτήν, τό ἕνα μέρος στόν γαιοκτήμονα, τό ἄλλο στόν ἰδιοκτήτη τοῦ κεφαλαίου, καί ἔτσι τό τρίτο, πού τό κρατάει γιά τόν ἑαυτό του σάν βιομηχανικό κέρδος, δηλαδή το κρατάει μέ ἕνα διαφορετικό ἀκόμα καί ἀπό τή ὑπεραξία καί τό κέρδος ὄνομα. Ἡ ἀνάλυση τῆς ὑπεραξίας, δηλαδή ἑνός μέρους τῆς ἀξίας τῶν ἐμπορευμάτων σ' αὐτές τίς ἰδιαίτερες ρουμπρίκες, κατηγορίες, εἶναι πολύ κατανοητή καί μέ κανένα τρόπο δέν ἀντιτίθεται στόν ἴδιο τό νόμο τῆς ἀξίας. Ὁ νόμος ὅμως μυστικοποιεῖται μέ τήν αὐτοτελή μορφή πού ἀποκτοῦν αὐτά τά διάφορα μέρη τῆς ὑπεραξίας, μέ τά διάφορα πρόσωπα, στά ὅποια περιέρονται, μέ τά διάφορα στοιχεῖα, μέ τά ὅποια δικαιολογεῖται ὁ τίτλος τους, τέλος μέ τήν αὐτοτέλεια, μέ τήν ὅποια διάφορα ἀπ' αὐτά τά μέρη ἀντιτάσσονται σάν ὅροι στό προτσές. Ἀπό μέρη, στά ὅποια μπορεῖ νά ἀναλυθεῖ τό προτσές, μετατρέπονται σέ αὐτοτελή στοιχεῖα, τά ὅποια τό συγκροτοῦν, σέ συστατικά μέρη. Τέτια εἶναι γιά τήν ἀγοραία τιμή. Γίνονται πράγματι συστατικά τοῦ μέρη. Πῶς αὐτή ἡ φαινομενική τους ἀνεξαρτησία σάν ὅρος τοῦ προτσές ρυθμίζεται ἀπό τήν πλευρά τους μέ τόν ἐσωτερικό νόμο καί μόνο φαινομενικά εἶναι ἀνεξάρτητα, δέν ἐμφανίζεται οὔτε μιά στιγμή τοῦ προτσές παραγωγῆς, οὔτε ἐπενεργεῖ σάν καθοριστικό, συνειδητό κίνητρο. Ἀκριβῶς τό ἀντίθετο γίνεται. Ἡ μεγαλύτερη ἐδραίωση, πού μπορεῖ νά πάρει αὐτή ἡ ἐπίφαση τοῦ ἀποτελέσματος σάν αὐτοτελεῖς ὅροι, εἶναι ὁσομένη ἀπό τή στιγμή πού μέρη

τῆς ὑπεραξίας — σάν τιμές τῶν ὄρων παραγωγῆς — μπαίνουν στήν τιμή.

Καί αὐτό γίνεται μέ τόν τόκο καί τήν πρόσοδο. Ἄνήκουν στίς προκαταβολές τοῦ βιομήχανου καπιταλιστῆ καί τοῦ φάρμερ. Ἐμφανίζονται ἐδῶ ὄχι πιά σάν ἔκφραση ἀπλήρωτης πρόσθετης ἐργασίας, ἀλλά πληρωμένης πρόσθετης ἐργασίας, ἐπομένως πρόσθετης ἐργασίας, γιά τήν ὁποία ἔχει πληρωθεῖ ἓνα ἰσοδύναμο στό προτσές παραγωγῆς, ὄχι βέβαια στόν ἐργάτη, γιά τόν ὁποῖο ἀποτελεῖ πρόσθετη ἐργασία του, ἀλλά σέ ἄλλα πρόσωπα — στούς ἰδιοκτῆτες τοῦ κεφαλαίου καί τῆς γῆς. Εἶναι πρόσθετη ἐργασία ὅσον ἀφορᾷ τόν ἐργάτη, εἶναι ὅμως ἰσοδύναμο ὅσον ἀφορᾷ τόν καπιταλιστή καί τόν γαιοκτήμονα, στόν ὁποῖο πρέπει νά πληρωθεῖ. Γι' αὐτό δέν ἐμφανίζονται σάν περίσσευμα καί ἀκόμα λιγότερο σάν πρόσθετη ἐργασία, ἀλλά σάν τιμές τοῦ ἐμπορεύματος «κεφάλαιο» καί «γῆ», γιατί πληρώνονται στόν καπιταλιστή καί στόν γαιοκτήμονα, μόνο σάν κατόχους καί πωλητές τῶν ἐμπορευμάτων αὐτῶν. Τό μέρος τῆς ἀξίας τῶν ἐμπορευμάτων, πού ἀνάγεται σέ τόκο, ἐμφανίζεται γιά τό λόγο αὐτό σάν ἀναπαραγωγή τῆς τιμῆς πού πληρώθηκε γιά τό κεφάλαιο, καί τό μέρος, πού ἀνάγεται σέ πρόσοδο, σάν ἀναπαραγωγή τῆς τιμῆς πού πληρώθηκε γιά τή γῆ. Αὐτές λοιπόν οἱ τιμές ἀποτελοῦν συστατικά μέρη τῆς συνολικῆς τιμῆς. Αὐτό ἐμφανίζεται στόν βιομήχανο καπιταλιστή, ὄχι μόνο ἔτσι. Γι' αὐτόν ἀποτελοῦν πράγματι μέρος τῶν προκαταβολῶν του καί ἄν, ἀπό τή μιά μεριά, καθορίζονται ἀπό τήν ἀγοραία τιμή τοῦ ἐμπορεύματός του — ἓνας καθορισμός τοῦ ἐμπορεύματος πού ἐμφανίζεται σάν ἀγοραία τιμή, στόν ὁποῖο ἓνα κοινωνικό προτσές ἢ τό ἀποτέλεσμα του ἐμφανίζεται σάν καθορισμός πού ταιριάζει στό ἐμπόρευμα καί τό ἀνεβοκατέβασμα αὐτοῦ τοῦ προτσές, ἢ κίνησή του, ἐμφανίζεται σάν διακύμανση τῆς τιμῆς τοῦ ἐμπορεύματος — ἔτσι, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἢ ἀγοραία τιμή καθορίζεται ἀπ' αὐτήν, ἀκριβῶς, ὅπως ἢ ἀγοραία τιμή τοῦ βαμβακιῦ καθορίζει τήν ἀγοραία τιμή τοῦ νήματος, ἐνῶ, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἢ ἀγοραία τιμή τοῦ νήματος καθορίζει τή ζήτησι τοῦ βαμβακιῦ, δηλαδή τήν ἀγοραία τιμή τοῦ βαμβακιῦ.

Ἄπό τό γεγονός ὅτι μέρη τῆς ὑπεραξίας, ὁ τόκος καί ἡ πρόσοδος, μπαίνουν στό προτσές παραγωγῆς σάν τιμές ἐμπορευμάτων — τοῦ ἐμπορεύματος γῆ καί τοῦ ἐμπορεύματος κεφάλαιο — ὑπάρχουν μέ μιά μορφή πού ὄχι μόνο συγκαλύπτει, ἀλλά πού ἀρνεῖται τήν πραγματική τους πηγή.

Τό γεγονός ὅτι ἡ πρόσθετη ἐργασία, ἢ μὴ πληρωμένη ἐργασία, μπαίνει τό ἴδιο ουσιαστικά στό καπιταλιστικό προτσές παραγωγῆς, ὅπως καί ἡ πληρωμένη ἐργασία, ἐμφανίζεται ἐδῶ ἔτσι, ὅτι ἀπό τήν ἐρ-

γασία πρέπει νά πληρωθοῦν διάφορα στοιχεῖα παραγωγῆς — ἡ γῆ καί τό κεφάλαιο — ἡ ὅτι ἀπό τήν τιμή τῶν προκαταβλημένων ἐμπορευμάτων καί ἀπό τό μισθό ἐργασίας διάφορα ἔξοδα μπαίνουν στήν τιμή. Μέρη τῆς ὑπεραξίας — ὁ τόκος καί ἡ πρόσοδος — ἐμφανίζονται ἐδῶ σάν ἔξοδα, σάν προκαταβολές τοῦ ἐκμεταλλευτῆ καπιταλιστῆ.

Τό μέσο κέρδος μπαίνει καθοριστικά στίς τιμές παραγωγῆς τῶν ἐμπορευμάτων, καί ἔτσι μπαίνει ἤδη ἡ ὑπεραξία ὄχι σάν ἀποτέλεσμα, ἀλλά σάν ὄρος, ὄχι σάν ἓνα μέρος, στό ὁποῖο ἀνάγεται ἡ ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος, ἀλλά σάν συστατικό μέρος τῆς τιμῆς του. Τό μέσο κέρδος ὅμως, ὅπως καί ἡ ἴδια ἡ τιμή παραγωγῆς, εἶναι περισσότερο ἰδεατά καθοριστικό καί ἐμφανίζεται ταυτόχρονα σάν περίσσευμα πάνω ἀπό τίς προκαταβολές [928] καί σάν τιμή, ἡ ὁποία διαφέρει ἀπό τήν καθεαυτό τιμή κόστους. Ἄν προκύψει κάτι ἤ ὄχι, ἄν προκύψει κάτι περισσότερο ἢ λιγότερο ἀπό τήν ἀγοραία τιμή — δηλαδή στό ἄμεσο ἀποτέλεσμα τοῦ προτῆς — αὐτό τό καθορίζει ἡ ἀναπαραγωγή ἢ μάλλον ἡ κλίμακα τῆς ἀναπαραγωγῆς, δηλαδή σέ ποιά ἀναλογία εἰσρέουν σ' αὐτές τίς ἰδιαίτερες σφαῖρες τά νεοσυσσωρευμένα κεφάλαια, σέ ποιά ἀναλογία, τέλος, αὐτές οἱ ἰδιαίτερες σφαῖρες ἐμφανίζονται σάν ἀγοραστῆς στή χρηματαγορά. Ἀντίθετα, στόν τόκο καί στήν πρόσοδο τά μέρη τῆς ὑπεραξίας ἐμφανίζονται ξεχωριστά, σέ ἀπόλυτα παγιωμένη μορφή, σάν προυπόθεση γιά τήν ξεχωριστή τιμή παραγωγῆς καί προλαβαίνονται μέ τή μορφή προκαταβολῶν.

{ Μπορεῖ νά ὀνομάσει κανεῖς ἔξοδο αὐτό πού εἶναι προκαταβολή, καί πού ἐπομένως ἔχει πληρωθεῖ ἀπό τόν καπιταλιστή. Ἔτσι τό κέρδος ἐμφανίζεται σάν περίσσευμα πάνω ἀπ' αὐτά τά ἔξοδα. Αὐτό ἀφορᾷ τίς ξεχωριστές τιμές παραγωγῆς. Καί οἱ τιμές, πού καθορίζονται ἀπό τήν προκαταβολή, μπορεῖ νά ὀνομαστοῦν ἔτσι τιμές κόστους.

Ἐξοδα παραγωγῆς μπορεῖ νά ὀνομάσει κανεῖς τίς τιμές πού καθορίζονται ἀπό τό μέσο κέρδος — δηλαδή ἀπό τήν τιμή τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου + τό μέσο κέρδος — ἐπειδή τό κέρδος αὐτό εἶναι ὁ ὄρος τῆς ἀναπαραγωγῆς, ἓνας ὄρος πού ρυθμίζει τήν προσφορά καί τήν κατανομή τῶν κεφαλαίων στίς διάφορες σφαῖρες. Οἱ τιμές αὐτές εἶναι τιμές παραγωγῆς.

Τέλος, ἡ πραγματική ποσότητα ἐργασίας (ἀντικειμενοποιημένης καί ἄμεσης), πού κοστίζει ἡ παραγωγή τοῦ ἐμπορεύματος, εἶναι ἡ ἀξία του. Ἡ ἀξία αὐτή ἀποτελεῖ τό πραγματικό κόστος παραγωγῆς γιά τό ἴδιο τό ἐμπόρευμα. Ἡ τιμή πού ἀνταποκρίνεται σ' αὐτό εἶναι μόνο ἡ ἀξία ἐκφρασμένη σέ χρῆμα. Μέ τό ὄνομα ἔξοδα παραγωγῆς ἐννοοῦνται διαδοχικά καί τά τρία. }

Ἄν δέν ἀναπαραγόταν ὑπεραξία, τότε μαζί μέ τήν ὑπεραξία θά ἔ-

παυε τό μέρος της ἐκεῖνο πού ὀνομάζεται τόκος, καθώς καί τό μέρος πού ὀνομάζεται πρόσοδος, θά ἔπαυε ἐπίσης ἡ προκαταβολή (Antizipation) αὐτῆς τῆς ὑπεραξίας ἢ τό γεγονός ὅτι μπαίνει σάν τιμή τῶν ἐμπορευμάτων στά ἔξοδα παραγωγῆς. Ἡ ὑπάρχουσα ἀξία, πού μπαίνει στήν παραγωγή, δέν θά ἔβγαине καθόλου σάν κεφάλαιο ἀπ' αὐτήν καί γι' αὐτό δέν θά μπορούσε ἐπίσης νά μπεῖ σάν κεφάλαιο στό προτσές ἀναπαραγωγῆς ἢ νά δοθεῖ δανεικό σάν κεφάλαιο. Εἶναι λοιπόν ἡ μόνιμη ἀναπαραγωγή τῶν ἴδιων σχέσεων — τῶν σχέσεων πού ἀποτελοῦν ὄρο γιά τήν καπιταλιστική παραγωγή — πού τίς κάνει νά φαίνονται ὄχι μόνο σάν κοινωνικές μορφές καί σάν ἀποτελέσματα αὐτοῦ τοῦ προτσές, ἀλλά ταυτόχρονα καί σάν μόνιμες προϋποθέσεις του. Τέτιες εἶναι ὅμως σάν προϋποθέσεις πού ἀπ' αὐτό τό ἴδιο μόνιμα τίθενται, δημιουργοῦνται, παράγονται. Ἡ ἀναπαραγωγή ὅμως αὐτή δέν εἶναι καθόλου συνειδητή καί ἐμφανίζεται μάλλον στή μόνιμη ὑπαρξη αὐτῶν τῶν σχέσεων σάν προϋποθέσεις καί σάν ὄροι πού ἐξουσιάζουν τό προτσές παραγωγῆς. Ἀπό τίς ἀναλύσεις τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορεύματος λ.χ. προκύπτουν τά συστατικά του μέρη, πού ἀντιπαρατίθενται σάν αὐτοτελή μέρη καί γι' αὐτό ἀντιπαρατίθενται σάν αὐτοτελή [μέρη] ἐνάντια στήν ἐνότητά τους, ἡ ὁποία ἐμφανίζεται μάλλον σάν ὁ συνδυασμός τους. Ὁ ἀστός βλέπει ὅτι τό προϊόν γίνεται μόνιμα ὄρος τῆς παραγωγῆς. Δέν βλέπει ὅμως ὅτι οἱ ἴδιες οἱ σχέσεις παραγωγῆς, οἱ κοινωνικές μορφές, στίς ὁποῖες παράγει καί πού τοῦ φαίνονται σάν δοσμένες, φυσικές σχέσεις, εἶναι τό μόνιμο προϊόν — καί μόνο γι' αὐτό εἶναι ἡ μόνιμη προϋπόθεση αὐτοῦ τοῦ εἰδικοῦ κοινωνικοῦ τρόπου παραγωγῆς. Δέν γίνονται μόνο αὐτοτελεῖς καί δέν παίρνουν ξένο, φαινομενικά ἀνεξάρτητο μεταξύ τους τρόπο ὑπαρξης οἱ διάφορες σχέσεις καί τά στοιχεῖα, ἀλλά παρασταίνονται σάν ἄμεσες ιδιότητες πραγμάτων, παίρνουν ἐμπράγματη μορφή.

Ἔτσι οἱ παράγοντες τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς ζοῦνε σ' ἓνα μαγεμένο κόσμο, καί οἱ δικές τους σχέσεις ἐμφανίζονται σ' αὐτούς σάν ιδιότητες τῶν πραγμάτων, τῶν ὑλικῶν στοιχείων τῆς παραγωγῆς. Στίς τελευταῖες ὅμως μεσολαβημένες μορφές — σέ μορφές στίς ὁποῖες ταυτόχρονα ἡ μεσολάβηση δέν ἔγινε μόνο ἀόρατη, ἀλλά ἔχει ἐκφραστεῖ τό ἀμέσως ἀντίθετό της — ὅτι οἱ μορφές τοῦ κεφαλαίου ἐμφανίζονται σάν πραγματικοί συντελεστές καί σάν ἄμεσοι φορεῖς τῆς παραγωγῆς. Τό τοκοφόρο κεφάλαιο προσωποποιεῖται στόν καπιταλιστή τοῦ χρήματος, τό βιομηχανικό στόν βιομήχανο καπιταλιστή, τό πρόσδοφόρο κεφάλαιο στόν γαιοκτήμονα σάν ἰδιοκτήτη τῆς γῆς, τέλος ἡ ἐργασία στόν μισθωτό ἐργάτη. Ὄταν αὐτές οἱ πάγιες μορφές ἔχουν προσωποποιηθεῖ σέ αὐτοτελεῖς προσωπικότητες, πού ἐμφανίζονται ταυ-

τόχρονα σάν ἀπλοί ἐκπρόσωποι προσωποποιημένων πραγμάτων, μπαίνουν στό συναγωνισμό καί στό πραγματικό προτσές παραγωγῆς. Ὁ συναγωνισμός προϋποθέτει αὐτή τήν ἐξωτερίκευση. Εἶναι οἱ φυσικά καί φυσικοϊστορικά ὑπάρχουσες μορφές τῆς, καί στήν ἐμφάνισή τους στήν ἐπιφάνεια εἶναι ἡ ἴδια [929] μόνο ἡ κίνηση αὐτοῦ τοῦ ἀναποδογυρισμένου κόσμου. Ἐφόσον στήν κίνηση αὐτή ἐπιβάλλεται ἡ ἐσωτερική συνάρτηση, ἐμφανίζεται σάν μυστηριώδης νόμος. Ἡ καλύτερη ἀπόδειξη εἶναι ἡ ἴδια ἡ πολιτική οἰκονομία, μιά ἐπιστήμη πού ἀσχολεῖται μέ τήν ἀνακάλυψη πάλι τῆς κρυμμένης συνάρτησης. Ὅλα μπαίνουν στόν συναγωνισμό σ' αὐτή τήν πιό ἐξωτερικευμένη τελευταία μορφή. Ἐμφανίζεται ἐδῶ λ.χ. ἡ ἀγοραία τιμή σάν τό κυρίαρχο στοιχεῖο, ἀκριβῶς ὅπως τό ἐπιτόκιο, ἡ πρόσοδος, ὁ μισθός ἐργασίας, τό βιομηχανικό κέρδος ἐμφανίζονται σάν συστατικά στοιχεῖα τῆς ἀξίας καί τῆς τιμῆς τῆς γῆς, τῆς τιμῆς τοῦ κεφαλαίου, σάν δοσμένα στοιχεῖα, μέ τά ὁποῖα κινεῖται ἡ οἰκονομία.

Ἐχουμε δεῖ πῶς ὁ Α. Σμίθ πρῶτος ἀναλύει τήν ἀξία σέ μισθό ἐργασίας, κέρδος (τόκο), πρόσοδο, καί ἀντίθετα σέ συνέχεια τά παρουσιάζει αὐτά σάν αὐτοτελή συστατικά στοιχεῖα τῶν τιμῶν τῶν ἐμπορευμάτων*. Στήν πρώτη διατύπωση ἐκφράζει τήν κρυφή συνάρτηση, στή δεύτερη τήν ἐμφάνιση.

Ἄν προχωρήσουμε περισσότερο στήν ἐπιφάνεια τῆς ἐμφάνισης, τότε μποροῦν, ἐκτός ἀπό τό μέσο ποσοστό τοῦ κέρδους, νά παρασταθοῦν σάν συστατικά μέρη τῶν τιμῶν τῶν ἐμπορευμάτων (δηλαδή τῶν ἀγοραίων τιμῶν). Ὁ τόκος ἐντελῶς ἄμεσα, μπαίνοντας στήν τιμή κόστους. Ἡ πρόσοδος — σάν τιμή τῆς γῆς — μπορεῖ νά μήν καθορίζει ἄμεσα τήν τιμή τοῦ προϊόντος, καθορίζει ὅμως τόν τρόπο παραγωγῆς, ἄν ἔχει συγκεντρωθεῖ πολύ κεφάλαιο σέ λίγη γῆ ἢ ἄν ἔχει ἀπελευθερωθεῖ λίγο κεφάλαιο ἀπό πολλή γῆ, ἄν παράγεται αὐτό ἢ ἐκεῖνο τό εἶδος τοῦ προϊόντος, ζῶα ἢ σιτάρι, ἡ ἀγοραία τιμή τοῦ ὁποῖου καλύπτει καλύτερα τήν τιμή τῆς προσόδου, γιατί ἡ πρόσοδος πρέπει νά πληρωθεῖ, προτοῦ λήξει ἡ προθεσμία πού ἔχει συμφωνηθεῖ. Γιά νά μήν ἀποτελέσει ἡ πρόσοδος μιάν ἀφαίρεση ἀπό τό βιομηχανικό κέρδος, μετατρέπεται βοσκή σέ ἀγρό καί ἀγρός σέ βοσκή κλπ. Ἐτσι δέν καθορίζει ἄμεσα τήν ἀγοραία τιμή τοῦ ξεχωριστοῦ προϊόντος, ἀλλά ἔμμεσα, κατανέμοντας τίς ἀναλογίες τῶν εἰδῶν τῶν προϊόντων ἔτσι, ὅπως ἡ ζήτηση καί ἡ προσφορά ἀποφέρει καλύτερα τήν τιμή τοῦ κάθε προϊόντος, ὥστε νά πληρώνει πρόσοδο. Καί ἄν ἡ πρόσοδος δέν καθορίζει ἔτσι ἄμεσα τήν ἀγοραία τιμή τοῦ ξεχωριστοῦ προϊόντος, ἀλλά ἔμμεσα, κα-

* Βλέπε τίς σελ. 73-79 τοῦ πρώτου μέρους τῶν «Θεωριῶν γιά τήν Ὑπεραξία».

τανέμοντας ἔτσι τίς ἀναλογίες τῶν εἰδῶν τῶν προϊόντων, ὥστε ἡ ζήτηση καί ἡ προσφορά νά καθορίζει καλύτερα τήν τιμή τοῦ κάθε προϊόντος, ἔτσι ὥστε νά μπορεῖ νά πληρώνει πρόσοδο. Καί ἂν ἡ πρόσοδος δέν καθορίζει ἔτσι ἄμεσα τήν ἀγοραία τιμή, λ.χ. τοῦ σιταριοῦ, καθορίζει ἄμεσα τήν ἀγοραία τιμή τῶν ζώων κλπ., μέ δύο λόγια τίς σφαῖρες, στίς ὁποῖες ἡ πρόσοδος καθορίζεται ὄχι ἀπό τήν ἀγοραία τιμή τοῦ δικοῦ της προϊόντος, ἀλλά ἔμμεσα, κατανέμοντας ἔτσι τίς ἀναλογίες τῶν εἰδῶν τῶν προϊόντων, ὥστε ἡ ζήτηση καί ἡ προσφορά νά ἀποφέρει καλύτερα τήν τιμή τοῦ κάθε προϊόντος, τέτια πού νά μπορεῖ νά πληρώνει πρόσοδο. Καί ἂν ἡ πρόσοδος δέν καθορίζει ἄμεσα τήν ἀγοραία τιμή, λ.χ. τοῦ σιταριοῦ, καθορίζει ἄμεσα τήν ἀγοραία τιμή τῶν ζώων κλπ., μέ δύο λόγια τίς σφαῖρες, στίς ὁποῖες ἡ πρόσοδος δέν καθορίζεται ἀπό τήν ἀγοραία τιμή τοῦ δικοῦ τους προϊόντος, ἀλλά ἡ ἀγοραία τιμή τοῦ προϊόντος καθορίζεται ἀπό τό ποσοστό τῆς προσόδου πού ἀποφέρει τό σιτοχώραφο. Τό κρέας λ.χ. στίς βιομηχανικά ἀναπτυγμένες χώρες πληρώνεται πάντα πολύ ἀκριβά, δηλαδή περισσότερο ὄχι μόνο πάνω ἀπό τίς τιμές παραγωγῆς του, ἀλλά πάνω καί ἀπό τήν ἀξία του. Γιατί ἡ τιμή του πρέπει νά πληρώσει ὄχι μόνο τά ἔξοδα παραγωγῆς του, ἀλλά καί τήν πρόσοδο, πού θά ἀπόφερε ἡ γῆ, ἂν καλλιεργοῦνταν μέ σιτάρι. Κατά τά ἄλλα, θά μπορούσε τό κρέας στή μεγάλη κτηνοτροφία — στήν ὁποία ἡ ὀργανική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου βρῖσκεται πολύ πιό κοντά [στή σύνθεση τοῦ κεφαλαίου στή βιομηχανία], ἂν δέν περιέχει ἀκόμα μεγαλύτερη ὑπεροχή σταθεροῦ κεφαλαίου ἔναντι τοῦ μεταβλητοῦ — νά πληρώνει μιά πολύ μικρή ἢ καθόλου ἀπόλυτη πρόσοδο. Ἡ πρόσοδος πού πληρώνει καί πού μπαίνει ἄμεσα στήν τιμή του καθορίζεται ὅμως ἀπό τήν ἀπόλυτη + τή διαφορική πρόσοδο, τήν ὁποία θά πλήρωνε ἡ γῆ σάν καλλιεργήσιμη γῆ. Καί αὐτή ἡ διαφορική πρόσοδος δέν ὑπάρχει ἐδῶ κατά τό μεγαλύτερο μέρος. Ἡ καλύτερη ἀπόδειξη εἶναι ὅτι τό κρέας ἀπό τήν ἴδια γῆ πληρώνει πρόσοδο, ἐκεῖ ὅπου τό σιτάρι δέν πληρώνει.

Ἄν λοιπόν τό κέρδος μπαίνει καθοριστικά στήν τιμή παραγωγῆς, μπορεῖ νά εἰπωθεῖ ὅτι ὁ μισθός ἐργασίας, ὁ τόκος καί ὡς ἓνα ὀρισμένο βαθμό ἡ πρόσοδος μπαίνουν καθοριστικά στήν ἀγοραία τιμή καί σίγουρα καθοριστικά στήν τιμή παραγωγῆς. Φυσικά, ὅπως συνολικά ἡ κίνηση τοῦ τόκου καθορίζεται ἀπό τό κέρδος, ἀπό τήν ἄλλη μεριά πάλι ἡ πρόσοδος τοῦ σιταριοῦ καθορίζεται ἐνμέρει ἀπό τό ποσοστό τοῦ κέρδους, ἐνμέρει ἀπό τήν ἀξία τοῦ προϊόντος της καί ἀπό τήν ἐξίσωση στήν ἀγοραία ἀξία τῶν διάφορων ἀξιῶν, τῶν διάφορων γαιῶν, τό ποσοστό τοῦ κέρδους ὅμως καθορίζεται ἐνμέρει ἀπό τόν μισθό ἐργασίας καί ἐνμέρει ἀπό τήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας στίς σφαῖρες παραγωγῆς πού

παράγουν τό σταθερό κεφάλαιο — δηλαδή τελικά ἀπό τό ὕψος τοῦ μισθοῦ ἐργασίας καί ἀπό τήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας — ὁ μισθός ἐργασίας ὅμως ἀναλύεται σέ ἰσοδύναμο ἑνός μέρους τοῦ ἐμπορεύματος (δηλαδή εἶναι ἴσο μέ ἓνα καθορισμένο μέρος τῆς περιεχόμενης στό ἐμπορεύμα πληρωμένης ἐργασίας, τό κέρδος εἶναι ἴσο μέ τό περιεχόμενο σ' αὐτό μέρος τῆς ἀπλήρωτης ἐργασίας), τέλος, ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας μπορεῖ μόνο μέ δύο τρόπους νά ἐπηρεάσει τήν τιμή τῶν ἐμπορευμάτων, τήν ἀξία τους, μειώνοντάς την καί ἀνεβάζοντας τήν πρόσθετη ἀξία τους. Ἔτσι ὅλη ἡ ὑπόθεση καταλήγει στήν καθορισμένη ἀπό τόν χρόνο ἐργασίας ἀξία. Ἡ τιμή κόστους δέν εἶναι παρά ἡ ἀξία τῶν προκαταβλημένων κεφαλαίων + τήν ὑπεραξία πού ἔχει παραχθεῖ ἀπ' αὐτά, κατανεμημένα στίς ξεχωριστές σφαῖρες σύμφωνα μέ τή συμμετοχή τους στό συνολικό κεφάλαιο. Ἔτσι ἡ τιμή κόστους ἀνάγεται σέ ἀξία, ἄν παρθεῖ ὑπόψη ὄχι ἡ μιά ξεχωριστή σφαῖρα, ἀλλά τό συνολικό κεφάλαιο. Ἐξάλλου, οἱ ἀγοραῖες τιμές σέ κάθε ξεχωριστή σφαῖρα, μέ τό συναγωνισμό ἀνάμεσα στά κεφάλαια τῶν διαφόρων σφαιρῶν, ἀνάγονται διαρκῶς στήν τιμή κόστους. Ὁ συναγωνισμός τῶν καπιταλιστῶν στήν κάθε ξεχωριστή σφαῖρα ἐπιδιώκει νά ἀναγάγει στήν ἀγοραία ἀξία του τήν ἀγοραία τιμή τοῦ ἐμπορεύματος. Ὁ συναγωνισμός τῶν καπιταλιστῶν τῶν διάφορων σφαιρῶν ἀνάγει τίς ἀγοραῖες ἀξίες σέ κοινές τιμές κόστους.

Ὁ Ρικάρντο ἀντιτίθεται στή συγκρότηση τῆς ἀξίας, σύμφωνα μέ τόν Σμίθ, ἀπό τά μέρη της, τά ὅποια καθορίζονται ἀπ' αὐτόν τόν ἴδιο. Ὅχι ὅμως μέ συνέπεια. Δέν θά μπορούσε διαφορετικά νά φιλονικήσει μέ τόν Σμίθ, γιά τό ἄν τό κέρδος, ὁ μισθός ἐργασίας καί ἡ πρόσοδος ἤ, ὅπως λέει, μόνο τό κέρδος καί ὁ μισθός ἐργασίας μπαίνουν στήν τιμή, δηλαδή μπαίνουν σάν συστατικό της μέρος. Ἀναλυτικά μπαίνουν ἀπό τή στιγμή πού πληρώνονται. Μάλλον θά ἔπρεπε νά πει: Ἡ τιμή τοῦ κάθε ἐμπορεύματος μπορεῖ ν' ἀναλυθεῖ σέ κέρδος καί μισθό ἐργασίας, ἡ τιμή μερικῶν ἐμπορευμάτων (καί πάρα πολλῶν ἔμμεσα) μπορεῖ ν' ἀναλυθεῖ σέ κέρδος, πρόσοδο καί μισθό ἐργασίας. Ὅμως ἡ τιμή κανενός ἐμπορεύματος δέν συγκροτεῖται ἀπ' αὐτά, [930] ἐπειδή δέν συνθέτουν σάν αὐτοτελεῖς, ἀπό δικές τους πηγές, δρῶσες δυνάμεις καθορισμένου μεγέθους, τήν ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων, ἀλλά, ὅταν εἶναι δοσμένη ἡ ἀξία, μπορεῖ νά ἀποσυντεθεῖ στά μέρη ἐκεῖνα σέ πολύ διαφορετικές ἀναλογίες. Δέν εἶναι δοσμένες δυνάμεις (Potenzen) — κέρδος, μισθός ἐργασίας καί πρόσοδος — ἡ ἄθροιση ἢ ὁ συνδυασμός τῶν ὁποίων καθορίζει τό μέγεθος τῆς ἀξίας, ἀλλά εἶναι τό ἴδιο μέγεθος τῆς ἀξίας, ἓνα δοσμένο μέγεθος τῆς ἀξίας, πού ἀναλύεται σέ μισθό ἐργασίας, κέρδος καί

πρόσοδο καί πού, ανάλογα μέ τά διάφορα περιστατικά, κατανέμεται πολύ διαφορετικά σ' αὐτές τίς 3 κατηγορίες.

Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι τό προτσές παραγωγῆς ἐπαναλαβαίνεται σταθερά κάτω ἀπό τούς ἴδιους ὅρους, δηλαδή ἡ ἀναπαραγωγή γίνεται κάτω ἀπό τούς ἴδιους μέ τήν παραγωγή ὅρους, πράγμα πού προυποθέτει ἀμετάβλητη τήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας, ἢ τουλάχιστον προυποθέτει ὅτι οἱ ἀλλαγές στήν παραγωγικότητα δέν ἀλλάζουν τίς ἀναλογίες τῶν παραγόντων τῆς παραγωγῆς, ὅταν δηλαδή οἱ ἀξίες τῶν ἴδιων τῶν ἐμπορευμάτων, ἐξαιτίας ἀλλαγῶν τῆς παραγωγικῆς δύναμης, ἀνεβαίνουν ἢ πέφτουν, ὅτι ἡ κατανομή τῆς ἀξίας τῶν ἐμπορευμάτων ἀνάμεσα στούς παράγοντες τῆς παραγωγῆς μένει ἴδια. Στήν περίπτωση αὐτή δέν θά μπορούσε βέβαια νά εἰπωθεῖ μέ ἀκρίβεια ἀπό θεωρητική ἀποψη ὅτι τά διάφορα μέρη τῆς ἀξίας τῶν ἐμπορευμάτων καθορίζουν τήν ἀξία ἢ τήν τιμή τοῦ συνόλου, θα ἦταν ὅμως πρακτικό καί σωστό νά εἰπωθεῖ ὅτι τήν συγκροτοῦν, ἐφόσον μέ τή συγκρότηση ἐννοεῖται ὁ σχηματισμός τοῦ συνόλου ἀπό τήν ἄθροιση τῶν μερῶν. Ἡ ἀξία θά κατανεμόταν ἐξίσου, συνεχῶς, σέ ἀξία [τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου] καί σέ ὑπεραξία, καί ἡ [νεοδημιουργημένη] ἀξία θά ἀναλυόταν ἐξίσου σέ μισθό ἐργασίας καί κέρδος, τό κέρδος θά ἀναλυόταν σέ τόκο, βιομηχανικό κέρδος καί πρόσοδο. Θά μπορούσε λοιπόν νά εἰπωθεῖ ὅτι τό T , ἡ τιμή τοῦ ἐμπορεύματος, ἀναλύεται σέ μισθό ἐργασίας, κέρδος (τόκο) καί πρόσοδο καί, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὅτι ὁ μισθός ἐργασίας, τό κέρδος (ὁ τόκος), ἡ πρόσοδος συγκροτοῦν τήν ἀξία ἢ μάλλον τήν τιμή.

Δέν διατηρεῖται αὐτή ἡ κανονικότητα ἢ ἰσότητα τῆς ἀναπαραγωγῆς — ἡ ἐπανάληψη τῆς παραγωγῆς κάτω ἀπό τούς ἴδιους ὅρους. Ἡ παραγωγικότητα ἀλλάζει καί μεταβάλλει τούς ὅρους. Οἱ ὅροι, μέ τή σειρά τους, ἀλλάζουν τήν παραγωγικότητα. Οἱ ἀποκλίσεις ὅμως ἐκδηλώνονται ἐνμέρει μέ ἐπιφανειακές διακυμάνσεις, πού ἀντισταθμίζονται σύντομα, ἐνμέρει μέ μιά βαθμιαία σῶρευση ἀποκλίσεων (divergences), πού ὀδηγοῦν εἴτε σέ μιά κρίση, σέ μιά βίαιη, φαινομενική ἀναγωγή στίς παλιές ἀναλογίες, εἴτε ἀναγνωρίζονται ὡστόσο, πρῶτα μέ πολύ βραδύ ρυθμό, καί ἐπιβάλλονται σάν ἀλλαγὴ τῶν ὅρων.

Στή μορφή τοῦ τόκου καί τῆς προσόδου, μέ τήν ὁποία προβλέπεται ἡ ὑπεραξία, ἔχει προυποθεθεῖ ὅτι ὁ γενικός χαρακτήρας τῆς ἀναπαραγωγῆς μένει ὁ ἴδιος. Καί αὐτό γίνεται ὅσον καιρό συνεχίζεται ὁ καπιταλιστικός τρόπος παραγωγῆς. Δεύτερο, ἔχει ἀκόμα προυποθεθεῖ, πράγμα πού ἐπίσης γίνεται λίγο-πολύ, ὅτι γιά ἓνα ὀρισμένο χρονικό διάστημα μένουν ἴδιες οἱ καθορισμένες σχέσεις αὐτοῦ τοῦ τρόπου παραγωγῆς. Ἔτσι παγιώνεται τό ἀποτέλεσμα τῆς παραγωγῆς σάν στέρεος

καί γι' αὐτό προϋποθεθειμένος ὁρος τῆς καί μάλιστα σάν σταθερή ιδιότητα τῶν ἐμπράγματων ὄρων παραγωγῆς. Εἶναι οἱ κρίσεις, πού βάζουν τέλος σ' αὐτή τήν ἐπίφαση τῆς αὐτοτέλειας τῶν διάφορων στοιχείων, στά ὁποῖα ἀναλύεται διαρκῶς τό προτσές παραγωγῆς καί τό ὁποῖο διαρκῶς τά ξαναπαράγει.

{ Αὐτό πού εἶναι ἡ ἀξία γιά τόν πραγματικό οἰκονομολόγο, εἶναι ἡ ἀγοραία τιμή γιά τόν πρακτικό καπιταλιστή, τό κάθε φορά προηγούμενο (Prius) ὅλης τῆς κίνησης. }

Τό τοκοφόρο κεφάλαιο ἀποκτᾶ στήν Πίστη (Kredit) τή χαρακτηριστική γιά τήν καπιταλιστική παραγωγή καί ἀντίστοιχη σ' αὐτήν μορφή. Εἶναι μιά μορφή δημιουργημένη ἀπό τόν ἴδιο τόν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγῆς. (Ἡ ὑπαγωγή τοῦ ἐμπορικοῦ κεφαλαίου στόν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγῆς δέν ἀπαιτεῖ στήν πραγματικότητα μιά τέτια νέα δημιουργία, ἀφοῦ τό ἐμπόρευμα καί τό χρήμα, ἡ κυκλοφορία τῶν ἐμπορευμάτων καί τοῦ χρήματος, παραμένουν οἱ στοιχειώδεις προϋποθέσεις τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς, μόνο πού μετατρέπονται σέ ἀπόλυτες προϋποθέσεις. Ἔτσι τό ἐμπορικό κεφάλαιο, ἀπό τή μιά μεριά, εἶναι ἡ γενική μορφή τοῦ κεφαλαίου καί, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἐφόσον παρασταίνει κεφάλαιο σέ μιά καθορισμένη λειτουργία, κεφάλαιο πού λειτουργεῖ ἀποκλειστικά στό προτσές κυκλοφορίας, ὁ καθορισμός του ἀπό τό παραγωγικό κεφάλαιο δέν ἀλλάζει τίποτα στή μορφή του.)

Ἡ ἐξίσωση τῶν ἀξιῶν μέ τίς τιμές κόστους γίνεται μόνο μέ τό ὅτι τό ξεχωριστό κεφάλαιο λειτουργεῖ σάν ὑποπολλαπλάσιο τοῦ συνολικοῦ κεφαλαίου τῆς τάξης τῶν καπιταλιστῶν, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, τό συνολικό κεφάλαιο τῆς τάξης κατανέμεται σέ διάφορες ξεχωριστές σφαῖρες, ἀνάλογα μέ τίς ἀνάγκες τῆς παραγωγῆς. Αὐτό γίνεται μέ τήν Πίστη. Μ' αὐτήν δέν γίνεται μόνο δυνατή καί δέν διευκολύνεται μόνο αὐτή ἡ ἐξίσωση, ἀλλά ἓνα μέρος τοῦ κεφαλαίου — μέ τή μορφή τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου — ἐμφανίζεται στήν πραγματικότητα σάν τό κοινό ὑλικό, μέ τό ὁποῖο ἐργάζεται ὅλη ἡ τάξη. Αὐτό εἶναι τό ἓνα νόημα τῆς Πίστης. Τό ἄλλο εἶναι ἡ μόνιμη προσπάθεια τοῦ κεφαλαίου νά συντομεύει τίς μεταμορφώσεις, πού πρέπει νά διατρέξει στό προτσές κυκλοφορίας. Νά προεξοφλήσει τόν χρόνο κυκλοφορίας, τή μετατροπή του σέ χρήμα κλπ. καί νά ἀντιδράσει ἔτσι στόν δικό του περιορισμό. Τέλος, ἡ λειτουργία τοῦ συσσωρεύειν, ἐφόσον δέν εἶναι μετατροπή [εἰσοδήματος] σέ κεφάλαιο, ἀλλά προσφορά ὑπεραξίας μέ τή μορφή τοῦ κεφαλαίου, ἐπιβάλλεται ἔτσι ἐνμέρει σέ μιά ιδιαίτερη τάξη, ἐνμέρει ὅλες οἱ συσσωρεύσεις τῆς κοινωνίας μετατρέπονται μέ τήν ἔννοια αὐτή σέ συσσώρευση κεφαλαίου καί τίθενται στή διάθεση τῶν βιομή-

χανων καπιταλιστῶν. Αὐτή ἢ ἐπιχείρηση, πού διεξάγεται ἰδιαίτερα σέ ἀναρίθμητα σημεῖα τῆς κοινωνίας, συγκεντρώνεται καί σωρεύεται σέ ὀρισμένες δεξαμενές. Τό χρήμα, ἐφόσον πρόκειται γιά παραμονή τοῦ ἐμπορεύματος στή μεταμόρφωσή του, μένει ἀργό, μετατρέπεται ἔτσι σέ κεφάλαιο.

Ἡ γῆ-πρόσδοος, τό κεφάλαιο-τόκος εἶναι παράλογες ἐκφράσεις, ἐφόσον παγιώνεται ἢ πρόσδοος σάν τιμή τῆς γῆς καί ὁ τόκος σάν τιμή τοῦ κεφαλαίου. Στή μορφή τοκοφόρο κεφάλαιο, προσοδοφόρο κεφάλαιο, κερδοφόρο κεφάλαιο διακρίνεται ἀκόμα ἢ κοινή προέλευση, ἐφόσον τό κεφάλαιο περιλαβαίνει γενικά ἰδιοποίηση πρόσθετης ἐργασίας, δηλαδή αὐτές οἱ διάφορες μορφές ἐκφράζουν μόνο ὅτι αὐτή ἢ παραγμένη ἀπό τό κεφάλαιο πρόσθετη ἐργασία μοιράζεται γενικά ἀνάμεσα σέ δύο εἰδῶν καπιταλιστές, στό δέ γεωργικό κεφάλαιο ἀνάμεσα στόν καπιταλιστή καί στόν γαιοκτήμονα.

Ἡ πρόσδοος σάν τιμή τῆς γῆς (ἐτήσια) καί ὁ τόκος σάν τιμή τοῦ κεφαλαίου εἶναι παράλογες ἐκφράσεις, εἶναι ἐξίσου παράλογες ὅπως ἡ $\sqrt{-3}$. Ἡ τελευταία μορφή ἀντιφάσκει μέ τόν ἀριθμό στίς ἀπλές στοιχειώδεις μορφές της, ὅπως αὐτές ἀντιφάσκουν μέ τό κεφάλαιο στήν ἀπλή του μορφή τοῦ ἐμπορεύματος καί τοῦ χρήματος. Εἶναι μέ ἀντίστροφο τρόπο παράλογες. Γῆ-πρόσδοος, ἢ πρόσδοος σάν τιμή τῆς γῆς, ἐκφράζει τή γῆ σάν ἐμπόρευμα, σάν ἀξία χρήσης, πού ἔχει μιάν ἀξία, ἢ χρηματική ἐκφραση τῆς ὁποίας εἶναι ἴση μέ τήν τιμή της. Μιά ἀξία χρήσης, ὅμως, πού δέν εἶναι τό προϊόν τῆς ἐργασίας, δέν μπορεῖ νά ἔχει ἀξία, δηλαδή δέν μπορεῖ νά ἐκφραστεῖ σάν ἀντικειμενοποίηση μιᾶς ὀρισμένης ποσότητας κοινωνικῆς ἐργασίας, σάν κοινωνική ἐκφραση μιᾶς ὀρισμένης ποσότητας ἐργασίας. Δέν εἶναι κάτι τέτιο. Γιά νά παρασταθεῖ ἡ ἀξία χρήσης σάν ἀνταλλακτική ἀξία — γιά νά εἶναι ἐμπόρευμα — πρέπει νά εἶναι τό προϊόν συγκεκριμένης ἐργασίας. Μόνο κάτω ἀπ' αὐτή τήν προϋπόθεση μπορεῖ αὐτή ἢ συγκεκριμένη ἐργασία μέ τή σειρά της νά παρασταθεῖ πάλι σάν κοινωνική ἐργασία, σάν ἀξία. Ἡ γῆ καί ἡ τιμή εἶναι ἀσύμμετρα μεγέθη, τά ὁποία ὡστόσο πρέπει νά σχετίζονται μεταξύ τους. Ἐδῶ ἓνα πράγμα πού δέν ἔχει ἀξία ἔχει μιᾶ τιμή.

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὁ τόκος, σάν τιμή τοῦ κεφαλαίου, ἐκφράζει τόν ἀντίστροφο παραλογισμό. Ἐδῶ ἓνα ἐμπόρευμα ἔχει διπλή ἀξία, τή μιᾶ φορά μιάν ἀξία, καί ἔπειτα μιᾶ τιμή πού διαφέρει ἀπό τήν ἀξία αὐτή, χωρίς νά ἔχει ἀξία χρήσης. Γιατί τό κεφάλαιο εἶναι πρῖν ἀπ' ὅλα ἓνα χρηματικό ποσό ἢ μιᾶ ποσότητα ἀπό ἐμπορεύματα ἴση μέ ἓνα ὀρισμέ-

νο χρηματικό ποσό. Ἐάν τό ἐμπόρευμα δοθεῖ δανεικό σάν κεφάλαιο, τότε εἶναι μόνο μιά μεταμφιεσμένη μορφή ἑνός χρηματικοῦ ποσοῦ. Γιατί αὐτό πού δίνεται δανεικό σάν κεφάλαιο δέν εἶναι τόσες ἢ τόσες λίβρες βαμβακιῦ, ἀλλά τόσο χρήμα, ἢ ἀξία τοῦ ὁποίου ὑπάρχει στό βαμβάκι. Γι' αὐτό ἡ τιμή τοῦ κεφαλαίου τό ἀφορᾶ ἐπίσης μόνο σάν ὑπαρξή ἑνός χρηματικοῦ ποσοῦ, δηλαδή ἑνός ποσοῦ ἀξίας, πού παρασταίνεται σέ χρήμα καί στή μορφή σάν ἓνα ποσό ἀξίας, πού ὑπάρχει σάν ἀνταλλακτική ἀξία στή μορφή. Πῶς μπορεῖ ἓνα ποσό ἀξίας νά ἔχει μιά τιμή, ἐκτός ἀπό τήν τιμή πού εἶναι ἐκφρασμένη στή δική της χρηματική μορφή; Ἡ τιμή εἶναι ἢ ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος σέ διάκριση ἀπό τήν ἀξία του, ἢ τιμή σάν ἀξία ἑνός χρηματικοῦ ποσοῦ (μιά καί ἡ τιμή εἶναι μόνο ἢ ἐκφραση τῆς ἀξίας σέ χρήμα) εἶναι λοιπόν μιά *contradictio in terminis* (ἀντίφαση τῶν ὀρισμῶν).

Αὐτός ὁ παραλογισμός τῆς ἐκφρασης — (ὁ παραλογισμός τοῦ ἴδιου τοῦ πράγματος προέρχεται ἀπό τό ὅτι τό κεφάλαιο (στόν τόκο), σάν προϋπόθεση τοῦ δικοῦ του προτσές, στό ὁποῖο εἶναι κεφάλαιο καί γι' αὐτό γίνεται αὐτοαξιοποιούμενη ἀξία, ἐμφανίζεται χωρισμένο καί ὅτι, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, τό πρόσοδοφόρο κεφάλαιο ἀποφέρει πρόσοδο μόνο σάν γεωργικό κεφάλαιο, μόνο σάν κεφάλαιο σέ μιά ἰδιαίτερη σφαῖρα, ἐμφανίζεται μέ τή μορφή αὐτή, πού ἔτσι μεταβιβάζεται ἀπ' αὐτό στό στοιχεῖο, πού τό κάνει νά διαφέρει γενικά ἀπό τό βιομηχανικό κεφάλαιο) — γίνεται αἰσθητός ἀπό τόν ἀγοραῖο οἰκονομολόγο, ἔτσι πού νά παραποιεῖ καί τίς δύο ἐκφράσεις, γιά νά τίς κάνει λογικές. Ἀφήνει νά πληρωθεῖ ὁ τόκος γιά τό κεφάλαιο, ἐφόσον εἶναι ἀξία χρήσης, καί μιλάει γιά τήν ὠφελιμότητα, πού ἔχουν σάν τέτια τά προϊόντα ἢ τά μέσα παραγωγῆς γιά τήν ἀναπαραγωγή, πού ἔχει τό κεφάλαιο ὑλικά σάν στοιχεῖο τοῦ προτσές ἐργασίας.

Ὅμως ἡ ὠφελιμότητά του, ἢ ἀξία του χρήσης ὑπάρχει ἤδη στή μορφή του σάν ἐμπορεύματος καί χωρίς αὐτήν δέν θά ἦταν ἐμπόρευμα καί δέν θά εἶχε καθόλου ἀξία. Σάν χρήμα εἶναι ἐκφραση τῆς ἀξίας τῶν ἐμπορευμάτων καί μπορεῖ [932] νά μετατραπῆ σ' αὐτά ἀνάλογα μέ τήν ἴδια τήν ἀξία τους. Ὅταν ὅμως μετατρέπω χρήμα σέ μιά μηχανή, σέ βαμβάκι κλπ., τότε τό μετατρέπω σέ ἀξίες χρήσης τῆς ἴδιας ἀξίας. Ἡ μετατροπή ἀφορᾶ μονάχα τή μορφή τῆς ἀξίας. Σάν χρήμα ἔχει τήν ἀξία χρήσης, πού μπορεῖ νά μετατραπῆ στή μορφή κάθε ἐμπορεύματος, ὅμως ἑνός ἐμπορεύματος ἴσης ἀξίας. Μ' αὐτή τήν ἀλλαγὴ μορφῆς ἢ ἀξία τοῦ χρήματος δέν ἀλλάζει, ὅπως δέν ἀλλάζει ἢ ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος, ὅταν μετατρέπεται σέ χρήμα. Ἡ ἀξία χρήσης τῶν ἐμπορευμάτων, στά ὁποῖα μπορῶ νά μετατρέψω τό χρήμα, ἐκτός ἀπό τήν ἀξία του δέν δίνει σ' αὐτό ἄλλη διαφορετική τιμή. Ἐάν προυποθέσω ὅ-

μως τή μετατροπή και πῶ ὅτι ἡ τιμή πληρώνεται γιά τήν ἀξία χρήσης τῶν ἐμπορευμάτων, τότε ἡ ἀξία χρήσης τῶν ἐμπορευμάτων δέν πληρώνεται καθόλου και πληρώνεται μόνο, ἐφόσον πληρώνεται ἡ ἀνταλλακτική τους ἀξία. Τό πῶς θά χρησιμοποιηθεῖ ἡ ἀξία ἑνός ἐμπορεύματος δέν ἀλλάζει ἀπολύτως τίποτα στήν ἀνταλλακτική του ἀξία. Ἀλλάζει μόνο σέ τοῦτο, ποιός τό ἀγοράζει, ὁ βιομήχανος καπιταλιστής ἢ ὁ ἄμεσος καταναλωτής; Γι' αὐτό ἡ παραγωγική ὠφελιμότητα τοῦ ἐμπορεύματος μπορεῖ νά δώσει λογαριασμό γιά τό ὅτι ἔχει γενικά μίαν ἀνταλλακτική ἀξία, ἐπειδή γιά νά πληρωθεῖ ἡ περιεχόμενη στά ἐμπορεύματα ἐργασία, πρέπει αὐτά νά ἔχουν ἀξία χρήσης. Διαφορετικά δέν εἶναι ἐμπορεύματα, ἐπειδή εἶναι τέτοια μόνο σάν ἐνότητες ἀξίας χρήσης και ἀνταλλακτικῆς ἀξίας. Αὐτή ὅμως ἡ ἀξία χρήσης δέν μπορεῖ καθόλου νά δώσει λογαριασμό γιά τό ὅτι σάν ἀνταλλακτική ἀξία ἢ σάν τιμή ἔχει ἀκόμα μιά τιμή διαφορετική ἀπ' αὐτή τήν τιμή.

Βλέπουμε πῶς ὁ ἀγοραῖος οικονομολόγος θέλει νά ξεπεράσει ἐδῶ τή δυσκολία, προσπαθώντας νά μετατρέψει σέ ἀπλό ἐμπόρευμα τό κεφάλαιο, δηλαδή παραβλέπει τό χρήμα ἢ τό ἐμπόρευμα, ἐφόσον ἔχουν ἕναν εἰδικά διαφορετικό ἀπό τόν ἑαυτό τους καθορισμό σάν χρήμα ἢ ἐμπόρευμα. Δέν θέλει νά πει, ὅτι τό μέσο αὐτό εἶναι μέσο ἰδιοποίησης πρόσθετης ἐργασίας, ἐπομένως περισσότερης ἀξίας ἀπό τήν ἀξία πού περιέχεται σ' αὐτό. Ἀντίθετα λέει: Περιέχει περισσότερη ἀξία ἀπό τή δική του ἀξία, ἐπειδή εἶναι ἕνα συνηθισμένο ἐμπόρευμα, ὅπως κάθε ἄλλο ἐμπόρευμα, ἔχει δηλαδή ἀξία χρήσης. Ἐδῶ τό κεφάλαιο ταυτίζεται μέ τό ἐμπόρευμα, ἐνῶ θά ἔπρεπε ἀκριβῶς νά ἐξηγηθεῖ πῶς τό ἐμπόρευμα μπορεῖ νά ἐμφανιστεῖ σάν κεφάλαιο.

Σχετικά μέ τή γῆ ὁ ἀγοραῖος οικονομολόγος ἐνεργεῖ ἀντίστροφα, ἐφόσον δέν ἐπαναλαβαίνει ἀνόητα ὅσα ἔλεγαν οἱ φυσιοκράτες. Ἐκεῖ μετατρέπει τό κεφάλαιο σέ ἐμπόρευμα, γιά νά ἐξηγήσει τή διαφορά ἀνάμεσα στό κεφάλαιο και στό ἐμπόρευμα, τή μετατροπή τοῦ ἐμπορεύματος σέ κεφάλαιο. Ἐδῶ μετατρέπει τή γῆ σέ κεφάλαιο, γιατί ἡ σχέση τοῦ κεφαλαίου αὐτή καθεαυτή ταιριάζει περισσότερο στίς ἀντιλήψεις του ἀπ' ὅ,τι ἡ τιμή τῆς γῆς. Ἡ πρόσδος μπορεῖ νά θεωρηθεῖ σάν τόκος τοῦ κεφαλαίου. Ἄν λ.χ. ἡ πρόσδος εἶναι 20 και τό ἐπιτόκιο 5, τότε μπορεῖ νά εἰπωθεῖ ὅτι αὐτά τά 20 εἶναι ὁ τόκος ἑνός κεφαλαίου 400. Καί πράγματι στήν περίπτωση αὐτή ἡ γῆ πουλιέται 400, πράγμα πού εἶναι μόνο ἡ πούληση τῆς προσόδου γιά 20 χρόνια. Αὐτή ἡ πληρωμή τῆς προεξοφλημένης 20χρονης προσόδου εἶναι τότε ἡ τιμή τῆς. Ἔτσι ἡ γῆ ἔχει μετατραπῆ σέ κεφάλαιο. Τό 20 τό χρόνο εἶναι μόνο 5% τόκος τοῦ κεφαλαίου, ὁ ὁποῖος πληρώνεται γι' αὐτήν. Καί ἔτσι ἡ

γῆ-πρόσοδος μετατράπηκε σέ κεφάλαιο-τόκος, πράγμα πού μέ τή σειρά του τό ἀλλάζουν μέ τή φαντασία τους στή σχέση ἀξία χρήσης - ἀνταλλακτική ἀξία.

Οἱ πιό ἀναλυτικοί ἀπό τούς ἀγοραίους οἰκονομολόγους κατανοοῦν ὅτι ἡ τιμή τῆς γῆς δέν εἶναι παρά μιά ἔκφραση γιά τήν κεφαλαιοποίηση τῆς προσόδου. Πράγματι εἶναι ἡ τιμή ἀγορᾶς τῆς προσόδου γιά μιά σειρά χρόνια, πού ρυθμίζεται σύμφωνα μέ τό κάθε φορά ἐπιτόκιο. Κατανοοῦν ὅτι ἡ κεφαλαιοποίηση τῆς προσόδου προϋποθέτει τήν πρόσοδο, ἐπομένως ὅτι ἡ πρόσοδος δέν μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ ἀντίστροφα ἀπό τή δική της κεφαλαιοποίηση. Γι' αὐτό ἀρνοῦνται τήν ἴδια τήν πρόσοδο, ἐξηγώντας την σάν τόν τόκο τοῦ ἐνσωματωμένου στή γῆ κεφαλαίου, πράγμα πού δέν τούς ἐμποδίζει νά ἀναγνωρίσουν ὅτι ἡ γῆ, στήν ὁποία δέν εἶναι ἐνσωματωμένο καθόλου τό κεφάλαιο, ἀποφέρει πρόσοδο, καί δέν τούς ἐμποδίζει ἐπίσης νά παραδεχτοῦν ὅτι ἴσες μερίδες κεφαλαίου σέ κομμάτια γῆς διαφορετικῆς γονιμότητας ἀποφέρουν διαφορετικές πρόσσοδες ἢ ἄνισες μερίδες κεφαλαίου σέ κομμάτια γῆς ἄνισης γονιμότητας ἀποφέρουν ἴσες πρόσσοδες. Ἐπίσης ὅτι τό ἐνσωματωμένο στή γῆ κεφάλαιο — ἂν πρόκειται νά ἐξηγήσει τήν πρόσοδο πού πληρώνεται γι' αὐτήν — ἴσως νά ἀποφέρει 5 φορές μεγαλύτερους τόκους, δηλαδή μιά 5 φορές μεγαλύτερη πρόσοδο ἀπό ἐκείνη πού ἀποφέρει σέ τόκο τό ἴδιο κεφάλαιο στή βιομηχανία μέ τή μορφή πάγιου κεφαλαίου.

Βλέπουμε ὅτι ἐδῶ ἡ δυσκολία αἶρεται μέ τό ὅτι γίνεται ἀφαίρεση ἀπ' αὐτήν καί ἀντί τῆς εἰδικῆς διαφορᾶς, πού πρέπει νά ἐξηγηθεῖ, παρεμβάλλεται μάλλον μία σχέση, πού ἐκφράζει τό ἀντίθετο ἀπό τή διαφορά αὐτή, δηλαδή πάντως δέν τήν ἐκφράζει. [932]

[6. Ἡ πολεμική τοῦ Προυντόν ἐνάντια στόν τόκο.

Ἡ μή κατανόηση ἀπό μέρους του
τῆς συνάρτησης ἀνάμεσα στόν τόκο
καί στό σύστημα τῆς μισθωτῆς ἐργασίας]

[935] Εἶναι χαρακτηριστική ἡ πολεμική τοῦ Προυντόν ἐνάντια στόν Μπαστιά γιά τόν τόκο, τόσο γιά τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ὁ ἀγοραῖος οἰκονομολόγος ὑπερασπίζεται τίς κατηγορίες τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, ὅσο καί γιά τό πῶς ὁ ἐπιπόλαιος σοσιαλισμός (ζήτημα εἶναι ἂν ἡ πολεμική τοῦ Προυντόν εἶναι ἀξία αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος) ἐπιτίθεται ἐνάντιά της. Θά ξαναγυρίσουμε στό ζήτημα αὐτό, στό μέρος πού ἀφορᾶ τούς ἀγοραίους οἰκονομολόγους^[127]. Ἐδῶ μόνο λίγα λόγια ἐν παρόδῳ.

Ἡ κίνηση ἐπιστροφῆς [τοῦ χρήματος] δέν θά ἔπρεπε νά σοκάρει τόν Προυντόν, σάν ἰδιομορφία, ἄν καταλάβαινε γενικά κάτι ἀπό τήν κίνηση τοῦ κεφαλαίου. Τό ἴδιο καί ἡ ὑπεραξία τοῦ χρήματος πού ἐπιστρέφει. Πρόκειται γι' αὐτό πού χαρακτηρίζει τήν καπιταλιστική παραγωγή.

{Στόν Προυντόν ὅμως, ὅπως θά δοῦμε, τό περίσσευμα εἶναι προσθήκη. Γενικά στήν κριτική πού κάνει βρίσκεται σέ ἐπίπεδο μαθητῆ καί δέν ἀφομοίωσε ποτέ τά πρῶτα στοιχεῖα τῆς ἐπιστήμης, τήν ὁποία θέλει νά κρίνει. Ἔτσι λ.χ. δέν κατανόησε ποτέ τό χρήμα σάν ἀναγκαία μορφή τοῦ ἐμπορεύματος. (Βλέπε τό πρῶτο μέρος τῶν θεωριῶν γιά τήν ὑπεραξία, σελ. 45). Ἐδῶ μπερδεύει τό χρήμα καί τό κεφάλαιο, γιατί τό κεφάλαιο, πού μπορεῖ νά δοθεῖ δανεικό, ἐμφανίζεται μέ τή μορφή τοῦ χρήματος σάν χρηματικό κεφάλαιο. }

Αὐτό, πού μπόρεσε νά τόν ἐντυπωσιάσει, δέν ἦταν τό περίσσευμα, γιά τό ὁποῖο δέν πληρώθηκε ἓνα ἰσοδύναμο, γιατί ἡ ὑπεραξία — καί πάνω σ' αὐτήν βασίζεται ἡ καπιταλιστική παραγωγή — εἶναι ἀξία, πού δέν κόστισε ἓνα ἰσοδύναμο. Αὐτό δέν εἶναι κάτι τό χαρακτηριστικό γιά τό τοκοφόρο κεφάλαιο. Τό χαρακτηριστικό εἶναι μόνο — ἐφόσον ἐξετάζουμε τή μορφή τῆς κίνησης — τό πρῶτο στοιχεῖο, ἀκριβῶς τό ἀντίθετο ἀπό ἐκεῖνο πού ἐννοεῖ ὁ Προυντόν, ὅτι δηλαδή ὁ δανειστής δίνει τό χρήμα, χωρίς νά πάρει ἀπό τά πρῖν ἓνα ἰσοδύναμο γι' αὐτό, καί ὅτι ἔτσι ἡ ἐπιστροφή τοῦ κεφαλαίου μέ τόκο, ἐφόσον γίνεται ἡ συναλλαγῆ ἀνάμεσα στόν δανειστή καί στόν δανειζόμενο, [δέν ἀφορᾶ] τίς μεταμορφώσεις, πού διατρέχει τό κεφάλαιο καί πού, ἐφόσον εἶναι ἀπλές μεταμορφώσεις τῆς οἰκονομικῆς μορφῆς σάν μιά σειρά ἀνταλλαγῶν, μετατροπή ἐμπορεύματος σέ χρήμα, μετατροπή χρήματος σέ ἐμπόρευμα, δείχνουν ὅτι, ἐφόσον εἶναι πραγματικές μεταμορφώσεις ἢ προτῆς παραγωγῆς, συμπίπτουν μέ τή βιομηχανική κατανάλωση. Ἡ ἴδια ἡ κατανάλωση ἀποτελεῖ ἐδῶ ἓνα στοιχεῖο τῆς κίνησης τῆς οἰκονομικῆς μορφῆς.

Αὐτό ὅμως πού δέν κάνει τό χρήμα στό χέρι τοῦ δανειστῆ, τό κάνει στό χέρι τοῦ δανειζόμενου, ὁ ὁποῖος τό χρησιμοποιεῖ πράγματι σάν κεφάλαιο. Τήν πραγματική κίνησή του σάν κεφάλαιο τήν κάνει τό χρήμα στά χέρια τοῦ δανειζόμενου. Σ' αὐτόν ἐπιστρέφει σάν χρήμα + τό κέρδος, $\text{χρήμα} + \frac{1}{\chi} \text{χρήμα}$. Ἡ κίνηση ἀνάμεσα στόν δανειστή καί στόν δανειζόμενο ἐκφράζει μόνο τό σημεῖο ξεκινήματος καί τό σημεῖο κατάληξης τοῦ κεφαλαίου. Σάν χρήμα περνάει ἀπό τά χέρια τοῦ Α στα χέρια τοῦ Β. Στά χέρια τοῦ Β γίνεται κεφάλαιο καί σάν τέτιο ἐπιστρέφει, ὕστερα ἀπό μιάν ὀρισμένη κυκλοφορία, μέ κέρδος. Αὐτή ἡ ἐν-

διάμεση πράξι, τό πραγματικό προτσές πού περιλαβαίνει καί τό προτσές κυκλοφορίας καί τό προτσές παραγωγῆς, δέν ἀφορᾶ τή συναλλαγή ἀνάμεσα στόν δανειζόμενο καί στόν δανειστή. Ξαναρχίζει μόνο, ἀφού τό χρήμα ἔχει ὑλοποιηθεῖ σάν κεφάλαιο. Τώρα τό χρήμα περνάει πίσω στά χέρια τοῦ δανειστή μέ ἓνα περίσσευμα, ὅμως μόνο μέ ἓνα μέρος τοῦ περισσεύματος, πού πραγματοποίησε αὐτός πού πήρε τό δάνειο. Τό ἰσοδύναμο πού πήρε εἶναι τό βιομηχανικό κέρδος, τό μέρος τοῦ περισσεύματος πού τοῦ ἀπομένει καί πού τό ἔχει ἰδιοποιηθεῖ μόνο μέ δανεικό χρήμα. Ὅλα αὐτά δέν εἶναι ὁρατά στή συναλλαγή ἀνάμεσα σ' αὐτόν καί στόν δανειστή. Ἡ συναλλαγή αὐτή περιορίζεται σέ δύο πράξεις. Πέρασμα ἀπό τά χέρια τοῦ Α στα χέρια τοῦ Β. Διάλειμμα, στό διάστημα τοῦ ὁποίου τό χρήμα βρίσκεται στά χέρια τοῦ Β. Καί ἐπιστροφή τοῦ χρήματος μαζί μέ τόν τόκο, ὕστερα ἀπό τό διάλειμμα, στά χέρια τοῦ Α.

Ἄν ἐξετάσουμε μόνο αὐτή τή μορφή — αὐτή τή συναλλαγή ἀνάμεσα στόν Α καί τόν Β — τότε ἔχουμε τήν ἀπλή μορφή τοῦ κεφαλαίου χωρίς τή μεσολάβησή της: Χρήμα πού ξοδεύεται σάν ἓνα ποσό a καί ἐπιστρέφει σάν ἓνα ποσό $a + \frac{1}{\chi} a$ ὕστερα ἀπό μίαν ὀρισμένη περίοδο, χωρίς νά ἔχει γίνει καμιά μεσολάβηση, ἐκτός ἀπό τή χρονική περίοδο πού περνᾶ ἀνάμεσα στήν ἐκροή τοῦ ποσοῦ a καί στήν ἐπιστροφή του σάν ποσό $a + \frac{1}{\chi} a$.

Καί σ' αὐτή τή χωρίς νόημα μορφή, στή μορφή αὐτή πού βαδίζει βέβαια σάν αὐτοτελῆς κίνηση δίπλα στήν πραγματική κίνηση τοῦ κεφαλαίου, τήν ὁποία ἀρχίζει καί τερματίζει, ἐξετάζει ὁ Προυντόν τό πράγμα, ὕστερα ἀπό τό ὅποιο πρέπει νά τοῦ εἶναι ὅλα ἀκατανόητα. Ἄν σταματοῦσε αὐτή ἡ μορφή τοῦ δανειζέσθαι ἀντί τοῦ ἀγοράζειν καί τοῦ πωλεῖν, τότε κατά τή γνώμη μου θά ἐξέλειπε τό περίσσευμα. Θά σταματοῦσε μόνο τό μοίρασμα τοῦ περισσεύματος ἀνάμεσα σέ δύο εἶδη καπιταλιστῶν. Αὐτό τό μοίρασμα ὅμως μπορεῖ καί πρέπει νά ἀναπαράγεται πάντα, ἀπό τή στιγμή πού ἐμπόρευμα ἢ χρήμα μπορεῖ νά μετατραπῆ σέ κεφάλαιο, καί αὐτό μπορεῖ νά γίνεται πάντα πάνω στή βάση τῆς μισθωτῆς ἐργασίας. Ἄν τό ἐμπόρευμα καί τό χρήμα δέν μποροῦν νά γίνουν κεφάλαιο καί γι' αὐτό δέν μποροῦν ἐπίσης νά δοθοῦν δανεικά σάν δυνητικό κεφάλαιο, τότε δέν μποροῦν ν' ἀντιπαραταχθοῦν στή μισθωτή ἐργασία. Ἄν δέν μποροῦν ἔτσι ν' ἀντιπαρατεθοῦν σ' αὐτήν σάν ἐμπόρευμα καί χρήμα καί ἂν ἡ ἴδια ἡ ἐργασία δέν μπορεῖ νά γίνει ἐμπόρευμα, αὐτό θά πει μόνο [936] ὅτι πρέπει νά ξαναγυρίσουν σέ τρόπους παραγωγῆς, πού προηγήθηκαν ἀπό τήν καπιταλιστική παρα-

γωγής, στους οποίους ή εργασία δέν μετατρέπεται σέ εμπόρευμα καί στους οποίους ὅμως τό μεγαλύτερο μέρος της ἐμφανίζεται ἀκόμα σάν εργασία δουλοπάροικου ή δούλου. Μέ τήν ἐλεύθερη εργασία, σάν βάση, αὐτό εἶναι δυνατό, ὅταν οἱ ἐργάτες εἶναι ἰδιοκτῆτες τῶν ὄρων παραγωγῆς τους. Ἡ ἐλεύθερη εργασία ἀναπτύσσεται μέσα στήν καπιταλιστική παραγωγή σάν κοινωνική εργασία. Ὅτι εἶναι ἰδιοκτῆτες τῶν ὄρων παραγωγῆς, θά πει λοιπόν ὅτι ἀνήκουν στους κοινωνικοποιημένους ἐργάτες καί ὅτι παράγουν σάν τέτιοι, ὅτι ή δική τους παραγωγή ὑπάγεται στόν ἑαυτό τους σάν κοινωνικοποιημένη παραγωγή. Νά θέλεις ὅμως τή μισθωτή εργασία καί ἐπομένως τή βάση τοῦ κεφαλαίου, ὅπως ὁ Προυντόν, καί ταυτόχρονα νά θέλεις νά ἄρεις τά «δεινά» του ἀρνούμενος μιά παράγωγη μορφή τοῦ κεφαλαίου, εἶναι ἄποψη ἐπιπέδου ἑνός μαθητῆ.

«Graduité du Crédit. Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. Proudhon», Paris, 1850.

Καί ἐπειδή ὁ δανεισμός δέν εἶναι πούληση, φαίνεται στόν Προυντόν ὅτι εἶναι κάτι τό κακό.

«Ὁ δανεισμός μέ τόκο εἶναι ή ἱκανότητα τό ἴδιο ἀντικείμενο νά τό ξαναπουλάς πάντα καί νά εἰσπράττεις πάντα ξανά τήν τιμή του, χωρίς νά παραχωρεῖς ποτέ τήν ἰδιοκτησία στό ἀντικείμενο πού πουλάς». (Στό ἴδιο, σελ. 9). (Première lettre τοῦ Σεβέ, ἑνός ἀπό τούς συντάκτες τῆς «La Voix du Peuple».)

Αὐτό πού τόν παραπλανᾷ, εἶναι ὅτι τό «ἀντικείμενο» (χρῆμα ή σπίτι λ.χ.) δέν ἀλλάζει ἰδιοκτῆτη, ὅπως γίνεται κατά τήν ἀγορά καί τήν πούληση. Δέν βλέπει ὅμως ὅτι, ὅταν δίνεται τό χρῆμα δέν παίρνεται ἕνα ἰσοδύναμο, ἐνῶ στό πραγματικό προτσές, στή μορφή καί πάνω στή βάση τῶν ἀνταλλαγῶν, δέν παίρνεται μόνο τό ἰσοδύναμο, ἀλλά καί ἕνα μή πληρωμένο περίσσευμα. Ἐφόσον γίνεται ἀνταλλαγή, ἀνταλλαγή τοῦ ἀντικειμένου, δέν γίνεται ἀνταλλαγή ἀξιῶν, ὅτι ὅπως καί προηγούμενα εἶναι ὁ ἴδιος «ἰδιοκτῆτης» τῆς ἴδιας ἀξίας καί ἐφόσον ὑπάρχει περίσσευμα, δέν γίνεται ἀνταλλαγή. Ἀπό τή στιγμή πού ξαναρχίζουν οἱ ἀνταλλαγές ἐμπορεύματος καί χρήματος, τό περίσσευμα ἔχει ἤδη ἀπορροφηθεῖ στό εμπόρευμα. Ὁ Προυντόν δέν καταλαβαίνει πῶς τό κέρδος, ἐπομένως καί ὁ τόκος, προκύπτει ἀπό τό νόμο τῆς ἀνταλλαγῆς ἀξιῶν. Γι' αὐτό τό «σπίτι» («Maison»), τό χρῆμα κλπ. δέν πρόκειται νά ἀνταλλαθοῦν σάν «κεφάλαιο», ἀλλά σάν «ἐμπόρευμα... στήν τιμή κόστους» (σελ. 43, 44).

«Πράγματι ὁ καπελάς πού πουλάει καπέλα... παίρνει ἕναντι τήν ἀξία τους, ὄχι περισσότερα οὔτε λιγότερα. Ὁ καπιταλιστής ὅμως, πού δανεῖζει... παίρνει πίσω ὄχι μόνο ὁλόκληρο τό κεφάλαιό του. Παίρνει περισσότερα ἀπό

τό κεφάλαιο, περισσότερα ἀπό ἐκεῖνα πού ρίχνει στήν ἀνταλλαγή. Παίρνει πέρα ἀπό τό κεφάλαιο καί ἕναν τόκο» (σελ. 69).

Οἱ καπελάδες τοῦ κ. Προυντόν φαίνεται ὅτι δέν εἶναι καπιταλιστές, ἀλλά παραγιοί, μαθητευόμενοι βιοτεχνῶν.

«Μιά καί στό ἐμπόριο ὁ τόκος τοῦ κεφαλαίου προστίθεται στόν μισθό τοῦ ἐργάτη, γιά νά συγκροτήσῃ τήν τιμή τοῦ ἐμπορεύματος, δέν ὑπάρχει καμιά δυνατότητα στόν ἐργάτη ν' ἀγοράσῃ τό προϊόν τῆς δικῆς του ἐργασίας. Τό νά ζεῖ κανεῖς ἀπό τή δική του ἐργασία εἶναι μιά ἀρχή, ἡ ὁποία κάτω ἀπό τήν κυριαρχία τοῦ τόκου περικλείει μιάν ἀντίφαση» (σελ. 105).

Στήν ἐπιστολή ΙΧ (σελ. 144-152) ὁ ἀγαθός Προυντόν συγχέει τό χρήμα σάν μέσο κυκλοφορίας μέ τό χρήμα σάν κεφάλαιο καί γι' αὐτό συμπεραίνει ὅτι τό «κεφάλαιο» πού ὑπάρχει στή Γαλλία εἶναι 160% (δηλαδή 1600 ἑκατομμύρια τόκος τό χρόνο σέ κρατικό χρέος, ὑποθήκες κτλ. γιά ἕνα κεφάλαιο ἑνός δισεκατομμυρίου, «τό ποσό σέ νομίσματα... πού κυκλοφοροῦν στή Γαλλία»).

Παρακάτω:

«Ἀπό τό γεγονός ὅτι μέ τή συσσώρευση τῶν τόκων τό χρηματικό κεφάλαιο ἀπό ἀνταλλαγή σέ ἀνταλλαγή ἐπιστρέφει πάντα στήν πηγή του, προκύπτει ὅτι ὁ ξαναδανεισμός γίνεται πάντα ἀπό τό ἴδιο χέρι, ἀποφέρει κέρδος πάντα στό ἴδιο πρόσωπο» (σελ. 154).

Μιά καί τό κεφάλαιο δίνεται δανεικό μέ τή μορφή χρήματος, νομίζει ὅτι τό κεφάλαιο-χρήμα, δηλαδή τό νόμισμα, κατέχει αὐτή τήν εἰδική ιδιότητα. Πρέπει ὅλα νά πουλιοῦνται καί νά μή δίνεται τίποτα δανεικό. Μ' ἄλλα λόγια: "Ὅπως ἤθελε τό ἐμπόρευμα, δέν ἤθελε ὅμως νά γίνῃ «χρήμα», ἔτσι θέλει τώρα ἐμπόρευμα, χρήμα, ὅμως αὐτά δέν πρέπει νά ἐξελιχθοῦν σέ κεφάλαιο. Ἄν ἀποβληθοῦν ὅλες οἱ φανταστικές μορφές, θά σημαίνει μόνο ὅτι δέν πρέπει ἀπό τή μικρή ἀστική-ἀγροτική καί χειροτεχνική παραγωγή νά προχωρήσουν στή μεγάλη βιομηχανία.

«Μιά καί ἡ ἀξία δέν εἶναι παρά μιά σχέση καί ὅλα τά προϊόντα βρίσκονται κατ' ἀνάγκη σέ μιά σχέση μεταξύ τους, προκύπτει ὅτι ἀπό κοινωνική ἀποψη τά προϊόντα εἶναι πάντα ἀξίες, καί μάλιστα σίγουρες ἀξίες. Γιά τήν κοινωνία δέν ὑπάρχει ἡ διαφορά ἀνάμεσα στό κεφάλαιο καί στό προϊόν. Ἡ διαφορά αὐτή εἶναι ἀπόλυτα ὑποκειμενική, ὑπάρχει μόνο γιά τά ἄτομα» (σελ. 250).

Τί συμφορά, ὅταν τέτιες γερμανικές-φιλοσοφικές φράσεις, ὅπως «ὑποκειμενικές», παραπλανηθοῦν καί βρεθοῦν στά χέρια ἑνός Προυντόν! Οἱ κοινωνικές ἀστικές μορφές εἶναι γι' αὐτόν «ὑποκειμενικές».

Καί ἡ ὑποκειμενική καί ἐπιπλέον λαθεμένη ἀφαίρεση, ὅτι — ἐπειδὴ ἡ ἀνταλλακτική ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος ἐκφράζει μιὰ ὁποιαδήποτε ἀναλογία ἀνάμεσα σέ ἐμπορεύματα καί ὄχι κάτι τό τρίτο, στό ὁποῖο ἀναλογοῦν τά ἐμπορεύματα — αὐτή ἡ λαθεμένη «ὑποκειμενική» ἀφαίρεση εἶναι ἡ [937] κοινωνική ἀποψη, καί πού γι' αὐτό ταυτίζονται, ὄχι μόνο τό ἐμπόρευμα καί τό χρῆμα, ἀλλά τό ἐμπόρευμα, τό χρῆμα καί τό κεφάλαιο. Ἔτσι πράγματι ἀπ' αὐτή τήν «κοινωνική ἀποψη» ὅλες οἱ γάτες εἶναι γκρίζες.

Τέλος, τό περίσσευμα στή μορφή ἀκόμα τῆς ἠθικῆς:

«Κάθε ἐργασία πρέπει νά ἀποφέρει ἕνα περίσσευμα» (σελ. 200).

Αὐτή ἡ ἠθική ἐντολή ἀποτελεῖ φυσικά ἕναν μεγαλόπνοο ὀρισμό τοῦ περισσεύματος. [937]

[7. Ἡ ὑπεροχή τοῦ Λουθήρου σέ σχέση μέ τόν Προυντόν
στήν πολεμική ἐνάντια στόν τόκο.

Ἀλλαγὴ τῶν ἀπόψεων γιά τόν τόκο
μέ τήν ἀνάπτυξη τῶν καπιταλιστικῶν σχέσεων]

[937] Ὁ Λούθηρος, πού ἔζησε τήν περίοδο τῆς διάλυσης τῆς μεσαιωνικῆς-ἀστικῆς κοινωνίας καί τῆς μετατροπῆς της στά στοιχεῖα τῆς σύγχρονης κοινωνίας — ἕνα προτσές πού τό ἐπιτάχυναν τό παγκόσμιο ἐμπόριο καί οἱ ἀνακαλύψεις χρυσοῦ — γνωρίζει φυσικά τό κεφάλαιο μόνο στίς 2 προκατακλυσμαῖες [μορφές] τοῦ τοκοφόρου κεφαλαίου καί τοῦ ἐμπορικοῦ κεφαλαίου. Ἄν ἡ δυναμωμένη πιά καπιταλιστική παραγωγή στή φάση τῆς παιδικῆς τῆς ἡλικίας προσπαθεῖ νά ὑποτάξει τό τοκοφόρο κεφάλαιο μέ τή βία στό βιομηχανικό κεφάλαιο — ἡ Ὁλλανδία, ὅπου ἀνθίζει πρῶτα ἡ καπιταλιστική παραγωγή μέ τή μορφή τῆς μανουφακτούρας καί τοῦ μεγάλου ἐμπορίου, τό ἔκανε αὐτό πρώτη, ἡ Ἀγγλία τόν 17ο αἰῶνα, ὅταν ὁ πρῶτος ὄρος τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς διακηρύσσεται μέ μορφές ἐνμέρει πολύ ἀφελεῖς — ἔτσι κατά τό πέρασμα σ' αὐτήν γίνεται ἀντίθετα ἡ ἀναγνώριση τῆς «τοκογλυφίας», τῆς παλιᾶς μόδας τοῦ τοκοφόρου κεφαλαίου, σάν ὄρος τῆς παραγωγῆς, σάν ἀναγκαῖα σχέση παραγωγῆς, τό πρῶτο βῆμα. Τό ἴδιο ἀργότερα, ἀπό τή στιγμή πού τό βιομηχανικό κεφάλαιο ἔχει ὑποτάξει τό τοκοφόρο κεφάλαιο (18ος αἰῶνας, Μπένθαμ^[1281]), ἀναγνωρίζει τό ἴδιο τή δικαίωσή του σάν σάρκα ἀπό τή σάρκα του.

Ὁ Λούθηρος βρίσκεται πιό ψηλά ἀπό τόν Προυντόν. Δέν τόν παραπλανᾷ ἡ διαφορά ἀνάμεσα στό δανεῖζεσθαι καί στό ἀγοράζειν. Καί στά δύο ἀναγνωρίζει ἐξίσου τήν τοκογλυφία. Αὐτό πού κατά τά ἄλλα εἶναι

τό πῶς χτυπητό στήν πολεμική του, εἶναι ὅτι ἡ ἐμφύτευση τοῦ τόκου στό κεφάλαιο θεωρεῖται ἀπ' αὐτόν σάν τό κύριο σημεῖο τῆς ἐπίθεσης.

I. Βιβλία τοῦ 1524 γιά τό ἐμπόριο καί τήν τοκογλυφία. VI μέρος τῶν Ἔργων τοῦ Λουθήρου, Βίττενμπεργκ, 1589. (Αὐτό γράφτηκε τήν περίοδο ἢ τήν παραμονή τοῦ Πολέμου τῶν χωρικῶν.)

Ἐμπόριο (ἐμπορικό κεφάλαιο):

«Τώρα οἱ ἔμποροι παραπονιοῦνται πολύ γιά τούς εὐγενεῖς ἢ τούς ληστές» {Βλέπουμε, γιατί οἱ ἔμποροι εἶναι ἐνάντια στούς ἀγρότες καί τούς ἰππότες, μαζί μέ τούς πρίγκιπες.} «πῶς εἶναι ὑποχρεωμένοι νά συναλλάσσονται μέ μεγάλο κίνδυνο καί ἐπιπλέον τούς συλλαμβάνουν, τούς χτυποῦν, τούς φορολογοῦν καί τούς ληστεύουν κλπ. Ἄν τά ὑπέφεραν αὐτά χάρη τῆς δικαιοσύνης, οἱ ἔμποροι θά ἦταν φυσικά ἅγιοι ἄνθρωποι... Ἐπειδή ὅμως γίνεται μιά τόσο μεγάλη ἀδικία καί μή χριστιανική κλεψιά καί ληστεία σ' ὅλον τόν κόσμο ἀπό τούς ἐμπόρους, ἀκόμα καί μεταξύ τους, τί τό παράξενο, ἂν ὁ θεός τά ρυθμίζει ἔτσι, ἂν ἕνα τόσο μεγάλο ἀγαθό, πού ἔχει ἀποκτηθεῖ ἀδίκαια, ξαναχάνεται ἢ ληστεύεται καί ἐπιπλέον οἱ ἴδιοι οἱ ἔμποροι ξυλοδέρνονται ἢ αἰχμαλωτίζονται... Καί οἱ πρίγκιπες ἔχουν χρέος νά τιμωροῦν τέτοιους ἀδίκους ἐμπόρους μέ τή νόμιμη βία καί νά φροντίζουν νά μή γδέρνουν τόσο ἀναίσχυντα τούς ὑπηκόους τους. Καί ἐπειδή δέν τό κάνουν αὐτό, ὁ Θεός χρησιμοποιοῦν τούς φονιάδες καί τούς ληστές καί τιμωρεῖ μ' αὐτούς τήν ἀδικία τῶν ἐμπόρων, καί πρέπει νά εἶναι οἱ διαβόλοι τους: ἀκριβῶς ὅπως βασανίζει μέ διαβόλους τή χώρα τῶν Αἰγυπτίων καί ὅλο τόν κόσμο ἢ τήν καταστρέφει μέ ἐχθρούς. Ἔτσι τιμωρεῖ τόν ἕνα κατεργάρη μέ ἕναν ἄλλο, χωρίς μ' αὐτό νά δώσει νά κατανοηθεῖ ὅτι αὐτοί πού λεηλατοῦν εἶναι κατώτεροι ληστές ἀπό τούς ἐμπόρους: μιά καί οἱ ἔμποροι ληστεύουν καθημερινά ὅλο τόν κόσμο, ἐνῶ ἕνας ληστής ληστεύει τό χρόνο μιά ἢ δύο φορές, ἕναν ἢ δύο ἀνθρώπους» (σελ. 296).

«... Πηγαίνετε σύμφωνα μέ τά λόγια τοῦ Ἡσαΐα: Οἱ πρίγκιπες σου ἔγιναν συνεργάτες τῶν κλεφτῶν. Στό μεταξύ κρεμοῦν κλέφτες, πού ἔχουν κλέψει ἕνα ἢ μισό φιορίνι, καί συνεργάζονται μέ ἐκείνους πού ληστεύουν καί κλέβουν ὅλο τόν κόσμο μέ μεγαλύτερη σιγουριά ἀπό ὅλους τούς ἄλλους, ὥστε μένει ἀληθινή ἢ παροιμία ὅτι: οἱ μεγάλοι κλέφτες κρεμάνε τούς μικροῦς κλέφτες. Καί ὅπως ὁ ρωμαῖος ὑπάτος Κάτων ἔλεγε: οἱ κακοί κλέφτες βρίσκονται στίς φυλακές ἀλυσσοδεμένοι, ὅμως οἱ δημόσιοι κλέφτες γυρνοῦν στολισμένοι μέ χρυσάφι καί μετάξια. Τί θά πεῖ ὅμως τελικά ὁ θεός γι' αὐτά; Θά κάνει αὐτό πού λέει ὁ Ἰεζεκιήλ, ὅτι τούς πρίγκιπες καί τούς ἐμπόρους, τόν ἕνα κλέφτη μαζί μέ τόν ἄλλο, θά τούς λιώσει, ὅπως λιώνουν τό μολύβι καί τό μετάλλευμα, τό ἴδιο ὅταν πυρπολεῖται μιά πόλη, γιά νά μήν ὑπάρχουν οὔτε πρίγκιπες οὔτε ἔμποροι. Φοβάμαι ὅτι βρίσκονται κιόλας ἔξω ἀπό τήν πόρτα» (σελ. 296α).

Τοκογλυφία. Τοκοφόρο κεφάλαιο:

«Μοῦ λένε ὅτι τώρα κάθε χρόνο στήν κάθε ἐκθεση τῆς Λειψίας παίρνουν 10 φιορίνια, δηλαδή 30%^[129]. Μερικοί προσθέτουν καί τήν ἐκθεση τοῦ Νόουεν-

μπουργκ, ἔτσι πού φτάνουν τό 40%. Ἐάν εἶναι περισσότερα, αὐτό δέν τό ξέρω. Ντροπή, πού στό διάβολο θέλουν νά φτάσουν;... Ἐκεῖνος πού ἔχει σήμερα στή Λειψία 100 φιορίνια παίρνει 40%, δηλαδή μέσα σ' ἕνα χρόνο τρώει ἕναν ἀγρότη ἢ ἕναν ἀστό. Ἐάν ἔχει 1.000 φιορίνια, τότε παίρνει 400 τό χρόνο, δηλαδή τρώει ἕναν ἱππότη ἢ ἕναν πλούσιο ἀριστοκράτη μέσα σ' ἕνα χρόνο. Ἐάν ἔχει 10.000, τότε παίρνει τό χρόνο 4.000, δηλαδή τρώει ἕναν πλούσιο κόμητα τό χρόνο. Ἐάν ἔχει 100.000, ὅπως πρέπει νά ἔχει ἕνας μεγαλέμπορος, τότε παίρνει τό χρόνο 40.000, δηλαδή τρώει ἕναν μεγάλο πλούσιο πρίγκιπα. Ἐάν ἔχει 1.000.000, τότε παίρνει 400.000 τό χρόνο, τρώει δηλαδή ἕνα μεγάλο βασιλιά τό χρόνο. Καί δέν διατρέχει κανένα κίνδυνο γι' αὐτό, οὔτε σωματικό οὔτε περιουσιακό, δέν ἐργάζεται, κάθετα πίσω ἀπό τή σόμπα καί ψήνει μῆλα: ἔτσι ἕνας ληστής τῆς καρέκλας θά ἤθελε νά μένει σπίτι του καί μέσα σέ 10 χρόνια νά φάει ἕναν ὀλόκληρο κόσμο» (σελ. 312, 313)^[1.101].

{ II. « Ὁ Ἐυν Σέρμον στό εὐαγγέλιο γιά τόν πλούσιο ἄνθρωπο καί τόν φτωχό Λάζαρο κλπ. », Βίττενμπεργκ, 1555.

« Τόν πλούσιο ἄνθρωπο δέν πρέπει νά τόν κρίνουμε ἀπό τήν ἐξωτερική του συμπεριφορά, γιατί φοράει ρούχα ἀπό μαλλί προβάτου καί ἡ ζωή του λάμπει καί φαίνεται ὁμορφῆ καί σκεπάζει μέ μαστοριά τόν λύκο. Γιατί τό εὐαγγέλιο δέν τόν κατηγορεῖ ὅτι ἔχει διαπράξει μοιχεῖα, φόνο, ληστεία, ἔγκλημα ἢ κάτι ἄλλο πού ὁ κόσμος καί ἡ λογική θά ἤθελαν νά τό μεμφθοῦν. Ἐχει περάσει μιά ζωή ἐξίσου ἐντιμη μέ ἐκεῖνη τοῦ φαρισαίου, πού νήστευε δύο φορές τήν ἐβδομάδα καί δέν ἦταν σάν τούς ἄλλους ἀνθρώπους. » }

Ὁ Λούθηρος μᾶς λέει ἐδῶ πῶς δημιουργεῖται τό τοκογλυφικό κεφάλαιο: μέ τήν καταστροφή πολιτῶν (μικροαστῶν καί ἀγροτῶν), ἱπποτῶν, εὐγενῶν, πριγκίπων. Ἀπό τή μιά μεριά, κατευθύνεται σ' αὐτό ἡ πρόσθετη ἐργασία καί ἐπιπλέον οἱ ὄροι ἐργασίας τῶν πολιτῶν πού κατοικοῦν ἔξω ἀπό τήν πόλη, τῶν ἀγροτῶν, τῶν μελῶν τῶν συντεχνιῶν, μέ δύο λόγια τοῦ μικροῦ ἐμπορευματοπαραγωγῶ, πού χρειάζεται χρῆμα καί πού ὀρισμένους ἀπό τούς ὄρους τῆς δουλιᾶς του τούς ἀγοράζει ὁ ἴδιος κλπ. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, τῶν κατόχων τῆς προσόδου, πού τήν ἰδιοποιεῖται, δηλαδή ἀπό τή σπατάλη τῆς πλούσιας τάξης πού ἀπολαμβάνει τά ἀγαθά. Ἐφόσον ἡ τοκογλυφία ἀσκεῖ διπλή ἐπίδραση, πρῶτα γιά νά σχηματιστεῖ γενικά μιά αὐτοτελής χρηματική περιουσία, δεύτερο γιά νά ἰδιοποιηθεῖ τούς ὄρους ἐργασίας, δηλαδή γιά νά καταστρέψει τούς κατόχους τῶν παλιῶν ὄρων ἐργασίας, εἶναι ἕνα ἰσχυρό μέσο γιά τή δημιουργία τῶν προϋποθέσεων γιά τό βιομηχανικό κεφάλαιο — ἕνας ἰσχυρός παράγοντας γιά τό χωρισμό τῶν ὄρων παραγωγῆς ἀπό τόν παραγωγό. Ἀκριβῶς ὅπως κάνει ὁ ἔμπορος. Καί οἱ δύο ἔχουν κοινό τό σχηματισμό μιᾶς αὐτοτελοῦς χρηματικῆς περιουσίας, δηλαδή ὅτι συσσωρεύουν στά χέρια τους ἕνα μέρος τῆς χρονιάτικης πρό-

σθετης ἐργασίας, καθώς καί τῶν ὄρων ἐργασίας καί τῆς συσσώρευσης τῆς ἐτήσιας ἐργασίας, μέ τή μορφή χρηματικῶν ἀπαιτήσεων. Τό χρήμα πού βρίσκεται πραγματικά στά χέρια τους ἀποτελεῖ μόνο ἓνα μικρό μέρος, ἐνμέρει τοῦ ἐτήσιου ἢ τοῦ κάθε χρόνο συσσωρευόμενου θησαυρισμοῦ, ἐνμέρει τοῦ κυκλοφοροῦντος κεφαλαίου. Τό ὅτι σχηματίζουν χρηματικές περιουσίες, θά πεί ὅτι σημαντικό μέρος, ἐνμέρει τῆς ἐτήσιας παραγωγῆς, ἐνμέρει τῶν ἐτήσιων εἰσοδημάτων, περιέρχεται σ' αὐτούς καί μάλιστα πληρωτέο ὄχι σέ εἶδος, ἀλλά στήν ἀλλαγμένη μορφή τοῦ χρήματος. Γι' αὐτό, ἐφόσον τό χρήμα δέν κυκλοφορεῖ ἐνεργά σάν μετρητό χρήμα, δέν βρίσκεται σέ κίνηση, εἶναι συσσωρευμένο στά χέρια τους, ἐνμέρει στά χέρια τους συγκεντρώνονται καί οἱ δεξαμενές τοῦ κυκλοφοροῦντος χρήματος, καί ἀκόμα περισσότερο βρίσκονται καί συσσωρεύονται στά χέρια τους οἱ τίτλοι στήν παραγωγή, ἀλλά σάν τίτλοι γιά τό ἐμπόρευμα, πού ἔχει μετατραπεί σέ χρήμα, σάν χρηματικοί τίτλοι. [939] Ἡ τοκογλυφία, ἀπό τή μιά, σάν καταστροφέας τοῦ φεουδαρχικοῦ πλούτου καί τῆς φεουδαρχικῆς ἰδιοκτησίας. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, σάν καταστροφέας τῆς μικροαστικῆς, μικροαγροτικῆς παραγωγῆς, μέ δύο λόγια ὄλων τῶν μορφῶν, στίς ὁποῖες ὁ παραγωγός ἐμφανίζεται ἀκόμα σάν ἰδιοκτήτης τῶν μέσων παραγωγῆς του.

Στήν καπιταλιστική παραγωγή ὁ ἐργάτης εἶναι μὴ ἰδιοκτήτης των ὄρων παραγωγῆς, οὔτε τοῦ ἀγροῦ πού καλλιεργεῖ, οὔτε τοῦ ἐργαλείου μέ τό ὁποῖο ἐργάζεται. Αὐτή ἡ ἀποξένωση τῶν ὄρων παραγωγῆς ὅμως ἀνταποκρίνεται ἐδῶ σέ μιά πραγματική ἀλλαγή στόν ἴδιο τόν τρόπο παραγωγῆς. Τό ἐργαλεῖο γίνεται μηχανή, ὁ ἐργάτης ἐργάζεται στό τμήμα τοῦ ἐργοστασίου κλπ. Ὁ ἴδιος ὁ τρόπος παραγωγῆς δέν ἐπιτρέπει πιά αὐτό τό συνδεόμενο μέ τή μικρή ἰδιοκτησία κομματιασμα τῶν ἐργαλείων παραγωγῆς, ὅπως καί τῶν ἰδίων τῶν ἐργατῶν. Στήν καπιταλιστική παραγωγή ἡ τοκογλυφία δέν μπορεῖ πιά νά χωρίσει τούς ὄρους παραγωγῆς ἀπό τόν ἐργάτη, ἐπειδή εἶναι πιά χωρισμένοι αὐτοί οἱ ὄροι.

Ἡ τοκογλυφία συγκεντροποιεῖ μόνο τήν περιουσία, εἰδικά μέ τή μορφή τῆς χρηματικῆς περιουσίας, ἐκεῖ δηλαδή ὅπου τά μέσα παραγωγῆς εἶναι κομματιασμένα, ἐκεῖ ὅπου ὁ ἐργάτης λίγο-πολύ παράγει σάν αὐτοτελής ἐργάτης, σάν μικροαγρότης, σάν μέλος συντεχνίας (μικρέμπορος) κλπ. Σάν ἀγρότης ἢ χειροτέχνης μπορεῖ ὁ ἀγρότης αὐτός νά εἶναι ἢ ὄχι δουλοπάροικος, ἢ ὁ χειροτέχνης αὐτός νά εἶναι μέλος ἢ ὄχι μιᾶς συντεχνίας. Ἰδιοποιεῖται ἐδῶ ὄχι μόνο τό μέρος τῆς πρόσθετης ἐργασίας, πού διαθέτει ἀκόμα καί ὁ δουλοπάροικος, ἢ ὀλόκληρη τήν πρόσθετη ἐργασία ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχει ἐλεύθερος ἀγρότης κλπ., ἀλ-

λά ιδιοποιείται τά εργαλεία παραγωγῆς, ονομαστικός ιδιοκτήτης τῶν ὁποίων παραμένει ὁ ἀγρότης κλπ. καί πρὸς τά ὁποῖα συμπεριφέρεται σάν ιδιοκτήτης στήν ἴδια τήν παραγωγή. Ἡ τοκογλυφία αὐτή βασίζεται πάνω σ' αὐτή τή βάση, πάνω σ' αὐτό τόν τρόπο παραγωγῆς, ὁ ὁποῖος δέν τήν ἀλλάζει, ἀλλά στήν ὁποῖα κολλάει σάν παράσιτο καί τήν κάνει ἄθλια. Τήν ἀπομυζᾷ, τήν ἀπονευρώνει καί προκαλεῖ τήν ἀναπαραγωγή κάτω ἀπό ὀλοένα πιο ἄθλιους ὄρους. Ἀπό δῶ τό λαϊκό μίσος ἐναντία στήν τοκογλυφία, ἀκόμα καί στίς συνθήκες τῆς ἀρχαιότητας, ὅπου αὐτός ὁ ὄρος παραγωγῆς — ἡ ιδιοκτησία τοῦ παραγωγοῦ στούς δικούς του ὄρους παραγωγῆς — ἦταν ταυτόχρονα ἡ βάση τῶν πολιτικῶν σχέσεων, τῆς αὐτοτέλειας τῶν πολιτῶν. Αὐτό σταματάει ἀπό τή στιγμή πού ὁ ἐργάτης δέν ἔχει πιά τούς ὄρους παραγωγῆς. Ἔτσι σταματάει ταυτόχρονα καί ἡ δύναμη τῆς τοκογλυφίας. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἐφόσον κυριαρχεῖ ἡ δουλεία ἢ ἐφόσον ἡ πρόσθετη ἐργασία τρώγεται ἀπό τόν φεουδάρχη γαιοκτήμονα καί τούς λακέδες του καί αὐτοί γίνονται θύματα τῆς τοκογλυφίας, ὁ τρόπος παραγωγῆς παραμένει ἐπίσης ὁ ἴδιος. Μόνο πού γίνεται πιο τραχύς. Ὁ χρεωμένος δουλοκτητῆς ἢ ὁ φεουδάρχης ἀπομυζᾷ περισσότερο, γιατί ἀπομυζᾷται ὁ ἴδιος. Ἡ τελικά παραχωρεῖ τή θέση του στόν τοκογλύφο, πού ὁ ἴδιος γίνεται γαιοκτήμονας κλπ. ὅπως ὁ ἱππέας κλπ. στήν ἀρχαία Ρώμη. Στή θέση τοῦ ἀρχαίου ἐκμεταλλευτῆ, ἡ ἐκμετάλλευση τοῦ ὁποῖου ἦταν λίγο-πολύ πολιτικό μέσο ἐξουσίας, μπαίνει ἕνας ἀγροῖκος φιλοχρήματος νεόπλουτος. Ὅμως ὁ ἴδιος ὁ τρόπος παραγωγῆς δέν ἀλλάζει.

Ἐπαναστατικά ἐπενεργεῖ ὁ τοκογλύφος μόνο πολιτικά σ' ὄλους τούς προκαπιταλιστικούς τρόπους παραγωγῆς, καταστρέφοντας τίς μορφές ιδιοκτησίας, πάνω στή στέρεη βάση τῶν ὁποίων, δηλαδή τῆς σταθερῆς ἀναπαραγωγῆς μέ τήν ἴδια μορφή, βασίζεται ἡ πολιτική συγκρότηση. Ὁ τοκογλύφος ἐπενεργεῖ καί συγκεντρωτικά, συγκεντρωτικά ὅμως πάνω στή βάση τοῦ παλιοῦ τρόπου παραγωγῆς, μέ ἀποτέλεσμα ἡ κοινωνία, ἐκτός ἀπό τούς δούλους, τούς δουλοπάροικους κλπ. καί τά νέα ἀφεντικά τους, διαλύεται σέ ὄχλο. Στίς ἀσιατικές μορφές [τῆς κοινωνίας] μπορεῖ ἡ τοκογλυφία νά διαρκέσει πολύ, χωρίς νά προκαλέσει ἄλλο τίποτα ἐκτός ἀπό οἰκονομικό ξεπεσμό καί πολιτική διαφθορά, χωρίς ὅμως νά φθάνει ὡς τή διάλυση. Μόνο σέ μιά ἐποχή, στήν ὁποῖα ὑπάρχουν οἱ ὑπόλοιποι ὄροι γιά τήν καπιταλιστική παραγωγή — ἐλεύθερη ἐργασία, παγκόσμια ἀγορά, διάλυση τῆς παλιᾶς κοινωνικῆς συνάρτησης, ἀνάπτυξη τῆς ἐργασίας σέ μιάν ὀρισμένη βαθμίδα, ἀνάπτυξη τῶν ἐπιστημῶν κλπ. — ἐμφανίζεται ἡ τοκογλυφία σάν ἕνα ἀπό τά μέσα σχηματισμοῦ τοῦ νέου τρόπου παραγωγῆς. Ταυ-

τόχρονα γίνεται καταστροφή τῶν φεουδαρχῶν, τῶν στηριγμάτων τῶν ἀντιαστικῶν στοιχείων, καί καταστροφή τῆς μικρῆς βιομηχανίας, τῆς μικρῆς γεωργίας κλπ., μ' ἄλλα λόγια μέσο τῆς συγκεντροποίησης τῶν ὄρων ἐργασίας σάν κεφάλαιο.

Τό γεγονός ὅτι οἱ τοκογλύφοι, οἱ ἔμποροι κλπ. κατέχουν «χρηματική περιουσία» δέν θά πεί τίποτα ἄλλο, παρά ὅτι ἡ περιουσία τοῦ ἔθνους, ἐφόσον ἐμφανίζεται σάν ἐμπόρευμα καί χρήμα, εἶναι συγκεντρωμένη στά χέρια τους.

Ἡ καπιταλιστική παραγωγή ἔχει στήν ἀρχή νά παλέψει ἐνάντια στήν τοκογλυφία, ἐφόσον ὁ ἴδιος ὁ τοκογλύφος δέν γίνεται παραγωγός. Ὅταν ἔχει ἀποκατασταθεῖ ἡ καπιταλιστική παραγωγή, ἔχει ἤδη σταματήσει ἡ κυριαρχία τῆς τοκογλυφίας στήν πρόσθετη ἐργασία, πού συνδεόταν μέ τή συνέχιση τοῦ παλιοῦ τρόπου παραγωγῆς. Σάν κέρδος εἰσπράττει ὁ βιομήχανος καπιταλιστής ἄμεσα τό περίσσευμα. Ἐχει ἤδη ἐνμέρει ἰδιοποιηθεῖ τούς ὄρους παραγωγῆς καί ἕνα μέρος τῆς ἐτήσιας συσσώρευσης τό ἰδιοποιεῖται ἄμεσα. Ἀπό τή στιγμή αὐτή, ἰδίως ἀπό τή στιγμή πού ἀναπτύσσεται ἡ βιομηχανική καί ἡ ἐμπορική περιουσία, ὁ τοκογλύφος, δηλαδή ὁ κεντρικός δανειστής μέ τόκο, εἶναι ἀπλῶς ἕνα πρόσωπο, πού εἶναι χωρισμένο μέ τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας ἀπό τόν βιομήχανο καπιταλιστή καί πού εἶναι ὅμως ὑποταγμένο στό βιομηχανικό κεφάλαιο.

[940] III. «An die Pfarrherrn wider den Wucher zu predigen etc.», Wittenberg, 1540 (δέν ἀναφέρεται ἡ σελίδα).

Τό ἐμπόριο (ἡ ἀγορά καί ἡ πούληση) καί ὁ δανεισμός. (Ὁ Λούθηρος δέν γελιέται, ὅπως ὁ Προυντόν, ἀπ' αὐτή τή διαφορά μορφῆς.)

«Πρὶν δεκαπέντε χρόνια ἔχω γράψει ἐνάντια στήν τοκογλυφία, γιατί εἶχε ἤδη σέ τόσο τεράστιο βαθμό διαδοθεῖ, πού δέν μπορούσα νά ἐλπίζω ὅτι θά ἐπέλθει μιά βελτίωση. Ἀπό τότε ἔχει λοιπόν τόσο ἀνυψωθεῖ, ὥστε τώρα δέν θέλει πιά νά εἶναι ἐλάττωμα, ἀμαρτία ἢ ντροπή, ἀλλά αὐτοδιαφημίζεται σάν μάταια ἀρετή καί τιμή, σάν νά προσφέρει στούς ἀνθρώπους μεγάλη ἀγάπη καί χριστιανική ὑπηρεσία. Σέ τί θέλει τώρα νά βοηθήσει καί τί νά συμβουλεύσει, τώρα πού ἡ ντροπή ἔγινε τιμή καί τό ἐλάττωμα ἀρετή; Ὁ Σενέκας μιλά μέ τή φυσική λογική. Δέν ὑπάρχει κανένα μέσο θεραπείας ἐκεῖ ὅπου αὐτό τό ὅποιο θεωροῦσαν ἐλάττωμα γίνεται συνήθεια. Ἡ Γερμανία ἔγινε αὐτό πού ἔπρεπε νά γίνει, ἡ μεγάλη τσιγκουνιά καί ἡ τοκογλυφία τήν ἔχουν καταστρέψει ὁλότελα...

Πρὶν ἀπ' ὅλα, ἀρχίζουμε ἀπό τό δανεῖζειν καί δανεῖζεσθαι. Ἐκεῖ ὅπου δίνονται δάνεια σέ χρήμα καί ἀπαιτοῦνται ἢ παίρνονται γι' αὐτό περισσότερα ἢ κάτι τό καλύτερο, αὐτό εἶναι τοκογλυφία, ἡ ὅποια καταδικάζεται ἀπό ὅλους τούς νόμους. Γι' αὐτό ὅλοι ἐκεῖνοι πού παίρνουν ἔτσι πέντε, ἕξι ἢ περισσότερα τοῖς ἑκατό γιά τό δανεισμένο χρήμα, εἶναι τοκογλύφοι, πού ξέρουν ὅτι θά κρι-

θοῦν καί ὀνομάζονται ὑπηρετές τῆς τσιγκουνιάς καί τοῦ Μαιμωνᾶ... Τό ἴδιο πρέπει νά εἰπωθεῖ καί γιά τό σιτάρι, τό κριθάρι καί τά ἄλλα ἐμπορεύματα, ὅτι, ὅταν ζητοῦν περισσότερο ἢ κάτι τό καλύτερο γι' αὐτά, εἶναι τοκογλυφία, εἶναι κλεμμένο καί ληστευμένο ἀγαθό. Γιατί δανεῖζω θά πεῖ, πώς, ὅταν δίνω σέ κάποιον τό χρήμα μου, τά ἀγαθά ἢ ἐργαλεῖα μου, γιά νά τά χρησιμοποιήσει ὅσον καιρό τοῦ χρειάζονται ἢ ὅσο μπορῶ καί θέλω, καί ὅταν μοῦ τά ξαναδόσει, πρέπει νά εἶναι τό ἴδιο καλά, ὅπως τοῦ τά ἔχω δανείσει». «Κάνουν δηλαδή καί ἀπό τήν ἀγορά μιά τοκογλυφία. Αὐτό ὅμως εἶναι τώρα πάρα πολύ γιά τό τόσο λίγο. Τώρα πρέπει νά μιλάμε γιά τό ἕνα πράγμα, γιά τήν τοκογλυφία κατά τόν δανεισμό, ἂν θά ἔχουμε ξεμπλέξει μ' αὐτό (ὑστερα ἀπό τή δεύτερη παρουσία), τότε θά τά ψάλουμε τῆς τοκογλυφίας πού γίνεται κατά τήν ἀγορά.»

Ὁ εὐγενής τοκογλύφος μιλάει ἔτσι: «Μέ τή σημερινή κατάσταση προσφέρω μεγάλη ὑπηρεσία στόν πλησίον μου, ὅταν τοῦ δανεῖζω μέ πέντε, ἕξι καί δέκα τοῖς ἑκατό. Καί μοῦ εἶναι εὐγνώμων γιά τόν δανεισμό αὐτόν σάν μιά ἰδιαίτερη εὐεργεσία. Μέ παρακαλεῖ τρεῖς φορές καί προσφέρεται μέ πρόθυμία καί χωρίς ἐξαναγκασμό νά μοῦ δωρίσει πέντε, ἕξι, δέκα φιορίνια στά ἑκατό. Νά μή τά πάρω μέ ἥσυχη τή συνείδηση ἀπό τόν τοκογλύφο;... Ἄσ' τον νά αὐτοεπαινεῖται, νά στολιζέται καί νά καλλωπίζεται... Αὐτός ὅμως πού παίρνει περισσότερο ἢ κάτι τό καλύτερο, αὐτό πού κάνει εἶναι τοκογλυφία καί δέν θά πεῖ ὅτι πρόσφερε μιά ὑπηρεσία, ἀλλά ὅτι προξένησε ζημιᾶ στόν πλησίον του, ὅπως γίνεται μέ τήν κλεψιά καί μέ τή ληστεία. Δέν εἶναι ὅλα ὑπηρεσία καί εὐεργεσία πρὸς τόν πλησίον σου αὐτά πού τά ὀνομάζουν ὑπηρεσία καί εὐεργεσία. Γιατί μιά μοιχαλίδα καί ἕνας μοιχός προσφέρουν ὁ ἕνας στόν ἄλλο μεγάλη ὑπηρεσία καί ἀπόλαυση. Ἐνα ἰπέας προσφέρει σ' ἕναν ἐμπρηστή-φονιά μεγάλη ὑπηρεσία, γιατί τόν βοηθάει νά ληστεύει στούς δρόμους, νά ἐπιτίθεται στή χώρα καί σέ ἀνθρώπους. Οἱ παπικοί προσφέρουν μεγάλη ὑπηρεσία, μιά καί δέν πνίγουν ὅλους, δέν τούς καῖνε, δέν τούς σκοτώνουν, δέν τούς ἀφήνουν νά σαπίζουν στή φυλακή, ἀλλά ἀφήνουν ὥστόσο μερικούς νά ζήσουν καί τούς διώχνουν ἢ τούς παίρνουν ὅλα ὅσα ἔχουν. Ὁ ἴδιος ὁ διάβολος προσφέρει στούς ὑπηρετές του ἀπροσμέτρητη ὑπηρεσία... Μέ δύο λόγια, ὁ κόσμος εἶναι γεμάτος ἀπό μεγάλες, ἔξοχες, καθημερινές ὑπηρεσίες καί εὐεργεσίες... Οἱ ποιητές γράφουν γιά κάποιον κύκλωπα Πολύφημο, πού ὑποσχέθηκε στόν Ὀδυσσεά ὅτι θά τοῦ προσφέρει τή χαρά νά φάει πρῶτα τούς συντρόφους του καί μετά αὐτόν τόν ἴδιο. Μάλιστα, ἦταν ἐπίσης μιά ἐξυπηρετήση καί μιά λεπτή εὐεργεσία. Μιά τέτια ὑπηρεσία καί εὐεργεσία συνηθίζουν καί ἀσκοῦν τώρα οἱ εὐγενεῖς καί μή εὐγενεῖς, ἀγρότες καί ἀστοί, ἀγοράζουν καί ἀποθηκεύουν, ἀνεβάζουν τίς τιμές, [94], ἀκριβαίνουν τό σιτάρι, τό κριθάρι καί ὅλα ὅσα χρειάζεται κανεῖς, σκουπίζουν ὑστερα τό στόμα τους καί λένε: Αὐτό πού χρειάζεται ὁ καθένας πρέπει νά τό πάρει, τό κάνω αὐτό γιά νά ἐξυπηρετήσω τούς ἀνθρώπους, θά μποροῦσα καί θά ἤθελα βέβαια νά τά κρατήσω... Ἐτσι, ἐξαπατήθηκε καί κοροιδεύτηκε ὁ θεός μέ λεπτό τρόπο... Τόσο ἅγιοι ἔγιναν οἱ ἀνθρωποι... ἔτσι δέν μπορεῖ πιά κανένας νά εἶναι τοκογλύφος, νά τσιγκουνεύεται ἢ νά εἶναι κακός, ὁ κόσμος ἔγινε ματαιόδοξα ἅγιος, ὁ καθένας ἐξυπηρετεῖ τόν ἄλλο, κανένας δέν κάνει κακό στόν ἄλλον... ἂν προσφέρει ὅμως ἔτσι μιάν ὑπηρεσία, τήν κάνει

γιά τόν διάβολο, παρόλον ὅτι ἕνας φτωχός, ἕνας ἄνθρωπος πού στερεῖται, χρειάζεται μιὰ τέτια ὑπηρεσία καί πρέπει βέβαια νά τήν δεχθεῖ σάν ὑπηρεσία καί εὐεργεσία, γιά νά μή φαγωθεῖ ὀλότελα. Σοῦ προσφέρει μιὰ ὑπηρεσία καί πρέπει νά σοῦ τήν προσφέρει {τήν πληρωμή τῆς τοκογλυφίας}. Θέλει νά πάρει τό χρήμα τῶν ἄλλων.»

{ Ἀπό τά πιό πάνω βλέπουμε ὅτι τόν καιρό τοῦ Λουθήρου ἔχει πάρα πολύ αὐξηθεῖ ἡ τοκογλυφία, τήν ὁποία ὑπερασπιζόταν ταυτόχρονα σάν ὑπηρεσία (Σαί-Μπαστιά*). Ἦδη ἡ ἀντίληψη τοῦ συναγωνισμοῦ ἢ ἀντίληψη τῆς ἁρμονίας: «ὑπηρετεῖ ἡ μιὰ τήν ἄλλη».

Στόν ἀρχαῖο κόσμο, στήν καλύτερη περίοδό του, ἡ τοκογλυφία ἀπαγορευόταν (δηλαδή δέν ἐπιτρεπόταν ὁ τόκος). Ἀργότερα ἔγινε νόμιμη. Ἐπικρατοῦσε πολύ. Θεωρητικά (ὅπως στόν Ἀριστοτέλη¹³¹) ἐπικρατοῦσε πάντα ἡ ἀποψη, ὅτι αὐτή καθεαυτή ἦταν κάτι τό κακό.

Στόν χριστιανικό μεσαίωνα ἦταν «ἀμαρτία» καί ἀπαγορευόταν σύμφωνα μέ τούς «κανόνες τῆς ἐκκλησίας».

Νεότεροι χρόνοι. Λούθηρος. Ἐπικρατοῦσε ἀκόμα ἡ καθολική - εἰδωλολατρική ἀντίληψη. Ἦταν πολύ διαδομένη (ἐνμέρει λόγῳ τῶν μεγάλων ἀναγκῶν σέ χρήμα τῆς κυβέρνησης, τῆς ἀνάπτυξης τοῦ ἐμπορίου καί τῆς μανουφακτούρας, τῆς ἀνάγκης τῆς μετατροπῆς σέ χρήμα τοῦ προϊόντος). Ἐχει ὅμως ἤδη ἐπικρατήσῃ ἡ ἀστική δικαίωσή της.

Ἰσπανία. Πρώτη ἀπολογία τῆς τοκογλυφίας. Καί μιὰ πού ἔχει ἐκσυγχρονιστεῖ, ὑποτάχθηκε στό παραγωγικό ἢ στό ἐμπορικό κεφάλαιο.

Ἰταλία. 17ος αἰώνας. Ἡ πολεμική δέν στρέφεται ἐνάντια στήν τοκογλυφία αὐτή καθεαυτή, ἀλλά ἐνάντια στό μέγεθος τοῦ τόκου, στήν κυρίαρχη σχέση της μέ τήν Πίστη. Ἀνάγκη νά δημιουργηθεῖ ἡ μορφή τῆς Πίστης. Βίαιοι καθορισμοί.

18ος αἰώνας. Μπένθαμ. Ἀναγνωρίζεται ἡ ἐλεύθερη τοκογλυφία σάν στοιχεῖο τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς. }

[Ἀκόμα μερικές περικοπές ἀπό τό σύγγραμμα τοῦ Λουθήρου: «An die Pfarrherrn wider den Wucher zu predigen».]

Ὁ τόκος σάν ἀποκατάσταση τῆς ζημιᾶς.

« Ἐμπρός, ἐδῶ πρέπει κοσμικά καί νομικά νά γίνῃ λόγος γιά τήν ὑπόθεση (τῆ θεολογία πρέπει νά τήν ἀφήσουμε γιά ἀργότερα), ἔτσι ἐσύ, Μπάλτσερ, μοῦ χρωστᾶς νά μοῦ δώσεις πάνω ἀπό τά ἑκατό φιορίνια, ὅλα ὅσα ἔχουν προσθέσει ἡ ἀποζημίωση μέ ὅλα τά ἔξοδά της».

{ Μέ τά ἔξοδα ἐννοεῖ τά δικαστικά ἔξοδα κλπ. πού ἔχουν προκύψει γιά τόν δανειζόμενο, ἐπειδή δέν μπορούσε ὁ ἴδιος νά πληρώσει. }

* Βλέπε τό πρῶτο μέρος τῶν «Θεωριῶν γιά τήν Ὑπεραξία», σελ. 451.

«...Γι' αυτό είναι σωστό, σύμφωνα επίσης με τή λογική και με τό φυσικό δίκαιο, νά μου τά αποκαταστήσεις ὅλα, και τά δυό, και τό κύριο ποσό και τή ζημιά... Αὐτή τήν αποζημίωση, τήν ὀνομάζουν τά νομικά βιβλία με τή λατινική λέξη *Interesse* (τόκο)...

Σχετικά με τήν αποζημίωση αὐτή, μπορεί ἀκόμα νά συμβεῖ τό ἐξῆς. Ἐσύ, Μπάλτσερ, δέν μου ξαναδόσεις, ὡς τόν ἅγιο Μιχαήλ, τά ἑκατό φιορίνια και ἄν ἐπρόκειτο» {νά κάνω} «νά προβῶ σέ μιά ἀγορά, ἄν μπορούσα ν' ἀγοράσω ἕναν κήπο, ἕνα χωράφι, ἕνα σπίτι ἢ ὅτιδήποτε ἄλλο, ἀπό τό ὅποιο θά ἀποκτοῦσα μεγάλο ὄφελος ἢ τροφή, γιά μένα και γιά τά παιδιά μου, ἔτσι εἶμαι ὑποχρεωμένος νά παραιτηθῶ ἀπ' αὐτό και μου προξενεῖς τή ζημιά ἢ μπαίνεις ἐμπόδιο με τόν δισταγμό και με τόν ὕπνο σου, ἔτσι πού νά μή μπορῶ ποτέ νά προβῶ σέ μιά τέτια ἀγορά κλπ. Καί τώρα πού σου δάνεισα, μου κάνεις διπλή ζημιά, ἔτσι πού ἐδῶ δέν μπορῶ νά πληρώσω και ἐκεῖ δέν μπορῶ νά ἀγοράσω και ἔτσι ἔχω ζημιά και ἀπό τά δυό μέρη, διπλή ζημιά, τή ζημιά τῆς δημιουργημένης ζημιάς και τοῦ χαμένου κέρδους...

Ἐφοῦ ἄκουσαν ὅτι με αὐτά τά δανεισμένα ἑκατό φιορίνια ὁ Γιάννης ζημίωσε και ἀπαιτεῖ νόμιμη ἀποκατάσταση τῆς ζημιάς του, προχωροῦν χοντροκομμένα και σέ κάθε ἑκατό φιορίνια προσθέτουν δυό τέτιες ἀποζημιώσεις, δηλαδή τῆς πληρωμῆς τῶν ἐξόδων, και τῆς χαμένης ἀγορᾶς τοῦ κήπου, ἀκριβῶς σάν νά ἔχουν φυσικά φυτρώσει στά ἑκατό φιορίνια δυό τέτιες ἀποζημιώσεις, διό ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχουν ἑκατό φιορίνια τά ξοδεύουν και λογαριάζουν ἐπιπλέον δυό τέτιες ζημιές, πού ὁμως δέν τίς ἔχουν ὑποστειί...

Γι' αὐτό εἶσαι ἕνας τοκογλύφος, πού ἐσύ ὁ ἴδιος πληρώνεις τήν ἐπινοημένη ζημιά σου με τά χρήματα τοῦ πλησίον σου, τή ζημιά πού ὡστόσο κανένας δέν σου ἔχει προξενήσει και πού δέν μπορείς οὔτε νά τήν ἀποδείξεις οὔτε νά τήν ὑπολογίσεις. Μιά τέτια ζημιά τήν ὀνομάζουν οἱ νομικοὶ *non verum, sed phantasticum interesse**. Μιά ζημιά, πού τήν ὀνειρεῖται ὁ καθένας.

Δέν εἶναι ἐπομένως σωστό νά λέμε [942] ὅτι θά μπορούσαν νά γίνουν οἱ ζημιές, πού δέν μόρεσα ἐγώ νά τίς πληρώσω οὔτε νά τίς ἀγοράσω. Κατά τά ἄλλα, αὐτό θά πεῖ ἀπό τό τυχαῖο νά κάνουμε τό ἀναγκαῖο, ἀπ' αὐτό πού δέν ὑπάρχει νά κάνουμε αὐτό πού πρέπει νά εἶναι, ἀπ' αὐτό πού εἶναι ἀβέβαιο νά κάνουμε ἕνα ματαιόδοξα βέβαιο πράγμα. Μιά τέτια τοκογλυφία θά μπορούσε μέσα σέ λίγα χρόνια νά φάει τόν κόσμο...

Εἶναι τυχαῖο ἀτύχημα, πού συμβαίνει ἄθελα στόν δανειστή, ὅτι πρέπει νά συνέρθει. Στό ἐμπόριο ὅμως γίνεται τό ἀντίθετο, και μάλιστα ἀκριβῶς τό ἀντίθετο, σ' αὐτό ἀναζητεῖ κανεῖς νά ἐπινοεῖ ζημιά στόν δυστυχοῦντα πλησίον του, θέλει ἔτσι νά τραφεῖ και νά γίνει πλούσιος, τεμπέλικα και ἀγρόσχολα νά ἀσωτεύει και νά λάμπει με τή δουλιά ἄλλων ἀνθρώπων, με τή φροντίδα, τόν κίνδυνο και τή ζημιά ἄλλων. Ἐτσι ὥστε νά κάθουμαι πίσω ἀπό τή σόμπα και νά ἀφήνω τά ἑκατό φιορίνια μου νά κερδίζουν γιά μένα στή χώρα, και ὡστόσο, ἐπειδή εἶναι δανεισμένο χρήμα, τό κρατῶ σίγουρα στήν τσέπη, χωρίς κανένα κίνδυνο και ἔγνοια, φίλε μου. Ποιός δέν θά τό ἔθελε αὐτό;

* Ὁχι ἀληθινή ζημιά, ἀλλά φανταστική ζημιά.

Καί ὅ,τι λέγεται γιά τό δανεισμένο χρήμα, τό ἴδιο πρέπει νά εἰπωθεῖ καί γιά τό δανεισμένο σιτάρι, κρασί καί γιά τά ἄλλα δανεισμένα ἐμπορεύματα, ὅτι μπορεῖ νά ἐπισυμβοῦν δύο τέτιες ζημιές. "Ὅτι ὅμως οἱ τέτιες ζημιές δέν ἀποτελοῦν φυσική ιδιότητα τῶν ἐμπορευμάτων, ἀλλά ὅτι μπορεῖ νά εἶναι τυχαῖες, γι' αὐτό δέν μπορεῖ νά ὑπολογίζονται γιά ζημιές, ἐκτός ἂν ἔχουν γίνει καί ἀποδειχτεῖ κλπ...

Τοκογλυφία πρέπει νά ὑπάρχει, ἀλίμονο ὅμως στούς τοκογλύφους...

Ἐπίσης ὅλοι οἱ σοφοί καί λογικοί εἰδωλολάτρεις ἔχουν στιγματίσει πάρα πολύ ἔντονα τήν τοκογλυφία. Στά "Πολιτικά" του ὁ Ἀριστοτέλης λέει ὅτι ἡ τοκογλυφία εἶναι ἀντίθετη πρός τή φύση, ἐπειδή: παίρνει πάντα περισσότερα ἀπ' ὅ,τι δίνει. "Ἐτσι αἶρεται τό μέσο καί τό μέτρο κάθε ἀρετῆς, ἀφοῦ λένε ἴσο πρός ἴσο, ἀριθμητική ἰσότητα κλπ...

Αὐτό θά πεῖ ὅμως νά τρέφεσαι μέ ἐπινειδιστον τρόπο, αὐτοί πού παίρνουν ἀπό ἄλλους ἀνθρώπους κλέβουν ἢ ληστεύουν καί ὀνομάζονται, μέ τό συμπάθειο, κλέφτες καί ληστές, τούς ὁποίους συνηθίζουν νά τούς ἀπαγχονίζουν, ὡστόσο ἕνας τοκογλύφος εἶναι ἕνας ὠραῖος κλέφτης καί ληστής καί κάθεταί στό κάθισμά του, καί γι' αὐτό τούς λένε καθιστικούς ληστές...

Οἱ εἰδωλολάτρεις μπόρεσαν σκεπτόμενοι λογικά νά ποῦν ὅτι ἕνας τοκογλύφος εἶναι ἕνας πολλαπλός κλέφτης καί φονιάς. Ἐμεῖς οἱ χριστιανοί ὅμως τούς τιμοῦμε τόσο, πού σχεδόν τούς λατρεύουμε γιά τό χρήμα τους... Ἐκεῖνος πού ἀπομυζάει ἀπό ἕναν ἄλλο τήν τροφή του, ἐκεῖνος πού ληστεύει καί λεηλατεῖ, κάνει ἐπίσης μεγάλο φόνο (ἐφόσον ἐξαρτιέται ἀπ' αὐτόν), ὅπως ἐκεῖνος πού ἀφήνει τόν ἄλλο νά πεθάνει ἀπό τήν πείνα καί νά καταστραφεῖ. Κάτι τέτιο ὅμως κάνει ἕνας τοκογλύφος, πού κάθεταί ἀσφαλῆς στό κάθισμά του, ἐνώ τό πῖο σωστό θά ἦταν νά ἀπαγχονιστεῖ καί νά φαγωθεῖ ἀπό τόσα κοράκια ὅσα εἶναι τά φιορίνια πού εἶχε κλέψει, ἂν μόνο σ' αὐτόν ὑπῆρχε τόσο κρέας, ὥστε ὅλα αὐτά τά κοράκια, μοιράζοντάς τον, νά μπορούσαν νά πάρουν τό μερίδιό τους...

Οἱ φορομπῆχτες καί οἱ τοκογλύφοι θά φωνάζουν ὅτι πρέπει νά τηροῦμε τίς ἐπιστολές καί τίς σφραγίδες. Σ' αὐτό οἱ νομικοί ἀπάντησαν ἀμέσως καί μέ τό παραπάνω: Στίς κακές ὑποσχέσεις, ἔτσι λένε οἱ θεολόγοι, οἱ ὁποῖες παραχωροῦν ἐπιστολές καί σφραγίδες στόν διάβολο, δέν ὑπάρχει τίποτα, ἂν ἔχουν σφραγιστεῖ καί γραφτεῖ μέ αἷμα. Γιατί αὐτό πού εἶναι ἐνάντια στόν θεό, τό δίκαιο καί τή φύση, εἶναι ἕνα μηδενικό. Γι' αὐτό ἐπεμβαίνει μόνο ἕνας πρίγκιπας, πού μπορεῖ νά τό κάνει αὐτό, νά σχίζει σφραγίδες καί ἐπιστολές, νά μή συμμορφώνεται μ' αὐτές κλπ...

"Ἐτσι, ὕστερα ἀπό τόν διάβολο δέν ὑπάρχει μεγαλύτερος ἐχθρός τῶν ἀνθρώπων στή γῆ ἀπό τόν τσιγκούνη καί τόν τοκογλύφο, γιατί ἕνας τσιγκούνης καί τοκογλύφος θέλει νά εἶναι θεός ὄλων τῶν ἀνθρώπων. Οἱ Τοῦρκοι, οἱ πολεμιστές, οἱ τύραννοι εἶναι ἐπίσης κακοί ἀνθρώποι, ὅμως εἶναι ὑποχρεωμένοι νά ἀφή-

νουν τούς ανθρώπους νά ζούνε, ἐξάλλου ὁμολογοῦν ὅτι εἶναι κακοί καί ἐχθροί, καί μποροῦν, ὀφείλουν μάλιστα, καμιά φορά νά λυπηθοῦν μερικούς. "Ένας ὁμως τοκογλύφος καί τσιγκούνης θά ἤθελε ὅλος ὁ κόσμος νά χαθεῖ ἀπό τήν πείνα, τή δίψα, τήν ἀθλιότητα καί τή δυστυχία (ἐφόσον ἐξαρτιέται ἀπ' αὐτόν). Γιατί θά ἤθελε νά τά ἔχει ὅλα καί νά τόν ὑποδέχεται ὁ καθένας σάν θεό [943], νά εἶναι αἰώνια δουλοπάροικός του. Τότε γελάει ἡ καρδιά του, αὐτό δροσίζει τό αἷμα του. Ταυτόχρονα ἐμφανίζονται μέ γούνινο ἐπανωφόρι, μέ χρυσές ἀλυσίδες, μέ δακτυλίδια, μέ κοστούμια, σφουγγίζοντας τό στόμα τους, ἐμφανίζονται σάν εὐλαβεῖς ἄνθρωποι καί αὐτοδιαφημίζονται ὅτι εἶναι πολύ πιο εὐσπλαχνοί ἀπό τόν ἴδιο τόν θεό, πιο φιλόφρονες ἀπό τήν Παναγία, ἀπ' ὅ,τι εἶναι ὅλοι οἱ ἅγιοι...

Καί αὐτά πού γράφουν γιά τούς μεγάλους ἄθλους τοῦ Ἡρακλῆ, πῶς κατέβαλε τόσα τέρατα καί ἀντιμετώπισε φρικαλέες καταστάσεις, γιά νά σώσει τή χώρα καί τούς ανθρώπους. Γιατί ἡ τοκογλυφία εἶναι ἓνα μεγάλο, πελώριο τέρας, πού ὅλα τά καταστρέφει, περισσότερο ἀπ' ὅ,τι ὁ Κάκος, ὁ Γερίων ἢ ὁ Ἄνταιος κλπ. Καί στολίζεται καί θέλει νά εἶναι εὐλαβῆς, γιά νά μή μπορεῖ νά δεῖ ὅτι τά βόδια (τά βάζει στή σπηλιά του τραβώντας τα πρὸς τά πίσω)».

{ Ἡ πιο ἀγαπητή εἰκόνα γιά τόν καπιταλιστή γενικά, πού παρουσιάζει τά πράγματα ἔτσι, λές καί ξεκινάει ἀπό τόν ἴδιο τόν καπιταλιστή, αὐτό πού πῆρε ἀπό ἄλλους καί τό ἔβαλε στή σπηλιά του, δημιουργώντας τήν ἐπίφαση ὅτι ἔχει βγεῖ ἀπ' αὐτόν, βάζοντας νά περπατήσει ἀνάποδα πρὸς τά πίσω }

«ὁ Ἡρακλῆς ὁμως λένε ὅτι ἄκουσε τίς φωνές τῶν βοδιῶν καί τῶν αἰχμαλώτων καί ἀναζήτησε τόν Κάκο, ἀκόμα καί σέ χαράδρες καί σέ βράχους, γιά νά ἀπελευθερώσει πάλι τά βόδια ἀπό τόν κακοποιό. Γιατί Κάκος θά πεῖ κακοποιός, πού εἶναι ἓνας εὐλαβῆς τοκογλύφος, λεηλατεῖ, ληστεύει, τά τρώει ὅλα. Καί λέει ὡστόσο ὅτι δέν τό ἔκανε αὐτό καί ὅτι κανένας δέν πρόκειται νά τόν βρεῖ, γιατί τά βόδια τά τράβηξε πισωγυρισμένα στή σπηλιά του, ἡ ἐπίφαση καί οἱ πατημασιές δείχνουν ὅτι ἔχουν βγεῖ ἀπό ἐκεῖ. Δηλαδή ὁ τοκογλύφος θέλει νά κοροιδέψει τόν κόσμο, λές καί τόν ὠφελεῖ καί δίνει στόν κόσμο βόδια, ἐνώ τά τραβάει πρὸς τόν ἑαυτό του καί τά τρώει...

Γι' αὐτό ὁ τοκογλύφος καί ὁ τσιγκούνης δέν εἶναι στήν πραγματικότητα ἓνας δίκαιος ἄνθρωπος, δέν ἀμαρτάνει ἐπίσης μέ ἀνθρώπινο τρόπο, πρέπει νά εἶναι ἓνα τέρας πάνω ἀπό ὅλους τούς τυράννους, τούς φονιάδες καί τούς ληστές, σχεδόν τόσο κακός ὅπως ὁ ἴδιος ὁ διάβολος καί ὄχι σάν ἓνας ἐχθρός, ἀλλά κάθετα σάν φίλος καί ἀστός στίς συνθῆκες κοινῆς προστασίας καί εἰρήνης, καί ὁμως ληστεύει καί σκοτώνει μέ πιο φρικτό τρόπο ἀπό κάθε ἄλλο ἐχθρό ἢ φονιά. Καί ὅπως βασανίζουν καί ἀποκεφαλίζουν τούς ληστές, τούς φονιάδες καί τούς ἐγκληματίες, πόσο περισσότερο θά ἔπρεπε νά βασανίζουν καί νά τροχίζουν ὅλους τούς τοκογλύφους καί νά διώκουν, νά ἀναθεματίζουν καί νά ἀποκεφαλίζουν ὅλους τούς τσιγκούνηδες...»

“Ὅλα αὐτά εἶναι ἐξαιρετικά γραφικά, ἐνῶ ταυτόχρονα συνοψίζουν ἐδῶ εὐστοχα, ἀπό τή μιά μεριά, τόν χαρακτήρα τῆς τοκογλυφίας παλιάς μόδας, καί, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, τοῦ κεφαλαίου γενικά, μέ τήν «φανταστική ζημιά», μέ τή «φυσική ἀποζημίωση», μέ τό χρήμα καί τό ἐμπόρευμα, μέ τή γενική φράση τῆς ὠφελιμότητας, μέ τήν «εὐλαβή» ὄψη τοῦ τοκογλύφου, πού δέν εἶναι «ὅπως οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι», γιά νά δημιουργηθεῖ ἡ ἐπίφαση ὅτι δίνει τάχα, ἐνῶ παίρνει κλπ.!

«Τό μεγάλο πλεονέκτημα πού συνδέεται μέ τήν κατοχή χρυσοῦ καί ἀργύρου εἶναι ὅτι μιά καί δίνει τή δυνατότητα νά διαλέγεις τίς εὐνοϊκές στιγμές τῆς ἀγοράς, δημιούργησε σιγά-σιγά τήν ἐπιχείρηση τοῦ τραπεζίτη... Ὁ τραπεζίτης διαφέρει ἀπό τόν παλιό τοκογλύφο... στό ὅτι δανερίζει τόν πλούσιο καί σπάνια ἢ ποτέ τόν πτωχό. Γι' αὐτό δανερίζει μέ λιγότερο κίνδυνο καί μπορεῖ νά τό κάνει αὐτό μέ φτηνότερους ὄρους καί γιά τούς δύο αὐτούς λόγους ἀποφεύγει τό διαδεδομένο στό λαό μίσος, πού στρεφόταν κατά τοῦ τοκογλύφου.» (F W Newman, «Lectures on Political Economy», London, 1851, σελ. 44).

Ἡ ἀναγκαστική ἀλλοτρίωση τῆς φεουδαρχικῆς γαιοκτησίας ἀναπτύσσεται μέ τήν τοκογλυφία καί μέ τό χρήμα.

«Ἡ χρησιμοποίηση τοῦ χρήματος, πού ἀγοράζει ὅλα τά πράγματα καί ἐπομένως τό ἀντικείμενο τῆς εὐνοϊας τοῦ πιστωτῆ, ὁ ὁποῖος δανείζει χρήμα στόν ἰδιοκτήτη τῆς γῆς, δημιουργεῖ τήν ἀνάγκη νομοθετικῆς ρύθμισης τῆς ἐκποίησης γιά τήν προκαταβολή.» (John Dalrymple, «An essay toward a general history of Fendol Property in Great Britain», 4th edition, London, 1759, σελ. 124).

[944] «Σύμφωνα μέ τόν Thomas Cu!reper (1641), τόν Josias Child (1670), τόν Paterston (1694), ὁ πλούτος ἐξαρτιέται ἀπό τήν ἀναγκαστική μείωση τοῦ ἐπιτοκίου τοῦ χρυσοῦ ἢ τοῦ ἀργύρου. Αὐτό ἐφαρμόστηκε στήν Ἀγγλία ἐπί δύο σχεδόν αἰῶνες». (Ganilh [«Des systèmes d' économie politique », seconde éd , tome premier, Paris, 1821, p 58,59])

“Ὅταν ὁ Χιούμ, ἀντίθετα ἀπό τόν Λόκ, ἐξήγησε τόν καθορισμό τοῦ ἐπιτοκίου ἀπό τό ποσοστό τοῦ κέρδους, εἶχε ἤδη ὑπόψη του μιά πολύ πιά ὑψηλή ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ, καί ἀκόμα περισσότερο ὁ Μπένθαμ, ὅταν στά τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα ἔγραψε τή δική του ἀπολογία τῆς τοκογλυφίας^[128].

Ἀπό τόν Ἑρρίκο τόν VIII ὡς τήν Ἄννα γίνεται νομοθετική μείωση τοῦ ἐπιτοκίου.

Στό μεσαίωνα σέ καμιά χώρα δέν ὑπάρχει ἕνα γενικό ἐπιτόκιο. Πρῶτα ὑπῆρχε ἡ αὐστηρότητα τῶν παπάδων. Ὑπῆρχε ἡ ἀβεβαιότητα τῶν νόμιμων διατάξεων πού ἐγγυῶνται τό δάνειο. Σέ μεμονωμένες περιπτώσεις τό ἐπιτόκιο ἦταν ἀκόμα πιά ὑψηλό. Ἡ μικρή χρηματική κυκλοφορία, ἡ ἀνάγκη νά γίνονται οἱ

περισσότερες χρηματικές πληρωμές σέ μετρητά, επίσης ή έπιχείρηση τής άλλαγής τών χρημάτων δέν είχε ακόμα διαμορφωθεί. Γι' αυτό υπάρχει μεγάλη διαφορά στό ζήτημα του τόκου και τής έννοιας τής τοκογλυφίας. Στην εποχή του Καρλομάγνου θεωρούνταν τοκογλυφία, άν παίρνονταν τόκος 100%. Στο Λίνταου τής Μπόντενζεε τό 1344 ντόπιοι πολίτες έπαιρναν 216³/₄%. Στη Ζυρίχη τό Συμβούλιο τής πόλης καθόρισε σαν νόμιμο τόκο 43¹/₃%. Στην Ίταλία υποχρεώνονταν καμιά φορά νά πληρώνουν 40%, παρ' όλον ότι από τόν 12ο ως τόν 14ο αιώνα τό συνηθισμένο έπιτόκιο δέν ξεπερνούσε τό 20%. Στη Βερόνα καθόρισαν 12¹/₂% τό νόμιμο έπιτόκιο, ο Φρειδερίκος ο ΙΙ καθόρισε μέ διάταγμα 10%, αυτό όμως μόνο για τούς Έβραίους. Για τούς χριστιανούς δέν μιλούσε. Στη γερμανική Ρηνανία τό 10% ήταν συνηθισμένο ήδη τόν 13ο αιώνα. (Hüllmann, II. Teil, Geschichte des Städtewesens κλπ. σελ. 55-57).

Οί τεράστιοι τόκοι στόν μεσαίωνα (έφόσον δέν εισπράττονταν από τή φεουδαρχική άριστοκρατία κλπ.) βασίζονταν στις πόλεις κατά τό μεγαλύτερό τους μέρος στά τεράστια κέρδη από έκποίηση (profits upon alienation) πού πραγματοποιούσαν οί έμποροι και οί έπαγγελματίες τών πόλεων από τήν ύπαιθρο, πού τήν έγδυναν.

Στή Ρώμη, όπως σ' όλο τόν αρχαίο κόσμο, εκτός από τις ειδικά βιομηχανικά και έμπορικά ανεπτυγμένες έμπορικές πόλεις, όπως ή Ίθήνα κλπ., ήταν ένα μέσο για τούς μεγάλους γαιοκτήμονες, για νά απαλλοτριώσουν όχι μόνο τούς μικρούς, τούς πληθείους, αλλά για νά ιδιοποιηθούν ακόμα και τά πρόσωπά τους.

Στήν αρχή ή τοκογλυφία ήταν έλεύθερη στή Ρώμη. 'Ο νόμος τών Δωδεκαδέλτων (303 a.U.C *) «καθόρισε τόν χρηματικό τόκο 1% τό χρόνο». ('Ο Νίμπουρ μιλά για 10%). «'Ο νόμος παραβιάστηκε άμέσως. 'Ο Ντουήλιος (398 a.U.C.) κατέβασε ξανά σέ 1% τόν χρηματικό τόκο, unciario foenore**. Τό 408 περιορίστηκε σέ 1/2%. Τό 413 απαγορεύτηκαν έντελώς τά δάνεια μέ τόκο ύστερα από ένα δημοψήφισμα, πού τό προκάλεσε ο λαϊκός ήγέτης Γκενούτσιος. Δέν υπάρχει τίποτα τό παράξενο, ότι σέ μιá δημοκρατία, στήν όποία απαγορευόταν ή βιομηχανία, καθώς και τό μεγάλο και μικρό έμπόριο, απαγορεύτηκε και τό χρηματεμπόριο. (Dureau de la Malle [«Economie politique des Romains»], t. II, p. 259-261). Αυτό βάσταξε 300 χρόνια, ως τήν πτώση τής Καρχηδόνας. Τότε ο τόκος έγινε 12%. Τό συνηθισμένο ποσοστό του έτήσιου τόκου ήταν 6%» (στό ίδιο, σελ. 261. «'Ο Ίουστινιανός καθόρισε τόν τόκο 4%. Οί τόκοι ύψους πέντε δωδέκατα (πέντε ούγκιές)***, επί Τραιανού είναι ο νόμιμος τόκος 5%. 'Ο νόμιμος έμπορικός τόκος στήν Αίγυπτο τό 146 π.Χ. ήταν 12%» (σελ. 262, 263). [944]

* a.U.C = anno urbis conditae (τό χρόνο ύστερα από τήν ίδρυση τής πόλης (τής Ρώμης)).

** Αύξηση κατά τό ένα δωδέκατο (μιά ούγκιά).

*** Τόκοι ύψους πέντε δωδέκατα (πέντε ούγκιές).

[950α] Γιά τόν τόκο ὁ Gilbert (J.W.), στήν «The History and Principles of Banking», London, 1834, λέει:

«Τό γεγονός ὅτι ἕνας ἄνθρωπος δανείζεται χρήματα μέ τήν πρόθεση νά βγάλει κέρδος ἀπ' αὐτά, καί ὅτι ἕνα μέρος τοῦ κέρδους ὀφείλει νά τό δώσει στόν δανειστή, εἶναι μιά αὐτονόητη ἀρχή τῆς φυσικῆς δικαιοσύνης. Ἐνας ἄνθρωπος βγάζει κέρδος συνήθως μέ τήν ἐμπορικὴ συναλλαγή. Τόν μεσαίωνα ὅμως ὁ πληθυσμός εἶναι καθαρὰ ἀγροτικός. Καί ἐπειδὴ στό φεουδαρχικό καθεστῶς μπορεῖ νά ὑπάρχουν λίγες συναλλαγές καί ἐπομένως λίγο κέρδος, γι' αὐτό δικαιολογοῦνται οἱ νόμοι γιά τήν τοκογλυφία. Ἐξάλλου, σέ μιά ἀγροτική χώρα σπάνια ἕνας ἄνθρωπος δανείζεται χρήματα, ἐκτός ἂν λόγω ἀτυχημάτων περιέλθει σέ κατάσταση ἀνάγκης» (σελ. 163).

«Ὁ Ἑρρίκος ὁ VIII περιόρισε τόν τόκο σέ 10%, ὁ Ἰάκωβος ὁ I σέ 8%. Ὁ Κάρολος ὁ II σέ 6%, ἡ Ἄννα σέ 5%» (σελ. 164, 165). «Τήν ἐποχὴ ἐκείνη οἱ δανειστὲς, ἂν ὄχι νόμιμα, ἦταν ὡστόσο πραγματικοὶ μονοπωλητὲς καί γι' αὐτό ἦταν ἀπαραίτητο νά τοὺς περιορίζουν, ὅπως καί τοὺς ἄλλους μονοπωλητὲς.» (στό ἴδιο, σελ. 165). «Σήμερα τό ποσοστό τοῦ κέρδους ρυθμίζει τό ποσοστό τοῦ τόκου. Τήν ἐποχὴ ἐκείνη τό ποσοστό τοῦ τόκου ρύθμιζε τό ποσοστό τοῦ κέρδους. Ἄν ὁ δανειστής χρήματος ἐπιβάρυνε τόν ἔμπορο μέ ὑψηλό ποσοστό τοῦ τόκου, ὁ ἔμπορος ἔπρεπε νά προσθέσει ἕνα ὑψηλότερο ποσοστό τοῦ κέρδους στά ἐμπορεύματά του. Γι' αὐτό ἀφαιρεῖται ἕνα μεγάλο χρηματικό ποσό ἀπὸ τίς τσέπες τῶν ἀγοραστῶν, γιά νά τό βάλει ὁ ἔμπορος στήν τσέπη τοῦ δανειστή χρήματος. Αὐτὴ ἡ πρόσθετη τιμὴ στά ἐμπορεύματα ἔκανε τό κοινὸ λιγότερο ἱκανὸ καί διατεθειμένο νά τὰ ἀγοράζει» (σελ. 165).

Ὁ Josias Child... τόν 17ο αἰῶνα στήν «Traité sur le commerce et sur les avantages qui resultent de la réduction de l'intérêt de l'argent» (γράφηκε τό 1669 καί μεταφράστηκε ἀπὸ τὰ ἀγγλικά), Ἀμστερνταμ καί Βερολίνο, 1754, καθὼς καί στήν «Traité contre l'usure» τοῦ Thomas Culpeper, 1621^[132], καταπολεμᾷ τόν Thomas Manley (καί τήν πραγματεία του: «Interest of Money mistaken»^[133]) καί τόν ὀνομάζει «πρωταγωνιστὴ τῶν τοκογλύφων». Ἡ ἀφετηρία φυσικά εἶναι, ὅπως ὅλα τὰ ἐπιχειρήματα τῶν ἀγγλων οἰκονομολόγων τοῦ 17ου αἰῶνα, ὁ πλοῦτος τῆς Ὀλλανδίας μέ τό χαμηλὸ ποσοστό τοῦ τόκου. Ὁ Child θεωρεῖ αὐτό τό χαμηλὸ ποσοστό τοῦ τόκου αἰτία τοῦ πλούτου, ὁ Manley λέει ὅτι εἶναι μόνο ἡ συνέπειά του.

«Γιά νά μάθει κανεὶς, ἂν μιά χώρα εἶναι φτωχὴ ἢ πλούσια, φτάνει νά ρωτήσῃ: ποιὸ εἶναι τό ἐπιτόκιο τοῦ χρήματος;» (στό ἴδιο, σελ. 74)

«Σάν πρωταγωνιστὴς τῆς ὑπουλῆς καί δειλῆς συμμορίας τῶν τοκογλύφων, στήνει τήν κύρια πυροβολαρχία του στό σημεῖο πού ἔχω δηλώσει ὅτι εἶναι τό πιὸ ἀδύνατο... ἀρνεῖται ἀκριβῶς ὅτι ἡ χαμηλὸς τόκος εἶναι ἡ αἰτία τοῦ πλούτου καί βεβαιώνει ὅτι εἶναι μόνο τό ἀποτέλεσμά του» (σελ. 120).

«Ὅταν μειώνουν τόν τόκο, αὐτοὶ πού ἀπαιτοῦν τήν ἐπιστροφή τοῦ χρήμα-

τός τους, είναι αναγκασμένοι νά αγοράζουν γαίες» (ή τιμή τῶν ὁποίων ἀνεβαίνει λόγω τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν ἀγοραστῶν) «ἢ νά τό τοποθετοῦν στό ἐμπόριο» (σελ. 133).

«Ὅσο ὁ τόκος εἶναι 6%, κανένας δέν θά ἐκτεθεῖ, δέν θά διακινδυνεύσει νά δανείσει στό θαλάσσιο ἐμπόριο, γιά νά κερδίσει μόνο 8-9%, ἕνα κέρδος, μέ τό ὁποῖο εἶναι πολύ εὐχαριστημένοι οἱ Ὀλλανδοί, πού κρατοῦν τό χρήμα πρὸς 4 καί 3%» (σελ. 134).

Ὁ χαμηλός τόκος καί ἡ ὑψηλή τιμή τῆς γῆς ἀναγκάζουν τόν ἔμπορο νά παραμείνει διαρκῶς στό ἐμπόριο» (σελ. 140). «Ἡ μείωση τοῦ τόκου ὁδηγεῖ ἕνα ἔθνος στό νά κάνει οἰκονομία» (σελ. 144).

Ἄν εἶναι τό ἐμπόριο ἐκεῖνο, πού πλουτίζει μιά χώρα, καί ἂν ἡ μείωση τοῦ τόκου αὐξάνει τό ἐμπόριο, τότε μιά μείωση τοῦ τόκου ἢ ἕνας περιορισμός τῆς τοκογλυφίας εἶναι χωρίς ἀμφιβολία μιά ἀρχική καί κύρια αἰτία τοῦ πλούτου ἑνός ἔθνους. Δέν εἶναι καθόλου παράλογο, ἂν πεῖ κανεὶς ὅτι τό ἴδιο πράγμα στό ἴδιο χρονικό διάστημα [950] μπορεῖ νά εἶναι αἰτία κάτω ἀπό ὀρισμένες συνθήκες καί ἀποτέλεσμα κάτω ἀπό ἄλλες» (σελ. 155).

Τό αὐγὸ εἶναι ἡ αἰτία τῆς κότας καί ἡ κότα εἶναι ἡ αἰτία τοῦ αὐγοῦ. Ἐτσι ἡ μείωση τοῦ τόκου μπορεῖ νά ἐπιφέρει μίαν αὐξηση τοῦ πλούτου καί ἡ αὐξηση τοῦ πλούτου μιά ἀκόμα μεγαλύτερη μείωση τοῦ τόκου. Ἡ πρώτη μείωση μπορεῖ νά γίνεи μέ ἕναν νόμο» (σελ. 156).

Ἐἶμαι ὁ ὑπερασπιστῆς τῆς βιομηχανίας, ὁ δέ ἀντίπαλός μου ὑπερασπίζεται τὴν ὀκνηρία καί τὴν ἀργία» (σελ. 179).

Ἐδῶ ὁ Child παρουσιάζεται σάν πρωταγωνιστῆς τοῦ βιομηχανικοῦ καί τοῦ ἐμπορικοῦ κεφαλαίου [XV-950b].

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Στό κεφάλαιο αυτό ο Μάρξ εξετάζει τις εργασίες που έγραψε ο Μάλθους ύστερα από την έκδοση του κύριου έργου του Δαβίδ Ρικάρντο «On the principles of political economy, and taxation», το 1817. Στην εργασία του ο Ρικάρντο είχε αναπτύξει την εργασιακή θεωρία της αξίας και είχε ταχθεί υπέρ μιας «όσο τό δυνατό ακατάσχετης ανάπτυξης των κοινωνικών παραγωγικών δυνάμεων, χωρίς νά νοιάζεται για τήν τύχη των φορέων τής παραγωγής, αδιάφορο αν πρόκειται για καπιταλιστές ή για εργάτες» (βλ. σελ. 56 τούτου του τόμου). Στή θεωρία του Ρικάρντο ο Μάλθους προσπάθησε νά αντιπαραθέσει μιά θεωρία, πού απόβλεπε στή δικαιολόγηση τής έκμετάλλευσης και γενικά στήν υπεράσπιση των συμφερόντων των αντιδραστικών στρωμάτων των κυρίαρχων τάξεων».

Γιά τόν Μάλθους, σάν συγγραφέα τής «Πληθυσμιακής θεωρίας», θά γίνει στό κεφάλαιο αυτό λόγος μόνο έν παρόδω. Ένα γενικό χαρακτηρισμό του συγγράμματος του Μάλθους «An essay on the principle of population» δίνει ο Μάρξ στό κεφάλαιο μέ τόν τίτλο «Παρατηρήσεις σχετικά μέ τήν ιστορία τής ανακάλυψης του λεγόμενου νόμου του Ρικάρντο». (Βλέπε το 2ο Μέρος των «Θεωριών για τήν υπεραξία», σελ. 131-145) — Σελ. 9

- ² Ο συγγραφέας αυτού του ανώνυμου συγγράμματος ήταν, όπως διαπιστώθηκε αργότερα, ο Τζών Cazenove. — Σελ. 9
- ³ Τήν κριτική τής άποψης του Σμίθ για τήν αξία τής εργασίας σάν μέτρου τής αξίας και τήν απόδειξη για τό ότι ή άποψη αντιφάσκει μέ άλλες βαθύτερες άπόψεις του Σμίθ για τήν αξία, τήν κάνει ο Μάρξ στά προηγούμενα κεφάλαια τής εργασίας του. Βλέπε τό I Μέρος των «Θεωριών για τήν υπεραξία», σελ. 53-54, και τό II Μέρος, σελ. 468-470. — Σελ. 10
- ⁴ Ricardo. «On the principles of political economy, and taxation», London, 1918. — Σελ. 10
- ⁵ Τήν έλλειψη μιās ανάλυσης τής προέλευσης τής υπεραξίας στον Ρικάρντο και τό άλλο το γι' αυτόν πρόβλημα τής ανταλλαγής τής εργασίας μέ κεφάλαιο τό πραγματεύεται ο Μάρξ στό 2ο Μέρος των «Θεωριών για τήν υπεραξία», σελ. 468 και 471-474. — Σελ. 10
- ⁶ Τόν όρο «τιμή κόστους» («Kostenpreis», «costprice») τόν χρησιμοποιεί ο Μάρξ μέ διαφορετική έννοια: 1) Μέ τήν έννοια των έξόδων παραγωγής για τόν καπιταλιστή (σ+μ). 2) Μέ τήν έννοια των «ένυπαρχόντων» στο έμπορεύμα «έξόδων παραγωγής» (σ+μ+υ), πού συμπίπτουν μέ τήν αξία του έμπορεύματος, και 3) Μέ τήν έννοια τής τιμής παραγωγής (σ+μ+ τό μέσο κέρδος). Στήν προκειμένη περίπτωση ο όρος πρέπει

νά παρθεί υπόψη μέ τήν 3η έννοια, δηλαδή μέ τήν έννοια τής τιμής παραγωγής. Στο 2ο Μέρος τών «Θεωριών για τήν Ὑπεραξία» ὁ Μάρξ χρησιμοποιεῖ τόν ὄρο μέ τήν έννοια τής τιμής παραγωγής ἢ τής «μέσης τιμής». Ὁ Μάρξ ταυτίζει ἐκεῖ κυριολεκτικά αὐτούς τούς ὄρους.

Στό 3ο Μέρος τών «Θεωριών για τήν Ὑπεραξία» ὁ Μάρξ χρησιμοποιεῖ τόν ὄρο «τιμή κόστους» καί μέ τήν έννοια τής τιμής παραγωγής καί μέ τήν έννοια τών ἐξόδων παραγωγής για τόν καπιταλιστή (βλέπε λ.χ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 43-46 καί 531).

Αὐτή ἡ διαφορετική χρησιμοποίηση τοῦ ὄρου «τιμή κόστους» ἐξηγεῖται μέ τό ὅτι ἡ λέξη «ἐξόδα» στήν πολιτική οἰκονομία χρησιμοποιήθηκε μέ τρεῖς διαφορετικές έννοιες, ὅπως ὁ Μάρξ τό τονίζει αὐτό ιδιαίτερα σέ τοῦτο τό 3ο Μέρος τών «Θεωριών για τήν Ὑπεραξία» (βλέπε τίς σελ. 88-93 καί 581). 1) Μέ τήν έννοια τής προκαταβολής, πού πληρώνεται ἀπό τόν καπιταλιστή. 2) Μέ τήν έννοια τής τιμής τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου σύν τό μέσο κέρδος, καί 3) μέ τήν έννοια τών πραγματικῶν (ένυπαρχόντων) ἐξόδων παραγωγής για τό ἴδιο τό ἐμπόρευμα.

Ἐκτός ἀπ' αὐτές τίς τρεῖς σημασίες, τίς ὁποῖες βρίσκει κανεῖς στούς ἀστούς κλασικούς τής πολιτικῆς οἰκονομίας, ὑπάρχει ἀκόμα καί μία τέταρτη, μιά ἀγοραία σημασία τοῦ ὄρου «τιμή κόστους». Ἔτσι στό σύγγραμμά του «Traité d'économie politique» ὁ Ζάν-Μπατίστ Σαί (2η ἐκδοση, τομ. III, Παρίσι, 1814, σελ. 453) λέει ὅτι ἡ τιμή κόστους εἶναι αὐτό πού πληρώνεται για τίς παραγωγικές ὑπηρεσίες τής ἐργασίας, τοῦ κεφαλαίου καί τής γῆς. Αὐτή τήν ἀγοραία ἀντίληψη τής «τιμής κόστους» ὁ Μάρξ τήν ἔχει ἀπορρίψει κατηγορηματικά. (Βλέπε τό 2ο Μέρος τών «Θεωριών για τήν Ὑπεραξία», σελ. 170, 171 καί 575-579). — Σελ. 10, 43

⁷ «Profit upon expropriation» ἢ «Profit upon alienation» («κέρδος ἀπό ἀπαλλοτρίωση» ἢ «κέρδος ἀπό ἐκποίηση») εἶναι διατυπώσεις τοῦ Τζαίημς Στούαρτ Μίλλ, τίς ὁποῖες ὁ Μάρξ ἀναφέρει καί ἀναλύει στό 1ο Μέρος τών «Θεωριών για τήν Ὑπεραξία», στίς σελ. 7-12. — Σελ. 13

⁸ Τό σύγγραμμα τοῦ Μάλθους «An essay on the principle of population...» εἶχε ἐκδοθεῖ στήν ἀρχή, τό 1798, στό Λονδίνο ἀνώνυμο. Σ' αὐτό ἰσχυρίζοταν ὅτι ἡ ἀθλιότητα τών ἐργαζόμενων μαζῶν ἔχει τίς αἰτίες τῆς στό γεγονός ὅτι ἡ αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ εἶναι πολύ μεγαλύτερη ἀπό τήν ἰκανότητα τῆς γῆς νά παράγει τά μέσα συντήρησης για τήν ἀνθρωπότητα. Ἄν δέν παρεμποδιζόταν ἡ αὔξηση αὐτή, ὁ πληθυσμός θά αὔξανόταν μέ γεωμετρική πρόοδο, τά μέσα συντήρησης θά αὔξάνονταν μέ ἀριθμητική πρόοδο. — Σελ. 19

⁹ Σχετικά μέ τίς έννοιες «ἀξία τῆς ἐργασίας» καί «ποσότητα ἐργασίας», σύμφωνα μέ τήν ἀντίληψη τοῦ Ρικάρντο, βλέπε τό 2ο Μέρος τών «Θεωριών για τήν Ὑπεραξία», σελ. 460. — Σελ. 23

¹⁰ Ὁ Cazenove διατυπώνει τόν ὄρισμό αὐτό τῆς ἀξίας μέ βάση τίς ἀπόψεις τοῦ Μάλθους καί τοῦ Ἄνταμ Σμίθ. Ἀπό τόν τελευταῖο πῆρε ὁ Μάλθους τόν ὄρισμό τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορεύματος ἀπό τήν ποσότητα ζωντανῆς ἐργασίας πού ἀγοράζεται κατά τήν ἀνταλλαγή για τό ἐμπόρευμα αὐτό. — Σελ. 30

¹¹ Αὐτή ἡ περικοπή τοῦ Μάλθους ἐπαναλαβαίνει σχεδόν ἐπιλέξει τίς ἀπόψεις τοῦ Σμίθ,

- τίς όποιες αναφέρει ό Μάρξ στό 1ο Μέρος τών «Θεωριών για τήν 'Υπεραξία», σελ. 149: «... ή εργασία ενός εργάτη μανουφακτούρας (προσθέτει) κατά κανόνα στήν αξία του ύλικού πού έπεξεργάζεται και τήν αξία τής δικής του συντήρησης και τό κέρδος του άφεντικού του. 'Αντίθετα, ή εργασία ενός ύπηρέτη δέν προσθέτει καμιά αξία... 'Ένας άνθρωπος γίνεται πλούσιος μέ τήν άπασχόληση ενός μεγάλου αριθμού εργατών μανουφακτούρας». 'Ο Μάρξ, πού σ' αυτό τό σημείο έβαλε τόν χαρακτηριστικό για τόν Σμίθ όρο «Θεωρίες για τήν παραγωγική και μή παραγωγική εργασία», υπονοεί ότι ό Μάλθους τήν άποψη αυτή τήν πήρε από τόν Σμίθ. — Σελ. 34
- ¹² Μάρξ: «Zur Kritik der Politischen Oekonomie. Τεύχος πρώτο», σελ. 51/52 του 13ου τόμου τών «'Εργων Μάρξ-Ένγκελς» στή γερμανική γλώσσα. — Σελ. 40
- ¹³ 'Ο συγγραφέας του άνώνυμου συγγράματος «Observations on certain verbal disputes in political economy...» παραθέτει μιά περικοπή από τήν πρώτη έκδοση του βιβλίου του Μάλθους «Principles of political economy...» πού είχε έκδοθει στό Λονδίνο τό 1820. — Σελ. 41
- ¹⁴ Στά ουτοπικά κοινωνικομεταρρυθμιστικά σχέδιά του προσπαθούσε ό "Οουεν νά αποδείξει ότι, από τήν άποψη τής οικονομίας και τής νοικοκυροσύνης, τό πίο σκόπιμο είναι αν ένας συνοικισμός χτιστεί μέ τή μορφή ενός παραλληλογράμμου ή ενός τετραγώνου. — Σελ. 60
- ¹⁵ Τό μέρος μέ τόν τίτλο: «'Η άπολογητική παρουσίαση τής σχέσης κεφαλαίου και μισθωτής εργασίας» έμεινε χωρίς νά τό γράψει ό Μάρξ. — Σελ. 65
- ¹⁶ Μάλθους, «An inquiry into the nature and progress of rent, and the principles by which it regulated», London, 1815. — Σελ. 67
- ¹⁷ Σχέδιο Σπένς ονομάζεται τό σχέδιο του Τόμας Σπένς πού προπαγανδίζεται από τό 1775 για τήν έθνικοποίηση τής γής. 'Η άτομική ιδιοκτησία στή γή θά έπρεπε νά παραμεριστεί και ή γαιοπρόσοδος, ύστερα από τήν άφαίρεση όλων τών φόρων και τών κοινωνικών έξόδων τών κοινοτήτων, νά μοιραστεί εξίσου στους κατοίκους τους. — Σελ. 67
- ¹⁸ Τήν άποψη του Τζαίημς Μίλλ για τήν «ταύτιση τής ζήτησης και τής προσφορας» εξετάζει ό Μάρξ στό 2ο Μέρος τών «Θεωριών για τήν 'Υπεραξία», σελ. 574/575, 587/588 και σέ τούτον τόν τόμο, σελ. 63/64 και 113-118 — Σελ. 71
- ¹⁹ Marx: «Zur Kritik der Politischen Oekonomie. Τεύχος πρώτο» (βλέπε τίς σελ. 44/45 του 13ου τόμου τών «'Εργων Μάρξ-Ένγκελς» τής γερμανικής έκδοσης. — Σελ. 82
- ²⁰ Φαίνεται πώς ό Μάρξ αναφέρεται στον Τζαίημς Μίλλ από τό βιβλίο του Σάμουελ Μπαίηλυ «A critical dissertation on the nature, measures, and causes of value...», London, 1825, σελ. 202. — Σελ. 84
- ²¹ 'Ο Μάρξ αναφέρεται στον Τζαίημς Μίλλ μέ βάση τό βιβλίο του Σάμουελ Μπαίηλυ, σελ. 217. — Σελ. 97

- ²² «Verbal disputes» (λογομαχίες). Πρόκειται για τό σύγγραμμα πολεμικής «Observations on certain verbal disputes in political economy...» London, 1821. Ὁ Μάρξ δίνει μιὰ λεπτομερειακὴ ἐκτίμηση αὐτοῦ τοῦ συγγράμματος στό 3ο Μέρος τούτου τοῦ κεφαλαίου (σελ. 125-134). — Σελ. 99
- ²³ Marx, «Zur Kritik der Politischen Oekonomie, Erstes Heft». (Βλέπε στὸν 13ο τόμο τῶν «Ἔργων Μάρξ-Ἐνγκελς», σελ. 77-79, τῆς γερμανικῆς ἐκδόσεως). Σελ. 99
- ²⁴ Στό ἴδιο, σελ. 153-154. — Σελ. 99
- ²⁵ Τζαίημς Μίλλ, «Eléments d' économie politique. Μεταφρασμένο ἀπὸ τὰ ἀγγλικά ἀπὸ τὸν J.T. Parisot», Παρίσι, 1823, σελ. 7, 13, 85, 237. — Σελ. 99
- ²⁶ Μάλλθους. «The Measure of value stated and illustrated...», London, 1823, σελ. 17/18. — Σελ. 105
- ²⁷ Σύμφωνα μέ τό βιβλίο τοῦ Μάκ Κουλλοχ «Discours sur l' origine, les progrès, les objets particuliers et l' importance de l' économie politique...» (μεταφρασμένο ἀπὸ τὸν G^m Prénost), βάσει τοῦ καταλόγου τῶν διορθώσεων τῶν τυπογραφικῶν λαθῶν, τό σημεῖο αὐτό πρέπει νά λέει τὰ ἑξῆς: «... le fermier de ce dernier acre ne pourrait point éluder son fermage...» (... ὁ ἐνοικιαστὴς αὐτοῦ τοῦ τελευταίου πλῆθρου δέν θά μπορούσε νά ἀποφύγει τὴν πληρωμὴ τῆς προσόδου...). — Σελ. 119
- ²⁸ Μάρξ ἔχει ὑπόψη του τὴν παρατήρηση ἐκείνη τοῦ Σαί στό VII κεφάλαιο («Γιὰ τό ἐξωτερικὸ ἐμπόριο») τοῦ βιβλίου τοῦ Δ. Ρικάρντο, πού μεταφράστηκε στὰ γαλλικά ἀπὸ τὸν F.S. Constancio, «On the principles of political economy, and taxation», στὴν ὁποία ὁ Σαί ἀναφέρει τό παράδειγμα ὅτι ἡ ζάχαρη πού εἰσάγεται στὴ Γαλλία εἶναι πιὸ φτηνὴ ἀπὸ τὴ ζάχαρη πού παράγεται στὴ Γαλλία. — Σελ. 120
- ²⁹ Τζὼν Στούαρτ Μίλλ. «Essays on some unsettled questions of political economy», London, 1844, σελ. 2/3. — Σελ. 120
- ³⁰ Στό ἴδιο μέ τίς σημειώσεις 23 καὶ 24, σελ. 99 — Σελ. 130
- ³¹ Τό 19ο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου τοῦ Ρικάρντο «On the principles of the political economy, and taxation» ἔχει τὸν τίτλο «On sudden changes in the channels of trade», (Σχετικὰ μέ τίς ἀπότομες ἀλλαγές τῶν δρόμων τοῦ ἐμπορίου), ὅποτε ἐδῶ μέ τὴ λέξη ἐμπόριο δέν ἐννοεῖται μονάχα τό ἐμπόριο σάν τέτοιο, ἀλλὰ καί ἡ παραγωγικὴ δραστηριότητα σέ τούτη ἢ σέ κείνη τὴ χώρα. (Παράβαλε τό 2ο Μέρος τῶν «Θεωριῶν γιὰ τὴν Ὑπεραξία, σελ. 578-580 — Σελ. 140
- ³² Ὁ Μάρξ ἐννοεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ Τετράδιά του μέ περικοπές ἀπὸ συγγράμματα τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Οἱ πρῶτες 63 σελίδες τοῦ Τετραδίου περιέχουν τό τέλος τοῦ οἰκονομικοῦ χειρογράφου τοῦ 1857-1858 (βλέπε Karl Marx: «Grundrisse der Kritik der Politischen Oekonomie», Βερολίνο, 1853, σελ. 586-764). Ἀπὸ τὴ σελίδα 63α (στὴν ὁποία ὁ Μάρξ σημειώνει ὅτι: ἄρχισε στίς 28 τοῦ Φλεβάρη 1859) καὶ πέρα περιέχει περικοπές ἀπὸ ἐργασίες τοῦ Λουθήρου, τοῦ Λεγκέ, τοῦ Γκαλιάνι, τοῦ Βέρρι, τοῦ Παολέττι,

- του Μάλθους, του Ρίτσαρντ Τζόνς και άλλων συγγραφέων. Στη σελίδα 134 βρίσκονται μιά σειρά περικοπές από τό σύγγραμμα «An inquiry into those principles...», στις όποιες άσκειται κριτική στον άνώνυμο συγγραφέα και γίνεται γελοιοποίηση του Σαί. — Σελ. 140
- ³³ 'Ο Μάρξ παραπέμπει έδώ στό Τετράδιο XII τών άποδελτιώσεών του, στό έξώφυλλο του όποιου είχε γράψει: «Λονδίνο, 1851, 'Ιούλης». Στή σελ. 13 αυτού του Τετραδίου υπάρχουν περικοπές από τίς σελίδες 97, 99, 103/104, 106/108 και 111 του άνώνυμου συγγράμματος «An inquiry into those principles...» — Σελ. 141
- ³⁴ Στή σελ. 12 του Τετραδίου άποδελτιώσεων XII ό Μάρξ παραθέτει μιά κριτική παρατήρηση του συγγραφέα του άνώνυμου συγγράμματος «An inquiry into those principles...» (σελ. 15) ενάντια στην άποψη του Σαί, σύμφωνα μέ τήν όποία ή ύπερπαραγωγή στην 'Αγγλία έχει την αιτία της στην ύπερπαραγωγή στην 'Ιταλία. (Πάραβαλε τίς σελ. 619-620 του 2ου Μέρους τών «Θεωριών για τήν 'Υπεραξία»). — Σελ. 141
- ³⁵ 'Ο συγγραφέας αναφέρει πρώτα (σελ. 110) από τό βιβλίο του Σαί «Lettres á M. Malthus.. », Paris, 1820, σελ. 46, ότι «... δέν αγοράζουν προϊόντα παρά μόνο μέ προϊόντα» («... qu' on n' achète pas des produits qu' avec des produits»). Σ' ένα άλλο σημείο παραπέμπει σε μιά παρόμοια διατύπωση του Σαί, σελ. 13 «... that production always opens a market for production...» (ότι ή παραγωγή άνοίγει πάντα μιά αγορά για τήν παραγωγή). — Σελ. 142
- ³⁶ Marx, «Zur Kritik der Politischen Oekonomie, Erstes Heft» (βλέπε τίς σελ. 21-22 και 34-35) του 13ου τόμου τών «Έργων Μάρξ-Ένγκελς» τής γερμανικής έκδοσης. — Σελ. 149
- ³⁷ Στο ίδιο, σελ. 50-53. — Σελ. 153
- ³⁸ Bailey «A critical dissertation on the nature, measures, and causes of value», London, 1825, σελ. 71-93. Βλέπε τό 2ο Μέρος τών «Θεωριών για τήν 'Υπεραξία», σελ 576 και σε τούτο τον τόμο, σελ. 177 και 186-188 — Σελ. 174
- ³⁹ 'Αν στή θέση τών αριθμών «50 κουάρτερ ή 60 ή 70 ανά εργάτη, πού πήραμε σαν παράδειγμα, πάρουμε τούς αριθμούς πού αντιστοιχούν στό πάνω παράδειγμα του Μπαίηλυ (σελ. 830 του χειρογράφου, ή τίς σελίδες 175, 176, τούτου του τόμου), τότε θά έχουμε 12½ ή 25 ή 37½ κουάρτερ ανά εργάτη». — Σελ. 180
- ⁴⁰ Ρικάρντο. «On the principles of political economy, and taxation», 3η έκδοση, Λονδίνο, 1821, σελ. 13-15. — Σελ. 190
- ⁴¹ Κατά τήν άρίθμηση τών σελίδων του χειρογράφου ό Μάρξ παράλειψε τον αριθμό της σελ. 838. — Σελ. 192
- ⁴² McCulloch, «The principles of political economy», Edinburgh, 1825, p. 181-182. 'Η περικοπή πού παραθέτει ό Μάρξ είναι μέ βάση τό άνώνυμο σύγγραμμα του Cazenove «Out-

- lines of political economy...», London, 1832, σελ. 119-120. (Παράβαλε επίσης τίς σελ. 74,75 τούτου τού τόμου. — Σελ. 194
- ⁴³ Ricardo, «On the principles of political economy, and taxation», 3η έκδοση, Λονδίνο, 1821, σελ. 1-12. — Σελ. 194
- ⁴⁴ Ὑπονοεῖ τά λόγια ἑνός στρατιώτη ἀπό τό δράμα «Βάλλενσταϊν» τοῦ Σίλλερ. (Μέρος πρῶτο, 6η σκηνή): «Πῶς ξεροβήχει καί πῶς φτύνει/ Αὐτό καταφέρατε νά τό μιμηθεῖτε/ Ὅμως ἡ μεγαλοφυΐα του, ἐννοῶ τό πνεῦμα του/ Δέν ἐκδηλώνεται στίς παρελάσεις. — Σελ. 198
- ⁴⁵ Ἡ περικοπή τοῦ Ρικάρντο εἶναι ἐδῶ παρμένη ἀπό τό βιβλίον τοῦ Σαί, «Traité d' économie politique», 2η ἔκδ., τομ. I, Παρίσι, 1814, σελ. LI-LII. — Σελ. 208
- ⁴⁶ Ρόσσερ, «Οἱ βάσεις τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας», 3η ἔκδ., Στουττγάρδη, Ἄουγκσμπούργκ, 1858, σελ. 82 καί 191. — Σελ. 210
- ⁴⁷ Mordecai Mullion — εἶναι ἓνα ἀπό τά ψευδώνυμα τοῦ ἄγγλου δημοσιολόγου Τζῶν Οὐίλσον. — Σελ. 214
- ⁴⁸ «The Edinburgh Revue, or Critical Journal», εἶναι μιά φιλολογική καί πολιτική ἐφημερίδα, πού ἔβγαине ἀπό τό 1802 ὡς τό 1929. Στίς δεκαετίες '20 καί '30 τοῦ 19ου αἰῶνα ἦταν ὄργανο τῶν Οὐίγων καί ἐκδιδόταν τρεῖς φορές τόν μήνα. Τά περισσότερα ἄρθρα γιά οἰκονομικά προβλήματα, πού δημοσίευσε τήν περίοδο αὐτή, ἦταν γραμμένα ἀπό τόν Μάκ Κούλλοχ. — Σελ. 214
- ⁴⁹ «The Scotsman; or Edinburgh Political and Literary Journal» — εἶναι μιά φιλελεύθερη ἐφημερίδα πού βγαίνει ἀπό τό 1817. Στό πρῶτο μισό τοῦ 19ου αἰῶνα ἦταν ὄργανο τῶν Οὐίγων. Ἀπό τήν ἴδρυση τῆς ἐφημερίδας ὡς τό 1827 δημοσιεύτηκαν σ' αὐτήν ἄρθρα τοῦ Μάκ Κούλλοχ γιά οἰκονομικά προβλήματα. Ἀπό τό 1818 ὡς τό 1820 ὁ Μάκ Κούλλοχ ἦταν συντάκτης αὐτῆς τῆς ἐφημερίδας. — Σελ. 214
- ⁵⁰ Μιά ἐκτεταμένη παρέμβαση γιά τόν Τζῶν Στούαρτ Μίλλ ὑπάρχει στά Τετράδια VII καί VIII (σελ. 319-345). Σύμφωνα μέ τόν Πίνακα περιεχομένων τοῦ Τετραδίου XIV (βλέπε τή σελ. 5 τοῦ 1ου Μέρους τῶν «Θεωριῶν γιά τήν Ὑπεραξία») καί μέ μιά ἀναφορά τοῦ Μάρξ στή σελίδα 319 τοῦ χειρογράφου, τό κομμάτι αὐτό συμπεριλήφθηκε στό 3ο Μέρος τῶν «Θεωριῶν γιά τήν Ὑπεραξία». (Βλέπε σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 219-270). — Σελ. 216
- ⁵¹ Ὁ Μάρξ σκόπευε στήν ἀρχή τίς «Θεωρίες γιά τήν Ὑπεραξία» νά τίς γράψει σάν πέμπτο μέρος τοῦ τμήματος μέ τόν τίτλο «Τό προτσές παραγωγῆς τοῦ κεφαλαίου», πού θά ἀκολουθοῦσε ὕστερα ἀπό τά μέρη «Ἡ ἀπόλυτη ὑπεραξία», «Ἡ σχετική ὑπεραξία» καί «Ἡ συνδυασμός καί τῶν δύο» (βλέπε τό 1ο Μέρος τῶν «Θεωριῶν γιά τήν Ὑπεραξία», σελ. VI). Στήν πορεία τῆς ἐργασίας του, ὅμως θεώρησε ἀπαραίτητο ἀνάμεσα στά μέρη αὐτά καί στίς «Θεωρίες γιά τήν Ὑπεραξία» νά παρεμβάλει τά μέρη γιά τήν «Ἐπαναμετατροπή ὑπεραξίας σέ κεφάλαιο» καί τό «Ἀποτέλεσμα τοῦ προτσές παραγωγῆς» (βλέπε τό 1ο Μέρος τῶν «Θεωριῶν γιά τήν Ὑπεραξία», σελ.

- VIII). Αυτό εξηγεί τήν παραπομπή του Μάρξ στο τμήμα «Μετατροπή της Ὑπεραξίας σε κεφάλαιο», πού δέν εἶχε ἀκόμα γραφεῖ. Στό 22ο κεφάλαιο τοῦ πρώτου τόμου τοῦ «Κεφαλαίου», ἢ «Μετατροπή ὑπεραξίας σε κεφάλαιο» ὁ Μάρξ ἀναφέρεται καί στόν Οὐέικφηντ (βλέπε τόν πρῶτο τόμο τοῦ «Κεφαλαίου» σελ. 603, ὑποσημείωση 22). — Σελ. 216
- ⁵² Μέ τόν ὄρο πρόσθετο προϊόν ὁ Οὐέικφηντ ἐννοεῖ τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ προϊόντος, πού ξεπερνάει αὐτό πού ἀντικατασταίνει τό κεφάλαιο μαζί μέ τό συνηθισμένο κέρδος. (Βλέπε τά σχόλια τοῦ Οὐέικφηντ στόν δεύτερο τόμο τοῦ βιβλίου τοῦ Ἄνταμ Σμίθ «An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations», τόν ὁποῖο ἔχει ἐκδόσει ὁ Οὐέικφηντ τό 1835, σελ. 215 καί 218. — Σελ. 217
- ⁵³ Τό μέρος αὐτό γιά τόν Τζών Στούαρτ Μίλλ συμπεριλήφθηκε, σύμφωνα μέ τόν Πίνακα τῶν περιεχομένων τοῦ Τετραδίου XIV (Βλέπε τό 1ο Μέρος τῶν «Θεωριῶν γιά τήν Ὑπεραξία», σελ. 5) καί μέ μιά παραπομπή τοῦ Μάρξ στή σελ. 319 τοῦ χειρογράφου, στό κεφάλαιο μέ τόν τίτλο «Διάλυση τῆς σχολῆς τοῦ Ρικάρντο». Στή σελ. 319 τοῦ χειρογράφου τοῦ ὁ Μάρξ γράφει: «Προτοῦ περάσουμε στόν Γκαρνιέ, θά ἀναφέρουμε ἐδῶ μερικά πράγματα γιά τόν Μίλλ τόν νεότερο, πού τόν ἀναφέραμε πιο πάνω. Αὐτό πού θά εἰπωθεῖ ἐδῶ ἀνήκει οὐσιαστικά σ' αὐτό πού θά εἰπωθεῖ ἀργότερα στό μέρος αὐτό, ἐκεῖ ὅπου θά γίνει λόγος γιά τή ρικαρντιανή θεωρία τῆς ὑπεραξίας, δηλαδή ὅχι ἐκεῖ ὅπου μιλοῦμε ἀκόμα γιά τόν Α. Σμίθ. — Σελ. 219
- ⁵⁴ John Stuart Mill, «Essays on some unsettled questions of political economy», London, 1844. — Σελ. 219
- ⁵⁵ John Stuart Mill, «Principles of political economy with some of their applications to social philosophy». Σέ δύο τόμους, Λονδίνο, 1848. — Σελ. 219
- ⁵⁶ Αὐτή τή διάκριση τή διατύπωσε ὁ Μάρξ στό χειρόγραφο τοῦ 1861-1863, στό μέρος μέ τόν τίτλο «Μετατροπή χρήματος σε κεφάλαιο» (Τετράδιο II, σελ. 88): «Αὐτό ὀφείλεται στό ὅτι: ἔξοδα παραγωγῆς γιά τόν καπιταλιστή εἶναι μόνο τό σύνολο τῶν ἀξιῶν πού ἔχει προκαταβάλει, δηλαδή τό μέρος τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος, πού εἶναι ἴσο μέ τήν ἀξία τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου. Ἐξάλλου, τά πραγματικά ἔξοδα παραγωγῆς τοῦ προϊόντος εἶναι ἴσα μέ τό σύνολο τοῦ περιεχομένου σ' αὐτό χρόνου ἐργασίας, μεγαλύτερα ὅμως ἀπό τό σύνολο τοῦ χρόνου ἐργασίας, πού ἔχει προκαταβληθεῖ ἢ πληρωθεῖ ἀπό τόν καπιταλιστή, καί αὐτή ἡ παραπανίσια ἀξία τοῦ προϊόντος, πάνω ἀπό τήν ἀξία του, πού πληρώθηκε ἢ προκαταβλήθηκε ἀπό τόν καπιταλιστή, ἀποτελεῖ ἀκριβῶς τήν ὑπεραξία...».
- Στό ζήτημα αὐτό ἐπανερχεται ὁ Μάρξ στό Τετράδιο XIV, στίς σελ. 787-790. (Βλέπε σε τοῦτον τόν τόμο, σελ. 86-94 καί 581, 582). — Σελ. 223
- ⁵⁷ John Stuart Mill, «A system of logic, ratiocinative and inductive, being a connected view of the principles of evidence, and the methods of scientific investigation». Σέ 2 τόμους, Λονδίνο, 1843. — Σελ. 225
- ⁵⁸ Τό ζήτημα τῆς φαινομενικῆς ἀλλαγῆς στό ποσοστό τοῦ κέρδους, ὅταν στά χέρια ἐνός καπιταλιστή συνδέεται ἡ παραγωγή τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου μέ τήν ἐπεξεργασία

- του, τό πραγματεύεται ο Μάρξ στο ίδιο επίσης Τετράδιο VIII, στή σελ. 368 (βλέπε τό 1ο Μέρος τών «Θεωριών για τήν 'Υπεραξία», σελ. 5) καθώς και στο τετράδιο X, στίς σελ. 461-464 (βλέπε τό 2ο Μέρος τών «Θεωριών για τήν 'Υπεραξία», σελ. 52-59». — Σελ. 248
- ⁵⁹ Μέ τό «III κεφάλαιο» ο Μάρξ έννοεί τό τρίτο μέρος τών έρευνών του για «τό κεφάλαιο γενικά», πού άργότερα αποτέλεσε τόν τρίτο τόμο του «Κεφαλαίου». Παράβαλε έδώ και τή 12η Σημείωση του 1ου Μέρους τών «Θεωριών για τήν 'Υπεραξία», σελ. 470 — Σελ. 261
- ⁶⁰ 'Ο Μάρξ διατυπώνει έδώ τίς βασικές σκέψεις τής θεωρίας του για τόν σχηματισμό του γενικού ποσοστού του κέρδους και τής μετατροπής τών άξιών τών έμπορευμάτων σε τιμές παραγωγής. Τόν όρο μέση τιμή μέ τή σημασία τής τιμής παραγωγής τόν χρησιμοποιεί ο Μάρξ για πρώτη φορά στο 1ο Μέρος τών «Θεωριών για τήν 'Υπεραξία», στή σελ. 76 Πιό διεξοδικές διερευνήσεις για τό μέσο κέρδος και για τίς τιμές παραγωγής βρίσκονται στο 8ο και στο 10ο κεφάλαιο (βλέπε τό 2ο Μέρος τών «Θεωριών για τήν 'Υπεραξία», στίς σελ. 20-29, 70-78 και 201-252). — Σελ. 268
- ⁶¹ Πρόκειται για τίς τελευταίες 13 σελίδες του Τετραδίου VII, και για τίς πρώτες 14 σελίδες του Τετραδίου VIII πού ο Μάρξ τίς άρίθμησε σαν σελίδες 319-345 (βλέπε σε τούτον τόν τόμο τίς σελ. 219-270). — Σελ. 270
- ⁶² This incredible cobbler» («αυτός ο άπίστευτος μπαλωματής») — έτσι ονόμασε τόν Μάκ Κούλλοχ ο Τζών Ουίλσον στο σύγγραμά του «Some illustrations of Mr McCulloch's principles of political economy» (Edinburgh, 1826) πού εκδόθηκε μέ τό ψευδώνυμο Mordecai Mullion). Βλέπε επίσης σε τούτον τόν τόμο σελ. 214 — Σελ. 272, 273, 305
- ⁶³ Τό μέρος «Revenue and its source» («Τό εισόδημα και οι πηγές του»), όπως προκύπτει από ένα σχεδιάγραμμα του Γενάρη 1863, τό πρόβλεπε ο Μάρξ για τό τρίτο μέρος του «Κεφαλαίου» (βλέπε τό 1ο Μέρος τών «Θεωριών για τήν 'Υπεραξία», σελ. 450). 'Από τό έξώφυλλο του χειρόγραφου Τετραδίου XIV, πού γράφτηκε τόν 'Οκτώβρη του 1862, τό μέρος αυτό φιγουράρει σαν «'Επεισόδιο», πού ακολουθεί ύστερα από τό τελευταίο κεφάλαιο τών «Θεωριών για τήν 'Υπεραξία» (βλέπε τό 1ο Μέρος τών «Θεωριών για τήν 'Υπεραξία», σελ. 5). Στο Τετράδιο XV, πού γράφτηκε τόν 'Οκτώβρη και τό Νοέμβρη του 1862, περιέχεται ένα μεγάλο κομμάτι για τό πρόβλημα του εισοδήματος και τών πηγών του σε συνάρτηση μέ τήν κριτική τής αγοραίας πολιτικής οίκονομίας, σ' αυτό όμως δέν λέγεται τίποτα για τή «φαντασία του Πράις». Μιά κριτική ανάλυση αυτής τής φαντασίας κάνει ο Μάρξ στο 24ο κεφάλαιο του τρίτου τόμου του «Κεφαλαίου». — Σελ. 275
- ⁶⁴ Cairnes, «The slave power: its character, career, and probable designs: being an attempt to explain the real issues involved in the American contest», London, 1862 — Σελ. 278
- ⁶⁵ 'Ο Μάρξ ύπαινίσεται τίς απόψεις του Σαί στο σύγγραμά του «Lettres à M. Malthus», Paris, 1820, σελ. 15, ότι ή αίτία λ.χ. τής υπερπλήρωσης τής ιταλικής αγοράς μέ άγγλικά έμπορεύματα πρέπει να αναζητηθεί στην άνεπαρκή παραγωγή εκείνων τών ιταλικών έμπορευμάτων, πού θα μπορούσαν ν' ανταλλαχτούν μέ άγγλικά έμπορεύμα-

- τα. Οί απόψεις αυτές αναφέρονται στην ανώνυμη μπροσούρα «An inquiry into those principles...», London, 1821, p. 15 και ο Μάρξ τις καταχώρησε στο Τετράδιο XII των αποδελτιώσεών του (σελ. 12). Παράβαλε τή σελ. 242 του 1ου Μέρους των «Θεωριών για τήν 'Υπεραξία», τίς σελ. 619-620 του 2ου Μέρους και τή σελ. 141, 142 τούτου του τόμου. — Σελ. 289
- ⁶⁶ Μέ τον όρο industry of consumption (βιομηχανία κατανάλωσης) ο Ράβενστον έννοει τήν παραγωγή ειδών πολυτελείας και τήν προσφορά κάθε λογής υπηρεσιών για τούς κατόχους κεφαλαίου ή ιδιοκτησίας. — Σελ. 298
- ⁶⁷ Hopkins, «On rent of land, and its influence on subsistence and population», London, 1828, σελ. 126. — Σελ. 302
- ⁶⁸ 'Από τό σημείο αυτό του χειρογράφου ώς τή σελ. 8706 του χειρογράφου ο Μάρξ σταματάει τή συνέχιση τής αρίθμησης των σελίδων: ύστερα από τή σελ. 864 τό κείμενο περνάει στή σελ. 867, έπειτα ακολουθούν οι σελίδες 868, 869, 870, 870α, παραπέρα οι σελίδες 865 και 866 και τέλος οι σελίδες 8706, 871, 872 κλπ. Τά περάσματα από τή μιά στήν άλλη σελίδα πού ακολουθεί τά υποδείχνει ο ίδιος ο Μάρξ. — Σελ. 304
- ⁶⁹ 'Ο Μάρξ παραπέμπει στό μέρος για τήν πρωταρχική συσσώρευση, πού τότε (τόν 'Οκτώβρη τυ 1862) δέν είχε γραφεί ακόμα και πού σύμφωνα μέ τό σχέδιό του (βλέπε τό 1ο Μέρος των «Θεωριών για τήν 'Υπεραξία», σελ. 463) θά προηγούνταν των «Θεωριών για τήν 'Υπεραξία». Σύγκρινε επίσης τίς σελίδες 363-374 τής εργασίας του Κάρλ Μάρξ «Grundrisse der Kritik der politischen Oekonomie», Berlin, 1953. — Σελ. 311
- ⁷⁰ Corbet, «An inquiry into the causes and modes of the wealth of individuals; or the principles of trade and speculation explained», London, 1841, σελ. 115-117. — Σελ. 327
- ⁷¹ Lalor, «Money and morals: a book for the times», London, 1852, σελ. 43-44. (βλέπε επίσης τόν 2ο τόμο του Κεφαλαίου). — Σελ. 137.
- ⁷² The Economist» — εβδομαδιαίο περιοδικό για ζητήματα τής οικονομίας και τής πολιτικής. Πρόκειται για όργανο τής μεγάλης βιομηχανικής αστικής τάξης, πού εκδίδεται στό Λονδίνο από τό 1843. — Σελ. 329
- ⁷³ Sismondi, «Etudes sur l' économie politique», τόμ. I, Βρυξέλλες, 1837, σελ. 49 κ. έ. — Σελ. 329
- ⁷⁴ Laing, «National distress; its causes and remedies», London, 1844, σελ. 149-154. (βλέπε επίσης τόν πρώτο τόμο του «Κεφαλαίου», σελ. 682, ύποσημείωση 115 τής έλληνικης μετάφρασης, έκδ. τής «Σύγχρονης 'Εποχής»). — Σελ. 335
- ⁷⁵ Marx, «Zur Kritik der Politischen Oekonomie», (βλέπε σελ. 21-24, 34/35 και 130-131

του 13ου τόμου τῆς γερμανικῆς ἐκδόσεως τῶν « Ἔργων Μάρξ-Ἐνγκελς »). — Σελ. 338

⁷⁶ Αὐτή τήν παράθεσιν λέξεων τῶν διαφόρων ἰνδοευρωπαϊκῶν χωρῶν τήν πήρε ὁ Μάρξ « ἀπό ἓνα βέλγο ἐτυμολόγο, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ἐνγκελς στήν ἐπιστολή του τῆς 16 τοῦ Ἰούνη 1864. (Βλέπε τή σελ. 414 τοῦ 30ου τόμου τῆς γερμανικῆς ἐκδόσεως τῶν « Ἔργων Μάρξ-Ἐνγκελς »). Αὐτός ὁ βέλγος ἐτυμολόγος ἦταν ὁ Honoré-Joseph Chavée, ὁ συγγραφέας τοῦ βιβλίου « Essai d' étymologie philosophique... » (Bruxelles, 1844) Ἡ παραπομπή στή γαλλική λέξη « valeur » καί στήν ἀγγλική λέξη « value », πού παρεμβλήθηκε στή δεύτερη περικοπή ἀπό τό βιβλίον τοῦ Chavée, προστέθηκε ἀπό τόν Μάρξ. — Σελ. 340

⁷⁷ Αὐτός εἶναι ὁ τίτλος ἀπό τόν Πίνακα περιεχομένων τοῦ Μάρξ τοῦ χειρογράφου « Θεωρίες γιά τήν Ὑπεραξία ». (Παράβαλε τό 1ο Μέρος τῶν « Θεωριῶν γιά τήν Ὑπεραξία », σελ. 5.)

Στή σελίδα 879 τοῦ χειρογράφου τοῦ 1861-1863 (τετράδιο IV), πρὶν ἀπό τήν περικοπή πού ἀκολουθεῖ, ὁ Μάρξ ἔγραψε: Compound interest (Σύνθετος τόκος). — Σελ. 341

⁷⁸ Ἡ φράση πού ἀκολουθεῖ ἀμέσως ὕστερα ἀπό τό σημεῖο αὐτό στη μπροσούρα τοῦ Χότζκιν ἀποσαφηνίζει τί ἐννοεῖ μέ τό « A sort of balance is struck » (Γίνεται ἓνα εἶδος ἰσολογισμοῦ): Οἱ καπιταλιστές παραχωροῦν στούς ἐργάτες τά ἀναγκαῖα μέσα συντήρησης, ἐπειδή δέν μποροῦν νά τά βγάλουν πέρα χωρίς τήν ἐργασία τους, καί ἀρκοῦνται μέ τόν πῖο γενναιόδωρο τρόπο στό ὅτι ἀρπάζουν καί τό πῖο ἐλάχιστο μόριο τοῦ προϊόντος, πού δέν εἶναι ἀπαραίτητο γιά τό σκοπό αὐτό, δηλαδή γιά τήν ἐξασφάλιση τοῦ φυσικοῦ κατώτατου ὀρίου τοῦ μισθοῦ ἐργασίας. — Σελ. 341

⁷⁹ Chalmers, « On political economy in connexion with the moral state and moral prospects of society », 2η ἐκδόση, Glasgow, 1832, σελ. 88/89. (Βλέπε ἐπίσης τίς σελ. 311-312 τοῦ 3ου τόμου τοῦ « Κεφαλαίου », ἐκδόση « Σύγχρονης Ἐποχῆς », Ἀθήνα, 1979 ». — Σελ. 356

⁸⁰ Στό χειρόγραφο τοῦ Μάρξ ἡ φράση αὐτή ἔχει ὡς ἐξῆς: Ἡ ἀνόδος καί ἡ πτώση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους, ἐφόσον ἐξαρτιέται ἀπό τήν ἀνοδο ἢ τήν πτώση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας, ἐξαιτίας τῆς σχέσης ἀνάμεσα στή ζήτηση καί στήν προσφορά, ἢ ἐξαιτίας τῆς προσωρινῆς, ἐξαιτίας αὐτῆς τῆς ἀλλαγῆς τῆς ζήτησης καί τῆς προσφορᾶς, καί τῆς ἐξαρτημένης ἀπ' αὐτήν ἀνόδου ἢ πτώσης τοῦ μισθοῦ ἐργασίας, τῆς προσωρινῆς ἀνόδου ἢ πτώσης τῆς τιμῆς τῶν ζωτικῆς σημασίας ἀγαθῶν (necessaries), συγκρινόμενης μέ τά ἀγαθά πολυτελείας, ἔχει τόσο λίγη σχέση μέ τόν γενικό νόμο τῆς ἀνόδου καί τῆς πτώσης τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους, ὅση σχέση ἔχει γενικά ἡ ἀνοδος ἢ ἡ πτώση τῶν ἀγοραίων τιμῶν τῶν ἐμπορευμάτων μέ τόν καθορισμό τῆς ἀξίας. — Σελ. 358

⁸¹ Ὁ Μάρξ ἐννοεῖ τό Τετράδιο IX τῶν ἀποδελτιώσεών του, πού γράφτηκε τό 1851. Στή σελ. 47 αὐτοῦ τοῦ Τετραδίου καταχωρήθηκαν περικοπές ἀπό τίς σελ. 252-256 τοῦ βιβλίου τοῦ Χότζκιν « Popular political economy ». — Σελ. 365

⁸² Ὁ τίτλος αὐτός πάρθηκε ἀπό τόν Πίνακα τῶν περιεχομένων τοῦ χειρογράφου 1861-1863, τόν ὁποῖο ἔγραψε ὁ ἴδιος ὁ Μάρξ. (Βλέπε τό 1ο Μέρος τῶν « Θεωριῶν γιά τήν Ὑπεραξία », σελ. 5). Πάνω στή βάση αὐτοῦ τοῦ Πίνακα τῶν περιεχομένων ἔγινε καί ἡ ἐν-

ταξη του μέρους που αφορά τον Μπραί, το οποίο έμεινε ατέλειωτο. 'Ο Μάρξ περιορίστηκε στο να συνοψίσει τις σπουδαιότερες εκφράσεις του Μπραί σαν «άντιθεση προς τους οικονομολόγους». Μιά κριτική ανάλυση της οντοπικής θεωρίας του Μπραί για την «ισότητα στην ανταλλαγή» σαν μέσο για την κατάργηση της κοινωνικής και πολιτικής αδικίας, θύμα της οποίας είναι η εργατική τάξη, έκανε ο Μάρξ ήδη το 1847 στην εργασία του «'Η άθλιότητα της φιλοσοφίας». (Βλέπε τις σελ. 98-105 του 4ου τόμου των «'Εργων Μάρξ-Ένγκελς» στη γερμανική γλώσσα). Σχετικά με τις απόψεις του Μπραί για την ουσία και τον ρόλο του χρήματος βλέπε το χειρόγραφο του Μάρξ, που έχει γραφτεί το 1847 με τον τίτλο «'Ο μισθός εργασίας». (Βλέπε τη σελ. 540 του 6ου τόμου της γερμανικής έκδοσης των «'Εργων Μάρξ-Ένγκελς») και το χειρόγραφο του 1857/1858 (Karl Marx, «Grundrisse der Kritik der politischen Oekonomie», Berlin, 1953, σελ. 55, 690 και 754). — Σελ. 366

⁸¹ 'Ο Μάρξ έννοει τον κατάλογο που δημοσιεύτηκε από έναν από τους πρώτους άγγλους στατιστικολόγους στο βιβλίο του «Natural and political observations and conclusions upon the state and the condition of England», που εκδόθηκε το 1696. 'Ο τίτλος του καταλόγου είναι «Schema of the income and expense of the several families of England, calculated for the year 1688». Τον κατάλογο αυτό τον επισύναψε ο Σάρλ ντ' Αβενάν στο βιβλίο του «An essay upon the probable methods of making a people gainers in the balance of trade» (London, 1699). (Βλέπε τό 1ο Μέρος των «Θεωριών για την 'Υπεραξία», σελ. 175/176). — Σελ. 372

⁸² Μέ τον όρο «Average price» («Μέση τιμή») ο Μάρξ έννοει εδώ τό ίδιο που έννοει μέ τον όρο «τιμή παραγωγής», δηλαδή τά έξοδα παραγωγής (σ+μ) σύν τό μέσο κέρδος. Τη σχέση ανάμεσα στην τιμή των εμπορευμάτων και στη «μέση τιμή» τους την εξετάζει ο Μάρξ στό 2ο Μέρος των «Θεωριών για την 'Υπεραξία», στό 8ο και στό δέκατο κεφάλαιο. 'Ο ίδιος ο όρος «μέση τιμή» δείχνει ότι εδώ έννοείται «ή μέση αγοραία τιμή κατά τή διάρκεια μιās μεγαλύτερης περιόδου ή... τό κέντρο γύρω από τό οποίο περιστρέφεται ή αγοραία τιμή» (βλέπε τό 2ο Μέρος των «Θεωριών για την 'Υπεραξία», σελ. 368-369). — Σελ. 378

⁸³ Οί αλλαγές που ακολουθούν έγιναν σύμφωνα μέ τις ρητές υποδείξεις του Μάρξ στό χειρόγραφο του (σελ. 1089 του χειρογράφου: «Βλέπε τις σελίδες που ακολουθούν παρακάτω». Σελίδα 1090 του χειρογράφου: «Στή σελίδα 1089»), στά πλαίσια των σελίδων του χειρογράφου 1089, 1090 και 1091. — Σελ. 379

⁸⁴ 'Ο Μάρξ έννοει τό μέρος μέ τον τίτλο «Κεφάλαιο και κέρδος», που είχε αρχίσει νά τό γράφει στό Τετράδιο XVI του χειρογράφου του 1861-1863. Τη «μετατροπή των αξιών σε τιμές παραγωγής» ήθελε ο Μάρξ νά την πραγματευτεί στό δεύτερο κεφάλαιο του μέρους «Κεφάλαιο και κέρδος», όπως δείχνει ένα σχεδιάγραμμά του (βλέπε τις σελ. 464, 465 του 1ου Μέρους των «Θεωριών για την 'Υπεραξία»). Τό μέρος «Κεφάλαιο και κέρδος» αναπτύχθηκε αργότερα στό χειρόγραφο του τρίτου τόμου του «Κεφαλαίου». Σχετικά μέ τις «έξαιρέσεις», που διατυπώθηκαν από τον Ρικάρντο για τον καθορισμό της αξίας από τον χρόνο εργασίας βλέπε τό 2ο Μέρος των «Θεωριών για την 'Υπεραξία», στις σελίδες 201-237. — Σελ. 380

⁸⁷ 'Αν στον αρχικό υπολογισμό υποτέθηκε ότι στη δεύτερη περίπτωση υπολογίζονται

τά έξοδα παραγωγής για τά εργαλεία δουλιᾶς καί για τήν ἐργατική δύναμη ὅτι εἶχαν διαμορφωθεῖ ἤδη σύμφωνα μέ τήν δύο φορές μικρότερη ἀξία τοῦ ἑνός κουάρτερ σιταριοῦ συμβαίνει μόνο τό φθινόπωρο τοῦ δεύτερου ἔτους, ἡ δέ τιμή τοῦ ἑνός κουάρτερ σιταριοῦ πού προέκυψε ἀπό τόν διπλασιασμό τῆς σοδιάς, ὁ Μάρξ στρέφει τώρα τήν προσοχή του στό ὅτι αὐτή ἡ πτώση τῆς ἀξίας τοῦ ἑνός κουάρτερ σιταριοῦ συμβαίνει μόνο τό φθινόπωρο τοῦ δεύτερου ἔτους, ἡ δέ τιμή τοῦ ἑνός κουάρτερ ἦταν ὡς τό φθινόπωρο δύο φορές ὑψηλότερη. Ἄν λοιπόν στόν ἀρχικό ὑπολογισμό τά έξοδα παραγωγῆς ἐκφράστηκαν στή δεύτερη περίπτωση μέ τό σύνολο $20\sigma + 20\sigma + 20\mu = 60$ κουάρτερ. Καί ἐπειδή στή δεύτερη περίπτωση ἡ σοδιά ἦταν 200 κρτ., μένουν για τό κέρδος 140 κουάρτερ. — Σελ. 389

- ⁸⁸ Ἡ ἀλλαγὴ τοῦ κειμένου γίνεται για λόγους τῆς ἐσωτερικῆς συνάρτησης. — Ὁ Μάρξ παραπέμπει ἐδῶ στήν ἀποψη τοῦ Ρόσσερ, πού διατυπώνεται στό βιβλίο του «Οἱ βάσεις τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας...», τό ὁποῖο ἐκδόθηκε τό 1858 στή Στουτγάρδη καί στό Ἄουγκσμπουργκ, στή σελ. 385 για τό χωρισμό τοῦ κέρδους σέ ἐπιχειρηματικό κέρδος καί σέ τόκο. Ὁ Ρόσσερ ἀναφέρεται ἐδῶ στό σύγγραμμα τοῦ Νασσάου Οὐίλλιαμ Σένιορ «An outline of the science of political economy», London, 1836. Μὲ τήν παραπομπή του ὁ Μάρξ λέει ὅτι ἡ διάσπαση τοῦ κέρδους σέ «ἐπιχειρηματικό κέρδος» καί σέ «καθαρό κέρδος τοῦ κεφαλαίου» ἦταν γνωστή ἤδη ἀπό τό 1821 καί 1822. Φαίνεται πῶς εἶχε ὑπόψη του δύο συγγράμματα ἀπό τά χρόνια ἐκεῖνα, δηλαδή τήν ἀνώνυμη μπροσούρα «An inquiry into those principles...», London, 1821, σελ. 52/53 καί τό βιβλίο τοῦ Χόπκινς «Economical enquiries relative to the laws wick regulate rent, profit, wages, and the value of money», London, 1822, σελ. 43/44. — Σελ. 402
- ⁸⁹ Storch, «Cours d' économie politique, ou exposition des principes qui déterminent la prospérité des nations». Τόμος I, βιβλ. III, κεφλ. XII, Paris, 1823. — Σελ. 405
- ⁹⁰ Για τά συνεργατικά ἐργοστάσια στήν Ἀγγλία βλέπε στόν τρίτο τόμο τοῦ «Κεφαλαίου», σελ. 114-115, 488 κ.έ. καί 553-554, καθώς καί σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 565, 566 — Σελ. 405
- ⁹¹ Corbet, «An inquiry into the causes and modes of the wealth of individuals», London, 1841, σελ. 100-102 — Σελ. 407
- ⁹² «The Morning Star»-ἀγγλική ἐφημερίδα, πού ἔβγαине στό Λονδίνο ἀπό τό 1856 ὡς τό 1869 σάν ὄργανο τῆς κίνησης για τό ἐλεύθερο ἐμπόριο. — Σελ. 411
- ⁹³ Ὁ Μάρξ ἔχει ὑπόψη του ἐδῶ τό σχεδιάγραμμα για τίς «Θεωρίες για τήν Ὑπεραξία». Τό σχέδιο για τά τελευταῖα κεφάλαια τῶν «Θεωριῶν», πού τό ἔχει γράψει ὁ Μάρξ στό ἐξώφυλλο τοῦ χειρογράφου τετραδίου XIV περιέχει τό σημεῖο «η) Σερμπυλιέ» (βλέπε τή σελ. 5 τοῦ 1ου μέρους τῶν «Θεωριῶν για τήν Ὑπεραξία»), σύμφωνα μέ τό ὁποῖο ἔχει γραφτεῖ τοῦτο τό κεφάλαιο. Ὅσον ἀφορᾶ τόν Σισμοντί, ὁ Μάρξ δέν σκοπεύει νά ἐξετάσει τίς ἀπόψεις του στίς «Θεωρίες για τήν Ὑπεραξία», θά τίς ἐξετάζε ὅμως σέ ἕνα ἄλλο μέρος τῶν ἐρευνῶν του, ὅπου ἐπρόκειτο νά πραγματευτεῖ «τήν πραγματική κίνηση τοῦ κεφαλαίου (συναγωνισμός καί Πίστη)» (βλέπε τή σελ. 774 τοῦ χειρογράφου στή σελ. 57, 58 τούτου τοῦ τόμου). — Σελ. 412
- ⁹⁴ Αὐτή ἡ φράση, πού δέν συνδέεται καθόλου μέ τά σημεῖα πού προηγούνται καί ἀκολου-

- θούν στη σελίδα 1105 του χειρογράφου, προστέθηκε σάν ύποσημείωση στό σημείο του κειμένου, στό όποιο ανήκει ως πρός τό περιεχόμενό του. — Σελ. 419
- ¹⁵ Τό *profit mercantile* (έμπορικό κέρδος) είναι, σύμφωνα μέ τόν Σερμπυλιέ, τό κέρδος του ξεχωριστού καπιταλιστή, σέ διάκριση από τό κέρδος όλης τής κοινωνίας. — Σελ. 420
- ¹⁶ Μέ τόν όρο *έξορυκτική βιομηχανία* ό Σερμπυλιέ έννοει όχι μόνο τήν έξόρυξη τών θησαυρών του ύπεδάφους, τήν ύλοτομία, τήν άλιεία, τό κυνήγι, αλλά και όλα τά είδη τής άγροτικής οίκονομίας, πού άποτελοϋν άγροτικές πρώτες ύλες. — Σελ. 421
- ¹⁷ Έξ αίτίας τής έσωτερικής συνάρτησης, άφαιρέθηκε ή φράση πού προηγείται στη σελίδα 1110 του χειρογράφου (βλ. τή σελ. 432 τούτου του τόμου), όπου είναι ζήτημα αν αυτή συνδέεται μέ τά συμφραζόμενα και ή όποία έδώ έχει ένταχθει σάν ύποσημείωση σ' ένα πιο άρμόζον σημείο. — Σελ. 422
- ¹⁸ Έδώ ακολουθεί παραπέρα στό χειρόγραφο, χωρισμένο από τό κείμενο μέ χονδρές άγκύλες, τό σχέδιο για τό δεύτερο κεφάλαιο του III μέρους του «Κεφαλαίου», ύστερα από τό όποιο ό Μάρξ σκόπευε νά έξετάσει τόν σχηματισμό του γενικού ποσοστού του κέρδους. (Βλέπε τό 1ο Μέρος τών «Θεωριών για τήν Έπεραξία» σελ. 464/465). — Σελ. 429
- ¹⁹ Η άναδιάταξη του κειμένου στα πλαίσια τών σελίδων του χειρογράφου 1110, 1111 και 1112, πού άρχίζει έδώ, έγινε για λόγους έσωτερικής συνάρτησης. — Σελ. 431
- ^{19a} Τήν παράγραφο: «[1118] Άς ύποθέσουμε κλπ.» πού ύπάρχει στη σελ. 384 τής γερμανικής έκδοσης του 3ου Μέρους τών «Θεωριών για τήν Έπεραξία» και στη σελ. 447 τούτου του τόμου ή ρωσική έκδοση τή διατυπώνει ως εξής:
- «[1118] Άς ύποθέσουμε ότι σέ κάποιον κλάδο τής βιομηχανίας μεταφορών τό προκαταβλημένο κεφάλαιο = 1000, τό πάγιο κεφάλαιο = 500, τό όποιο φθείρεται σέ 5 χρόνια, τό μεταβλητό κεφάλαιο = 500, τό όποιο περιστρέφεται 4 φορές τό χρόνο. Στην περίπτωση αυτή ή αξία του έτήσιου προϊόντος άποτελείται από 100+2000+100 (αν τό έτήσιο ποσοστό τής ύπεραξίας = 20%), συνολικά 2200. Άπό τήν άλλη μεριά, άς ύποθέσουμε ότι σέ κάποιον κλάδο τής βιομηχανίας στον τομέα τής ραπτικής τό σταθερό κυκλοφορουν κεφάλαιο = 500, ή ύπεραξία = 100. Άς ύποθέσουμε ότι περιστρέφεται 4 φορές τό χρόνο. Στην περίπτωση αυτή ή αξία του έτήσιου προϊόντος = 4(500+500)+100 = 4100. Και στις δυό περιπτώσεις ή ύπεραξία είναι ίδια. Τό τελευταίο κεφάλαιο περιστρέφεται όλόκληρο 4 φορές τό χρόνο ή μία φορά στό τρίμηνο. Άπό τό πρώτο κεφάλαιο στη διάρκεια του έτους περιστρέφονται 600 [άπό τά 500 περίπου 4 φορές τό χρόνο]. Έπομένως στό τρίμηνο περιστρέφονται $500 + \frac{100}{4}$, δηλαδή 525. Έπομένως 175 τό μήνα, 350 σέ 2 μήνες και 1400 σέ 8 μήνες. Για όλο τό κεφάλαιο (1000), για μία πλήρη περιστροφή απαιτούνται $5\frac{6}{10}$ μήνες. Μέσα σ' ένα χρόνο περιστρέφονται μόνο τά $2\frac{1}{10}$ αυτού του κεφαλαίου.» — Σελ. 447
- ¹⁰⁰ Ο Μάρξ έχει ύπόψη του τή διερεύνησή του για τό έμπορικό κεφάλαιο, πού περιέχε-

ται στά Τετράδια XV και XVII του χειρογράφου του 1861-1863, ιδίως στις σελίδες 964 (του Τετραδίου XV) και 1030 (του Τετραδίου XVII). — Σελ. 450

- ¹⁰¹ Στο βιβλίο του «Στοιχεία τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας» (ἔκδοση πρώτη, Λονδίνο, 1821, 4ο κεφάλαιο, μέρος 5ο, «Φόροι στή γαιοπρόσοδο») ὁ Τζαίημς Μίλλ ἀπόδειξε ὅτι εἶναι σκόπιμο ὅλα τὰ κρατικά ἐξοδα νά πληρώνονται ἀπό τή συνολική γαιοπρόσοδο, στίς περιπτώσεις, στίς ὁποῖες δέν ὑπάρχει ἀκόμα ἀτομική ἰδιοκτησία στή γῆ, καί σέ βάρος τῆς αὐξήσης τῆς γαιοπροσόδου στήν περίπτωση ὅπου ἡ γῆ ἔγινε ἀτομική ἰδιοκτησία καί ἔχει σημειωθεῖ αὐξηση τῆς γαιοπροσόδου σέ σύγκριση μέ τό προηγούμενο ὕψος τῆς. — Σελ. 452
- ¹⁰² Ὁ Σερμπυλιέ λέει ὅτι πρώτη συνέπεια «τῆς τωρινῆς διανομῆς τοῦ πλούτου» εἶναι ἡ ἀνισότητα ἀνάμεσα στούς φτωχοῦς καί στούς πλούσιους. — Σελ. 454
- ¹⁰³ Ὁ Μάρξ ἐννοεῖ τήν βιβλιοκρισία γιά τό βιβλίο τοῦ P. Τζῶνς «An essay on the distribution of wealth...» πού μόλις εἶχε ἐκδοθεῖ τότε καί ἡ ὁποία δημοσιεύθηκε στόν τόμο LIV τοῦ περιοδικοῦ αὐτοῦ (Αὐγούστος - Σεπτέμβρης τοῦ 1831). — Σελ. 455
- ¹⁰⁴ Ryot (ρυότ) — ἰνδός ἀγρότης. Ὁ Τζῶνς χρησιμοποιεῖ τόν ὄρο αὐτό γιά τοῦς ἀγρότες ἐκεῖνους τῶν Ἰνδιῶν καί τῶν ἄλλων ἀσιατικῶν χωρῶν, οἱ ὁποῖοι πλήρωναν στόν κυρίαρχο ἄρχοντα, πού θεωροῦνταν ὁ ἰδιοκτήτης ὅλης τῆς γῆς, πρόσοδο σέ προϊόντα. Βλέπε τό σύγγραμμα τοῦ Ρίτσαρντ Τζῶνς «An essay on the distribution of wealth...», London, 1831, σελ. 109 κ.έ. — Σελ. 456
- ¹⁰⁵ Μέ τή λέξη «cottier» ὁ Ρίτσαρντ Τζῶνς ἐννοεῖ τοῦς ἀκτήμονες ἰρλανδοῦς ἀγρότες, πού νοικιάζουν ἀπό τόν γαιοκτήμονα μιᾶ λουρίδα γῆς ἔναντι πληρωμῆς τῆς σέ χρήμα. — Σελ. 457
- ¹⁰⁶ Smith, «An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations», lib. II, chap. III. — Σελ. 468
- ¹⁰⁷ Ἐδῶ ἀκολουθεῖ παρακάτω μιᾶ παρεμβολή, πού ἀνήκει στό κεφάλαιο γιά τόν Ράμσαιη καί πού σέ τοῦτον τόν τόμο πέρασε σάν ὑποσημείωση στή σελ. 402 — Σελ. 472
- ¹⁰⁸ Αὐτό πού ὁ Ρίτσαρντ Τζῶνς ὀνομάζει Labour Fund (κονδύλι ἐργασίας), ὑπάρχει στόν Μάλλθους σάν «funds for the maintenance of labour» (κονδύλι γιά τή συντήρηση τῆς ἐργασίας). Ὁ ὄρος αὐτός ὑπάρχει ἤδη στήν πρώτη ἔκδοση τοῦ «Essay on the principle of population...», London, 1798 (στίς σελίδες 303, 305, 306, 307, 312, 313 κλπ.). Στήν πέμπτη ἔκδοση (Λονδίνο, 1817) ὑπάρχει πρίν ἀπ' ὅλα στά κεφάλαια 5 καί 6 τοῦ τρίτου βιβλίου. Καί στό βιβλίο τοῦ Μάλλθους «Principles of political economy...» ὑπάρχει ἡ ἔννοια αὐτή. — Σελ. 472
- ¹⁰⁹ Στο «Text-book of lectures on the political economy of nations...», Hertford, 1852, σελ. 71, ὁ Τζῶνς λέει ὅτι ὁ κόμης Οὐάρουικ στά διάφορα παλάτια του ἔτρεφε κάθε μέρα 40.000 ἀνθρώπους. — Σελ. 475
- ¹¹⁰ Τήν ἴδια περικοπή τήν ἀναφέρει ὁ Μάρξ στήν τελευταία σελίδα τοῦ Τετραδίου XVIII (στή σελ. 1157), μέ τίς παρατηρήσεις πού ἀκολουθοῦν ἐδῶ. — Σελ. 477

- ¹¹¹ Ἐκ τῶν δύο οἰκονομολόγων πού ἀναφέρονται ἐδῶ μόνο ὁ Ρίτσαρντ Τζῶνς ἦταν παπᾶς. — Σελ. 488
- ¹¹² Στό χειρόγραφο ἀκολουθεῖ παρακάτω, χωρισμένο μέ ἀγκύλες, τό σχεδιάγραμμα γιά τό ΙΙΙ μέρος τοῦ «Κεφαλαίου»: «Κεφάλαιο καί κέρδος» (βλέπε τό 1ο Μέρος τῶν «Θεωριῶν γιά τήν Ὑπεραξία», σελ. 463-464. — Σελ. 490
- ¹¹³ Στό χειρόγραφο ἀκολουθοῦν (στίς σελίδες 1140-1144) τό σχεδιάγραμμα γιά τό μέρος «Τό προτσές παραγωγῆς τοῦ κεφαλαίου» (βλέπε τό 1ο Μέρος τῶν «Θεωριῶν γιά τήν Ὑπεραξία» σελ. 463) καί ἀποδελτιώσεις ἀπό ἐφημερίδες, περιοδικά καί βιβλία γιά τό ὕψος τοῦ ἐπιτοκίου, γιά τήν ἐκμετάλλευση τῆς ἐργατικῆς τάξης καί γιά τίς ἀμοιβαῖες σχέσεις ἀνάμεσα στό σταθερό καί στό μεταβλητό κεφάλαιο. Μερικές ἀπό τίς περικοπές αὐτές τίς χρησιμοποίησε στόν πρῶτο καί στόν τρίτο τόμο τοῦ «Κεφαλαίου». Στά παραρτήματα τούτου τοῦ τόμου (σελ. 566) ὑπάρχει μιά περικοπή ἀπό τή σελίδα 1142 τοῦ χειρογράφου. — Σελ. 491
- ¹¹⁴ Ὁ Ρίτσαρντ Τζῶνς ἀναφέρεται στό φυσιοκρατικό μηνιαῖο περιοδικό «Ephémérides du Citoyen...» τοῦ 1767, μέρος ΙΙΙ, σελ. 56. — Σελ. 494
- ¹¹⁵ Bernier, «Voyages... contenant la description des états du Grand Mogol, de l'Indoustan, du Royaume de Cachemir, etc.». Ὁ Μάρξ, στό γράμμα πού ἔγραψε στίς 2 τοῦ Ἰουνίου 1853 στόν Ἐνγκελς, παραθέτει μακροσκελεῖς περικοπές ἀπό τήν ἐργασία αὐτή τοῦ Μπερνιέ, ἀνάμεσα στίς ὁποῖες καί τό σημεῖο ὅπου τίς Ἰνδικές πόλεις τίς συγκρίνει μέ στρατόπεδα (βλέπε τόν 28ο τόμο τῶν «Ἔργων Μάρξ-Ἐνγκελς», σελ. 252-254 τῆς γερμανικῆς ἐκδόσεως). — Σελ. 498
- ¹¹⁶ «Society of Arts and Trades» (Ἑταιρία τῶν τεχνῶν καί τῶν ἐπαγγελματιῶν) — πρόκειται γιά μιά φιλανθρωπική ἐταιρία πού ἰδρύθηκε τό 1754, ἡ ὁποία θρυσκόταν κοντά στόν ἀστικό διαφωτισμό. Ἡ ἐκθεση τοῦ Τζῶν Μόρτον δημοσιεύθηκε στό βδομαδιάτικο περιοδικό αὐτῆς τῆς ἐταιρίας «Journal of Society of Arts» στίς 9 τοῦ Δεκέμβρη 1859, στίς σελ. 53-61. — Σελ. 508
- ¹¹⁷ Ὁ Μάρξ τήν περικοπή ἀπό τόν Ἄνταμ Σμίθ τήν ἔχει πάρει ἀπό τό βιβλίον τοῦ Ρίτσαρντ Τζῶνς: «Text-book of lectures on the political economy of nations...», Hertford, 1852, σελ. 21. — Σελ. 510
- ¹¹⁸ Στό σχέδιο τοῦ τελευταίου κεφαλαίου τῶν «Θεωριῶν γιά τήν Ὑπεραξία», πού εἶναι γραμμένο στό ἐξώφυλλο τοῦ Τετραδίου ΧΙV ὕστερα ἀπό τό κεφάλαιο γιά τόν Ρίτσαρντ Τζῶνς (τέλος αὐτοῦ τοῦ μέρους 5), ἀκολουθεῖ τό «Ἐπεισόδιο: Τό εἰσόδημα καί οἱ πηγές του» (βλέπε τή σελ. 5 τοῦ 1ου Μέρους τῶν «Θεωριῶν γιά τήν Ὑπεραξία»). Στό σχέδιο τοῦ Τετραδίου ΧV ὑπάρχει ἓνα σημεῖο «Ἡ ἀγοραία πολιτική οἰκονομία» (στό ἴδιο). Μ' αὐτά τά δύο θέματα «Τό εἰσόδημα καί οἱ πηγές του» καί «Ἡ ἀγοραία πολιτική οἰκονομία» καλύφθηκε σημαντικό μέρος τοῦ χειρογράφου Τετραδίου ΧV, ὅπου καί τά δύο θέματα ἐξετάζονται σέ στενή συνάφεια μεταξύ τους. Στό Τετράδιο αὐτό, πού γράφτηκε τόν Ὀκτώβρη-Νοέμβρη τοῦ 1862, διέκοψε ὁ Μάρξ στή σελίδα 890 τήν ἀνάλυση τῶν ἀπόψεων τοῦ Χόττσκιν, γιά νά γράψει τό «Ἐπεισόδιο» γιά τό «Εἰσόδημα καί τίς πηγές του» καί γιά τήν ἀγοραία πολιτική οἰκονομία; πού ἐμ-

μένει στην επιφανειακή παρουσίαση των φετιχοποιημένων μορφών του εισοδήματος και των πηγών του και οικοδομεί πάνω της τις απολογητικές θεωρίες της. Στην παραπέρα πορεία της εργασίας σ' αυτό τό « Έπεισοδίο» ο Μάρξ πέρασε στην ανάλυση του δανειακού κεφαλαίου, πού συνδέεται στενά με την κριτική της αγοραίας πολιτικής οικονομίας και μετά στην ανάλυση του έμπορικού κεφαλαίου σαν μιά από τις σφαίρες εκείνες της καπιταλιστικής οικονομίας, στην οποία ή υπεραξία δέν παράγεται, αλλά μόνο κατανέμεται. Έτσι ο Μάρξ ξεπέρασε σιγά-σιγά τά πλαίσια των «Θεωριών για την Ύπεραξία», τά όποια αποτελούν τό ιστορικό - κριτικό μέρος της εργασίας του.

Τήν εξέταση του έμπορικού κεφαλαίου τή συνέχισε ο Μάρξ ως τό τέλος του Τετραδίου XV. Τό επόμενο όμως Τετράδιο, τό χειρόγραφο Τετράδιο XVI (Δεκέμβρης του 1862), τό άρχισε με τον τίτλο «Τρίτο Κεφάλαιο. Κεφάλαιο και κέρδος». Τό κύριο περιεχόμενο του Τετραδίου αυτού είναι ή διερεύνηση, τήν όποία ο Μάρξ χρησιμοποίησε πλατιά κατά τή συγγραφή του πρώτου και του δεύτερου μέρους του τρίτου τόμου του «Κεφαλαίου», τά όποια είναι αφιερωμένα στή μετατροπή της υπεραξίας σε κέρδος και του ποσοστού της υπεραξίας σε ποσοστό του κέρδους, καθώς και στή μετατροπή του κέρδους σε μέσο κέρδος. Στο τέλος του Τετραδίου XVI ο Μάρξ πέρασε, όπως έλεγε, στο σπουδαιότερο ζήτημα του μέρους αυτού, στην ανάλυση των αιτιών πού προκαλούν τήν πτώση του ποσοστού του κέρδους σε άντιστοιχία με τήν ανάπτυξη του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Αυτή ή περιγραφή, τήν όποία ο Μάρξ ξαναδούλεψε άργότερα για τό τρίτο μέρος του τρίτου τόμου του «Κεφαλαίου» («Ο νόμος της τάσης νά πέφτει τό ποσοστό της υπεραξίας»), ολοκληρώθηκε μόνο στην αρχή του Τετραδίου XVII.

Στό Τετράδιο XVII, αρχίζοντας με τή σελίδα 1029 του χειρογράφου, ο Μάρξ ξαναγύρισε στην ανάλυση του έμπορικού κεφαλαίου και συνέχισε τό κείμενο του Τετραδίου XV. Άλλά και εδώ ο Μάρξ διέκοψε τήν περιγραφή του ζητήματος του έμπορικού κεφαλαίου, αυτή τή φορά όμως λόγω του « Έπεισοδίου»: της «Κίνησης επαναρροής του χρήματος στην καπιταλιστική παραγωγή». Αυτό τό αρκετά έκτεταμένο « Έπεισοδίο» τό έκλεισε ο Μάρξ στό Τετράδιο XVIII (τόν Γενάρη του 1863) με τά λόγια: «The further consideration of this point to be postponed». (Ή παραπέρα εξέταση αυτού του ζητήματος πρέπει νά αναβληθεί». Ύστερα απ' αυτό ο Μάρξ ξαναγύρισε (στή σελίδα 1075 του χειρογράφου) στην εξέταση του έμπορικού κεφαλαίου, όπου εξέτασε τή φορά αυτή τις απόψεις των διαφόρων οικονομολόγων για τό ζήτημα αυτό. Όλες αυτές οι διερευνήσεις του έμπορικού κεφαλαίου, πού περιέχονται στα Τετράδια XV, XVII και XVIII του χειρογράφου, χρησιμοποιήθηκαν σε μεγάλο βαθμό από τον Μάρξ τό 1865 κατά τή συγγραφή του τέταρτου μέρους του τρίτου τόμου του «Κεφαλαίου». Ύστερα από τήν ολοκλήρωση της έρευνάς του για τό έμπορικό κεφάλαιο, ο Μάρξ ξαναγύρισε (στή σελίδα 1084) στις «Θεωρίες για την Ύπεραξία», στό μέρος για τον Χότζσκιν, πού τό είχε διακόψει στό Τετράδιο XV.

Άπό όλο αυτό τό έκτεταμένο υλικό των Τετραδίων XV-XVIII του χειρογράφου του 1861-1863, σε τούτη τήν έκδοση των «Θεωριών για την Ύπεραξία» έχουν μπει, σύμφωνα με τό σχέδιο του Μάρξ, σαν παράρτημα μόνο τά μέρη πού περιέχονται στό Τετράδιο XV (σελίδες 891-950 του χειρογράφου): «Τό εισόδημα και οι πηγές του. Ή αγοραία πολιτική οικονομία». Μ' αυτό κλείνει τό ιστορικό - κριτικό μέρος της εργασίας του Μάρξ. — Σελ. 517

¹¹⁹ Αυτός ο τίτλος είναι παρμένος από τον Πίνακα των περιεχομένων του χειρογράφου

Τετραδίου XV (βλέπε τό 1ο Μέρος τών «Θεωριών γιά τήν Ὑπεραξία», σελ. 5). — Σελ. 517, 533

- ¹²⁰ Μ' «αὐτό τό γενικό μέρος» ἔννοεῖ ὁ Μάρξ τό μέρος «Τό κεφάλαιο γενικά», πού, σύμφωνα μέ τό σχέδιο, ὅπως τό εἶχε προβλέψει ὁ Μάρξ τό 1858-1862, ἐπρόκειτο ν' ἀποτελεῖται ἀπό τρία μέρη («Τό προτσές παραγωγῆς τοῦ κεφαλαίου», «Τό προτσές κυκλοφορίας τοῦ κεφαλαίου» καί «Ἡ ἐνότητα καί τών δύο ἢ κεφάλαιο καί κέρδος»), στά ὁποῖα θά ἐπισυνάπτονταν τρία μέρη ἑνός περισσότερο εἰδικοῦ χαρακτήρα: «Ἐπιχειρησιασμός», «Ἡ Πίστη» καί «Τό μετοχικό κεφάλαιο» (βλέπε τό 1ο Μέρος τών «Θεωριών γιά τήν Ὑπεραξία», σελ. VIII). Στήν πορεία τῆς παραπέρα δουλιᾶς στό «Κεφάλαιο» ὁ Μάρξ συμπεριέλαβε ἐπίσης σιγά-σιγά στά μέρη «Τό προτσές παραγωγῆς τοῦ κεφαλαίου», «Τό προτσές κυκλοφορίας τοῦ κεφαλαίου» καί «Ἡ ἐνότητα καί τών δύο ἢ κεφάλαιο καί κέρδος» πολλά πού, σύμφωνα μέ τό ἀρχικό σχέδιο, δέν θά ἔμπαιναν στόν κύκλο τών ζητημάτων, πού προβλέπονταν γιά τό μέρος «Τό κεφάλαιο γενικά». Ἰδιαίτερα, πολλά προβλήματα, πού ἀφοροῦν τήν Πίστη καί τό πιστωτικό σύστημα, συμπεριλήφθηκαν στόν τρίτο τόμο τοῦ «Κεφαλαίου», πού ξεπερνάει τά πλαίσια τοῦ μέρους «Τό κεφάλαιο γενικά». — Σελ. 527
- ¹²¹ Ὁ Μάρξ ἔννοεῖ τίς σελίδες 1-6 τοῦ Τετραδίου I τοῦ χειρογράφου του τοῦ 1861-1863. (Τό μέρος «Μετατροπή τοῦ χρήματος σέ κεφάλαιο», ὑποκεφάλαιο «X-E-X. Γενική μορφή τοῦ κεφαλαίου»). Βλέπε ἐπίσης τόν πρῶτο τόμο τοῦ «Κεφαλαίου», σελ. 159-168. — Σελ. 532
- ¹²² Τήν *Theorie de crédit gratuit* (τή θεωρία τῆς ἀτοκῆς Πίστης) τήν ἀνάπτυξε ὁ Προυντόν στήν ἐργασία του «*Gratuité du crédit. Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. Proudhon*», Paris, 1850. Ὁ Μάρξ κριτικάρει τήν ἀποψη αὐτή τοῦ Προυντόν στό Τετράδιο XV τοῦ χειρογράφου τοῦ 1861-1863 (βλέπε σέ τοῦτο τόν τόμο τίς σελ. 591-596). Βλέπε ἐπίσης τόν τρίτο τόμο τοῦ «Κεφαλαίου», σελ. 759. — Σελ. 533
- ¹²³ *Crédit mobilier* (*Société générale de crédit mobilier*). Πρόκειται γιά μιά γαλλική μετοχική Τράπεζα πού ἰδρύθηκε ἀπό τοὺς ἀδελφούς Περέρ καί πού ἀναγνωρίστηκε νόμιμη μέ τό διάταγμα τῆς 18 τοῦ Νοέμβρη 1852. Κύριος σκοπός τῆς *Crédit mobilier* ἦταν ἡ μεσολάβηση στή χορήγηση πιστώσεων καί ἡ ἴδρυση βιομηχανικῶν καί ἄλλων ἐπιχειρήσεων. Ἡ τράπεζα συμμετεῖχε σέ μεγάλο βαθμό στήν κατασκευή σιδηροδρομικῶν γραμμῶν στή Γαλλία, τήν Αὐστρία, τήν Οὐγγαρία, τήν Ἑλβετία, τήν Ἰσπανία καί τή Ρωσία. Ἡ μεγαλύτερη πηγή τών ἐσόδων τῆς ἦταν ἡ κερδοσκοπία στό Χρηματιστήριο μέ χρεόγραφα τών μετοχικῶν ἐταιριῶν πού ἴδρυε ἢ ἴδια. Ἀπό τήν ἔκδοση τών μετοχῶν τους, πού εἶχαν σάν ἐγγύηση μόνο τά χρεόγραφα ἄλλων ἐπιχειρήσεων πού βρισκόνταν στήν κατοχή τῆς, ἡ τράπεζα ἔβρισκε τά μέσα, πού τά χρησιμοποιοῦσε ξανά γιά τήν ἀγορά μετοχῶν διάφορων ἐταιριῶν. Μέ τόν τρόπο αὐτό ἢ ἴδια ἢ κατοχή τών χρεογράφων γινόταν ἡ πηγή ἑνός πλασματικοῦ κεφαλαίου διπλάσιου ὄγκου: μέ τή μορφή τών μετοχῶν τῆς *Crédit mobilier*, πού χρηματοδοτοῦσε αὐτή τήν ἐπιχείρηση καί ἀγόραζε τίς μετοχές τῆς. Ἡ τράπεζα συνδεόταν στενά μέ τήν κυβέρνηση τοῦ Ναπολέοντα τοῦ 3ου καί ἀπολάμβανε τήν προστασία τῆς. Τό 1867 ἡ τράπεζα χρεοκόπησε καί τό 1871 ἔγινε ἡ ἐκκαθάρισή τῆς. Τήν οὐσία τῆς *Crédit mobilier* τήν ἀποκάλυψε ὁ Μάρξ σέ μιά σειρά ἄρθρα πού δημοσιεύτηκαν στήν «*New-York Daily Tribune*» (βλέπε τόν 12ο τόμο τών «Ἔργων Μάρξ-Ἐνγκελς», τίς σελ. 20-36, 202-209 καί 289-292 τῆς γερμανικῆς ἔκδοσης). — Σελ. 533

- ¹²⁴ Turgot, «Réflexions sur la formation et la distribution des richesses» (1766) §§73, 85. — Σελ. 544
- ¹²⁵ Μέ τό ζήτημα αυτό ασχολείται ό Άνταμ Σμιθ στό έκτο κεφάλαιο του βιβλίου του «An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. — Σελ. 563
- ¹²⁶ Ή παραπομπή του Ρόσσερ στον Θουκυδίδη υπάρχει στον πρόλογο του βιβλίου του «Die Grundlagen der Nationalökonomie...». — Σελ. 570
- ¹²⁷ Στο σχέδιο για τό 3ο μέρος του «Κεφαλαίου», πού γράφηκε τον Γενάρη του 1863, τό 11ο κεφ. έχει τον τίτλο «Ή αγοραία πολιτική οίκονομία» (βλέπε τό 1ο Μέρος των «Θεωριών για την Ύπεραξία», στή σελ. 464). Τό σχέδιο αυτό διατυπώθηκε έναμιση ως δύο μήνες ύστερα από τό γράψιμο του μέρους «Τό εισόδημα και οι πηγές του. Ή αγοραία πολιτική οίκονομία» στό Τετράδιο XV του χειρογράφου του 1861-1863. Ένα ιδιαίτερο κεφάλαιο για την αγοραία πολιτική οίκονομία δέν έχει γράψει ό Μάρξ. — Σελ. 591
- ¹²⁸ Ή Μάρξ έννοει την εργασία του Μπένθαμ «Defence of usury...», πού είχε έκδοθει τό 1787 στό Λονδίνο (ή δεύτερη και ή τρίτη έκδοση έγιναν τό 1790 και τό 1816 αντίστοιχα). — Σελ. 596,607
- ¹²⁹ Έννοείται ένα δάνειο 100 γκούλντεν μέ τον όρο οι τόκοι νά πληρωθούν σέ τρεις δόσεις στην Έκθεση της Λειψίας. Παλαιότερα στή Λειψία γίνονταν τρεις έμπορικές έκθέσεις τό χρόνο: την Πρωτοχρονιά, τό Πάσχα και του αρχάγγελου Μιχαήλ. — Σελ. 597
- ¹³⁰ Ή περιχοπή αυτή δέν έχει παρθει από τό σύγγραμμα του Λουθήρου «Γιά την πράξη της αγοράς και την τοκογλυφία», αλλά από την κατοπινή εργασία του «An die Pfarherrn uber den Wucher zu predigen» («Πρός τους ιερείς των ένοριών, για νά κάνουν κήρυγμα ενάντια στην τοκογλυφία» (1540), πού ό Μάρξ την αναφέρει πιο πίσω, στό σημείο III. Ή Μάρξ αναφέρεται εδώ στό 6ο μέρος των έργων του Λουθήρου. — Σελ. 598
- ¹³¹ Την άποψη του Άριστοτέλη για τον τόκο σαν κάτι τό άφύσικο, για την όποία μιλά στην εργασία του «De republica» (Ή Αθηναίων Πολιτεία), βιβλίο I, κεφ. 10, την αναφέρει ό Μάρξ στό τέταρτο κεφάλαιο του πρώτου τόμου του «Κεφαλαίου». (Βλέπε τον πρώτο τόμο του «Κεφαλαίου», σελ. 177 της έκδοσής μας). — Σελ. 603
- ¹³² Τό «Traité contre l' usure» του Culpeper έκδόθηκε για πρώτη φορά στό Λονδίνο τό 1621. Άπό τό 1668 και εδώ ή εργασία αυτή έμπαινε σαν παράρτημα στό βιβλίο του Child «Traité sur le commerce et sur les avantages qui resultent de la réduction de l' interest de l' argent». — Σελ. 609
- ¹³³ Δέν μπόρεσε ν' άποδειχθει, αν ό Τόμας Μάνλαι είναι ό συγγραφέας του ανώνυμου συγγράμματος «Interest of money mistaken», πού έκδόθηκε τό 1668 στό Λονδίνο. — Σελ. 609

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

(Συμπεριλαμβάνονται τά συγγράμματα πού αναφέρει ο Μάρξ)

Σχετικά μέ τά συγγράμματα πού αναφέρει ο Μάρξ αναφέρονται εκείνα πού πιθανόν ἔχει χρησιμοποιήσει ο Μάρξ. Σέ μερικές περιπτώσεις, ιδίως ὅταν πρόκειται γιά παραπομπές σέ γενικές πηγές καί συγγράμματα, δέν αναφέρεται ἡ συγκεκριμένη ἔκδοση. Μερικές ἀπό τίς πηγές δέν ἔγινε δυνατό νά ἐξακριβωθοῦν.

Aristoteles: De republica libri VIII. In: Opera ex recensione Immanuelis Bekkeri. T.10. Oxonii 1837. 522 524

Arnd, Karl: Die naturgemässe Volkswirthschaft, gegenüber dem Monopoliengeiste und dem Communismus, mit einem Rückblicke auf die einschlagende Literatur. Hanau 1845. 494 495

[*Bailey, Samuel:*] A critical dissertation on the nature, measures, and causes of value; chiefly in reference to the writings of Mr. Ricardo and his followers. By the author of essays on the formation and publication of opinions. London 1825. 21 22 83 107 122 130 131 135 137 140 142-146 148-154 158-162 165 166

- (anonym) A letter to a political economist; occasioned by an article in the Westminster Review on the subject of value. By the author of the critical dissertation on value therein reviewed. London 1826. 122

Bastiat, Frédéric siehe *Gratuité du crédit.* Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. Proudhon. Paris 1850.

Baufield, T[homas] C[harles]: The organization of industry, delivered in the University of Cambridge in easter term 1844. Second edition. London 1848. 319

Bentham, J[eremy]: Defence of usury. London 1787. 516 526

Bernier, François: Voyages, contenant la description des états du Grand Mogol, de l'Indoustan, du Royaume de Cachemire, etc. T. 1-2. Paris 1830. 428

Bray, J[ohn] F[rancis]: Labour's wrongs and labour's remedy; or, the age of might and the age of right. Leeds 1839. 313-319

Cairnes, J[ohn] E[lliott]: The slave power: its character, career and probable designs: being an attempt to explain the real issues involved in the American contest. London 1862. 239

- Carey, H[enry] C[harles]*: Principles of political economy. Part the first: of the laws of the production and distribution of wealth. Philadelphia 1837. 183
- [*Cazenove, John*:] Outlines of political economy; being a plain and short view of the laws relating to the production, distribution, and consumption of wealth. London 1832. 7 58–63 168 169
- βλ. ἐπίσης: *Malthus, Thomas Robert*: Definitions in political economy... A new ed., with a preface, notes, and supplementary remarks by John Cazenove. London 1853.
- Chalmers, Thomas*: On political economy in connexion with the moral state and moral prospects of society. 2nd ed. Glasgow 1832. 51 305
- Chavée [Honoré-Joseph]*: Essai d'étymologie philosophique ou Recherches sur l'origine et les variations des mots qui expriment les actes intellectuels et moraux. Bruxelles 1844. 291
- Cherbuliez, A[ntoine]*: Richesse ou pauvreté. Exposition des causes et des effets de la distribution actuelle des richesses sociales. Paris 1841. 354 361–371 373 374 387–389
- Child, Josias*: Traités sur le commerce et sur les avantages qui résultent de la réduction de l'intérêt de l'argent, avec un petit traité contre l'usure; par Thomas Culpeper. Trad. de l'Anglois. Amsterdam, Berlin 1754. 526 527
- Corbet, Thomas*: An inquiry into the causes and modes of the wealth of individuals; or the principles of trade and speculation explained. In 2 parts. London 1841. 281 349
- Culpeper, Thomas* Traité contre l'usure ... siehe *Child, Josias* Traités sur le commerce...
- Dalrymple, John*: An essay towards a general history of feudal property in Great Britain. The fourth edition corrected and enlarged. London 1759. 526
- [*D'Avenant, Charles*:] An essay upon the probable methods of making a people gainers in the ballance of trade. Treating of these heads, viz. Of the people of England. Of the land of England, and its products. Of our payments to the publick, and in what manner the ballance of trade may be thereby affected. That a country cannot increase in wealth and power but by private men doing their duty to the publick, and but by a steady course of honesty and wisdom, in such as are trusted with the administration of affairs. By the author of the essay on ways and means. London 1699. 319
- [*De Quincey, Thomas*:] Dialogues of three templars on political economy, chiefly in relation to the principles of Mr. Ricardo. In: The London Magazine. April, May 1824. 120 121
- De Quincey, Thomas*: The logic of political economy. Edinburgh, London 1844. 121
- Dureau de la Malle, [Adolphe-Jules-César-Auguste]*: Économie politique des Romains. T. 1 et 2 Paris 1840. 526 527
- The Economist*. Weekly Commercial Times, Bankers' Gazette, and Railway Monitor: a political, literary, and general newspaper. 283
- The Edinburgh Review, or Critical Journal*. 186
- Vol. LIV, August–December 1831. 390
- Essay on the application of capital to land ... siehe [*West, Sir Edward*:] Essay on the application of capital to land...

Galiani, Ferdinando: Della moneta. In: Scrittori classici italiani di economia politica. Parte moderna. T.3-4. Milano 1803. 263

Ganilh, Ch[arles]: Des systèmes d'économie politique, de la valeur comparative de leurs doctrines, et de celle qui parait la plus favorable aux progrès de la richesse. 2nde éd. T.1-2. Paris 1821. 526

Gilbart, James William: The history and principles of banking. London 1834. 527

Goethe, Johann Wolfgang von: Faust. 178

Gratuité du crédit. Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. Proudhon. Paris 1850. 459 514-516

[*Hodgskīn, Thomas*:] Labour defended against the claims of capital; or, the unproductiveness of capital proved. With reference to the present combinations amongst journeymen. By a labourer. London 1825. 259 262-264 272-274 289-293 296 297 307 308 310

- (anonym) The natural and artificial right of property contrasted. London 1832. 312 313

Hodgskīn, Thomas: Popular political economy. Four lectures delivered at the London Mechanics' Institution. London 1827. 259 309-312 437 438

Hopkings, Thomas: On rent of land, and its influence on subsistence and population: with observations on the operating causes of the condition of the labouring classes in various countries. London 1828. 260

Horaz: Ars poetica. 50

- Episteln. 17

Hüllmann, Karl Dietrich: Staedtwesen des Mittelalters. Zweiter Theil. Grundverfassung. Bonn 1827. 526

An inquiry into those principles, respecting the nature of demand and the necessity of consumption, lately advocated by Mr. Malthus, from which it is concluded, that taxation and the maintenance of unproductive consumers can be condicive to the progress of wealth. London 1821. 54-56 113 114 116 118-120 300 301 306 307 427

Interest of money mistaken, or a treatise, proving, that the abatement of interest is the effect and not the cause of the riches of a nation, and that six per cent, is a proportionable interest to the present condition of this Kingdom. London 1668. 527

Jones, Richard: An essay on the distribution of wealth, and on the sources of taxation. London 1831. 390-403 406 407

- An introductory lecture on political economy, delivered at King's College. London, 27th February 1833. To which is added a syllabus of a course of lectures on the wages of labor. London 1833. 392 405-410

- Text-book of lectures on the political economy of nations. Hertford 1852. 410 411 415 416 418-430 436 437 439-442

Laing, Samuel: National distress; its causes and remedies. London 1844. 287

Lalor, John: Money and morals: a book for the times. London 1852. 259 283

Luther, Martin: Von Kauffshandlung und Wucher. In: Der Sechste Teil der Bücher des Ehrnwirdigen Herrn Doctoris Martini Lutheri ... Wittembergk 1589. 517 518

- Eyn Sermon auf das Evangelion von dem reichen Mann und armen Lazaro. Wittenberg 1555. 518
- An die Pfarrherrn wider den Wucher zu predigen. Vermanung. Wittenberg 1540. 521-525

Malthus, T[homas] R[obert]: Definitions in political economy, preceded by an inquiry into the rules which ought to guide political economists in the definition and use of their terms; with remarks on the deviation from these rules in their writings. London 1827. 7 8 10 11 22 25 28 29 53 72 168

- Definitions in political economy, preceded by an inquiry into the rules which ought to guide political economists in the definition and use of their terms; with remarks on the deviation from these rules in their writings. A new ed., with a preface, notes, and supplementary remarks by John Cazenove. London 1853. 7-9 11 17 18 24-27 29 30 52 53
- (anonym) An essay on the principle of population, as it affects the future improvement of society, with remarks on the speculations of Mr. Godwin, M. Condorcet, and other writers. London 1798. 16 56 405
- Essai sur le principe de population. Trad. de l'anglais sur la 5e éd. par P. Prévost et G. Prévost. 3e éd. française. T.4. Paris, Genève 1836. 56-58
- An inquiry into the nature and progress of rent, and the principles by which it is regulated. London 1815. 55 56
- The measure of value stated and illustrated, with an application of it to the alterations in the value of the english currency since 1790. London 1823. 7 8 10 18-21 23 24 47 89
- Observations on the effects of the corn laws, and of a rise or fall in the price of corn on the agriculture and general wealth of the country. London 1814. 7 8
- Principles of political economy considered with a view to their practical application. London 1820. 7 8 47 56 405
- Principles of political economy considered with a view to their practical application. 2nd ed. with considerable additions from the author's own manuscript and an original memoir, London 1836. 7 8 10 29-31 45 47 48 51-54 405

Marx, Karl: Zur Kritik der Politischen Oekonomie. I. Heft. Berlin 1859. 34 69 84 110 127 131 286 290 512

[*McCulloch, John Ramsay*]: Considerations on the accumulation of capital, and its effects on exchangeable value. London 1822. [Rezension] In: The Edinburgh Review, or Critical Journal: (N°. LXXIX.) March 1824. 186

McCulloch, J[ohn] R[amsay]: Discours sur l'origine, les progrès, les objets particuliers, et l'importance de l'économie politique. Contenant l'esquisse d'un cours sur les principes et la théorie de cette science. Traduit de l'anglais par G^{me} Prevost. Et suivi de quelques observations du traducteur sur le système de Ricardo. Genève, Paris, 1825. 99-105 186

- The principles of political economy: with a sketch of the rise and progress of the science. Edinburgh 1825. 168 169 172 179 182-185 187
- The principles of political economy: with a sketch of the rise and progress of the science. Second edition, corrected and greatly enlarged. London 1830. 172 173 175
- ἑλ. ἐπίσημος: |*Smith, Adam*: An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. With a life of the author, an introductory discourse, notes, and supplemental dissertations. By J. R. MacCulloch. In four volumes. Edinburgh 1828.

- Mill, James*: Elements of political economy. London 1821. 71 80 93 94 388 389
- Elements of political economy. Second edition, revised and corrected. London 1824. 80 82 83 94 100
 - Elémens d'économie politique. Trad. de l'anglais par J. T. Parisot. Paris 1823. 84 89 90 92-94 96 98 99
- Mill, John Stuart*: Essays on some unsettled questions of political economy. London 1844. 101 190-196 198 205 206 222 224 225 232
- Principles of political economy with some of their applications to social philosophy. In 2 vols. London 1848. 190
 - A system of logic, ratiocinative and inductive, being a connected view of the principles of evidence, and the methods of scientific investigation. In 2 vols. London 1843. 195
- The Morning Star*, London, December 1, 1862. 352 353
- Morton, J[ohn] C[halmers]*: On the forces used in agriculture. In: Journal of the Society of Arts. London, vom 9. Dezember 1859. 437
- Mullion, Mordecai*: Some illustrations of Mr. M'Culloch's principles of political economy. Edinburgh 1826. 185 186 234 263
- Newman, Francis William*: Lectures on political economy. London 1851. 525
- Observations on certain verbal disputes in political economy*, particularly relating to value, and to demand and supply. London 1821. 34 35 106-109 111-113 122 123 125 126 129 134 142 143 162 166 291
- Outlines of political economy ... siehe [Cazenove, John:] Outlines of political economy...
- Prévost, G[uilleau]me*: Réflexions sur le système de Ricardo siehe McCulloch, J[ohn] R[amsay]: Discours sur l'origine, les progrès...
- Proudhon, Pierre-Joseph* siehe Gratuité du crédit. Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. Proudhon. Paris 1850.
- Ramsay, George*: An essay on the distribution of wealth. Edinburgh 1836. 320-326 328-333 340-347 349-352
- Ravenstone, Piercy*: Thoughts on the funding system, and its effects. London 1824. 254 258 259 262 303 304
- Ricardo, David*: On the principles of political economy, and taxation. London 1817. 8 47 65 81
- On the principles of political economy, and taxation. 2nd ed. London 1819. 81 116
 - On the principles of political economy, and taxation. 3rd ed. London 1821. 48 49 81 110 112 123 135 136 164 165 170 181-183 252 253 255
 - Des principes de l'économie politique et de l'impôt. Trad. de l'anglais par F. S. Constancio, avec des notes explicatives et critiques, par Jean-Baptiste Say. T. 1-2. Paris 1819. 101
 - On protection to agriculture. 4th ed. London 1822. 49
- Roscher, Wilhelm*: Die Grundlagen der Nationalökonomie. Ein Hand- und Lesebuch für

Geschäftsmänner und Studierende. 3., verm. und verb. Aufl., Stuttgart, Augsburg 1858. 182 345 492 493

Say, Jean-Baptiste: Lettres à M. Malthus, sur différens sujets d'économie politique, notamment sur les causes de la stagnation générale du commerce. Paris-Londres, 1820. 120 248

- Traité d'économie politique, ou simple exposition de la manière dont se forment, se distribuent, et se consomment les richesses. Seconde édition. Tome premier et second. Paris 1814. 116 180

Say, Jean-Baptiste: Traité d'économie politique, ou simple exposition de la manière dont se forment, se distribuent, et se consomment les richesses. 4e éd. T.2. Paris 1819. 118

Schiller, Friedrich: Wallenstein. Wallensteins Lager. 171

The Scotsman; or, Edinburgh Political and Literary Journal. 186

Senior, Nassau William: An outline of the science of political economy. London 1836. 345

Sismondi, [Jean]-C[harles]-L[éonard] Simonde de: Études sur l'économie politique. T.1. Bruxelles 1837. 283

- Nouveaux principes d'économie politique, ou de la richesse dans ses rapports avec la population. T.1-2. Paris 1819. 36 47

Smith, Adam: An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. In 2 vols. London 1776. 64 402 439 486

- An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. With a life of the author, an introductory discourse, notes, and supplemental dissertations. By J.R. McCulloch. In four volumes. Edinburgh 1828. 172-175 181-184

- An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. With a commentary, by the author of „England and America“ [d.i. Edward Gibbon Wakefield]. In six volumes. Vol. I. London 1835. 188 249 250

- Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations. Trad. nouv., avec des notes et observations, par Germain Garnier. Tome premier. Paris 1802. 20 21

The source and remedy of the national difficulties, deduced from principles of political economy, in a letter to Lord John Russell. London 1821. 234-237 248-252 254 257 259 262 296 307

Stirling, Patrick James: The philosophy of trade; or, outlines of a theory of profits and prices, including an examination of the principles which determine the relative value of corn, labour, and currency. Edinburgh 1846. 188 189

Storch, Henri: Cours d'économie politique, ou exposition des principes qui déterminent la prospérité des nations. Avec des notes explicatives et critiques par [Jean]-B[aptiste] Say. T.1. Paris 1823. 347

Torrens, R[obert]: An essay on the production of wealth; with an appendix, in which the principles of political economy are applied to the actual circumstances of this country. London 1821. 17 64 67-70 72 73

- A letter to the right honourable Sir Robert Peel, Bart., M.P., & c. & c. on the condition of England, and on the means of removing the causes of distress. Second edition. London 1843. 218 219

Turgot, [Anne-Robert-Jacques, de l'Aulne]: Réflexions sur la formation et la distribution des richesses. In: Oeuvres. Nouv. éd. ... par Eugène Daire. T. I. Paris 1844. 469

Ure, Andrew: Philosophie des manufactures ou économie industrielle de la fabrication du coton, de la laine, du lin et de la soie, avec la description des diverses machines employées dans les ateliers anglais. Trad. sous les yeux de l'auteur et augmenté d'un chapitre inédit sur l'industrie cotonnière française. Tome premier. Paris 1836. 435 436

La Voix du Peuple, Paris. 514

[*Wakefield, Edward Gibbon:*] siehe auch *Smith, Adam:* An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. With a commentary, by the author of „England and America“ [d.i. Edward Gibbon Wakefield]. In six volumes. Vol. I. London 1835.

[*West, Edward:*] Essay on the application of capital to land, with observations shewing the impolicy of any great restriction of the importation of corn, and that the bounty of 1688 did not lower the price of it. By a fellow of university college, Oxford. London 1815. 301

The Westminster Review, Volume V. January–April, 1826. London. 498

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

Abraham a Santa Clara βλέπε **Megerle, Hans Ulrich**.

Anderson, James (1739-1808) σκωτσέζος οικονομολόγος, πρόδρομος του Ρικάρντο στη θεωρία για την πρόσοδο — Σελ. 39, 57, 67.

Anna (Stuart) (1666-1714) Βασίλισσα της Ἀγγλίας (1702-1714)· κατά την κυβέρνησή της συνένωση της Ἀγγλίας με την Σκωτία σαν Μεγάλη Βρετανία (1707). Σελ. 607, 609.

Ἀριστοτέλης (384-322 π.Χ.) ανάμεσα στους «ἀρχαίους Ἕλληνες φιλόσοφους... τό πιό ὀλοκληρωμένο μυαλό», πού «ἐξέτασε ἀπό τότε τίς πιό οὐσιαστικές μορφές τῆς διαλεκτικῆς σκέψης» (Ἐνγκελς). Ταλαντεύονταν ανάμεσα στόν Ὑλισμό καί τόν Ἰδεαλισμό· τίς οικονομικές του ἀπόψεις ὑποστήριζε τήν οἰκονομία σέ εἶδος τῆς δουλοκτητικῆς κοινωνίας· εἶχε ἀναλύσει ἀπό τότε τή μορφή τῆς ἀξίας καθώς καί τίς δύο ἀρχέγονες μορφές τοῦ Κεφάλαιου (ἐμπορικό κεφάλαιο καί τοκογλυφικό κεφάλαιο). Σελ. 603, 605.

Arnd, Karl (1788-1877) φιλελεύθερος οικονομολόγος μέ ἀπόψεις βασισμένες στό φυσικό δίκαιο. Σελ. 572.

Bailey, Samuel (1791-1870) ἄγγλος φιλόσοφος καί οικονομολόγος· Τάχθηκε ἐνάντια στή θεωρία τοῦ Ρικάρντο γιά τήν ἀξία τῆς ἐργασίας ἀπό τή σκοπιά τῆς ἀγοραίας πολιτικῆς οἰκονομίας, ταυτόχρονα ὅμως ἔστρεψε τήν προσοχή σέ μερικές ἀντιφάσεις στίς οἰκονομικές ἀπόψεις τοῦ Ρ. Σελ. 26, 98, 126, 143, 153, 154, 157-162, 164-192, 195, 204, 215, 296, 339.

Banfield, Thomas Charles (1795-1880) ἄγγλος οικονομολόγος. Σελ. 372

Barton, John (τέλη τοῦ 18ου μέχρι ἀρχές τοῦ 19ου αἰώνα) ἄγγλος οικονομολόγος, ἐκπρόσωπος τῆς κλασσικῆς ἀστικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Σελ. 277, 278.

Bastiat, Frédéric (1801-1850) γάλλος οικονομολόγος, κήρυκας τῆς ἀρμονίας τῶν ταξικῶν συμφερόντων στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία «ὁ πιό ρηχός καί γι' αὐτό τό λόγο ὁ πιό ἐπιτυχημένος ἐκπρόσωπος τῆς ἀγοραίας οἰκονομικῆς ἀπολογητικῆς» (Μαρξ). Σελ. 105, 568, 591, 594, 603.

Bentham, Jeremy (1748-1832) ἄγγλος κοινωνιολόγος, θεωρητικός τῆς φιλοσοφίας τῆς χρησιμότητας (Οὐτιλισμὸς). «Μία ιδιοφυΐα τῆς

- ἀστικής βλακειάς» (Μαρξ). Σελ. 596, 603, 607.
- Bernier, Francois** (1625-1688) γάλλος γιατρός, συγγραφέας και φιλόσοφος. Σελ. 498.
- Bray, John Francis** (1809-1895) ἄγγλος οἰκονομολόγος, οὐτοπιστής σοσιαλιστής, ὁπαδός τοῦ Ρόμπερτ Όουενς· ἀνάπτυξε τή θεωρία τοῦ «χρήματος ἐργασίας». Σελ. 364-372.
- Buchanan, David** (1779-1848) ἄγγλος δημοσιολόγος και οἰκονομολόγος, μαθητής και σχολιαστής τοῦ Ἄνταμ Σμίθ. Σελ. 460.
- Büsch, Johann Georg** (1728-1800) συγγραφέας και οἰκονομολόγος, ὑποστήριζε ἐμποροκρατικές ἀπόψεις· ἴδρυσε τό 1767 τήν Ἐμπορική Ἀκαδημία στό Ἀμβούργο. Σελ. 278.
- Cairnes, John Elliot** (1823-1875) ἄγγλος οἰκονομολόγος και δημοσιολόγος· ἀντίθετος μέ τή δουλεία στίς Νότιες Πολιτείες των ΗΠΑ. Σελ. 278.
- Carey, Henry Charls** (1793-1879) ἀμερικάνος ἀγοραῖος οἰκονομολόγος, προστατευτής, ἐκφραστής τῆς ἁρμονίας τῶν τάξεων στήν ἀστική κοινωνία. Σελ. 211, 291.
- Cato, Marcus Portius** (ὁ παλαιότερος) (234-149 π.Χ.) ρωμαῖος πολιτικός ἡγέτης και συγγραφέας, ὑποστήριζε τά προνόμια τῆς δουλοκτητικῆς ἀριστοκρατίας· γαιοκτήμονας. Σελ. 597.
- Cazenove, John** ἄγγλος οἰκονομολόγος, ὁπαδός τοῦ Μάλθους. Σελ. 9, 11, 14, 22, 29, 30, 33, 35, 63, 70-75, 195.
- Chalmers, Thomas** (1780-1847) σκωτσέζος θεολόγος και οἰκονομολόγος «ἕνας ἀπό τοὺς πιό φανατικούς μαλθουσιανούς» (Μαρξ). Σελ. 61, 62, 356, 357.
- Charles II** (1630-1685) Βασιλιάς τῆς Ἀγγλίας (1660-1685). Σελ. 609.
- Chavée, Honoré - Joseph** (1815-1877) βέλγος φιλόλογος. Σελ. 339.
- Cherbuliez, Antoine - Elisée** (1797-1869) ἔλβετός οἰκονομολόγος, ὁπαδός τοῦ Σισμοντί, συνέδεσε τίς θεωρίες τοῦ Σ. μέ στοιχεῖα τῆς διδασκαλίας τοῦ Ρικάρντο. Σελ. 412-415, 420-432, 434, 435, 451-454.
- Chevé, Charles - François** (1813-1875) γάλλος δημοσιογράφος, καθολικός σοσιαλιστής, ἀπό τό 1848 μέχρι τό 1850 ὁπαδός τοῦ Προυντόν, ἐκδότης τοῦ περιοδικοῦ «La voix du peuple». Σελ. 594.
- Child, Sir Josiah** (1630-1699) ἄγγλος ἔμπορος και οἰκονομολόγος, ἐμποροκράτης «πρόμαχος τοῦ βιομηχανικοῦ και ἐμπορικοῦ κεφαλαίου» ἐναντία στό τοκογλυφικό κεφάλαιο, «Πατέρας τοῦ σύγχρονου τραπεζιτισμοῦ» (Μάρξ). Σελ. 532, 607, 609.
- Constancio, Francisco Solano** (1772-1846) πορτογάλλος γιατρός, διπλωμάτης και συγγραφέας· ἔγραψε διάφορα ἱστορικά ἔργα και μετάφρασε ἐργασίες ἄγγλων οἰκονομολόγων, ὅπως τῶν Γκόντγουϊν,

- Μάλλους, Ρικάρντο κ.α. στά γαλλικά. Σελ. 119.
- Corbet, Thomas** (19ος αιώνας) ἄγγλος οικονομολόγος. Ὁπαδός τοῦ Ρικάρντο. Σελ. 327, 329, 407.
- Culpeper, Sir Thomas** (1578-1662) ἄγγλος οικονομολόγος, ἐμποροκράτης. Σελ. 532, 607, 609.
- Custodi Pietro** (1771-1842) ἰταλός οικονομολόγος, ἐκδότης τῶν κυριότερων ἔργων τῶν ἰταλῶν οικονομολόγων. Σελ. 305.
- Dalrymple Hamilton Magill, Sir John** (1726-1810) σκωτσέζος νομικός καί ἱστορικός. Σελ. 607.
- Darwin, Charles Robert** (1809-1882) ἄγγλος φυσιολόγος, θεμελιωτής τῆς διδασκαλίας γιά τή γέννηση καί ἐξέλιξη τῶν φυτικῶν καί ζωικῶν εἰδῶν. Σελ. 337.
- De Quincey, Thomas** (1785-1859) ἄγγλος συγγραφέας καί οικονομολόγος, σχολιαστής τοῦ Ρικάρντο· οἱ ἐργασίες τοῦ ἀντανακλοῦν τήν παρακμή καί τή διάλυση τῆς Σχολῆς τοῦ Ρικάρντο μετά τόν θάνατο τοῦ Ρικάρντο. Σελ. 142, 143.
- Destutt de Tracy, Antoine - Louis - Claude, Comte de** (1754-1836) γάλλος ἀγοραῖος οικονομολόγος, αἰσθησιακός (σενσουαλιστής) φιλόσοφος· ὁπαδός τῆς Συνταγματικῆς Μοναρχίας. Σελ. 209.
- Duilius, Marcus** (4ος αἰώνας π.Χ.) ρωμαῖος λαϊκός ἡγέτης (γύρω στό 357 π.Χ.). Σελ. 608.
- Dureau de la Malle, Adolphe - Jules - César - Auguste** (1777-1857) γάλλος ποιητής καί ἱστορικός, μεταφραστής ἔργων ρωμαίων συγγραφέων στά γαλλικά, συγγραφέας ἑνός βιβλίου γιά τή ρωμαϊκή οἰκονομία. Σελ. 608.
- Fairbairn, Sir William** (1789-1874) ἄγγλος ἐργαστασιάρχης, μηχανικός καί ἐφευρέτης. Σελ. 505, 506.
- Fourier, Francois - Marie - Charles** (1772-1837) ὁ πιό σημαντικός γάλλος οὐτοπιστής σοσιαλιστής δίπλα στόν Σαίν-Σιμόν. Σελ. 272.
- Galiani, Ferdinando** (1728-1787) ἰταλός οικονομολόγος, ἀντίπαλος τῶν φυσιοκρατῶν· ὑποστήριζε τήν ἄποψη ὅτι ἡ ἀξία ἑνός ἐμπορεύματος καθορίζεται ἀπό τή χρησιμότητά του, ταυτόχρονα ὅμως ἐξέφρασε μερικές σωστές ὑποψίες γιά τή φύση τῶν ἐμπορευμάτων καί τοῦ χρήματος. Σελ. 305.
- Ganilh, Charles** (1758-1836) γάλλος πολιτικός καί οικονομολόγος. Ἐπίγονος τοῦ μερκαντισμοῦ. Σελ. 607.
- Garnier, Germain, Comte de** (1754-1821) γάλλος οικονομολόγος καί πολιτικός, μοναρχικός· ἐπίγονος τῶν φυσιοκρατῶν· μεταφραστής καί σχολιαστής τοῦ Ἄνταμ Σμιθ. Σελ. 25.
- Genucius, Lucius** (4ος αἰώνας π.Χ.) ρωμαῖος λαϊκός ἡγέτης (γύρω στό 342 π.Χ.). Σελ. 608.
- Gilbert, James William** (1794-1863) ἄγγλος Τραπεζίτης καί οικονομολόγος· ἔγραψε πολλές ἐργασίες

γιά τό τραπεζικό σύστημα. Σελ. 609.

Godwin, William (1756-1836) ἄγγλος μικροαστός συγγραφέας καί δημοσιολόγος, ὀρθολογιστής· ἕνας ἀπό τούς θεμελιωτές τοῦ ἀναρχισμοῦ. Σελ. 67.

Henry VII (1491-1547) Βασιλιάς τῆς Ἀγγλίας (1509-1547). Σελ. 607, 609.

Hodgskin, Thomas (1787-1869) ἄγγλος οἰκονομολόγος καί δημοσιολόγος, ἐκπρόσωπος τῆς προλεταριακῆς ἀποψῆς ἀπέναντι στήν κλασσική ἀστική πολιτική οἰκονομία· ἀξιοποιώντας τίς θεωρίες τοῦ Ρικάρντο ὑπερασπίστηκε τά συμφέροντα τοῦ προλεταριάτου. Ἀσκησε κριτική στόν καπιταλισμό ἀπό τή σκοπιά τοῦ οὔτοπικοῦ Σοσιαλισμοῦ. Σελ. 301-307, 309, 313, 315, 316, 330, 332, 334, 336-340, 346-352, 356, 359-365, 508, 509.

Hopkins, Thomas (ἀρχές τοῦ 19ου αἰώνα) ἄγγλος οἰκονομολόγος. Σελ. 302, 460.

Hüllmann, Karl Dietrich (1765-1846) ἱστορικός, ἔχει συγγράψει πολλές ἐργασίες γιά τήν ἱστορία τοῦ Μεσαίωνα. Σελ. 608.

Hume, David (1711-1776) σκωτσέζος φιλόσοφος, ἀγνωστικιστής· ἱστορικός καί οἰκονομολόγος· φίλος καί σύμβουλος τοῦ Ἄνταμ Σμίθ, ὑποστήριξε μία ποσοτική θεωρία τοῦ χρήματος· σάν θεωρητικός οἰκονομολόγος ἦταν ἀκόμη ἐμποροκράτης, ἀπό τήν οἰκονομοπολιτική ἄ-

ποψη τασσόταν ὑπέρ τοῦ ἐλεύθερου ἐμπορίου. Σελ. 607.

Ἰουστινιανός I (περίπου 482-565) Αὐτοκράτορας τοῦ Βυζάντιου (527-565). Σελ. 608.

Jakob I (James) (1566-1625) Βασιλιάς τῆς Ἀγγλίας καί τῆς Ἰρλανδίας (1603-1625)· σάν Jakob VI. Βασιλιάς τῆς Σκωτίας (1567-1625). Σελ. 609.

Jones, Richard (1790-1855) ἄγγλος οἰκονομολόγος· στά συγγράμματά του ἀντανακλᾶται ἡ γενική παρακμή τῆς κλασσικῆς ἀστικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας στήν Ἀγγλία, παρ' ὅλα αὐτά ὅμως ξεπέρασε τόν Ρικάρντο σέ μερικά εἰδικά ζητήματα τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Σελ. 455-503, 506-514.

Karl der Grosse (Καρλομάγνος) (περίπου 742-814) Βασιλιάς τῶν Φράγκων (Franken) (768-800) καί αὐτοκράτορας τῆς Ρώμης (800-814). Σελ. 608.

King, Gregory (1648-1712) ἄγγλος στατιστικολόγος. Σελ. 372.

Laing, Samuel (1810-1897) ἄγγλος πολιτικός καί δημοσιολόγος, μέλος τοῦ κοινοβουλίου, φιλελεύθερος· κατεῖχε διάφορες ἀνώτερες διοικητικές θέσεις σέ ἀγγλικές σιδηροδρομικές ἐταιρεῖες. Σελ. 335.

Lalor, John (1814-1856) ἄγγλος ἀστός δημοσιολόγος καί οἰκονομολόγος. Σελ. 301, 329.

Locke John (1632-1704) ἄγγλος φιλόσοφος, σενσουαλιστής· οἰκονομολόγος «πού ἐκπροσωποῦσε τή νέα ἀστική τάξη μέ ὄλους τούς τύπους, τούς βιομήχανους ἐνάντια στήν ἐργατική τάξη καί τούς ἐξαθλιωμένους φτωχοῦς (paupers), τούς ἔμπορους ἐνάντια στούς παλαιομοδίτες τοκογλύφους, τούς χρηματιστές ἀριστοκράτες ἐνάντια στούς χρεώστες τοῦ κράτους καί πού ἀπόδειξε στό ἴδιο του τό ἔργο ἀκόμη καί τήν ἀστική λογική σάν τήν κανονική ἀνθρώπινη λογική» (Μάρξ) Σελ. 607.

Luther, Martin (1483-1546) Θεμελιωτής τοῦ προτεσταντισμοῦ στή Γερμανία. Γιός ἐργάτη ὀρυχείων. Τό συνολικό λογοτεχνικό του ἔργο, ἰδιαίτερα ἡ μετάφραση τῆς Βίβλου, εἶχε σημαντική ἐπίδραση στήν ἐξέλιξη μιᾶς ἐνιαίας γερμανικῆς γραπτῆς γλώσσας. Στόν ἀγροτικό πόλεμο 1524/25 ὁ Λούθηρος στράφηκε ἀποφασιστικά κατά τῶν ενεργειῶν των αγροτῶν καί συντάχθηκε με τήν πλευρά των ἀστών, εὐγενῶν καί κόμητων. Σάν «παλαιότερος γερμανός οἰκονομολόγος» (Μάρξ) ὑποστήριξε τήν οἰκονομία σέ εἶδος καί τήν ἀπλή ἐμπορευματική παραγωγή καί ἀντιπάλεψε τό τοκογλυφικό καί τό ἐμπορικό κεφάλαιο· οἱ προοδευτικές ἀστικές διδασκαλίες του για τήν εργασία καί τό ἐπάγγελμα διαμόρφωσαν σοβαρές ἰδεολογικές προυποθέσεις γιά τή διατύπωση τῆς κλασσικῆς ἀστικῆς θεωρίας γιά τήν ἀξία τῆς ἐργασίας, πού ἔγινε ἀργότερα. Σελ. 596, 598, 601-606.

Malthus, Thomas Robert (1766-1834) ἄγγλος παπάς καί οἰκονομολόγος, ἰδεολογικός ἐκπρόσωπος τῆς ἀστικοποιημένης ἀριστοκρατίας τῶν γαιοκτημόνων, ἀπολογητής τοῦ καπιταλισμοῦ, διατύπωσε τήν ἀντιδραστική θεωρία τοῦ ὑπερπληθυσμοῦ μέ σκοπό νά δικαιολογήσει τήν ἀθλιότητα τῶν ἐργαζομένων στόν καπιταλισμό. Σελ. 9-42, 47-52, 54-57, 61-70, 78, 79, 86, 88, 89, 93, 105, 110, 124, 125, 134, 138, 143, 172, 177, 179, 194, 195, 197, 198, 203, 204, 214, 277, 296, 304, 343, 351, 362, 377, 403, 472, 489.

Manley, Thomas (1628-1690) ἄγγλος συγγραφέας καί οἰκονομολόγος, ἐμποροκράτης. Σελ. 609.

Mc Culloch, John Ramsay (1789-1864) σκωτσέζος οἰκονομολόγος, ἐκχυδαίισε τή διδασκαλία τοῦ Ρικάρντο. Ἀπολογητής τοῦ καπιταλισμοῦ. Σελ. 28, 75, 98, 105, 118, 194-205, 207, 208, 210-216, 272, 273, 305, 306.

Megerle, Hans Ulrich (Ψευδώνυμο *Abraham a Santa Clara*) (1644-1709) ἱεροκήρυκας καί συγγραφέας. Σελ. 57.

Mill, James (1773-1836) ἄγγλος οἰκονομολόγος καί φιλόσοφος, ἐκχυδαίισε τή διδασκαλία τοῦ Ρικάρντο. Σελ. 28, 29, 63, 64, 71, 84, 94-114, 116-119, 189, 191, 192, 194, 199, 204, 205, 207, 208, 210, 213, 214, 304, 317, 378, 452.

Mill, John Stuart (1806-1873) ἄγγλος οἰκονομολόγος καί θετικιστής φι-

- λόσοφος· ἐκχυδαίισε τὴ διδασκαλία τοῦ Ρικάρντο καὶ προπαγάνδιζε τὴν ἄρμονία ἀνάμεσα στὰ κερδοσκοπικά συμφέροντα τῆς ἀστικής τάξης καὶ στὰ ζωτικά συμφέροντα τῆς ἐργατικής τάξης. Ἦθελε νὰ ξεπεράσει τίς ἀντιφάσεις τοῦ καπιταλισμοῦ μέ τὴ μεταρύθμιση τῶν σχέσεων διανομῆς. Γιὸς τοῦ Τζαίημς Μίλλ. Σελ. 93, 120, 216, 219-242, 244, 248, 253, 256, 258, 261, 270, 573-575.
- Morton, John Chalmers** (1821-1888) ἄγγλος γεωπόνος. Σελ. 508.
- Mullion, Mordecai** βλέπε **Wilson, John**.
- Newman, Francis William** (1805-1897) ἄγγλος φιλόλογος καὶ δημοσιολόγος, ἀστὸς ριζοσπάστης, συγγραφέας ἐργασιῶν θρησκευτικοῦ, πολιτικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ περιεχομένου. Σελ. 607.
- Niebuhr, Barthold Georg** (1776-1831) Ἐρευνητὴς τῆς ἀρχαιότητος. Σελ. 608.
- Ὀράτιος (Quintus Horatius Flaccus)** (65-8 π.Χ.) ὁ μεγαλύτερος ρωμαῖος λυρικός ποιητὴς. Σελ. 21, 61.
- Owen, Robert** (1771-1858) ἄγγλος οὐτοπιστὴς σοσιαλιστὴς· ἐγκατέλειψε τὴν τάξη τοῦ σάν καπιταλιστῆς καὶ πῆρε ἐνεργά τό μέρος τῆς ἐργατικής τάξης. Σελ. 60, 272, 299.
- Πίνδαρος** (περίπου 522 μέχρι περίπου 442 π.Χ.) Ἕλληνας λυρικός ποιητὴς. Σελ. 315.
- Parisot, Jacques - Théodore** (γεν. 1783) μεταφραστὴς τῆς ἐργασίας τοῦ Τζαίημς Μίλλ «Elements of political economy» στὰ γαλλικά. Σελ. 99, 105, 111, 113.
- Paterson, William** (1658-1719) ἄγγλος ἔμπορος, ἰδρυτὴς τῆς Τράπεζας τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Τράπεζας τῆς Σκωτίας. Σελ. 607.
- Peel, Sir Robert** (1750-1830) ἄγγλος ἐργοστασιάρχης βαμβακιοῦ, μέλος τοῦ κοινοβουλίου, Συντηρητικὸς πατέρας τοῦ ἄγγλου πρωθυπουργοῦ Σερ Ρόμπερτ Πηλ. Σελ. 254.
- Prévost, Guillaume** (1799-1883) ἐλβετὸς σύμβουλος τοῦ κράτους, ἐκχυδαιστὴς τῶν θεωριῶν τοῦ Ρικάρντο. Σελ. 118-124, 215.
- Prevost, Pierre** (1751-1839) ἐλβετὸς φυσικός καὶ λογοτέχνης· μετάφρασε στὰ γαλλικά ἔργα τοῦ Μάλθους κ.α. Πατέρας τοῦ προηγούμενου Σελ. 68.
- Price, Richard** (1723-1791) ἄγγλος ριζοσπάστης δημοσιολόγος, οἰκονομολόγος καὶ ἠθικιστὴς φιλόσοφος. Σελ. 275.
- Proudhon, Pierre - Joseph** (1809-1865) γάλλος δημοσιολόγος, κοινωνιολόγος καὶ οἰκονομολόγος· ἐκφραστὴς τῆς ἰδεολογίας τοῦ μικροαστισμοῦ, ἕνας ἀπὸ τοὺς θεωρητικούς θεμελιωτὲς τοῦ Ἀναρχισμοῦ. Σελ. 591-596, 601.
- Ramsay, Sir George** (1800-1871) ἄγγλος οἰκονομολόγος, ἕνας ἀπὸ τοὺς τελευταίους ἐκπροσώπους τῆς κλασσικῆς, ἀστικής πολιτικῆς οἰκονομίας. Σελ. 373-380, 382-387,

- 390, 391, 398, 400, 402-410, 413, 414, 421, 488.
- Rau, Karl Heinrich** (1792-1870) Οικονομολόγος (γερμανός), συμμεριζόταν σέ μερικά ζητήματα τίς άπόψεις τών Σμίθ καί Ρικάρντο· «ό γερμανός Σαι» (Μάρξ). Σελ. 572.
- Ravenstone, Piercy** (πεθ. 1830) άγγλος οικονομολόγος, όπαδός του Ρικάρντο, ένας άπό τούς προμάχους τών συμφερόντων τών μικροαστών καί αντίπαλος του Μάλθους. Σελ. 295, 298-301, 304, 355.
- Ricardo, David** (1722-1823) άγγλος οικονομολόγος· τό έργο του άποτελεί τό άποκορύφωμα τής κλασσικής άστικής πολιτικής οικονομίας. Σελ. 10-13, 17, 21, 23, 27-33, 55-61, 73, 74, 76-79, 82, 83, 88, 89, 94-96, 98, 100, 101, 103-112, 118-122, 124-127, 130-132, 137, 139, 140, 142-145, 150, 151, 158-160, 168-171, 176, 177, 183, 189-192, 194-199, 202-216, 220, 221, 224, 232, 238, 243, 258, 261, 271-275, 277-279, 289, 291, 296, 297, 301, 302, 304, 305, 313, 359, 380, 381, 386, 387, 400-403, 432, 434, 451, 453, 455, 458, 460, 463, 464, 467, 488, 505, 511, 517, 569, 570, 573, 575, 585.
- Rodbertus (- Jagetzow), Johann Karl** (1805-1875) πρῶστος μεγαλογεωκτῆμονας, οικονομολόγος, ιδεολογικός εκπρόσωπος τών άστικοποιημένων γιούνκερ. Θεωρητικός του πρωσσιου «κρατικού σοσιαλισμού» τών γιούνκερ. Σελ. 349.
- Roscher, Wilhelm Georg Friedrich** (1817-1894) άγοραίος οικονομολόγος, ιδρυτής τής παλαιότερης σχολής τής πολιτικής οικονομίας στη Γερμανία· πολέμησε τόν ουτοπικό σοσιαλισμό καί τήν κλασσική άστική πολιτική οικονομία· αντικατάστησε τή θεωρητική άνάλυση μέ έναν ρηχό έμπειρισμό, άρνούνταν τήν ύπαρξη οικονομικών νόμων. Σελ. 198, 210, 214, 402, 570, 571.
- Rothschild, James, Baron de** (1792-1868) έπικεφαλής του όμώνυμου τραπεζικού οίκου στο Παρίσι. Σελ. 513.
- Rousseau, Jean - Jacques** (1712-1778) γάλλος συγγραφέας, διαφωτιστής· ό σημαντικότερος ιδεολογικός εκπρόσωπος του έπαναστατικού μικροαστισμού πριν άπό τή Γαλλική Έπανάσταση. Σελ. 69.
- Russell, Lord, John** (1792-1878) Βρετανός πολιτικός ήγέτης, άρχηγός τών Ουίγκς· Πρωθυπουργός (1846-1852 και 1865/1866), Έπουργός Έξωτερικών (1852/53 και 1859-1865). Σελ. 272.
- Saint - Simon, Claude - Henri de Rouvroy, Comte de** (1760-1825) γάλλος ουτοπιστής σοσιαλιστής. Σελ. 272, 533.
- Say, Jean - Baptiste** (1767-1832) γάλλος οικονομολόγος, συστηματοποίησε καί έχχυδαίσε τό έργο του Άνταμ Σμίθ. Θεμελίωσε τήν άγοραία οικονομική διδασκαλία για τούς παράγοντες τής παραγωγής, άνακηρύσσοντας τή γή, τό κεφάλ-

λαιο καί τήν ἐργασία σάν πηγές για την πρόσοδο, το κέρδος και τον μισθό (τριαδικός τύπος). Σελ. 88, 105, 107, 118, 119, 137, 139-142, 198, 207-214, 289, 569, 570, 603.

Seneca, Lucius Annaeus (περίπου 4 π.Χ. μέχρι 65 μ.Χ.) Ρωμαίος φιλόσοφος, συγγραφέας καί πολιτικός, ένας από τούς πιό σημαντικούς εκπρόσωπους τής ονομαζόμενης νεώτερης στωϊκής σχολής· άσκησε επίρροή μέ τήν αντιδραστική - ιδεαλιστική του διδασκαλία για τήν ἠθική στή διαμόρφωση του χριστιανικού δογματισμού. Σελ. 601.

Senior, Nassau William (1790-1864) άγγλος άγοραίος οικονομολόγος, ένας από τούς «ἐπίσημους εκπροσώπους τής άστικής τάξης» (Μάρξ). Ἀπολογητής του καπιταλισμού, στράφηκε ενάντια στη μείωση της εργάσιμης ήμέρας. Σελ. 29, 402, 574.

Sismondi, Jean - Charles - Léonard Sismonde de (1773-1842) έλβετός οικονομολόγος καί ιστορικός. Ἐμφανίστηκε στό τέλος τής κλασσικής άστικής πολιτικής οικονομίας καί θεμελίωσε τή μικροαστική πολιτική οικονομία. Ἄσκησε κριτική στον καπιταλισμό «από τή σκοπιά του μικροαστού» (Λένιν) καί έξιδανέκυσε τή μικρή παραγωγή. Σελ. 43, 57, 58, 60, 61, 68, 94, 297, 299, 329, 412, 434, 451-453, 460, 483.

Smith, Adam (1723-1790) ό πιό σημαντικός άγγλος οικονομολόγος πριν από τόν Ρικάρντο· γενίκευσε τίς

έμπειρίες τής καπιταλιστικής μανουφακτουριστικής περιόδου καί του έργοστασιακού συστήματος που άρχιζε· έδωσε στην κλασσική άστική πολιτική οικονομία τήν άναπτυγμένη της μορφή. Σελ. 9, 10, 13, 17, 21-23, 25, 26, 28, 30, 31, 40, 57, 67, 68, 72, 76, 77, 82, 92, 120, 125, 137, 139, 141, 198, 199, 208-210, 214, 217, 232, 273, 291, 302, 304, 308, 309, 324, 359, 383, 386, 402, 432, 468, 472, 486, 493, 505, 510, 517, 563, 568-570, 572, 573, 583, 585.

Spence, Thomas (1750-1814) άγγλος ούτοπιστής σοσιαλιστής, τάχθηκε υπέρ τής κατάργησης τής άτομικής ιδιοκτησίας στή γή καί για τήν έγκαθίδρυση ενός άγροτικού σοσιαλισμού. Σελ. 67.

Steuart (Stewart), Sir James (έπίσης καί μέ τό όνομα Denham) (1712-1780) άγγλος οικονομολόγος, ένας από τούς τελευταίους εκπρόσωπους του έμποροκρατισμού, που τόν συστηματοποίησε σάν θεωρητικός. Ἀντίπαλος τής ποσοτικής θεωρίας του χρήματος. Σελ. 224, 278, 455.

Stirling, Partick James (1809-1891) άγγλος οικονομολόγος. Σελ. 217-219.

Storch, Heinrich Friedrich von (Andrej Karlowitsch) (1766-1835) Οικονομολόγος, στατιστικολόγος καί ιστορικός, έκχυδάισε τήν άστική πολιτική οικονομία· μέλος τής Ἀκαδημίας των Ἐπιστημών τής Πετρούπολης. Σελ. 405.

- Torrens, Robert** (1780-1864) ἄγγλος οἰκονομολόγος, ἐκπρόσωπος τῆς «Currency Principle» (ἀρχή τῆς χρηματικῆς κυκλοφορίας). Σελ. 21, 22, 64, 76, 79-89, 110, 190, 191, 204, 215, 254, 296, 304.
- Townsend, Joseph** (1739-1816) ἄγγλος κληρικός, γεωλόγος καί κοινωνιολόγος, ὁπαδός τῆς πληθυσμιακῆς θεωρίας τοῦ Μάλθους. Σελ. 39, 57, 67.
- Trajanus (Τραϊανός), Marcus Ulpius** (περίπου 53-117 μ.Χ.) ρωμαῖος αὐτοκράτορας (98-117) καί στρατηλάτης. Σελ. 608.
- Turgot, Anne - Robert - Jacques, Baron de l' Aulne** (1727-1781) γάλλος πολιτικός καί οἰκονομολόγος, φυσιοκράτης, μαθητής τοῦ Κεναί· ἀνατράπηκε ἀπό τή θέση τοῦ Γενικοῦ Ἐλεγκτῆ τῶν Οἰκονομικῶν (1774-1776) λόγω τῆς προοδευτικῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς του. Σελ. 309, 495, 544.
- Ure, Andrew** (1778-1857) ἄγγλος χημικός καί οἰκονομολόγος. Ὅπαδός τοῦ ἐλεύθερου ἐμπορίου. Σελ. 506.
- Wakefield, Edward Gibbon** (1796-1862) βρετανός πολιτικός ἡγέτης, πολιτικός τῶν ἀποικιῶν καί οἰκονομολόγος. Σελ. 108, 216, 217, 290, 330.
- Warwick, Richard Neville, Earl of** (1428-1471) ἄγγλος φεουδάρχης, ἐπαιξε σημαντικό ρόλο στούς πολέμους τοῦ «ἐρυθροῦ καί λευκοῦ τριαντάφυλλου» (ἀνάμεσα στούς οἴκους Λάνκαστερ καί Γιόρκ) (1455-1485)· λόγω τῆς ἐπιρροῆς πού ἀσκοῦσε κατά τήν κατάληψη τοῦ βασιλικοῦ θρόνου, πῆρε τήν προσωνομία «κατασκευαστής βασιλέων». Σελ. 475.
- West, Sir Edward** (1782-1828) ἄγγλος οἰκονομολόγος, ἀνάπτυξε μιά θεωρία γιά τήν γαιοπρόσοδο. Σελ. 351, 352.
- Wilson, John** (1785-1854) σκωτσέζος ποιητής καί δημοσιολόγος, ἔγραφε μέ διάφορα ψευδώνυμα. Σελ. 214.
- Θουκυδίδης** (περίπου 460 μέχρι περίπου 395 π.χ.) ἔλληνας ιστορικός συγγραφέας· ἔγραψε μιά ἱστορία τοῦ Πελοποννησιακοῦ Πολέμου, πού ὅμως παρέμεινε ἀνολοκλήρωτη. Σελ. 214, 570, 571.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΩΝ, ΒΙΒΛΙΚΩΝ ΚΑΙ ΜΥΘΟΛΟΓΙΚΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

Ἄνταϊος ἕνας γίγαντας ἀρχαίου ἐλληνικοῦ μύθου, γιός τοῦ θαλασσινοῦ θεοῦ Ποσειδῶνα καί τῆς Θεᾶς τῆς γῆς Γαίας· ὅσο ἄγγιζε τή μητέρα του, τή γῆ, κανεῖς δέν μποροῦσε νά τόν νικήσει· ὁ Ἡρακλῆς τόν σήκωσε ψηλά ἀπό τή γῆ καί τόν ἔπνιξε. Σελ. 606.

Cacus τέρας τοῦ ρωμαϊκοῦ μύθου, πού ἔβγαζε φωτιές ἀπό τό στόμα, τό σκότωσε μέ τό ρόπαλο ὁ Ἡρακλῆς. Σελ. 606.

Dundreary κύρια μορφή τῆς σατιρικήσ κωμωδίας «Our American Cousin» τοῦ Taylor, προσωποποίηση ἑνός ὀκνηροῦ ἄγγλου λόρδου μέ ἄδειο κεφάλι. Σελ. 37, 51.

Ἡσαΐας μορφή ἀπό τήν Παλαιά Διαθήκη, Προφήτης. Σελ. 597.

Ἰεζεκιήλ μορφή ἀπό τήν Παλαιά Διαθήκη, Προφήτης. Σελ. 597.

Γερίων μορφή τοῦ ἐλληνικοῦ μύθου, γίγαντας μέ τρία σώματα, τοῦ ὁποίου τά παιδιά ἀπήγαγε ὁ Ἡρακλῆς καί πού τόν σκότωσε μέ ἕνα βέλος. Σελ. 606.

Ἡρακλῆς ἥρωας τῆς ἐλληνικῆς μυθολογίας, γιός τοῦ Δία· θεωρεῖται σάν ἐνσωμάτωση τῆς δύναμης καί τῆς ἀντοχῆς. Σελ. 606.

Κύκλωπας γίγας τῆς ἐλληνικῆς μυθολογίας μέ μόνο ἕνα μάτι στό μέτωπο. Σελ. 602.

Ὀδυσσεάς κύριος ἥρωας τῆς «Ὀδύσσειας», ὁμηρικοῦ ἔπους. Σελ. 602.

Πολύφημος σύμφωνα μέ τόν ἐλληνικό μῦθο ἕνας κύκλωπας πού τυφλώθηκε ἀπό τόν Ὀδυσσεά. Σελ. 602.

Σταθμά, μέτρα και νομίσματα

Σταθμά

Λίβρα (Pound lb) = 16 ουγγιές περίπου 454 γρ.

Μέτρα

Πλήθρο (acre)	= 4 roods	4046,7 m ²
Πήχυς		66,69 εκ.
Γιάρδα		91,44 εκ.
Κουάρτερ (άγγλικό μέτρο χωρητικότητας)	8 μπούσσελ κάπου	291 λίβρ.

Νομίσματα*

Φλωρίνι (fiorino) χρυσό νόμισμα της Φλωρεντίας από τό 1252, στην αξία 3,5 γρ. καθαρού χρυσού.

Φράγκο (γαλ.)	= 100 centimes	περίπου 81 πφ.
Γκούλντα, γερμανική κατοπινότερη κοπή του Φλωρινιού από τό 1325 και μετά, αργότερα άσημένα γκούλντα, από τό 1524 μέ καθαρό περιεχόμενο 27,405 γρ.		
Λίρα Στερλίνα (£, l.)	20 σελλίνια	20,43 Μάρκα
Σελλίνι (sh.)	= 12 πέννες	1,02 Μάρκα
Πέννα (d.)		8,51 πφ.
Φάρδινγκ (τό μικρότερο άγγλικό χάλκινο νόμισμα)	= 1/4 πέννας	2,12 πφ.

* 'Ο ύπολογισμός σέ μάρκα και πφέννιγκ γίνεται μέ βάση τό έτος 1871 (1 Μάρκο = 1/2790 του κιλου καθαρού χρυσού).

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΕΝΝΟΙΩΝ

- Ἀγγαρεία I 151 III 456,457
 Ἀγγλία I 22 II 183, 185, 278, 279
 III 473
 — φεουδαρχικό σύστημα I 456
 — ἡ ἀρχὴ τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς II 60, 680
 — πληθυσμός II 553, 554, 681
 III 370-372
 — τάξεις I 175, 176, 203 II 38, 561
 III 403,474
 — κατάσταση τῶν ἐργατῶν II 13, 21, 235, 260, 379, 476, 669, 677
 III 297
 — ὁ μισθός τῆς ἐργασίας καὶ ἡ τιμὴ τοῦ σιταριοῦ τὸν 18ο αἰῶνα II 680, 681.
 — ἐξωτερικό ἐμπόριο II 153, 579
 III 254
 — χρῆμα καὶ τράπεζες II 264, 265
 III 403, 404
 — βιομηχανία II 273, 509, 669, 670
 III 329
 — ἀποικίες II 278, 349
 — συνεργατικά ἐργοστάσια τῶν ἐργατῶν III 405, 406, 565, 574
 — οἱ νόμοι γιὰ τὰ σιτηρὰ II 133, 136, 139-141, 275 III 9
 — ἀγροτική οἰκονομία καὶ ἡ κατάσταση στῆ γεωργία II 16, 47, 132, 162, 178, 183, 184, 186, 276-281, 354, 384, 385, 418, 421, 440, 536, 553, 554, 631 III 462, 467, 468
 — τό ποσοστό τοῦ κέρδους στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα II 535
 — ὑπερπαραγωγή καὶ κρίσεις II 619
 III 139, 140
 — ὑπαγωγή τοῦ τοκοφόρου κεφαλαίου στό βιομηχανικό κεφάλαιο III 596, 603
 Ἀγορά
 — σάν φάση τῆς κυκλοφορίας τοῦ ἐμπορεύματος II 563, 564 III 322, 323
 — σάν ζωτικός ὅρος τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς III 535, 536
 — καὶ βαθμίδα ἀνάπτυξης τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς II 563, 611
 — μέγεθος καὶ ἔκταση τῆς ἀγορᾶς I 208 III 308, 329
 — παραγέμισμα τῆς ἀγορᾶς II 14, 610, 611 III 323, 324, 327
 — καὶ διακυμάνσεις τῶν τιμῶν II 337-340, 373, 375 III 326
 — ἐσωτερική ἀγορά II 579, 580, 611, 653
 — ἀγορά ἐμπορευμάτων καὶ ἀγορά ἐργασίας II 247
 — βλέπε ἐπίσης: Χρηματαγορά, Ἐμπόριο, Παγκόσμια ἀγορά.
 Ἀγορά ἐργασίας III 247
 Ἀγοραία ἀξία I 240, 241 II 108, 146, 192, 225, 238-240, 280, 312, 315-317, 356, 606 III 344, 538
 — τὰ ὅρια τῶν διακυμάνσεων τῆς II 312, 316, 317

- και άτομική αξία I 242 II 237-240, 305-309, 312, 313, 315, 316, 340, 341, 591, 592, 607 III 71
- και αγοραία τιμή II 237-242, 312, 313, 315, 316 III 584, 585
- και πρόσθετο κέρδος II 240, 241, 280, 281
- και απόλυτη πρόσδοδος II 311, 312, 316, 340, 341, 370, 371
- και διαφορική πρόσδοδος II 313, 340, 341, III 538
- και μοίρασμα του πρόσθετου προϊόντος II 527
- και αλληλοσχέση ζήτησης και προσφοράς II 316-319
- και θεωρία για την πρόσδοδο του Ρικάρντο II 191, 226, 237, 240-242, 282, 316, 355
- Άγοραία πολιτική οικονομία II 142, 509, 582, 583 III 160, 161, 167, 194, 198, 199, 216, 305, 306, 313, 526, 553, 568-573
- σε αντίθεση με την κλασική πολιτική οικονομία III 517, 568-571
- ό αντιγραφικός της χαρακτήρας II 130, 134, 137 III 10, 25, 57, 58, 199, 211, 214-216, 570
- απόκρυψη της σχέσης κεφαλαίου και μισθωτής εργασίας I 452 II 583, 584 III 99-109
- άρνηση της θεωρίας για την αξία της εργασίας III 177-179, 185-189
ταύτιση της αξίας χρήσης και αξίας, προσφοράς και ζήτησης, αγοράς και πώλησης, παραγωγής και κατανάλωσης II 575, 583, 584, 588, 598, 603-605, 616, 620 III 70, 71, 114, 138, 205, 206
- προπαγάνδισι της σπατάλης I 205, 302, 323, 324 II 132
- για τις σχέσεις μισθού εργασίας και τιμής II 137, 223, 224 III 108
- για τη γαιοπρόσοδο II 33, 105, 106, 152, 168, 189, 397 III 517, 518, 556, 588-591
- για τις κρίσεις I 243, 244, 285, 286 II 546, 574, 575, 578-581, 587, 596, 597, 614-623 III 113, 114, 139, 140
- για τὰ έξοδα παραγωγής II 152, 251, 546
- Άγοραία τιμή I 76, 77 II 108, 145, 239, 241, 386 III 530, 531, 577, 578
- και διακυμάνσεις στο μισθό εργασίας I 78, 147, 351
- και τιμή παραγωγής II 226, 227, 274, 369, 370 III 578, 584, 585
- και αγοραία αξία II 237-242, 312, 313, 315, 316 III 584
- Άγορά και πούληση
- των έμπορευμάτων I 319, 375 III 150
- της εργατικής δύναμης I 343, 344, 347, 441, 444, 447 III 129
- και ανταλλαγή ισοδυνάμων I 37, 48, 49, 248
- αντίφαση αγοράς και πούλησης III 60, 61, 99, 137, 138
- στο προτσές της καπιταλιστικής παραγωγής και αναπαραγωγής I 18, 262, 263 II 92, 572
- ή σύμπτωσή τους στο άμεσο ανταλλακτικό έμπόριο II 592, 620 III 138
- ό χωρισμός τους και οι κρίσεις II 564, 572, 575, 576, 583-589, 592-599, 603, 620
- ή ταύτισή τους στην άστική πολιτική οικονομία I 424 II 575, 583, 588, 598, 616, 620 III 99, 138
- εξήγηση της υπεραξίας και του κέρδους με την πούληση των έμπορευμάτων πάνω από την αξία τους I 7, 11, 37, 176, 290-293, 296, 429 III 12, 85
- Άγροεργάτες I 26, 225 II 14, 631 III 411
- Άγρότες - Άγροτιά
- στον καπιταλισμό I 456, 457

- σάν παραγωγοί έμπορευμάτων και αγοραστές έμπορευμάτων I 455, 456
- τό πρόσθετο προϊόν τους III 422
- ό χρόνος έργασίας για τήν κατασκευή δικών τους έργαλείων I 91
- στίς άποικίες II 349
- Άγροτική οίκονομία
- βλέπε: Γεωργία
- Άγροχημεία II 21, 63, 64, 125, 126, 187 III 331
- Άμερική I 295 II 265, 422, 650
- βλέπε επίσης: Ένωμένες Πολιτείες τής Άμερικής.
- Άμερικανικός έμφύλιος πόλεμος I 100 II 379
- Άνάγκες
- και στάθμη τής παραγωγικότητας τής έργασίας II 10, 13, 474 III 514
- κοινωνικές ανάγκες II 474
- ανάγκες πού μπορούν νά πληρωθούν II 589, 623
- του έργάτη II 10 III 335
- ίκανοποίηση τών αναγκών II 593, 616 III 330, 331
- στον κομμουνισμό II 676 III 136
- Άναπαραγωγή
- σάν ένότητα παραγωγής και κυκλοφορίας I 14, 89, 125-127, 131-134, 379 II 63, 64, 68, 595, 598 III 307
- τών καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής III 311, 361, 582
- περικλείει τήν άξιακή και ύλική αντικατάσταση τών προϊόντων I 89, 97, 131-133, 163, 165, 225, 226, 246, 247, 254, 255 II 528, 575, 576 III 115, 116, 288, 326-328, 385, 392, 393
- χρόνος τής άναπαραγωγής I 253, 254 II 549, 550 III 326, 327, 444-447, 499, 501, 502
- προβλήματα τής πραγματοποίησης του προτσές άναπαραγωγής I 246, 351 II 565, 575 III 501, 502, 581
- τής έργατικής δύναμης I 14, 18, 50, 215, 444 II 462, 469, 471
- του πάγιου κεφαλαίου I 86, 93, 121, 122, 124, 253, 254, 257, 358 II 27, 228, 549, 674
- του σταθερού κεφαλαίου I 90-143, 187-200, 225, 226, 253-267 II 549-553, 569, 570 — άναπαραγωγή του σταθερού κεφαλαίου σάν άξια χρήσης I 97, 98 III 131-134, 184-187
- του κυκλοφορούντος κεφαλαίου II 549
- και παραγωγικότητα τής έργασίας I 45, 192-200, 225, 254, 303 II 630
- και χρηματική κυκλοφορία I 339, 340, 351, 352, 356, 377, 378
- και κατανάλωση I 124-126, 131, 132, 318, 340, 361 III 324, 325
- και κρίσεις II 574-576, 593, 594
- και φυσική άναπαραγωγή στή γεωργία II 68
- και έμπορευματική κυκλοφορία I 361, 377
- άπλή άναπαραγωγή II 560, 561, 570 III 433
- ή έννοιά της II 555
- και αντικατάσταση του έτήσιου προϊόντος I 239-263
- και προτσές τής αντικατάστασης του κεφαλαίου III 282-286
- του σταθερού κεφαλαίου I 90-144, 187-200
- και συσσώρευση II 560, 561, 569 III 433
- οί αναγκαίες αναλογίες της I 239-243
- δυσαναλογίες στήν άπλή άναπαραγωγή I 240
- διευρυμένη άναπαραγωγή II 560, 561, 569 III 286, 287, 414, 433
- συσσώρευση του κεφαλαίου, ή καπιταλιστική της μορφή I 264, 328 II 562, 563, 568, 569 III 311-313, 382, 383, 433, 434

- καί αύξηση τῆς παραγωγικότητας τῆς ἐργασίας II 608
καί σταθερό κεφάλαιο I 90, 91, 267
στόν κομμουνισμό I 91 III 385, 401
- Ἄνθρωπος**
— καί ἡ φύση I 306 III 337
— προϋπόθεση καί ἀποτέλεσμα τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητας III 559
— δημιουργός τοῦ ὕλικου πλούτου I 310
— ἀνάπτυξη τῆς ἀτομικότητάς του στό ἱστορικό προτσές II 135
— σάν ἰδιοκτήτης καί σάν ἐργάτης III 431
— στήν ἀστική κοινωνία III 513
- Ἄνταλλαγή**
— ἀνάμεσα στό κεφάλαιο καί τῆ μισθωτή ἐργασία I 23, 24, 29, 31, 49-51, 55-58, 65-67, 150, 151, 154, 186, 204, 344, 345, 436, 441-447, 451, 455 II 462-464 III 11-14, 17, 18, 100, 103-105, 108, 109, 196, 271, 429, 430, 548
— κεφαλαίου μέ κεφάλαιο I 137, 141, 187, 191, 199, 255, 262, 265 II 551, 570
— εἰσοδήματος μέ εἰσόδημα I 239-245, 248, 249, 264, 357
— εἰσοδήματος μέ κεφάλαιο I 245-255, 264, 340 II 90, 570 III 282-288
— ἡ σύνδεσή της μέ τήν παραγωγή I 31, 319 II 26, 27
— καί κυκλοφορία II 592
— καί καταμερισμός τῆς ἐργασίας I 209
— σάν πηγή τῆς ὑπεραξίας κατά τή γνώμη ἀστών οἰκονομολόγων (ἐμποροκράτες, μονεταριστές, Στιούαρτ) I 7, 11, 21, 37, 38, 42, 170, 176, 177, 428 III 11, 12, 85
— ὁ Γκανίλ γιά τήν ἀνταλλαγή I 206-211
— βλέπε ἐπίσης: Ἄνταλλαγή ἰσοδυνάμων, Ἐμπορευμάτων ἀνταλλαγή
- Ἄνταλλαγή ἰσοδυνάμων** I 37, 48, 49, 164, 165, 209, 248, 268, 345, 347, 372-374, 445 III 145-153, 155, 160, 161, 169, 172-174, 430
- Ἄνταλλαγῆς τύποι** I 319
- Ἄνταλλακτική ἀξία** I 170, 207-210, 327-329 II 587, 588 III 144-148, 326, 339
— σάν βάση καί σκοπός τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς I 208, 288, 302 II 586, 587 III 34, 59
— σάν μορφή τῆς ἐμφάνισης τῆς ἀξίας III 144-146
— τό χρῆμα σάν αὐτοτελῆς ἐμφάνιση τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας III 150, 151, 156, 157
— καί τιμή II 307 III 150
— ἐκμηδένιση τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας στίς κρίσεις II 578
— μονεταριστικές ἀντιλήψεις γιά τήν ἀνταλλακτική ἀξία I 327-329
— ὁ Γκανίλ γιά τήν ἀνταλλακτική ἀξία I 206-213
— βλέπε ἐπίσης: *Μορφή τῆς ἀξίας*
- Ἄνταλλακτικό ἐμπόριο** II 592, 593, 615, 620 III 138
- Ἀντίθεση**
— ἀξίας χρήσης καί ἀξίας III 116, 146, 147, 150
— συγκεκριμένης καί ἀφηρημένης ἐργασίας III 150, 156
— ἀτομικῆς καί κοινωνικῆς ἐργασίας III 156, 158
— ζωντανῆς καί ἀντικειμενοποιημένης ἐργασίας III 315, 316
- Ἀντικείμενο ἐργασίας**
— σάν στοιχεῖο τοῦ κεφαλαίου καί σάν στοιχεῖο τοῦ προτσές ἐργασίας II 18, 19
- Ἀντιφάσεις**
— σάν ἐνότητα ἀντιθέσεων I 303 II 583, 588, 604 III 99, 114
— τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς I 24, 224, 299, 303, 308, 330 II 15, 16, 135, 176, 177, 573, 574, 576, 582, 583, 588, 594-598, 604, 605, 621-623 III 60, 61, 95,

- 110, 138, 189, 293, 294, 296-299, 361, 410, 411, 481, 482, 489, 490, 542, 543, 562, 565, 566, 568-570
- βίαιη επίλυση των αντιφάσεων στον καπιταλισμό II 574, 583, 588, 593, 598, 607, 622, 623 III 138, 586
 - αντίφαση ανάμεσα στην παραγωγή και την κατανάλωση στον καπιταλισμό I 185, 303 II 589-591, 603-610 III 60, 61
 - βλέπε επίσης: *Αντίθεση*
 - Άξια* I 17, 18, 24, 47, 74, 97, 98, 132-134, 162, 163, 169, 170, 205, 206, 241, 242, 395 II 34, 174, 222, 305-308, 460, 461, 586 III 114-116, 136, 138, 143, 146, 147, 326, 339, 340
 - μιά κοινωνική σχέση III 149, 169, 170, 209, 210
 - σαν βάση της καπιταλιστικής παραγωγής III 290
 - το κεφάλαιο σαν αυτοαξιοποιημένη αξία I 353, 413, 438 III 151, 157, 483
 - ατομική αξία και αγοραία αξία I 242 II 237-240, 305-309, 312, 313, 315, 316, 591, 592, 607 III 71
 - σχετική και απόλυτη αξία III 151-153
 - και τιμή I 242 II 25, 26, 386 III 127, 149, 150, 586, 587
 - ή κατανομή της I 51, 63, 74, 78, 79 II 154, 177-179, 486
 - ή πραγματοποίησή της III 146, 147
 - ταύτιση της αξίας και της αξίας χρήσης στην αστική πολιτική οικονομία I 14-18, 24, 34, 37, 64, 146, 147, 170, 284, 401, 407 II 177 III 555, 556
 - αναζήτηση από την αστική πολιτική οικονομία ενός μη μεταβαλλόμενου μέτρου της αξίας I 49-51, 143 II 427, 468 III 9, 10, 153-155, 167, 178, 179
 - οί έμποροκράτες για την αξία I 170, 171
 - οί αγοραίοι οικονομολόγοι για την αξία III 177-180, 185, 186
 - ό Μάλθους για την αξία: βλέπε *Μαλθουσιανισμός*
 - ό Πέττυ για την αξία I 179, 180, 395-397, 402-404
 - ό Ρικάρντο για την αξία: βλέπε στή λέξη *Ρικάρντο*
 - ό Στιούαρτ για την αξία I 8-11
 - Ό Σμίθ για την αξία: βλέπε στή λέξη *Σμίθ*
 - Άξιας μέγεθος* I 22, 23, 208, 209, 347, III 147, 150
 - Άξιας νόμος* II 282 III 548
 - και ανταλλαγή ισοδυνάμων I 37, 164, 165, 209, 345, 347, 445 III 145-149, 155, 160, 161, 169, 172-174, 430
 - ή επενέργειά του στον καπιταλισμό II 36, 37, 61, 189, 190, 203, 221, 222, 385, 386 III 77-84, 91, 92, 189, 190
 - και ανταλλαγή ανάμεσα στο κεφάλαιο και τή μισθωτή εργασία I 49-51, 54, 57, 58, 65-67, 345 II 462-464 III 11, 17, 100, 104, 105, 429, 430, 547, 548
 - ή επενέργειά του ανάμεσα στις διάφορες χώρες II 234 III 120
 - Άξιας ουσία* I 17, 20, 21, 64, 74, 75, 147 II 150, 191, 192, 201 III 40, 41, 146, 155, 178, 188, 285
 - Άξιας προϊόν* I 268-270 III 129, 286
 - Άξια χρήσης* I 14, 17, 150, 152, 154, 170, II 591 III 114-116, 136, 144-149, 326, 331, 339
 - ή οικονομική της σπουδαιότητα II 569 III 288
 - ύλικός φορέας της ανταλλακτικής αξίας I 170, 328, 329 III 326

- καὶ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας I 92, 206, 440 II 89, 90, 307 III 136
- στό προτσές παραγωγῆς II 157, 158 III 302, 303
- καὶ κατανάλωση I 209, 243, 244, 322 III 334, 501
- τοῦ κεφαλαίου I 438 III 501, 502
- ἀφηρημένη ἐργασία σάν εἰδική ἀξία χρήσης γιά τό κεφάλαιο I 448
- στάση τοῦ καπιταλιστή ἀπέναντι στήν ἀξία χρήσης I 150, 288, 302
- οἱ φυσιοκράτες γιά τήν ἀξία χρήσης I 18, 23, 24, 37, 64, 146, 147, 170
- γνώση γιά τήν ἀξία χρήσης ἀπό τοὺς ἀστούς οἰκονομολόγους σέ ἀντιδιαστολή μέ τήν ἀξία I 284, 402, 407 II 176, 177 III 555, 556
- Ἄξιες (Χρεόγραφα) II 388, 578 III 331
- Ἀξιοποίησης προτσές
 - καὶ προτσές ἐργασίας I 86, 253, 256 II 19, 51, 89, 93, 128, 229, 482, 549 III 127, 242, 424, 425
- Ἀπάτη I 296 III 19
- Ἀπόθεμα βλέπε: Ἐμπορευμάτων ἀπόθεμα
- Ἀποικιακή θεωρία
 - τοῦ Σμίθ καὶ τοῦ Ρικάρντο II 265, 278, 358-363, 422, 508
 - τοῦ Οὐέικφληντ II 349
- Ἀποικίες
 - δύο τύποι ἀποικιῶν II 349-351
 - ἡ δουλεία στίς ἀποικίες I 238 II 350, 351, 508
 - ἡ γαιοκτησία στίς ἀποικίες II 349-351, 355, 357, 360-362, 367, 422, 508
 - διαμόρφωση τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς στίς ἀποικίες II 278, 279, 349-351
 - σάν ἀγορά γιά το βιομηχανικό κεφάλαιο III 536
 - πρόσθετο κέρδος στίς ἀποικίες II 436-439, 508-510, 547
- διαμόρφωση τιμῶν στίς ἀποικίες II 350
- Ἀποίκιση II 349-351, 359-362, 422
- Ἀπολογητική I 312, 323, 326 II 132-136, 582, 583, 604, 605, 665, 666 III 193, 198, 517, 564-566, 569, 570
- ἐκμετάλλευση τῆς ἐπιστήμης γιά ἀπολογητικούς σκοπούς II 137, 141
- Ἀποξένωση I 23, 24, 60, 73, 436-438 II 484 III 296, 302, 310, 311, 336, 338, 360, 361, 531, 532, 550, 556, 557, 560-563, 565, 566, 571, 599
- Ἀπορρίματα I 137, 141 II 21, 22
- Ἀπόσβεση τοῦ πάγιου κεφαλαίου I 97, 121, 122, 124-129, 131, 137, 138, 140, 253, 254, 257, 258 II 62, 63
 - καὶ ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος I 93, 94, 220 II 14, 15, 505
 - καὶ ποσότητα τῆς χρησιμοποιούμενης ἐργασίας I 166
 - καὶ ζήτηση ἐργασίας III 75
- Ἀπόσβεσης κονδύλι II 559, 560 III 65, 75
- Ἄργυρος βλέπε: Χρυσός
- Ἀρχαιότητα I 230, 309, 326, 327, 458 II 16, 46 III 348, 474, 475, 600, 603, 608
- Ἀσία
 - προκαπιταλιστικός τρόπος παραγωγῆς στήν Ἀσία III 472-475, 489, 492, 508
 - προκαπιταλιστικές μορφές προσόδου στήν Ἀσία III 456, 457
 - ἡ γαιοκτησία στήν Ἀσία I 295 III 479, 497, 498
 - ἡ χειροτεχνική καὶ μανουφακτορική ἐργασία στήν Ἀσία III 496, 497
- Ἀσιατική κοινότητα III 475, 482
- Ἀστική τάξη
 - ἡ ἰδεολογία της I 309, 325, 326
 - ἐπαναστατική ἀστική τάξη στό ἀρχικό στάδιο τοῦ καπιταλισμοῦ I 325

- ή θέση τῆς ἀστικῆς τάξης ἀπέναντι στό κράτος I 172, 325 III 513, 533, 603
- ἄρνηση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας στή γῆ ἀπό τῆ ριζοσπαστικῆ ἀστική τάξη II 46, 380
- Ο Ρικάρντο σάν ὑπερασπιστής τῆς βιομηχανικῆς ἀστικῆς τάξης II 135, 136
- Ἄσφάλιση III 407, 408
- Ἀσφαλιστικές ἐταιρεῖες III 407
- Ἀτομική ἰδιοκτησία βλέπε: Ἰδιοκτησία, Γαιοκτησία.
- Αὐστραλία II 349 III 132
- Αὐστρία II 10

- Βάση καί ἐποικοδόμημα* I 306, 308 III 188
- Βέλγιο* II 21, 418
- Βιομηχανία*
 - ή προέλευσή της I 12
 - τό πάγιο κεφάλαιο σάν προϊόν της II 67
 - καί γεωργία I 21 II 15, 16, 105 III 344
 - ή ἀντανάκλαση τῆς ἀνάπτυξῆς της στόν Σμίθ καί στόν Ρικάρντο I 35
- ἐξορυκτική βιομηχανία* βλέπε: Ὀρυχεῖα
 - *μεγάλη βιομηχανία*
 - ή ἐπιστημονική της βάση II 125 ἐκμετάλλευση τῶν δυνάμεων τῆς φύσης I 21, 35
 - *μεταποιητική βιομηχανία*
 - διαδοχή τῶν φάσεων παραγωγῆς II 51
 - ἔλλειψη τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου σέ μερικούς κλάδους της II 21, 47, 68, 104
- Βιομηχανία μεταφορῶν*
 - σάν κάδος τῆς ὑλικῆς παραγωγῆς I 168, 461, 462 III 373
 - ἀπουσία πρώτης ὕλης στή βιομηχανία μεταφορῶν II 47, 68, 104 III 447, 448
- καί ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων III 503, 504
- καί συντόμευση τοῦ προτσές ἀναπαραγωγῆς II 573 III 327, 328
- καί ὄγκος τοῦ ἀποθέματος ἐμπορευμάτων II 564 III 328
- Βοηθητικές ὕλες* I 125, 256-259 II 569
- Γαιοκτησία* II 185, 186
 - οἱ διαφορετικές της μορφές II 43, 46, 117, 179, 538
 - καί καπιταλιστικός τρόπος παραγωγῆς I 29 II 45, 178, 276, 277, 283, 349, 359 III 331, 410, 455
 - ή γαιοπρόσδοος σάν ή οἰκονομική της μορφή I 24 II 13, 38, 105, 106, 185, 190, 191, 284, 287, 288, 345, 346, 349, 383, 389, 398, 399, 421, 459 III 458, 537, 538
 - πηγὴ εἰσοδήματος ἀλλὰ ὄχι ἀξίας I 75 II 43, 44
 - καί διαμόρφωση ἀξίας στή γεωργία II 113, 114, 144, 145, 243, 244, 283, 284, 349, 365, 366, 385, 386 III 344, 345
 - χωρισμός τῆς γαιοκτησίας ἀπό τήν ἐργασία σάν πρῶτος ὅρος τῆς ἐξέλιξης τοῦ κεφαλαίου I 22, 29 II 45, 117, 118, 350, 351
 - συνθήκες κάτω ἀπό τίς ὁποῖες ή γαιοκτησία ὑπάρχει μόνο ὀνομαστικά II 38, 117, 276, 277, 349, 353, 354, 357, 370, 387, 393, 394, 420-422, 424, 425, 458, 459
 - στίς ἀποικίες II 349-351, 355, 357, 361, 362, 366, 422, 508
 - ἄρνηση τῆς γαιοκτησίας στήν ἀστική πολιτική οἰκονομία I 25, 41 II 133, 178, 425 III 55, 56, 95, 198, 453, 490, 538
 - ἀντανάκλαση τῆς κυριαρχίας της στό φυσιοκρατικό σύστημα I 22, 24, 25, 425, 430

- στή θεωρία του Ρικάρντο II 106-109, 117, 133, 177, 277, 357-359, 366, 367, 440
 - βλέπε επίσης: Έθνικοποίηση της γῆς - Γαιοκτήμονες
 - ὁ μὴ παραγωγικός χαρακτήρας τους στον καπιταλισμό I 173, 430 II 46, 60, 177, 178, 380, 604 III 54, 55
 - ἀντιτιθέμενα συμφέροντα ἀνάμεσα στους βιομήχανους καὶ τούς γαιοκτήμονες II 135, 136, 139-141, 379, 380
 - ἰδιοποίηση ἀπὸ τούς γαιοκτήμονες τοῦ ἔκτακτου κέρδους τῆς γεωργίας II 18, 78, 287, 288, 380 III 410, 411
 - ἰδιοποίηση ἀπὸ μέρους τῶν γαιοκτημόνων τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς μεγαλύτερης γονιμότητας τῆς γῆς II 117, 171, 172, 434
 - καὶ καπιταλιστές παχτωτές II 178, 179, 183
 - στήν ἀρχαιότητα καὶ στον μεσαιώνα II 46, 178
 - οἱ φυσιοκράτες γιὰ τούς γαιοκτήμονες I 22-26, 430 II 426
- Γαιοπρόσδοος*
- σάν ἀναγκαῖο προϊόν τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς II 15, 16, 108, 109, 120, 420 III 410, 458, 471
 - σάν ἰδιαίτερη μορφή τῆς ὑπεραξίας I 6, 18, 19, 60, 62 II 14, 15, 38, 86, 87, 168, 169, 420, 435, 637, 686
 - σαν μορφή τοῦ πρόσθετου κέρδους II 18, 78, 84, 104-107, 144, 170, 280, 364, 460 III 133, 455, 458, 471
 - σάν οικονομική μορφή τῆς γαιοκτησίας I 24 II 13, 38, 105, 106, 185, 190, 283, 284, 287, 288, 345, 349, 383, 389, 390, 397, 398, 421, 459 III 458, 537, 538
 - κεφαλοποίηση τῆς γαιοπροσόδου I 398, 399, 402 II 356 III 546, 588-591
 - ὁ ἱστορικός, δηλ. ὁ παροδικός χαρακτήρας τῆς II 117, 119, 120, 177, 178, 283, 284, 456-459
 - οἱ προκαπιταλιστικές μορφές τῆς III 331, 456-458
 - διάφοροι ὅροι τῆς προέλευσῆς τῆς II 13, 43, 44, 105, 106, 115 III 471
 - καθορισμός τῆς γαιοπροσόδου ἀπὸ τὸ πῶς εὐφορο ἔδαφος (νόμος τοῦ Στόρχ) II 110-112, 164, 165, 303, 339
 - ἡ μάζα καὶ τὸ ποσοστὸ τῆς II 33, 44, 78-80, 100, 101, 116-118, 123-125, 128, 129, 148, 292-295, 301, 320, 321, 368, 382
 - συνολικὴ πρόσδοος (Rental) II 314, 316, 340, 341
 - ὁ ὑπολογισμὸς τῆς II 14, 79, 129 III 551, 552
 - ἡ καθαυτὴ γαιοπρόσδοος καὶ ἡ παραγωγή γαιοπρόσδοος II 281-283, 285, 291, 314, 345, 383, 390, 391, 398, 413, 416, 425 III 583, 584
 - τῆ βιομηχανία· γαιοπρόσδοος ἀπὸ σπίτια II 38, 84, 425, 426
 - στήν ἐξορυκτικὴ βιομηχανία II 290-295, 421-423
 - καὶ τόκος I 399, 410 II 162, 163, 168, 398 III 590, 591
 - ἀπόλυτη γαιοπρόσδοος II 114, 144, 145, 166, 282, 296, 297, 301, 311, 340, 341, 347-349, 380, 381, 457, 458 III 112, 113, 460-462
 - ἔκφραση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας στή γῆ II 13, 36, 105, 106, 190, 283, 284, 345, 349, 383, 389, 459 III 537, 538
 - ὅροι τῆς ὑπαρξῆς τῆς II 38, 40, 41, 44, 104, 105, 113, 114, 117, 144, 190, 347, 349, 351, 358, 380-383, 385, 438, 459 III 537, 538

- ό ιστορικός της χαρακτήρας II 120, 283, 284, 457, 458
 και νόμος τής αξίας II 294, 295, 301, 320, 321
 στά χρυσωρυχεία III 460, 461
 ή άρνησή της από τόν Ρικάρντο II 106, 148, 149, 190, 281, 282, 284, 319, 365, 458
 — θεωρία τής προσόδου του Άντερσον II 100, 130-133, 139-143, 168-174, 275, 276, 282
 — ό Πέττυ για τή γαιοπρόσοδο I 179, 180, 396-402
 — οί Φυσιοκράτες για τή γαιοπρόσοδο I 18-20, 21-26, 33, 64, 230, 396 II 189, 637 III 544, 545
 — ό Ρικάρντο για τή γαιοπρόσοδο II 30-34, 99, 100, 106-108, 117, 119, 120, 131, 133, 140, 143, 144, 148, 149, 153, 154, 168-175, 177, 188-191, 275, 276, 281, 285-287, 290, 319, 347, 348, 358, 359, 362, 363, 366, 367, 458, 459 III 111, 112, 458, 460, 511, 538
 — ό Ροντμπέρτους για τή γαιοπρόσοδο II 49, 68, 78, 79, 82, 96, 99, 100, 103-105, 113, 114, 120, 178-187
 — Ό Σμίθ για τή γαιοπρόσοδο I 60, 62-64, 72, 76 II 175, 258, 260, 371, 382, 387-390, 392-394, 397-434
 — αγοραίες απόψεις για τή γαιοπρόσοδο II 33, 34, 105, 106, 152, 168, 189, 397, 685 III 517, 518, 556, 588-591
 — βλέπε επίσης: Διαφορική πρόσοδος.
Γαλλία I 22, 23
 — πατρίδα των φυσιοκρατών I 22, 23
Γαλλική Έπανάσταση (1789-1794)
 — προσπάθειες μερικής δήμευσης τής γαιοκτησίας I 25, 41, 42
 — και οί φυσιοκράτες I 41, 42, 380
 — ή στάση του Μάλθους έναντίον της II 136 III 67
Γενικά έξοδα I 163, 172, 310, 325, 425 III 405, 573
Γερμανία I 162, 231
 — άγροτικές σχέσεις (σέ σύγκριση με αυτές τής Άγγλίας) II 183-185, 187, 277-280
 — ή πολιτική οίκονομία στή Γερμανία II 142
Γεωμετρία III 165, 185
Γεωργία
 — φυσικοί παράγοντες καθορίζουν τόν χαρακτήρα τής παραγωγής I 21, 35 II 16, 257, 285
 — ιδιαιτερότητες του προτσές παραγωγής και αναπαραγωγής I 18 II 17, 18, 69
 — σέ διάκριση από τή βιομηχανία II 14, 17, 18, 57-59, 69, 104, 105, 108, 114, 350
 — ή παραγωγικότητα τής εργασίας στή γεωργία I 14, 17, 20, 21, 43, 85, 86, 103, 124-128, 186, 347 III 344
 — έντατική και έκτατική γεωργία II 92, 388
 — έπιστημονική βάση τής γεωργίας II 125, 126
 — προκαπιταλιστική γεωργία II 16, 46, 125 III 482, 509
 — ή ανάπτυξη του καπιταλισμού στή γεωργία I 29, 30 II 13, 60, 65, 66, 69, 125, 126, 276-280, 283, 538 III 112, 458
 καθυστέρηση τής γεωργίας πίσω από τή βιομηχανία στον καπιταλισμό II 15-17, 105 III 344
 — στά αναπτυγμένα καπιταλιστικά και στά σχετικά μή αναπτυγμένα έθνη II 553-555
 — σύνθεση του κεφάλαιου στή γεωργία II 18, 80, 105, 283, 284, 345, 383, 439, 448, 456, 459

- Ἀντικατάσταση τοῦ σταθεροῦ κεφάλαιου στή γεωργία I 114-119, 126, 127, 131-134, 136, 187, 188, 257, 259-262 II 57, 58, 126, 127
- καί παραγωγή ἀπόλυτης ὑπεραξίας I 18, 20, 21 II 17
 - πρόσθετο κέρδος στή γεωργία II 18, 78, 85, 104-107, 112, 113, 144, 170, 280, 460 III 133, 443, 455, 458, 471
 - στή Γερμανία II 183, 184, 187, 277
 - στήν Ἀγγλία II 16, 17, 47, 133, 162, 178, 183-186, 276-281, 354, 355, 383-385, 419, 421, 536, 553, 554, 631, 632 III 462, 467
 - βλέπε ἐπίσης: *Γονιμότητα τῆς γῆς.*
- Γεωργικά προϊόντα*
- σχηματισμός τῆς τιμῆς τῶν γεωργικῶν προϊόντων II 14, 15, 113-116, 144, 243, 244, 346, 347, 366, 367, 384, 385 III 440, 441
 - αἰτίες τῆς ἀνόδου τῶν τιμῶν τῶν γεωργικῶν προϊόντων II 153, 164, 166, 167
 - σχετική αὐξηση τῆς ἀξίας τῶν γεωργικῶν προϊόντων III 467
 - ἀξία καί τιμή τῶν γεωργικῶν προϊόντων στά καπιταλιστικά ἀναπτυγμένα καί στά σχετικά μὴ ἀναπτυγμένα ἔθνη II 553-555
- Γεωργική ἐργασία* I 18-21, 27, 42, 43, 64, 166, 204-206 II 17, 90, 372
- Γῆ*
- σάν πρωταρχικός ὄρος τῆς ἐργασίας I 22 II 45
 - σάν ὑλικός ὄρος τῆς ἐργασίας I 60
 - σάν ἀντικείμενο ἐργασίας II 18, 19
 - σάν παραγωγική δύναμη II 397 III 556
 - βλέπε ἐπίσης: *Ἔδαφος*
- Γονιμότητα τῆς γῆς* II 337
- φυσική καί τεχνητή II 162, 163, 166, 171-174, 184, 185
 - τά ὅριά της II 15, 359
 - καί ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων II 17, 107, 164-166, 171, 172, 180, 275-278, 372
 - καί γαιοπρόσδος II 15, 44, 280, 342, 343 III 443
 - καί σχετική καί ἀπόλυτη ὑπεραξία II 30 III 514
 - ἰδιοποίηση ἀπὸ τοὺς γαιοκτήμονες τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς μεγαλύτερης γονιμότητας τῆς γῆς II 117, 172, 434
 - καί ὁ νόμος τοῦ Στόρχ II 111, 112, 164, 165, 303, 339
- Δάνεια* I 62, 236 II 140, 141, 388, 535, 564, 649
- Δαρβινισμός* III 337
- καί ἐπιστημονική ἀναίρεση τοῦ μαλθουσιανισμοῦ II 138
- Δάσκαλοι* I 460
- Δεκάτη* I 429 II 136, 137
- Διανομή*
- σχέσεις παραγωγῆς καί διανομῆς I 74 III 60, 61, 93, 94, 547, 567
 - κατανομή τῆς ἐργατικῆς δύναμης ἀνάμεσα στοὺς κλάδους παραγωγῆς I 223-225
 - τῆς ἐργασίας καί τοῦ κεφαλαίου ἀνάμεσα στοὺς κλάδους παραγωγῆς I 223-225, 239-241, 266, 267 II 563, 564 III 529
 - ἀναλογική κατανομή τῶν μέσων παραγωγῆς καί τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων II 608
 - τῆς ἀξίας I 50, 51, 63, 74, 75, 78 II 153, 154, 177, 179, 486
 - τῆς ὑπεραξίας I 8, 19, 61, 64, 65, 76, 91 II 28, 29, 43, 76, 83, 177, 233, 505, 527 III 97, 98, 407
 - τῆς ἑκτακτῆς ὑπεραξίας II 30
 - τοῦ κέρδους I 296 II 527, 528
- Διαφορά πληρωμῶν* I 378
- Διαφορική πρόσδος* II 145, 166, 280, 297, 313, 336, 337, 340, 341, 381
- οἱ αἰτίες της I 400 II 120

- ό σχηματισμός της II 526, 527, 531-533
- και πρόσθετο κέρδος II 280, 359
- ή μάζα και τό ποσοστό της II 45, 106, 107, 299, 300 III 463, 464
- κατά τό πέρασμα από καλύτερο σε χειρότερο έδαφος και αντίστροφα II 280, 281, 318, 359-362 III 119
- και τεχνητή εύφορία του έδάφους II 172, 173
- και τιμή τών γεωργικών προϊόντων I 400 II 366 III 463, 464
- και διαφορετική παραγωγικότητα τών άγροεργατών III 411
- και απόλυτη γαιοπρόσοδος II 106, 107, 156, 157, 281, 359
- στην περίπτωση έθνικοποίησης της γής II 117, 177, 178
- έξάλειψη της διαφορικής προσόδου στον κομμουνισμό II 120
- ό Πέττυ για τή διαφορική πρόσοδο I 400
- σαν μοναδική μορφή της προσόδου κατά τόν Ρικάρντο II 106, 148, 149, 190, 191, 281, 282, 284, 314, 318, 319, 365
- Διαφορική πρόσοδος I*
- και διαφορά στη γονιμότητα τών καλλιεργημένων γαιών II 15, 44, 107, 280, 315, 359 III 463, 464
- και επέκταση τών καλλιεργούμενων έδαφών III 119
- Διαφορική πρόσοδος II*
- ή προέλευσή της II 44, 106, 107, 314, 365, 384, 387 III 462, 463
- και γαιοκτησία II 458, 459
- Δίκαιο*
- ποινικό δίκαιο I 432, 433
- δίκαιο για τό πάχτωμα της γής II 117
- οικονομική κατάσταση και δικαιώματα τών έργατών III 492, 493
- νομική μορφή του έμπορεύματος I 343
- ή πούληση της εργατικής δύναμης από νομική πλευρά I 444, 445 III 130
- αντιλήψεις του Λόκ για το δίκαιο της άστικής κοινωνίας I 409
- Δουλεία III 482*
- Παραγωγή και κατανάλωση στη δουλεία II 615, 616
- και γαιοκτησία II 538
- μορφή της πρόσθετης εργασίας στη δουλεία III 456
- και τιμή της εργασίας του δούλου II 261 III 104
- έπόπτης τών δούλων III 564, 576
- άπουσία κρίσεων στο δουλοκτητικό καθεστώς II 585
- και καπιταλιστικές σχέσεις III 278, 477
- στις άποικίες I 238 II 350, 351, 508
- Δυνατότητα και πραγματικότητα II 473, 584, 585, 591-600, 620, * 621*
- Δυσαναλογίες*
- στην άπλή άναπαραγωγή I 239, 240
- Έγκλήματα I 432, 433*
- Έγκράτειας θεωρία I 36, 427, 428 III 313*
- Έδαφος*
- σαν προϊόν ενός φυσικοϊστορικού προ- τσές II 286
- καλλιέργεια νέων έδαφών II 164- -166, 171
- ληστρική έκμετάλλευση του έδάφους στον καπιταλισμό III 344, 345
- αξία της γής και γαιοπρόσοδος II 148, 152 III 126
- αξία της γής και τόκος I 399, 411
- ή χρηματική αξία της γής στον Πέτ- τυ I 397-399, 401
- ή έθνικοποίησή του I 25, 41 II 46, 117, 178 III 538
- βλέπε επίσης: *Γαιοκτησία*
- Έθνικό εισόδημα* βλέπε: *Εισόδημα*

- Ἐθνικοποίηση τῆς γῆς I 25, 41 II 46, 117, 178 III 538
- Εἶδη πολυτελείας III 277, 280, 281
- Εἰσόδημα
- οἱ ἀρχικὲς πηγές του I 74 II 43, 44
 - σάν μέρος τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορεύματος I 79-85, 90, 110, 143, 269, 270
 - ἐτήσιο εἰσόδημα I 132, 133, 141, 143, 228
 - καθαρὸ καὶ ἀκαθάριστο εἰσόδημα I 81-85, 142, 143, 218, 227-229, 231-236 II 637-641, 657, 658
 - παράγωγο εἰσόδημα I 63 II 94, 574
 - τῶν ἐργατῶν I 231, 232
 - τῶν μὴ παραγωγικῶν ἐργατῶν I 245, 311 II 653, 654, 661
 - τῶν καπιταλιστῶν I 232, 286-289 II 84
 - καὶ κεφάλαιο I 74, 90, 91, 226, 236, 239, 243-255, 262, 264, 312, 313, 340, 341 II 90, 503, 556, 570 III 282-288, 393, 394
 - ἀνταλλαγή εἰσοδήματος μέ εἰσόδημα I 239-245, 247-249, 264, 357
 - ἀνταλλαγή εἰσοδήματος μέ μὴ παραγωγικὴ ἐργασία I 151-155, 158, 186, 455
 - καὶ φετιχισμὸς τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς III 517
 - ἀπελευθέρωση εἰσοδήματος II 650, 656, 661, 662
 - καὶ χρηματικὴ κυκλοφορία I 357
 - ὁ Ρικάρντο γιὰ τὸ εἰσόδημα I 231-236 II 637-641, 657, 658 III 293, 294
 - ὁ Σμίθ γιὰ τὸ εἰσόδημα I 79-85, 112, 113, 267, 269, 271, 272
- Εἰσοδηματίες III 403, 404, 410
- Ἐκκλησία I 215, 301, 303, 324, 325 II 136 III 356, 357, 488
- Ἐχμετάλλευση
- στίς μορφές περάσματος στήν καπιταλιστικὴ παραγωγή I 459
 - τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν ἀπὸ τὸ κεφάλαιο I 54, 55, 57-60, 66, 147, 148, 382, 438 II 28, 29, 511 III 346, 351, 353-355, 401, 563
- Ἐμπόρευμα I 49, 50, 153, 158, 167, 169 II 9, 10, 583, 584 III 127, 128
- σάν προϋπόθεση καὶ ἀποτέλεσμα τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς I 152, 345, 460 II 69, 307, 478, 493, 584 III 82, 128, 193, 430, 532, 587
 - στοιχειώδης μορφή τοῦ ἀστικοῦ πλούτου I 17, 207, 327-329
 - ὁ διπλὸς χαρακτήρας τοῦ ἐμπορεύματος I 327-329 II 583, 584, 591, 593, 594 III 99, 114, 115, 150, 589, 590
 - καὶ χρῆμα I 170, 328, 329 II 584, 587, 588, 592 III 60, 61, 99, 138
 - ὅροι τῆς παραγωγῆς του καὶ τῆς πραγματοποίησης του στὸν καπιταλισμὸ I 363 II 593 III 13-15, 92, 93
 - ἡ νομικὴ του μορφή I 343
 - ὁ φετιχικὸς χαρακτήρας του III 149, 156, 157, 338, 562, 576
 - ὑπηρεσίες σάν ἐμπορεύματα I 152, 158-160, 169
- Ἐμπορευματογορά III 247
- Ἐμπορευματοεμπορικὸ κεφάλαιο
- βλέπε: Ἐμπορικὸ κεφάλαιο, Κεφάλαιο τοῦ ἐμπορίου.
- Ἐμπορευματικὴ κυκλοφορία II 597 III 128, 430
- καὶ ἀνταλλαγή κεφαλαίου καὶ μισθωτῆς ἐργασίας I 319 III 332
 - καὶ χρηματικὴ κυκλοφορία I 291, 292, 337, 338, 341-343, 366-379 III 150
 - καὶ ἀναπαραγωγή I 361, 377, 378
- Ἐμπορευματικὴ μορφή τῶν προϊόντων I 208, 209 II 66, 69, 583, 584 III 82, 127, 128, 330-335
- Ἐμπορευματικὴ παραγωγή I 48, 55 II 528, 529, 593 III 149, 158
- στὸν καπιταλισμὸ I 55, 56, 152, 155, 186 II 493 III 330, 331, 359

- ή ωφέλιμη εργασία σάν μία από τίς προϋποθέσεις της I 447, 448
- και κοινωνική εργασία I 209
- και καταμερισμός τῆς ἐργασίας I 209 III 307-309, 330-332
- και ἐμπορευματική κυκλοφορία III 332
- σέ προκαπιταλιστικούς τρόπους παραγωγῆς III 127, 128, 330
- Ἐμπορευματικό κεφάλαιο II 594, 595 III 323, 324
- Ἐμπορεύματος ἀξία
 - τά συστατικά της μέρη I 79-85, 92, 93, 101, 196, 255, 256
 - ὁ Σμίθ γιά τήν ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος I 79-85, 112, 113, 263, 266, 267, 271 II 175, 176, 255, 496, 572, 573
- Ἐμπορευμάτων ἀνταλλαγή I 31, 37, 50, 51, 54-56, 208-211, 243, 244, 247, 248, 344, 345 II 462-464 III 145-147, 149, 150, 321-330
 - και μέγεθος τῆς ἀξίας I 208, 209
 - ἀπλή ἀνταλλαγή ἐμπορευμάτων I 242-244, 247, 248
- Ἐμπορευμάτων ἀπόθεμα
 - ἡ ἀναγκαιότητά του III 326, 327, 330
 - παραγωγικό ἀπόθεμα ἐμπορευμάτων I 266, 267
 - ἡ σχετική μείωσή του, ὅταν αὐξάνει ἡ παραγωγή III 327, 328
 - και συσσώρευση II 561
 - και ἀνάπτυξη τῶν μέσων ἐπικοινωνίας II 564 III 327, 329, 330
 - ἡ ἀποθήκευση και ἡ συντήρησή του II 573
 - και ἡ σφαίρα κυκλοφορίας II 563 564 III 322-324
- Ἐμπορευμάτων νοθεία I 433
- Ἐμπορικό ἰσοζύγιο I 11, 42
- Ἐμπορικό κέρδος I 263 II 265, 437, 438, 508-510, 547
 - και γενικό ποσοστό κέρδους III 450
- σέ προκαπιταλιστικούς τρόπους παραγωγῆς III 479, 480
- Ἐμπορικό κεφάλαιο
 - και βιομηχανικό κεφάλαιο III 534, 535, 596, 597
 - μετατροπή τοῦ ἐμπόρου σέ βιομήχανο καπιταλιστή III 535
 - και ἐπιστροφή τοῦ χρήματος I 354
 - βλέπε ἐπίσης: *Κεφάλαιο τοῦ ἐμπόρου*
- Ἐμπόριο
 - σάν σημείο ἀφετηρίας τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς III 128, 535, 536
 - ἡ ἔκτασή του I 208, 209
 - ἀφαίρεση ἀπό τό ἐμπόριο κατά τήν ἀνάλυση τῆς ἀναπαραγωγῆς I 98
 - ἄστοι οἰκονομολόγοι ἀπόδειξαν ὅτι ὁ ἔμπορος εἶναι μή παραγωγικός I 173
 - βλέπε ἐπίσης: *Ἐξωτερικό ἐμπόριο*, *Ἀνταλλακτικό ἐμπόριο*
- Ἐμποροκρατία
 - ἐξήγηση τῆς ὑπεραξίας μέ τήν ἀνταλλαγή I 7, 11, 12, 21, 37, 38, 42, 170, 171, 176, 177, 429 III 12, 13, 85
 - γιά τήν παραγωγική εργασία I 146-148
 - γιά τή σπατάλη και τίς οικονομίες I 303, 304
 - ὁ Στιούαρτ σάν θεωρητικός του I 7, 12
 - στους οἰκονομολόγους, πού ἀκολούθησαν I 206-209, 213, 423, 424, 429 III 85, 197, 198
- Ἐντατικότητα τῆς ἐργασίας III 352-355, 565
- Ἐνωμένες Πολιτεῖες τῆς Ἀμερικῆς II 17, 43, 108, 349, 350, 359-361, 422 III 132, 278, 329, 476, 503
- Ἐξαγωγή κεφαλαίου II 564 III 140
- Ἐξαθλίωση
 - σάν ἀναγκαῖο ἀποτέλεσμα τοῦ καπιταλισμοῦ III 63, 145, 295-297, 351

- μείωση τοῦ μεριδίου τῆς ἐργατικῆς τάξης ἀπὸ τό ποσό κατανάλωσης II 658, 659
- καὶ ὑπερεργασία III 351
- καὶ συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου III 382, 383, 301, 402
- βλέπε ἐπίσης: Ἐκμετάλλευση, Παουπερισμός, Ὑπερπληθυσμός σχετικός
- Ἐξορυκτικὴ βιομηχανία I 225, 227 II 50
- παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας στὴν ἐξορυκτικὴ βιομηχανία II 292, 293
- τό προτσές ἀναπαραγωγῆς στὴν ἐξορυκτικὴ βιομηχανία I 136, 137 II 68, 69
- δέν χρησιμοποιεῖται πρώτη ὕλη στὴν ἐξορυκτικὴ βιομηχανία II 20, 21, 47-49, 104, 151 III 442, 448
- ἡ γαιοπρόσοδος στὴν ἐξορυκτικὴ βιομηχανία II 290-295, 392, 393, 421-423
- Ἐξωτερικὸ ἐμπόριο
- σάν προϋπόθεση καὶ ἀποτέλεσμα τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς III 290, 596
- καὶ ἀνάπτυξη τῆς ἀφηρημένης ἐργασίας III 290
- καὶ ὁ νόμος τῆς ἀξίας III 120
- καὶ ἐμπορευματικὴ παραγωγή II 493
- καὶ παγκόσμιο χρῆμα III 290
- τό ποσοστό τοῦ κέρδους στό ἐξωτερικὸ ἐμπόριο II 437, 438, 508-510, 547
- σάν παράγοντας τῆς συσσώρευσης III 510
- καὶ πρόσθετο προϊόν II 572, 573 III 276-279, 288, 289
- καὶ εἶδη πολυτέλειας III 280, 281
- μέ εὐγενῆ μέταλλα I 147, 148
- ἐξαγωγή ὑπηρετῶν I 162
- Ἐπανάσταση σοσιαλιστικὴ II 676 III 311, 410, 411, 482
- Ἐπισκευή II 549, 558, 559
- ὁ Σμίθ γιὰ τίς ἐπισκευές I 182, 186, 187
- Ἐπιστήμη
- σάν προϊόν τοῦ ἱστορικοῦ προτσές ἀνάπτυξης I 437, 438
- στὴν ὑπηρεσία τῆς ὕλικῆς παραγωγῆς I 173 III 507
- σάν παραγωγικὴ δύναμη I 436-438
- καὶ ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων III 503, 504, 509
- ἐπιστημονικὴ βάση τῆς μεγάλης βιομηχανίας καὶ τῆς γεωργίας II 125, 126
- σάν προϊόν πνευματικῆς ἐργασίας I 391
- ἡ ἀξία της I 391 II 644
- ἡ ὑλοποίησή της σέ μηχανές I 438
- καὶ φτήνια τῶν ἐμπορευμάτων II 644
- Ἐπιτόκιο (ποσοστό τοῦ τόκου) II 165 III 341-344, 403, 404, 511, 512, 527-531, 577, 578
- καὶ ποσοστό τοῦ κέρδους II 264, 265 III 511, 512, 536, 537, 607
- ὕψος τοῦ ἐπιτοκίου σέ διάφορες χώρες I 420
- ἡ πτωτικὴ τάση του I 410, 411, 416-418
- μείωση τοῦ ἐπιτοκίου ἀπὸ τό κράτος I 410 III 534, 603, 607, 608
- Ἐργασία
- σάν σκόπιμη δραστηριότητα III 303
- ἡ φυσικὴ τῆς βάση I 22, 23, II 45
- καὶ πλούτος I 299, 333
- σάν οὐσία τῆς ἀξίας I 17, 20, 64, 74, 75, 147 II 150, 191, 192, 201 III 40, 41, 146, 155, 178, 188, 384, 385
- ὑπόταξη τῆς ἐργασίας στό κεφάλαιο I 436, 437, 447, 459 III 495
- ὑπόταξη τῆς ἐργασίας στό κεφάλαιο I 436, 437, 447, 459 III 495
- πληρωμένη καὶ ἀπλήρωτη ἐργασία I 57, 60, 235, 330 III 47, 48

- άπλή και σύνθετη εργασία II 10, 448 III 190, 323, 352, 353
- άφηρημένη εργασία σάν μορφή κοινωνικής εργασίας I 20 II 201, 587, 616 III 150, 151, 156, 290, 512
σάν ειδική αξία χρήσης για τό κεφάλαιο I 448
και συγκεκριμένη εργασία II 587 III 150, 151, 156, 159, 160, 290
- πνευματική και σωματική εργασία I 460, 461
στήν ύλική παραγωγή I 159, 173, 460, 461 III 493
έπιστήμη σάν προϊόν πνευματικής εργασίας I 391
πνευματική εργασία στήν ύπηρεσία τής άστικής τάξης I 326
άντίφαση ανάμεσα στήν πνευματική και σωματική εργασία I 333, 461
- κοινωνική εργασία
ό χαρακτήρας της στήν έμπορευματική παραγωγή I 167, 168, 208, 209, 211
ή ειδική μορφή της στόν καπιταλισμό I 186 III 296, 297, 360
μορφές τής κοινωνικά άνεπτυγμένης εργασίας στόν καπιταλισμό I 436-438 III 149, 150, 296, 297, 302, 303, 361, 485, 486
ή κοινωνική μορφή τής εργασίας στόν κομμουνισμό III 563, 564, 594
ή συγκεκριμένη εργασία σάν όρος της III 588
και άτομική εργασία III 155-157
ή κατανομή της στούς διάφορους κλάδους παραγωγής I 241
συγκεκριμένη εργασία I 168 III 588
και άφηρημένη εργασία III 150, 151, 156, 159, 160
άδιαφορία τών καπιταλιστών γι' αυτήν I 150, 448
σάν ουσία τής αξίας στούς φυσιοκράτες I 20
- ζωντανή και άντικειμενοποιημένη εργασία I 49, 53-55, 58-60, 66, 67, 93-123, 168, 187-200, 226, 249, 252, 268, 435, 436 II 462-465, 490, 551, 552, 567 III 83, 84, 89, 90, 100, 182, 183, 315, 316, 319, 375, 429, 433, 434
ή ζωντανή εργασία πηγή του πλουτισμού I 55, 441, 442, 455
σχετική μείωση τής ζωντανής εργασίας έναντι τής παρωχημένης εργασίας III 429
- άναγκαία εργασία
κοινωνικά άναγκαία εργασία I 224, 241 II 38, 149, 607 III 129, 130
τάση πτώσης τής άναγκαίας εργασίας στόν καπιταλισμό I 235, 240-241
και πρόσθετη εργασία I 218, 222
όλης τής εργατικής τάξης III 280
και άντικατάσταση του μισθού εργασίας I 92
- άτομική εργασία
άφηρημένη εργασία σάν αντίθεση της III 155, 156
και κοινωνική εργασία III 155-157
ή κατάργησή της στήν καπιταλιστική παραγωγή III 485, 486
- παραγωγική εργασία
καθορισμός τής έννοιας παραγωγική εργασία I 145, 146, 150, 151, 169, 204, 217, 218, 439-444, 446-449, 460, 461 II 126, 127, 637, 638
παράπλευρος καθορισμός τής παραγωγικής εργασίας I 167-170, 458, 459 III 493
στόν καπιταλισμό I 145, 146, 150, 151, 235, 236, 439-444, 447-455 III 486
στόν κομμουνισμό I 146
στή βιομηχανία μεταφορών I 461, 462
- μή παραγωγική εργασία I 151-155, 159-161, 449-455, 169, 186, 316
ή σχέση ανάμεσα στήν παραγωγική και μή παραγωγική εργασία I 153,

- 154, 182, 183, 186, 203, 204, 216, 271, 310, 311, 320, 321
- θεωρίες για τήν παραγωγική και μή παραγωγική εργασία I 308, 309, 312
 - ή διάκριση του Σμίθ ανάμεσα σε παραγωγική και μή παραγωγική εργασία I 145-151, 153-170, 174, 175, 184-186, 232-235, 271-280, 305, 309-318, 321, 324, 325, 328, 329 III 472, 486, 493
 - πολεμική άστων οικονομολόγων κατά τής διάκρισης του Σμίθ ανάμεσα σε παραγωγική και μή παραγωγική εργασία I 170, 171, 180-186, 200-206, 217, 265, 301-324
 - άγοραία έρμηνεία τής παραγωγικής εργασίας I 171-173, 183, 184, 204, 217, 280-286, 288, 289, 297-300, 307-313, 320-323, 432-434
 - έμποροκράτες για τήν παραγωγική εργασία I 146-148
 - μονεταριστές για τήν παραγωγική έργ. I 328, 329
 - φυσιοκράτες για τήν παραγωγική εργασία I 17, 18, 26, 27, 146, 147, 204
 - ό Μάλλθους για τήν παραγωγική και μή παραγωγική εργασία III 34, 35
 - ό Πέττυ για τήν παραγωγική και μή παραγωγική εργασία I 178, 393, 394
 - εργασία τής έποπτείας και διεύθυνσης I 59, 92 III 72, 405-407, 561-566, 573-576
 - βλέπε επίσης: Γεωργική εργασία, Μισθωτή εργασία, Παιδική εργασία, Πρόσθετη εργασία
 - Έργασία τών γυναικών II 475, 556
 - Έργασίας άντικείμενο
 - σάν στοιχείο του κεφαλαίου και σάν στοιχείο του προτσές εργασίας II 18, 19
- Έργάσιμη ήμέρα
- τά φυσικά και κοινωνικά όρια της III 344, 353
 - και ή εργατική δύναμη II 475, 476 III 171, 354
 - και ή απόλυτη ύπεραξία II 10, 13, 472, 473 III 260, 261, 295
 - και ή χρησιμοποίηση νέων μηχανών II 535
 - ή συνολική εργάσιμη ήμέρα σάν όριο για τή συσσώρευση του κεφαλαίου III 276
 - παράταση τής εργάσιμης ήμέρας II 475 III 171, 260, 261
- Έργάσιμος χρόνος (χρόνος εργασίας)
- και χρόνος παραγωγής II 27 III 445
 - αναγκαίος χρόνος εργασίας I 331, 440, II 16
 - ή τάση πτώσης του αναγκαίου χρόνου εργασίας στον καπιταλισμό I 235, 240
 - ό κοινωνικά αναγκαίος χρόνος εργασίας I 240, 241
 - σάν μέτρο τών αξιών I 53, 54, 64
 - και άτομικός χρόνος εργασίας II 38
 - και άτομικά αναγκαίος χρόνος εργασίας I 224, 241, 440 II 149, 607
 - στον μίσθο μέ τό κομμάτι III 129, 130
 - πληρωμένος και άπλήρωτος χρόνος εργασίας του έργάτη I 58, 60, 330
 - στον κομμουνισμό I 224 III 293, 294,
- Έργάτες
- διπλά έλεύθεροι μισθωτοί έργάτες I 29
 - παραγωγικοί και μή παραγωγικοί έργάτες I 153-156, 159, 160, 173, 186, 216, 232, 233, 271, 310, 311, 320, 321, 449, 450, 454, 460-462
 - σάν πωλητές έμπορεύματος I 65, 66, 452 III 16-19
 - και όροι εργασίας I 26, 27, 46, 56, 382, 383, 458 III 310, 311, 473

- και μέσα παραγωγής I 436, 437, 457, 458 III 131, 132
- βλέπε επίσης *Άγροεργάτες*
- Έργατική δύναμη* III 100, 101, 125, 126, 130, 310, 332
- σάν εμπόρευμα I 14, 23, 47, 67, 75, 154, 167, 344, 352, 444 II 463, 464
- ή αξία χρήσης τής εργατικής δύναμης I 14, 23, 67, 145, 146, 150, 345, 439, 445, 448 III 93, 198
- ή αξία της I 14, 18, 47, 395, 396 II 465 III 180
 - τά έξοδα παραγωγής και αναπαραγωγής της I 162, 163, 215, 221 II 471, 472 III 170, 171, 259
 - ή πληρωμή της κάτω από τήν αξία της III 399
- οί όροι τής αγοράς και τής πούλησης τής εργατικής δύναμης I 344, 345, 347, 441, 444, 445, 447 III 129, 130
- ό χωρισμός τής εργατικής δύναμης από τούς όρους εργασίας I 12, 14, 23, 24, 28, 56
- μπέρδεμα τής εργατικής δύναμης μέ τήν εργασία στήν αστική πολιτική οίκονομία II 465 466, 471 III 23, 24, 100
- Έργατική τάξη* III 401, 599
 - οί όροι ύπαρξής της I 29, 46, 49 II 667, 668 III 382, 383, 401, 402
 - και κεφάλαιο I 29, 435-438, 441, 458
 - ή αναπαραγωγή της II 675, 676
 - ανάπτυξη του μερίδιου της στο συνολικό πληθυσμό στον καπιταλισμό I 236, 237 III 69
 - τό μερίδιο της στήν αξία του προϊόντος III 105, 106
 - ό Μάλθους για τήν εργατική τάξη III 68, 69
- Έργοστάσια*
 - τό σύστημα τών μηχανών σάν ύλική τους βάση I 437
 - συνεργατικά εργοστάσια τών εργατών III 405, 406, 565, 573, 574
- Έσοδα* βλέπε: *Είσοδημα*
- Έφεδρικό ποσό* I 166
- Ζήτηση*
 - εργατικής δύναμης I 223, 237 II 574 III 75
 - πρώτων ύλών III 255, 256
 - βλέπε επίσης: *Προσφορά και ζήτηση*
- Θησαυρισμός* I 287, 302, 327, 328, 358 III 313, 317
 - τό χρήμα σάν μέσο θησαυρισμού I 358 II 576 III 187, 323
 - και συσσώρευση του κεφαλαίου I 328
- Θρησκεία*
 - και φιλοσοφία I 24, 25
 - θρησκευτικά προκατειλημμένο προτσές τής σκέψης III 317, 564
 - χριστιανισμός III 513
 - έργα στήν αρχαιότητα πού έχουν σχέση μέ τή θρησκεία II 615
 - βλέπε επίσης: *Έκκλησία*
- Ίδιοκτησία*
 - στους όρους εργασίας (στά μέσα παραγωγής) I 12, 27-29, 60, 382, 406, 456, 457 II 42 III 328, 473
 - καπιταλιστική ιδιοκτησία I 60, 435 II 42, 179, 484 III 401, 402, 485, 486, 524-527, 538-544, 558, 559, 576, 577
 - ή άτομική ιδιοκτησία στή γή σάν πρώτος όρος τής καπιταλιστικής ανάπτυξης I 22, 28, 29 II 45, 46, 117, 118, 177, 178, 350
 - στον κομμουνισμό II 117, 118
 - ό άνθρωπος σάν ιδιοκτήτης III 430, 431
 - κοινή και άτομική ιδιοκτησία κατά τήν άποψη του Λόκ I 406-409
 - βλέπε επίσης: *Γαιοκτησία*
- Ίνδιες* II 10, 474
- Ίστορικό και λογικό* II 318, 543

Καπιταλιστής

- σάν προσωποποιημένο κεφάλαιο I 287, 302, 435, 458 III 311, 338, 339, 408, 582, 583
 - σάν παράγοντας τῆς παραγωγῆς I 232 II 46, 177, 254, 255, 380 III 361, 563, 564
 - σάν ιδιοκτήτης γῆς II 10, 46, 351, 354, 355, 393, 421, 422
 - ιδιοποίηση τῆς ὑπεραξίας ἀπό τόν καπιταλιστή I 65, 76, 91 II 177, 380, 435, 527 III 458, 479, 480, 537
 - ἡ τάξη τῶν καπιταλιστῶν καί ἡ ἐκμετάλλευση τῆς ἐργατικῆς τάξης II 28
 - ἡ ροπή τοῦ καπιταλιστή πρὸς πλουτισμό, ἡ μανία του γιὰ σπατάλη I 203, 301-303
 - ἡ σχέση του μέ τίς μή παραγωγικές τάξεις I 112, 203, 308-310, 324-326 II 46
 - οἱ μικροὶ καπιταλιστές III 406
ἡ ἀπαλλοτρίωση τῶν μικρῶν καπιταλιστῶν III 357, 361, 512
 - οἱ καπιταλιστές γίνονται περιττοὶ III 361
 - οἱ ἀντιλήψεις του γιὰ τὴν προέλευση τοῦ κέρδους II 76, 211, 212
 - στίς ἀντιλήψεις ἀστῶν οἰκονομολόγων I 172, 173, 287-289, 295-298 II 310, 490, 491, 538, 539 III 361, 517, 552, 553, 571, 572
- Καταμερισμός τῆς ἐργασίας* III 398
- κοινωνικός καταμερισμός ἐργασίας I 432 III 307-310
 - μέσα στὴν ἐπιχείρηση III 307-309
 - ἀνάμεσα σέ ὕλική καί πνευματικὴ ἐργασία I 305, 306
 - στή γεωργία II 64
 - στὸν κομμουνισμό III 312, 313
 - καί παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας I 321
 - καί ἐξοικονόμηση χρόνου I 205, 206
 - καί συνεργασία III 310

- καί συνδιασμός παραγωγικῶν κλάδων III 248, 319, 320
- καί παραγωγή ἐμπορευμάτων I 328 III 307, 308, 329-332
- καί μαζικὴ παραγωγή III 309, 310
- καί πυκνότητα τοῦ πληθυσμοῦ II 300
- καί ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν II 593
- ὁ Πέττυ γιὰ τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας I 178
- ὁ Σμίθ γιὰ τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας I 183, 273, 274, 318 II 272 III 72

Κατανάλωση

- ἀτομικὴ καί παραγωγικὴ (βιομηχανικὴ) κατανάλωση I 81, 84-86, 97, 98, 125, 131, 132, 190-199, 239, 240, 242, 243, 245-250, 259-262, 266, 267, 322, 339, 340, 361 II 548, 561-567, 571, 601-604 III 314, 317-319, 592
- κάτω ἀπὸ καπιταλιστικούς ὄρους I 70, 287, 288 II 573, 574, 585, 586, 615, 623
- τῶν ἐργατῶν I 302 II 546, 658, 659 III 398
- τοῦ ἐμπορεύματος: ἐργατικὴ δύναμη I 445 III 101
- τῆς κυρίαρχης τάξης II 666
- καί παραγωγή I 86, 262, 263, 301-304 II 563, 564, 603-606 III 60, 61, 137, 138, 322, 323, 329, 330, 335, 336
- ἀντίφαση ἀνάμεσα στὴν παραγωγή καί τὴν κατανάλωση στὸν καπιταλισμό I 185, 303 II 603-610 III 60, 61
- καί ἀναπαραγωγή I 125, 131, 132, 312, 339, 340, 361 III 324, 325
- καί συσσώρευση II 571 III 385, 386
- καί ἀξία χρήσης I 209, 243, 244, 322 III 334, 335, 501
- καί χρηματικὴ κυκλοφορία I 340, 341
- καί ὑπερπαραγωγή II 545, 546

- υπηρεσίες που χρησιμοποιούνται στην κατανάλωση του προϊόντος III 286
- στον κομμουνισμό II 676 III 127, 128
- προπαγάνδισή μή παραγωγικής κατανάλωσης από τον Μάλθους III 20, 21, 41, 42, 54-57, 280
- ο Σμίθ για παραγωγική και μή παραγωγική κατανάλωση I 314
- Κατανάλωσης έξοδα*
- σαν συστατικό μέρος των εξόδων παραγωγής I 18, 19
- ο μή παραγωγικός χαρακτήρας τους I 321
- του έργατη I 183, 215
- και υπηρεσίες I 454
- Κατανάλωσης κονδύλι* I 81, 83-86, 92, 269, 273, 274, 332 II 658, 659 III 285, 286
- Κατανάλωσης μέσα*
- και μέσα παραγωγής I 245
- και μηχανές I 254-258
- Κατασκευές*
- ο χρόνος εργασίας στις κατασκευές III 445
- Κατηγορίες οικονομικές* I 60, 61, 167, 319, 428, 456 II 192, 193, 197, 421 III 99, 188, 554, 555
- Κέρδος* I 65, 69, 89
- οί πηγές του I 292, 297, 298 II 344, 345, 436, 437, 442 III 16, 17, 90, 137, 138, 202, 203, 409
- σαν μεταβλημένη μορφή της υπεραξίας I 6, 60, 72 II 369, 435, 436 III 95, 220, 221, 523, 524, 549, 550, 553, 557
- σαν άμεσος σκοπός της καπιταλιστικής παραγωγής II 386, 389 III 14, 15, 92, 93, 138, 140, 141
- σαν φενάκη των σχέσεων του κεφαλαίου III 524, 549-550, 552, 553, 557, 560-563
- και συσσώρευση του κεφαλαίου I 90, 91 II 626, 632 III 39, 345, 346, 480, 510-513
- ποσοστό και μάζα του κέρδους II 437-439, 445, 446, 496 III 38, 39, 270, 355, 356
- διανομή του κέρδους I 296 II 527, 528
- μετατροπή μερών του κέρδους σε πρόσοδο II 526-528, 531, 532
- ή σχέση ανάμεσα στο κέρδος, τήν πρόσοδο και τον τόκο II 527, 528 III 545, 546
- μέσο κέρδος III 93, 402-409, 459, 507, 539-541, 543-546
- σαν τροποποίηση της υπεραξίας I 68, 69 II 34, 35, 39, 40, 214, 222 III 95, 96, 221, 523, 524, 549, 550, 553, 557
- και τιμή παραγωγής III 581
- και ο νόμος της αξίας II 203, 222 III 77, 78
- πρόσθετο (έκτακτο) κέρδος II 18, 78, 84, 104-107, 112, 113, 144, 145, 170, 171, 280, 460 III 133, 442, 443, 455, 458, 471
- στή βιομηχανία II 14, 15, 107, 109, 117, 124, 280, 460 III 442, 443
- στή γεωργία II 32, 33, 78, 84, 104-108, 117, 144, 145, 170, 171, 280, 287, 288, 380 III 133, 410, 411, 442, 443, 455, 458, 470, 471
- και αγοραία αξία II 240, 280
- μετατροπή του πρόσθετου προϊόντος και ενός μέρους του σταθερού κεφαλαίου σε έκτακτο κέρδος II 526, 527
- στις αποικίες II 436-438, 508-510, 546, 547
- βιομηχανικό κέρδος
- ο ρυθμιστικός του ρόλος II 543, 544 III 111-113, 121, 122
- ή γαιοπρόσοδος και ο τόκος σαν διακλαδώσεις του βιομηχανικού κέρδους I 151, 245, 288, 289, 298 III 217, 409, 410

- ἀντιλήψεις γιὰ τὸ κέρδος στὴν ἀστική πολιτική οἰκονομία
ταύτιση ὑπεραξίας καὶ κέρδους I 6, 60, 61, 68, 69, 72 II 478 III 36, 37, 97, 98, 220, 221, 238, 253, 270, 271, 291, 429
ἀπολογητικές ἀντιλήψεις γιὰ τὸ κέρδος I 18, 19, 33, 36, 56, 57, 59, 70, 71, 75, 280, 292, 296, 343-345, 425-429 II 545, 637 III 13, 16-24, 31-33, 37, 38, 41, 42, 48, 49, 70, 71, 86, 201, 202, 208, 218, 219, 538, 539, 544, 545, 560, 563, 574, 576, 577
ἐξήγηση ὅτι τὸ κέρδος προέρχεται ἀπὸ τὴν πούληση τῶν ἐμπορευμάτων πάνω ἀπὸ τὴν ἀξία τους I 7, 11, 37, 176, 289-293, 296, 428, 429 III 11, 12, 85
- οἱ φυσιοκράτες γιὰ τὸ κέρδος I 18, 19, 33, 35, 36, 38, 423, 424, 427-429 II 637
- ὁ Ράμσαιω γιὰ τὸ κέρδος III 405, 409, 410
- ὁ Σμίθ καὶ ὁ Ρικάρντο γιὰ τὸ κέρδος I 19, 20, 56-61, 64, 71, 72, 75 II 175, 258-260, 271, 272, 435, 436, 483, 484, 486, 487, 493, 496-547 III 112, 113, 124, 572
- Κεφάλαιο*
- σάν σχέση παραγωγῆς I 13, 73 II 41, 42, 466 III 270, 303, 309, 375, 471, 472, 480-484, 487
- σάν αὐτοαξιοποιούμενη ἀξία I 353, 354, 413, 438 III 151, 157, 483
- σάν ἐμπόρευμα I 438 II 594, 595 III 519-522, 530-532, 559, 560
- σάν χρῆμα I 441, 442, 444, 446 III 157, 531, 532, 537, 538, 541-543, 553, 554, 559
- σάν προυπόθεση καπιταλιστικῆς παραγωγῆς III 542, 543
- τὸ προτσές τῆς γέννησῆς του I 12, 21, 22, 29, 30 II 45, 117, 118, 181, 182, 350, 538, 544
- ἡ μισθωτὴ ἐργασία σάν βάση τῆς ὑπαρξῆς του I 145, 146, 315 III 375, 487, 488
- ἀντίθεση κεφαλαίου καὶ μισθωτῆς ἐργασίας I 436-438, 441, 443, 444 II 466, 484 III 60, 61, 310, 369, 370, 477, 542
- ὁ ρόλος του στό προτσές παραγωγῆς καὶ ἀναπαραγωγῆς I 435 III 548, 549, 558, 559
- ἡ ἱστορική δικαίωσή του II 472 III 490
- ὁ ἐπαναστατικός ρόλος του I 435 III 487, 508
- ὁ ἱστορικά παροδικός χαρακτήρας του I 439
- ἡ τάση του γιὰ οἰκονομία II 638
- καὶ ἀνάπτυξη τῆς παραγωγικότητας τῆς ἐργασίας I 435 II 610, 611 III 487
- ὁ φετιχικός χαρακτήρας του I 435, 439 III 303, 304, 338, 339, 517-519, 531, 532, 562, 566, 567
- πλασματικό κεφάλαιο II 578 III 126
τὸ ἀτομικό κεφάλαιο σάν μέρος τοῦ συνολικοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου I 465 II 28, 76, 505 III 91
- συνολικό κεφάλαιο ὅλης τῆς τάξης τῶν καπιταλιστῶν III 530
- καὶ εἰσόδημα I 74, 90, 226, 236, 239, 243-247, 250, 251, 263-265, 313, 340 II 503, 555, 556 III 393, 394
- καταναλωμένο καὶ χρησιμοποιημένο κεφάλαιο III 424-426
- οἱ μορφές του στοὺς προκαπιταλιστικούς τρόπους παραγωγῆς I 411 III 532-535, 554, 555, 561, 596-598, 600
- πάγιο κεφάλαιο
σάν μορφή τοῦ κεφαλαίου στὴν κυκλοφορία I 14, 187 II 228, 229
σάν μέρος τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου II 67
σάν προϊόν τῆς βιομηχανίας II 67

- τά συστατικά του μέρη I 257, 258
ή αναπαραγωγή του I 86, 93, 121, 122, 124, 125 II 27, 228, 549, 674, 253, 254, 257, 258, 358
ή περιστροφή του I 253, 254 III 442
καί κυκλοφορούν κεφάλαιο II 151, 228, 229, 674, 675
καί αξία του εμπορεύματος I 358 II 247 III 442
καί ποσοστό του κέρδους I 88, 89 III 442, 443
ἀποδοτικότητα τῆς χρησιμοποίησής του III 502
πτώση τῆς αξίας του III 442, 443
ὑπερπαραγωγή πάγιου κεφαλαίου II 602, 607
ἀπουσία τοῦ πάγιου ἢ τοῦ κυκλοφορούντος κεφαλαίου σέ μερικούς κλάδους τῆς βιομηχανίας II 21, 47-49, 67, 68, 104, 151 III 442, 447, 448
- βλέπε ἐπίσης: Ἀπόσβεση τοῦ πάγιου κεφάλαιου
- βιομηχανικό κεφάλαιο
σάν βασική μορφή τῆς σχέσης τοῦ κεφαλαίου III 487, 533, 534
οἱ παράγωγες καί δευτερεύουσες μορφές III 533, 534
καί τοκοφόρο κεφάλαιο III 532-534, 539, 540, 560, 561, 596, 603
καί πιστωτικό σύστημα III 534
καί ἀγορά πούλησης III 521
- σταθερό κεφάλαιο I 87, 92, 93, 266, 267 II 484 III 259, 260
τά στοιχεία του I 256-260 II 18, 67, 68 III 220, 221
καί μεταβλητό κεφάλαιο I 139, 225, 465, II 650, 654-656, 674-676 III 373, 374, 413, 414
ή ἀναπαραγωγή του I 90-143, 187-200, 225, 226, 253-267 II 549-553, 569, 570 III 286
ἀξία καί ἀξία χρήσης τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου I 88, 89, 92, 93, 226 II 483 III 205, 206, 249
ἰδιαιτερότητες τῆς ἀντικατάστασής του στή γεωργία I 114-118, 126, 127, 131, 133, 136, 187, 256, 257, 259-261 II 57, 58, 126, 127, 186, 187, 565-567
ή ἀντικατάσταση στή φυσική του μορφή σέ μή ἀγροτικούς κλάδους I 136-143, 191, 192, 196, 198, 199, 226, 239, 255, 256, 258-262 II 57, 528, 550, 551, 559, 568
καί τό προτσές τοῦ σχηματισμοῦ τῆς ἀξίας I 346 II 482-484, 551, 552 III 205, 206, 241, 242
ή ἐπίδραση τῆς ἀλλαγῆς τῆς ἀξίας τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου στήν ὑπεραξία, στό ποσοστό τοῦ κέρδους καί στόν μισθό τῆς ἐργασίας I 88, 89, 196 III 249-260, 267, 396, 397, 437
ὑποτίμηση τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, ὅταν αὐξάνει ἢ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας II 484, 552, 553 III 249
ή συμμετοχή του στήν ἀξία του εμπορεύματος καί στόν σχηματισμό τῆς τιμῆς παραγωγῆς II 202
μετατροπή τῶν μερῶν του σέ πρόσοδο II 526-528, 532
ὁ Ρικάρντο ἀγνοεῖ τό σταθερό κεφάλαιο I 87 II 202, 212, 435, 436, 482, 496, 539, 540, 572, 574, 624, 638, 657, 658
- παραγωγικό κεφάλαιο I 378, 462 II 157, 158, 600-603 III 531, 603, 607
- μεταβλητό κεφάλαιο I 439-442 II 484 III 335, 336
καί σταθερό κεφάλαιο I 139, 225, 465 II 650, 654-656, 674-675 III 373, 374, 413, 414
ή ἀπόλυτη καί ἡ σχετική μείωσή του II 649, 675, 676 III 269, 436, 437, 477
καί παραγωγική ἐργασία I 439, 440
καί μισθός ἐργασίας I 159, 232, 441, 442

- καὶ κονδύλι γιὰ τὰ μέσα συντήρησης
III 277, 422
- *τοκοφόρο κεφάλαιο*
ἀναγκαῖο προϊόν τοῦ καπιταλιστικοῦ
τρόπου παραγωγῆς III 537, 538
φετιχισμὸς τοῦ τοκοφόρου κεφαλαίου
III 517-521, 524-527, 530-532,
543, 544, 557, 558, 566, 567, 571
ἢ ἀπομόνωσή του ἀπὸ τὸ προτσές πα-
ραγωγῆς III 524, 553, 554, 592
καὶ ὁ χωρισμὸς τῆς νόμιμης ἰδιοκτη-
σίας ἀπὸ τὴν οἰκονομική στό κεφά-
λαιο III 526, 538-541, 557, 558,
576, 577
σάν συνολικό κεφάλαιο τῆς τάξης
τῶν καπιταλιστῶν III 530
σάν ἐμπόρευμα III 519, 521, 522,
529, 530, 559, 560
ἢ συγκέντρωσή του III 530
ἢ προκαπιταλιστική μορφή του
I 411, 412 III 532, 533, 554, 555,
596-598, 600, 601
καὶ βιομηχανικό κεφάλαιο III 532-
534, 539, 540, 560, 561, 596, 603
καὶ βιομηχανικό κέρδος III 526
στή γεωργία II 458, 459
καὶ συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου
II 562
καὶ Πίστη III 587
καὶ τόκος III 555, 561, 576, 577,
588-591
ἢ πολεμική του μικροαστικοῦ σοσια-
λισμοῦ ἐναντία στό τοκοφόρο κεφά-
λαιο III 520, 533, 591, 592, 594-
-596
βλέπε ἐπίσης: *Πίστη, Τοκογλυφικό
κεφάλαιο, Τόκος*
- *κυκλοφοροῦν κεφάλαιο*
καὶ πάγιο κεφάλαιο II 151, 228,
229, 674, 675
ἀπουσία τοῦ πάγιου καὶ τοῦ κυκλοφο-
ροῦντος κεφαλαίου σέ μερικούς κλά-
δους τῆς βιομηχανίας II 21, 47-49,
67, 68, 104, 151 III 442, 447, 448
ἢ ἀναπαραγωγή του II 549
ἢ περιστροφή του III 447
καὶ ποσοστό κέρδους I 89
καὶ ὑπερπαραγωγή II 606, 607
οἱ μορφές τοῦ κυκλοφοροῦντος κεφα-
λαίου στους φυσιοκράτες II 674
- *σύνθεση τοῦ κεφαλαίου*
ἀξιακή σύνθεση I 465
ἀλλαγὴ στήν ἀξία τῶν συστατικῶν
μερῶν τοῦ κεφαλαίου II 317-335,
601 III 435-442
τεχνική σύνθεση II 324, 325, 328,
329, 334, 335, 528-530 III 435-
-439
ὀργανική σύνθεση II 317-335 III
435-442
σάν μέτρο τοῦ βαθμοῦ ἀνάπτυξης τῆς
καπιταλιστικῆς παραγωγῆς II 108,
484, 541, 542, 571 III 412-415
ἀντανάκλα τῆς στάθμης τῆς παραγω-
γικότητας τῆς ἐργασίας I 225 II 10,
26, 27, 124, 292, 293, 345, 484,
692 III 344, 356, 414, 415, 424,
425, 435, 436
ἢ ἐπίδρασή της στή μάζα καὶ στό πο-
σοστό τῆς προσόδου II 292-295
ἢ σύνθεση τοῦ κεφαλαίου σέ διάφο-
ρους κλάδους τῆς παραγωγῆς II 104,
105, 335, 345, 383, 438, 448,
455, 456, 459 III 583, 584
ἢ σύνθεση τοῦ γεωργικοῦ κεφαλαίου
II 18, 80, 104, 346, 347, 356,
366, 439, 455, 456, 459
ἀστοὶ οἰκονομολόγοι γιὰ τὸ κεφάλαιο
I 11, 12, 73, 74, 405, 411 II 466,
490 III 131, 306, 340, 341, 373-
-375, 487
βλέπε ἐπίσης: *Συσσώρευση τοῦ κεφα-
λαίου, Ἐμπορικό κεφάλαιο, Κεφά-
λαιο τοῦ ἐμπορίου, Συγκέντρωση τοῦ
κεφαλαίου, Περιστροφή τοῦ κεφα-
λαίου, Συγκεντροποίηση τοῦ κεφα-
λαίου.*
- Κεφάλαιο τοῦ ἐμπορίου*
— σάν μεσάζοντας ἀνάμεσα στήν παρα-

- γωγή και τήν κατανάλωση I 262, 263 II 565
 — και αποθέματα έμπορευμάτων II 565
 — τό κέρδος του I 263 III 450, 479
 — βλέπε επίσης Έμπορικό κεφάλαιο
Κεφαλαίου μετακίνηση II 241-246, 257, 258, 607
Κεφαλαίου προκαταβολές I 58 II 19, 41, 172, 173 III 83, 88, 89, 444, 545, 546, 581, 582
Κίνα II 650 III 494-497
Κοινωνία αστική I 170, 171
 — ή ιστορική της ανάπτυξη I 13
 — ό ανταγωνιστικός της χαρακτήρας III 110, 299
 — οί σχέσεις ανάμεσα στις διάφορες λειτουργίες της I 308
 — οί τάσεις της ανάπτυξής της I 457 III 69
 — αστική αναπαραγωγή του φεουδαρχικού συστήματος από τήν αστική κοινωνία I 172
Κολμπερτισμός I 41
Κομμουνισμός
 — αποτέλεσμα της ανάπτυξης τών αντιθέσεων της καπιταλιστικής παραγωγής III 303, 482, 488-490
 — υλικές βάσεις III 482, 488, 489
 — ή ιδιοκτησία στον κομμουνισμό II 117, 118
 — σχέσεις παραγωγής II 676 III 312, 313, 482, 594
 — ή παραγωγή στον κομμουνισμό III 136
 — ή κατανάλωση σαν ρυθμιστής της παραγωγής II 616, 676 III 136
 — ή εργασία στον κομμουνισμό I 146 III 594
 — χρόνος εργασίας και ελεύθερος χρόνος στον κομμουνισμό I 224 III 293, 294
 — και καταμερισμός της εργασίας III 312, 313
 — οί αγροτικές σχέσεις στον κομμουνισμό II 117, 118, 120
 — ή διευρυμένη παραγωγή στον κομμουνισμό I 90, 91 III 385, 386, 401, 402
 — απόθεμα ασφάλειας στον κομμουνισμό III 407, 408
 — ανάπτυξη της ανθρωπότητας και του ατόμου II 135
Κονδύλι εργασίας II 651-653, 658, 659, 674 III 276, 471-474, 479, 481, 483-485, 491
Κρατικά χρέη I 410, 411 II 535, 536 III 355
Κράτος
 — σαν όργανο της αστικής τάξης I 325, 326 III 513, 533, 603
 — ή τοποθέτηση της αστικής τάξης απέναντι στο κράτος I 172, 325, 326
 — απαίτηση μή ανάμιξης του κράτους στην παραγωγή I 25, 41, 166, 167
 — και ρύθμιση του χρόνου εργασίας II 17, 507, 511
 — και έθνικοποίηση της γης I 25, 41 II 46, 117, 178 III 538
 — σαν γαιοκτήμονας στην Άσία I 295 III 479, 498
Κρίσεις οικονομικές
 — σαν αποτέλεσμα της καπιταλιστικής παραγωγής II 573-623 III 59, 60, 94, 137-140
 — σαν μορφή βίαιης εξομάλυνσης ύπαρχουσών αντιφάσεων II 573, 574, 582, 583, 588, 593, 594, 598, 607, 622, 623 III 138, 586
 — και δυσαναλογία της καπιταλιστικής παραγωγής II 573, 574, 601, 602, 606, 607, 616, 617
 — και προβλήματα της πούλησης II 585-589, 592, 593, 596-598, 602, 603
 — δυνατότητα και πραγματικότητα τών κρίσεων II 584, 585, 591-598, 620, 621
 — οί άφηρημένες μορφές τους II 573, 574, 593-600

- και χωρισμός τῆς ἀγορᾶς ἀπὸ τὴν πούληση II 572, 575, 576, 583-585, 588, 592-599, 620
- και καταστροφή κεφαλαίου II 577, 578
- και ἀξιακὴ ἀλλαγὴ II 576, 577, 598-603, 620, 621
- και ἀλλαγὴ τῆς τιμῆς II 575, 576, 588, 589, 600, 622
- και ἀνατίμηση τῶν πρώτων ὑλῶν II 600-602, 621
- και ἀνατίμηση τῶν μέσων συντήρησης II 601-604
- και Πίστη II 576-578, 595-600 III 140
- και συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου II 573, 574, 576 III 432
- και ἐπαναμετατροπὴ χρήματος σὲ παραγωγικὸ κεφάλαιο II 600-603, 620, 621
- και χρεοκοπία τῶν καπιταλιστῶν και τοῦ κράτους II 578, 609
- περιοδικότητα τῶν κρίσεων II 546, 580, 582 III 61
- ἀστικές ἀντιλήψεις γιὰ τίς κρίσεις I 243, 244, 284, 285 II 544-546, 574, 575, 578-588, 596-600, 602-605, 611, 612, 615-623 III 54-57, 60, 61, 113, 114, 139, 140
- βλέπε ἐπίσης: Ὑπερπαραγωγή
- Κτηνοτροφία** I 191, 225 II 281, 345, 397, 411-414, 646, 653, 654 III 193, 194, 330, 432, 445, 583, 584
- Κυκλοφορία / προτσές κυκλοφορίας**
 - σάν μεσολαβητῆς ἀνάμεσα στὴν παραγωγή και στὴν κατανάλωση II 563, 564 III 322, 323
 - δεξαμενές (ἐφεδρείες) κυκλοφορίας III 321-331
 - και ἀναπαραγωγή I 14, 89, 126, 127, 130-134, 139 II 594, 598 III 307
 - προτσές κυκλοφορίας και προτσές παραγωγῆς II 591, 597, 598 III 548, 549
- βλέπε ἐπίσης: Χρηματικὴ κυκλοφορία και Ἐμπορευματικὴ κυκλοφορία
- Λογιστικὴ**
 - ἰταλικὴ λογιστικὴ I 435, 436 II 50, 51
 - καπιταλιστικὴ λογιστικὴ II 181 III 246, 248
- Λονδίνο** II 21, 677
- Μαθηματικά** I 143 III 97, 98, 165, 185, 546, 588
- Μαλθουσιανισμός**
 - γενικὸς χαρακτηρισμὸς τοῦ μαλθουσιανισμοῦ ὁ ἀντιλαϊκὸς χαρακτήρας τοῦ II 132, 137, 138 III 67-69
 - ἓνα βῆμα πίσω στὴν πολιτικὴ οἰκονομία III 13, 22, 23, 28
 - ὁ Μάλθους σάν ἀντιγραφέας II 131, 134, 137 III 10, 25, 57, 58, 61, 67, 68
 - πληθυσμιακὴ θεωρία I 323 II 131, 133, 136-138, 168, 169, 260, 261, 673, 685 III 35, 41, 296, 343
 - ὑπεράσπιση παρασιτικῶν ὁμάδων I 173, 218 II 132, 135-137, 140 II 10, 11, 19, 20, 56, 57, 62, 63, 67-69, 138, 278
 - ἀπολογία τῆς ἐξαθλίωσης τῶν παραγωγῶν II 134, 136-138 III 48, 62, 63, 67
 - γιὰ τὴν παραγωγικὴ και μὴ παραγωγικὴ ἐργασία III 94, 95
 - προπαγάνδα τῆς μὴ παραγωγικῆς κατανάλωσης III 19-21, 41, 42, 54-57, 280
 - ὁ «νόμος τῆς φθίνουσας παραγωγικότητας τῆς γῆς» II 30-33, 100, 106, 153, 154, 189, 190, 284, 347, 358, 359, 362, 363, 389, 510, 511, 539
 - γιὰ τίς ἀντιφάσεις τῆς καπιταλιστικῆς κοινωνίας II 138 III 10, 11, 28, 38

- για τήν ανταλλαγή ανάμεσα στή μισθωτή εργασία και τό κεφάλαιο III 11-14
- ή αγοραία θεωρία του για τήν αξία III 12-14, 21-27, 30, 31, 40, 41, 49, 55, 88, 351
- κριτική τής θεωρίας του Ρικάρντο για τήν αξία II 222, 223 III 10, 17, 18, 27-30, 57, 70, 78, 197, 204
- αγοραία εξήγησι του κέρδους III 13, 17, 18, 21-24, 31, 32, 37, 38, 41, 49, 70, 71, 85
- ή θεωρία του Μάλθους για τήν πρόσοδο II 685
- τά «γιατρικά» του για τίς κρίσεις III 53-55
- ό Τσάλμερς σάν φανατικός μαλθουσιανιστής I 323, 324
- κριτική του μαλθουσιανισμού στήν αστική πολιτική οικονομία II 132, 138, 168, 169, 186, 275, 691
- αντίκρουσι του μαλθουσιανισμού από τον δαρβινισμό II 138
- Μανουφακτούρα*
 - σάν μορφή του καταμερισμού τής εργασίας I 437 II 679 III 310
 - σάν βαθμίδα ανάπτυξης στό δρόμο προς τή μεγάλη βιομηχανία II 679, 680
 - ή επαναστατικοποίησή της μέ τίς μηχανές II 648
 - ή εργασία επί παραγγελία III 327
 - στον Μεσαίωνα III 534, 535
- Μέθοδος τής αστικής πολιτικής οικονομίας* I 72, 73
 - Έρευνητική μέθοδος των Σμίθ και Ρικάρντο II 120, 121, 174, 175, 178, 179, 181, 191-198, 201-203, 222, 225, 243, 244, 250-253, 266, 267, 274, 314, 403, 404, 408-411, 435, 436, 478, 509, 510 III 10, 11, 76, 77, 149
 - Μέθοδος των οικονομολόγων τής σχολής Ρικάρντο I 69, II 223, 472, 497 III 28, 80, 94, 95, 98, 103, 110, 113, 114, 140, 142, 220, 221, 225-227, 270, 271, 450, 568, 569
- Μέθοδος τής αγοραίας οικονομίας II 86, 403, III 154, 160, 161, 167, 216, 517, 552, 553, 568-571
- Μέρισμα (μετοχής)* II 508 III 91
- Μέσα εργασίας* βλέπε: *Μέσα παραγωγής*
- Μεσαιώνας*
 - φόροι II 273
 - τοκογλυφικό κεφάλαιο II 270 III 596-598, 601-603, 607, 608
 - τό συντεχνιακό σύστημα III 475, 534, 535
 - βλέπε επίσης: *Φεουδαρχία*
- Μέσα συντήρησης*
 - έμπορευματική μορφή των μέσων συντήρησης στον καπιταλισμό III 332-336
 - αξία των μέσων συντήρησης II 485
 - σάν μεταβλητό κεφάλαιο II 676 III 277, 335, 336, 422
 - και άναπαραγωγή τής εργατικής δύναμης I 18, 215 II 394, 395, 471
- Μεταμόρφωση των έμπορευμάτων* I 37, 48, 49, 65, 66, 242, 338, 342, 343, 361, 363, 375, 376, 412 II 583, 584, 588, 591-595 III 59, 99, 262, 307, 308, 319-325, 521, 587, 588
- Μεταμόρφωση του κεφαλαίου* I 361-363 II 594, 595, 600 III 521, 587, 588, 592
- Μετοχές* II 388, 578 III 331
- Μηχανή — μηχανές*
 - ή αξία τους και ή παραγωγικότητά τους I 216, 254, 255 II 641-643 III 415-417, 504-507
 - και αξία του έμπορεύματος II 646 III 71, 417, 418
 - ή φθορά τους I 223, 254, 257, 258
 - ή αντικατάστασή τους σέ φυσική μορφή II 559, 568

- και τεχνολογική κυριαρχία του κεφαλαίου στην εργασία I 437 II 646, 666
 - και επιτάχυνση της συσσώρευσης του κεφαλαίου II 680
 - ή επίδραση της αλλαγής της αξίας τους στην οργανική σύνθεση του κεφαλαίου και στο ποσοστό του κέρδους II 645, 646 III 387, 388
 - και έπιστήμη I 438
 - και παραγωγικότητα της εργασίας II 10, 90 III 415-417
 - και εκτόπιση της χειροτεχνίας II 665
 - και επαναστατικοποίηση της μανουφακτούρας II 648
 - και αύξηση του πληθυσμού II 645, 646, 656 III 280
 - και αύξηση των μή παραγωγικών στρωμάτων II 665
 - και παράταση της εργάσιμης ημέρας II 535
 - επίδραση της καπιταλιστικής χρησιμοποίησης των μηχανών στην εργατική τάξη I 223, 224, 236, II 13, 14, 642, 643, 645, 646, 648-650, 652, 653, 656, 665, 679, 680 III 72, 276, 277, 415, 416, 504, 505
- Μηχανική* II 125
- Μηχανικός*
- σαν παραγωγικός εργάτης I 460
- Μηχανοκατασκευές* I 121, 122, 126-132, 137-142, 190, 191, 197-199, 223-225 II 568, 569, 572, 642, 643 III 432, 433
- Μηχανών εργοστασιακή παραγωγή* I 137-142 II 642, 643
- Μηχανών σύστημα* I 437 III 416, 417, 506, 507
- Μισθός εργασίας*
- ή ουσία του II 442
 - ό μισθός εργασίας σαν μορφή της αξίας της εργατικής δύναμης I 445 II 369 III 45
 - ό μισθός εργασίας σαν μορφή του εισοδήματος του εργάτη I 74, 75, 264
 - εμφανίζεται σαν τιμή της εργασίας I 445 III 547, 548
 - εμφανίζεται σαν προκαταβολή του καπιταλιστή στον εργάτη I 343-345, 350, 351 III 104-106, 130, 386, 484, 485
 - και μεταβλητό κεφάλαιο I 159, 232, 441, 442
 - και αξία του εμπορεύματος I 75 II 9, 10, 486, 644
 - και υπεραξία II 14, 323, 324, 475, 476 III 171, 172
 - και κέρδος II 80, 81, 324 III 248
 - και τιμή παραγωγής II 451-460
 - και αγοραία τιμή I 77, 78, 147, 332
 - και παραγωγικότητα της εργασίας I 221, 222, 238 II 13, 81, 82, 309, 473
 - διαφορετικό τό ύψος του μισθού για τους εργάτες βιομηχανίας και για τους εργάτες γεωργίας II 13
 - διαφορές εθνικές σχετικά με τον μισθό εργασίας II 10, 13
 - αιτίες της ανόδου και της πτώσης του I 147, 148, 433 II 457, 677-680
 - Πτώση του μισθού εργασίας κάτω από τα παραδοσιακά όρια I 147, 148 II 13, 14, 18, 535
 - κρατήσεις από τον μισθό εργασίας I 215
 - μισθός με τό κομμάτι III 129, 130
 - οι φυσιοκράτες για τον μισθό εργασίας I 14, 17, 18, 29, 30, 42, 43, 230
 - ό Ρικάρντο για τον μισθό εργασίας I 229, 230 II 137, 203-205, 210, 223-233, 455, 465-472, 485-488, 493, 494, 509-511, 650, 659-661 III 33, 77, 78, 95, 106, 380, 381
 - ό Σμίθ για τό κατώτατο όριο του μισθού I 45, 46 II 258, 259, 269

- οἱ ἀγοραῖοι οἰκονομολόγοι γιὰ τὸν μισθὸ ἔργασίας καὶ γιὰ τὴν τιμὴ II 137, 224, 225 III 27

Μισθωτὴ ἔργασία

- ἡ οὐσία τῆς III 288, 302, 303, 449, 485, 296, 310, 311, 457, 493
- οἱ προϋποθέσεις τῆς I 73 III 547, 548
- σάν βάση τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς I 238 II 462, 463 III 331, 537, 558
- καὶ ἀνάπτυξη τῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς III 332
- παραγωγικὴ ἔργασία μέ τὴν ἔννοια τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς I 145, 150, 151
- διευρυμένη ἀναπαραγωγή τῆς μισθωτῆς ἔργασίας II 666-668

Μονεταριστικὸ σύστημα I 327-329

- ἐξήγηση τῆς ὑπεραξίας ἀπὸ τὴν ἀνταλλαγή I 7, 11, 12, 21, 170, 171 III 11, 12
- γιὰ τὴν παραγωγικὴ ἔργασία I 328, 329
- μονεταριστικὲς ἀντιλήψεις στοὺς μετέπειτα οἰκονομολόγους I 327-329 III 11-13

*Μονοπωλιακὴ πρόσοδος II 29, 30**Μονοπώλια καὶ τιμὴ I 295 II 36, 385*

- καὶ ὁ νόμος τῆς ἀξίας II 36, 37, 106, 190
- τῶν γεωργικῶν προϊόντων II 189, 190, 451
- καὶ πρόσοδος II 29, 30, 398, 406, 451 III 460, 461
- τῶν προϊόντων τῶν πόλεων στὸν Μεσαίωνα II 366

Μονοπώλιο

- μονοπώλιο τοῦ κεφαλαίου II 106
- στή γαιοκτησία II 106, 114, 181, 189, 190, 380, 398 III 537, 538
- μονοπωλοποίηση τῶν φυσικῶν δυνάμεων III 210

*Νομίματα I 377**Νόμοι*

- πληθυσμιακὸς νόμος τοῦ καπιταλισμοῦ III 56
- ὁ νόμος τῆς χρηματικῆς κυκλοφορίας I 376, 377
- ὁ γενικὸς νόμος παραγωγῆς τοῦ καπιταλισμοῦ II 623
- ἡ συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου σάν νόμος τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς I 166, 235 II 562, 563
- ὁ νόμος τῆς ὑπεραξίας I 72
- οἱ νόμοι ποὺ καθορίζουν τὴ μάζα τῆς ὑπεραξίας II 50, 477, 478
- ὁ νόμος τῆς τάσης τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους νὰ πέφτει, ἔκφραση τῆς ἀνάπτυξης τῆς παραγωγικότητος τῆς ἔργασίας στὸν καπιταλισμό II 511, 692
- καὶ αὔξηση τῆς ὀργανικῆς σύνθεσης τοῦ κεφάλαιου II 511, 692 III 247, 248, 346, 356
- παράγοντες ποὺ ἐπιδρῶν κατά τῆς πτώσης τοῦ ποσοστοῦ κέρδους II 126-128, 475, 476 III 357, 358
- καὶ ἐκμετάλλευση τῶν ἐργατῶν III 345, 346, 356
- καὶ συγκέντρωση τοῦ κεφάλαιου III 512
- στό σύστημα τοῦ Ρικάρντο II 363, 435, 436, 510, 511, 536-547, 630-636 III 359
- ἡ ἐξήγησή του ἀπὸ τοὺς ριζοσπαστικούς ρικαρντιανούς μέσω τοῦ σύνθετου τόκου III 274, 275
- στὸν Σμίθ II 510, 544, 545, 578, 579, 630 III 359
- «Νόμος γιὰ τὴ μειωνόμενη ἀποδοτικότητα τῆς γῆς» II 30, 31 100, 106, 153, 154, 189, 190, 284, 347, 359, 361, 362, 390, 511, 539
- οἱ ἀντίπαλοί του στήν ἀστική πολιτικὴ οἰκονομία II 100, 132, 133, 138, 168, 169, 186, 275, 276, 691
- βλέπε ἐπίσης: Ἄξιας νόμος

- Οίκιακή βιομηχανία* I 153, 159 II 679, 680 III 482, 509
- Οίκονομία*
- σάν τάση του κεφαλαίου II 638
 - τών πληρωμών I 371
- Οίκονομίες*
- θεωρία του Σμίθ για τήν πραγματοποίηση οίκονομιών και πολεμική έναντίον τους I 36-39, 165, 166, 205, 278, 279, 427, 428
 - βλέπε επίσης: *Έγκράτειας θεωρία*
- Όλλανδία* I 429 III 596, 603, 609, 610
- Όροι εργασίας*
- φυσικοί όροι εργασίας II 42-45, 285, 286
 - αντικειμενικοί και ύποκειμενικοί όροι εργασίας II 157, 158
 - ένότητα έργάτη και όρων εργασίας III 481, 482
 - ή μορφή τους άπέναντι στον έργάτη III 473
 - ό χωρισμός τους από τον παραγωγό στον καπιταλισμό I 12, 27, 46, 382, 383, 436-439 II 484 III 311, 401, 402, 481, 482, 561-563, 599
 - ό χωρισμός τών παραγωγών από τούς όρους εργασίας προυπόθεση και βασικός όρος τής καπιταλιστικής παραγωγής I 14, 23, 24, 28, 29, 56, 73, 458 III 100, 310, 311
 - σάν ιδιοκτησία μιās τάξης I 12, 22, 27, 49, 406
 - σάν ιδιοκτησία του κεφαλαίου I 60, 435 II 42, 179, 484 III 310, 311, 335, 336, 401, 402
- Ουσία και εμφάνιση* II 59, 60, 76, 120, 121, 177, 178, 192-194, 197 III 76, 79, 80, 127, 146-148, 159, 160, 169, 517, 531, 532, 567-572
- Παγκόσμια αγορά* I 433 II 493, 545, 579, 611, 612, 679 III 278, 290, 536, 600
- Παιδική εργασία* II 475, 556
- Παυπερισμός (έξαθλίωση)* I 224, 271 II 556 III 296, 350, 351
- Παραγωγή*
- και άνταλλαγή I 31, 319 II 26, 27
 - και άνάγκες II 616
 - και κατανάλωση I 86, 185, 262, 263, 301-304 II 563, 564, 603-606 III 60, 61, 137, 138, 322, 323, 329, 330, 335, 336
 - και αγορά II 545, 563, 564, 610, 611
 - και πλούτος I 287, 288, 302
 - και άναπαραγωγή II 63, 64 III 327
 - ύλική παραγωγή I 153, 154, 159, 168, 169, 173, 217, 218, 224, 304-308, 460-462 II 69 III 374, 493, 507
 - μή ύλική παραγωγή I 217, 218, 305, 306, 308, 325, 326, 439, 460
 - πνευματική παραγωγή I 159, 173, 304-310, 459-461 III 493
 - μαζική παραγωγή III 330
 - ύποπαραγωγή II 614, 618-620
 - στον κομμουνισμό III 136
 - καπιταλιστική παραγωγή
 - ό σκοπός πού τήν καθορίζει I 70, 218, 302, 447 II 545, 576, 585, 586, 597, 608, 637, 638, 658 III 34, 296, 297, 546, 547
 - και ό νόμος τής άξίας III 82
 - και άναγκαία εργασία I 235, 240
 - και άνάπτυξη τών παραγωγικών δυνάμεων I 435 II 134, III 296, 487, 555
 - ή συσσώρευση του κεφαλαίου νόμος τής καπιταλιστικής παραγωγής I 166, 235 II 562, 563
- Παραγωγή ειδών πολυτέλειας* I 225, 330 III 44, 280, 281, 288, 398-400, 445
- Παραγωγής έξοδα* II 41, 77 III 69-71, 74, 75, 80, 81, 531, 532, 565
- διαφορετικός καθορισμός τής έννοιας έξοδα παραγωγής III 88-91, 190, 222, 223, 581

- αιτίες μείωσης τών εξόδων παραγωγής II 164, 165, 173, 174 III 247, 248
 - και παραγωγή υπεραξίας III 546, 547
 - και κίνηση τών τιμών II 25, 26, 41
 - του προϊόντος του καπιταλιστή I 353
 - και έργατική δύναμη I 162, 163, 215, 221, 453 III 170, 171, 259
 - του έργατη I 302
 - γενικά έξοδα I 163, 172, 310, 325, 425 III 405, 573
 - έξοδα παραγωγής μέ την έννοια της αξίας I 77, 93, 216 III 224, 234, 235, 249, 256, 259
σάν ένυπάρχοντα στά έμπορεύματα έξοδα παραγωγής III 89, 90, 581, 582
 - τά έξοδα παραγωγής μέ την έννοια της τιμής παραγωγής II 232, 233, 459 III 70, 88, 89, 581
μέ την καπιταλιστική έννοια III 90, 91
και ό νόμος της αξίας III 91, 92, 193, 194
 - οί άγοραίοι οικονομολόγοι για τά έξοδα παραγωγής II 152, 251, 546
- Παραγωγής κεφάλαιο I 85*
- Παραγωγής μέσα*
- κοινωνικός καθορισμός και ύλική ύπαρξη τών μέσων παραγωγής I 456, 457
 - ή ιδιοκτησία στά μέσα παραγωγής I 382, 383, 406, 456, 457
 - σάν κεφάλαιο I 436-438, 457, 458
 - και έργατες I 436-438, 457, 458 III 131, 132
 - σάν στοιχείο του σταθερού κεφαλαίου II 18, 19
 - ή αναπαραγωγή τους I 86, 225, 245
 - ή αποτελεσματικότητα της χρησιμοποίησής τους I 89
 - και μέσα κατανάλωσης I 245
 - στην πρωτόγονη κοινωνία I 91
- Παραγωγής μορφές III 60, 61, 93, 94, 546, 547, 567*
- Παραγωγής όροι*
- βλέπε: "Όροι έργασίας
- Παραγωγής σχέσεις (σχέσεις παραγωγής) I 151, 152, 306, 456 III 60, 61, 296, 297, 303, 490, 491, 576*
- και σχέσεις διανομής I 74, 75 III 60, 61, 93, 94, 546, 547, 567
 - στον κομμουνισμό II 676 III 312, 313, 482, 594
 - καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής I 435, 455-458 III 148-151, 157, 158, 315, 316, 338, 339, 517, 518, 526, 527, 548-551, 557, 558, 561, 562, 576, 581, 582
στή γεωργία I 29
σάν σχέση ανάμεσα στους άγοραστές και στους πωλητές I 319, 347, 445-447, 455 II 603-605 III 200, 201
αναπαραγωγή τών καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής III 311, 361, 581
άστοι οικονομολόγοι για τίς καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής I 452 II 583, 584 III 99-108, 280
- Παραγωγής τρόπος (τρόπος παραγωγής)*
- και είδος της ιδιοποίησης του προϊόντος III 473, 474
 - και είδος της συσσώρευσης III 479-481
 - και μορφές ανταλλαγής I 319
 - επίδραση του κυρίαρχου τρόπου παραγωγής σε όλες τίς άλλες κοινωνικές σχέσεις I 456, 457
 - προκαπιταλιστικοί τρόποι παραγωγής I 411 III 127, 128, 479, 532, 533, 554, 555, 561, 596-598, 600, 601
 - καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής, γενικός χαρακτηρισμός I 201, 315, 435 II 177, 564, 583 III 56, 57, 60, 61, 135, 145, 296, 430, 485, 486, 508, 554, 555

ή διαφορά του από τους προκαπιταλιστικούς τρόπους παραγωγής I 201, 436

ό κοσμοπολιτικός χαρακτήρας του III 513

οι προϋποθέσεις του και οι βασικοί όροι του I 14, 21-24, 27-29, 46, 56, 73, 186, 203, 383, 435, 458, II 46, 117, 118, 349, 350, 583, 584 III 310, 311, 558, 559, 586, 587, 600, 601

ή έμπορευματική μορφή των προϊόντων βάση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής II 65, 69, 583, 584 III 82, 127, 128, 330-332

έξαναγκασμός για πρόσθετη εργασία στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής I 382, 395, 396, 436, 441 II 472, 473

άντιφάσεις του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής I 224, 299, 303, 308, 330 II 15, 16, 134, 135, 176, 177, 573, 574, 576, 582, 583, 588, 593-598, 604-607, 622, 623 III 60, 61, 94, 95, 110, 137, 138, 293, 294, 296, 297, 299, 361, 410, 411, 481, 482, 490, 542, 543, 562, 565, 566, 568-570, 586

σάν φραγμός για την ελεύθερη ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων II 615, 616 III 60, 93, 94, 133, 137, 140

στό αρχικό στάδιο της ανάπτυξης του I 24, 61, 287, 288, 295, 325 II 184

διαμόρφωση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής στη γεωργία II 60, 66, 69, 276, 277, 538 III 112, 458

διαμόρφωση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής στις αποικίες II 278, 279, 350, 351

υποταγή όλων των σφαιρών της υλικής παραγωγής στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής I 458

και ή διπλή φύση των άγροτών και των βιοτεχνών I 456-458 II 403 III 482, 483

χρησιμοποίηση της δουλειάς των δούλων στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής II 350, 351

ό ιστορικά παροδικός χαρακτήρας του I 186 III 361

σάν υλική προετοιμασία του κομμουνισμού III 303, 482, 488-490

ή άστική πολιτική οικονομία σάν θεωρητική έκφραση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής II 36, 178, 276, 277 III 296, 297, 303, 316

σάν μοναδική και αιώνια μορφή του τρόπου παραγωγής σύμφωνα με τους άστούς οικονομολόγους I 13, 186, 439 II 15, 16, 32, 179, 185, 586, 587 III 60, 273, 296, 297, 303, 313, 458, 474, 475

ανάλυση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής άπο τους φυσιοκράτες I 17, 21, 22

— βλέπε επίσης: *Φεουδαρχία, Κομμουνισμός, Δουλεία, Πρωτόγονη κοινωνία*

Παραγωγής τιμή (τιμή κόστους, μέση τιμή)

— σάν αποτέλεσμα του συναγωνισμού ανάμεσα σε κλάδους παραγωγής II 25-29, 41-43, 74, 75, 144, 145, 218, 241-243, 247, 248, 344, 345, 369, 370, 384, 385, 408, 409 III 76, 92, 93, 528, 529

— σάν συνέπεια και αποτέλεσμα της ανάπτυξης της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής II 385 III 193, 194

— και αξία I 76, 465 II 28, 29, 34, 60, 61, 77, 78, 149-152, 214, 215, 222, 226, 247-251, 274, 283, 322, 344, 345 III 89-92, 192, 193, 429, 549, 550, 578, 584, 585

— και αγοραία τιμή II 144, 145, 226, 227, 274, 313, 314, 369-371 III 578, 584, 585

- και γαιοπρόσδοος II 370-372 III 112, 113
- και διακύμανση του μισθού εργασίας II 451-460 III 380, 381
- ο ιστορικός της χαρακτήρας II 120, 283, 284, 385
- ταύτιση αξίας και τιμής παραγωγής στην αστική πολιτική οικονομία II 23-26, 34, 149, 151, 152, 180, 181, 191, 204, 232, 243, 244, 251, 253, 274, 281, 282, 284, 348, 368-372, 381, 390, 435, 450, 458, 496, 505, 543, 544 III 27, 28, 31, 77, 88, 183, 189, 190, 206
- βλέπε επίσης: Έξοδα παραγωγής
- Παραγωγής χρόνος*
- και χρόνος εργασίας II 27, 207 III 97, 262, 445
- σε διάφορους κλάδους III 437
- ή επίδραση χημικών προτσές στον χρόνο παραγωγής II 207 III 205, 262, 326, 446, 447
- Παραγωγή χρυσού* I 147, 148 III 460, 461
- Παραγωγικές δυνάμεις*
- της κοινωνικής εργασίας σαν παραγωγικών δυνάμεων του κεφαλαίου I 299, 435-441 III 131-132
- ή ανάπτυξή τους στον καπιταλισμό I 45, 46, 435, 438, 439, 458 II 134, 135, 610, 615, 616
- και σχέσεις παραγωγής στον καπιταλισμό III 60, 61, 491
- ή επιστήμη σαν παραγωγική δύναμη I 436-438
- και αύξηση της παραγωγής II 628
- Παραγωγικότητα της εργασίας*
- απόλυτη και σχετική παραγωγικότητα της εργασίας I 146 II 10
- μέ την καπιταλιστική έννοια II 45 III 132, 133
- στον καπιταλισμό I 45, 46, 155, 186, 201, 224, 317, 435, 438, 458 II 135, 272, 607, 608, 610, 611, 615, 616, 666, 667 III 60, 61, 94, 279, 280, 302-304, 344, 361, 487, 491, 495
- ή επίδρασή της στη μάζα των προϊόντων I 92, 205, 206, 440 III 136
- και αξία των εμπορευμάτων I 205, 206, 216, 241, 242, 440 II 305-307, 309
- και ύπεραξία I 20, 21, 23, 40, 73, 222, 330 II 10, 45, 96, 97, 309, 473 III 304, 379, 380, 514
- και ποσοστό κέρδους I 88, 89 II 511, 692
- αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας - παράγοντες για την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας I 310, 311, 321 II 628, 630 III 279, 280, 304
- και οργανική σύνθεση του κεφαλαίου I 225 II 10, 26, 27, 124, 292-294, 346, 347, 484, 692 III 344, 356, 414, 415, 424, 425, 435, 436
- και συγκέντρωση του κεφαλαίου I 166, 236
- και συσσώρευση του κεφαλαίου I 166 II 608, 626, 627, 649 III 138, 139, 393
- και χρησιμοποίηση μηχανών II 10, 90, 126, 127, 648, 649 III 416, 417
- και παραγωγικός πληθυσμός I 224, 225, 231, 235, 236
- και μή παραγωγικός πληθυσμός I 224, 225, 311 III 476
- και κατάσταση των εργατών I 45, 46, 221-225, 236, 310, 311 III 71
- και μισθός εργασίας I 221-223 II 10, 13, 80-82, 309, 472, 473
- και μανία σπατάλης της αστικής τάξης I 203
- στη γεωργία I 20, 21 II 15-17, 23, 45, 90, 107, 124-128, 347 III 344
- στη βιομηχανία II 15, 16, 46, 124-128 III 132, 133

- Πιστωτικό σύστημα* I 410, 411 II 245, 611 III 140, 534
- Πιστωτικό χρήμα* I 355, 358, 359 II 576
- Πληθυσμιακή θεωρία*
- του Μάλθους I 323 II 131, 133, 136-138, 168, 169, 260, 261, 673, 674, 685 III 35, 41, 296, 343
 - του Πέττυ I 393, 394
 - του Σμίθ II 260, 261, 411, 412
- Πληθυσμιακός νόμος του καπιταλισμού* III 56, 57
- Πληθυσμός*
- συνολικός πληθυσμός και εργατική τάξη στην αστική κοινωνία III 69
 - παραγωγικός και μή παραγωγικός πληθυσμός I 224, 225, 229-231, 235, 236, 311
 - αύξηση του εργατικού πληθυσμού και μισθός εργασίας II 556, 557, 677-680
 - αύξηση του πληθυσμού και παραγωγικότητα της εργασίας II 629-632 III 279
 - σαν πηγή νέων εργατικών δυνάμεων I 271 II 629, 630, 645
 - και συσσώρευση του κεφαλαίου I 90, 91 II 158, 161, 556, 557, 573, 626, 627 III 275
 - πληθυσμός της υπαίθρου και επίπεδο πολιτισμού της χώρας II 553, 554, 631, 632
 - βλέπε επίσης: *Υπερπληθυσμός σχετικός*
- Πλούτος*
- ή έννοια του αστικού πλούτου I 170, 171, 207, 230, 298, 299 III 59-61, 489
 - και τρόπος παραγωγής I 319
 - τό εμπόρευμα σαν στοιχειώδης μορφή του I 170, 207, 327-329
 - σαν αποτέλεσμα της καπιταλιστικής παραγωγής I 287, 288, 302, 303
 - και κέρδος I 7, 83
 - και παραγωγική εργασία I 155, 232, 233, 235, 272, 298-300
 - και σπατάλη των καπιταλιστών I 302
 - αντίθεση πλούτου και εργασίας στον καπιταλισμό I 330-333 III 61, 296, 297
 - υλικός πλούτος I 155, 272, 305, 307-310, 321, 458, 459, 461 III 148, 149
 - ο άνθρωπος σαν δημιουργός του I 310
 - οί φυσιοκράτες για τον πλούτο I 230
 - ο Μπέρκλεϋ για τον πλούτο I 415
 - ο Γκανίλ για τον πλούτο I 207, 208, 211-213, 217
 - ο Πέττυ για τον πλούτο I 171
 - ο Σμίθ για τον πλούτο I 53, 170, 171, 272
- Πόλεμος* I 231 II 134, 135, 457 III 55
- βλέπε επίσης: *Αμερικανικός εμφύλιος πόλεμος*
- Πόλη*
- και ύπαιθρος (χωριά) II 269-274
 - τον μεσαίωνα III 308, 475, 496
 - στην Άσία III 496-498
- Πολιτική οικονομία*
- σαν επιστήμη II 192-194
 - ή ιστορία της I 13, 379, 409 III 124, 125, 296, 569-571
 - *αστική πολιτική οικονομία* I 146, 147, 151, 171, 172 II 192-194, 277 III 169, 170, 296, 297, 303, 306, 315, 316, 489, 490
 - ο άπολογητικός χαρακτήρας της I 173, 278, 279, 301, 333 II 134, 136, 582, 583, 604, 605, 617, 665, 666 III 194, 198, 199, 517, 564, 565, 570
 - μή ιστορικός τρόπος εξέτασης I 13, 72, 186, 306, 333, 439, 457 II 15, 32, 179, 185, 251, 252, 587 III 59, 273, 296, 297, 302-305, 312, 313, 315, 316, 338, 369, 412, 458, 475, 558

- ή έννοια τῆς ιστορικῆς διάκρισης τῶν τρόπων παραγωγῆς ἀπό τόν Τζώνς κ.λ.π. III 410, 411, 455, 458, 472, 483, 486-490
- λαθεμένες μέθοδοι τῆς ἀφαίρεσης I 69 II 120, 121, 175, 176, 196, 201-203, 222, 223, 242, 243, 314, 408, 409, 435, 509, 510 III 98
- ἐμπειρικά καί σχολαστικά χαρακτηριστικά I 69, 72, 73, 78 II 222, 472 III 27, 28
- ὁ φετιχισμός τῆς III 148, 149, 169, 170, 305, 306, 313-316, 487, 517, 526, 527
- μονεταριστικές ἀντιλήψεις I 327, 328 III 11-13
- ἡ κλασικὴ πολιτικὴ οἰκονομία I 172, 323, 413 II 120, 121, 174, 175, 191-194, 197, 314 III 481, 517, 568-571
- σέ ἀντίθεση μέ τήν ἀγοραία πολιτικὴ οἰκονομία III 517, 569, 570
- ἀνάπτυξη τῆς ἐργασιακῆς θεωρίας γιά τήν ἀξία I 47, 57, 78, 79 II 191-194, 197, 282, 386 III 296, 489, 490
- βλέπε ἐπίσης: *Μαλθουσιανισμός, Ἐμποροκρατία, Μέθοδος τῆς ἀστικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, Μονεταριστικό σύστημα, Φυσιοκράτες, Ρικαρντιανοί Σοσιαλιστές, Ρικάρντο Σχολή, Ρικάρντο, Σμίθ, Ἀγοραία πολιτικὴ οἰκονομία*
- Ποσά συσώρευσης* II 559, 560, 569, 570 III 65, 75
- Ποσοστό τοῦ κέρδους* II 19, 96 III 220, 221, 241, 242, 261, 265, 266, 343, 344, 420
- παράγοντες πού ἐπηρεάζουν τό ὕψος τοῦ II 19-21, 183, 452, 456, 497, 498, 534, 535 III 243, 244, 249-251, 530, 531, 543
- ἀτομικό ποσοστό τοῦ κέρδους καί μέσο ποσοστό τοῦ κέρδους II 34, 35, 437, 502, 508, 509, 546, 547
- στούς διάφορους κλάδους τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς I 465 II 17, 18, 364, 437, 508, 509, 546, 547
- καί ἀξία τῶν ξεχωριστῶν συστατικῶν μερῶν τοῦ ἀτομικοῦ κεφαλαίου I 88, 89 II 19-21, 224, 225, 321, 322, 324-328, 334, 437, 445-448, 455, 456 III 249, 251, 252, 257-259, 267, 291, 292, 395-397, 420, 437, 442-444, 476
- καί ποσοστό τῆς ὑπεραξίας II 496, 497 III 226, 227, 242-244, 250, 251, 261-264
- καί ποσοστό τῆς ἀπόλυτης προσόδου II 319-321, 335, 336, 395, 452
- καί ὕψος τοῦ τόκου II 264, 265 III 511, 512, 536, 537, 607
- μέσο ποσοστό τοῦ κέρδους II 369, 505 III 76, 268
- ἡ προέλευσή του II 18, 24, 27-29, 41, 42, 49, 50, 65, 75, 76, 204, 205, 211-215, 218, 231, 232, 241, 242, 248, 344, 345, 369, 370, 384, 385, 408, 409 III 76, 93, 458, 507, 508
- ὑπάρχει μόνο σάν τάση III 527-529 καί ἀτομικό ποσοστό τοῦ κέρδους II 34, 35, 437, 502, 508, 509, 546, 547
- βλέπε ἐπίσης: *Νόμος σχετικὰ μέ τήν τάση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους νά πέφτει.*
- Προϊόν*
- κοινωνικό συνολικό προϊόν I 85-87
- ἀξία τοῦ συνολικοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος I 268-270 III 128, 129, 285, 286
- φυσικὴ μορφή τοῦ συνολικοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος III 288
- μοίρασμα τοῦ συνολικοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος I 241 III 285, 286
- συγκρίσεις ἀνάμεσα στό συνολικό προϊόν διάφορων ἐθνῶν II 553-555

- ἐμπορευματική μορφή τῶν προϊόντων
στόν καπιταλισμό II 66, 69, 583,
584 III 82, 127, 128, 330-332
- Πρόσθετη ἐργασία*
- σάν γενική κατηγορία I 60, 61
- οἱ ιδιαίτερες μορφές της I 61, 64
- στή δουλία III 456, 457
- σάν βάση τῆς καπιταλιστικῆς παρα-
γωγῆς II 330
- ἐξαναγκασμός γιά πρόσθετη ἐργασία
I 73, 395, 396, 436, 439, 441 II
472
- καί ἀναγκαία ἐργασία I 218, 222
- καί παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας
I 20, 21, 23 II 473 III 514
- σάν πηγή νέου σταθεροῦ κεφαλαίου
I 91
- σάν πηγή τοῦ κονδυλίου κατανάλω-
σης τοῦ καπιταλιστῆ I 92
- τῆς συνολικῆς ἐργατικῆς τάξης
III 281
- στήν ἀπλή καί στή σύνθετη ἐργασία
II 448
- στή γεωργία καί στή βιομηχανία
I 166 III 440, 441
- ἡ γεωργική ἐργασία σάν φυσική βάση
τῆς πρόσθετης ἐργασίας I 20, 166
- Πρόσθετο προϊόν* I 218 II 568, 569 III
422, 513, 514
- καί ἀπλήρωτη δουλιά III 39, 40
- καί ἐξωτερικό ἐμπόριο II 572 III
276, 278, 279, 288-290
- ὁ Ρικάρντο γιά τό πρόσθετο προϊόν
II 367, 486, 498 III 272, 273
- Πρόσοδος*
- βλέπε: *Γαιοπρόσοδος*, *Διαφορική
πρόσοδος*
- Προσφορά καί ζήτηση* I 77, 242, 243 II
25, 152, 315, 316, 318, 319, 374,
375, 588 III 71, 107, 109, 110,
113-117, 358, 577
- βλέπε ἐπίσης: *Ζήτηση*
- Προστατευτισμός* II 133, 134, 139 III
536
- Προτσές ἐργασίας*
- καί προτσές ἀξιοποίησης I 86, 253,
255, 256 II 18, 19, 51, 89, 90, 93,
127, 128, 228, 229, 482, 483, 549
III 127, 242, 424, 425
- Προυντονισμός* I 355, 356 III 520,
533, 538, 591-596
- Πρωταρχική συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου*
III 287, 288, 311, 312, 357, 360-
-363
- Πρώτες ὕλες*
- σάν προϊόν τῆς γεωργίας I 166, 225
II 67, 68, 90, 91
- σάν συστατικό μέρος τοῦ σταθεροῦ κε-
φαλαίου I 256, 257
- καί βοηθητικές ὕλες I 125
- τό προτσές παραγωγῆς τους III 417-
-419
- ζήτηση πρώτων ὑλῶν III 254-256
- ἐπίδραση τῆς ποιότητάς τους στό
κόστος τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου I 226
- ἐπίδραση τῆς ἀλλαγῆς τῆς ἀξίας
τους στήν ὀργανική σύνθεση τοῦ κε-
φαλαίου II 126, 127, 443, 600, 601
- ἐπίδραση τῆς ἀλλαγῆς τῆς ἀξίας
τους στό ποσοστό τοῦ κέρδους I 89 II
84, 85, 442, 443, 509, 600, 601
III 249-254, 256-208, 418
- ἀνατίμηση τῶν πρώτων ὑλῶν καί
κρίσεις II 600-602, 621
- Πρωτόγονη κοινωνία* I 91 III 482
- Ρικαρντιανοί σοσιαλιστές*
- σάν ὑπερασπιστές τῶν συμφερόντων
τοῦ βιομηχανικοῦ προλεταριάτου
III 273, 277, 278, 290, 298, 299
- ἀστική βάση τῶν ἀπόψεών τους
III 273, 290, 298, 299, 303, 313
- μή κατανόηση ἀπό μέρους τους τῆς
ἀντίφασης ἀνάμεσα στό κεφάλαιο
καί στήν ἐργασία III 298, 299,
338, 339
- σάν ἀντίπαλοι τῆς ἀστικῆς πολιτι-
κῆς οἰκονομίας III 272, 273, 290,
295-299, 303, 306, 313, 364, 365,
568, 569

- για τήν πρόσθετη εργασία και τήν υπεραξία III 272, 273, 290-295, 304
 - για τή φύση του κεφαλαίου III 340, 341
θέση σχετικά μέ τήν μή παραγωγικότητα του κεφαλαίου III 301-305
 - για τή συσσώρευση του κεφαλαίου και τήν πτώση του ποσοστού του κέρδους III 274, 275, 341-359, 362, 363
 - για τόν κοινωνικό χαρακτήρα τής εργασίας III 359-361
 - για τή σημασία του ελεύθερου χρόνου III 272-294
- Ρικάρντο Δαβίδ*
- ό ρόλος του στην ιστορία τής πολιτικής οικονομίας II 194, 277 III 33, 296
σάν κριτικός του Άνταμ Σμίθ I 48, 50 II 197, 232, 233, 274, 382-396, 437-462, 544, 545, 611, 612 III 23, 585
σάν εκπρόσωπος του βιομηχανικού κεφαλαίου I 35, 172, 173 II 135, 181, 278, 279, 487 III 59, 60, 95, 131
 - γενικός χαρακτηρισμός του συστήματος του I 25, 41 II 178, 193, 194 III 56, 94, 95, 273, 291-294, 297, 301-303, 453, 490, 538
άντιφάσεις στη θεωρία του I 69 II 31, 203, 204, 290, 291, 387, 469, 470, 501, 502, 668, 669 III 10, 17, 27, 28, 94, 95, 204, 205, 297, 302
μή ιστορικός τρόπος εξέτασης II 587, 615, 616 III 60, 131, 132, 145, 273
έλλείψεις στην έρευνητική του μέθοδο II 121, 175, 179, 191-195, 201-203, 222, 225, 243, 251, 314, 435, 436, 478, 509, 510 III 10, 11, 142
ή επιστημονική έντιμότητά του II 134-136, 143, 144, 647 III 56, 293, 294
 - ή θεωρία του για τήν αξία III 289
συνεπής έμμογή στον καθορισμό τής αξίας από τόν χρόνο εργασίας I 67-69, 78 II 152, 174, 175, 191-194, 197, 226, 460, 462, 463 III 82, 196, 202, 209, 296
έλλείψεις τής θεωρίας του για τήν αξία I 143 II 191-201, 235, 464-466, 505, 506, 587 III 27, 28, 107, 142, 151, 158, 159, 183, 196, 204
μή κατανόηση του ιδιαίτερου χαρακτήρα τής επίδρασης του νόμου τής αξίας στον καπιταλισμό I 47, 67 II 462, 469, 481, 505, 506
για τήν αλλαγή των «σχετικων αξιων» των έμπορευμάτων II 151, 152, 203-221, 226 III 27, 28, 77
μπερδεμα τής συγκεκριμένης και αφηρημένης εργασίας III 158-160
 - ή θεωρία του για τό χρήμα II 143, 192, 233, 234, 440, 509, 583, 584, 587, 615
 - ή θεωρία του για τήν υπεραξία I 229, 230 II 198, 435-495, 498, 499, 539, 540, 659 III 10-13, 33, 272, 273
λειπή ανάλυση τής προέλευσης τής υπεραξίας II 472, 476
έξήγηση τής σχετικής υπεραξίας II 471-473, 476, 481, 486
ταύτιση υπεραξίας και κέρδους I 69, 72, 87 II 31, 198, 203, 225, 251, 252, 435, 439, 472, 496, 505, 506, 510, 539, 540, 544 III 10, 77, 65, 171, 183, 220, 232, 291, 386
για τίς σχέσεις ανάμεσα στο κεφάλαιο και τή μισθωτή εργασία II 466 III 103-105, 108, 109, 111, 125, 126, 170, 296, 297

- για την εκτόπιση των εργατών από τις μηχανές II 641-643
- ή θεωρία του για τον μισθό I 229, 230 II 203-205, 210, 471-476, 485-495 III 33, 381, 382
 - μπέρδεμα της εργασίας και της εργατικής δύναμης II 471 III 100
 - για την αξία της εργασίας και για τον μισθό II 465-471, 485-488, 493, 494, 510, 650, 658, 659 III 33
 - για τις σχέσεις ανάμεσα στον μισθό της εργασίας και στην αξία του εμπορεύματος II 137, 223-233, 455, 486 III 77, 78, 106
 - για το κατώτατο όριο του μισθού της εργασίας I 229, 230
 - ή θεωρία του για τό κέρδος (ή θεωρία του μέσου κέρδους και των τιμών παραγωγής) II 436, 484, 493, 496-547 III 112, 124
 - για τό γενικό ποσοστό του κέρδους II 203, 204, 208-213, 218, 222, 225, 227-229, 258, 436-438, 497, 505-507 III 77
 - για την πτώση του ποσοστού του κέρδους II 435, 510, 511, 536-547, 630-636 III 359
 - για την αλληλοσχέση κέρδους και μισθού II 81, 82, 223-225, 476, 486, 487 III 106, 120, 121, 170, 171, 175, 176
 - για την αλληλοσχέση κέρδους και προσόδου II 83, 511
 - για την περιήγηση του κεφαλαίου II 244, 245, 256, 279, 440-442, 506
 - ταύτιση αξίας και τιμής παραγωγής II 23-26, 34, 149, 152, 180, 181, 191, 203, 204, 232, 243, 251, 253, 274, 281, 282, 284, 348, 368-372, 381, 390, 435, 450, 458, 496, 505, 506, 543, 544 III 27, 28, 31, 77-79, 88, 183, 189, 206
 - υποθέσεις για διαφορές ανάμεσα στην τιμή παραγωγής και στην αξία του εμπορεύματος II 214, 215, 223, 230-232, 390 III 78, 79, 189, 190
 - ταύτιση αγοραίας αξίας και αγοραίας τιμής II 32, 239-242, 316, 506
 - για την επίδραση των διακυμάνσεων του μισθού εργασίας στις τιμές παραγωγής II 203-205, 210, 223-233 III 77, 78, 95, 380, 381
 - ή θεωρία του για την πρόσοδο II 30, 31, 33, 34, 106, 121, 122, 131, 133, 148-152, 177-185, 190, 191, 226, 237, 239-242, 250, 251, 275-291, 295, 314, 316, 318-321, 355-396, 408-410, 433, 435, 442, 443, 451-462, 533 III 111, 112, 458, 460
 - για τή γαιοκτησία II 106-109, 117, 118, 133, 178, 277, 357-360, 366, 440, 441
 - τό κεφάλαιο στον Ρικάρντο
 - για τή φύση του κεφαλαίου II 490 III 131, 132
 - για τήν παραγωγικότητα του κεφαλαίου III 301, 302
 - διερευνήσεις για τις μορφές του κεφαλαίου στην κυκλοφορία II 202, 203, 205-208, 228, 435, 541, 542 III 95, 96
 - άγνοια του σταθερού κεφαλαίου I 87 II 177, 202, 212, 435, 436, 482, 483, 496, 540, 572, 573, 624, 638, 657, 658
 - για τή συσσώρευση του κεφαλαίου I 237 II 544, 545, 548-636, 654, 655 III 432
 - οί αντιλήψεις του για τήν παραγωγικότητα της εργασίας II 45 III 293, 294, 303, 304
 - για τήν παραγωγικότητα της γεωργίας II 46, 284, 347, 372, 511, 539-541, 543-545, 630, 631
 - για τήν παραγωγική και μη παραγω-

- γική εργασία I 172, 173, 232-235
για τόν μή παραγωγικό χαρακτήρα
των γαιοκτημόνων I 172, 173 II
178
- για τό έξωτερικό εμπόριο II 437 III
289
 - για τό καθαρό καί για τό ακαθάριστο
είσόδημα I 231-236 II 637-641,
657, 658 III 293, 294
 - για τό αποικιακό εμπόριο καί τό α-
ποικιακό σύστημα II 265, 278, 279,
357-363, 508-510
 - για τόν πλούτο I 230
 - άρνηση τής υπερπαραγωγής II 545,
574, 575, 578, 579, 581, 582,
585-589, 615, 616 III 59, 63
 - κριτική των απόψεών του από άστους
οικονομολόγους I 208, 229, 230 II
134, 135, 184, 191, 192, 194,
198, 200, 201, 222, 223, 279,
280, 362, 363, 464, 472 III 57,
61, 63, 125, 126, 143, 144, 170,
183, 189, 190, 202, 203
οί συναισθηματικοί αντίπαλοί του
II 134, 440, 441
οί κριτικοί του από τή θέση του προ-
καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής
II 178, 181-185, 276-278
 - ή δομή του έργου του «On the principles
of political economy... II 194-197
- Ρικάρντο Σχολή*
- έκχυδαισμός τής οικονομικής θεω-
ρίας του Ρικάρντο III 194, 198,
210-213, 232, 574-576
 - σχολαστική λύση των αντιφάσεων
στή θεωρία του Ρικάρντο I 69 II
223, 472, 497 III 28, 80, 94, 95,
98, 103, 109, 110, 142, 226, 227,
229-232
 - ή μέθοδος τής έρευνάς της I 69 II
223, 472, 497 III 28, 80, 92, 94,
95, 98, 103, 110, 111, 138, 140,
142, 220, 225-227, 270, 271, 430,
568, 569
 - για τίς μορφές παραγωγής καί διανο-
μής III 93, 94
 - παρουσίαση τής άστικής παραγωγής
σάν απόλυτης μορφής τής παραγω-
γής III 94, 95, 110, 490
 - για τίς σχέσεις ανάμεσα στό κεφά-
λαιο καί στή μισθωτή εργασία III
20, 21, 65, 99-106, 111, 194, 195,
270, 271, 279, 280
 - άρνηση τής επενέργειας του νόμου
τής άξίας στόν καπιταλισμό III 81,
92, 107, 108, 203, 270
 - ταύτιση τής άξίας χρήσης καί τής
άξίας III 213
 - καθορισμός τής άξίας του έμπορεύμα-
τος από τήν άξία του κεφαλαίου
III 83, 84, 92, 110
 - ταύτιση τής υπεραξίας καί του κέρ-
δους III 95-98, 220, 221, 226, 227,
237, 238, 252, 253, 270, 271
 - αγοραία αντίληψη για τό κέρδος
III 86-88, 231-233, 574-576
 - για τή γαιοπρόσοδο καί τή γαιοκτη-
σία I 25 II 177, 178 III 55, 56,
455-471, 490, 538
 - πολεμική ένάντια στόν μαλθουσιανι-
σμό III 20, 21, 65
 - διάλυση τής σχολής του Ρικάρντο
II 464 III 28, 94, 95, 98, 103,
107, 108, 125, 194, 198, 210,
213, 270, 281
- Ρωσία* I 86 II 16, 17, 553, 554
- Σιδηρόδρομοι* I 225 III 328, 329
- Σκωτία* II 139, 355, 373, 421
- Σμίθ, Άνταμ*
- ό ρόλος του στήν ιστορία τής πολιτι-
κής οικονομίας I 151, 201, 309,
325
 - σάν διάδοχος των φυσιοκρατών I 14,
35, 39, 45-47, 64, 157, 158, 380
II 188, 189, 411-420, 426
 - γενικός χαρακτηρισμός του συστήμα-
τός του I 59, 60, 67, 68, 79, 144 II
174, 175, 192, 193, 253

- αντιφάσεις στη θεωρία του I 58, 67-69, 78, 143-145, 149, 156, 165, 166, 170, 272 II 120, 121, 192, 193, 259, 262, 263, 403, 404, 406-409, 461, 462, 469 III 17
 τό διαφορούμενο στην έρευνητική μέθοδο του (έξωτερική και έσωτερική) II 120, 121, 193, 197, 253-255, 266, 267, 274, 403, 404, 407-410 III 76
 αγοραία στοιχεία στη θεωρία του I 36, 70, 71, 78, 166 II 403, 544, 545 III 570
 μονεταριστικά στοιχεία στη θεωρία του I 170, 171, 327, 328
 — ή θεωρία του για την αξία
 διάφοροι καθορισμοί για την αξία I 47, 51-55, 57, 58, 73-85 II 120, 121, 233, 253, 263, 271, 368, 369, 398-404, 427, 429-432, 460-462, 468-470 III 22, 76, 583
 άρνηση της επενέργειας του νόμου της αξίας στον καπιταλισμό I 49, 50 II 223, 461, 462, 468 III 82
 για τή «φυσική τιμή» I 77-79 II 368-372, 404-411, 423
 αντιφατικές απόψεις για τό μέτρο των αξιών I 143, 144 II 469
 τό κέρδος, ή πρόσδοδος και ό μισθός έργασίας σαν πηγές της αξίας I 73-75 II 120, 121, 232, 233, 252-254, 258, 259, 263-267, 274, 399, 400, 404, 409, 410, 431, 432, 544, 545
 αναγωγή σε εισόδημα της αξίας του έτήσιου προϊόντος I 79-85, 112, 113, 263, 266, 268, 269, 271 II 175, 176, 255, 482, 483, 496, 572, 573 III 386
 — ή θεωρία του για την υπεραξία και τό κέρδος
 για τή φύση και την καταγωγή της υπεραξίας I 47, 51, 52, 57-73, 78, 170, 271 II 258, 270, 271
 εξήγηση της αξίας σαν έργασίας και της υπεραξίας σαν πρόσθετης έργασίας I 57, 58 II 472 III 273
 ταύτιση υπεραξίας και κέρδους I 68-73
 ή έπιστημονική κατανόηση του κέρδους από μέρος του I 19, 56-61, 64, 70, 71, 75 II 175, 258, 259, 271, 272 III 572
 για την πτώση του ποσοστού του κέρδους II 510, 544, 545, 578, 579, 630 III 359
 για την περιήγηση του κεφαλαίου II 257, 258
 για τον σχηματισμό της τιμής παραγωγής II 255-258
 ταύτιση της αξίας και της τιμής παραγωγής II 23-26, 254, 255, 274, 368-372, 390, 399 III 31
 — ή θεωρία του για την παραγωγική έργασία
 διάκριση ανάμεσα στην παραγωγική και μή παραγωγική έργασία I 145-151, 153-169, 185, 186, 232, 271-280, 305, 309-318, 321, 324, 325, 328, 329 III 472, 486, 493
 σωστός καθορισμός της παραγωγικής έργασίας I 145-151, 271
 αντιφατικός καθορισμός της παραγωγικής έργασίας I 145, 149, 156
 τό μίσος του ενάντια στους παπάδες I 324, 325
 — ή πληθυσμιακή θεωρία του II 260, 261, 411, 412
 — ή θεωρία του για τις άποικίες II 265, 278, 357, 358, 362, 363
 — για τή συσσώρευση του κεφαλαίου I 266-274, 327, 328 II 544, 545, 548, 611, 612, 673 III 383, 432, 505
 — για τον μισθό της έργασίας (κατώτατο όριο του μισθού) I 45 II 258, 259, 269
 — για τον καταμερισμό της έργασίας I 183, 273, 274, 318 II 372 III 72

- για τήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας (ἀνάπτυξη τῆς παραγωγικότητας τῆς ἐργασίας στὸν καπιταλισμό) I 45, 46, 201
- για τή γαιοπρόσοδο I 60, 62-64, 72, 76 II 174, 175, 188, 189, 258, 260, 281, 286, 290, 371, 372, 382, 386, 387, 389, 390, 392, 393, 397-434
- για τὰ συμφέροντα τῶν διάφορων τάξεων II 434
- για τίς κρίσεις II 611, 612
- για τήν πραγματοποίηση οἰκονομιῶν I 36-39, 165, 166, 205, 278, 279, 427, 428
- για τὸν τόκο I 61, 62
- για τὸ κυκλοφοροῦν κεφάλαιο II 674
- κριτική τῶν ἀπόψεων τοῦ ἀπὸ ἀστούς οἰκονομολόγου I 174, 178-181, 280-283, 300, 301 II 193, 194, 265, 274, 278, 279, 357, 358, 368, 369, 408-410, 481, 674
οἱ ἀπόψεις τοῦ σάν πηγῆ συγχύσεων σέ κατοπινούς οἰκονομολόγους I 72, 144, 170, 231, 232, 308 II 180, 232, 233, 244, 245, 248, 252, 253 III 17, 18
οἱ διάδοχοί τοῦ I 144
- Σοσιαλισμός μικροαστικός*
- ἡ οὐσία τοῦ III 538, 539, 593, 595, 596
- οἱ ἱστορικές του ρίζες III 532, 533
- ἡ πολεμική του ἐνάντια στό τοκοφόρο κεφάλαιο I 354-356 III 520, 533, 591, 592, 594-596
- Στατιστική* I 175, 176 II 269, 347, 534, 535 III 371, 372
- Συγκεντροποίηση τοῦ κεφάλαιου* III 357, 361
- Συγκέντρωση τοῦ κεφαλαίου* I 166, 236 III 310, 361, 512, 530
- Συγκέντρωση τῆς παραγωγῆς* III 310, 485
- Συναγωνισμός*
- ἀνάμεσα σέ καπιταλιστικές χῶρες II 10, 13, 16, 17
- ἀνάμεσα σέ διάφορους κλάδους παραγωγῆς II 23-29, 41, 42, 75, 76, 145, 218, 241-244, 247, 248, 311, 312, 344, 345, 369, 370, 384, 385, 408, 409, 506-509 III 72, 93, 97
- στά πλαίσια ἑνὸς κλάδου παραγωγῆς II 28, 29, 108, 145, 180, 181, 239-243, 311, 312, 355, 356 III 345, 537, 538
- ἀνάμεσα στοὺς καπιταλιστές I 148, 295, 296 II 42, 43, 74-76, 240, 422, 564, 607 III 405
- ἀνάμεσα στοὺς ἐργάτες I 433 II 507, III 353, 354
- ἀνάμεσα στοὺς ἀγοραστῆς καὶ τοὺς πωλητῆς II 240
- καὶ ἀναλογική κατανομή τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς I 241 II 241-246, 606, 607
- καὶ σχηματισμός τοῦ γενικοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους καὶ τῶν τιμῶν παραγωγῆς II 26-29, 41-43, 74, 75, 218, 241-243, 247, 248, 344, 345, 369, 370, 384, 385, 408, 409 III 76, 92, 93, 528, 529
- καὶ σχηματισμός τῆς ἀγοραίας ἀξίας καὶ τῆς ἀγοραίας τιμῆς II 108, 237-242, 311, 312, 355, 356 III 344, 345, 537, 538
- ἀντεστραμμένο καθρέφτισμα τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων στὸν συναγωνισμό II 76, 120, 121, 192, 193, 253, 274, 310 III 31, 583
- ἀπαίτηση ἐλεύθερου συναγωνισμοῦ ἀπὸ μέρους τῶν φυσιοκρατῶν I 25, 41, 166, 167, 424
- ὁ Σμίθ για τὸν συναγωνισμό I 166, 167
- Συναλλαγματικές* I 350, 351, 359, 360 II 595, 596
- Συνδυασμός* I 131, 137, 226, 227, 437 III 247, 248, 327

- Συνεργασία I 159, 436, 437 II 607, 608 III 309
 Συνεργατικά ἐργοστάσια τῶν ἐργατῶν III 405, 406, 565, 574
 Συντεχνίες III 475, 535
 Συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου I 90, 327, 328 II 548, 549, 571-574, 632, 633 III 286, 287
 — σάν μετατροπή εἰσοδήματος σέ κεφάλαιο II 556, 565, 679, 680 III 39
 — καπιταλιστική μορφή τῆς διευρυμένης ἀναπαραγωγῆς I 264, 265, 328 II 569 III 311-313, 361, 382, 383, 433, 434
 — σάν νόμος τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς I 166, 235 III 479-481
 — καί ἡ συσσώρευση στούς προκαπιταλιστικούς τρόπους παραγωγῆς III 479-481, 483, 484
 — ἡ αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ σάν βάση τῆς I 90, 91 II 158, 161, 556, 557, 573, 626, 627 III 276
 — τά ποιοτικά τῆς ὄρια III 276
 — οἱ ἀπαραίτητοι ὅροι τῆς II 564-569
 — καί συνεχές προτσές II 556-558
 — καί συσσώρευση τῆς ἐργασίας II 567
 — καί μισθός τῆς ἐργασίας III 278, 279, 479
 — καί παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας I 166 II 626, 627, 649 III 138, 139, 393
 — καί καταμερισμός τῆς ἐργασίας III 310-312
 — καί ἐξωτερικό ἐμπόριο III 510
 — καί συγκέντρωση τοῦ κεφαλαίου I 166, 361
 — καί αὐξηση τῆς ὀργανικῆς σύνθεσης τοῦ κεφαλαίου II 551, 556, 626, 627, 649, 654, 655 III 278, 279
 — καί κατανάλωση II 571 III 385, 386
 — καί Πίστη II 562 III 587, 588
 — καί κρίσεις II 573, 574, 576 III 432
 — καί κατάσταση τῆς ἐργατικῆς τάξης II 650, 651, 658-661 III 382, 383, 401, 402, 404, 405
 — καί κέρδος I 90, 91 II 626, 632 III 39, 345, 346, 480, 510-513
 — καί τοκογλυφία I 411 II 270
 — ὁ Σμίθ γιά τή συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου I 266-274, 327, 328 II 544, 545, 548, 611, 612, 673 III 383, 432, 505
 — ἀγοραίες ἀπόψεις γιά τή συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου I 33, 36 II 626 III 312, 313
- Tableau économique Quesnay*
Οἰκονομικός πίνακας τοῦ Κεναί
 — ἡ σημασία του στήν ἱστορία τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας I 379, 380
 — ἡ γραφική του διαμόρφωση I 334, 422
 — οἱ λαθεμένες προυποθέσεις του I 423
 — οἱ τάξεις στόν οἰκονομικό πίνακα τοῦ Κεναί I 26
 — χρηματική καί ἐμπορευματική κυκλοφορία στόν πίνακα τοῦ Κεναί I 334, 337-343, 360-379, 422, 423
- Τάξεις*
 — στήν καπιταλιστική κοινωνία I 172 II 535, 536, 545, 574, 668 III 56, 57, 68, 69
 — καί ἰδιοκτησία στούς ὄρους παραγωγῆς I 12, 22, 49
 — καί μοίρασμα τῆς ὑπεραξίας I 8, 19, 61, 91 II 28, 29, 42, 43, 76, 83, 177, 233, 505 III 97
 — παραγωγικές καί μὴ παραγωγικές τάξεις I 204, 224, 225, 238 III 19, 20, 56, 57, 137, 138
 μὴ παραγωγικές τάξεις I 172, 429 II 46, 60, 177, 178, 380, 604 III 54, 55
 — στό φυσιοκρατικό σύστημα I 26, 27, 31-33, 229, 230 II 189

- διάκριση, από μέρους τῶν ἀστῶν οικονομολόγων ἀνάμεσα στίς παραγωγικές καί μή παραγωγικές τάξεις I 174-176, 286-288, 393, 394
- βλέπε ἐπίσης: Ἑργατική τάξη, Ἀστική τάξη
- Ταξικές ἀντιθέσεις*
- στόν καπιταλισμό I 330-333 II 177, 484, 487, 488, 666, 667 III 68, 69, 110
- Τέχνη καί Λογοτεχνία* I 306, 322, 432, 433, 449, 453, 459, 460 II 126, 615
- Τιμή*
- χρηματική ἔκφραση τῆς ἀξίας I 412 III 186
- καί ἀξία I 8, 11, 27, 242 II 14, 25, 307-310, 384, 385 III 150, 151, 584, 585
- τά συστατικά τῆς μέτρη, III 580, 581, 583-585
- καί ὑποτίμηση τοῦ χρήματος II 153, 154, 164, 535
- διακυμάνσεις τῆς τιμῆς II 337-340, 373-375 III 127, 325, 326
- τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων I 400 II 14, 15, 113-116, 144, 188, 243, 244, 346, 347, 384, 385 III 119, 344, 345, 462
- ἐξέλιξη τῶν τιμῶν τῶν σιτηρῶν στήν Ἀγγλία II 128, 132, 133, 143, 153-156, 164-168, 275, 475, 534-536
- ὁ Σμίθ γιά τή «φυσική τιμή» I 77-79 II 368-372, 404-411, 423
βλέπε ἐπίσης: Τιμή τῆς γῆς, Ἀγοραία τιμή, Μονοπωλιακή τιμή, Τιμή παραγωγῆς
- Τιμή τῆς γῆς*
- σάν κεφαλοποιημένη γαιοπρόσοδος I 398, 399, 402 II 356 III 546, 588-591
- καί ἐπιτόκιο I 411
- ὁ Πέττυ γιά τήν τιμή τῆς γῆς I 397-399
- Τίτλος ἰδιοκτησίας* I 343 III 525
- Τοκογλυφικό κεφάλαιο* I 62 III 534, 596-610
- σάν προκαπιταλιστική μορφή τοῦ τοκοφόρου κεφαλαίου I 411 III 532, 533, 554, 555, 561, 596-598, 600, 601
- σέ ἀντίθεση μέ τή γαιοκτησία I 410, 411
- ὑπαγωγή τοῦ τοκογλυφικοῦ κεφαλαίου στό βιομηχανικό κεφάλαιο III 601, 607
- καί σύνθετος τόκος III 347, 348
- οἱ φυσιοκράτες γιά τήν τοκογλυφία I 19
- ὁ Μπένθαμ σάν συνήγορος τῆς τοκογλυφίας III 596, 603, 607
- ὁ Λούθηρος γιά τήν τοκογλυφία III 596-606
- Τόκος*
- σάν δευτερεύουσα μορφή τῆς ὑπεραξίας I 61-63 III 524, 536, 554-556, 560, 561
- καί ποσοστό τοῦ κέρδους II 264, 265 III 511, 512, 536, 537, 607
- σάν φετίχ μορφή τοῦ κεφαλαίου III 526, 527, 556-558, 561, 562
- σάν ἀξία τῆς ἀπλῆς ἰδιοκτησίας στό κεφάλαιο III 524-527, 543
- σάν τιμή τοῦ κεφαλαίου III 577, 578, 588-591
- τοῦ καπιταλιστή, πού χρησιμοποιεῖ δικό του κεφάλαιο I 456, 457 III 540, 541, 543-545, 561
- σάν συστατικό μέρος τῶν ἐξόδων παραγωγῆς τοῦ βιομήχανου καπιταλιστή III 93, 545-547, 577, 578, 581
- καί κεφαλαιοποίηση τῆς γαιοπροσόδου I 398, 399 III 590, 591
- στούς διάφορους τρόπους παραγωγῆς III 554, 555, 607-610
- σέ μή ἀνεπτυγμένη καπιταλιστική παραγωγή I 61, 295, 296
- πολεμική ἐνάντια στόν τόκο σάν αὐτοτελή μορφή τῆς ὑπεραξίας I 355,

- 356 III 520, 532, 533, 538, 539, 591-596
- οί φυσιοκράτες για τον τόκο I 19, 398, 399 III 544, 545
 - ο Χιούμ, ο Λόκ, ο Μασσί και ο Νόρθ για τον τόκο I 405, 411, 416-421
 - ο Πέττυ για τον τόκο I 396, 398, 399, 411
 - ο Σμίθ για τον τόκο I 61, 62, II 264, 265
- Τράπεζες* I 358-360 II 576, 611
- Τραπεζίτης* I 350, 351 II 140, 141, 564, 596 III 72
- Τραπεζογραμμάτια* I 354, 358-360, 378, 379, 433 II 576
- Υπαιθρος χώρα (χωριά)*
- ανάπτυξη της καπιταλιστικής παραγωγής στο χωριό II 65, 66
 - αγορά για προϊόντα της πόλης στον μεσαίωνα III 308
 - εκμετάλλευση του χωριού από την πόλη II 269-274
 - ήλιθιότητα της ζωής στο χωριό II 554
 - σχετικός υπερπληθυσμός II 13, 14
- Υπεραξία* I 17, 28, 57, 58, 60, 61, 64, 65, 68, 69, 72, 73 II 41, 214, 632 III 11, 12, 220, 272, 273, 291, 295, 548
- σαν σκοπός της καπιταλιστικής παραγωγής I 70, 218, 447, 455 II 545, 597, 598
 - ή καταγωγή της I 22, 23, 27, 31, 50, 57-59, 65, 66, 71 III 10-12, 70, 71, 546, 547
 - ή κατανόηση της υπεραξίας προϋποθέτει την κατανόηση της αξίας I 170, 171, 395 II 222
 - και παραγωγικότητα της εργασίας I 20, 21, 40, 73, 145, 146, 222, 330 II 10, 96, 97, 309, 473 III 379, 380, 514
 - και παραγωγική εργασία I 145, 146, 218, 439, 440, 443, 447
 - και πρόσθετο προϊόν I 218 III 422
 - απόλυτη υπεραξία I 20, 21 II 10, 96, 472, 511 III 260, 295, 514
 - ή φυσική εuforia της γης σαν βάση της III 514
 - στή γεωργία σε διάκριση από τη βιομηχανία II 17, 18
 - σχετική υπεραξία I 20, 21, 331 II 10, 30, 96, 473, 510, 511 III 295, 514
 - βασίζεται στην ανάπτυξη της παραγωγικότητας της εργασίας I 20, 21, 73, 331 II 10, 46, 309, 310, 473 III 295, 304, 400, 514
 - έκτακτη υπεραξία II 14, 30
 - ποσοστό της υπεραξίας II 436-439, 445, 446, 476-478 III 261-265
 - παράγοντες που επηρεάζουν το ύψος του II 96, 97, 226, 436-439, 445, 446, 474-477 III 437-439
 - και ποσοστό του κέρδους II 496, 497 III 220, 221, 226, 227, 242-244, 250, 251, 261-264
 - μάζα της υπεραξίας I 219, 220, 234 II 222, 477, 478 III 261-265
 - παράγοντες που καθορίζουν το μέγεθος της υπεραξίας II 26, 27, 50, 62, 63, 97, 308-310; 344, 345, 436, 439, 472-477, 496, 497 III 221, 380
 - και μισθός της εργασίας II 14, 323, 324, 475, 476 III 171, 172
 - και μεταβλητό κεφάλαιο III 548, 554
 - ιδιαίτερες μορφές της υπεραξίας I 6, 19, 60, 71, 72 III 291, 548, 552, 553
 - τό κέρδος σαν μεταβλημένη μορφή της υπεραξίας I 6, 60, 72 II 369, 435, 436 III 95, 220, 221, 523, 524, 549, 550, 553, 557
 - άμεση ιδιοποίηση της υπεραξίας από τον καπιταλιστή, που συμμετέχει άμεσα στην παραγωγή I 65, 76,

- 91 II 177, 380, 435, 527 III 458, 479, 480, 536
- μετατροπή τῆς ὑπεραξίας σέ κεφάλαιο II 556, 565-569
 - μετατροπή τῆς ὑπεραξίας σέ πρόσοδο II 526, 531, 532
 - ἡ πραγματοποίησή της I 28, 57 II 34, 35
 - τό μοίρασμά της I 8, 19, 61, 65, 76, 91 II 28, 29, 42, 43, 76, 83, 177, 233, 505 III 97, 98, 407
 - ἀντιλήψεις γιά τήν ὑπεραξία στήν ἀστική πολιτική οἰκονομία
ἀνακάτωμα τῆς ὑπεραξίας μέ τίς ἀλλαγμένες μορφές της I 6, 60, 68, 69, 71, 72 II 477, 478 III 36, 97, 98, 221, 238, 253, 270, 271, 291, 429
 - ἐξήγηση τῆς ὑπεραξίας μέ τήν ἀνταλλαγή ἀπό τούς ἐμποροκράτες I 7, 11, 21, 37, 38, 42, 170, 171, 176, 177, 428, 429 III 12, 13, 85
 - ὁ Πέττυ γιά τήν ὑπεραξία I 179
 - οἱ φυσιοκράτες γιά τήν ὑπεραξία I 17-33, 37, 42, 64, 146, 147, 170, 179, 230, 396, 428, 429 II 188, 189, 637 III 132, 514
 - ὁ Ράμσαιη γιά τήν ὑπεραξία III 376-379
 - ὁ Ρικάρντο γιά τήν ὑπεραξία I 230 II 31, 198, 202, 203, 225, 251, 435-496, 504-506, 510, 511, 539, 540, 544, 545, 659 III 10-13, 33, 77, 95, 96, 171, 183, 220, 232, 272, 273, 291, 386, 387
 - ὁ Ροντμπέρτους γιά τήν ὑπεραξία II 10, 70, 71, 79-95, 103, 145, 146
 - ὁ Σμίθ γιά τήν ὑπεραξία I 47, 51, 52, 57-73, 78, 79, 87, 170, 171, 271 II 258, 270, 271, 472 III 273
 - οἱ ἀγοραῖοι οἰκονομολόγοι γιά τήν ὑπεραξία I 7, 11, 12, 14, 176, 177, 289-292, 428 III 12, 85
 - Ἵπεραξίας νόμος I 72
 - νόμοι πού καθορίζουν τή μάζα τῆς ὑπεραξίας II 50, 477, 478
 - Ἵπηρεσίες I 151-156, 158-165, 169, 184-186, 224, 225, 282-286, 301, 307, 308, 311, 312, 315, 316, 320, 321, 329, 449-454, 461 II 583, 584 III 286, 335
 - καί ἐξαγωγή ὑπηρετῶν I 162
 - Ἵπερπαραγωγή
 - στόν καπιταλισμό II 590, 614-616, 623 III 140
 - σάν βασικό φαινόμενο στίς κρίσεις II 614, 615 III 139, 140
 - καί ὑποπαραγωγή II 614, 617-620
 - καί ὑπερπλήρωση τῆς ἀγορᾶς II 14, 15, 610, 611 III 323, 324
 - καί συσσώρευση III 432
 - τοῦ πάγιου κεφαλαίου II 602, 606, 607
 - τοῦ κυκλοφοροῦντος κεφαλαίου II 606, 607
 - ἐμπορευμάτων καί κεφαλαίου II 579, 621, 623
 - καί κατάσταση τῆς ἐργατικῆς τάξης II 545, 590, 610, 614
 - ὁ περιοδικός χαρακτήρας της II 546
 - σχετική ὑπερπαραγωγή I 302 II 609, 617-620 III 54, 93, 94
 - μερική καί γενική ὑπερπαραγωγή II 587-591, 608-610
 - ἄρνησή της ἀπό τόν Ρικάρντο II 545, 574, 575, 578, 579, 581, 582, 585-589, 614, 615 III 59, 63
 - σάν «φάρμακο» γιά ἀστούς οἰκονομολόγους III 54-57
 - ἀδύνατο νά γίνουν κρίσεις στόν κομμουνισμό III 136
 - βλέπε ἐπίσης: Κρίσεις οἰκονομικές
 - Ἵπερπληθυσμός σχετικός I 271 II 556, 557, 652, 653, 658, 667, 668 III 56, 57, 350, 351, 414, 415
 - ἀποτέλεσμα τῆς καπιταλιστικῆς χρησιμοποίησης τῶν μηχανῶν II 645, 646, 649, 650 III 280

- καὶ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας III 398, 399
- στὴν ὑπαιθρο (στά χωριά) II 13, 14, 650
- Ἵποθήκες I 458

Φεουδαρχία

- φεουδαρχικὴ γαιοκτησία II 43
- ὁ ρόλος τοῦ γαιοκτήμονα στὴν παραγωγή II 46, 177, 178
- πτώχευση τῆς ἀριστοκρατίας I 410, 411
- στὴν Ἀγγλία I 456
- ἡ μετατροπὴ τῆς στὸν καπιταλισμὸ I 24, 172
- φεουδαρχικὸ περίβλημα στοὺς φυσιοκράτες I 22, 25, 26, 425
- βλέπε ἐπίσης: *Μεσαίωνα*

Φετιχισμός

- τῶν ἐμπορευμάτων III 149, 156, 157, 338, 339, 562, 576
- τοῦ χρήματος I 435 III 338, 339, 561, 562
- τοῦ κεφαλαίου I 435, 436, 439 III 304, 338, 339, 517-519, 530-532, 562, 563, 566, 567
- τοῦ τοκοφόρου κεφαλαίου III 517-521, 524-527, 530-532, 543, 544, 557, 558, 566, 567, 571
- στοὺς ἀστούς οἰκονομολόγους III 148, 149, 169, 170, 305, 306, 313-316, 487, 517, 526, 527

Φιλοσοφία

- ἡ φιλοσοφία τοῦ Λόκ σάν βάση γιὰ τίς ἀντιλήψεις τῶν κατοπινῶν ἀγγλων ἀστῶν πολιτικο-οικονομολόγων I 409
- καὶ θρησκεία I 24, 25

Φόροι

- μετατροπὴ τῆς εἰσφορᾶς σέ εἶδος σέ πληρωμὴ σέ χρήμα III 331
- ἄμεσοι καὶ ἔμμεσοι φόροι I 313 II 272, 273
- καὶ κυκλοφορία τοῦ χρήματος I 340, 341

- καὶ ποσοστὸ τοῦ κέρδους II 448-450
- οἱ φυσιοκράτες γιὰ τοὺς φόρους I 25, 41, 42
- ὁ Σμίθ γιὰ τοὺς φόρους I 62, 63

Φύση

- σάν βασικὸς ὅρος τῆς ἐργασίας I 23
- σάν στοιχεῖο τῆς παραγωγῆς II 144, 145, 285, 286
- φυσικοὶ ὅροι τῆς παραγωγῆς I 20, 21, 35 II 16, 42-46, 285, 286, 621 III 97, 204, 205
- καὶ ὁ ἄνθρωπος I 306 III 337
- ἐξέλιξη τῶν ζώων καὶ τῶν φυτῶν III 337
- ἰδιοκτησία σέ φυσικὲς δυνάμεις II 178
- φυσικὲς δυνάμεις καὶ καπιταλιστικὸς τρόπος παραγωγῆς I 436, 437 II 644-646 III 210, 344, 354, 355
- ἐξήγηση τῆς ὑπεραξίας καὶ τοῦ μισθοῦ ἐργασίας ἀπὸ τοὺς φυσιοκράτες I 17, 23, 27, 28, 64

Φυσιοκράτες

- ὁ ρόλος τους στὴν ἱστορία τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας I 13, 17, 21, 22, 41, 42 III 132
- γενικὸς χαρακτηρισμὸς τοῦ συστήματος τους I 21-26, 33, 34, 39-42, 379, 380 II 412
- οἱ τάξεις στὸ σύστημα τῶν φυσιοκρατῶν I 26, 27, 31, 32, 230 II 189
- οἱ ἀντιλήψεις τους γιὰ τὴν ἀξία ἢ συγκεκριμένη ἐργασία σάν οὐσία τῆς ἀξίας I 20-22
- σύγχυση τῆς ἀξίας μέ τὴν ἀξία χρήσης, ἀναγωγή τῆς ἀξίας στὴν ὑλικὴ πλευρά I 14-18, 24, 34, 37, 64, 147, 170
- γιὰ τὴν παραγωγικὴ ἐργασία I 17, 18, 26, 27, 146, 147 II 420
- οἱ ἀντιλήψεις τους γιὰ τὴν ὑπεραξία I 17-33, 37, 42, 64, 146, 147, 170, 428 II 637 III 132, 514
- ἡ γαιοπρόσοδος σάν μοναδικὴ μορφή τῆς ὑπεραξίας I 19, 20, 22-26, 33,

- 64, 179, 230, 396 II 189, 637 III 544, 545
- για τό κέρδος I 18, 19, 33, 35, 36, 38, 424, 427, 428 II 637
 - για τόν μισθό ἐργασίας I 14, 17, 18, 29, 30, 42, 43
 - ἡ ἀνάλυση τοῦ κεφαλαίου καί τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς I 13, 14, 17, 21, 22, 27-32, 37 II 176, 674
 - για τή συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου I 33, 36
 - για τόν τόκο I 19 III 544, 545
 - Π ἀπαιτήσή τους για ἐλεύθερο συναγωνισμό I 25, 41, 166, 167, 424
 - ἡ δημοσιονομική πολιτική τους I 41, 42, 430
 - φυσιοκρατικές ἀπόψεις σέ κατοπινούς οἰκονομολόγους I 14, 35, 39, 45-47, 157, 204, 427-429 II 189 III 211, 212
 - κριτική τῶν ἀπόψεών τους I 43, 44, 157, 158, 165 II 188, 189
ἐκχυδαισμός τῶν ἀπόψεών τους I 42, 43, 205, 206
 - βλέπε ἐπίσης: Tableau économique Quesnays
- Χειροτεχνία (βιοτεχνία)**
- οἱ χειροτέχνες σάν παραγωγοί καί πωλητές ἐμπορευμάτων I 455, 456
 - δουλιά ἐπί παραγγελία III 327
 - ἡ ἐκτόπισή της ἀπό τίς μηχανές II 665
 - στόν καπιταλισμό I 159, 455-458
 - στή δουλεία II 615
- Χημεία**
- ὁ ρόλος της στήν παραγωγή I 433 III 326, 446, 447
 - σάν ἐπιστημονική βάση στή γεωργία II 125, 126
 - ἡ ἐπίδραση τῶν χημικῶν προτσές στόν χρόνο παραγωγῆς II 207 III 205, 262, 326, 447
- Χρεοκοπία** II 578
- Χρῆμα**
- γενικό ἰσοδύναμο III 156, 531
 - σάν ἐκφραση τῆς γενικῆς κοινωνικῆς ἐργασίας I 22, 207, 208, 435 II 593 III 156, 166
 - σάν αὐτοτελής μορφή τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας I 42, 65, 66, 327-329, 349, 451 III 150, 156, 157, 422
 - ἡ ἀξία σάν προυπόθεσή του III 186-188
 - ἡ ἀξία του I 295 II 233-236
 - σάν προυπόθεση τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς III 587
 - ὁ φετιχικός χαρακτήρας τοῦ χρήματος I 435 III 338, 339, 561, 562
 - καί δυνατότητα τῶν κρίσεων II 574, 600-603, 620, 621
 - ἡ ἐπιστροφή του I 296, 297, 337-341, 351-360, 364, 365, 377-379
 - σάν δυνητικό κεφάλαιο III 538, 541-543, 553, 554, 559, 560
 - σάν μεταβλημένη μορφή τοῦ κεφαλαίου III 532, 537
 - ἡ μετατροπή χρήματος σέ κεφάλαιο I 441, 442, 445, 446
 - λειτουργίες τοῦ χρήματος
σάν μέτρο τῶν ἀξιών II 599 III 41, 153, 154, 156, 157
σάν μέτρο τῶν τιμῶν III 186
σάν μέσο κυκλοφορίας I 327, 342, 360-362, 369, 371, 374, 375, 378, 379, 450, 451 II 598, 599
σάν μέσο ἀγορᾶς I 338, 340, 341, 352, 354 III 554
σάν μέσο πληρωμῆς I 190, 191, 337, 338, 340-345, 355, 360, 369, 370, 374 II 574, 595-600 III 130, 187, 554, 577
σάν μέσο θησαυρισμοῦ I 358 II 575, 576 III 187, 322, 323
σάν παγκόσμιο χρῆμα I 414 III 290
 - πιστωτικό χρῆμα I 355, 358, 359 II 575, 576
 - στήν ἀστική πολιτική οἰκονομία I 72, 73 II 143, 192, 233, 234,

- 509, 584, 587, 615 III 59, 157-160
- Χρηματαγορά* II 677 III 529, 530
- Χρηματικό κεφάλαιο* I 378 III 434
- Χρήματος κυκλοφορία* I 263, 264, 354-360
- και κυκλοφορία τών ἐμπορευμάτων I 291, 292, 334, 337-343, 366-379 III 150, 151
 - καθορισμός τοῦ κυκλοφοροῦντος χρηματικοῦ ποσοῦ ἀπό τήν ἀνταλλαγή ἐμπορευμάτων I 414
- ταχύτητα κυκλοφορίας τοῦ χρήματος I 376, 377
 - σάν σημεῖο ἀφετηρίας τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς III 127, 128
 - ἀνάμεσα στόν καπιταλιστή καί τόν ἐργάτη I 343-354, 356, 357
- Χρήματος ὑποτίμηση* II 153, 154, 164, 535, 536
- Χρυσός (καί ἄργυρος)* I 11, 147, 148, 171, 327-329, 359, 412 II 232-235, 347 III 154, 155, 596

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ἐντί προλόγου	5
Κεφάλαιο Δέκατο Ἐνατο: <i>T.P. Μάλθους</i>	9
1. Ὁ Μάλθους συγγέει τις κατηγορίες ἐμπόρευμα καί κεφάλαιο .	9
2. Ἡ χυδαία ἀντίληψη τοῦ Μάλθους γιά τήν ὑπεραξία	15
3. Κοινά χαρακτηριστικά μαλθουσιανῶν καὶ ρικαρντιανῶν στήν τοποθέτησή τους ἀπέναντι στήν ἐργατική τάξη	20
4. Ἡ μονόπλευρη ἐρμηνεία ἀπό τόν Μάλθους τῆς θεωρίας τοῦ Σμίθ γιά τήν ἀξία. Χρησιμοποίηση τῶν λαθεμένων θέσεων τοῦ Σμίθ στήν πολεμική του ἐνάντια στόν Ρικάρντο	21
5. Ἡ ἐρμηνεία ἀπό τόν Μάλθους τῆς θέσης τοῦ Σμίθ γιά τήν ἀμετάβλητη ἀξία	25
6. Ἐκμετάλλευση ἀπό τόν Μάλθους τῶν θέσεων τοῦ Ρικάρντο γιά τήν ἀλλοίωση τοῦ νόμου τῆς ἀξίας στήν πολεμική του ἐνάντια στήν ἐργασιακή θεωρία τῆς ἀξίας	27
7. Ὁ ἀγοραῖος ὀρισμός τοῦ Μάλθους γιά τήν ἀξία. Ἡ ἀποψή του γιά τό κέρδος σάν προσθήκη στήν τιμή. Ἡ πολεμική του ἐνάντια στήν ἀντίληψη τοῦ Ρικάρντο γιά τόν σχετικό μισθό ἐργασίας	30
8. Ὁ Μάλθους γιά τήν παραγωγική ἐργασία καὶ τή συσσώρευση	34
α) Παραγωγική καί μὴ παραγωγική ἐργασία	34
β) Συσσώρευση	35
9. Σταθερό καί μεταβλητό κεφάλαιο στήν ἀντίληψη τοῦ Μάλθους	36
10. Ἡ μαλθουσιανή θεωρία τῆς ἀξίας	40
11. Ὑπερπαραγωγή: «Μὴ παραγωγικοί καταναλωτές» κλπ	41
12. Ἡ κοινωνική οὐσία τῆς πολεμικῆς τοῦ Μάλθους ἐνάντια στόν Ρικάρντο. Διαστρέβλωση ἀπό τόν Μάλθους τῶν ἀπόψεων τοῦ Σισμοντί γιά τίς ἀντιφάσεις τῆς ἀστικῆς παραγωγῆς	55
13. Κριτική ἀπό τοὺς ρικαρτιανούς τῆς ἀντίληψης τοῦ Μάλθους γιά τοὺς «μὴ παραγωγικούς καταναλωτές»	65
14. Ὁ ἀπολογητικός καί ἀντιγραφικός χαρακτήρας τῶν συγγραμμάτων τοῦ Μάλθους	67
15. Οἱ ἀρχές τοῦ Μάλθους, ὅπως ἐκτίθενται στό ἀνώνυμο σύγγραμμα « <i>Outlines of Political Economy...</i> »	69

Κεφάλαιο Είκοστό: Διάλυση τῆς σχολῆς τοῦ Ρικάρντο	76
1. Ρ. Τόρρενς	76
α). Ὁ Σμίθ καὶ ὁ Ρικάρντο γιὰ τὴ σχέση ἀνάμεσα στὸ μέσο ποσοστὸ τοῦ κέρδους καὶ στὸν νόμο τῆς ἀξίας	76
β) Ἡ σύγχυση τοῦ Τόρρενς κατὰ τὸν καθορισμὸ τῆς ἀξίας τῆς ἐργασίας καὶ τῆς πηγῆς τοῦ κέρδους	79
γ) Ὁ Τόρρενς καὶ ἡ ἔννοια τῶν ἐξόδων παραγωγῆς	89
2. Ὁ Τζαίημς Μίλλ	94
α) Σύγχυση ὑπεραξίας καὶ κέρδους	95
β) Οἱ ἄκαρπες προσπάθειες τοῦ Μίλλ νὰ ἐναρμονίσει τὴν ἀνταλλαγὴ ἀνάμεσα στὸ κεφάλαιο καὶ τὴν ἐργασία μέ τὸν νόμο τῆς ἀξίας	99
γ) Ἡ μὴ κατανόηση ἀπὸ τὸν Μίλλ τοῦ ρυθμιστικοῦ ρόλου τοῦ βιομηχανικοῦ κέρδους	111
δ) Ζήτηση, προσφορά, ὑπερπαραγωγή	113
ε) Πρεβῶ. Ἀντίκρουση μερικῶν συμπερασμάτων τοῦ Ρικάρντο καὶ τοῦ Τζαίημς Μίλλ. Προσπάθειες ν' ἀποδείξουν ὅτι δὲν εἶναι ἀναπόφευκτη μιά συνεχῆς μείωση τοῦ κέρδους	118
3. Συγγράμματα πολεμικῆς	124
α) «Observations on certain verbal disputes...» Σκεπτικισμὸς στὴν πολιτικὴ οἰκονομία	125
β) «An Inquiry into those Principles...» Μὴ κατανόηση τῶν ἀντιφάσεων τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς, πού προκαλοῦν τὶς κρίσεις	134
γ) Θωμᾶς Ντέ Κουίνσεϋ. Ἀνικανότητα νὰ ξεπεραστοῦν οἱ ἐλλείψεις τῆς ἀποψῆς τοῦ Ρικάρντο	142
δ) Σάμουελ Μπαίηλυ	143
α) Ἐπιφανειακὴ σχετικότητα στὶς «Observations on certain Verbal Disputes...» καὶ στὸν Μπαίηλυ στὸν ὄρισμὸ τῆς ἀξίας. Ἀρνηση τῆς ἐργασιακῆς θεωρίας τῆς ἀξίας	143
β) Το μπερδεμα ἀπὸ τὸν Μπαίηλυ στὸν καθορισμὸ τῆς «ἀξίας τῆς ἐργασίας» καὶ τοῦ κέρδους. Σύγχυση τοῦ ἐσωτερικοῦ μέτρου τῆς ἀξίας μέ τὴν ἐκφραση ἐμπορευματικὴ ἀξία ἢ χρηματικὴ ἀξία	170
γ) Ὁ Μπαίηλυ μπερδεύει τὴν ἀξία καὶ τὴν τιμὴ	184
4. Ὁ Μάκ Κούλλοχ	194
α) Ἐκχυδαϊσμὸς καὶ πλήρης διάλυση τοῦ συστήματος τοῦ Ρικάρντο κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίφαση τῆς συνεποῦς ἐφαρμογῆς του. Κυνικὴ ἀπολογητικὴ τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς. Ἐκλεκτικισμὸς χωρὶς ἀρχές	194

β) Διαστρέβλωση τής έννοιας έργασία μέ τήν επέκτασή της σέ φυσικά προτσές. Ταύτιση τής ανταλλακτικής άξιας και τής άξιας χρήσης	204
5. 'Ο Ούέικφηντ. 'Αντιρρήσεις ένάντια στή θεωρία του Ρικάρντο για τήν άξία τής έργασίας και για τή γαιοπρόσοδο	216
6. 'Ο Στίρλινγκ. 'Η έξήγηση του κέρδους μέ τή ζήτηση και τήν προσφορά	217
7. 'Ο Τζών Στούαρτ Μίλλ	219
α) Μπέρδεμα του ποσοστού τής ύπεραξίας μέ τό ποσοστό του κέρδους. Στοιχεία τής αντίληψης του «κέρδους από έκποίηση». Συγχυσμένες άπόψεις για «προκαταβλημένα κέρδη»	219
β) Φαινομενική είναι ή άλλαγή στο ποσοστό του κέρδους, όταν ό καπιταλιστής αρχίζει νά παράγει ό ίδιος τό σταθερό του κεφάλαιο	244
γ) Σχετικά μέ τήν επίδραση τής άλλαγής τής άξιας του σταθεροϋ κεφαλαίου στην ύπεραξία, στο κέρδος και στον μισθό έργασίας	249
8. Τελικές παρατηρήσεις σχετικά μέ τή σχολή του Ρικάρντο	271
Κεφάλαιο Είκοστό Πρώτο: 'Αντίθεση ένάντια στους οίκονομολόγους (πάνω στή βάση τής θεωρίας του Ρικάρντο)	272
1. «The Source and Remedy of the National Difficulties etc. A Letter to Lord John Russel». London 1821 (anonym)	272
α) Για τό κέρδος, τήν πρόσοδο και τόν τόκο σαν πρόσθετη έργασία. 'Αμοιβαία σχέση ανάμεσα στή συσσώρευση του κεφαλαίου και στο «κονδύλι για μισθούς»	272
β) Για τήν ανταλλαγή ανάμεσα σέ κεφάλαιο και εισόδημα στην άπλή και διευρυμένη άναπαραγωγή	282
γ) Πλάνες και ύπηρεσίες που πρόσφερε ό συγγραφέας. Για τό έξωτερικό έμπόριο. 'Ο έλεύθερος χρόνος σαν άληθινός πλοϋτος	288
2. 'Ο Ράβενστον. Τό κεφάλαιο σαν πρόσθετο προϊόν. Μπέρδεμα τής ανταγωνιστικής μορφής τής καπιταλιστικής άνάπτυξης μέ τό περιεχόμενό της. 'Αρνητική γνώμη για τά άποτελέσματα τής καπιταλιστικής άνάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων	295
3. Χότζκιν	301
α) 'Η θέση για τή μή παραγωγικότητα του κεφαλαίου σαν άναγκαίο συμπέρασμα από τή θεωρία του Ρικάρντο	301
β) Πολεμική ένάντια στον όρισμό του κεφαλαίου από τόν Ρικάρντο σαν συσσωρευμένης έργασίας. 'Υποτίμηση τής υλοποιημένης παρωχημένης έργασίας	305

γ) Ἡ λεγόμενη σύρευση (Aufhäufung) σάν φαινόμενο τῆς κυκλοφορίας (ἀπόθεμα κλπ. δεξαμενές κυκλοφορίας)	321
δ) Πολεμική ἐνάντια στήν ἀντίληψη τῆς «σώρευσης» μέσων συντήρησης ἀπό τούς καπιταλιστές γιά τούς ἐργάτες. Ἡ μή κατανόηση ἀπό τόν Χότζκιν τῶν πραγματικῶν αἰτιῶν τῆς φετιχοποίησης τοῦ κεφαλαίου	333
ε) Τόκος ἀπό τόν τόκο. Ἡ βασισμένη σ' αὐτόν πτώση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους	341
στ) Ὁ Χότζκιν γιά τόν κοινωνικό χαρακτήρα τῆς ἐργασίας καί γιά τή σχέση κεφαλαίου καί ἐργασίας	359
ζ) Διατύπωση θεμελιωδῶν θέσεων τοῦ Χότζκιν στό βιβλίο του «Popular Political Economy»	361
η) Ἡ ἀντίληψη τοῦ Χότζκιν σχετικά μέ τή δύναμη τοῦ κεφαλαίου καί τήν ἐπανάσταση στό δίκαιο τῆς ἰδιοκτησίας	365
4. Ὁ Μπραϊή σάν ἀντίθεση στούς οικονομολόγους	366
Κεφάλαιο Εἰκοστό Δεύτερο: <i>Ράμσαιη</i>	373
1. Προσπάθεια νά γίνει διάκριση ἀνάμεσα στό σταθερό καί στό μεταβλητό κεφάλαιο. Ἀντίληψη τοῦ κεφαλαίου σάν ἐπουσιώδους κοινωνικῆς μορφῆς	373
2. Ὁ Ράμσαιη γιά τήν ὑπεραξία καί τήν ἀξία. Ἀναγωγή τῆς ὑπεραξίας στό κέρδος. Γιά τήν ἐπίδραση τῶν ἀλλαγῶν στήν ἀξία τοῦ σταθεροῦ καί τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου στό ποσοστό καί στή μάζα τοῦ κέρδους	376
3. Ὁ Ράμσαιη γιά τόν χωρισμό τοῦ ἀκαθάριστου κέρδους σέ καθαρό κέρδος καί σέ ἐπιχειρηματικό κέρδος. Ἀπολογητικά στοιχεῖα στίς ἀπόψεις του	402
Κεφάλαιο Εἰκοστό Τρίτο: <i>Σερμπυλιέ</i>	412
1. Προσπάθεια νά γίνει διάκριση ἀνάμεσα στό σταθερό καί στό μεταβλητό κεφάλαιο	412
2. Σχετική μείωση τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου μέ τήν προϊούσα ἀνάπτυξη τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς	415
3. Ὁ Σερμπυλιέ γιά τήν ὀργανική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου καί γιά τήν ἐπίδρασή της στό ποσοστό τοῦ κέρδους. Ὁ δικός του «νόμος τῆς ἰδιοποίησης»	420
4. Γιά τή συσσώρευση σάν διευρυμένη παραγωγή	432
5. Στοιχεῖα σισμοντικῶν ἀντιλήψεων στόν Σερμπυλιέ. Ἡ ὀργανική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου. Πάγιο καί κυκλοφοροῦν κεφάλαιο	434
6. Ἡ προσπάθεια τοῦ Σερμπυλιέ νά ἐνώσει τίς ἀλληλοαποκλειόμενες ἀπόψεις τοῦ Ρικάρντο καί τοῦ Σισμοντί	451

Κεφάλαιο Είκοστό Τέταρτο: <i>Ρίτσαρντ Τζώνς</i>	455
1. «Ένα δοκίμιο για τή διανομή του πλούτου...» Διαισθηση του Τζώνς για τήν ιστορική διαφορά ανάμεσα στους τρόπους παραγωγής. Έ ύπεροχή έναντι του Ρικάρντο σέ διάφορα ζητήματα τής θεωρίας τής γαιοπροσόδου	455
2. «An Introductory Lecture on Political Economy...» Έ έννοια «οικονομική διάρθρωση του έθνους». Έ σύγχυση του Τζώνς σχετικά μέ τό «Labor Fund»	471
3. Richard Jones «Text-book of Lectures on the Political Economy of Nations», Hertford, 1852	478
α) Έ Τζώνς για τό κεφάλαιο. Έ αντίληψη του για τήν παραγωγική και μή παραγωγική έργασία	478
β) Έ Τζώνς για τήν επίδραση τής καπιταλιστικής παραγωγής στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων. Για τούς όρους τής χρησιμοποίησης συμπληρωματικού πάγιου κεφαλαίου	494
γ) Έ Τζώνς για τή συσσώρευση και για τό ποσοστό του κέρδους. Για τήν πηγή τής ύπεραξίας	509

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

<i>Τό εισόδημα και οί πηγές του. Έ άγοραία οίκονομία</i>	517
1. Ανάπτυξη του τοκοφόρου κεφαλαίου στη βάση τής κεφαλαιοκρατικής παραγωγής. Τό τοκοφόρο κεφάλαιο σάν φετιχιστική μορφή του κεφαλαίου. Άγοραίοι οίκονομολόγοι και άγοραίοι σοσιαλιστές για τόν τόκο του κεφαλαίου	517
2. Τοκοφόρο κεφάλαιο και έμπορικό κεφάλαιο στη σχέση τους μέ τό βιομηχανικό κεφάλαιο. Παλαιότερες μορφές. Παράγωγες μορφές	533
3. Ξεχωρισμός όρισμένων μερών τής ύπεραξίας μέ τή μορφή διάφορων εισοδημάτων. Έ σχέση τόκου και βιομηχανικού κέρδους. Παραλογισμός των φετιχιστικών μορφών του εισοδήματος	539
4. Αύξανόμενος άποχωρισμός τής μεταβλημένης μορφής τής ύπεραξίας από τήν ούσία της – τήν πρόσθετη έργασία. Το βιομηχανικό κέρδος σάν «μισθός έργασίας για τόν καπιταλιστή» ...	548
5. Ούσιαστική διαφορά ανάμεσα στην κλασική και στην άγοραία πολιτική οίκονομία. Έ τόκος και ή πρόσοδος σάν στοιχεία, που συγκροτούν τήν άγοραία τιμή του έμπορεύματος. Προσπάθεια των άγοραίων οίκονομολόγων νά δόσουν στίς παράλογες μορφές του τόκου και τής προσόδου μιά λογική επίφαση	566

6. Ἡ πολεμική τοῦ Προυντόν ἐνάντια στόν τόκο. Ἡ μή κατανόηση ἀπό μέρος τοῦ τῆς συνάρτησης ἀνάμεσα στόν τόκο καί στό σύστημα τῆς μισθωτῆς ἐργασίας 591
7. Ἡ ὑπεροχή τοῦ Λουθήρου σέ σχέση μέ τόν Προυντόν στήν πολεμική ἐνάντια στόν τόκο. Ἀλλαγή τῶν ἀπόψεων γιά τόν τόκο μέ τήν ἀνάπτυξη τῶν καπιταλιστικῶν σχέσεων 596

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ

Σημειώσεις	613
Βιβλιογραφία	631
Εύρετήριο ὀνομάτων	638
Εύρετήριο λογοτεχνικῶν, βιβλικῶν καί μυθολογικῶν ὀνομάτων	647
Σταθμά, μέτρα καί νομίσματα	648
Εύρετήριο πραγμάτων καί ἐννοιῶν	649

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ

Ἡ πρώτη σελίδα τοῦ 3ου μέρους τῶν «Θεωριῶν γιά τήν Ὑπεραξία» τοῦ χειρογράφου τοῦ Μάρξ (Σελίδα 753, XIII Τετράδιο τοῦ χειρογράφου τοῦ 1861-1863) ἀπέναντι ἀπό τή σελίδα	16-17
Μία σελίδα ἀπό τίς «Θεωρίες γιά τήν Ὑπεραξία» τοῦ χειρογράφου τοῦ Μάρξ (Σελίδα 891, XV Τετράδιο τοῦ χειρογράφου τοῦ 1861-1863) ἀπέναντι ἀπό τή σελίδα	528-529

Η πρώτη σελίδα του 3ου μέρους των «Θεωριών για την Ύπεραξία», του χειρογράφου του Μάρξ (Σελίδα 753, XIII Τετράδιο του χειρογράφου του 1861-1863).

Η σελίδα περιέχει χειρόγραφο κείμενο στα ελληνικά, το οποίο είναι εξαιρετικά δύσκολο να διαβαστεί λόγω της έντονης κλίση και της χαμηλής αντίθεσης του μελάνιου. Το κείμενο φαίνεται να αποτελεί την αρχή ενός κεφαλαίου ή μέρους ενός κεφαλαίου, με τον τίτλο «Θεωρίες για την Ύπεραξία».

Το κείμενο είναι γραμμένο με ένα στυλ που χαρακτηρίζεται από μεγάλα, μερικές φορές ασυνήθιστα, γράμματα και πολλές παραλλαγές στην ορθογραφία, που είναι χαρακτηριστικό του Μάρξ. Το κείμενο είναι πολύ πυκνό και καλύπτει σχεδόν ολόκληρη τη σελίδα.

Το κείμενο είναι γραμμένο με ένα στυλ που χαρακτηρίζεται από μεγάλα, μερικές φορές ασυνήθιστα, γράμματα και πολλές παραλλαγές στην ορθογραφία, που είναι χαρακτηριστικό του Μάρξ. Το κείμενο είναι πολύ πυκνό και καλύπτει σχεδόν ολόκληρη τη σελίδα.

'Η πρώτη σελίδα του 3ου μέρους των «Θεωριών για την Ύπεραξία», του χειρογράφου του Μάρξ (Σελίδα 753, XIII Τετράδιο του χειρογράφου του 1861-1863).

Handwritten text in Greek, likely a page from a manuscript. The text is dense and appears to be a philosophical or scientific treatise, possibly related to the caption's reference to "Theories on Hyperaesthesia". The handwriting is cursive and somewhat difficult to decipher due to the image quality. There are several lines of text, some with underlines or markings. The text is written in dark ink on a light background.

Μία σελίδα από τις «Θεωρίες για την Ύπεραξία», του χειρογράφου του Μάρξ (Σελίδα 891,
XV Τετράδιο του χειρογράφου του 1861-1863)

ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ

ΘΕΩΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΥΠΕΡΑΞΙΑ

(Τέταρτος τόμος του «Κεφαλαίου»)

Μέρος Τρίτο

Φιλμ - μοντάζ: Αφοί Γκολέμα ΟΕ

Εκτύπωση: Α. Χονδρορρίζος & Σία ΟΕ

Βιβλιοδεσία: Γ. & Γ. Λουίζος ΟΕ

Ανατύπωση: Γενάρης 2008

ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΑΕΒΕ

ΚΑΡΑ
ΜΑΡΕ

ΘΕΟΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΥΠΕΡΑΕΙΑ

ΜΕΡΟΣ
ΤΡΙΤΟ